37
46 D
7
A10 3051

Digitized by Google

VETERIS TESTAMENTI
PROPHETÆ,

AB

ESAIA ad MALACHIAM usque,

EX TRANSLATIONE

JOANNIS CLERICI;

CUM EJUSDEM

COMMENTARIO PHILOLOGICO

ET PARAPHRASI IN ESAIAM, JEREMIAM, EJUS
LAMENTATIONES ET ABDIAM;

DISSERTATIONE JOH. SMITH

DE PROPHETIA ET IPSIUS AUCTORIS
DE POESI HEBRÆORUM.

AMSTELÆDAMI,

Apud R. & J. WETSTENIOS & GUL. SMITH.

M. DCC XXXI.

Digitized by Google

JOANNIS SMITH
THEOLOGI CANTABRIGIENSIS
DISSERTATIO
DE PROPHETIA ET PROPHETIS.

CAPUT I.

1. Prophetiam viam eſſe, quâ veritas revelata ad nos tranſmittitur. 2. Mentem Humanam aque capacem eſſe revelatæ veritatis ac naturalis. 3. Naturales cognitiones excitari poſſe, in nobis, atque illuſtrari revelationum Propheticarum ope. 4. Scripturam frequenter ſe ſe adtemperare vulgaribus placitis & ſumma erga homines συγκαταβάσει uti.

I. ANTEQUAM in naturam Prophetiarum penitiùs inquiramus, non erit præter rem, ſi expendamus quâ ratione hoc Veritatis genus, quod à libera Dei voluntate pendet; Humano Generi pateſiat, ac proinde paucis agamus de Prophetia, quæ ſola eſt ratio, quâ hujuſmodi Veritas ad cognitionem noſtram pervenit. Quamvis enim Ratio, atque Intellectus noſter nobis ſuppeditent naturales omnes cognitiones neceſſarias, ut ſecundùm Virtutem vitam agamus, quæ ſunt iis inſculptæ, eorúmque naturæ conjunctiores; attamen Veritas *poſitiva*, ut loquuntur Theologi, nobis nonniſi libero Dei adflatu, Mentes & Intellectus noſtros adficiente, innoteſcere poteſt. Quemadmodum ſoli liberæ Voluntati Dei ortum debet: ſic etiam, ſine ullo naturali conſilio, adfulget nobis, ut ei videtur.

II. ATTAMEN Mens Humana ejus eſt capax, quamvis non effloteſcat ea Veritas ex intellectûs humani fœcunditate, naturæ viribus, dum objectis externis & ſenſus adficientibus diſtinetur. Quemadmodum ſenſus noſtri rerum materialium imagines, quibus adſueti non eramus, menti noſtræ objiciunt: ſic etiam analogica quædam eſt ratio, quâ Divinæ Veritatis cognitione illuſtrari queamus. Poſſumus enim æquè verè hiſtoricam veritatem rerum corporearum, quæ nobis per ſenſus innoteſcunt, vocare *veritatem revelatam*, ac divinam illam, de qua hîc ſermo eſt; ac proinde neceſſe eſt nobis eſſe viam certam, nec errori obnoxiam, quâ pateſiat prior, æquè ac poſterior. Cùm Deus naturam mentium noſtrarum ejuſmodi eſſe voluerit, ut commercia inter eas eſſe poſſent, & illæ ſibi invicem res antea ignotas aperire; nos ita ſurdos noluit eſſe, ut divinam ejus vocem, quâ *franguntur rupes & montes ſinduntur* non audiremus. Noluit nos divinis rebus diſcendis uſque adeò ineptos eſſe, ut nullo modo iis adfici, quæ antea nobis ignoræ fuiſſent, poſſemus. Via autem hæc, quâ innoteſcit Veritas Mentibus, ſi originem ejus ſpectemus, eſt veluti *prophetica*, nec ſine adflatu; atque hinc naturæ Prophetiæ, ſummatim conſideratæ, rationem haurire poſſumus.

III. NOLIM tamen hæc ita capi, quaſi putarem veritatem nullam naturalem prophetico adflatu in nobis excitari poſſe, & clariorem nobis fieri; aut lumine prophetico ſartam tectam ſervari; potiſſimus enim ſpiritûs prophetici finis videtur eſſe, ut vividiores excitentur in nobis *æternarum veritatum* notiones; quæ plerumque carnalibus tenebris ita oppreſſæ ſunt, eas ut ſecernere nequeamus. Quamobrem Scriptura non tantùm agit de ea parte Veritatis, quæ à liberis Dei conſiliis orta eſt; ſed de iis etiam quæ ſunt intellectibus noſtris familiares & conjunctæ, & quidem, maximâ συγκαταβάσει adhibitâ, adloquitur infimam plebem, ac vulgariſſima adhibet loquendi genera; quod obiter hîc in animum revocari præter rem non erit.

IV. DIVINÆ Veritati ſua eſt *humilitas & exinanitio*, ut ſic loquar, ut *exaltatio*. In Scriptura ſæpè veluti carne induitur, eò uſque ſe ſe demittens, ut rudem noſtram intelligendi rationem adhibeat; quò liberiùs nobiſcum agat ſuámque divinitatem nobis infundat. Deo viſum eſt, hac in re, non magis oſtendere ſe ſe gloriæ ſuæ *zelotypum*, quàm, ut ſic loquar, commodorum noſtrorum ſtudioſum. *Nos non habemus aures, ſicut Deus habet linguam*; ac proinde ſi loqueretur linguâ *Æternitatis*, quis eum poſſet intelligere, aut mentem ejus interpretari? Si Veritatem ſuam nobis aperuiſſet quàm *puriſſimâ abſtrac-*

tione, à rebus corporeis, quæ in Humanam mentem cadat; qui potuiſſet à rudibus, atque illitteratis hominibus intelligi? Veritas, cùm ad homines venit, ſatis habet veſtibus noſtris indui, & ſermonem noſtrum diſcere; ut moribus & rationibus noſtris ſe ſe, quoad ejus fieri poteſt, adtemperet. Non faſtum præ ſe fert, nec ut faſtidioſus Rhetor ait: *non Tarentinis, aut Siculis hæc ſcribimus*; ſed cum Idiotis quàm maximè idioticè loquitur, *omniaque fit omnibus*, prout quemvis filium Veritatis decet, ut iis proſit. Quod docet rectè antiquum Axioma Cabbaliſticum: *Lumen ſupernum numquam deſcendit, ſine indumento.* Quamobrem optima fortè ratio intelligendi Scripturam non in eo ſita eſt, ut rigore quodam Philoſophico expendatur, utque ad Definitiones & Diſtinctiones Scholæ exigatur. Non nos adloquitur linguâ Eruditorum & Sapientium hujus mundi, ſed ſermone quàm planiſſimo & quàm maximè vulgari. Quod à Judæis ſtudioſe eſt obſervatum, unde vulgaris, apud eos, Regula, ad rectam Scripturæ intelligentiam: התורה דוברה בלשון בני אדם: *Lex loquitur linguâ filiorum hominum.* Quam Regulam ſic interpretatur *Moſes Maimonides* in *Moreh Neboch.* Part. I. C. 26, *Quidquid homines, ab initio cogitationis ſuæ, intelligentiâ & imaginatione ſua poſſunt adſequi, id in Scriptura tribuitur Creatori.* Ideò videmus omnes fermè rerum corporearum proprietates Deo in Scriptura adſcribi; *quia vulgus hominum, ab initio cogitationis Entitatem, non adprehendunt, niſi in rebus corporeis*, ut idem Scriptor obſervavit. Attamen proprietates, quæ, apud vulgi aures, imperfecti quidpiam ſonare videntur, ut *edere & bibere*, eæ verò nuſquam in Scriptura, ut ait, Deo tribuuntur. Ratio pleni atque idiotici ſtyli Scripturæ, prout ab eodem traditur, digna eſt quæ à nobis adcuratiùs ad animum revocetur: ſic ergo habet C. XXXIII. *Hæc cauſa eſt, propter quam lex loquitur linguâ filiorum hominum, ſicut expoſuimus, quia hæc ratio commoda & facilis eſt, ut ab ea incipiant & diſcant pueri, mulieres & communis plebs, in quorum viribus non eſt res ſecundùm veritatem earum adprehendere.* Sic & Cap. XXXIV. *Niſi*, inquit, *per exempla & ſimilitudines ad eam rem deduceremur, ſed intelligenda ac diſcenda omnia nobis eſſent formaliter, per eſſentiales rerum definitiones, ac nonniſi, propter demonſtrationes, quidquam credendum, tum certè, quia hoc, nonniſi per longas præparationes fieri poteſt, maxima hominum pars diem ſuum obiret, antequàm ſcirent an Deus ſit, necne; ut nihil dicam de eo quod de Deo adfirmandum, aut negandum, & removendum eſt.*

Hinc ortum axioma frequens, apud Doctores Judæos: *magna eſt virtus, vel fortitudo Prophetarum, qui adſimilant formam cum formante eam*; hoc eſt, magna eſt vis intellectûs Prophetici, qui dum res ſenſiles & viles contemplatur, quaſi infra ſe poſitas ſuppeditare poteſt notiones intelligibilium & inconſpicuarum rerum, rudi atque illiteratæ plebi.

Scriptura non eſt litteris mandata tantùm in gratiam hominum ſagacium, intellectuimque abſtractis notionibus adſuetorum, vel philoſophicorum; pauci enim alioquin, ejus ope, veram de Deo doctrinam eſſent edocti. *Vidi filios cœnaculi, & erant pauci*, ut habet priſcum Hebræorum proverbium. Non oportet nos ſemper rigidiùs æquo grammatico ſenſui textûs adhærere; eſt enim נגלה *revelatum* & נסתר *occultum* in Scriptura, ut obſervarunt Judæi Interpretes. Putandum non eſt ab ea nobis ſemper exhiberi adcuratas rerum definitiones: ſermone enim vulgari utitur, ut à vulgo intelligi queat: quemadmodum ubi loquitur de *finibus cœli*, Pſ. XIX. & Matth. XXIV. cùm nunc ferme omnibus imperitis notum ſit nullos ei eſſe fines. Sic & quando Gen. II. 7. ait *inſufflaſſe Deum in hominem halitum vitæ, hominémque factum eſſe animal*, idioticum admodum eſt loquendi genus, & quod videtur conſentire cum vulgi opinione, quâ Mentem humanam nihil eſſe, præter *vitalem halitum*, ſeu *aërem* putat. Hujus tamen immortalitas clarè iis verbis innuitur, cùm duplicem originem tribuat duabus hominis partibus, Corpori atque Animo; *pulverem* nempe *terræ* è quo prius eductum eſt, *halitum* verò Dei ipſius, è quo Animus eſt exortus.

Similiter phraſes multas vulgares, de ipſo Deo, invenire licet, præter eas quæ *motum* & *ſenſum* ei tribuunt, quemadmodum quando inducitur *vectus alis venti, vectus nubibus, ſedens in cœlo*, & ſimiles, quibus Omnipræſentia ejus intra loci cujuſpiam ſingularis fines coërceri videtur. Ejuſmodi loquendi genera ſunt deſumta è craſſis notionibus Dei, quæ pleriſque hominibus inſunt; quaſi ibi potiſſimùm eſſet, ubi ſunt objecta, quæ metu atque admiratione, per ſenſus admiſſa, eos percellunt, qualia ſunt *Aër, Nubes, Venti*, aut *Cœlum.* Sic ſtatus infelicitatis deſcribitur, nominibus deſumtis ex iis quæ maximè homines terrere apta nata ſunt; quemadmodum cùm vocatur *cœtus gigantum*, hoc eſt, locus quo clauſi ſunt omnes illi veteres *Gigantes*, quos Divina Juſtitia ulta eſt in Diluvio; ut obſervatum, ex Proverb. XXI. 16. *in cœtu Gigantum commorabitur*, à *Joſepho Mello* 1. Part. Diſſertationum. Eadem deſcriptio ejus ſtatus habetur Job. XXVI. 5. *Gigantes gemunt ſub aquis, & qui habitant cum iis. Nudus eſt infernus coram illo & nullum eſt operimentum perditioni*, ut habet Latinus Interpres. Sic & Servator locum ſuppliciorum deſcribit quaſi ingentem vallem ardentem; qualis erat vallis Hinnomi, & quæ parata erat, magnâ arte, ad torquendos Cacodæmonas. Pariter invenimus *Cœlum* ita pictum, quaſi eſſet locus perpetuorum *conviviorum*; ubi beati homines adcubituri eſſent menſæ, in ſinu aliorum, & perpetua hilaritate fruituri. Interdum deſcribitur inſtar *Paradiſi*, omni deliciarum & voluptatum genere adfluentis. Similiter cùm Scriptura deſcribere vult rem, quæ Deo cordi fuit, eum deſcribit eam parantem, diu ante creationem Mundi; quaſi ejus majorem rationem habuiſſet, quàm rerum omnium creationis.

Alia multò plura ejuſdem generis exempla proferre queam, in quibus nemo jure dixerit tam ipſam rerum naturam, qualis eſt in ſe, quàm quæ pertinent ad mores & Theologiam doceri. Sed re omiſſâ, propiùs accedam ad inquirendam naturam Prophetiæ, quâ Deus agit in mentes humanas, ſine ullo earum opere, atque ipſe per ſe iis veritatem patefacit.

C A.

CAPUT II.

1. *Propheticum ſpiritum non ſemper æquè manifeſtò & perſpicuè ſe ſe aperire.* 2. *Diſcrimine graduum divinæ illuſtrationis, qui fuerunt in Moſe, Prophetis & Hagiographis.* 3. *Deſcriptio brevis naturæ Prophetiæ propriè ſic dictæ.* 4. *De conjunctis actionibus Intellectûs & Phantaſiæ, in Prophetia.* 5. *Quatuor gradus Prophetiæ.* 6. *Diſcrimen viſi & ſomnii.*

I. VERUM antequàm hoc faciam, paucis oſtendam varietatem graduum in adflatibus veterum Prophetarum. Propheticus ſpiritus ſe ſe non ſemper patefaciebat *eodem vigore luminis*, ſeu eadem perſpicuitate, & evidentia. Sæpe lux erat major & vividior, ſæpe tenuior & obſcurior, quò videtur reſpici Heb. I. 1. ubi Deus dicitur *præteritis temporibus adloquutus eſſe Patres per Prophetas* πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως. Sic manifeſtum diſcrimen, in prophetico adflatu, videmus ſtatui inter Moſem & ceteros Prophetas Deut. XXXIV. 10. *Non ſurrexit deinde Propheta, in Iſraële, ſimilis Moſi, quem Dominus norat facie ad faciem.* Quæ verba reſpiciunt id quod Deus ipſe ſollemniùs atque apertiùs de Moſe pronunciarat, ex occaſione adrogantium verborum Aharonis & Mirjamæ, qui Prophetiæ ſuæ gradum Moſaïco æquaverant, Num. XII. 5, 6, 7, 8. *Dominus verò deſcendit in columna nubis. Stetitque ad januam Tabernaculi, & vocavit Aharonem & Mirjamam, qui cùm coram veniſſent, audite, inquit, mea verba. Si ſit Propheta, apud vos, ego Dominus me ei in viſo notum faciam & in ſomnio eum adloquar; non ita ſe habet ſervus meus Moſes, qui in tota mea domo fidus eſt: cum eo loquor ore ad os converſo & quidem perſpicuè, non obſcuris verbis, & ſimilitudinem Domini videt. Quare ergo non veremini contra ſervum meum Moſem loqui?*

II. QUIBUS in verbis, gradus divinæ illuſtrationis, quo Deus Moſi ſe ſe patefaciebat, deſcribitur, quaſi ſupra propheticam illuſtrationem poſitus. Ideòque in Novo Teſtamento, Moſes & Prophetæ ita diſtinguuntur, quaſi reverà Moſes quovis Prophetâ præſtantior fuiſſet. Sed præter diſcrimen graduum, inter Moſem & Prophetas; eſt & aliud diſcrimen celebre, apud Judæos Scriptores, *Prophetas* inter & *Hagiographos*, qui multo inferiores Prophetis fuiſſe ſtatuuntur. Sed quid diſcriminis inter eos fuerit, pleniùs poſtea oſtendere conabimur.

III. HISCE breviter præmiſſis, atque indicato triplici adflatu, Moſis, Prophetarum & Hagiographorum; inquiremus, ante omnia in naturam revelationis, quæ à Judæis *prophetica* peculiariter adpellatur. Ea verò ſic definitur à *Maimonide*, in ſuo *Moreh Nebochim* Parte II. c. 36. *Veritas & quidditas Prophetiæ nihil aliud eſt, quàm Influentia à Deo Opt. Max. mediante Intellectu Agente, ſuper facultatem imaginatricem influens.* Quæ definitio eſt Prophetiæ propriè ita dictæ, & quæ diſtinguitur à *Maimonide*, cùm ab eo gradu divinæ illuſtrationis, quæ eſt ſuperior eſt, tum à gradu inferiore, quem vocant רוח הקודש *ſpiritum ſanctum*, quo acti ſunt Hagiographorum animi.

IV. SED Rabbi *Joſephus Albo* in Maam. III. c. 8. de fundamentis Fidei, copioſiorem rei deſcriptionem nobis præbet, his verbis: ita ut gradum etiam Moſaicum complectatur: היא שפע שופע מהשם יתברך על הכח הדברי אשר באדם וגו: *Prophetia eſt influentia a Deo in rationalem facultatem, ſive operâ Phantaſiæ, ſive alio modo; eaque influentia, ſive miniſterio Angeli, ſive aliâ ratione facit ut homo ea ſciat, ad quorum cognitionem naturalibus facultatibus pertingere non poſſit.* Quamvis is Scriptor in arctiores limites adflatum propheticum videatur coëgiſſe; cùm, ut antea diximus, non tantùm eæ divinæ Veritatis partes communicari queant cum Mente Humana, quæ ejus notionum ambitu non continentur; ſed etiam eæ excitari, quæ cum Ratione neceſſario nexu conjunctæ ſunt.

V. VERUM in hac deſcriptione adtendenda nobis potiſſimùm eſt facultas, quæ divinâ luce extra ordinem adficitur, eſtque, in omni Prophetia propriè dicta, Intellectus & Phantaſia. Statuunt enim Phantaſiam exhibere hac in re quaſi ſcenam quamdam, in qua Viſa & ſimulacra Intellectui objiciuntur, quemadmodum fit in ſomniis quotidianis; niſi quòd Intellectus Prophetarum, ſemper vigilabant & vehementer adficiebantur à Deo, dum Viſa iis adparebant; ut viderent in iis intelligibilia Myſteria, adeoque in his Typis & Umbris, quæ ſpiritualium rerum erant Symbola, continerentur ſimul Antitypa. Eò pertinet vetus axioma Judæorum, quod antea è Maimonide protulimus: *Magna eſt virtus, ſeu fortitudo Prophetarum, qui adſimilant formam cum formante eam.* Verùm ſi Phantaſia non ſit propheticæ illuſtrationis Scena, ſed impreſſio rerum fiat ſine ſchematibus, aut picturis, in ipſo Intellectu; is tunc cenſetur gradus Moſaïcus, in quo Deus facie ad faciem converſâ, loquitur; de quo poſtea pluribus agemus.

VI. Propterea R. Albo, in Libri antea ad teſtimonium citati Cap. X. quatuor Prophetiæ gradus diſtinguit. Primus & infimus eſt is, in quo Phantaſia primas partes agit; ita ut impreſſiones, quæ in eam fiunt, eam nimis occupent & Scena ſit nimis turbulenta, quàm ut Rationalis facultas perſpicuè ſecernere poſſit verum myſticum & anagogicum ſenſum eorum quæ aguntur. Tum verò adflatus vim ſuam exſerit parabolis, ſimilitudinibus & Allegoriis obſcurâ quadam nec facilè intelligenda ratione. Videre hoc eſt manifeſtò in Zacharia, multiſque in prophetiis Ezekielis & Danielis; ubi habemus primùm externam ſpeciem rerum, veluti dramaticam, tam vehementer moventem Phantaſiam Prophetæ, ut eodem tempore Prophetæ mens myſticam eorum, quæ videbat, ſignificationem adſequi non poſſet; ſed quæ tamen poſtea ei aperiebatur, quamquam cum multa obſcuritate.

Hic ſtatus Prophetiæ declinantis ad occaſum & illuſtrationis divinæ vergentis ad horizontem Eccleſiæ Judaicæ, ſtatuitur à Judæis fuiſſe eo tempore, quo eorum Majores ſunt in Captivitatem Babylonicam abducti. Quæ paullò plu-

ribus accipiamus licet ab eodem auctore Lib. III. c. 17. מי שהוא חזק בהשגה וגו *Propheta quiſquis erit ſagacis ingenii, rem intelliget nudè, ſine ulla ſimilitudine; unde contingit omnia ejus dicta diſtincta eſſe, clara, omnis obſcuritatis immunia & quæ ſenſum habent litteralem. Sed Prophetæ, inferioris gradûs, verba ſunt obſcura, involuta ambagibus & parabolis, nec Veritatem litteralem, ſed allegoricam tantùm complectuntur.* Hactenus ille. Poſtea etiam, ex opinione plerorumque Magiſtrorum Judæorum, ait poſt captivitatem, cùm eſſet Prophetiæ veluti crepuſculum, Ezekielem cœpiſſe involucris & parabolis uti, atque ipſum, ea de re, ſic apud Deum conqueri: *ah! Domine Deus, inquiunt de me: an non loquitur parabolas?* c. XX, 49.

Secundus Prophetiæ gradus, quem memoratus Scriptor conſtituit, eſt ubi Phantaſiæ & Intellectus pares ſunt vires.

Tertius eſt, quando Rationalis facultatis primæ ſunt partes; ubi, ut antea audivimus, mens Prophetæ res, quæ in Phantaſiæ ſpeculo ei objiciuntur, materiali omni & ſenſili natura ſpoliat, eáſque diſtinctiùs in nuda earum eſſentia adprehendit.

Ultimus & ſupremus eſt *gradus Moſaïcus*, in quo nullus eſt Phantaſiæ uſus, nec Veritatis imago ad eam uſque deſcendit, ſed in ſumma, ut ſic dicam regione Rationis & Intellectûs remanet.

Poſtea pleniùs agemus de variis adflatûs prophetici gradibus, & præſertim de *Spiritu Sancto*, de ſummo *gradu* Prophetiæ *Moſaïco*, tum etiam de *Filia vocis*, qui eſt omnium infimus.

Cùm ergo viderent Judæi pleroſque omnes propheticos adflatus ſitos eſſe in conjunctis impreſſionibus atque operationibus facultatum memoratarum; ita intelligebant locum Num. XII, 6. Quaſi eſſet deſcriptio graduum Prophetiæ, quibus Deus ſe ſe patefacturus eſſet omnibus Prophetis, qui poſtea inter eos erant futuri, aut antea fuiſſent, exceptis Moſe & Meſſia. *In iſtis duabus partibus*, ait *Maimonides* in *Moreh Nebochim* Part. II. c. 36. *Somnio & Viſione, continentur omnes Prophetiæ gradus.* Ac ſanè hæ duæ ſunt ſolæ viæ, quibus Deus ſemet ipſe aliis omnibus Prophetis patefecit, Viſione, nempe, vel Somnio; quibus *Viſa* & *Simulacra ſenſilia* perpetuò aderant, quemadmodum *Senſui Communi*, vel *Phantaſiæ* imprimi ea neceſſe erat, ut Prophetæ viderentur ſibi omnes ſenſus vigilantes & functionibus ſuis fungentes habere, quamvis totum negotium eſſet *Scenicum*, vel *Dramaticum*. Pro duplici illa ratione adflatûs divini, Joël Propheta prædicit naturam Prophetici Spiritûs poſteris temporibus in homines effundendi, c. II, 28. Apud Jerem. XIV, 14. inducuntur Pſeudoprophetæ quaſi dantes operam ut, Simiarum inſtar, imitarentur veros Dei Prophetas; dum Phantaſiam divinandi facultate confirmarent, ut de ſomniis & viſis, apud populum loquerentur.

Ceterùm diſcrimen *Somnii* & *Viſi* videtur potiùs è circumſtantiis quibuſdam petendum, quàm è re ipſa, ideoque *Maimonides* Part. II, c. 45. ait in ſomniis vocem frequenter auditam, quod in viſionibus non ſolebat. Attamen opportebat ut res divinæ ſenſilibus quibuſdam imaginibus pingerentur, vel ut vox aliqua, quæ eas exponeret, audiretur, in utroque. Nihilo ſeciùs Judæi Viſum ſomnio longè præferre ſolent, quippe quod vividiora objecta Prophetæ offerat, & Prophetam reverà invadat etiamnum vigilantem, ſed non priùs cernatur, quàm omnes externi ejus ſenſus ſint vincti; unde fit ut ſæpe deſinat in verum ſomnium, ut probat *Maimonides*, loco memorato, exemplo Abrahami Gen. XV, 12. Viſum enim, in quo Deus Patriarchæ adparuerat (ut narratur verſ. 1.) in ſomnium converſum erat: *Cum Sol ad occaſum vergeret, arctus ſomnus Abrahamum invaſit; en verò horror & caligo magna ei incubuere.* Quæ verba ſignificant tantùm eum in ſomnis à Viſione in Somnium eſſe delapſum.

Ad ejuſmodi exſtaticas impreſſiones, quibus Mens & Phantaſia ita rapiebantur, ut omnino ſubjicerentur cuipiam *Intellectui agenti* qui eas illuſtrabat, reſpicit, ut puto, Paulus 1. Cor. XIII. in hiſce verbis: *nunc videmus δι᾽ ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, per ſpeculum, in ænigmate.* Videtur enim conferre ſublimiſſimas illuſtrationes, quæ hîc habentur, cum conſtanti irradiatione Dei in animos hominum, in vita futura; eáque per ſpeculum expreſſio divinarum rerum, per hieroglyphica atque emblemata, in Phantaſia, de qua loquitur, propria fuit prophetici adflatûs ratio.

Quod ut magis perſpicuum fiat, adſeram hîc locum Judæi Scriptoris, *Rabbi*, nempe, *Bechai* de hoc ipſo argumento, è Comment. in Num. XII, 6. רצה להמשיל נבואה שאר הנביאים וגו' *voluit Deus adſimilare Prophetiam reliquorum Prophetarum homini ſpeculum adſpicienti, prout innuunt Rabbini noſtri, illo axiomate proverbiali:* nemo inſpiciat ſpeculum Sabbatho. *Id ſpeculum eſt vitreum, è quo reflectitur homini ſua ipſius forma & imago, per vim reflexivam ſpeculi, cùm reverâ in ſpeculo nihil ejuſmodi ſit. Talis erat Prophetia reliquorum Prophetarum, eò quòd intuebantur ſacras & puras imagines, & lumina ſuperna, è medio ſplendore & puritate eorum luminum, quæ reverâ ſunt, conſpicuæ factæ ſunt ſimilitudines & formæ, quales ſunt humanæ.* Quibus verbis, videtur reſpicere ad imagines animalium, quæ, in propheticis viſis, Eſaiæ & Ezekieli objectæ ſunt; ſed hoc in genere ſignificat, lucem & ſplendorem propheticæ illuſtrationis non uſque adeò ſibi Phantaſiam Prophetarum ſubjeciſſe; ſed vidiſſe eos imaginem ſuam, & formas humanis ſimiles, réſque eos intellexiſſe in omnibus ſuis propheticis viſis, more humano.

CAPUT III.

1. *Quomodo prophetica ſomnia differrent ab omnibus aliis ſomniis, quorum mentio fit in Scriptura.* 2. *Idem illuſtratum pluribus locis Philonis Judæi.*

I. SUMMATIM jam deſcripſimus Prophetiæ naturam, quæ, ut oſtendimus, ſemper eſt conjuncta cum *Viſo*, vel *Somnio*; quamvis reverâ numquam ſit Somnium propriè dictum ſine Viſo. Hic verò antequàm ulteriùs progrediamur, neceſſe erit adtendere potiſſimam rationem, quâ Hebræi Doctores ſomnia ſoleant diſtinguere; ne fallamur in ſomniis, quæ in Scriptura occurrunt, omniáque Prophetica eſſe pu-

Google

putemus, cùm non ſint. Quamvis enim omnia verè fuerint θεόπεμπτα, quaſi à Deo miſſa; attamen multa fuerunt admonitionum inſtar, quibus vis & vigor propheticorum ſomniorum nequaquam inerat. Itaque Rabbini ſolent ea diſtinguere in חלומי צדק *ſomnia vera* & חלומי הנביאי *ſomnia prophetiæ*. Sic ea deſcribit *Maimonides* in *Moreh Nebochim* Part. II. c. 41. *Quando dicitur:* Deus venit ad N. in ſomnio noctis, *id* Prophetia *minimè nuncupari poteſt, neque talis vir* Propheta; *ſenſus enim hic tantùm eſt, admonitionem, aut inſtitutionem tali viro à Deo datam, idque in ſomnis factum.* Ille & ceteri Scriptores Hebræi, hujus generis eſſe cenſent ſomnia ad Pharaonem, Nebuchadnetſarem, Abimelechum & Labanem miſſa. In quæ obſervat idem, magnâ prudentiâ *Onkeloſum* Proſelytum (qui Judaicam eruditionem à R. Elehazare & R. Joſua celeberrimis illius ævi Magiſtris didicerat) antequàm narret ſomnia Labanis & Abimelechi dicere: *& venit verbum à Domino*, non verò, ut quando narrantur prophetica ſomnia: *& revelavit ſe Dominus.* Præterea inter potiſſimas rationes, propter quas hæc prophetica ſomnia eſſe negant, hæc eſt, quòd qui hæc ſomniarunt non eſſent homines ſancti; cùm ſit hæc traditio Judæorum, ſpiritum propheticum non communicari, niſi cum bonis.

Sed reverà maximum diſcrimen, quod inter hæc ſomnia fuiſſe videtur, hac in re ſitum erat; quòd quæ non erant prophetica multò debiliora eſſent, nec tantâ vi Phantaſiam percellerent, ac alia: ita ut divina ἐνάργεια, ſeu evidentia carerent, quâ mentem eorum, quibus objiciebantur plenè perſuaderent, iis divinam eſſe originem. Quod videre eſt in ſomniis Salomonis 1. Reg. III, 5. 15. & IX, 2. ubi dicitur, poſtquàm expergefactus fuit, exclamaſſe: *en erat ſomnium!* quaſi vi ſomnii ipſius certior non eſſet factus, verè fuiſſe propheticum ſomnium.

Sed & alterum diſcrimen eſſe, inter hæc ſomnia, ſtatuunt; nempe ſomnia vera, vel *ὀνείρατα*, complexa fuiſſe דברים בטלים quidpiam quod erat ἀργὸν, *otioſum*, nec quidquam ad rem faciebat; ut in Somnio Joſephi de *Sole, Luna & undecim ſtellis, quæ ipſum adorabant:* cùm ejus Mater, cujus ſymbolum erat Luna, jam mortua & ſepulta eſſet, nec poſſet proinde honorem ei exhibere, quem alii ei exhibuerunt. Ex occaſione hujus ſomnii, Gemarici doctores, in Cod. *Berachoth* c. IX. hoc axioma formarunt: כשם שאין אפשר בלא תבן כן אין אפשר לחלום בלא דברים בטלים: *ut nullum eſt triticum, ſine palea: ſic nullum eſt ſomnium, ſine re quapiam inani*, aut *otioſa*: Pariter R. *Albo* in Maam. III. c. 9. hanc diſtinctionem adhibet, inter ſomnium & Prophetiam: אין חלום בלא דברים בטלים והנבואה כלה ענין צודק ואמתי. *nullum eſt ſomnium, cui non inſint nomnulla otioſa ſeu ἀργὰ, ſed Prophetia eſt tota, & accuratè vera.*

II. DISCRIMEN, quo plerumque differunt prophetica ſomnia, eaque quæ merè *ὀνείρατα* erant, & quæcumque alia memorantur in Scriptura, copioſè expoſuit *Philo* Judæus, in Libro περὶ τοῦ θεοπέμπτους εἶναι ὀνείρους & alibi. Proprium characterem eorum, quæ erant prophetica, in eo ſitum fuiſſe perſpicuè nos docet, quòd eſſent conjuncta cum raptu extatico; quo in omnibus ſomniis propheticis, potentior quædam cauſa, Mentem & Phantaſiam Prophetarum percellens, eos ipſis eripiebat, evidentémque & potiorem impreſſionem in iis relinquebat.

Paullò pluribus ejus ſententiam exponam, cùm quia ad dilucidationem noſtri argumenti facit, tum etiam quia ſummopere eſt obſcurata, ſi non & prorſus corrupta à *Philonis* Interprete *Sigiſmundo Gelenio*. Conſilium *Philonis* eò ſpectat ut oſtendat Moſem doctum varias haſce vias, quibus hominibus è cœlo ſomnia immittuntur; ita ut ſublimis ejus ac recondita doctrina meliùs occultaretur. Itaque Cabbaliſmum inter & Platoniſmum medius navigat, allegoricámque & Myſticam ſententiam in omnibus quærit. Primum ſomniorum divinorum genus ſic definit: τὸ μὲν πρῶτον ἦν, ἄρχοντος τῆς κινήσεως θεοῦ, καὶ ὑπηχοῦντος ἀοράτως, τὰ ἡμῖν μὲν ἄδηλα, γνώριμα δὲ ἑαυτῷ: *primum genus eſt, cùm Deus ipſe incipit motum* (in Phantaſia) *& clam inſuſurrat. reliqua ſunt nobis quidem obſcura, ſed illi notiſſima.* Hujus generis vult eſſe Joſephi ſomnium, cujus ſententia primùm erat Joſepho ignota, deinde in allegoricam ejus interpretationem delabitur. in libro *de Joſepho.*

Alterum genus hoc eſt: τῆς ἡμετέρας διανοίας τῇ τῶν ὅλων συγκινουμένης ψυχῇ καὶ θεοφορήτου μανίας ἀναπιμπλαμένης: *quando rationalis noſtra facultas mota cum anima mundi, & furore divinitus immiſſo plena* prædicit res futuras. Ubi ψυχῇ τῶν ὅλων intelligit idem quod in priori libro ſimilis argumenti vocavit τὸν ὅλων νοῦν, *Mentem Univerſi*; quæ cùm influxum ſuum animis noſtris miſcet, parit in iis προγνώσεις prævitiones futurorum. Hoc ipſum eſt, quod ab aliis ejus popularibus vocatur שכל הפעל *Intellectus agens*, quem putavit idem eſſe ac *animam mundi*, quemadmodum deſcribitur à Pythagoreis & Platonicis. Ad hoc genus ſomniorum refert ſomnia Jacobi de ſcala, déque ovibus Labanis. Hæc verò genera ſomniorum; nimirum, cùm *Intellectus agens* ſimpliciter agit in Mentem, quaſi *patientem*; aut cùm Mentes noſtræ agunt cum Anima Univerſi, & ejus influxûs ſententiam intelligunt; hæc inquam, genera ſomniorum ſic inter ſe confert: Διὸ ὁ ἱεροφάντης τὰς μὲν κατὰ τὸ πρῶτον σημαινόμενος φαντασίας, τρανῶς πάνυ καὶ ἀριδήλως ἐμήνυσεν, ἅτε τοῦ Θεοῦ χρησμοῖς σαφέσιν ἐοικότα διὰ τῶν ὀνείρων, ὑποβάλλοντος· τὰς δὲ κατὰ τὸ δεύτερον, οὔτε σφόδρα τηλαυγῶς, οὔτε σκοτίως ἄγαν &c. In quibus verbis hoc obſervandum eſt, dici à *Philone* primi generis inſomnia χρησμοῖς σαφέσιν ἐοικότα, quod perperam vertit *Gelenius*: *Dei oraculis certis convenientia.* Totum verò locum ſic, cum bona ejus venia, verterim: *Quare Moſes ſacer Antiſtes indigitans illas phantaſias, quæ oboriuntur ſecundùm primam ſpeciem, eas perſpicuè & admodum manifeſtè indicavit*; (hoc eſt, addita explicatione ænigmatum Joſepho oblatorum Solis, Lunæ, ſtellarum & manipulorum, quæ Joſephus ipſe non intellexerat; qualis explicatio non eſt addita exemplis ſecundi generis) *quippe Deus ſubjecit illas phantaſias, per ſomnia quæ ſimiles ſunt veris Prophetiis.* (hoc eſt, לנבואה גמורה *perfectæ Prophetiæ*, ſive לחלמות הנבואי *ſomniis propheticis*, uti loqui amant Magiſtri.) *Secundi verò generis ſomnia, nec planè dilucidè, nec valde obſcurè indigitavit, qualia erant ſomnia de ſcala cœleſti* &c. Jam autem hæc inſomnia Joſephi,

ſephi, quamvis complectantur materiam ſimilem propheticis revelationibus, talia tamen non erant; ideóque ab omnibus Judæis ſcriptoribus vocantur tantùm *ſomnia vera*. Quod *Philo* nititur probare, eo modo qui negotio noſtro convenientiſſimus eſt: quamvis errore, in quem conjectus eſt à LXX. Interpretibus, Gen. XXXVII, 7. Ὤιμην, φησὶν, ἡμᾶς δεσμεύειν δράγματα· τὸ μὲν, ᾤμην, οὐδέως ἀδηλοῦντος καὶ ἐνδοιάζοντος καὶ ἀμυδρῶς ὑπολαμβάνοντος, ἡ παγίως, καὶ τηλαυγῶς ὁρῶντος ἀνάφθεγμά ἐστιν &c. *Joſephus ait*: videbar *vincire manipulos. Vox illa* videbat *eſt verbum hominis cui de re non conſtat, dubitantis, & obſcurè ſtatuentis: non hominis cui de re conſtabat, quique eam perſpicuè videbat. Revera convenientiſſimum eſt iis qui modò ex alto ſomno ſunt excitati & qui vix deſierunt ſomniare, dicere* videbar; *non iis, qui ſunt prorſus expergefacti & perſpicuè omnia vident. Sed Jacobus, qui magis exercitatus erat in rebus divinis, non habet ejuſmodi verbum* videbar, *quamvis de ſomnio ſuo loquatur; ſed dicit*: ecce ſcala terræ impoſita erat, & faſtigium ejus adtingebat cœlum &c. Tenendum eſt nihil eſſe in Hebraicis, quod reſpondeat verbo ᾤμην, ſed *Philo*, Judæus licèt, vivebat inter Græcos, nec Hebraïcæ Linguæ ſatis peritus erat. Ceterùm eodem fermè modo *Maimonides*, in *More Nebochim*, diſtinguit *ſomnia vera* à *propheticis*, & Jacobi ſomnia, ut Judæi omnes Scriptores, prophetica eſſe ſtatuit.

Tertium genus ſomniorum, quorum meminerit *Philo*, ſic ab eo deſcribitur: Συνίσταται δὲ τὸ τρίτον εἶδος, ὁπόταν ἐν τοῖς ὕπνοις ἐξ ἑαυτῆς ἡ ψυχὴ κινουμένη καὶ ἀναδονοῦσα ἑαυτὴν, κορυβαντιᾷ· καὶ ἐνθουσιῶσα δυνάμει προγνωστικῇ τὰ μέλλοντα θεσπίζει: *tertium conſtituitur genus, cùm Mens in ſomnis per ſe mota & ſemet ipſa agitans, furit, & adflata facultate futurorum præſciâ ea prædicit.* Deinde, quod magis ad rem noſtram facit, ſic proponit phantaſmata, quæ in tertio hoc inſomniorum genere, adparent: Αἱ δὲ κατὰ τὸ τρίτον εἶδος φαντασίαι μᾶλλον τῶν προτέρων δηλούμεναι, διὰ τὸ βαθὺ καὶ τὸ κατακορὲς ἔχειν τὸ αἴνιγμα, ἐδεήθησαν καὶ τῆς ὀνειροκριτικῆς ἐπιστήμης: hoc eſt, *phantaſmata, quæ pertinent ad tertium genus, clariùs quàm priora* (à Moſe) *expoſita, propter ænigma profundum & obſcurum, quod complectuntur, indiguerunt ſcientia interpretandi ſomnia.* Talia fuerunt Præfectorum Pincernis & Piſtoribus Pharahonis, ipſiúſque Regis ſomnia; talia & Nebuchadnetſaris; qui territi quidem ſunt phantaſmatibus ſibi objectis, ſed nihil ex iis exculpere potuerunt. Hæc ſunt ejus generis, cujus interdum meminit Plato, quæ, ſine conjectore Propheta, intelligi nequibant; & propter quæ volebat ſemper eſſe Vatem, vel ſapientem virum, qui μαντικὴν profiteretur.

Hactenus vidimus quæ ſint tria genera ſomniorum, ex ſententia *Philonis*, quorum primum & poſtremum conjungunt Judæi Doctores; qui & Onirocritas iis, qui ſomnia etiam vera habent, conſtanter præferunt. Cùm enim deprimant eos, qui talia ſomniant, infra infimum Prophetiæ gradum; attamen interpretationem ejuſcemodi ſomniorum tribuunt τῷ רוח הקודש, *Spiritui Sancto*; niſi fortè ipſo ſomnio ejus interpretatio contineatur, adeò ut is, qui ſomniavit, non dubitet an ſomnium ſit divinum, ſive rectè expoſitum ſit; tum enim eſt propheticum ſomnium. Atque hæc quidem, hac de re, ſatis ſupérque.

CAPUT IV.

1\. *Diſcrimen inter verè propheticum ſpiritum & Enthuſiaſtarum fraudes, copiosè traditur. Pſeudo-propheticum ſpiritum ſedem habere in Phantaſia, facultatibusque infra Rationem poſitis.* 2. *Platonem atque alios ſapientes viros malè ſenſiſſe de hoc Spiritu, déque Divinatione, & Conſultoribus Oraculorum.* 3. *Verè prophetici ſpiritûs ſedem fuiſſe æquè in ratiocinandi, ac in ſentiendi facultate; neque umquam ab eo alienatam Mentem, ſed edoctam atque illuſtratam.* 4. *Id pluribus probatum teſtimoniis Ethnicorum & Chriſtianorum veterum.* 5. *De terroribus, quibus ſæpe corripiebantur Prophetæ.* 6. *Quomodo Prophetæ ſe à prophetico ſpiritu invadi ſentirent.* 7. *Verè & falsò prophetici ſpiritûs, quam diverſa eſſent vis & evidentia.*

I. EX iis, quæ antea diximus, de Phantaſia, quæ eſſet inſtar ſcenæ, è qua Viſa Menti Prophetæ ſe ſe objiciebant, in quibus videret objecta Divinæ Veritatis, quæ ei per ea innoteſcebat, non difficulter intelligi queat quàm facilè poſſent Cacodæmonis Prophetæ ſimias agere, ut veri Dei ſe Prophetas ſimularent; & quî aliquando Melancholia & phantaſmatibus turgens imaginandi facultas, confirmatæ validâ divinandi potentiâ, ſe ſe explicent, ita ut verus Enthuſiaſmus videantur. Hac in re enim prophetico adflatui videtur ſimilis eſſe commentitius Enthuſiaſmus, quòd uterque vehementibus impreſſionibus Phantaſiam adficiat, eámque vividam & vegetam poſtulet. Quamobrem *Maimonides* ait divinationis donum, quod ſitum eſt in magna imaginandi facultate, ſemper conceſſum fuiſſe Prophetis, idque & *ſpiritum fortitudinis* potiſſimas *baſes* prophetiæ fuiſſe, in Mor. Nebochim Part. II. c. 38. *Duas illas facultates, fortitudinis, ſcilicet, & Divinationis in Prophetis fortiſſimas & vehementiſſimas eſſe neceſſe eſt. Quando autem ad eas accedit influxus Intellectûs, ſupra modum corroborantur: ita ut, quemadmodum notum eſt, eò res devenerit, ut quidam nudo ſuo baculo, potente Rege ſuperior fuerit, & totam gentem intrepidè ex ſervitute eripuerit; poſtquàm, nempe, ei dictum fuerat Exod.* III, 12. tecum ero. *Attamen diverſi gradus hic reperiuntur, & diſcrepant ſecundùm magis & minus, ſed nullus ea* (fortitudine) *prorſus carere poteſt. Sic dictum eſt Jeremiæ* Cap. I, 17, 18. ne timeas à facie illorum, nec enim te timere faciam vultum eorum. Ego quippe dedi te hodie in urbem munitam & in columnam ferream & in murum æneum ſuper omnem terram &c. *Sic dictum eſt Ezekieli* C. II, 6. Tu ergo, fili hominis, ne timeas eos, neque eorum ſermones & verba eorum, ne timeas neque vultus eorum formides. *Ita reperies in omnibus Prophetis, ingentem fuiſſe animi fortitudinem & magnitudinem. Excellentiâ autem*

tem & præſtantiâ facultatis divinationis ſubito, atque momento temporis, prædixerunt; in qua tamen & ipſa facultate, magna diverſitas reperitur. Præterea ſcito veros Prophetas ſæpe ejuſmodi habuiſſe adprehenſiones theoreticas; quarum cauſas nemo poteſt ingenio & contemplatione nudâ adſequi. Ita interdum prædicunt futura quædam, quæ nemo conjecturâ & divinatione ſolâ, indicare, ullo modo poſſet; quia ille influxus in imaginandi facultatem influit, &c.

Non itaque erit magna Digreſſione opus, ut expendatur natura ſpuriæ illius lucis, quæ ſe quaſi Prophetiam venditat, cùm non ſit; quippe quæ ſedem habet in Phantaſia, quæ prima eſt occaſio deluſionis; quia eadem hæc facultas ſedes etiam eſt propheticorum viſorum. Quam in rem, non erit præter rem præmittere hic ex *Maimonide* Mor. Neb. Part. II. c. 37. tres eſſe gradus influxûs divini, è quo naſcitur cognitio hominum. Primus eſt prorſus intellectualis, qui deſcendit tantum in facultatem rationalem, quæ ſummopere eonfirmatur in adprehendenda Veritate Metaphyſica, unde, ut ait, naſcuntur Sectæ Philoſophorum & homines contemplationi dediti. Alter gradus effunditur ſimul in Ratiocinandi & in Imaginandi facultatem, unde oriuntur Prophetæ. Tertius in ſolam Phantaſiam deſcendit, unde naſcuntur Politici, Legiſlatores, Legiſperiti (quorum ingenium verſatur tantùm circa res ad Rempublicam pertinentes) ut etiam ſectæ Divinorum, Incantatorum, ſomniatorum, & fauſta nuntiantium.

Hic exſcribemus characterem tertii gêneris, quia graphicè deſcribit fallaces Enthuſiaſtas, quales ſæculo noſtro videmus. *Hic verè*, inquit Maimonides, *monendus es ex tertio genere eſſe quoſdam, quibus phantaſmata, ſomnia & ecſtaſes, quales in Prophetiæ viſione eſſe ſolent, ita mirabiles obveniunt, ut planè ſibi perſuadeant ſe Prophetas eſſe, ſummopere mirentur ſe tales imaginationes habuiſſe, ac denique exiſtiment omnes ſcientias & facultates ſibi, ſine ſtudio & labore infuſas fuiſſe. Hinc in magnas confuſiones incidunt, in multis rebus theoreticis non parvi momenti, eáque quæ vera ſunt, cum adparentibus & imaginariis miſcent. Quæ omnia proveniunt è nimia imaginandi vi & facultatis rationalis imbecillitate*, &c. Hæc ille. Deluſio ejuſmodi ἐνεργουμένων, qui revelationes venditant, hinc oritur quòd vis externa, quæ in eos agit, vigorem tantùm Imaginationis phantaſmatibus addat, ſed Rationem non illuſtret, neque evehat ad veram intellectionem rerum, prout inter ſe cohærent & connexæ ſunt; ideoque facilè amplectuntur res abſurdas omnibus, qui rectâ Ratione utuntur. Contrà verò propheticus ſpiritus, cùm vim ſuam potiſſimùm exſerat in Rationem atque Intellectum Prophetarum, eos deducit conſtanter ac perſpicuè ad rerum intelligentiam. Verum pſeudo-propheticus ſpiritus, cum evehi nequeat ſupra infimam & obſcuram regionem ſenſuum & materiæ, aut adtolli in ſerenum Viſorum propheticorum cœlum; operam dat ut magis ac magis confirmetur in Phantaſiæ regione. Quam ob rem vates & Pſeudo-prophétæ Veteres & recentiores ſoliti ſunt, quoad ejus fieri potuit, Phantaſias ſuas evehere. Docet hoc *R. Albo* Maam. III. c. 10. ויש מן האנשים מי שכחם המדמה חזק וגו׳: *ſunt quidam homines, quorum imaginandi facultas fortis eſt, ſive naturâ, ſive arte quâ utuntur, ut eam corroborent; atque eam in rem adhibentur artes, quibus Veneficæ & quæ habent ſpiritus familiares utuntur; quarum ope imagines rerum faciliùs in Phantaſia excitantur*, Pariter *Wierus*, Lib. III. c. 17. qui ejuſmodi res, quamvis iis diffideret, nimis adcuratè noviſſe quibuſdam videtur, ait hanc in rem de Veneficis, ut vividiorem Phantaſiam haberent ſe ſe jejunaſſe & iis cibis uſas, quos intellexerant à Dæmonibus ei rei aptos eſſe. Hoc ut pluribus probet, ad teſtimonium citat *Baptiſtam Portam* Lib. II. & *Hieronymum Cardanum* de Subtilit. c. XVIII. Verùm haſce artes curioſiùs non rimabimur.

II. Hoc Divinationis genus, cùm hæreat in Phantaſia, videtur usque adeò imitari propheticam vim, in hac ejus parte; ut imperitiores, hac in re, errarint; quamvis ſapientiores Ethnici infirmitatem & deluſionem ejus feliciter invenerint. Rem eximiè expreſſit *Plato* in Timæo, ubi agens de Dei benignitate, in hominem, ſic loquitur de Divinatione: καὶ τὸ φαῦλον ἡμῶν ἵνα ἀληθείας πῃ προσάπτοιτο, κατέστησεν ἐν τούτῳ τὸ μαντεῖον. ἱκανὸν δὲ σημεῖον ὡς μαντικὴν ἀφροσύνῃ Θεὸς ἀνθρωπίνῃ δέδωκεν. οὐδεὶς γὰρ ἔννους ἐφάπτεται μαντικῆς ἐνθέου καὶ ἀληθοῦς, ἀλλ᾽ ἢ καθ᾽ ὕπνον τὴν τῆς φρονήσεως πεδηθεὶς δύναμιν, ἢ διὰ νόσον, ἢ τινα ἐνθουσιασμὸν παραλλάξας. ἀλλὰ συννοῆσαι μὲν ἔμφρονος τά τε ῥηθέντα ἀναμνησθέντα ὄναρ ἢ ὕπαρ, ὑπὸ τῆς μαντικῆς τε καὶ ἐνθουσιαστικῆς φύσεως καὶ τὰ ἑξῆς: *peſſimam noſtri partem* (jecur, nempe) *ut aliquo modo veritatis particeps fieret, conſtituit divinationis ſedem. Quod ſignum eſt ex quo ſatis conſtat à Deo divinandi artem ſtultitiæ humanæ conceſſam; nemo enim, quamdiu ſui compos eſt, eâ divinandi facultate invaditur, ſed vel in ſomnis, vincta facultate prudentiæ, aut per morbum, aut enthuſiaſmo quodam mutatus. Sed intelligere quidem prudentis eſt & dicta in memoriam revocata, per ſomnium, aut dum vigilaret, à fatidica & enthuſiaſtica natura, & quæcumque ſpectra ab eo conſpecta ſunt ratiocinatione diſtinguere.* Sic videtur *Plato*, qui ſtudioſus ejuſmodi rerum obſervator fuerat, nuſquam ſuo tempore potuiſſe invenire *ſpiritum divinationis*, niſi cum aliqua *mentis alienatione*. Quam ob rem putabat id eſſe quidpiam ſapientiâ inferius, & quod regi ab ea oporteret; ſic enim mentem ſuam ulteriùs declarat: ὅθεν δὴ καὶ τὸ τῶν Προφητῶν γένος ἐπὶ ταῖς ἐνθέοις μαντείαις κριτὰς ἐπικαθιστάναι νόμος, οὓς μάντεις ὀνομάζουσί τινες: *itaque lex eſt ut Prophetæ conſtituantur judices de enthuſiaſticis divinationibus, quos Prophetas quidam perperam vocant vates.* Sic & in Charmide ſuo: Εἰ δὲ βούλει γε καὶ τὴν μαντικὴν εἶναι συγχωρήσομεν ἐπιστήμην τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι· καὶ τὴν σωφροσύνην αὐτῆς ἐπιστατοῦσαν καὶ τὰ ἑξῆς: *ſi volueris & divinandi facultatem, concedemus eſſe ſcientiam futurorum, ſed temperantiam ei præeſſe; ut nempe, removeat oſtentatores, & qui ſunt vere vates conſtituat futurorum prænuncios.*

Sed præterea, ejus ævo non innotuiſſe alias divinationes, præter eas, quæ oriebantur ex perturbata Phantaſia, & in cerebris melancholicis concipiebantur, confirmat in Phædro; ubi verum Etymon μαντικῆς tradit, quam dictam ait ἀπὸ τῆς μανίας à *furore*, & olim vocatam μανικήν. Quamquam fatetur eam multis obtigiſſe θείᾳ μοίρᾳ, *divinâ ſorte*; tamen frequenter inveniebatur

in

in ægrotis & melancholicis hominibus; qui ſæpe eâ facultate poterant divinare, quibus medicamentis eorum morbi curari poſſent; quaſi nihil aliud fuiſſet, præter vim ſentiendi convenientiam ſeu συμπαθείας corporis ſui cum aliis nonnullis. Alibi etiam ait hoſce Vates numquam aut rarò ſciviſſe ſignificatum & naturam ſuorum viſorum.

Propterea Platonici plerique videntur rejeciſſe, aut minimo in pretio habuiſſe hoc omne Revelationis genus, quippe quod nihil haberet, quo Ratio humana ſuperaretur. Sic *Maximus Tyrius* Diſſert. III. Θεῷ δὲ μαντείου καὶ ἀνθρώπου νοῦ (τολμηρὸν δὲ εἰπεῖν, φράσω δὲ ὅμως) χρῆμα συγγενές: *dictum eſt audax, nec eò minus dicam; Dei oraculum & Mens humana res ſunt adfines.* Sic etiam, ex ſententia *Porphyrii* περὶ ἀποχῆς Lib. II. c. 52. bonus vir eſt Διὸς μεγάλου ἱερεύς, is qui non opus habet conſultis vatibus, cùm intimâ familiaritate ſit cum Deo conjunctus.

Similiter etiam Stoici vix patiebantur, à Sapiente ſuo, umquam Oracula conſuli, ut intelligimus ex *Arriani* Diſſert. Epict. Lib. II. c. 7. Enchir. *Epicteti* c. XXXIX. & *Simplicii* Commentario, in locum; ubi Philoſophus religioni ducens curioſiùs inquirere in ea, de quibus faseſt Oraculum conſulere, tandem ea in tam arctum gyrum cogit, ut vix umquam ulla ſit Sapienti occaſio Oraculi vel honoris cauſâ, inviſendi. Inſigne exemplum ejus rei habemus apud *Lucanum* Lib. IX. ubi Cato iis, qui putabant, poſt mortem Pompeji, conſulendum eſſe Jovis Hammonis oraculum, reſpondet:

Eſtne Dei ſedes, niſi terra & pontus & aër
Et cœlum & virtus? Superos quid quærimus ultra?
Jupiter eſt quodcumque vides, quocumque moveris.
Sortilegis egeant dubii, ſemperque futuris
Caſibus ancipites; me non Oracula certum
Sed mors certa facit.

Verùm de hiſce ſatis, ſupérque. Spero me nunc explicuiſſe, quæ ſit vera ſedes Prophetiæ, & quæ ſit propria ei Scena; ut etiam quàm mancus & fallax eſſet Divinationis ſpiritus, qui propheticum imitabatur.

III. Ex iis, quæ dicta ſunt, colligere licet unum ex præcipuis diſcriminibus, quæ verè propheticum inter & pſeudo-propheticum ſpiritum interſunt; nimirum, à ſpiritu prophetico numquam alienationem mentis creari, cùm in Facultate Rationali, æquè ac ſentiendi ſedem habeat: ſed ſemper Rationem illæſam, ac ſibi conſtantem ſervari, vimque & firmitatem Judicii incolumem relinqui, ubicumque eſt ille ſpiritus. Sed Pſeudo-propheticus ſpiritus (ſi quem modò verè invadat, nec humanâ fraude ſimuletur) quia non poteſt evehi ultra mediam humani Animi, ut ſic loquar, regionem, quæ eſt Phantaſia, illic habitat, veluti in tempeſtatibus & procellis; & cùm ſit ἄλογόν τι, conjunctus eſt cum alienationibus & raptibus Mentis. Quotieſcumque enim phantaſmata turbantur, nec ſine tumultu objiciuntur Menti, quemadmodum in μανίᾳ, ſeu furore & melancholia (in quibus Medici plerumque alienationem Mentis obſervant) aut etiam vi ſpiritûs Divinationis: Mens perculſa, rectum de phantaſmatibus judicium ferre non poteſt, veluti eclipſin patitur; nec vim ſolitam obtinet. Verùm de hac alienatione ex *Platone* & aliis jam diximus.

IV. Sic Pythia deſcribitur ab *Ariſtophanis* Scholiaſte, ad *Plutum*, & *Lucano* Lib. V. quaſi furore plena, dum fatidico ſpiritu agebatur, atque Oracula fundens, mirè mutato vultu, geſtibus inuſitatis, promiſſis & vibrantibus comis, & fumum ore emittens. Eodem modo inducitur Caſſandra vaticinans, apud *Lycophronem*. Pariter etiam *Sibylla* ab *Heraclito* notata eſt ὡς μαινομένῳ στόματι γελαστὰ καὶ ἀκαλλώπιστα φθεγγομένη. *ut furente ore ridicula & abſona dictu fundens. Ammianus* quoque *Marcellinus*, initio Lib. XXI. *Sibyllæ*, inquit, *crebrò ſe dicunt ardere, torrente vi magna flammarum.*

Diligenter hoc notatum à priſcis Patribus, qui hoc modo deprehenderunt fraudes Montaniſtarum; qui quaſi Prophetas ſe venditabant, ſed reverâ nihil, præter animi raptus, patiebantur; hoc enim erat, quod ἐκστάσεις vocitabant. Ante omnia proferam locum *Clementis* Alexandrini: ἐν δὲ τοῖς ψεύδεσι καὶ ἀληθῆ τινα ἔλεγον οἱ ψευδοπροφῆται· καὶ τῷ ὄντι οὗτοι ἐν ἐκστάσει προεφήτευον, ὡς ἂν Ἀποστάτου διάκονοι: *inter mendacia etiam quædam vera dixerunt Pſeudo-prophetæ; ac ſanè in ecſtaſi vaticinabantur, quaſi miniſtri Apoſtatæ*; nempe, Diaboli. *Euſebius* Hiſt. Eccleſ. Lib. V. c. 17. memorat opuſculum *Miltiadis*, περὶ τοῦ μὴ δεῖν προφήτην ἐν παρεκστάσει λαλεῖν, *de eo quòd non oportere Prophetam in alienatione animi loqui. Tertullianus*, qui ſummopere favebat Montano, & Maximillæ ac Priſcillæ, ejus in vaticinando ſororibus, rem excuſare conatur, & quamvis fateatur, inter vaticinandum, eos fuiſſe ἐν ἐκστάσει, hoc eſt, raptos vi ſpiritûs eorum Mente potentioris, ut innuere videtur; attamen negat eos in furorem incidiſſe, quod eſt, ut ait, Pſeudoprophetæ; quomodo etiam ſe ſe Montanus defendebat. Nec vitare potuerunt caſtigationem *Hieronymi*, qui putabat ſe videre quid ſibi vellet hæc Ecſtaſis, & reverâ fuiſſe alienationem animi, cùm non intelligerent quod dicebant. *Neque verò, ut Montanus cum inſanis fœminis ſomniat, Prophetæ in ecſtaſi loquuti ſunt, ut neſcirent quid loquerentur; &, cùm alios erudirent, ipſi ignorarent quid dicerent.* Sic & in Præfatione in Eſaiam. Sed & alibi hac notâ Montaniſtas inurit, ut in Prooemio ad Nahumum: *non loquitur Propheta* ἐν ἐκστάσει, *ut Montanus & Priſca, Maximillâque delirant; ſed quod prophetat liber eſt intelligentis quod loquitur*; & in Præf. in Habakukum: *Prophetæ viſio eſt, &, adverſum Montani dogma perverſum, intelligit quod videt, nec, ut amens loquitur, nec in morem inſanientium fœminarum, dat ſine mente ſonum.* Addam tantùm alium Scriptorem, *Chryſoſtomum* nempe, qui pleniùs atque egregiè expoſuit hoc diſcrimen, inter verum & falſum Prophetam, Homil. XXIX. in 1. ad Corinthios: τοῦτο μάντεως ἴδιον, τὸ ἐξεστηκέναι, τὸ ἀνάγκην ὑπομένειν, τὸ ὠθεῖσθαι, τὸ ἕλκεσθαι ὥσπερ μαινόμενον: *hoc vatis proprium, in ecſtaſin rapi, ſubire coactionem, pelli, trahi, inſani inſtar*: ὁ δὲ προφήτης οὐχ οὕτως, ἀλλὰ μετὰ διανοίας νηφούσης, καὶ σωφρονούσης καταστάσεως καὶ εἰδὼς ἃ φθέγγεται φησὶν ἅπαντα: *Sed aliter res habet cùm Propheta, cujus intellectus vigilat, & mens ſui compos eſt & ſibi conſtat, novitque ipſe quidquid dicit.*

V. Ve-

V. Verum hîc cavendum ne perperam putemus, oihil, niſi ſummopere clarum & ſerenum, ad cogitationes quod adtinet, fuiſſe in mente Prophetæ, dum Viſa ei obverſarentur. Quare hic in animum revocabimus obſervationem Judæorum, ſatis notam iis qui ſunt in eorum Scriptis verſati, de terroribus, ſine cauſa, conſternationibus, pavoribus & timoribus, quibus invadebantur Prophetæ, cùm ſpiritus propheticus iis incumberet. Reverâ quò vehementiores erant impreſſiones *Viſorum*, quibus non erant adſueti, quando eorum Phaotaſiam adficerent; eò major erat Prophetarum perturbatio; & quò magis eorum Phantaſia commovebatur ejuſmodi phantaſmatibus laborioſis, eo magis vires naturales & ſpiritus excipientium exhauriebantur, quod omnino neceſſe erat fieri. Quamobrem Daniel fatigatus labore Phantaſiæ, io excipiendis Viſis ei objectis, conqueritur c. X. 8. & ſeqq. *Solus*, inquit, *ego relictus magnum hoc viſum conſpexi; ſed vires nullæ in me remanſerunt, decor meus mutatus eſt in deformitatem vultûs, nec robur ullum retinui. Audivi ſonitum verborum ejus, cúmque audirem, arctus ſopor me in vultum jacentem corripuit, dum vultus meus in humum erat converſus. At continuò manus me tetigit. --- Steti tremens. Ille verò, ne timeas, inquit, Daniel* &c. In hunc locum *Maimonides* Part. II. c. 41. *Moreh Nebochim* ſic ratiocinatur: *quandoque autem Prophetia incipit in Viſione Prophetica & poſtea multiplicatur terror & paſſio illa vehemens, quæ ſequitur perfectionem operationum facultatis imaginatricis, & tum demum venit Prophetia, ſicut contigit Abrahamo. In principio enim Prophetiæ illius dicitur* (Gen. XV. 1.) Et fuit verbum Domini ad Abrahamum, in Viſione; & *in fine ejuſdem* (verſ. 12.) & ſopor irtuit in Abrahamum. Eodem etiam modo loquitur de fatigationibus, quarum causâ queritur Daniel: *Eſt autem terror quidam panicus, qui occupat Prophetam inter vigilandum, ſicut ex Daniele patet quando ait:* & vidi viſionem magnam hanc, neque remanſit in me ulla fortitudo, & vis mea mutata eſt in corruptionem, nec retinui fortitudinem ullam. Et fui lethargo oppreſſus ſuper faciem meam, & facies mea ad terram. Itaque totum hoc negotium eximiè exponitur à R. *Albo* Lib III. c. 10. הנה מצד התגבורות הכוח המדמה וגו׳ *Ecce propter vires imaginatricis facultatis, & quod antecedat influxus ejus influxum facultatis rationalis, influxus non remanet in Propheta, ſine terrore & conſternatione; ita ut membra ejus collidantur, & commiſſuræ eorum ſolvantur, videaturque ſimilis homini mox animam efflaturo, propter ſummum ſtuporem; poſt quam omnem perturbationem, propheticus ſpiritus invadit rationalem facultatem.*

Hinc fortè poſſimus nonnullam lucem adferre loco Jeremiæ XXIII, 9. *Cor meum intra me fractum eſt, propter Prophetas, omnia oſſa mea concrepuerunt; ſum inſtar hominis ebrii (& ſimilis homini, quem vinum ſuperavit) propter Dominum & propter verbum ſanctitatis ejus.* Quorum verborum hæc eſt ſententia, efficaciam viſorum propheticorum potentiſſimam fuiſſe in ejus animalem partem. Novi *R. Salomonem* videri alium ſenſum reſpicere: ſed *Abarbanel* hic ſententiæ noſtræ favet: כראות ירמיהו אותם הנביאים אוכלים ושותים ומתעדנים קורא ואמר שבר לבי בקרבי וגו׳, *cùm vidit Jeremias falſos hoſce Prophetas comedentes, & bibentes & in deliciis agentes, clamat & dicit:* Cor meum intra me fractum eſt, propter Prophetas: *dum enim video eorum opera, finditur cor meum, propter ſummam meam triſtitiam, & quia propheticus influxus mihi incumbit* oſſa mea concrepant, ſumque inſtar hominis ebrii, *qui neque videt, neque audit; & hoc mihi contingit*, propter Dominum; *hoc eſt, propter divinum influxum qui me invaſit;* & propter verba ſanctitatis ejus, *quæ me uſque adeò conturbarunt, ut ſenſus mei ſint propterea ſtupefacti.* Sic etiam, ut opinor, intelligendus locus Ezekielis c. III, 14. ubi Propheta deſcribit vim prophetici ſpiritûs ſibi incumbentis, cùm in viſione vectus eſt ἐν τῇ φαντασίᾳ, tædioſo itinere, ad captivos Judæos, qui ſedes habebant ad fluvium Cheharem: *Spiritus Domini*, inquit, *ſuſtulit me, & me rapuit, ivique in amarore atque in ardore ſpiritûs; ſed manus Domini gravis mihi incumbebat.* Pariter Habakukus, C III. 2. *O Domine, audivi ſermonem tuum, & propterea territus fui*; hoc eſt, vocem Dei à Propheta auditam & Phantaſiæ ejus impreſſam, adeò vehementem fuiſſe, ut eum terruerit, prout *Maimonides* rem interpretatur. Idem fortè ſignificatur Eſaïæ XXI, 3. ubi Propheta deſcribit conturbationem & terrorem comites viſionis exſcidii Babylonis, quam habuerat: *Propterea lumbi mei pleni ſunt dolore, tormina me invaſerunt, ſimilia torminibus parturientis; curvatus ſum cùm rem audivi, deliquium paſſus ſum, cùm vidi.* Non ignoro tamen poſſe alio modo, nequaquam inepto, locum intelligi; nimirum, Prophetam agere perſonam Babyloniorum, ut deſcribat horrorem atque angorem animi, quibus erant corripiendi, rémque vividiùs oculis objiciat; quòd *Jonathan* Paraphraſtes ſequutus eſt, nec tamen omnium optimam interpretationem crediderim.

VI. Atque ea de re hactenus, quam dum ago, ſpero me hoc conſequutum eſſe, quod quamvis à Chriſtianis non ita ſit obſervatum; ac à Judæis, attamen adtentione noſtra dignum eſt; nimirum, qui Prophetæ animadverterent ſe prophetico adflatu invadi. Nam, ut antea oſtendimus, poterant eſſe ejuſmodi ſomoia, aut viſa, quæ deluderent eos quibus objiciebantur, & quorum Pſeudo-prophetæ ſæpe participes fiebant; præter quàm quòd ipſi etiam Veri Prophetæ poterant habere ſomnia, quæ vera quidem erant, ſed minimè prophetica.

Ad pleniorem hujus nodi ſolutionem, antea oſtendimus Pſeudo-propheticum Spiritum reſediſſe inter maximè terrenas Animi Humani partes; hoc eſt, ejus adfectus & Phantaſiam. Princeps tenebrarum non ingreditur Sphæram, ut ſic loquar, Lucis & Rationis, ut regat quæ illic aguotur, & quæ dominio & regimini ſolius Patris luminum relicta eſt. Serenum eſt ac lucidum cœlum, in Humana Mente, io quo ne Lucifer quidem ipſe conſiſtere poteſt; ſed unde præceps agitur, quotieſcumque eò adſcendere conatur.

Verùm ut preſſiùs ad rem ipſam veniamus, Hebræi Magiſtri hîc nos docent, initio prophetici adflatûs, Prophetas habuiſſe imaginem Hominis, vel Angeli, quæ ſe ſe eorum Phantaſiæ ingerebat. Interdum res incipiebat à voce, eáque magna, vel etiam tenui & familiari. Sic

Digitized by Google

Deus legitur primùm adparuiſſe Samueli, I. Sam. III, 7. qui dicitur tunc temporis *nondum noviſſe Dominum*; hoc eſt, ut *Maimonides* exponit Part. II. c. 44. ſui *Moreb Nebochim*; *ignoraſſe adhuc, tunc temporis, Deum hoc modo cum Prophetis loqui ſolitum, & quòd hoc myſterium nondum fuiſſet ei revelatum.* Eadem ratione R. *Albo*, Maam. III. c. 11. eum locum intelligit. Ceteroqui putandum non eſt, Samuelem tunc fuiſſe veri Dei ignarum, ſed tantùm ignoraſſe rationem illius vocis, quâ Propheticus ſpiritus ſolebat adtentionem Prophetarum excitare.

Hanc fuiſſe veterem opinionem Judæorum docet nos *R. Salomo* è titulo *Maſſecheth Thamid* ubi Doctores ſic hunc locum interpretantur טֶרֶם יָדַע אֶת יְהוָֹה, *antequàm noſſet Jehovam*, עדיין לא היה מכיר ענין קול נבואה nondum fuerat qui eum doceret rationem propheticæ vocis. Hæc fuit vox tenuis & ſuavis, quâ ſenſus Prophetæ interdum adficiebatur; ſed aliquando ea vox major erat. Non erit hîc præter rem, audire *Maimonides* verba è P. II. c. 44. *Moreb Nebochim*: *nonnumquam fit*, inquit, *ut verbum illud, quod Propheta audit, in viſione Prophetiæ, ei videatur fieri voce maximâ & validiſſima: ſicut quidam ſomniant ſe audire tonitrua, vel terræ motum, aut fragorem magnum; nonnumquam verò ut verbum illud audiat voce familiari, ac ſi proxima eſſet.* Habemus inſigne exemplum poſterioris in voce quâ Deus Adamum, poſtquàm peccaverat, compellavit: prioris verò in Jobo & Elia. Exemplum Adami exſtat Gen. III, 8, 9. *Audiverunt vocem Domini ambulantis in horto, ad auram diei; Adamus verò abdiderat ſe à Domino Deo inter arbores horti. At Dominus Deus vocavit Adamum, eique dixit: ubi es tu?* Ubi hæc verba רוח היום *aura diei*, interpretantur Judæi de tenui voce emiſſâ, qualis eſt halitus diurnus, pacato cœlo. Sic *Nachmanides* habet in hæc verba: טעם לְרוּחַ הַיּוֹם כי בהגלות השכינה תבוא רוח גדולה וחזק וגו׳ *ſenſus verborum*, ad ventum diei, *eſt, ſolere quando revelatur Schechinah*, vel divinæ præſentiæ ſymbolum, *magnum oriri & validum ventum, ut legimus* 1. Reg. XIX, 11. & Pſ. XVIII. & alibi. *Sic ſcriptum eſt Jobi* c. XXXVIII, 1. *Dominum reſpondiſſe Jobo è venti turbine. Quamobrem, ut diſcrimen intelligatur, dicitur in hoc loca, audiviſſe eos vocem Domini; hoc eſt, Divinam Majeſtatem revelatam iis fuiſſe in horto. Nam ventus diei flavit quemadmodum interdiu ſolet in horto; non tamquam magnus & validus ventus, in hac viſione, (ut erat in aliis propheticis adflatibus) ne timerent & animo deficerent.* Hac validâ voce legimus etiam excitatam fuiſſe adtentionem Ezekielis, Cap. IX, 1. *Clamavit etiam ad aures meas magnâ voce, dicens.* Itaque ſunt hæc omnia Schemata prophetica, quæ hoc unum ſignificant: ſummopere excitatam mentem Prophetarum fuiſſe, ſenſu Divinæ Majeſtatis ſe ſe iis aperientis.

Hiſce referta eſt Apocalypſis, nec reverâ exſtat ullum Prophetarum opus, in quo tota *Dramatica* ſeries rerum, prout actæ ſunt in mente Prophetæ, magis graphicè & vividè deſcribatur. Sic habemus *vocem præcentricem* totius Dramatis, quæ interdum inſtar tubæ canentis audiebatur, Apoc. I, 10. Rurſus C. IV. ubi inchoatur novum viſum, legimus hunc Prologum: *Intuebar, ecce verò janua aperta eſt in cœlo; & vox, quam primùm audivi, erat inſtar ſonitus tubæ, quæ mecum loquebatur & dicebat: veni huc.* Cùm verò novus Actus inciperet, quo reſignata ſunt ſigilla, excitatus eſt Johannes voce quæ Tonitru referebat, Cap. VI, 1. Sic & Cap. VIII, 5. *voces, tonitrua, fulgetra & terræ motus* ſunt prooœmium viſi ſeptem Angelorum. Denique, ne plura addam, interdum auditur ſonitus ſimilis rugitui leonis. Sic cùm accepit libellum prophetiarum, Cap. X. 3. *Angelus magnâ voce clamavit, quemadmodum Leo rugit; & cùm audiſſet, ſeptem tonitrua emiſerunt vocem ſuam.* Hinc legimus in Prophetis initio vaticiniorum, præfationis inſtar: *manus Domini mihi incubuit*; hoc eſt, vis quædam efficaciſſima, quâ excitabantur ad vividum Divinæ Majeſtatis ſenſum, aut ad Legatum cœleſtem, cum iis colloquuturum excipiendum. Utque ſenſus earum rerum efficacior eſſet, aliquando, in prophetico viſo, jubentur deglutire volumen propheticum, quod iis porrigitur; cujus ſapor amariſſimus deſcribitur; quippe *dulcis* licèt *in ore*, in *ſtomacho, fellis inſtar, amarus erat.* Apoc. X. 9. Ezek. II. 8.

VII. Ex hiſce jam partim vidimus impreſſiones, quibus Prophetæ participes fiebant divini adflatûs, ſecum traxiſſe evidentia ſigna originis ſuæ; quibus diſtinguebant revelationes propheticas ab omni hallucinatione, ut etiam *à ſomniis veris*, quæ divinitus miſſa eſſe poterant, quamvis prophetica non eſſent. Rem tamen pleniùs explicari puto Jeremiæ Cap. XXIII. ubi diſcrimen divini adflatûs & ejuſmodi falſorum ſomniorum & viſorum, quæ Spiritus mendacii interdum Pſeudo-prophetis immittebat, datâ operâ, ex Evidentia atque Efficaciâ deducitur. Pſeudo-propheticus Spiritus nihil habebat præter *ſtipulas* (verſ. 28.) erâtque ipsâ inanitate inanior, & quovis vento rapiebatur; cùm materia ipſa ſuggeſtionum eò tenderet, ut mores corrumperet atque impietatem induceret; cúmque modus adflatûs dilutior & languidiór eſſet. Contra vera Prophetia ſubibat animum *inſtar ignis* (verſ. 39.) atque *inſtar mallei, qui rupem comminuebat*; unde veri Prophetæ poterant ipſi intelligere, mandata ſe è cœlo accepiſſe; cùm Pſeudo-prophetæ poſſent, ſi vellent, ſui pravo amore ſe ſe exuere, facilè ſcire ſe à Deo miſſos non fuiſſe. Crediderim enim convictionis inſtar, & ut ſemet ipſi damnarent Pſeudo-prophetæ, prolata eſſe verba, verſ. 32. *Ecce ego adverſor iſtis qui falſa ſomnia quaſi prophetias proferunt, ait Dominus, & ea narrant, & mendaciis ac levitate ſuâ populum meum in errorem inducunt, nec tamen eos miſi, aut mandatis inſtruxi.* Liquere hoc poteſt ex *debilitate* ejuſmodi *adflatuum*, quæ innuitur verſ. 28. & 29. & ſic quidem hunc locum interpretatur *Abarbanel*, cujus ſententiam paullò latiùs proſequar; quia hinc conatur ſolvere difficultatem, de qua nunc nobis ſermo eſt, déque ea loquitur, quaſi de re maximi momenti. באמת שאלה עמוקה בעיני הנבואה וגו׳ *Reverâ eſt ex profundiſſimis quæſtionibus quæ proponuntur de Prophetia; qua de re inquiſivi ſententiam Doctorum noſtræ gentis virorum.* Quid reſponderint huic quæſtioni de qua tam anxius erat, videtur reticuiſſe; ſed reſponſum, cui ipſe adhæret,

Google

hæret, nititur hiſce verbis verſûs 28. מה לתבן את הבר, *quid eſt ſtipulæ cum frumento?* Quam in rem profert vetus dictum Judæorum, de quo jam egimus, *ut non eſt triticum ſine ſtipula; ſic nullum eſt ſomnium, ſine re otioſa. Maimonides* hîc rem generalibus verbis expedit: הנבואה תריע לנביא שהיא נבואה, *prophetia patefacit Prophetæ ipſam eſſe Prophetiam.* Quam generalem ſolutionem, poſtquàm nonnihil expendit *Abarbanel*, ſic ſenſum ejus colligit: יבדל הנביא בהיותו ישן בין החלום הנבואיי לאשר אינה נבואיי הכל בפי החזק חוצק הד רגש בדבר המושג וחלושתו וגו׳ *Propheta, qui dormit, poteſt ſecernere propheticum ſomnium, ab eo quod non eſt ejuſmodi, vehementiâ & vividitate perceptionis, quâ rem propoſitam adprehendit, vel etiam ejus debilitate. Propterea rectè dixit Maimonides:* Prophetia patefacit Prophetæ ipſam eſſe Prophetiam; *hoc eſt, patefacit Prophetæ ipſum eſſe Prophetam, vi & vigore perceptionis; ita ut mens ejus nulla, circa hanc rem, dubitatione laboret.* Tandem ait veram hanc eſſe ſententiam loci Jerem. XXIII. 29. *Annon eſt verbum meum inſtar ignis, & ſimilis malleo, qui comminuit rupem?* quæ verba ſic interpretatur: בן הרוח הנבואה בחוזק הרגשו והפלגת הפעלותו בלב הנביא וגו׳ *nam ſpiritus prophetiæ vi impreſſionis ſuæ & vehementiâ operationis ſuæ in corde prophetæ, eſt ſimilis res quæ eum urit & comminuit. Atque hoc ei contigit vel in ipſo ſomnio, vel poſtquàm planè eſt excitatus, vel expergefactus ex ſomnio illo prophetico, ſed ſomnia, quæ non ſunt prophetica quamquam vera, ſunt debilia & languida, facilè exſtinguuntur, quaſi vento orientali.* Ulteriùs etiam pergit adludendo ad ſomnia, de quibus Eſaias Propheta: *quemadmodum vir eſuriens ſomniat ſe edere, ſed quando excitatus eſt, en verò etiamnum eſurit; & quemadmodum homo ſitiens ſomniat ſe bibere, ſed quando expergefactus eſt etiamnum ſitit.* Sic quoque intellexit Chaldæus Paraphraſtes, Jerem. XXIII. 29. Sed habemus aliam hujus ſententiæ demonſtrationem, quæ omittenda non eſt; nempe Jerem. XX. 9. *Tunc dixi: nolo mentionem ejus facere, neque ampliùs loqui in ejus nomine. Sed verbum ejus erat in corde meo, inſtar ignis ardentis, clauſi intra oſſa mea; eramque feſſus vitando, neque ſtare poteram.* Tum verſu 11. *Dominus eſt mecum inſtar potentis & terribilis.* Quò reſpiciens R. *Salomon* ſic interpretatur Cap. XXIII. 29. דבר נבואה כשבאה בפי הנביא בגבורה היא באה בו כאש בערת בענין שנאמר ותהי בלבי כאש בערת ואמר ויד יי׳ עלי חזקה: *verbum Prophetiæ quando intrat in os Prophetæ in ſua potentia, in eum venit, inſtar ignis ardentis, prout dictum eſt* (Jerem. XX. 9.) *& erat in corde meo inſtar ignis ardentis* (& Ezek. III. 14.) *& manus Domini mihi gravis incubuit.*

Jam abſolvi potiſſimam notam characteriſticam Prophetiæ tradere, & τεκμήρια veræ Prophetiæ propria exponere; quamvis duobus aliis gradibus divini influxûs, de quibus poſtea, ſuus etiam locus eſſe poſſit.

CAPUT V.

1. *Inquiritur in cauſam quæ per ſe ipſa Prophetarum Phantaſiæ viſa objiciebat.* 2. *Eam cauſam fuiſſe Angelum; Quod elucidatur, pluribus locis è Judæorum monumentis; defenſore Maimonide ſic ſentiente, contra Nachmanidem;* 3. *Deinde etiam Scripturæ verbis.*

I. ANTEQUAM finem imponam huic diſquiſitioni de Prophetia propriè ſic dicta; exiſtimo utile fore paullò pluribus agere, quàm vulgò fieri ſolet, de duobus quæ conſideratu digna ſunt, in eo gradu divini adflatûs, quem Prophetiam vocamus. Prius eſt ut inquiratur quinam eſſet *Intellectus Agens*, vel, ſi ita libeat, quæ nam eſſet cauſa, quæ ipſa per ſe viſa Prophetarum phantaſiæ objiceret. Poſterius eſt, quid ſibi velint actiones quædam ſymbolicæ, quæ Prophetis frequenter tribuuntur, an veræ fuerint, an verò intra eorum imaginandi facultatem, quaſi ſcenam iis propriam, peractæ fuerint.

II. A priore incipiam, & quæram à quo oblatæ hæ ſint phantaſiæ Prophetæ, ſeu adductæ in ſcenam tot εἴδωλα, quot in ea comparebant. Dubium quidem non eſt quin Deus ipſe totam ſeriem Prophetiæ conceperit ac diſpoſuerit, cùm eò res ſpectaverit ut animus & voluntas Dei patefierent. Attamen cauſa, quæ per ſe id facit quod dixi, non videtur fuiſſe Deus ipſe, ut fortè nonnemo putet, ſed re verâ Angelus; & ita cenſent plerique omnes Hebræi. *Maimonides* ſententiam hanc ſuam fuiſſe multis oſtendit, in libro de *fundamentis Legis* & in *Doctore Dubitantium*, & fortè quidem generalioribus æquo verbis contendit, unam quamque Angelorum adparitionem ſecum traxiſſe propheticam revelationem; unde factum ut quidam ex ejus popularibus, ἁμαρτίᾳ τῆς ἀνθολκῆς, in contraria omnia abierint. Hæc ſunt ejus verba in *Moreh Nebochim* Part. II. c. 41. *Scito omnium eorum Prophetarum, qui Prophetiam ſibi factam eſſe dicunt, quoſdam eam Angelo alicui, quoſdam verò Deo Opt. Max. adſcribere & adtribuere, licèt per Angeli etiam miniſterium iis obtigerit; de quo ſapientes noſtri nos erudierunt, quando aiunt:* & dixit Dominus ad eam (*ſcilicet*, על ידי המלאך, *per manus Angeli*) Gen. XXV. 23. Videntur enim Magiſtri intellexiſſe hunc locum, ubi Deus revelat Rebekkæ conceptionem & progeniem futuram, de prophetica adparitione, per Angelum; quamvis omnes non conſentiant. Sed dignus eſt, qui audiatur interea, *Maimonides*, adfirmans opinionem ſuam, quam jam expoſuimus, niti univerſa antiquitatis Judaicæ auctoritate. *Inſuper*, inquit, *de quocumque ſcriptum occurrit, quòd Angelus cum eo loquutus, aut quòd aliquid ei à Deo revelatum ſit, id nullo alio modo, quàm in ſomnio aut viſione prophetica, factum eſſe noveris. Habemus etiam, apud ſapientes noſtros, ratiocinationem de verbo, quod ad Prophetas pervenit, ſecundùm id quod Prophetæ ipſi ſcripſerunt.*

Digitized by Google

Quatuor autem modis fieri id ajunt : Primus modus eſt , cùm Propheta revelac verba illa facta eſſe ab Angelo in ſomnio, vel in viſione. Secundò, cum mencionem tautum facit verborum Angeli; ſed non narrat facta eſſe in ſomnio , vel in viſione; eò quòd fundamento huic , quod notum eſt , utatur, nullam eſſe Prophetiam, niſi alterutro horum modorum , quorum Deuc meminit , quando ait, Num. XII. 6. in viſione ei innoteſcam, in ſomnio eum adloquar. *Tertiò , cùm Angeli nullam prorſus mentionem facit, ſed Deo Opt. Max. ſermonem adſcribit, ac ſi ipſe eum protuliſſet, hac tamen cum adjectione , quod habitus ſit in viſione, aut in ſomnio. Quartò , cùm Propheta abſolutè & ſimpliciter ait Deum cum ipſo eſſe colloquutum, vel ipſi dixiſſe :* Fac hoc ; *vel :* dic hoc; *ullâ vel Angeli , vel ſomnii, vel viſionis mentione factâ ; idque propter hoc etiam notum fundamentum & principium, nullam eſſe Prophetiam, niſi in ſomnio, aut in viſione, idque miniſterio Angeli.*

Hactenus *Maimonidec*, qui, ut videmus, contendit rem fuiſſe, de qua plerique omnes veteres Judæi conſentirent.

Sed priuſquàm ulteriùs progrediamur ad eam confirmandam, neceſſe habemus breviter expendere quid *Nachmanides*, magnus ejus, hoc in negotio, adverſarius, ei objiciat. Exſtat hoc in comment. ad Gen. XVIII. in quo *Maimonides* hoc unum narrari putat; nimirum adparitionem trium Angelorum Abrahamo, cui promittunt filium. Dicuntur cum eo eſſe convivati, & duos quidem ex illis eſſe Sodomam profectos, ut illic à Loto exciperentur; quem eripuerunt violentiæ Sodomitarum, & poſtero die eduxerunt ex urbe, antequàm in eam ſulfur & ignem demitterent. Quæ omnia videntur evidenter oſtendere hanc Angelorum adparitionem fuiſſe veram hiſtoriam; non merè Propheticam, atque in phantaſiæ ſcena peractam. Quare cùm *Nachmanides* videatur, hac in re, eo ſuperior, hanc ejus hallucinationem inſectatur, & premit aliâ non minore, ac prorſus contrariâ. Sic autem loquitur: המשיג לראיה מלאך או ריבור איננו נביא וגו׳ *qui incidit in conſpectum Angeli , vel colloquium, non eſt propterea Propheta. Res enim non ita habet, ut judicavit Maimonides; nempe, unumquemque Prophetam accepiſſe prophetias, miniſterio Angeli; Moſe dumtaxat, Magiſtro noſtro, excepto; nam Rabbini noſtri nobis dixerunt de Daniele & ejus ſociis, eos, hoc poſito, fuiſſe excellentiores Daniele, quia erant Prophetæ, cùm ipſe non eſſet. Proinde ejuc liber non numeratur ideò inter Propheticos , quia res illi fuit cum Gabriele Angelo , quandoquidem eum viderit & cum eo colloquutus eſt, cùm vigilaret.* Sic ergo videmus à *Nachmanide* tam perſpicuè expungi numero Prophetarum , quotquot habuerunt adparitiones Angelorum; quàm à *Maimonide* fuerant in eum repoſiti. Utitur etiam, hanc in rem, auctoritate Thalmudicorum Magiſtrorum, qui propterea excludunt Danielem è numero Prophetarum, recenſentque ejus librum inter *Hagiographos*, quia Daniel cum Angelo Gabriele vigilans colloquutus eſt. Sed omnia hæc ſunt gratis dicta, nec ſat bonâ fide; conſtat enim ab omni Antiquitate Zachariam habitum eſſe Prophetam, quamvis in omnibus ejus viſis ſemper interveniant Angeli.

Expendenda potiùs eſt ſententia Thalmudicorum, quâ nititur *Nachmanides*. Ea autem exſtat in titulo *Maſſecheth Megillah*. Cap. 1. in Gemara. ubi Magiſtri interpretantur locum Dan. X, 7. *Ego autem Daniel ſolus hanc Viſionem vidi, nam viri qui erant mecum, Viſionem non viderunt, ſed magno tremore capti ſunt, ita ut fugerint, ut ſe ſe abderent.* Hîc quærunt quinam eſſent ii comites Danielis, tum de ipſo & illis judicium ferunt: מאן נגהו אנשים אמר׳ רבי ירמיהו זה חגי צכריה מלאכי וגו׳ : *Quinam fuerunt viri illi ? dixit R. Jeremias: Chaggæuc, Zacharias, Malachias. Hi excelluerunt præ Daniele & ille viciſſim præ iis. Hac in re, eo præſtantiores fuerunt, quòd eſſent Prophetæ ille verò nequaquam; ſed præſtantior fuit illis , quia habuit Viſionem, illi verò non habuerunt.* Sic illi Magiſtri; qui reverà Danielem Prophetam fuiſſe nolunt, quamobrem etiam in Hagiographorum numerum eſt relatus, quamvis nullam firmam rationem ejus rei proferant. Quod verò ait *Nachmanides* Angelos , qui Danieli conſpicui facti ſunt , verè obverſatos ejus oculis , non Phantaſiæ tantùm objectos, manifeſtus eſt error , & contrarius diſertis Danielis verbis, qui narrat hæc viſa ſe habuiſſe in ſomnis, Cap. X, 9. *Cùm audivi ſonitum horum verborum arcto ſomno oppreſſus erum, & facies mea in humum converſa.* Sic & Cap. VIII , 18. *Cùm verò loqueretur mecum , arcto ſomno tenebar.* Hic autem ſomnus fuit ſub exitum viſionis, vers. 15. Nam erat frequens *μετάβασις* à viſo vigilanti Prophetæ objecto ad ſomnium dormientis. Rurſus Cap. VII, 1. *Primo anno Belſatſaris Regis Babylonie, Daniel habuit ſomnium, & viſiones capitis ſui in lecto.* Atque in hoc ſomnio, ſeu viſo nocturno , ut in ſuperiùs memorato vir, ſeu Angelus inducitur; qui viſa, quæ non intelligebat Propheta, interpretaretur. Vide vers. 15. & 16.

Sed Thalmudicorum ſententiam, fuiſſe veram Prophetiam, per Angelos adlatam, confirmabimus alio loco, qui eſt in *Gemara Berachoth* Cap. IX. ubi producuntur Doctores inter ſe comparantes duo loca quæ videntur contraria. Unus eſt Num. XII. 6. *in ſomnio eum adloquar*, alter Zachar. X, 2. *falſa ſomnia narrarunt.* Quos ſic in concordiam redigunt: *R. Rami dicit* ſcriptum eſt: בחלום אדבר בו וכתיב וחלמות השוא ידברו: *in ſomnio adloquar eum, & rurſus: ſomnia falſa narrant. Jam autem nulla eſt in hiſce difficultas. Prius enim ſomniorum genus pervenit, per manus Angeli,* על ידי מלאך, *& alterum per manus Cacodæmonis,* לידי שד. Hanc opinionem ſequuntur plerique omnes Judæi Scriptores , cùm Interpretes Scripturæ , tum alii; qui ſic componunt litem inter duos celebres adverſarios, *Maimonidem* & *Nachmanidem*: duo agnoſcunt genera adparitionis Angelorum , alterum verum , alterum in ſomnis; & veram quidem adparitionem minorem gradum Prophetiæ ducunt, quàm quæ fiebat in ſomnis. Docet hoc R. *Jehuda* in libro *Chozri* , ubi poſtquàm diſputavit Maam. III. de ſanctitate mentis eorum, quibus cum Deo intereſt commercium, ſic pergit: אם יחוק בחסידות גו׳ *ſi qui ſit confirmatus in pietate, & verſetur in locis in quibuc divinuc influxus ſe revelare ſolet, Angeli eum verâ præſentiâ comitabuntur, eoſque videbit facie ad faciem, attamen ratione inferiore viſioni Angelorum, qui propheticum gradum comitantur.*

Stante

Google

Stante ſecundo Templo, prout homines erant majore præditi ſapientiâ, videbant adparitiones & audiebant Filiam Vocis, *qui eſt quidam gradus ſanctitatis, ſed prophetico minor.* Ut hanc diſquiſitionem claudam, R. *Bechai* vult eſſe articulum fidei exſiſtentiam Angelurum, hac de ratione, quòd Angeli viſa in prophetica ſcena ſuppeditarent, ac proinde qui eos negaret eadem operâ omnem prophetiam negaret. Sic ille in Paraſche Theruma: לפי שה מלאכים הם משפיעים וגו׳: *quia*, inquit, *divinus influxus venit miniſterio Angelorum, qui ordinant & diſponunt verbum in ore Prophetarum, ex mente Dei. Quod niſi eſſet, non eſſet Prophetia, & niſi foret Prophetia ne Lex quidem foret.* Sic & *Joſ. Albo* ſine Angelis Prophetiam eſſe negat, ſi bene meminimus.

III. SED ſatius eſt, hac de re, Scripturam ipſam conſulere, quæ docet nos omnes vias, quibus à Deo ad filios hominum Prophetia deſcendit. *Maimonides* in *Moreh Nebochim* Part. II. c. 42. ad confirmationem ſuæ ſententiæ primùm adſert locum Gen. XVIII, 1. cum interpretatione *R. Chijæ*, quam tamen, quaſi grande arcanum prætermittit. Sed magis ad ejus, noſtrumque adeò negotium facit Gen. XXXII, 24. ubi *Jacobus luctatur totâ nocte cum Angelo.* Vir enim ille, cum quo luctatus eſt, *Angelus* erat, ut nos docet Hoſeas, quod & vers. 1. innuitur, ubi *Angeli Dei occurriſſe Jacobo* dicuntur. Neque ex hac interpretatione Jacobi luctæ, in prophetica viſione peractæ, quidquam ſequitur, quod hiſtoriæ veritatem, quâ Jacobus, ob luxatam coxendicem claudicare coepit, labefactare poſſit. Neque enim eſt uſque adeò inuſitatum, ut quædam in corpore noſtro verè patiamur, quod nobis dormientibus in ſomnis coepit. Alius locus exſtat Joſ. V, 12. *Joſue oculos ſuos convertit & adſpexit, ecce verò vir coram eo ſtabat.* Sic & Jud. V, 23. Debora tribuit Angelo mandatum, quod acceperat de maledicendo Merozo: *Maledicito Merozo, ait Angelus Domini.* Quæ verba *Kimchi* vult proprio ſenſu intellligi, כי נביאה היתה ועל פי הנבואה אמרה זה: *nam Debora erat Propheta & hoc dixit more prophetico.* Sic etiam interpretatur R. *Levi ben Gerſom. Onkelos* verò & R. *Salomo Jarchi*, cum minore, ut mihi videtur ratione, hunc *Angelum* volunt eſſe ipſum Baruchum. Quamvis non me fugiat interdum Prophetas ipſos vocari *Angelos Dei*, atque hinc ultimum Prophetarum Malachiam nomen ſuum duxiſſe; attamen nullo Scripturarum teſtimonio conſtat Baruchum umquam fuiſſe Prophetam, ſed tantùm Judicem, aut exercitus Iſraelitici ducem. I. Regum Libro Cap. XIX, 11, 12. habemus longam deſcriptionem adparitionis Angelorum in Phantaſia Prophetæ, & quidem variis modis: *Ecce verò tranſiit Dominus, & magnus ac validus ventus findebat montes & rupes comminuebat, ante Dominum, ſed Dominus non erat in vento. Poſt ventum factus eſt terræ motus, & poſt terræ motum ignis* &c. Quas omnes ſpecies Chaldæus Interpres *Jonathan* interpretatur משרית מלאכי *exercitus Angelorum*, qui aderant horrificis illis φαινομένοις. Similiter *ſonitum tenuem*, in quo erat Dominus, vertit conſentaneè reliquis, קל דמשבחין בחשי *vocem laudantium tenui voce*, hoc eſt, Angelorum Dei laudes ſuavi harmoniâ canentium. Quamvis enim dicatur *Dominus fuiſſe in ſonitu tenui*, Paraphraſtes tamen ille videtur hoc intellexiſſe de ejus Legato tantùm, quod in aliis Scripturæ locis manifeſtum eſt, ut 2. Reg. I, 3, 15, 16. ubi videmus vers. 3. ab Angelo data eſſe mandata Eliæ ad Achaziam Regem Iſraëlis, qui miſerat ad Bahal-zebubum Deum Hekronis, ut de morbo ſuo eum interrogaret: *Sed Angelus Domini dixit Eliæ Thisbitæ: ſurge, ito obviam nunciis Regis Samoriæ, iiſque dicito: annon quia nullus eſt Deus in Iſraële, itis ſciſcitatum Bahal-zebubum?* Verſu verò 16. habemus hæc eadem mandata, quæ à Propheta Deo ipſi tribuuntur, quaſi ea ab ipſo Deo, ſine ullius internuncii opera, accepiſſet. In Daniele Zacharia & Apocalypſi omnia videmus perpetuò agi atque explicari per Angelos. *Abarbanel* etiam in Zachar. II. ait ſingulis Prophetis fuiſſe ſingulos Angelos, qui cœleſtes legationes iis exponerent; quod quivis Propheta non eſſet idoneus ad colloquendum, cum quovis Angelo: אין כל נביא מוכן לקבל השפע וגו׳: *non erat quivis Propheta idoneus ad excipiendum influxum propheticum à quovis Angelo promiſcuè; ſed captui ejus qui excipiebat aptabatur qualitas Angeli.* Verùm huic rei diutiùs non inſiſtam. Summatim loquendo, propheticam Scenam ab Angelo quopiam diſpoſitam, ſatis liquere puto ex eo quod jam dictum eſt: quod præterea confirmare poſſim ex Ezekiele, cujus omnes Prophetiæ de Templo diſertè tribuuntur *viro*, quaſi ſoli in ſcena illa actori, qui ſine dubio eſt Angelus; nam Angeli humanâ ſpecie induti Prophetis adparere ſolebant. Similiter Geneſ. XXVIII, 18. ubi Jacubus videt ſcalam ad cœlum uſque pertingentem, Angeli per eàm adſcendunt & deſcendunt, ut innueretur hanc ſcalam propheticam, per quam divinus influxus in mentem Prophetæ deſcendit, perpetuò plenam eſſe Angelis. Ex hoc loco collato cum Gen. XXXI, 11. ubi narratur viſio pecudum Labanis, per Angelum Jacobo oblata, *Philo* hæc colligit in libro de ſomniis divinitus miſſis: ὁρᾷς ὅτι θεοπέμπτους ὀνείρους ἀναγράφει ὁ θεῖος λόγος, οὐ μόνον τοὺς κατὰ τὸ πρεσβύτατον τῶν αἰτίων προφαινομένους, ἀλλὰ καὶ τοὺς τῶν ὑποφητῶν αὐτοῦ καὶ ὀπαδῶν ἀγγέλων: *vides ſomnia à Verbo Divino deſcribi quaſi divinitus miſſa, non tantùm quæ procedunt ex antiquiſſima cauſarum, ſed etiam quæ manant à nunciis ejus & miniſtris Angelis.* Verùm habemus plenius teſtimonium *Hieronymi*, hac de re, ad Gal. III, 19. *Lex ordinata eſt per Angelos, in manu mediatoris*, ad quæ verba ſic habet: *Quod autem ait*: Lex ordinata per Angelos, *hoc vult intelligi, quòd in omni veteri Teſtamento, ubi Angelus primùm viſus refertur, & poſtea quaſi Deus loquens inducitur, Angelus quidem verè ex Miniſtris pluribus quicumque ſit viſus; ſed in illo Mediator loquatur, qui dicat:* Ego ſum Deus Abraham, Deus Iſaac & Deus Jacob. *Nec mirum ſit, ſi Deus loquatur in Angelis, cùm etiam per Angelos, qui in hominibus ſunt, loquatur Deus in Prophetis, dicente Zacharia:* & ait Angelus, qui loquebatur in me, *ac deinceps inferente:* hæc dicit Dominus omnipotens.

Hiſce poſſumus etiam addere, viſiones, quæ occurrunt in Novo Teſtamento; & quæ adtribuuntur Angelis, ut rem vulgò notam. Sic Act. XXVII, 23. *Adſtitit mihi Angelus Dei hac nocte;* hoc eſt, in prophetico ſomnio. Cap. XII. cùm

Angelus Dei verè adpareret Petro, eúmque è carcere educeret, ſat diu perſuadere ſibi non potuit hæc in viſione non eſſe tranſacta, quòd talia prophetica viſa eſſe ſolerent. Ejuſdem Libri c. XXIII. ubi Phariſæi dicere volunt Paulum, ut Prophetam, viſum vel revelationem è cœlo accepiſſe, rem ita exprimunt verſu 9. *Nihil mali invenimus in hoc homine; ſed ſi Angelus, aut Spiritus eum eſt adloquutus, ne Deo repugnemus.*

CAPUT VI.

1. *Secunda Quæſtio; quid ſibi velint actiones quædam ſymbolicæ, quæ Prophetis frequenter tribuuntur, veræne fuerint, an intra Phantaſiam Prophetarum, quaſi ſcenam iis propriam, conſtiterint.* 2. *Quænam actiones Prophetarum eſſent tantùm in Phantaſia ſcena peractæ.* 3. *Quid cenſendum ſit de variis actionibus, quæ memorantur, quaſi res geſtæ, ab Hoſea, Jeremia & Ezekiele.*

I. SIc priorem quæſtionum, quænam eſſet cauſa; quæ ipſa, per ſe, Prophetarum Phantaſiæ viſa objiceret, expediimus. Quod actum eſt in ea ſcena omnes ſine dubio concedent fuiſſe Dramaticum quiddam, & veluti ſub larva geſtum. Sed ſæpe in mediis narrationibus propheticis, quædam memorantur, quorum, vocibus nocturnis, mandatur Prophetis ipſis exſequutio, & quæ à pleriſque omnibus verè geſta cenſentur, ne minùs quidem honeſtis exceptis, ut cùm Hoſeas jubetur meretricem uxorem ducere, atque ex ea liberos generare. Quam ſententiam *Joannes Calvinus*, ex parte, evertit. Nec dubitabimus adfirmare, cùm actionem illam, tum etiam alias Prophetarum, quas jubentur exſequi in Scena prophetica, intra eam etiam eſſe peractas; exceptis tamen iis, quarum natura poſtulat ut hiſtoricè explicentur, & quibus exſequendis non ſatis eſſet Phantaſia prophetica. Hanc in rem, dignum eſt quod legatur id quod *Maimonides* in ejuſmodi circumſtantiis definivit, *Moreh Neb. Part.* II. c. 46. *Scito ergo, quemadmodum in ſomnio accidit, ut homini videatur, ac ſi in hanc, vel illam regionem profectus eſſet, uxorem in ea duxiſſet, atque ad tempus aliquod ibi habitaſſet, filium, quem N. adpellarit, & qui talis, aut talis fuerit, ex ea ſuſcepiſſet: ita ſe quoque rem habere in parabolis Prophetarum, quas vident, aut faciunt, in viſione Prophetiæ. Quidquid enim docent parabolæ illæ de actione quapiam, iiſque quæ agit Propheta, de menſura & ſpatio temporis, inter unam & alteram actionem, de profectione ex uno loco in alium; illud omne non eſt, niſi in viſione prophetica, nequaquam ſunt actiones veræ & in ſenſus incurrentes, licèt quædam partes præciſè & abſolutè commemorentur in libris Prophetarum. Quia enim notum eſt, totum factum eſſe in viſione prophetica, non opus fuit, in commemoratione cujuslibet partis Parabolæ repetere, fuiſſe in viſione Prophetica; ſicut Propheta ait*: & dixit Dominus mihi. *Neque etiam neceſſe fuit declarare, hoc fuiſſe in ſomnio. Vulgus autem hominum, exiſtimat actiones, profectiones, quæſtiones & reſponſiones illas omnes ſenſibus fuiſſe exceptas, non in viſione prophetica peractas. Itaque propoſui mihi rem hanc explicare & talia adducere, de quibus nemo hominum dubitare poteſt, iiſque exempla quædam adjicere, ex quibus judicare queas de aliis, quæ non ſum adducturus. Ex illis, quæ manifeſta & extra omnem dubitationis aleam poſita ſunt, ſunt verba Ezekielis*: Ego ſedebam in domo mea & ſeniores Judæ ſedebant coram me &c. & elevavit me ſpiritus, inter coelum & terram abduxit me Jeroſolimam in viſionibus Dei &c.

II. EX hiſce videmus *Maimonidem*, inſtar erroris vulgaris habere, eorum opinionem, qui putant actiones Prophetarum, quarum mentio fit in viſis nocturnis, qualia ſunt itinera, quæſtioneſque propoſitæ & reſponſiones, verè contigiſſe & res ſub ſenſus veniſſe; cùm fuerint tantùm, intra Phantaſiam Prophetarum, cui objiciebantur, confectæ.

Verùm ut res clariùs intelligatur, meminiſſe Lectorem oportet ejus, quod antea ſæpiùs monuimus; nimirum, propheticam Scenam, intra quam omnes peragebantur adparitiones, fuiſſe ipſius Prophetæ Phantaſiam; omniáque, quæ Deus ei revelata volebat, dramaticè in Phantaſia geſta; ita ut plures interdum inducerentur in Scenam perſonæ, inter quas Propheta partes etiam ſuas agebat. Itaque prout dramaticus ille adparatus poſtulabat, oportuit eum, ut ceteros actores, partes ſuas agere, aliquando verbis & narratione rerum geſtarum, aut propoſitione quæſtionum; aliquando eas partes ferentem, quas juſſus erat per alios agere; adeóque eum non tantùm ſermone, ſed etiam geſtibus & actionibus locum ſuum inter alios obtinere, ut in quotidianis ſomniis, ſic ut habet *Maimonides*. Itaque mirum videri non debet, audiri res factas, quaſi verè geſtæ fuiſſent, quæ tamen verè & hiſtoricè, ut ſic loquar, factæ non ſunt; eò enim tota res ſpectabat, ut vividè quidpiam Prophetæ intellectui proponeretur, & ſubſtantiam ipſam ſat clarè edoceretur eorum, quorum certiorem facere eum oportebat populum, ad quem mittebatur. Interdum etiam habemus tantùm intelligibilem materiam Prophetiarum, quæ nudè duntaxat exponitur, ſine dramaticarum imaginum miſtura. Cùm verò hæc expoſitio dramaticarum actionum Prophetæ, quæ vaticiniis ejus miſcentur, ſit prorſus conſentanea naturæ Prophetiæ, eam peculiaribus quibuſdam exemplis illuſtrabimus & confirmabimus.

III. INITIUM faciemus ab Hoſea, qui dicitur domum duxiſſe Gomeram, quæ corpore quæſtum faciebat, atque ex ea *liberos fornicationis* ſuſcepiſſe, quod ſemel atque iterum feciſſe narratur, Cap. I. & III. Quod factum quamvis expers eſſe queat veri in Legem Divinam delicti, attamen non fuiſſet ſine offenſione aliorum, ſi Propheta ſuſtinuiſſet ἑτεροζυγεῖν, ut verbo Pauli utar, cum infami muliere, licèt ſollemni matrimonio ſibi conjunctâ; ſi res verè acta fuiſſet. Scio hanc rationem interpretandi cùm hanc, tum alias actiones Prophetarum, diſplicere *Abarbaneli*; qui putat proprium ſenſum, atque hiſtoricum oportere retineri niſi ῥητῶς moneat Scriptura res eſſe in viſione peractas. Ita etiam cenſuerunt ple-

plerique omnes Interpretes Chriſtiani, ad *Calvini* uſque tempora. Ut proprium ſenſum tueantur, *Salomo Jarchi* & *Iſaacus Abarbanel* aiunt priſcos Magiſtros ſtatuiſſe propheticas haſce Hoſeæ narrationes oportere intelligi כמשמעם *prout ſonant*. Locus, ad quem reſpiciunt, eſt in *Gemara Peſach*. Cap. VIII. ubi tamen nihil ejusmodi à Thalmudicis adſeveranter dictum invenio. Reverà, more ſuo, interpretantur locum, inſerto longo Dialogo inter Deum & Prophetam, de hoc negotio, ſed tali, ut, ſine R. R. *Salomonis*, & *Abarbanelis* admonitione, non poſſemus magis credere eos voluiſſe ſenſum proprium ſtabilire, quàm credimus ipſum Prophetam ſignificare eo modo rem intelligendam eſſe. Malumus ergo ſequi *Aben-Ezram* adcuratiorem interpretem, qui ad hunc locum & ceteros ſimiles ſequitur *κατὰ πόδας Maimonidem*, qui omnia ejusmodi facta in Phantaſia dumtaxat Prophetæ contigiſſe exiſtimat. Quamvis enim non ſemper diſertè moneat, ad ejusmodi narrationes, rem, eſſe in viſione geſtam; attamen cùm Prophetia poſtulet rem ita intelligi, meritò exſpectaremus ab eo diſertè adfirmari rem eſſe ſenſu proprio geſtam, ſi reverà in ea ſententia fuiſſet.

Propterea in narratione Propheticarum Viſionum, invenimus res minus cohærentes, quàm vera Hiſtoria patiatur. Sic in narratione viſionis Abrahami, Gen. XV. (nam Rabbini, in *Pirke R. Elihezer*, non aliter totum hoc Caput intelligunt) invenimus vers 1. *Deum adparuiſſe Abrahamo in viſione*; tum vers 5. Deus educit eum foràs, quaſi jam nox eſſet, oſtenditque ei ſtellas; nec eo ſeciùs vers 12. etiamnum dies erat, nec dum ſol occiderat: *Et cùm ſol occideret*, ait Moſes, *altus ſomnus incidit Abrahamo*; & verſu 17. *cùm ſol occidiſſet & tenebræ eſſent, ecce fornacem fumantem & lampadem ardentem, quæ tranſierunt inter partes illas*. Unde liquet Abrahamum priùs egreſſum eſſe, ut videret ſtellas utque mactaret & ordine collocaret animalia (verſu 9, 10.) ad ſacra facienda, eaque omnia facta eſſe in prophetico viſo, adeoque in ipſius Phantaſiæ ſcena. Nec mirum eſt non cohærere tempora, in ejusmodi rebus.

Sic Jeremiæ XIII. habemus adcuratam narrationem de Propheta comparante ſibi cingulum lineum, eoque lumbos ſuos cingente; tum aliquantò poſt neceſſariò longum iter ſuſcipiente ad Euphratem, ut id in cava rupe abderet; deinde reduce, & poſt multos dies moleſtum rurſus iter in eumdem locum ingrediente, ut id caperet, poſtquàm jam erat corruptum. Quæ omnia non potuere geri, niſi intra Phantaſiam; cum viſi ſcopus eſſet altiùs hoc intellectui Prophetæ imprimere; domus Judæ & Iſraëlis, quæ arctè cum Deo fuerant conjunctæ, deſtructum iri.

Idem Propheta Cap. XVIII. jubetur ire domum figuli, ut videat quî rotâ vas quoddam formaret, quod cùm fractum eſſet, alterum ex eodem luto finxit. Capite verò XIX. jubetur ſecum ſumere Seniores populi & ſacerdotum, ut ſecum irent in vallem Hinnomi, cùm ſub brachio gereret teſtaceam lagenam, quam iis ſpectantibus confregit.

In hoc poſtremo Capite dignum eſt obſervatu mutari rationem loquendi, cùm Propheta de ſe veram hiſtoriam narrare incipit, verſu 14. Loquitur enim de ſe, tertiâ perſonâ, quaſi de alio rem narrare vellet, nec de Propheta, ejusque factis ageret. Legimus enim verſu 14. *Dein venit Jeremias Thophetho*, &c. Invenire eſt & ſimilem perſonæ mutationem Cap. XXVIII. 10. ubi narratur hiſtoria rerum Jeremiam inter & Hananiam Pſeudo-prophetam tranſactarum, qui coram toto populo fregit jugum, quod Jeremias ſuis ipſe humeris impoſuerat. Videntur enim ſoliti Prophetæ *vinculis* & *jugis* ſignificaſſe populis victoriam, aut captivitatem in bellis. Non abſimile eſt quod legitur de Sedekia Pſeudo propheta, 1 Reg. XX. ubi dicitur ſibi feciſſe *cornua ferrea*, cùm vaticinatus eſt Achabo victoriam de Syris Ramothis Galahaditidis referendam, ut fauſtum pugnæ eventum vulgari more ei deſcriberet. Sed in omnibus hisce ratio ſermonum Jeremiæ oſtendit, proprio eos ſenſu intelligendos; adhibitâ tertiâ perſonâ, quaſi de alio ageretur, non de ipſo; ac proinde agi de rebus verè geſtis & quæ ſenſus feriunt, non de iis quæ verè tantùm Phantaſiam percellunt. Sic & Cap. XXXII. videmur doceri narrari veram hiſtoriam, in emtione agri Hanameelis, fratris ejus patruëlis, ratione ipſâ loquendi, quam facilè animadvertere licet.

Sed alibi invenimus res adcuratè, cum omnibus circumſtantiis & ſollemnitatibus negotiorum, deſcriptas, quæ res tamen intra ſolam Phantaſiæ Scenam geſtæ ſunt; ut Cap. XXXV. ubi inviſit & invenit Rechabiticæ familiæ principes; quos ſeducit in peculiare Templi conclave, cujus ſitus deſcribitur; ubi etiam iis adponit amphoras & calices vino plenos, jubétque eos bibere. Simili planè modo narratam habemus hiſtoriam aliam, Cap. XXV. 15, 17 & ſeqq. de calice, quem à Deo accipit Propheta, deque itinere quo per omnes gentes vagatur, ferens eum calicem, & primùm quidem Jeroſolimam, & per urbes Judæ, tum etiam ad Reges & Principes, ut ad Pharahonem Ægypti Regem ejusque miniſtros, proceres & populum; ad Arabas & Reges Uzitidis; ad Reges Philiſthæorum, Idumæorum, Moabitarum, Hammonitarum; ad Reges Tyriorum, Sidoniorum & Inſularum trans mare, Dedanis, Themanis, Buzi; ad Reges Zimritarum, Perſarum & Medorum; & ad omnes ſeptemtrionis Reges; quibus omnibus bibendum præbet poculum, ut illic narratur. Simili ratione Cap. XXVII. quaquaverſùm mittitur, cum *jugis*, quæ imponat collis plurium Regum. Hæc autem omnia non aliter capere poſſumus, niſi quaſi intra Phantaſiæ ſcenam peracta; quamvis nusquam Propheta, per viſum hæc acta, dicat; natura enim ipſa rerum non patiebatur eas proprio ſenſu peragi.

Idem ſentire nos oportet de rebus ab Ezekiele factis, qualis eſt deglutitio voluminis à Deo accepti, Cap. III. Singulari obſervatione dignum eſt, quàm operoſè Cap. IV. deſcribantur omnia, quæ pertinent ad mandatum, quo jubetur ſumere laterem, in eo delineare Jeroſolimam, & opera obſidionis deſcribere; quæ tamen omnia merè dramatica eſſe, manifeſtò, ut puto, intelligemus, ſi ſingula probè expendamus; quamvis Deus dicat futurum Prophetam, in hisce omnibus, *ſignum populo*. Quod tamen non ita intelligendum, quaſi à populo in ejuscemodi

factis ſub ſenſus cadentibus, calamitatis ſuæ imaginem cerni oporteret; hîc enim jubetur Propheta per CCCXC dies, hoc eſt XIII. menſes integros perpetuò jacere in latere ſiniſtro ante eam lateritiam tabulam, & poſtea XL. præterea in dextra, & panem ſuum, quem per totum illud tempus comeſturus eſſet, ſtercori miſcere, &c. Quæ proprio ſenſu contigiſſe non videntur.

Sic Cap. V. jubetur tonſoris novaculam ſumere, & ſibi caput & barbam radere, tum pendere in libra crines reſectos eoſque dividere in tres partes, & poſtquàm dies obſidionis exacti forent, qui antea memorati ſunt, comburere crinium tertiam partem in media urbe, tertiam circumquaque ferire gladio, tertiam ſpargere vento auferendam. Quæ omnia cùm parum credibile ſit verè eſſe facta, tum etiam illicitum erat Sacerdoti angulos cæſariei & barbæ abradere, ut obſervat *Maimonides*. Ezekielem autem ſacerdotem fuiſſe conſtat, ex Cap. I. 7. De hiſce locis Ezekielis prudenter judicavit idem, *Moreh Nebochim* Part. 2. C. 46. *Abſit ut Deus Prophetas ſuos dementibus, aut ebriis ſimiles reddat, eosve dementium, aut furioſorum in modum ſe gerere jubeat! præterquàm quòd ultimum illud præceptum Legi repugnaſſet. Fuit enim Ezekiel ſacerdos magnus & propterea duobus illis præceptis negativis, de non radendo angulo capitis & angulo barbæ tenebatur. Proinde non niſi in viſione Prophetica factum fuit.* Idem etiam judicium fert, de loco Eſaiæ C. XX. 3. ubi Propheta jubetur nudus ambulare & pedibus nudis; qua in re non poterat *Eſaïas* aliter eſſe typus Ægypti & Æthiopiæ, aut potiùs Arabiæ, ubi non habitabat; ac proinde non magis verè fuit, quàm hic Ezekiel Judæorum.

Rurſus C. XII. legimus Ezekielem abſtuliſſe domo vaſa ſua nocte, quaſi typus hoc fuiſſet captivitatis, & perfodiſſe manibus ſuis murum domûs ſuæ, multoſque è populo concurriſſe, ut viderent quid hoc rei eſſet; aliaſque totius rei inſolitas circumſtantias; quæ nullam probabilitatis ſpeciem complectuntur. Attamen verſu 6. Deus illi, *te conſtitui*, inquit, *in ſignum domus Iſraëlis*; & verſu 9. *Fili hominis, annon domus Iſraëlis, rebellis illa domus, dixit tibi? Quid facis tu?* Quaſi hæc omnia verè eſſent facta; quæ nihil aliud videntur, niſi propheticum Schema. Nec erat Propheta ſignum conſpicuum, ſed tantùm in Phantaſia, in qua habuerat Symbolicam imaginem omnium malorum, quibus opprimendi erant Judæi; quem ſenſum *Kimchi*, adcuratus Interpres, cum aliis memoratis, amplexus eſt. Fortè etiam ita intelligenda eſt mors uxoris Prophetæ, unà cum obſequiis in ejus honorem factis.

Sed pluribus non agemus hac de re, quam in ſat clara luce nos collocaſſe ſperamus; ita ut liqueat nos in narrationibus propheticis aliud nihil quærere oportere, præter veritatem viſionis Prophetis objectæ; niſi adducamur pluribus argumentis, quibus conſtet nobis res verè geſtas, ita ut ſenſus ipſos percellerent.

CAPUT VII.

1. *De Divina inſpiratione, quæ propriè vocatur* Spiritus Sanctus, *cujus natura è monumentis Veterum Judæorum deſcribitur.* 2. *Quomodo* Spiritus Sanctus *differret à Prophetia propriè dicta, atque à* Spiritu Sanctitatis *in animis purgatis.* 3. *Quinam Libri V. T. tribuantur à Judæis* Spiritui Sancto. 4. *De* Urim *&* Thummim.

I. DE eo inſpirationis genere, quod à Judæis *Prophetia*, ſingulari ratione dicitur, quod ſatis ſit diximus. Nunc paucis inquiremus in id adflatûs genus, quo Hagiographa conſcripta ſunt, vel, ut loquuntur, in *Dictatum Spiritûs ſancti*, quo Libri Pſalmorum, Jobi, & Salomonis conſcripti feruntur. Quod adpoſitè definitum invenimus à *Maimonide Mor. Neb.* Part. II. c. 45. *Cùm homo in ſe ſentit facultatem quampiam excitari & ſuper ſe quieſcere, quæ eum impellit ad loquendum; ita ut loquatur de ſcientiis & artibus, vel Pſalmos & Hymnos; vel utilia ac ſalutaria vivendi præcepta; vel res politicas & civiles, vel denique divinas & quidem inter vigilandum, in vigore ſenſuum ordinario; hic eſt qui dicitur loqui per* Spiritum ſanctum. Loquitur de Spiritu ſancto, eáque definitione videri poteſt ſat plenè nos docuiſſe quî libri memorati ſcripti ſint. Simili ratione hoc inſpirationis genus deſcribitur à *R. Albo*, *Maam.* III. c. 10. poſtquàm gradus ſuperiores inſpirationis expoſuit: יפתח לאיש מה שער אחר שלא ישער בו האדם מצד טבעו ידבר כדברי חכמה וגו׳: *nunc ad explicandum vobis quænam ſit altera janua diviniinfluxûs, quam nemo naturali facultate ingreditur, eſt quando quiſpiam loquitur verba ſapientiæ, vel Canticum, vel Divinas Laudes puro & eleganti ſermone, præter conſuetudinem ſuam; ita ut quiſquis eum novit miretur eum eruditionis & compoſitionis verborum causâ; at ipſe nondum novit, ſed eſt inſtar pueri, qui linguam didicit, neſcitque unde eam facultatem habeat. Jam autem excellentia hujus Divinæ Inſpirationis gradûs omnibus probè nota eſt, eſt enim idem, qui vocatur Spiritus ſanctus.* Poſſimus etiam, ſi ita videatur, exprimere haſce Judæorum definitiones verbis *Procli*, qui naturam hujuſcemodi inſpirationis feliciter, hiſce verbis expreſſit Lib. V. in *Platonis* Timæum: ὁ δὲ χαρακτὴρ ἐνθουσιαστικὸς διαλάμπων ταῖς νοεραῖς ἐπιβολαῖς, καθαρός τε καὶ σεμνὸς, ὡς ἀπὸ πατρὸς τελειούμενος τῶν Θεῶν, ἐξηλλαγμένος τε καὶ ὑπερέχων τῶν ἀνθρωπίνων ἐννοιῶν, ἁβρός τε ὁμοῦ, καὶ καταπληκτικὸς, καὶ χαρίτων ἀνάμεστος, κάλλους τε πλήρης, καὶ σύντομος ἅμα καὶ ἀπηκριβωμένος: *hic character enthuſiaſticus ſplendens intelligibilibus radiis, purus eſt & veneratione dignus quaſi perfectus à patre Deorum, diſtinctus ab humanis conceptibus, iiſque ſuperior, conjunctus cum voluntate & admiratione, gratiis refertus & plenus pulcritudine, brevis ſimul & adcuratus.*

II. Hoc ergo divinæ inſpirationis genus placidius eſt & ſerenius prophetico, neque uſque adeò Phantaſiam adficiebat & fatigabat. Nam quam-

quamvis Hagiographi mentem ſuam Parabolis, ſeu ſimilitudinibus crebrò exprimunt, quod eſt Phantaſiæ opus; attamen videntur tantùm uti hujuſmodi ſermone, ut ſuas ipſorum cogitationes de rebus divinis, quæ ſunt nudæ & ſimplices, elegantiùs efferrent, ut fieri vulgò videmus in alio quovis Scriptorum genere. Cùm verò nullus eſſet Phantaſiæ labor, in hac ratione Revelationis; ideò non fiebant Hagiographi ejus participes ope Somniorum, aut Viſorum; ſed dum vigilarent, ſenſuſque eorum vigerent & Mens tranquilla eſſet; Spiritu eos adflante ὡς ἐν γαλήνῃ, quemadmodum *Plotinus* pium ſuum Enthuſiaſtam deſcribit, Ennead. VI. Lib. IX. c. 11. his verbis: ἁρπασθεὶς ἢ ἐνθουσιάσας ἡσυχῇ ἐν ἐρήμῳ καταστάσει γεγένηται, ἀτρεμεῖ τῇ αὐτοῦ οὐσίᾳ οὐδαμοῦ ἀποκλίνων: *raptus ſeu adflatus leniter in ſolitaria adfectione eſt, à tranquilla ſua eſſentia nuſquam declinans.* Reverâ is Spiritus Enthuſiaſticus inſidebat potiſſimùm ſuperioribus & puriotibus mentis facultatibus; quæ erant ὥσπερ ἀνταύγεια πρὸς αὐγὴν, ut adludam ad veterem Empedoclis opinionem; qui putabat duos eſſe Soles, unum archetypum, qui ſemper erat in inconſpicuo Mundi Hemiſphærio, ſed cujus radii incidebant in noſtri Orbis Solem, à quo ad nos reflectebantur, ut ſic pleniùs illuſtraremur.

Jam autem hic adflatus ſemper adficiebat pias Mentes, in motibus pietatis; vel eas efficaciter movebat, ut dictarent res ad veram pietatem & probitatem facientes, ita ut ſe divinæ naturæ eſſe oſtenderet. Cùm verò ſubitò in Sanctorum Virorum Mentes incideret, ſine ulla propriatum ipſis cogitationum opera, eos rapiebat atque abducebat à temperie Animi, in qua priùs erant; ſentiebántque proinde ſe efficacià ſublimioris cujuſdam Luminis abreptos, quàm erat id quo ipſorum Intellectus eos illuſtrabat, ut intelligerent propiùs id à Deo abeſſe.

In hac re potiſſimùm ſitum erat diſcrimen illius *Sancti Spiritûs*, à Spiritu ſanctitatis & probitatis, qui conſtanter ſanctis Mentibus inerat; quòd eſſet vividior, efficaciorque, & eas raperet, quaſi *Vitalis* quædam *Forma* addita Lumini divinæ Rationis, quod perperuò iis inſidebat. Quamobrem interdum in prædictiones rerum futurarum erumpebat; quamvis illa vaticinia minùs à Propheta ipſo intelligerentur, ut, ſi opus eſſet, oſtendere poſſemus exemplo nonnullarum Davidis prædictionum; quæ videntur ei revelatæ non tam *ipſius cauſâ*, ut loquitur Apoſtolus, quàm *noſtri.* Verùm is Spiritus non ſemper operam ſuam impendebat, in excitandis motibus Animi piis, dictandiſque Virtutis, Sapientiæ & Prudentiæ conſiliis. Itaque, ſi liceat mihi hîc conjecturam meam proferre, crediderim à veteribus Judæis vocatum eſſe hoc Adflatûs genus *Spiritum Sanctum*, non quia manabat à tertia S. Trinitatis Perſona (de qua dubito an, in hoc negotio, cogitarent) ſed propter arctiorem adfinitatem, quæ fuit inter hunc Spiritum, & Spiritum Sanctitatis ac veræ Probitatis, qui bonorum virorum pectora ſemper inſidet. Quod indicatum videtur vetere formulâ proverbiali Judæorum Magiſtrorum, quam loco laudaro profert *Maimonides*: *Majeſtas divina habitat ſuper eum & loquitur ille per Spiritum Sanctum.* Sunt tamen, qui putent ſic vocatum, quia eſt infimus divini adflatûs gradus; antiquiſſima enim Judæorum monumenta quamvis Prophetiam *Spiritum Sanctum* vocant. Sic in *Pirke R. Eliezeri* Cap. XXXIX. *Rabbi Phinehas ait: requievit Spiritus Sanctus ſuper Joſephum, ab ipſius juventute, uſque ad ejus obitum, & in omnem ſapientiam eum direxit.* Sed quidquid ſit, erat tantùm *Hagiographicus Spiritus*, nam revera ſolebant Judæi, ut antea diximus, ſomnia Joſephi à Propheticis ſecernere. Sed is *Spiritus Sanctus*, eodem Capite, ut res extra omne dubium collocetur, tribuitur Eſaiæ & Ezekieli, qui erant noti Prophetæ, & Cap. XXXIII. ita habetur: *R Phinehas ait: Poſtquàm omnes illi interfecti fuerant, viginti annis, in Babylonia, requievit Spiritus Sanctus ſuper Ezekielem & eduxit eum è convalle Dora & oſtendit illi multa oſſa.* In quinque rebus, quibus Judæi ſtatuunt ſecundum Templum primo ſemper inferius fuiſſe, fuit defectus רוח הקודש *Spiritus Sancti*, ſeu Spiritus Prophetiæ.

III. VERUM hic agimus de *Spiritu Sancto*, arctiore ſenſu ſumto, prout eum ex Antiquitate Judaica definiimus. Hoc verò loco primùm oſtendemus quinam libri Veteris Teſtamenti ſint huic gradui adflatûs adtributi. Vetus Teſtamentum dividitur à Judæis in *Legem*, *Prophetas* & *Hagiographa* תורה נביאים וכתובים. Atque ad eam diviſionem adluditur Luc. XXIV. 44. ubi Chriſtus omnia impletum iri ait, quæ de ipſo ſcripta erant *in Lege Moſis*, *in Prophetis*, *& in Pſalmis*; ubi *Pſalmis* deſignari videntur *Hagiographa*; Scriptores enim horum librorum, *Pſalmodi*, propter rationes, quas poſtea in hac Diſſertatione adtingemus, dici queant. Sed ut ad rem redeam, cùm Vetus Teſtamentum olim in eas partes divideretur, non erit præter rem conſiderare ordinem, quo hæ partes à Thalmudicis Doctoribus collocentur in Gemara Babæ Bithræ Cap. I. ſub finem: תנו רבנן סדרן של נביאן וגו׳: *Doctores noſtri tradiderunt nobis hunc ordinem Prophetarum: Joſue, Judices, Samuel, Reges, Jeremias, Ezekiel, Eſaïas, & duodecim Prophetæ, quorum primus eſt Hoſeas.* Sic enim intelligunt verba Hoſeæ I. 2. תחלת דבר יהוה בהושע *Deus in primis loquotus eſt per Hoſeam.* Iidem Gemariſtæ ordinem Hagiographorum ſic concipiunt: *Ruth, Liber Pſalmorum, Job, Proverbia, Eccleſiaſtes, Canticum, Threni, Daniel, Eſther, Ezra, Paralipomena*; & hoſce quidem Judæi adſcribunt *Spiritui Sancto.* Sed cur *Daniel* numeretur inter Hagiographos, non verò inter Prophetas, nullam rationem video, cùm totius libri tenor oſtendat eum ad propheticorum ordinem pertinere; qui liber totus ſomniis & viſis impenditur, quamvis eſſent obſcuriora, quàm in aliis Prophetis; erat enim tunc crepuſculum prophetici diei, qui ſat diu ſupra Eccleſiæ Judaicæ horizontem fuerat. Itaque quidquid dicant poſteriores Judæi, de Daniele in Hagiographorum ordinem redacto, cùm nullam è traditione rationem proferant, cur ita ſenſerint eorum Majores, crediderim rem primùm ortam ex caſu, qui deinde erroris occaſio fuerit; neque enim dubito quin ſit error.

IV. VERUM ut ulteriùs progrediamur, ſunt etiam alia, quæ à Judæis Spiritui Sancto ſolent tribui. Sic *Maimonides*, loco laudaro, ait Eldadum & Medadum & omnes Pontifices Maximos, qui conſulebant Deum, per Urim &

Thummim, loquutus fuiſſe per *Spiritum Sanctum*, ita ut Enthuiaſmo quodam reſponderent, inſpectis lapillis pectoralis Pontificis Maximi, iis qui venerant, ut Deum per eos conſulerent. Sic R. *Bechai*, in Paraſcha הָעֵדָה, loquitur *de uno è gradibus Spiritûs Sancti, qui ſuperior erat* Filia Vocis בת קול, *& inferior Prophetiâ*: היה מדרג למדרגות רוח הקודש למעלה מ בת קול ולמטה מן הנבואה Præter rem non erit hic, brevi digreſſione oſtendere, quid *Urim & Thummim* fuerint; & petere quidem poſſumus à Scriptore modò laudato R. *Bechai* quod, ad rem ipſam quod adtinet, conſentaneum eſt cum iis quæ plerique & optimi quique Judæorum Magiſtri de eo tradiderunt. Conſulebatur autem oraculum, ut ille ait, hac ratione: Pontifex Max. ſtabat ante Arcam, & qui veniebat, conſulendi oraculi causâ, poſt eum erat, ſubmiſſâque voce, quaſi privatas preces funderet, *faciámne*, inquiebat, *ſic, vel ſic?* Tum Pontifex Max. inſpiciebat litteras, quæ inculptæ erant lapillis pectoralis & conſpirante ſpiritu divinationis, qui in Pontifice erat (Si poſſim hoc addere, propter rationes antea adlatas, iis quæ ibidem habet) cum modo quo litteræ adparebant, hinc reſponſum formabat. Sed non poterant hoc oraculum conſulere, niſi aut Rex, aut totus populus, ut nos docet *Maſſecheth Sotah*: אין שואלין אלא צבור או מלך *nemo conſulit, niſi Rex*, aut *Cœtus*; unde colligere poſſe videmur fuiſſe politicum Oraculum.

Verùm ut redeamus ad rem noſtram; nempe, de partibus Veteris Teſtamenti, quæ à Judæis tribuuntur *Spiritui Sancto*; ſciendum etiam eos ſolere in eum numerum referre omnes Pſalmos, ſeu omnia illa Cantica, quæ variis Veteris Teſtamenti locis exſtant. Quamvis enim ea ſint Prophetarum Scripta, tamen quia non ſunt in viſo prophetico à Deo accepta, ideo pro more loquendi Judæorum, non erant veræ Prophetiæ. Traditio eſt inter eos vulgaris, Prophetas non ſemper prophetias edidiſſe, *eodem gradu*, ſed nunc ſuperiore, nunc inferiore; quod, inter alios, copioſè docuit *Abarbanel* in Eſaiæ c. IV. ex occaſione Cantici Eſaiæ, quod ibi habetur: ינבא עת אחד בצורת מדרגה עליונה: *idem Propheta interdum probetat in forma ſummi prophetici gradûs*, interdum inferiore gradu: או כרוח הקודש בלבד, vel *ſolo Spiritu Sancto*. Hoc initio facto, docet nos quid vulgò ſentiant Judæi hiſce de rebus, *& omnia quidem cantica dicta eſſe ab iſto Spiritu Sancto*: שכל שירה שתמצא בדברי הנביאים וגו׳: *Omne canticum, quod invenitur in Scriptis Prophetarum, res eſt quæ dirigitur, vel dictatur à Scriptoribus ipſis, unà cum directione Spiritûs Sancti; quatenus non accipiunt ea, ſuperiore illâ via, quæ Prophetia vocatur, ut omnia viſa, nam omnia viſa ſunt perfectæ Prophetiæ.* Sed ulterius etiam progreditur *Abarbanel*, in declaranda ſua, adeoque vulgari ſententia, de ejuſmodi Canticis, quæ non ſunt opera ipſius Dei, ſed Spiritûs Prophetæ ולכן אינה מפעל ה׳ כי אם מפעל הנבאי הסודר אותה Attamen ſtatuere debemus Prophetæ ſpiritum idoneum ei rei fieri, auxilii divini conjunctione, quod *Abarbanel* prudenter monet: שילוה אליו רוח ועזר אלהים: *Spiritus atque auxilium Dei etiamnum adhæret Prophetæ.* Ut enim ait, Prophetæ uſque adeò erant divinis viſis adiueti, poterant per vigiliam, ſine viſione prophetica, eximiè loqui, per Spiritum Sanctum: כיופי המליצה והפלגת המשל *pulcrâ linguâ, & ſingularibus ſimilitudinibus.* Quod hinc probat, quod Cantica Prophetæ, non Deo ipſi, plerumque tribuantur, cùm tanta eorum pars ſit ſpiritus Prophetæ. לכן יחסה הכתוב תמיד אלהים לא ליחס יתברך כי הנה אמר כשירת הים אז ישיר משה וגו׳ *Ideò Scriptura plerumque tribuit hæc Cantica Prophetis ipſis, non Deo, unde dicit de Cantico maris rubri, Exod. XV. Tunc Moſes & populus Iſraëlis cecinerunt hoc Canticum; hoc eſt, Moſes & filii Iſraëlis compoſuerunt id & ordinarunt.* Sic & de Cantico Beer-Elimorum Num. XXI, 17. *tunc cecinit Iſraël hoc Canticum.* Ideò etiam in Cantico quod eſt Deut. XXXII. & quod volebat Moſes ad æternam memoriam ſervari, clauſula ita habet: *Animum adtendite omnibus hiſce verbis, quibus vos hodie conteſtatus ſum.* Similiter & omnes Pſalmi, qui Davidis eſſe ſtatuuntur, perpetuò ei adtribuuntur, alique, qui ab aliis ſcripti, eodem modo iis tribuuntur; cùm propheticus tenor ſit planè diverſus, Deoque auctori relinquatur; unde fit ut proferatur cum hujuſmodi prologo: *Verbum Domini &c. Manus Domini* &c.

Verùm ſatis de hiſce actum, tamen cùm egerimus de primo Auctore divinorum horum Canticorum, non abs re erit obiter conſiderare frequentiam *gradûs* hujus *prophetici*, qui, Canticorum atque Hymnorum compoſitione, apud Judæos ſe ſe prodebat. Comperimus plures, præter Davidem variorum Pſalmorum auctores, qui Pſalmi Davidicis admiſti ſunt. Sic à Pſalmo LXXII. invenimus undecim ſimul Aſapho adſcriptos, LXXXVIII. Hemani, LXXXIX Ethani, quoſdam Jeduthuni, multò plures incerti, ut videtur, auctoris, quippe nemini adtributos. Sic *Kimchius*, Præfatione in Pſalmos, ceterique Scholiaſtæ Hebræi ſtatuunt plurium Auctorum Pſalmos ei volumini inſertos.

Divini hi Enthuſiaſtæ ſolebant Hymnos ſuos componere, ut adhibito Inſtrumento quopiam Muſico canerentur, quod innuitur multorum Pſalmorum inſcriptionibus. Sic & *Plutarchus*, in Libro περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμμετρα νῦν τὴν Πυθίαν, deſcribit Oracula olim edita ὡς ἐν μέτρῳ, καὶ ὄγκῳ καὶ πλάσμασι καὶ μεταφοραῖς ὀνομάτων, καὶ μετ' αὐλοῦ: *ut pedibus vincta, tumida, quæſitis & tralaticiis verbis conſtantia, & cum tibia pronunciata.* Ita habemus Aſaphum, Hemanem & Jeduthunem in hoc prophetico adparatu, I. Paral. XXV. 1. Præterea *David, exercitusque Duces ſepararunt cultui divino è filiis Aſaphi, Hemanis & Jeduthunis, qui prophetarent cum citharis* &c. Quod R. *Salomo* ſic exponit: כשהיו מנגנים בכלי שירה הללו היו מתנבאים דוגמא באלישע וגו׳: *cum pulſabant muſica inſtrumenta, eo modo quo Eliſæus, qui dixit:* adducito ad me Fidicinem. 2. *Reg.* III. Ad antecedentis loci verſ. 3. ad hæc verba: *qui prophetabant cum citharis*, ſic habet: כשהיו מנגנין בכנור מזמורי הודאה ומזמורי הללויה היה מתנבא: *quando canebant in citharis Pſalmos laudis & Hallelujas, Jeduthun, pater eorum,* pro-

prophetabat. Et hic quidem ſenſus hujus loci magis eſt genuinus, quàm is quem noſtras quidam ſcriptor tuetur; nimirum, ceciniſſe tantùm eum Pſalmos. Clarum enim eſt hosce Prophetas fuiſſe non meros cantores, ſed compoſitores, & ejusmodi qui verè Prophetæ vel Enthuſiaſtæ dicebantur. Sic verſu 3. Heman vocatur *Regis cantor*, ut & 2 Paral. XXIX. 30. & XXXV. 15. Heman, Aſaphus & Jeduthun ſunt quisque חוזה המלך *videns Regis*; in quæ verba laudatus Interpres: כל אחד ואחד חוזה *unusquisque eorum erat videns*, ſeu Propheta. Fateor Poëtas olim vocatos *Vates*; ſed hæc non eſt ſat idonea ratio cur *Cantor* vocetur *Propheta*; ad animum enim revocandum eſt, *Poëtam* fuiſſe *Scriptorem*, quamvis à Veteribus vocaretur *Vates*, quia veros Poëtas credebant vulgò eſſe adflatos. Sic *Plato*, in Phædro, tria eſſe ait furoris genera; nimirum, Enthuſiaſticum, Amatorium & Poeticum. Verùm hac de re pluribus ad quæſtionem ſequentem, in quam necopini incidimus; de dotibus cujusvis generis Prophetæ.

CAPUT VIII.

1. *De diſpoſitionibus, quæ propheticum munus antecedunt.* 2. *Dotes quibus homines fiebant prophetico Spiritui excipiendo idonei*, interna pietas, vera ſapientia, ſtatus mentis pacatus & ſerenus, hilaritas legitima Mentis; *quæ opponuntur vitiis* ſtoliditatis, inconſtantiæ, indomitis adfectibus, melancholiæ, *&* triſtitiæ furioſæ. 3. *Illuſtrantur hæc pluribus exemplis Scripturæ. Muſicam fuiſſe utiliſſimam Prophetis, aliiſque ſanctis viris.* 5. *Quid fuerit malus Saulis ſpiritus.*

I. Sequitur ut agamus de variis dotibus, quibus homines idonei fiebant excipiendo ſpiritui Prophetico, neque enim credere fas eſt quemquam potuiſſe ſubitò fieri Prophetam. Donum hoc non fuit ejusmodi, quod temerè cum ullo, & promiscuè communicari poſſet. Res fuit, de qua plerique omnes conſenſerunt; ideoque ipſi Ethnici Veteres, qui quærebant tantùm ſpiritum divinationis, ſollemniore more ſolebant ſe ſe parare ad excipiendum ejus adflatum; ut verè obſervavit R. *Albo Maam.* III. c 8. היו האומות הקודמות עושים צורות וגו׳; *Veteres Gentiles faciebant ipſi imagines, offerebantque preces & thus ſtellis, ut eo modo acciperent ſpiritualem influxum à certis ſideribus in ſuam imaginem. Is enim influxus deſcendit è corpore ſtellæ in hominem ipſum, qui eſt etiam corporeus, eoque pacto futura prædicebant.*

II. Dotes, quas Judæi Doctores ſtatuunt neceſſarias fuiſſe ut quis fieri poſſet habilis ad prophetandum, continentur primùm verâ probitate & pietate; atque hæc fuit omnium prorſus ſententia, ne excepto quidem vulgo. Sic *Abarbanel*, in Præfatione ad XII. Prophetas: חסידות מביא לרוח הקדש, *pietas inducit Spiritum Sanctum.* Idem invenias in *Maimonide* Mor. Neb. Part II. c. 32. qui tamen id ſatis eſſe non putavit, quamobrem hoc habet inſtar vulgaris erroris, quo tamen ait Doctores quosdam Judæorum transverſos actos. *Quòd Deus aliquem eligat & mittat, nullà habitâ ratione an ſit ſapiens & eruditus, an verò indoctus & imperitus, ſenex an juvenis. Tantùm hoc requirunt, ut ſit vir probus, bonus, honeſtus. Nondum enim quisquam fuit qui dicere voluerit Deum Majeſtatem ſuam facere ut habitet in viro malo, ſed tum demum ſi eum in meliorem ſtatum transtulerit.*

Sed *Maimonides* ipſe præfert ſententiam Sapientium & Philoſophorum Ethnicorum, opinioni vulgarium Magiſtrorum, & cum illis poſtulari putat dotem aliquam naturalem in eo, qui ſeligitur ad prophetandum, eamque ſtudio & induſtriâ auctam. *Unde fieri nequit ut homo petierit lectum non Propheta, poſtero verò die ſurgat Propheta* (ut illic loquitur) *quemadmodum homo, qui inopinatò aliquid invenit.* Paullò pòſt addit: *Fatuos & hujus terræ filios quod adtinet, non magis, noſtro judicio, prophetare poſſunt, quàm aſinus, aut ranæ.*

Dotes ergo, quas *Maimonides* poſtulat, ut quis paretur ad propheticum munus gerendum, ſunt trium generum. 1 Aliæ ſunt *adquiſitæ*, ſive *rationales*: 2. Aliæ *naturales*, ſeu *animales*: 3. Tertiæ *morales*. Pro diſcrimine harum dotum, diſtinguit gradus Prophetiæ, Cap. XXXVI. *Has autem tres perfectiones, quas hic complexi ſumus, quod adtinet; perfectionem videlicet facultatis rationalis in ſtudendo; perfectionem facultatis imaginatricis, à natalibus, & perfectionem morum & virtutum, in puritate cogitationum ab omnibus oblectationibus corporalibus, & immunitate adfectuum ab omni ſuperbia & ſtulta ac peſtilenti gloriæ cupiditate; has, inquam, quod adtinet, notum eſt magnam earum, inter perfectos, eſſe differentiam & præcellentiam. Secundùm autem illam differentiam, diſtincti quoque ſunt Prophetarum gradus.*

Hactenus *Maimonides*, qui omnibus hisce eò tendit ut confirmet *technicam* Prophetiæ *notionem*, quam ſibi confinxit; nempe, omnem Prophetiam eſſe fœtum harum dotum; quaſi *formam*, quæ naſceretur ex iis omnibus, ut è ſuis elementis unà conjunctis. Liquet enim eum putaſſe ineſſe genus quoddam *virtutis prognoſticæ* mentibus, quæ virtus erat ſic excitanda. Fuit hæc ſententia plurium Philoſophorum, ex quorum opinione ſic loquitur *Plutarchus*, in Libro *de Oraculis quæ defecerunt*: ἡ ψυχὴ τὴν μαντικὴν οὐκ ἐπικτᾶται δύναμιν ἐκβᾶσα τοῦ σώματος, ὥσπερ νέφους, ἀλλ᾽ ἔχουσα καὶ νῦν, τυφλοῦται δὲ διὰ τὴν πρὸς τὸ θνητὸν ἀνάμιξιν αὐτῆς καὶ σύγχυσιν: *Anima non adquirit vim vaticinandi quando reliquit corpus, inſtar nubis, ſed jam habebat; excæcatur verò miſturâ & confuſione ſui cum mortali corpore.* In hanc ſententiam nimis pronus erat *Maimonides*, quamvis diſſimulet, proptereaque loquitur de impotentiâ vaticinandi, poſito triplici genere dotum, de quibus antea, quaſi de ſuſpenſione actûs naturalis cujuspiam facultatis. Sic habet Cap. XXXIII. *Meo judicio, res hîc ſe habet ſicut in miraculis, & eorum rationem ſequitur. Ratio enim naturalis poſtulat ut qui à natura ſua idoneus eſt Prophetiæ, & creſcente ætate diligenter inſtituitur atque eruditur, prophetet. Qui verò hoc non*

po-

poteſt facere, ſimilis ei qui manum ſuam movere nequit, ſicut Jerobohamus: aut qui non poteſt videre, ut caſtra Regis Syriæ, in Hiſtoria Eliſæi. Fundamentum enim hujus rei, & præcipuum, quod nos quoque requirimus, eſt diſpoſitio naturalis. Rurſus Cap. XXXVI. chorda eadem oberrat, & *ſi vir*, inquit, *quidam ita comparatus fuerit, nullum dubium eſt, ſi facultas ejus imaginatrix (quæ in ſummo gradu perfecta eſt, & influxum ab Intellecta, ſecundum ſuam perfectionem ſpeculativam accipit) laboraverit & in operatione fuerit, illum non niſi res divinas & admirandas adprehenſurum, nihil præter Deum & Angelos ejus viſurum, nullius denique rei ſcientiam habiturum & curaturum niſi earum quæ veræ ſunt, & quæ ad communem hominum ſpectant utilitatem.* Hanc ſententiam *Maimonidis* nemini admiſſam comperi, niſi Auctori Libri *Cozri* In hanc opinionem incidiſſe videtur ex malè intellectis quibusdam Hiſtoriæ Regum locis, ubi mentio fit *ſcholarum Prophetarum*, & ſimilibus, de quibus poſtea agemus.

Verùm nullam rationem video, è qua colligi queat Propheticum ſpiritum è conſumatione naturalium & moralium dotum naſci poſſe. Nec ſatis mirari queo quî *Maimonides* poſſet hoc in concordiam redigere, cum recta Prophetiæ notione, quæ neceſſariò divinum adflatum complectitur, ac proinde tribuenda eſt Deo, qui eum ubicumque & quibuscumque vult liberè largitur. Attamen Ratio nos reverà docet veriſimile non eſſe Deum, extra ordinem adflaturum eſſe homines & miſſurum eos ſingulari auctoritate inſtructos, ut mentem ejus patefaciant, & quæ ſit ejus Veritas doceant, qui ſint ipſi vitiis infecti, & flagitioſâ vitâ commaculati. Sic ſanè Petrus 2. Epiſt. C. I. apertè dicit fuiſſe eos *ſanctos Dei viros, qui, quemadmodum à Spiritu Sancto movebantur, loquuti ſunt.* Nec probabile eſt eos qui erant aliquo modo emotæ mentis, vel inconſtantis animi, propter aliquam perturbationem, potuiſſe idoneos ſerenis impreſſionibus Spiritus Sancti haberi. Turbata Phantaſia non magis poteſt accipere Divinæ Veritatis ideas, ejuſque radios ad Intellectum reflectere; quàm vitrum fractum aut turbidum non vitiatam imaginem objectorum ad oculos noſtros. Itaque plerique omnes Hebræi Magiſtri de hac Regula conſentiunt: *ſpiritum Prophetiæ numquam quieſcere niſi in ſancto & pio viro, cujuſque adfectus ſint ſedati.* Sic Thalmudici in *Maſſecheth Sanhedrin*, ut citantur à *R. Albo Maam. III. c.* 10. אין הנבואה שורה אלא על חכם גבור ועשיר ובעל קומו: *ſpiritus Prophetiæ numquam reſidet niſi in homine ſapiente, forti, divite & magno.*

Hæc duo poſtrema, in hac Regula, omiſit *Maimonides*, in *fundamentis Legis*; ac ſanè, ſine iis, ſat plena eſt. Sed dotes *Sapientiæ* ac *Fortitudinis*, ab omnibus conſtanter memorantur: inter quos eſt *R. Jochanan*, qui auctor Regulæ dicitur, de quo Cap. IV. Gemaræ Nedarim: אמר ר׳ יוחנן אין הק׳ בה משרה שכינתו וגו׳ *Rabbi Jochanan dicit: Deus non facit ut requieſcat Majeſtas ſua niſi ſit dives ac humilis vir, & vir fortis; quæ omnia colligimus è Moſis Magiſtri noſtri exemplo* Ubi *fortitudinis* nomine intelligunt conſtantiam animi, qua vir bonus *animales ſuas partes* ſubigit. Sic enim puto me poſſe rectè vertere reſponſionem Magiſtrorum, quæ aliquando mihi occurrit, & quidem, ut opinor in *Pirke aboth*: מי גיבור הקוכש יצר הרע: *quis eſt vir fortis? vir qui ſubigit figmentum malum*; quibus verbis intelligunt animalem hominis partem. Nobis etiam tradunt aliam regulam, quæ prioris eſt veluti Paraphraſis, & quæ exſtat *Gemaræ Schabboth* C. II. ubi adludentes Thalmudici ad contemtum, quo vir ſapiens, in Eccleſiaſte, *lætitiam* & *riſum* proſequitur, diſtinguunt duplicem lætitiam, alteram divinam, alteram mundanam, & multas adfectiones mundanas & terreſtres enumerant, cum quibus non reſidet Spiritus Sanctus: לא שכינה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות ולא מתוך שחוק וגו׳ *Divina præſentia*, vel *Spiritus ſanctus, non reſidet, ubi eſt moeror, & nimius dolor, riſus, levitas, ſermones inepti vel otioſi; ſed cum legitima & innocua hilaritate amat reſidere; prout ſcriptum eſt de Eliſæo:* adduc mihi fidicinem, & contigit, cum fidicen fidibus caneret, ut Dei manus ei incumberet 2. Reg. III. Ubi videmus temperiem Mentis, quam potiſſimum poſtulabant, fuiſſe hilaritatem mœroris omnis, angoriſque expertem, omniùmque aliarum melancholicarum adfectionum immunem. Sic & Gemarâ Peſachim. c. 6. כל אדם שהוא כועס אם חכם הו׳ חכמתו מסתלקת ממנו אם נביא הו׳ נבואתו מסתלקת ממנו: *quicumque indignatur, ſi ſit vir ſapiens, ſapientia ejus ab eo ſe ſubtrahit: ſi ſit Propheta, ejus Prophetia.*

Priorem partem hujus Aphoriſmi, interpretantur exemplo Moſis; qui, ut ajunt, Prophetam non egit in deſerto, poſt reditum exploratorum, qui detrahebant terræ Chananææ, eò quod iis indignaretur, & poſteriorem exemplo Prophetæ Eliſæi 2. Reg. III. 15. de quo pluribus poſtea agemus. Sic in libro *Zohar*, in quo multæ ex antiquiſſimis Judæorum traditionibus habentur col. 408. הא דחמינן דשכינתא לא שריא באתר עציבו וגו׳ *Ecce, clarè videmus divinam præſentiam non reſidere cum triſtitia, ſed cum hilaritate. Niſi ſit hilaritas ibi non habitabit, quemadmodum ſcriptum eſt de Eliſæo, qui dixit: da mihi nunc fidicinem. Sed unde diſcimus Spiritum Sanctum nolle reſidere cum triſtitia? Ex Jacobi exemplo, nam per totum tempus, quo luxit Joſephum, Schechina*, vel Spiritus Sanctus *eum deſeruit.* Ejusmodi enim habebant traditionem vulgarem, Jacobum non prophetaſſe, toto tempore, quo triſtis fuit, propter jacturam Joſephi Sic *L. Thoſiphtha:* אין שכינה שורה מתוך עצבות אלא מתוך שמחה *Spiritus prophetiæ non habitat cum triſtitia, ſed cum lætitia.* Nunc non adgrediar tueri veritatem earum traditionum de Moſe & Jacobo, quamvis non dubitem quin potiſſimus Magiſtrorum ſcopus ſit verus: nempe, Spiritum Prophetiæ non ſolitum eſſe reſidere, ubi ſunt melancholicæ adfectiones, ſed requirere pacatam & tranquillam temperiem mentis, cùm ſit ipſe manſuetæ & lenis naturæ. Quod recte obſervatum de Spiritu Sancto, quamvis alio ſenſu à *Tertulliano*, de Spectaculis: *Deus*, inquit, *præcepit Spiritum Sanctum, ut pote pro naturæ ſuæ bono, tenerum & delicatum, tranquillitate & le-ni-*

nitate & quiete & pace tractare; non furore, non bile, non irâ, non dolore inquietare.

Jam verò, ex iis, quæ diximus, lucem foenerari poſſumus aliquot locis Pſ. LI. quæ Chaldæus Paraphraſtes & Judæi etiam Interpretes intelligunt de *Spiritu Prophetico*, qui Davidi ablatus fuerat, eo tempore quo animus ejus ſummo dolore & angore turbatus erat, cùm ad animum revocaret ſcelera, in negotio Uriæ, admiſſa Is Spiritus vocatur vers. 12. רוח נדיבה *liber ſpiritus*, ſeu ſpiritus mentis alacris ac liberæ, generoſis, nobilibus ac liberis actæ impulſibus. Verſu 8. dicitur *bilaritas* & *alacritas* quibus ſignificatur temperies mentis liberalibus motibus perculſæ. Pariter vers. 12. ſimili paraphraſi deſcribitur, bis verbis, *lætitia ſalutis Dei*, & verſu 10. David orat ut ſibi reſtituatur atque in firmam ejus poſſeſſionem inducatur: *Creato* inquit, *purum cor in me, ô Deus, & renova firmum ſpiritum intra me*, ורוח נכון חדש בקרבי Quod perinde eſt ac ſi diceret: *Tuus Prophetiæ Spiritus ſanctus non habitat in minùs ſanctis animis ſed cum puritate & ſanctitate; quæ cum violantur, illico diſcedit. purus enim atque impurus ſpiritus unà in ſede non ſunt. Quapropter animum meum ab omni immunditie purgato, ut divinus illo ſpiritus in me reſtitutus, conſtanter apud me habitare queat.* Sic *R. Salomo* & *R. Abenezra* hunc locum interpretantur, ſed præſertim *R. David Kimchius*, qui pluribus hanc ſententiam perſequitur. Sic & ante eos Thalmudici Magiſtri eum expoſuerant in *Gemara Joma*, C. II. ubi de his verbis ratiocinantur verſûs 11. *Ne Spiritum tuum Sanctum à me auferas*, narrántque nobis quî David lepræ & geminæ excommunicationis pœnas dederit, quatum excommunicationum una fuit ab hoc ſpiritu: ששה חדשים נצטרע דויד ופרשו הימנו סנהדרין ונסתלקה הימנו שכינה: Quæ verba non ſatis rectè vertit *Vorſtius* in Comment, ad *Maimonidem*, *de fundamentis Legis.* Quare ea, ex genuino ſenſu, hic vertam: *per ſex menſes erat David leproſus* (propter peccatum in negotio Uriæ admiſſum) *& ſeparabant ſe ab eo viri Synagogæ magnæ, atque ablata eſt ab eo Schechina. Prius conſtat ex Pſ. CXIX. ubi dicitur:* Revertantur ad me timentes te & ſcientes teſtimonia tua: *alterum ex Pſ. LI. ubi dicitur*: fac revertatur ad me lætitia ſalutis tuæ.

Sed tempus eſt diligentius inſpiciundi loci, quem ad comprobandam hanc opinionem proferunt Magiſtri, nempe, 2. Reg. III. ubi Reges Iſraëlis, Judæ & Edomi, anxii propter penuriam aquæ, in expeditione contra Moabitas, ſe conferunt ad Eliſæum, ut per eum voluntatem Dei reſciſcant. Videtur verò Eliſæus indignatus Regi Iſraëlis (v. 14.) quem malè excipit, his verbis: *profectò niſi rationem haberem Regis Judæ, nollem te adſpicere, aut videre.* Tum ſequitur: *adduc ad me fidicinem* (v. 15.) *Et cùm fidicen fides pulſaret, manus Domini ei incubuit.* Quæ verba ſic exponuntur à *R. D. Kimchio* ex Rabbinis (conſentiuntque cum eo, ad ſummam rei quod adtinet, *R. Salomo Jarchi* & *R. Levi ben Gerſom*) אמרו במיום שנסתלק אליה וגו׳ *dixerunt Magiſtri noſtri, à die, quo Magiſter ejus Elias in coelum ſublatus fuerat, ſpiritum Prophetiæ cum eo, per certum tempus non fuiſſe: propterea enim triſtiſſimus fuerat, nec divinus ſpiritus remanet cùm moerore.* Alii volunt, quia indignabatur Regi Iſraelis, *commotiorem fuiſſe in animo ſuo; qua de re dicunt, quotieſcumque Propheta turbatus eſt irâ, aut adfectu, eum à Spiritu ſancto deſeri. Unde autem hoc diſcimus? Ex Eliſæi exemplo, qui dixit: da mihi fidicinem.*

Nunc ergo intelligere poſſumus, quæ fuerit ratio, cur inſtrumenta muſica tam frequenter adhibuerint Prophetæ, præſertim Hagiographi; quæ ratio alia non eſſe videtur, niſi ut ſtatus Mentis magis compoſitus atque hilarior fieret. Sic audivimus antea ex 1. Paral. XXV. qui Heman, Aſaphus & Jeduthun ſacra ſua Poemata ad ſonum Harmoniæ Templi componerent. Inſignis alius locus, hac de re exſtat 1. Sam. X. qui locus, quemadmodum prior, malè fuit intellectus ab interpretibus quibusdam, qui *Prophetare*, in eo, idem eſſe putarunt ac *canere*; cùm ſine dubio ſignificetur compoſitio Hymnorum, excitata divino adflatu, intus mentem agitante. Cùm Samuel Saülem Regem Iſraëlis inunxiſſet, ut intelligeret Saul Dei mandato rem eſſe factam, ei prædicit quædam, quæ ei obventura erant, paullò poſt quàm à ſe diſceſſiſſet, & hoc quidem inter alia: quòd incidens in quosdam Prophetas, ſenſurus eſſet ſe ipſum motibus prophetici ſpiritus agitari, verſ. 5. Sic verò deſcribuntur illi Prophetæ: *poſtea pervenies ad collem Dei &c. & continget, cùm ad urbem perveneris, ut occurrat tibi chorus Prophetarum è loco excelſo deſcendens, cum Nablio, Tympano, Tibia & Cithara, qui prophetabunt. Spiritus verò Domini tibi incumbet, prophetam ages cum illis, atque in alium hominem converteris.* Muſica illa inſtrumenta, quæ comitabantur Prophetas, adhibebantur ad excitandas, componendasque mentes: quia, ut ait *Kimchius*, רוח הקדש אינה שורה אלא מתוך שמחה וגו׳ *Spiritus Sanctus nuſquam habitat, niſi in media hilaritate.* Et prophetabant; *hoc eſt, ut Thargum Jonathan exponit, laudabant Deum; quaſi dixiſſet, horum prophetias fuiſſe Cantica & Laudes Dei, quæ exprimebat Spiritus Sanctus.* Hactenus ille.

Ut autem *Spiritus Divinus* liberas atque hilares mentes agitabat: contrà *Malus Spiritus* movebat triſtes & melancholicos animos, ut antea diximus, utque ex Saulis exemplo liquet. Reverâ *Spiritus malus*, qui eum inſederat, nihil aliud ſuiſſe initio videtur, præter angorem ac moerorem animi, quem Malus Spiritus, injectis tentationibus, commoverat. Idem effecit ut vaticinaretur, melancholici furoris paroxiſmo incenſus, 1. Sam. XVIII. 10. *Et contigit matutino tempore, ut Spiritus Malus, à Deo, invaderet Saülem, utque prophetam ageret, in media domo.* Quod *Jonathan* vertis: אשתטי בגי ביתא *inſanivit in medio domûs*, vel, ut mentem Paraphraſtæ expreſſit *Kimchius* היה מדבר דברי שטות *loquutus eſt verba ſtultitiæ.* Sic quoque *R. Salomo*, in hunc locum, rem interpretatur.

Itaque ex ſententia plerorumque Judæorum Interpretum, *ſpiritu malo* Saülis, intelligendum eſt melancholicum quoddam inſaniæ genus, quo fiebat ut ea loqueretur, quæ ad rem præſentem nihil faciebant, & quorum partibus inter ſe non conveniebat. Adlatis adde *R. Levis ben Gerſom*, cujus hæc ſunt verba: היה מדבר

בתוך הבית דברים מבולבלים בסיבת רוח הרע *loquutus eſt in media domo verba valde confuſa, propter eum Malum Spiritum.* Cum autem Spiritus hicce malus *nihil eſſet reipſâ* præter acerbam atque inſanam animi adfectionem, ortam ex terrenis ſordibus Melancholiæ, Triſtitiæ, & Malitiæ; quibus Saül eo tempore vexabatur; idoneum remedium ei rei fuit harmonia, inſtrumenti muſici Davidis, quod adhibitum eſt, ut Mens ejus componeretur, omnéſque turbulenti adfectus ſedarentur. Atque hæc fuit ratio, ut nunc ſatis conſtare puto, cur Muſica tam ſæpe adhibita ſit ad componendam animi noſtri partem animalem, ut expulſo omni perturbationum genere, atque inducta ſuavi γαλήνη, ſeu tranquillitate, Mens poſſet convenientiùs adfecta eſſe, ad excipiendum divinum prophetici Spiritûs adflatum, qui non temerè quodvis hominum genus inſidet. Μόνος γὰρ σοφὸς ὄργανον θεῦ ἐστιν ἠχεῖον κρουόμενον καὶ πληττόμενον ἀοράτως ὑπ' αὐτῦ, ut rectè hac de re *Philo*, cùm divinus adflatus ſubeat tantùm eas mentes, quæ ei excipiendo, moralibus, atque adquiſitis dotibus, ſunt idoneæ.

CAPUT IX.

1. *De Diſcipulis & Scholis Prophetarum, quæ fuerint Najothis, in agro Ramæ, Joroſolimæ, Bethele, Jerichunte, Gilgale,* &c. 2. *Loca Librorum Hiſtoricorum Scripturæ eò pertinentia.*

I. PROPTEREA frequentia occurrunt Scripturæ loca, quæ ſat clarè innuunt, olim multos fuiſſe inſtitutos diſciplinâ Scholarum, ita ut fierent *candidati Prophetiæ*, atque operam darent, ut ad eum gradum pervenirent, quem ſolus iis conferebat Deus. Attamen dum alios prophetantes audirent, interdum contingebat ut & ipſi adflatu corriperentur, cùm eorum mentibus eſſet συμπάθεια, ſeu convenientia quædam inter ſe (ut chordis æquè tenſis, in inſtrumentis Muſicis) cùm ab eodem Spiritu percellerentur. Eò videtur ſpectare hiſtoria, quæ habetur 1 Sam. XIX. cùm omnes nuncii, quos Saül mittebat Najothas, in Ramenſi agro, ut Davidem adprehenderent, & tandem ipſe, vaticinandi ſtudio comprehenſi fuiſſent. Credibile enim eſt Prophetias, de quibus illic ſermo eſt, fuiſſe *Antiphonius* divinitus dictatas, vel *Doxologias* adeò elegantes & ita conjunctas cum pietatis adfectu, & phantaſiæ motibus; ut poſſent etiam audientium animos excitare: quemadmodum ſæpe comperimus orationem elegantem & floridam, Phantaſiæ copioſæ & excultæ foetum; ita tamen ut intelligi queat, & inuſitatum quiddam complectatur; poſſe in animis adſtantium convenientem cum ea motum excitare.

Hanc ipſam notionem ejuſmodi Prophetiæ ſuggerunt etiam nobis ſat perſpicuè Judæi Scriptores, qui aiunt Najothas Ramenſes fuiſſe re verà ſcholam in qua futuri Prophetæ inſtituebantur, unde Chaldæus interpretatus eſt vocem *Najoth*, בית אולפנא *domum doctrinæ*. *R. Levi B. G.* אמרו שהיה בית מדרש לנביאים אצל עיר לקהת הנביאים *Magiſtri noſtri aiunt fuiſſe ſcholam Prophetis, ad urbem Ramam, in quam Prophetæ conveniebant.* Paria habet *R. Salomo.* Innui etiam videtur Samuelem fuiſſe Præſidem hujus ſcholæ, vel Collegii, ut erudiret juniores diſcipulos, inſtitueretque de dotibus, quibus idonei fieri poterant excipiendo ſpiritui Prophetiæ, & coram iis prophetaret, ſeu recitaret ſacros Hymnos aut ſimile quidpiam, ut eorum animi aliquo modo ei rei adſuefierent. Legimus certè verſu 20. *Cùm viderunt coetum Prophetarum vaticinantium, & Samuëlem adſtantem, quaſi eorum Præfectum, Spiritus Dei invaſit Saulis nuncios, qui & ipſi vaticinati ſunt.* Ubi Chaldæus נביאים *prophetantes* vertit משבחין *meſchabbehhin*, laudantes; Deum nempe, ſacris Hymnis, pro more ſolito eorum, qui pervenerant ad eum Prophetiæ gradum, qui vocatur *Spiritus Sanctus*. Pariter & RR. *Kimchius* & *Levi B. G.* rem adſcribunt hîc לרוח הקודש *Spiritui Sancto.* Inter hos Prophetas dicitur *ſtetiſſe Samuël, quaſi eorum præfectus*, hoc eſt, ut habet Chaldæus: קאם מליף עליהון, *ſtabat Doctor*, aut *Magiſter ſuper iis*. Sed *Levi B. G.* rem paullò ſublimiùs, imò ſublimiùs æquo intelligit, cùm habeat: השפיע מן הרוח אשר עליו עליהון *effundebat in eos è ſpiritu, qui in ſe erat.* Attamen ea loquendi ratio conſentanea eſt ſententiæ Magiſtrorum, qui vellent nobis perſuaſum, omnes ferè Prophetas vaticinatos adflatu, qui manaverit in eos, ex aliûs Prophetæ ſpiritu. Conſtituunt iidem Moſem veluti communem rivum, è quo propheticus influxus in omnes alios Prophetas derivatus ſit. Quæ notio paullò eſt ſubtilior, quàm ut intelligi queat.

Verùm, ut ad rem noſtram redeamus, ex hoc fundamento innuimus, diſcipulos Prophetarum vocari בני הנביאים *Prophetarum filios*, atque hoſce intelligi 1. Sam. X, 5. quem locum antea protulimus, his vocibus: חבל נביאים *coetus Prophetarum*, ſeu, ut à Paraphraſte Chaldæo exprimitur: סיעת ספריא *coetus Scribarum* (ſic enim juniores diſcipuli olim vocabantur) quod ita expreſſit *Kimchius*: סיעת ספריא ר״ל תלמידים כי תלמידי חכמים נקראו סופרים ואלו היו הלמידי הנביאים גדולים גו׳ *coetus Scribarum: hoc eſt, diſcipulorum, diſcipuli enim ſapientum vocabantur Scribæ, erántque illi diſcipuli majorum Prophetarum. Majores autem Prophetæ, qui vivebant eo tempore, ab Eli ad Davidem, fuerunt Samuel, Gad, Nathan, Aſaph, Heman & Jeduthun.*

Hinc intelligere licet, quid ſibi velit quæſtio verſ. 12. *quiſnam eſt eorum pater?* Quæ occaſio fuit formulæ proverbialis, quâ poſtea uſi ſunt Judæi: *eſtne etiam Saül inter Prophetas?* de viro qui ſubitò evectus erat ad dignitatem quampiam, aut dotem nactus, cui educatione ſuâ ineptus fuerat. Ideò Chaldæus Paraphraſtes, cùm loci ſcopum ad animum revocaret, voces: מי אביהם *quis pater eorum*, hiſce expreſſit: מי רבהון *quis eſt eorum Magiſter?* Quod probavit *Kimchius*, qui ſic Proverbium interpretatur: כשהיה אדם שפל עולה במעלה היה אומר הגם שאול בנביאים: *quando aliquis ex humili ſtatu in ſublimiorem evectus fuerit, ſolebant dicere*: etiámne Saül inter Prophetas? Sed R. *Salomo* mavult ſignificatum proprium verborum: *quis eſt pater eorum?* ſervari, ideòque aliquid hîc ſtatuit, præter id quod quærendum contendi-

Digitized by Google

dimus: nimirum, Prophetiam fuiſſe hereditarium quidpiam. Sic enim loquitur: *noli mirari eum vocari* patrem eorum, כי נבואה ירושה היא *quia Prophetia res eſt hereditaria*. Sed nulla eſt ratio, cur non adquieſcamus in ſententia aliorum Magiſtrorum, quibus addamus licet *R. Levin B. G.* qui ait Prophetas, de quibus ſermo eſt, fuiſſe diſcipulos Samuelis, qui eos inſtituebat, ut ad gradum propheticæ perfectionis evehi poſſent: שלמד אתם שמואל והביאהם אל השלמות ideoque *Patrem eorum* eſſe dictum.

II. HORUM diſcipulorum frequens in Scriptura mentio occurrit. Sic 2. Reg. IV, legimus de diſcipulis Prophetarum, qui erant Gilgale. Ibid. C. VI. Eliſæus inducitur, quaſi eorum Magiſter, cui dicto audientes erant, & à quo ampliandæ ſuæ habitationis veniam petunt. Eliſæus ipſe inſtitutus fuerat ab Elia. proptereáque 2. Reg. III. ſatis gravis ratio habetur ad oſtendendum eſſe Prophetam, quod Eliæ diſcipulus fuiſſet & *aquam ejus manibus adfudiſſet*, ut omnes Judæorum Scholiaſtæ obſervant. Sic & 2. Reg. IX, 1. Eliſæus miſit unum è ſuis diſcipulis, *qui ei miniſtrabat*, ut Jehuum Regem Iſraëlis inungeret. 1. Reg. XX, 35. juvenis Propheta mittitur ad caſtigandum Achabum, eò quòd Benhadado Syriæ Regi pepercisſet; iſque vocatur à Chaldæo Paraphraſte, חד מבני תלמידי נבייא *unus è filiis Diſcipulorum Prophetarum*. Hinc Amos oſtendit ſe mandata à Deo, extra ordinem accepiſſe C. VII, 14. his verbis: *non eram Propheta, nec filius Prophetæ*: לא היה מוכן לנבואה מפאת תלמידותו *non erat paratus ad Prophetiam, aut idoneus factus functioni Propheticæ quòd diſcipulus cujusquam fuiſſet*, ut *Abarbanel* locum interpretatur. Itaque divinus addatus eum invaſit, extra calcatas Prophetis vias, inter greges pecoris; atque extra ordinem juſſus eſt Bethelem ire, ut Dei judicia Regi & populo denunciaret, idque in regia AEde. Denique cùm, ſub Novo Foedere, Joannes Baptiſta & Chriſtus coeperunt diſcipulos ad ſe vocare, ut divina oracula à ſe acciperent; non videtur hoc novi quidpiam habitum eſſe, ſed tantùm ex more veterum Prophetarum factum.

Jam autem horum Prophetarum variæ fuerunt Scholæ, ſive Collegia, in variis urbibus, prout occaſio tulit. Sic legimus de Collegio Jeroſolimitano 2. Reg. XXII. 14. ubi erat Hulda Prophetis, quod vocatur משנה in textu authentico, & à Chaldæo Paraphraſta vertitur בית אולפנא *Beth olphana*, domus doctrinæ, & à Kimchio בת מדרש *ſchola*. II Regum C. II. & IV. memorantur plura loca in quibus erant coetus juniorum Prophetarum, ut *Bethel, Jericho* & *Gilgal*. Qua de re ita *Kimchius*: ומה שהיו בני הנביאים כבהל בירכה כן היו בעריאחרות וגו' *ut filii Prophetarum erant Bethele & Jerichunte, ſic erant etiam in aliis urbibus Ratio verò potiſſima, cur eſſent per varias urbes Iſraëlis ſparſi, hæc fuit; nimirum, ut poſſent Iſraëlitas, qui in iis erant, caſtigare; eorumque prophetiæ totæ ad eorum temporum uſum ſpectabant. Quam ob rem eæ prophetiæ non ſunt ſcriptis mandatæ.* Hinc quidam Judæi Scriptores loquuntur de quadam διαδοχίᾳ, ſeu ſucceſſione Prophetarum, in qua unus, inſtar Veſperuginis, oriebatur, quando alter occidebat, in conſpicuo hocce Hemiſphærio. Sic habet interpretamentum myſticum *Kimchii*, in 1. Reg. III, 3. ad hæc verba *Lucerna Dei deinde extincta eſt*: בדרש אמר כי על נר הנבואה אמר ואמרו יורח השמש ובא השמש עד שלא ישקיע הק' בה שמשו של צדוק אחר מזריח שמשו של צדיק אחר: *Myſticus hic ſermo eſt de luce Prophetiæ, ſecundum id dictum inter Doctores noſtros (ſol oritur & ſol occidit) hoc eſt, prius quàm Deus faciat ut ſol viri juſti occidat, facit ut oriatur ſol alterius juſti viri.*

CAPUT X.

1. *De* Bath-Kol, *ſeu* Filia Vocis *quæ Prophetiæ ſucceſſit.* 2. *Fuiſſe eam à Judæis habitam, quaſi infimum Prophetiæ gradum* 3. *Quæ loca in Novo Teſtamento de ea ſint intelligenda.*

I. NUNC nobis eſſet agendum de ſummo divini adflatûs gradu, ſummatim conſiderato, qui fuit Moſaicus: Sed antequàm eò veniamus, abs re non erit paucis agere de eo Revelationis gradu, quem Judæi putabant eſſe infra omnia Prophetiæ genera. Is verò dicebatur בת קול *Filia Vocis*, nec quidquam erat, præter Vocem coelo demiſſam, quâ monebantur homines quid eſſet agendum, prout occaſio ferebat. Idque Revelationis genus, ut docet *Maimonides Moreh Neb.* Part. II. c. 42. ad eos etiam demittebatur, qui ad Prophetiæ donum conſequendum minimè erant parati.

II. HUJUS Filiæ Vocis mentio fit, in uno ex Judaicæ eruditionis antiquiſſimis monumentis, quod vocatur *Pirke R. Elhezeris*. c. 44. atque alibi frequenter, apud Scriptores Judæos; quaſi crebrò ejuſmodi Voces auditæ eſſent, poſtquàm, apud eos, Prophetia deſiiſſet, qua de re, pluribus poſtea agemus. *Joſephus* Archæol. Lib. XIII. c. 18. hiſtoriam habet de Hyrcano Pont. Max. qui ejuſmodi vocem audiverit è coelo, quæ ei nunciarit filios ejus victoriam retuliſſe de Antiocho, ad Cyzicum, eo ipſo die quo pugna commiſſa fuerat; idque, ut ait, dum thymiama in Templo offerebat: τινὰ τρόπον αὐτῷ τὸ Θεῖον εἰς λόγους ἦλθε, *Deus quodam modo eum eſt adloqutus*, hoc eſt per בת קול *Filiam Vocis*.

Hoc *R. Iſaacus Angarenſis* vehementer urget contra *Karæos*, vel *Scripturarios* (genus Judæorum, qui omnes Thalmudicas traditiones aſpernabantur) quaſi maximi Judæorum Magiſtri accepiſſent ejuſmodi traditiones à LXXII. Senatoribus, qui docebantur per Filiam Vocis, aut ſimili quapiam ratione, de rerum veritate, poſtquàm Prophetia omnis deſiiſſet, *Maam.* III. §. 41. קבלו כי הסנהדרין היו מצווים לדעת כל החכמות כל שכן שלא נסתלקה מהם נבואה או מה שעומד במקומו כבת קול וזולתו: *Eſt traditio, quæ fert Magni Synedrii Viros juſſos fuiſſe ſcire omnes diſciplinas, ac proinde neceſſe erat Prophetiam iis non ſubtrahi, vel quidpiam quod loco ejus eſſet, ut Filiam Vocis, aut ſimile quiddam.* Sic, pro Thalmudicæ eruditionis ingenio, interpretatur locum Eſaiæ II. ubi hæc verba legimus: *Lex egredietur è Sione*; nempe, ut putat, è decretis Judicum, Rectorum & Seniorum Judæorum, vel Synedrii magni LXXII.

Seniorum, quos errori exemtos vult, ope *Filiæ Vocis*, vel aliâ quapiam viâ, בעזר אלהים *divino auxilio*; eujus fiebant participes, aut fieri certè ſtatuebantur, ſaltem illius Heroici Spiritûs, qui fuit *Spiritus fortitudinis*, pertinebátque ad Judices & Reges Iſraelis, & vocabatur *Spiritus Dei*, ut nos docet *Maimonides*, ac perpetuò iis adhæſerat.

III. Sed eum Scriptorem Judaicæ ipſius ſuperſtitioni permittemus, expendemúſque duo aut tria Novi Teſtamenti loca, quæ videntur omnino de hac *Filia Vocis* intelligenda; quam conſtans Juuæorum traditio Prophetiæ loco fuiſſe nos docet. Primus eſt Joannis XII. ubi hæc vox cœleſtis demiſſa narratur ad Servatorem noſtrum, inſtar Tonitru, ſed non eſt ſatis intellecta ab iis qui adſtabant; quorum quidam putarunt fuiſſe tonitru, aut validam vocem Angeli, qui eum adloquutus eſſet, verſ. 28, 29. *Tum eò venit vox è cœlo, dicens*: glorificavi nomen meum, atque iterum glorificabo. *Quare populus, qui adſtabat, dixit fuiſſe tonitru; alii verò dixerunt: Angelus eum eſt adloquutus.* Sic & Matth. III, 17. poſt Servatoris baptiſma, cùm ex aqua egrederetur, Evangeliſta narrat cœlum fuiſſe apertum, Spiritum Sanctum in eum deſcendiſſe, inſtar columbæ, vocémque hanc è cœlo audiram: *Hic eſt dilectus meus Filius, in quo mihi complacui.* Denique hoc genus vocis miſſum legimus, cùm Chriſtus eſt transfiguratus, Matth. XVII, 5, 6. atque è nube prodiiſſe, inſtar Tonitru & eadem verba protuliſſe. Quæ audiverunt tres Diſcipuli, qui unà illic erant in monte, ut docemur verſſ. ſeqq. & 2. Pet. I, 17. 18. Hinc perſpicuè intelligimus, hanc fuiſſe *Filiam Vocis*, de qua loquimur, & quæ in Apoſtolorum gratiam è cœlo miſſa eſt, ut *teſtimonium gloriæ & honoris, quo Deus Filium ſuum magnificavit*; quod tamen Apoſtolos non evexit ad gradum *Prophetiæ*, ſed quo facti ſunt participes vocis eâ inferioris. Verba Petri ſunt: *accepit à Deo patre ſuo honorem & gloriam, cùm ejuſmodi vox ad eum venit ab excellente gloria*: Hic eſt Filius meus, in quo mihi complacui. *Atque hanc vocem, quæ venit è cœlo, audivimus, cùm eſſemus cum eo, in ſacro monte.* Jam autem hæc fuit ipſa בת קול de qua hîc nobis ſermo eſt, & quam fuiſſe Prophetiâ inferiorem ſatis intelligimus è ſequente verſu: *habemus etiam certius verbum Prophetiæ*; nam reverâ *Prophetia* propriè dicta, habebatur majoris auctoritatis, quàm hæc *Filia Vocis*; quippe quæ eſſet divinus adflatus, in mente Prophetæ, cùm *Filia Vocis* eſſet tantùm vox, qua externi ſenſus percellebantur, iiſque internunciis mentem inſtitueret. Atque hoc erat, quod hac de re, dicendum habebamus.

CAPUT XI.

1. *De ſupremo divini adflatûs gradu; nempe, Moſaico.* 2. *Quatuor diſcrimina, inter divinas revelationes, quas accepit Moſes, & quæ à ceteris Prophetis accepta ſunt.* 3. *Doctrinam virorum, prophetico more, adflatorum confirmari aut miraculis, aut quia eſt Rationi conſentanea.* 4. *Convenientia quæ eſt inter ſanctum animum & divinam Veritatem.*

I. Nunc eò devenimus, ut nobis perveſtigandus ſit ſummus divini adflatûs gradus, qui fuit Moſäicus, idémque per quem Lex lata eſt; quod fieri commodiùs non poterit, quàm ſi quæramus quænam ſint diſcrimina Moſis adflatûs, & Prophetiæ proprè dictæ. Hæc autem deſumemus ex Libro *Maimonidis*, de Fundamentis Legis Cap. VII. ubi pluribus deſcribuntur, ex vulgari Rabbinorum plerorumque doctrina, ab iis de hoc argumento prodita.

II. Primum ergo eſt, Moſi divinæ Revelationis cognitionem conceſſam, per vigiliam; cùm Deus ſe ſe aliis Prophetis, quotquot fuerunt, in ſomnio & viſis nocturnis, dum eorum ſenſus eſſent ἀργοὶ, revelarit. מה הפרש יש בין נבואה משה לנבואת שאר כל הנביאים שכל הנביאים בחלום או במראה ומשה רבינו ראה והוא עד עומד *Quodnam eſt diſcrimen inter Prophetiam Moſis & Prophetiam aliorum omnium Prophetarum? Omnes alii Prophetæ prophetarunt in ſomnio, vel in viſione, ſed Moſes Magiſter noſter videns, & ſtans, quemadmodum ſcriptum eſt*; Num. VII, 89. Poſtquàm Moſes ingreſſus erat Tabernaculum Conventûs ut cum Deo colloqueretur, vocem audiebat ſe adloquentis. Ex eo Numerorum loco, liquet eum ad Cœleſte Oraculum, quovis tempore, confugiſſe. Propterea obſervatio eſt Thalmudicorum: משה רבינו ע״ה לא באה אליו נבואה בלילה: *ad Moſem nunquam veniſſe prophetiam noctu*; id eſt, in ſomnio, aut viſis nocturnis, ut ceteris Prophetis. Secundum diſcrimen fuit quòd Moſes prophetaret, ſine ullo Angelo internuncio, adflatu proximè à Deo ipſo derivato; cùm in aliis Prophetiis, quemadmodum antea oſtendimus, Angelus quiſpiam Prophetæ conſpicuus fieret: כל הנביאים על ידי מלאך וגו׳: *Omnes Prophetæ prophetarunt miniſterio Angeli, ideoque viſa habuerunt parabolica, & ſub imaginibus obſcuris; ſed Moſes prophetavit ſine Angeli miniſterio.* Probat hoc *Maimonides* ex Num. XII, 8. ubi ita Deus de Moſe: *Ego colloquor cum eo, ore ad os converſo* &c. & Exod. XXXIII, 11. *Dominus, facie ad faciem converſâ*, Moſem adloquutus eſt.

Verùm hic nos non oportet uſque adeò adhærere huic *Maimonidis*, aliorúmque popularium ejus interpretationi; ut immemores ſimus ejus, quod dicitur in Novo Teſtamento, de miniſterio Angelorum, quorum opera Deus uſus eſt, in Lege ferenda. Sic Stephanus de ea loquitur, Act. VII, 53. & Paulus ad Gal. c. III. ait

Le-

Digitized by Google

Legem datam fuiſſe, per Angelos, in manu mediatoris, hoc eſt, Moſis, qui tunc temporis mediatorem, vel internuncium egit inter Deum & populum. Itaque maluerim *facie ad faciem*, interpretari de perſpicuitate *intellectualis luminis*, in quo Deus Moſi adparebat, quæ perſpicuitas major erat, quàm umquam fuit ulli alii Prophetarum oblata Quare vetus traditio habet vidiſſe eos פספקלריא שאינה מאירה *in ſpeculo non lucido*; cùm Moſes videret *in ſpeculo lucido* ὡ δι' αἰνιγμάτων, ut *Philo* (nec aliter *Maimonides*) ait in Lib. *quis divinarum rerum hæres ſit*: hoc eſt, ſine ulla impreſſione, vel imagine rerum, in ejus phantaſia, Hieroglyphico more, ut ſolitum erat fieri in ſomniis & viſis nocturnis, ſed omnibus ipſi Intellectui objectis; quamvis alioqui maxima pars Legis reverà fuerit, ad potiſſimùm ſcopum quod adtinet, nihil ferè præter emblema, aut allegoriam.

Poteſt tamen eſſe etiam verborum adlatorum alia ſententia, ita ut *facie ad faciem* ſit perinde ac amicâ & veluti familiari ratione, quemadmodum omnes divinæ revelationes Moſi ſunt oblatæ; ſequuntur enim hæc verba: *ut homo amicum adloquitur*.

Atque hoc etiam fuit tertium discrimen à *Maimonide* adſignatum: כל הנביאים יראים נבהלים ומתמוגגים: *Omnes alii Prophetæ turbati erant, ac territi, ſed non ita Moſes; ſcriptura enim ait: Deus eum adloquebatur, ut homo adloquitur amicum; id eſt, ut homo non terretur verbis amici: Sic Moſes poterat verba prophetiæ intelligere mente nequaquam turbatâ, aut adtonitâ.*

Quartum & ultimum discrimen ſitum fuit in eo quod Spiritus propheticus Moſis, quovis tempore, illi adfuit ut prophetaret, ut vidimus ex Num. VII. 89. Quovis tempore Sacrum Tentorii Oraculum, cujus vox è ſpatio Cherubis interpoſito audiebatur, conſulere potuit. Hoc discrimen ſic exprimit *Maimonides*: *Nullus prophetarum, quocumque tempore volebat, prophetare poterat*: כל הנביאים אין מתנביאים בכל עת שירצו: *excepto Moſe, qui induebatur Spiritu Sancto quotieſcumque volebat, & in quo Spiritus Prophetiæ habitabat. Non opus erat ut priùs mentem ſuam ei excipiendo pararet, erat enim ſemper paratus, ut Angelus miniſterii, ideoque Prophetam agere poterat, quotieſcumque vellet, prout habemus*, Num. IX. 8. Exſpectate hîc nonnihil, & audiam quid de vobis Deus ſit mandaturus. Hactenus *Maimonides*, qui, ut opinor, hîc hyperbolicè loquitur, & cui vix convenit cum ceteris Hebræorum Magiſtris; poſſumus enim hîc recordari eorum, quæ antea dicta ſunt de Thalmudica traditione; ex qua negatur Moſes diſpoſitus fuiſſe excipiendo Spiritui prophetico, cùm Exploratoribus iratus eſſet; quamvis veriſimillimum putem ei facultatem prophetandi, cùm vellet, majorem, quàm cuiquam alii Prophetarum fuiſſe.

Clarum hoc adflatûs genus, quo ipſa intelligendi facultas per ſe adficiebatur, familiari quadam ratione; qui erat *gradus*, ut vidimus *Moſaïcus*; aptiſſimum erat homini legibus ferendis occupato. Quod egregiè notatum à *Plutarcho*, in Libro περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμμετρα νῦν τὴν Πυθίαν, ubi ait verſus, quibus ſæpe res obſcuriores & dictio poëtica inerant, fuiſſe ſuo ævo ſublatos ab Oraculis, & clarius vaticiniorum genus inductum. Quam mutationem, Ethnica ſuperſtitione, Pythiæ tribuit: Θεὸς ἀφελὼν τῶν χρησμῶν ἔπη καὶ γλώσσας καὶ περιφράσεις, καὶ ἀσάφειαν, οὕτω διαλέγεσθαι παρεσκεύασε τοῖς χρωμένοις καὶ τὰ ἴξις: *Deus ſuſtulit ex Oraculis verſus & voces inuſitatas & periphraſes & obſcuritatem, & juſſit ita loqui cum conſultoribus, ut Leges faciunt civitatibus, quæ iis ſubjectæ ſunt, & Reges populo & magiſtri diſcipulis, perſpicuo ſermone & qui perſuadere poſſit.* Sed cum bona *Plutarchi* venia, hæc non conveniunt Pythiæ, imò nec Moſi ipſi (qui velo texit faciem, dum Legem populo daret) ſed ſoli Chriſto, qui veram Dei Legem animis hominum aperit, & cum iis colloquitur, non tam προσώπῳ πρὸς πρόσωπον, quàm νῷ πρὸς νοῦν, *non facie ad faciem*, ſed *animo ad animum*

III. JAM vidimus quiſnam eſſet *gradus Propheticus Moſaïcus*, à quo oportuit ſuperari omnes alios, & præter ſolitum ordinem eſſe; quippe qui futurus erat baſis ſequentium omnium prophetiarum, apud Judæos. Omnes enim Prophetæ eò potiſſimùm collineant, ut Legi Moſaicæ debitum obſequium, in ea obſervaoda, ſtabilient & confirment. Quare lata eſt Iſraëlitis, adhibitis magnis miraculis, editis ſpectante univerſo populo; ſimulque Moſis cum Deo familiaritatem teſtatam fecit divina vox, è monte Sinaï, ab omnibus Iſraëlitis audita; quæ Legis promulgandæ ratio, tantumdem valuit, ac *Filia vocis*, apud humiliorem plebem. Hæc omnia usque adeò in admirationem rapuere *R. Phineam* hujus *Stationis ad montem Sinaïn* (ut ſolet à Magiſtris vocari) ut in *Pirke R. Eliezeris*, cenſeſt *omnem hanc ætatem, quæ audivit vocem Dei ſancti ac benedicti, dignam eſſe quæ Angelis miniſterii accenſeatur.* Sed de voce, quæ ab ea audita eſt, vix conſentiunt recentiores Judæi; *Maimonides*, ex plerorumque ſententia, ait, in Moreh Neb. P. II. 33. diſtinctè audita prima tantùm verba Legis: *Ego ſum Dominus Deus tuus*, & *Nullos habebis alios Deos* &c. ceterorum verò tantùm ſonitum; atque hoc, ut ait, fuit *magnum myſterium ejus Stationis*, de quo Veteres tam multò dixerunt.

Hîc verò, ὡς ἐν παρόδῳ, obſervandum divini adflatûs, quo quiſpiam cohoneſtabatur, beneficium potiſſimùm ad eum pertinuiſſe, ideoque ut ait *Maimonides*, illi tantùm privatim uſui fuit, nec ulli alii, præter ipſum. Cujus rei ratio clara eſt, nam adflatus ſeorſim conſideratus, poterat ei tantùm, à quo excipiebatur, perſuadere auctoritatem atque αὐθεντίαν ſuam, ut antea oſtendimus. Quamobrem nemo ſcire poterat alii doctrinam quamdam divinitus eſſe revelaram; niſi ipſe etiam adflaretur, ac proinde ad *gradum Propheticum*, verè ſic dictum, evectus eſſet; aut miraculo quopiam ad fidem ei habendam adduceretur, ex quo liquidum fieret à Deo veritatem ſuam eſſe homini creditam; quod conſtabat è poteſtate, quam ei dederat turbandi rerum naturæ ordinis. Sic olim Prophetæ doctrinam ſuam ſolebant confirmare, ſi quid novi ad populum adferrent. Sic poſtea Chriſtus & Apoſtoli Evangelica dogmata credentibus adprobarunt Si verò hoc abeſſet, rem ipſam oportebat eſſe usque adeò Rationi conſentaneam, ut moralibus argumentis, apud homines prudentes & pios, ei fides fieri poſſet.

IV. Optarim ut hæc poſterior ratio agnoſcendi Divinam Veritatem notior eſſet apud nos; poſtquàm enim adſequuti ſumus veram Mentis ſanctitatem, tum vero finem omnium Prophetiarum adtigimus, & videmus omnem Veritatem Divinam, quæ ad Animi ſalutem ſpectat, in Divina Luce, quæ ſemper in puritate & ſanctitate novæ creaturæ ſplendet; quas ſi conſequuti ſimus, nullis ampliùs miraculis, ad confirmationem Veritatis, indigemus. Ac ſanè divina gloria & majeſtas, quæ effulgeſcit è nuda ſimplicitate veræ Probitatis, ſuâ ipſius *συμφυΐᾳ* & *συμπαθείᾳ*, ſalutares omnes veritates amicè excipiet atque amplectetur.

CAPUT XII.

1. *Quando deſierit propheticus Spiritus in Eccleſia Judaica, quæ eſt celebris Epocha, apud Judæos.* 2. *Inſtauratio prophetici Spiritûs per Chriſtum. Nonnulla loca, hanc in rem, in Novo Teſtamento expoſita.* 3. *Quando propheticus Spiritus deſierit in Eccleſia Chriſtiana. Longo tempore eum non viguiſſe, Veterum Scriptorum teſtimoniis oſtenditur.*

I. Postquam abſolvimus agere de omnibus Prophetiæ generibus, quorum mentio in Vetere Teſtamento occurrit; coronidis inſtar inquiremus in tempus, quo Spiritus propheticus in Judaïca & Chriſtiana Eccleſia eſſe deſiit. Quo in negotio, cùm Scriptura ipſa aliquo modo ſileat, confugiendum nobis erit ad Hiſtorias, quæ, hac in re, maximæ auctoritatis eſſe videntur.

Quod adtinet ad tempus, quo in Eccleſia Judaïca deſiit, non habemus conſentientes Scriptores Chriſtianos. *Juſtinus* Martyr vult omnino nobis perſuadere permanſiſſe Prophetiam, apud Judæos, ad Æram Chriſtianam, quod ſæpiùs inculcat in Dialogo cum Tryphone: *οὐδέποτε*, inquit, *ἐν τῷ γένει ὑμῶν ἐπαύσατο οὔτε προφήτης, οὔτε ἄρχων, ἐξ ὅτε ἀρχὴν ἔλαβε, μέχρις οὗ οὗτος Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ γέγονε καὶ ἔπαθε*: *nunquam deſiit, in veſtro genere, aut Propheta, aut Princeps, donec venit hic Jeſus-Chriſtus.* Sic & ſæpiùs ait *Joannem* Baptiſtam Judaïcæ Eccleſiæ ultimum Prophetam fuiſſe; quam opinionem tanti feciſſe videtur, quòd putaret ſe eo modo inducere Chriſtum in mundum, lumine prophetico, cum maxima divinæ auctoritatis evidentia, ut Meſſiam promiſſum. Sed *Clemens* Alexandrinus multò veriùs, & conſentiente univerſâ Antiquitate Judaïcâ, cenſuit omnem Judaïcam Prophetiam in Malachia deſiiſſe, Strom. Lib. I. Fateor Thalmudicos quinquaginta quinque Prophetas, ac Prophetides numeraſſe, in *Gemara Maſſech. Megillah*: תנו רבנן ארבעים ושמנה נביאים ושבע נביאות: *tradiderunt Rabbini noſtri quadraginta Prophetas & ſeptem Prophetidas fuiſſe.* Quos poſtquam fermè omnes recenſuerunt, ajunt eorum ultimum fuiſſe Malachiam, & æqualem Mordechæo, Danieli, Haggæo & Zachariæ, ac aliis quibusdam, quorum vaticinia non exſtant, & quos, numeri explendi cauſâ, numerant; qui omnes vixerunt, anno Darii ſecundo, ſed plerumque tres tantùm hoſce memorant, Haggæum, Zachariam & Malachiam, quaſi ultimos Prophetarum, eòsque נביאים אחרונים *Prophetas poſteriores* vocitant. Sic *Maſſechath Sotah* Cap. ultimo, ajunt Doctores, à tempore quo omnes priores Prophetæ exſpirarunt *Urim & Thummim* deſiiſſe, ubi *Gemarici* ajunt dictos נביאים ראשונים *priores Prophetas*: לאפוקי מחגי זכריה ומלאכי אחרונים מינהו *ut opponantur Haggæo, Zachariæ, & Malachiæ, qui ſunt poſteriores.* Sic & *Maimonides* & *Bartenora* dicunt *Prophetas priores* dictos, quia vaticinati fuerant tempore בית ראשון Ædis prioris, & *poſteriores* qui Ædis poſterioris tempore prophetarunt; cùmque poſteriores obiiſſent fuiſſe *Filiam Vocis*, quæ in eorum locum ſucceſſerat. Sic in *Gemara Sanhedrim.* C. I. §. 13. תנו רבנן משמתו נביאים אחרונים חגי זכריה ומלאכי נסתלקה רוח הקודש מישראל אע׳פי היו משתמשין בבת קול: *Rabbini noſtri tradiderunt, à tempore quo poſteriores Prophetæ interierunt, Spiritum Sanctum ab Iſraële receſſiſſe, ſed fruitos eſſe Iſraëlitas Filia Vocis.* Quod repetitur *Maſſech. Joma* C. I. Sic Scriptor Libri *Chozri*, Maam III. §. 39 התמידה הנבואה בבית שני קרוב לארבעים שנה *continuatio Prophetiæ ſub Æde ſecunda fuit circiter quadraginta annorum.* Hujuſce libri R. *Juda* Scholiaſtes rem confirmat è vetere Libro Hiſtorico-Cabbaliſtico R. *Abrahami Ben Dior*, & paullò pòſt ait, *exactis quadraginta annis, ſapientes Judæorum dictos Senatores*: אחר ארבעים שנה המין החכמים נקראים אנשי כנסת הגדולה *poſt quadraginta annos omnes ſapientes dicti ſunt Viri Synagogæ Magnæ.* Propterea auctor illius libri utitur hac æra *ceſſationis Prophetiæ*, & ſic vulgò deſignatur celebris Epocha, apud omnes Judæorum Chronologos, ut Librum *Juchaſin*, *Seder Holam Zutha.* Ita & R. *David Gantz* annos numeravit, in Chronologica Hiſtoria à *Gul. Vorſtio* nuper edita. Idem obſervare licet in Lib. I. Mac. IX, 27. & Cap. IV, 46. XIV, 41.

II. Hæc ceſſatio Prophetiæ fuit clauſula antiquæ illius Oeconomiæ, quâ Deus ſemet ipſe, ſub Lege, revelarat, ut cùm antiquaretur & evaneſceret, exſpectarent novam Oeconomiam Meſſiæ, dudum antea promiſſi; à quo hîc Spiritus propheticus copioſiùs erat inſtaurandus. Ad hoc Prophetiarum interſtitium reſpexit Joël Cap. II. hiſce verbis, ubi ſermo eſt de poſteris temporibus. *Diebus illis filii veſtri & filiæ prophetabunt* &c. Petrus etiam Act. II. eo loco utitur, ut oſtendat non eſſe cur Judæi mirarentur, Spiritum Sanctum tantâ copiâ in Diſcipulos Jeſu effuſum. Propterea quoque ſpiritus Prophetiæ vocatur Apoc. XIX. *Teſtimonium Jeſu.* Ex hac notione intelligendus locus Joan. VII. 39. *Spiritus Sanctus nondum erat datus, quia Jeſus nondum glorificatus fuerat.* Cui reſpondent verba Pauli Epheſ. IV. *Adſcendit in altum & dona hominibus dedit.* Eodem pertinet quod reſponderunt ei Chriſtiani Epheſii Act. XIX. cùm ab eo interrogati an accepiſſent Spiritum Sanctum, negarunt *ſe ſcire an eſſet Spiritus Sanctus*; hoc eſt, an eſſet ullus extraordinarius Spiritus, vel ſpiritus Prophetiæ reſtitutus Eccleſiæ, nec ne;

ut

ut bene, non ita pridem, à nonnullis eruditis viris eſt obſervatum. Verùm ſatis hac de re.

III. NUNC breviter poſteriori quæſtioni ſatisfaciendum; nempe, quo tempore Spiritus Prophetiæ, qui à Chriſto reſtitutus fuerat, deſierit in Eccleſia Chriſtiana. Credi poſſet Joannes fuiſſe ultimus Chriſtianorum Prophetarum, nam Apocalypſis noviſſimus eſt librorum Canonicorum Novi Teſtamenti. Verùm nullus eſt locus mihi notus Scripturæ, è quo intelligere poſſimus rem ejuſmodi, qualis eſt Spiritus Prophetiæ, tam citò deſituram fuiſſe. Nec fanè, ſi primævis Patribus credimus, tam citò exſtinctus eſt; quamvis Joanni non diu ſuperſtes fuerit. *Euſebius* Hiſt. Eccleſ. Lib. III. c. 37. loquitur de Quadrato quodam, ὃν ἅμα, ut ait, ταῖς Φιλίππου προφητικῷ χαρίσματι θυγατράσι λόγος ἔχει διαπρέψαι: *quem, unà cum filiabus Philippi, propheticâ gratiâ excelluiſſe fama eſt.* Hic Quadratus, ut docet, vivebat Trajani temporibus, hoc eſt, initio ſæculi ſecundi. Paullò poſt, ubi loquitur de viris piis ejus ævi, hæc addit: τοῦ θείου πνεύματος εἰσέτι δι' αὐτῶν πλεῖσται παράδοξοι δυνάμεις ἐνήργουν: *Spiritûs Sancti etiamnum per eos, multa inuſitata miracula ſeſe exſerebant.* Idem Scriptor Lib. IV. c. 18, ait è *Juſtino* Martyre, qui vixit medio ſæculo ſecundo, quo tempore ſcripſit Apologiam pro Chriſtianis, ſpiritum Prophetiæ etiamnum fuiſſe in Eccleſia: γράφει δὲ καὶ ὡς ὅτι μέχρι αὐτοῦ χαρίσματα προφητικὰ διέλαμπον ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας. Quod habet reverà in Dialogo cum Tryphone, his verbis; παρ' ἡμῖν καὶ μέχρι νῦν προφητικὰ χαρίσματά ἐστιν: *apud nos etiamnum ſunt prophetica dona.* Verùm paullò pòſt nulla facta eſt mentio, aut tenuis, prophetici ſpiritûs in Eccleſia ſuperſtitis. Hinc Montaniſtæ à nonnullis Patribus ſimulatores habiti ſunt, cùm ſibi ſpiritum Prophetiæ vindicarent, qui tunc temporis in Eccleſia deſierat. Sic habet *Euſebius* Lib. V. c. 3. & tamen *Montanus* & Conſcii ejus, pro cauſa ſua proferebant virtutem miraculorum quæ etiamnum, in quibuſdam locis (quod refertur, quamvis dubitanter) ſeſe exteruiſſet, ut ſpiritum Prophetiæ ſimularent. Τῶν δὲ ἀμφὶ Μοντανὸν καὶ Ἀλκιβιάδην, καὶ Θεόδοτον, περὶ τὴν Φρυγίαν, ἄρτι τότε πρῶτον τὴν περὶ τοῦ προφητεύειν ὑπόληψιν παρὰ πολλοῖς ἐκφερομένων. Πλεῖσται γὰρ οὖν καὶ ἄλλαι παραδοξοποιΐαι τοῦ θείου χαρίσματος εἰσέτι τότε κατὰ διαφόρους Ἐκκλησίας ἐκτελούμεναι πίστιν παρὰ πολλοῖς τοῦ κἀκείνους προφητεύειν παρεῖχον, καὶ δὴ διαφωνίας ὑπαρχούσης περὶ τῶν δηλουμένων: *Montano, Alcibiade & Theodoto, circa Phrygiam, tunc primùm excitantibus, apud multos, opinionem de ſe, quaſi prophetarent. Multæ enim etiam aliæ inuſitatæ actiones divinæ gratiæ, quæ peragebantur, per varias Eccleſias, fidem multis fecerunt, eos etiam prophetare; quamvis diſſenſus eſſet de iis, quæ dicebantur.*

Ut finem huic negotio imponam atque ad metam hujus Diſſertationis properem, eſt quidem frequentior mentio miraculorum in Chriſti nomine editorum, ſed rarior doni Prophetiæ, præſertim poſt exactum ſecundum ſæculum. Rarum fuiſſe & nonniſi interdum emicuiſſe, in perpaucis Chriſtianis, ſingularem ſanctitatem adſequutis, auctor eſt *Origenes* Lib. VII. contra Celſum, his verbis: πλὴν καὶ νῦν ἔτι ἴχνη ἐστὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος παρ' ὀλίγοις, τὰς ψυχὰς τῷ λόγῳ καὶ ταῖς κατ' αὐτὸν πράξεσι κεκαθαρμένοις: *Quin & hodie veſtigia ſuperſunt Spiritûs Sancti, apud paucos, quorum animi ſunt ratione & factis ei conſentaneis purgati.* Dona etiam miraculorum deſiiſſe, ſuo tempore, teſtatur *Chryſoſtomus* non ſemel, ut Lib. VII. de Sacerdotio: τῆς δυνάμεως τῶν σημείων οὐδ' ἴχνος ὑπολείπεται, *facultatis edendorum miraculorum ne veſtigium quidem reliquum eſt.* Quod etiam adfirmatum *Auguſtino.*

CAPUT XIII.

Regulæ & obſervationes nonnullæ ad Prophetarum Scripta pertinentes.

IAM finem faceremus, niſi judicaſſemus præter rem non fore, ſi paucas quaſdam regulas, ex quibus meliùs Prophetica Scripta intelligi queant adderemus. Prima eſt, quam tamen Lectorum judicio expendendam permittam, quæ pertinet ad ſtylum & rationem loquendi omnium Scriptorum propheticorum; utrum, nempe, ſtylus eſſet opus ipſius Prophetæ, ſeu annon videatur Spiritus propheticus argumentum ipſum ſolum, aut præcipuè ſubjeciſſe animo Prophetæ, cui ceteroqui delectum verborum permiſerit. Memores nos oportet eſſe Deum non eſſe uſum idiotis, aut fatuis ad voluntatem ſuam revelandam, ſed hominibus quorum conſummatæ erant intellectuales facultates; eúmque eorum animis tam clarum & perſpicuum veritatis eis revelatæ impreſſiſſe, ut ſic loquar, apographum, ut ipſorum ſententia factum eſſet, & in intellectu planè digeſta, poſſentque eam tam verè tradere aliis ac quivis ſuas ipſius cogitationes poteſt exprimere. Si argumentum rei ipſius vividum intellectui obverſetur, tum verò *verba non invita ſequuntur*, & prout adficit Intellectum & Phantaſiam, ſic dictio etiam Prophetæ rei eſt conſentanea. Itaque qui vererentur ne Prophetæ fallerentur, in exprimenda Dei mente, in adflatibus propheticis, niſi ipſamet verba eáque omnia iis ſubjicerentur, perinde eſſet ac dubitare, an poſſent viri ſapientes prudenter loqui, ſuáque ipſorum ſenſa, aut experimenta verè proferre. Reverâ ſummopere conſentaneum eſt naturæ omnium propheticorum viſorum & ſomniorum, de quibus diximus, & in quibus natura adflatûs ſita erat in Symbolica atque Hieroglyphica deſcriptione rerum quæ Phantaſiæ eorum objiciebatur, atque in illuſtratione Intellectûs Prophetarum, ut ſcopum & mentem viſorum, vel phantaſmatum adſequerentur. Tum verò verba, & loquendi genera, quibus res exprimebatur auditoribus ut ea audirent, vel quibus ſcriptis mandabatur, erant ipſorum Prophetarum. Materia enim ipſa, ut liquet ex iis, quæ dicta ſunt, non ſemper verbis, ſed rebus etiam exprimebatur. Nec tamen negarim, inter hæc viſa, fuiſſe interdum voces, quæ Prophetam adloquebantur; attamen veriſimile non eſt à vocibus res fuiſſe tam copioſè expoſitas, ac neceſſe erat à Propheta fieri, cùm vulgi auribus rem repetebat.

Obſervatu etiam dignum eſt à Chriſto ejuſque Apoſtolis proferri ſolita Veteris Teſtamenti loca, quemadmodum erant converſa à LXX. Interpretibus, etiam ubi verbatim non verterant,

ſed procul receſſerant à Textûs authentici verbis, ut ſat multis oſtenderunt Philologi. Quod credibile non eſt facturos eos fuiſſe, ſi Hebraica verba ipſa à Spiritu Sancto dictata fuiſſent; alioquin opus non fuiſſet tot circumloquutionibus recedentibus à verbis Hebraicis, ſat per ſe claris; præterquàm quod viſi fuiſſent *αὐθεντίαν* divinorum Oraculorum minuere. Ac ſanè ratio quà diſceditur à ſenſu Hebræorum verborum effecit ut nuper quidam perperam crediderint LXX. Interpretum verſionis majorem eſſe *αὐθεντίαν*, quàm Hebraici Codicis; quem à Judæis corruptum cenſent, quòd Chriſtus ab ejus verbis receſſerit.

Præterea conſtat unumquemque Prophetam peculiari ſibi dictione eſſe uſum; tantique ſtyli varietas, in eorum Scriptis deprehenditur, ut hinc adpareat quemque eorum peculiarem ſibi dicendi formam eſſe ſequutum; quod obſervatum eſt ab ipſis Judæis (quos ſat notum eſt magnâ religione verbis ipſis Scripturæ eſſe addictos) in omnibus Prophetis, excepto Moſe, & in ea quidem tantùm parte Legis, in qua Decalogum recitat. Hinc habemus Axioma in *Gemara* Libri *Sanhedrin*: אין סגנון אחד עולה לשני נביאים ולא יתנבאו שנים בסגנון אחד: *Eadem forma non adſcendit ſuper duos Prophetas, neque duo illorum unâ formâ prophetarunt.* Cujus dicti faſſus eſt *Coccejus* ſententiam ſe nequaquam adſequutum. Sed *Abarbanel*, qui meliùs popularium ſuorum mentem norat, multis id interpretatus eſt, in Comment. in Jeremiam. C. XLIX. ex occaſione quorumdam loquendi generum, ubi loquitur de Idumæis, quæ ſimilia ſunt iis, quibus uſus etiam eſt Abdias. Ex occaſione ſimilitudinis ſtyli utriuſque Prophetæ, habet id quod diximus quaſi ſenſum adlati Theorematis: לא היו הנביאים כאותו אופן כשהיה מתנבא משה וגו׳: *Prophetæ non prophetarunt eadem ratione ac Moſes. Ille enim prophetabat à Deo ipſo, à quo accipiebat non tantùm Prophetiam, ſed etiam ipſa verba ac phraſes; quæ, quemadmodum audiverat, ſcripſit in Lege iiſdem verbis, quæ à Deo acceperat. Sed ad ceteros quod adtinet, adtendebant, in ſuis viſis, res ipſas, quas Deus iis patefaciebat, eaſque nunciabant & exprimebant ſuis ipſorum verbis.*

Videmus itaque ubique ab eo adſcribi ſtylum & dictionem ipſi Prophetæ exceptâ tantum Lege, quam totidem verbis dictatam fuiſſe ſtatuit. Nec hoc eſt abſimile verò, ſi intelligat Legem arctiore ſenſu ſumtam, pro ſolo Decalogo, ut reverâ videtur. Paullò poſt ita habet: ראו הענינים ומעצמם הליצו אותם בלשון הבפוקי שהיו רגלים בהם *videbant res ipſas in Prophetia, ſed ipſi eas interpretabantur Linguâ, quæ erat iis familiaris.* Atque hæc erat ratio, ut ait ibidem, cur eadem dictio non occurreret in omnibus Prophetis, ex ſententia Axiomatis Thalmudici antea memorati. Idem obſervant Judæi Scholiaſtæ, ubi loquuntur de Pſeudoprophetis, qui omnes *uno ore*, juſſerunt Achabum ire Ramothas Galahaditidis, & proſperum ei exitum promiſerunt: אין סגנון אחד וגו׳: *unus idémque loquendi modus nunquam reperitur in duobus Prophetis.* Unde colligunt eos fuiſſe Pſeudoprophetas, quia *idem canticum canebant*; omnes enim dicebant: *ito & bene rem gerito.* Sic etiam Ethnicus Philoſophus *Plutarchus*, in libro περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμμετρα νῦν τὴν Πυθίαν, ubi poſtquàm dixit omnem Enthuſiaſmum eſſe mixturam duorum motuum, quorum alter imprimitur Menti, ut Dei organo: alter verò e Mente ipſa oritur, addit: ὁ μαντικὸς ἐνθουσιασμὸς, ὥσπερ ὁ ἐρωτικὸς, χρῆται τῇ ὑποκειμένῃ δυνάμει, καὶ κινεῖ τῶν δεξαμένων ἕκαστον καθ' ὃ πέφυκεν: *Omnis fatidicus enthuſiaſmus, ut & amatorius, utitur ſubjecta ei facultate & quemvis eum admittentium, pro ipſorum natura, movet.* Hinc excuſat rudem atque incultam dictionem quorundam Oraculorum: & aptè, ad hoc noſtrum negotium, adflatum propheticum deſcribit his verbis: οὐ γὰρ ἐστι Θεοῦ ἡ γῆρυς, οὐδὲ ὁ φθόγγος, οὐδὲ ἡ λέξις, οὐδὲ τὸ μέτρον, ἀλλὰ τῆς γυναικός· ἐκεῖνος δὲ μόνας τὰς φαντασίας παρίστησι, καὶ φῶς ἐν τῇ ψυχῇ ποιεῖ πρὸς τὸ μέλλον· ὁ γὰρ ἐνθουσιασμὸς τοιοῦτος ἐστι: *nam neque vox, neque ſonitus, neque dictio, neque metrum Dei eſt, ſed mulieris. Ille ſolus ſuppeditat phantaſmata, & lumen in mente de futuris excitat; talis enim eſt Enthuſiaſmus.* Hinc vetus dictum *Heracliti*: ὁ Ἄναξ, οὗ τὸ μαντεῖόν ἐστι τὸ ἐν Δελφοῖς, οὔτε λέγει, οὔτε κρύπτει, ἀλλὰ σημαίνει: *Rex, cujus oraculum eſt Delphis, neque dicit, neque celat, ſed ſignis innuit.* Ut finem hiſce tandem imponam, addam, cautelæ gratiâ, nos non oportere credere nos poſſe mutare loquendi genera, quibus utitur Scriptura; dum ſecuri ſumus ſententiam ipſam à nobis retineri, niſi tam certò rem intelligamus, ac ipſi Prophetæ; quorum ratiocinationibus, quibus veritatem à Deo acceptam proferebant, ita præerat Deus, ut non pateretur eos ab ſua ipſius mente aberrare. Atque hæc ſatis, hac de re.

II. Præterea, ut omnia prophetica ſcripta rectè intelligamus, obſervandum eſt ineſſe interdum iis quamdam ἀσυμφάνειαν, ſi ex regulis Logicis ea expendamus, ac proinde nos non debere in propheticis viſis conſtantem quemdam ac methodicum rerum contextum, quo inter ſe perpetuò cohæreant quærere. Propheticus ſpiritus ſe ſe non ſubjicit regulis Artis, neque συσηματικῶς ut ſic loquar, ſua connectit, aptè ſingula membra inter ſe componens, ac veluti Methodi nervis & commiſſuris omnia vinciens. Hæc omnia humanum & artificioſum inventum potiùs arguunt, quàm adflatum ullum, quem ſequitur raptus Mentis, quo durante, abruptæ quædam revelationes eduntur, quæ oſtendunt adflatum re verà fuiſſe Prophetam. Ideò *M. Tullius* Lib. II. de Divinatione, objicit meritò verſibus Sibyllinis, qui ejus tempore extabant, & qui erant fortè iidem quos etiamnum habemus, *Acroſtichidem*, quæ in iis erat, & quam ait fuiſſe *ſcriptoris, non furentis; adhibentis diligentiam, non inſani.* Verum eſt veterum Judæorum dictum: *lumen propheticum, eſt lumen abruptum.* Ideoque Judaïcæ traditionis Magiſtri hoc habent Axioma: אין מוקדם ומאוחר בתורה, *non eſt prius, neque poſterius in Lege.* Non eſt ergo cur quæramus methodicam connexionem rerum in Lege, aut aliis propheticis Scriptis; cùm ſæpe ſoleant πέρας ἀρχῇ συνάπτειν. *conjungere finem initio*, nullâ habitâ ratione temporis. *Neſcit tarda molimina Spiritûs Sancti gratia* verè etiam, de dono Prophetiæ, dici poſſit. Non invenimus adcuratas tranſitiones, nec ſæpe ullam connexionem temporis, inter res memoratas. Res diverſiſſimæ natu-

Digitized by Google

naturæ, & quæ vaſtis temporum intervallis à ſe invicem diſtabant, in uno eodémque viſo ſunt litteris mandatæ; ut ſæpiùs obſervatum *Hieronymo*, qui propterea in hæc verba erupit: *non curæ fuit Spiritus Prophetali Hiſtoriæ ordinem ſequi.* Quam in rem obſervat Dan. XI, 2. cùm fuerint tredecim Reges, inter Cyrum & Alexandrum, Prophetam loqui tantùm de quatuor, omiſſis reliquis; quaſi reliqui novem nullam hujus intervalli partem implevissent. Similia obſervat ad Jerem. XXI. 1. ut & alibi, ac inductiones, mutationéſque tacitas perſonarum (in hanc enim ſcenam propheticam ſubitò prodeunt, ex eaque egrediuntur perſonæ, modo quodam qui non facilè animadverti queat) & tranſitiones à ſermone unius ad alterius ſermonem, ſine admonitione. Spiritus propheticus, licet ſine ſtrepitu & tumultu in ſuis motibus, attamen celer eſt, tenditque à centro ad circumferentiam, & rapidè movet, quamvis leniter. Vera itaque eſt *Philonis* obſervatio: *ὐδὶς ἔννους μαντεύει, nemo mentis compos vaticinatur.* Genus quoddam *μανίας*, ſeu *furoris* omnibus vaticiniis ineſt, & ut idem ait in Libro, *quis divinarum rerum heres ſit, ὅτε φῶς ἐπιλάμψει τὸ θεῖον, δύεται τὸ ἀνθρώπινον, cùm divina lux oritur* (in horizonte Mentis Prophetæ) *occidit humana.* Oportet certe ut occultetur, ut lux minor, veluti occaſu heliaco, radiis majoris, ejusque illuſtrationibus ac influxibus ſubjiciatur. *Διὰ τοῦτο ἡ δύσις τοῦ λογισμοῦ καὶ τὸ περὶ αὐτὸν σκότος ἔκστασιν καὶ θεοφόρητον μανίαν ἐγέννησε: ideò occaſus ratiocinationis, & circa eam caligo, ecſtaſin & divini furoris genus parit.*

III. Tertio loco hîc obſervabimus nullam partem Prophetiarum intelligendam eſſe de ſtatu *Mundi Futuri*, vel de *Mundo Animorum*; in hac enim vita neque capi, neque deſcribi poteſt. Itaque divina omnis in Scriptura revelatio de ſtatu quodam, in hoc mundo, intelligenda eſt; nec aliter capere nos oportet *novum cœlum, novam terram* & *novam Jeroſolimam* in Novo Teſtamento, & in prophetico quidem Apocalypſeos Libro, Cap. XXI. Sic talia intelligunt Judæi omnes, pro verbis, quæ tribuuntur R. *Jochanani*, in *Maſſecheth Berachoth*, C. V. כל הנביאים כולם לא יתנבאו אלא לימות המשח אבל עולם הבא עין לא ראה: *Omnes Prophetæ, quotquot fuerunt & erunt, non prophetarunt, nec prophetabunt, niſi ad dies Meſſiæ: nam mundum futurum oculus nullus vidit.* Sic conſtanter interpretantur Hebræi locum Eſaiæ LXIV. 4. *Ab initio mundi homines non audiverunt, neque auribus exceperunt, neque oculus vidit, ô Deus, præter te, quod paravit ei, qui eum præſtolatur.* Huic dicto conſentanea videntur verba Chriſti, Matth. XI. 13. *Prophetæ & Lex prophetarunt usque ad Joannem*; hoc eſt, prophetarunt usque ad eam Oeconomiam, cujus initium futurum erat, tempore Joannis; qui vixit in crepuſculo, quod fuit inter Legem & Evangelium. Vaticinati ſunt de iis rebus, quæ implendæ erant intra Periodum Oeconomiæ Evangelicæ, cujus initium fieri debuerat à Joanne. Quod adtinet ad ſtatum beatitatis in cœlo; *major eſt Mente humanâ & multo major Phantaſiâ.*

F I N I S.

ESAIÆ PROPHETÆ

VISA DIVINITUS OBJECTA,

TEMPORIBUS HUZZIÆ, JOTHAMI ACHAZI, ET EZEKIÆ REGUM JUDÆ TEMPORIBUS,

PARAPHRASI

ET

COMMENTARIO

A

JOANNE CLERICO

ILLUSTRATA.

Digitized by Google

L I B E R
ESAIÆ PROPHETÆ.

I. Querelæ de improbis moribus Hebræorum, qui ad pœnitentiam vocantur; nec eam fictam, ſed veram. Promiſſio, de rerum in meliorem ſtatum inſtauratione.

CAPUT I.

1. VISA ESAIÆ, AMOTSI FILII, de Juda & Jeroſolima; quæ vidit,
Huzzijæ, Jothami, Achazi, Ezekiæ, Regum Judæ, temporibus.
2. AUDITE Cœli, túque Terra aures præbe, loquutus eſt enim Jeho-
va. Filios educaveram, *inquit*, atque evexeram, at ii à me defecerunt.
3. Bos eum, à quo poſſidetur; aſinus præſepe domini ſui novit; *at* Iſraël nihil novit,
nec

P A R A P H R A S I S.

1. VISA prophetica, pertinentia potiſſimùm ad Tribum Judæ, & ad Urbem Jeroſolimam, objecta ESAIÆ, Amotſi Filio, Huzziæ, Jothami, Achazi & Ezechiæ Regum Judæ temporibus.

2. O vos Cœli, audite me, túque Terra, aures præbeto, nam loquutus eſt Creator, hiſce verbis: Liberos educaveram, inquit, atque ad ætatem adultam alueram, magnâ curâ; ſed noluerunt mihi parêre, ut par erat. 3. Qua in re, ſe deteriùs geſſe-

C O M M E N T A R I U S
In CAPUT. I.

1. *Viſa*] חזון *bhazon*. Sic propriè vocabatur Prophetia, in qua *viſum* nocturnum, aut κατ' ὕπαρ, Prophetæ objectum narratur; unde tranſlatum ad quaslibet Prophetias ſignificandas. Hinc & חזה *bhozeh*, aut ראה *roeh*, videns dictus eſt Propheta quivis. Vide 1. Sam. IX. 9. & quæ illic notavimus. Vertimus hìc, plurali numero, *viſa*, quia hæc inſcriptio eſt totius libri, qui multa viſa complectitur.

Eſaïæ] Aut *Jſaïa*, quod meliùs convenit cum Hebræo, ישעיהו *jeſchahjahou*. Sed uſum vulgarem ſequuti ſumus. De ipſo Propheta egimus, in Diſſert. de Prophetis.

De Juda & Jeroſolima] Multa tamen hìc leguntur, quæ ad alias etiam Tribus pertinent, & Vicinas quoque Gentes. Sed Judæ poſteri, & Jeroſolima pluris fiebant ab iis, quibuscum vixit Propheta, quàm ceteræ omnes & Tribus & Gentes, & migrationi decem Tribuum ſuperſtes fuit ipſe Propheta; quare, in inſcriptione, *Juda* tantùm & Jeroſolima memorantur. Mirum hac in re tantopere laboraſſe Interpretes nonnullos. LXX. Intt. qui habent κατὰ τῆς Ἰουδαίας, ut & *Theodotion* intellexiſſe videntur tribûs Judæ agros, non totam Terram, quæ ſic poſtea dicta eſt. Meliùs tamen *Symmachus* περὶ Ἰούδα, ut *Hieronymus*, ſuper Judam.

Huzzijæ &c.] *Diebus Huzzijæ* &c. Vide Chronologiam Propheticam.

2. *Audite cœli* &c.] Aut Angeli & Homines compellantur, quod malim: aut eſt Apoſtrophe Prophetica, quales paſſim occurrunt; ut innuatur rei gravitas, quâ ipſa inanima corpora moveri poſſe ſtatuuntur, ut hominibus exprobretur ſtupor, quo immoti talia audiunt. Vide Deut. XXXII, 1. & illic notata.

Loquutus eſt enim &c.] Quæ mox dicam, non mea ſunt, ſed Dei ipſius, quo loquente, ſive per ſe, ſive per internuncios, univerſam, ut ita dicam, Naturam adtentam eſſe par eſt.

Filios educaveram] בנים גדלתי *banim giddalthi*; hoc eſt, nutrivi, donec *magni* facti ſint, id eſt, adoleverint. LXX. Intt. ἐγέννησα, quod verum quidem eſt, ad rem ipſam quod adtinet; ſed res à Propheta, quaſi nota adſumitur. Meliùs *Symmachus* & *Theodotion* ἐξέθρεψα, quos ſequutus & Latinus, qui habet *enutrivi*. *Nutritio*, aut *educatio* complectitur omnem curam Iſraëlitarum; quam Deus ſuſceperat, & geſſerat, ab initio, ad tempora usque Eſaiæ; hoc eſt, bona omnia animi & corporis, quibus Deus Hebræos cumularat, ex quo eum populum ſibi elegerat.

Evexeram] רוממתי *romamthi*, extuleram; quâ voce hìc ſignificatur cognitio veri Dei, & potentia; quibus Iſraëlitæ, & præſertim quidem priores, ceteris gentibus ſuperiores erant; quamvis ad potentiam quod adtinet; multi populi potentiores eſſent Hebræis, ut Chaldæi, Aſſyrii Ægyptii, aliique.

A me defecerunt.] פשעו בי *phaſchebhou bi* LXX. Intt. ἠθέτησαν, & Vulgatus: *ſpreverunt*, nec ſcelus, quod hic commemoratur, ſit ſine con-

nec populus meus dat operam ut *quidquam* intelligat. 4. Væ genti delinquenti, populo quem vitium prægravat, poſteritati malorum, filiis qui corrumpunt *vias ſuas*! Jehovam reliquerunt, Sanctum Iſraëlis irritarunt, retrorſum *recedentes* alieni facti ſunt. 5. Quare adhuc percuteremini, & adderetis *defectioni* defectionem? Omne caput morbo

geſſerunt quàm ipſa Bruta; cùm Boves ſuum dominum norint, cumque Aſinus præſepe ſui Heri ab aliorum præſepibus probè diſtinguat, atque ad id redeat. At Iſraëlitæ omni Dei cognitione videntur deſtituti, nec dant operam ut eum meliùs norint, adeoque meliùs colant, quemadmodum par erat. 4. Væ genti contumaciter in Deum delinquenti, populo gravioribus peccatis dedito, ſoboli malorum hominum, & qui in dies deteriores fiunt! A Creatore defecerunt, ejusque indignationem moverunt. Ab eo ſeceſſionem fecerunt, atque aliorum Deorum cultores facti ſunt. 5. Cur verò

contemtu; ſed propria eſt verbi poteſtas *deficere*. Vide 2. Reg. I, 1. III, 5, 7. VIII, 20. & alibi paſſim. Aliquoties ἀφίστασθαι verterunt LXX. Intt.

3. *Bos eum* &c.] Reverà bruta beneficiis adliciuntur, nec ad alios dominos migrant. Vide, ſi libet, *Sam Bochartum* Hieroz. P. 1. Lib. III. c. 29. & 41.

Domini ſui] בעליו *babalau*, dominorum ſuorum. Sed notum אדנים adonim, *domini*, de uno ſæpe dici. Pari ſimilitudine uſus *Dion* Orat. I. de regno, p. 4. Ed. *Morelli*: καὶ μέν τοι καὶ φιλοῦσι καὶ ἀνέχονται μάλιστα πάντων ἀγέλαι τῶν νομέων, ἵπποι τε ἡνιόχων· κυνηγέται δὲ ὑπὸ κυνῶν φυλάττονται καὶ ἀγαπῶνται, καὶ τὰ ἄλλα οὕτως ἀγαπᾷ τοὺς ἄρχοντας, πῶς ἂν εἰκὸς τὸ μὲν ἄφρονα καὶ ἀγνώμονα εἰδέναι καὶ φιλεῖν τοὺς ἐπιμελουμένους· τὸ δὲ πάντων συνετώτατον, καὶ μάλιστα ἀποδοῦναι χάριν ἐπιστάμενον ἀγνοεῖν καὶ ἐπιβουλεύειν; *Et quidem amant & abſtinent omnium maximè greges à paſtoribus, atque equi ab equiſonibus. Venatores verò à canibus ſervantur & diliguntur, & alia animalia ſic amant eos à quibus reguntur. Quomodo ergo conſentaneum eſſet prudentiâ & mente deſtituta noſſe & amare eos à quibus curantur; quod verò eſt omnium prudentiſſimum & quod maximè novit gratiam rependere, id* (rectores ſuos) *ignorare atque inſidiis adpetere?*

Nihil novit] לא ידע lo jadah, *non novit*. Poſſet quidem ſuppleri *dominum ſuum*, ſed quia Hebræi ſolent talia repetere, rem generaliùs intelleximus de omnium officiorum ignorantia; hoc eſt, de neglectu eorum, quaſi ea ignorarent. LXX. & Vulgatus ſuppleverunt *me*, quod nec poteſt excludi. Sed quia non addunt Hebræi Codd. לא *lo* perinde hìc intelleximus ac אין *en*, nihil, de qua voculæ poteſtate vide *Chr. Noldium* num. 9.

Dat operam ut quidquam intelligat] לא התבונן *lo bithbonan*. Quamvis poſſis ſimpliciter verti *intellexit*, tamen vim propriam conjugationis *Hithpaël* retinuimus; cùm rei, quæ hìc agitur, optimè conveniat.

4. *Quem vitium prægravat*] כבד עון *chabed havon* qui eſt gravis iniquitate LXX. Intt. πλήρης ἁμαρτιῶν, rectè quoad ſenſum, ſed alii commodiùs βεβαρημένος. Vulg. *gravi iniquitate*. Sunt, qui conferant cum hoc loco Pſ. XXXVIII, 5. *iniquitates meæ graviores ſunt, quàm ut ferre queam*; ſed apud Pſalten agitur de pœnis iniquè factorum, hìc verò de horum magnitudine.

Poſteritati malorum] זרע מרעים *zerab mrebim*, ſemini malorum. LXX. Intt. σπέρμα πονηρὸν & Vulg. *ſemini nequam*. Sanè *ſemen* nomen eſt, ut Grammatici loquuntur, collectivum, ideoque poteſt ei conjungi adiectivum plurale. Attamen alii tres Græci Interpretes verterant σπέρμα πονηρευομένων, ut habent Hebraïca; nec quidquam vetat dici Iſraëlitas malos malorum poſteros, ut depravatio gentis per plura ſæcula notetur. Sic Græci κακοῦ κόρακος κακὸν ᾠόν, *mali corvi malum ovum* vocant hominem inolitæ nequitiæ.

Qui corrumpant vias ſuas] משחיתים *maſchbithim*, corrumpentes; nempe, דרכיהם *drachchem*, vias ſuas; nam eſt participium activum, quod ſubaudiri accuſativum poſtulat, ut rectè vidit Chaldæus. LXX. ἄνομοι, Vulg. *ſceleratis*. Alii Græci διαφθείροντες, ubi ſubaudierunt ὁδὸς αὐτῶν. Vide. Gen. VI, 12. Soph. III, 7. ubi ſequitur accuſativus, ſed & alibi frequenter ſubauditur. Vide Jud. II, 19. 2. Par. XXVII, 2. Videtur innuere Propheta poſteriores Judæos non tantùm ſequutos eſſe Maiores ſuos, ſed etiam eorum vitiis ſua ipſorum, eáque majora, addidiſſe; quod exprobratur alii, Jud. II, 19.

Sanctum Iſraëlis] Nempe, *Deum*; quæ vox, in hoc loquendi genere, ſubauditur; nam קדוש Kadoſch *ſanctus* eſt nomen adjectivum.

Irritarunt] נאצו *niatſou*, quod propriè hoc ſignificat. Hinc LXX. παρώργισαν. At *Hieronymus*: *blaſphemaverunt*, quia verterat *Symmachus* διέσυρον, cui verbo ſubjecta eſt *conviciandi* poteſtas. Poſſis & *rejicere*, *ſpernere* interpretari, cùm Deo ipſi tribuatur populum ſuum contumacem faſtidienti. Vide Deut. XXXII, 10. Jer. XIV, 21. Thren. II, 6.

Retrorſum recedentes] Eſt tantùm נזרו אחור nazorou ahhor, *alienati ſunt retrorſum*; quod, ſine ſubauditæ vocis expreſſione, Latinè dici non poterat. Ut ſervus, qui ſequitur herum aliquò tendentem, cùm fugere ab eo vult, *retrorſum recedit*: ſic & facere dicuntur, qui Deum ſequi deſinunt. Vide & Pſ. XLIV, 19.

5. *Quare adhuc* &c.] Nulla ratio eſt cur graviora ſupplicia vobis contrahatis. Itaque nolite ampliùs peccare. Genus eſt loquendi Hebraïcum frequens, licèt à nonnullis Interpretibus parum intellectum. Vide 2 Sam. II, 22.

Adderetis defectioni defectionem] תוסיפו סרה *thoſiphou ſarab*, addetis averſionem, vel defectionem; nimirum, priori defectioni: nam iterum à Deo deficere jure dici potuit, quisquis monitus à Propheta à priſtinis delictis revocari non potuerat. Sic Eſaiæ XXX, 1. *addere peccatum peccato*. Quare & hìc ſupplendum על סרה *hal ſarab*, defectioni.

Omne caput morbo laborat] כל ראש לחלי *chol roſch*

bo *laborat*, omne cor languet. 6. A planta pedis, ad caput, nihil in eo *populo* integrum
eſt; vulnus eſt, aut cicatrix, aut plaga recens; *ea* neque compreſſerunt, neque obli-
garunt, neque oleo emolliverunt. 7. Terra veſtra deſolata eſt, urbes veſtræ igne com-
buſtæ, ſolum veſtrum coram vobis alieni depaſcuntur; ſolitudo fiet, ut quod ab alie-
nis ſubverſum eſt. 8. Supereſt filia Sionis inſtar tugurii in vinea, inſtar caſæ in horto
cucu-

verò novas pœnas vobis contrahitis & defectiones defectionibus cumulatis, ô Judæi? Omnes iisdem vitiis laborant, nec quiſquam excipi ab aliis poteſt. 6. A planta pedis, ad caput uſque, ſeu ab infimæ ſortis plebe, ad proceres uſque, nihil eſt ſani relictum; ita ut nonnulli immunes ſint vitiorum, quibus alii laborant. Vulnus eſt in iis recens, aut cicatrix, aut plaga quæ à nemine eſt, ut poterat, curata. 7. Patria veſtra, ô Judæ poſteri, prorſus eſt vaſtata, urbes combuſtæ ab hoſtibus, atque agri, ab alienis, ſont expilati. 8. Supereſt Jeroſolima, quæ eſt relicta, ut tuguria relin-

roſch lahholi, omne caput ad mortem. Vocula כל *omne* poteſt referri ad quodlibet caput, ſeu ad omnes cives Hebræos; vel *totum* verti, intelligique de morbo, hoc eſt, vitio quod totum animum infecerit, ita ut ei ſit prorſus addictus. Vertimus quidem Latinè loquentes *morbo laborat*, ſed ſubaudiendum aliud verbum, quod conjectu facile non eſt: quia alibi loquutio non occurrit. Fortè non malè ſubaudias נתן *nitthan*, traditum eſt. Hìc autem ſub imagine morbi intelligendum vitium, quod & in aliis Linguis non inſolitum eſt; nam νόσοι, *morbi*, apud Græcos & Latinos vitia & pravi adfectus dici ſolent, ut omnes norunt.

Omne cor] Vel πᾶσα καρδία, ſeu omnia omnium corda, ſeu ὅλη καρδία *totum cor*, nullâ parte exceptâ; ſed prius malo, ut intelligantur omnes Hebræi eodem nequitiæ morbo laboraſſe. Sequentia pertinent ad morbi, ſeu vitii per totum populum graſſantis deſcriptionem. Sed non ſunt ſingulæ voces ad vivum reſecandæ, quaſi ſeorſim ſingulare quiddam ſignificent. Summa rei eſt, ut corpus humanum ægerrimum eſſet, in quo caput & cor laborarent: ita corpus politicum miſerrimum eſſe, in quo nobiliora quæque membra vitiis depravata ſunt. In hoc adquieſcendum, nec ulteriùs quidquam ſpectandum; niſi velimus inanibus conjecturis indulgere, ut nonnulli ſolent.

6. *A planta pedis ad caput*] Hoc ſibi vult Propheta totum corpus Populi Hebræi vitiis infectum fuiſſe.

In eo populo] בו *bo*, in eo, quod perinde eſt ac ſi eſſet בעם הזה *baham hazzeh*, in hoc populo, nam verſu 4. præceſſit vox *populus*, unde repetenda eſt.

Integrum eſt] מתם *mthom*, integritas; hoc eſt, nihil eſt in eo populo non corruptum, aut quod ſanum ſit. Vide Pſ. XXXVIII, 4. LXX. Intt. ὁλοκληρίαν verterunt, quod intelligendum de ὁλοκληρίας ſanitatis, ſi ita loqui fas eſt. *Symmachus* ὑγιὲς, unde *Hieronymus*, *ſanitas*.

Cicatrix] חבורה *hhabourah*, quod *livorem* vertunt; ſed quia *vulnus* præmiſit Propheta, ſignificatur *cicatrix*, quæ vulnus curatum ſequitur. Sic *Giggeius* Arabicum חבר *hhabara* interpretatur *vulneris cicatrices reſiduæ fuerunt*. LXX. & *Symmachus* μώλωπα verterunt, hoc eſt, *vibicem*, *Hieronymus* verò *livorem*.

Plaga recens] מכה טריה *macchah trijah* ſic ex Arabiſmo, ubi טרא *taraa* recentem eſſe ſonat, interpretantur, quod optimè ſubjungitur *cicatrici*. LXX. Intt. πληγὴ φλεγμαίνουσα, & *plaga tumens* Vulgatus *Symmachus* πληγὴ κρούσματος, *vulnus pulſione factum* vel τραύματος. Vide not. ad Jud. XV, 15.

Neque compreſſerunt] לא זרו *lo zorou*. Sic Cap. LIX, 5. הזורה hazzoureh, *compreſſum* vertitur, ubi vide not. זרו autem eſt ad formam אורו *orou*, טבו *tobou* & ſimilium, de quibus *Joan. Buxtorfius* ad Præteritum verbi זרם, in Theſauro. LXX. Intt. οὐκ ἔστι μάλαγμα ἐπιθεῖναι, incommodè *Symmachus* οὔτε σφιγγομένη, & Vulgatus; *non eſt circumligata*. Videtur intelligi purulenti & ſanioſi vulneris preſſio, quâ pus & ſanies ejiciantur, quod fit in furunculis.

Neque obligârunt] ולא חבשו *velo hhubbaſchou*. Apud LXX. ſequitur οὔτε ἔλαιον, οὔτε καταδέσμους, verbis, ut puto, inverſis. Bene *Symmachus* οὔτε ἐπιδεδεμένη. Incommodè *Vulgatus*: *nec curata medicamine*; nam certa eſt *obligandi* ſignificatio, ex ipſo Eſaia & LXX. ipſi Intt. aliquoties ita verterunt.

Neque oleo emolliverunt] לא רככה בשמן *lo rukkekah baſſchemen*, non mollita oleo, nempe, plaga. Oleo autem hìc fortaſſe emplaſtrum, quod non ſine oleo plerumque fit. Vide *Corn. Celſum* Lib. V. c. 19. de Emplaſtris. Sed & oleum vulneribus adhibebant, ut liquet ex Luc. X, 34.

7. *Deſolata eſt*] שממה *ſchmamah*, vaſtitas. Sæpiùs vicini, regnante Achazo, in regnum Judæ irruperunt, ut in Chronol. Prophetica videbis. Eò reſpicere videtur Eſaïas & præſertim quidem ad poſteriora Achazi tempora, quæ corruptiſſima & calamitoſiſſima fuerunt. Vide 2. Par. XXVIII.

Alieni depoſcuntur] Non tantùm Iſraëlitæ ſed etiam Syri, Idumæi, & Aſſyrii. Vide 2. Reg. XVI. & 2. Par. XXVIII.

Solitudo &c.] ושממה כמהפכת זרים *Ouſchmamah chmahphechath zarim*, & vaſtitas ut ſubjectio extraneorum; hoc eſt, terrâ & igne vaſtabitur.

8. *Supereſt* &c.] Eo tempore longè latéque vaſtatis agris, captiſque multis urbibus, fermè ſola ſupererat Jeroſolima, veluti obſeſſa à finitimis gentibus, infeſtos agros undequaque facientibus.

Inſtar tugurii in vinea] כסכה בכרם *cheſuccha becherem*, סכה *ſucchah* eſt tugurium frondibus tectum, atque ad breve tempus ſervandarum vinearum causâ, erectum; ut cuſtodes vinearum illic interdiu & noctu ſint; ſed

quod

cucumeribus conſito, *inſtar urbis obſeſſæ.* 9. Niſi Jehova, *Deus* exercituum, nobis ſuperſtites paucos reliquiſſet, facti eſſemus ſicut Gomorra, & Sodomæ ſimiles eſſemus.

10. Audite verbum Jehovæ, principes Sodomæ; aurem præbeto legi Dei noſtri, ô popule Gomorrenſis. 11. Cui rei mihi *eſt* multitudo victimarum veſtrarum? ait Jehova. Satietas me cepit veſtrorum holocautomatum, adipis arietum, pinguedinis ſaginatorum. Sanguine juvencorum, aut agnorum, aut hircorum non delector. 12. Cùm venitis, ut conſpiciamini coram me, quis hoc à vobis exegit, ut atria mea calcaretis? 13. Ne pergite adſerre fucatum munus, ſuffimentum eſt mihi abominandum, Neomeniâ & Sabbatho convocari cœtum non ſuſtineo, *quippe* improbum, nec clauſulas *feſtorum fero.*

linquuntur in vineis, quò fures, vel pecudes ex vinea arceantur; vel caſæ in horto cucumeribus conſito. 9. Niſi Creator, qui bellorum eventus moderatur, paucos incolumes ſervaſſet, funditus periiſſemus, ut olim Sodoma & Gomorrha penitus abſorptæ ſunt.

10. Audite verò, vos proceres alterius Sodomæ, ut eo nomine Jeroſolimam vocem, qui haud multò meliores eſtis, audite verbum Dei. 11. Cui uſui eſt multitudo victimarum, quas mihi mactatis? ait Creator; jam dudum ſatias me cepit veſtrorum holocautomatum, adipis arietum, pinguedinis victimarum ſaginatarum; nec ſanguine juvencorum, vel agnorum, aut hircorum, ad altare effuſo, delector. 12. Quis à vobis exegit, ut vos ſiſteretis in meo Templo, & atria mea calcaretis? 13. Deſinite mihi offerre fucata munera, ſuffitum veſtrum abominor. 14. Neomenias &

quod deſeritur, quàm primùm facta vindemia eſt. Inde feſtum Tabernaculorum frondeorum חג סכות *hhag ſucchoth.*

Inſtar caſæ &c.] כמלונה במקשה *chimlonah nimkeſch.* LXX. ὡς ὀπωροφυλάκιον ἐν σικυηράτῳ. Vulg. *ſicut tugurium in cucumerario.* מלונה propriè eſt locus, in quo pernoctatur, & tales erant caſæ tabulis conſtantes, quæ collocabantur in hortis, ad fures abigendos; & קשאים *kiſſchuïm*, ſunt cucumeres, unde מקשא aut מקשה *cucumerarium.* Fructus eſt, quo crudo atque ingenti copiâ, ut etiamnum hodie, utebantur Orientales, & quem proinde ſervari intererat.

Inſtar urbis obſeſſæ] כעיר נצורה *chehir netſourah.* Eſt participium Niphal à צור *obſidere*, ut & נצור Ezek. VI, 12. LXX. Intt. rectè πόλις πολιορκουμένη, minùs rectè *Hieronymus: civitas quæ vaſtatur*, neque enim usquam צור *tſour*, vaſtare ſonat. Senſus eſt in Judæa nihil intactum remanſiſſe, præter Jeroſolimam, quaſi neglectum tugurium à Syris, Idumæis, Philiſthæis & Aſſyriis, aut quaſi urbem obſeſſam.

9. *Niſi Jehova* &c.] Hoc vult Propheta, niſi Deus paucos Judæos, qui Jeroſolimæ, & in aliquot fortè munitioribus locis manſerant, ſervaſſet; nullum ampliùs Judæum manſurum fuiſſe in iis tractibus, abductis præſertim decem Tribubus, in Aſſyriam. Quod dictum Paulus alii negotio adcommodat Rom. IX, 29. neque enim eſt prophetia propriè dicta, ſed deſcriptio ſtatus Judæorum ad paucos redactorum, ſi conferrentur cum Majoribus ſuis.

Superſtites paucos] שריד כמעט *ſcharid chimehat*, ſuperſtitem, ut parum; hoc eſt, paucos tot cladibus ſuperſtites LXX. Intt. habent hìc σπέρμα & Vulgatus *ſemen.* Exſtinctâ magnâ parte gentis, qui pauci ſuperſunt, haberi poſſunt inſtar ſeminis ad propagationem gentis.

Sicut Sodoma &c.] Eſſet funditus exſtincta gens noſtra, ut veteres omnes Sodomitæ & Gomorrenſes, qui ad unum, in ſubverſione patrii ſoli, perierunt.

10. *Principes Sodomæ*] Qui non meliores eſtis Sodomitarum principibus. Sic & Populus dicitur *populus Gomorræ*, quia Gomorrenſi populo vitiis ſuis ſimilis erat; certè ad pleroſque quod adtinet; neque enim dubitandum quin Eſaïas, aliique veri Prophetæ, qui hiſce temporibus vixerunt, ceteris Judæis longè meliores eſſent, ut & nonnulli alii homines religioſi; quorum ratio hìc non habetur, quia ad perpaucos, malis collati, redacti erant.

11. *Cui rei mihi ſunt*] למה לי *lamah li* cur mihi; hoc eſt, quem in uſum? res enim utiles ſervantur aliqua de ratione, inutiles abjiciuntur. Deus à Judæis ſibi popoſcerat ſacrificia, ut peccata ſua faterentur, eorúmque veniam peterent; tum ut ei gratias agerent & omnia ſe ei debere oſtenderent; idque animo religioſo & ſanctitatis morum ſtudioſo. Quæ ſi demſeris, jam nulli ſunt uſui, ac proinde Deo ingrata, qui animum potiſſimùm offerentium ſpectabat. Vide infra Eſaïam XLIII, 23. LXVI, 2. & ſeqq. Jerem. VI, 20. Hoſ. VI, 6. Pſ. L, 14. & ſeqq. LI, 18, 19.

Satietas me cepit &c.] Propter rationem adlatam.

12. *Quis hoc à vobis exegit*] *Quis quæſivit hoc è manibus veſtris.* Deus, nempe, nullum cultum externum per ſe, ſine ſanctimonia morum, exigebat. Multa etiam dixerunt Sapientes Ethnicorum, hanc in rem, quæ lumine naturæ iis innotuerant. Vide vel unum *Perſium* Sat. II, 69. & ſeqq. atque ad eum locum Interpretes.

13. *Fucatum munus*] מנחת שוא *minhhath ſchav*, munus mendacii; munus quo falsò religioſum animum præ vobis fertis, cùm nullus ſit in vobis. Ideò *fucatum* vertimus, cùm commodius nihil occurreret. LXX. Intt. μάταιον θυμίαμα, & *Hieronymus: ſacrificium fruſtra.* Sed שוא idem eſt ac שקר *mendacium.* Vide ad Exod. XX, 7.

Quippe improbum] און *aven* improbitatem Præfigendum כי *chi*, quippe, aut ſimile quid.

Clauſulas] עצרה *hatſarah.* Vide dicta ad Levit. XXIII, 36.

14

fero. [14]. Neomenias & ſtatos *dies* feſtos veſtros odio habet animus meus, moleſti mihi facti ſunt, & *iis* ferendis feſſus ſum. [15]. Cùm palmas veſtras tenditis, averto oculos meos à vobis; etiam quando multas preces funditis, *eas* non audio; manus enim veſtræ cædibus ſunt plenæ.

[16]. Abluite vos, purgate vos, nequitiam factorum veſtrorum ab oculis meis amovete, deſinite eſſe malefici. [17]. Diſcite bene facere, quærite jus, erigite injuriâ adfectum, jus dicite pupillo, cauſam agite viduæ.

[18]. Tum agite, nos caſtigari patiamur; ait *enim* Jehova: ſi fuerint peccata veſtra inſtar coccini, inſtar nivis albeſcent; ſi rubra fuerint ſicut purpura, fient inſtar lanæ *can-*

& ſtatos omnes dies abominor, mihi ſummopere diſplicent, nec eos diutiùs ferre poſſum, quia ſine vera animi pietate celebrantur. 15. Cùm palmas ad cœlum tollitis, averto oculos faventes à vobis; nec multas preces, quas funditis, audio; cùm graviſſimorum criminum rei ſitis, & manus veſtras cædibus polluatis.

16. Vitia animorum veſtrorum purgate, atque nequitiæ cuilibet nuncium remittite, deſinite male facere. 17. Diſcite contra religioſè vos gerere, date operam ut jus obſervetur, injuriâ adfectum adjuvate, pupillo jus, ex legibus, dicite, & cauſam, ſi neceſſe eſt, agite viduæ.

18. Tum verò patiamur nos caſtigari; ait enim Creator: ſi fuerint peccata, ut ita loquar, coccinei coloris, condonata, candida ea fient & quidem inſtar nivis; & ſi ſint inſtar purpuræ, evadent ut lanæ albæ. Quod eò redit ut intelligant peccatores, ſi Dei caſtigationibus obſequantur, & meliores fiant, apud Deum veniam impetraturos &

14. *Neomenia & Sabbatha*] חדש ושבת *hhodeſch veſchabbath*, pro בחדש ובשבת *behhodeſch oubeſchabbath*, in Neomenia & Sabbatho. Offerebantur peculiaria ſacra Sabbathis & Neomeniis, ut docemur Num. XXVIII, 9. & ſeqq.

Moleſti mihi facti ſunt] היו עלי לטרח *hajou halai ltorahh*, fuerunt ſuper me moleſtia. Res ipſa oſtendit hanc eſſe vocis טרח poteſtatem, ut Deut. I, 12. Verbum ipſum טרח *tarahha*, apud Arabas, eſt *procul amovit*, *rejecit*, quo ſenſu etiam legitur Job XXXVII, 11. Hinc ducta videtur nominis ſignificatio, pro *re moleſta*, quæ procul amovetur, quatenus licet. LXX. Intt. habent εἰς πλησμονὴν non ſatis aptè, tres alii A. S. & Th. εἰς ἐνόχλησιν & Vulg. *moleſta*, meliùs.

15. *Cùm palmas veſtras tenditis*] Cùm me oratis, unde & apud *Homerum* χεῖρας ἀνάσχων, *manus tollere* eodem ſignificatu; metaphorâ è corpore ductâ.

Averto oculos meos] Non exaudio; quia eos, quos averſamur, non audimus.

Multas preces funditis] *Multiplicatis precem.*

Eos non audio] Hoc habet de iis, qui *illotis manibus* Deos orabant, *Heſiodus* Oper. verſ. 725. quo ritu antiquiſſimi mortales animi ipſius purgationem à vitiis ſignificarunt.

Cædibus ſunt plenæ] דמים *damim*, ſanguines pro *cæde* dici, apud Hebræos notum eſt.

16. *Abluite* &c.] Hæc omnia ſignificant aut abſtinere à peccatis, aut virtuti operam dare, ſeu benefactis eam oſtendere. Congeſſit Propheta Synonyma ut ſignificantiùs loqueretur.

17. *Jus*] משפט *miſchphat*, judicium, quod paſſim *jus* ſignificat, non actum judicandi, quamvis vulgò *judicium* vertant.

Erigite injuriâ adfectum] אשרו חמוץ *iſcherou hhamouts*. Poſſit & verti *dirigite*, ſed huic loco aptior eſt erigendi ſignificatio, quam multis propugnavit *M. Meibomius* 3. Specimine p. 9. חמוץ vertimus *oppreſſum*, ut חומץ *hhomets* oppreſſorem, Pſ. LXXI, 4. ubi vide notata. Diſſentit Sam. *Bochartus* Hieroz. P. I. Lib. II. c. 7. ſed falli videtur.

18. *Nos caſtigari patiamur*] ונוכחה *nivvacheh-hah*, *caſtigemur* διαλεχθῶμεν arguamur, ut habent LXX. Intt. non *arguite me*, ut Vulgata, repugnante Grammaticâ & loci ſententiâ. Verba ſunt hæc non Dei, ſed Prophetæ Judæos hortantis ut ſe à Deo caſtigari patiantur, atque emendentur, ut oſtendunt verba ſequentia: *ſi fuerint* &c. Itaque vertendum non fuit *diſceptemus*, non vocantur enim Judæi à Propheta, ut cum Deo diſceptent, quod grave eſſet delictum; ſed ut ſibi peccatorum ſuorum probè conſcii, non ægrè ferant ſe à Deo caſtigari, & caſtigati emendentur. Conjugatio *Niphal* eſt quidem paſſiva, ut notum; ſed etiam interdum habet vim reciprocam, activam, ut videre eſt ex נשמר *niſchmar*, quod ſæpe eſt *ſibi cavere*; interdum etiam reciprocam paſſivam, ut hîc, ubi eſt *ſinere ſe reprehendi*. Vide Cap. II, 3, 4, 5. Jer. VI, 8. Ezeck. III, 21. & Hoſ. VI, 1. & not. ad Pſ. II, 10. & Eccleſ. IV, 13.

Ait enim Jehova] Supplevimus *enim*, quia in ſequentibus verbis ſuperiorum ratio redditur, ideò enim par erat Judæos pati ſe à Deo per Prophetas caſtigari; ita ut ſe reos agnoſcerent, daréntque operam ut in poſterum caſtigatiùs viverent; quia Deus pollicebatur ſe eis peccata remiſſurum, ſi ita ſe gererent. Alioqui ſi Deus nullam veniæ ſpem feciſſet Judæis, præcipites in Idololatriam iviſſent, cùm implacabile Numen colere, pœnámque deprecari hominibus peccatoribus inutile eſſet.

Si fuerint peccata veſtra &c.] Video eſſe eruditos Interpretes, qui putent hiſce verbis ſignificari non remiſſionem peccatorum, ſed emendationem vi divinâ in peccatoribus futuram; verùm fateor me non intelligere nexum ejuſmodi ratiocinationis: redite ad meliorem frugem, nam Deus faciet ut ad eam redeatis, & quamvis pertinaces ſitis, pertinaciam tamen veſtram vincet, potentiæ ſuæ ineluctabili efficaciâ. Si Deus ita ſe gereret erga peccatores, Prophetis, ad homines à vitiis revocandos, non uteretur. Res eſt intelligenda de remiſſione peccatorum, quam Deus Iſraëlitis promittit, ſi modò reſipiſcant, quanta- cumque

candidæ. [19]. Si velitis audire, bonis terræ paſcemini. [20]. Sin renueritis & rebelles fueritis, gladio abſumemini; os enim Jehovæ eſt loquutum.

[21]. Quomodo facta eſt meretrix urbs fidelis? Plena erat jure, juſtitia in ea habitabat, at nunc ſunt *homines* homicidæ. [22]. Argentum tuum converſum eſt in ſcorias, merum tuum aquâ *eſt* miſtum. [23]. Principes tui contumaces *ſunt & furum* ſocii;

& meliores multò in poſterum, Deóque gratiores futuros. 19. Si Deo caſtiganti vos auſcultetis, iterum ſecundis utemini, & meſſes copioſas habebitis. 20. Sin verò divinarum caſtigationum, & promiſſionum nullam rationem habetis, gladio abſumemini; Deus enim hancce ſuam eſſe voluntatem patefecit.

21. Quomodo urbs Jeroſolima antea cultui ſolius veri Dei prorſus addicta, defecit ad commentitios Deos? Antea, ex Legibus Divinis, in

cumque fuerit priſtinorum peccatorum gravitas. Ex ſcopo orationis hìc intelligenda verborum poteſtas; in quo videtur eſſe quiddam παροιμιῶδες. Alioqui ſi verba nimiùm urgeremus *peccata inſtar coccini*, quæ, *inſtar nivis, albeſcerent*, deberent eſſe peccata, quæ fierent virtutes, aut quæ peccata eſſe deſinerent; quod abſurdum eſt, cùm nec facta infecta fieri poſſint, nec boni & mali natura ſit mutabilis. Sed loquutione minùs adcuratâ; quales ſunt multæ in adagiis; ejus, qui veniam conſequitur, delicta dicuntur ex *coccineis candida* fieri; pro eo quod eſt, eum hominem, ratione pœnæ ei remiſſæ, tam innocentis inſtar haberi, quàm ſi ea numquam admiſiſſet; ita ut obligatio ad pœnam non aliter deleatur, quàm ſi quis coccineam veſtem ita ablueret, ut candida fieret. Pro *inſtar coccini*, eſt כשנים *chaſſchanim* Hebraïcè. LXX. Intt. verterunt ὡς φοινικοῦν, hoc eſt, rubrum, qua de re vide *Sam. Bochartum* Hieroz. P. I. Lib. II. c. 7. שנים dici videntur בגדים *bgadim* veſtes, nimirum, diphabæ, ſeu bis cocco tinctæ, qua de re, vide eumdem virum ſummum, ejuſdem Operis P. 2. Lib. IV. c. 27. Itaque intenſus color hìc ſignificatur. Senſus ergo eſt: quamvis maxima ſint peccata veſtra, attamen ignoſcentur; ſi ad Dei miſericordiam confugiatis, atque in poſterum ex ejus præſcripto vitam agatis.

Albeſcent] Hebraïcè ילבינו *jalbinou*, albefacient. Uſi ſumus verbo paſſivo, non quod ea vis ſit conjugationis Hiphil, ſed quia ſuppleri facilè non poterat nominativus; neque enim ſubaudiri potuit *Deus*, aut *Jehova*, quamvis LXX. Intt. verterint λευκανῶ, *dealbabo*. Hieronymus: *dealbabuntur*. Res etiam eodem redit.

Si rubra fuerint] אם יאדימו *im jaadimou*, ſi rubra fecerint, quod tamen etiam paſſivo verbo tranſtulimus, ob cauſam memoratam. Verbum hoc omiſerunt LXX. Intt. quia non videbant quò referri poſſet. Vulgatus, *ſi rubra fuerint*.

Sicut purpura] כתולע *chattholah*, ut vermis; qui, nempe ineſt cocco, & rubro colore tincturam juvat; de quo vide *Bochartum*, loco poſtremùm laudato. Sæpiùs jungitur cum שני, nunc præpoſitus, nunc poſtpoſitus. *Purpuram* vertimus, quia non erat vox commodior, réſque eodem redibat.

Inſtar lanæ candidæ] Poſtremam vocem addidimus, cùm agatur non de lana qualibet, ſed de candida, quæ & frequentior eſt. Sic LXX. Intt. ὡς ἔριον λευκανῶ & Latinus: *velut lana alba erunt*. Vide, ſi vacat, quæ de ea collegit *Sam. Bochartus* Hieroz. P. 1. Lib. II. c. 45. Res enim eſt omnibus nota.

19. *Si velitis audire*] *Si velitis & audieritis*; hoc eſt, ſi volueritis parêre, quæ eſt paſſim verbi *audire* poteſtas. Rectè ad hæc verba *Hieronymus*: *Liberum ſervat arbitrium, ut in utramque partem, non ex præjudicio Dei* (nempe, prædeſtinantis) *ſed ex meritis ſingulorum, vel pœna, vel præmium ſit*. Planè contraria habet *Auguſtinus* contra duas Epiſtolas Pelagianorum Lib. IV. c. 6. *Quod adverſùs Manichæos laudant*, inquit, *liberum arbitrium, adhibentes propheticum teſtimonium*: ſi volueritis & audieritis me &c. *quid eis hoc prodeſt? quando quidem non tam contra Manichæos, quàm contra Catholicos extollunt liberum arbitrium*. Sunt intelligendi, nomine Catholicorum, ſentientes cum *Auguſtino*, hoc eſt, perpauci; cum *Hieronymo* enim ſentiebant omnes Orientales Eccleſiæ, & poſtea ſenſerunt. Si ii, quos impugnat, contra Manichæos adhibebant liberum arbitrium; non debuiſſet ipſe id tollere, ut non Malo Principio, ſed ipſi Deo Opt. Maximo, malum tribueret; quo nihil eſſe poteſt & rectæ Rationi, & Scripturæ Sacræ magis contrarium. Abſurdum quidem erat fingere Malum Principium, ut ratio peccatorum hominum redderetur, cùm fragilitas humanæ naturæ eam in rem ſatis eſſet; ſed non minùs horrere debemus tribuere Deo Opt. Max. cauſam mali, ejúſque pœnas horrendas repetendas ab iis, qui ea vitare non potuerint. Occidentales verò inter ſe ſemper diſſenſerunt, etiam poſt omnia Afrorum Concilia. Pergit verò *Auguſtinus* his verbis: *Sic enim volunt intelligi quod dictum eſt*: ſi volueritis &c. *tamquam in ipſa præcedente voluntate ſit conſequentis meritum gratiæ; ac ſi gratia jam non ſit gratia, quæ non eſt gratuita, cùm redditur debita*. Sed præmium, quod Deus pollicetur à vitio ad virtutem redeunti, ſemper eſt *gratuitum*; quia ab homine nihil exigit Deus, niſi quod Deo debet, magnáque eſt Dei *gratia* dantis, quod nullo jure dare neceſſe habet, niſi quia immerenti ſponte promiſit. Nec hoc vetat quominùs beneficia ejuſmodi *mercedes* & *præmia* dicantur. Contra præmium non eſt id quod datur homini, qui nihil liberè facit. *Si autem*, inquit, *ſic intelligerent quod dictum eſt*, ſi volueritis, *ut etiam ipſam bonam voluntatem illum præparare confiterentur, de quo dictum eſt*: Præparatur voluntas à Domino *tamquam Catholici uterentur hoc teſtimonio & non ſolùm veterem Manichæorum*

ſocii; quivis eorum amat munus & præmium ſequitur; pupillo jus non dicunt, neque cauſa viduæ apud eos *diſceptanda* admittitur.

24. Propterea dicit Dominus, Jehova *Deus* exercituum, fortis Jacobi: hem! ſolatium capiam de inimicis meis, atque ultionem ſumam de hoſtibus meis. 25. Convertam manum meam in te, purgabo, ut catinum, ſcorias tuas, & omne ſtannum tuum amo-

in ea jus dicebatur; nunc verò ejus cives facti ſunt homicidæ. 22. Perinde eſt ac ſi argentum purum in ſcorias mutatum eſſet, aut ſi vinum merum, aquà admiſtà, corrumperetur. 23. Proceres tui contumaciter peccant, fiuntque ſocii furum; nam unus quisque muneribus corrumpi ſe patitur, ut jus violet. Pupillis jus non dicitur, nec cauſæ viduarum ex jure diſceptantur.

24. Propterea Deus exercituum, idémque omnium Creator, & potens adjutor Iſraëlitarum, dixit: hem! me ſolabor pœnis inimicorum meorum. 25. Tibi adverſabor, eróque erga te catini inſtar,

rum vincerent, ſed novam Pelagianorum non conderent. Non dicam hìc proferri locum Prov. VIII, 35. alieno ſenſu à verbis Hebraïcis; ſcire enim hoc non poterat *Auguſtinus;* ſed reverà præparari voluntatem hominum à Deo ad virtutem, luminibus naturæ & revelationis, ac proinde Deo deberi omnia rectè facta, quæ inde ſequuntur. Sed non præparat, ex ſententia certè *Hieronymi, Auguſtino* multò doctioris, ita ut electus quidem non poſſit non parère; reprobus verò non indurari, quæ fuit ſententia *Auguſtini;* cum qua conſiſtere nequeunt Eſaiæ verba; qui cùm dicebat: *ſi velitis audire, bonis terræ paſcemini; ſin renueritis & rebelles fueritis* &c. manifeſtò oſtendebat rem in poteſtate Hebræorum fuiſſe; non verò, quidquid diceret, nihil futurum niſi quod prædeſtinatio peperiſſet; quâ ratione, ſi credentes ab omni gloriatione excluderentur; certè non credentes nullo potuiſſent jure damnari; quippe qui non accepiſſent adflatum prorſus neceſſarium ad credendum. Parabola de vinea, quæ eſt infra C. V. ſententiam Afrorum prorſus evertit. Sed hæc, præter morem noſtrum, ex occaſione verborum *Hieronymi*.

Bonis terræ paſcemini] *Bonum terræ comedetis*; recuperabitis uſum ſecurum agrorum veſtrorum, quorum proventum hoſtes nunc depopulantur & abſumunt.

Gladio] חרב *hhereb*, pro בחרב *behhereb*.

21. *Facta eſt meretrix*] Cùm *ſcortari* frequenter, apud Prophetas, ſit fictos Deos colere; urbs *meretrix facta* urbs eſt, quæ eos in honore habere cœpit; neglecto, aut idololatriæ miſturà contaminato Dei cultu.

Fidelis] נאמנה *neemanah*; fidelis nempe, Deo, quaſi ſponſo.

Plena erat jure] מְלֵאֲתִי, Analogicè dixeris מְלֵאָה, ſed addito י paragogico, ה mutatur in ת. Vult Propheta antè Jeroſolimæ jus Moſaïcum diligenter fuiſſe obſervatum, nam משפט *miſchphat*, hìc eſt *jus*.

22. *Argentum tuum* &c.] Sunt hìc duo proverbia, quæ interpretatione non indigent, cum liquidum ſit ſignificari hominum mutationem in deterius. Vide verſ. 25.

23. *Contumaces ſunt*] סוררים *ſorerim*. LXX. Int. ἀπειθοῦσι, Aquila *recedentes*, ut vertit *Hieronymus*, *Symmachus* ἀπειθεῖς. *Theodotion* ἀπιστοῦντες, Latinus *infideles*, incommodè. *Contumaces* autem dicuntur principes Jeroſolimitani, quòd Prophetis, à quibus ſæpe admoniti fuerant, pertinacitur parère detrectarent.

Quivis eorum amat munus] כלו *chullo*, quod verti etiam queat, *quotquot ſunt amant munus*, vocula enim כלו exceptionem omnem excludit.

Præmium ſequitur] רודף שלמנים *rodeph ſchalmonim*. LXX. Int. ἀνταπόδομα, *Symmachus* ἀμοιβὰς, Vulgatus *retributiones*. Hoc tantùm loco exſtat. Præmia intelliguntur, quæ iniquis judicibus promittuntur & dantur.

Apud eos diſceptanda admittitur] לא יבוא אליהם *lo jabo alehem*, non veniet ad eos; hoc eſt, ejusmodi cauſas à ſuo tribunali arcent, negántque ſe de iis jus dicturos; quia viduæ à potentioribus opprimuntur, nec habent quod dent pravis judicibus.

24. *Hem! ſolatium capiam* &c.] הוי אנחם *hoi ennachem*, Hìc הוי eſt interjectio veluti lætantis, aut exclamantis. Vide & Zach. II, 10. LXX. Int. mirè verterunt οὐαὶ οἱ ἰσχύοντες Ἰσραὴλ, οὐ παύσεται γάρ μου ὁ θυμὸς ἐν ὑπεναντίοις. Crediderunt in voce אנחם latere verba לא אנוח *lo anoah* non quieſcam, ſed perperam. Meliùs Latinus: *heu! conſolabor ſuper hoſtibus meis*. Eadem loquutio occurrit Ezek. V, 13. depromta ex hominum adfectibus, qui ſe ſolari dolorem, quem inimici creaverant, aiunt, cùm injurias acriter ulciſcuntur. Sed in Deo non eſt ejusmodi adfectus, quippe qui malis hominum non delectatur. Intelligenda ergo hæc κατ' ἀνθρωποπάθειαν, de pœnis, quas Deus juſtus judex de malis capit, ut & ſequentia.

25. *Purgabo ut catinum*] אצרוף כבר *etsroph chebbor*. Sequuti ſumus ſententiam nonnullorum Recentiorum, qui voce בר *bor*, (ſi modò legendum non ſit כור *chour*, de quo poſtea) intelligunt *catinum*, in quo aurum & argentum purgantur; quia durum videbatur: *conflare ſecundùm puritatem*, ut alii vertunt, itidem è Recentioribus, & durius etiam quod habent Veteres; niſi legendum hìc ſit לבר *lebor*, ad puritatem. LXX. Int. πυρώσω εἰς καθαρὸν, quod ſequuti *Symmachus* ac *Theodotion* & vertit Latinus: *excoquam ad purum*. *Aquila* εἰς ἐκλεκτόν. Senſus eſt perſpicuus, ſed cum lectione noſtra non conſentit, ideóque noluimus rem ita intelligere, ut pœnæ è Deo de improbis Judæis ſumtæ habeantur *inſtar catini*; in quo eorum ſcoria, hoc eſt, vitia purgentur, vel improbi è cœtu Iſraëlis ejiciantur. Sed ne quid diſſimulem, ſuſpicor legendum hìc ככור *chacchour*, inſtar catini, qua voce in hac ipſa re, uſus eſt Ezekiel, locis mox proferendis. Ac ſanè nullum eſt exemplum, unde conſtet בר *catinum* dici, conjecturáque deſumitur

amovebo. 26. Faciam ut judices tui fiant iterum, ſicut ab initio erant, & ſenatores tui ut priùs, & tum demum vocaberis urbs juſta, civitas fidelis. 27. Sion jure liberabitur, & reduces ejus juſtitiâ. 28. Calamitas eorum qui defecerunt & peccatores ſimul erunt, & qui Jehovam deſeruerunt abſumentur. 29. Pudebit enim vos, propter terebinthos, quas cupiviſtis, & pudore confundemini, propter hortos, quos elegeritis; 30. nam eritis inſtar terebinthi cujus folia decidunt, atque inſtar horti, cui aqua deeſt. 31. Tum

inſtar, in quo liquefiunt metalla, ut ſcoriæ ab iis ſeparentur, quaſi ex argento ſtannum ſeparetur. 26. Efficiam ut Judices & Senatores Jeroſolimitanorum ſint quales antea erant; quo demum facto, eorum urbs juſta & fidelis vocabitur. 27. Sion reſtituto jure inſtaurabitur, & reduces ejus juſtitiâ reſtituentur. 28. Qui in eam peccarint, calamitate prementur, & qui Creatoris cultum deſeruerint ſimul abſumentur. 29. Pudebit vos qui alienas terebinthos concupiveritis, & pudore confundentur, propter hortos alienos, quos ſibi elegerunt; 30. erunt enim inſtar terebinthorum quarum folia cadunt,

ex ſignificatu verbi ברר *barar*, quod eſt *purgare.*

Scorias] סגיך *ſigajich.* LXX. Intt. τοὺς δὲ ἀπειθοῦντας ἀπολέσω, quod Hebraïcæ voci nullo modo convenit. *Aquila* στέμφυλά σου, *Theodotion* pariter τὸ γιγαρτῶδες; at non de vinaceis, vel acinis, ſed de metallorum ſcoriis ſermo eſt. Meliùs multò *Symmachus* τὴν σκωρίαν σου. Simili comparatione uſus eſt & Ezekiel XXII, 18. *Facta mihi eſt domus Iſraëlis ſcoria* (לְסִיג) *quotquot ſunt, æs, ſtannum, ferrum, plumbum in catino* (בְּתוֹךְ כּוּר) *ſcoriæ argenti fuere.* Iterum verſibus ſequentibus: *quia vos omnes ſcoriæ* (לְסִגִים) *facti eſtis, mox congregabo vos in mediam Jeroſolimam, ut argentum, æs, ferrum, plumbum & ſtannum in catinum colliguntur,* אל תוך כור *el thoch chour.* Vide & Eſaiæ XLVIII, 10. Hiſce aliiſque locis mirum in modum confirmatur conjectura adlata; quâ in ſuperioribus verbis pro כבר *chabbor*, legimus ככור *chaccbour.* *Plinius* Lib. XXXIII. c. 4. *Sudoris qui è catino jactatur ſpurcitia, in omni metallo,* ſcoria *adpellatur.* Proverbiale autem dictum *argentum tuum converſum eſt in ſcorias,* quod eſt verſu 22. oſtendit quid hæc ſibi velint. Deus, nimirum, minatur gravibus calamitatibus, quas immiſſurus erat in Judæos, ſe effecturum ut à bonis ſepararentur mali, qui iis ferendis minimè pares à vero Deo erant defecturi, & ceteris gentibus miſcendi; dum boni & ejus cultui ex animo addicti conſtanter ei erant adhæſuri.

Omne ſtannum] Nempe, quaſi argento admiſtum. LXX. Intt. τοὺς ἀνόμους, qui re verâ ſtanno deſignantur.

26. *Faciam ut judices* &c.] *Faciam redire judices tuos, ut in principio.* Ut erant, tempore Davidis & Salomonis, imò etiam Joſaphati.

Vocaberis] Intelligendum meritò, ac proinde *vocari* hìc perinde eſt ac eſſe, quod non infrequens. Vide Matth. I, 23. & ad eum locum Intt. Videntur hæc impleta poſt reditum è captivitate, ut innuunt ſequentia verba. Quamvis enim non deeſſent mali homines, inter Judæos reduces, ut conſtat ex Zacharia & Malachia; tamen Eſdras, Jehoſua, Zorobabel, Nehemias, aliique rectores Gentis egregii fuere viri.

27. *Jure liberabitur*] במשפט *bmiſchphat*, hoc eſt, obſervatione juris, Deus Jeroſolimam ab imminentibus periculis liberabit, quòd in ea jura ſua obſervari viſurus ſit.

28. *Calamitas eorum qui defecerunt*] ושבר פשעים *veſcheber phoſchebim*, & fractio deficientium. Voculæ שבר frequenter *calamitatis* ſubeſt poteſtas.

29. *Pudebit enim vos*] יבשו *jeboſchou*, pudefient. Sed quia ſequitur ſecunda perſona, ea etiam hìc uſi ſumus. Frequentiſſima eſt perſonarum confuſio in Prophetis, quam Latinè loquentibus imitari non licet.

Propter terebinthos] מאילים *meelim.* *Aquila, Symmachus* & *Theodotion* ſequuti LXX. Intt. habent hìc εἰδώλων. Sic & Latinus. Maluimus *terebinthos*, quia *hortorum* mentio ſequitur, unde liquet hìc propriè agi de lucis, Lege vetitis. LXX. Intt. אלה vertunt τερέβινθος, quæ fuit arbor frequens in Judæa, & Syria ut Veteres, Recentioréſque teſtantur. *Theophraſtus* Hiſt. Plant. Lib. III. c. 15. Ἔστι δὲ τὸ δένδρον περὶ μὲν τὴν Ἴδην καὶ Μακεδονίαν βραχὺ, θαμνῶδες, ἐστραμμένον· περὶ δὲ Δαμασκὸν τῆς Συρίας, μέγα τε καὶ πολὺ καὶ καλὸν, ὄρος γάρ τι φασιν εἶναι παμμέγεθες τερμίνθων. *Plinius* Lib. XIII. c. 6. *Circa Idam Troadis & in Macedonia brevis arbor hæc atque fruticoſa, in Damaſco Syriæ magna.* Quales fuiſſe videntur lucorum Judææ terebinthi, propter pulcritudinem, quam ſectabantur in ejuſmodi nemoribus. *Dioſcorides* M. M. Lib. I. c. 91. Γεννᾶται δὲ καὶ ἐν Ἰουδαίᾳ, καὶ Συρίᾳ: *gignitur etiam & in Judæa & in Syria.* Antea dixerat Terebinthinam ex Arabia Petræa advectam. Vide è recentioribus *Pet. Bellonium*, qui paſſim Terebinthos ibi à ſe viſas memorat.

Quas cupiviſtis] LXX. Intt. ἃ αὐτοὶ ἐβούλοντο. Minùs bene *Hieronymus*; *quibus ſacrificarunt*; nam חמדתם eſt *cupiviſtis.* Proceris & virentibus Terebinthis delectati videntur, eíſque commenticiis numinibus conſecraſſe.

Hortos] גנות *gannoth*; paradiſos, nempe, Diis ſacros intelligit, ſive lucos Lege vetitos. Vide ad Deut. VII, 5. Futurum autem erat ut Judæos lucorum puderet, poſtquàm vidiſſent à ſe fruſtra invocatos Deos, qui in iis colebantur, turpitudinémque ſuæ idololatriæ intellexiſſent.

Inſtar terebinthi] כאלה *cheelah.* Hoc verſu LXX. Intt. τερέβινθος habent, ſed *Aquila, Symmachus* & *Theodotion* ὥσπερ δρῦς. Si Terebinthum numerari oporteat inter arbores ſemper virides, eò gravior erit ſimilitudo; quòd ejuſmodi arbor foliis deſtituta mortua ſit. Sin minùs, ſimilitudo quidem ſtabit, ſed intelligenda erit de tempeſtate, quâ frondoſa eſt arbos.

31. Tum verò vir fortis fiet ſtupa, & facta ejus ſcintillæ; ambo pariter accendentur, nec erit qui exſtinguat.

Vaticinium de vocatione Gentium, ad veri Dei cognitionem, adhortatióque ad pœnitentiam agendam, additis contumacium graviſſimis ſuppliciis.

Caput II.

1. Res quam vidit Esaias, Amosi filius, de Juda & Jeroſolima. 2.
Poſteris temporibus Mons Ædis Jehovæ conſtituetur vertex montium, ſupra
colles adtolletur, & ad eum Gentes omnes confluent. 3. Ibunt populi multi, & agi-
te, inquient, adſcendamus in montem Jehovæ, ad Ædem Dei Jacobi, nóſque de viis
ſuis erudiet, & in ſemitis ejus incedemus; nam è Sione Lex, atque Jeroſolima verbum
Je-

cadunt, & inſtar hortorum aquâ deſtiturorum, quâ re fit ut omnia in iis areſcant. 31. Tum demum viri, antea fortes, erunt inſtar ſtupæ, factaque eorum poterunt conferri cum ſcintillis ſtupæ ardentes. Hæc pariter abſumentur, & peribunt.

PARAPHRASIS.

1. Visum Eſaïæ, Amoſi filii, de Tribu Judæ & præſertim de Jeroſolima. 2. Poſthac mons, in quo eſt Templum Creatoris, præferetur omnibus montibus, atque ad eum Gentes omnes convenient, colendi omnium Creatoris gratiâ. 3. Multi populi ſe certatim adhortabuntur ad ſuſcipiendum iter ad Montem Templi Jeroſolimitani, ut veram Religionem a Deo Jacobi diſcant, quam ſequantur. E Sione enim Leges Divinæ quaquaverſùm ſpargendæ ſunt, éque Jeroſolima verbum Crea-

arbos. *Pet. Bellonius* Obſervat. Lib. I. c. 44. *Quædam aliæ, ut Terebinthus, numeratæ ſunt inter ſemper virentes; tamen eas memorare noluimus, cùm experientiâ compertum nobis ſit rem aliter habere.*

Cui aqua deeſt] Iis enim in locis, ſine aquæ nonnulla copia, nullus eſt viror. Deſcribitur hiſce verbis ſtatus miſer Judæorum.

31. *Fiet ſtuppa*] והיה לנערת *vehajah linboreth*, & erit in ſtuppam. LXX. Intt. ὡς καλάμη στιππύου, *Symmachus* ἀποτίναγμα, Vulgatus, *ut favilla ſtuppæ*. Vide Jud. XVI, 9.

Facta ejus] *Opus ejus.* Senſus eſt, quidquid conetur vir ſtrenuus, ad defenſionem improborum, id in ipſius perniciem converſum iri; quaſi eſſet inſtar ſtuppæ, & facta ejus eſſent ſcintillæ, quæ in eum inciderent, atque accenderent, nec quiſquam exſtingueret.

COMMENTARIUS
In Caput II.

1. *Res quam vidit*] דבר אשר חזה *dabar aſcher hhazah*, verbum quod vidit; hoc eſt, quod in viſo prophetico à Deo accepit. *Rem* vertimus, quia *rem videre* non *verba* Latinè dicimus.

2. *Conſtituetur vertex montium*] נכון יהיה בראש ההרים *nachon jihieh broſch haharim.* LXX. Intt. ἐμφανὲς τὸ ὄρος κυρίου ἐπ᾽ ἄκρων τῶν ὀρέων, ſed נכון *nachon* non ſignificat ἐμφανῆ. Alii tres A. S. & Th. ἕτοιμον ἔσται, *erit paratus*, ut habet Latinus; quæ reverà eſt ſolita vocis poteſtas, ſed loco non convenit, ubi agitur de collocatione, aut conſtitutione montis ſupra omnes alios. Itaque vocis נכון ſignificationem maluimus deducere à poteſtate conjugationis *Pohel*, כונן *chonen*, collocandi, nempe, & ſtabiliendi. Sententia eſt fore ut mons Ædis Jehovæ longè præferatur omnibus montibus, in quibus erunt Templa; quod tamen non intelligendum de monte Templi propriè dicto, numquam enim contigit, à temporibus Eſaiæ, ut à pleriſque gentibus aut etiam finitimis, tanti fieret; ſed de Eccleſia Chriſtiana, quæ maximam partem excultiſſimorum populorum ita ſibi conciliavit, ut longè longéque anteferatur omnibus Societatibus Religioſis; quod ab ævo Conſtantini Magni ad noſtrum usque factum videmus. Sequentia agunt de vocatione Gentium ad Evangelii fidem. Pauci Proſelyti, qui ſe ad Judæorum cultum adgregarunt, ab Eſaiæ ætate, ad everſionem Templi & cultûs Judaïci, nullo modo conferendi ſunt iis, qui Religionem Chriſtianum poſtea amplexi ſunt.

Ad eum gentes &c,] Numquam dicere quiſquam potuit *omnes gentes* in Templum Jeroſolimitanum confluxiſſe, niſi fortè intellexiſſet Judæos ipſos διασπορᾶς Aſiæ atquæ Europæ, & paucos è gentibus Proſelytos; ſed quid hoc fuit, præ toto Imperio Romano, finitimiſque pluribus gentibus ad Religionem Chriſtianum adductis?

3. *Lex prodit*] תצא תורה *thetſe thorah*, prodibit lex. Futurum vim obtinet præſentis perpetui. Ante conditam Religionem Chriſtianam, à ſola Jeroſolima cognitionem veri Dei, ejúſque cultûs peti oportuit, cùm alibi nuſquam vigeret; ſed exorto Chriſtianiſmo, ab Eccleſia Chriſtiana, quæ ſpiritualis eſt Jeroſolima, accipi debuit & re verà accepta eſt à Gentibus, è quibus perpauci Judaïca ſacra ſuſceperant; ac proinde ad eam referatur hoc Eſaiæ vaticinium neceſſe eſt.

 4. *Ju-*

Jehovæ prodit. 4. Judicabit *de diſſidiis*, quæ ſunt inter gentes, arguet multos populos, qui fingent gladios ſuos in ligones & haſtas ſuas in falces. Gens in gentem gladium non ſumet, neque ampliùs bellum *gerere* diſcent.

5. Agite, domus Jacobi, in lumine Jehovæ incedamus. 6. Nam tu, *ô Deus*, deſeruiſti populum tuum, domum Jacobi; quia pleni ſunt *Iſraëlitæ advenis* ex Oriente, auſpicia capiunt inſtar Philiſthæorum & abundant alienigenis. 7. Referta eſt terra *Iſraëlis* argento & auro, nec ullus eſt finis *coacervationi* theſaurorum ejus; plena eſt terra equis, nec finis eſt *comparandarum* quadrigarum. 8. Terra ejus ſcatet Diis nihili, opere ma-

Creatoris exibit. 4. Erit judex controverſiarum, quæ erunt inter varias Gentes, easque adducet ad pacem inter ſe colendam; adeo ut mutaturæ ſint gladios in ligones, & haſtas in falces. Nulla Gens gladium ſtringet in aliam, neque quiſquam artem militarem ampliùs diſcet.

5. Agite, ô Jacobi poſteri, inquient, mores veſtros componite ad præcepta Creatoris. 6. Nam tu, ô Deus noſter, deſeruiſti nos, proſapiam Jacobi, quia apud nos ſunt Idololatræ ex Arabia, qui auſpicia captant inſtar Philiſtæorum & multi aliarum gentium. 7. Iſraëlitarum gens abundat divitiis, ſemperque operam dat pluribus coacervandis, & plena eſt eorum terra equis, nec finis eſt comparandarum quadrigarum. 8. Scatet etiam fictis Diis, quos ipſi ſibi fecerunt, nec ſeciùs eos ado-

4. *Judicabit de diſſidiis* &c.] *Judicabit inter gentes*; hoc eſt, diſſidia earum componet, eásque ad pacem adducet. Objiciunt nobis Judæi non pauciora fuiſſe bella, poſtquàm Chriſtianiſmus invaluit, quàm antea, ut docet *Raimundus Martini* Pugionis Fides Part. II. c. XII. Reſponderi iis poſſe putabat ſub Auguſto, ante & poſt Chriſti natales, pacem floruiſſe; ſed factum hoc non eſt cognitione Chriſtianiſmi, verùm auctoritate & potentiâ Auguſti. Ideóque eò non ſpectat Propheta, imò ne ad tempora quidem Conſtantini Magni ejúſque filiorum; qui bella geſſerunt cum finitimis populis, nec eorum diſcordias ſedarunt. Satius eſt dicere Prophetam rationem habere indolis Religionis Chriſtianæ, quæ tota pacem ſpirat, omnibúſque de ea colenda præcepta tradit; quamvis non ſemper audiantur, ne ab ipſis quidem Chriſtianis, ut ſatis conſtat ex hiſtoriis à Conſtantini ævo, éque hodierna experientia. Sed Oeconomia vetus hoc habuit, quo novâ longè inferior eſt, quòd bella juſſerit atque aluerit inter Judæos populóſque devotos Chananææ, Moabitas, Hammonitas & alios. Itaque qui non altiora ſapiebant, minimè vicinis populis diſſidiorum & armorum inter ſe ponendorum auctores eſſe poterant; quod Chriſtiani, niſi ingenio Religionis ſuæ adverſari velint, facere jubentur.

Qui fingent gladios &c.] Elegantiſſima deſcriptio pacis, cujus contemtum Poëta contrariis loquendi generibus deſcripſerunt. Sic *Virgilius* Georg. Lib. I, 506.

—— non ullus aratro
Dignus honos, ſqualent abductis arva colonis
Et curvæ rigidum falces curvantur in enſem.

Ad quem locum plura ſuppeditabit exempla *Joan. Ludovicus de la Cerda.*

5. *In lumine Jehovæ*] באור יהוה *beor Jehovah*, propitio Deo utamur, potiùs quàm irato. Sic Job. XXIX, 3. *ad lumen ejus incedebam, per tenebras*, & Pſ. LXXXIX, 16. *in lumine vultûs tui incedent.* Dum autem Propheta hortatur Judæos *in lumine Dei* incedere, eadem operâ hortari intelligendus eſt ad mores Dei favore non indignos.

6. *Pleni ſunt Iſraëlitæ advenis ex Oriente* מלאו מקדם *maleou mikkedem*, pleni ſunt ab Oriente. LXX. Intt. ἐνεπλήσθη ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς ἡ χώρα αὐτῶν κληδονισμῶν, quaſi eſſet כמקדם *chemikkedem* & quaſi Vau, quod eſt ante vocem עננים *bonenim*, eſſet delendum; ut connectatur cum ſuperioribus, eáque non *auſpicia captantes*, ſed ipſa auſpicia ſignificaret. Vulgatus: *impleti ſunt ut olim*, obſcurè. Maluimus ita interpretari, quaſi dixiſſet Propheta: מלאו בני ישראל גרים אשר באו מקדם *maleou bne Jiſraël gerim aſcher beou mikkedem*, propter verba ſequentia, quæ ſimilem ſenſum complectuntur, & quia nulla fit in verbis Eſaiæ mutatio; ſed tantum neceſſariis ſupplementis oratio elliptica, quod paſſim neceſſe eſt, adjuvatur.

Auſpicia capiunt] ועננים *vebonenim*, & augurantes, ut ſit participium pro præſente, nihil enim vetat verbum ענן olim fuiſſe in uſu, & ſignificaſſe *auſpicatus eſt*, è contemplatione nubium, quæ עננים *bananim*, dicuntur. Notum eſt Arabas, qui vocantur בני קדם *filii Orientis*, Job. I, 3. inventores atque excultores fuiſſe οἰωνιστικῆς, hoc eſt, auſpiciorum & auguriorum, quæ è volatu, vel garritu avium capiebantur. *Cicero* de Divinatione Lib. I. c. 41. *Phryges & Piſidæ & Cilices & Arabum natio avium ſignificationibus plurimum obtemperant.* Et c. 42. *Arabes autem & Phryges & Cilices, quòd paſtu pecudum maximè utuntur, campos & montes hieme & æſtate peragrantes, propterea faciliùs cantus avium & volatus notaverunt.* *Clemens* Alexandrinus Strom. Lib. I. p. 361. Ed. Oxon. Ἴσασι δὲ καὶ Ἄραβες ἐξευρόντας οἰωνιστικήν.

Abundant Alienigenis] ובילדי נכרים ישפיקו oubejalde nochrim jasphikou, *in liberis alienigenarum abundarunt*, vel ſatis habuerunt alienigenarum, ſignificatu è Syriſmo deſumto. Senſum non malè expreſſerunt LXX. Intt. τέκνα πολλὰ ἀλλόφυλα ἐγενήθη αὐτοῖς. *Hieronymus* ad hæc verba: *Symmachus:* & cum filiis alienis adplauſerunt; *pro quo ſcriptum eſt in Hebraïco:* JESPHICU *quod Hebræi interpretantur* ἐψωμίσθησαν, *& nos vertimus* adhæſerunt, *ut vitiorum in gente Judaïca turpitudo oſtendatur.*

manuum ſuarum & quod ipſorum digiti fecerunt adorant. 9. Se *coram iis* incurvavit
homo *è plebe*, ſe proſtravit vir *nobilis*; ne ergo ignoſcas iis.
10. Ingredere rupis *cavernam*, te abde in pulverem, præ terrore Jehovæ, & præ
majeſtatis ejus ſublimitate. 11. Oculi ſuperbi hominum humiles fient, & ægrorum
hominum altitudo deprimetur; ſolus Jehova die illo, extolletur. 12. Nam dies erit,
Jehovæ *præſtitutus*, contra omnem ſuperbum & adrogantem, contra omnem excelſi *animi*
virum, isque deprimetur; 13. contra omnes Cedros Libani altas & proceras, contra
omnes quercus Baſanitidis; 14. contra montes editos, & contra colles omnes altiores:
15. contra omnem turrim ſublimem, & contra omnia mœnia munita; 16. contra omnes

adorant. 9. Coram ſtatuis ejusmodi genua flectunt non tantùm plebecula, ſed etiam nobiles quique coram iis procidunt; ne ergo, ô vere Deus, idololatris ignoſcas.

10. Vos vero, Iſraelitæ, in rupium cavernas vos abdite, pulveréque vos tegite, præ indignatione Dei, & præ ſumma ejus Majeſtate. 11. Homines ſuperbi, ſubductis ſuperciliis, tum humiles fient. 12. Solus Creator, eo tempore, extolletur, contrà omnes ſuperbos atque adrogantes, qui deprimentur; 13. isque adverſabitur omnibus, qui eminent inter homines, ut Cedri Libani proceræ; ut quercus Baſanitidis; 14. ut montes editi, & colles aliis altiores; 15. ut omnes proceræ turres, omniáque mœnia munita; 16. ut maximæ naves Tharſiſenſes, & omnia quæ inter homines, ſunt inſigniora, &

tur. *In tantum autem Græci & Romani hoc quondam vitio laborarunt, ut & clariſſimi Philoſophorum Græciæ haberent publicè concubinos* &c. Conſtat quidem aliquando hanc vocem eſſe *plaudere*, ſed unde Hebræi [illegible] interpretati ſint non adſequor. Exſtat in Conjug. *Kal* 1. Reg. XX, 10. in ſufficiendi ſignificatu, in *Hiphil* hoc tantùm loco, derivatum verò ספק pro *ſufficiente copia* Job. XX, 22. Senſu *plaudendi* duobus tantùm locis occurrit. *Alienigenæ* autem, quorum abundantia exprobratur Iſraëlis, non ſunt Proſelyti Portæ, nec Juſtitiæ, ut vocabantur; ſed *peregrini*, qui Idololatriæ palam addicti erant atque ad eam Iſraëlitas pellicere poterant.

7. *Referta eſt terra* &c.] Videntur hæc indicare vaticinium hoc ab Eſaia pronunciatum eſſe, ante id quod habetur Cap. I. quo tempore vaſtata erat Judæa. Nec ſanè ſunt hæc vaticinia ordine temporum digeſta.

9. *Homo è plebe*] Cùm hic ſit אדם *adam* & mox ſequatur איש *iſch*, videntur intelligenda, ut aliis multis locis, ubi diſtinguuntur, & inter ſe opponuntur.

10. *Ingredere rupis cavernam*] בוא בצור *bo battſour*, ingredere rupem; id eſt, cavernas, in quas, hoſtibus plana obtinentibus, ſe ſe abdebant Judæi. Vide infra verſ. 18. & not. in Abdiam verſ. 9. Sic & antiquiſſimi eorum tractuum incolæ fecerant, ut liquet ex Joſ. X, 16.

Præ terrore Jehovæ] Hoſtiles exercitus adducentis, quales fuerunt exercitus Iſraëlitarum X. Tribuum & Syrorum, aliorúmque, de quibus 2. Ephem. XXVIII.

Præ majeſtatis ejus ſublimitate] מהדר גאונו *mehadar geono*, præ decore altitudinis ejus. Deus majeſtatem ſuam quodam modo conſpicuam fecit, cùm exercitus hoſtiles in Judæos Idololatras, ut per Prophetas prædixerat, immiſit, iisque victoriam conceſſit; quod, Achazo regnante, plus ſemel contigit.

11. *Oculi ſuperbi* &c.] *Oculi elationis hominis humilis erit*, aut *fiat*; hoc eſt, ii, quorum ſuperbus erat adſpectus, quique ſubductis ſuperciliis ambulabant, nunc humiliter in humum oculos defigent.

Ægrorum hominum altitudo deprimetur.] ושח רום אנשים *ſchahh roum anaſchim* incurvabitur, altitudo hominum miſerorum. Hæc enim eſt propria vocis אנשים poteſtas, quæ ſæpe adhibetur, ubi de hominibus calamitoſis ſermo eſt.

Solus Jehova &c.] Intelligent Judæi Idololatræ quanta ſit potentia Jehovæ, cùm de iis ſupplicium, quòd minatus erat, ſumet.

13. *Contra omnes Cedros* &c.] Hæc & ſequentia ad verſ. 17. idem ac ſuperiora ſignificant; nempe, homines ſuperbos, vel fortitudinis ſuæ cauſâ, vel ob munita, atque edita loca, quæ tenebant, ad humilitatem cladibus ſuis & munimentorum expugnationibus, aut hoſtium metu redactum iri.

16. *Contra omnes naves Tharſiſenſes*] ועל כל אניות תרשיש *vehal chol onijoth tharſchiſch*. De Tharſiſia vide ad 1. Reg. X, 22. Hoc in loco non tam ſignari crediderim naves ipſas, quæ Indiam petebant, per ſinum Arabicum, quàm naves quasvis majores & probè inſtructas; quales erant quæ longam & periculoſam navigationem in Tharſiſiam adgrediebantur; ſub quarum imagine deſcribuntur quivis, qui ſibi probè parati ab omnibus videbantur, ad excipiendas hoſtiles procellas, & qui tamen ex illa ſua fiducia erant dejiciendi. Tota enim hæc oratio eſt משל *maſchal*, ſeu ſimilitudines complectitur occultiores hominum ſuperborum & ſibi fidentium, cum cedris Libani, quercubus Baſanitidis, locis editis ac munitis &c.

Omnes res inſignes, quæ concupiſcuntur] כל שכיות החמדה *chol ſcheſchijoth hehhemdah*, omnia conſpicua, vel adſpectabilia deſiderii. Nam שכה, Chaldaïcâ & Syriacâ Linguâ, eſt *adſpexit*, ideóque שכיות videntur eſſe adſpectu digna, & vox חמדה adjuncta oſtendit res eſſe quæ ſolent in pretio haberi; hæc enim ſola cupiuntur. Vult ergo Propheta [illegible]alia, quibus ſuperbire ſolent homines, aliorúmque cupiditatem excitare, in terram dejectum iri. LXX. Intt. ἐπὶ πᾶσαν θέαν πλοίων κάλλους, ſed nihil hìc de navibus. Hieronymus, *& ſuper omne quod viſu pulcrum eſt.* Chaldæus: *omnes qui habitant in palatiis pulcris.*

 17. Ex-

nes naves Tharſiſenſes, & omnes res inſignes, quæ concupiſcuntur. [17]. Incurvabitur elatio hominis atque ægrorum mortalium excelſior *animus* humilis fiet; ſolus Jehova, die illo extolletur, [18]. at Dii nihili prorſus peribunt.

[19]. Ingredientur *homines* ſpeluncas rupium, & cavitates ſubterraneas, præ terrore Jehovæ, & propter gloriam ſublimitatis ejus, quando ſurget ad terrorem incutiendum terræ.

& quæ concupiſcuntur. 17. Deprimetur ſuperbia hominum quorumvis, ſolusque Deus verus extolletur; 18. at Dii omnes commentitii è medio pellentur.

19. Tum verò territi Idololatræ ſe ſe abdent in ſpeluncas & cavitates ſubterraneas, præ Creatoris metu & propter ſummam ejus gloriam, quando terrorem terræ Judææ incutiet. 20. Tum vero homines

17. *Excelſior animus*] רום *roum* altitudo; animi, nempe.

18. *Prorſus peribunt*] כליל יחלף *chalil jahhaloph*. Verbum ſingulare pro plurali, quod plerumque notare omiſimus, propter rei frequentiam. חלף eſt *mutari*, *præterire*, ſed additâ particulâ כליל *chalil* eſt penitus interire. Impleta videtur hæc Prophetia ab Ezekia, qui Jeroſolimâ commenticios omnes Deos ejecit, & ſolius veri Dei cultum inſtauravit.

19. *Ingredientur homines*] Supplevimus *homines*, contra quàm alii fecerunt, qui hæc referunt ad Deos nihili. Sed Dii nihili non moventur terrore Jehovæ, cùm non ſint; verùm homines, ut antea vidimus, verſ. 10. Sed homines ſigna Deorum ſuorum, præſertim aurea & argentea, ne auferrentur ab hoſtibus, in ſubterraneas ſpeluncas abdebant.

Præ terrore Jehovæ] A Jehova enim etiam ipſi Idololatræ Judæi rem eſſe intellecturi erant, quòd ab ejus Prophetis fuiſſet prædicta; alioqui caſui tribuiſſent, aut alii cuivis cauſæ.

Cavitates ſubterraneas] *Cavitates pulveris.*

20. *Deos nihili quos* &c.] *Deos nihili argenti ſui & Deos nihili auri ſui, quos fecerunt ſibi.*

Abjiciet talpis] לחפרפרות *lebhaphorpheroth*. LXX. Intt. τοῖς ματαίοις, quod qui poſſit ex Hebraïca voce exculpi non adſequor. *Aquila* ὀρυκτά, ut quidem habent antiquiſſimi Codd. *Hieronymi*, ad hunc locum. Sed putarim ſcripſiſſe eum ὀρυκταῖς, à ſingulari ὀρυκτὴς *foſſor*, quæ vox exſtat, apud *Heſychium*, qui habet ὀρυκτὴς, σκαπτήρ. Mos fuit ejus Interpretis vertere Etymologias, verbum autem Hebraïcum חפר *hhaphar* eſt fodere. Ad vocem ὀρυκταῖς accedunt Codd. qui habent ὄρυγας, vel ὀρυκτὰς, vel ὀρυκτὰς. Eâ autem voce ſignificari poſſe *talpas*, res ipſa docet; quòd & confirmat *Hieronymus* his verbis: *Pro* talpis *quas nos interpretati ſumus, LXX.* vana, *Aquila*, ὀρυκτὰ, *Symmachus* infructuoſa. *Theodotio integrum verbum Hebraïcum poſuit* PHARPHAROTH. *Eſt autem animal abſque oculis, quod ſemper terram fodit, & humum egerit & radices ſubter comedentes frugibus noxium eſt, quod Græci* ἀσπάλακα *vocant.* Rectè *Hieronymus* unâ voce exprimit, ut & alii veteres Interpretes, ſuntque plures aliæ voces in Codicibus Hebraïcis ita ſejunctæ, quæ conjunctim legendæ ſunt. Earum exempla collegit *Sam. Bochartus* Hieroz. P. 1. Lib. III. c. 35. ubi hac de re agit, & rectè obſervat geminari radicales poſteriores duas verbi חפר hhaphar, ut intendatur derivari ſignificatio, aptéque eo deſcribatur animal, *quod ſemper fodit*. Ait autem Propheta ab Idololatris ſtatuas Deorum projectum iri *talpis & veſpertilionibus* quia talpæ ſunt ferè ſemper ſub terra, & veſpertiliones habitant etiam in cavernis, ubi aurea & argentea ſigna recondebantur; ſimúlque Idolorum cultores ridet, qui ut incolumes ſervarent Deos, tam irreverenter eos habebant, ut in latebras talparum & veſpertilionum abderent; ne auferrentur ab hoſte, quem Deus immiſiſſet in Judæam. Si quis dubitet an veſpertiliones ejusmodi latebras habitent, accipiat hos Homeri verſus, quandoquidem eos *Sam. Bochartus*, nec ubi de talpis, nec ubi de veſpertilionibus egit, protulit. Exſtant Odyſſ. Ω, 5. & ſeqq. ubi mortuorum animos à Mercurio abductos confert Poëta cum veſpertilionibus:

——— ταὶ δὲ τρίζουσαι ἕποντο.
Ὡς δ' ὅτε νυκτερίδες μυχῷ ἄντρου θεσπεσίοιο,
Τρίζουσαι ποτέονται, ἐπεί κέ τις ἀποπέσῃσιν,
Ὁρμαθοῦ ἐκ πέτρης, ἀνά τ' ἀλλήλῃσιν ἔχονται·
Ὣς αἱ τετριγυῖαι ἅμ' ἤϊσαν.

Illæ verò (animæ) *ſtridentes ſequebantur. Sicut autem quando veſpertiliones in receſſu antri magni, ſtridentes volant, cùm quiſpiam eas decuſſerit è catena petræ, ſibi autem adhærent invicem: ſic ſtridentes ſimul ibant.*

Ut eos coleret] להשתחות *lehiſchthachavoth*, ut adoraret, quod refertur ad ſuperiora; ſed perperam, ab *Hieronymo* relatum eſt ad ſequentia, cum verterit: *ut adoraret talpas & veſpertiliones*, ut etiam à LXX. Intt. qui habent: προσκυνεῖν τοῖς ματαίοις καὶ ταῖς νυκτερίσι.

21. *Fiſſuras rupium*] בנקרות צרים *bnikroth tſurim*. LXX. Intt. εἰς τὰς τρώγλας τῆς στερεᾶς πέτρας, unde Troglodytæ, ad mare Erythræum, dicti ſunt.

22. *Definite fidere homini*] חדלו לכם מן האדם *hhidlou lachem min haadam*, deſinite vobis ab homine; quod interpretati ſumus, quaſi eſſet: מבטח באדם *mibtoahh baadam*, à fidendo, nec ſanè alius ſenſus æquè commodus occurrebat. Eadem conſtructio verbi חדל, ſequente מן *min*, ad ſignificandum deſinere quidpiam facere, ſæpiùs occurrit. Vide Exod. XXIII, 5. 2. Ephem. XXXV, 21. Job. VII, 16. Prov. XXIII, 4. Nec alius ſenſus verborum *Hieronymi*: *quieſcite ergo ab homine.* Jubentur Judæi deſinere tandem fiduciam collocare in hominibus, cùm tot clades imminerent iis, qui ita ſe gererent, nec in Deo ſolo ſpes opéſque ſuas collocarent.

Cujus anima eſt in naribus] אשר נשמה באפו *aſcher niſchamah beappho*, cujus anima in naſo ejus;

Google

terræ. [20]. Eo die, homo Deos nihili, quos *ſibi* ex argento, atque ex auro ſuo fecerit, ut eos coleret, abjiciet talpis & veſpertilionibus; [21]. ita ut ſubituri ſint fiſſuras rupium, & cavernas ſaxorum, propter terrorem Jehovæ & propter gloriam ſublimitatis ejus; quando ſurget ad terrorem incutiendum terræ. [22]. Deſinite *fidere* homini cujus anima eſt in naribus, quanti enim fieri poteſt?

Vitia

mines fictitios Deos quos ſibi fecerint ex argento atque auro, ut eos colerent, abjiciet talpis & veſpertilionibus in obſcuris cavitatibus ſe abdentibus; 21. ita ut ſe occultent in cavernis rupium, propter terrorem Creatoris & propter ſublimem ejus gloriam, quando terrebit terram. 22. Deſinite ergo fidere hominibus, quorum vita ex halitu pendent; nam parvi fieri debet.

PARA-

ejus; hoc eſt, qui facilè mori & interimi poteſt. Manifeſtum eſt de quavis homine agi, cui ſi intercludatur halitus, mors certa imminet.

Quanti enim fieri poteſt] כי במה נחשב הוא *chi bammeh nebhſchab hou*, nam in quo reputabitur ille? Hoc eſt, nihili faciendus eſt. Chaldæus: *deſinite vos ſubjicere homini, quia factus eſt terribilis, in cujus naribus eſt halitus ſpiritûs vitæ; quia hodie vivus eſt, cras verò nullus eſt, & nihili inſtar reputatur.* Oportet hoc comma defuiſſe in Exemplari LXX. Intt. aut caſu ab iis omiſſum, niſi ex eorum interpretatione, Librariorum incuriâ, exciderit. *Aquila* tamen legit & vertit: *παύσασθε ἀπὸ ἀνθρώπου, ᾧ ἀναπνοὴ ἐν μυκτῆρι αὐτοῦ, ὅτι ἐν τίνι ἐλογίσθη*; Paria etiam alii habuerunt, ut notat *Flam. Nobilius*, in hunc locum. Quæ cùm ita ſint, *Hieronymus*, qui libenter verſioni LXX. Intt. detrahebat, ut ſuæ conflatam invidiam minueret, ita ſe hìc geſſit, ut laudari nequeat. Paucis quæ habet expendemus.

Hoc, inquit, *prætermiſere LXX. & in Græcis exemplaribus ab Origene, ſub aſteriſcis, de editione Aquilæ additum eſt, quod in Hebræo ita legitur:* HEDALU LACHEM MEN AADAM ASER NASAMA BAAPHPNO CHI BAMA NE SAB NU. *Ubi nos diximus:* excelſus reputatus eſt ipſe. *Aquila interpretatus eſt:* in quo reputatus eſt iſte. *Verbum Hebraïcum* BAMA, *vel ὕψωμα dicitur id eſt*, excelſum; *quod & in Regnorum libris & in Ezechiele legimus: vel certè* in quo *& iiſdem litteris ſcribitur*, BETH, MEM, HE; *ac, pro locorum qualitate, ſi voluerimus legere* in quo, *dicimus* BAMMA; *ſin autem*, excelſum, *vel* excelſus *legimus* BAMA. Hinc jam liquet verba Hebraïca, poſſe legi, quemadmodum à Judæis leguntur, nec quidquam reprehendi in hac eorum lectione; ſi modò nihil falſum dicatur, aut nexui orationis contrarium. Itaque *Hieronymus* in poſtremum hunc peccare, Judaïcam lectionem contendit.

Intelligentes ergo Judæi Prophetiam eſſe de Chriſto, verbum ambiguum in deteriorem partem interpretati ſunt, ut viderentur non laudare Chriſtum, ſed nihili pendere. Si credidiſſent Judæi hoc vaticinium eſſe de Meſſia, tam potuiſſent in ſuam rem trahere, quàm *Hieronymus* in Chriſtianum ſenſum torſit. Certè res non eſt ita manifeſta, ut non poſſit aliter intelligi, ſi imitari *Hieronymum* velis. Sed nemo Judæorum ſomniare potuit agi de Meſſia, cùm ſenſus à nobis adlatus ſit egregius & ad rem adprimè faciat. Pergit verò, in hæc verba:

Quæ eſt enim verborum conſequentia, & qui ordo rationis, ac ſenſus ut dicamus: quum hæc ita ſe habeant, & dies ventura ſit Domini, in qua univerſus Judææ ſtatus ſubvertendus eſt, & omnia conterenda; moneo vos, atque præcipio ut quieſcatis ab homine, qui ita ſpirat ac vivit, ut nos homines, quia nihili computandus eſt? Quiſquámne hominum ita quempiam laudet, ut dicat: cavete ne oſtendatis eum, qui omnino nihil eſt? Sed non ita delirabant Judæi, ut ſic locum intelligerent, ut ſatis liquet ex Chaldæo Interprete. Vetari putabant ne quis homini mortali confideret, quod eſt conſentaneum Scripturæ & rectæ Rationi. Si credidiſſent agi de Meſſia ſuo, quem hominem fore putabant, potuiſſent locum ſic interpretari, quaſi Propheta Gentes adloqueretur, in hanc ſententiam: deſinite adverſari Meſſiæ, eò quòd ſit homo; maximi enim eſt faciendus, quià Deus ei adeſt. Sed audiamus *Hieronymum*, ſic pergentem:

Ergo è contrario ſic intelligendum: quum hæc univerſa ventura ſint vobis & prophetali ſpiritu prædicantur, moneo atque præcipio ut quieſcatis ab eo, *qui ſecundùm carnem quidem homo eſt, & habet animam & ita ſpirat, & naribus halitum trahit, ut nos homines ſpiramus & vivimus; ſed, ſecundùm Divinam Majeſtatem, excelſus & eſt & reputatur & creditur.* Verùm ex verbis Prophetæ ejuſmodi ſententiam nemo elicuerit, cùm ſenſus commodiſſimus ſit, quem antea de quovis homine protulimus. Imò verò *Chryſoſtomus*, qui *Aquilæ* verba hìc eſt interpretatus, alium interpretationem profert, qua uti æquè poterant Judæi, adeóque LXX. Intt. qui proinde neceſſe non habebant hunc locum vertendo omittere, ob rationem quam commentus eſt *Hieronymus*, ut mox videbimus. Ἐνταῦθά μοι δοκεῖ τὸν Ἐζεκίαν αἰνίττεσθαι, ἐκ τοῦ δέους καὶ τῆς πολλῆς ἀγωνίας πρὸς ἐσχάτας ὄντα ἀναπνοάς· ἐπειδὴ γὰρ ὥσπερ ἐν δικτύοις αὐτὸν λαβόντες οἱ βάρβαροι, ἕτοιμον ἐνόμιζον θήραν ἔχειν, καὶ οὐδὲ πόνου δεῖσθαι εἰς τὴν τῆς πόλεως ἅλωσιν καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τὴν ἐκείνου, συνέβη τοὐναντίον τοῖς βαρβάροις, διὰ τοῦτό φησι, παύσασθε ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, οὗ ἐστιν ἀναπνοὴ ἐν μυκτῆρι αὐτοῦ· ὅτι ἐν τίνι ἐλογίσθη αὐτοῖς οὗτος; τουτέστιν ἐν οὐδενὶ ἐλογίσθη, καὶ γὰρ ὡς ἐξ ἐπιδρομῆς πάντα ἤλπιζον ἀναιρήσεσθαι: *Hic mihi videtur* (Propheta) *obſcuriùs Ezekiam deſignare, præ metu & multa anxietate ad extremos halitus redactum. Cùm ergo veluti in retibus eum cepiſſent Barbari, paratam prædam putabant ſe habere, & ne labore quidem opus ſibi eſſe, ad urbem capiendam, eúmque captivum abducendum; contrarium Barbaris contigit. Ideò dicit: ceſſate ab homine, cujus halitus eſt in naribus, in quo enim hic illis æſtimatus eſt? hoc eſt, nihili factus eſt; at enim*

veluti

Vitia Judæorum, eorúmquæ futuræ calamitates; deliciæ & luxus Jeroſolimitidum, cum pœnis eas manentibus.

1. MOx enim Dominus Jehova, *Deus* exercituum, amovebit à Jeroſolima & Juda omne fulcrum & fulcimentum, omne fulcrum panis & omne fulcrum aquæ;

PARAPHRASIS.

1. BREVI enim Dominus Creator, idémque Deus exercituum, omne alimentum ſubtrahet Judæ & Jeroſolimæ, 2. militares viros, Judices & Prophetas, ſcariolum & natu grandem;

veluti incurſione putabant ſe omnia capturos. Nos quidem hanc non ſequimur interpretationem, ſed ea tam Judæi potuerunt uti, quàm *Chryſoſtomus.*

Sed videamus quid hìc commentus ſit *Hieronymus: Tacitè mecum*, inquit, *mente pertractans, non poſſum invenire rationem quare LXX. tam perſpicuam de Chriſto Prophetiam noluerint vertere. Ceteri enim, qui verterunt quidem, ſed ſermonem ambiguum ad impietatis traxerunt ſenſum, non mirum cur malè interpretati ſint, nec voluerint de Chriſto glorioſum quid dicere, in quem non credebant; videlicet Judæi, aut Semijudæi, id eſt, Ebionitæ.* Si LXX. Intt. noluiſſent hìc prædictionem de Meſſia inveniri, verbo tenus tantùm vertere Hebraïca verba debuerant, ut fecit *Aquila.* Nemo ſuſpicatus eſſet hìc de Meſſia agi, neque Græcè, neque Hebraïcè, ut mox oſtendemus, doctus. Itaque perperam ſuſpicabatur *Hieronymus* omiſſa hæc verba à LXX. Intt. eò quòd Judæis faverent, ut apertè teſtatur ad Cap. XVII. Jeremiæ, ubi poſtquàm immeritò accuſavit eosdem Interpretes omiſſorum, eadem de cauſa, aliquot verborum: *Quod cur à* LXX. *prætermiſſum ſit neſcio, niſi forſan pepercerunt populo ſuo, ſicut & in Iſaia* eos feciſſe *manifeſtum eſt:* quieſcite ergo &c. *multáque ejuſmodi, quæ ſi voluero cuncta digerere, non dicam libro ſed libris opus erit.* Quæ inanis eſt inſimulatio, non ex veri amore, ſed ex adfectu profecta, ut omnes docti ſciunt; quidquid aliter ſentiat poſtremus editor *Hieronymi*, qui pravo adfectui ubique indulget, & tum maximè gloriatur, & conviciatur adverſariis ubi tacere debuiſſet; aut potiùs candidè errorem ſuum agnoſcere, ſi quis pudor in eo fuiſſet.

Quod autem Chriſtus excelſus ſit, ait Aſceta Bethlehemiticus, ut ſuam tueatur interpretationem, *vel altiſſimus, qui alto ſermone dicitur* Elion; *in octogeſimo ſexto Pſalmo legimus* &c. *Ac ne longum ſunem traham (in expoſitione enim Sanctarum Scripturarum veritatem debemus ſequi, non contentionem) in iſto loco* BAMA, *apud Hebræos non* excelſus *dicitur, ſed* excelſum, *id eſt ipſa altitudo atque ſublimitas; quaſi ſi de aliquo* dicemus, *non eſt divinus, ſed divinatio; non eſt rivus, ſed ſons; non eſt homo ſed ipſa humanitas.* Verùm במה non eſt propriè nomen ſubſtantivum ſed adjectivum, fœminini generis, ante quod ſubauditur גבעה *gibbah*, collis aut ſimile quid, ſempérque in Scriptura ſic ſumitur, neque usquam *altitudinem* ſignificat, aut de Deo dicitur; ſed plerumque de locis editis Idolis conſecratis. Itaque non licuit *Hieronymo*, præter uſum linguæ Hebraïcæ, de Deo interpretari, præſertim cùm locus alium ſenſum habere queat, eúmque multò commodiorem, cúmque aliter, & quidem meritò à Judæis vox legeretur. Quod nemo Linguæ Hebraïcæ peritus, negaverit, atque à pleriſque omnibus Antiquis & Recentioribus Interpretibus probatur.

COMMENTARIUS
In CAPUT. III.

1. MOx *enim* &c.] כי הנה *chi hinneh*, nam ecce. Sed particula, quæ vertitur *ecce*, paſſim etiam de re *mox* futura dicitur; quod in propheticis libris præſertim ſæpe obſervare licet. Participium מסיר *meſir*, amovens, quod ſequitur, idem ſuadet; participia enim ſæpe præſentis, aut paullò poſt futuri vim obtinent. Miror rem non eſſe à *Chriſt Noldio*, viro erudito, & diligenti obſervatam.

Deus exercituum] Vox *Deus*, quæ aliquando exprimitur, præſertim apud Jeremiam Prophetam, ſemper eſt ſubaudienda; quia nomina propria, quale eſt יהוה, numquam conſtruuntur, apud Hebræos.

Omne fulcrum & fulcimentum] משען ומשענה *maſchan oumaſchenah*, quæ verba idem ſignificant, ſed conjuncta vim orationi addunt, oſtendúntque omne genus *fulcimenti*; hoc eſt, alimenti, quo artus fulciuntur; intelligendum. Vide Levit. XXVI, 26. & quæ illic notata. LXX. Intt. ἰσχύοντα καὶ ἰσχύουσαν, ut Vulgatus: *validum* & *validam*. Incommodè nam נשען *niſchan*, eſt conſtanter, *fulciri*, aut *ſe fulcire*, *inniti*, unde משען *miſchan*, ſcipio, quo nitimur. *Aquila* ἔρεισμα καὶ ἐρεισμόν & *Symmachus* στήριγμα καὶ στηριγμόν. Hinc *Gaspar Sanctius*, vir eruditus, regulam confecit: *per genus maſculinum fœminino adjunctum univerſitas ſignificatur;* ut vir & fœmina, ſponſus & ſponſa. Sed rata quidem haberi poteſt regula, ubi ſermo eſt de iis, quæ in duos ſexus diſtinguuntur, qui univerſitatem exhauriunt. In iis verò, quæ ſexum non habent, generum ratio vix haberi poteſt. Repetitio per ſynonyma eamdem vim obtinet, ſic שואה ומשואה *ſchoah oumſchoah*, vaſtitas & vaſtatio fuit omne vaſtitatis genus,

Digitized by Google

aquæ; ². fortem & militarem virum; judicem & prophetam; hariolum & ſenem; ³. quinquagenis præfectum, & eum cujus ratio habetur; conſiliarium & ſapientem, incantatores & *magici* murmuris peritos. ⁴. Conſtituam, *ait Deus*, pueros principes eorum, atque adoleſcentuli iis dominabuntur. ⁵. In populo, exactor erit quivis erga quemvis, *etiam in proximum*; ſuperbè ſe gerent pueri in ſenes, & qui *antea* ſpretus *erat* erga *virum* honoratum. ⁶. *Erit enim* cùm vix adprehendet fratrem ſuum, è patria domo,

dem; 3. quinquagenis militibus præfectum, & eum cujus nonnulla erit auctoritas; ſenatorem & honoratum quamvis, conſiliarium, ſapientem; eos qui ſunt magicarum artium periti. 4. Conſtituam pueros, ait Deus, eorum principes, & adoleſcentes, qui iis præſint. 5. Ad plebem quod adtinet, quivis exiget tributum, aut laborem a quovis, etiam à propinquis. Pueri erga ſenes ſuperbè ſe gerent, & qui antea ſpernebatur erga viros honoratos. 6. Erit enim cùm pauper adprehendet civem ſuum, è paternis ædibus, cogetque eſſe ſibi ducem eſſe, difficillimo tempore; & quoniam, inquiet,

nus, ut Job. XXX, 3. XXXVIII, 27. Soph. I, 15.

Omne fulcrum &c.] Utrobique eſt משען *miſchan*, quo id quod diximus confirmatur. *Panis* & *aqua* alimenta omnia, ſeu cibum & potum ſignificant.

3. *Eum cujus ratio habetur*] נשוא פנים *neſchou phanim*, acceptum vultu. Notum *accipere faciem* alicujus eſſe rationem hominis habere, potiùs quàm rei; quod in judicio iniquum. Hinc natum hoc loquendi genus, quo homo gratioſus ſignificatur. Incommodè LXX. Intt. θαυμαστὸν, & Vulgatus, *honorabilem vultu*.

Incantatores] חרשים *hharaſchim*, quod ſic vertimus ex Chaldaïſmo, propter ſequentia verba, ſimile quid ſignificantia. Sunt qui conjunctim legunt חכם חרשים *hhacham hharaſchim*, & vertunt ſapientem artificem, hoc eſt, peritum. LXX. Intt. σοφὸν ἀρχιτέκτονα, *Aquila*, ut habet *Hieronymus*, *ſapientiſſimum artificem*; ipſe verò *ſapientem de architectis*. Sed vox quemvis artificem ſonat.

Magici murmuris peritos] נבון לחש *nbon lahhaſch*. LXX. Intt. συνετὸν ἀκροατήν, ſed לחש auditorem non ſignificat. *Aquila* τὸ συνετὸν ψιθυρισμῷ, *Theodotion*, eodem ſenſu, ἐπῳδῇ, ut *Symmachus*, ὁμιλίᾳ μυστικῇ, unde Vulgatus: *prudentem eloquii myſtici*. Sed omnibus nunc conſtat verbum לחש eſſe *muſſitare*, unde nomen *muſſitationem* ſignificat, & interdum quidem in bonam partem ſumi, ut Eſ. XXVI, 16. ſæpiùs verò in malam, pro murmure magico. Vide Eccleſ. X, 11. Jer. VIII, 17. Eo ſenſu etiam occurrit verbum Pſ. LVIII, 6.

Conſtituam, ait Deus] Supplevimus, *ait Deus*, quia hæc ſunt verba Dei, non Prophetæ, atque in vaticiniis ſæpe Deus directè loquens inducitur, & mox Propheta neutrius nomine addito, ut ſæpiùs obſervabimus in ſequentibus; quanquam non diffitemur vates ſæpe dici facere id quod prænunciant futurum, ut rectè obſervavit *Gasp. Sanctius*. Pro *conſtituam* eſt Hebraïcè ונתתי *venathatthi*, & dabo, quod idem eſt, & quo ſignificat Deus ſe paſſurum Judæis eſſe Reges, qui ab amicis adoleſcentibus conſilia petant; quæ raro bene cedunt, ut Roboami exemplo ſatis liquet.

Adoleſcentuli] תעלולים *thaaloulim*, quæ vox ejusdem poteſtatis eſt, ac עולל *holel*, adoleſcens, ut antecedentia oſtendunt. Attamen LXX. & *Theodotion* verterunt ἐμπαῖκται *illuſores*, *Aquila* ἐναλλάκτας, & *Hieronymus*, *effæminatos*, qui in Commentario ſic interpretatur: *qui ſe mutent & turpitudinis exerceant vices; quales in Judicum Libro, ſuper concubina Levitæ in Gabaa, legimus. Conſideremus Patriarchas Judæorum & juvenes, ſive pueros, effeminatóſque ac deliciis adfluentes, & impletam eſſe prophetiam cernemus.* Malim priori interpretationi adhærere, nam non conſtat de eo vocis Hebraïcæ ſignificatu, & priora, ut dixi, verba nobis favent.

5. *Exactor erit quivis erga quemvis etiam proximum*] נגש העם איש באיש ואיש ברעהו *niggaſch haham iſch beiſch, veiſch brehehou*, exactorem aget populus quisque in quemque & quisque in proximum ſuum. Quod paucioribus verbis expreſſi, vi tamen orationis integrâ, & incolumi ſervatâ; quæ, in omnibus linguis, totidem verbis non exprimitur. Sententia eſt, ita efferatum iri Judæorum animos, ut quivis à quovis tributa, vectigalia, aut operam exacturus ſit, nec in amicos ſuos munus hoc durum exercere detrectaturus; ut homines mites & verecundi ſolent. Verbum נגש *nigaſch* verterunt LXX. προσκόψει & Latinus *irruet*, non ſatis commodè. Eſt quidem hîc verbum in *Niphal* (quamvis mutatis punctis in *Kal* etiam eſſe poſſit) ſed activè convertimus, quia commodiùs ſic res Latinè exprimi poſſe videbatur, & perinde prorſus eſt, ſi dixeris *exactionem patitur quivis per quemvis*, vel *exactor eſt quivis erga quemvis*. Poſſit etiam res intelligi de rigida exactione debitorum, ut quivis à quovis debita durè exigat, quod Judæis erga Judæos illicitum erat. Vide Deut. XV, 2, 3.

6. *Erit enim cùm vir*] כי יתפש *chi jithphoſch* כי vertimus *quando*, non *enim*, quia hæc non continent rationem eorum, quæ antea dicta ſunt; quamvis ſint eum iis aliquo modo connexa; ſumma enim paupertas totius gentis plebis animos efferare ſolet. Qui nihil habent quod amittant ferociores ſunt, præſertim adflictâ ab hoſtibus Republicâ, & regimine extincto; quod videre eſt, apud Jeremiam, in Judæis qui victores Chaldæos fugerant, vel faventes habebant propterea̍que in Judæa relicti fuerant. Vide Jerem. c. XL. & ſeqq.

Veſtis, inquiet, tibi eſt] Ditior es nobis, quare te ducem habere volumus; neque enim res publica, qualiscumque ſit, ſine ſumtibus nonnullis, adminiſtrari poterat.

Dux nobis eſt] קצין תהיה לנו *katſin thijeh lanou*.

mo, atque veſtis, *inquiet*, tibi eſt, dux nobis eſto, ſit hæc calamitas ſub imperio tuo.
7. Ille verò eo die reponet, his verbis: non ero præfectus *veſter*, neque enim eſt domi
meæ panis, aut veſtis; ne ergo populi ducem me conſtituatis. 8. Offendet enim Je-
roſolima & Juda concidet, quia dicta & facta eorum erga Jehovam *eò ſpectant*, ut ocu-
los gloriæ ejus irritent. 9. Habita hominum ratio contra eos teſtimonium dicit, pec-
catum ſuum, ut Sodoma, indicant, nec celant. Væ eorum vitæ! nam rependunt ſibi
malum. 10. Dicite juſto beatum *ipſum* eſſe, fructu enim factorum ſuorum fruiturum.
11. Væ

inquiet, veſtis tibi eſt melior, quàm aliis, dux noſter eſto; ſi quæ contingat calamitas, te duce, contingat. 7. Ille vero negabit ſe poſſe eſſe ducem, nam neque ſibi eſſe domi veſtes, neque victum neceſſarium; quare imprudenter eos facere, quod ſe ducem eligant, neque enim ſibi domi eſſe victus aut veſtes, quorum participem faciat plebem. 8. Nam ruit Jeroſolima, ut *reliqua* Judææ *Tribus* collapſa eſt; quia earum dicta & facta eo ſpectabant, ut Deum irritarent. 9. Impudentiâ ſuâ arguuntur, neque diſſimulant vitia ſua; nam, Sodomitarum ad exemplum, libidines ſuas profitentur. 10. Præ-

nou. Vocula קצין magiſtratum civilem, æquè ac militarem ducem ſignificat. Videntur ſignari ii, qui reliquiis Judæorum, cùm abiiſſent Chaldæi è Judæa, aut in ea, aut in Ægypto præfuerunt. Vide Jerem. XLII & XLIII.

Sit hæc calamitas ſub imperio tuo] *Ruina hæc* (המכשלה hammachfchelah) *ſub manu tua.* Sic ſe vocant pauculi illi Judæi, qui graviter impacturi deſcribuntur; hoc eſt, qui erant bonis, agris, & priſtino regimine ſpoliandi, omnibus ad Chaldæos tranſlatis. *Impingere*, vel *offendere* dicuntur, qui in calamitatem incidunt & *offenſio* ii, qui offenderunt, more Hebræorum; qui ſæpe ſubſtantivis utuntur, adjectivorum loco, ut גולה & גלות *golah* & *galouth*, migrationes, pro iis qui migrant; שבית & שבות *ſchbith* & *ſchbouth*, captivitate, pro captivis, aliáque ſimilia. Sic & Græci πταίειν & προσκρούειν, quæ *offendere*, *impingere pedem*, ſonant ſæpe adhibent, tralaticio ſenſu, cùm de calamitate verba faciunt, ut alibi jam diximus. Vide infra verſ. 8. *Sub manu* perinde eſt hìc, ac ſub imperio, ut Jud. III, 29. 2. Sam. XVIII, 2. Quæ cùm ita ſint, mirum eſt LXX. Intt. vertiſſe מכשלה βρῶμα, niſi legerint מאכלה ab אכל *comedit*, ut conjiciebat *Lud. Cappellus*; ſed fortè ſcripſerant πτῶμα, *lapſum*, qua ſæpe, in hunc ſenſum, uſi ſunt. Vide Kircherianas aut Trommianas Concordantias. *Symmachus* & *Theodotion* [illegible], Vulgatus meliùs *ruinam* vertit.

7. *Reponet*] ישא *jiſſcha*, tollet; nempe, vocem ſuam, ut Num. XIV, 1. LXX. ἀποκριθεὶς, & Vulg. *reſpondebit*, ex re ipſa; eóſque ſequuti ſumus. Poſſis tamen etiam vertere *exclamabit*.

Præfectus veſter] חבש *hhobeſch*. LXX. Intt. ἀρχηγὸς, ex re ipſa. *Hieronymus* habet: *non ſum medicus*, quia חבש ſignificat *colligavit*, quod faciebant Chirurgi, qui olim erant etiam Medici, cùm faſciis vulnera colligabant. *Theodotion* verterat ἐπιδεσμεύοντα, ut obſervat *Hieronymus*, qui docet etiam *Symmachum* vertiſſe ἀρχηγὸν. Quod cùm ſit adnotatum, in fragmentis Vett. Intt. à *Druſio* collectis, neſcio quomodo omiſſum ſit in fragmentis Hexaplorum non ita pridem editis. *Præfectum* vertimus, quia, apud Arabas, חבש *hhabaſcha* eſt *collegit*, *congregavit*, quod ei probè convenit, qui præfectus eſt copiarum, quas cogere ante omnia neceſſe habet.

Neque enim eſt domi meæ, panis aut veſtis] Quæ, nimirum, dentur copiis. Hæc enim futura ſtatuuntur tempore, quo Rege carituri erant Hebræi; qui ærarium habebat, à quo ſtipendia numeraret copiis, & veſtes quibus eas indueret.

8. *Offendet*] כי כשלה *chi chaſchelah*, quia impinget, & cadet. Vide ad verſ. 6.

Facta & dicta eorum] לשונם ומעלליהם *lſchonam oumahalelehem*, *lingua eorum & facta eorum*, aut *ſtudia*; ſæpe enim מעללים vertuntur ab *Aquila*, κυριολογίας ſtudioſo, ἐπιτηδεύματα & *ſtudia*, ab *Hieronymo*, qui tamen hìc *adinventiones* habet. LXX. Intt. ἀνομίας.

Eo ſpectant ut &c.] Hebraicè למרות *lmaroth*, ad irritandum; non quòd eſſet hoc Judæorum conſilium, ſed quia ita ſe gerebant, quaſi re verâ hunc finem ſibi propoſuiſſent.

Oculos gloriæ ejus] Oculos Dei, cujus gloria apud eos habitabat; in Sacrario, nempe, quod fuit Gloriæ Divinæ ſedes.

9. *Habita hominum ratio*] הכרת פניהם *haccharath phnehem*, agnitio faciei eorum. *Agnoſcere faciem* perinde eſt ac *accipere faciem*; hoc eſt, in judicio majorem rationem habere hominis, quàm cauſæ. Vide Deut. I, 17. & quæ illic habemus. Perperam LXX. Intt. αἰσχύνη τοῦ προσώπου αὐτῶν. Meliùs Vulgatus: *agnitio vultûs eorum*, non judicium, ſed in jus venientium.

Contra eos teſtimonium dicit] ענתה בם *hanetha bam*, reſpondet in eos; ut teſtis, nimirum, qui interrogatus à judice teſtimonium dicit. Vide Exod. XX, 16. & Deut. XXXI, 21. Incommodè *Hieronymus*, *reſpondit eis*, & LXX. ἀντέστη αὐτοῖς quæ fefellerunt *Gaſp. Sanctium*, qui loquendi modum obſcurum ait, cùm ſit Linguæ Hebraicæ frequenti uſu clarum. Vide vel exempla à *Valent. Schindlero* collecta, in Lexico Pentaglotto.

Væ eorum vitæ] *Animæ*, quod poſſit etiam verti: *væ illis!* ſed res eodem redit.

Rependunt ſibi malum] גמלו להם רעה *gamelou lahem rahah*; hoc eſt, ea faciunt propter quæ malum iis certè rependetur, quaſi deditâ operâ malum ſibi quærerent. Hinc paraphraſis LXX. Intt. βεβούλευνται βουλὴν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν.

10. *Dicite juſto*] אמרו צדיק *imrou tſadik*, pro לצדיק *juſto*, niſi mavis vertere: *dicite juſtum eſſe beatum.*

Beatum ipſum eſſe] כי טוב *chi tob*, quod bonus. Sed hìc טוב ſumitur pro eo cui bene

Digitized by Google

11. Væ improbo, malitiæ *ſuæ cauſâ*, quia manuum ſuarum merces ei rependetur. 12.
Populi mei exactores erunt pueri & mulieres ei dominabuntur. Popule mi, beatum
te prædicant impoſtores, & viam ſemitarum tuarum diſſimulant. 13. Conſiſtit Jehova
ad litigandum & ſtat ad judicium *ferendum* de populis. 14. Jehova in jus veniet, cum
ſenibus populi ſui, cúmque ejus principibus; depaſti eſtis vineas, ſpoliáque pauperum
ſunt

Prædicate Dei juſtitiam erga bonos, quibus bene eſt. Agnoſcite eos fructus factorum ſuorum collecturos. 11. Væ improbo, nequitiæ addicto, nam fructum factorum ſuorum percipiet. 12. A populo meo tributum exigunt pueri, et mulieres dominantur. O mi popule, quem beatum facere creduntur, qui te in errorem conjiciunt!

13. Creator veluti ſtat ut in jus vocet malos, & moratur ut judicet de populis. 14. Creator jus dicturus veniet, cum Senatoribus & proceribus populi

ne eſt, qui beatus eſt, ut Jerem. XLIV, 17.

Fructu enim factorum &c.] *Nam fructum factorum ſuorum comedent*; quia non de uno juſto ſermo eſt, ſed de omnibus. LXX. Intt. mirè hìc verterunt: εἰπόντες δήσωμεν τὸν δίκαιον ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστί. Vulgatus: *dicite juſto quoniam bene*; addere debuiſſet *et erit*. Verſio Græca multos Veterum fefellit, qui ſenſum Eſaiæ tribuerunt, de quo numquam cogitarat.

11. *Væ improbo, malitiæ ſuæ cauſâ*] אוי לרשע רע *oï lraſchah rah*. LXX. Intt. οὐαὶ τῷ πονηρῷ, πονηρὰ κατὰ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ συμβήσεται αὐτῷ. Sed רע non jungitur cum ſequentibus, ut mox liquebit. Vulgatus: *væ impio in malum*, obſcurè. Subaudivimus כי ante רע, *quia eſt malus*, hoc eſt, malitiæ ſuæ cauſâ. Particula hæc, ut ceteræ Hebræorum particulæ, ſæpe quidem abundat; ſed non rarò deeſt, ut oſtendit *Chr. Noldius*, qui tamen hujus loci non meminit. Deeſſe autem hìc & ſententia loci & antecedentia verba oſtendunt.

Manuum ſuarum merces ei rependetur] כי גמול ידיו יעשה לו *chi gmoul jadau jebaſe lo*, quia merces manuum ejus fiet ei. Perperam omiſerunt vocem גמול Græci, meliùs Latinus: *retributio enim manuum ejus fiet ei*.

12. *Populi mei exactores erunt pueri*] *Populi mei exactores ejus puer*, נגשיו מעולל *nogeſchau meholel*; hoc eſt, populum malè habitum iri ab juvenibus, quibus cura exigendorum tributorum & vectigalium imponetur. LXX. Intt. ὁ λαός μου οἱ πράκτορες ὑμῶν καλαμῶνται ὑμᾶς. Hìc vocis מעולל ſignificatum deduxerunt, ut obſervavit *Lud. Cappellus*, ab ea poteſtate radicis עלל, ex qua vertitur *racemare*, *vindemiare*; unde tranſlata fuerit ad ſpoliationem ſignificandam. Sed cùm ſit hoc ſine exemplo, verſus 4. quæ ſit hujus ſententia ſatis oſtendit. Minatur Propheta hìc Judæis, quod olim eorum Majoribus minatus erat Robohamus, Davidis F. auctoribus junioribus amicis.

Mulieres ei dominabuntur] נשים משלו בו *naſchim maſchelou bo*, uxores, nempe, aut pellices Regum & Procerum, quæ virorum amore abuſæ multa impotenter factitabant, quod etiamnum hodie, apud alios populos; nimis ſæpe videmus. Idem etiam expertos Iſraëlitas, ante tempora Eſaiæ, docet Hiſtoria Sacra, in regno Jehorami, Judæ Regis, cujus uxor fuit Athalia, mulier impotens & crudelis, præter quàm quòd Idololatriæ erat dedita. Vide 2. Ephem. XXI & XXII. Similia etiam, poſt Eſaïæ ætatem, contigiſſe hoc vaticinium ſuadet. Non erat ergo cur à ſolita vocis ſignificatione recedentes Intt. נשים verterent aliter quàm *mulieres*, quemadmodum ſolus *Symmachus* inter Veteres verterat, quem *Hieronymus* imitatus eſt. LXX. enim Intt. habent ἀπαιτοῦντες, quod ſequutus eſt & *Aquila*; *Theodotion* verò δανεισταί, quaſi eſſet vox נשים Participium Benoni, à verbo נשה *fæneratus eſt*. Sed ἀπαιτοῦντες ſunt etiam fœneratores uſuram *repetentes*.

Beatum te prædicant impoſtores] מאשריך מתעים *meaſſcherecha mothhim*, quod poſſit etiam vertere: *qui te beatum prædicant ſunt fallaces*; eodem tamen ſenſu. Beatum falſò prædicabant populum, legum divinarum ſpretorem, eò quòd de eo nondum Deus pœnas ſumſiſſet; contra quàm docuerat David Pſ. I, 1. qui felicem prædicat eum duntaxat, qui legum Dei obſervans eſt. Quo facit ſententia Socratis, In Alcibiade priore: οὐχ οἷόν τε, ἐὰν μή τις σώφρων καὶ ἀγαθὸς ᾖ, εὐδαίμονα εἶναι, & κακοὶ τῶν ἀνθρώπων ἄθλιοι: *fieri nequit, niſi ſi quis temperans ſit & bonus, beatum eum eſſe*, & *mali homines ſunt miſeri*. Quod de civitatibus etiam adfirmat.

Diſſimulant] בלעו *biilebou*, abſorbent; hoc eſt, celant, ut Num. IV, 20. ubi vide not. LXX. Intt. ταράσσουσι, & Vulg. diſſipant incommodè. Qui beatos prædicabant improbos eorum nequitiam *diſſimulabant*; nemo enim uſque adeò impudens eſt, ut felicitatem populi extollens ſimul ejus improbitatem agnoſcat. Tales ſunt qui, propter recta populi dogmata, ut quidem putant, eum μακαρίζουσι, interimque graviſſima ejus delicta ſilentio prætermittunt, aut leniter tantùm perſtringunt.

13. *Stat ad judicium*] עמד *homed*, ſtans; quaſi, nempe, ut Romano more loquar, *de plano*, in re quippe aperta, jus dicturus, non eſcenſurus Tribunal, ut ſedens reorum patronos audiat. Alioqui judex *ſedens* deſcribitur. Vide Dan. VII, 10. & ſeqq.

14. *In jus veniet*] *In judicium veniet*; hoc eſt, de iis pœnas ſumet.

Senibus populi] Hoc eſt, magiſtratibus, nam, apud Hebræos, ut & apud alios populos, *ſenes* dicuntur homines honorati, & juri dicundo adhibiti. Vide hac de re copioſa collectanea *Joannis Seldeni* de Synedriis Judæorum. Lib. I. c. 14.

Depaſti eſtis] בערתם *bebarthem*, quod LXX. Intt. ἐνεπυρίσατε incendiſtis, quæ eſt ſignificatio verbi בער, in Pihel. Sed cùm etiam ſignificet *depaſci*, immiſſâ in vineam, aut agrum pecu-

C 2 de,

ſunt in ædibus veſtris. [15]. Quid vobis eſt, ut populum meum adteratis, útque faciem pauperum contundatis, ait Dominus Jehova, *Deus* exercituum.

[16]. Quia ſuperbierunt, inquit etiam Jehova, puellæ Sionis extento gutture incedunt, mentiuntur oculis, ambulando, minutis paſſibus gradiuntur, & pedibus ſuis compedes gerunt; [17]. *ideò* tondebit Dominus verticem puellarum Sionis, & comâ eas nudabit. [18]. Die illo, amovebit Dominus ornatum compedum, reticulorum & lunularum; [19]. mo-

puli ſui vos autem vitium fructum depaſti eſtis & prædam pauperi raptam domi ſervatis. 15. Cur adtentu populum meum & vultum adflictorum lividum redditis, ait Dominus meus, Creator, *Deus* exercituum.

16. Dixit etiam Creator, quia ſe extulerunt puellæ Jeroſolimitanæ, erectoque vultu, ut ſpectentur ambulant, falluntque ſpectantes ornamentis & fuco, ac minutis paſſibus ambulant, quo teneriores videantur, & tinnitum pedibus creant; 17. ideo Do-

de, בעיר *bebir* Exod. XXII, 4. hanc ſignificationem ſequuti ſumus, quia combuſtio vineæ eam planè perdit, ſine combuſtoris emolumento, cùm is, qui eam *depaſci* dicitur, vindemiare intelligi poſſit, non ſine lucro.

15. *Faciem pauperum contundatis*] תטחנו *thithhanou*, commolatis, ut vertit *Hieronymus*, hoc eſt, colaphis & pugnis cædi jubeatis. Minùs commodè LXX. Intt. αἰχύνετε. *Adterere* & *molere* hic ſynonyma ſunt.

16. *Extento gutture*] *Extentæ gutture*; hoc eſt, erecto & aperto vultu, adeoque gutture extento, ut formam ſuam ſuperbè venditent. Quod depravationem morum ſummam ſignificat, præſertim in regionibus, in quibus non ſolebant, niſi velo tectæ, in publicum procedere; qua de re vide ad Gen. XXIV, 65. *Guttur* hic eſt pro *collo*, unde Vulgatus: *extento collo*, & LXX. Intt. ὑψηλῷ τραχήλῳ.

Mentiuntur oculis] משקרות עינים *mſchokkeroth benajim*. LXX. Intt. ἐν νεύμασιν ὀφθαλμῶν, *Hieronymus*: *nutibus oculorum*. Sed nullum eſt in Hebraico verbo νεύματος veſtigium, ſed tantùm fallendi poteſtas, quæ adlato participio ſubeſt. Itaque ante עינים ſubaudio ל, ut dicantur fallere oculos, fuco & ornatu, quibus formoſiores multò videbantur, quàm erant. Sæpe occurrit Ellipſis particulæ hujus, ut notavit *Chr. Noldius* in Ellipſeos exemplis, ad ſign. XLIV.

Ambulando minutis paſſibus gradiuntur] הלוך וטפוף תלכנה *haloch vetaphoph thelachnah*, eundo & minuto gradu pueros imitando gradiuntur. Nempe, verbum טפף *thaphaph* eſt à טף *taph*, puer, ſignificátque hic, inſtar puerorum, minuto gradu incedere. Vide *Nicol. Fullerum* Miſcell. Lib. VI. c. 15. quod ſenſit etiam *Iſaac. Caſaubonus* ad *Perſium*, confirmatúmque eſt ab ejus filio Differt. de Lingua Hebr. p. 66. LXX. Intt. ἐν τῇ πορείᾳ τῶν ποδῶν ἅμα σύρουσαι τοὺς χιτῶνας & Vulgatus: *ibant & plaudebant & ambulabant pedibus ſuis*. Neutrum rectè, nam *eundo itant* conjunctim legendum, ut progreſſus, inter eundum, ſignificetur; & טפף non eſt hic *plaudendo* pedibus; quicumque enim ambulant ſi ſolum plantâ pedum ſupplodunt, ſed incedendo טפף inſtar pueri minutis paſſibus; quod etiamnum hodie factitant puellæ.

Pedibus ſuis compedes gerunt] ברגליהם תעכסנה *braglehem thebachasnah*, pedibus ſuis compeditæ ſunt. Optimè omnium è Rabbinis hunc locum explicuiſſe videtur *Joan. Buxtorfius* J. F. in Lexico Hebr. & Chald. quod, cùm ſit in omnium manibus, non exſcribam. Ex *Maimonidis* adnotatione ad C. VI. Cod. Thalmudici *Schabbath*. כבלים chebalim, & עכסים *bacbaſim* idem erant, nimirum, περισφύρια quædam, quibus pedes ſupra calcaneum vinciebantur, & quæ inter ſe catenulâ erant conjunctæ, ne nimis grandi paſſu virgines incederent, & divaricatis cruribus virginitati ſuæ nocerent, ut loquitur ille. Vide cetera, apud ipſum *Buxtorfium*.

17. *Ideò tondebit Dominus verticem* &c.] ושפח *veſchipphahh*. Voluit verbum hoc eſſe radicem vocis ספחת *ſaphahhath*, quæ Levit. XIII, 2. impetiginem quamdam ſignificat; quod verúmne ſit, necne, mihi non conſtat. LXX. Intt. ταπεινώσει ὁ Θεὸς ἀρχούσας θυγατέρας Σιών. Ex conjectura, ut puto. *Hieronymus*: *decalvabit Dominus verticem*. Rectiùs, ut videtur, ſi modò *excalvare* ſit idem ac *tondere*; neque enim de calvitie ſermo eſt, quæ eſt morbi genus, ſed de probroſa quadam tonſura; qualis eſt tonſura mulierum, quas comam alere ita erat receptum, ut Paulus 1. Cor. XI, 12, 13. ſtatuat *naturam docere*, virum adtonſum eſſe oportere, mulierem comatam.

Comâ eas nudabit] פתהן יערה *phothen jehareh*, comam earum nudabit. LXX. Intt. ἀνακαλύψει τὸ σχῆμα αὐτῶν. *Hieronymus*: *crinem earum nudabit*, ita ut alterum membrum commatis, idem aliis verbis habeat, quod prius, pro conſuetudine Hebræorum. At cùm LXX. Intt. ſic verterint, ut diximus, in Codd. Romano, Aldino & Alexandrino, in Complutenſi Editione eſt αἰσχύνημα, credo ex conjectura Editorum, qui multa ex ingenio mutarunt, ut Græca Hebraïcis conſentanea eſſent. Atqui cùm vox ſit in hoc tantùm loco, nec ejus poteſtas è vicinis Linguis illuſtrari queat, ex hoc loco credibilius fit *comam* ſignificari. Vereor ut Complutenſes, quos recentiores multi Interpretes ſequuti ſunt, ex Latina voce obſcœna ſignificationem vocis temerè extuderint.

18. *Compedum*] עכסים *hachaſim*, de qua voce diximus ad verſ. 16.

Reticulorum] השבים *haſſchebiſim*. LXX. Intt. τὰ ἐμπλόκια aut κοσύμβους, habent enim duo vocabula pro uno. Omiſit Latinus. *Aquila* τελαμῶνας. Quodnam ſit verum interpretamentum nemo dixerit. Sequuti ſumus aliquot Recentiores.

Lunularum] שהרנים *ſchahorenim*. LXX. Intt. μηνίσκους, Vulgatus *lunulas*, *Symmachus* μανιάκας.

19. *Mo-*

19. monilium, armillarum, & velorum; 20. tiararum, periſcelidum, vittarum, domuum animi, & inaurium; 21. annulorum & fibularum naſi; 22. mutatoriarum veſtium, integumentorum, peplorum & crumenarum; 23. ſpeculorum, ſindonum, cidarum & velorum. 24. Erit pro aromate ſqualior, pro cingulo funis, pro opere calamiſtri calvitium,

Dominus ſcabiem earum capiti immittet, eóque rem adducet ut ne pudenda quidem ſatis occultent. 18. Eo tempore Dominus eis amovebit ornamenta omnia pedum, quibus ſuperbiunt, & quæcumque ad alendam earum ſuperbiam, & laſciviam faciunt. *Quæ expreſſimus, ut potuimus in verſione, ſed in hac Paraphraſi, Latinius & clarius exprimere non poteramus. Quare ad Caput ſequens tranſimus.*

PARA-

19. *Monilium*] הנטפות *bannetiphoth.* LXX. Intt. τὸ κάθεμα, & *Theodotion* καθίματα, *Aquila* κροκυφάντας, *Symmachus* χαλαστά, Vulgatus, *torques.*

Armillarum] השרות *haſſcheroth.* LXX. τὸν κόσμον τοῦ προσώπου αὐτῶν, quæ nihil ad rem. *Hieronymus: torques.* Alii è Græco σειρὰ *catenas* interpretantur, quod ferri poſſet, ſi conſtaret, eo tempore, ornamenta è Græcia in Judæam adlata.

Velorum] הרעלות *harebaloth.* LXX. τὴν σύνθεσιν τοῦ κόσμου τῆς δόξης, quæ ſunt nimis generalia. *Hieronymus*, vertit *armillas.* רעל Chaldaicè eſt *tremuit*, unde colligunt pepla fuiſſe, quæ vento agitarentur. Sed omnia fermè hic incerta.

20. *Tiararum*] הפארים *happheerim.* Quî hanc vocem verterint LXX. Intt. non ſatis liquet, cùm obſcurum ſit quibus verbis reſpondeant ea quæ habent. Fortè κόσμον τῆς δόξης huc pertinet. *Hieronymus: mitras.* Ornamentum eſſe capitis adparet ex Ezek. XXIV, 17, 23. XLIV, 18. Adde & Exod. XXVIII, 40. XXXIX, 28.

Periſcelidum] הצעדות *tſebadoth.* Armilla brachiis imponenda, vocatur אצעדה *etſadah* 2. Sam. I, 18. Sed poſſunt etiam eſſe catenulæ, aut vittæ, quibus ornabantur crura, quia צעד eſt gradi. LXX. Intt. τοὺς χλιδῶνας verterunt, quæ ſunt *armillæ. Theodotion* βραχιόλια, & Vulg. *periſcelidas.*

Vittarum] הקשרים *hakkiſchurim.* Eſt à קשר *kaſchar*, ligavit. Quare potuit verti *vittæ*, aut *redimicula.* Plures ſunt voces, in Græca & Latina verſionibus. LXX. Intt. & *Hieronymi*, quàm in Hebraïcis, quæ inter ſe vix comparari queant. Fortè *murenulas* vertit *Hieronymus.*

Domuum animi] בתי נפש *bathe nepheſch*, Hieronymus, *olfactoriola.* Ornamentum ignotum, de quo ex nomine vix ulla duci queat conjectura; cùm nominum ornamentorum hodiernorum ratio nobis ſæpe lateat.

Inaurium] הלחשים *hallehhaſchim*, LXX. ἐνώτια, Vulg. *inaures.* לחש eſt *muſſitavit*, ſed nihil inde colligere licet.

21. *Fibularum naſi*] נזמי האף *nizme haaph.* Abeunt hic prorſus ab Hebraicis LXX. Intt. nec cum iis conferri poſſunt. *Hieronymus: gemmas in fronte pendentes.* De hoc ornamento jam egimus ad Geneſ. XXIV, 47.

22. *Mutatoriarum veſtium*] המחלצות *hammahhalatſoth.* Hieronymus: *mutatoria.* Verbum חלץ *hhalats* eſt *exuere* veſtem, unde colligere quis poſſit veſtes eſſe ſplendidiores, quæ ab ingreſſis domum exuebantur. Alioqui חליפות *hhaliphoth* dicuntur etiam veſtes mutatoriæ, Gen. XLV, 22. & alibi.

Integumentorum] המעטפות *hammahataphoth.* Vulgatus, *palliola. Symmachus* ἀναβόλαια, עטף eſt *involvere.* Fortè fuit veſtis ſuperior, aut peplum, quo ceteræ veſtes involvebantur.

Peplorum] המטפחות *hammitphahhoth.* Hieronymus: *linteamina.* Sunt qui *chirothecas* velint, quia טפח *thiphahh* palmum ſignificat.

Crumenarum] החריטים *hahharithim.* Vulgatus, *acus*, nempe, crinales. Alii *crumenas* ex 2. Reg. V, 23. Vide pluribus de hac voce agentem *Nic. Fullerum* Miſcell. Lib. V. c. 10.

23. *Speculorum*] הגליונים *haggilſonim.* Hieronymus: *ſpecula*, quod Chaldæus & alii ſequuti ſunt. Vide eumdem *Fullerum*, ejuſdem Libri c. XIX.

Sindonum] הסדינים *haſſedinim*, unde Græca vox fieri potuit, quam habet hìc *Hieronymus.*

Cidarum] והצניפות *hattſeniphoth.* Hieronymus: *vittas.* Sed צניף *tſaniph* & מצנפת *mitſnepheth* tiaram, vel cidarim ſignificant.

Velorum] הרדידים *rdidim.* Hieronymus habet θέριστρα, *quæ nos*, inquit, *ad hunc locum, pallia poſſumus adpellare; quo obvoluta eſt & Rebecca, & hodie quoque Arabiæ & Meſopotamiæ operiuntur feminæ. Quæ Hebraïcè dicuntur* ARDIDIM, Græcè θέριστρα, *ab eo quòd* θέρει, *id eſt, æſtate & caumate corpora protegant feminarum.* Vide ad Gen. XXIV, 65.

24. *Squallor*] מק *mack.* LXX. Intt. ἀντὶ ὀσμῆς ἡδείας κονιορτός. Sed hæc non opponuntur. Meliùs *Hieronymus: pro ſuavi odore* (qui ſignificatur voce בשם boſchem, *aroma*) *fœtor.* Eſt à מקק quod in Niphal eſt *putere.* Vide & infrà C. V, 24. Intelligitur ſqualior, qui non erat ſine fœtore, in hominibus ſordidis, aut lugentibus; qui ſe non abluebant, neque unguentis ungebant, diutiúſque eadem veſte utebantur. Quales futuræ erant Jeroſolimitides in captivitatem mox abducendæ, ad ea enim tempora reſpici crediderim.

Funis] נקפה *nikpha.* Habent LXX. σχοινίῳ, Latinus *funiculum.* Poſſis & vertere *tæniam* panni lacerati, nam נקף eſt deſtringere. Vittas gerebant, cingulorum loco, arte confectorum & contextorum, dum urbs ſtetit; ſed eâ everſâ, pro cingulo ejuſmodi faſciâ panni lacerati cinctæ ſunt.

Pro opere calamiſtri] ותחת מעשה מקשה *vethahhath mahaſcheh mikſcheh.* LXX. ἀντὶ κόσμου τῆς κεφαλῆς τοῦ χρυσίου. Latinus: *pro criſpante crine.* Satis liquet ſignificari diſpoſitionem artificioſam comæ, ornatûs cauſâ; ſed cur ea diſpoſitio dica-

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

vitium, pro faſcia pectoris cingulum ſacci; aduſta *facies*, pro pulcritudine. [25]. Viri tui, *ô puella Sionis*, gladio cadent, & robur tuum in pretio. [26]. Mœrebunt & lugebunt portæ ejus, & quæ munda erat in terra jacebit.

Liberatio pauculorum piorum à Propheta prædicitur.

CAPUT IV. [1]. DIE illo adprehendent virum unum ſeptem mulieres, & dicent: pane noſtro veſcemur, & veſtibus noſtris veſtiemur; de nomine tuo dumtaxat vocemur &

PARAPHRASIS.

1. ERIT tum tanta virorum penuria, ut ſeptem mulieres virum unum adprehenſuræ ſint, atque eum ſic compellaturæ: veſcemur cibo, quem nobis comparaturæ ſumus, induemur veſtibus, quas texuerimus; ſi modo tuæ uxores vocemur, atque opprobrio viduitatis noſtræ

dicatur *opus* מקשה *mikſcheb* nemo hodie dixerit. Quia verò *calamiſtrum* inſtrumentum erat, quo criſpabatur coma, interpretes hac voce uti ſunt, non incommodè; quamvis quid adfine ſit huic ſignificationi cum radice קשה *durus fuit* ignorarent.

Calvitium] Propriè tonſura adſtrictior, ad aurem usque, quo nihil turpius mulieri eſſe potuit.

Pro faſcia pectoris] מחת פתיגיל *thabhath phthigil.* Interpretantur ex *Aquila*, פתיל גיל *phthil gil*, filum gaudii; cui Etymologiæ non facilè credent, qui norunt eſſe voces quadrilitteras, quarum ratio nulla reddi poteſt. LXX. Intt. χιτῶνα μεσοπόρφυρον, hoc eſt, *clavatam purpuram*, ut ait *Hieronymus*, quæ videtur eſſe conjectura eorum Intt. qui quod non intelligunt conjiciendo vertunt. *Symmachus faſciam pectoralem*, quem ſequutus & Latinus. Eleganter ejusmodi faſciæ opponitur *cingulum ſacci*, hoc eſt, ex lacerato ſacco cilicino confectum, aut quod *ſacco* imponebatur. Sic Apuleiana Fotis deſcribitur Lib. II. *lineâ tunicâ mundulè amicta & ruſſeâ faſciolâ prænitente, altiuſculè ſub ipſas papillas ſuccinctula.*

Cingulum ſacci] מחגרת שק *mebhagoreth ſak*; hoc eſt, pro elegantiore faſcia, quâ cinctæ eſſe ſolebant, cingentur faſcia è cilicio, è quo ſacci, confecta, vel etiam è corio. Vide quæ adnotavit *Hammondus* noſter ad Matth. III, 4. *Hieronymus* hìc cilicium.

Aduſta facies] כי *chi*, aduſtio, à radice כוה *uſſit*, quæ exſtat tantùm in Niphal. Fit autem כי *chi* à כוה *chavah* ut רי *ri* humor, à רוה *ravah*, humore abundare, & ſimilia. Hæc & ſequentis commatis initium ſic interpolarunt LXX. Intt. καὶ ὁ υἱός σου ὁ κάλλιστος, ὃν ἀγαπᾷς, μαχαίρᾳ πεσεῖται, cùm habeant Hebraïca, ut vertimus. Cùm ſententiam invenire non poſſent, eò quòd ignota iis eſſet כי pro *aduſtione* ſumti poteſtas, finxerunt ſententiam pro arbitrio, quòd verba eſſe corrupta perperam puterent. *Aquila*, iis longè adcuratior, in eumdem ſcopulum impegit circa voculam כי *chi*, ſed nihil in ceteris mutavit, cùm haberet: ὅτι ἀντὶ κάλλους σου οἱ ἄνδρες σου μαχαίρᾳ πεσοῦνται. Vulgatus verò: *pulcherrimi quoque viri tui, gladio cadent*, omiſſis כי תחת.

Eas voces *Gasp. Sanctius*, vult *non eſſe de textu, ſed aliorum incuriâ, aut plus ſatis curioſâ diligentiâ, inſerta.* Sed planè errat, nec umquam talia ſcripſiſſet, niſi verſioni Vulgatæ ſacramentum dixiſſet; nec ita ſe intricaſſet, ut prope neſcias quid ſibi voluerit. Sic enim paullò poſt loquitur: *In Codice Hieronymi ſine dubio non fuit illud* תחת, *quod pro* כי *videtur in ſuis codicibus habuiſſe. Illud verò* כי *aut conjunctionem fecit, aut non habuit. Incepit autem periodum ſequentem à* יפי *jophi & ideò dixit: pulcherrimi quoque viri tui.* Quæ quid ſibi velint, non video. Utramque vocem legit *Hieronymus*, quia eam legerat *Aquila*, eo antiquior; ſed vertendo omiſit quod non intelligebat, quod ſæpe etiam faciunt LXX. Intt.

25. *Robur tuum*] Hoc eſt, fortiſſimi quique viri è Tribubus Judæ & Benjaminis. Pertinent hæc ad tempora Sedekiæ.

26. *Portæ ejus*] Ambiguum eſt loquendi genus, quo poſſunt & portæ Jeroſolimæ intelligi, & urbes vicinæ.

Quæ munda erat] Mulieres, mundiùs antea veſtiri ſolitæ, in pulvere, præ luctu, volutabuntur, neque munditiem veſtium ampliùs curabunt.

COMMENTARIUS
In CAPUT IV.

1. ADprehendent virum unum *&c.*] Hæc eſt deſcriptio paucitatis virorum, quorum maxima pars, bellis, quæ à temporibus Eſaiæ, ad captivitatem Babylonicam, gerenda erant, peritura fuit.

Pane noſtro veſcemur &c.] Profitebantur ſe ſibi de neceſſariis proſpecturas, ne vir unus, territus ſumtibus, in tot uxores faciendis, eas ducere domum nollet. Nam quamvis Reges & Proceres ditiores multas haberent uxores; attamen privati & pauperiores, ea in re, libidini indulgere vix poterant. Quod etiamnum hodie, apud Mohammedanos, quibus Polygamia licita eſt, fieri ſæpiùs audivimus ab iis qui Orientem adiere.

De nomine tuo &c.] Dicamur tantùm uxores tuæ, ne virginitatis ferendum nobis ſit

oppro-

& opprobrium noſtrum tollas. 2. Erit tamen, tempore illo, ſurculus Jehovæ decori & gloriæ, & fructus terræ ſublimitati & ornamento iis, qui evaſerint in Iſraële. 3. Erit qui relictus fuerit in Sione, & ſuperſtes Jeroſolimæ; ſanctus vocabitur quisquis ſcriptus erit inter vivos Jeroſolimæ. 4. Poſtquàm ablueri ſordes puellarum Sionis & ſanguinem Jeroſolimæ è media urbe amoverit, ſpiritu judicii & ſpiritu ardoris; 5. creabit Jehova, ſupra omnem habitationem montis Sionis, ſupráque ejus conventus, interdiu quidem nubem & fumum, noctu verò ſplendorem ignis & flammam, nam ſupra omnes

træ ſubvenias. 2. Eo tempore erit germen Creatoris decori atque gloriæ, & fructus terræ creabit honorem, & decus, ſuppeditabitque iis qui evoſerint è ſtirpe Iſraelis. 3. Qui ſuperfuerit ex Iſraele in Sione & qui reliquus Jeroſolimæ, ſancta *proles* vocabitur, & quisquis ſuperent in ea urbe, atque inter vivos in Cenſualibus libris ſcribetur; 4. poſtquàm Deus ſordes filiarum Iſraëliditum abluerit & cædes in ea urbe Jeroſolimitanorum nullæ poſtea fient; immiſſo in eos ſpiritu juſtitiæ & ſpiritu zeli, quo ſtimulabuntur. 5. Tum demum Deus in monte Sione gloriam ſuam patefaciet, ut olim in ſolitudinibus Arabiæ. Conventus ſacri interdiu nube obſcura tegentur, fumo verò

opprobrium, quaſi ab omnibus ſpretæ viros invenire non potuiſſemus.

2. *Surculus Jehovæ*] צמח יהוה *tſemahh Jehovah.* Metaphora ducta ex arbore exciſa, quæ ſurculo repullulat, & plures poſtea arbores ex ſe ſe gignit. Sic cùm pauculi rediiſſent è Babylonica captivitate Judæi, & pauciores manſiſſent in Judæa à Chaldæis devaſtata, in ingentem populum tandem excrevere.

Decori & gloriæ] Erit cur reduces è Babylonia, aliundéque è vicinia Judæi, ſibi numero ſuo decus & gloriam partum iri ſperent; ſed quod poſteri magis ac magis ſentient.

Sublimitati &c.] Etiam copià terræ proventuum ſe ſe extollent, & apud vicinos in pretio habebuntur.

Sanctus vocabitur] Erit è proſapia Jacobi, Deo conſecrata, non è colluvie vicinarum gentium, Jeroſolimam conventurarum, & agros vicinos occupaturarum, ſi nimis pauci eſſent illic Judæi; quippe qui nomen ſuum, ob paucitatem, vix tueri poſſent.

Quisquis ſcriptus erit inter vivos] Vel, *adſcriptus erit vivis.* Hoc eſt, omnes familiæ, quæ etiamnum aliquà ſui parte ſuperſtites, in Libris cenſualibus, ut more Romano loquar, ſcribentur. Vide ad Exodum XXXII, 32. & quæ illic dicta ſunt. לחיים *lebhajim* vertimus *inter vivos*, ex formula in recenſione populi non ignota, ubi ל *inter* ſignificat. Vide Num. III, 40. & alia exempla à *Noldio* ad ſignificat. particulæ XIX. adlata. LXX. tamen Intt. *εἰς ζωὴν*, & Vulgatus *in vita.* Sed cùm חיים hhajim tam *vivos*, quàm *vitam* ſignificet; prius prætulimus, quia de hominum cenſu agitur.

4. *Sordes filiarum* &c.] צאת בנות ציון *tſoath bnoth tſijon*; צאה *tſoah*, quidquid exit, propriè eſt excrementum. Vide infra XXVIII, 8. Prov. XXX, 12. Intelliguntur verò hìc vitia & ſcelera Judæorum, quæ Deus abluit, cùm, ſuppliciis de iis ſumtis, quando in captivitatem abducti ſunt, impedit ne ſimilia in poſterum admitterentur.

Sanguinem] *Sanguines*; hoc eſt, cædes commiſſas Jeroſolimæ; quas Deus amovit ejus exſcidio.

Spiritu judicii] Hoc eſt, juſtitiæ ſuæ gravibus effectibus, ſeu pœnis; nam *ſpiritus juſtitiæ* eſt ipſa juſtitia, ut *ſpiritus ſapientiæ* ſapientia, *ſpiritus zelotypiæ* zelotypia, & ſimilia.

Spiritu ardoris] ברוח בער *bronahh baher*, hoc eſt, iræ, quæ in Deo eadem eſt ac juſtitia; Deus enim non iraſcitur, ſi propriè loquamur, ſed judicem agit, hoc eſt, reos contumaces plectit. Vide librum *Lactantii*, de Ira Dei.

5. *Creabit*] Hoc eſt, faciet ut ſint quæ mox ſequuntur, ſed metaphorico ſenſu.

Supra omnem habitationem] על כל מכון *hal chol mchon*; hoc eſt, locum habitationis. Vide Exod. XV, 17. & 1. Reg. VIII, 13. Vix opus eſt dictu, vocibus *montis Sionis*, totam Jeroſolimam intelligi.

Supráque ejus conventus] מקראיה *mikraeha*, convocationes ejus, vel conventus. Intelligi poſſent Synagogæ, ſi conſtaret fuiſſe ejusmodi loca Jeroſolimæ, tempore Eſaiæ; ſed nihil vetat eo nomine ſignari conventus poſt reditum è Captivitate, intra urbem Jeroſolimam, inſtituendos; qui Synagogæ poſtea dicti ſunt, ab Helleniſtis; quod nomen & locis ipſis tributum, ut *Proſeuchæ* vocata ſunt loca, ubi orationes ad Deum ſundebant. Non vaticinatur enim Eſaïas de re, quæ ſuo tempore futura eſſet, ſed diu poſt ætatem ſuam. Mirum eſt LXX. Intt. vertiſſe hìc πάντα τὰ περικύκλῳ, pro על מקראיה *ſupra conventus ejus*, & Hieronymum: *& ubi invocatus eſt.*

Interdiu quidem nubem &c.] Significat Propheta ſingularem prorſus curam Jeroſolimæ recidivæ, nempe; quam Deus geſturus erat, ut eam contra molitiones vicinorum tutaretur; cujus promiſſionis implementum cernere eſt, apud Nehemiam, plenúsque intelligeremus, ex ſequentium temporum hiſtoria, ſi quæ ſatis adcurata ad nos perveniſſet. Imagine autem notiſſima utitur, ex Hiſtoria Moſaica, Num. IX, 15. & ſeqq.

Nam ſupra omnes &c.] כי על כל כבוד חפה *chi hal chol chabod hhupphah.* *Gloria* vocatur hìc nubes & ignis, quæ erant, in caſtris Iſraëlis, ſymbola præſentiæ divinæ. In Templo, ubi igni locus non fuit, ſola nubes *gloria Jehovæ* dicitur, ut 1. Reg. VIII, 10. Dicitur autem hìc חפה *operimentum*, vel *integumentum*, quia erat ſymbolum divinæ protectionis, quam hìc toti Jeroſolimæ pollicetur Propheta; nam verbum חפף *hhaphaph* eſt *protegere* Deut. XXXIII, 12. & frequens occurrit in Lingua Chaldaïca. LXX. Intt. πάσῃ τῇ δόξῃ σκεπασθήσεται, ſed non dixit

omnes gloria Dei *erit*, operimentum. [6]. Tabernaculum erit in umbram interdiu, quæ ab ardore *defendat*, inque perſugium & latebram ab inundatione & pluvia.

Canticum de vinea Dei, hoc eſt, Iſraële, ejúsque prolixior explicatio.

CAPUT V.

[1]. CANTABO nunc de eo quem amo, canticum amici mei, de ejus vinea. VINEA fuit ei quem amo, in colle pingui. [2]. Sepivit eam, lapidibus purgavit, plantavit in ea generoſum palmitem, ædificavit turrim in medio, & torcular etiam

verò & luce noctu involventur, ut Tabernaculum in deſertis iisdem locis. 6. Tabernaculum in monte Sione interdiu umbram præbebit ad æſtum vitandum, ſimulque locum, ubi non erit cur ſibi timeant qui eò confugient ab imbribus, immodicisque omnibus pluviis; hoc eſt, in omnibus calamitatibus erit quaſi Aſylum.

PARAPHRASIS.

1. CANERE nunc liceat carmen, quod ad Deum, quem ſummo amore proſequor, pertinet: Vinea fuit ei, quem amo, in colle, qui cultu ejus pinguis factus erat. 2. Eam ſepe, ne expoſita eſſet feris, cinxerat, lapidibus purgaverat, in ea optimum genus vitis plantarat, ædificarat in ea tur-

dixit Propheta בכל כבוד *bechol chabod*, ſed על כל *hal chol*, unde facile eſt intellectu voculam כל non referri ad *gloriam*, quæ non protegitur, ſed ipſa protegit eos quibus imminet. Non meliùs *Hieronymus* habet. *Super omnem gloriam protectio*, ob rationes adlatas.

6. *In umbram interdiu*] Quæ ab ardore ſolis defendat, quando ſol lucet; ſin verò pluvium ſit cœlum, pluviam arceat. Sententia eſt Templum Dei, aut Deum in eo præſentem, quomodocumque res humanæ habeant, futurum Judæis perſugium, temporibus difficilioribus.

COMMENTARIUS
In CAPUT. V.

1. DE *eo quem amo*] לידידי *lididi*, quod verti etiam queat *ei quem amo*; nam Canticum hoc parabolicum erat quidem de eo quem amabat Propheta; hoc eſt, de Iſraële, ſed ei etiam à Propheta occentatum eſt. ל utrumque, ut notum eſt, ſignificat, etiam in hoc ipſo commate.

Amici mei] דודי *dodi*. דוד *dod* & *amatum* & *patruum* ſonat. Ideóque LXX. Intt. & *Symmachus* τῷ ἀγαπητῷ, *Aquila* verò τῷ πατραδέλφῳ, & Vulg. *patrui*. Sed prius ſatius eſt, nihil enim eſt quod agat hìc *patruus*, ſed *adamatus* Eſaiæ, nempe, Deus; eſt auctor Cantici, & vineæ, ſeu Iſraëlis, dominus.

De ejus vinea] Vide Pſ. LXXX, 9. Ezek. XVII, 6. & ſeqq. Hoſ. X, 1.

In colle pingui] קרן בן שמן *keren ben ſchemen*, cornu filio olei, vel pinguedinis. Quamvis vox קרן *keren*, alibi non legatur, hoc ſenſu, nemo dubitet quin collis ſignificetur. Quare mirum LXX. Intt. vertiſſe ἐν κέρατι, ἐν τόπῳ πίονι, & Vulgatum: *in cornu filio olei. Filius olei*, pro pingui, eſt quidem Hebraïsmus notus, ſed quod imitari aliæ Linguæ non ſolent. Attamen tres alii Græci Intt. A. S. & Th. verterant ἐν κέρατι, ſed *Symmachus* ſequentia verba ἐν μέσῳ ἐλαιῶν, quaſi legiſſet בין *ben* inter, pro בן *ben* filius, & quaſi שמן *ſchemen* oleas ſignificaret. Ceteroqui *collem olei filium* vocare collem, cujus ſolum pingue eſt putem, quòd *cornu olei* dicatur propriè vas ſimile cornu, in quo oleum ſervatur, 1. Sam. XVI, 13. 1. Reg. I, 30. Durum videtur auribus noſtris dici collem vite conſitum, *cornu olei* vocari, propter fœcunditatem. Sed talia Orientalium linguarum conſuetudo non refugit.

2. *Sepivit eam*] ויעזקהו *vajehazzekebou*. LXX. Intt. φραγμὸν περιέθηκα, & Vulg. *ſepivit eam*. Alii *fodit eam*, ex Arabiſmo. Hoc ſolo loco cùm vox legatur, cúmque uterque ſenſus rei non malè conveniat, alterutrum eligas licet.

Lapidibus purgavit] ויסקלהו *vajeſakkelebou*, quæ vox alibi ſignificat *lapidibus obruere*, unde LXX. ἐχαράκωσα *vallo*, nempe, lapideo *inſtruxi*. Latinus verò *lapides ex ea elegit*, hoc eſt, ſeparavit, amovit, quod aptius.

Generoſum palmitem] שרק *ſchorek*, pro בשרק *bſchorek*. Vocem ipſam retinuerunt LXX. Intt. *Aquila* & *Theodotion*, at *Symmachus* ἐκλεκτὴν & Vulg. *electam*. *Hieronymus* ad hunc locum: *Solus Symmachus* electam *interpretatus eſt, non verbum è verbo, ut mihi videtur, exprimens, ſed ſenſum, qui tenetur in verbo. Aiunt enim Hebræi* Sorek *genus eſſe vitis optimæ, quod uberes fructus faciat atque perpetuos. Denique* Sorek *à quibusdam* καμπίναρον *interpretatur*. Vide & notata ad Gen. XLIX, 11.

Turrem in medio] Hoc eſt, *villam*, ſeu domum ruſticam, in quam vinum reconderetur, cum inſtrumentis cultui vineæ neceſſariis.

In ea excidit] חצב בו *hhatſab bo*; nempe, in rupe, quæ in collibus Judææ frequentes; aut, ſi libeat, in argilloſo ſolo. Solent enim in calidioribus oris torcularia eſſe in ſubterraneis locis, ne vinum torculari expreſſum, aut in cupis

etiam in ea excidit. Tum exſpectavit vineam edituram uvas *generoſas*, ſed labruſcas edidit. 3. Nunc verò, incola Jeroſolimæ, túque vir *è tribu* Judæ, judicium ferte, quæſo, inter me & vineam meam. 4. Quid præterea faciendum erat vineæ meæ, quod non fecerim in ea? Cur ergo, cùm exſpectarem ab ea editum iri uvas *generoſas*, labruſcas emiſit? 5. Nunc autem vos docebo quid ſim mox facturus vineæ meæ. Amotâ ejus ſepe, erit *aperta* ut depaſcatur: perfractâ ejus maceriâ, *patebit* conculcationi. 6. Tum eam vaſtabo, non putabitur, non ſarrietur, exorietur in ea vepris ac ſentis, vetabóque nubes ne in eam pluviam demittant.

7. Do-

turrem, in qua habitare poſſet; torcular in cella vinaria fieri curarat. Sed cùm exſpectaſſet uvas optimas, tempore vindemiæ, nihil niſi labruſcas protulit. 3. Tu vero Jeroſolimæ incola, tuque quiſquis in agris Tribûs Judæ habitas, judices futuri inter me & vitem meam ſedete. 4. Quid præterea erat faciendum vineæ meæ, quod non fecerim? Cur verò, cùm exſpectarem eam producturam bonas uvas, protulit tantùm labruſcas. 5. Nunc vos docebo, quomodo me geram erga vineam meam. Amovebo ejus ſepem, ut poſſit comburi, fractâ ejus maceria, poteritque à quovis conculcari. 6. Eam in vaſtitatem convertam, nec ampliùs putabitur, nec ſartietur, ſentes ejus ſolum occu-

cupis ſervatum antequàm torqueatur, aceſcat.

Labruſcas] באשים *beuſchim*. LXX. & Theod. ἀκάνθας, fruſtra; neque enim è vite naſcuntur ſpinæ, *Aquila* meliùs σαπρίας, ſi modò emendes ἀγρίας, ſubaudiáſque σταφυλὰς, *uvas*. Nam labruſca non fert σαπρίας; hoc eſt, putredines; niſi fortè *Aquila* verterit Etymologiam vocis, ut ſolet, nam באש *baaſch* ſignificat *fœtuit*. *Symmachus* habebat ἀτελῆ, & ſic quidem vocantur racemi non maturi, ut ait *Pollux* Onom. Lib. I. §. 243.

3. *Judicium ferte*] Deus reos ipſos, ut ſententiam ferant, compellat; quia, ſine manifeſta inſania, non poterant ipſi non damnare ſe, cùm tot beneficiis à Deo adfecti ingrati adverſùs eum fuiſſent. Tam manifeſta ſunt divinæ Beneficentiæ & Juſtitiæ, in regimine humani generis, & præſertim ejus partis hominum, quam lumine revelationis dignatus eſt; ut nemo non eorum agnoſcat, niſi furioſus ſit, Deum erga ſe bonum & juſtum fuiſſe, ſe verò improbum atque iniquum erga Deum. Deus *vineam ſuam*; hoc eſt, eam humani generis partem, quam ſingulari ratione excolendam ſuſceperat; vineam, inquam, ſuam Iſraëliticam, è generoſa prole Patriarcharum Abrahami, Iſaaci, & Jacobi, qui conſtanter eum ſolum coluerant, elegerat. Eam in fertiliſſimis Chananææ agris, lacte & melle fluentibus, collocarat. Protectione ſuâ eam ſepiverat, contra vicinorum populorum molimina, dum vinea fructus beneficiis divinis conſentaneos ediderat, ut nocere ei non poſſent. *Lapidibus* eam *purgaverat*, cùm omnia amoverat offendicula, quibus ad leges ſuas perfringendas adduci potuiſſent; ut cùm omnem idololatriam vetuerat, arctiore amicitiâ, & connubiis cum idololatris interdixerat; omniáque patefecerat divina ſua præcepta, ne errore laberentur. Fructum ejus collegerat atque adſervarat, quando pietatis Iſraëlitarum rationem habuerat, acceptam ſibi eſſe teſtatus, per Prophetas. Hæc cùm feciſſet & jure ſuo exſpectare poſſet gratum erga ſe Iſraëlitarum animum, quem conſtantiore legum ſuarum obſervatione teſtatum ab iis fieri par erat; eos ingratiſſimos, legum quippe negligentiſſimos, expertus fuerat. Cùm nihil horum negari poſſet, nihil ſupererat, niſi ut Judæi ſemet ipſi ore ſuo damnarent.

4. *Quid præterea faciendum erat* &c.] Eorum animos innumeris beneficiis ſibi conciliandos ſuſceperat; legibus eos ſuis illuſtrarat; ſubinde monitis Prophetarum caſtigarat & ad officium revocarat; immiſerat etiam, prout res poſtulabat, pœnas, ut contumaces animos frangeret; ita tamen ut ad officium redeuntes numquam non in gratiam reciperet, ne deſperatione ab ejus cultu alienarentur, atque ad alienos Deos deficerent. His factis, jure quærebat: *quid præterea faciendum eſſet vineæ ſuæ, quod non feciſſet*? Per eum non ſteterat quominùs Judæi religioſi & omni virtutum genere cumulati eſſent. Nulla erat culpa, niſi penès ipſos Iſraëlitas; quod ſummâ pietate atque humilitate agnovit Daniel Propheta, in eximiis illis precibus, quæ exſtant Prophetiarum ejus Cap. IX. Optimè in hunc locum *Chryſoſtomus*: πολὺ τῶν δικαιωμάτων ἡ ἀφθονία, ὅταν αὐτοὺς τοὺς ὑπευθύνους δικαστὰς καθίζῃ τοῖς ὑπ' αὐτοῦ γεγενημένοις καὶ τοῖς ὑπ' ἐκείνων: *ſummopere abundat Deus juſtè factis, quandoquidem conſtituit obnoxios judices eorum, quæ ab eo facta ſunt & eorum quæ ipſi fecerint*. Sed ſi iis temporibus, apud Hebræos, ea obtinuiſſet opinio, quâ ſtatuitur cauſa propemodum unica reditûs hominis ad ſanam mentem adflatus quidam ineluctabilis efficaciæ; quo, ſi adſit, ſemper homo emendatur; ſi abſit, numquam; reſpondere potuiſſent pervicaces Iſraëlitæ Prophetæ, Deum omnia feciſſe vineæ ſuæ, ut bonos ederet fructus, præter unum illud, ſine quo edi non poſſunt. Sed ante Afrorum controverſias nemo ita ſenſerat.

Cur ergo, cùm exſpectarem &c.] *Cur exſpectavi facturam uvas, & fecit labruſcas.*

5. *Quid ſim mox facturus*] אשר אני עשה *aſcher ani boſcheh*, quæ ego faciens, ut ſignificetur paullò pòſt futurum; hoc eſt, tempore Nebucadnezzaris, quod Prophetæ non usque adeò remotum viſum.

Amotâ ejus ſepe] *Amovere ejus ſepem & erit ad depaſcendum* &c.

6. *Tum eam vaſtabo*] *Et ponam eam vaſtitatem.*

Non ſarrietur] לא יעדר *lo jebader*. Quod poſſit *fodietur* etiam verti, cum LXX. Intt. & Vulgato.

Vetabóque nubes &c.] Cùm ad neglectum vineæ

7. Domus Iſraëlis eſt vinea Jehovæ *Dei* exercituum, & viri *è Tribu* Judæ ſunt plantarium, quod in deliciis habebat. Exſpectavit ab iis jus, en verò iniquitatem; juſtitiam, en verò clamorem. 8. Væ jungentibus domum domui, & agrum agro continuantibus, donec locus deſit, & ſinantur ſoli habitare in terra. 9. Me audiente, *dixit* Jehova Deus exercituum, *ne vivam* niſi domus multæ ad vaſtitatem redigantur, & quidem magnæ ac pulcræ, ita ut nemo in iis habitet. 10. Vineæ decem jugera reddent bathum unum, & Chomerum ſementis Epham.

11. Væ iis, qui mane ſurgunt, ut ſectentur ſiceram, & qui ad crepuſculum usque moran-

occupabunt, in ea erunt vepres & ſentes. Tum etiam vetabo nubes pluviam in eam fundere. 7. Erat verò vinea Creatoris exercituum Dei familia Jacobi, & Judæ ſoboles, quæ erat ei in deliciis; à qua exſpectabat æqua judicia, cùm innocentes injuriâ adfecerit, & æqua judicia, cùm clamores ejus injuriæ excitarent.

8. Væ autem vobis, qui domum domui addidiſtis, & agrum agro adjunxiſtis, donec deeſſet ſolum, quod invaderetis, & ſoli terram Judæam occuparetis. 9. Me audiente, dixit Creator Deus exercituum: ne vivam, niſi permultæ domus in vaſtitatem convertantur, magnáque & egregia ædificia incolis deſtituantur; 10. nam decem jugera vitibus conſita, bathum unum vini proferent, & Chomeri ſementis Epham unam.

11. Væ illis, qui mane ſurgunt, ut ſe inebrient, atque ad veſperam usque bibunt, donec ebrii ſint; 12. qui-

vineæ accedit magna ſiccitas, nullum prorſus fructum edit.

7. *Domus Iſraëlis*] כי כרם יהוה *chi cherem Jehova*, ubi abundat כי, ut paſſim.

Quod in deliciis habebat] *Deliciarum ejus.*

Jus, en verò iniquitatem] למשפט והנה משפח *lammiſchphat, vehinne miſchphahh.* Eſt Paronomaſia, quâ delectatos Hebræos, multis oſtendet *Mer. Caſaubonus* Diſſert. de Lingua Hebraïca. משפח aut מספח *vitiliginem*, aut *ſcabiem* vertunt; ſed cùm hìc opponatur *juri*, ἀνομίαν, *iniquitatem*, ut habent LXX. & Latinus Intt. ſignificet neceſſe eſt. Similis eſt Paronomaſia in ſequentibus verbis, inter voces צדקה *tſedakah*, juſtitia & צעקה *tſebakah*, clamor; nempe, injuriâ adfecti. Vide & C. XXIV, 16.

8. *Væ jungentibus domum* &c.] Hæc ſpectant ad homines potentes, qui, ut laxiùs habitarent, vicinas domos coëmebant, quas ſuæ adjungerent, vel vi dominos ex iis ejiciebant, aut litibus, aliisque injuriis ad exeundum adigebant.

Agrum agro continuantibus &c.] Ut latifundia ſua ampliarent, pauperes è vicinis agris, iisdem artibus, abigebant. Similis aviditas apud Romanos fuit, etiam antiquioribus temporibus; qua de cauſa, lata Lex Licinia *ne quis plus quingenta jugera agri poſſideret*, ut ait *Livius* Lib. VI. c. 35. Nec multis pòſt annis, ut idem auctor eſt Lib. VII. c. 16. *C. Licinius Stolo à M. Popillio Lænate, ſuâ lege, decem millibus æris eſt damnatus, quod mille jugerûm agri cum filio poſſideret, emancipandóque filium fraudem feciſſe legi.* Poſtea etiam Lex obſolevit, atque iterum à Ti. Graccho lata, ut docebit *Appianus* de Bello Civili Lib. I. Nihil verò Legem illam *excitavit, niſi ingens cupido agros continuandi*, ut alibi loquitur *Livius*. Lex quidem, de reſtituendis prædiis anno Jubilæo, ejusmodi cupiditati obviam iverat; ſed cùm leges divinæ omnes, partim certè negligerentur, ne ea quidem Lex obſervata videtur.

Donec locus deſit] עד אפס מקום *had ephes makom.* LXX. Intt. ἵνα τοῦ πλησίον ἀφέλωνταί τι: Meliùs *Aquila* ἕως τοῦ πέρατος τόπου, ſed optimè *Symmachus* ἕως τοῦ μὴ εἶναι τόπον, quod ſequutus eſt etiam *Theodotion*. Deeſt locus ſi mons, ſi fluvius, ſi fines Tribûs obſtent. Quàm autem inviſa res eſſet è prædio paterno quempiam invitum ejicere ſatis liquet ex eo quod narratur, de Achabo & Nabotho 1 Reg. XXI.

Et ſinantur &c.] *Et collocemini vos ſoli in medio terræ.*

9. *Me audiente*] *In auribus meis.*

Ne vivam] Hoc, aut ſimile quid ſupplendum, in jurandi formulis, quæ plerumque ſunt Ellipticæ.

10. *Decem jugera*] צמדי כרם *tſimde cherem*, poſterior vocula additur, quia צמד propriè de *pari* jumentorum dicitur; ſed tralaticio ſignificatu ſpatium, quod jugum bonum uno die araret. LXX. Intt. Οὗ γὰρ ἐργῶνται δέκα ζεύγη βοῶν, quaſi pro כרם legiſſent פרים *pharim*, juvenci. Meliùs Hieronymus: *decem jugera vinearum.*

Bathum unum] בת אחת *bath ebbath.* Menſura liquidorum, quæ reſpondet ephæ menſuræ ſiccorum, eáque circiter LX. Pintarum Vini Anglicarum. Vide *Ed. Bernardum.* De Menſur. & Ponderibus Antiquorum. LXX. κεράμιον, Vulgatus *laguncalam*, quod parum nimis videtur.

Chomerum Sementis Epham] Menſura Chomeri decies major eſt menſurâ Ephæ; unde ſterilitatem æſtimare licet longè maximam, quâ decima tantùm pars ſementis terræ commiſſæ colligeretur. LXX. Intt. ὁ σπείρων ἀρτάβας ἓξ, ποιήσει μέτρα τρία, minùs commodè. Proportionem meliùs ſervavit *Hieronymus*, qui habeat: *triginta modii ſementis facient modios tres.* Adito eumdem *Bernardum.*

11. *Siceram*] שכר *ſchechar.* Siceram ſic deſcribit, ad hunc locum, *Chryſoſtomus*: Σίκερα δὲ ἐνταῦθά φησι τὸν φοινίκων τὸν ὀπὸν, ὃν ἐπετήδευον συντρίβοντες τὸν καρπὸν καὶ καταθλῶντες, εἰς οἴνου καταχρηματίζειν φύσιν. καρωτικὸν δὲ ἐστι τὸ τοιοῦτο καὶ μέθης ἐργατικόν: *Sicera verè hîc vocat palmarum ſuccum, quem parabant conterendo fructum & confringendo, ita ut mutaretur in naturam vini. Soporem verò talis potus, atque ebrietatem creat.* LXX. Intt. τὸ σίκερα more Syriaco, qui שכרא ſcribunt. *Aquila & Symmachus* μέθυσμα, *Hieronymus*, *ebrietatem*, qui ſic habet in Commentario. *Pro ebrietate* (meliùs dixiſſet, potu inebriante) *quam Aquila eſt interpretatus & Sym-*

morantur, *in compotatione*, donec vinum eos incenderit. 12. Cithara, nablium, tym-
panum, tibia, & vinum, ſunt in eorum conviviis; at opera Jehovæ non adtendunt,
neque facta manuum ejus vident. 13. Propterea migrabit populus meus, *quòd ſit* ſine
ſcientia, & gloria ejus erunt homines famelici ac multitudo ejus arebit ſiti. 14. Ideò
ſepulcrum adpetentiam ſuam augebit, aperiétque os ſuum præter modum & eò deſcen-
det ſplendor ejus, turba, qua in eo ſtrepit, & qui *nunc* hilares ſunt. 15. Incurvabi-
tur homo *plebeius*, vir *illuſtris* humilis erit, & oculi ſuperborum dejicientur. 16. Ef-
feretur Jehova *Deus* exercituum, judicio *ſuo;* Deus ſanctus, ſanctus prædicabitur, jus-
titiâ *ſuâ*. 17. Paſcentur agni, more ſuo, & deſerta pinguium arietum, comedent pe-
regrini.

18. Væ

12 quique adhibebunt nablium, tympanum, & tibiam compotationibus ſuis; dum iis quæ fieri vult Creator, dum ejus operum nullam rationem habent. 13. Propterea in captivitatem abductus eſt populus meus, propter officiorum ſuorum ignorantiam; honoratiſſimi quique Iſraëlitarum fame laborant, & plebes ſiti exareſcit. 14 Propterea ſepulcrum auxit aviditatem ſuam, atque aperuit os ſuum præter modum. Deſcendet vero decus ejus multitudo, ſtrepitus ejus, & qui eo lætatur. 15. Humilem ſe præſtabit homo plebeius, demittet ſe vir nobilis atque oculi ſublimium in terram defigentur.

16. Sublimem ſe oſtendet Creator omnium, & Deus exercituum in judiciis de hominibus ferendis, & Deus ille ſanctus ſanctum ſe præſtabit, juſtis judiciis quæ de hominibus feret. 17. Paſcentur agni in locis, in quæ à paſtoribus agentur; ſed pinguiores

Symmachus, LXX. *ipſum Hebraïcum poſuerunt* SICERAM, *quod omnem ſignificat potionem, quæ inebriare poteſt & ſtatum mentis evertere.* Quod ait *qui mane ſurgunt* oſtendit turpem ebrietatem, quia paullò pudentiores matutino tempore numquam inebriabantur, ne omnibus negotiis, per totum diem, inepti eſſent. Vide Act. II, 15. & quæ illic habent Interpretes. Adde & Eccl. X, 16.

Ad crepuſculum usque &c.] Qui non tantùm mane bibunt ſed & ad veſpertinum tempus compotationem protrahunt; quod eſt immodicæ prorſus ebrietatis.

12. *In eorum conviviis*] משתיהם *miſchthehem*, pro במשתיהם *bmiſchthehem*, in eorum conviviis.

Opera] פעל *phohal*, opus; ſed eſt numerus ſingularis, pro plurali, ſunt enim innumera Dei opera.

Non adtendunt] יביטו *jabbitou* reſpicient; hoc eſt, contemplari atque adtendere ſolent. Homines ebrioſi neque opera Dei, ſeu creaturas, neque rerum humanarum regimen adtendere ſolent; ſed pecudum ritu vivunt, dum cuticulam tantùm curant.

13. *Homines famelici*] מתי רעב *mthe rahab*, homines famis; hoc eſt, cibos tantùm ſectantes, ut poſtea *arere ſiti* dicuntur potûs avidiores, non inopiâ potûs, ſed bibacitate.

Arebit ſiti] צחה צמא *tſibbe tſamo*. Verbum hic tantùm exſtat. *Hieronymus: ſiti exaruit.* LXX. δίψος ὕδατος incommodè.

14. *Adpetentiam ſuam augebit*] הרחיבה נפשה hirhhibah napſchah, *dilatabit adpetentiam ſuam.* Deſcribitur ſepulcrum quaſi fera vorax, & orexi rabidâ omnia deglutiens. Inter inſatiabilia recenſetur, Proverb. XXX, 15, 16. De ſignificatione hac vocis נפש *nepheſch* ſæpiùs diximus. Sed vide qoæ adnotavimus ad Num. XI, 6. Hæc autem ſignificant multos intemperantiâ in cibo & potu perituros.

Præter modum] לבלי חק *lbilthi hhok*, poſterior vocula *certum demenſum* propriè ſignificat, hìc *modum* in re quapiam ſervandum, atque ultra quem progredi non licet.

Splendor ejus] הדרה *hadarah*. Illuſtriores viri hac voce ſignantur, ſequentibus verò plebeii. Suffixum fœmininum, huic voci & ſeqoentibus additum, refertur ad ארץ *terra*, quæ ſubaudienda; nam עם *ham*, quod anteceſſit maſculini eſt generis. Mutatio generum frequens eſt in Prophetis, ſed ſæpe ſubaudienda varia ſubſtantiva, in ejuſdem orationis ſerie.

Quod in eo ſtrepit] ושאונה *ouſcheonah*, *& ſtrepitus ejus*; nempe, terræ, ut dixi.

Qui nunc hilares ſunt] ועלז בה *vehalez bah*, & exſultans in ea; terra, ſcilicet. Non mutavimus genus, ſed rem ita expreſſimus ut omnia ad *populum* referrentur, quod Latinè loquentibus commodius erat. Addidimus autem *nunc*, perſpicuitatis cauſâ; ut intelligat Lector eos, qui in hilaribus conviviis vitam agebant, tum cùm ſcriberet Propheta, hilaritatem ſuam poſtea triſtitiâ mutaturos fuiſſe. Hæc autem omnia licentiùs ſunt à LXX. Intt. verſa: καταβήσονται οἱ ἔνδοξοι, καὶ οἱ μεγάλοι, καὶ οἱ πλούσιοι, καὶ οἱ λοιμοὶ αὐτῆς, quamvis aliter non legerint, quàm nos.

15. *Homo plebeius, vir illuſtris*] Eſt in Hebraicis אדם *adam* & איש *iſch*, quibus vocibus cùm opponuntur inter ſe, ſignificatur id quod expreſſimus.

Dejicientur] In humum.

16. *Efferetur judicio ſuo*] ויגבה במשפט *vajjigbah bammiſchphat*; hoc eſt, extolletur, ob pœnas qoas de improbis ſumſerit; nam *judicium* & *ſupplicium* paſſim ſunt idem, cùm de judicio divino & malis hominibus ſermo eſt.

Sanctus prædicabitur &c.] נקדש בצדקה nikdaſch bitsdaka, *ſanctificabitur in juſtitia*; dicetur ab omnibus ſanctus & juſtitiæ amans cùm ſe ejusmodi oſtenderit, ſupplicio impiorum Judæorum, & qui antea ſanctus erat in ſe; poſtmodum hominum etiam judicio ſanctus habebitur.

17. *Paſcentur agni more ſuo*] ורעו כבשים כדברם *rahou chebaſchim chedobram*, ſecundùm ductum ſuum, prout duci ſolent, vel more ſuo; nam verbum דבר ex Chaldaïſmo *ducere* ſignificat Pſ. XVIII, 48. ubi vide not. Sic Vulg. *paſcentur agni juxta ordinem ſuum.* Sed LXX. Intt. βοσκηθήσονται οἱ διηρπασμένοι ὡς ταῦροι. Putat

 Lud.

[18]. Væ iis qui trahunt iniquitatem funibus mendacii & peccatum veluti vinculis craſſioribus plauſtri; [19]. *&* qui dicunt: maturet, properet opus ſuum *Deus*, ut *id* videamus; adpropinquet & eveniat conſilium Sancti Iſraëlis, ut *id* norimus! [20]. Væ dicentibus id eſſe bonum quod malum eſt, & malum quod bonum eſt; qui mutant tenebras in lucem & lucem in tenebras; quique dulce, volunt eſſe amarum & amarum dulce!

guiores pecudes in ſolitudinibus paſcentes à peregrinis comedentur. 18. Væ illis, qui moliuntur malitiam, velut funibus mendacii, & ſingula peccata artibus, quas conferre poſſis cum funibus quibus plauſtra trahuntur! 19. Iidem dicunt, pro ſua impietate: feſtinet Deus facere quod ſtatuit, adceleret opus ſuum, ut id videamus. Adpropinquet & adveniat conſilium ſancti Dei Iſraëlis, & ſciemus eum talia curare.

20. Væ ſit dicentibus malo *viro*: bonus es; & bono, malus es; qui mutant tenebras in lucem & lucem in tenebras; amarum in dulce, & dulce in

Lud. Cappellus pro כְּבָשִׂים legiſſe eos כְּבָשִׂים hoc eſt, *ſibacti*, & pro כְּבָרִים iterum ſcripſiſſe כְּאַבִּירִים ut tauri. *Sam.* verò *Bochartus* Hieroz. P. I. Lib. II. c. 41. נבזם כהפרים *nibzim chehappharim*, direpti ut tauri; ad quod loquendi genus adludit Sirachides C. VI, 2. Eccleſiaſtici. Sed velle divinare quid in obſcuro loco LXX. Intt. legerint, ſæpe eſt micare in tenebris, & hoc præterea loco vix ullum ſenſum, habent eorum verba.

Deſerta pinguium arietum comedent peregrini] וחרבות מחים גרים יאכלו *vechorboth mechim garim jochelou*. LXX. Intt. καὶ τὰς ἐρήμους τῶν ἀπειλημμένων ἄρνες φάγονται, ubi *Lud. Cappellus* vult eos legiſſe כרים *charim*, agni, pro גרים *garim* peregrini, deinde ſcribendum ἀπηλειμμένων ab ἀπαλείφομαι *deleor*, quia מחים deduxerunt à מחה *mahhah*, delevit, quaſi efferendum eſſet מְחוּיִם deleti. Similia habet *Sam. Bochartus* Hieroz. P. I. Lib. II. c. 45. putatque in verbis Græcis ἀπαλειφομένων legendum, non ἀπειλημμένων. Sed nec ullum commodum ſenſum hæc pariunt. Hieronymus: *deſerta in ubertatem verſa advenæ comedent*. At חרבות מחים, ſi poſteriorem vocem, quaſi adjectivum conſtruas cum antecedente ſubſtantivo, primùm eſt ſolœcum, deinde obſcurum & ſine exemplo, ac analogia. Primis commatis verbis vult Propheta, abductis in captivitatem Judæis, forè *ut etiamnum* paſtum ducantur agni, quos habuerant, nempe, à paſtoribus Chaldæorum, ut antea ſolebant; ſed à peregrinis arietes pingues, qui in ſolitudinibus Judææ, incolis deſtitutæ, paſcentur, comeſtum iri, מחים hìc & Pſ. LXVI, 15. eſſe pingues conſentiunt Rabbini, deducúntque à מוח *medulla*, quæ eſt oſtium pinguedo; quod confirmat, loco Hierozoïci poſtremùm memorato, *Sam. Bochartus*.

18. *Væ iis, qui trahunt iniquitatem funibus mendacii*] משכי העון בחבלי השוא *moſchechè hahavon behhable haſſchao*. Intelliguntur ſine dubio ii, qui deſcribuntur verſu 19. & duobus ſequentibus, & qui non tantùm peccabant, ſed delicta falſis retioeinationibus tueri cnnabantur. Itaque *funes mendacii* חבלי השוא ſunt callidæ ratiocinationes ad homines irretiendos adhibitæ. Hinc derivatum ejuſdem radicis תחבלות *thahhbouloth* prudentia conſilia ſignificat, quod quamvis in bonam partem ſumatur, etiam *callida conſilia* deſignat. Vide de hac voce dicta ad Prov. I, 5. Ratio tranſlationis hæc eſt, quòd aſtutæ ratiocinationes ſint *funium* inſtar, quibus animi conſtringuntur. Ergo *trahere iniquitatem funibus* perinde eſt ac ratiocinationibus homines ad improbitatem adducere, quod eſt extremæ nequitiæ. Habet hæc loquutio quiddam παροιμιῶδες.

Veluti vinculis craſſioribus plauſtri] וכעבות העגלה *vechahaboth hahagalah*; hoc eſt, ad peccandum craſſioribus argumentis perſuadere; quia animus ſemel depravatus etiam abſurdioribus rationibus ad flagitia admittenda pellicitur. *Mala mens*, *malus animus*. LXX. Intt. habent δαμάλεως, quia legerunt עֶגְלָה *junicis*.

19. *Qui dicunt maturet* &c.] Cùm Prophetæ, juſſu Dei, minas intentarent, quales antea legimus; non negabant homines mali & impii, impietatem aliquo modo diſſimulantes, poſſe fieri ut talia contingerent, nec Prophetas mendacii apertè arguebant; ſed dicebant ea eſſe remotiora, nec ante eventum fidem prædictionibus haberi poſſe; itaque properaret Deus id effectum dare, quod minitus erat; quo conſpectu, omnes ei eſſent credituri. Vide Jerem. XVII, 15. Ham. V, 18.

Ut id videamus] Ut, re conſpectâ, nullum ſupereſſe poſſit dubium. Homines nequam putabant rem dilatam, perinde eſſe ac vanam & irritam.

Conſilium ſancti Iſraëlis] Hoc eſt, quod dicebatur Deus ſtatuiſſe, apud ſe, de captivitate Hebræorum; quod admittere ſe puſſe, quaſi indubitatum negabant, niſi cùm experientiâ deprehendiſſent vaticinia fuiſſe vera; nam hìc *noſſe* eſt experiri, cùm de re præſente agatur.

20. *Eſſe bonum quod malum eſt*] לרע טוב *larah tob* malo, vel de malo bonum; hoc eſt contendentibus prava facinora eſſe bona, & bona mala; quod fecerunt Epicurei, aliique, qui omne diſcrimen virtutis & vitii ſuſtulerunt; quaſi juſtum eſſet θέσει non φύσει, inſtituto hominum, non re ipſâ; adeò ut, ſi voluiſſent homines *bonum* futurum eſſe, quod nunc malum vocamus & viciſſim; quod graviores Philoſophi, ut *Plato* Lib. X. de legibus, confutarunt. Hoc enim conceſſo, nihil erat turpe, nihil honeſtum, quod non poſſet contrarii nominis particeps fieri, omnium vitæ officiorum vis & neceſſitas prorſus concidebant; ſimulque ſocietas ipſa humana, quæ iis continetur, evertebatur. Quod hìc pluribus demonſtrare non adgrediar.

Qui mutant tenebras &c.] *Ponentes tenebras in lucem* &c. Hæc verba & ſequentia continent occultam comparationem, quaſi dixiſſet Propheta: Qui dicunt eſſe bonum id, quod malum

Digitized by Google

dulce! 21. Væ iis, qui ſunt ſibi ſapientes & qui ſibi prudentes videntur! 22. Væ fortibus ad bibendum vinum, & ad miſcendam ſiceram ſtrenuis! 23. Sontem juſtum pronunciant, *propter* mercedem muneris, dum innocentium juſtitiam ab iis amovent. 24. Quare ut flamma ignis abſumit ſtipulam, & glumam exedit: radix eorum ut putredo erit, & gemma ſicut pulvis adtolletur; quia ſpreverunt legem Jehovæ *Dei* exercituum, & verbum Sancti Iſraëlitarum Dei faſtidiverunt. 25. Ideò accenſa eſt ira Jehovæ in popu-

in amarum! 21. Væ iis qui ſapiunt, in ſuis ipſorum oculis, & ſibi prudentibus! 22. Væ iis, qui ſunt robuſti in bibendo vino, & hominibus ſtrenuis ad miſcendam ſiceram! 23. Qui juſtum pronunciant quempiam, propter mercedem acceptam, juſtitiam juſtorum ei auferunt. 24. Quam ob rem, ut flamma minor abſumit ſtipulam: ſic flamma paullo major, eam obſcurat, ut putredo, & florem ejus inſtar pulveris diſſipat; nam ejusmodi homines ſpreverunt Leges Divinas. 25. Quamobrem iratus

malum eſt; & malum eſſe, quod eſt bonum, perinde faciunt, ac qui contenderet nullum eſſe diſcrimen inter lucem & tenebras, idémque eſſe amarum ac dulce. Non minus eſt diſcrimen inter notiones animi de Virtute ac Vitio, quàm inter modos, quibus adficimur, luce & tenebris, dulci & amaro; neque illa magis confundi, miſcerique poſſunt, quàm hæc. Quod eſt à Propheta non ſapientiſſimè tantùm, ſed etiam pulcherrimè dictum.

21. *Qui ſunt ſibi ſapientes* &c.] *Sapientibus in oculis ſuis & prudentibus coram faciebus ſuis.* Hæc non pertinent ad eos, qui verè ſapiunt, hoc eſt, verum Deum, & ejus leges certò norunt, ſapientiam & æquitatem earum intelligunt, hujúsque ſuæ ſapientiæ ſibi conſcii ſunt; non magis enim conſcientiam ſuam ignorare poſſunt, quàm alienam noſſe, & ſunt quædam ita certa, ut de iis dubitare non liceat; niſi in Academicorum inſanos ambages incidere velimus. Pius Iſraëlita eorum temporum, divinarum legum ſciens & obſervans, pro temporibus illis, non potuit, nec debuit dubitare an eſſet vicinis Idolulatris, aut imperitis ſuis popularibus ſapientior. Reſpicit ergo Propheta hominem, qui, cùm reverâ ſapiens à nemine ſalutari jure poſſit, ſibi tamen ſapientem ſe eſſe fingit, quales ſunt qui φιλαυτίᾳ nimiâ laborant; inter quos ſunt ſæpe viri parum religioſi, qui tamen religioſis longè ſapientiores ſe eſſe putant; cùm ne prima quidem nobiliorum atque utiliorum diſciplinarum elementa adtigerint. Nec dubito quin homines ejusmodi olim, inter Hebræos, fuerint, quemadmodum ſunt hodie apud Chriſtianos; quorum hominum ſapientia ſita in eo quòd non tantùm errores, in Societatibus Chriſtianis nimiùm quàm frequentes, rident; ſed etiam in eo quòd certiſſima Chriſtianiſmi decreta, & de quibus omnibus convenit, faſtidioſè rejiciunt; dum nihil habent, quod eorum loco pro certo habeant, aut quod ullo modo cum Chriſtiana Religione conferri queat. Sic & fuerunt olim Judæi, quorum fuit hæc prava ſapientia, leges Moſaicas, omniáque Prophetarum viſa & monita aſpernari.

22. *Strenuis*] בני חיל bne hhajil, *filiis roboris*. Sunt homines qui multum merum bibere poſſe ſibi honori eſſe putant, proptereáque gloriantur.

23. *Sontem juſtum pronunciant*] מצדיקי רשע *matsdike raſchah*, juſtificantes, ut loquuntur Theologi, reum; hoc, eum habentes pro innocente, ac proinde abſolventes. רשע eſt *reus*, aut *ſons*. Vide Indicem Hebraïcum in Pentateuchum, ad vocem רשע.

Propter mercedem muneris] עקב שוחד *hekeb ſchohhad*, pro בעקב propter mercedem injuſtitiæ ſuam, quam auferunt.

Ab iis] *Ab eo*, ſollemni numerorum confuſione. *Amovent juſtitiam ab innocentibus* qui eos quaſi reos damnant.

24. *Flamma ignis*] *Lingua ignis*. Hebraïſmus notus.

Glumam exedit] *Glumam flamma debilitat*, ſed ſic non loquuntur aliæ Linguæ. Ideò LXX. Intt. συγκαυθήσεται ὑπὸ φλογὸς ἀνειμένης & Latinus: *calor flammæ exurit*.

Radix eorum ut putredo] כמק *chammak*. LXX. Intt. χνοῦς & Vulg. *favilla*. Sed agitur de radice, quâ putreſcente, planta marceſcit & moritur, & מקק *makak*, eſt diſſolvit, contabeſecit. Putrefactione autem radicis plantæ, cum qua improbus confertur, hujus pernicies atque interitus deſcribuntur, cùm planta, radice putrefacto, vivere nequeat.

Gemma, ſicut pulvis, adtolletur] ופרחם כאבק יעלה *ouphirhham chaabak jahaleh*, inſtar pulveris adſcendet. פרח *pherahh* gemma eſt quam ramus emittit, ante quàm prodeant flores; interdum & *flos*, ſi Interpretibus credimus Veteribus & Novis. Verùm hìc *gemma* ſignificari videtur, nam arbor, cujus putrefacta eſt radix, *gemmare* quidem poteſt vi ſucci, qui in trunci fibris etiamnum eſt; ſed vix *flores* emittat, cùm gemma brevi marceſcat, & mox ita exareſcat, ut vento flante evehatur atque in aëre, inſtar pulveris, volitet. LXX. Intt. ἄνθος Hieronymus *germen*.

25. *Ideò accenſa eſt ira* &c.] חרה אף *hharah aph*. LXX. & *Theodotion* ἐθυμώθη. Sed Vulgatus hìc & alibi: *iratus eſt furor Domini*, parum Latinè, parúmque convenienter Hebraïcæ voci; quæ numquam *furorem* ſignificat, ideóque paſſim à Græcis aut θυμὸς, aut ὀργὴ vertitur, nusquam μανία, & ne μῆνις quidem. Scio dici *iram furorem* brevem, ſed propterea fidus interpres, ubicumque occurret vox ὀργὴ, aut θυμὸς, aut ſimilis non vertet *furorem*. In vertenda autem ex Hebræo Scriptura, multò magis hoc cavendum fuit, ubi præſertim ſermo eſt de *ira* divina. Non ferunt aures Chriſtianæ *Deum furentem*, quod nonniſi immodicam iram, hoc eſt, vitioſam perturbationem ſignificat, indignam homine ſapiente; nedum Deo, ab omnibus pravis adfectibus alieniſſimo. Attamen *Hieronymus* frequentiſſimè pro *ira* אף *furorem* habet, & ad hunc quidem lo-

populum ſuum, quem porrectâ manu percutiet, treméntque montes. Erunt eorum cadavera, inſtar ſtercoris in mediis plateis. Nec, his omnibus, avertetur ejus ira; ſed manus ejus etiamnum porrecta erit. 26. Tollet vexillum gentibus è longinquo *venturis;* ſibilo *vocabit* eas ab extrema terra, & continuò properè aderit *populus* levis. 27. Nemo erit in eo qui fatigetur, aut impingat; non dormitabit, neque ſomnum capiet; lumborum ejus cingulum non ſolvetur, neque vinculum calceorum ejus frangetur; 28. ejus ſagittæ acutæ erunt, omnes arcus tenti; ungulæ ejus equorum lapidis inſtar habebuntur, & rotæ *curruum* inſtar turbinis. 29. Rugitus ei eſt ut leoni, & rugiet inſtar catuli leonis; fremit & adprehendit prædam, ſpoliat nec quiſquam eſt, qui ab eo liberet. 30. Fremet contra *populum meum* die illo, quemadmodum fremit mare. Adſpiciet terram, ecce verò tenebræ *&* anguſtia *in ea erunt*; lux in caliginem convertetur, in conclavibus ejus.

Viſum

iratus eſt Creator populo ſuo, exſertáque manu eum percuſſit, ita ut ipſi montes contremuerint. Hominum verò cadavera fuerunt in plateis inſtar fimi; nec hiſce ira ejus placata eſt, cùm ejus dextra ſit exſerta & mox, niſi meliores fiant, eos ſit iterum percuſſura. 26. Deus Vexillum extollet, quo remotas etiam gentes convocabit, quaſi ſibilo eas ab ultimis terris vocaret. Illæ verò celeriter advolabant. 27. Nemo laſſabitur longinquitate viæ, nec lapidibus pedes ſuos impinget, neque dormitabit, aut graviore ſomno opprimetur. Non ſolvetur cingulum feſtinantium, ita ut hoſtes Iſraëlis in itinere moveantur; ne rumpetur quidem vinculum calceorum. 28. Omnium ſagittæ erunt acutæ, omnes arcus tenſi. Ungues equorum è Chaldæa venientium erunt duræ, inſtar lapidum. Rotæ curruum rapiditate procellas æquabunt. 29. Rugiet exercitus Chaldæorum, inſtar leonis, aut leunculi, fremétque dum prædam dividet. 30. Fremet eo tempore, contra Iſraelitas, quemadmodum mare fremit in terram; ecce verò erunt apud Iſraelitas caligo, res anguſtæ, atque in conclavibus Jeroſolimitanis pro luce tenebræ.

PARA-

cum ſic ſcribit: *Furere autem Dominus dicitur, non quòd humanis perturbationibus ſubjaceat; ſed quòd nos, qui delinquimus, niſi iraſcentem audierimus Dominum, non timeamus. Iraſci* eum ergo dicere ſatis erat, nec *iræ furor* ſubſtituendus; quod indecorum prorſus eſt, nec uſquam in Hebræorum ſermone occurrit. Hoc ſemel dicendum credidi, ex occaſione hujus loci, ut ſibi Interpretes caveant à prava imitatione *Hieronymi*, cujus delicta ſequi nihil nos cogit.

Porrectà manu &c.] *Et extendit manum tuam ſuper eum & percuſſit eum.* Sed de futuris pœnis agitur.

Treméntque montes] Cùm Deus gravia de hominibus ſupplicia ſumit, inanima ipſa corpora commoveri dicuntur, ut magnitudo calamitatis deſcribatur. Vide Pſ. XVIII, 8. XCVII, 4, 5.

Nec his omnibus &c.] Hiſce pœnis nondum Divinæ Juſtitiæ fiet ſatis.

26. *Tollet vexillum*] Ut convocet ad arma capienda. Vide Cap. XVIII, 3. Etiam apud Romanos ab arce extolli ſignum ſolebat. *Virgilius* initio Lib. VIII. Æneidos.

> *Ut belli ſignum Laurenti Turnus ab arce Suſtulit.*

Ubi vide *Servium* & alios Interpretes.

Sibilo vocabit eos] *Sibilabit ei*, nempe, populo, ſed πληθυντικῶς rem expreſſimus, quia nondum præceſſerat vox populus, quam in ſequentibus verbis ſupplevimus. Videtur ductum hoc à more Paſtorum qui, ubi mutuo auxilio egent, ſibilo, ſeu fiſtulâ convocant ſe viciſſim. Vide & infra VII, 18. & Zach. X, 8.

Et continuò] *Et ecce*, quod paſſim celeritatem rei ſignificat.

Populus levis] קל *kal.* Id eſt, cujus copiæ magnis itineribus ſe eò conferre ſolent, quò jubentur; quia conſtabat eorum exercitus, magna ex parte, equitatu & currubus, aut ſagittariis & cetratis, ſeu levi armatura, ut in verbis ſequentibus habetur. Tales erant Chaldæi ſeptemtrionales, Armenis vicini, latrociniis gens adſueta, de quibus diximus ad Job. I, 17.

27. *Nemo erit qui fatigetur* &c.] Hæc & ſequentia verba ſunt deſcriptio celeritatis itineris atque exercitûs ad expeditionem parati, omnibúſque inſtructi; quales erant latrones illi Chaldæi, qui ex præda victitabant.

Cingulum non ſolvetur] Moras non nectent, nam qui volunt quieſcere cingulum ſolvunt; nec tamen ſunt hæc ita capienda, quaſi è montibus Chaldææ ſeptemtrionalis, ſine intermiſſione ulla, iter feciſſent in Judæam; ſed ita ut quàm minima mora ſit interpoſita, quoad hoc potuit incolumi exercitu fieri.

28. *Rupis inſtar habebuntur*] Non frangentur, neque ferreæ ſoleæ iis excutientur; hoc eſt, nihil celeritatem equitatûs morabitur.

30. *Fremet contra populum meum*] Eſt tantùm עליו *balau* contra eum; nempe, quem invadet, ſeu Iſraëlem. Ideò vertimus *populum meum*, vitandæ ambiguitatis cauſâ.

Aſpiciet terram &c.] Solo adſpectu terram Iſraëliticam terrebit.

Tenebræ & anguſtia] חשך צר *hhoſchech tſar.* Obſervavit *Lud. Cappellus*, in notis Criticis ad hunc locum, vocem צר conjungi & conſtrui debere cum voce antecedente חשך, contra quàm ſuadet accentus diſtinguens Maſſorethicus, qui poſteriori voci imminet. Conjungi etiam oportere puto, ſed non conſtructione, verùm copulâ ו ante צר omiſſâ & ſupplendâ. Sentio etiam cum eo vocem צר eſſe, pro צרה tſarah, *anguſtia.* Sic infra conjunguntur

Digitized by Google

Viſum Eſaiæ oblatum, quo ſummopere terretur, & mandata ad Judæos ei data.

1. ANNO, quo mortuus eſt Huzzias, Rex, vidi Dominum ſolio excelſo & ſublimi inſidentem, ac fimbriæ quidem *veſtis ejus* implebant Templum. 2. Seraphi è ſupe- CAPUT VI.

PARAPHRASIS.

1. EO anno, quo mortuus eſt Huzzias Rex, (ante Æram Chriſtianam DCCLVIII.) Eſaias in viſo nocturno vidit, ſub ſpecie humanâ, Deum Iſraelis, in medio Templo Jeroſolimitano, in ſolio ſublimi ſedentem, & indutum veſte cujus tam amplæ erant fimbriæ, ut tegerent pavimentum Sacrarii. 2. Supra illam Dei ſpeciem erant Dei Angeli, qui Seraphi vocantur, & quibus ſinguli

guntur C. VIII, 22. צרה וחשכה *tſarab vebbaſchecha*, anguſtia & caligo, & Cap. XXX, 20. לחם צר *lebhem tſar*, eſt *panis anguſtia.* Vide & Pſ. IV, 2. LXX. Intt. ἰδοὺ σκότος σκληρὸν, & Latinus: *ecce tenebræ tribulationis.* Notum eſt tenebris adverſa ſignificari, luce res ſecundas, ut oſtendimus ad Gen. XV, 12. & ſæpiùs ad Jobum diximus.

Lux in caliginem convertetur] *Et lux obtenebrabitur* ואור חשך *veor bhaſchach*; hoc eſt, res ſecundæ, quæ antea fuerint, in adverſas mutabuntur. Omiſerunt LXX. Intt. niſi ex eorum Exemplaribus exciderit. *Hieronymus* habet: *lux obtenebrata eſt*, ſed agitur de rebus futuris, & quidem ſub Nabuchadneſare.

In conclavibus ejus] בעריפיה *babaripheab.* LXX. Intt. ἐν ἀπορίᾳ αὐτῶν, credo quia vox Græca, metatheſi unius litterulæ adhibitâ, eadem eſt ad ſonum quod adtineat, ac עפריה. Non ſemel ad ſonum Hebraicarum vocum adludunt. *Hieronymus* verò: *in caligine ejus*, quaſi legiſſet: בעריביה *bebaribeab*, & vocem deduxiſſet à ערב *adveſperavit.* Plures Recentiores *cælos*, quaſi *deſtillantes*, ſeu pluvias & rores demittentes, nam in Chaldaiſmo ערף idem eſt ac רעף *deſtillavit* Deut. XXXII, 2. Nos ex Arabiſmo interpretati ſumus *conclavibus ejus*, nam apud Arabas ערפה cum *gaïn* eſt *conclave*; intelligimúſque domos, ac proinde urbes Judæas, non futuras Judæis ſatis tutum perfugium.

COMMENTARIUS
In Caput VI.

1. A*Nno quo mortuus eſt*] Vide Chronologiam Propheticam.

Vidi Dominum &c.] Deum, nempe, ſub ſpecie humana, ut Daniel C. VII, 9. Moſi nullam ejusmodi ſpeciem objecerat; iis, nempe, temporibus, quibus periculoſum erat, ne rudis populus Deum ἀνθρωπόμορφον, ſibi fingeret, ſimulacráque ei poneret & coleret; at Eſaïæ & Danielis ævo, ſimile nihil metuendum videbatur; quòd jam Judæi Dei inconſpicui cultui eſſent adſueti, nec facilè ab eo revocari poſſent. Prophetæ ii præſertim falli, ea in re, non poterant, aut alios fallere. Itaque Deus in ſomnis iis conſpectus eſt, quaſi Rex & Judex, intra Templum ſuum, in ſolio ſedens; nec putarunt ſpeciem illam ſibi objectam eſſe Deum, ſed emblematicam, ut ſic loquar, Dei adumbrationem, quâ ſe præſentem eſſe teſtabatur.

Scio eſſe qui Dei Filium iis conſpectum volunt, & præſertim quidem Eſaiæ, quia Joannis XII, 41. Evangeliſta, verbis quæ hoc Capite ſequuntur prolatis, quaſi ad Chriſtum pertinentibus, ſubjicit, in vulgaribus, nempe, Codd. *Hæc dixit Eſaias, quando vidit gloriam ejus.* Sed ſunt alii Codd. & Interpretes qui pro αὐτοῦ *ejus* habent, τοῦ Θεοῦ, & τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, *Dei & Dei ejus*, unde fieri quear vulgaris lectio ſuſpecta; quaſi à perperam religioſis librariis ficta, quod non uno loco contigiſſe oſtendimus *Artis Criticæ* Part. 3. Sect. I. c. 15. ut Filii προΰπαρξιν hîc Lectores invenirent. Sed non indiget Veritas ejusmodi artibus.

Fimbriæ veſtis ejus] שוליו *ſchoulau*, fimbriæ ejus. Hæc eſt certa poteſtas vocis שול Exod. XXVIII, 33, 34. ubi LXX. λῶμα & *Aquila* ἐπίλωμα, hoc eſt, *oram*, rectè verterunt, quod conſentit cum Chaldaïſmo & Arabiſmo, ut oſtendimus ad Gen. XLIX, 10. At LXX. Intt. ſenſûs, quem putabant ineſſe huic loco, rationem habuerunt, potiùs quàm κυριολογίας, cùm verterint: καὶ πλήρης ὁ οἶκος τῆς δόξης αὐτοῦ; quaſi, tralaticio ſignificatu, שול vocaretur nubes gloriæ, ſeu præſentiæ Divinæ ſymbolum. *Symmachus* & *Theodotion*, τὰ ὑπὸ ποδῶν αὐτοῦ. Vulgatus: *quæ ſub ipſo erant.* Videtur ſignificari ora veſtis ampliſſima, qualis videtur fuiſſe in palliis regiis, magnificentiæ causâ; cùm in ſolio ſedentes, in ſollemnitate quapiam, conſpiciendos ſe præbebant. Ejusmodi erant ſtolæ Medorum, quibus pedes & calcei tegebantur. Vide quæ de iis collegit *Barn. Briſſonius* Lib. II. de Regno Parſarum, p. 147. & ſeqq. Edit. Sylburgianæ.

2. *Seraphi*] שרפים *ſchraphim.* Vocem ipſam LXX. Intt. retinuerunt, ut & alii antiqui Intt. Sic vocantur Serpentes urentes Num. XXI, 6. Sed manifeſtò hîc ſignificantur Angeli, Dei adparitores à שרף quod eſt *urere*, quaſi *ardentes* ſtudio, nempe, peragendorum Dei mandatorum. *Hieronymus* in hunc locum: *Seraphim autem interpretantur* ἐμπρηστὰ (leg. ἐμπρηστὰς)

ſuperiore ejus parte conſtiterant; unus quisque eorum ſenas habebat alas; geminis tegebat faciem ſuam, geminis velabat pedes, geminis volabat. 3. Clamabat verò alter ad alterum *converſus*, his verbis: Sanctus, Sanctus, Sanctus Jehova *Deus* exercituum; id quo plena eſt tota terra gloria ejus eſt. 4. Tum commoti ſunt poſtes liminum voce clamantium, atque Ædes repleta eſt fumo.

5. Ego verò, væ mihi, inquam, quandoquidem tacui, quia vir labiis pollutus ſum, & in medio populo labiis polluto habito; cùm oculi mei Regem Jehovam

gulis erant ſenæ alæ, quarum quidem duabus vultum ſuum tegebant; quaſi non poſſent ferre oculos ejus, qui in ſolio ſedebat; duabus verò aliis tegebant ſuos pedes & duabus ceteris volabant. 3. Alios alii clarâ voce, hiſce verbis monebant: *Sanctus, Sanctus, Sanctus Creator, qui praeſt exercitibus; quæcumque ſunt in terra pertinent ad ejus gloriam.* 4. Tum verò poſtes Templi concutiebantur eorum vocibus, & tota Ædes implebatur nube.

5. Quæ cùm audiviſſem, cœpi mihi timere, quòd Deum non laudaſſem, unà cum Seraphis; quia, vir non eram ſatis caſtæ linguæ, atque vivebam cum populo, cujus non erant ſatis caſtigati ſermones,

τὰς) *quod nos dicere poſſumus* incendentes, *aut* comburentes, *juxta illud quod alibi legimus;* qui facit angelos ſuos ſpiritus & miniſtros ſuos ignem urentem. Sed locus ille Pſalmorum nihil ad rem facit.

E ſuperiore ejus parte] ממעל לו *mimmabal lo*, quod poteſt æquè referri, ad *Templum*, ac ad *ſolium*. Hieronymus: *hoc, quod nos, ſequentes alios interpretes, & Hebraicam veritatem, in qua* MEMMALLO, id eſt, ἐπάνω αὐτοῦ, *quod Latinè dicitur ſuper illud, vertimus*, LXX. *tranſtulerunt* in circuitu ejus, *ut non ſuper templum ſtare Seraphim, ſed in circuitu Dei deſcribantur.* Loquendi genus eſt ambiguum. *Symmachus* verterat ἐπάνωθεν, ſervatâ ambiguitate.

Conſtiterant] עומדים *homedim*, ſtantes; hoc eſt, per ſpatium ſuperius volabant, nec ad exteriora avolabant, aut ad inferiora deſcendebant. Malè *ſtabant Hieronymus*; qui enim volant, neque *ſedent*, neque *ſtant*; ſed poſſunt conſiſtere, cùm agitatis alis, ſe in loco quodam ſuſpenſos retinent, nec progrediuntur; quod in avibus interdum videre licet.

Unusquisque eorum] *Illi* (לו) *ſex alæ & ſex alæ uni*; hoc eſt, unicuique, vel ſingulis ſex erant alæ.

Tegebat faciem ſuam] *Quisque*, nempe, vel אחד *ehhad*, unus. Tegebat faciem ſuam, ne Divinam Gloriam intueretur, quod eſt reverentiæ indicium. *Hieronymus*, in proximè ſequentibus verbis: *Rurſus ubi nos diximus, quòd unus de Seraphim velaret faciem & pedes ejus, per quod intelligitur Dei, in Hebraica ſcriptum habetur* PHANAU & REGLAU, *quod poteſt interpretari &* ejus, *&* ſuam. *Ut Seraphim, juxta Hebraïci ſermonis ambiguitatem & faciem, pedéſque Dei &* ſuam faciem *ac* pedes *operire dicantur.* Sed quis credat à Seraphis tectam faciem Dei, non ſuam ipſorum?

Pedes] Interpretantur pudenda, quod nec conſentaneum Hebraïcæ Linguæ eſſe puto, nec Angelicæ naturæ. *Pedes* propriè dictos intelligo quos nudos Regi oſtendere, apud homines, indecorum fuerit.

3. *Ad alterum converſus*] *Ille ad illum*, ſupplevimus *converſus;* quia verba ſequentia neminem compellant, ſed Deum laudant. Videntur ergo converſi ad alios alii exclamaſſe ſimul, Symphoniacorum more, *Sanctus* &c. aut vicibus ſic exclamaſſe, ut alter alterum exciperet.

Sanctus, Sanctus, Sanctus] Vult *Hieronymus* ita loqui Seraphos, *ut myſterium Trinitatis, in una divinitate, demonſtrent.* Sic & alii multi Veterum. Rectiùs *Joan. Calvinus: Veteres hoc teſtimonio uſi ſunt, cùm vellent, adverſùs Arianos, tres perſonas, in una Dei eſſentia, probare. Quorum ego ſententiam non rejicio; quamquam, ſi mihi res cum Hæreticis eſſet, mallem firmioribus teſtimoniis uti; nam redduntur pervicaciores & ſecum ipſi plaudunt, cùm minùs apertis teſtimoniis oppugnantur; ut hoc loco facile eſſet & promtum ipſis excipere ternario numero perfectionem notari, ut in aliis Scripturæ locis.* Reverâ *Joan Buxtorfius* Theſ. Lib. II. c. 2. oſtendit multis locis repetitione Subſtantivi & Adjectivi orationis vehementiam augeri, ſed magis eam intendi trinâ vocis repetitione ut Jerem. XXII, 29. & Ezek. XXI, 37. & hoc loco ubi, eo judice, *omnino ſanctus & ſanctorum omnium ſanctiſſimus* eſſe Deus ſignificatur, pag. 352.

Id quo plena eſt tota terra] מלא כל הארץ *mlo chol haarets, plenitudo totius terræ;* quidquid eſt in terris omnibus, vel omnes creaturæ Creatoris gloriam, hoc eſt, præſtantiſſimam naturam omnipotentémque & beneficam demonſtrant.

4. *Commoti ſunt poſtes liminum*] ינע אמות הספים *janubou ammoth haſſipphim*, LXX. Interp. ἐπήρθη τὸ ὑπέρθυρον, & Vulg. *commota ſunt ſuperliminaria cardinum.* Sed סף eſt *limen*, & אמות ſunt *poſtes* ad latera poſiti. Significat Propheta vehementiâ vocis, ut tonitrui, commotas omnes Templi portas.

Repleta eſt fumo] Nube, inſtar fumi, quâ divina præſentia ſignificabatur. Vide I. Reg. VIII, 10.

5. *Quandoquidem tacui*] Fortè quòd non unà cum Seraphis exclamaſſet: *ſanctus, ſanctus* &c. Certè non videtur Propheta reſpicere ad id quod nonnulli volunt; nempe, cùm deberet Judæorum pravos mores caſtigare, eum tacuiſſe.

Vir labiis pollutus ſum] *Labia* non poſſunt pollui, niſi impuris aut parum conſideratis ſermonibus; nec quiſquam eſt qui non ſit reus nonnullorum ejuſmodi ſermonum, quod de ſe fatetur Propheta; cui dolebat ſe ita *labiis pollutum* fuiſſe, ut nefas ſibi eſſe putaret Sera-

vam *Deum* exercituum viderunt. 6. Volavit verò ad me unus Seraphorum, & in manu ejus erat pruna forcipibus ab hoc ex altari ſublata. 7. Eâ adtigit os meum, & dixit: en labiis tuis hæc *pruna* impoſita eſt, receſſit iniquitas tua, atque expiatum eſt peccatum.

8. Dein audivi vocem Domini dicentis: quem mittam, & quis nobis ibit? ego verò, en adſum, inquam, mitte me. 9. At *ille*, ito, inquit, & dicito huic populo: audite, nec tamen *animum* advertite; videte, ſed non intelligite. 10. Animum populi hujus pin-

mones, ut poſſent voces ſuas Angelicis vocibus conjungere, ſine metu. 6. At unus ex Seraphis rectà ad me volavit, cum pruna in manibus, quam ex altari ſuſtulerat. 7. Deinde eâ prunâ adtigit os meum, additis hiſce verbis: tangat hæc pruna labia tua, & recedat iniquitas tua, expietúrque peccatum tuum.

8. Tum audivi vocem Dei dicentis: quem mittam ad populum meum? Ego verò me obtuli, ſi me mittere ei videretur. 9. Deus verò: ito ergo, & populum hunc ſic adloquere: auditis verba mea, nec tamen attenditis; videtis, quod vobis oſtendi, nec tamen attenditis. 10. Animum hujus populi obtuſum reddes, facies, ut ſurdis auribus te audiat, ocu-

Seraphorum ſymphoniæ vocem ſuam admiſcere.

Labiis polluto] Impuris, vel parum circumſpectis ſermonibus adſueto; inter quem vix verſari etiam pii homines poſſunt, quin nonnihil pravæ illius conſuetudinis iis adfricetur.

Cùm oculi mei] כי *chi* vertimus *cùm*, vel *quando*, quia hæc non ſunt ratio ſuperiorum; neque enim Propheta ideò pollutus erat labiis, quod ſpeciem ſymbolicam Dei vidiſſet; ſed ægrè ferebat, ſe, auditâ Seraphorum Symphoniâ, ἐν συνόδῳ, non ſat mundis labiis fuiſſe, ut ſimul cum iis laudes Dei canere poſſet.

6. *Ab eo ex altari ſublata*] *Ceperat ex altari*, ſubaudito *quam*.

7. *Eà adtigit os meum*] Veluti ut labia mea purgaret.

Labiis tuis hæc impoſita eſt] *Adtigit hæc ad labia tua.*

Receſſit &c.] Non eſt ampliùs in te ſermonum impuritas, &, quæ priùs erat, à Deo tibi condonata eſt.

8. *Quis nobis ibit* &c.] Adloquitur Deus Seraphos, deſcribitúrque inſtar Regis, è ſolio conſiliarios ſuos interrogantis, de eo quem miſſurus eſſet ad Judæos, ut mandata ad eos ferret. Ideò Deus utitur plurali numero. Vide not. ad Gen. III, 22. Heſd. IV, 18.

9. *Audite, nec tamen* &c.] שמעו שמוע ואל תבינו *ſchimhou ſchamoah, veal thabinou.* Hæc verba poſſunt à Latinè loquentibus Imperativo exprimi, vel Futuro, miſcentur enim hæc ſæpe ab Hebræis; qui aiunt, *non facies*, pro eo quod eſt *ne facito*, & *fac*, pro eo quod eſt *facies*. Vide *Sal. Glaſſium* P. S. L. III. Tr. 3. can. XLIII. & infrà C. VIII, 9. Ac ſanè adfinitas eſt inter modum Imperativum & Futurum tempus; quod enim imperatur quaſi futurum ſpectatur. Idem eſt ſenſus utrovis modo loquaris. Hinc LXX. Intt. ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. Futuro & ſubjunctivo expreſſerunt; *Hieronymus* verò Imperativo: *audite audientes & nolite intelligere, & videte viſionem & nolite cognoſcere.* Nos etiam Imperativo uſi ſumus, hac præſertim de cauſa, quòd non tantùm id, quod futurum erat, innuatur; ſed etiam vehemens & amara exprobratio contineatur his verbis; quaſi Propheta diceret: ite nunc, ſic audite verba mea, ut minimè attendatis, ut quæ ad vos non pertinerent; ſic videte, quæ Dei providentiâ contingunt, ſed ne intelligite, quid agatur, quaſi caſu contingerent. Graviſſimas poſtea pœnas neglectorum Dei mandatorum luetis. Abuſa eſt Imperativo uxor Jobi, ſic virum religioſum illudens C. II, 9. *Deo benedicito & morere.* Similis uſus Imperativi in verbis ejus, qui inſultantem ſagittâ conſigit & dicit Æneid. IX. 634:

I nunc & verbis virtutem illude ſuperbis.

Hic eſt, ut videtur, totius loci ſenſus: nunc verba videamus. אל תבינו *al thabinou* vertimus, *ne animum advertite*, quia poſt verbum activum ſubaudiendus accuſativus לב *leb*, cor, hoc ſenſu: date operam, ut animo adtento ſitis; quod ni fiat, verba omnia ſunt inania. Pro *ne intelligite* eſt אל תדעו *al thedabou*, ne ſciatis, ne intelligatis, quid agatur; quod fit, cùm ea, quæ contingunt, negligenter & ſecurè prætermittuntur, quaſi non providentiâ divinâ fierent, ſed caſu; quo ſemel admiſſo, homines nec beneficentiâ divinâ capiuntur, nec juſtitiâ terrentur.

10. *Animum populi ejus pinguem reddito*] השמן לב העם *haſchmen leb haham.* Videtur imperare Deus indurari populum à Propheta, quod tamen nec fecit Eſaias, nec facere potuit, aut voluit; cùm nihil prætermiſerit, ut Judæos ad ſaniorem mentem revocaret. Sed hoc vult Deus, cùm ea dicenda eſſent à Propheta, quæ ſuâ naturâ idonea erant ad molliendos animos, niſi inſanabili pervicaciâ laboraſſent, fore ut ea non aliter exciperentur à Judæis, quàm ſi ad alendam eorum pertinaciam prolata fuiſſent. Quod loquendi genus ab eventu petitum, non à conſilio Dei, aut Prophetæ; quod & in ſequentibus verbis obſervare licet, *ne videat oculis* &c. Vide dicta à nobis ad Exod. IV, 21. Quod cùm non ſatis intelligerent veteres Intt. nec Deum iniqua jubentem, ut iis videbatur, inducere non ſuſtinerent; hæc omnia expreſſerunt verbis rem præteritam ſignificantibus, cùm agatur de re futura, ſintque hæc mandata Dei Prophetæ data, antequàm populum adloquutus eſſet. LXX. Intt. ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ, καὶ τοῖς ὠσὶν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ

Pinguem reddito, aures ejus ſurdas facito, oculos obline; ne videat oculis ſuis, ne auribus audiat, ne animo adtendat, redeátque *ad officium*, & curatio ei *obtingat*. [11]. Ego verò, quò usque, inquam, Domine? Donec, inquit, deſolatæ fuerint urbes, ita ut nullus *ſit iis* incola, domúsque *ſint* ſine hominibus, & terra prorſus devaſtata; [12]. *donec* Jehova amoverit hominem, & in hoc terrarum tractu multæ ſint relictæ. [13]. Erit tamen in iis pars decima, quæ iterum *greges* paſcet; ſicut enim terebintho & ilice dejectis eſt truncus, *ita* proles ſancta truncus ejus *erit*.

Jero-

oculóſque ejus occæcabis; ita ut nullus fructus ad eum redeat, neque ad ſaniorem mentem revertatur, nec officio ſuo defungatur, ut curentur ejus vitia. 11. Ego verò repoſui, quærens à Deo, quàm diu hoc futurum eſſet. Donec, inquit Deus, urbes Judææ in ſolitudines ſint converſæ, ita ut nulli in iis ſint incolæ, nec ulli ampliùs ſint vicinorum agrorum cultores; 12. donec paucæ ſint urbes, in quibus ſuperſint multi incolæ. 13. Relinquetur tamen decima earum pars, quæ iterum pecudes paſcet, quemadmodum terebintho & ilici, ramis amputatis, relinquitur truncus, unde novi rami naſcuntur. Sic quod reliquum erit ſanctæ ſobolis Patriarcharum iterum genus eorum propagabit.

PARA-

τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. Sic & *Symmachus*: ὁ λαὸς οὗτος τὰ ὦτα ἐβάρυνε, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ ἔμυσε, μήποτε ἴδῃ ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ὠσὶν ἀκούσῃ, καὶ ἡ καρδία αὐτοῦ συνῇ καὶ ἐπιστραφῇ καὶ ἰαθῇ. *Hieronymus* verò: *excæca cor populi, aures ejus adgrava & oculos claude* &c.

Pinguis reddi animus dicitur, qui tardior & negligentior fit, metaphorà è corporibus humanis ductâ, quæ quo pinguiora ſunt, eò difficiliùs vitæ muneribus defunguntur, ob tarditatem.

Surdas facito] אזניו הכבד *oznau hachbed*, aures graves reddito. Aures corporis ingraveſcere dicuntur, cùm humore quopiam tympanum laxante, aut alia auditûs organa impediente, moveri nequeunt; niſi magno ſonitu; ut quæ graviora ſunt non poſſunt, niſi majore niſu, pelli. Hinc ductâ tranſlatione, aures animi, quæ hìc ſpectantur, graviores dicuntur fieri, cùm animus difficiliùs rationibus permovetur.

Oculos obline] ועיניו השע *benau haſchah*. Cùm שוע ſit *queri* & שעה *reſpicere*, apud Hebræos, qui ſignificatus huic loco convenire non poſſunt; eos ſequuti ſumus, qui verbo שעע *ſchouah*, unde השע in Imperativo *Hiphil*, *oblinere* ex Chaldaïſmo interpretantur, ac oblinendo claudere. Oculi corporis pinguedine, aut materià craſſiore obliti videre non poſſunt; oculi verò animi præconceptis opinionibus præpediti, aut vitiis occæcati nihil vident.

Ne videat oculis ſuis &c.] Ne intellectu ſuo & prudentia ſolita hìc utatur. Nemo dixerit hunc ſcopum fuiſſe Dei, aut Prophetæ; ſed impedituri dicuntur, id quod eventus oſtendit futurum non fuiſſe; quia res ita ceſſit, ut cedere potuiſſet, ſi omnem diligentiam adhibuiſſent, ne Iſraëlitæ ad officium redirent; cùm Deus & Prophetæ contraria omnia fecerint. Eventus ergo hìc ſignificatur, non finis Dei, qui ſemper divinis ejus adtributis conſentaneus eſt.

Redeat ad officium] ושב *vaſchab*, & redeat, quod Theologi *converſionem* vocent, nos Hebraïca verbo tenus, quoad ejus fieri poteſt, vertentes *reditum*, ad officium, nempe, aut ad ſaniorem mentem vocamus.

Et curatio ei obtingat] ורפא לו *verapha lo*, & ſanitas illi; nam רפא *rapha* nomen ſubſtantivum eſſe cenſemus, non tertiam perſonam præteriti. Alii malunt eſſe mutationem perſonæ, ut ſit hìc tertia pro prima, *& curem eum*, quales perſonarum mutationes non raræ ſunt, in hiſce libris. Attamen durior, hoc in loco, eſt viſa. LXX. Intt. habent ἰάσωμαι, & Vulgatus, *ſanem*.

11. *Quò usque, inquam*] Populus, nempe Judæ, peccatis ſuis pertinaciter adhærebit?

Donec deſolatæ fuerint urbes &c.] Tempora captivitatis Babylonicæ ſignantur, quibus demum in captivitatem abducti Judæi, peccata ſua, & minas Prophetarum ad animum revocare cœperunt; adeóque ad ſaniorem mentem redire, bonâ fide, cœperunt.

Prorſus deſolata] *Deſolata ſit deſolatione* תשאה שממה *thiſſchaeb ſchmamah*; quod contigit per Chaldæos.

12. *In hoc terrarum tractu multæ ſint relictæ*] ורבה העזובה בקרב הארץ *verabbah hahazoubah bkereb baarets*, & multa ſit relicta in medio terræ. Quæ autem relicta? Mulier, ut videtur, nam viris occiſis, aut abductis in captivitatem, & junioribus etiam puellis ac mulieribus; multæ grandiores natu, aut deformes, quæ nemini obtrudi, aut vendi poterant, in terra erant relictæ. Sic nobis videbatur, at LXX. Intt. πληθυνθήσονται οἱ καταλειφθέντες ἐπὶ τῆς γῆς, ſed hæc ſuperioribus contraria ſunt & Grammaticæ adverſantur. Meliùs Vulgatus: *multiplicabitur quæ derelicta fuerat in medio terræ*. Quod mulieres derelictas ſignificare videtur.

13. *Pars decima*] עשיריה *haſchirijah* LXX. Intt. τὸ ἐπιδέκατον. Vulg. *decimatio*; hoc eſt, exigua pars Judææ plebeculæ, quæ à Chaldæis, ad cultum agrorum, in Judæa relicta fuerat. Vide 2. Reg. XXIV, 14. XXV, 22.

Quæ iterum greges paſcet] ושבה והיתה לבער *veſchabah, vehajethah lbaber*, & redibit, & erit ad paſcendum. LXX. Intt. καὶ πάλιν ἔσται εἰς προνομήν, *Hieronymus* vertit: *& convertetur & erit in oſtenſionem*. Sed לבער *lbaber* verti nequit *in oſtenſionem*, verùm *ad paſcendum*, quomodo ſumitur hoc verbum ſuprà C. III, 14. Neque enim *ad exterminandum*; aut *accendendum*, quæ ſunt aliæ verbi poteſtates, transferri queat hoc loco. Crediderim LXX. Intt. idem voluiſſe voce προνομὴ & fortè *Symmachum* voce καταβόσκησιν, qua hìc uſus erat, quamvis priorem verterit *Hieronymus deprædationem*. Intelligo pauperculos paſtores, qui à Chal-

Jeroſolima cùm obſeſſa eſſet à Regibus Syriæ & Iſraëlis, prædicit Propheta Achazo, eam captum ab iis non iri; quod utcredat offert ei, nomine Dei, ſignum, negantique ſe à Deo poſtulaturum, prædicit ei ſignum, ex quo rem intelligeret, ſed quod ad remotiora etiam tempora rémque multò majorem ſpectabat; ſimúlque cladem hoſtium & copiam omnium rerum in Tribu Judæ prænunciat.

1. TEMPORE Achazi, Jothami filii, Huzziæ nepotis, Regis Judæ, venerunt Retſin, Rex Syriæ, & Phekachus, Remaljæ filius, Rex Iſraëlis, Jeroſolimam, ut eam oppugnarent; nec *tamen* expugnare potuerunt. 2. Nunciatum autem erat familiæ Davidis, Syros Ephraïmitis fretos, unde agitatus *ejus domûs* animus fuerat, itemque animus populi ei parentis, quamadmodum ſilvæ arbores vento agitantur. CAPUT VII.

3. Quare

PARAPHRASIS.

1. REGNANTE Jeroſolimæ Achazo, Jothami F. Huzziæ, Judæ Rege N. in agros Tribus Judæ Retſin, Rex Syriæ & Phekachus, Remaljæ F. Rex decem Tribuum, ut Jeroſolimam conjunctis copiis oppugnarent; nec tamen eam potuerunt expugnare. 2. Priùs nunciatum erat Domui Davidis Regis, quæ Jeroſolimæ erat, Reges memoratos venturos cum exercitibus, ut eam ſubigerent; quo nuncio accepto, vehementer commoti ſunt Davidis poſteri & populus totus Jeroſolimitanus, qui non parum eo nuncio commoti fuerant.

3. Quam

à Chaldæis relicti fuerant, ne terra incolis prorſus careret.

Sicut enim terebintho & ilici dejectus eſt truncus] כאלה וכאלון אשר בשלכת מצבת בם *chaelah vechaalon aſcher biſchallechet mattſeveth bam*, ut terebinthus & quercus, quibus in dejectione truncus in iis. LXX. Intt. ὡς τερέβινθος καὶ ὡς βάλανος ὅταν ἐκπέσῃ ἐκ τῆς θήκης αὐτῆς. Verùm אלון eſt quercus non *glans*, reliqua ex conjectura parum probabili. *Symmachus* ὡς δρῦς καὶ ὡς βάλανος ὅτις ἀποβαλοῦσα ἵσταται μόνη, & Vulgatus: *ſicut quercus, quæ extendit ramos ſuos*, quæ ſunt etiam conjecturæ. בשלכת *biſchallecheth*, cùm agitur de arbore, vix aliud ſignificare poteſt quàm *in dejectione*; hoc eſt, cùm ſecuri dejecta eſt. מצבת *mattſebeth* verò eſt *quod ſtat*, à נצב *ſtetit*, nimirum, *truncus*, dejectâ parte ſuperiore arboris. Ac ſanè, in ſequentibus verbis hanc camdem vocem verterat *Aquila* στήλωσιν, *Symmachus* στάσιν, *Theodotion* στήλωμα, hoc eſt, ut Vulgatus habet, *quod ſteterit*. In LXX. Intt. verborum tranſlatio deeſt, quæ quidem ipſorum ſit, ut monuit *Hieronymus*.

Ita proles ſancta truncus ejus erit] זרע קדש מצבתה *zerah kodeſch mattſavthah*, ſemen *ſanctitatis truncus ejus*; hoc eſt, ejus decimæ, quæ antea memorata, hac ſententiâ: decima pars incolarum in Palæſtina relicta erit veluti truncus, è cujus ſurculis ſancta poſteritas propagabitur. Fuere ſine dubio quàm multi ex iis reliquiis, qui ſe Zorobabeli & Nehemiæ, Babylone reducibus, adgregarunt. Quales erant ii, qui Aſdodæas, Moabitidas, aut Hammonitidas uxores duxerant; quamvis graviter ab Hezdra & Nehemia caſtigati fuerint, & peregrinis uxoribus repudium mittere coacti.

COMMENTARIUS
In Caput VII.

1. T*Empore Achazi*] Vide Chronol. Propheticam.

Venerunt Retſin &c.] *Adſcendit Retſin, Rex Aram, & Phekachus* &c.

Potuerunt] *Potuit.*

2. *Nunciatum autem erat*] ויגד לאמר *vajjuggad lemor*, nunciatum erat dicendo. Plusquamperfecto uſi ſumus, quia hæc obſidionis ſolutionem, de qua in poſtremis antecedentis verſûs verbis, antecesſerant, ut res ipſa oſtendit.

Familiæ Davidis &c.] Achazo Regi, ceteriſque regiæ gentis principibus.

Syros Ephraïmitis fretos] נחה ארם על אפרים *nahhah aram hal ephrajim*, quievit Syria ſuper Ephraimo; hoc eſt, eo freta, auxiliiſque ejus fidens Jeroſolimam adgredi auſa eſt. Alioqui repugnantibus Iſraëlitis, Syri vix poterant Jeroſolimam obſidere, aut diutiùs obſidionem tolerantem ad deditionem perducere. Iſraëlitarum enim agri erant interpoſiti, Syriam inter & Judæam, ut notum eſt. LXX. συνεφώνησεν Ἀρὰμ πρὸς τ̃ Ἐφραΐμ. *Hieronymus* verbo tenus *requievit Syria ſuper Ephraim*. Thargum: אתחבר *ithhabbar*, ſocietatem iniit. Alii de caſtris Syrorum juxta caſtra Iſraëlitarum, ad Jeroſolimæ mœnia, poſitis, ut 2. Sam. XVII, 12. נחנו עליו *nahhenou halau*, caſtra contra eum ponemus. Sed ordo narrationis priori interpretationi favet.

Unde agitatus ejus domus animus] וינע לבבו *vajjanah lbabo*, agitatum erat cor; nempe, familiæ Davidicæ. Verbo נוע exprimitur hic *fluctuantis* animi, & ſibi diffidentis adfectus, quo fit, ut nunc hoc velit, quod antea nolebat, & viciſſim: ut arboris, vento huc illuc agitatæ, rami huc illuc inclinantur.

Populi ei parentis] *Populi ejus*, Judæ tribulium,

3. Quare dixit Jehova Eſaiæ: egredere nunc obviam Achazo, tu & Searjaſubus, filius tuus, ad extremum aquæ ductum piſcinæ ſuperioris, in ſtrata via agri fullonis; 4. eíque dicito: cave tibi & quieſce, neque mollior fiat animus tuus, propter duas caudas titionum fumantium iſtorum, ob iram Retſinis, Syrorúmque, & Remaljæ filii; 5. eò quòd malum conſilium ceperint contra te Syria, Ephraim & Remaljæ filius, dicentes: 6. nos conferamus *Jeroſolimam* Judæ, eam obſideamus, perruptam ad nos trahamus, Regémque in ea Tabalis filium conſtituamus. 7. Sic *enim* Dominus Jehova, non

3. Quam ob rem Deus juſſit Eſaiam ire obviam Regi Achazo, una cum filio ſuo, cui nomen erat Jeſajaſubo filio, ad extremum aquæ ductum piſcinæ ſuperioris, in via ſtrata Fullonis, eúmque alloquitur in hanc ſententiam: 4. Cave tibi, ò Rex, & quieto animo eſto, nec metuas tibi à duobus illis titionibus fumantibus, quippe qui non ita pridem è ſimili periculo evaſerant, & tunc temporis; 5. ſtatuerant oppugnare Jeroſolimam, quo volebant ſe cum exercitibus conferre; 6. ut eam obſiderent, ut, perruptis ejus muris, Regem ei darent Tabalis filium; 7. ſtatuit enim Dominus Creator, rem

bulium, qui erant Davidicæ ſtirpis populus.

Vento] *A facie venti*, id eſt, ante ventum, quo flante rami arborum in contrariam partem flectuntur.

3. *Searjaſubus*] שאר ישוב *ſchear-jaſchoab*; hoc eſt, reliquiæ redibunt. Quod nomen filio Eſaiæ impoſitum erat, ut præ oculis poneret Iſraëlitis, quod ſæpiùs prædixit Propheta, fore ut Judæi in captivitatem abducerentur, ſed inde in patrium ſolum redituras eorum reliquias. Hujuſmodi nomen ominoſum, ut ita loquar, imponit Eſaïas alteri filio Cap. VIII, 1. & ſeqq. LXX. Intt. & Latinus perperam priorem partem nominis verterunt, alterâ, quaſi ſola proprium nomen eſſet, omiſſâ: ὁ καταλειφθεὶς Ἰασοὺβ, *& qui derelictus eſt Jaſub.* Aut totum erat vertendum, aut neutra pars. Duci verò voluit Deus à Propheta Sear-jaſubum ſecum ad Achazum, ut Regi ejus conſpectus, aut nomen prolatum in memoriam vaticinium de captivitate & reditu revocaret.

Ad extremum aquæ ductum] *Ad extremitatem aquæ ductûs* &c. Locus fuit extra mœnia Jeroſolimæ, ad occaſum montis Sionis, ex quo ſtetit *Rabſakes*, aut Princeps Pincernarum, à Sancheribo ad Ezekiam & populum Jeroſolimitanum miſſus. Vide infra C. XXXVI, 2. & 2. Reg. XVIII, 17. *Euſebius* in locis: ἀγρὸς τοῦ γναφέως, παρὰ Ἡσαΐᾳ, καὶ δείκνυται ἔτι νῦν ὁ τόπος ἐν προαστείῳ Ἱερουσαλήμ: interprete *Hieronymo: Ager fullonis, hoc in Eſaia ſcriptum eſt. Oſtenditur autem nunc uſque locus, in ſuburbanis Hieruſalem.* In vicinia fuit hortus Regius, in quem fortè deambulatum ibat Achazus, nondum propiùs obſeſſâ Jeroſolimâ. Perperam *Jac. Bonfrerius*, fuiſſe hunc locum ait inter orientem & meridiem montis Sionis, fuit enim ad occidentem, meridiem verſùs.

4. *Cave tibi & quieſce*] השמר והשקט *hiſchamer vehaſchket*; hoc eſt, nihil molire in Reges Syrorum atque Iſraëlitarum, ſed intra muros urbis maneto.

Mollior fiat] ירך *jerach*, tener fiat. Quod de timido animo dicitur.

Duas caudas titionum &c.] Proverbialis eſt formula, quâ ſignificantur homines, non ſine clade periculo erepti; ut titionum extrema pars ex igne rapta, ceteris jam combuſtis, & etiamnum fumantibus. Quæ autem pericula eorum notentur, tacente Hiſtoriâ Sacrâ, & breviſſimè res geſtas, iis regnantibus, narrante, dicere nemo poſſit. Sed erat, in vicinia, Thiglath-Philnezer, Aſſyriorum Rex, iis potentior, à quo mala multa pati potuerunt & poſtea paſſi ſunt. Vide 2. Reg. XV, 29.

Retſinis, Syriæque &c.] רצין וארם *retſin vearam*, cùm Retſinus diſtinguatur à Syris, credibile eſt cùm Regem ipſum Syrorum, tum etiam Syros, peculiari nomine Judæis fuiſſe infenſos. Pro his verbis: *ob iram Retſinis* &c. ad finem verſûs 5. habent LXX. Intt. ὅταν γὰρ ὀργὴ τοῦ θυμοῦ μου γένηται, πάλιν ἰάσομαι, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρὰμ, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ῥομελίου ὅτι ἐβουλεύσαντο βουλὴν πονηράν. Non tam receſſit ab Hebraicis *Hieronymus*, qui habet: *in ira furoris Raſin Regis Syriæ* (pro *& Syriæ*) *& filii Romeliæ, eo quod conſilium inierit contra te Syria in malum, Ephraim, & filius Romeliæ dicentes.*

Ephraïm & Remaljæ filius dicentes] Hìc *Ephraïm* ſeorſim nominatur à Rege ejus, *Remaljæ filio*, ut antea *Syria* ſecernitur à *Ratſino Rege*, fortè propter rationem adlatam; ſed Hebraïca hìc mendis carere, quis præſtarit?

6. *Nos conferamus Jeroſolimam Judæ*] נעלה ביהודה *nahaleh bihoudah*, adſcendamus in Judam. Sed cùm ſequatur *obſidio* ac *perruptio*, ſatis liquet agi de Jeroſolima, non de agris Judæ; ſupplevimus ergo vocem *Jeroſolimam*, quæ neceſſariò intelligenda eſt. Attamen LXX. Intt. ἀναβησόμεθα εἰς τὴν Ἰουδαίαν & Hieronymus: *adſcendamus ad Judam.*

Eam obſideamus] ונקיצנה *ounkitſennah*. Eſt propriè *tædio eam adficiamus*, ſeu *vexemus*. Sed intelligitur tædium ac vexatio obſidionis, vel oppugnationis. Vide Jerem. XIX, 9. ubi hoc verbum à LXX. Intt. πολιορκεῖν vertitur.

Perruptam ad nos trahamus] ונבקיענה אלינו *nabkiennah elenou*, perrumpamus eam ad nos; hoc eſt, perruptis muris, atque irruptione factâ, in poteſtatem noſtram redigamus. Vide 2. Reg. III, 26. Jerem. XXXIX, 10. ubi hoc verbum de *eruptione*, & *irruptione* intelligendum. LXX. Intt. omiſerunt vertere, *Hieronymus* verò: *avellamus eam ad nos*, impropriè.

Tabalis filium] Quis ſit בן טבאל *filius Tabalis*, aut *Taberolis*, ut vocem referunt Veteres, prorſus ignotam; ſed neceſſe eſt hominem fuiſſe, qui à partibus hoſtium Judæ ſtaret, cùm eum Regem Jeroſolimæ conſtituere vellent, ſi poſſent.

7. *Non erit hoc ratum*] לא תקום *lo thakoum*, non ſtabit; hoc irritum erit, nam תקום *bekim*

Digitized by Google

non erit, inquit, *hoc* ratum, neque fiet; [8]. nam Syriæ caput eſt Damaſcus, Damaſci verò caput Retſin; at intra ſexaginta quinque annos, *ita* contereter Ephraïmus, ut ne populus *quidem* futurus ſit. [9]. Caput autem Ephraïmi eſt Samaria, Samariæ verò caput eſt Remaljæ filius. Niſi credideritis, *ſcitote vos* non fore firmos.

[10]. Per-

rem non futuram, 8. eſſe enim Syriæ Metropolin Damaſum, Retſinem vero principem Damaſci; ſed intra ſexaginta quinque annos ſic contritum iri Ephraimum, ut ne quidem populus ſit in agris tribus Ephraimi; 9. caput autem Ephraimi Samariam; ſed Samariæ principem eſſe Remaljæ filium. Sed niſi crederent Jeroſolimitani, nihil fore tutum apud ſuos.

10. Ad

tum eſt ratum fecit, confirmavit. Vide Gen. VI, 18. XVII, 7. Sam. XV, 11.

8. *Caput Damaſcus*] Metropolis, ut poſtea, *caput* eſt Rex.

Intra ſexaginta quinque annos] בעוד ששים וחמש שנה *beod ſchiſchim vehhameſch ſcanah*, adhuc ſexaginta quinque anni. *Lud. Cappellus*, in notis Criticis ad hunc locum, poſtquàm confutavit Judæorum & *Gaſp. Sanctii* calculum, quo tentarunt vaticinium cum veritate Hiſtoriæ in concordiam redigere, finem, intra quem impleri id oportuit, ſtatuit eſſe tempus, quo à Thiglath-phileſero capta Samaria. Tum ſibi objicit, tot annos non eſſe ab hac Prophetia Eſaiæ ad Samariæ exſcidium. Quod non negat, ſed vult, quod & *Hug. Grotio* placuit, ששים *ſexaginta* poſitum eſſe pro שש *ſex*, ita ut in priore numero, ut nec ſemel alibi, decades pro monadibus poſitas, ut 1. Sam. XIII, 5. quod verum videtur & 2. Sam. XV, 7. de quo mihi non conſtat, quamvis negare nolim, ejusmodi menda in quædam loca irrepſiſſe, quod, ubi oportuit, indicavi. Hoc autem poſito, mens Eſaiæ hæc erit, *Cappello* judice: *intra ſex & quinque* (hoc eſt, undecim) *annos, contereretur Ephraim.* Et ſanè, ut ait, tot ſunt reverà anni, ab edita hac Prophetia ad ejus implementum. Edita enim eſt ſub finem regni Pekachi, biennio puta, ante ejus obitum; id quod certò colligi poteſt ex Prophetia, quæ mox habetur, verſu 16. hujus Capitis, & ea, quæ infrà habetur Cap. VIII, 4. collata cum 2. Reg. XV, 29. Prophetià enim illà Eſaias innuit fore, ut intra breviſſimum tempus (biennii puta, quo infantes incipiunt παππάζειν) Retſin, Syriæ Rex, & Pekachus, Rex Iſraëlis, à Rege Aſſyriorum occidantur. Cùm itaque Hoſeas, Elæ filius, ultimus Iſraëlitarum Rex, qui Pekacho ſucceſſit, annos novem, regnaverit, quibus deſinentibus, finem habuit regnum decem tribuum; planum eſt prophetiam hanc Eſaiæ impletam, anno undecimo, ex quo fuit edita; ac proinde omnino videri hic legendum eſſe שש pro ששים. Hæc *Capellus*, cui poſſit fortè nonnemo adſentiri, ſi quo exemplo probaſſet Hebræos ſolitos dicere *ſex & quinque* pro *undecim*, ubi de una annorum ſumma ſermo eſt. Sed præterea alius poteſt annorum calculus iniri, ut fecit *Jac. Uſſerius*, quem vide, in Annalibus Sacris. Nec verum eſt Pekachum à Rege Aſſyriorum occiſum. Vide 2. Reg. XV, 30. Idem putat hoc vaticinium ab Eſaia quidem anno Achazi 1. Pekachi 18. ante Chriſtum DCCXLII. editum, impletum verò LXV annis poſtea, ante Chriſtum DCLXXVII. fuiſſe. Etſi enim, ut recte *Uſſerius*, à Salmanaſſare maxima pars populi, ante annos XLIV, tranſlata in Aſſyriam fuerat, & regnum Iſraëlis prorſus exſtinctum erat; reliquiæ tamen Iſraëliarum, quæ illic manſerant, populi ſpeciem quamdam præbebant. Quaſdam autem eorum reliquias ibi fuiſſe liquet ex 2. Ephemer. XXXIV, 6, 7, 33. XXXV, 18. collatis cum 2. Reg. XXIII, 19, 20. Sed poſtquàm eæ reliquiæ abſorptæ ſunt, multitudine majore novorum colonorum Babyloniorum, Chithæorum, Havæorum, Hamathæorum & Sepharvajimitarum; tum verò Iſraëlitæ, qui illic erant, deſierunt eſſe populus. Vide 2. Reg. XVII, 24.

Mirum eſt, primâ fronte, Prophetam, qui Ephraïmo ultimum exſcidium, intra LXV. annos, prædicit, de Syris nihil addere. Sed minùs mirum videbitur, ſi reputemus fuiſſe Syros & Ephraïmitas fœderatos, ac proinde utroſque ſimul, vel interpoſito certè exiguo tempore, pœnas daturos fuiſſe, ut mox oſtendemus. Certè ita vicini erant Syri & Iſraëlitæ, ut adiri hi vix poſſent ab exercitu, niſi ſubactâ Syriâ.

9. *Niſi credideritis, ſcitote vos non fore firmos*] אם לא תאמינו כי לא תאמנו *im lo thaaminou chi lo theamenou*. LXX. Intt. ἐὰν μὴ πιστεύσητε οὐδὲ μὴ συνῆτε, unde conjicit *Lud. Cappellus*, legiſſe eos non תאמינו, ſed תבינו *thabinou*, intelligetis. Sed *Symmachus*, ἐὰν μὴ πιστεύσητε οὐ διαμενεῖτε, quod *Hieronymus* ſequutus vertit: *ſi non credideritis, non permanebitis.* At *Theodotion*, οὐδ' οὐ μὴ πιστευθῆτε. *Grotius* putabat, congruentiùs Hebræo ſenſui poſſe verti: *an ideò non creditis, quia non confirmamini?* nempe, ſigno aliquo conſpicuo. Facilius eſt ſenſum invenire, in verbis ſeorſim conſideratis, quàm videre, quid ad rem, quæ agitur, faciant. Eſt locus ſimilis 2. Ephem. XX, 20. האמינו ביהוה אלהיכם ותאמנו *credite Jehovæ Deo veſtro & confirmavimini*; hoc eſt, ſecurè terram poſſidebitis, & Regnum Judæ firmabitur. Quibus in verbis eſt Paronomaſia, figura non infrequens apud noſtrum Prophetam. Vide C. V, 7. Quare ſic & hunc locum intelligendum cenſeo, ut ſit admonitio Prophetæ, niſi Judæi Deo crederent hoc, quod modo dixi, non futurum; ſeu non firmiores futuras iis ſedes, quàm Iſraëlitis & Syris. Supplevi דעו *deou*, *ſcitote*, propter כי τὸ quod ſequitur. Fateor veteres Intt. hanc particulam credidiſſe hic παρέλκειν, cùm eam omiſerint, ac ſanè paſſim abundat. Sed plenior eſt ſententia, ſupplemento addito & ſolet hic Imperativus ſic conſtrui. Vide Gen. XX, 7. 1. Sam. XX, 7. XXIV, 12.

10. *Ad*

[10]. Perrexit porrò Jehova adloqui Achazum, hiſce verbis: [11]. pete tibi ſignum à Jehova Deo tuo. E profundo pete, vel etiam ex alto. [12]. Achazus verò, non petam, inquit, neque tentabo Jehovam. [13]. At *Eſaias*, audite, ait, ô domus Davidis, an

10. Addidit & Deus hæc verba ad Achaaum per Prophetam referenda Achazo: pete tibi ſignum à Creatore Deo tuo. 11. Rem petito, quæ fiat infra pedes tuos, vel etiam in æthere ſupra caput tuum. 12. Achazus verò, quaſi veritus Deum offendere, negavit, ſe quidquam ſimile a Deo petiturum, ne Deum tentaret, quaſi de potentia ejus dubitaret. 13. Cùm verò fucata eſſet reſponſio, an

10. *Adloqui Achazum*] Per Eſaïam.

11. *Pete tibi ſignum* &c.] Etiam homines pii, iis temporibus, ſignum interdum à Deo ſibi dari petebant, unde certò intelligerent quidpiam eſſe futurum. Vide Jud. VI, 36. & dicta ad Gen. XXIV, 14.

E profundo pete &c.] *Profundam fac petitionem tuam, aut adtolle in altum:* העמק שאלה או הגבה למעלה *bahamek ſchealah o bagbeah lmaalah*; hoc eſt, quidvis pete in terra, vel in cœlo fieri, rémque impetrabis; ne ullum tibi, aut aliis, de divina voluntate & potentia dubium ſuperſit. Sed Veteres Interpretes non eodem prorſus modo, ac nos, verba hæc legerunt. LXX. Intt. omiſerunt vertere vocem שאלה, ſive non compareret in Hebraïco eorum exemplari, ſive ἀπροσεξίᾳ vel ipſi, vel librarii, in eorum verſione, omiſerint. Habemus enim tantùm in eorum Codd. εἰς βάθος ἢ εἰς ὕψος. Sed alii Intt. Græci eamdem vocem שאלה protulerunt *ſcheolah*, non *ſchealah*, ut nos, unde *Aquila* habebat: βάθυνον εἰς ᾅδην, μετεώρισον εἰς ὕψος, *Symmachus* βάθυνον εἰς ᾅδην, ἢ εἰς ὕψος ἄνω, & *Theodotion* βάθυνον εἰς ᾅδην, ὕψωσον ἄνω. Eos ſequutus eſt etiam *Hieronymus*, qui vertit: *in profundum inferni, ſive in excelſum ſupra.* Nec eſt, quod carpatur in ea lectione, notum eſt enim שאל loca profunda dici, & oppoſitio utriusque ὑπεναντίων recta eſt. Ita ſolet etiam loqui Scriptura. Vide de voce שאל notata ad Gen. XXXVII, 35. déque oppoſitione ᾅδου καὶ οὐρανοῦ Eſai. XIV, 14, 15. & Matth. XI, 23. & quæ ad eum locum Interpretes.

Deus autem hîc ſponte ſuâ offert ſignum Achazo; unde intelligeret fore, ut impleretur, quod promiſerat, de exſcidio ejus hoſtium; cùm ut ab impio Rege, tum etiam ab ejus purpuratis adſenſum veluti extorqueret; unde conſtaret Deum Iſraëlis verum eſſe Deum, résque palam facta Jeroſolimitanos ab Idololatria revocaret. Poterat etiam fieri, ut Prophetæ ſuo auctoritatem & fidem apud eosdem parere vellet, prædictione eventûs paullò pòſt futuri, ut remotior etiam exſpectaretur.

12. *Neque tentabo Jehovam*] Quaſi diceret Achazus, ſe ſignum non petiturum, quaſi de Dei potentia dubitaret, ejúsque experimentum capere vellet; ſe enim ei fidem habere. Quod aut merum fuit ludibrium, aut ars quam adhibuerit, ne cultores Dei Iſraëlis, difficili tempore, à ſe alienaret. De hoc loquendi genere vide ad Exod. XVII, 2.

13. *O Domus Davidis*] Aderant, nempe, Achazo Principes ex familia Davidis, ut eum, honoris cauſâ, comitarentur; cúmque probare ſe reſponſum Regis oſtendiſſent, aut verbis, aut nutu, totam familiam Davidicam caſtigat Propheta.

Tædio adficere homines] הלאות אנשים *haloth anaſchim*. Vertunt hoc verbum *defatigare*, quod reverà ſignificat, ubi ſermo eſt de labore corporis; ſed ubi agitur de animi moleſtia, eſt *tædium & moleſtiam creare*; quod tamen ἀνθρωποπαθῶς de Deo dictum, ut hic, eſt θεοπρεπῶς de Deo intelligendum. Deo *moleſti ſunt, tædiúmque* adeò ei *creant*, qui neque Veritatis, neque Virtutis rationem ullam habent, & qui ſæpiùs licet ab eo, per Prophetas, admoniti, non redeunt ad ſaniorem mentem; quamvis ejus beatitudinem minime minuant, aut minuere poſſint. *Moleſtia* ergo ac *tædium* ſunt illi actus divini, quibus eorum placita hominum improbat; quod ſupplicio de iis ſumto tandem oſtendit. LXX. Intt. & *Theodotion* vertunt ἀγῶνα παρέχειν, *Aquila* μοχθεῖν, *Symmachus* κοπῶν, quod eodem recidit, ſed poſteriores duo ſunt commodiùs loquuti.

14. *Dominus ipſe ſignum dabit*] Hæc, ante omnia, ex Grammatico ſenſu interpretabimur, tum etiam ad Myſticum deveniemus; nam duplicem ſenſum his verbis ineſſe ſtatuimus, & paucis poſtea oſtendemus. Prædixerat Propheta exitium Syris atque Ephraïmiris, cujus extrema clauſula in LXV annum dilata fuerat; ne autem ſerum hoc nimis videretur, jam intra pauculos annos, quot oporteret elabi, antequàm puer brevi concipiendus à muliere, quæ, cùm loqueretur Eſaïas, etiamnum virgo erat, bonum à malo ſecernere poſſet. Signum hoc ſitum erat in certa filii conceptione, qui ſuo tempore naſciturus erat, atque à parentibus Himmanouël, hoc eſt, *Deus nobiſcum* vocitandus, quo nomine auxilium Dei à Propheta Judæis promittebatur; quo Deus ſe veluti obſtringebat, fidémque dabat, fore ut promiſſis ſtaret; & quod audiri non poterat, quin ea res in memoriam revocaretur. Sic antea *Sear-jaſubus* ſignum fuit, aut ſignificatio reditûs reliquiarum Iſraëlis, & mox hic ipſe puer, altero nomine, *Maher-ſalal-chas-bazus* direptionis & vaſtationis Damaſcenorum & Ephraïmitarum. Nec neceſſe fuit diu exſpectari Prophetiæ hujus eventum.

En virgo concipiet &c.] הנה העלמה הרה *binneh bahalmah bara*, ecce puella *fiet* gravida. LXX. Intt. ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται. *Aquila* & *Theodotion*, ἰδοὺ ἡ νεᾶνις ἐν γαστρὶ συλλαμβάνει. *Symmachus*, ἡ νεᾶνις συλλαμβάνει. Latinus: *Ecce virgo concipiet.* Idem in Comment. ad hunc locum: *Ut cùm Judæis conferamus pedem & nequaquam contentioſò fune præbeamus eis riſum noſtræ imperitiæ, virgo Hebraïcè* BETHULA *adpellatur; quæ in præſenti loco non ſcribitur, ſed pro hoc verbo poſitum eſt* ALMA, *quod*

an parum vobis eſt tædio adficere homines, ut etiam Deum meum tædio adficiatis?
14. Itaque vobis Dominus ipſe ſignum dabit; en Virgo concipiet, & pariet filium, & voca-

an parum eſt vobis, inquit Eſaïas, tædio adficere homines, ut Deum ambiguâ reſponſione deludatis?
14. Igitur Deus ipſe dabit ſignum, unde intelligatur vos liberaturus eſſe. Virgo nunc eſt, quæ filium mox concipiet & pariet, qui vocabitur Himmanuel, hoc eſt, Deus nobiſcum.
15. Lae-

quod præter LXX. Int. omnes Adoleſcentulam *tranſtulerunt.* Attamen, licèt בתולה *bthoulah* dicatur *virgo*, & בתולים bthoulim *virginitas*, nihil vetat quin עלמה *halmah*, idem ſignificet, unde & παρθένον verterunt LXX. Intt. favétque vocis Etymologia; nam *occultam* ſonat, virgines autem ſolebant occultari & domi clauſæ teneri, ut oſtendit *Grotius* ad Matth. I, 22. Nec Judæi, eo tempore, quo à multis ſæculis intermortua erat Hebraica Lingua, ſcire poterant, quæ ſit Hebraïcorum vocum propria ſignificatio, niſi uſu Scripturæ; ex qua non liquet, עלמה dictam etiam, quæ virginitatem amiſiſſet. Nunc quidem concedunt virginem ubique eâ ſignificari, excepto hoc loco, & Proverb. XXX, 19. qua in re prorſus falluntur. Hic enim Propheta loquitur de puella, quæ tum erat virgo, quando loquebatur; ſed futura non erat, poſtquàm cum viro concubuiſſet. Loco etiam Proverbiorum *via viri in virgine* noſci negatur, hoc eſt, virginem ab ea, quæ non eſt, ſecerni ſemper non poſſe; ubi *virgo* etiam dici poteſt puella vitiata, non ſtatûs præſentis habitâ ratione, ſed ejus, in quo erat, antequàm vitiaretur. Itaque nihil vetat voce עלמה propriè virginem ſignificari.

Sed audiamus cetera, quæ habet, hac de voce *Hieronymus: Porrò*, inquit, *ALMA, apud eos verbum ambiguum eſt, dicitur enim &* adoleſcentula *&* abſcondita, *id eſt*, ἀπόκρυφος. *Unde & in titulo Pſalmi noni, ubi in Hebræo poſitum eſt* Alamoth, *ceteri interpretes tranſtulerunt*, pro adoleſcentulo, *quod LXX. interpretati ſunt* pro abſconditis, *& in Geneſi legimus, ubi Rebecca dicitur* Alma. *Aquilam non* adoleſcentulam, *nec* puellam, *ſed* abſconditam *tranſtuliſſe. Sunamitis quoque mulier, amiſſo filio, cùm Eliſæi fuiſſet pedibus provoluta & prohiberet eam Jeſi, audit à Propheta:* Dimitte eam, quia in dolore eſt, & Dominus abſcondit à me. *Pro eo quod in Latino dicitur* abſcondit à me, *in Hebræo ſcriptum eſt* Exlim Mimmenni. *Ergo* alma *non ſolùm* puella *vel* virgo, *ſed cum* ἐπιτάσει virgo abſcondita *dicitur &* ſecreta, *quæ numquam virorum patuerit adſpectibus, ſed magnâ parentum diligentiâ cuſtodita ſit. Linguâ quoque Punicâ, quæ de Hebræorum fontibus manare dicitur, propriè virgo* alma *vocatur.* Pluribus etiam rem perſequitur, quæ apud ipſum legi poterunt. Ex his abunde liquet, Hebraïcâ voce, *virginem* propriè ſignificari non abſurdè poſſe dici; nec quidquam objici, quod ullius ſit ponderis:

Vocabis eum Himmanuël] וקראת שמו עמנואל *vekarath ſchmo himmanouël.* Verbum קראת, omnes Græci Intt. verterunt καλέσεις ſecundâ perſonâ. Si leges קָרָאת, ut Maſſorethæ, referetur ad matrem, ſi קָרָאתָ ad patrem, vel ad quemcumque, qui puerum nomine adpellaturus eſſet; prior enim forma, ut notum fœminina eſt, poſterior maſculina. Nec licet ſcire, quî legerint Græci Interpretes, nam καλέσεις ad utrumque genus refertur, quâ ambiguitate Lingua Hebraica, Græcâ ceteroquin inferior, ob diſtinctionem perſonarum maſculinarum & fœmininarum, caret. Matthæus vertit καλέσουσι, & *Hieronymus vocabitur*, qui tamen ad hunc locum ſic habet, ex Ed. Martianæi: *verbum* Carath, *quod omnes interpretati ſunt* vocabis, *poteſt intelligi* & vocabit, *quod ipſa videlicet virgo, quæ concipiet & pariet, hoc Chriſtum adpellatura ſit nomine.* Editor obſervat ſic Codd. MSS. habere, ſed eſſe aut errorem Librariorum, aut libertatem *Hieronymi*, qui, more Syriaco, ſecundam perſonam, קראתי extulerit. Prius eſt veriſimilius, cur enim Alceta Bethlehemiticus Prophetam induxiſſet Syriacâ Linguâ utentem, dum familiam Davidis adloquitur? Quo jure mutaſſet, quod aliter in Hebraico Codice legebat? Malim voci קראת puncta perſonæ maſculinæ adjici; ut ſit veluti Apoſtrophe ad τ̀ קרא *kore*, vocantem, quicumque futurus eſſet. Nec rarum eſt, Nominativum, eo modo, ſubaudiri. Vide Indicem Pentateuchi, ad vocem Nominativus. Quem ſenſum expreſſit Matthæus verbo καλέσουσι *vocabunt*; nempe, nomine eum compellantes, aut de eo loquentes.

Hæc omnia poſſunt intelligi de puero mox naſcituro, & fortè quidem Eſaïæ, cujus filii nomina fuerint אתות *othoth*, ſigna apud Judæos; unde intelligerent, nominibus prolatis, quid ſibi mox eſſet futurum. Agitur ſanè de ſigno mox futuro, & propterea à Deo inſtituto, ut rem non uſque adeò remotam prænunciaret. Liquere hoc ex tota rei narratione poteſt, primùm enim ſignum proponitur, à quo Judæi intellecturi erant ultimum exitium Ephraimo incubiturum, intra LXV. annos; quod ſignum debuit jam exſtare, antequàm exactum id tempus eſſet. Remotam rem non proponi, colligere etiam eſt ex particula הנה *hinneh*, ecce, quæ paſſim in Prophetis idem valet ac *mox*, ut ſæpe obſervavimus; nec vertendo particulam *ecce* adhibuimus, niſi quia nihil hic mutare ſtatueramus. Secundò, adloquitur Propheta Achazum & purpuratos, qui illic aderant, aitque, Dominum illis ſignum daturum, & rem impletum iri intra tempus, quo puer nondum conceptus naſci poſſet, jamque ablactatus eſſet, quamvis nondum bonum à malo ſecerneret; ſignum autem futurum eum ipſum puerum, cui nomen imponeretur *Himmanueli.* Quiſquis leget pauca hæc commata, paullò adtentiùs, de re dubitare non poterit; de qua conſulendus etiam *Hugo Grotius* ad Matth. I, 22. quamquam nonnihil ab eo abierimus. Vide & quæ diximus ad Matth. II, 15. in addit. ad *Hammondum.*

Nec tamen hæc obſtant, quo minùs hîc ſit vati-

vocabis eum Himmanuëlem. [15]. Butyro & melle veſcetur, ita ut ſciat malum quidem averſari, bonum verò eligere. [16]. Sed antequàm ſciat puer averſari malum, & bonum eligere, deſeretur terra, quam tu deteſtaris, propter duos Reges. [17]. *Poſtea* Jehova operâ Aſſyriorum Regis, adducet in te, in populum tuum, atque in domum Patris tui, tem-

15. Lacte depulſus comedet butyrum & mel, ita ut ſciat malum & bonum cibum diſtinguere, 16. ſed antequam puer poſſit bonum à malo ſecernere deſeretur terrarum tractus, quem odio habes, propter duos illos Reges tibi infenſos. 17. Poſtea Creator, operâ Aſſyriorum Regis longè potentiſſimi, adducet in te, ſobolemque Genearchæ tui, tempora, qualia non fuerunt a tempore, quo Ephraïmus

vaticinium inſigne de Chriſto, ut oſtendit *Grotius*, útque nos quoque diximus ad locum poſteriorem Matthæi. Liquet hoc ex verbis, quæ pleniore multò ſenſu Chriſto conveniunt; cum enim non *puella* tantùm, quæ nuper Virgo fuerat, ante conceptionem, ſed etiam Virgo pòſt remanſit, quòd ſine viri opera conceperit; idémque puer *Immanuel*, Deus nobiſcum dici debuit, quia in eo fuit Λόγος, qui, ut docet Joannes principio Evangelii, non tantùm *apud Deum initio erat*, ſed & *fuit* ipſe *Deus*, & *caro factus eſt*, & *habitavit inter nos*; unde, ut verbis Pauli utar Coloſ. II, 9. *habitat in eo tota plenitudo Deïtatis corporaliter*; quod de filio Eſaiæ, vel qui tempore Eſaiæ natus eſt, dici non poteſt. Itaque dum Propheta de temporis ſui puero loquitur, ita rem expreſſit, non ſine Divina Providentia, ut verba, quibus utitur, haud paullò meliùs Chriſto conveniant; nec deſcribi iis puer ille potuerit, niſi dilutiore multò ſenſu.

Neque objeceris reliquas circumſtantias, quæ hîc memorantur, & totius orationis propheticæ occaſionem ad puerum illum, Eſaiæ filium, ita pertinere, ut Chriſto aptari nequeant; ſic enim concepta ſunt & alia vaticinia, ut eorum tantùm pars in Chriſtum quadret; quod pluribus oſtendimus etiam ad Matth. C. II, 15. Quibus adde promiſſionem Davidi factam, de prole ei naſcitura, hoc eſt, Salomone, 2 Sam. VII, 12. & ſeqq. 2 Par. XXII, 9. & ſeqq. quæ promiſſio Chriſto aptatur Heb. I, 5. & locum Pſ. II, 7. ubi de Davide, ſine dubio, ſenſu Grammatico, ſermo eſt, qui locus, quaſi ad Chriſtum pertinens, ibidem profertur; quamvis utrobique ſint nonnulla, quæ Chriſto non conveniunt; quia aliquot verba pleniùs multò in eo ſunt impleta, quàm in Davide, vel Salomone. Deus ita *genuiſſe* Chriſtum dicitur, & *pater* ejus vocatur, ut nemo, præter ipſum, eo ſenſu *Filius* Dei dici poſſit; vocetúrque ideò, Dei *unigenitus*. Sunt ergo in vaticiniis ejusmodi de Chriſto intelligenda, quæ ad eum pertinere poſſunt; reliqua ſunt de iis, de quibus ex orationis ſerie ſermo eſt, capienda; ne fruſtra Scripturæ verba torqueamus, & ludibrium Judæis debeamus. Ex eorum prædictionum interpretatione, quæ eſt in Novo Teſtamento, hoc unum colligere poſſumus Deum curaſſe Prophetas, etiam aliud agentes, ea proloqui; quæ meliùs de Chriſto intelligantur, quàm de iis, de quibus ſolis loqui ſe putabant, & reverâ loquebantur Prophetæ. Quod cur fecerit Deus, noſtrum non eſt dicere, qui, quod de conſilio ſuo non revelavit, fidenter adfirmare religioni ducimus. Sed quoniam, apud Judæos, eæ adducebantur prædictiones, apud eos etiam ſic intellectas voluiſſe intelligimus; qua de re alibi, ut jam monuimus, pluribus egimus.

15. *Butyro & melle veſcetur*] חמאה ודבש יאכל *hhemah oudbaſch jochel*. Multis hunc locum illuſtravit *Sam. Bochartus* Hieroz. P. 2. Lib. IV. c. 12. ubi etiam oſtendit butyrum & mel cibum infantium fuiſſe. Addere poſſumus lacte depulſorum, dum enim lacte utuntur, butyrum & mel eis comedenda non præbentur. Hæc autem dici videntur, ut intelligerent Judæi aliquamdiu puerum victurum, & coram iis obverſaturum, ut intelligerent promiſſionum divinarum veluti arrhabonem exſtare.

Ita ut ſciat malum quidem averſari &c.] Poſſit videri ambiguum, de quo *malo* ac *bono* agatur, utrum de pravis & bonis factis, quæ ſecernet, an verò de noxiis & utilibus alimentis; ſed de alimentis intellexerim, propter id, quod præceſſit de butyro & melle, quæ ſunt alimenta.

Deſeretur terra &c.] Intelligi videtur tractus terrarum, qui à Syris & decem Tribubus Iſraëlis incolebatur. Anno poſt eum, quo editum eſt ſuperius vaticinium, ſecundo qui DCCXL. ante Chriſtum natum, aurum & argentum, quod in ærario Templi, & ſuo ipſius adſervabatur, miſit ad Regem Aſſyriorum Thiglath-phileſerum, ut bellum Damaſcenis & Iſraëlitis inferret, quod impetravit. Aſſyriorum Rex non tantùm Syriam ſubegit, ſed etiam, occiſo Rege & tranſlatis aliò populis, exſtinxit Syrorum Monarchiam. Vide 2. Reg. XVI, 7, 8, 9. Idem etiam Iſraëlitas, qui agros ad ortum Jordanis obtinebant, captivos in Aſſyriam abduxit, tum trajecto Jordane Galilæam invaſit, Nephthalitásque omnes, quos reliquos Benhadadus fecerat, captivos in Aſſyriam miſit. Vide 1. Ephem. V, 26. 2. Reg. XV, 29.

17. *Operâ Aſſyriorum Regis.*] Eſt, ad calcem verſûs, את מלך אשור *eth melech Aſchour*, pro מאת *meeth*, à Rege, vel ejus operâ. Latini ſermonis uſus effecit, ut voculas haſce ad initium verſûs retraxerim. Cùm autem Achazus, ut à ſe Syros & Iſraëlitas moleſtiſſimos hoſtes amoveret, ſe in ſervitutem dediſſet Aſſyriorum Regi, ut habemus 2. Reg. XVI, 7. XVIII, 7. maximum tamen detrimentum ab eo accepit, ut liquet ex 2. Ephem. XXVIII, 20, 21.

Tempore] *Dies*, ut & in ſequentibus verbis.

18. *Sibi-*

tempora; qualia non venerunt, à tempore, quo Ephraimus à Juda defecit. 18. Eo
die, ſibilo vocabit Jehova muſcam, quæ eſt ad extremos Ægypti rivos; atque apem,
quæ eſt in Aſſyria terra. 19. Venient illæ & quieſcent omnes ad torrentes ſolitudinum, in cavernis petrarum, in omnibus ſenticetis, & in omnibus foraminibus.
20. Eo

mus à Judæ Tribu defecit. 18. Eo die Deus vocabit milites Ægyptios, qui ſunt ad oſtia Nili, atque apem, quæ eſt in Aſſyria terra. 19. Venient & caſtra ponent ad flumina ſolitudinum, atque

18. *Sibilo vocabit muſcam*] *Sibilabit Jehova ad muſcam.* De ſibilo ad vocandum adhibito, vide C. V, 26. Hic verò perinde eſt ac, accerſet, adducet; nam muſcæ non vocantur ſibilo, ſed potiùs æris tinnitu. *Muſcæ* verò dicuntur Ægyptii, ob multitudinem, ut rectè vidit Chaldæus; qua de re adi *Sam. Bochartum* Hieroz. P. 2. Lib. IV. c. 9.

Quæ eſt ad extremos Ægypti rivos] *In extremitate rivorum Ægypti.* Septem διώρυχας Nili rectè interpretatur *Hieronymus*, quia illic deſinunt rivi, in quos ſectus eſt Nilus. Propriè quidem ſignificatur, hoc loquendi genere, Ægyptus inferior, ſed hìc κατὰ συνεκδοχὴν, poteſt pro tota ſumi. Videntur hæc reſpicere ad expeditionem Pharahonis Nechonis, de qua 2. Reg. c. XXIII. ubi ſtipendiarius Rex Judæ factus ei dicitur, verſ. 33. & ſeqq. Vide & 2. Ephem. XXXV, 20. & ſeqq. Alteram expeditionem, de qua mox, reſpicit Propheta.

Apem quæ eſt in Aſſyria terra] Regem Aſſyriorum, qui hiſce temporibus erat etiam Babyloniæ Rex, ut ex *Joſepho* oſtendit *Jac. Uſſerius*, ad annum DCX. ante Chriſtum. Tum autem regnabat Nabopolaſſar, Nebuchadnetſaris pater, qui quidem Nabopolaſſar anno IV. Jehojakimi Regis copias Pharahonis Nechonis, quæ Carchemiſum ad Euphratem ſuperiore expeditione captam tenebant, vicit, ut habet Jeremias XLVI, 2. Nam quod Nebuchadnetſari tribuitur, qui præerat exercitui, id factum ſub auſpiciis Patris, qui etiamnum erat in vivis. *Joſephus* etiam addit Ant. Lib. X. c. 7. Nechonem, cum magnis copiis, ad Euphratem ſe ſe objeciſſe Nebuchadnetſari, & collatis ſignis cum eo pugnaſſe; ſed, eo victo, Babylonium totam Syriam, exceptâ Judæâ, Peluſium usque in poteſtatem redegiſſe. Quod ſi verum eſt, Judæam Babyloniis eo tempore nondum ſtipendiariam factam; brevi poſtea ſubacta eſt, & ſæpiùs malè mulctata. Vide 2. Reg. XXIV. & 2. Ephemer. XXXVI. & adi *Joan. Marshamum* ad regnum Nabopolaſſaris, Secul. Ægypt. XVIII. p. 533. Ed. Lond. & ſeqq.

19. *Venient illæ* &c.] Facile eſt intellectu primùm exercitum Nechonis non potuiſſe per Judæam tranſire, etiam pacatum, ſine agrorum clade; ſed præſertim cùm prælio Joſiam, Judæ Regem, viciſſet, Judæisque victor incumberet; deinde Nebucadnetſarem, cum exercitu victore vicinas omnes oras, Peluſium usque, peragrantem, & Judææ, quod & antea fecerat Necho, Regem & ſtipendium imponentem, graviſſimum toti Judææ fuiſſe. Meritò ergo confert eos exercitus Propheta veſpis & apibus, per omnia volitantibus. Pari ſimilitudine uſus eſt Homerus Iliad. B. 87, & ſeqq. quam integram ſubjiciam:

Ἠΰτε ἔθνεα εἶσι μελισσάων ἁδινάων
Πέτρης ἐκ γλαφυρῆς αἰεὶ νέον ἐρχομενάων,
Βοτρυδὸν δὲ πέτονται ἐπ' ἄνθεσιν εἰαρινοῖσιν,
Αἱ μέν τ' ἔνθα ἅλις πεποτήαται, αἱ δέ τε ἔνθα.
Ὣς τῶν ἔθνεα πολλὰ νεῶν ἄπο καὶ κλισιάων
Ἠϊόνος προπάροιθε βαθείης ἐστιχόωντο
Ἰλαδὸν εἰς ἀγορήν.

Sicut gentes eunt apum confertarum, è petra cava ſemper recens venientium, in modum autem racemi volant ſuper floribus vernis, & aliæ hac adfatim volant, aliæ illac: ſic horum gentes multæ à navibus & tentoriis ante littus profundum ordine procedebant & turmatim in concionem.

Ad torrentes ſolitudinum] בנחלי הבתות *bnahbale babbattboth.* LXX. Intt. ἐν ταῖς φάραγξι τῆς χώρας. Hieronymus: in *torrentibus vallium.* Revera obſcura eſt origo, adeóque ſignificatio vocis בתה *bathah*, quæ occurrit tantùm bis & quidem apud ſolum Eſaïam hìc & C. V, 6. Chaldæus hìc habet ברחובי קרויא *birhhobe kiruaja*, in foris, aut plateis urbium. Sequuti ſumus Recentiores, quia exercitus ad torrentes, aquæ cauſâ, aut valles etiam, propter copiam pabuli, tendebant. Sic etiam apes & veſpæ.

In cavernis petrarum] Sic vidimus Homerum apes educere πέτρης ἐκ γλαφυρῆς.

In omnibus ſenticetis] בכל הנעצוצים *bechol hanabatſoutſim.* LXX. εἰς τὰ σπήλαια, Latinus: *in omnibus vepretis.* Eſt hoc nomen vel à עץ hets, *lignum*, vel à נעץ nahats *fixit*, quod probabilius.

Foraminibus] נהללים *nahalalim.* LXX. Intt, ῥαγάδα vertunt. *Hieronymus: foramina;* legerunt נחללים *nabbalalim*, à חלל *bhalal* perforavit. Chaldæus: בתי תושבחתא *domus laudis*, ab הלל *laudavit.* Alii ab eadem quidem radice deducunt, ſed quatenus *ſpretus fuit* ſignificat, unde *viles arbores*, aut *dumeta* vertunt. Veſpæ & apes latè quaquaverſùm volitant, ſed præſertim in locis floridis, ubi è floribus mel colligunt, quod in cavitatibus arborum & rupium recondunt. Verùm exercitus ubique vagantur, ſi quem quærunt, quem capi ducum intereſt, aut ut prædam reconditam inveſtigent. Sic, ſi nonnullos Interpretes audiamus, Manaſſam Aſſyrii *in vepretis* latentem ceperunt. Vide 2. Ephem. XXXIII, 11. Notum eſt enim Hebræos, temporibus duris, cùm omnia, in campeſtribus locis, agerent & ferrent hoſtes, in cavernas fugiſſe, cum pretioſiſſimis quibúsque, ſolitos; & ſæpe ab hoſtibus in illis latebris quæſitos. Vide ad Habdiam verſ. 3.

20. *No-*

20. Eo die radet Deus, novaculâ conductâ, trans fluvium *Euphratem*; *hoc eſt*, per Regem Aſſyriorum; caput & pilos pedum, barbam etiam eâ abſumet. 21. Eo tempore, erit, qui ſervet vaccam unam, & duas oves; 22. & præ copia lactis, quam ſuppeditabunt, veſcetur butyro; nam butyro & melle veſcetur, quicumque in terra remanſerit. 23. Eo tempore, omnis locus, in quo fuerint, mille vineæ, millenis nummis argenteis

atque in rupibus cavis montium hærebunt, aut ſenticeta occupabunt. 20. Eo tempore Deus, quaſi novaculâ conductâ, trans Euphratem, ſeu per Regem Aſſyriorum omnia abradi, ſeu auferri curabit, quæ poterunt capi atque archi. 21. Eo tempore erit, qui unâ vaccâ, aut duabus ovibus, quas alet, 22. tantam lactis emulgebit copiam, ut butyri ei numquam deſit copia. 23. Tum etiam loca,

20. *Novaculâ conductâ*] בתער השכירה *bthahar haſſchechirah*. LXX. Intt. ἐν τῷ ξυρῷ τῷ μεμισθωμένῳ in Cod. Romano, τῷ μεγάλῳ τῷ μεμισθωμένῳ, quod poſterius ab *Aquila* ſumtum videtur, cujus nomine etiam citatur. Vertit שכירה ex falſa Etymologia, quaſi eſſet à שכר *ſchachar*, cum puncto dextro, quod eſt *inebriavit*; cùm ſit à שכר *ſachar*, cum puncto ſiniſtro, *mercede conduxit*. Rex autem Aſſyriorum dicitur *conducta novacula*, quaſi ut Achazus Thiglath-phileſerum magnâ mercede conduxerat, ut bellum Syris & Iſraëlitis inferret, ut antea diximus: ſic quoque Deus uſurus eſſet Rege Aſſyriorum & Babyloniorum, quaſi milite mercenario, ad devaſtandam Judæam.

Euphratem] Nomen fluvii addidimus, perſpicuitatis causâ. Alioquin ab Hebræis κατ' ἐξοχὴν vocari ſolet Euphrates *fluvius*.

Per Regem Aſſyriorum] Hoc additum ἐπεξηγήσεως ἕνεκα, ſive à Propheta ipſo, ſive à Librariis. Nebuchadneſar fuit, qui Aſſyriam Babylonico Regno ſubjecit, ideoque Aſſyriorum etiam Rex vocatur.

Caput & pilos pedum] Hoc eſt, à capite ad calcem Syros & Iſraëlitas abradet; nam qui *pilos pedum* שער הרגלים *ſchahar haraglajim*, de pilis pudendorum interpretantur, rem turpiculam de ſuo Prophetæ admetiri videntur; nusquam enim רגלים *raglajim* pudenda viri ſignificat, ne in hoc quidem loquendi genere מימי רגלים *meme raglajim*, aqua pedum, pro urina; quæ ſic vocari videtur, quia mulieribus & viris etiam longioribus veſtibus indutis urina inter pedes cadit. *Hieronymus* ad hunc locum: *In iſta novacula acutiſſima & in his, qui habitant trans flumen Euphratem; in rege, videlicet, Aſſyrio; omnes capillos & pilos totius corporis, à capite usque ad pedes, decorémque barbæ, quod virilitatis indicium eſt, radet Dominus de Judæa, ut nihil in illa forte, nihil pulcrum reſideat, ſed effeminatis hominibus, imò ignominioſis mulieribus comparentur.* Malim ſic interpretari, ut intelligamus fore ut Judæis, omnia ab Aſſyriorum Rege eriperentur, ita ut nihil reliquum iis eſſet futurum; metaphorâ è tonſo ad cutem, per totum corpus, deſumtâ. Uno verbo, ſimili translatione detorto, rem exprimunt Latini, cùm dicunt gentem fuiſſe *expilatam*; nam quamvis in *pilus* prima ſit brevis, longa verò ſecunda in *compilare*, atque *expilare*, nihiloſeciùs inde verba deduxerim; cùm derivatorum non ſit ſemper eadem quantitas, ac primitivorum. Nec ſanè *expilare* poteſt eſſe à *pilum*; nam *pila* non ſunt inter ea, quæ fures rapiunt. *Expilare* ſpoliare ſignificavit eadem translatione, ac *tondere*, pro eo quod eſt ſpoliare apud *Plautum*. Perperam, ob ſyllabæ mutatum modulum, reprehenſus eſt vir doctiſſimus *Aſconius Pedianus* à *Joſ. Scaligero*, quia interpretatus eſt *compilare*, *pilos pervellere*, *fraudare furto*, *ut ne pilos quidem*, *in corpore*, *ſpoliatis relinquat*. Quod & ſequutus eſt *Nonius Marcellus* in *ſuppilare*. Verùm hæc nihil ad Eſaiam.

Barbam etiam abſumet] והזקן תספה *vehazzakan thiſpheh*. Hæc non tam ad jacturam ullam bonorum pertinere videntur, quàm ad contumeliam, quod & *Hieronymus* verbis adlatis innuit. Vide ad 2. Sam. X, 4. „ Major eſt
„ infamiæ nota, ait *Laurentius d'Arvieux*,
„ de Moribus Arabum C. VIII. ſecare bar-
„ bam cuipiam, quàm flagris, apud nos, cæ-
„ dere & lilii formam candente ferro inure-
„ re. Vidi Arabem qui, globo ſclopeti in
„ mandibula vulneratus, maluerit ferè mori,
„ quàm pati Chirurgum, curandi vulneris
„ causâ, barbam ei demetere. Tam diu mo-
„ ratus eſt, antequàm hoc pati ſtatuiſſet, ut
„ vermes jam in vulnere cernerentur, & gan-
„ græna immineret. Nec poſtquàm reſecta
„ eſſet, ſe conſpici, paſſus eſt; nec in pu-
„ blicum proceſſit, niſi vultu tecto velo ni-
„ gro, ne imberbis cerneretur, & ſic per-
„ rexit, donec in priſtinum ſtatum rediiſſet
„ barba. Alia etiam, de honore barbæ, apud eosdem populos, in ſequentibus leguntur lectu non indigna.

21. *Eo tempore*] *Ea die.*

Qui ſervet vaccam unam] Hæc ad eos ſpectant, qui, poſt aliorum migrationes, in Judæa manſerant, atque aliquot pecudes ſibi ſervarant; quæ cùm exiguo eſſent numero atque in pinguibus & copioſis paſcuis, in tanta paucitate incolarum, errarent, lacte abundarunt, ita ut multum inde butyrum fieri poſſet. Itaque licèt boni quidpiam ab Eſaia promittatur, innuitur tamen regionis vaſtitas.

22. *Præ copia lactis quam ſuppeditabunt*] מרב עשות חלב *merob haſchoth hhalab*, præ copia facere lac. Hoc eſt, *præ ubertate lactis*, ut habet *Hieronymus*. LXX. Intt. ἀπὸ τοῦ πλεῖστον ποιεῖν γάλα, quaſi pro עשות *facere* legiſſent, vel legendum putaſſent שתות ſchthoth, *bibere*, ut rectè *Lud. Cappellus* obſervavit.

Nam butyro & melle &c.] Cùm defuturi ſint incolæ, non deerit butyrum & mel, magnâ copiâ; quæ minor videbatur antea, ob multitudinem eorum, qui iis veſcebantur.

23. *Millenis nummis argenteis conducenda*] באלף כסף *beeleph cheſeph*, mille argenteis; hoc eſt,

teis *conducendæ*, *converſus* erit in ſpinetum & ſenticetum. 24. Inſtructus ſagittis & arcu *viator* veniet illuc, quia tota terra ſentibus & vepribus ſcatebit. 25. Contra in montes omnes, qui ſarculo ſarrientur, non veniet timor ſpineti & ſenticeti, ſed in eos immittentur boves, atque *iidem* à minuto pecore calcabuntur.

Prædicitur vaſtatio Damaſci & Decem Tribuum Iſraëlis, quæ novo ſigno confirmatur. Deus extrema improbis Iſraëlitis minatur mala, piis verò meliorem ſortem pollicetur.

1. PRÆTEREA dixit mihi Jehova: ſume tibi magnum volumen, & ſcribe in eo ſtylo hominis, ad properanda ſpolia, & maturandam prædam CAPUT VIII.
2. Teſ-

loca, quæ vinetis erant referta, magnâ pecuniâ locandis, in ſenticeta convertentur. 24. Victores per ea loca iter facientes, arcu & ſagittis armati erunt, ut latronibus in ſentibus inſidias parantibus reſiſtere poſſint. 25. Contra montes, qui ſarculo ſarriri poterunt, ſecuri erunt, atque à bubus, non minùs paſcentur à minotu pecudibus, quòd latrones illic non tam commodè habitare poſſint.

PARAPHRASIS.

1. AD hæc juſſit Creator Eſaïam ſibi comparare magnum volumen, atque in eo characteribus facilè legendis ſcribere verba, quibus vocarentur homines ad ſpolia undequaque colligenda, atque

eſt, magno pretio conducendæ, propter fertilitatem, numerúmque ingentem eorum, quibus vinum potare conſuetum erat.

Converſus erit in ſpinetum & ſenticetum] לשמיר ולשית יהיה *laſſchamir velaſſchajith jibjeh*, in ſpinam & in ſentem erit. Sed *eſſe in aliquid*, paſſim eſt, id fieri, vel in illud commutari. Significatur paucitas cultorum vinearum, adeóque vinum bibentium.

24. *Inſtructus ſagittis* &c.] *In ſagittis & arcu veniet*; nempe, *viator* ſibi metuens à latronibus & feris, cùm antea inermis poſſet tutò iter facere, propter incolarum copiam, qui latrones & feras fugabant.

Tota terra ſentibus &c.] *Sentis & vepris erit tota terra.*

25. *In montes*] In quos ſe contulerint rari incolæ, quaſi campeſtri regione tutiores.

In eos immittentur boves] *Erit in miſſionem bovis & in conculcationem minuti pecoris.* Antea pecudes in loca plana paſcuis aptiora, herbidáſque valles immittebantur; ita ut montes minùs culti eſſent, minùs quippe fertiles atque pecuariis hominibus ineptiores. Cùm *Hieronymus* ſuperiora, Grammatico ſenſu, expoſuiſſet, eâ fermè ratione, quam ſequuti ſumus, ſic ridet tropologicas aliorum interpretationes, & ſanè meritò, quamvis iis nimiùm & ipſe indulgeat: *Legiſſe me novi, in his locis, latiſſimam & inextricabilem Tropologiam; quòd univerſa, quæ, juxta Hiſtoriam, diſſeruimus, ſpiritualiter Judæis acciderint; vix unam habentibus vaccam & duas oves; munda videlicet animalia; ut nequaquam ſolido cibo, ſed lacte nutriantur infantiæ & comedant mella verborum, quæ deſtillant de labiis mulieris meretricis & vinum non habeant, quod lætificat cor hominis, ſed omnia eorum opera redigantur in ſpinas, ut vulnerentur ab adverſariis, qui percutiunt in obſcuro rectos corde. Quod ſi quando voluerint altiùs quidpiam ſapere, & nimio labore ſudantes de Scripturis Sacris myſticum aliquid invenire, nihilo minùs fruges non adferant doctrinæ, ſed vepribus compleantur & ſpinis, quæ oriuntur in manibus ebrii. Et nequaquam terra eorum atque doctrina ab hominibus, rationalibus animantibus, ſed à bobus, quorum Deus curam non habet, & à brutis animalibus conculcetur.* Quod contingit omnibus, qui nec cognitionem linguarum, nec rectam rationem in conſilium adhibent, cùm Scripturam interpretari adgrediuntur.

COMMENTARIUS
In CAPUT. VIII.

1. MAgnum volumen] גלין גדול *gillajon gadol.* LXX. Intt. in Cod. Romano: τόμου καινοῦ μεγάλου, in Alexandrino: τόμον χάρτου καινοῦ μεγάλου, ut habet etiam *Chryſoſtomus.* At *Hieronymus* Latinè ſic eorum verſionem profert: *librum novum & magnum*, ſive aliter legerit, ſive ſic emendandum putatit. *Euſebius* etiam habet in Comment. in Eſaiam: τόμον καινὸν μέγαν. Quod notavi, ut liqueat, quas mutationes paſſi ſint Codices. *Aquila:* κεφαλίδα μεγάλου. *Symmachus:* τεῦχος μέγα. *Theodotion;* διφθέρωμα. גליון idem eſſe videtur ac מגלה *mgillah* à ſignificatu verbi גלל *volvit*, licet deducatur à גלה *revelatus fuit.*

Stylo hominis] בחרט אנוש *bhheret enoſch*, ſtylo hominis miſeri; quod interpretantur conſuetâ Scripturæ formâ, quam quivis legere queat. Sed cùm nulla occurrat mentio alius formæ characterum, apud Judæos uſitatæ, neſcio annon aliud quiddam hìc lateat, & fortè quidem grandiores characteres ſignificentur; qua de cauſa etiam Propheta ſumere jubeatur *volumen magnum.* Sed cùm non liqueat, cur ejuſmodi characteres dicerentur חרט

אנוש

2. Teſtes mihi accerſivi fidos, Uriam Sacerdotem & Zachariam Jeberachiæ filium. 3. Congreſſus ſum deinde cum Prophetide, quæ concepit & peperit filium; *quo nato*, dixit mihi Jehova: voca eum nomine Maher-ſalal-chas-bazum, *hoc eſt*, *propera ſpolia*, *matura prædam*. 4. Nam antequàm hic puer poſſit vocare: mi pater, mater mea; tolletur potentia Damaſcena, & præda Samariæ, coram Aſſyriæ Rege. 5. Poſtea perrexit me adloqui Jehova, in hanc ſententiam; 6. quandoquidem hic populus faſtidivit aquam Silloachi

atque ad maturandam prædam. 2. Teſtes mihi advocavi, ait Propheta, Uriam Sacerdotem & Zachariam Jeberachiæ filium. 3 Congreſſus ſum deinde, cum Prophetide, quæ facta gravida peperit filium; qui cum eſſet natus, juſſus ſum à Creatore, eum vocare *Maher-Salal-chaz-bazus*, hoc eſt: *propera ſpolia*, *matura prædam*. 4. Nam antequàm hic infans poſſit *patrem* & *matrem* vocare parentes ſuos, Imperia *Syrorum*, & *Samaritanorum* a Rege Aſſyriæ erunt ſublata. 5. Poſtea etiam me adloquutus Creator, in hanc ſententiam: 6. quando quidem hic populus faſtidivit aquam Silloachi leniter defluentem & particeps

אנוש *hheret enoſch*, rem in medio doctioribus inveſtigandam relinquo. Eſſet qui conjiceret, hiſce verbis ſignificati characteres *Aſſyrios*, quales ſunt ii, quibus Biblia nunc deſcripta ſunt; cùm res pertineat ad Aſſyriorum Regem. Verùm hoc demum eſt in tenebris micare.

Ad properanda ſpolia &c.] למהר שלל חש בז *lmaher ſchalal hhaſch baz*. LXX. Intt. τοῦ ὀξέως προνομὴν ποιῆσαι σκύλων, hoc eſt, ut hortet *celeriter expilationem facere ſpoliorum*. Hieronymus: *velociter ſpolia detrahe*, *citò prædare*. Poſſimus ſuſpicari, hæc eſſe veluti Dei mandata ad Aſſyriorum Regem, ut quàm primùm invaderet Syros atque Iſraëlitas, quæ reverâ haud multò poſt exſequutus eſt. Poſſet etiam verti *de accelerandis ſpoliis & properanda præda*; nam notum eſt, frequentem hanc eſſe particulæ ל poteſtatem. Fortè & hìc ſupplenda ſunt mandata de imponendo *Himmanueli* altero nomine *Maher-ſchalal-chaſch-baz*.

2. *Teſtes mihi accerſivi* &c.] Ut, nempe, conſtaret eorum teſtimonio, editum eſſe hoc vaticinium, antequàm res fieret, & qui fortè Chirographo ſuo teſtimonium conſignarent. Intererat, nempe, rem hanc certam eſſe, ne poſt eventum vaticinium fictum ab improbis diceretur.

Uriam Sacerdotem] Mentio fit *Uriæ Sacerdotis*, qui vivebat tempore Achazi, eique in re illicita obſequutus eſt, 2. Reg. XVI, 15. Ut eumdem fuiſſe nemo auſit adfirmare, cùm plures eſſe poſſent Sacerdotes unius nominis: ſic nemo negare ſuſtineat.

Zachariam Jeberachiæ filium.] LXX. υἱὸν Βαραχίου, & Hieronymus *filium Barachiæ* vocat, reſecto י. Memoratur 2. Reg. XVIII, 2. 2. Ephem. XXIX, 1. *Zacharias*, qui fuit avus maternus Hezekiæ Regis, ſed nomen patris non additur. Propheta quidem Zacharias filius fuit Barachiæ, ut liquet ex ejus Vaticiniorum C. I, 1. ſed tempora obſtant, quo minùs intelligi poſſit. Meminit & Chriſtus Matth. XXIII, 35. Zachariæ, Barachiæ filii, qui occiſus eſt inter Templum & altare. Sed ſi ſit idem, qui 2. Ephem. XXIV, 20. & ſeqq. memoratur, & reverâ eo loco à Judæis eſt occiſus, longè ante hæc tempora, regnante Joaſo, vivere deſiit. Probabilius eſt Zachariam, avum Hezekiæ, intelligi; ſed fatendum nihil verius eſſe, quàm quod non nemo dixit, ὁμωνυμίας καὶ πολυωνυμίας magnas tenebras Antiquitati eſſe obfuſas.

3. *Congreſſus ſum deinde cum Prophetide* &c.] Hanc Prophetidem credibile eſt eſſe Virginem illam, quam concepturam & parituram dixerat Eſaïas Cap. VII. & filium ejus eumdem, quem *Himmanuelem* vocari voluerat; ita ut fuerit duplici nomine adpellatus, uno antequàm conciperetur, altero poſtea quàm natus eſſet; nempe, *Maher-Salal-Chaſch-bazi* nomine. Certè hìc puer ſignum fuit direptionis mox futuræ Syriæ atque Iſraëliticæ terræ, ut docemur verſu 4.

Hoc eſt, propera] Vertendum fuit nomen, ut impoſitionis ratio intelligeretur; ſed Hebraicè etiam proferri debuit, quia erat nomen proprium, quod tamen facere omiſerunt LXX. & Latinus Intt.

4. *Mi pater & mater mea* &c.] Tempus brevius hìc ſtatuitur, quàm antea C. VII. Citiùs enim puer diſcit παππάζειν, quàm ſecernere *bonum cibum à malo*.

Tolletur potentia Damaſcena] ישא את חיל דמשק *jiſcha eth hhel Dammeſchek*, tollet potentiam Damaſci. LXX. λήψεται δύναμιν τοῦ Δαμασκοῦ. Latinus, *auferetur potentia Damaſci*. Verbum activum paſſivo expreſſimus, quia nominativus abeſt. Subaudiri poſſit נשא *auferens*, ut ſæpe fit; vel etiam יהוה *Jehovah*, quod frequenter ſubauditur.

6. *Aquam Silloachi*] מי השלוח *me haſſchilloahh*. De fonte *Siloë*, aut *Siloam*, ut poſtea vitiosè ſcriptum, qui ad orientem Jeroſolimæ fluebat, duáſque piſcinas illic aquis ſuis implebat, vide quæ ſcripſit *Joan. Lightfootius*, in Harmon. Evangelica P. III. p. 532. & *Hadr. Relandus* Palæſt. Illuſt. Lib. III. p. 857. & ſeq. Adde locis ab iis prolatis hæc *Hieronymi* verba, ad hunc locum: *Siloë fontem eſſe ad radices montis Sion, qui non jugibus aquis, ſed in certis horis, diebuſque ebulliat, & per terrarum concava & antra ſaxi duriſſimi, cum magno ſonitu, veniat dubitare non poſſumus; nos præſertim, qui in hac habitamus Provincia.* Verùm non intelligendus hìc fons propriè dictus, ſed populus Jeroſolimitanus, qui *aqua Siloachi* dicitur; quòd populus ſub imagine aquæ deſcribatur, & quòd is fons potiſſimus eſſet, qui ad Jeroſolimæ mœnia flueret. Vide de *aquis*, pro populo infra C. XVII, 12, 13. Jerem. XLVII, 2. Sic & verſu ſeq. *aqua fluvii*, ſeu Tigridis, dicuntur copiæ Aſſyriorum, è ripis ejus fluvii venturæ; aut Euphratis, ſi Babylonicæ copiæ intelligantur.

Leniter defluentem] Quia ab uno fonte deſcen-

Ioachi leniter deſluentem, & *particeps eſt* gaudii Retſinis & filii Remaljæ; 7. ideò Jehova derivabit in eos aquam fluvii vahementem & multam, Regem, *nempe*, Aſſyriorum, cum omni ejus gloria; ſuperabitque omnes ſuos alveos, & ſupra omnes ripas ſuas exundabit. 8. Permeabit Judam, exundabit, tranſibit, & ad collum usque pertinget. Dum extendet alas ſuas, totam terræ tuæ, ô Himmanuël, latitudinem implebit. 9. Confringimini atque conterimini, ô populi, aurem præbete remoti omnes terrarum *homi-*

ticeps eſt gaudii Syrorum, & Tribuum Idololatriæ deditarum; 7. propterea Creator derivabit in eum aquas vehementes & multas; Regem, nempe, Aſſyriorum, cum omni ejus exercitu. 8. Permeabit ille tribus Judæ agros, quas inundabit ad collum úsque hominum. Dum extendet copias ſuas quaqua verſùm, totam amplitudinem tuam implebit. 9. Terreamini, ô populi, aurem præbete quicumque ad fines usque Tribûs agros Judæ incolitis, accingite vos, & cædamini. 10. Si

ſcendebat, eóque non jugiter ſcaturiente, ut ex *Hieronymo* vidimus; quem tamen mirum eſt vertiſſe, *quæ vadunt cum ſilentio*, quod non conſentit cum *magno ſonitu*. Verùm לאט *leat* eſt *lentè* & ſenſim Gen. XXXIII, 14. Significatur exiguus exercitus Regum Judæ, collatus cum Syrorum & Iſraëlitarum copiis; quamobrem Achazus & alii ſibi ab iis metuebant, imò etiam erat, qui Syro & Pekaeho faveret, ut ſequentia verba oſtendunt.

Participes ſunt gaudii] משוש את רצין *meſchoſch eth Retſin*, gaudium eum Retſin, & filio Remaljæ; hoc eſt, qui eorum rebus ſecundis gaudent; quaſi eſſet משש *gaudens*, quomodo fortè legendum eſſet. Sin minùs, ſupplendum להם *lahem*, illis; hoc eſt, *quibus gaudium eſt cum Retſine*, ſeu lætis ejus rebus lætantur. LXX. Intt. βούλεσθαι ἔχειν τὸν Ῥαασὶν καὶ τὸν υἱὸν Ῥομελίου βασιλέα ἐφ' ὑμῶν. Vulgatus: *adſumſit magis Raſin.* Unde liquet vim vocis eos non eſſe adſequutos. Meliùs Chaldæus: אתרעיאו ברצין, *delectati ſunt Retſine.*

7. *Derivabit in eos*] *Facient adſcendere in eos.* Latinè loquentes in metaphora hæſimus, ex aquis deducta. Vide infra XXV, 4. & Dan. XI, 10, 13, 14.

Aquas fluvii] מי הנהר *me hannahar.* Sic quidem κατ' ἐξοχὴν vocatur Euphrates; ſed ſi ſermo ſit de copiis Aſſyriacis, Tigris erit intelligendus; quia ab ejus ripis erat accerſendus Aſſyriacus exercitus, à Regibus Babyloniorum; poſtquàm Babyloniorum Reges iidem fuerunt ac Aſſyriorum. Hic autem Nebuchadnetſar intelligendus videtur, qui exercitibus ſuis Iſraëliticam terram inundavit.

Cum omni ejus gloria] *Et omnem ejus gloriam*; hoc eſt, totum ejus exercitum, & regios amicos & ſatellites.

Omnes ſuos alveos] *Adſcendet ſupra omnes ſuos alveos*, אפיקיו *aphikau*, LXX. Intt. φάραγξ ὑμῶν, perperam. *Hieronymus*, *rivos ejus.* Sed quis ferat dici *fluvium adſcendere ſupra rivos ſuos*, pro eo quod eſt exundabit undequaque, nec alveis ſuis contineri ampliùs poterit? Vide, apud *H. Grotium*, exundantium fluminum deſcriptiones.

8. *Permeabit Judam*] חלף ביהודה *hhalaph bihouda.* חלף propriè eſt prorius permeare, unde *Hieronymus*, *ibit per Judam.* LXX. Intt. planè extra oleas hìc vagantur, qui verterunt finem antecedentis verſûs & initium hujus, his verbis: καὶ περιελεύσεται ἐπὶ πᾶν τεῖχος ὑμῶν, καὶ ἀφελεῖ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἄνθρωπον. Pro quibus habet *Hieronymus*, convenienter Hebraicis noſtris Codd. *& fluet ſuper univerſas ripas ejus, & ibit per Judam mundans.* Nec ſequentia commodiùs verterunt.

Exundavit &c.] Hic eſt, Synonymorum adcumulatio, ut res vehementiùs adfirmetur, magnitudóque oſtendatur vaſtationis Judæ per Babylonios. Sic & in ſeqq. verbis & alibi ſæpe apud hunc Prophetam.

Dum extendet alas ſuas] והיה מטות כנפיו מלא רחב *vehajah muttoth chnaphau mlo rhhab*, & erunt extenſiones alarum ſuarum plenitudo latitudinis (vel *amplitudinis*) terræ tuæ, ô Himmanuel. *Potentiam Aſſyrii*, ait Hieronymus, *& innumerabilis ejus exercitus, quem ſub fluminis inundatione deſcripſerat, nunc per aliam oſtendit tranſlationem, quòd alis ſuis, id eſt, ducibus & infinitâ multitudine operuerit terram Emmanuëlis.* Certè Nebuchadnetſar, cùm ingreſſus eſt Judæ Tribûs agros, non potuit non latè omnes occupare; cùm pabuli, tum etiam frumentationis cauſâ, præſertim cùm Jeroſolimam, per plures menſes, obſedit; neque enim tantæ copiæ diu poterant illic eſſe, niſi longè latéque frumentum & pabulum quærerent, & aliunde etiam adveherentur.

9. *Confringimini & conterimini*] רעו וחתו *rohou vahhottbou.* Poſterius verti etiam poſſit *conterreamini*, ſed quia de *fractione* anteceſſit, ſervavimus metaphoram. LXX. Intt. γνῶτε ἔθνη καὶ ἡττᾶσθε, de qua verſione *Hieronymus* ſic habet: LXX. *poſuerunt* ſcitote, *verbum enim Hebraicum* Roü, *propter* Res *litteræ &* Daleth *ſimilitudinem*, *intellexerunt* Doü. Legimus ex Maſſorethicis punctis Deou, ubi eſt Imperativus verbi ידע. In hoc ipſo verbo ſimiliter peccarunt Jerem. XXXV, 12. Tres alii Intt. Græci συναθροίσθητε λαοὶ καὶ ἡττᾶσθε. Vulg. *congregamini populi & vincimini.* Eſt רעו Imperativus kal à רעע *rahhah*, quod Chaldæis, ut Hebræis, eſt *fregit*, qui ſignificatus hìc optimè convenit, modò paſſivo ſenſu ſumatur.

Remoti omnes terrarum homines] כל מרחקי ארץ *chol merhhake erets*, omnes remoti terræ. LXX. Intt. ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς, alii tres πάντα τὰ πόῤῥωθεν τῆς γῆς. Remoti, nempe, ratione Judææ, aut Imperii Babylonici, & quidem in ſuperiore Aſia. Hoc autem vult Propheta, eſſe cur omnes populi, & finitimi & remotiores ſibi timerent ab Imperio Babylonico, cui mox acceſſurum erat Aſſyriacum; atque hìc quoque ſub Imperativo Modo latet Tempus Futurum. Vide ad C. VI, 9.

Vos accingite & conterimini.] התאזרו וחתו *hitbez-*

homines, vos accingite & conterimini; vos accingite & conterimini. [10]. Conſilium capite, atque irritum fiet, verbum proferte, atque in caſſum erit; quia nobiſcum eſt Deus.

[11]. Sic enim dixit Jehova mihi, in potentia manûs *ſua*, & me monuit, ne viam hujus populi ingrederer, in hanc ſententiam: [12]. Ne dicatis *eſſe* conjurationem quotiescúmque ait populus iſte conjurationem *eſſe;* neque timore ejus adficiamini, aut *alios* terreatis. [13]. Jehovam *Deum* exercituum Sanctum habetote, is veſter ſit timor, is pavor. [14]. Erit in ſacrarium *bonis*, & lapis *quo mali* percutientur, ac petra, in quam offen-

10. Si conſilium habeatis de ratione, quâ hoſti reſiſtere poſſetis, irritum fiet, quia Deus favet iis, quos ad vos malè habendos miſit.

11. Sic enim Creator mihi dixit cùm omnia poſſit, méque monuit, ne mores hujus populi imitarer, in hanc ſententiam. 12. Ne putetis eſſe conjurationem, quoties hoc populus dicit; neque eum timeatis, aut terreatis alios. 13. Creatorem Deum exercituum ſanctum eſſe credite, is demum vos terreat. 14. Erit ille Aſylum bonis & lapis, quo mali ferientur. Erit petra, ad quam offendit utráque domus Iſraëlis. Erit, & fiet ſcorſim tendicula

hithezzerou vahhotthou, hoc eſt, quamvis vos adcinxeritis prælio, pavore tamen corripiemini. Eſt hîc σαρκασμὸς, quo Propheta ridet adparatus bellicos populorum contra Nebuchadnetſarem, & prædicit fore ut vincantur, prout contigit. Vide *Joan. Marshamum* ad regna Nabopolaſſaris, & Nebuchadnetſaris ejus filii. LXX. Intt. ἰσχυκότες ἡττᾶσθε. Meliùs tres alii Græci περιζώννυσθε καὶ ἡττᾶσθε, & Vulgatus: *confortamini & vincimini*. Sed nihil vetabat proprium ſignificatum verbi התאזרו *ſe adcinxit* adhibere. Alterum verbum non eſt, propriè *vinci*, ſed *conteri* & *conſternari*, quæ ſunt cladis initium.

Vos accingite &c.] Eſt ἐπίζευξις, ut loquuntur Rhetores, cujus exempla vide apud *Ger. Joann. Voſſium* Inſtit. Orator. Lib. V. C. III, 7. Eâ figurâ vehementia orationi, ut notum eſt, additur.

10. *Conſilium capite*] *Conſulite conſilium, & irritum fiet.*

In caſſum erit] *Non ſtabit*, quod perinde eſt ac, ratum non erit.

Quia nobiſcum eſt Deus] כי עמנו אל *chi bimmanou el*. Non eſt hîc nomen filii Prophetæ, ſed adluſio ad id nomen.

11. *In potentia manûs ſua*] כחזקת היד *behhezkath hajjad*, in viribus manûs. Hæc ad ſuperiora verba referenda videntur, ubi Propheta Hebræos ait Dei potentiâ protectum iri.

Et me monuit, ne viam] ויסרני מלכת בדרך *vejiſſereni millecheth bderech*. יסר *jaſar* eſt *docere*, ſed propter particulam ſequentem מ, quæ vim negandi obtinet, vertimus hîc *monere ne*. LXX. Intt. τῇ ἰσχυρᾷ χειρὶ ἀπειθοῦσι τῇ πορείᾳ, quæ ſenſu carent. Meliùs *Symmachus*: καὶ ἀπέστησέ με μὴ πορεύεσθαι τῇ ὁδῷ, & Vulgatus: *in manu forti erudivit me, ne irem in viam*.

12. *Ne dicatis eſſe conjurationem*] לא תאמרון קשר *lo thomeroun keſcher*, non dicetis: conjuratio. Sic 2. Reg. XI, 14. Hatalia conſpecto Joaſo ad columnam ſtante & toto populo lætante & clarigante, ob Regis reſtitutionem, *clamavit, conſpiratio, conſpiratio*, קשר קשר *keſcher keſcher*. Crediderim ſpectari ad improbam plebem, vel etiam aulicorum multitudinem, quæ Prophetis, vitia Regum & populi caſtigantibus, ſeditionem exprobrabat; quod Jeremiæ proceres & purpurati non ſemel exprobrarunt. Vetantur ergo Judæi ſapientiores & religioſiores quaſi ſeditioſos traducere Prophetas, unà cum improba plebe vitiis ætatis ſuæ patrocinante. LXX. Intt. pro קשר legerunt קשה *kaſchah*, durum, habent enim σκληρὸν, perperam. *Symmachus* & *Hieronymus*, lectionem noſtram confirmant.

Timore ejus adficiamini] *Timorem ejus timete;* hoc eſt, ne timete caſtigationibus vitiorum poſſe fieri, ut detrimentum capiat Reſpublica. Quod factum tempore Jeremiæ. Vide ejus C. XXVI. & XXXVI.

13, *Sanctum habetote*] תקדישו *thakdiſchou*, ſanctificate; hoc eſt, ſanctum & proinde juſtum habetote, ac proinde timete, ne pœnas à vobis repetat & quidem meritò, quòd injuſti ſitis, ut vobis exprobrant Prophetæ, additis ejus nomine minis. Vide infrà C. XXIX, 23. atque antea V, 16.

Is pavor] *Et is terrens vos.*

14. *Erit in Sacrarium*] Hoc eſt, fiet ſacrarium, ſive aſylum, ad quod religioſi homines confugiant. Vide Ezek. XI, 16. Ideò addidimus *bonis*. LXX. Intt. & *Hieronymus* ſupplerunt *vobis*, minùs commodè; opponuntur enim boni malis.

Lapis quo mali percutientur] לאבן נגף *leeben negeph*. LXX. Intt. & *Symmachus*, verterunt נגף πρόσκομμα & Latinus *offenſionem*, ut intelligatur lapis, ad quem pes offendit. Sed ea voce *plaga* & *ictus* ſignificatur; qualis infligitur, lapide in quempiam jacto. πρόσκομμα dicitur מכשול *michſchol*, quod ſequitur. Ab ejuſmodi lapide, in quem quis offendit, diſtinguitur lapis, qui incidit in quempiam Matth. XXI, 44. ubi Chriſtus de ſe: *qui ceciderit*, inquit, *ſuper lapidem iſtum confringetur; ſuper quem verò ceciderit, confringet eum*. Poſterior eſt אבן נגף, prior אבן מכשול.

Petra in quam offendat] לצור מכשול *ltſour michſchol*. Ut *lapis offendiculi* dicitur is, in quem quis offendens cadit, ſenſu proprio: ita tralaticio hîc Deus ſic vocatur, quia ejus cognitio, ſed qua abuſi fuerant Iſraëlitæ, futura erat eorum exitii occaſio. Huc adludit Paulus Rom. IX, 33. LXX. Intt. hæc contrariâ planè ſententiâ verterunt: οὐχ ὡς λίθου προσκόμματι συναντήσεσθε, οὐδὲ ὡς πέτρας πτώματι. Loquendi genera ſunt inuſitata & dura, negatióque ex conjectura addita. Sic ſæpe, in plana via, ceſpitant. *Symmachus* meliùs εἰς λίθον προσκόμματος καὶ εἰς πέτραν πτώματος. *Aquila*, loco

offendet utraque domus Iſraëlis; *fiet* laqueus, & tendicula Jeroſolimæ incolis. [15]. Impingent in illis multi, cadent, frangentur, irretientur, & capientur. [16]. Colliga teſtimonium, & obſigna legem, inter diſcipulos meos.

[17]. Præſtolabor *auxilium* Jehovæ, qui *nunc* abſcondit faciem ſuam Jacobi domui, idque exſpectabo. [18]. En *adſum* ego, & liberi mei, quos mihi dedit Jehova, ut ſint ſigna & oſtenta, apud Iſraëlem, à Jehova *Deo* exercituum, qui montem Sionem incolit. [19]. Cùm dixerint vobis: interrogate Necyomantes, divinos, incantatores *evocationes*

dicula Jeroſolimitanis, qoi eum, ut par eſt, non colent. 15. Impingent illis permulti, qui cadent, frangentur, io retia eorum cadent, & capientor. 16. At tu, colliga teſtimooium *meum*, *ait Deus*, atque obſigna legem inter diſcipulos meos.

17. Præſtolabor verò auxilium Creatoris, qui nunc averſus eſt à familia Jacobi, idque nihilo ſecius exſpectabo. 18. En hic adſum cum liberis, quos mihi largitus eſt Deus, ot ſint, conſtaoti ſuâ erga illum Religione, veluti prodigia, apud Iſraelitas, quæ voluit eſſe. 19. Cùm quis vobis dicet: interrogate Necromantes, divinos, incautatores, demurmurantes evocationes & Magos, ab eo quærite, anoon unaquæqoe geos ſuos peculiares Deos inter-

loco poſteriorum verborum, εἰς πέτρας σκανδάλῳ. Latinus: *in lapidem offenſionis & petram ſcandali.*

Utraque Domus Iſraëlis] *In petram offenſionis duabus domibus Iſraëlis*; hoc eſt, regno Judæ & regno Decem Tribuum, quæ duo regna, cùm notum Deum verum ſprevissent, ea de cauſa, in perniciem ſuam ruerunt.

Fiet laqueus &c.] לפח ולמוקש *lphabb oulmokeſch*; repetendum, nimirum, והיה *& erit.* Deus non eſt factus *laqueus* & *tendicula* Hebræis, quaſi hoc ejus fuiſſet conſilium; non eſt beneficentiſſimæ ejus naturæ inſidias miſeris hominibus ſtruere; cùm omnia iis concedat, ſponte ſuâ, ad ſalutem neceſſaria. Vide Parabolam Vineæ Cap. V. Eſaiæ. Verùm ſancta ejos præcepta, quæ faſtidierant, præter Dei conſilium in laqueos iis converſa ſunt, quia ideò graves pœnas dederunt. Sic ipſi τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ ἀθετοῦσι εἰς ἑαυτοὺς, ut loquitur Lucas C. VII, 30. *Hieronymus*, ad hunc locum interpretationem Nazaræorum ſic profert: *Duas domus Nazaræi* (*qui ita Chriſtum recipiunt, ut obſervationes Legis veteris non amittant*) *duas familias interpretantur Sammai & Hillel, ex quibus orti ſunt Scribæ & Phariſæi; quorum ſuſcepit ſcholam Akibas, quem Magiſtrum Aquilæ Proſelyti autumant, & poſt eum Meïr, cui ſucceſſit Johanan filius Zachai, & poſt eum Eliezer, & per ordinem Telphon* (fortè *Tarphon* טרפון) *& rurſum Joſeph Galilæus, & usque ad captivitatem Jeruſalem Joſua.* Atqui conſtat Aquilam, poſt *captivitatem Jeroſolimæ*, ſeu poſt captivitatem Jeroſolomitanorum, quæ contigit imperante Veſpaſiano, vixiſſe; quippe qui temporibus Hadriapi floruit. Sed aut Nazaræi doctrinæ temporum erant imperiti, aut *Hieronymum*, memoria fefellit. Addit porrò: *Sammai igitur & Hillel, non multò prius quàm Dominus naſceretur, orti ſunt in Judæa, quorum prior* diſſipator *interpretatur, ſequens* profanus; *eò quòd per traditiones &* δευτερώσεις *ſuas, præcepta diſſipaverit, atque maculaverit. Et has eſſe duas domus, quæ Salvatorem non receperint, qui factus ſit eis in ruinam & in ſcandalum.* Aptari ſanè hæc duabus illis Scholis poſſunt; ſed de iis hìc agi non crediderim.

15. *Impingent* &c.] Referuntur hæc ad *lapidem, irretientur & capientur*, ad *laqueum* & *tendiculam.*

16. *Colliga teſtimonium*] צור תעודה *tſor theboudah. Teſtimonia*, aut *teſtificationes*, paſſim vocantur Leges Divinæ, & præſertim Pſ. CXIX. Intelliguntur Legis volumina, quæ ut probè ſervarentur convolvi & ligari ſolebant, ne temerè revolverentur.

Obſigna Legem] חתום תורה *bhathom thorah.* Quæ ſtudioſè ſervabantur non tantum vinciebantur, ſed & ſigillo muniebantur.

Inter diſcipulos meos] בלמדי *blimmudai.* Quî ſoli digni ſunt, qui ſervent libros ſacros, ex quorum doctrina vivunt; non ii, qui eam flocci faciunt. LXX. Intt. mirâ paraphraſi hæc expreſſerunt, in hæc verba: τότε φανεροὶ ἔσονται οἱ σφραγιζόμενοι τὸν νόμον τοῦ μὴ μαθεῖν. Meliùs multò *Aquila*: ἔνδησον μαρτύριον, σφράγισον νόμον ἐν τοῖς διδακτοῖς μου. Senſum eumdem expreſſit *Symmachus*, niſi quòd, pro *diſcipulis meis*, habet ἐν τοῖς διδάγμασί μου. *Hieronymus*, vertit *in diſcipulis meis*, ſed in commentario, *juxta* Hebraïci *ſermonis ambiguitatem*, inquit, *poſſumus &* doctrinas *interpretari.* Sed in hoc Propheta, למודי יהוה dicuntur *diſcipuli Jehovæ* C. LIV, 13. non *doctrinæ*; nec vox pro *doctrinis* uſpiam ſumitur. Senſus etiam nullus exculpi poſſit ex his verbis: *obſigna legem in meis præceptis.*

17. *Præſtolabor auxilium Jehovæ*] חכיתי ליהוה *bhicchithi libovah*, exſpectavi Jehovæ, quod loquendi genus *exſpectavi auxilium Jehovæ*, ſignificat paſſim, præſertim in Pſalmis.

Abſcondit faciem ſuam] Averſatur Iſraëlitas, ut ſæpe in Pſalmis.

18. *En adſum* &c.] *Ecce ego* &c. Se Propheta conſpiciendum veluti præbet Judæis, unà cum filiis ſuis duobus, ut eos contemplati ad animum revocarent eorum nomina, ne obliviſcerentur promiſſorum divinorum.

19. *Necyomantes*] אל האבות *el haoboth*, de qua voce vide notata ad Levit. XIX, 31.

Evocationes demurmurantes] מצפצפים *metſaphtſephim.* LXX. Intt. τοὺς ἀπὸ τῆς γῆς φωνοῦντας ex Cap. XXIX, 4. ubi vide notata. Rectè *Hieronymus*: *qui ſtrident in incantationibus ſuis.* Nam hæc vox lugubrem ſtridentium quarumdam avium vocem ſignificat, apud hunc Prophetam C. X, 14. & XXXVIII, 14. Hìc verò mortuos, ut putabant vulgò, evocantium querulum murmur & verba ſine ſenſu, de quibus qui ejusmodi impoſtorum fraudes deſcripſerunt. Sic apud *Lucianum* in Necyomantia

cationes demurmurantes & Magos; *reſpondete* : annon *quivis* populus Deos ſuos interrogat? an pro vivis *ibimus* ad mortuos. 20. Legem & teſtimonia *auſcultandum*; niſi *ita* loquuntur, ut hæc verba *habent*, nulla certè *erit* illis aurora. 21. Qui *legem* tranſgreſſus fuerit, obdurabitur & eſuriet, & cùm famem ſentiet, iraſcetur & maledicet Regi ſuo,

interrogat; ubi opus eſſe putat? ſed negate eos rectè facturos, ſi, pro vivis hominibus, interrogaretis homines mortuos, in numerum Deorum relatos. 20. Legem *Dei* & teſtimonium virorum ſapientum audire vos oportet, ſed eâ lege, ut loquantur quemadmodum loquitur Lex; ſine qua nulla erit umquam vera eruditio. 21. Qui Legis obſervans non erit, in ſuis vitiis obdurabitur, in paupertatem incidet, & quando ei cum fame luctandum erit, tum verò & Regi, & Diis ſuis iraſcetur,

mantia inducitur Mithrobarzanes Magus Babylonius ῥῆσίν τινα μακρὰν ἐπιλέγων, ἧς οὐ σφόδρα κατήκουε (Menippus, qui ſibi à Mago Tireſiam evocari cupiverat) ὥσπερ γὰρ οἱ φαῦλοι τῶν ἐν τοῖς ἀγῶσι κηρύκων ἐπίτροχόν τι καὶ ἀσφαλὲς (l. ἀσαφὲς cum *Heraldo*) ἐφθέγγετο: *longum quempiam ſermonem muſſitans, quem non admodum audiebat* (conſultor) *nam, ut in ludis præcones inepti, volubile quiddam, & incertum ſonabat.* Paullò pôſt deſcribitur idem in luſtratione magica, τὴν ἐπῳδὴν ἐκείνην ὑποτονθορύζων, *eam incantationem ſubmurmurans.* Vocat hoc *infandum murmur Lucanus* Lib. VI, 448. Vide *Deſ. Heraldum* ad *Arnobium.* p. 78. & alia loca, apud *Sam. Bochartum* Hieroz. P. 2. Lib. IV. c. 18. & adi dicta ad Pſ. LVIII, 6. Participium etiam מצפצף videtur κατ' ὀνοματοποιΐαν fictum, ad murmur quoddam, & ſtridorem ſignificandum. Hæc ita verterunt LXX. Intt. Ζητήσατε τοὺς ἐγγαστριμύθους (nempe, אבות *oboth*) καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς γῆς φωνοῦντας ידענים *jidhonim*) τοὺς κενολογοῦντας (המצפצפים) οἳ ἐκ τῆς κοιλίας φωνοῦσι, המהגים *hammahegim.* Poſtremi iidem ſunt ac ἐγγαστρίμυθοι. Hieronymus: *quærite à pythonibus & à divinis, qui ſtrident in incantationibus ſuis.* Rem viderunt, ſed *tanquam per nubila lunam*, nec ſingularum vocum vim ſunt adſequuti.

Magos] המהגים *hammahgim*; hoc eſt, murmurantes, nam הגה *hagah*, interdum eſt *murmuravit*, ut cùm vocem columbarum ſignificat. Vide infra XXXVIII, 14. & LIX, 11. Hinc dicti *Magi* ab antiquis Perſis, ob carminum demurmurationem. Non dubium enim eſt, quin inter antiquas Orientalium Linguas, multa eſſet adfinitas.

Reſpondete] Quaſi ſubaudiendum ſit תענו *thahanou*, *reſpondebitis*; ſunt enim hæc reſponſio ad ſuperiora verba.

Quivis populus] עם *ham*, ſed ſupplendum כל *chol*, *quivis*. Neque enim hoc fuit certi cujuſdam populi, ſed omnium, qui conſulebant Deos ſuos de rebus futuris, aut ignotis, quas ſcire cupiebant.

An pro vivis &c.] Abſurdum eſt conſulere *mortuos*; hoc eſt, homines mortuos, populorum tantum benevolentiâ in cœlum ſublatos, qui nihil norunt de iis, quæ apud vivos fiunt; nec minùs abſurdum fuit mortuos quoſvis de rebus ullis interrogare, ut faciebant νεκυομάντεις. Quod vetat Moſes Deut. XVIII, 11.

20. *Legi & teſtimonio*] לתורה ולתעודה *ltborab velitbboudah.* Hæc intelligimus quaſi anteceſſiſſet, aut ſequutum eſſet תקשיבו *thakſchibou*, adtendetis, auſcultabitis, parebitis; ut amandet Propheta ad legem Deut. XVIII, 11. ubi vetantur Hebræi mortuos conſulere: Sic antea verſ. 16. *legis* & *teſtimonii* nominibus Moſaïcos libros adpellat Propheta.

Niſi ita loquantur &c.] *Niſi dicant ſecundùm hoc verbum*; nempe Moſis, quo vetantur divinos & mortuos conſulere.

Nulla erit illis aurora] אין לו שחר *en lo ſchabhar*, nulla ei (hoc eſt, quibusvis, nam anteceſſit verbum plurale) aurora. Difficultatem creat vocula אשר *aſcher*, qui, ſuperioribus verbis præfixa. Sed eſt, ut videtur, hîc vocula adfirmantis, cujus poteſtatis exempla habet *Chr. Noldius*, aut etiam abundat; ut quòd, in *quòd ſi*, quomodo vertit hic *Hieronymus. Aurora* his futura negatur, qui ad inſtar Legis non loquebantur, ut ſignificetur pœna ſubita; qualis eſſet ejus, qui lectum petens *auroram* non eſſet viſurus, hoc eſt, qui ipſâ illâ nocte, quâ aliter loquutus eſſet, quàm fas erat interiturus eſſet. Poſſit & שחר ſignificare initium lucis, ſeu liberationis, aut rerum ſecundiorum, quæ ſæpe *lux* vocantur, ut *tenebræ* contrà dicuntur res adverſæ. Vide verſ. 22. & IX, 1. Mirè verterunt LXX. Intt. hunc verſum: νόμον γὰρ εἰς βοήθειαν ἔδωκεν ἵνα εἴπωσιν οὐχ ὡς τὸ ῥῆμα τοῦτο περὶ οὗ οὐκ ἔστι δῶρα δοῦναι περὶ αὐτοῦ. Pro שחר *ſchabhar*, *aurora*, legerunt שחד *ſchdbhad*, donum; cetera torſerunt.

21. *Qui legem tranſgreſſus fuerit*] ועבר בה *vehabar bah*, & tranſiit per eam, quod vix poteſt, aliò referri, quàm ad תורה aut תעודה *legem*, aut *teſtificationem*. Hoc unum objici queat, verbum עבר *habar*, conſtrui cum particula את aut expreſſa, aut ſubaudita; ſed nihil vetat, quin etiam conſtructum fuerit cum ב, quamvis exemplum non occurrat; ut multa alia verba, quæ non unâ ſtructurâ gaudent. Ante עבר ſubaudiendum אשר, vel fortè legendum עבר *haber*, tranſgrediens. LXX. Intt. ἥξει ἐφ' ὑμᾶς, quod ferri nequeat, niſi pro בה *bah*, legerint בכם *bacchem*, & ſequentia torqueantur, ut exſculpatur ex iis ſenſus parum commodus. Vulg. *& tranſibit per eam*, verbo tenus, ſed non meliore ſententiâ.

Obdurabitur] נקשה ורעב *nikſche verabeb*, induratus & eſuriens. Hoc eſt, ſi ſponte leges divinas tranſgreſſus fuerit, contumacior in dies fiet, pœnáſque tandem fame dabit. LXX. Intt. σκληρὰ λιμὸς, quaſi legiſſent, aut legendum putaſſent רעב קשה *harab kaſchah*, *fames dura.* Hieronymus *corruet & eſuriet*, quaſi legiſſet, aut legendum crediſiſſet נכשל *nichſchal*, pro נקשה.

Regi ſuo] במלכו *bmalcho*, Regi Achazo, aut alus,

ſuo & Diis ſuis, & ſurſum adſpiciet [22]. nam cùm terram reſpiciet, en verò anguſtiæ, tenebræ, anxia caligo, & nebula circumfuſa.

Vaticinium de cladibus ſeptemtrionalis Judææ, ejúſque reſtitutione & Chriſti adventu ejúſque regno; aliud de calamitatibus Iſraëlitis decem Tribuum incubituris.

1. SED non erit ei caligo, quæ priore tempore anni propterea fuerat, verùm le- Caput.
vabit *Deus* terram Zabulonis & terram Nephthalis; at poſteriore *tempore* gra- IX.
vior

tur ſurſum adſpiciens; 22. nam ad terram, hoc eſt, ad plebem ſi confugiant, nullam viam evadendi, omnibus æquè exhauſtis, inveniet.

PARAPHRASIS.

1. SED nulla tunc erit anxietas eorum, qui antè anxii fuerant, quia Deus agros Zabulonis & Nephthalis levabit; ſed gravior incumbet Lacûs Galilææ accolis, eisque, qui ſunt trans

aliis, quos imitatus commenticios Deos coluerit, quaſi eos colens beatior futurus eſſet; contraria omnia experietur, cùm gravior erit annonæ penuria. Ejuſmodi enim homines, in terram proni, nec niſi corporea mala ſentientes, non poterant ad ſaniorem mentem, niſi malis corporis, revocari.

Et Diis ſuis] Solebant enim Ethnici, rebus adverſis laborantes, Diis ſuis conviciari. Exempla plura vide ad Elegiam I. *Pedonis Albinovani*, verſ. 130 & ſeq. 187 & ſeq. Nimirum, ſe deceptos putabant à Diis, quos non coluerant; niſi quia ſperabant, ſe ab iis corporis bona accepturos, & quæ tamen conſequuti non erant.

Et ſurſum adſpiciet] Cogitabit de Deo cœleſti, & vero, quem antea coluerat. Nec ſequentia huic interpretationi adverſantur. Vide Deut. IV, 39.

22. *Nam cùm terram* &c.] ואל ארץ יביט *veel erets jabbit*, & terram reſpiciet; hoc eſt, nam miſeram terram Judææ contemplatus, ſibi nullam ſpem ab hominibus ſupereſſe facilè intelliget. Nemo mirabitur ו verſum eſſe à nobis *nam cùm*; ea enim particula locum omnium particularum, & interdum plurium obtinet, ut docebit *Chriſt. Noldius*, in Conc. Particularum.

Anguſtiæ, tenebræ &c.] Hìc tot ſynonyma congeſta maximas calamitates futuras indicant. Res eſt frequens apud Eſaiam. Vide antea vers. 14, 15, & 17.

Anxia caligo] מעוף צוקה *meouph tſoukah*, obtenebratio coarctationis, vel anxietatis. Verbum עוף *houph* eſt ſæpe obtenebraſcere, & עיפה *hephah*, caligo; quæ ſignificatio pulcrè conſentit cum aliis vocibus hìc adhibitis. Quare nihil neceſſe eſt aliam quærere.

Nebula circumfuſa] אפלה מנדח *aphelah mnuddahh*, obſcuritas compulſa, quales nebulæ circumfuſæ & veluti in unum locum compulſæ. Legendum crediderim מנדחה *menuddahhah*, ut participium genere conveniat cum antecedente voce, quæ eſt fœminini generis. Multæ ſunt Enallagæ generis, quas ſuſpicor librariorum potiùs eſſe, quàm Scriptorum Sacrorum. LXX. Intt. καὶ ἰδοὺ ἀπορία στενὴ, καὶ σκότος, θλῖψις, καὶ στενοχωρία καὶ σκότος ὥστε μὴ βλέπειν. *Hieronymus: & ecce tribulatio & tenebræ, diſſolutio & anguſtia & caligo perſequens, & non poterit avolare de anguſtia ſua.* Quæ ſunt adeò confuſa, ut quid ſingulis verbis Hebraïcis ex adverſo reſpondeat intelligere vix liqueat; nec profectò tanti eſt.

COMMENTARIUS
In Caput IX.

1. *SEd non erit ei caligo*] לא מועף *lo mouhaph*, non obtenebrabitur; hoc eſt, res ſecundiores erunt.

Qui priore tempore anxius propterea fuerat] לאשר מוצק לה *laaſcher moutſak lah*, ei qui anguſtiatus fuerat ejus; nempe, caliginis, cauſâ. מוצק ex analogia tam poteſt ad יצק *fudit, liquefecit*, referri, quàm ad צוק *anguſtiari*; ſed res ipſa oſtendit agi hìc de anguſtia. לה vertimus *propterea*, ſeu *propter eam*, nam ל ſæpe propter ſignificat. Vide *Noldium* ad ſignif. 28.

Priore tempore] בעת הראשון *baheth bariſchon*. Tempore, nempe, Thiglath-phileſeri Aſſyriorum Regis, qui incolas eorum tractuum captivos in Aſſyriam abduxit. Vide 1. Reg. XV, 27. & ſeq. Eo tempore malè habiti fuerunt. Iis verò abductis, quos abducere viſum erat Thiglath-phileſero, reliquis, ad Salmanaſeri uſque expeditionem, melius fuiſſe ex hoc vaticinio colligimus; quamvis rei circumſtantias, propter Hiſtoriæ Sacræ brevitatem, ignoremus. Hæc perabſurdè verterunt LXX. Intt. niſi ſit eorum verſio mirè à Librariis corrupta. Sic enim habent: καὶ οὐκ ἀπορηθήσεται ὁ ἐν στενοχωρίᾳ ὢν ἕως καιροῦ. τοῦτο πρῶτον πίε. Vulg. *& non poterit avolare de anguſtia ſua, primo tempore.* Fragmenta aliorum Intt. nimis lacera ſunt, quàm ut lucem ullam fœnerentur.

Levabit Deus] Eſt tantùm הקל *hekal*, ſed ſupplevimus vocem *Deus*, quæ multis in locis

vior incubabit viæ maris, trans Jordanem, Galilææ gentium. 2. Populus *tamen*, qui ambulabat in tenebris, videbit lucem magnam, & habitantibus terram umbræ mortiferæ lumen adſulgebit. 3. Gentem multiplicaſti, ei auxiſti lætitiam; læta eſt coram te, ut *in* hilaritate meſſis, *&* ut exſultare ſolent *homines*, cùm ſpolia dividunt. 4. Etenim jugum oneris ejus, & baculum humero ejus *impactum*, virgam exactoris,

qui

trans Jordanem. Attamen populus ille, qui antea in tenebris jacebat, magnam lucem, ſuo tempore, videbit. 3. Illius tractûs incolas numero auxiſti, ô, Deus, ejus res ſecundas ampliaſti, & valde lætata gens eſt ut poſſit dici non minùs hilaris fuiſſe, quam ii, qui copioſam meſſem habuerunt, aut qui ſpolia multorum hoſtium victorum inter ſe dividunt. 4. Etenim onera ei antea impoſita, & exactorum ſævitiâ, ſine miſericordia, extorta, ab illorum humeris amoviſti, ut tempore, quo Madianitæ ſunt victi. Omnis enim multitudo hoſtium tumultuantium vidit ſua comburi, & veſtes ſuas cruentas poſtum igni ſuppeditare.

6. Puer

cis ſupplenda eſt, ut ſæpe notavimus. Nec ejuſmodi calamitates quiſquam levare poterat, præter Deum. LXX. Intt. ταχὺ ποίει, quaſi חקל eſſet Imperativus Hiphil, quod poſtea mutatum in ποι & repetitum unà eum ποίει, ut rectè vidit *Grotius*, probante etiam *L. Cappello*. Vulgatus: *alleviata eſt*. Sed cùm verbum Hebraicum ſit activum, & nominativus commodè ſubaudiri queat, & ſoleat etiam; præſtat id ſupplere. *Hieronymus*, ad hunc locum, docet nos Nazaræos eum, ad hunc modum, eſſe interpretatos: *Primo tempore hæ duæ tribus, Zabulon & Nephthali ab Aſſyriis captæ ſunt, & ductæ in hoſtilem terram, & Galilæa deſerta eſt, quam nunc Propheta dicit relevatam eſſe, eo quòd peccata populi ſuſtineret.* Sed coacta hæc eſt interpretatio, nam חקל *hekel* hìc opponitur τῷ הכביד *hicbbid*, gravabit; unde intelligere licet τὸ חקל de ſublevatione, ſeu minutione oneris, in bonam partem, intelligendum.

Terram Zabulonis &c.] Notum eſt Nephthalitas & Zabulonitas ad ſeptemtriones Judææ fuiſſe, ac proinde irruptionibus Syrorum atque Aſſyriorum primos omnium fuiſſe objectos; unde factum, ut, in priore irruptione Aſſyriorum, duce Thiglath-phileſero, urbes eorum tractuum captæ fuit, earúmque incolæ in Aſſyriam abducti, ut habemus 2. Reg. XV, 29. Quod contigit biennio, poſt editum hoc vaticinium. Vide Propheticam Chronologiam.

Hieronymus, ad hunc locum, *notandum* vult, *quòd teſtimonium hoc Evangeliſta Matthæus, non juxta LXX. ſed juxta Hebræos poſuerit.* Quod verum eſt, ad paucula verba quod attinet, ſed non in omnibus; quo veriſimile ſit ab Evangeliſta ſententiæ, quàm verborum, ut ſolent Novi Teſtamenti Scriptores, majorem rationem habitam fuiſſe. Adfert etiam Nazaræorum interpretationem, his verbis, quæ proximè ſequuntur antea adlata: *Poſtea autem non ſolùm duæ Tribus, ſed & reliquæ, quæ habitabant trans Jordanem, & in Samaria, ductæ ſunt in Captivitatem, hoc Scriptura nunc dicit; quòd regio, cujus populus primus ductus eſt in captivitatem, & Babyloniis ſervire coepit, æquè priùs in tenebris verſabatur erroris, ipſa primùm lucem prædicantis viderit Chriſti, & ex ea in univerſas gentes ſit Evangelium ſeminatum.*

Sententiam, nimirum, hujus loci duplicem eſſe ſtatuebant, quarum altera impleta eſt temporibus Eſaïæ, cùm primùm à Thiglath-phileſero ſunt captivi abducti Nephthalitæ & Zabulonitæ; deinde terra illa adlevata eſt eorum exercitu, iterúmque ab Iſraëlitis culta, ac tandem quando hæ ipſæ reliquiæ, cum ceteris Tribubus Iſraëlis, ſunt à Salman-eſero rurſus abductæ in Aſſyriam, quæ calamitas priore gravior fuit: altera verò à Chriſto demum impleta, cùm Evangelium in Galilæa prædicavit. Ac ſanè quæ habentur hìc à verſu ſecundo ad 7. multò excellentiùs impleta ſunt, Chriſto prædicante Evangelium, quàm aut Eſaïæ temporibus, aut reditu è Captivitate Babylonica; cùm ſeptemtrionales oræ Judææ coli ab Iſraëlitis iterum coeperint, qui paullatim in maximum populum excreverunt.

At poſteriore tempore] והאחרון הכביד *vehabbaron hicbbid*. Videtur eſſe pro ובאחרון *oubaabharon*, & poſteriore; ita ut nominativus *Deus* ſit hìc iterum ſupplendus; tempus enim non preſſit Iſraëlitas; ſed Deus iis, illo tempore, infenſus. Hic autem obſervet Lector neceſſe eſt, quod jam innuimus, quatuor hìc prædici: 1. Captivitatem, per Thiglath-phileſerum: 2. meliorem, eo digreſſo, ſortem Iſraëlitarum: 3. graviorem iis calamitatem, per Salman-eſerum illatam; quæ omnia paucis verbis verſûs primi continentur: 4. denique vers. 2. & ſeqq. ad 7. atque aliam liberationem multò majorem priore, & quæ contigit ex grammatico ſenſu, cùm poſt reditum è Captivitate Babylonica, Judæi ſeptemtrionales patriæ tractus receperunt & multitudine ſuâ paullatim impleverunt; ſpirituali verò, & quidem longè præſtantiore, cùm illic vox Chriſti audiri coepta eſt. Quæ ſi probè intelligantur, totum hoc vaticinium dilucidius multò erit.

Viæ maris, trans Jordanem] הכביד דרך הים עבר הירדן *hicbbid derech hajjam heber hajjarden*. Viâ maris trans Jordanem ituris Jeroſolimâ, ubi vivebat Eſaïas, erat per agros Zabulonitarum, ſi quis trajiceret lacum Geneſarethicum, ab occaſu in ortum; aut etiam Nephthalitarum, ſi quis Jordanem, ſupra eum locum, tranſmitteret paullò magis ad ſeptemtrionem. Cùm veniſſet in ea loca Salmaneſer, invaſiſſetque agros omnes Iſraëlitarum, & captâ tandem ipſâ Samariâ, per triennium obſeſſâ, incolas omnes trans Euphratem abduxiſſet; multò majorem cladem iis locis & belli morâ, & captivitate inſularum

omnium

Digitized by Google

qui in ea *erat*, confregiſti; ut tempore, quo Madianitæ *ſunt caſi*. 5. Omnis enim turba tumultuantis *magno* ſtrepitu, veſtis in cæde volutata incendetur, ut ſit pabulum ignis. 6. Puer enim nobis natus eſt, filius nobis eſt datus, imperium ejus humero imponetur. *Quisquis de eo loquetur* vocabit eum nominibus admirandi, conſultoris divi-

6. Puer enim nobis naſcetur, cui imperium conſultoris divini, fortis, patris perpetui, principis. 7. Nul-

omnium intulit.

Galilææ Gentium] גליל הגוים *glil haggojim.* Vide not. ad Gen. XIV, 1. & 1. Reg. IX. 10.

2. *Populus tamen*] העם ההלכים *haham haholechim*, populus ambulantes, aut incedentes. Addimus hic *tamen*, quia eſt clara horum cum poſtremis verbis oppoſitio. Hebræa Lingua non connectit orationem, ut Latina, ideoque pluribus, paucioribusve opus eſt conjunctionibus, in verſione Veteris Teſtamenti Latina. *In tenebris ambulare* propriè quid dicatur omnes norunt, tranſlato verò ſenſu eſſe cum adverſis conflictari ſciunt omnes, qui V. T. legerunt, ut ſæpe monuimus ad Jobi & Pſalmorum Libros. Vide tamen, ſi opus ſit, ad Gen. XV, 12. Sed & optimè *tenebrarum* nomine deſcribitur ignorantia populorum, ad quos Evangelium primùm pervenit; qualis erat non tantùm Ethnicorum, ſed & Judæorum, cùm nondum Evangelium audiſſent.

2. *Videbit lucem magnam*] Cùm tenebris *lux* ſit contraria, neceſſe eſt *luce*, tralatione ſat eleganti, res ſecundiores ſignificari; quod & frequenter fit in Hebræorum ſtylo. Vide Job XVIII, 18. XXXI, 26. Itaque *videre lucem* eſt frui rebus ſecundis, quod Galilææ incolis contigit ſæpe; temporibus præſertim Macchabaïcis, quibus ingenti numero erant. Verùm *Lux* etiam cognitionem melioris Religionis aptiſſimè ſignificat, quæ Chriſti ævo Galilæis, ante omnes, obtigit. Hinc Petrus 1. Ep. II, 9. ait Deum *à tenebris vocaſſe* Judæos, *in admirabile lumen ſuum* & 2. Ep. I, 19. *Sermonem ipſum propheticum confert lucernæ lucenti in caliginoſo loco, donec dies illuceſcat.*

Umbræ mortiferæ] Difficillima tempora, hoc loquendi genere, hic & alibi ſignificantur, præſertim in Pſalmis & apud Jobum. Talia fuerunt extrema tempora Regni Judæ & Captivitatis; à quibus poſtea liberati ſunt Judæi. Ignorantia etiam eâ umbrâ aptè ſignificari poteſt.

3. *Gentem multiplicaſti*] Galilæa ſemper viris abundavit; & tempore *Joſephi* longè populoſiſſima fuit. Sic ille Lib. I, 11. c. 3. in Græcis de B. J. πολλοὶ πάντοτε Γαλιλαῖοι, καὶ οὔτε δειλία ποτὲ τοὺς ἄνδρας, οὔτε λειπανδρία τὴν χώραν κατέσχε. *Semper multi fuere Galilæi, neque metus unquam viros, neque virorum penuria regionem occupavit.* Quod credibile facit fertilitas agrorum Gallilææ, quam pluribus, eodem loco, deſcribit Hiſtoricus Judæus; qui & hoc habet, de incolarum numero: πόλεις πυκναὶ καὶ τὸ τῶν κωμῶν πλῆθος πανταχοῦ πολυάνθρωπον, διὰ τὴν εὐθηνίαν ὡς τὴν ἐλαχίστην ὑπὲρ πεντακισχιλίους πρὸς τοῖς μυρίοις ἔχειν οἰκήτορας: *urbes crebræ ſunt, & vicorum multitudo ubique populoſa, propter annonæ copiam, ita ut minimus ſupra quindecim millia colonorum habeat.* Eadem ratione fieri etiam, antiquioribus temporibus, facilè potuit, ut Deo regionem belli & direptionis immunem præſtante, brevi, poſt reditum è Captivitate Babylonica, colonis abundaret. Poſtea, prædicato illic Evangelio, credibile eſt multos fuiſſe Chriſtianos.

Ei auxiſti] In margine eſt לו *ei*, nempe genti, rectè; in textu לא *non*, perperam, quod tamen *Symmachus* & Latinus ſequuti ſunt.

Lætata eſt coram te] Lætitia eſt pacis atque abundantiæ comes, ſed lætitia *coram Deo* memoratur, ut ſignificetur gaudium, quale eſt proborum; quo nihil ſit Religioni minùs conveniens, aut indecorum; ut res etiam in Chriſtianos quadrare poſſit.

In hilaritate meſſis] Ubi copioſa fuit meſſis, ibi etiam hilaritas ſumma eſt, & meſſorum & eorum, qui agrorum domini ſunt. Quare magna lætitia intelligenda eſt. Sed non ſunt ſingula hic verba nimiùm penſitanda, quaſi ſub ſingulis lateret neſcio quid arcanum; quod nimiam conjectandi licentiam parit, & ludibrio Scripturam exponit. Neque magis *meſſem Evangelicam*, in hac comparatione, quæſiverim cum *Hieronymo*.

3. *Ut exſultare ſoleret*] כאשר יגילו *chaaſcher jagilou*, ut exſultabunt, ut ſolent exſultare, quæ frequens vis eſt Futuri.

Cùm ſpolia dividunt] Hoc eſt, in victoria, poſt quam ſpolia dividentur.

4. *Jugum oneris ejus* &c.] Tyrannicas & nimias exactiones hæc ſignificant, quas à Syris, Aſſyriis & Babyloniis, ducibus dominis, paſſi fuerant Iſraëlitæ. Quæ pertinent ad deſcriptionem felicitatis populi; nec ſingula ſunt per fidiculas ad Religionem Chriſtianam, quæ ceteroqùin homines beat, trahenda.

Baculum humero ejus impactum] *Baculum humeri ejus.* Quo ab exactoribus verberabantur ejus humeri, niſi dicto audiens eſſet.

Ut die, quo Madianitæ ſunt cæſi] *Ut die Madianis.* Reſpicit Propheta, ut videtur, ad ingentem victoriam, quam Gedeon de Madianitis retulit, & quæ narratur Jud. C. VII.

5. *Omnis enim turba tumultuantis* &c.] כי כל סאון סאן *chi chol ſeon ſoen.* LXX. Intt. πᾶσαν ἢ ὅλῳ ἐπισυνηγμένην. *Symmachus* πᾶσα βία ἐβιώθης. Vulg. *omnis violenta prædatio.* Quæ hic tantùm occurrunt duæ voces, סאן & סאון, negotium faceſſerunt Interpretibus, cùm præſertim in linguis Hebraicæ vicinis ſimile nihil invenirent. Nos verò exiſtimamus adfines hac eſſe voces verbo שאה *ſchaah*, quod eſt *vaſtari* ſtrepitu & tumultu, apud hunc ipſum Prophetam C. VI, 11. XXXVI, 26. unde & שאון *ſchaon*, tumultus C. XXIV, 8. XXV, 5. LXVI, 6. Adfinitas litterarum

divini, fortis, patris perpetui, principis pacis. 7. Nullus *erit* finis amplificanti imperium & paci, ſolio Davidis, & regno ſuo *ab ea parte*; ita ut id ſtabiliturus & firmaturus ſit jure *dicundo* & juſtitiâ, ab hoc tempore, in perpetuum. Zelotypia Jehovæ, *Dei* exercituum, hoc faciet.

8. Verbum

7. Nullum finem faciet ampliationi imperii & pacis ſolio Davidis partæ, ita ut id habiturus & firmaturus ſit, dum jus dicet, & juſtitiam in perpetuum ſtabiliturus. Zelotypia Creatoris, Dei exercitum jura ſua nemini conferentis, neque tibi auferri patientis hoc, perficiet.

8. Lo-

ſchin & *ſamech*, quæ ſunt ambæ ſibilantes litteræ, ut ſic dicam, quamvis prior ſit pinguioris ſoni, poſterior gracilioris, rem probabilem facit. Quis etiam audeat adfirmare punctum διακριτικὸν rectè eſſe poſitum in verbo שאון? Quis ſcit annon olim punctum eſſet ſiniſtrum, aut certè ſic pronunciaretur? Adjectio etiam vocis ברעש *in ſtrepitu* idem ſuadet. Hiſce autem verbis deſcribitur exercitus Chaldæorum, qui magno tumultu Judæam invaſit; cujus tamen imperium diu non obtinuerunt, cùm Cyrus Babylonem in ſuam ditionem redegerit.

In cæde volutata] *In ſanguinibus.*

Incendentur &c.] Hoc eſt, milites Babylonii & omnis eorum adparatus, ſic delebuntur, ut nulli ſint ampliùs, quaſi igne abſumti fuiſſent. Spirituali ſenſu, poſſumus dicere hic ſpectari inimicos Evangelii, qui omnes perituri erant. Quin & contumaces Judæi, cædibus polluti, & incenſo Templo conciderunt.

6. *Puer enim nobis natus eſt*] Reſpici hîc primo ſenſu exiſtimat *Grotius* Hezekiam, Achazi filium; ſed perperam interpretatur *natus eſt*, quaſi de futuro intelligendum eſſet, *naſcetur*; cùm videantur hæc vaticinia, vivo Achazo, edita, & quidem ſub vitæ ejus finem; quo tempore dudum natus erat Hezekias, qui anno ætatis vigeſimo quinto regnare cœpit, ut docemur 2. Reg. XVIII, 2. Sed fortè de Meſſia cogitabat, qui ſeptingentis, poſt hæc, annis & eo ampliùs naſciturus erat; aut hæc multò excellentiùs, ſecundo, ſeu ſpirituali ſenſu, ad Meſſiam pertinere agnoſcit, eámque in rem Chaldæum etiam Interpretem laudat, qui משיחא Meſſiam hic ſignari ait. Reverâ elogia, hîc in *puerum* congeſta, longè aptiùs Chriſto conveniunt, quàm Hezekiæ; in quem vix quadrant, etiam ſenſu admodum diluto, ut ſic loquar. Præterea hic verſus inchoatur particula כי *chi*, quâ ratio redditur eorum, quæ dicta ſunt, de pernicie hoſtium, hoc eſt, Chaldæorum; quæ dici poſt mortem Hezekiæ contigit. Scio à *Grotio* intelligi horum hoſtium nomine Sancheribum, & Aſſyrios, qui, fruſtrà obſeſſâ Jeroſolimâ, ab Angelo deleti ſunt: ſed ſeries horum vaticiniorum repugnat, ut ex noſtra interpretatione liquet. Septemtrionalibus enim incolis Judææ, de quibus vers. 1. hujus Capitis non contigerunt, quæ vers. 2. & ſequentibus promittuntur, niſi poſt reditum è Babylonica Captivitate, imò etiam aliquantò poſt, & fortè quidem ſeriùs.

At τὸ כי *chi*, ad Meſſiam relatum, oſtendit veritatis Evangelicæ inimicos, propter Chriſti adventum, delendos fuiſſe. Itaque eò propendeo, ut credam *puerum* & *filium*, quem natum Eſaias ait, eſſe filium ejus *Himmanuelem*, qui fuit imago Meſſiæ, ita tamen ut hic non ille puer; cui non magis conveniunt laudes, quæ ſequuntur, quàm Hezekiæ, in ſemet ipſo non deſcribatur, ſed ſub ejus perſona Meſſias diu poſtea venturus; quaſi diceret Propheta, verum illum *Himmanuelem*, cujus umbra nomine ſuo tantùm, erat puer modò natus, ſuo tempore venturum & talem futurum, qualis mox deſcribitur.

Imperium ejus humero imponetur] ותהי המשרה על שכמו *vattehi hammiſchrah hal ſchichmo.* LXX. Intt. ὗ ἡ ἀρχὴ ἐγενήθη ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ deductâ voce Hebraicâ, à שור *ſchour*, dominari, & quidem rectè. Verum *Aquila*, τὸ μέτρον ἐπ᾽ ὤμου αὐτοῦ, quaſi legiſſet משורה *meſura*, ſed perperam, ut & paullò poſt. *Menſura* enim viri, qui deſcribitur, humero non imponitur; ſed *imperium*, quod meritò inſtar oneris habetur. *Symmachus*, & *Theodotio* παιδεία, cujus verſionis ratio me fugit. Itaque rectiùs *Hieronymus*, LXX. Intt. ſequutus, habet *principatum*, Sic & Latini ſunt loquuti, ut apud *Ciceronem*, pro L. Flacco, c. 38. *De ſumma Republica taceo? quam vos univerſam, in hoc judicio, veſtris, humeris veſtris, inquam, humeris ſuſtinetis.*

Quisquis de eo loquetur vocabit eum &c.] ויקרא שמו *vajjikra ſchemo*, & *vocabit nomen ejus*; quicumque, nempe, de eo colloquetur, vel קורא *vocans* quisquis ſit. Frequens hæc eſt Ellipſis Nominativi, Vide Ind. Pentateuchi, in *Nominativus.*

Nominibus admirandi, conſultoris divini] Diximus *nominibus*, non *nomine*, quia, quæ ſequuntur, non ſunt auribus Latinis unum nomen; quamvis fortè, apud Hebræos, pro uno nomine haberentur, pro tribus hiſce verbis: אל פלא יועץ *el phle jobets* habent. LXX. Intt. μεγάλης βουλῆς ἄγγελος. quibus nihil adfine eſt in Hebraicis, יועץ *conſiliarius* ſunt. Crediderim, horum Intt. temporibus eo modo deſcriptum Meſſiam. *Aquila* verò: θαυμαστὸς. σύμβουλος, ἰσχυρὸς, verbo tenus, niſi quòd אל ſæpiùs *Deus* vocatur quàm *fortis*. *Symmachus*: παραδοξασμὸς, βουλευτικὸς, ἰσχυρὸς, ubi prima vox eſt incommodè ficta. *Theodotion*: θαυμαστῶς βουλεύων, ἰσχυρὸς. Duas primas voces conjungit, ſine cauſa. *Hieronymus*; *admirabilis*, *conſiliarius*, *Deus*. Maluimus conjungere duas poſteriores, ut intelligatur Meſſias futurus *conſultor divinus*, vel cujus divina eſſent conſilia; hoc eſt præcepta, ut reverâ ſunt. De hoc loquendi genere, vide notata ad Gen. X. 9. XXIII, 6. & 2. Sam. XVI, 23. Idem eſt ac quod dicitur infra de

Meſſia

8. Verbum emiſit Dominus in Jacobum, & cecidit in Iſraëlem. 9. Scivit *rem* to-
tus populus Ephraimi & incola Samariæ, in ſuperbia & faſtu animi dicentes : 10. ce-
ciderunt lateres, at quadrato *lapide ædificia* inſtaurabimus; cæſæ ſunt ſycomori, ſed ce-
dris eas mutabimus. 11. Atqui Jehova hoſtes Retſinis eo ſuperiores reddet, adverſa-
rioſque ejus *in eum* exſtimulabit. 12. Aramæus *veniet* ab Oriente & Philiſthæus ab
Occidente, & vorabunt Iſraëlem toto ore. Nec omnibus hiſce ejus ira placabitur, ſed
manus ejus erit adhuc exſerta. 13. Nam populus non redibit ad eum, à quo perculſus
fuerit,

8. Loquutus eſt Deus in Iſraëlem, & impleta ſunt ejus verba. 9. Res innotuit & probata eſt omnibus Ephraimitis, & incolis Samariæ, qui, præ ſuperbia, dixerunt: 10. Ceciderunt lateres, at quadrato lapide ædificia noſtra inſtaurabimus. Cæſæ ſunt ſycomori, ſed cedros eis ſubſtituemus. 11. At Creator hoſtes Retſinu victores præſtabit, hoſtibuſque ejus de eo victoriam concedet, & eos excitabit. 12. Syrus veniet cum exercitu ab Oriente, & Philiſthæus ab Occidente, qui Iſraëlem deglutient; nec tamen his calamitatibus Juſtitia Divina placabitur, cujus manus erit etiamnum exſerta, ad feriendos. 13. Nam Populus Iſraëliticus

Meſſia C. XI, 2. in eo fore *ſpiritum conſilii & fortitudinis*. *H. Grotius* interpretatur *conſultorem Dei*, per Prophetas conſulentem. Verbum ipſum יעץ tam eſt *conſilium accepit*, quàm *dedit*, ſed יועץ plerumque eſt *conſiliarius*, nec fortè aliter uſquam ſumitur.

Fortis] Et quidem verè maximâ fortitudine, quâ multa mala & tandem mortem crudelem paſſus eſt, dum de ſua ipſius gente bene merebatur; imò & de toto humano genere quamvis ei etiamnum ignotus eſſet. Præ hac fortitudine, ea quæ dicitur militarium virorum, quippe quæ nocendo hoſtibus quieſcit, nullius eſt pretii. Fortitudine benefica, etiam ergo eos, qui ei acerrimè adverſantur, ut mors quoque, eorum gratiâ, conſtanter obeatur, ea eſt demum fortitudo divina. De Ezekiæ Regis fortitudine in Scriptura pauca legimus.

Patris perpetui] אבי עד *abi had*; nempe, primùm populi ſui, hoc eſt credentium; deinde & totius humani generis, quod ad fidem & meliorem frugem vocavit quoque patienter fert, quamvis graviſſimè in ipſum delinquat, dum id ſervare vult. LXX. Intt. verterunt: ἄξω γὰρ εἰρήνην ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας, quaſi legiſſent pro אבי עד שר שלום hæc verba: אביא על שרי שלום abi hal ſchare ſchalom, *adducam* ad *principem pacis*, *quæ minùs* commoda lectio. In vocula אבי *abi* abundat litterula י, ut ſæpe alibi. Vide Gen. X, 21. 2. Par. II, 52. אבי עד *abi bad* vertimus *patris perpetui*, quod עד cum *ſegol* ſignificet *perpetuitatem* aut *æternitatem* non minùs, ac עד cujus exempla congeſſit *Val. Schindlerus*. Inde ad *æternitatem* propriè dictam ſignificandum dicunt לעולם ועד *labolam vabed*, quod eſt frequens.

7. *Ad ampliandum*] Eſt in noſtris Codd. Hebraicis: למרבה *lmarbeh*, quæ vox habet hoc ſingulare quòd ſit *Mem* clauſum; quod ſolet tantùm uſui eſſe in fine, in media voce. Quod retulerim ad culpam librarii antiqui, qui ſcripſerat Codicem, quo utebantur Maſſoretæ, qui mendum calami non auſi ſunt emendare Codicis hic σφάλμα. *Lud. Capellus* exiſtimat ם eſſe in media voce, quòd olim ſcriptum eſſet לם רבה *lam ribbah*, quemadmodum כם *ham* ponitur, pro להם *lahem*. Quia verò duæ illæ voces non erant disjunctæ, ſed conjunctis, למרבה, ſunt punctatæ à Maſſoretis; quaſi eſſet לְמַרְבֵּה, quod magis propriè ſignificat *multiplicanti*, quàm, *amplitudini*, ſenſu utrobique non incommodo.

8. *Verbum ſuum*] Eſt in noſtris Codicibus דָּבָר quòd eſt *verbum*; attamen LXX. Intt. legerunt דֶּבֶר quod eſt *peſtis*, quod tamen, ut bene notavit *Lud. Cappellus*, minùs aptum eſt huic loco; ubi ſermo non eſt de *peſte*, ſed de revelatione ad Jeroſolimitanos miſſa. Hoc jam obſervarat *Hieronymus* ad hunc locum.

9. *Sciet populus omnis* &c.] Cùm Samariæ incolæ & Ephraimitæ, eſſent hoſtes infenſiſſimi Tribuum Judæ & Benjaminis rem audiviſſent, gaviſi ſunt; quòd ſperarent, ſe poſſe eſſe participes ſpoliorum Utriuſque Tribûs, quàm Aſſyrii, unà cum ſociis, ad incitas redegiſſent; quod teſtati dicentes, ſibi hactenus domos fuiſſe lateritias, ſed in poſterum habituros ædes marmoreas, quæ erant Jeroſolimæ.

10. *Sycomori* &c.] Nullius pretii erant hæ arbores, ſi compararentur cum cedris.

10. *Lateres ceciderunt*] Hoc eſt, tempus mox erit, quo Majorum noſtrorum domus lateritias mutabimus marmoreis; quales poterant eſſe Jeroſolimæ, à temporibus Salomonis, qui ſummopere ditarat eam urbem. Hoc videntur partim animadvertiſſe LXX. Intt. qui habent: πλίνθοι πεπτώκασιν, ἀλλὰ δεῦτε λαξεύσωμεν λίθους, vix enim lapides ad ædificandum habere poterant, niſi ex urbe Jeroſolimitana. Sed ſequentia eorum Interpretum verba magis ab Hebræis diſtident.

11. *Tollet Jehova hoſtes Retſinis* &c.] Hæc ſunt verba Prophetæ, quibus oſtendit, Retſinem pœnas daturum belli contra Judæos ſuſcepti. Vide 2. Reg. XVI, 7. Mirum eſt LXX. Interpretes legiſſe, loco τοῦ *Retſin* רצין, quod fuit nomen Regis Syriæ, הר ציון har Sion, *montem Sionem*; ſive ex conjectura, ſive quòd vitioſo Codice uterentur, in quo eſſet librariorum lapſus; unde credibile fit, cùm Verſio, quæ dicitur LXX. Intt. eſt adornata, à Judæis Codices Hebraïcos parum emendatos vulgò tractatos fuiſſe. Alioqui credibile non eſt, tot locos tam malè converſos fuiſſe, ab hominibus qui LXX. Intt. dicuntur. Ceterùm hoſtes illi Regis Syriæ memorantur 2. Reg. XVI, 7.

Conjunget] יסכסך *ſeſachſech* LXX. Intt. habent hic διασκεδάσει, & C. XIX, 2. ἐπεγερθήσονται, cùm utrobique optimè conveniat notio *conjungendi*, ut mihi quidem videtur.

12. *Aram à fronte*] מקדם *mikkedem*: quod

fuerit, nec Jehovam *Deum* exercitûs quæret. 14. Exſcindet Jehova ab Iſraële caput & caudam, ramum & juncum, uno die. 15. Senex & honoratus ſunt caput, Propheta autem falſa docens cauda. 16. Erunt qui beatum prædicent, & fallentes populum hunc, & qui beati ab iis prædicentur abſorpti. 17. Propterea nec eorum juvenibus delectabitur Dominus, nec eorum pupillorum ac viduarum eum miſerebitur; quia quotquot

liticus non redibit propterea ad meliorem frugem, Deumque colet, ut par eſt. 14. Uno die Creator reſecabit ab Iſraële primores & plebeculam, quaſi caput & caudam, aut quaſi ramum arboris, & plantam junci. 15. Senes atque honorati ſunt capitis inſtar, & Pſeudoprophetæ caudæ loco ſunt. 16. Sunt parati ad beatum prædicandum hunc populum; & qui beati ab iis prædicantur, ſunt abſorpti. 17. Ideò Deus nec juvenibus eorum pupillis, ac viduis; cùm ſint omnes ſimulatores Religionis, at reverâ nequitiæ dediti, & cùm inſanorum, hoc eſt, impiorum more loquantur. Propterea iis nequaquam favet, & paratus eſt, ad

verti etiam poſſit *ab Oriente*; nam *Oriens* habebatur anterior pars mundi, quia illinc ſol oritur; cujus rei exempla quævis Lexica ſuppeditabunt. Vide & Indicem noſtrum Hebraïcum in Pentateuchum. Dicebatur Occidens אחור *abhor*, poſtiea *pars*, qualis erat pars quæ ſpectabat ad Mediterraneum Mare, ut regiones Philiſthæorum, Sidoniorum & Tyriorum. Hinc LXX. Intt. ἀφ' ἡλίου ἀνατολῆς. Mirum eſt verba ſequentia *Philiſthæo à tergo*, verſa eſſe à LXX. τοὺς Ἕλληνας ἀφ' ἡλίου δυσμῶν, cùm Philiſthæi minimè eſſent *Græci*. Sed fortè hac voce intellexerunt *Ethnicos*, quod tamen loco non convenit, cùm Syri non minùs eſſent Ethnici, quàm Philiſthæi. In Commentario *Hieronymi* eſt *Philiſthiim*, tam in Editione *Eraſmi*, quàm in ea, quam emiſit Monachus Benedictinus Lutetiæ. Sed & in antiquiſſimis Codicibus, Romano & Anglicano, legitur τοὺς Ἕλληνας. Attamen poſterior lectio videtur eſſe antiquior, quia nulla fuit ratio mutandi Φυλιστιεὶμ in Ἕλληνας, quæ poſterior lectio non potuit à LXX. Intt. qui dicuntur, orta eſſe, cùm Philiſthæos ſoleant vocare ἀλλοφύλους. Vide, quæ notavimus ad Exod. XV, 14.

14. *Caput & caudam*] Hoc eſt primores, qui muneribus publicis fungebantur, & plebeios homines.

Ramum & juncum] Hebraica Verba ſunt: כפה ואגמון *chipphah veagmon* LXX. Intt. μέγαν καὶ μικρὸν. Duæ hæ voculæ ſunt πολύσημοι, ſed neutra ſignificat *magnum* aut *parvum*. Videntur Interpretes ex conjectura interpretati eſſe, propter antecedentia verba, ubi fit mentio *capitis* & *caudæ*. Unde LXX. Intt. habent vers. 14. Καὶ ἀφεῖλε Κύριος ἀπὸ Ἰσραὴλ κεφαλὴν καὶ οὐρὰν, μέγαν καὶ μικρὸν, quaſi neceſſe eſſet duo poſteriora verba, ex duobus prioribus interpretari; quod nec abſurdum eſt, ſed tamen dubium. Aiunt כפה *chipphah* eſſe *ramum*, & ſignificare hìc ſummates; אגמון *agmon* verò eſſe *juncum*, & deſignare homines plebeios. Adeantur modò *Schindlerus* & *Joan. Buxtorfius* in *Lexicis*.

15. *Elato vultu*] נשוא פנים *nſchou phanim*, elatus facie, hoc eſt, qui, ut ſibi nullius ſceleris conſcius, fidem ſuam vel fronte ſuâ & cervice erectâ prodit. Talem vult Eſaïas eſſe ejuſmodi vatem, qui poſſit jure haberi primi ordinis.

16. *Erunt qui beatum prædicent hunc populum, eum in errorem conjicientes, at qui ita beati prædicati fuerint, abſorbebuntur.* Erant nempe, qui gratiam Jeroſolimitanorum ambibant, laudibus falsò in eum congeſtis. Erant, ſcilicet, inter veros Prophetas alii, qui revelationes fictitias proferebant; quibus ſe venditabant, apud plebem.

17. *Quamobrem propter juvenes non lætatur*, &c.] Quod, ut videtur, majorem ſidem haberent Pſeudoprophetis, qui eis prædicebant id quod ipſi optabant; non quidquam, quod eis verè à Deo revelatum eſſet.

Quia omnes ſunt ſimulatores virtutis] כי כלו חנף *chi chullo bhaneph*; quia *omnis* (Jeroſolimæ incola) *ſimulabat* חנף eſſe quem nunc *Hypocritam*, hoc eſt, Hiſtrionem vocamus, qui ſimulat ſapientem, cùm non ſit; quod hominum genus propagatum eſt ad tempora usque Jeſu Chriſti, qui Phariſæis hoc vitium vehementiſſimè exprobrat: quo Deus eo magis offenditur, quòd ſe larvâ virtutis tegit, & impietatem fovet, dum pietatem ſimulat. Vocem חנף unâ non potuere vertere LXX. Interpretes, qui pro eo habent ἄνομοι καὶ πονηροί. Dixere Evangeliſtæ ὑποκριτὰς, hoc eſt *Hiſtriones*, quales erant Phariſæi, qui verbis & factis imitabantur eos, qui ſeriò pii erant, nec tamen ipſi erant. Sed jam ante ea tempora, vox illa uſitata à Judæis Græcè loquentibus, ut videre licet, in Concordiis Trommii. Hinc etiam Gloſſæ Græco-Latinæ Labbæanæ ὑποκριτὴς vertunt *Diſſimulator*, *Simulator*, ὑποκριτικὰ *ſubdola*, ὑποκριτικῶς *ſimulatus*, *Hiſtrionicus*.

Non eſt averſa ejus ira] *Non rediit*, לא שב. Quando quis aliquò proceſſit, ut aliquid faciat, non redit, niſi perfecerit; ideóque *non redire* dicitur *ira*, quæ non eſt ſedata, ſed pœnas repetit ab eo, à quo eſt commota. Pro *ira* eſt Hebraicè אף *aph*, hoc eſt, *naris*; quia iræ indicia cernuntur in naribus hominum iratorum. Bene LXX. Intt. οὐκ ἀπεστράφη ὁ θυμὸς, *Hieronymus*; *non eſt averſus furor eſt.* Sed quia Deus pœnas ſumit de pertinacibus peccatoribus, quas reverâ ſunt meriti; an poteſt à prudenti Interprete dici *furere*? Non puto, quamquam *ira brevis furor* eſſe dicitur. Reverâ loquendum, præſertim Chriſtianis, reverentiùs de Deo; qui non debet dici *furere*. Scio Theologos prudentiores vocem prudenti interpretatione mollire. Sed prorſus eâ abſtinere reverentius eſſet. Scio & in V. T. ſæpiſſimè occurere, ut Concordiæ docebunt, *furorem Dei*. Non omnino poſſunt vitari ab hominibus, cùm de Deo loquuntur, ἀνθρωποπαθείας, ſed vitandæ ſunt quatenus li-

quot ſunt virtutis ſimulatores ſunt, ac mali, & omne os inſana loquitur. Propter hæc omnia, non placatur ejus ira & manus ejus eſt adhuc extenſa. 18. Ardebit improbitas inſtar ignis, ſentes & ſpinas abſumentis, ac loca denſa ſilvæ incendentis, ita ut eorum fumus in altum evehatur. 19. Propter excandeſcentiam Jehovæ *Dei* exercituum, caligo terræ incumbet: populus ut pabulum ignis erit, neque quiſquam fratri ſuo parcet. 20. Rapiet ad dextram, & *tamen* eſuriet; comedet ad ſiniſtram, nec *tamen* ſatiabitur; quiſque carne brachii ſui veſcetur. 21. Manaſſa Ephraïmum *ſpoliabit*, Ephraïmus Manaſſam, *quamvis* ſimul contra Judam *ſteterit*. Propter hæc omnia, non placatur Dei ira, & manus ejus eſt adhuc extenſa.

Pergit Propheta graviſſimas calamitates prædicere Iſraëlitis, nec minores minatur Aſſyriis, ob crudelem eorum devaſtationem; Iſraëlitáſque ſolatur, ſpe ſecundiorum rerum factâ.

1. VAE iis, qui iniqua proponunt edicta, & qui mandarunt moleſta ſcribi; *quæ alii* ſcripſerunt, 2. ut ne pauperibus jus dici poſſet, útque miſeris populi mei judicia CAPUT X.

ad pœnas de iis ſumendas. 18. Improbitas eorum erit inſtar ignis ardentis, ſentes abſumentis, & denſiſſimas etiam ſilvas incendentis, ita ut ingens illinc exeat fumus. 19. Propter iram Creatoris, ejuſdémque Dei, qui exercitibus præeſt, Caligo terræ incubabit. Populus verò erit velut pabulum ignis, nec quiſquam fratri ſuo parcet. 20. Hinc rapiet aliena, nec tamen habebit, quo ſatietur, illinc verò cogetur, conjunctiſſimorum facultates abſumere. 21. Manaſſa Tribus Ephraïmiticam expilabit, & Manaſſæam Ephraïmitica, quamvis duæ illæ Tribus, conſpirannt contra Tribum Judæ, cujus imperium excuterent. Propter perfidiam populi, ab eadem origine orti, Juſtitia Divina pœnas repetit.

PARAPHRASIS.

1. VAE iis, qui proponunt iniqua Edicta, & curant ab aliis ſcribi; 2. ut impediant ne pauperibus jus dicatur, útque viduæ pauperum præda ipſorum fiant, quemadmodum etiam liberi.

licet; præſertim à Chriſtianis iis; quibus gloria Dei cordi eſt. Vix de homine ſapiente (cujus ſapientia evaneſcit collata divinæ) dici queat, cum *furere*, cùm juſtam iram, ſeu *indignationem* oſtendit.

18. *Manus ejus extenſa*] Hoc eſt, paratus eſt, ad pœnas ſumendas, aut jus ſibi obſtinati peccatoris puniendi, eique minatur; ut Pater, etiam optimus, minatur liberis pœnas, ſi quid contra bonos mores moliantur, aut faciant; minâſque, quas exſequitur, ſi contumaces liberos experiatur. Ita ſe gerit Deus, qui eſt Pater communis Humani Generis, idemque eorum Judex longè æquiſſimus.

19. *Incenſa erit, inſtar ignis, improbitas*] בערה כאש רשעה *babara chaeſch riſchah.* Eſt hic πρότασις comparationis, cujus ἀπόδοσις ſequitur. Hic verò voce *improbitatis*, quæ incenditur, ſunt intelligendi improbi Iſraëlitæ, de quibus in ſequentibus verbis, & nominatim Tribus Manaſſæ, Ephraïmi, & Judæ; quæ inter ſe colligi novi belli flammam excitarent; cùm deberent cogitare, de fœdere antiquo inſtaurando, ut ſe poſſent contra Syros & Aſſyrios, tueri; quibus alioqui nullo modo poterant eſſe pares. Hi, ſunt qui deſcribuntur communi incendio perituri, & quorum, magna pars etiam virorum Iſraëlitarum, periit. Si eorum temporum Hiſtoriam haberemus, paullò adcuratiorem, multa intelligeremus in Eſaïa aliiſque Propheris; quæ nunc nullo ingenii acumine poſſumus dilucidare. Sed hinc ſatis liquet, tres memoratas Tribus, propter diſcordias hic memoratas, fuiſſe prædam Ethnicorum. Potentes quidem erant Aramæi, ſive Syri, & Aſſyrii; ſed à tota Gente Iſraëlitarum concordium potuiſſent repelli. At diſſimilia ſacra, indéque exorta diviſio animorum, totam tandem gentem Babyloniis ſubigendam tradidit.

COMMENTARIUS
In CAPUT. X.

1. QUi *iniqua proponunt edicta*] החקקים חקקי און *hakhokekim blikeke aven*, condentibus leges iniquitatis.

Mandarunt moleſta &c.] *Et ſcribere jubentibus moleſtiam* (עמל hamal) *ſcripſerunt* ſupplendum *quæ alii*. Poſſunt intelligi mali Conſiliarii, qui Principibus auctores fuerant pravarum legum, quas ipſi quidem non ſcripſerant, ſed Principes, aut eorum Scribæ.

Ut ne pauperibus jus dici poſſet] *Ad faciendum declinare à judicio tenues.* LXX. Intt. ἐκκλίνοντες κρίσιν πτωχῶν. *Hieronymus* habet: *ut opprimerent in judicio pauperes*, non ſatis propriè. Poſſunt ſignificari ii, qui, Judices cùm ſint, artem adhibent, quâ fit, ut ne tenuibus jus dicant; vel qui curant Edicta à Prin-

dicia negarentur, ut eſſent viduæ earum præda ipſorum, & pupillos deciperent. 3. Quid facietis die, quo à *Deo* viſemini, & deſolationis è longinquis oris venientis? Ad quem confugietis, auxilii cauſâ? Ubi deponetis divitias veſtras? 4. *Quid facietis* ne incurramini inter vinctos, néve inter cæſos cadatis? Omnium horum cauſâ, non placata eſt ira Dei, ſed manus ejus eſt etiamnum porrecta.

5. Væ *vobis*, Aſſyrii, *ait Deus*, virga iræ meæ (*nam* virga hæc eſt manus eorum, indignationis meæ). 6. In gentem virtutis ſimulatricem eos mittam, & de populo, cui iraſcor, mandata eis dabo, ut *eum* ſpolient & deprædentur, ita ut exponatur concurſationi, inſtar luti platearum. 7. At illi non ſic cogitabunt, neque animus eorum ita *rem*

liberi! 3. Quid facietis verò, homines iniqui, eo die, quo Deus de vobis, judicio lato, pœnas repetet, atque hoſtem è longinquo propterea adducet? Ad cujus auxilium confugietis? Ubi deponere poteritis divitias veſtras? 4. Quid facietis, ne inter captivos abducamini onere preſſi, vel ne inter cæſos relinquamini inſepulti? Horum, quæ dixi, cauſa nondum placata eſt erga vos Juſtitia Divina, ſed parata eſt ad pœnas de vobis ſumendas.

5. Væ vobis, ô Aſſyrii, ait Deus, qui eſtis inſtar virgæ, quâ indignatus utor in gentem hanc Princeps pacificus. 6. In gentem, quæ *Religionem* ſimulat, mittam eos & contra populum, cui iraſcor, atque ei in mandatis dabo, ut ſpolia auferat, utque prædam rapiat, eámque conculcet, ut lutum platearum, propter nimiam ejus copiam. 7. Ille verò non ita judicabit, nec ſic reputabit; ſed ejus animus eò ſpectabit, ut deleat non paucas gentes

Principibus proponi, quibus vetentur hoc facere; qualia eſſent quæ *Privilegia* vocantur, quibus privatis, ſine ulla lege, irrogatur mulcta, aut ſingulare quiddam conceditur, quo ſanctioni legis quiſpiam eximitur. Unde factum fuerat ut apud Romanos, inter leges XII. Tabularum & Sacratas, hæc eſſet: PRIVILEGIA NE IRROGANTO. *Cicero* pro Domo ſua C. XVII. *Vetant leges ſacratæ, vetant XII. Tabulæ leges privatis hominibus irrogari (id eſt enim privilegium) nemo umquam tulit. Nihil eſt crudelius, nihil perniciofius, nihil quod minùs hæc civitas ferre poſſit.* Vide & C. XLII. Nimirum, cuivis à legibus jam antea latis pœna irrogari jure poterat, non ex lege poſt factum, cujus cauſâ ſupplicium dabat, lata; nec remitti ſanctionem legis ſat erat, ſine ſumma utilitate publica, ei qui in eam legem deliquerat.

2. *Utque miſeris populi mei* &c.] לגזל משפט עניי עמי *lingzol miſchphat hanije hammi* ad rapiendum judicium miſerorum populi mei, LXX. Intt. ἁρπάζοντες κρίμα πενήτων τοῦ λαοῦ μου. Latinus: *vim facerent cauſæ humilium populi mei*, quod nec ſat proprium eſt; intelligi enim videtur id, quod faciunt judices, qui negant, ſe jus de re quapiam dicturos, propter aliorum potentiam, adlato eam in rem privilegio.

3. *Quo à Deo viſemini*] *Viſitationis*, hoc eſt ſupplicii, quod à vobis repetet, eo tempore, quo vos inviſet, perruptores legum compertos damnabit.

E longinquis oris venientis] ממרחק תבוא *mimmerhhak thabo*. Præfigendum huic voculis אשר, quæ è longinquo veniet. Ex Aſſyria, nempe, ad Tigridis ripas ſita.

Ubi deponetis divitias veſtras] ואנה תעזבו כבודכם *ouah thahazebou chebodchem*, ubi relinquetis gloriam veſtram. Sed כבוד *chabod* divitias etiam ſignificat, ut obſervavimus ad Gen. XXXI, 1.

4. *Quid facietis*] Quaſi eſſet מה תעשו *mah thahaſchou*, quod neceſſariò ſupplendum.

Ne incurramini] בלתי כרע *bilthi charah*, ne incurvetur, ſic & poſtea pro *cadatis* eſt *cadant*, quæ perſonarum mutationes frequentes ſunt, præſertim in Propheticis libris, ſed Latinè loquentibus non ferendæ. Quare etiam ſecunda perſona hîc eſt ab *Hieronymo* adhibita. Alii vertunt: *ſine me curabitur* &c. Quod nec improbo, ſed ſæpe בלתי *bilthi* ſimpliciter negat.

Inter vinctos] תחת אסיר *thahhath aſſir*, ſub vincto; hoc eſt, inter vinctos, qui ſarcinulis onuſti incedunt incurvi, aut alienas etiam fortè bajulare coacti. *Hieronymus: ſub vinculo.*

Inter cæſos] תחת הרוגים *thahhath harougim*, cum interfectis, ut habet *Hieronymus*.

Ira Dei] *Ira ejus.*

5. *Væ vobis Aſſyrii*] הוי אשור *hoi Aſchour.* Minatur Aſſyriis, qui nequaquam meliores erant Iſraëlitis, imò fortè deteriores; quamvis eorum opera uteretur, ad pœnas de Iſraëlitis ſumendas.

Nam virga hæc eſt &c.] ומטה הוא בידם זעמי *oumatteh hou bjadam zahmi*, & virga hæc, in manu eorum, indignationis meæ, ſententia eſt parentheſi clauſa; quâ Deus oſtendit, cur Aſſyrios vocaverit *virgam iræ ſuæ*; nimirum, in eorum manum virgam indignationis ſuæ ab ipſo latam; hoc eſt, victorias Aſſyriis de Iſraëlitis conceſſum iri, non quod iis, potiùs quàm Iſraëlitis, faveret Deus; ſed tantùm ut Iſraëlitæ meritas pœnas darent.

6. *Eos mittam*] *Mittam eum.* Sed plurali numero loquuti ſumus de Aſſyriis, ut faciliùs diſtinguerentur quæ de iis dicuntur, ab eo, quod ad Iſraëlitas pertinet. Propheta ipſe etiam plurali uſus eſt, in ſuperioribus verbis.

De populo cui iraſcor] *Super populo iræ meæ*

ut eum ſpolient &c.] לשלל שלל ולבז בז *liſchlol ſchalal velavoz baz*, ad ſpoliandum ſpolium & ad prædandam prædam. His adluditur ad nomen מהר שלל חש בז *Maher-ſchalal-chaſchbaz.*

Deponatur conculcationi] Hoc eſt, ſummo contemtui, quod contigit Tribubus in captivitatem abductis à Salman-aſſero, Aſſyriorum Rege, è qua nonniſi pauci redierunt, ſi conferantur cum iis, qui manſerunt.

7. *At illi non ſic cogitabunt*] *Et ille non ſic putabit*

Digitized by Google

rem reputabit; nam animus iis *erit* perdere atque exſcindere gentes non paucas. 8. Dicet enim, *apud ſe*: annon proceres noſtri ſunt ſimul Reges? 9. Annon Chalno eſt ſicut Charchemis? Annon Chamatha eſt, ut Arphadum? Annon Samaria eſt inſtar Damaſci? 10. Quemadmodum manus noſtra nacta eſt inanes *Deos*, & ſculptilia Regnorum: *ita & nanciſcetur Deos* è Jeroſolima & Samaria. 11. Annon, quemadmodum habuimus Samariam & Deos ejus nihili, ſic etiam Jeroſolimam & ejus ſimulacra habebimus.

12. Attamen cùm abſolverit Dominus omne opus ſuum, in monte Sione & Jeroſolimæ,

gentes, Jactabit enim, apud ſe, proceres ſuos eſſe totidem Reges. 8. Nonne ſunt inſtar Regum Charcheſii? Nonne Chalno ejusmodi erit? Annon etiam erit Chamatha, inſtar Arphadi? Annon Damaſcus eorum loco habebitur, ut Samaria? 10. Quod manus mea exſequuta contra Idololatrica regna, & ſculptilia Jeroſolimæ ac Samariæ.

11. Annon id quod feci Samariæ, atque falſis Diis, exſequar etiam Jeroſolimæ & ejus ſimulacris.

12. Poſtquàm verò Dominus impleverit quidquid ſtatuerit, adduci curabit in montem Sionem exſules omnes Iſraëlitas, & pœnas ſumet de ſuperbia Regis Aſſyriorum, propter ejus intolerandam ſuperbiam;

putabit, hoc eſt, Aſſyrius. Pergit enim Propheta ſingulari uti. Quamvis ſecunda prælia & victorias, in bello cum Syris & Iſraëlitis, deberent Aſſyrii uni Deo Iſraëlitarum; rem totam peritiæ ſuæ rei militaris, & fortitudini copiarum ſuarum acceptam referebant; quod Deum in eos accendit.

Nam animus eis erit &c.] *Ad pendendum in corde ſuo, & ad exſcindendum*. Subauditur מזמות *cogitationes*, vel *molitiones*, quæ futuræ erant in animo Salman-eſeri, & quas reverâ exſequutus eſt, ut & Sancheribus ejus ſucceſſor. De quibus vide, quæ collegit *Joannes Marshamus*, ad ſæculum Ægyptiacum XVII.

8. *Annon proceres noſtri*] שרי *ſcharai*, proceres mei, aut etiam duces. Sic inducitur loquens Aſſyrius, & ſextus quidem Rex, ut *Salman-eſer* ejúſve ſucceſſor; qui, dum Deus ſivit, pro miniſtris habuerant regulos. Unde Princeps pincernarum vocat Sancheribum, *magnum Regem*. Sic & factitarunt poſtea Babyloniorum Reges. Vide 2. Reg. XXV, 28.

9. *Annon Chalno eſt ſicut Charchemis*] הלא ככרכמיש כלנו *halo cheCharchemiſch Chalno*. Hoc eſt, Chalnonem non minùs quàm Charchemiſium ſubegimus, quamvis munitæ urbes eſſent. כלנו hic dicitur, quæ כלנה Gen. X, 10. quam diximus Chalonitidis, ad Tigrin, Metropolin videri; *Charchemiſium* verò fuiſſe urbem munitam ad Euphratem, ubi in eum Chahoras influit, ad 2. Paral. XXXV, 20.

Annon Chamatha eſt, ut Arphadum] חמת *hhamath*, nomen fuit duarum urbium, ut docet *Hieronymus*, ad Cap. VI, Hamoſi; ad hæc verba: *pergito in Hamath magnam: nunc*, inquit, *Antiochia nominatur*. Magnam *autem vocat, ad diſtinctionem* minoris Emath, *quæ adpellatur Epiphania. Uſque hodie pergentibus Meſopotamiam, prima manſio vocatur* Emmos *corrupto quidem vocabulo, ſed priſtini nominis veſtigia retinens. Cujus regio vocetur* Reblatho, *in qua, præſente Nabuchodonozore, Regis Juda Sedekiæ interemti ſunt filii & oculi illius excæcati*. Idem adfirmat de Epiphania, in hunc Eſaiæ locum, ſed pleniùs rem ad Hamoſum exponit. De Arphado diximus ad 1. Reg. XVIII, 34. Has Syriæ urbes reverâ ſubactas fuiſſe ab Aſſyriis liquet ex 2. Reg. XVIII, 34. & ex hoc ipſo Propheta, ubi eadem hiſtoria narratur.

Annon Samaria &c.] Utraque enim captâ aut certè Damaſco, Sancheribus ſe jactaturus erat. Vide infrà c. XXXVI, 19. Hìc multa finxerunt LXX. Intt. aut Librarii: habent enim pro verſibus 8. & 9. qui minimè obſcuri ſunt: καὶ ἐὰν εἴπωσιν αὐτῷ, σὺ μόνος εἶ ἄρχων; καὶ ἐρεῖ, οὐκ ἔλαβον τὴν χώραν τὴν ἐπάνω Βαβυλῶνος, καὶ Χαλάννη, οὗ ὁ πύργος ᾠκοδομήθη, καὶ ἔλαβον Ἀραβίαν καὶ Δαμασκὸν, καὶ Σαμάρειαν; Quæ in Hebraïcis, nullâ ratione, inveniri queant.

10. *Manus noſtra nacta eſt*] מצאה *matſeah*, invenit; quod hìc eſt perinde ac *ſubegit*, *cepit*, ut & in ſequentibus.

Inanes Deos ac ſculptilia regnorum] לממלכות האליל ופסיליהם *lmamlechoth haelil ouphſilehem*. Vertimus quaſi eſſet: אלילי ממלכות ופסיליהם *elile mamlechoth ouphſilehem*, quia nullum ſat commodè ſenſum alium è verbis extricare poteramus, quid enim aliud velint hæc verba: *regna Dei nihili, & ſculptilia eorum?* LXX. Intt. hìc de ſuo ſententiam commenti ſunt: ὃν τρόπον ταύτας ἔλαβον, καὶ πάσας τὰς ἀρχὰς λήψομαι. *Theodotion* καθάπερ εὗρεν ἡ χείρ μου τὰς βασιλείας τῶν εἰδώλων. Vulg. *quomodo invenit manus mea regna idoli: ſic & ſimulacra* &c.

Ita & nanſciſcetur Deos è Jeroſolima &c.] Quatuor priores voces ſupplevimus, è re ipſa; eſt enim hìc comparatio: quemadmodum vicimus alias gentes, cum ſuis Diis commenticiis; nec alia ἀπόδοσις poteſt eſſe, quàm ſic: & Diis Jeroſolimæ & Samariæ ſuperiores erimus. Non multùm abeunt jactationes Præfecti Pincernarum, quæ exſtant infra C. XXXVI, 18. & *ſeqq*. XXXVII, 10. & *ſeqq*. LXX. Hìc: ὀλολύξατε τὰ γλυπτὰ ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν Σαμαρείᾳ, quaſi, pro האליל *haelil*, legiſſent הילילו *helilou*, lugete, addito ו è ſequenti voce, quamvis & ſequentes, ſic mutant: פסלים בירושלם ובשמרון *pheſalim birouſchalem oubſchomron*. Abſurdè hìc loquens inducitur Sancheribus, quaſi fuiſſent, ſub Hezekia, ſimulacra commentitiorum Deorum Jeroſolimæ; quia Achazo regnante fuerant; quomodo etiam loquitur C. XXXVI, 7.

11. *Quemadmodum habuimus*] *Ut feci Samariæ —— ſic faciam Jeroſolimæ*; hoc eſt, ut Samariæ incolas ad deditionem adegimus, ſimulacráque eorum fregimus, aut abſtulimus pretioſiore metallo conſtantia: ſic faciemus Jeroſolimitanis, eorúmque Diis.

12. *Attamen cùm abſolverit Dominus* &c.] *Et erit cùm abſolverit*; &c. Cùm de Judææ vaſtatione

limæ, viſam etiam, *inquit* fructus ſuperbi animi Regis Aſſyriæ, & gloriationem, *quâ* oculos tollet. 13. Nam dicet: robore manûs meæ *hæc* geſſi, & ſapientiâ meâ, quia prudens fui, amovi fines populorum, theſauros eorum diripui, ac demiſi *in ſepulcrum locorum* incolas, inſtar fortis viri. 14. Manus mea mœnia populorum invenit inſtar nidi, & quemadmodum ova ab *avibus* relicta colliguntur, *omnia*, per omnes terras, corraſi; nec fuit ulla *avis*, quæ alam moveret, aut os aperiret ad pipiendum.

15. An gloriari licet ſecuri contra eum, qui eâ cædit, aut terræ ſe jactare contra eum, qui

perbiam; 13. Dixit enim ſe magnâ ſuâ potentiâ effeciſſe, quod voluerat, quia prudenter ſe geſſerat, atque à ſe amoverat fines populorum vicinorum, quod ipſi paraverant; ſe etiam demiſiſſe *in ſepulcrum* incolas, quippe iis potentius. 14. Tam facilè muros hoſtium ſuperavit, ac ſi eſſet alis præditus; quæ nidum ſuum earum ope petit. Quid-quid reliquum factum erat, quaſi ab ave relicta ova, abſtulit, imo etiam reliquos pullos; nec manſerunt, qui cantillarent, iis in locis. 15. Non poteſt ſecuris gloriari, ob id quod fit eo inſtrumento, ab eo, qui id movet; nec ſerra jactare id, quod ejus ope fit ab iis, qui ea utuntur; nec virga, id quod præſtat, propter brachium, quod eam

vaſtatione eorum agrorum, per Aſſyrios, ſupplicium ſumſerit; tum etiam ſe convertet in Aſſyrios, qui graves ei pœnas etiam dabunt. ו, quo inchoatur hic verſus, vertimus *attamen*, quia eſt oppoſitio inter hæc & ſuperiora. Poſſis etiam vertere *At*.

Viſam etiam, inquit, fructus &c.] Addidimus, *inquit*, quia hîc Deus primâ loquitur, non Propheta. Quando Deus *viſere* oppreſſos dicitur, perinde eſt, ac ſi diceretur eos *liberare*, & contra cùm improbos, intelligitur eos punire; quia juſtus judex ſic ſe gerit, ubi talia animadvertit. Vide not. ad Geneſ. XXI, 1.

Fructus ſuperbi animi] *Fructum magnitudinis cordis*. Fructus qui è ſuperbia Regis Aſſyriorum naſcituri erant, fuerunt immania facta in vaſtatione agrorum Iſraëliticorum, atque adrogantes & contumelioſi in Deum jacti ſermones, quales hîc habentur. Sic *fructus operum* Mich. VII, 13. ſunt mala malorum factorum conſectaria.

Gloriationem, quâ oculos tollit] תפארת רום עיניו *thiphereeth roum henau*. תפארת, quod ornatum & ſplendorem plerumque ſonat, hîc ſumitur ἀντὶ τῦ καλλωπισμῦ, pro jactatione. Superbi hominis eſt *oculos tollere*, uti & apud Græcos & Latinos, *tollere ſupercilium* eſt ſuperbire. Hinc *oculi elati* ſunt ſuperbi Pſ. XVIII, 28. & *elatus oculis* ſuperbus Pſ. CI, 5. Fortè tamen hîc intelligitur gravius delictum, qualis ſuperbia, quâ putabat Sancheribus ſe, invito Deo Jeroſolimitarum, urbem ei ſacram expugnaturum, ut liquet ex ſermonibus Præfecti Pincernarum, quos recitat Eſaïas C. XXXVI. Hoc demum erat *oculos contra Deum tollere*, quod in Epicuro ſuo turpiter & ſtolidè jactat *Lucretius* Lib. I, 67.

Primùm Grajus homo mortales tollere contrà
Eſt oculos auſus, primúsque obſiſtere contrà.

13. *Amovi fines* &c.] Hoc eſt, vicinorum populorum agros in ditionem meam redegi; nam quæ ſunt in unius poteſtate non indigent ampliùs finibus aut terminis; quibus à ceteris ejuſdem domini agris diſtinguantur.

Theſauros eorum diripui] עתידותיכם שוסתי *hothidothechem ſchoſchethi*. Maſſorethæ legunt עתודותיהם *hathoudotham*, in margine. E poteſtate Radicis, conſtat *res paratas* ſignificari, ac proinde divitias, theſauros, & omnem adparatum. Hinc LXX. Intt. τὴν ἰσχὺν αὐτῶν, At Latinus: *principes eorum deprædatus ſum.* עתוד *hathid* propriè eſt *hircus* & metaphoricè *dux*, ſed tum eſt maſculini generis, legendúmque proinde eſſet עתודיהם *hathidehem*, ut verti poſſet *principes eorum*. Sed veteres Interpretes non ſunt uſque adeò Grammaticorum canonum obſervantes.

Demiſi in ſepulcrum locorum incolas] אוריד כאביר יושבים orid chaabir joſchebim, *feci deſcendere, ut fortis, habitantes*. Supplevimus שאולה *ſcheolah*, in ſepulcrum, quia agitur de victoriis, & cum voce *Sepulcrum* aut ſynonymis ſæpe hoc verbum conjungitur. Vide Job XXXIII, 24. Pſalm. XXIII, 20. Proverb. V, 5. & infra C. XIV, 15. יושבים *joſchebim* ſunt *habitantes*, aut *ſedentes*. Incommodè verterunt LXX. Intt. σείσω πόλεις κατοικουμένας. *Hieronymus: deſtruxi quaſi potens in ſublimi reſidentes.* Maſſorothæ in margine, pro כאביר *chaabir*, legunt כביר quod quid ſit hîc non adſequor.

14. *Mœnia populorum* לחיל העמים *lhhel hahammim*. Prior vocula *robur*, *propugnaculum* ſignificat. *Mœnia* vertimus, quia videbatur agi de urbibus.

Invenit inſtar nidi] Tam facilè cepi urbes, quàm pueri nidum aviculæ. Quæ mira eſt jactatio, nec inelegans.

Corraſi] אספתי *aſaphthi*, hoc eſt, in apothecas, & in æraria mea contuli, hæc enim eſt propria verbi poteſtas.

Nec fuit ulla avis &c.] Multas quidem Sancheribus victorias retulerat, multámque prædam coacervarat, ſed non uſque adeò facilè. Sunt hæ thraſonicæ gloriationes, quibus orientales populi ſemper ſummopere delectati ſunt.

15. *An gloriari licet*] *An gloriabitur*; quo Futuro, ſine negatione, ſignificatur quod licet facere; additâ negatione, aut interrogatione, ſignificatur quod licet facere; additâ negatione, aut interrogatione, quod non licet. Vide Gen. II, 16. & præcepta negativa Decalogi. Proverbialis eſt loquendi ratio, quâ ſignificabant eum, quem alius, inſtrumenti loco, habebat in re quapiam conficienda, non oportere gloriari ob rem confectam, ſed honorem ejus conferre in primum auctorem.

Aut virga quaſi agitaret &c.] *Quaſi agitaret virga eam adtollentes*; hoc eſt, & gloriari licet virgæ, quaſi moveret brachium ejus, qui eam tollendo agitat?

Aut

qui eam movet; aut *virgæ*, quaſi agitaret virga eos, qui eam tollunt, *aut quaſi* adtolleret virga, nec eſſet ſignum. 16. Ideò mittet Dominus, dominus *Deus* exercituum, in pingues *Aſſyrios* maciem, & loco gloriæ eorum ſubjiciet flammam incendii, ut accenditur ignis.

17. Lux Iſraëlis convertetur in ignem, & Sanctus ejus in flammam, ardebitque & abſumet eorum ſpinam & ſentem, die uno. 18. Gloriam eorum ſilvæ & Carmeli, ad carnem ejus, conſumet, eritque veluti conſternatio ſigniferi. 19. Reliquæ arbores

eam movet. 16. Propterea mittet Dominus (intelligo Dominum *Deum* Exercituum) pinguibus Aſſyriis maciem; ſeu divitibus paupertatem. 17. Deus, lux Iſraëlis, convertetur, ut ſic loquar, in magnum incendium, quod brevi tempore conſumet eorum ſpinas, hoc eſt, copias armatas. 18. Amœniſſimas eorum ſilvas, ſive in campis, ſive in montibus abſumet, eritque tantus ab eo terror, ut conferri queat cum metu ſigniferi: qui abjicit, flagitio militari, vexillum, ut faciliùs fugiat. 19. Reliquæ eorum copiæ ad paucos redigentur, ut vel puer militum numerum inire poſſit.

Aut quaſi adtolleret virga, nec eſſet lignum] *Ut adtollit virga, non lignum*, כהרים מטה לא עץ *chebarim mattheh lo bets*. Repetendum è ſuperiore Colo מרימיו *tollentes eos*. In duobus prioribus Colis, nihil ſubaudiendum, ſed in duobus poſterioribus plura; quia facilè ex antecedentibus intelligi poſſunt. Non ſenſerunt hoc veteres, Intt. qui dicuntur, cùm habeant: μὴ δοξασθήσεται ἡ ἀξίνη ἄνευ (על non ſignificat *ſine*, ſed *contrà*) τοῦ κόπτοντος ἐν αὐτῇ; ἢ ὑψωθήσεται πρίων ἄνευ τοῦ ἕλκοντος αὐτόν; ὡς ἄν τις ἄρῃ ῥάβδον ἢ ξύλον καὶ οὐχ οὕτως. Meliùs Hieronymus: *numquid gloriabitur ſecuris, contra eum, qui ſecat in ea? aut exaltabitur ſerra contra eum, à quo trahitur? Quod ſi elevatur virga contra elevantem ſe, & exaltetur baculus, qui utique lignum eſt.* Sed לא eſt *non*, non *utique*.

16. *Dominus, Dominus Deus exercituum*] אדון אדני צבאות *adon adonai tſebaoth*. LXX. Intt. Κύριος σαβαώθ. Sed אדני non conſtruitur magis cum voce ſequente, quàm ſi eſſet יהוה, ideóque ſupplevimus *Deus*, quod ſæpe exprimitur.

In pingues Aſſyrios] *In pingues ejus*; nempe, Aſſyrii, de quibus antea, qui, direptionibus ſubactarum gentium, ſaginati erant.

Loco gloriæ eorum] תחת כבודו *thahhath chebodo*. Poſſis voce *gloriæ* divitias intelligere, quæ ſubitò, velut incendio, perierint. Sed & *gloria* gentium, unà cum divitiis quibus gloriantur, ut Aſſyrii vers. 13. perit. Reſpici poteſt ingens illa clades, quam, ad deditionem fruſtra Jeroſolimam hortatus, paſſus eſt Sancheribus, de qua Eſaïas C. XXXVII, 36. & ſeqq. In qua multæ divitiæ, veluti ſubito incendio, perierunt unâ nocte. *Flammam incendii* propriè dicti non intelligendam videntur innuere poſtrema verſûs verba; nec ullum in caſtris Aſſyriorum fuiſſe narratur.

Subjiciet flammam incendii &c.] *Incendet incendium, ut incendium ignis*; hoc eſt, tam ſubito caſu prædam amittent, quàm ſubita eſt ex incendio ignis, ſeu propriè dicta jactura.

17. *Lux Iſraëlis convertetur in ignem*] *Erit lux Iſraëlis in ignem.* Lux Iſraëlis dicitur hìc Deus, qui pro *luce*, hoc eſt, favore, quo Judæos proſequebatur, *ignem abſumentem* ſe ſe Aſſyriis præſtitit. Vide IV, 24.

Abſumet eorum ſpinam &c.] Hoc eſt, eos, ſpinarum inſtar, quæ facilè exſiccantur, atque inflammantur, nec diu ardent, breviſſimo tempore delebit. Vide de ſpinis ocyus abſumtis Pſ. CXVIII, 12. Referenda eſt res, ut diximus, ad ſtragem ſubitam Aſſyriorum, in Sancheribi caſtris. Qui LXX. Intt. nomine circumferuntur, in hunc librum, mirum in modum ceſpitarunt, & licentiâ ſummâ in eum ſunt graſſati. Pro verbis *ſanctus ejus* &c. ſic habent: ἁγιάσει αὐτὸν ἐν πυρὶ καιομένῳ καὶ φάγεται ὡσεὶ χόρτον τὴν ὕλην. Alia hiſce etiam audaciora non referam, ut nec antea retuli.

18. *Gloriam eorum ſilvæ & Charmeli*] כבוד יערו וכרמלו *chebod jabaro vecharmillo*. Conferuntur Aſſyrii cum ſilva & monte arbuſtis denſo; quibus pulcritudo & amœnitas omnis detraherentur, ſi ſubitum incendium virorem omnem depaſceretur. כרמל *charmel* ergo montis Judææ amœniſſimi nomen hìc uſurpatur, ad ſignificanda decora omnia & ornamenta, imò & robur ipſum regni Aſſyriaci; quæ illâ nocte periere, quâ centum octoginta quinque millia armatorum periere, ut habemus infrà C. XXXVII, 36. Nimis tamen παραφραστικῶς tria verba adlata expreſſerunt LXX. Intt. nec verbis ſatis aptis: ἀποσβεσθήσεται τὰ ὄρη, καὶ οἱ δρυμοί.

Ab anima ad carnem uſque] Non ſatis hæc conveniunt montis & ſilvæ arboribus & virgultis; ſed ſermo eſt de hominibus perituris, quorum ambuſtâ carne, vita perit. Πρότασις & ἀπόδοσις comparationis miſcentur.

Conſternatio ſigniferi] כמסס נסס *chimſom noſes*. LXX. Intt. neglectis prorſus verbis: καὶ ἔσται ὁ φεύγων ὡς ὁ φεύγων ἀπὸ φλογὸς καιομένης. *Hieronymus: & erit terrore profugus*; eo quòd נוס *nous* ſit *fugere*. Sic etiam poſtremam vocem intellexerat *Symmachus*, qui habebat: καὶ ἔσται ὡς τετρωμένος ὁ φεύγων. Cùm ſigniferi in exercitu cohortes, aut legiones, ſeu quocumque nomine militum συντάγματα vocare libeat, circa ſe retineant, pro lege militari, quâ nullum majus erat flagitium; quàm ſigna abjicere, aut deſerere inter hoſtes; ſi contingat ſigniferi, cujus eſt commilitones dehortari & conglobatos circa ſe retinere, *animum*, ut more Hebraïco loquar, *liqueſieri*, hoc eſt, conſternari; tum verò exſpectanda eſt maxima exercitûs clades, omnibus ordinem deſerentibus, & quâ fuga datur palatis.

19. *Reliquæ arbores ſilvæ*] Quæ incendio abſumtæ

bores ſilvæ eorum erunt numero paucæ, ut puer eas ſcribere poſſit. 20. Eo tempore pergent ampliùs reliquiæ Iſraëlis, & quod evaſerit è domo Jacobi eo niti, à quo plagas acceperint; nitentur verò Jehovâ, Sancto Iſraëlis. 21. Quod ſupererit redibit, quod ſupererit è Jacobo, ad Deum potentem. 22. Nam etſi fuerit populus tuus, ô Iſraël,

ſit. 20. Ab eo tempore, qui ſupererunt è reliquiis Iſraelis deſinent niti auxilio Aſſyriorum, quibus ante freti erant, atque ad cultum veri Dei revertentur. 21. Quicumque ſupererunt, è reliquiis Iſraelis, ad Deum omnipotentem revertentur. 22. Quamvis enim Iſraelitæ æquaſſent numerum arenæ, quæ eſt in littore maris; ii demum pro ſuo officio redibunt, ad cultum Dei, non

abſumtæ non fuerint; hoc eſt, milites, qui ſe fugà cladi eripuerint, aut in caſtris, funeſtà illà nocte, non fuerint.

Numero paucæ] *Numerus.*

Ut puer eas ſcribere poſſit] *Et puer ſcribet eas*; hoc eſt, militum reliquorum nomina non ægre ſcribere queat.

20. *Eo tempore non pergent ampliùs reliquiæ* &c.] *Et erit, die illo, non addet ultra reſiduum Iſraëlis*; hoc eſt, qui ſupererunt è Tribu Judæ & aliis in Judæa, non ampliùs nitentur Aſſyriorum potentià, ut ſe ſe contra inimicas gentes tueantur; quod fecerat Achazus, qui, cùm non poſſet vim Syrorum & Iſraëlitarum ſuſtinere, confugerat ad Regem Aſſyriorum, cui vim ingentem auri & argenti pependerat, 2. Reg. XVI, 8. 2. Ephem. XXVIII, 20. Hezekias verò etiam, ante cladem Aſſyriaci exercitûs, ſervire deſierat Aſſyriis, ut habemus 2. Reg. XVIII, 7. ſed tamen, cùm in Judæam veniſſet, urbéſque capere cœpiſſet Sancheribus, trecentis argenti & triginta auri talentis iram ejus placare fruſtra tentaverat, ut ibidem eſt vers 15. Verùm, poſt hanc cladem, ab ejus metu planè liberatus eſt.

A quo plagas acceperint] A quo malè habiti fuerint, cùm ingenti ære redemti fuiſſent, ut in eadem Hiſtoria legimus.

21. *Quod ſupererit redibit*] שאר ישוב *ſchear jaſſchoub.* Nomen eſt alterius filiorum Eſaïæ, ad quod adludit, ut verſu 6. ad nomen alterius. *Reditus ad Deum* ejus eſt, qui ab eo diſceſſerat, quod duplici ratione fit. Altera quidem eſt ejus, qui ad commenticios Deos defecit, quales ſine dubio permulti fuere ſub Regibus Idololatris, iiſque plures multò in captivitatem à Syris, vel Aſſyriis abducti; altera verò ejus, qui cultum veri Dei profeſſus, tamen ex legibus divinis vitam ſuam non inſtituit. *Ad Deum* ergo *potentem redit* qui, Idolatriæ nuncio remiſſo, ſolum verum Deum colere denuo incipit, & qui, improbis moribus exutis, vitam ad leges divinas iterum exigit.

22. *Et ſi fuerit populus tuus, ô Iſraël* &c.] Hæc videntur ſpectare ad decem Tribus Iſraëlitici Regni, quæ ingenti numero hominum abundabant, & quorum pauci, ſi cum multitudine aliorum conferrentur, ſive ad cultum veri Dei, ſive ad bonos mores redierunt. Quamvis enim plures è X. Tribubus ad ſaniorem mentem redierint, ſequentibus ætatibus, poſt reditum è Captivitate Babylonica, ætate Eſaïæ, eámque proximè ſequutis, longè maxima pars Iſraëlitarum Idolulatrià juxta ac vitiis demerſa interiit. Sic & temporibus Meſſiæ, quamvis in ingentem multitudinem excreviſſent Judæi, per Romanum & Parthicum Imperium; attamen perpauci verè Chriſto fidem habuerunt, quod iis exprobrat Paulus, adlato hoc loco Eſaïæ, Rom. IX, 28, 8. Sic Majorum pervicacia fuit veluti imago contumaciæ poſterorum, qui iterum Prophetæ vaticinium implevere.

Redibit] Ad Dei veri cultum & bonos mores, ut ante diximus.

Summam definitam.] כליון חרוץ *chillajon bharouts.* Primùm hìc כליון *chillajon* vertimus *ſummam*, quia Propheta hìc opponit ingenti numero Iſraëlitarum improborum *reliquias* tantùm, hoc eſt, ſummam minorem eámque definitam, quia magna futura non erat. Ac ſanè כליון *abſolutum* quid ac *finitum* ſonat, à כלה, in Pihel, *finivit*, *abſolvit*, qualis eſt ſupputatio è pluribus numeris additis confecta. Hinc LXX. Intt. λόγον verterunt, hoc eſt, calculum. Deinde alteram vocem חרוץ *bharouts* perinde eſſe ac *definitam*, ut ſit Pahul à radice חרץ *bharats*, cujus propria eſt poteſtas *ſecuit*, translaticia *ſtatuit*, *definivit*; unde ימים חרוצים *dies definiti* homini dicuntur Job XIV, 1. LXX. Intt. hìc συντελῶν *abſolvens*, quaſi legiſſent חורץ *bhorets*, participium præſens. *Hieronymus* hìc habet: *conſummatio adbreviata*, pro brevi calculo.

Properabit in juſtitia] שוטף צדקה *ſchoteph tſedakah*, pro בצדקה *bitſedakah*, *in juſtitia*. LXX. καὶ συντέμνων ἐν δικαιοσύνῃ ſed non conſtat שוטף uſpiam eſſe συντέμνων, quæ eſt ſignificatio antecedentis verbi. Vulgatus *inundavit juſtitiam*, ſine ſenſu. Itaque maluimus adhibere Chaldaïcam verbi ſignificationem, quâ *properare* eſt. Ut ſermo ſit de *properatione calculi*; quod hìc adprimè convenit, cùm agatur de cenſu paucorum hominum, qui *properari*, ſeu brevi abſolvi poteſt. Quod dudum notaveramus ad Rom. IX, 23. in additamentis Hammondianis.

23. *Summam enim eámque definitam mox ſubducet*] כי כלה ונחרצה עשה *chi chalah venebbaratſah boſcheh*, nam ſummam & definitam faciens. Participium præſens eſt pro paullò poſt futuro, ut paſſim. כלה נחרצה *chalah nebberatſah* idem eſt ac antea כליון חרוץ; unde LXX. Intt. habent λόγον συντετμημένον. *Hieronymus*: *conſummationem & adbreviationem*, obſcurè. Propheta rem repetit, vehementioris adfirmationis causà. Sententia eſt: à Deo cenſum populi ad veri Dei cultum, caſtigatioréſque mores reducis, actum iri, nec de re dubitandum eſſe.

In terra univerſa] *In medio totius terræ*: nempe Judææ. LXX. Intt. ſignificantiùs æquo,

is

Iſraël, inſtar arenæ maris, *id dumtaxat*, quod ſupererit, in eo redibit; ſummam definitam properabit, in juſtitia, 23. ſummam enim, eámque definitam Dominus Jehova, *Deus* exercituum, in terra univerſa, mox ſubducet. 24. Idcirco, ſic dixit Dominus Jehova *Deus* exercituum, ne tibi timeas, popule mi, qui habitas Sionem, ab Aſſyrio,

non alii. 23. Numerum enim certum, nec adeò magnum, Dominus Creator, qui præeſt Exercitibus, ex tota terra ſubducet exitio numerum non ita magnum, qui juſtitiæ amans erit; 23. certum enim numerum hominum, conferendum cum numero Majorum illorum, qui ex tota regione, quam coluerunt Iſraelitæ, ad officium rediget. 24. Quare vetat Deus, qui exercitibus præeſt, te

, ἐν τῇ οἰκουμένῃ ὅλῃ, agitur enim tantùm de Judæorum reliquiis, usque exiguis; cùm decem Tribus in captivitatem abductæ fuiſſent, numquam, ſi familias quasdam excipias, rediturae; multique Judæ tribules Syrorum & Aſſyriorum bellis periiſſent.

24. *Te virgâ percutiet*] Quod factum cùm Sancheribus urbes munitas Judæ cepit, atque expilavit. Vide 2. Reg. XVIII, 13.

Fuſtem ſuum te tollet] Tibi quaſi ſervo, minitabitur; minari enim, ſublato fuſte, ſervis heri ſolent.

In via Ægypti] Cùm, nempe, Sancheribus, bello Ægyptiaco confecto, de quo Eſaias C. XX. rediret, captis urbibus Judææ munitis, miſit Legatos ad Hezekiam Lachiſo; unde pecuniam extorſiſſe non contentus ſibi Jeroſolimam dedi poſtulavit, ut habemus 2. Reg. XVIII. & infra XXXVII. ſuperbis in Deum & homines verbis. Id eſt, fuſtis ſublatus in Hezekiam, & quidem *in via Ægypti*, ſi quis eò Jeroſolimâ iret, illic enim ſitum erat Lachiſum. *Euſebius*, in locis Hebraïcis. Λάχις καὶ ταύτην ἔλαβεν Ἰησοῦς, τὸν βασιλέα αὐτῆς ἀνελών. μέμνηται αὐτῆς καὶ Ἡσαΐας, καὶ εἰς ἔτι νῦν κώμη Ἐλευθεροπόλεως ἀπέχουσα σημείοις ζʹ. πρὸς Νότον ἀπιόντων εἰς τὸ Δαρωμάν. κεῖται καὶ ἐν Ἱερεμίᾳ φυλῆς Ἰούδα. *Hieronymo* interprete: Lachis *in tribu Juda, ſed & hanc cepit Jeſus, Rege ejus interfecto. Meminit hujus Eſaïas & Hieremias, & nunc villa eſt in ſeptimo milliario ab Eleutheropoli euntibus Daromam.* Conjiciantur oculi in Tabulam Judææ ab *Had. Relando* concinnatam, cum milliarium ſignis, & res ad oculum liquebit; quamvis loci Eſaïæ non meminerit, qui tamen hìc non dubiâ luce perfunditur. Abſurdè LXX. Intt. neglectâ optimâ Prophetiarum Interprete Hiſtoriâ: πληγὴν γὰρ ἐπάξω ἐπί σε, τοῦ ἰδεῖν Αἰγύπτου, quod pervertere ſententiam, non vertere eſt.

25. *Brevi enim & breviſſimo etiam tempore*] כי עוד מעט מזער *chi hod mehat mizhar*, nam adhuc parum, paullulùm. Si hæc Prophetia pronunciata ſit, circa medium Hezekiæ regnum, brevi poſtea impleta eſt cùm XIV. regni ejus anno ingens clades, de qua diximus, impoſita ſit Sancheribo. LXX. Intt. ἔτι γὰρ μικρόν, non ſatis ἐμφατικῶς. Vulgatus: *Adhuc enim paullulùm, modicùmque.*

Deſinet, in eorum hominum perniciem] כלה על תבליתם *chaleh hal thablitham*, hoc eſt, aut *conſummetur*, ſeu ad extremum erumpat in eorum perniciem; vel tum demum *deſinat*, cùm perierint, nam verbum כלה *chalah* utrumque ſignificat. LXX. Intt. παύσεται ἐπὶ τὴν βουλὴν αὐτῶν. Rectè ad primam vocem quod adtinet, ſed תבלית & βουλὴ ſimile nihil habent, præter duas litteras, nec convenit ſenſus. Vulgatus: *conſummabitur ſuper ſcelus eorum.* Sed תבלית neque ſignificatione radicis, neque ſingulari uſu huc trahi poteſt. בלה *belah* eſt *veteraſcere*, & *vetuſtate teri*, unde תבלית *thablith*, de rei interitu ſumi rectè poteſt: ut à כלה *abſumi*, *perfici*, formatur תכלית *thachlith conſumtio*, *perfectio*. Reſpicitur ad cladem luctuoſæ Aſſyriis noctis, de qua ſæpe diximus.

26. *Quo cædetur ut Madianitæ*] כמכת מדין *chemaccbath Midjan*, ut plaga Madianis. Si adludunt hæc ad hiſtoriam, quæ habetur Jud. VII. reſpici videtur ad ſimilitudinem circumſtantiæ cujuſpiam inſignioris, quam indicare, in obſcuritate Hiſtoriæ illius ævi, noſtrum non eſt. Non abſurdè tamen dixeris, quamvis unâ nocte clades Aſſyriorum confecta fuerit, ita ut nulla plaga ſupereſſet; attamen unius etiam noctis calamitate ita oppreſſos Madianitas, ut nihil niſi fugam & internecionem exercitûs exſpectare potuerint.

Ad rupem Horebi] Ad quam occiſus eſt Horebus, עורב, alter Madianitarum dux, Jud. VII, 25.

Virga ejus] Hoc eſt, exercitus, qui virgæ inſtar in manu Dei fuit.

Ad mare] Erythræum, ſeu ſinum Arabicum, vel etiam Mediterraneum; nam Chuſitis, ſive Madianitis ad utrumque mare porrigebatur. Intelligi enim videtur Thirhaka Chuſitidis Rex, quem Sancheribus audivit adventare, ut prælio cum ipſo decerneret, ut eſt 2. Reg. XIX, 9. Eſaïæ C. XXVII, 9. Unde factum, ut quàm primùm Jeroſolimam ſibi dedi cuperet, deditionémque minis impetrare, ſed fruſtra.

Eam tollet, in via Ægypti] Via Ægypti fuit, ſi quis eò Jeroſolimâ contenderet, per Chuſitidem, ad mare Mediterraneum. Ut ſuſtulerat *fuſtem*, Sancheribus in Hezekiam, *in via Ægypti*, unde tantas minas effuderat: ſic ei minatus eſt Thirhaka, *è via Ægypti*, unde exercitus ejus adventare ferebatur.

27. *Onus eorum* &c.] Aſſyriorum nempe, qui Judæis graves erant. Regnum tamen Aſſyriacum etiamnum ſub Eſar-hhaddone, Sancheribi F. aliiſque Regibus floruit, donec Babylonii Reges eos etiam oppreſſere. Vide *Jac. Uſſerii* Annales Sacros, ad hæc tempora.

Præ pinguedine laxabitur jugum] וחבל על עלו מפני שמן *vehhubbal hol mipphene ſchamen.* LXX. Intt. καὶ καταφθαρήσεται ὁ ζυγὸς ἀπὸ τῶν ὤμων ὑμῶν, quaſi legiſſent: שכמך *humero tuo*, ut antea. Sed incommodè, Vulgatus: *computreſcet jugum è facie olei*, quæ ſenſu carent. Videtur hoc velle Propheta, Judæorum res ita convalituras, ut vel ſolâ eorum potentiâ,

Digitized by Google

rio, qui te virgâ percutiet, & fuſtem ſuum in te tollet, via Ægypti. [25]. Brevi enim, & breviſſimo *etiam* tempore, ira & indignatio mea deſinet in eorum *hominum* perniciem. [26]. Concitabit contra eos Jehova, Deus exercituum, flagellum, *quo cædatur*, ut Madianitæ cæſi ſunt ad rupem Horebi; virga ejus, *qui eos percutiet*, erit ad mare, iſque eam tollet, in via Ægypti. [27]. Eo tempore, onus eorum ab humo-

te timere Aſſyrium, ô Iſraëlitica turba, quæ Jeroſolimam incolis, cùm ille tibi minabitur; 25. Breviſſimo enim tempore elapſo, ait Deus, deſinam tibi iraſci, in hoſtium tuorum perniciem. 26. Excitabit enim contra eos flagellum, quo cædentur eodem modo, quo Madianitæ ad montem Horebum cæſi ſunt. Virga ejus, qui eos cædet, erit ad mare, qua aditur è Palæſtina Ægyptus. 27. Eo tempore, qui vos jugo ſuo antea preſſerint, ô Judæi, non amplius vobis

quæ *pinguedine* ſignificatur, Aſſyrii, poſt tantam cladem, omnia Judæis onera ſint remiſſuri.

28. *Venient Hajatham*] בא על עית *ba hal Hejjath.* Veniet Hajatham. Crediderim hæc intelligenda de Aſſyrio, ſed ante cladem acceptam; memorarique urbes Tribuum Judæ & Benjaminis vicinas Jeroſolimæ, aut non remotas in Ephraïmi agris; quas Aſſyriacæ copiæ capturæ atque expilaturæ erant. LXX. Intt. εἰς πόλιν Ἀγγαὶ, quaſi legiſſent עי *hai*, vel *gai*, ut ſæpe pronunciabant, ut *Gaza*, *Gomorra*, aliáque nomina, quæ ab *Hain*, inchoantur. Nomen *Ajath* retinuit *Hieronymus*. Sed ubi fuerit hoc oppidulum non liquet, niſi eſſet idem ac עי *hai*, quod non procul fuit à Bethele, & vocatur Ἀγγαὶ à LXX. Intt. de quo *Euſebius* in locis, aut quæ dicitur Nehem. XI, 31. עיא *hajah* & conjungitur cum Michmaſo, Bethele, & aliis oppidis, quæ inhabitarunt Benjaminitæ reduces è Captivitate Babylonica. Quod non eſt vero abſimile.

Migrone Micmaſum] במגרון למכמש *bMigron lMichmaſch.* LXX. Intt. ἐν Μαγεδδὼ καὶ ἐν Μαχμάς. Vulg. *in Magron apud Machmas.* De priore loco *Euſebius*, in locis: Μαγδὼν ἢ Μαγρὼν, ἔνθα ἐκαθέσθη Σαοὺλ: Magdon *ſive Magron, ubi ſedit Saül.* Reſpicit ad 1. Sam. XIV, 2. unde liquet locum illum fuiſſe non procul à Giba Saülis, in Benjaminis Tribûs agris. Idem de Michmas: Μαχμὰ εἰς ἔτι κώμη μεγίστη ἐν ὁρίοις Αἰλίας, Μάχμας ἐπικαλουμένη, ἀπὸ σημείων θ΄. πλησίον Ῥαμά. *Hieronymus*: Machmes *uſque hodie vicus grandis oſtenditur, in finibus Æliæ, antiquum nomen retinens, novem ab ea millibus diſtans, juxta villam Rama.*

Recenſebunt arma ſua] יפקיד כליו *japhkid chelau.* LXX. Intt. θήσει τὰ σκεύη αὐτοῦ & verbum hoc, conjugatione *Hiphil*, eſt *committere*, *deponere* apud aliquem. Vulg. *commendabit vaſa ſua*; quaſi adparatum ſuum illic eſſet depoſiturus, veluti in armamentario, Aſſyriorum Rex. Quia verò bellum jam tum fuiſſe gerendum, non adparandum, intelligimus; ſatius viſum, rem referre ad ſignificatum conjugationis *Kal*, & de *recenſione armorum* intelligere, ita ut duces inſpecturi illic & probaturi arma militum eſſent.

29. *Trajicient vadum Gebatne,*] Quodnam fuerit hoc vadum, ſatis non liquet, niſi quod vicinum eſſet Gebæ, vel Gibhæ.

Geba erit diverſorium] גבע מלון לנו *gebah malon lanou.* גבע *gebah* & גבעה *gibhah* eſt una eadémque urbs Benjaminitica, & quidem Sacerdotalis, Joſ. XXI, 17. 1. Ephem. VI, 60. In ea habitabat Saül; unde dicitur, in ſequentibus verbis, *Giba Saulis.* Veteres pronunciabant *Gabaa.* LXX. Intt. παρελεύσονται φάραγγα καὶ ἥξει εἰς Ἀγγαὶ, planè extra rem. *Hieronymus*: *tranſierunt curſim Gabæ ſedes noſtra*, quaſi לנו *lanou* eſſet *nobis*, & quaſi מעברה *mabharah* non eſſet vadum, ſed tranſitus. Sed Vide Jud. III, 28. Eſai. XVI, 2.

Contremiſcet Rama] Quæ vicina fuit Gibhæ, & proinde ad ſeptemtriones Jeroſolimæ. Vide Jud. XIX, 12, 13. Euſebius in locis: Ῥαμὰ, φυλῆς Βενιαμὶν, πόλις Σαοὺλ, ἀπὸ ϛ΄ σημείων Βοῤῥᾶν ἀντικρὺ Βεθὴλ. μέμνηται αὐτῆς καὶ Ἱερεμίας. Hieronymus: Rama *in Tribu Benjamin, civitas Saulis, in ſexto milliario ab Ælia ad ſeptemtrionalem plagam, contra Bethel, meminit & hujus Jeremias.* Sola *Gibah* dicitur *urbs Saülis.* Sed error *Euſebii*, quem hìc ſequutus eſt nimis ſecurè *Hieronymus*, ex hoc ipſo loco ortus eſt, ubi ſic habent LXX. Intt. φόβον λήψεται Ῥαμᾶ, πόλις Σαοὺλ, φεύξεται, pro Γαβαὰ Σαοὺλ φεύξεται.

30. *Filia Gallimorum*] בת גלים *bath Gallim. Euſebius*: Γαλλὶ (Γαλλείμ) ὅθεν ἦν Φαλτὶ ὁ λαβὼν τὴν Μιχὰλ γυναῖκα Δαβίδ. μέμνηται ταύτης καὶ Ἡσαΐας. λέγεται δὲ πλησίον Ἀκκαρὼν εἶναί τις κώμη Γαλλαΐα (Γαλλίμ) καλουμένη: Interprete *Hieronymo*: Gallim *unde fuit Phaltbi, qui, poſt fugam David, Michol uxorem ejus acceperat. Meminit & hujus loci Eſaias. Dicitur autem quidam eſſe juxta Accaron vicus, qui vocatur Gallim.* Reſpiciunt ad hunc Eſaïæ locum, nam *Gallim* qui memoratur infrà C. XV, 8. videtur fuiſſe in Moabitide, ut rectè obſervavit *Jac. Bonfrerius.*

Adtende Laïſa] לישה *laiſchah*, *Euſebius*: Λαῖσα (pro Λαΐσα) ταύτην ἐλθόντες υἱοὶ Δὰν ᾤκησαν, ὄντες Σιδωνίων, καὶ ἐπεκάλεσαν αὐτὴν Δὰν, ἣ γέγονεν ὅριον τῆς Ἰουδαίας. μέμνηται αὐτῆς καὶ Ἡσαΐας, κεῖται καὶ ἀνωτέρω πλησίον Πανεάδος, ἐξ ἧς καὶ Ἰορδάνης πρόεισι. *Laiſa*, ut Hieronymus, *hanc filii Dan captam manu, poſſederunt, cùm procul eſſet à Sidone, & vocaverunt Dan. Fuit autem terminus Judææ, contra ſeptemtrionem, à Dan uſque Berſabee ſe tendentis. Meminit hujus & Eſaïas. Sita eſt autem juxta Paneadem, de qua Jordanis fluvius erumpit.* Sed rectè judicavit *Jac. Bonfrerius* eam, quæ hìc memoratur & 1. Macch. IX, 15. fuiſſe in Benjamine, non procul ab urbibus, quarum hìc mentio fit.

Vos humiles Hanathothæ] עניה ענתות *hanijah hanathoth.* Eſt adluſio ad nomen urbis, quæ adluſio, Latinâ Linguâ, exprimi nequit, ו ante has voces ſubaudivimus. Abfuit jam ab antiquis temporibus, nam LXX. Intt. habent:

humero tuo, aut præ pinguedine laxabitur jugum. 28. Venient Hajatham, tranſibunt Migrone Michmaſum, recenſebunt arma ſua. 29. Trajicient vadum, Geba erit diverſorium, *in quo* pernoctabunt; contremiſcet Rama, Giba Saülis fugam capeſſet. 30. Tolle vocem tuam filia Gallimorum, adtende Jajiſa, & *vos* humiles Hanathothæ. 31. Vagabitur Madmena, & incolæ Gabimorum aufugient. 32. Adhuc diem conſiſtent Nobi; agitabit verò manum ſuam mons filiæ Sionis, collis Jeroſolimæ. 33. Mox Dominus Jehova, Deus exercituum, ramos decutiet cum terrore, *homineſ*que proceræ ſtaturæ ſuccidentur & ſublimes deprimentur. 34. Ferro cædet loca devia ſilvæ, & Libanus per illuſtrem cadet.

vobis nocere poterunt. 28. *& ſeqq.* Venient quidem in Benjaminitarum agros; ſed brevi tempore in iis commorabuntur; quare erit cur gaudeatis, ô Benjaminitæ. 33. Dominus Creator paullò poſt exercitus vobis infeſtos, quamvis ſelectis militibus conſtantes, videbit victos, &c. *Pluribus ſequentium Paraphraſin moliri non conabimur, propter Hiſtoriæ Sacræ ſilentium, aut nimiam brevitatem, ſed quæ proximè ſequuntur ſunt multò majoris momenti.*

Deſcriptio

PARA-

bent: ἐπακούσεται Λαΐσα, ἐπακούσεται ἐν Ἀναθώθ, parum Grammaticè. Meliùs *Hieronymus*: *adtende Laiſa, pauper Anathoth.* Notum eſt Jeremiæ Prophetæ patriam fuiſſe, de qua vide & *Hieronymum* ad Jer. I, 1. *Euſebius*: Ἀναθὼθ, πόλις κλήρου Βενιαμὶν ἱερεῦσιν ἀφωρισμένη περὶ τὴν Αἰλίαν, ὡς ἀπὸ σημείων γ'. ἐντεῦθεν Ἱερεμίας ὁ προφήτης.

31. *Madmena*] מדמנה *madmenah*. LXX. Intt. Μαδεβηνὰ, ſollemni mutatione τοῦ μ in β in MSS. Codd. in quibus ſimiles ſunt, ab aliquot ſæculis. *Hieronymus*, *Medemena*: *Euſebius* ſcribit; Μαδεβηνὰ, quæ ei eſt, φυλῆς Ἰούδα. καὶ ἔστι νῦν κώμη, inquit, Μηνοῖς πλησίον Γάζης, πολίχνη. κεῖται καὶ ἐν Ἠσαΐᾳ, ſic & *Hieronymus*, niſi quòd ſcribit *Medemana*. Sed non videtur hæc tam remota à Jeroſolima, viciniſque urbibus fuiſſe.

Incolæ Gebimorum] ישבי הגבים *joſchebe haggebim.* Videntur ſic vocata edita quædam loca eorum tractuum, nam גבים deduci videtur à גבה *altus fuit.* *Euſebius*: Γηβειμ, ταύτης Ἠσαΐας μνημονεύει. καὶ νῦν ἐστι Γηβὰ κώμη ἀπὸ σημείων ε. Γοφνῶν ἐρχομένων εἰς Νέαν πόλιν. Scribit *Hieronymus Gabin*, pro *Gebim*: ut putat *legendum Bonfrerius.* Gophna autem diſtabat Jeroſolymâ Neapolin verſùs quindecim milliaribus, ſi credimus *Euſebio*, in Φάραγξ Βότρυ. Unde intelligere licet, loca, quæ Gebim vocantur, fuiſſe viginti milliaribus ad ſeptemtriones, Neapolin verſùs, à Jeroſolima remota.

32. *Conſiſtent Nobi*] עוד היום בנב לעמד *hod hajjom bNob lahamod*, adhuc dies unus Nobi, ad conſiſtendum. Nob urbs fuit ſacerdotalis, in Tribu Benjaminis. Vide ad 1. Sam. XX. 1. An hæc autem dicantur de incolis Nobi, an verò de hoſtibus non ſatis liquet. LXX. Intt. παρακαλεῖτε σήμερον ἐν ὁδῷ τοῦ μεῖναι; quod quomodo exſculpſerint ex Hebraïcis non intelligo. Meliùs *Hieronymus*: *adhuc dicitur: ut in Nobo ſletur.* Motus hoſce Eſaïas Aſſyriaci exercitûs & rumores memorat, ut intelligerent Jeroſolimitani mox ejus cladem inſtare, cùm eos vidiſſent.

22. *Agitabit manum ſuam*] ינפף ידו *jenopheph jado*, LXX. Intt. τῇ χειρὶ παρακαλεῖτε. Vulgatus meliùs: *agitabit manum ſuam*, ſed quis, aut quem in finem nemo, ut puto, oſtenderit, ita ut dubitare ampliùs non liceat. Fortè *mons* ipſe *filiæ Sionis*, *collis Jeroſolimæ* dicitur agitare manum, ut ſignificet Propheta à Jeroſolimitanis ſignum eſſe dandum; quo moneant eos, qui extra urbem, metu hoſtium, vagabantur, in urbem potiùs venirent, ut eam ſecum, contra Aſſyrios, defenderent. Intelligenda autem manus non nuda, ſed vexillo inſtructa; quod è longinquo, ex altiſſimis turribus agitatum à pluribus proſpici poſſet, eóſque de ingreſſu in urbem mœnibus & propugnatoribus tutam monere. Vide Cap. XIII, 1. & notata

33. *Mox Dominus*] *Ecce Dominus*, ſed הן & הנה paſſim rei mox futuræ præmittuntur. Ac ſanè non multò poſt minas Aſſyrii Regis, exercitus ejus ab Angelo, nocte, deletus eſt.

Ramos decutias] מסעף פארה *mſabeph phurah.* סעיף *ſahiph* eſt ramus, unde *Pihel* סעף *ſiheph* eſt cædere ramos. פארה *phurah* verò ramus eſt à פאר *pharah*, fructus protulit, qui è ramis pendent. Vide Ezech. XVII, 6. XXXI, 5. LXX. Intt. ex conjectura συνταράξει τοὺς ἐνδόξους. Hìc exercitus confertur cum ſilva denſa & ramis referta, adeóque rami cæſi videntur eſſe gregarii milites, qui ſunt plerique occiſi: dum *trunci*, ſeu duces, dimiſſi, cladis acceptæ teſtes oculati & nuncii futuri. At *Hieronymus*: *confringet laguenculam.* Sequutus eſt *Aquilam*, qui hìc habebat κεραμεῖον, quæ tamen poteſtas vocis non eſt, nec loco convenit. *Symmachus* & *Theodotion* λαόν, quod ad rem nihil facit. Ex conjectura, eáque parum felici, verterunt, cùm ex Ezekiele conſtet פארות *phoroth* eſſe ramos.

Homines proceræ ſtaturæ] רמי הקומה *rame hakkomah*, alti ſtaturâ. Intelliguntur majoris ſtaturæ milites, qui validioribus lacertis, & terrore ipſo adſpectus, victoriam polliceri videbantur.

Sublimes deprimentur] הגבהים ישפלו *haggebohim jiſchphalou.* Reges & proceres humiliùs de ſe & ſuis ſentient, cùm antea non hominibus tantùm ſed & ipſis Diis, tam vero, quàm falſis inſultare ſtolidè ſolerent. Vide infrà C. XXXVI, 14. *& ſeqq.*

34. *Libanus per illuſtrem cadet*] לבנון באדיר יפול *Lbanon beaddir jipphol.* Exercitus, ut diximus, Cedris in Libano confertis confertur. אדיר *addir* autem hìc, ſeu *illuſtris*, videtur eſſe inſignis Angelus ἐξολοθρεύοντος, à quo ſunt, unâ nocte, CLXXXV. millia hominum occiſa. LXX. Intt. ὁ δὲ Λίβανος σὺν ὑψηλοῖς πεσεῖται, ſed *Libanus* ipſe ſignificat ſublimes arbores, & ב potiùs inſtrumentum innuit, quàm id quod ſimul cadit. Sic tamen vertit etiam Latinus. *Val. Schindlerus* ſubaudit ביד *bejad* vertitque *manu illuſtri cadet.* Res ipſa oſtendit אדיר *addir* dici Angelum, cujus ſolius operâ clades illata eſt exercitui Sancheribi.

1. *Prodi-*

Deſcriptio Meſſiæ ejusque munerum, & vocatio Gentilium ac Judæorum ad cognitionem Euangelii.

1. PRODIBIT Surculus è ſtirpe Jiſaïs, & germen ex ejus radicibus creſcet. 2. Incumbet ei ſpiritus Jehovæ, ſpiritus ſapientiæ & prudentiæ, ſpiritus conſilii & forti-

PARAPHRASIS.

CAPUT XI. 1. ERit tempus, quo ex ſtirpe Iſaïs, Patris Davidis, orietur ſurculus, qui longè major erit omnibus ejus Majoribus, quamvis Regibus. 2. Ille à Deo donabitur ſpiritu ſapientiæ, prudentiæ, conſilii, fortitudinis, ſcientiæ & timoris

COMMENTARIUS
In CAPUT. XI.

1. PRodibit ſurculus &c.] Cùm Vaticinia Eſaïæ, ut nec aliorum Prophetarum, non ſint ſemper ſingularibus inſcriptionibus diſtincta; res ipſa nos doceat oportet, ubi tranſeant Prophetæ ad aliud argumentum; quemadmodum fit, in hoc loco. Putabat *Hug. Grotius* redire Eſaïam ad laudes Hezekiæ, de quibus egerat C. IX, 6. & ſeqq. & ſub quibus, ut vult, ſenſu ſublimiore latent Meſſiæ encomia. Ego verò, cum bona viri magni venia, ſub laudibus Meſſiæ, occultum eſſe, ſi quod ſit in hoc loco, crediderim Hezekiæ elogium; cui pars eorum, quæ hìc leguntur, convenire non poſſunt, niſi diluto admodum ſenſu. Paraphraſtes etiam Chaldæus hìc משיחא Meſſiam illum inſignem invenit, à quo *Armillum*, deſtructum iri ait, quod Hezekiæ nullo modo congruit. Ante omnia, hìc verſus vix in eum quadrat, dicitur enim proditurus חטר גזע ישי *ſurculus è ſtirpe Iſaïs*, quod vix dici queat, niſi de ſtirpe ad paucos redacta, & quæ per virum unum, aut alterum incolumis ſervetur. Conſtat hoc potuiſſe de Joaſo dici, qui unus è ſtirpe regia, aut certè Regis Achazjæ ſuperfuit, ut liquet ex 2. Reg. XI. ſed nullum fratrem fuiſſe Hezekiæ, nec ullum ſuperfuiſſe è ſuperiorum Regum proſapia, nuſquam ait Hiſtoria Sacra. Temporibus verò Chriſti ad paucos redacta erat Regia familia, atque usque adeò pauper & contemta, ut Joſephus, vir Mariæ Virginis, faber eſſet. Quare verè dici potuit nihil ejus ſupereſſe, præter truncum reciſum בצע *betſah*, quod ita interpretatur *Val. Schindlerus*. Ac ſanè בצע interdum apud Arabes eſt lignum *cædere* & *rumpere*. Sed &, pro affinitate litterarum ד & צ, quæ apud Orientales miſcentur, hæc vocula non aliena eſt à radice Hebraïca גדע *gadha*, ſecuit. Sic גדבר *gdabar* & גזבר *gitsbar* quæſtor dicitur, & זרוע *zroah* brachium eſt Chaldæis דרע *dorah* aliáque ſimilia. LXX. Intt. חטר *bhoter*, ῥάβδον, *Aquila* aptiùs ῥαβδίον exiguam virgam, hoc eſt ſurculum vertit. מגזע *miggetsah*, verterunt LXX. Intt. ἐκ τῆς ῥίζης incommodè, nam radix eſt שרש *ſchoreſch*. Meliùs *Aquila*, *Symmachus* & *Theodotion* ἀπὸ κορμοῦ à *trunco reciſo*, nam eſt à κείρω *tondeo*, *reſeco*.

Germen ex ejus radicibus] נצר משרשיו *netſer miſchoraſchau*. LXX. Intt. ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης, *Aquila* ἀκρέμονα, *Symmachus* & *Theodotion* βλαστὸν, quæ omnia *germen*, videntur ſignificare, quod vi ſucci, quo alitur arbor, è radice, aut parte trunci radici propinqua emittitur. Talia de Hezekia non poterant dici, cùm ſtirps Iſaïs ad unum redacta non eſſet. Errant ut idem, quem diximus, *Joſephus*, qui legali ſtirpe genus ad Salomonem, naturali ad Nathanem referebat, ut oſtenderunt viri docti, qui de redigenda in concordiam Genealogia Chriſti, qualis eſt apud Matthæum, cum ea quæ apud Lucam legitur.

2. *Incumbet ei ſpiritus Jehovæ*] ונחה עליו רוח יהוה *nabbath balau rouabh Jehovab*, requieſcet ſuper eo ſpiritus Jehovæ. A ſpiritu Dei defluunt omnis generis virtutes, tam ad intellectum, quàm ad voluntatem pertinentes, quæ in ſequentibus verbis memorantur; quas quidem nemo neget aliquatenus fuiſſe in Hezekia, ſed prorſus intra modum fuere; at ſpiritus *ſine menſura* in Chriſto fuit, omnisque generis virtutibus animum ejus ornavit, & quidem tantis, quantas humana natura capere poterat, de qua hìc Propheta.

Spiritus ſapientiæ &c.] Hos genitivos ita intelligendos, ut ſignificent effectus rei, quæ antecedente voce ſignatur, notum eſt. Itaque vult Propheta ſapientiam, prudentiam, conſilium, fortitudinem, ſcientiam, timorem Dei, quæ non ſint indolis aut induſtriæ humanæ effectus, ſed Spiritûs divini in Chriſto agentis, divina, ut ſic loquar, βλαστήματα. *ſapientia*, חכמה *bhokmah*; Prudentia, בינה *binah*; *Conſilium*, עצה; & *ſcientia*, דעת dahath, in Libris Sacris, paſſim confunduntur; nec eas virtutes, è diverſis nominibus ſubtiliùs diſtinguere conſultum videtur. Græci Philoſophi, variè hæc definierunt, ſed ne apud Græcos quidem ſcriptores, Philoſophicarum definitionum ſemper ratio haberi ſolet, nedum ut apud Hebræos, ejusmodi λεπτολογίαι nequaquam raræ ſint. Itaque ſatis erit dixiſſe, his verbis ſignificari conſummatam ſcientiam rerum divinarum, & perfectam prudentiam in iis revelandis, condendáque & regenda Eccleſia Chriſtiana. *Fortitudo* גבורה *gborah*, ea eſt, de qua diximus ad C. IX, 6. *Timor Jehovæ*, יראת יהוה *jjirath Jehova*, eſt pietas, ut habet verſio *Hieronymi*; de qua virtute, in Chriſto homine, nimis argutè philoſophati ſunt

fortitudinis, ſpiritûs ſcientiæ & timoris Jehovæ. [3]. Spirabit timorem Jehovæ, nec ex oculorum adſpectu judicabit, neque ex auditione aurium caſtigabit. [4]. Judicabit ex juſtitia tenues, caſtigabit rectè pauperes terræ, orisque ſui virgâ terram percutiet, & ſpiritu labiorum ſuorum occidet improbum. [5]. Erit juſtitia cingulum lumborum ejus, & fides cingulum renum.

[6]. Habitabit lupus cum agno, pardus cum hædo recubabit, vitulus & catulus leonis,

moris Creatoris. 3. Aliud nihil ſpirabit, præter timorem Dei, nec umquam ex ſola externa ſpecie, aut rumoribus de quoquam judicium feret. 4. De tenuibus juſta judicia feret, & pauperibus, ſi contingat eos peccaſſe, jus ex æquitate dicet; nec, ex rumoribus, incertam ſententiam pronunciabit. Virga oris ſui puniet, & ſententiâ ſua reum morti addicet. 5. Numquam erit juſtitiæ immemor, & bonæ fidei, ſed perpetuo animo meditabitur. 6. Eo regnante, poterit dici vir

ſunt Theologi Scholaſtici; cùm aliud nihil ſit, niſi reverentia ſumma Numinis, conjuncta cum adcuratiſſima obedientia; quæ in verè piis non eſt alterius generis, quàm in Chriſto homine, nec differt, niſi perfectione, quæ in Chriſto ſumma eſt; in Chriſtianis, quicumque ſint, ſi cum Magiſtro conferantur, non niſi inchoata, dum in terris verſantur.

3. *Spirabit timorem Jehovæ*] והריחו ביראת יהוה *vahariḥh bejirath Jehovah.* Quod verbo tenus vertunt: *& odorari* (hoc eſt, & olfactus) *ejus in timore Jehovæ*; quod quid ſit non intelligo. Sunt, qui velint *ſagacitatem* innui, in rebus ad Dei reverentiam pertinentibus; ſed cùm hoc abundè dicatur in antecedentibus verbis, nec usquam occurrat id loquendi genus, hoc ſignificatu; maluimus eorum ſequi ſententiam, qui rem ſic capiunt, ut dicatur *reſpiratio ejus* fore *in timore Jehovæ*; hoc eſt, more Latino, nihil eum ſpiraturum, niſi pia. Fatemur tamen nobis alibi in V. T. non occurriſſe eam rationem loquendi; ſed res ipſa eam poſtulare videbatur. LXX. Intt. ἐμπλήσει αὐτὸν πνεῦμα φόβου θεοῦ, quod ſequutus eſt *Hieronymus*; quia fortè non poterant Hebraïcam metaphoram exprimere Græcè, aut Latinè. Propiùs tamen ad eum accedere potuiſſent; ſi Græci dixiſſent πνεύσει φόβον κυρίου & Latinus *ſpirabit* & hoc eſt, cogitata, facta & dicta ejus omnia eò ſpectabunt, ut homines ad timendum Deum adducat, ejúsque virtutis inſigne exemplar erit.

Nec ex oculorum adſpectu judicabit] ולא למראה עיניו ישפוט *velo lmare henau jiſchphot*; hoc eſt, è ſpecie externa rei, ſe ſe oculis ingerente, judicium non feret, ſed ex interiore rerum & hominum cognitione; quod eſt juſti judicis, factúmque à Jeſu Chriſto, cùm in terris eſſet, quia *non opus habebat, ut quis teſtaretur de homine, ipſe enim norat quid eſſet in homine*, Joan. II, 25. ſed multò pleniùs in ultimo judicio fiet.

Ex auditione aurium caſtigabit] Ut ceteri homines, qui ſæpe ex rumoribus, & quidem incertis, aut etiam falſis, alios vituperant. Quamvis hæc duo poſteriora, aliquo modo, de juſto Rege dici queant, qui neque ſpeciei externæ, neque famæ, aut delatoribus facilè credit, ut bene, aut malè de quopiam ſentiat: attamen longè ſemper vel prudentiſſimi Principis, longéque abeſt perſpicacia à cognitione Chriſti.

4. *Caſtigabit rectè pauperes* &c.] במישור *bmiſchor*, *in rectitudine*; hoc eſt, non caſtigabit ex contemtu, vel calumniis; ſed cùm jure caſtigari poterunt: contra quàm ſolet fieri. LXX. Intt. habent, ἐλέγξει τοὺς ταπεινοὺς τῆς γῆς, omiſſâ voce במשור, ſive Interpretum culpâ, ſive caſu, aut Librariorum incuriâ. At *Hieronymus*, qui non capiebat, quid ſibi vellet pauperum caſtigatio, vertit: *arguet in æquitate pro manſuetis terræ*, eò quòd ſit לענוי ארץ *lehanave erets*, quaſi ל ſignificaret *in gratiam* eorum, de quibus ſermo eſt. Verùm hæc eſt ſolita conſtructio verbi הוכיח *hochiahh*, etiam ubi caſtigationem eorum ſignificat, ut ſupra C. II, 4. & alibi. Præterea hoc vult hìc Propheta à Meſſia caſtigatum non iri pauperes, niſi במישור, in rectitudine, cùm rectum & æquum erit eos caſtigari.

Oris ſui virgâ &c.] Vitia & delicta Judæorum graviter increpabit. Quod fecit Chriſtus, longè meliùs quàm potuit ab Hezekia fieri.

Spiritu labiorum, &c.] Sermonibus ſuis oſtendet improbos mortis eſſe reos. Sæpe enim verba in Hiphil declarandi vim ſubjectam habent. Poſſunt tamen hæc intelligi de ultimo judicio, ubi Chriſtus ſententiam decretoriam feret, quâ improbi mortis æternæ pœnas luent.

5. *Cingulum lumborum ejus* &c.] Perinde eſt ac ſi diceret eum indutum, hoc eſt, inſtructum iri juſtitiâ & fide. Vide ejuſmodi loquendi genus Job. XXIX, 14. Pſ. CXXXIII, 9. & Epheſ. VI, 4.

6. *Habitabit lupus cum agno*] Hoc & tribus ſequentibus verſibus ſignificat Propheta, ut putat *Grotius*, altam pacem, quâ Judæi fruiti ſunt ſub Hezekia, poſt Sancheribi cladem & fugam. Sed ejusmodi deſcriptio pacis, poëticis, ut ita dicam, coloribus ornata, feliciorem multò ſtatum indicat. Hinc Poëtæ ſimilibus ſunt uſi, in aureæ ætatis bonis pingendis, unde *Virgilius* Georg. Lib. I, 129. & ſeqq. eo tempore virus ſerpentibus detrahit & lupis prædandi aviditatem; ea enim ſequentibus tantùm tribuit, ubi de ætate, quam aureæ ſuccedere voluit Jupiter:

Ille malum virus ſerpentibus addidit atris,
Prædarique lupos juſſit, pontúmque moveri.

Ideòque ubi vult rediture ætatis aureæ ſignificare, contraria prorſus habet, ut Ecloga IV, 21. *& ſeqq.*

nis, ac ſaginatæ pecudes unà *erunt*, & parvus puer eos ducet. [7]. Vacca & urſa paſcentur ſimul, adcubabunt juxta eorum catuli, & leo, ſicut bos, veſcetur palea. [8]. Ludet lactens ſupra foramen *cavi* aſpidis; & ſupra cavum reguli ablactatus, *ſine noxa* manum extendet. [9]. Non malefacient, neque nocebunt, in toto monte mihi ſacro; quia terra plena erit cognitione à Jehova *demiſſa*, quemadmodum mare aquis, quæ *alveum ejus* tegunt. [10]. Eo tempore radicem Jiſſaïs, quæ ſtabit quaſi vexillum, gentes requirent, eritque quieta ejus ſedes, *nec ſine* gloria. [11]. Eo etiam tempore, Dominus ſecundùm

vir malus pacem habere cum bono, ſine noxa; quaſi lupus in eodem ſtabulo viveret cum agno, aut pardus cum hædo, aut vitulus, & leonis catulus unà ſaginarentur; eóſque duceret, quò vellet, puer; 7. vacca etiam & urſus unà habitarent, & alia ejusmodi poſſent fieri pacificè, quàm id non fieret quod hic futurum prædicitur, *&c.*

10. Eo tempore, gentes quærent eum, cujus vexillum ſtabit; nempe, Jiſſaïs prolem; cujus ager tunc erit quietus, nec ſine gloria. 11. Secundùm

Ipſæ lacte domum referent diſtenta capellæ,
Ubera, nec magnos metuent armenta leones.

Et paullo pòſt:

Occidet & ſerpens & fallax herba veneni.

Rurſus Ecl. V. 60.

Nec lupus inſidias pecori, nec retia cervis
Ulla dolum meditantur, amat bonus otia Daphnis.

Sic & *Claudianus* in Prol. Lib. II. Rapt. Proſerpinæ, ubi deſcribit effectum Lyræ Orphei alterius, poſt Herculem, orbis pacificatoris:

Securum blandi leporem fovere moloſſi,
Viciniúmque lupo præbuit agna latus.
Concordes variæ ludunt cum Tigride Damæ,
Maſſylam cervi non timuere jubam.

Sed ante eos *Theocritus* Idyll. XXIV, 84. in vaticinio de tempore, quo pacatus foret orbis, ab Hercule:

Ἔσται δὴ τοῦτ' ἆμαρ, ὁπηνίκα νεβρὸν ἐν εὐνᾷ
Καρχαρόδων σίνεσθαι ἰδὼν λύκος οὐκ ἐθελήσει.

Erit ille dies quando hinnulum in ſuo ſtrato lupus, dentibus ſerratis, videns lædere nolet. Scio proferri & hanc in rem à *Lactantio* Lib. VII, c. 24. Verſus Sibyllæ Erythrææ, quos imitatus ſit *Virgilius*. Sed jam dudum Sibyllæ commenticiæ eſt detracta larva, ſub qua latuit impoſtor neſcio quis Semi-Chriſtianus, qui hunc locum Eſaïæ exſcripſit; ſæculo, poſt Chriſtum natum, ſecundo.

7. *Veſcetur palea*] Hoc eſt, non ampliùs præda laceratarum pecudum veſcetur. Non eſt in ſingulis quærendus peculiaris ſenſus, hoc enim tantùm ſummatim velle videtur Propheta, feras ſævitiam depoſituras; hoc eſt, homines, qui viciſſim hoſtiliter ſe geſſerant, mites invicem futuros. De pace à Meſſia parta diximus ad Cap. IX, 6. ubi *princeps pacificus* vocatur.

8. *Ludet lactens* &c.] Quaſi virus ſerpentibus eſſet detractum; quia Evangelio nequitia hominum, ſibi invicem nocentium, emendanda erat.

9. *In monte mihi ſacro*] *Sanctitatis meæ.* Res vix convenire poteſt Templo, id quod quadrat in Eccleſiam Chriſtianam, quæ omne hominum genus in ſinum ſuum recepit, & latiùs longè patuit, quàm Templum, imò etiam quàm tota Judæa.

10. *Radicem Jiſſaïs*] Hoc eſt, germen quod ex ejus radicibus creverit, ut vers. 1. Ad Hezekiam nusquam leguntur conveniſſe Gentes, quæ poſtea magno numero ad cœtum Meſſiæ, ex Jiſſaïs poſteris, concurrerunt.

Quæ ſtabit quaſi vexillum] אשר · עומד לנס *aſcher homed lenes*, quæ ſtabit in vexillum, aut ſignum. Metaphora petita à more militari, ex quo vexillum in loco edito ſtatuebatur, ut populi, ejus conſpectu & motu, vocarentur ad arma, quò convenientes in ſua vexilla dividerentur. *Aquila* verterat ὃς ἑστηκὼς εἰς σύσσημον λαῶν. *Symmachus* εἰς σύσσημον τῶν ἐθνῶν. Rectè, ut incommodè LXX. Intt. ἄρχειν ἐθνῶν. Vide C. XIII, 2.

11. *Secundùm manum ſuam admovebit*] Videtur hoc pertinere ad vocationem Judæorum, temporibus Evangelicis, ad cognitionem Chriſti; nam priùs, jam erant vocati, ſub Perſarum Imperio, ad colendam iterum Judæam; ſecunda vocatio, διασπορᾶς Ἰουδαίων, facta eſt à Chriſto & Apoſtolis, prioréque fuit longè præſtantior.

Ut recuperet] לקנות *liknoth*, ad poſſidendum; ſed Hebræi carent verbis compoſitis. *Aquila* & *Theodotion* τοῦ κτήσασθαι, pro ἀνακτήσασθαι. *Symmachus*, poſt LXX. Intt. τοῦ ζηλῶσαι, quaſi legiſſent לקנא *likno* quod ſenſum parit minimè ineptum; quia Deus ad zelotypiam concitavit Judæos, vocatione Gentium. Vide Paulum ad Rom. XI, 14.

Quidquid ſupererit reliquiarum &c.] *Reſiduum populi ſui, quod ſupererit.* Quamvis hæc poſſint, ſenſu grammatico, intelligi de iis Judæis, qui poſt reditum, ex imperii Perſici Orientalibus Provinciis, in Judæam, remanſerant in exteris nationibus, quique poſtea popularibus ſuis ſeſe adgregarunt; excellentiùs tamen de vocatis ad Evangelii cognitionem exponantur licet. Paulus etiam, loco laudato, vocat eos λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος, ut ad Eſaïam adluſiſſe videri poſſit, Rom. XI, 4.

Ex Aſſyria] Quò ab Aſſyriis tranſlati fuerant, regnante præſertim Salman-eſero.

Ex Ægypto] Multi enim Judæi in Ægyptum profugerant, cùm nollent à Babyloniis abduci, ut liquet è poſtremis Jeremiæ Capitibus

cundùm manum ſuam admovebit, ut recuperet quidquid ſupererit reliquiarum populi ſui, ex Aſſyria, ex Ægypto, è Pathyride, & Chuſitide, ex Helamitide, è Babylonia, Chamatha, & Inſulis Maris. 12. Adtollet vexillum Gentibus, colligétque pulſos Iſraëlitas, & diſperſas Judæ *familias* è quatuor terræ angulis congregabit. 13. Amovebitur zelotypia Ephraimi, atque hoſtes Judæ exſcindentur, Ephraimus non erit æmulus Judæ, neque Juda hoſtiliter inſectabitur Ephraimum. 14. Involabunt ad latus Philiſthæos, mare versùs, ſimul prædas agent ex Orientalibus, Idumæis & Moabitis injicient manus, atque Hammonitæ iis *dicto* audientes erunt. 15. Funditus exſcindet

cundùm, illo tempore, Deus dabit operam, ut in patriam redeant Iſraelitæ ex Aſſyria, ex Ægypto, è Pathyride, è Chuſitide, è Babylonia, Chamatha & Inſulis Maris. 12. Adtollet veluti vexillum Gentibus, colligetque exſules Iſraëlitas & præſertim Jeroſolimitanos per omnes vicinas oras ſparſos. 13. Deſinet Zelotypia Tribûs Ephraimitarum, & Judæ hoſtes delebuntur, Ephraïmitæ non invidebunt Tribui Judæ, neque hæc Tribus bellum inferet illis. 14. Invadent ad latus ſuum Philiſthæos, ad mare internum, Occidentem versùs ſedes ſuas habentes; ſimulatque prædas aget ab iis, qui ſunt ad Ortum Iſraelitarum, Idumæis & Moabitis. Quin & Moabitæ iis dicto audientes erunt. 15. Funditus evertet gentes,

bus gentes non convenere; ſed adprimè quatuor. Intelligenda verò hìc potiſſimùm eſt inferior Ægyptus, quia ſuperior ſequente voce ſignificatur.

E Pathyride] פתרוס *phathros*. Quod omiſerunt LXX, Intt. *Hieronymus*, *Phathros*. Adſenſi ſumus *Sam. Bocharto*, Thebaïdem, ſeu ſuperiorem Ægyptum interpretanti, in iis quæ adnotavimus ad Gen. X, 14.

E Chuſitide] מכוש *micchouſch*. Idem oſtendit hanc regionem eſſe eamdem, quæ Madianitis vocatur, in Ægyptum & Judæam, ut diximus ad Gen. X, 6.

Ex Helamitide] מעילם *mehelam*; hoc eſt Elymaïde, quæ ad ortum Tigridis, inter Mediam & Suſianam. Vide ad Gen. X, 22.

E Babylonia] משנער *miſſchinhar*. Vide ad Gen. X, 10.

Chamatha] Ea parte Syriæ, quæ circa Antiochiam, ut poſtea Chamatha dicta eſt, erat, & in qua ſequentibus ætatibus, præſertim tranſlato ad Græcos imperio, permulti Judæi, ad tempora usque Romanorum fuere. *Joſephus* Ant. Jud. Lib. XII. c. 3. multis docet, quì Judæi fuere à Regibus Aſiæ, Seleuco ejúſque poſteris, inſignibus beneficiis adfecti, & plurium urbium civitate donati. Idem etiam profert litteras Romanorum ducum, & Senatûs conſulta in gratiam Judæorum Lib. XIV. c. 16. quæ integra inveniuntur in Ed. Oxonienſi V. C. *Joan. Hudſoni*; cùm ſuperiores *Joſephi* Editiones mutilæ, hac in parte, fuerint.

Et inſulis maris] Eſaïæ ævo nondum videntur migraſſe, magno certè numero, Judæi in Maris Ægei inſulas. Sed potuerunt jam eſſe complures, in vicinis præſertim inſulis Cypro, & Arado, atque in non multis fortè remotioribus, ut Rhodo & aliis.

12. *Adtollet vexillum*] Vide ad vers. 10.

Pulſos Iſraëlitas] נדחי ישראל *nidchhe Jiſchraël*, pulſos Iſraëlis; hoc eſt, Hebræos, è decem Tribubus, quaquaverſum disjectos, per vicinas & remotiores gentes; ſive fugâ, cùm ab Aſſyriis & Babyloniis malè haberentur; ſeu captivitate eò tranſlati.

Diſperſas Judæ familias] נפוצות יהודה *nephoutſoth Jehoudah*, diſperſas Judæ; nempe, משפחות *miſchphechhoth*, familias; niſi ſit pro תפוצות *thephoutſoth* diſperſionibus, ſeu διασπο-ραῖς, hoc eſt, diſperſis.

13. *Amovebitur zelotypia* &c.] Quæ, à Jerobohamo usque, qui decem Tribus avulſerat Regibus Judæ, fuerat inter eas & Judam, cui ſedem regni Jeroſolimam invidebant.

14. *Involabunt ad latus Philiſthæos*] ועפו בכתף פלשתים *vehaphou bchetheph Philiſthim*. LXX. Intt. πετασθήσονται ἐν πλοίοις ἀλλοφύλων, ſed כתף *chatheph* nusquam, apud Hebræos, aut vicinos Orientis populos, quoad quidem res nobis innoteſcere potuit, *navim*, ſignificat; neque Philiſthæi navigationem excoluiſſe, ut Tyrii & Sydonii, dicuntur. Reſpicere omnino videtur Eſaïas ad victorias de Philiſthæis à Regibus Judæ relatas, quales memorantur tempore Hezekiæ 2. Reg. XVIII, 8. aliæque quarum non meminit fortè Hiſtoria.

Prædas agent ex Orientalibus] *Spoliabunt filios Orientis*; hoc eſt, Arabas, qui ſic vocari ſolent in Scriptura. Vide Job. I, 1.

Idumæis & Moabitis injicient manus] Edom & *Moab* משלוח ידם *miſchloahh jadam* miſſio manûs eorum; hoc eſt, ii erunt, quibus manum injiciant, ſeu quos ſibi ſubigant.

Dicto audientes] משמעתם *miſchmahtham*, auditus eorum; hoc eſt, in ditione eorum, ita ut dicto ſint audientes.

15. *Funditus exſcindet Jehova linguam* &c.] והחרים יהוה לשון ים מצרים *vehehherim Jehovah lſchon jam Mitſrajim*. LXX. Intt. ἐρημώσει Κύριος τὴν θάλασσαν Αἰγύπτου, omiſſâ voce *linguam*, fortè quia quid ſibi vellet ignorabant. Tres alii: ἀναθεματιεῖ Κύριος τὴν γλῶσσαν θαλάσσης Αἰγύπτου. Latinus: *deſolabit Dominus linguam maris Ægypti*. Conſtat quidem החרים eſſe ἀναθεματίζειν, ſed ubi de terra ſermo eſt ſignificat *internecioni devovere*, ac proinde *exſcindere*; nihil enim hìc vetat quominùs animi deſtinationem ſequatur effectus. Vide Malach. C. IV, 6. Jam quæritur quid ſit hìc *lingua* maris, ânve ſic dicatur Ægyptus ipſa, aut mare Ægyptium. Sunt qui velint *linguam maris Ægypti* eſſe *mare algæ*, ut vocatur in ſcriptura Mare Rubrum, aut potiùs Idumæum; ſed quid eſt *anathemate ferire*, vel *devovere mare*? Crediderim Ægyptum inter Nilum & Mare Rubrum dici *linguam*, hoc eſt, longum terræ tractum, quem mare lambit,

ſcindet Jehova linguam maris Ægyptum, agitabit manum in flumen, vehementiâ ſpiritûs ſui, idque percutiet in ſeptem alveis, & faciet ut calceatis *pedibus* poſſit tranſiri. 16. Erit ſtrata via reliquiis populi ejus, qui ſupererit in Aſſyria; quemadmodum fuit Iſraëli eo die, quo ex Ægyptia terra adſcendit.

Canticum Euchariſticum Iſraëlitarum ad Deum.

CAPUT. XII. 1. DICES eo tempore: Laudabo te, ô Jehova, quia cùm mihi indignatus eſſes, placata eſt ira tua, & me ſolatus es. 2. En Deum ſalutis meæ, confidam, nec pavebo; quia fortitudo mea & canticum meum Jah Jehova.

3. Haurietis aquas lætantes è fontibus ſalubribus. 4. Dicetis, eo tempore: Laudate Jehovam, invocate nomen ejus; nota facite, inter populos, facta ejus; nomen ejus

gentes, quæ littora Maris Idumæi incolunt & Mare ipſum ſibi ſubjiciet. Quin & fluminis Nili domini fient, qui ſeptem oſtiis in mare deſcendit, ſed tunc poterit vadari, aqua deficiente. 16. Via etiam aperietur Iſraëlitarum reliquiis, quæ ſunt in Aſſyria, quemadmodum olim Iſraëlitis omnibus, cùm ſunt ex Ægypto educti. 17. Ceteris Iſraëlitis patebunt viæ ſtratæ, à locis in quibus exſulant, & præſertim ex Aſſyria, quemadmodum viæ eorum majoribus apertæ fuerunt.

P A R A P H R A S I S.

1. DICETIS, ô Iſraëlitæ, Deo hoc Canticum, quo ei gratias agetis: Laudibus te tollam, quia cum mihi merito indignareris, tamen placata eſt tua juſtitia, & me clementia tua ſolata eſt. 2. Deus me ſervavit, eique confidam, neque quidquam timebo, quia mihi fortitudinem largietur, & laudes ejus canendi rationes ſuppeditabit Creator meus.

3. Læti haurietis, ô Iſraëlitæ, aquas è fontibus ſalubribus. 4. Tum vero dicetis laudandum eſſe Deum, eumdémque invocandum, & facta ejus mirabilia inter alios populos celebranda, ut nomen ejus, & mirabilia facta omnibus eſſe nar-

bit, quaſi linguam terræ maritimam, cui Deus exitium minatur; quod ei contigit, cùm eam invaſit Nabuchodonoſor, prout minati erant Jeremias Capp. XLIII, XLIV, XLVI, & Ezekiel C. XXIX. & duobus ſeqq.

Agitabit manum in flumen] Quaſi Deus, manu porrectâ, flumen percuſſiſſet.

Vehementiâ ſpiritûs ſui] Immiſſo ſimul vento vehemente; quod fecit, ut Iſraëli mare Idumæum, ſicco pede, tranſeundum præberet.

Idque percutiet in ſeptem alveis] והכיהו לשבעה נחלים *vehicchabou lſchibbah nehhalim*, & feriet eum in ſeptem alveos. Nota ſunt ſeptem Nili oſtia, per quæ evolvitur fluvius in mare, per ſeptem alveos.

Et faciet, ut calceatis pedibus poſſit tranſiri] והדריך בנעלים *vehidrich bannehalim*, & faciet incedere in calceis; vento, hoc eſt, vento vehemente aquas in meridiem refuſas ita ſuſtinebit, ut ſeptem alvei ſicco pede tranſiri queant. Non tamen eſt ſtatuendum factum id eſſe, eodem modo, quo in mari Idumæo, tempore Moſis; ſed tam facilè & tam ſecurè redituras ex Ægypto reliquias Judæorum, quàm olim id mare trajecerant Iſraëlitæ. Prophetæ, nimirum, res magnis imaginibus pingunt, quarum ſingula verba non ſunt ita intelligenda, ut proprio ſenſu ſint impleta. Totus deſcriptionis complexus ita capiendus, ut figuratæ orationes ſolent, quarum ſcopus totus eſt ſpectandus. Scopus autem hic eſt facilis & tutus Iſraëlitarum ex Ægypto reditus.

16. *Erit ſtrata via* &c.] Hoc eſt, via quamvis longa ex Aſſyria in Judæam tuta erit, æque ac ſtrata & munita via, eum in finem, ut Judæi è regionibus trans Tigrin & Euphratem in patriam facili & commodo itinere redire poſſent. Ac ſanè tutò eos rediiſſe ſatis liquet è libris Heſdræ & Nehemiæ.

C O M M E N T A R I U S
In CAPUT. XII.

1. D*ices eo tempore*] *Dices eo die*; hoc eſt, ea tibi contigerint, ô Iſraël, propter quæ poteris & debebis animitus Deo gratias agere, in hanc, aut ſimilem ſententiam.

Quia cum mihi &c.] *Quia iratus fuiſti in me, rediit ira tua, & ſolatus es me.*

2. *En Deum ſalutis mea*] Vel: *en Deus ſalus mea*; hoc eſt, σωτήρ μου, ut habent LXX. Intt. & *Theodotion*, *Salvator meus*, ut *Hieronymus*.

Canticum meum Jah] זמרת יה *zimrath jah.* *Legendum omnino videtur* זמרתי *zimrathi* canticum meum; hoc eſt, mihi ſuppeditavit argumentum dicendi ei hujus cantici. Vide not. ad Exod. XV, 2.

3. *Haurietis aquas lætantes* &c.] *In gaudio.* Hic interloquitur Propheta, Deúmque confert cum fonte ſalubris aquæ, hoc eſt, omne auxilii genus à Deo favente experturi.

E fontibus ſalubribus] *E fontibus ſalutis.*

4. *Nomen ejus excelſum commemorate*] *Commemorate nomen ejus eſſe excelſum*; hoc eſt, eum laudate, quia omnia ab eo pendent.

5. *Rem*

Digitized by Google

ejus excelſum commemorate. [5]. Canite Jehovæ, quia rem ſublimem fecit, quæ per totam terram nota facta eſt. [6]. Tolle vocem, lætos clamores mitte, ô tu quæ Sionem habitas; quia apud te magnus eſt Sanctus Iſraëlis.

Prædictio de Babylonis exſcidio, reditúque Judæorum.

1. ORATIO prolata in Babylonem, quam in viſo accepit Eſaïas, Amoſi filius. [2]. In monte excelſo, attollite vexillum, vociferamini ad eos, *qui in eum venient*; agitate manum, & ingrediantur oſtia Procerum. [3]. Ego mandata dedi mihi conſecratis, vocavi fortes meos *viros*, ut iram meam *exſequantur*, qui celſitudinis meæ cauſâ exſultant. [4]. Strepitus *eſt* multitudinis in montibus, inſtar multi populi, ſonitus regnorum & gentium, quæ coïvere. Jehova Deus exercituum recenſet exercitum, *quo* bellum *gerat*. [5]. Veniunt è terra longinqua, è finibus cœli, Jehova & CAPUT XIII.

narranda. 5. Cantate ejus opera, quæ per totam terram innotuerunt. 6. Lætas voces emitte, in ejus honorem, tu qui Jeroſolimam incolis; quandoquidem ſe usque adeò potentem & ſanctum erga te præſtitit Deus Iſraelitarum.

PARAPHRASIS.

1. ORATIO hæc eſt prolata contra Babylonem, in viſo nocturno Eſaiæ, Amôſi filio, oblato. 2. In altiſſimum montis jugum ferte vexillum, ibidémque figite, magnis clamoribus eò vocatis iis, qui in vicinia erunt, atque eo venient. Agitate manum, quaſi eo ſigno ad vos eos vocantes, ſinitéque eos in ædes procerum ingredi. 3. Ego mandata dedi mihi conſecratis, fortésque viros juſſi exſequi quod juſtitia poſcebat. 4. Auditur ſtrepitus multitudinis, & gentium, quæ ad bellum ſe parabant. 5. Veniunt etiam è remotis oris, qui exſequantur quæ decrevi

5. *Rem ſublimen fecit*] כי גאות עשה *chi geouth haſchah*, quia ſublimitatem fecit. Nempe, ut populus ſuus ex omnibus cœli plagis in patriam tutò & facilè rediret.

6. *Tolle vocem, lætos clamores mitte*] צהלי ורני *tſabali varonni*. צהל & רנן duæ radices ambigui ſignificatûs, quæ pro re, quæ agitur, lætos clamores emittere, aut triſtes vertuntur. Hîc de lætitia ſermonem eſſe dubium non eſt.

Apud te magnus eſt] Hoc eſt, magnum, ac potentem ſe ſe erga vos præſtitit.

COMMENTARIUS
In CAPUT XIII.

1. O*Ratio prolata in Babylonem*] משא בבל *maſſcha Babel*. LXX. Intt. ὅρασις κατὰ Βαβυλῶνος. *Aquila* ſæpe φορτίον, *Symmachus* βάρος, Theodotion λῆμμα. Significatur quævis oratio prolata, ſive in meliorem, ſive in ſequiorem partem. Vide *Joan. Cocceium*, in Lexico ad radicem נשא, quæ de prolatione verborum ſæpe intelligenda, & not. 2. Reg. IX, 25.

Quam in viſo accepit] אשר חזה *aſcher hhazah* quam vidit, ſed quia prolata oratio, aut ſententia *videri* Latinè non dicitur, circumloquutione rem exprimere neceſſe habuimus.

2. *In monte excelſo*] על הר נשפה *hal har niſchpheh*. LXX. Intt. ἐπ' ὄρους πεδινοῦ, incommodè, nam נשפה eſt *eminuit*, *editus* fuit, unde שפי *ſchephi* locus eminens, pluribus locis. Vide *Cocceium* ad radicales שפה. Eam ſignificationem hic res ipſa poſtulat, *ſignum* enim militare non, niſi è loco alto, adhibetur. Vide ad C. XI, 10.

Agitate manum] Vexillo inſtructam, ut Cap. X, 32.

Ingrediantur oſtia principum] Ut militiæ nomen dent apud duces, qui conſcribunt copias in Babyloniam, Cyrum, nempe, ejúsque duces; non excluſit tamen alios, qui poſtea cum Babyloniis bellum geſſerunt; nam omnes clades, quas unquam paſſura erat Babylon, hîc prædicuntur, cùm de ultimo ejus exſcidio hîc ſermo ſit. Hæc autem loquendi ratio *oſtia principum* eſt Perſarum & vicinorum populorum; apud quos θύραι βασιλέως pro regia peſſim occurrunt. Vide ad Eſther III, 19.

3. *Mihi conſecratis*] למקדשי *limkudaſchai*, conſecratis meis. Habentur *conſecrati* Deo, qui ei, licet inſcii, ad evertendam & ſolo æquandam Babylonem navabunt.

Ut iram meam exſequantur] לאפי *laphi*, ad iram meam; hoc eſt, ut ſint juſtitiæ meæ in Babylonios miniſtri.

Qui celſitudinis meæ cauſâ exſultant] עליזי גאותי *hallitſou gaavathi*, exſultantes celſitudinis meæ; hoc eſt, qui ea facient, quæ celſum me eſſe ſupra omnes Deos & homines oſtendent, quaſi propter me prudentes & ſcientes Babylonem oppugnaturi eſſent.

4. *In montibus*] Nempe, in exercitu, cujus operâ Babylonem cepit Cyrus, erant copiæ è montanis regionibus, è quibus fortiſſimi Perſæ, Medi, Armeni & Chaldæi ſeptemtrionales. Quod non ignorant, qui tres priores libros Cyropædiæ *Xenophontis* legerunt & præſertim Lib. II. & III. quique vel levem Geographiæ Orientalis cognitionem ſibi compararunt. Nec Cyrus, ut docet *Xenophon*, Babylonicum bellum adgreſſus eſt, niſi bellicoſiſſimis quibusque gentibus in ditionem ſuam redactis, & victo etiam Crœſo.

Exercitum, quo bellum gerat.] *Exercitum belli.*

5. *Veniunt è terra longinqua* &c.] Longiuqua,

& inſtrumenta ejus iræ, ad perdendam totam terram *Babylonicam*. [6]. Ululate, quia proximus eſt dies Jehovæ, veluti vaſtatio ab omnipotente veniet. [7]. Propterea omnes manus remiſſæ erunt, & omne ægrorum mortalium cor colliqueſcet. [8]. Terrebuntur, tormina & dolores eos comprehendent, parturientisque inſtar cruciabuntur, alii ad alios, flammato vultu, ſtupentes reſpicient. [9]. Eo dies Jehovæ veniet, crudelis, indignatio

vi contra Babylonios, eorúmque ditionem. 6. Eſt quod ululetis, nam proximum eſt tempus, quo Creator dabit operam, ut Babylonia vaſtetur. 7. Tum verò homines remittent quod ſtatuerant, terrebunturque, & conatus ſuos omittent. 8. Metus eos invadet, aliique alios reſpicient, inſtar mulieris partum exſpectantis, auxiliúmque obſtetricis implorantis. Alii alios auxilium ſibi laturos exſpectabunt, ſed fruſtra. 9. Tempus mox aderit, quo Creator ſtatuit pœnas exigere de Babylonius, vaſtitate eorum ditionis atque exſcidio, in quo mali homines è medio tollentur.

10. Qui

qua, nempe, Judææ, ſed non Babyloniæ; Armeni enim, Chaldæi, Medi & Perſæ non erant uſque adeò Babylone remoti. Hæc autem Prophetæ oratio habita eſt ad Judæos, quos ſuo ſermone adloquitur, non ad Babylonios.

E finibus cœli] Populare eſt hoc quoque loquendi genus, nam cœli terras ambienti nullus eſt finis.

Totam terram] Nempe Babylonicam, ut addidimus, vitandæ ambiguitatis cauſâ; agit enim Propheta de cladibus Babyloniorum. Malè οἰκουμένην hìc LXX. Intt. Itaque Babylonicus ager ſignificatur.

6. *Dies Jehovæ*] Tempus quo Jehova de Babyloniis pœnas ſumet, quod ſi hominibus remotum videri poterat; quibus breve tempus longum eſt, propter vitæ brevitatem, at Deo *propinquum* erat; qui eſt æternus, & cui præ æternitate finitum omne tempus breve eſt, ac penè nullum.

Vaſtatio ab omnipotente] כשד משדי *cheſchod miſſchaddai*, quæ eſt paronomaſia aliâ linguâ non facilè exprimenda. LXX. Intt. τριβὴ παρὰ τοῦ Θεοῦ, Latinus: *quaſi vaſtatio à Domino.*

7. *Omnes manus remiſſæ erunt*] Babyloniorum & ſociorum, qui fuerunt Arabes & Aſiæ Minoris incolæ, ut docebit *Xenophon* Lib. VII. Cyropædiæ.

9. *Tormina*] צירים *tſirim*. LXX. Intt. οἱ πρέσβεις, malè, *Theodotion* περιοχαὶ, non multò commodiùs; cum agatur de torminibus puerperæ. Vide 1. Sam. IV, 19. & Eſaiæ XXI, 5.

Alii ad alios, flammato vultu &c.] *Quiſque ad proximum ſuum ſtupebunt, facies flammarum facies eorum.* Facilis eſt intellectu Babyloniorum ſtupor, cùm ſprevissent Cyrum, copiáſque ejus, intra breve tempus, intra urbem viderent; à quibus dum feſtum celebrarent, imparati ſunt oppreſſi. Cùm per fluvium exhauſtum ingreſſi eſſent urbem Cyri milites, τῶν ὑπαντώντων (Βαβυλωνίων) οἱ μὲν ἀπέθνησκον παιόμενοι, οἱ δ' ἔφευγον πάλιν εἴσω, οἱ δ' ἐβόων. οἱ δ' ἀμφὶ τὸν Γάβρυαν συνεβόων αὐτοῖς ὡς κωμασταὶ ὄντες καὶ αὐτοί. καὶ ἰόντες ᾗ ἐδύναντο ὡς τάχιστα, περὶ τοῖς βασιλείοις ἐγένοντο. καὶ οἱ μὲν σὺν τῷ Γαβρύᾳ καὶ Γαδάτᾳ τεταγμένοι κεκλεισμένας εὑρίσκουσι τὰς πύλας τοῦ βασιλείου, οἱ δ' ἐπὶ τοὺς φύλακας ταχθέντες ἐπεισπίπτουσιν αὐτοῖς πίνουσι πρὸς φῶς πολὺ, καὶ εὐθὺς ὡς πολεμίοις ἐχρῶντο αὐτοῖς. ὡς δὲ κραυγὴ καὶ κτύπος ἐγίγνετο, αἰσθόμενοι οἱ ἔνδον τοῦ θορύβου, κελεύσαντος τοῦ βασιλέως σκέψασθαι τί εἴη τὸ πρᾶγμα, ἐκθέουσί τινες ἀνοίξαντες τὰς πύλας; οἱ δ' ἀμφὶ τὸν Γαδάταν ὡς εἶδον τὰς πύλας χαλώσας εἰσπίπτουσι, καὶ τοῖς πάλιν φεύγουσιν εἴσω ἐφεπόμενοι, καὶ παίοντες ἀφικνοῦνται πρὸς τὸν βασιλέα, καὶ ἤδη ἑστηκότα αὐτὸν καὶ ἐσπασμένον ὃν εἶχεν ἀκινάκην εὑρίσκουσι. καὶ τοῦτον μὲν οἱ σὺν Γαδάτᾳ καὶ Γαβρύᾳ πολλοὶ ἐχειροῦντο καὶ οἱ σὺν αὐτῷ δὲ ἀπέθνησκον, ὁ μὲν προβαλλόμενός τι, ὁ δὲ φεύγων, ὁ δέ γε καὶ ἀμυνόμενος ὅτῳ ἐδύνατο. *Occurrentium* (Babyloniorum) *hi quidem vulnerati, illi verò retro fugiebant, introrſum alii rurſus vociferabantur. Qui erant cum Gobrya ſimul cum illis clamabant, quaſi & ipſi comiſſarentur, & progredientes quàm celerrimè poterant, circa regiam pervenerant. Qui erant cum Gobrya & Gadata inſtructi, januas regiæ clauſas invenerunt. Qui verò in vigiles aciem direxerant, irruerunt in eos bibentes ad multum ignem, & ſtatim eos hoſtiliter habuerunt. Cùm autem clamor ac ſtrepitus ortus eſſet, qui intus erant audiverunt tumultum, & jubente eos Rege videre, quid eſſet negotii, apertis foribus procurrunt. Qui verò erant cum Gadata, patefactas fores intuiti irruunt, & intrò rurſus fugientes ſequuti, cædentèsque perveniunt ad Regem, & jam ſtantem cum ſtricto acinace, quem habebat, inveniunt: & hunc quidem qui erant cum Gadata & Gobrya, plures cùm eſſent obtruncant, interfectis etiam iis, qui ei aderant, ac partim aliquid objiciebant, partim fugiebant, partim ſe fugabant, partim ſe, quacumque re poterant, turbantur.* Hæc ſunt verba *Xenophontis* Lib, VII. p. 192. Ed. Leunclavianæ, unde liquet quàm aptè Propheta Babylonios trementes, & quò ſe verterent neſcientes deſcripſerit. Idem etiam intelligere eſt ex eo quod habet *Herodotus* Lib. I. c. 191. ἐξ ἀπροσδοκήτου σφι παρέστησαν οἱ Πέρσαι. ὑπὸ δὲ μεγάθεος τῆς πόλιος, ὡς λέγεται ὑπὸ τῶν ταύτῃ οἰκημένων, τῶν περὶ τὰ ἔσχατα τῆς πόλιος ἑαλωκότων, τοὺς τὸ μέσον οἰκέοντας τῶν Βαβυλωνίων οὐ μανθάνειν ἑαλωκότας, ἀλλὰ (τυχεῖν γάρ σφι ἐοῦσαν ὁρτὴν) χορεύειν τε τοῦτον τὸν χρόνον, καὶ ἐν εὐπαθείῃσι εἶναι, ἐς ὃ δὴ καὶ τὸ κάρτα ἐπύθοντο; *ex inopinato eis Perſæ adſtiterunt, & cùm capti eſſent qui extrema urbis incolebant Babylonii, propter urbis tamen magnitudinem non ſentiebant* (*ut fertur ab iis qui iſthìc habitant*) *eos captos eſſe, ſed quòd fortè dies feſtus eis eſſet, exercendis choreis atque oblectationibus operam dabant, donec planè etiam hoc reſciverunt.*

9. *Ut terra in vaſtitatem convertatur*] Propheta hìc temporibus remota conjungit, neque enim Babylonia in vaſtitatem converſa eſt; niſi multis, poſtquàm à Cyro capta eſt, ſæculis. Floruit enim Babylon ſub imperio Perſico, ſtabátque, cùm ab Alexandro eſt everſum.

dignatio & ardor iræ *eò ſpectabant*, ut terra in vaſtitatem convertatur, *Deúſque* peccatores ex ea exterminabit.

10. Stellæ enim cœli, quæ eorum fiducia *ſunt*, non fulgebunt luce ſuâ, obſcurabitur Sol in ortu ſuo, nec Luna emittet ſuum ſplendorem. 11. Rationem repetam ab orbe de nequitia *ſua*, atque à ſontibus de iniquitate ſua; faciam ut deſinat adrogantium tumor, & ſuperbiam tyrannorum dejiciam. 12. Efficiam ut homo ſit auro pretioſior. 13. Propterea

10. Hi exſpectabant auxilium à ſtellis, quas colebant, terrebuntur, quaſi Sol & Luna mox eſſent futuri ſine luce. 11. Repetam, aiebat Deus, rationem ab hominibus nequitiæ ſuæ, pœnas exigam ſcelerum ab iis admiſſorum, eóſque malè, ut meriti ſunt, habebo. 12. Tot homines eo tempore occidentur, ut rariores futuri ſint auro omnium puriſſimo & pretioſiſſimo. 13. Propterea cœlum concutiam, & terram ſuo loco dimovebo, ut juſtum ſupplicium de Babyloniis ſumam. 14. Fugient

everſum. Sed à Seleuco Nicatore, conditâ in vicinia Seleuciâ, deſeri cœpit; donec paullatim prorſus interierit. Vide hac de re *Sam. Bochartum* Phelegi Lib. IV. c. 13. ubi deditâ operâ de ejus urbis exſcidio agit. Verùm [illegible] acceptas, uno tempore, Babylo[illegible]s, recitavit quaſi continuas: ut qui [illegible] turres, quarum altera poſt alteram ædificata eſt, quaſi unum ædificium vident; quia longinquitate ſpatium interjectum evaneſcit.

Peccatores] *Peccatores ejus.*

10. *Quæ eorum fiducia ſunt*] כסיליהם *chſilehem* LXX. Intt. ὁ Ὠρίων, abſurdè, reſecto præſertim pronomine. *Aquila & Theodotion* vocem Hebraïcam χεσιλείμ, cùm neſcirent quid eſſet, retinuerant. *Symmachus: ſtellæ earum Hieronymus, ſplendor earum.* Maluimus כסילים *chſilim* eodem modo vertere, ac ſi eſſet כסלים *chſalim*, à כסל *cheſel*, quod *ſpem* aut *exſpectationem* ſignificat, & fortè quidem inanem. Vide Job. VIII. 14. ſtellas & præſertim Planetas coluerunt, omniáque ab iis pendere voluerunt; quæ habet *Thom. Stanleius* Philoſ. Orient. Lib. I. C. 11. & 18. ו voci præfixum interpretati ſumus ut אשר *aſcher*, quomodo ſæpe vertendo exprimi debet. Vide *Chriſt. Noldium.*

Non fulgebunt luce ſuâ] *Non facient lucere lumen ſuum.* Sic ſolent Orientales maximas calamitates, converſionéſque inſigniores rerum deſcribere. Vide infrà XXIV, 29. LX, 20. Matth. XXIV, 29. & ad eum locum Interpretes. Nec nimis urgenda ſunt hæc & talia verba, quæ ſunt ab hominibus territis & calamitoſis inventa; quibus omnia ruere, cœlúmque terræ miſceri videntur, cùm nimiis malis premuntur.

11. *Rationem repetam ab orbe* &c.] *Viſitabo ſuper orbem malitiam.* Imperium Babylonium vocatur hìc *Orbis* תבל *thebel*, propter magnitudinem; præſertim tempore Nebucadnezaris, quo latiſſimè patuerat, ut vel ex Jeremia liquet. Vide *Joan. Marshami* ad ejus regnum, in Ægyptio Canone.

Adrogantium tumor] Reſpiciuntur Reges Babylonii, eorúmque præfecti; quorum incredibilis ſuperbiæ ſpecimina ſat multa habemus in Libro Danielis Prophetæ.

12. *Pretioſior obrizo*] אוקיר מפז *okir mippbaz*; hoc eſt, rariores reddam auro, ſeu magnam eorum multitudinem è medio tollam, ut ad paucos redigantur. Quod factum primùm ſub Cyro, qui victricia arma, per agros Babyloniorum, ante captam urbem, ſine multis cædibus, circumferre non potuit; qualia tunc erant belli jura, duaſque inſignes victorias de Babyloniis eorúmque locis retulit, ut narrat *Xenophon* Lib. IV. Cyropædiæ. Si vera eſt hiſtoria Crœſi, quam narrat *Herodotus*, Reges ipſos captivos comburere ſolebant Perſæ, etiam vivos; quod eſt crudelitatis horrendæ genus. Quæ etiam in vilem plebem major multò erat. Secundò, prælio, ad mœnia ſua commiſſo, victi ſunt Babylonii, non ſine multorum cæde, quòd ſub mœnibus ſuis audaciùs pugnarent. Poſtea quidem, captâ urbe, multi primâ nocte ſunt occiſi; ſed reliqui agros ſuos colere juſſi, qui frumenti hordei, milii & ſeſami feraciſſimi erant. Tertiò, Babylonii à Dario Hyſtaſpide cùm defeciſſent, graviſſimam obſidionem paſſi ſunt; in qua ne frumentum deeſſet, ſtrangularunt omnes mulieres, exceptis matribus & unâ in ſingulis familiis, ut narrat *Herodotus* Lib. III. c, 150. Quâ ſævitiâ, dimidiam minimùm partem incolarum amiſerunt. Dein, captâ urbe, tria millia procerum ſunt in crucem ſublata, ut idem ait c. 159. Vulgo parcitum narrat, ſed poſt multam etiam plebis cædem, cùm quinquaginta tantùm millibus uxorum indiguerint, ad generis propagationem, ut habet poſtea idem Hiſtoricus; qui numerus exiguus erat tanto populo, quantus ante clades fuerat. Cladium poſtea, in ſuperſtite Hiſtoria, quas paſſi fuerint Babylonii, nulla eſt memoria. Hoc tantùm conſtat exhauſtam fuiſſe urbem, cùm ejus incolæ Seleuciam ad Tigrin tranſirent. Vide *Bocharti* collectanea, loco antea adlato. Ceteroqui tam breves habemus Hiſtorias, tamque mutilas Perſici Imperii, ut nemo auſit negare ullas alias Babyloniis contigiſſe calamitates, præter eas, quarum Hiſtorici, qui ſuperſunt, meminere. Non eſt ergo mirum, ſi hodie ſingularum vaticinii Eſaiæ partium implementa ſubtiliter oſtendere nequeamus. Ad hæc omnia accedit, ſtylum Propheticum crebris & magnis hyperbolis, Orientalium more, refertum eſſe; quod ſæpe, in hiſce Commentariis, obſervavimus, ſæpiùs etiam verum comperient, qui Prophetas, adhibito judicio, legerint. Nec omittendum paucitatem hominum in agris Babyloniis è peſtilentia, cujus nulla ſuperſit memoria, potuiſſe oriri.

13. *Propterea tremefaciam* &c.] Hæc pertinent, ut & antecedentia, vers. 10. ad mutationem, quæ facta eſt in Aſiæ ſuperioris & inferio-

pterea cœlum tremefaciam, & terra ſuo loco dimovebitur, propter indignationem Jehovæ *Dei* exercituum, & diem excandeſcentiæ ejus iræ. [14] Erit *Babylonius*, ut caprea à *venatoribus* pulſa, ut ovis, quam nemo *ad gregem* cogit; unus quisque *ſociorum ejus* ad populum ſuum aufugiet. [15] Quisquis deprehendetur, confodietur, & quis-

14. Fugient cum ſummâ celeritate, & fugabuntur à quovis, ut capreæ à venatoribus pulſæ, aut inſtar ovis, quam nullus paſtor ad gregem cogit; omnéſque eorum locis repetent patriam ſuam, ne clade Babyloniorum obruantur, ac revera gladio cadet quisquis eis adhærebit. 15. Quisquis eorum in manus hoſtium incidet illico occidetur, ut & omnes, qui amicitiam eorum coluerant.

inferioris Imperiis, cùm omnia ſunt in manum Cyri tradita; quæ non potuit contingere, ſine maximo animorum motu; quibus *cœlum*, ut ſic loquar, *ruere* videbatur.

14. *Erit Babylonius* &c.] Quia, nimirum, per Babyloniorum agros, cum exercitu vagatus quidquid erat hominum ruri in urbem compulit. Etenim tendens Babylonem, ut narrat *Herodotus* c. 189. Lib. I. ad Gyndem amnem ſubſtitit; quem cùm non poſſet trajicere, cúmque unus ex ſacris equis eo ſubmerſus fuiſſet; fluvium iratus, in centenos & octogenos alveos utrimque derivavit; in quo opere totam æſtatem abſumſit. Tum Babylonem exercitum duxit, conflixitque cum Babyloniis, quos intra mœnia victos continuit; ſed cùm munimenta urbis perrumpere non poſſet, Euphratem, eo anni tempore tenuiorem fluentem, cum dimidia exercitûs parte derivavit in paludem, & per alveum exhauſtum in urbem ingreſſus eſt. Dum hæc ageret, Babylonios, qui ruri vivebant, aliósque, qui peregre fuerant, nec ante obſidionem ingreſſi erant urbem, variè ſine dubio exagitarunt copiæ, quæ circumquaque pabulatum & frumentatum mittebantur. Quare Prophetæ eleganter *Babylonium* confert cum *caprea à venatoribus pulſa*. *Babylonius* autem & *à venatoribus*, ex re ipſa, ſupplevimus.

Quam nemo ad gregem cogit] ואין מקבץ veen mkabbets, *& nemo compellit* ad gregem, vel in caulam.

Unusquisque ſociorum ejus &c.] Omnes enim ſocii Babyloniorum, ut Crœſus & alii, qui in ejus exercitu fuerant, cùm cæſus eſt à Cyro, ante expeditionem Babylonicam in patriam redierant; exceptis paucis Ægyptiis, aliisque, qui in ejus exercitu, fidem ejus ſequuti, militabant, quæ habet *Xenophon* Libri VII. initio. Idem etiam non procul ab initio Lib. VI. ubi adparatus Crœſi deſcripſit, docet in ejus exercitu fuiſſe Thraces, Ægyptios & Cyprios navibus advectos, tum Cilicas, Phrygas utrosque, Lycaonas, Paphlagonas, Cappadocas, Arabas, Phœnicas & cum Babylonio Rege Aſſyrios, Jones & Æoles, propéque Græcos omnes Aſiam incolentes; qui omnes victi ad ſuos diſceſſere, nec obſeſſis Babyloniis auxilium ferre auſi ſunt.

Ad populum ſuum reſpiciet] Hoc eſt, ut ſequentia oſtendunt, ad ſuos revertetur; quod factum eſt, poſt victoriam Cyri de Crœſo. Scio quidem *Herodotum* Lib. I. c. 76. narrare, æquo Marte pugnatum eſſe à Perſis & Crœſo, ſed circumſtantias prælii adcuratiùs multò narrat *Xenophon*; cui propterea fidem potiùs, hac in re, habendam puto. Interim narrat etiam in ſequentibus à Crœſo dimiſſos omnes ſocios, ut quinto poſt menſe redirent; quod conſentit cum iis, quæ habet hic Propheta.

15. *Quisquis deprehendetur, confodietur* &c.] Nempe, extra Babylonis muros deprehenſus, ſive ſocius, è populis vicinis; quamvis enim diſceſſiſſent à Crœſo ſocii, finitimi populi nondum omnes fidem exuerant.

Se Babyloniis adgregabit] Supplevimus *Babyloniis*, perſpicuitatis cauſâ. נספה *niſpheh* vertimus, *qui ſe adgregarit*, vel adjunxerit, quæ eſt ſignificatio verbi ספה cùm alibi tum infrà C. XXIX, 1. XXX, 1. ſi quis usque adeò temerarius, aut imprudens fuit, ut Babyloniis extra mœnia deprehenſis ſe jungeret, occiſus eſt unà cum illis.

Allidentur lapidibus] Supplevimus *lapidibus*, ut Pſ. CXXXVII, 7. ut res meliùs intelligeretur. Verbum Hebraïcum ירטש *rittejeh* hoc propriè ſignificat. Vide 2. Reg. VIII, 12. Hoſ. X, 14. XIV, 1. Non legimus quidem, apud Veteres, qui de duplici expugnatione Babylonis ſcripſerunt, quidquam ſimile; ſed nec in Hiſtoria Regum aut Ephemeridum, ubi narratur excidium Jeroſolimæ; & tamen contigit, ut colligere eſt ex Pſalmorum loco adlato; ubi ejusmodi alliſio optatur Babyloniis, ut iis rependeretur quod Jeroſolimitanis fecerant. Sic bellum antiquiſſimis temporibus geſtum vel è fabulis intelligere poſſumus, quæ Aſtyanactem, Hectoris filium, ab Ulyſſe præcipitem datum è turre narrant; è priſco, nempe, barbarorum ſæculorum uſu, erga eos qui multi cadere noluerant. *Quintus Smyrnæus* Lib. XIII, 251. *& ſeqq.*

Οἱ δ' ἐπὶ Ἀςυάνακτα βάλον Δαναοὶ ταχύπωλοι
Πύργυ ἀφ' ὑψηλοῖο, φίλον δέ οἱ ἦτορ ὄλεσσαν,
Μητρὸς ἀφαρπάξαντες ἐν ἀγκοίνῃσι ἐόντα,
Ἕκτορι χωόμενοι, ἐπεὶ σφίσι πῆμα κόρυσσε,
Ζωὸς ἐών.

Danai, celerum equorum domini, Aſtyanactem dejecerunt ex alta turre, vitamque ei vitam abſtulerunt matri ulnis erepto, quòd Hectori ſuccenſerent, qui tanta mala eis cumulaverat, dum viveret. Perſæ, qui Crœſum etiam vivum comburere voluerunt, ſi *Herodoto* credimus, quique tria millia procerum Babyloniorum cruci ſuffixerunt, non nimis miſericordes erant; quàm ut ejusmodi, qui ſe & ſua conſtantiùs defendiſſent. Vide de hoc, ut ſic dicam, injuſto jure *H. Grotium* de J. P. & B. Lib. III. c. 4. & 11.

17. *Medos*

quisquis ſe *Babyloniis* adgregabit gladio cedet. 16. Parvuli eorum liberi adlidentur *lapidibus*; coram ipſis, diripientur domus eorum, & uxores comprimentur. 17. Exin ego concitaturus ſum in eum Medos, qui argentum nihili facient, nec auro delectabuntur. 18. Sagittarii pueros adlident, eos fructûs uteri non miſerebitur, neque eorum oculi liberis *Babyloniorum* parcent. 19. Erit Babylon decus regnorùm & gloria ſuperbiæ Chaldæorum, ut ſubverſio à Deo *immiſſa* Sodomæ & Gomoræ. 20. Deſerta erit

fuerint. 16. Pueri & puellæ Babyloniorum lapidibus adlidentur, & uxores comprimentur. 17. Mox in eos concitabo Medos, quos muneribus pretioſorum metallorum non poterunt ſibi conciliare. 18. Eorum Sagittarii pueros Babylonios adlident lapidibus, neque redimi à ſe patientur. 19. Itaque Babylon, Metropolis potentiſſimi atque antiquiſſimi Imperii, quâ potiſſimùm Chaldæi gloriantur, ita ſubvertetur; ut poſſit ejus exſcidium cum Sodomæ & Gomorrhæ ſubverſione comparari. 20. Mutabitur in ſolitudinem, in qua

17. *Medos, quia argentum*] Auri cupidiores & minùs feri malunt redimi à ſe captos, quàm eos occidere. Alii verò iræ & crudelitati indulgentes, omni redemptionis pretio ſpreto, captivos, ac ſupplices trucidant, ut apud *Homerum* & *Virgilium* videre eſt; è quibus ſingulis unum tantùm locum promam. Sic Adraſtus Menalao, à quo vivus captus fuerat, ne ipſum occideret, Iliad. Z. 46.

Ζώγρει, Ἀτρέος υἱὲ, σὺ δ' ἄξια δέξαι ἄποινα.
Πολλὰ δ' ἐν ἀφνειοῦ πατρὸς κειμήλια κεῖται,
Χαλκός τε, χρυσός τε, πολύκμητός τε σίδηρος.
Τῶν κέν τοι χαρίσαιτο πατὴρ ἀπερείσι' ἄποινα,
Αἴ κεν ἐμὲ ζωὸν πεπύθοιτ' ἐπὶ νηυσὶν Ἀχαιῶν.

Quæ cùm accipere vellet Menelaus, negavit Agamemnon accipienda, Adraſtúmque occidit. Sic quoque Magus Æneæ, Æneid. X, 526.

Eſt domus alta, jacent penitus defoſſa talenta
Cælati argenti, ſunt auri pondera facti,
Infectique mihi; non hic victoria Teucrûm
Vertitur, aut anima una dabit diſcrimina tanta.
Dixerat. Æneas contrà cui talia reddit:
Argenti atque auri memoras quæ magna talenta
Gnatis parce tuis, belli commercia Turnus
Suſtulit iſta prior, jam tum Pallanta perempto.

Ad quem locum, gemini Poëtæ alia indicat loca, ut & nonnullorum ſcriptorum, *Joan. Ludovicus Lacerda*, quem, ſi ita videatur conſule. Deſcribuntur hi homines, gloriæ aut ultionis avidiores, quemadmodum hìc Medi, qui *nihili facere argentum* dicuntur, negantúrque *auro delectari*; non quòd ſpernerent, ſed quia ultionis voluptatem iis præferebant. Si mors Cyri ſic contigit, ut narrat *Herodotus*, ſique ei ex vero à Thomyride objecta eſt auri ſitis, nequaquam id metallum faſtidiebat.

18. *Sagittarii*] קשתות *kſchethoth*, arcus.

19. *Decus regnorum*] Hoc eſt, regnum quod ſummopere, præ ceteris omnibus, decorum eſt. Legenda quæ de regno Nebukadneſaris collegit *Joan. Marſhamus*, ad Sæc. XVIII. Ægyptiacum.

Gloria ſuperbiæ] תפארת גאון *tiphreeth gaon*, hoc eſt, quâ Chaldæorum gloriatur ſuperbia. Vide Cap. XIV, 13. & *ſeqq.* Babylonis deſcriptionem habet idem & *Sam. Bochartus* Phal. Lib. IV. c. 13.

Ut ſubverſio à Deo immiſſa] כמהפכת אלהים את סדם *chmabochephath elohim eth Sedom*, ut ſubverſio Dei Sodomam; nam apud Hebræos, nomina verbalia regunt caſum verbi, ut pluribus exemplis oſtendit *Sal. Glaſſius* Phil. Sacræ Lib. III. Tract. III. Can. 41. Vide & *Symeonem de Muis*, adſertionis Hebraïcæ Veritatis contra *Joan. Morinum* p. 121. *Non* ſunt quidem ſolum Babylonis, ejúſve ager, ſubverſa, ut Sodomæ & Gomoræ, cum agris ſuis; ſed in horrendam ſolitudinem converſa. Valde errant, qui ſibi fingunt Sodomam ſtetiſſe poſt ſubverſionem, ut hic locus oſtendit & alia apud Jeremiam.

20. *Deſerta erit* &c.] *Non habitabit in perpetuum.* Deſerta & ſolo æquata reverà eſt, a multis ſæculis, ut variis auctoritatibus probavit *Sam. Bochartus* Phalegi Lib. IV. c. 15. quibus addas licet teſtimonium nobilis Romani *Petri Vallenſis* Itinerarii Turcici Ep. XVII. Bagdado anno MDCXVI. data, unde ſe contulit ad Euphratem, ut videret reliquias antiquæ, ut putant, Babylonis; quæ ſitæ ſunt in ruderibus neſcio cujus ædificii quadrati, quod ſuſpicatur fuiſſe Templum Beli. Ea rudera ſunt lateres partim in fornace cocti, & partim ſole tantùm ſiccati. Mœnium etiam erant reliquiæ nonnullæ; ſed omnia circumquaque vaſta. Ingens eſt planicies, Euphrate ab occaſu in ortum Tigrin versùs defluente diviſa. Narrat quidem *Petri Vallenſis* loca fuiſſe latrociniis Arabum infeſta, ſed qui illic tendere non ſoleant.

Non habitabitur in ætates futuras] לא תשכן לדור ודור *lo thiſchchon baddor vador*. LXX. Intt. οὐδὲ μὴ εἰσέλθωσιν εἰς αὐτὴν διὰ πολλῶν γενεῶν. Vulgatus: non *fundabitur*, unde colligit *Lud. Cappellus* eum legiſſe, לא תכון *lo thicchon*. Nihil neceſſe eſt, cùm Vetetes Intt. paſſim παραφραστικῶς vertant. *Non habitabit* referendum ad incolas, nec paſſivo uſi ſumus, quia res aliter Latinè dici non poterat. Intelligenda autem hæc non ſunt, de ætate Prophetæ, aut de proximè futurarum quapiam; ſed de ea quâ Babylon ab incolis deſeri cœpit, poſtquàm numquam eſt inſtaurata, aut iterum incoli cœpta, usque ad hoc ævum. Nec in eo ſtatu, in quo ſunt, ab aliquot ſæculis, imperia Turcarum & Perſarum, facilè ea urbs inſtaurari poſſet; quod & de antiquiſſima urbe Ninive, aliisque ſimilibus dici queat.

Non tendet illic Arabs] Vagantur quidem, per ea loca, Arabes *Beduini*, ut vocantur, ſed tentoria illic vix ſtatuunt, propter viciniam Baghdadenſis præſidii.

Curabunt pecudes recubare] ירבצו *jarbitſon*.

crit in perpetuum, non habitabitur in ætates ſuturas; non tendet illic Arabs, nec paſtores illic curabunt *pecudes* recubare. [21]. Recubabunt illic ſilveſtres feles & implebunt domos eorum ululatibus; habitabunt ibi ſtruthiones & ſaltabunt capreoli. [22]. Alternis ſibi

qua nulla ampliùs ædificabitur urbs; nec erit umquam ulla nova Colonia, quæ illam inſtaurare nitatur. Illic ne Arabes quidem vagi, aut alii paſcent pecudes ſuas. 21. Nulla animalia bruta illic invenientur, niſi ſilveſtres ſtruthiones ac capreoli, quorum ululatus audientur. 22. Sibi invicem reſpondebunt

LXX. ἀναπαύσονται, Vulg. *requieſcent*, quaſi non יִרְבְּצוּ, ut habent Maſſorithæ, ſed ירבצו legiſſent. Atqui eſt vox propria pecudum, poſt paſtum requieſcentium. Vide vers. ſeq. & *S. Bochartum* Hier. P. 1. L. II. c. 44. ubi plura exempla collegit.

21. *Silveſtres feles*] ציים *tſijim* LXX. Intt. θηρία. Vulg. *beſtiæ*. Tres alii Græci σιείμ ſed eumdem vide ibid. Lib. III. c. 14.

Domos eorum] בתיהם *batthehem*; nempe, eorum, qui Babylonem habitabant, ſeu Chaldæorum.

Ululatibus] אחים *obhim* LXX. & *Theod.* ἤχου. Priores ſæpe Hebraïca Græcis ſono non abludentibus vertunt. *Aquila* τυφώνων, *Symmachus* ἀχείμ, Latinus *draconibus*. Sequuti ſumus *Bochartum*, quem vide Ibid. c. 15.

Struthiones] בנות יענה *benoth jabanah*. *Aquila: Symm.* & *Theod.* στρουθοκάμηλοι, & Vulgatus *Struthiones*, quod confirmat idem P. 2. Hier. Lib. II. c. 11. LXX. Intt. abſurdè, σειρῆνες, quo nomine notæ tantùm fuerunt aves fabuloſæ. Quare fruſtra Veteres hanc eorum interpretationem defendere conati ſunt.

Capreoli] שעירים *ſchebirim*. *Aquila* τριχιῶντες, *Theodotion*, ἐξοτριχιῶντες, Vulgatus, *piloſi*; ſive hirſutam feram intellexerint, quales plures ſunt, ſive *Cacodæmones*, ſub hircorum forma ſe ſe conſpiciendos, ut aiunt, præbentes, ut LXX. Intt. qui habent δαιμόνια. Nos hìc *capreolos*, vertimus, quæ ſunt animalia in deſertis viventia & τοῖς שעירים, ſeu *hircis* ſimilia, ut eodem generis nomine cenſeri queant: alioqui ſolent propriè צבים vocari.

22. *Thoës*.] איים *ijim*. Vocem ipſam ſervarunt tres Græci Intt. at LXX. ὀνοκένταυροι. *Thoës* eſſe copioſè oſtendit *Bochartus* Hieroz. P. 1. Lib. III. c. 12.

In altis eorum ædibus] באלמנותיו *beelmenothau*, pro בארמנותיו *bearmenothau*, niſi ſit liquidarum permutatio; quæ tamen in Linguis Orientalibus nulla, aut rara eſt.

Dracones] תנים *Thanim*, de quibus vide *Bochartum* Hieroz. P. 2. Lib. III. c. 14.

Delicioſis ædificiis] בהיכלי ענג *bebechale boneg*, in palatiis voluptatis; hoc eſt, in ædificiis ubi antea domini omnis generis voluptatibus tenebantur. Ex hoc, ut puto, Eſaïæ loco natæ ſunt fabulæ Mohammedanorum de cumulo laterum coctorum & crudorum, quæ putantur eſſe rudera templi Beli, ut jam diximus. Sic de iis *Petrus Vallenſis* Ep. XVII. Baghdado data anno MDCXVI. *Intus*, inquit, *ſi intres per ſuperiores partes, ſunt ſpeluncæ quædam, ſed usque adeò ruinis oppletæ, ut intelligere non liceat, cui uſui fuerint. De quibusdam etiamnum dubito, an ſimul cum ædificio ſint ædificatæ, an verò poſtea à ruſticis, ut eò ſe reciperent, quod vero propius videtur. Attamen Mohammedani ſomniant in iis damnatos ſuppliciis Harutum & Marutum Angelos, quos ferunt à Deo in terram demiſſos; ut ſpecularentur, ſi bene memini, qui ſe gererent homines, aut ut de iis judicium ferrent, illic captos eſſe amore mulieris, quæ ad illos confugerat, ut inter ſe & virum diſceptatores eſſent, eámque ad adulterium ſecum admittendum tentaſſe. Promiſit mulier ſe iis obſequuturam, ſi modò ab iis doceretur preces, quibus recitatis, Angeli, quotiescumque volebant, deſcendere è cælo, rurſúsque eò adſcendere poterant. At poſtquàm eas edocta eſſet, continuò preces recitavit, atque extemplò in cælum ſubvecta eſt, relictis in terra Angelis deluſis, & propter admiſſum peccatum ad adſcendendum non ampliùs idoneis. Quare Deus in tentati adulterii pœnam, cùm ipſi maluiſſent ſupplicium in hoc mundo luere, quàm in altero, eos damnavit ſuſpenſione, in ea ſpelunca, ubi ſuſpenſi pilis, palpebrarúmne, an ſuperciliorum, neſcio, usque ad diem judicii.* Quæ fortaſſe Mohammedani à Judæis acceperunt. Certè Judæi ex malè intellecto loco Geneſ. VI, 2. Angelos mulierum amore captos primi dixerunt.

Prope eſt ut adveniat &c.] Cùm *longum* & *breve* ſint notionum relativarum nomina, ut oſtendimus *Artis Criticæ* P. II. Sect. 2, c. IV. ſunt intelligenda ex ejus, qui loquitur, uſu. Deus verò eſt, qui ore Prophetæ loquitur, & apud quem *mille anni ſunt inſtar heſterni diei*, ut habetur Pſ. XC, 4. ubi vide notata, & 2. Pet. III, 8. Itaque mirum non eſt eum loqui, de ultimo exſcidio Babylonis, quaſi propinquo, quamvis poſt aliquot ſæcula futuro, ſub Seleucidarum imperio.

Rectè ad hoc Caput obſervavit *H. Grotius* futurum fuiſſe, ut clariùs, exactiúsque poſſemus interpretari hunc Prophetam, ſi Aſſyriaca *Abydeni*, & *Beroſi* Babylonica exſtitiſſent; nunc verò & in Sacris Litteris pauca earum rerum & fermè ad Judæos pertinentia attingi, & Profanas Hiſtorias nos deficere. Quod nemo negare queat, ſed vix quisquam pro certo habeat quod addit calamitatem, quæ hìc Babyloni prædicitur eveniſſe inter tempora *Sennacheribi* Aſſyrii & Nabuchodonoſori Chaldæi. Rationem tamen hanc profert, quâ res credibilior fiat, quòd inter illa tempora Medi præpolluere, ſub Dejoce aliisque Regibus, quorum *Herodotus* & *Cteſias* mentionem faciunt; & facilè potuerunt Babylonem expugnare; quòd ea ante Nabuchodonoſori tempora, neque magna admodum, neque bene munita fuerit; ut ex *Beroſo* & *Abydeno* intelligi poteſt. Sed certò quidem conſtat à Regibus Aſſyriis, & primùm quidem ab Eſar-haddone occupatum fuiſſe imperium Babyloni-

ſibi invicem thoës, in altis eorum ædibus, reſpondebunt, & draeones in delicioſis ædificiis *erunt*. Prope eſt ut adveniat tempus Babylonis, nec dies ejus protrahantur.

1. NAm miſerebitur Jehovam Jacobi, eligétque etiamnum Iſraëlem, & faciet ut in ſolo ſuo quieſcat. Se etiam eis adgregabit peregrinus & adhærebit domino Jacobi. 2. Adducent eos populi & intromittent in locum ſuum. 3. Hereditates adibunt *homines* domûs Iſraëlis, in terra Jehovæ, ut *ei* ſint ſervi & ancillæ: captivóſque eos abducent, à quibus abducti fuerant atque exactoribus ſuis dominabuntur. 4. Eo die, quo Jehova tibi dederit quieſcere à dolore tuo, à tremore tuo & à ſervitute dura, quam ſervieris; pronunciabis figuratam orationem hanc de Rege Babylonis, his verbis: Quo-

CAPUT. XIV.

debunt etiam thoës, & dracones, in ruderibus altarum ædium Babyloniorum. Quæ brevi & nulla interpoſitâ longâ morâ, exſequutioni mandabuntur.

PARAPHRASIS.

1. NAm brevi, poſt calamitates Iſraëlitarum in Babylonia exantlatas, Creatorem eorum miſerebitur, utque iterum in patria ſua quieſcant faciet. 2. Nec tantùm Jacobi poſteros reducet, ſed etiam alienigenas, Religionem Judaïcam amplexos, eis adjunget. 3. Ipſi Judæi eos admittent inter eos, qui hæreditates Iſraëlitarum, in terra Judæa, poſſidebunt, locorum, quorum ſtirpes exſtinctæ erunt; ita ut ſint Dei Iſraëlis cultores, in ipſius terra, ſimúlque ſervi & ancillæ, ac pareant quaſi captivi Iſraëlitarum, qui tributa iis in Chaldæa ſolverant. 4. Eo tempore, quo concedet vobis, ô Iſraëlitæ, Creator immunitatem tributorum, & aliorum onerum, ærumnarumque, quibus premebamini, in dura ſervitute; pronunciabitis figuratam orationem de Rege Babyloniorum, hanc in ſententiam.

Qui factum eſt, ut liberaremur exactoribus tributorum,

Babylonicum, poſt octennii interregnum; ſed nihil quidquam dicitur, his temporibus, de Regibus Medis, qui Babylonem ceperint, & multò etiam minùs, qui urbem prorſus deleverint, atque in ſolitudinem redegerint, neque apud *Herodotum*, neque apud *Xenophontem*, qui de Regibus illis Medis multa habent. Quin & *Herodotus* apertè ait Babylonem tum primùm eſſe captam, cùm à Cyro eſt occupata. Lib. I. c. 191. ubi narrato ejus ſtratagemate, addit: καὶ Βαβυλὼν μὲν οὕτω τότε πρῶτον ἀραίρητο: & Babylon *quidem ſic* PRIMUM *capta eſt*. Sed verum eſt à Nabuchodonoſoro auctam, ornatam & munitam majorem in modum fuiſſe, quod conſtat ex *Abydeno* & *Beroſo*. Rem pluribus non diducam, ſat erit *Jac. Uſſerium* & *Joan. Marshamum* ad hæc tempora conſuluiſſe.

COMMENTARIUS
In CAPUT XIV.

1. N*Am miſerebitur Jehovam Jacobi*] Hæc non ſunt cum proximè antecedentibus conjungenda, ſed cum expugnatione Babylonis, per Cyrum; qui, primò Babylonici Imperii anno, Judæis in patriam redeundi Templique Jeroſolimitani inſtaurandi poteſtatem fecit. Sequentia enim eò reſpiciunt, fuerúntque hæc miſericordia Dei erga Judæos clara indicia.

Eligétque etiamnum] Hoc eſt, Iſraëlem, ut peculiarem, electúmque à ſe populum, benignè rurſus habebit.

2. *Se iis adgregabit peregrinus*] נלוה הגר עליהם *nilvah haggêr halehem*. LXX. Int. vertunt, גר *ger* γειώρας, alii meliùs προσήλυτον, advenam, ut *Hieronymus*. Intelliguntur, ut notum eſt, ejuſmodi *advenæ*, qui Judaïcam Religionem amplectebantur.

Adducent eos populi] *Sument eos populi & intromittent* &c. Quod factum ex edicto Cyri, quod habetur Heſdr. I. 2. & ſeqq.

3. *Captivóſque* &c.] Hoc velle videtur, à Judæis abductum iri ſervos, quos ſibi comparaverint, è gentibus, à quibus ipſi captivi olim abducti fuerint. Numquam enim Judæi imperium in gentem ullam, ad ortum Euphratis, habuerunt. Paruerunt ii populi Perſarum Regibus, deinde Seleucidis. Sed nihil vetuit Judæos ſervos abducere, quos trans Euphratem ſuo ſibi ære paraverant.

4. *Pronunciabis* &c.] ונשאת המשל הזה *venaſchatha hammaſchal hazze*, & tolles hanc orationem figuratam. Sæpiùs oſtendimus משל eſſe ἐσχηματισμένον λόγον, qualis eſt ſequens. Vide ad Proverb. I, 1. Non prædicit Vates hæc ipſa verba pronunciatum iri à Judæis, ſed eum futurum eorum ſtatum, eúmque Babyloniorum, ut tali oratione Judæi uti poſſint in Babylonicos.

Quomodo ceſſavit exactor &c.] Nempe, Babylonius, qui dum ſtetit Imperium Babylonicum, acerbè à Judæis tributa exigebat, quæ poſtea ipſi pendere Perſis coacti ſunt. Tanta erat Babyloniorum potentia, ante Cyrum, támque exigua ſpes Judæis redeundi in patriam, ſi opem humanam ſpectaſſent, ut potuerint poſtea mirabundi exclamare: *quomodo ceſſavit exactor*, & quæ ſequuntur.

Auri penſio] מדהבה *madhebah*. Chaldaïca vox, nam pro זהב *zahab* pronunciabant Chaldæi דהב *dehab*; ut poſſis vel hinc intelligere, eorum exactionum immunes fore prædici Judæos. Mirum eſt hoc intellectum non fuiſſe à LXX. Int. qui habent ἐπισπουδαστὴς, nec *Aquila*, qui habebat λιμόν, Meliùs *Hieronymus tributum*.

5. *Ver-*

Quomodo ceſſavit exactor & deſiit auri penſio? [5]. Fregit Jehova fuſtem improborum & virgam dominantium. [6]. Verberantem iracundè populos ictibus, qui vitari non poterant, dominantem in indignatione gentibus, non prohibuit quominùs inſectarentur *alii*. [7]. Quievit *&* tranquilla fuit tota terra & lætas voces emiſit. [8]. Etiam abietes propter te lætatæ ſunt, cedri Libani *exclamarunt*: ex quo jacuiſti, nemo ad nos adſcendit, qui nos cæderet. [9]. Sepulcrum deorſum commotum eſt, propter te, ut

butorum, neque ea ampliùs ſolvimus? 5. Deus, ſcilicet, fregit auctoritatem publicanorum, neque eorum fuſtes ampliùs timemus. 6. Babylonios, qui male habebant alios populos, qui viribus eos non æquabant, nequaquam protexit, ne ſimilia & ipſi paterentur. 7. Quievere quicumque inviti parebant antea eorum imperio, poſt excuſſum eorum jugum, ſummopere lætati ſunt vicini omnes populi. 8. Imo Abietes & Cedri Libani, quas magno numero cædebant in Libano, in uſum Babyloniorum ædificiorum, viſæ ſunt dicere; ex eo tempore, quo diruta eſt Babylon; neminem in montes Syriæ, ubi erant, veniſſe, ut ligna cæderet. 9. Ipſi mortui è ſepulcris egreſſi ſunt, quaſi

5. *Verberantem iracundè* &c.] *Verberantem populos in ira.* Quod faciebant Chaldæi, homines immites & imperioſi; ut ſatis, vel ex Daniele, liquet.

Ictibus, qui vitari non poterant] מכת בלתי סרה *maccebath bilthi ſarah* percuſſione ſine receſſione; hoc eſt, quam recedendo nemo vitare poterat; una voce Græci ἀπαραιτήτῳ non ἀνιάτῳ ut habent LXX. Intt. ſeu *inſanabili* ut Vulgatus.

Non prohibuit quominùs inſectarentur alii] מורדף בלי חשך *murdaph bli hhaſchach*, verbo tenus, *factum inſectari non prohibuit*. Verbo חשך reguntur ſuperiores accuſativi, qui alioqui ſunt ſine regimine. LXX. Intt. ἣ οὐκ ἐφείσατο, Latinus: *perſequentem crudeliter*. Neutrum ſat commodè.

7. *Quievit & tranquilla fuit* &c.] Nempe, liberata ab imperio duro Nebuchadnetſaris & ejus ſucceſſorum Evilmaradochi, Neriglisſoori, Laboſoarchodi, & Nabonnedi, ut eos vocat *Beroſus*, apud *Joſephum* Lib. I. contra Apionem.

Etiam abietes] Hæc, quibus rebus ſenſu deſtitutis, tribuuntur adfectus humani, adhibentur ad deſcribendam omnium incredibilem lætitiam; quòd Babyloniorum ſuperbia tandem dignas pœnas luiſſet, à Cyro domita. Notum eſt Poëtas idem facere ſolitos, ſive velint deſiderium, ſive luctum, aut gaudium inſolitum ſignificare. Sic *Virgilius* Ecl. I, 49.

—— *Ipſæ te, Tityre, pinus,*
Ipſi te fontes, ipſa hæc arbuſta vocabant.

Ecl. V, 20.

Exſtinctum Nymphæ, crudeli funere, Daphnin
Flebant, vos coryli teſtes & flumina Nymphis.

& vers. 27.

Daphni, tuum Pœnos etiam ingemuiſſe leones
Interitum, montésque feri ſilvæque loquentur.

& vers. 62.

Ipſi lætitiâ voces ad ſidera jactant
Intonſi montes, ipſæ jam carmina rupes,
Ipſa ſonant arbuſta.

Nec minùs elegantia ſunt Eſaïæ verba, nec minùs ſuaviter aures ferirent, ſi modulis adjuvarentur. Vide & Pſ. LXV, 14. LXIX, 35.

8. *Exclamarunt*] Supplendum hoc fuit, propter verba ſequentia. Vide ſimilem Elipſin vers 16.

Nemo ad nos adſcendit &c,] Quia Babylonii Reges, dum Syria potiti ſunt, ſeu à tempore Nebukadnetſaris ad Nabonnedi regnum, magnam copiam abietum & cedrorum in Libano curarunt ſecari; ut laquearia, aliáque iis fierent, in Babyloniis ædificiis. In Libano enim ſectæ trahebantur vi hominum & jumentorum, non ſine magno ſumtu, ad Euphratem, unde ſecundo flumine Babylonem uſque deſcendebant. Exſtincto illorum imperio nec Cyro Babylonem curante, nemo ejuſmodi ſumtus ad eam ornandam facere voluit, aut potuit.

9. *Sepulcrum deorſum commotum eſt*] שאול *ſcheol.* Hìc iterum Proſopopœia eſt, ſed quam vocarent Græci Rhetores ἐπικηδήδειον μέλος. Sepulcrum ipſum, ſeu Crypta ſubterranea, in qua finguntur omnes Orientis Reges, in ſoliis ſedere, perpetuo ſomno oppreſſi, niſi excitentur, veluti perſona inducitur, hoſpites ſuos excitans, ut obviam eant Babyloniorum Regis Umbræ illuc deſcendenti. *Euſebius* in locum, quaſi non ſentiſſet figurata hæc eſſe, ita habet: φθάνας δὲ τοὺς ἐκεῖ πάντας ὁ ᾅδης, καὶ ἡ ἐφεστῶσα ταῖς τῶν τεθνηκότων ψυχαῖς δύναμις, ὥσπερ τις δεσμωτηρίου τυγχάνουσα φρουρός. *omnes autem qui ſunt illic prævertens Hades, & potentia, quæ præeſt animis mortuorum, ceu quædam carceris cuſtos* &c.

Ut tibi advenienti obviam iret] לקראת בואך *likrath boacha*, obviam adventûs tui.

Excitavit, tui cauſâ, mortuos] עורר לך רפאים *horer lcha rphaim. Aquila & Theodotion* ἐξήγειρέ σοι ῥαφαΐμ, ſervatâ voce Hebraïcâ. LXX. συνηγέρθησάν σοι πάντες γίγαντες, & Vulgatus: *ſuſcitavit tibi Gigantes.* Res ipſa oſtendit ſignificari mortuos, hìc & multis aliis locis. Itaque à LXX. Intt. & Hieronymo γίγαντες abſurdè hìc memorantur, ut & γηγενεῖς Prov. IX, 18. Vide & infra XXVI, 14. 19.

Primores terræ] עתודי ארץ *hathoude arets* Propriè *capri*, vel *arietes*; qui cùm ſint duces gregis, *proceres* etiam, tralaticio ſignificatu, ſic vocantur, ut hìc, quod ſequentia verba oſtendunt.

Omnes gentium Reges] Quaſi locus eſſet ſubterraneus, in quo ſederent omnes proceres & Reges, in ſoliis. Ex ejuſcemodi deſcriptionibus figuratis mortuorum, nata eſt vulgi

ut tibi advenienti obviam iret. Excitavit, tui cauſâ, mortuos & omnes primores terræ, omnes gentium Reges juſſit ſurgere è ſoliis ſuis. 10. Omnes illi te adloquuti ſunt his verbis: etiámne tu confectus es morbo, ſicut nos, & nobis ſimilis factus es. 11. Demiſſáne eſt in ſepulcrum ſuperbia tua, *unà cum* ſonitu nabliorum tuorum, an tibi ſubſtrati ſunt vermes, & vermes te operuerunt? 12. Quomodo cecidiſti è cœlo, Lucifer Auroræ fili? Quomodo reciſus es & *dejectus* ad terram, *tu* qui Gentes debilitabas? 13. Tu dicebas, apud animum tuum: in cœlum adſcendam, ſupra aſtra Dei tollam ſolium

quaſi tibi, ô Babylonica turba, obviam irent, atque alii alios propterea excitarent. 10. Qui jacebant in ſepulcris, ſurrexerunt ex inferna illa ſede, omnes Terrarum proceres obviam iverunt Babylonis, & Præfectus Inferorum excitavit pridem mortuos, qui exclamaverunt: tune etiam in eaſdem calamitates ac nos. Deſcendiſtine, ô ſuperba urbs, in ſepulcrum, unà cum nabliis tuis, quorum ſonus non ampliùs auditur, ut fieres eſca vermium? 12. Quomodo cecidiſti è cœlo in ſepulcrum, lucidiſſima ſtellarum & filia Auroræ? Quomodo ab aliis ſeparata delata es in tenebras ſepulcri. 13. Apud te, tacitus te ipſe conferebas cum Deo, quaſi futurus eſſes eo potentior, eóque

vulgi opinio, de ſitu Inferorum ſub terra, dum figurata oratio, propriæ inſtar, habetur. Non fuit hæc Eſaiæ mens, ut nec fortè antiquiſſimorum ſapientum, qui & apud alias Gentes ſic ſunt loquuti. Sat liquet Regibus mortuis non adſurgere, vel obviam ire alios Reges, aut potiùs aliorum antea defunctorum animos animis eorum, qui poſtea moriuntur. *Hieronymus* ad hunc locum: *hæc emphaticôs*, inquit, *legenda ſunt & ſcenæ modo, non quò tuta ſint ſed quod fieri potuerint; niſi fortè animas Regum, quos interfecerat inſultantes Regi Babylonio occurriſſe credimus. Solatium enim malorum eſt, cùm inimicos viderint eadem ſuſtinere.* Sunt reverà hæc inſtar ſcenæ Tragicæ, in quâ excitarentur mortui, ut dicerent quod poſſent dicere, ſi res ita haberet.

10. *Te adloquuti ſunt, his verbis*] *Reſponderunt* (ענו hanou) *& dixerunt tibi.* Sed ענו etiam dici de eo, qui prior loquitur, notum eſt.

Confectus eſt morbo] חלית hhilletha, ægrotaſti & mortuus es. Manifeſtò hic ſpectatur cædes Nabonnedi, qui obtruncatus eſt à Perſis, ut habet *Xenophon*, loco ad Caput ſuperius adlato. In fragmento tamen *Beroſi*, apud *Joſephum*, Nabonnedus narratur Borſippam, in qua erat, Babylone captâ, tradidiſſe ſponte ſuâ Cyro, à quo in Carmaniam dimiſſus eſt, incolumis. Sed vellem haberemus ipſum *Beroſum*; neque enim *Joſepho*, per omnia, fidere licet. Adferuntur etiam ſimilia ex *Abydeno*, quem etiam in noſtras manus pervenire vellem.

11. *Unà cum ſonitu*] Supplevimus *unà cum*, nam ſive cantores & muſici cum Rege fuerint occiſi, ſive tantùm conticuerint, perinde eſt. Utroque modo, periit ſonus inſtrumentorum Muſicorum.

Nabliorum] Vide de hoc inſtrumento notata à nobis ad 1. Sam. X, 5.

An tibi ſubſtrati ſunt &c.] *Sub te ſternetur vermis* (רמה rimmah) *& tegentes ſe vermis* תולעה tholehah; hoc eſt, an cadaver tuum, in ſuperioribus atque inferioribus partibus, abroditur à vermibus; quod fit in cadaveribus inſepultis, aut nequaquam more Ægyptiaco conditis, donec in merum ſceleton redacta ſint.

12. *Quomodo cecidiſti è cœlo*] Ad cœlum tolli potentia dicitur, quæ ſummopere augetur, & divinæ à plebe, atque adulatoribus æquator; & vice verſà, è cœlo cadere, cùm minuitur, aut deſtruitur. Etiam Latini ſic loquuntur interdum. Vide notata à nobis ad Lucam X, 18. in Additamentis Hammondianis.

Lucifer, fili Auroræ] הילל בן שחר *helel ben ſchahhar.* LXX. Intt. ὁ Ἑωσφόρος ὁ πρωῒ ἀνατέλλων, ſic & *Hieronymus: lucifer qui mane oriebaris.* הילל deduxerunt ab Hiphil ההל hehel *lucem emiſit, illuſtravit*, quod nomen lucidiſſimo Planetarum optimè convenit; qui videtur etiam deſcribi verbis *filius Auroræ*, quæ quàm proximè antecedit. Jam hoc nomen optimè etiam quadrat in potentiſſimum Regem Orientis. Chaldæus interpretatur *ſplendidum inter filios hominum, ſicut ſtellam ſplendentem inter ſtellas. Hieronymus* tamen ad hunc locum, ait *in Hebraïco, ut verbum exprimamus ad verbum legi*: quomodo decidiſti è cœlo? ulula, fili Diluculi; *quaſi* הילל deducendum ſit à ילל, ſitque imperativus *Hiphil*, ut reverâ eſſe poteſt. Sequuti tamen ſumus LXX. Intt. quod & fecerunt Judæi Ferrarienſes, in verſione Hiſpanica verbo tenus: *luzero hijo de mañana*, quia *filius Auroræ* meliùs convenit cum *Luciferi* nomine, quàm cum ululatu.

Reciſus es & dejectus] Eſt tantum נגדעת *nigdahthah*, reciſus eſt; ſed quia ſequitur לארץ *laarets*, ad terram, ſupplendum fuit Latinè loquenti *dejectus es.* Senſus eſt perſpicuus: tu, quem potentia tua in cœlum, opinione hominum, ſuſtulerat, quomodo in terram dejectus es; hoc eſt, potentia illa tua, & hominum exiſtimatione excidiſti?

13. *In cœlum adſcendam* &c.] Hæc & ſequentia ſignificant augmentum potentiæ auctoritatis & gloriæ, quod ſibi in poſterum Babylonii Reges pollicebantur. Mirum eſt *Grotium* hæc intellexiſſe de terra Judæa, quæ *cœlum* dicatur, quòd Deo dicata eſſet; cùm nullum exemplum proferat. Locus enim Dan. VIII, 10. ubi *exercitus cœli* dicuntur Sacerdotes Judæi, nihil facit ad rem, nam *cœlum* hic ſignificat idem ac in loquutione, qua ſtellæ ſic vocantur, non quaſi ſtellæ Judææ, ſed quæ in cœlo ſunt, veluti exercitus Dei. Mirum etiam eſt à magno viro hæc ita capi, ut ſuperiora, quaſi pertinerent ad *Sancheribum*, Aſſyriorum Regem, cùm ſint

pars

ſolium meum & ſedebam in Monte conventûs, qui eſt ad latera ſeptemtrionalia. [14]. Adſcendam ſuper excelſas nubes, & ſimilis ero Altiſſimo. [15]. Attamen in ſepulcrum demiſſus eſt, ad latera foveæ. [16]. Qui te videbunt, *&* contemplabuntur, prudenter ſe gerent *& dicent*: hiccine eſt vir, qui terram commovebat, & tremefaciebat regna; [17]. *qui* orbem in ſolitudinem redegit, urbes ejus diruit, nec captivis ſuis *umquam* carcerem aperuit? [18]. Omnes Reges Gentium honorificè jacuerunt, quisque domi ſuæ. [19]. Tu verò abjectus es è ſepulcro tuo, ut ſurculus exſecrandus, *ut* veſtis occiſorum,

eóque invito poſſes ſedere in Monte Templi Jeroſolimitani, qui eſt ad ſeptemtrionem urbis. 14. Adſcendam, inquiebat, veluti ſupra nubes, rebus meis geſtis, & ſummis Diis æquabor. 15. Attamen in foveam demiſſus es, atque in latere ejus mortuus jaces. 16. Qui illic videbunt te, prudentiores fient, atque cadavere tuo, conſpecto dicent: hiccine eſt, qui omnes ſibi ſubditos jactabat, & timorem omnibus injiciebat; 17. qui vicinos ſedibus ſuis migrare coegit, qui incolis regna ſpoliavit, omnésque terruit, nec captivis umquam carcerem aperuit. 18. Vidimus alios Reges honorifice in patriis monumentis, poſt mortem, jacentes. 19, Tu verò ejectus è ſepulcro, qua es indignus,

pars vaticinii in Babylonios, quibus Sancheribus non imperabat; ut liquet ex legatione Merodach-Baladanis ad Hezekiam 2. Reg. XX, 12.

Sedebo in monte conventûs] בהר מועד *behar moëed*, hoc eſt, in monte, in quem conveniebant Judæi, ad conventum habendum, coram Deo. Quibus ſignificatur ſuperbia Babyloniorum Regum, qui in perpetuum putabant ſe regnaturos in Judæa, atque in Monte Sacro veluti ſolium poſituros; nam *ſedere* eſt interdum regnare & jus dicere populis, ut Pſ. XXIX, 10. & Apoc. XVIII, 7. Soli nimirum, Reges, ſolio poſito, adſtantibus purpuratis, ſedere ſolebant.

Qui eſt ad latera ſeptemtrionalia] בירכתי צפון *bejarchethe tſaphon*. Vide Pſ. XLVII, 3. & notata.

14. *Super excelſas nubes*] *Super excelſa nubis*, על במותי עב *hal bamothe hab.* Hæc ſunt jactatio potentiæ ſe ſe Deo æquantis.

15. *Ad latera foveæ*] אל ירכתי בור *el jarchethe bor.* Videntur Babylone etiam, aut alibi in Oriente, fuiſſe ſepulcra, qualia erant in Ægypto; ubi effodiebantur putei, ad quorum latera cavabantur cryptæ, & quidem in dura rupe; in quibus cryptis, ad latera, cavata etiam erant *columbaria*, de quibus Vide *Raphaël. Fabrettum* Inſcripr. C. I. & in quibus deponebantur thecæ mortuorum, non combuſtorum, ſed conditorum; nam crematorum erant tantùm urnæ, cum cineribus. In Ægypto multæ ejusmodi *Catacombæ*, ut eas vocamus, à curioſis viſuntur, omniúmque ſpectatorum admirationem pariunt. Omnes qui Ægyptum deſcripſerunt, in itinerariis, tales memorant; ſed nemo curioſiùs inſpexit ac deſcripſit, quàm diligentiſſimus peregrinator *Paulus Lucaſius*; qui nuper plura Ægypti itineraria Gallico ſermone edidit, atque utramque Ægyptum, inferiorem & ſuperiorem, notiores multò fecit, quàm erant antea.

16. *Qui te videbunt* &c.] *Videntes te, contemplabuntur te, prudenter ſe gerent: hiccine* &c. Satis liquet ſupplendum *dicent*. Vide ad vers. 8.

Hiccine eſt vir &c.] Hæc nulli meliùs conveniunt quàm Nebucadnetſari, & ſucceſſoribus ejus, ad Cyrum; qui tamen eorum numero eximendus, quia imperium à Babyloniis ad Perſas tranſtulit. Sed poſtremò Babyloniorum Regum Nabonnedo exprobrantur etiam deceſſorum facta; quæ, quatenus potuit, imitatus eſt.

Terram commovebat &c.] Qui terras vicinas terrore implebat, quod fecit præſertim Nebucadnetſar, ſed & ejus ſucceſſores; qui, quoad ejus fieri potuit, ut diximus, ejus exemplum ſequuti ſunt.

17. *Orbem in ſolitudinem redegit*] Populósque captivos abduxerat. Vide fragmenta Veterum, de ejus regno, à *Joan. Marſhamo* collecta. Sed ad Judæam potiſſimùm reſpicere videtur Propheta, cujus incolas migrare coëgit; nec, dum vixit, paſſus eſt in patrium ſolum redire, quod imitati etiam ſunt ejus ſucceſſores; ad Cyrum uſque, qui eos in patriam redire voluit.

18. *Honorificè jacuerunt*] *Omnes, aut quot quot ſunt decubuerunt in gloria*; hoc eſt, plerique funebri pompâ, ſollemnibúsque adhibitis cærimoniis, Majorum ſuorum ſepulcro illati ſunt.

19. *Abjectus es è ſepulcro tuo*] Superiora ſuadent hoc voluiſſe Eſaïam, cadaver ultimi Babyloniorum Regis ſepulcris Regum non fuiſſe illatum.

Ut ſurculus exſecrandus] כנצר נתעב *chenetſer nithhab.* LXX. Intt. ὡς νεκρὸς ἐβδελυγμένος. *Hieronymus: quaſi ſtirps inutilis*; qui ad hunc locum: *Pro eo quod*, inquit, *nos diximus*: quaſi ſtirps inutilis, *& in Hebræo legimus* CHANESER NETHAB, *Aquila interpretatus eſt*: quaſi ſanies polluta. NESER *autem propriè virgultum adpellatur, quod ad radices arborum naſcitur, & quaſi inutile ab agricolis amputatur; poſſumus id ipſum* ſaniem tabémque *intelligere*. *Aquila* uſus erat voce ἰχὼρ, quæ nihil habet adfine ſignificatui vocis נצר *netſer*. *Theodotion* ὡς βλαστὸς, quæ eſt propria vocis Hebraïcæ poteſtas. *Symmachus* ὡς ἔκτρωμα, quod videtur hic ſignificari voce נצר tralaticio ſenſu ſumtâ; ut enim נצר *netſer*, ſurculus ad radices enatus ſæpe interit antequàm in ramum adoleſcat: ſic *fœtus abortivus* perit, antequàm maturitatem adeptus ſit. Dicitur hic *abominandus*, eo quod pollutus haberetur; unde fiebat, ut ne ſepulcro quidem ſollemniùs inſerretur, quod hic ſignificari videtur. Quod & in ſeqq. innuunt LXX. Intt.

Ut veſtis occiſorum] Quæ etiam immunda con-

Digitized by Google

rum, qui confoſſi ſunt gladio, deſcenderunt, usque ad Lapides foſſæ; & inſtar cadaveris conculcati. [20]. Non conjungeris in ſepulcro cum illis, quia terram tuam perdidiſti, populumque tuum occidiſti. In perpetuum ſilebitur ſtirps improborum. [21]. Parate cædem filiis ejus, propter iniquitatem patrum eorum: ne ſurgant, ne poſſideant terram, ne orbis ſuperficiem urbibus impleant. [22]. Surgam contra eos, ait Jehova, *Deus* exercituum, atque Babylonis exſcindam nomen, ſuperſtites, filium & nepotem, ait Jehova. [23]. Faciam, ut ſit poſſeſſio hericii, & paludes aquæ. Demergam eam in profundum lutum, *ut eam* perdam, ait Jehova *Deus* exercituum.

[24]. Ju-

indignus, qui jaceres cum Majoribus tuis, atque inſtar veſtis hominis gladio confoſſi, & ſepulti. 20. Nequaquam eum ejusque incolas occidiſti. In æternum enim exſtinguetur memoria ſtirpis tuæ. 21. Ejus poſteros occidite, quia improbitatem majorum ſuorum imitati ſunt, néve eorum unquam memoria, quaſi bonorum, à vobis celebretur. Ne poſteri eorum feliciores iis ſint, quandoquidem eorum nequitiam imitati ſunt; nihil poſſideant, nedum ut urbibus à ſe conditu terram impleant. 22. Creator, qui etiam exercitibus præeſt, minatus, eſt ſe Babylonis nomen exſtincturum, deletâ eâ urbe. 23. Faciam, ut amentibus ſedes fiat, utque paludoſa uligine madeat, & luto abundet.

4. Deus

cenſebatur, cadaveri quippe detracta, & cruore reſperſa.

Qui confoſſi ſunt gladio] מטעני חרב *metobane hhereb*; quod participium hic intelligendum, ex Arabica & Chaldaïca vocis ſignificatione, de confoſſis.

Ad lapides foſſæ] אל אבני בור *el abne bor*; nempe, ad ſarcophagos in lateribus foſſæ collocatos, ut thecas mortuorum excipiant, de quibus antea diximus. Puto hoc Eſaïam velle, cadaveribus confoſſorum detractas veſtes pertuſas & cruentatas, nec cum cadaveribus, quæ abluebantur, eſſe columbariis illatas, ſed quaſi pollutas projectas. Quare cum his veſtibus confert cadaver inſepultum.

Et inſtar cadaveris conculcati] Inſepulti, LXX. Intt. hæc non ſunt interpretati, ſed pro iis habent: ὃν τρόπον ἱμάτιον αἵματι πεφυρμένον οὐκ ἔσται καθαρὸν, οὕτως οὐδὲ σὺ ἔσῃ καθαρός, quæ ſunt gloſſa; quâ explicuerunt cur Rex Babyloniorum, cujus cadaver inſepultum relictum fuerat, collatum ſit cum veſte ſanguinolenta, quæ impura habetur.

Non conjungeris in ſepulcro &c.] Indignus judicaberis ſepulcro, cui alioqui cadavera Regum, juſtis perſolutis, inferri ſolent; quia ditionem tuam, ignaviâ & negligentia tuâ, Perſis prodidiſti, & populum cædi expoſuiſti. Nabonnedus enim, ſpreto exercitu Perſarum, non ſatis adtendit eorum cœpta. Si enim ſpeculatores emiſiſſet, accepiſſétque, Cyrum in derivandis Euphratis aquis occupatum fuiſſe; facilè intellexiſſet ejus conſilium irritúmque feciſſet, ut apertè docet *Herodotus* Lib. I. c. 191. poſtquàm narravit ita exhauſtam fuiſſe Euphratis aquam, ut vix medium femur tranſeuntis militis madefaceret: εἰ μὲν νῦν προεπύθοντο ἢ ἔμαθον οἱ Βαβυλώνιοι τὸ ἐκ τοῦ Κύρου ποιεύμενον, οἱ δ' ἂν περιιδόντες τοὺς Πέρσας ἐσελθεῖν ἐς τὴν πόλιν, διέφθειραν κάκιστα. κατακληΐσαντες γὰρ πάσας τὰς ἐς τὸν ποταμὸν πυλίδας ἐχούσας, καὶ αὐτοὶ ἐπὶ τὰς αἱμασίας ἀναβάντες τὰς παρὰ τὰ χείλεα τοῦ ποταμοῦ ἐληλαμένας, ἔλαβον ἂν σφέας ὡς ἐν κύρτῃ. νῦν δὲ ἐξ ἀπροσδοκήτου σφι παρέστησαν οἱ Πέρσαι. *Si nunc Babylonii priùs audiſſent, vel ſenſiſſent quod agebat Cyrus, neque contemſiſſent Perſarum ingreſſum in urbem, eos malè perdidiſſent; nam obſeratis omnibus, quæ ad flumen ferunt, portulis conſcenſisque muris quæ, erant per labra fluvii ductæ, Perſas quaſi in naſſa cepiſſent; nunc verò ex inopinato adſuerunt.* Ea fortè de cauſa, Babylonii cadaver Regis ſepelire neglexerunt, cùm Cyrus poteſtatem iis feciſſet ſepeliendi mortuos, ut quidem habet *Xenophon*.

In perpetuum ſilebitur] *Non vocabitur in perpetuum ſemen improborum.* Hoc eſt, tandem peribit poſteritas improborum. Eſt veluti γνώμη, quâ Propheta ſignificat malorum Principum, non ſecus ac Regum Babyloniorum, poſteritatem prorſus exſtinctum iri.

21. *Parate cædem* &c.] הכינו לבניו מטבח בעון אבותם *hakinou lbanau mahtbeahh bahavon abotham*, parate filiis ejus cædem, in iniquitate patrum eorum; quam, nempe, non improbant. Vide hac de re *H. Grotius* de Jure B. & P. Lib. II. c. 21. §. XIV.

Videtur Propheta hìc adloqui Medos, aut Perſas. *Beroſus* quidem & *Abydenus*, apud *Joſephum* Libel. contra Apionem, volunt hunc Nabonnedum ultimum Regem Babylonis, Borſippæ obſeſſum à Cyro, urbem tradidiſſe, proptereáque comiter ab eo exceptum in Carmaniam incolumem dimiſſum. Sed cùm *Xenophon* diſertè occiſum dicat, in ſubita occupatione Babylonis, per copias Cyri, résque cum hoc vaticinio conſentiat, credidimus potius *Xenophonti* quàm aliis, quorum fragmenta tantùm habemus, apud Veteres.

22. *Babylonis exſcindam nomen*] Non patiar ullum ſupereſſe, qui ſe Babylonium dicet. Quod poſtremò factum eſt, cùm Babylonii, Seleuciam, ad Tigrin, migrarunt, & Seleucienſes dicti ſunt. Ante hæc tempora, non potuit dici Babylonis exſciſſum eſſe nomen.

Superſtites] שאר *ſchear*; quod non eſt confundendum cum שְׁאֵר *caro*, ut faciunt qui *conſanguineum*, aut *propinquum* vertunt; nam conſanguineus Hebræis dicitur *caro* propinqui. LXX. rectè κατάλειμμα, & Vulgatus *reliquiæ*. ſenſus eſt, neminem ſuperfuturum, qui ſe Babylonium dicat; cùm antea maximæ & ſplendidiſſimæ urbis cives ſolerent patriam ſuam jactare.

Filium aut nepotem] נין ונכד *venin vaneched*. LXX. Intt. ſimpliciter σπέρμα, *Hieronymus: germen & progeniem*: Nihil vetabat propriè vertere. Vide Gen. XXI, 23. Job. XVIII,

23. *Hericii*] קפד *kippod*, de qua voce vide

[24]. Juravit Jehova, *Deus* exercituum, hiſce verbis: *ne vivam*, niſi, quemadmodum, cogitavi ſic fiat, & ut conſilium cepi, *res* ſic rata ſit, [25]. me fracturum Aſſyrios, in terra mea, & in montibus meis me eos conculcaturum. Amovebitur à populis jugum

24. Deus exercituum in hanc formulam exſcidium Babylonis juravit, ne vivere credar, niſi conſilium meum de Babylone exſequar, & niſi exſequutioni mandetur, réſque fiat. Faciam ut in ejus ſolo nihil ſit præter herinaceos, & uliginem, & lutum, ait Deus; à quo boni ac mali eventus, qui exercitibus contingunt, prorſus pendent. Juravit Jehova Deus exercituum id futurum, quod prædixerat. 25. Se fracturum vires Aſſyriorum, & conculcaturum in Palæſtinæ montibus; atque eo modo jugum ejus ab Iſraëlitis excuſſum iri;

26. Eadem-

de *Sam. Bochartum* Hieroz. P. 1. Lib. III. c. 96. ubi copioſè oſtendit eſſe *hericium* aut *hyſtricem*.

Paludes aquæ] Rem intelligere eſt è loco *Arriani* Lib. VII. c. 21. unde liquet magnam partem Babyloniæ in ſtagna, à Cyri tempore, converſam fuiſſe & paludoſam factam, ad ætatem usque Alexandri eo incommodo laboraſſe; cui remedium adlaturus fuiſſe videtur, ſi diutiùs vixiſſet; nec rem ampliùs ejus ſucceſſores curarunt. Ut altiùs rem repetam, docet nos *Herodotus*, Lib. I. c. 184. ante Semiramidem Reginam, Euphratem per campos Babylonicos reſtagnaſſe, ſed coërcitum fuiſſe, aggeribus ab ea conſtructis. Idem Cap. 185. narrat Nitocrin, quinque ætatibus juniorem, Reginam mutaſſe decurſum fluvii ob rationes, quæ nihil faciunt ad id quod nunc agitur, ripáſque ejus aggeribus maximis muniiſſe; qui conſtabant terrâ è ſtagno excavato egeſta; in quod ſtagnum, lapidibus cinctum, ſi opus eſſet, emitti aqua fluvii poterat. Cyrus verò cùm ſtratagema meditaretur, de quo diximus, derivavit, ut ait *Herodotus* c. 190. Euphratem in id ſtagnum, quâ derivatione vadoſus factus eſt; ſed ab eo tempore, quoties intumeſcebat Euphrates, toties inundabat Babylonios campos, delatus per alveum, qui poſtea *Pallacopas* dictus eſt, facilè enim ripas ſtagni ſuperabat. „ Pallacopas, ergo, ait *Arrianus*, quem brevitatis „ causâ Latinè tantùm proferam, ex Eu„ phrate alveus eſt perfoſſus, non ex fon„ tibus exoriens fluvius. Euphrates enim è „ montibus Armeniis defluens, hiberno tem„ pore, intra ripas labitur, cùm non abun„ det aquâ. Ineunte autem vere, multóque „ magis ſub ſolſtitium æſtivum, magnus in„ cedit, ripisque ſuperatis, in terram Aſſy„ riam irrumpit. Tunc enim nives in Ar„ meniis montibus liquatæ aquas ejus ſum„ mopere augent; atque in magnam altitu„ dinem elatus, univerſam circumjectam re„ gionem obruat, niſi ſi quis eum diducat „ per Pallacopam in lacum ac paludes exo„ neret; quæ quidem ab hoc alveo initio „ facto, usque ad regionem Arabiæ conti„ guam, & inde quidem in ſtagnoſa loca, „ ac tandem per multos ei occultos meatus „ in mare feruntur. Plura non exſcribam, nam ſatis hinc liquet, ſi negligerentur aggeres Euphratis, nec aqua derivaretur per Pallacopam in ſtagnum; neceſſe fuiſſe, partem Babyloniæ in ſtagna & paludes converti. Quod minatur hic Propheta & re ipsâ factum eſt; cùm, propter infrequentiam incolarum, res non ampliùs curata.

Demergam eam &c.] טאטאתיה במטאטא *titethiah bmateote*. LXX. Intt. θήσω αὐτὴν πηλοῦ βάραθρον εἰς ἀπώλειαν. Deduxerunt, nempe, à טיט *lutum*, aut ejusdem originis eſſe putarunt, ut ſi deriventur à טוט quod ſit perinde ac טאט, ut לוט & לאט, aliaque ſimilia. ac ſane res adprimè loco convenit. Minatus eſt enim Deus, ſe converſurum Babyloniam in *ſtagnum aquæ*; non potuit autem reſtagnare Euphrates, per regionis plana, quia multas lutulentas voragines illic crearet, in molli præſertim ſolo. *Arrianus* loco laudato: ἰλυώδης τε ἡ ταύτῃ γῆ, καὶ πηλὸς ἡ πολλὴ αὐτῆς, οἷα δεχομένη τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ: *limoſa iis in partibus terra, & pleraque cœnum, quippe quæ admittit aquam fluvii*. Propter eas rationes, ſequuti ſumus LXX. Intt. At *Hieronymus*: *ſcopabo eam in ſcopas terens*, quemadmodum Thalmudici etiam interpretati ſunt ex lingua, ut aiunt, Arabica; cùm rem ex Arabiſſa ſerva intellexiſſent. Non video tamen *Caſtellum*, aut Arabicæ Linguæ Lexicographos verbum ullum Arabicum adfine habere, quod verrere ſignificet. *Lud.* quidem *Cappellus* obſervat verbum טאטא *tataa*, apud Arabas, eſſe *inclinari humum versùs*, quod faciunt verrentes; ſed hoc nimis remotum eſt.

24. *Juravit Jehova* &c.] Novum eſt vaticinium, contra Aſſyrios, quódque citiùs multò quàm ſuperiùs, vivo quippe Eſaïâ, impletum. Jus jurandum autem adhibuit Deus, ut oſtenderet rem omnino futuram, nec eſſe has tantùm minas, quæ exſequutioni interdum non mandantur, ſed certas prædictiones.

25. *Me fracturum*] Hæc manifeſtè ad cladem Sennacheribi pertinent, cujus hiſtoria hiſce vaticiniis inſerta eſt Cap. XXXVI. & ſeqq.

À populis] *Ab illis*, ſed quia ſequitur מעל שכמו *ab humero ejus*, neceſſe fuit antecedere nomen, ad quod commodiùs referri poſſet.

Conſilium quod cepi] *Conſilium conſultatum* העצה היעוצה *haetſah hajjehoutſah*; hoc eſt, quod non mutabitur, ut quæ homines temerè decernunt, nullo adhibito priùs ſatis maturo conſilio, unde fit ut res mutetur. Non deliberat quidem Deus, neque conſulit cœleſtis aulæ proceres, de iis, quæ facturus eſt; ſed hic more humano, apud homines, loquitur. Vide ad. 1. Regum XXII, 19.

De tota terra &c.] De terris & gentibus vicinis.

28. *Anno*

Digitized by Google

jugum eorum, & onus ejus ab humeris. 26. Hoc eſt, conſilium, quod cepi, de tota terra; hæc eſt manus mea extenſa in omnes Gentes. 27. Cùm autem Jehova, *Deus* exercituum, conſilium ceperit, quis id irritum faciet? *cùm* manus ejus extenta fuerit, quis eam retrahet?

Vaticinium in Philiſthæos.

28. ANNO, quo mortuus eſt Rex Achazus, edita eſt hæc oratio: 29. Ne læteris, tota Palæſthina, quòd fracta ſit virga ejus qui te percutiebat; nam è radice ſerpentis egredietur regulus, & fructus ejus erit hydrus volans. 30. Paſcentur tenuium primoge- CAPUT. XIV.

PARAPHRASIS.

26. Eadémque operâ Aſſyriorum tyrannidem in omnes Gentes fractum iri. 27. Cúmqoe hoc ſit Dei conſilium à nemioe irritum faciendum. Quis enim manus ab eo exſertas impediet, ne faciant id quod ſtatuit?

28. Anno verò, qoo Rex Achazus mortuus eſt, hoc vaticinium à Deo editum eſt: 29. Ne gaodeas tota Palæſtina, quòd fracta ſit virga, quâ flagellabaris, nam ſerpenti noxio ſuccedeot alii noo minùs nocentes, hoc eſt hoſtes æquè ooxii atque formidoloſi. 30. Noo tamen cibus deerit pauperibus, & dum nequiorum ſecura quiete ſtuuntur

COMMENTARIUS
In CAPUT XIV.

28. *Anno quo mortuus eſt*] Anno DCCXXVI. ante Chriſtianam Æram, regnante apud Aſſyrios Salman-eſero.

Edita eſt hæc oratio] היה המשא הזה *hajah hammeſcha hazzeh*, fuit hæc oratio; nimirum, à Propheta pronunciata.

29. *Ne læteris, tota Palæſtina*] אל תשמחי פלשת כלך *al thiſchmehhi Phleſchebh chullech.* Hoc eſt moneo te Palæſtina, quanta es, ne læteris, quia propterea res tuæ meliùs non habebunt.

Quod fracta ſit virga ejus &c.] Cladem paſſi erant Philiſthæï, regnante Huzzijâ, qui & Hazarja, ut habemus 2. Ephem. XXVI, 6. & ſeqq. Ei ſucceſſit Jothamus, qui ſucceſſorem habuit Achazum; cujus anno 3. Philiſthæi & Idumæi rebellarunt in Judæ Regem; & plures urbes planitiei & tractûs meridiani à Philiſthæis captæ ſunt; ut eſt 2. Ephem. XXVIII, 13. & ſeqq. nam acciſæ vires Achazi erant ab Iſraëlitis & Syris. Tredecim annis poſt has victorias Philiſthæorum, edita eſt hæc Prophetia, anno Achazi 16. & ultimo, quo cùm mortuus eſſet, credibile eſt Philiſthæos publicæ hilaritatis indicia edidiſſe; fortè quòd ſibi minùs timerent ab Hezekia Rege adoleſcente, quàm ab Achazo. In eam hilaritatem hìc invehitur Propheta.

E radice ſerpentis &c.] Proverbialis eſt formula, qua uſi videntur Hebræi in eos, qui inimico mortuo lætabantur, non reputantes poſſe fieri, ut quiſpiam ex ejus poſteris iis infenſior eſſet, & magis noceret, quàm fecerant ejus Majores; nam ſerpente vulgari nocentior eſt Regulus, & Regulo nocentior Hydrus, aut Cherſydrus volans, vel quia volat peſtem latiùs ſpargit. Translatione ab arboribus ſumtâ, *è radice ſerpentis* dicitur naſci ſerpens, ut *ſurculus*: quemadmodum vidimus antea *ſurculos* dici poſteros. Vide ad Cap. XI, 1. *ſurculus* verò hic eſt *Hezekias* pronepos *Huzzijæ*, à quo malè habiti fuerant Philiſthæi. Hezekias enim *concîdit Philiſthæos, Gazam usque & fines, à turri, in qua erant milites præſidiarii, ad urbem usque munitam*, ut habemus 2, Reg. XVIII. 8.

Egredietur regulus] יצא צפע *jetſe tſephah.* Probavit *Sam. Bochartus* Hieroz. P. 2. Lib. III. c. 9. צפע eſſe *regulum*, ubi etiam c. 10. hunc Eſaïæ locum pluribus exponit. Cave autem ita ceperis hunc locum, quaſi vellet Propheta re verâ ex alius ſpeciei ſerpentis ovo baſiliſcum; neque enim, ut norunt Phyſici, eo modo miſcentur ſpecies. Jam diximus hæc verba eſſe παροιμιώδη, ejusmodi autem verborum ſpectandus eſt potiſſimùm ſcopus, nec nimiùm urgenda ſingulorum poteſtas. Alibi diximus משלים *mſchalim* eſſe breves comparationes, qualis hæc eſt. Perinde enim eſt, ac ſi diceret Propheta: quod fieret, ſi quis, morſus à ſerpente non admodum noxio, incideret in regulum; aut ſi regulum fugiens offenderet Hydrum volantem: idem vobis continget, ô Philiſthæi, qui ægrè tuliſtis victorias ab Huzzia de vobis relatas; ſed multò graviores clades ab Hezekia patiemini. Vide & ad Cap. LIX, 9.

Fructus ejus] Hoc eſt, partus, aut fœtus, ut *fructus uteri.*

Hydrus volans] שרף מעופף *ſcharaph mebophepb.* LXX. Intt. ὄφεις πετάμενοι, *Hieronymus: abſorbens volucrem*: incommodè. Sunt Hydri, aut Cherſydri volantes, quales quotannis in Ægyptum veniunt è Nubia, & quos niſi Ibes abſumerent, peſtiferos experirentur Ægyptii. Vide *Sam. Bochartum* Hieroz. P. 2. LIII. c. 13.

30. *Paſcentur tenuium primogeniti*] רעו בכורי דלים *rehou bchore dallim.* Eximii, in ſuo gegenere, aliquando dicuntur primogeniti, ut Job. XVIII, 13. Hic verò *tenuium primogeniti* vocantur incolæ meridianorum Judææ finium, incurſionibus Philiſthæorum, Idumæorum, Madianitarum, aliorúmque Arabum expoſiti; iis præſertim temporibus, qui-

primogeniti & pauperes ſecurè requieſcent; at faciam, ut radix tua intereat fame, quæ reliquias tuas occidet. 31. Ulula, ô porta, exclama ô urbs; colliqueſcat tota Palæſthina; nam ab Aquilone venit fumus, nec ſolitariua erit, temporibus ei præſtitutis. 32. Quid dicent legati gentis? *Hoc*, *nempe*, Jehovam fundaſſe Sionem, atque in eo confidentes futuros pauperes populi ejus.

Prædi-

tur neceſſariis, ad vitam ſuſtentandam, adeóque videant ſobolem ſuam exſtingui. 31. Ululate & clamores tollite Urbes Palæſtinæ; nam ab Aquilone fumus urbium incenſarum tollitur, nec hoc ſolo malo, tempore præſtituto, premeris. 32. Quid verò dicent Prophetæ veſtri? Creatorem facturum ut pauperes & pii Jeroſolimitani? Nimirum, confugiendum ad Deum, qui in monte Sione Templum ſuum poſuit, cujus cauſâ poterunt boni, pauperes licet, confidenter Jeroſolimæ vivere, & neceſſariis tutò frui.

1. Oratio

bus regnum Judæ ab Iſraëlitis, ac Syris, tum etiam ab Aſſyriis premebatur. Ceterùm ורעו *rahou* ambiguum eſt, cùm ſignificare queat, *paſcent greges ſuos*, vel *ipſi paſcentur*, qui antea, paſtu deſtituti, ob vicinorum latrocinia, fuerant. Poſteriore ſenſu intellexerunt LXX. Intt. & Vulgatus, quorum priores habent βοσκηθήσονται πτωχοὶ δι' αὐτοῦ, alter verò *paſcentur primogeniti pauperum*.

Faciam ut radix tua intereat fame] Voce שרש *ſchoreſch* ſignificatur propriè *radix* plantæ, quæ cùm interit, tota planta moriatur neceſſe eſt. Ergo cùm dixit Deus facturum ſe, ut fame *radix* Philiſthæorum prorſus interiret, perinde eſt, ac ſi diceret, ſe penitus eam gentem exſtirpaturum. Quod cœpit facere *Hezekias*, deinde abſolverunt varia Philiſthæorum adverſa, fames &c.

Quæ reliquias tuas occidet] *Et reſiduum tuum occidet*; nempe, fames. At Vulgatus ad Deum refert, cùm habeat *interficiam*, licèt ſit יהרג *occidet*. Meliùs LXX. ἀνελεῖ, ſed viciſſim rectè antea Vulgatus: *interire faciam* והמתי *hamathi*, malè verò Græci ἀνελεῖ. Quæ, ut & ſimilia, notanda ſunt, ut meminerimus, quàm parum Grammaticæ obſervantes fuerint.

31. *O porta — ô urbs*] Sat notum eſt שער *ſchahar*, portam ſumi pro *urbe*. Itaque perinde eſt, ac ſi repetitum fuiſſet nomen עיר *hir*, urbs. Rectè *Hieronymus* habet: *ulula porta*, *clama civitas*.

Colliqueſcat tota Palæſthina] נמוג פלשת כלך *namog Phleſcheth chullech* Videtur ſubaudiendum תהי *thehi* & legendum נמוגה *nmogah*, liquefacta. LXX. Intt. qui habent πόλεις addunt τεταραγμέναι, incommodè. *Hieronymus*: *proſtrata eſt*, non ſatis aptè. Sed legiſſe videntur נמוגה quomodo legendum eſt, ſive referatur ad *urbem* עיר, ſive ad Palæſthinam פלשת, quia utraque vox eſt fœminini generis. Notum eſt מוג *moug*, eſſe propriè *ſolvi*, *liqueſcere*, & metaphoricâ notione, pro eo quod eſt viribus deſtitui præ timore.

Ab Aquilone fumus venit] *Fumus* hìc ſumi videtur pro ira, ut Pſ. XVIII, 9. & 2. Sam. XXII, 9. ubi conjunguntur: *adſcendit fumus in ira*. Vates Hezekiam iratum ab Aquilone venientem in Philiſthæos, nam Jeroſolima eſt aquilonaris pleræque Philiſthæorum terræ, deſcribit.

Nec ſolitarius erit] Poteſt res intelligi de Hezekiæ exercitu, aut futurum erat, ut Rex Judæ ſolus non eſſet; aut, ſi mavis, de aliis Philiſthæorum hoſtibus, aliunde eorum agros invadentibus. Utrum aptius ſit poſſet nos uberior hiſtoria docere; verùm nullam habemus.

32. *Quid dicent*] Aut *quid reſpondebunt* מה יענה *mah jahaneh*, quid reſpondebit, nempe, quiſque legatorum.

Legati gentis] מלאכי גוי *malache goi* LXX. Intt. βασιλεῖς ἐθνῶν, quaſi legiſſent מלכי *malche*, à מלך *melech*, rex. *Aquila* & *Theodotion*, βασιλεῦσι ἔθνους. *Symmachus* ἀγγέλοις, & Vulgatus: *nuncüs*. Crediderunt ל excidiſſe, aut ſubaudiendum eſſe.

Hoc, *nempe*] Quæ verba ſupplevimus, quia videntur ſequentia eſſe reſponſum, quod fieri oportebat legatis Philiſthææ gentis; aut quod iis à Judæis dicendum erat, quærentibus quâ fiduciâ bellum ſibi inferretur; nempe, rem ſuſceptam fuiſſe à fretis Deo Iſraëlis; quamvis opibus tunc temporis non abundarent, quas profuderat Achazus, in conciliandâ ſibi Aſſyriorum Regis gratia.

Prædi-

Prædicuntur calamitates Moabitarum.

1. ORatio in Moabitas. Cùm noctu vaſtata eſt Har Moabi; ut cùm de nocte direpta eſt Kir, Moabus ſiluit. 2. *Sed* adſcendet in Ædem *Dei ſui* & Dibonem in edita loca, ut Nebuntem lacrimis proſequatur, & propter Medebam Moabus ululabit. In omnibus capitibus erit calvitium, & omnis barba radetur. 3. In ejus viis accincti erunt *homines* ſacco, in tectis ſuis, inque foris tota ululabit, *atque* in lacrimas ſolve- CAPUT XV.

PARAPHRASIS.

1. ORatio in Moabitas, Iſraëlis vicinos. Cùm noctu ab hoſtibus capientur urbes & Har, & Kir Moabitarum urbes, vix mutire audebunt; ne ſe hoſtibus prodant, aut ne eorum iram in ſe augeant. 2. Confugient in Ædes Deorum ſuorum, cladeſque Dibonitarum, & Nebuntinorum & Medabæorum deflebunt. Erit apud eos publicus luctus, quo omnes & capillos & barbam deponent. 3. In viis publicis nemo occurret niſi capillis & barba tonſus, ac ſacco veſtis loco accinctus. Audietur undequaque ululatus, nec ullus

COMMENTARIUS
In CAPUT XV.

1. O*Ratio in Moabitas*] משא מואב *maſchah Moab*, pro על מואב *hal Moab.*

Cùm noctu &c.] Si exſtaret hiſtoria Moabitidis eorum temporum, poſſemus dicere quò hæc reſpiciant; at cùm nos prorſus deficiat, omnia ſint obſcura neceſſe eſt. *H. Grotius* putabat, quæ Propheta Moabitis minatur, contigiſſe Salman-eſeri operâ; at multò malim ea differre ad ætatem Nebuchadneſaris, quandoquidem eadem Moabitis prænunciat Jeremias & ſæpe iiſdem ferè verbis, Vaticiniorum ſuorum C. XLVIII. quod cum hoc conferatur. Contigerunt autem aliquamdiu puſt exſcidium Jeroſolimæ, ut ad Jeremiam oſtendemus.

Har] ער *har.* Urbs nota Moabitidis ad Arnonem fluvium, quæ videtur poſtea à Macedonibus dicta Ἀρεόπολις, quaſi ער *har* idem fuiſſet ac Ἄρης. *Euſebius* in locis: Ἄρ νῦν ἐστὶ Ἀρνωνᾶ, παρὰ δὲ τοῖς ο´ Νὴρ ὀνομάζεται: *Hieronymo* interprete: *AR, locus vel oppidum Arnonis, quod à LXX. per extenſam vocalem ἦρ dicitur.* Ejus meminere etiam in *Arnon* & in *Moab*, ſub nomine Ἀρεοπόλεως. Poſteriore loco confundunt eam cum Rabbath-Moab; quo nomine ſignificabatur maxima urbs ac Metropolis Moabitidis. *Aquila* & *Symmachus* habent hìc πόλις quaſi legiſſent עיר *hir*, *Theodotion* & Vulg. Ἄρ.

Conticuit] נדמה *nidmah*, quod adfine eſt verbo דום *ſilere*, quieſcere. LXX. Intt. ἀπολεῖται, quæ eſt interdum ſignificatio verbi דמה. Vulgatus *conticuit.* Videtur re verâ opponi ſilentium ejulatui vers. 2.

Kir] קיר quod LXX. Intt. τὸ τεῖχος, & Latinus: *murus.* Videtur tamen aliis Intt. eſſe proprium nomen, ut ſit eadem urbs, quæ Kircheres dicitur Jerem. XLVIII, 31.

2. *Dei ſui*] Hoc ſupplevimus, quaſi integra loquutio fuiſſet בית אלהיו *beth elohav* quia בית *bajith* non eſt nomen loci, & quæ ſequuntur ſuadent agi de loco Deo conſecrato.

Dibonem] דיבון *Dibon*, de qua *Euſebius*, poſt cognominem urbem memoratam quæ fuit una ex Iſraëlis ſtationibus in deſerto: ἔςι δὲ ἄλλη καὶ ἔτι κώμη παμμεγέθης παρὰ τὸν Ἀρνωνᾶ, ἣ τὸ παλαιὸν ὑπῆρ τῶν υἱῶν Μωὰβ καὶ μετὰ ταῦτα Σηὼν τῷ Ἀμοῤῥαίῳ· οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἀπέλαβον καὶ γέγονε φυλῆς Γάδ. μέμνηται δὲ αὐτῆς Ἡσαΐας ἐν ὁράσει τῇ κατὰ τῆς Μωαβίτιδος, καὶ Ἱερεμίας: *Hieronymo* Interprete: *eſt & alia Dibon villa pergrandis, juxta Arnonem, quæ cum priùs fuiſſet filiorum Moab, & poſtea Sion, Rex Amorrhæorum, jure belli, tenuiſſet, à filiis Iſraël capta atque poſſeſſa in partem venit filiorum Gad. Meminit hujus Hieremias, & Iſaias in viſione contra Moab.* Iterum incidit in manus Moabitarum, cùm decem Tribus in captivitatem abductæ ſunt. Quod de multis urbibus, quarum hìc mentio fit, dicendum.

Ut Nebuntem &c.] *Ad fletum ſuper Nebo. Euſebius:* Νεβὼ, πόλις ἦν Ῥουβὴν ἐν χώρᾳ Χαναὰν, ἧς καὶ Ἡσαΐας μέμνηται ἐν ὁράσει κατὰ τὴν Μωαβίτιδος καὶ Ἱερεμίας, *Hieronymo* interprete: *Nabo, civitas filiorum Ruben, in regione Galaad* (meliùs quàm Chanaan) *cujus meminit Iſaïas, in viſione contra Moab & Hieremias.* Cap. XLVIII. 1. & 22.

Medebam] *Euſebius:* Μηδαβὰ, πόλις ἣ μέχρι νῦν ἐςὶ τῆς Ἀραβίας, Μηδαβὰ τις ἔτι νῦν καλουμένη πλησίον Ἐσεβών. *Hieronymus: Medaba usque hodie urbs Arabiæ, antiquum nomen obtinens, juxta Eſebon.*

Calvitium] Non ex morbo, ſed ex tonſura. Indicium fuit luctûs. Vide Jerem. XLVIII. 17.

3. *In lacrimas ſolvetur*] יורד בבכי *jored babbechi*, deſcendens in fletu, quaſi reſolveretur in lacrimas, ſeu ita liquefieret, ut lacrimis ſuis abſumeretur. Legendum videtur יורדה *joredah*, participio fœminino, nam ejusdem generis ſunt antecedentia ſuffixa. Miſcentur tamen hìc paſſim genera, quia nunc ratio habetur *urbis*, nunc verò *hominum*, in unu eodémque commate.

4. *Cheshon*] חשבון *hheſchbon. Euſebius:* Ἐσεβὼν, πόλις Σηὼν τοῦ Ἀμοῤῥαίου ἐν γῇ Γαλαὰδ, ἣν ἔλαβεν ἐκπολεμήσας τὸν βασιλέα Μωάβ. μέμνηται αὐτῆς Ἡσαΐας ἐν ὁράσει κατὰ τῆς Μωαβίτιδος. καλεῖται νῦν Ἐσβοὺς ἐπίσημος πόλις τῆς Ἀραβίας ἐν ὄρεσι τοῖς ἀντικρὺ τῆς Ἱεριχοῦς, κειμένη ὡς ἀπὸ σημείων κ´. τοῦ Ἰορδάνου. *Hieronymus* habet: *Eſebon, urbs Sion*

 Regis

ſolvetur. ✝. Elhale, vóxque earum audietur Jahatſam usque, ideóque armati Moabi vociferabuntur; anima ejus malè habebit.

5. Cor

ullus erit, qui non ejulat. 4. Clamores Chesbonitarum atque Elhalenſium audientur. Jahatſum usque Moabi etiam armati vociferabuntur, quamvis milites non ita facilè aliorum morte ereptorum moveri ſoleant, propter mala, quibus opprimentur.

5. Quin

Regis Amorrhæorum, in terra Galaad, quæ, cùm fuiſſet antè Moabitarum, ab Amorrhæis, jure belli poſſeſſa eſt. Meminit hujus Hieremias, Eſaias quoque, in viſione contra Moab. Porrò nunc vocatur Esbus; urbs inſignis Arabiæ, in montibus, qui ſunt contra Hiericho, viginti à Jordane millibus diſtans.

Elhale] Iidem: Ἐλεάλη, πόλις ἐν τῇ Γαλαὰδ τῶν Ἀμοῤῥαίων, ἣ γέγονε φυλῆς Ῥουβὶμ, ἧς μέμνηται Ἡσαΐας ἐν ὁράσει κατὰ τῆς Μωαβίτιδος. κεῖται καὶ ἐν Ἱερεμίᾳ καὶ σώζεται εἰς ἔτι νῦν κώμη μεγίστη, ἐν πρώτῳ σημείῳ ἀπέχουσα τῆς Ἐσβοῦς: *Eleale, civitas Amorrhæorum in Galaad, quæ cecidit in ſortem tribus Ruben. Meminit hujus & Eſaïas, in viſione contra Moab & Hieremias. Sed & uſque hodie villa grandis oſtenditur in primo ab Esbus milliario.*

Jahatſam uſque] Iidem: Ἰεσσὰ, ἔνθα Σηὼν βασιλεὺς τῶν Ἀμοῤῥαίων ἐπολεμεῖτο. μνημονεύει καὶ αὐτῆς Ἡσαΐας ἐν ὁράσει κατὰ τῆς Μωαβίτιδος. κεῖται καὶ ἐν Ἱερεμίᾳ, καὶ δείκνυται νῦν μεταξὺ Μηδαβὰμ καὶ Δηβοῦς: *ubi adversùs Sion, Amorrhæorum Regem, dimicatur. Meminit hujus Eſaias, in viſione contrà Moab, ſed & Hieremias, & uſque hodie oſtenditur inter Medabam & Deblathaïm.* At Hieronymus ad hunc locum: *Urbs Jaza mortuo mari imminet, ubi eſt terminus provinciæ Moabitarum.* Quod diſſentit à ſuperioribus & à veritate, ut opinor, nam יהץ Jahatſam fuiſſe in finibus regni Sichonis, ad Arnonem torrentem, colligere poſſumus ex Num. XXI. 23. Meliùs *Grotius* ad extremos usque fines, ad ortum, nempe, ubi Jahtſa, interpretatur. Neſcio tamen an verè conjiciat *Zizam* hanc dictam *Ptolemæo*, ſitus enim non ſatis conſentit. *Medaba* & *Dibon* eodem in tractu fuere, non ad mare mortuum. Bethlemitico Aſcetæ per omnia fidere tutum non eſt; nec ſcio an rectè mutarit Δηβοῦς in *Diblathaim*, de quo Jerem. XLVIII. 22. Minùs diſtat *Debus* à voce *Dibon*.

Armati Moabi] חלוצי מואב *hhaloutſe Moab.* Propriè ſic dicuntur *expediti*, nempe, milites. Vide Num, XXXII, 21, 27. LXX. Intt. ἡ ὀσφὺς & vox quidem Hebraïca *lumbos* etiam ſignificat, ſed loco non convenit. *Hieronymus* meliùs *expedit.* Sic *Aquila* ἐξωμοι & *Symmachus* εὔζωνοι.

5. *Cor meum* &c.] Hoc eſt, ex animo exclamabo. Vide Jerem. XLVIII, 31.

Profugi ejus Tſoharem uſque] בריחיה עד צער *bribbeab had Tſohar.* Verba obſcuriſſima, ut & ſequentia. LXX. Intt. ἡ καρδία τῆς Μωαβίτιδος βοᾷ ἐν αὐτῇ ἕως Σηγὼρ, quaſi pro בריחיה legiſſent tantùm בה *bah*, in ea. Vulgatus: *vectes ejus uſque ad Segor*, & certum eſt voce בריחים *bribhim*, vectes tranſverſarios ſignificari. Sed quid hoc ad rem? Sequutus ſum eorum ſententiam, qui interpretantur *profugos* à verbi ברח poteſtate, quà *fugere* ſignificat, ut deſignentur profugi, qui ex interiore Moabitide lacum Aſphaltiten versùs ſugerent, quaſi illinc in Judæa perfugium quæſituri, ut in ejus ſolitudinibus laterent. Hæc enim omnia, poſt captam Joroſolimam & abductum in Babylonium populum Judæ futura erant, quod magis ac magis è ſequentibus liquebit.

Sunt inſtar juvencæ triennis] עגלת שלישיה *beglath ſchliſchijah* LXX. Intt. δάμαλις γάρ ἐστι τριετής, ſed Jerem. XLVIII. 34. ἀγγελίαν σαλισία, quaſi eſſet nomen proprium. Vulgatus: *vitula conternans.* Aut legerunt עגלה *beglah*, in ſtatu abſoluto, aut conſtructum pro abſoluto eſſe putarunt, quod minùs veriſimile. R. *Salomo Jarchi* cenſuit, ſubaudiendum ילדה *jelidah*, genita, ut intelligatur *juvenca tertio partu matris nata*, quam vult eſſe robuſtiorem; ſed cùm res ſit incerta, oporteret etiam vocem legi in ſtatu abſoluto. Eorum ſententiæ accedimus, qui putant, *juvencam trimam* ſignificari. Sed quò referetur *juvenca triennis*? LXX. Intt. referre videntur ad Moabitidem. *Hieronymus* verò ad Tſoharem, ex traditione Hebræorum, quam ſic refert ad Gen. XIX. in Quæſtionibus Hebraïcis. *Quæritur*, inquit, *quare* cùm *primùm fugæ montis Segor prætulerit* (Lotus) *& eam in habitaculum ſuum voluerit liberari; nunc de Segor rurſum ad montem migret? Reſpondebimus veram eſſe Hebræorum conjecturam de Segor, quòd frequenter terræ motu ſubruta*, Saliſa *adpellata ſit, timueritque Lot dicens: ſi cùm ceteræ adhuc urbes ſtarent, iſta ſæpe ſubverſa eſt, quantò magis nunc, in communi ruina, non poterit liberari?* Mera ſunt iſta commenta Judæorum, qui ut locum Scripturæ interpretentur, fabulam, ſi opus ſit, fingunt. Re verà profugi Moabitarum dicuntur *vitula triennis*, hoc eſt, inſtar vitulæ trimæ; nam paſſim ſupplendum כ comparationis ut omnes norunt. Hoc quidem admittit *Sam. Bochartus* Hieroz. P. I. Lib. II. c. 41. ſed vult ſic verba connecti: *Cor meum clamat* (id eſt *ego clamo*) *ſicut vitula triennii.* Tum adfert, ut *vocem ſuſtulerunt à Tſohare ad Choronajimos, inſtar vitulæ triennis.* Sed hæc ipſa oſtendunt referri poſtrema verba oportere ad Moabitas, qui hic deſcribuntur mugientes inſtar vitulæ trimæ, quæ tum eſt robuſtiſſima & vehementiſſimè mugit; nam in eo pecudum genere βαρύτερον φθέγγονται αἱ θήλειαι τῶν ἀῤῥένων, ut ait *Ariſtoteles.* Vide *Bochartum* loco indicato.

Non clivum Luchithi &c.] *Nam adſcenſus Luchith adſcendet in eo, nam* (in) *via Choronajim clamorem fractionis excitabunt.* De clivo Luchithi, ſic *Euſebius*: Λουιθ, μεταξὺ Ἀρεοπόλεως καὶ Ζοόρων, κώμη νῦν καλουμένη Λουιθ. Hieronymus: *Luith, hujus meminit Eſaias, & eſt uſque hodie vicus inter Areopolim & Zooram, nomine Luitho.* Zoara, ſeu Segor fuit

ad

5. Cor meum propter Moabum clamabit, proſugi ejus Tſoharem usque *ſunt inſtar* juvencæ triennis, nam clivum Luchithi flentes adſcendent, & in via Choronajimorum clamorem cladis excitabunt. 6. Aquæ Nimrimorum deſolatæ erunt, quia aruerit fœnum, deeritque tenuis herba, nullus erit viror. 7. Propterea reliquum *nihil* faciet *hoſtis* & de-

5. Quia & ego, propter Moabitarum calamitates, ex animo ejulatum edam, cum eos Tſoharum fugere videbo, inſtar juvencæ triennis boantis, nam flentes clivum Luchiti clivum adſcendent, & in via Choronajimorum ejulatibus ſuis calamitatem ſuam teſtabuntur. 6. Aquæ Nimrimorum deficient, areſcetque fœnum, & omnes tenuiores plantæ aruerunt, nec ullus viror in terra erit. 7. Itaque hoſtis fines Moabitarum ingreſſus nihil reliqui faciet, omniaque in Babyloniam auferet, etiam

ad orientalem ripam lacûs Aſphaltitæ, ut oſtendimus in Diſſertatione *de ſtatua Salina*, T. V.

Et in via Choronajimorum] כי דרך חרנים *chi derech Choronajim*, perinde eſt ac ſi ſcriptum eſſet ובדרך *oubderech*, non enim ratio redditur proximè ſuperiorum, ſed comparationis Moabitarum ejulantium cum vitula mugiente.

Clamorem cladis excitarunt] זעקת שבר יעערו *zaḣakath ſcheber jehoberou*. LXX. Intt. βοὴ σύντριμμα καὶ σεισμὸς non ſatis aptè. *Aquila* meliùs κραυγὴν συντριμμοῦ (pro quo perperam συντρίμματος laudatur) ἐξαναχεροῦσιν; habet enim Latinus *clamorem contritionis levabunt*: hoc eſt, excitabunt ubique clamores quibus acceptam à Babyloniis cladem lugebunt. יעערו alii putant eſſe pro יערערו *jehoreron* quomodo à עור *hour* formatur Futurum *Piel*. Conjiciunt & ירעעו *jerohahou* à רוע, repetita radicali, ut Eſaiæ c. XVI, 10. Prius malim, ut ſit Librarii mendum pro יערערו *jehoreron*. שבר *ſcheber*, quod eſt propriè *fractio* non rarò *cladem* ſignificat, quâ animi & vires franguntur, ut Hamos. VI. 6.

6. *Aquæ Nimrimorum*] מי נמרים *me Nimrim*. *Euſebius*: Νεμηρὶμ Ἠσαΐας ἐν τῇ ὁράσει κατὰ τῆς Μωαβίτιδος, καὶ Ἱερεμίας. καὶ νῦν ἔστι κώμη Βενναμαρὶμ ἐν βορείοις Ζοάρων. Hieronymus: *Nemrim, cujus meminit Iſaias, in viſione contra Moab, & Hieremias. Nunc autem eſt vicus nomine Benamerium, ad ſeptemtrionalem plagam Zoara*. Crediderim legendum in *Euſebio* Μηναμερὶμ, & Latinè *Menamerim*, frequenter enim μ & β in MSS, ita ſimilia ſunt, ut diſtingui vix poſſint.

Deſolatæ erunt] משמות יהיו *mſchammoth jihjou*, deſolationes, vel ſolitudines erunt. Deſerentur propter aquæ, ac proinde pabuli penuriam, cùm utroque abundare ſolerent. Quæ calamitas, à cœlo augebitur, direptionibus hoſtium.

7. *Reliquum nihil faciam*] יתרה עשה *jitbrah haſchah*. Supplevimus לא *lo*, non & אויב *ojeb*, hoſtis, quæ neceſſaria ſunt ad ſenſum conſtituendum. Desertâ ab incolis urbe, hoſtes omnia auferent. LXX Intt. μὴ καὶ οὕτως μέλλει σωθῆναι: ſine ſenſu, & nullâ ratione habitâ verborum Hebraicorum. *Hieronymus* nihilo meliùs: *ſecundum magnitudinem operis*.

Depoſitum ejus] פקדתם *pheḣudatham*, depoſitum eorum; nempe, incolarum urbis. Uſi ſumus ſingulari, perſpicuitatis cauſâ, ut & in priore voce; ſed Hebræi paſſim numeros miſcent. Oppidani fortè pecunias ſuas terræ commiſſuri erant, quas, latebris inventis, avecturi erant Babylonii. Latinus: *& viſitatio eorum*:

Ad vallem ſalicum deferet] על נחל הערבים ישאום *hal nahhal haharabim jiſſchaoum* LXX. Intt. ἐπάξω γὰρ ἐπὶ τὴν φάραγγα Ἄραβας καὶ λήψονται αὐτήν. *Torrentem ſalicum*, habet *Hieronymus*, & in Commentario ad hunc locum: *pro ſalicibus in Hebræo legimus*, inquit, ARABIM, *quod poteſt & Arabes intelligi, & legi ORBIM, id eſt, villa in finibus eorum ſita; cujus à pleriſque accolæ in monte Oreb Eliæ præbuiſſe alimenta dicuntur; quod nomen, propter ambiguitatem, transfertur & in* corvos, *atque* occidentem *locáque* campeſtria. *Eſt autem ſenſus: juxta morbi magnitudinem, erit viſitatio. Viſitationem hic non pro remedio, ſed pro plaga accipe —— Torrentem ſalicum Babyloniæ accipe flumina, de quibus David*: in ſalicibus in medio ejus ſuſpendimus organa noſtra, *ſive vallem Arabiæ*, per *quam pergitur ad Aſſyrios*. Locus Pſ. CXXXVII, 2. reverà huc facit & *vallis ſalicum* aptè dicitur Babylonia; quæ, Euphratis pluribus alveis ſecta, aptiſſima erat ejusmodi arboribus alendis. Hinc etiam ſatis liquet agi de cladibus, quas Nebucadneſar Moabitis illaturus erat. Ceteroqui nomen *Arabum*, aut *Orbitorum* quod memoratur in Hiſtoria Eliæ 1. Reg. XVII, 4. nihil ad rem facit; nam ad eos, quicumque ſint, non ſunt ablatæ Moabitarum opes. Fuit quidem mons חרב *hhoreb* in Arabia, ſed nihil facit ad ערבים *Harbim*, nec Elias latuit ad ullum ejus nominis montem, ſed ad torrentem Cherith

8. *Eglajimos uſque*] אגלים *Eglajim*, de qua urbe ſic *Euſebius*: Ἀγαλλείμ, καὶ νῦν ἔστιν Ἀιγαλλεὶμ κώμη πρὸς νότον Ἀρεοπόλεως, διεστῶσα σημείοις η'. *Agallim, hujus meminit Eſaias, in viſione contra Moab. Eſt autem Agallim vicus ad auſtralem partem Areopoleos, diſtans ab ea millibus octo*. Convenit ſitus.

Beer-Elimos] באר אלים *beer-elim*. Videtur eſſe puteus, aut locus ſitus ad puteum, de quo Num. XXI, 16, 17, אלים hîc dicuntur, qui illic שרים *principes*, quæ eſt etiam ſignificatio non infrequens vocis אלים Vide Pſ. XXIX, 1. Locus is fuit ad ſeptentrionem Areopoleos.

9. *Aquæ Dimonis*] מי דימון *me Dimon* LXX. Intt. τὸ ὕδωρ τὸ Δειμών. Sed Latinus *Dibon*. *Euſebius* & *Hieronymus* in locis vocant etiam Διβὼν aut Δειβὼν, mendosè, quia in MSS. β & μ ſæpe miſcentur. Fuit, tempore *Euſebii*, κώμη παμμεγέθης παρὰ τὸν Ἀρνῶνα *villa prægandis ad Arnonem*.

Replebuntur ſanguine] מלאו דם *maleou dam* Putat *Grotius* adludi ad vocem דימון *dimon* ſed obſtat interpoſitum י quod oſtendit deducendam vocem à דום *doum*, non à דם *dam*. *Hieronymus*

L 3

Digitized by Google

depoſitum ejus ad vallem ſalicum deferet. 8. Circumivit clamor ad fines Moabi, ululatus ejus eſt Eglajimos usque, & Beer-Elimos. 9. Aquæ Dimonis replebuntur ſanguine; imponam enim, *quaſi malorum* acceſſiones, elapſis Moabi, & reliquiis terræ leones.

CAPUT XVI.

1. MIttite agnum dominatori terræ, è Petra Deſerti, ad montem filiæ Sionis. 2. Inſtar avis vagæ, nido emiſſæ, erunt filiæ Moabi, *ad* vada Arnonis. 3. Advocato

etiam apud eum depoſita. 8. Clamores audiuntur, usque ad ultimos Moabitidis fines, Eglajimos usque, & Beerelimos. 9. Aquæ Dimonis ſanguine adcolarum rubebunt; accedent enim nova mala, à leonibus, qui magno numero ex Arabia deſerta in Moabitidem venient & reliquos Moabitas deglutient.

PARAPHRASIS.

MIttite, ô Moabitæ, è Petra Deſerti Jeroſolimam ad Dominum eorum eumdémque Regem Judæorum. 2. Moabitides puellæ ad vada Arnonis, inſtar avium territarum, fugient. 3. Advo-

ronymus ad hunc locum aliter ſentit de nominibus *Dibon* & *Dimon*: *Ne quis Scriptoris vitium putet*, inquit, *& errorem emendare dum vult faciat; una urbs & per M & per B ſcribitur. E quibus Dimon* ſilentium *interpretantur*, *Dibon* fluens. *Indito utroque nomine, propter latices, qui* taciti *fluant, uſque hodie indifferenter &* Dimon *&* Dibon, *hoc oppidulum dicitur.* Verum eſt דוב *doub*, apud Chaldæos, eſſe fluere, ut זוב *zoub* apud Hebræos; ſed crediderim potiùs duo fuiſſe loca, quorum nomina ſint confuſa poſtquàm alter periit; idque eo faciliùs, quòd adfinis ſit utriusque prolatio.

9. *Quaſi malorum acceſſiones*] נוספות *noſaphoth*, additiones; quales ſunt, præter hoſtilem vaſtationem, incurſiones leonum. LXX. Intt. habent Ἄραβας, latrocinia, nempe, exercentes; quod verum eſſe poteſt, ſed non eſt vocis propria ſignificatio. Vulgatus meliùs *additamenta*.

Elapſis Moabi & reliquiis terræ leones] לפליטת מואב אריה *liphletath Moab arieh*, evaſioni Moabi leonem; hoc eſt, iis qui è Babyloniorum manibus evaſerint, leones. LXX. Intt. καὶ ἀρῶ τὸ σπέρμα Μωὰβ καὶ Ἀριὴλ abſurdè. *Hieronymus* rectiùs *qui fugerint de Moab leonem*, ex Arabia, nempe, deſerta.

Et reliquiis terræ] ולשארית אדמה *veliſcheerith adamah*, & reliquiis terræ, ut habet *Hieronymus*. LXX. Intt. καὶ τὸ κατάλοιπον Ἀδαμά.

COMMENTARIUS
In CAPUT XVI.

1. MIttite agnum dominatori terræ] Hic locus, ut multi alii, oſtendit, ut vulgò Interpretes putant, etiam Chaldæus, Prophetas interdum, abrupto veluti orationis filo, ad alia ſe ſe proripere; quæ ſunt è re ipſa, non ex ſerie orationis, intelligenda. Talia ſunt etiam ex eorumdem ſententia, quæ dicuntur vers. 6. nec connecti poſſunt cum proximè antecedentibus, ſed cum hoc verſu. Probè videtur adnotaſſe ad hunc locum *Grotius*, olim Moabitas ſolitos ad Davidem mittere munus, ut habemus 2. Sam. VIII, 2. Deinde etiam ad Reges Iſraëlis, ad Achabum usque, ut eſt 2. Reg. VIII, 4. ubi agni & verveces à Rege Moabitarum miſſi dicuntur. Hìc autem, extincto Iſraëlis regno, jubet Propheta, ut putat vir ſummus, Moabitas id tributum Hezekiæ perſolvere; nam non eſt referendum quod hic & vers. 5. habetur ad vaſtatæ Moabitidis tempora, de quibus antea, & poſtea Propheta, cùm nullum eſſet regnum Judæ futurum. Plures de Meſſia agi volunt, ad quem agnoſcendum Propheta Moabitas hortetur. Crediderim, è re ipſa, ſignificari Chaldæos, qui Jeroſolimam invaſerant, ad quos mittendi muneris Propheta Moabitis auctor eſt; non in eorum gratiam, ſed Judæorum, qui ad eos profugerant; ne Chaldæi eos per Moabitidem inveſtigarent, & in Babyloniam abducerent.

Mirum eſt LXX. Intt. nullâ ratione habitâ verborum vertiſſe, ἀποστελῶ ὡς ἑρπετὰ ἐπὶ τὴν γῆν. Paullò meliùs *Hieronymus*: *emitte agnum, dominatorem terræ*. Sed hæc quoque ſine ſenſu. מושל hìc eſt pro למושל *lmoſchel*, nam paſſim ל ſupplendum. Vide *Noldium* in Exemplis Ellipſeos ad ſignif. XLIV. Nec negat *Hieronymus* poſſe verti *dominatori*. Intelligitur ex hac ſententia Chaldæus exercitus aliquamtisper, poſt captam Jeroſolimam, in Judæa moraturus.

E Petra deſerti] מסלע מדברה *miſſelah midbarah*. Meliùs putat *Grotius* poſſe verti: de *Petra ad deſertum*, quaſi ה in מדברה eſſet ſignum motùs ad locum, ut intelligas hæc imperari Moabitis omnibus, quorum fines è Petra, ab Idumæis poſſeſſi, ad deſertum Jordanis pertingebant. Attamen tam frequenter urbs hæc vocatur *Petra deſerti*, ut malim τὸ ה eſſe paragogicum, aut, ſi quis malit, delendum. Nec ſat commodè מדברה *midbarah* refertur ad deſertum Jordanis, cùm Petra cincta eſſet undecumque deſertis locis. De Petra Deſerti egit multis *Sam. Bochartus*. Phalegi Lib. I. c. 44. & pluribus etiam *Hadr. Relandus* in Palæſtina Illuſtrata, Lib. III. ubi vir doctus putat,

3. Advocato concilium, fac decretum, fac ut metis inſtar, umbrâ tuâ, ipſo meridie, expulſos occultes, nec vagos reveles. 4. Habitent apud te expulſi mei, ſis, ô Moabitis, eis latibulum contra vaſtatorem; deſinet enim is, qui *eos* emulget, deficiet vaſtatio, abibit è terra qui *eam* conculcabat. 5. Ponetur ſella, in benignitate, inſidebit ei fideliter in tentorio Davidis, judex qui jus quæret & juſtè *judicare* properabit.

6. Au-

3. Advocate concilium, déque ejus ſententia, occultate profugos, vel ipſo meridie, nec vagos hoſtibus tradatis. 4. Habitent profugi Iſraëlitæ, ô Moabitis, apud te latibulum, contra eos, qui eorum patriam vaſtarunt, deſinentque eos ſpoliare, & calcare eorum agros. 5. Tum demum, apud Iſraelitas, ſedebunt judices, in urbe, in qua habitavit David, & finem litibus imponet juſtâ ſententiâ prolatâ.

6. No-

tat, nos perperam apud *Euſebium* in locis Hebraicis, in voce *Cades-barne*, verba hæc emendari voluiſſe ἱερᾷ πόλει τῆς Παλαιστίνης & legi τῆς Ἀραβίας. Mutari non vult, quia, ut putat, *Palæſtina tertia* ea regio dicta eſt, tempore Synodi I. Nicænæ, quod colligit ex ſubſcriptionibus Epiſcoporum. *Hieronymus* etiam *Aılath* collocat *in extremis finibus Palæſtinæ*. Ubi *Euſebius* habebat tantùm ἐν ἐσχάτοις. *Palæſtinæ* delendum etiam cenſuimus, quod vult vir eruditus retineri, quòd intelligatur *Palæſtina tertia*. At addi debuiſſet ut ubique *tertiæ*; quis enim potuit ſcire Palæſtináne ſecunda, an prima, aut tertia ſignificaretur, niſi aliunde ſitum ejus urbis teneret? Ad ſubſcriptiones Synodi Nicænæ I. quod adtinet, eas nequaquam æquales Synodo haberi, ſed recentiores multò & nominibus commenticiis refertas eſſe paullò eruditioribus notum eſt. Ejus rei indicium eſt ipſa mentio Palæſtinæ tertiæ, docuit enim *Guid. Pancirolus* Cap. CVII. ad notitiam Imp. Orientalis, Palæſtinam ſub Gratiano, in duas Provincias diviſam fuiſſe; ſiquidem Theodoſius, *in utraque Palæſtina*, Judæorum Synedria, ſeu Seniorum, ac Magiſtratuum Collegia fuiſſe ſcribit in L. *Judæorum* C. *de Judæis*. Quod ſequutus eſt *Car. à S. Paulo* in Geographia Sacra Lib. XII. de Patriarchatu Jeroſolimitano. Vide & *Jac. Gothofredum* ad Leg. XLII. Cod. Theodoſiani *de Appellationibus*. Sed res non eſt tanti, ut diutiùs ei immoremur.

2. *Inſtar avis vagæ* &c.] Ad aliud, ex ſententia multorum Interpretum, ſubitò tranſit Propheta, ut diximus; non enim res geſtæ aut gerendæ, ordine à Prophetis proponuntur, quod meliùs Hiſtorici faciunt; ſed per ambages Angelorumque miniſteria, & propheticum ſententiarum tormentum præcipitant liberum ſpiritum; ut potius adflati animi vaticinatio adpareat, quàm hiſtoricæ narrationis ordo. Quæ verba à Scriptore minimè laudando partim deſumta, mutavimus, prout par erat. Sententia eadem eſt horum *Hieronymi* verborum ad initium hujus Cap. *Quod interpretamur non eſt Hiſtoria, ſed Prophetia. Omnis autem Prophetia ænigmatibus involvitur, & præciſis, tum de alio loquitur & tranſit ad aliud, ne ſi ordinem Scriptura conſervet, non ſit vaticinium, ſed narratio.* Hæc diximus ex vulgari ſententia, ex qua hæc de Meſſia intelliguntur, quam tamen in medio relinquimus; quia ex conjectura non incommoda aliter locus enarrari poteſt, quam tamen conjecturam nemini obtruſam volumus.

3. *Nido emiſſa*] קן משלח *Ken miſchullabh*, pro מקן *mikken*, è nido. LXX. Intt. maluerunt ὡς πετεινοῦ ἀνιπταμένου νεοσσὸς ἀφῃρημένος. *Aquila:* πετεινὸν μεταναστεῦον, νοσσιὰ ἐξαποσταλμένη. Vulgatus: *avis fugiens & pulli de nido evolantes*. Omnia eodem fermè ſenſu.

Ad vada Arnonis] מעברות *mabbaroth*, ſubaudiendum על *kal*, ad.

3. *Advocato concilium*] *Adducito concilium*. Adloquitur ſubitò Moabitas Propheta, ut iis commendet profugos Iſraëlitas; cùm ceteri abducerentur captivi, aut mox abducendi eſſent, à præfecto Nebuchadnetſaris. Simul innuit, ideò Moabitas idem ab eo Rege paſſuros, quòd erga Iſraëlitas immiſericordes fuiſſent. Loquitur de re futura, quaſi præſente, more prophetico.

Ipſo meridie] בתוך צהרים *bthoch tſoborajim*, in medio meridiei; hoc eſt, fac ut tutò lateant, licèt poſſent inveniri, ſi quærerentur.

4. *Deſinet enim qui eos emulget*] המץ *hammets*; expreſſor, aut emulſor, hoc eſt, qui eos ſpoliat; cùm nempe, videbit Judæam vacuam, profugos, apud alias Gentes non inveſtigabit. Vocem המץ Veteres non intellexerunt. LXX. συμμαχία σου. Vulgatus: *pulvis*, quaſi legendum eſſet *hammots*. Meliùs Chaldæus: אנס prædo. Quod factum eſt, quia Nebuchadnetſar, auditâ morte patris, properavit Babylonem, mandatâ Nabuzardani curâ abducendorum captivorum, cum reliquo exercitu; qui magnis itineribus abeuntem ſequi non poterat. *Beroſus* apud *Joſephum* Ant. Jud. Lib. X. c. 11. αἰσθόμενος δὲ μετ' οὐ πολὺ τὴν τοῦ πατρὸς τελευτὴν Ναβυχοδονόσορος καταστήσας τὰ κατὰ τὴν Αἴγυπτον πράγματα καὶ τὴν λοιπὴν χώραν, καὶ τοὺς αἰχμαλώτους Ἰουδαίων τε καὶ Φοινίκων καὶ Σύρων καὶ τῶν κατὰ τὴν Αἴγυπτον ἐθνῶν συντάξας τισὶ τῶν φίλων, μετὰ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς λοιπῆς ὠφελείας, ἀνακομίζειν εἰς τὴν Βαβυλωνίαν, αὐτὸς ὁρμήσας ὀλιγοστὸς παρεγένετο διὰ τῆς ἐρήμου εἰς τὴν Βαβυλῶνα: *cùm accepiſſet paullo poſt Patris mortem Nabuchodonoſorus rebus Ægypti* (in quam expeditionem ſuſceperat, non ſine clade Ægyptiorum, ſed quam poſtea repetiit) *aliarumque gentium compoſitis, captivos ex Judæis, Phœnicibus, Syris, & Ægypti populis concredidit quibuſdam ex amicis una cum exercitu & reliquis, quæ uſui eſſe poſſent, ut abiret in Babyloniam, & cum paucis profectus, per ſolitudinem Babylonem ſe ſtitit.*

Abibit è terra] תמו *thammou*, defecerunt calcans è terra; hoc eſt, qui terram Judæam conculcaverint, ſubactâ gente abibunt.

5. *Ponetur ſella* &c.] De Meſſia hæc intelligunt, certè haud paullò meliùs ei conveniunt, quàm ulli alii, ſi poteſtatem verborum urgeamus. Poſſit tamen non abſurdè intelligi

[6]. Audivimus adrogantiam Moabi, ſuperbiſſimus eſt; ſed ſuperbiæ & elationi & iracundiæ ejus pares non ſunt vires. [7]. Idcirco ululabunt Moabitæ alii ad alios, quotquot ſunt. Ad muros Kir-chareſethæ colloquemini, ſed perculſi. [8]. Nam arva Chesbonis vaſtabuntur, *ut* & vineta Sibmæ, domini gentium frangent electas ejus vites, *quæ* usque ad Jahzerum pertigerant; erraverant per deſertum palmites ejus ſe extenderant

6. Novimus quæ ſit adrogantia Moabitarum, qui ſuperbiſſimi ſunt, ſed eorum ſuperbiam, quâ tumeut, aut iracundiam, quâ tam facilè exardeſcunt, nequaquam æquant. 7. Ideóque illi fruſtra ululabunt, nemo eorum ululatibus movebitur. Convenient ad muros Kir-chareſethæ, ut malis ſuis medeantur, ſed ita percellentur calamitatibus quas, jam tulerint, ut nihil boni ſperare queant. 8. Vaſtabuntur Chesbonenſes agri & vites

telligi Gedalja, Achikami filius, quem Judææ abeuntes Babylonii præfecerunt, & ad quem Judæi omnes, qui in patria ſupererant, aut profugerant ad vicinos, poterant tutò redire, & patrios agros, modò obſequerentur Chaldæis, colere; quod videre eſt apud Jeremiam C. XL. & ſeqq. Poſtea, perfidiâ futentium Judæorum, eſt interfectus, ut habet idem Propheta. Sed nihil obſtat quominùs de eo dici queat: *ponetur ei ſella benignè* &c. nempe, à Babyloniis, quorum quidem nomine præfuturus erat reliquiis Judæ, poteſtatem ei conceſſum iri ex legibus patriis juris popularibus ſuis dicendi, ejúsque populi æquo imperio regendi. Certè ejus poteſtatem & regimen valde probavit Jeremias Propheta, & popularibus perſuadere conatus eſt, ut ſe ſe iis ſubjicerent; quod ſi feciſſent vitam ſecuram in patria iis pollicebatur; ſed fruſtra fuerunt ejus adhortationes, apud efferatum populum.

In benignitate] בחסד *bebheſed*, hoc eſt, benefaciendi Judæorum reliquiis animo, non ut tyrannorum more regerentur.

Inſidebit ei fideliter] וישב עליו באמת *vejaſchab halau beemeth*, & ſedebit ſuper eo, in veritate. Conjungi paſſim ſolent חסד & אמת hoc eſt, *benignitas* & *fides*, ut ſignificetur juvandi ſtudium conjunctum cum bona fide, ſive data ſit, ſive veluti data, per communionem naturæ humanæ, ſtatuatur. Vide ad Gen. XXIV, 21.

In tentorio Davidis] Hoc eſt, ut quaſi Davidis vicem gereret, in Republica Populi Hebræi gubernanda. *Tentorium*, ut paſſim, eſt domus, quod non ædificium tantùm ſignificat, in quo habitarat David; ſed quod erat in ſolo, quod olim Davidis fuerat.

Judex qui jus quæret] *Judex & quærens judicium*; hoc eſt, boni judicis atque ex jure recepto ſententiam ferentis officio fungens.

Juſtæ judicare properabit] *Properans juſtitiam*, quod eſt contrarium mali judicis moribus, qui lites, utilitatis ſuæ causâ, diutiſſimè pendere cupit; quod ſumtibus exhaurit litigantes, eſtque iis, quorum juſta eſt cauſa, intolerandum.

Iracundiæ ejus pares non ſunt vires] *ſuperbia, elatio & iracundia ejus, non ſit* לא כן בדיו LXX. Intt. οὐχ οὕτως ἡ μαντεία σου οὐχ οὕτως. Si בדים deducamus à בדה *mentitus* eſt, ſignificabuntur *mendacia*, cui poteſtati nullus eſt hîc locus, Sed cùm propriè ſignificet *ramos*, & *vectes*, tralaticiè verò *membra*, aut *oſſa* Job. XVII, 16. mirum non eſt hîc pro *viribus* ſumi. Hinc *Symmachus* οὐχ οὕτως οἱ βραχίονες αὐτοῦ, & Vulgatus *fortitudo ejus*; quod optimè huic loco convenit, cùm aptiſſimè opponatur ſuperbiæ defectus virium, ſine quibus ridicula eſt elatio.

7. *Moabitæ alii ad alios*] *Moab ad Moab*. Ejulantes Moabitæ fruſtra ad aliorum ſimiliter ejulantium auxilium confugient.

Ad muros] אל אשישי *el aſchiſche*, ad fundamenta, quæ pro muris ſumi videntur. Reſpicit ad colloquium ad eam urbem habitum.

Kir-chereſethæ] קיר חרשת *Kir-bhareſcheth* Omnino videtur nomen eſſe urbis Moabiticæ quæ קיר חרש etiam dicitur Jerem. XLVIII, 31, 36. & infra in hoc Cap vers. 12. Vide not ad 2. Reg. III, 25. Hic verò mirè impediti ſunt Veteres. LXX. Intt. τοῖς κατοικοῦσι Δεσὲθ, quaſi pro quatuor vocabulis, quibus inchoatur hic verſus, legiſſent: אל יושבי רשת *el joſchebe deſcheth*, quæ eſt mira depravatio, aut vocum, quarum characteres fugiebant vitioſa lectio. Mirum talia ab *Euſebio*, aut certè ab *Hieronymo* ex *Origenis* Hexaplis emendata non fuiſſe. *Aquila*, τοῖς πολυχρονίοις μου τοίχῳ ὀστρακίνῳ μελετήσατε, quaſi legiſſet ישישי *jeſchiſchai*, grandævis meis, & quaſi *Kir-chareſeth* eſſet nomen adpellativum, quod ſignificaret *murum teſtaceum*. *Symmachus* τοῖς εὐφραινομένοις ἐν τῷ τοίχει τῷ ὀστρακίνῳ, quaſi אשישי derivandum eſſet à שוש *ſchouſch*, lætari, quod ſequutus eſt *Hieronymus*, qui habet: *his qui lætantur ſuper muros cocti lateris*. Hinc, ut & ex multis aliis locis, Lexicis eos caruiſſe, quibus vocum ſignificatus certus conſtitueretur, ſatis liquet.

Colloquemini] תהגו *thehegou*, ab הגה *hagah meditari, loqui, garrire*, è quibus verbi poteſtatibus quænam ceteris ſit præferenda non conſtat. LXX. Intt. μελετήσετε. *Aquila* μελετήσατε *Symmachus* φθέγξασθε & Vulg. *loquimini*.

Sed perculſi] אך נכאים *ach ncbaïm*, *etiam*, aut *ſed perculſi*. Videtur agi de trepidis conſiliis captis ad muros Kir-chareſethæ.

8. *Sibmæ*] *Euſebius*: Σαβαμὰ πόλις Μωὰβ ἐν Γαλαὰδ, ἣν ἔλαβε πόλις Ῥουβὶν, μέμνηται δὲ ἐ αὐτῆς Ἡσαΐας ἐν ὁράσει κατὰ τῆς Μωαβίτιδος: *Sebama civitas Moab, in terra Galaad, quæ cecidit in ſortem tribus Ruben. Meminit & hujus Eſaias in viſione contra Moab*. Vide Num. XXXII, 38. & Joſ. XIII, 19. Hanc Amorrhæi Moabitis abſtulerant, cùm eſt ab Iſraëlitis ſubacta, ſed iterum ad Moabitas rediit, ut hinc liquet, atque Jerem. XLVIII. *Hieronymus* ad hunc locum teſtatur *inter Eſchbon & Sabama vix quingentos paſſus fuiſſe*. Poſteriora celebria erant, ut hinc & Jerem. XLVIII. 32. liquet.

Domini gentium] Babylonii. Pro בעלי *bahale*,

rant, & tranſierant mare. 9. Quamobrem fletu proſequar Jahazerum & vites Sibmæ; irrigabo te lacrimis meis, ô Chesbon, *téque*, ô Elhale, quia ad æſtivos tuos *fructus* ac meſſem tuam concidit celeuſma. 10. Deficiet hilaritas & exſultatio in Charmelo, in vineis tuis nemo lætam vocem emittet, nemo vociſerabitur, vinum in torcularibus nemo calcabit, faciam ut deſinat celeuſma.. 11. Ideò viſcera mea ad Moabum inſtar citharæ

tes Sibmæ. 9. Quare lacrimis proſequar Jahazéri calamitates, & dolebo vites Sibmæ fuiſſe erutas. Eodem luctu proſequar te, ô Chesbon, & te Elhale, quia in collectione æſtivorum tuorum fructuum & præſertim frumenti, nulla erit hilaritas. 10. Nulla lætitiæ ſigna, in Charmelo, audientur, neque in vinetis tuis, cùm vindemiabis, aut racemos in torcularibus calcabis, voces ullæ hilaritatis indicia audientur. 11. Ideò viſcera mea frement, auditâ totius Moabitidis calamitate, & præſertim

hale, domini, legerunt LXX. Intt. בלעי *halebe*, cùm habeant καταπίνοντες *deglutientes*, minùs commodè, ut alia multa, in hoc vaticinio, quæ non moramur.

Uſque ad Jahzerum] *Euſebius*: Ἰαζὴρ, πόλις τῶν Ἀμοῤῥαίων, ἀπὸ ι. σημείων Φιλαδελφίας πρὸς δυσμὰς, ἐν τῇ νῦν περαίᾳ τῆς Παλαιστίνης, ὑπὲρ τὸν Ἰορδάνην, ἣ γέγονε φυλῆς Δὰν (*imò* Γὰδ) παρατείνει δὲ ἕως Ἀροὴρ, ἥ ἐστι κατὰ πρόσωπον Ῥαββά. μέμνηται τῆς Ἰαζὴρ Ἡσαΐας ἐν τῇ ὁράσει κατὰ Μωαβίτιδος καὶ Ἱερεμίας —— διέστηκε δὲ τῆς Ἐσεβὼν σημείοις ιε'. καὶ φέρεται ἀπ' αὐτῆς ποταμὸς μέγιστος ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην ἐκπίπτων: Hieronymus: *Jazer, civitas Amorrhæorum, in decimo lapide Philadelphiæ; ad ſolis occaſum trans Jordanem, quæ fuit terminus tribûs Gad, extenditúrque uſque Aroër, quæ & ipſa reſpicit uſque Rabbam. Meminit urbis Jazer & Eſäias, in viſione contra Moabitidem, ſed & Jeremias —— diſtat ab Eſabon quindecim millibus, è qua magnum flumen erumpens à Jordane ſuſcipitur.* Hinc aliquomodo intelligere licet, quem tractum terrarum occuparint Jahzeri vineta.

Palmites ejus] שלוחותיה *ſchloubbotheah*, miſſiones ejus, quod de palmitibus & propaginibus intelligi poteſt.

Tranſierunt mare] Mortuum, nempe, ultra quod ad occidentem potuerunt ferri palmites, ut & illic plantarentur, propter vini præſtantiam.

9. *Fletu proſequar*] *Flebo in fletu.* Hoc eſt, digna erit ea urbs, quæ defleatur, propter calamitatem, quam patietur. Non fuit enim cur Judæi Moabitas perpetuos ſuos hoſtes, & qui Rubenitis urbes eripuerant, lacrimis proſequerentur, & tempore, quod proximè ſequutum eſt captivitatem Babylonicam, vix ſatis Iſraëlitæ habuerunt lacrimarum, quas ſuis ipſorum malis impenderent. Vide & Jerem. XLVIII, 32.

Irrigabo te lacrimis meis] אריוך *araiavech*, pro ארוך *aravech*, à רוה *rigavit.* *Sequitur* דמעתי *dimhathi*, pro בדמעתי *bdimhathi*. LXX. τὰ δένδρα σου κατέβαλεν, abſurdè. Rectè *Hieronymus*: *inebriabo te lacrimâ meâ*, niſi quòd ſatius fuiſſet *irrigabo*.

Ad æſtivos tuos fructus] על קיצך *hal Ketſech.* Vide Hamos I. 14. LXX. Intt. ἐπὶ τῷ θερισμῷ, nam קיצים *ketſim* ſunt fructus æſtivi, ut ficus, aliique, & vox ſequens קציר *ktſir* ſine dubio eſt *meſſis*. *Ad æſtivos tuos fructus*, perinde eſt ac, tempore, quo colligebantur. *Hieronymus* minùs bene: *ſuper vindemiam tuam*, quæ nuſquam ſic vocatur, cùm vox deducta ſit à קיץ kajits, *æſtas*.

Ac meſſem tuam] על קצירך *hal ktſirech*, quod conſtanter *meſſem* ſignificat. Attamen LXX. Intt. ἐπὶ τῷ τρυγητῷ σου. Vulgatus meliùs: *ſuper meſſem tuam.*

Concidit celeuſma] הידד נפל *hedad naphal.* הידד eſt celeuſma, ſeu vox illa læta meſſorum, aut vindemiatorum, ſe ſe invicem ad opus excitantium, & lætantium. Vaticinatur Eſaïas fore, ut nullum audiatur celeuſma, tempore meſſis, aut vindemiæ, propter regionis vaſtitatem, quam nemo culturus erat. Hic autem נפל verti *concidit*, quod eſt perinde ac deſiit; metaphorâ ductâ fortè è foliis arborum, quæ cadentia deſinunt. LXX. Intt. audacter æquè ac abſurdè: καταπατήσω καὶ πάντα πεσοῦνται, nec multò meliùs *Hieronymus*: *vox calcantium irruit*. Sequentia tranſlationem noſtram confirmant.

10. *Deficiet hilaritas & exſultatio*] נאסף שמחה וגיל *neeſaph ſchimbha vagil*. Verbum נאסף *neeſaph* propriè collectus eſt ac reconditus in apothecam; tralatitiè eſt *deſiit*, quia quæ collecta & recondita ſunt, non ampliùs in loco, in quo erant, comparent. Tum idem valet verbum אסף ac סוף *ſouph*, quod eſt *deſinere*. Vide Joël II. 10. & alia exempla, apud *Val. Schindlerum*, in Lex. Pentaglotto.

In Charmelo] מן הכרמל *min baccharmel*, ab agro. Notum eſt כרמל eſſe nomen montis in Galilæa, ſed hìc quemvis montem cultum ſignificat. At *Hieronymus* Charmeli quidem montis nomen eſſe putat, ſed quod hìc ſumatur pro quovis loco amœno, & ferace, qualis ille mons erat. *Idioma*, inquit, *Scripturarum eſt, quod ſemper Charmelum montem opimum atque nemoroſum, qui Ptolemaidi imminet, & in quo oravit Elias, fertilitati & abundantiæ comparet; ac per hoc ſignificat omnem lætitiam & fertilitatem de uberrimis quondam urbibus auferendam.* Vulgò arvum fertile ea voce ſignificatum interdum volunt; crediderim potiùs montem excelſum ſic interdum dictum, nomine montis Judææ. Vide etiam *Sam. Bochartum* Hieroz. P. 1. Lib. II. c. 48. quamvis per omnia ei non adſentiamur.

Nemo vociferabitur] לא ירעע *lo jerohah*, non vociferabitur, pro לא איש *nemo*. Moris erat, in copioſa præſertim vindemia, lætas vociferationes edere.

Nemo calcabit] *Non calcabit calcans*; hoc eſt, ut habet *Hieronymus*, qui calcare conſueverat.

Faciam ut deſinat celeuſma] Vide ad vers. 9.

11. *Viſcera mea* &c.] Hoc eſt, totus

tharæ frement, atque inteſtina mea ad Kir-chareſam. [11]. Cum animadverſum fuerit *fruſtra* laboraſſe Moabum in excelſo loco, ibit ad ſacrarium ſuum, ut exoret Deum, nec poterit.

[13]. Hæc verba ſunt, quæ protulerat Jehova ad Moabum, eo tempore, [14]: Nunc verò loquutus eſt, in hanc ſententiam: tribus annis, quales anni mercenarii, exactis, ſpernetur gloria Moabi, in omni turba majore, & quod ſupererit parvum *erit*, puſillum, nec magnum.

Vaticinia in Damaſcenos atque Iſraëlis decem Tribus.

CAPUT XVII.

1. ORATIO contra Damaſcum. Mox Damaſcus urbs eſſe deſinet, erítque ruinæ acervus. [2]. Relinquentur urbes Haroheri gregibus, recubabunt *in iis*, nec quiſquam *eos* terrebit. [3]. Deſinet eſſe munitus locus in Ephraïmo, regnumque Damaſcenum & reli-

ſertim Kir-chareſæ. 12. Poſtquàm deprehenſum fuerit, Moabitas in montibus ſuis locisque, ubi ſacra faciebant, fruſtra laboraſſe, ſe conferent in ſua ſacraria, ut verum Deum invocent; verùm eos nequaquam exaudiet Deus.

13. Hæc ſunt verba Dei de Moabitis, eo tempore, prolata; 14. at nunc de iis, hanc in ſententiam, loquutus eſt: intra tres annos exactos, ſpernetur gloria Moabitarum, apud pleroſque, & ſi quid famæ iis ſuperſit, id verò exiguum erit.

PARAPHRASIS.

1. MOX Damaſcus; quæ antiqua & ſplendida urbs eſt, delebitur à ſuis fundamentis, nec erit quidquam ejus reliquum, præter rudera. 2. Relinquentur urbes circa Haroherum. ad *Arnonem* gregibus, qui in iis tutò quieſcent, nemine, propter ſolitudines vicinas, eos abigente. 3. Nulla erit urbs, aut arx munita in Ephraïmitarum agris; regnumque Damaſcenum, & ceteræ

commovebor. Sententia eſt, tanta erit ejus clades, ut digna futura ſit, cujus causâ omnes commoveantur, etiam hoſtes.

12. *Ad ſacrarium ſuum*] Ad Templum aliquod ſanctius ceteris, apud Moabitas.

Ut exoret Deum] להתפלל *lebithphallel* ad ſupplicandum, ſed verbum ſequens *non poterit* oſtendit eſſe intelligendam, ſupplicationem, quæ exaudiatur.

13. *Eo tempore*] מאז *meaz*, è tunc; nempe, cùm primùm per Eſaïam Moabitidi calamitates prænunciavit. Quod quodnam fuerit tempus non indicavit Propheta, nec conjiciendo adſequi poſſumus, uti nec tempus, quo hæc dicta ſunt.

14. *Tribus annis, quales anni* &c. Hoc eſt, res non differetur in tempus remotius exacto triennio. Putat *Hieronymus* poſſe hæc referri ad victoriam Sennacheribi de Moabitis, quos in captivitatem abduxit. Sed nulla ejus rei mentio, in Hiſtoria Sacra. Itaque alteram interpretationem, quam proponit, hîc præterimus: *Poteſt*, inquit, *& de Babylonica captivitate prædici, quòd poſt captam Jeruſalem & tranſitum annorum trium, Moab à Chaldæis vaſtanda ſit.*

Parvum &c.] Quod res exprimitur triplici ratione, ſcilicet, perpaucos homines in Moabitide, relictum iri. Hæc vis eſt repetitionis, ſive iiſdem, ſive diverſis verbis fiet. Vide C. XVII, 12.

COMMENTARIUS.
In CAPUT. XVII.

1. URbs eſſe deſinet] *Removebitur ab urbe* מוסר מעיר *mouſar mebir:* מן eſſe negativum nemo neſcit. Refert hæc *Grotius* ad tempora Salman-eſeri, Aſſyriorum Regis. Potuit & ad Sancheribi regnum, aut ad aliquod aliud; nimis enim eſt brevis Hiſtoria Sacra, quàm ut quidquam de ea re, hauriri ex ea queat; & Orientalium rerum Hiſtoriæ profanæ dudum perierunt, inertiâ Veterum.

2. *Relinquentur urbes Haroheri gregibus*] עזבות ערי ערער *hazuboth hare Harober*, relictæ urbes Haroheri. Notum eſt fuiſſe urbem *Haroberum* in Moabitide ad Arnonem, de qua hîc non agit Propheta, ſed de tractu quodam Syriæ; in quo plures urbes fuerunt, quæ dicebantur *urbes Haroberi*. Cujus tamen nominis Syriaci tractûs nulla occurrit in Veteribus mentio, aut quidquam ei ſono adludens: nulla in recentioribus Geographis, aut Itinerariorum ſcriptoribus, quod equidem norim. *Grotius* tamen profert nomen Αὔειρα, cujus *Ptolemæus* meminit, & quod putat vir magnus eſſe contractionem vocis *Harober*; quod tamen nomen meliùs exprimeretur voce *Aureira*, quomodo fortè ſcripſit *Ptolemæus*. LXX. Intt. habent hìc καταλελειμμένη εἰς τὸν αἰῶνα, quaſi legiſſent aut legendum putaſſent ער עלם pro ערי ערער, & עזבה pro עזבות. Vulgatus *derelictæ civitates Aroër*. Suſpicari fortè quis poſſit, cùm ערער *barbar* credatur eſſe *myrica*, arbuſtum deſertorum, urbes nonnullas Syriæ dictas, quod cinctæ eſſent *myricis*, *urbes myricæ*. Sed plus ſatis eſt conjecturarum.

Gregibus] *Gregibus erunt.*

3. *Munitus locus*] מבצר *mibtsar*, deſinet munitio ab Ephraïmo. Conjungit Propheta Ephraïmi-

reliqua Syria erunt ſicut gloria Iſraëlitarum, ait Jehova, *Deus* exercituum. 4. Eo tempore, minuentur divitiæ Jacobi & carnis ejus pinguedo maceſcet 5. Quando ſegetis meſſem colliget, & brachium ejus ſpicas metet, erit inſtar ejus, qui in valle Rephæorum ſpicas legeret. 6. Relinquentur ei *aliquot* racemi, *aut* ut quando deſtringitur olea, duæ aut tres baccæ in ſummo ramo, aut quatuor, vel quinque in feraciſſimis ramis; ait Jehova, Deus Iſraëlis. 7. Die illo reſpiciet homo factorem ſuum, & oculi ejus Sanctum Iſraëlis intuebuntur. 8. Non reſpiciet ad aras *erectas* operi manuum ſuarum,

ræ Syriæ urbes, eodem ſtatu erunt, quo Iſraëlitæ, magnas clades perpeſſæ, ait Creator, qui exercitibus præeſt.

4. Eo ipſo tempore, minuentur Iſraëlitæ, & qui, præ copia, erant antea pingues, macilenti erunt, propter neceſſariorum penuriam. 5. Quando ſegetes metent, brachioque ſpicas ſubjicient, perinde erit ac ſi quis in coemeterio, in quo nihil ſeritur, ſegetes quæreret. 6. Pauci tantùm ei relinquentur racemi, perinde ac qui oleas colligeret, atque in ſingulis ramis, quos deſtringeret, pauciſſimas oleas in ſingulis ramis inveniret. 7. Eo tempore homines Iſraëlitæ memores erunt ejus, qui eos creavit, atque ejus auxilium implorabunt. 8. Non amplius in aris fictitiorum Deorum ſacra facient, nec rationem habebunt lucorum, quos

Ephraïmitas cum Syris, propter fœdus, quod inter eorum Reges fuit, & ſimul re verâ concidere, Aſſyriorum invaleſcente potentiâ, ut antea vidimus.

Reliqua Syria] ושאר ארם *ouſchear Aram.* Latiſſimè patuit, ut oſtendit *Sam. Bochartus* Phalegi Lib. I. c. 6. hoc nomen. Hic tamen videtur tantùm intelligi, quod eo nomine vocabatur ad occaſum Euphratis, cùm ſit hic de Syria Damaſcena ſermo. Tales fuere tractus, qui vocabantur Aram-tſoba, Aram-beth-rechob, & Aram-Mahacha; de quibus vir doctiſſimus adeundus, eo, quem diximus, loco.

Erunt ſicut gloria Iſraëlitarum] Vincentur ab Aſſyriis, atque omnis generis clades ab iis patientur; quales decem Tribus paſſæ ſunt, ab iiſdem.

4. *Minuentur divitiæ Jacobi*] ידל כבוד יעקב *jiddal chbod Jahacob*, adtenuabitur gloria Jacobi. ידל eſt à דלל quod occurit eo ſenſu infra c. XIX, 6. & XXXVIII, 15. Sæpe diximus כבוד *chabod* ſignificare etiam divitias.

Pinguedo carnis ejus] Significantur opes. Sic *adeps olei*, *vini* & *frumenti* dicuntur opima, quæque in eo rerum genere, unde divitiæ parabantur. Vide Num. XVIII, 12, 29, 30. Pſ. LXXXI, 17. LXX. Intt. hic habent: ἔκλειψις δόξης Ἰακὼβ, καὶ τὰ πίονα τῆς δόξης αὐτοῦ σεισθήσεται, cùm liceret aptiùs & elegantiùs vertere; quantò enim meliùs erat *pinguedo carnis* quàm *pinguia gloriæ*? Rectiùs multò *Hieronymus*: *Adtenuabitur gloria Jacob & pinguedo carnis ejus emarceſcet*.

5. *Quando ſegetis meſſem colliget*] והיה כאסף קציר קמה *vehajah cheeſoph katſir kamah*, & erit quando colliget meſſem ſtantis ſegetis; hoc eſt, cùm ſub brachio ſiniſtro colliget ſpicas unà cum culmo, quem dextrâ ſecet, ut fieri ſolet in meſſe. LXX. Intt. καὶ ἔσται ὃν τρόπον ἐάν τις συναγάγῃ ἀμητὸν ἑστηκότα, καὶ σπέρμα σταχύων ἀμήσῃ. Pro quatuor poſtremis vocibus, eſt in Hebraïcis: וזרעו שבלים יקצור *ouzerobo ſchibbalim jiktſor*, & brachium ejus, vel brachio ſuo, ſpicas metet. Quamvis ſit tunc ſemenris in ſpicis, de ea non agitur, ſed de brachio ſpicas ſecante. Res non eſt dubia. Incommodè etiam *Hieronymus*: *Et erit ſicut congregans in meſſe, quod reſtiterit & brachium ejus ſpicas leget.* In his verbis loquitur Propheta de meſſe, non de ſpicilegio, de quo in ſequentibus tantùm verbis.

Erit inſtar ejus, qui in valle Rephæorum, ſpicas legeret] והיה כמלקט שבלים בעמק רפאים *vehajah chimlakket ſchibbolim behemek Rephaim.* Sententia eſt, adeò tenuis erit meſſis, ut in ipſa meſſe non plures ſecet ſpicas, quàm qui poſt meſſem legeret relictas à meſſoribus. Res clara eſt. Erat autem etiam *Vallis Rephaïm* in Judææ agris, de qua Joſ. XVIII, 16. & Sam. V, 18, 22. unde fortè deſumta eſt hæc loquendi ratio, ad ſignificandam fertilitatem vallis. LXX. Intt. ἐὰν τις συναγάγῃ στάχυν ἐν φάραγγι στερεᾷ. Alibi verterunt κοιλάδα τιτάνων, de qua vide *Euſebium*, in locis Hebraïcis, & quæ ad eum *Jac. Bonfrerius*. Hieronymus: *& erit ſicut quærens ſpicas in valle Raphaïm*, *quidni legens ſpicas?* Aptiùs certè loquutus eſſet.

6. *Relinquentur ei aliquot racemi*] Duabus aliis comparationibus idem, ac ſuperiori, exprimit Propheta; dum confert Iſraëlem cum vinea, in qua aliquot racemi poſt vindemiam relinquuntur, aut cum olea, in qua pauculæ oleæ ſuperſunt. Pro *racemis* עוללות *holeloth*, qui ſunt racemi racematori relicti, habent. LXX. Intt. καλάμην, incommodè. Vide infra C. XXIV, 13, Mich. VII, 1. Hinc עולל *racemavit* Jerem. VI, 13. Meliùs ergo Vulgatus *racemos* vertit.

Aut ut quando deſtringitur &c.] Addidi *aut*, quia eſt hic altera comparatio. Sic & infra C. XXIV, 13. eadem duplex comparatio exprimitur.

Baccæ] גרגרים *gargerim*, à Chaldaïca ſignificatione verbi גרר, quà *trahere*, *adtrahere* ſonat, quia *trahendo* baccæ colliguntur. LXX. Intt. ῥᾶγες ἐλαίας.

In ſummo ramo] *In capite rami*, בראש אמיר *brosch amir.* LXX. ἐπ᾽ ἄκρου μετεώρου. Res ipſa oſtendit *ramum* intelligi, ut vertit Vulgatus.

In feraciſſimis ramis] בסעיפיה פריה *biſhiphehah phirjah*, in ramis ejus fructûs ejus, quod non ſatis intellexerunt LXX. Intt. qui habent ἐπὶ τῶν κλάδων αὐτῶν καταλειφθῇ. Vulgatus: *in cacuminibus ejus fructûs ejus.*

7. *Reſpiciet homo factorem ſuum*] De creatore ſuo, in adverſis, incipiet cogitare & ad eum confugere.

8. *Solis delubra*] חמנים *hhamanim.* LXX. Intt.

rum, nec intuebitur id quod fecerint ejus digiti, nec lucos, nec ſolis delubra. 9. Eo tempore, urbes eorum munitæ erunt inſtar terræ relictæ dumis & fruticibus, quos propter Iſraëlitas deſeruerint, eritque *illic* ſolitudo. 10. Quia oblita es, *ô Samaria*, Dei ſalutis tuæ *auctoris*, & rupis tuæ munitæ immemor fuiſti; ideò plantabis plantas amœnas, ſed quod ſecet alienus ſeres. 11. Cùm plantaveris, & creſcere curaveris, & citò ſementem germinare, ut ſit acervus demeſſæ *ſegetis*, die quo illam poſſeſſurus eſſes, *erit tibi inſtar* doloris ſolatio deſtituti.

12. Væ

quos plantarint, aut templorum ſolis. 9. Eo tempore, non munitiora eorum oppida non erunt, ac terræ dumis & fruticibus conſitæ, quas propter Iſraelitas deſeruerint, & quæ ſine incolis manſerint. 10. Quia, ô Samaria, oblita es Dei, à quo ſervata es, nec ad ejus auxilium confugere voluiſti; ideò poſtquàm colueris plantas amœnas, earum fructibus non frueris, ſed alius eos colliget. 11. Cùm ſementem ſeveris & colueris, ac confeſtim creſcere curaveris; die quo fructus meſſurus eras, nihil invenies, & ſine ſolatio eris, quod ſpe tuâ excideris.

12. Væ

Intt. βδελύγματα, nimis generaliter. *Hieronymus*, *delubra* ſed peculiariter *templa ſolis* dicuntur, à חמה *bhammah*, ſol. Job. XXX, 28.

9. *Urbes eorum munitæ*] *Urbes munitionis eorum inſtar terræ relictæ dumis* &c. כעזובת החרש *chabazouboth habboreſch*, inſtar relictionis dumi. Hìc החרש והאמיר *bebboreſch vahaamir* ſunt dumus & frutex, qui in locis incultis ſponte ſuâ creſcunt, & remanent ubi creverunt. Significat in urbibus munitis nulla futura eſſe præſidia, quæ alioqui dumos evellerent.

Propter Iſraëlitas deſeruerint] Si hæc recta eſt lectio, intelligendum erit, Syros, ſine præſidiis, urbes munitas deſeruiſſe, ut majore exercitu contra Aſſyrios, hoſtem communem, Iſraëlitis ſuppetias ferrent. Sed fortè commodiùs legeremus מפני בני אשור *mippbene bne Aſſchour*. At LXX. Intt. αἱ πόλεις σου ἐγκαταλελειμμέναι, ὃν τρόπον κατέλιπον οἱ Ἀμοῤῥαῖοι καὶ οἱ Εὐαῖοι ἀπὸ προσώπου τῶν υἱῶν Ἰσραήλ. Vulgatus: *ſicut aratra & ſegetes, quæ derelicta ſunt à facie filiorum Iſraël.* *Hieronymus* in commentario, *vomeris & acervi ſegetum.* Reverâ verbum חרש *bharaſch* eſt *arare*, ſed חרש *bhoreſch* nuſquam hoc ſignificat, ſed *ſilvam*, aut *ſaltum*. Vide 1. Sam. XXIII, 16. & 2. Ephem. XXVII, 4. Nec אמיר *ſegetem* ſonat, ſed *ramum*, ut vers 6. aut *virgultum*, quod ſine trunco ſingulari plures ramos è radice emittit. *Aquila* verterat, *teſta & emir*, Symmachus *ſilva & emir*, *Theodotion* utrumque Verbum Hebraïcum retinuerat ἀρς καὶ ἀμίρ. Quomodocumque vertas, ſupererit difficultas non facilè ſuperanda, ſine antiquioribus Codicibus, qui dudum perierunt.

10. *O Samaria*] Adfixa & verba ſunt hîc fœminina. Quare ſubaudiendum aut *Samaria*, aut ארץ ישראל *terra Iſraëlis*, nam adloquitur Deus Iſraëlitas.

Plantas amœnas] נטעי נעמנים *nithe nabamanim*, plantas amœnorum, niſi נטעי ſit pro נטעים *ntahim* in ſtatu abſoluto, aut intelliguntur plantæ, quæ in amœnis locis coli ſolent. *Aquila* & *Theodotion*, *plantationem pulcram*, *Symmachus*, *bonam*; quaſi legiſſent, aut legendum putaſſent נצב נעמן *netsab nahaman*. At LXX. Intt. φύτευμα ἄπιστον. Videntur legiſſe נטע נאמן *nethah neeman*, & vertiſſe πιστὸν, quæ eſt ſignificatio vocis נאמן, additúmque & è voce φύτευμα. Sic & *Hieronymus*, qui habet *plantationem fidelem*. Verba ejus digna ſunt, quæ huc transferantur: *Miretur quiſpiam cur pro* plantationibus pulcris & bonis, *quod Aquila ſequitur & Theodotio & Symmachus interpretati ſunt*, *vel* fidelem plantationem *diximus. Verbum Hebraicum* NEEMANIM, *ſi per Aleph litteram ſcribatur*, πιστοὶ, *id eſt*, fideles *ſonat*, *ſi verò per Ain & dicatur* NEAMENIM, *pulcram ſignificat.* Si recta eſſet prior lectio, intelligeretur planta, quæ non fallit colentem, ſed bonâ fide, ut ſic dicam, fructum ſperatum proferre ſolet. Contra *mendaces* plantas vocabant, quæ agricolam fallebant. Vide Hoſ. IX, 2. Hab. III, 17.

Sed quod ſecet alienus ſeres] וזמרת זר תזרענו *vezimrath zar thizrahennou*, putamen alienì ſeres illud. LXX. Intt. σπέρμα ἄπιστον, perperam. *Vulgatus*: *germen alienum ſeminabis*, incommodè: nam זמרה zimrah non eſt *germen*. Intelligit Propheta arbores plantaturos Iſraëlitas, ſed quarum fructu alieni veſcentur.

11. *Cùm plantaveris* &c.] *In die plantam tuam creſcere facies, & mane ſemen tuum germinare facies*, &c. Hìc ביום *bjom* eſt non ipſe dies, quo opus ſit, ſed perinde eſt, ac *poſtquàm*, ut res ipſa clamat.

Die quo eam poſſeſſurus eſſes] *Die poſſeſſionis*, hoc eſt, tempore quo inciperes ejus proventu frui; nam ea demum verè à nobis poſſidentur, quibus fruimur. *Hieronymus* ſic ad hunc locum ſcribit: *Pro eo quod nos, juxta Aquilam, & Symmachum & LXX. interpretati ſumus in die hereditatis, quod Hebraice dicitur* BIOM NEHELA, *legi poteſt in Hebraïco* in die peſſimâ. Debuiſſet dicere *in die morbi*, ut deducatur נחלה *nbhalah* à חלה *agrotavit*. Sed non eſt in uſu eo ſignificatu.

Inſtar doloris ſolatio deſtituti] וכאב אנוש *oucheeb anouſch*, & dolor deſperatus. LXX. Intt. ὡς πατὴρ ἀνθρώπου, quia legerunt וכאב אנוש *& ut pater hominis*, ſine ſenſu; qui clarior non ſit additione κληρώσῃ τοῖς υἱοῖς σου. Superiora verba non meliùs verterunt. Nec multò rectiùs Latinus: *in die plantationis tuæ labruſca, & mane ſemen tuum florebit. Ablata eſt meſſis, in die hereditatis & dolebit graviter.* אנוש *anouſch* eſt deſperatus. Vide Jerem. XXX, 15, 18. Reverà collectis ab alieno fructibus, perit omnis ſpes proventu illius anni fruendi. Sed audiendus hìc etiam *Hieronymus*: *Pro eo*, inquit, *quod Aquila & Theodotion interpretati ſunt* & dolebit homo, *nos docti ab Hebræis*, *pro* homine, *qui linguâ eorum dicitur*

ENOS

12. Væ turbæ populorum multorum, *qui* marium adinſtar fremunt, & ſtrepitui nationum, quæ ut validæ aquæ perſtrepent: 13. Populi ſicut multa aqua frement, ſed *Deus* increpabit *eam turbam*, & fugiet è longinquo, & perſequente *hoſte*, *erit* inſtar glumæ montium & inſtar quisquiliarum ante turbinem. 14. Veſperi orietur *ſubita* perturbatio; *atque* ante matutinum tempus perierit *turba*. Hæc pars erit eorum, qui nos deprædati fuerint, hæc ſors eorum, qui nos ſpoliaverint.

Vaticinia in Ægyptios.

CAPUT. XVIII.

1. VÆ terræ ſiſtri alati, quæ es trans flumina Chuſitidis. 2. Quæ mittis per mare imagines & quidem in vaſibus junceis, in aquæ ſuperficie! Ite nuncii celeres

12. Væ inſanæ multitudini populorum, quæ in aris inſtar fremit, aut murmurat haud aliter ac aqua fluvii è ſuperiore loco magno impetu cadentis! 13. Fremere poſſunt populi inſtar torrentis; at ſi Deus adverſetur ei multitudini, antequàm videat hoſtem aufugiet, non ſecus ac gluma montium, vento flante, aut quisquiliarum, quæ in viis publicis turbine rapiuntur. 14. Veſpere orto, fuerit ſeditio, quæ ante matutinas horas oppreſſa fuerit. Hæc erit ſors eorum, qui prædas ex agris noſtris abegerint; has pœnas ferent, qui nos ſpoliarint.

P A R A P H R A S I S.

1. VÆ terræ, quæ tinnitu ſiſtri delectatur, & quæ es Chuſitide à Palæſtina ſejuncta; 2. Quæ imagines in vaſibus junceis, per mare mittis. Ite nuncii celeres ad gentem, quæ per longum

ENOS *interpretati ſumus* ANUS, *id eſt*, *graviter*. De cujus verbi ambiguitate pollicetur ſe acturum ad Jeremiam, quod fecit ad C. XVII. indicatâ tantùm varietate prolationis earumdem litterarum; unde conſtat ei planè ignota fuiſſe puncta vocalia, non minus ac ſuperioribus Interpretibus.

12. *Væ turbæ*] Videtur reſpicere ad Iſraëlitarum & Syrorum exercitus ingentes, quibus tamen ſe & ſua tueri non potuerunt.

Qui marium ad inſtar frement] Comparatio ter repetitur, qua de re vide ad C. XVI, 14. Elegans ſimilitudo in animum etiam *Ovidii* incidit, qui de rumore populi Metam. XV, 602.

Qualia ſuccinctis, ubi trux inſibilat Eurus,
Murmura pinetis fiunt; aut qualia fluctus
Æquorei faciunt, ſi quis procul audiat ipſos,
Tale ſonant populus.

13. *Sed Deus increpabit*] Supplevimus vocem *Deus*, quæ ſæpe ſubauditur, in hiſce libris.

Fugiet è longinquo] Antequàm videat hoſtem, fugæ ſe dabit, nedum ut eum exſpectare, & prælio cum eo decernere ſuſtineat.

Perſequente hoſte] רודף *ruddaph* in Conjugatione paſſiva, cui vocem ſimilem cùm non haberent Latini, ſic, ut fecimus, rem expreſſimus. Hieronymus *rapietur*, incommodè.

Inſtar quisquiliarum] כגלגל *chegalgal* LXX. Intt. κονιορτὸν τροχȣ verterunt, quia *rotam* ſignificat. Sed & poſſunt ſignificari quævis quisquiliæ, ut folia excuſſa, aliáque levia corpora, quæ vi venti, ſine ulla rotarum opera, facile devolvit. Vide Pſ. LXXXIII, 14. Repetitio radicalium rei ſummam volubilitatem ſignificat, pro Hebraïcæ Linguæ idiomate. *Hieronymus* habet: *ſicut turbo coram tempeſtate*; incommodè, niſi voce *turbo* intellexerit corpus rotundum & leve, quod tempeſtate facilè rapitur. Sed præſtabat ambiguitatem vitare, quàm ita loqui.

14. *Veſperi orietur ſubitus tumultus*] *Tempore veſpertino & ecce tumultum*, בלהה *ballahab*, quod idem ac בהלה *behelah*, terror, tumultus. LXX. Intt. πένθος, impropriè. Vulg. *turbatio*.

Atque ante matutinum tempus] בטרם בקר *bterem boker*. LXX. Intt. πρὶν πρωῒ καὶ οὐκ ἔσαι, nempe, πλῆθος ἐθνῶν, quod ſupplendum. Depravavit hæc *Hieronymus*, dum vertit: *in tempore veſperæ, & ecce turbatio in matutino & non ſubſiſtet*. Exemplum quidem ejus rei eſt inſigne, quod Sennacheribi exercitui unâ nocte contigit; ſed eò non reſpicitur, verùm ad Iſraëlitarum & Syrorum multitudinem, quam facilè diſſiparunt Aſſyrii.

Qui nos deprædati fuerint] Iſraëlitæ & Syri.

C O M M E N T A R I U S
In CAPUT XVIII.

1. VÆ *terræ ſiſtri alati*] Sequentia manifeſtò oſtendent hæc ad Ægyptios pertinere, quamvis initio tantùm Cap. XIX. nomine adpellentur. Nec ordo, in hiſce vaticiniis, usque adeò ſervatur, nihil ut loco ſuo ſit motum. *Siſtrum alatum*, ut vertimus, eſt Hebraïcæ צלצל כנפים *tſiltſel chnaphajim*. LXX. Intt. πλοίων πτέρυγες. Sed primùm צלצל nusquam *naves* ſignificat, & oporteret ſcriptum fuiſſe צלצל כנפי *chanphe tſiltſel*, ut verti poſſet πλοίων πτέρυγες, ut ſciunt, qui Hebraïcæ Grammaticæ elementa norunt. Hinc *Aquila* σκιᾷ πτερύγων, ſed צל *tſel* quidem *umbra* eſt, at non צלצל. Verùm verterat, ut docet *Hieronymus*

res ad gentem in longitudinem extenſam, & depilatam; ad populum terribilem, ex quo eſt, & ulteriùs ad gentem Kau-Kau, & conculcationis, cujus terram fluvii diripiunt.

longum terrarum tractum, ad utramque ripam Nili ſedes habet ad Gentem tonſam, ad Populum, qui vicinis ſuis terrori fuit, qui *Kau-Kau* dicitur; & cujus agros paullatim Nilus aliique minores fluvii

nymus σκιὰ πτερύγων, quaſi vox eſſet dividenda; quod non eſt à Fragmentorum collectoribus obſervatum. *Symmachus* ὁ ἦχος πτερύγων *ſonitus alatus*, quod ſenſu caret. Meliùs *Hieronymus*, qui vertit *cymbalo clarum*, niſi quòd hic agatur de *ſiſtro* non de *cymbalo*; nam צלצל eſt *ſiſtrum*, non *cymbalum*, ut oſtendimus ad 2. Sam. VI, 5. quò Lectorem amandamus. Nullum fuit celebrius inſtrumentum in Ægypto, quàm *ſiſtrum*, nec ullum etiam ei genti tam peculiare; quo fit, ut optimè eo diſtingui poſſit. Vide *Laur. Pignorium* in Expoſitione Tabulæ Iliacæ pag. 67. & ſeqq. ac *Hieron. Boſſium* de ſiſtro, inſertum 2. Tomo Ant. Rom. *Sallingeriano*.

Primus nomen Hebraicum ſiſtri retexit *Sam. Bochartus* Phalegi Lib. IV. c. 2. Sed perperam id confudit cum cymbalo, ut ad Samuëlis locum jam monuimus, atque alibi oſtendimus. Nec putem צלצל כנפים *ſiſtrum alatum* dici, ut diſtinguatur à cymbalo illis *alis*, à quo non minùs differt in omnibus aliis. *Alas* putem dici virgarum tranſmiſſarum foraminibus ſiſtri capita, quia erant ad utrumque ejus latus. Quin & interdum deſinebant in capita reflexa ſerpentum, quæ inſtar alarum utrimque eminebat. Ergo optimè deſignatur Ægyptus elogio *terræ ſiſtri alati*.

Trans flumina Chuſitidis] מעבר לנהרי כוש *mebeber lnabare Chouſch*. Veteres omnes & Recentiores Intt. verterant Æthiopiam; ſed *Bochartus*, loco indicato, oſtendit argumentis, quibus nihil reponi queat, *Chus* dici partem Arabiæ; quæ media erat inter Ægyptum & Judæam. Profectò Ægyptus collata cum ſitu Judææ non eſt trans flumina Æthiopiæ, cùm Æthiopia ſit potiùs trans flumina Ægypti; ſed Ægyptus, ſi propriè loquamur, fuit trans flumina Chuſitidis; ſeu partis Arabiæ, quæ à mari Rubro porrigebatur ad mare internum. Flumina ea fuerunt Beſor in poſterius hoc mare incidens, Rhinocorura in lacum Sirbonidem, & Trajanus amnis in mare Rubrum, ad Heroum urbem, & Corys fluvius, è quo Regem Arabum tres aquæ elices, in viam, quà Babylone in Ægyptum ivit Cambyſes, deduxiſſe narrat *Herodotus* Lib. III. c. 9.

2. *Quæ mittis in mare imagines*] השלח בים צירים *haſſcholeabb bajjam tſirim*. Cùm præceſſerit ארץ *erets* fœminini generis, deberet eſſe השלחה *haſſcholabb* participium fœmininum: ſed ſubauditur מצרי *mitsri* vel איש מצרים *iſch mitsrajim*, vel *vir Ægyptius*. Sic paſſim, apud Hebræos, miſcentur genera κατὰ τὸ σημαινόμενον, ut loquuntur Grammatici. צירים *tſirim* verterunt LXX. Intt. & *Theodotion* ὅμηρα, cur verò non intelligo. *Aquila* verò πρεσβευτὰς & *Symmachus* ἀποστόλους, Vulgatus *legatos*, quæ eſt interdum vocis poteſtas. Verùm *Bochartus* verè putavit, צירים *tſirim* eſſe *imagines*, è ציר, quatenus *formam* ſignificat, quo ſenſu legitur vox צירים infrà C. LV, 16.

Et quidem in vaſibus junceis] ובכלי גמא *oubichle gome*. LXX. Intt. & *Theodotion* ἐν σκεύεσι παπύρου, *Aquila* βιβλίῳ quod idem eſt, *Symmachus* διὰ σκευῶν παπυρίνων. *Hieronymus in vaſis papyri*. Manifeſtò hoc quoque ad Ægyptum pertinent. *Theophraſtus* Hiſt. Plant. Lib. IV. c. 11. deſcriptâ hac paluſtri plantâ in Ægypto frequentiſſimâ: ὁ πάπυρος πρὸς πλεῖστα χρήσιμος· καὶ γὰρ πλοῖα ποιοῦσιν ἐξ αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῆς βίβλου ἱστία τε πλέκουσι, καὶ ψιάθους ἐσθῆτάς τινας, καὶ στρωμνὰς, καὶ σχοινία τε καὶ ἕτερα πλείω; *Papyrus ad permulta utilis, ex eo enim navigia faciunt, atque è cortice telam texunt & tegetes & veſtes quaſdam, & ſtragulas, & funes, aliáque plura.* *Plinius* ex eodem Lib. XIII. H. N. c. 11. *Ex ipſo quidem papyro navigia texunt & è libro vela, tegetéſque, nec non & veſtem, etiam ſtragulam, ac funes.* Nempe, radicibus ligneis, & caule, pice illitis, navigia texebant, cortice verò alia tenuiora, ut vela, veſtes, chartam. Navigia ejuſmodi non Nilo tantùm, ſed mari ipſi credere audebant. Idem *Plinius* Lib. VI. c. 22. de inſula Indici maris Taprobane: *quondam credita XX. dierum navigatione à Praſiana gente* (Indica) *diſtare, mox, quia papyraceis navibus, armamentisque Nili petentur ad noſtrarum navium curſus, VII. diebus diſtare.* Quem locum adduxi, ne quis miretur hìc Prophetam dicere Ægyptios mittere per mare imagines & quidem *in vaſibus junceis*. Ea verba vult *Bochartus* reſpicere ad conſuetudinem Ægyptiorum, qui quotannis Byblum, in Phœniciam, per mare, caput papyraceum Apidis mittebant, ut prodidit auctor Libri de Dea Syria, inter Opera *Luciani*: Κεφαλὴ ἑκάστου ἔτεος ἐξ Αἰγύπτου ἐς τὴν Βύβλον ἀπικνέεται πλώουσα τὸν μεταξὺ πλόον, ἑπτὰ ἡμερέων. καί μιν οἱ ἄνεμοι φέρουσι θείῃ ναυτιλίῃ. τρέπεται δὲ οὐδαμά, ἀλλ' ἐς μούνην τὴν Βύβλον ἀπικνέεται. καί ἐστι τὸ σύμπαν θωῦμα. καὶ τοῦτο ἑκάστου ἔτεος γίγνεται, τὸ καὶ ἐμεῦ παρεόντος ἐν Βύβλῳ ἐγένετο. καὶ τὴν κεφαλὴν ἐθεησάμην Βυβλίνην. *Caput* (Apidis de quo antea) *quotannis ex Ægypto Byblum venit, trajectum interpoſitum, ſeptem dierum, emetiens. At id venti divinâ navigatione ferunt. Nuſquam avertitur, ſed Byblum ſolam venit, quod totum negotium eſt mirandum. Id autem quotannis fit, quod etiam, me præſente, Bybli contigit & Byblinum caput vidi.* Diabolicâ vi factum vult vir ſummus, ſed & fraude humana facilè falli potuerunt creduli Idololatræ.

Ite nuncii celeres] Propheta jubet hoc ſuum vaticinium celeriter in Ægyptum mitti, ut poſtea ex eventu intelligerent divinitus hæc ſibi à Deo prædicta.

Ad gentem in longitudinem tractam] ממשך *memuſchach*. Reſpicitur; ut puto, ad figuram Ægyptiæ terræ, cujus longitudo quadruplo

Google

ripiunt.
3. Vos omnes, qui orbem incolitis & terram habitatis, cùm extolletur vexillum è montibus, videte; & cùm clanget tuba audite.
4. Sic enim dixit mihi Jehova:

fluvli in mare rapiunt. 3. Vos omnes Gentes, qui orbem terrarum colitis, circa nos, adtenti estote, cùm videbitis vexilla è montibus erecta; aurémque tubis præbete. 4. Sic enim dixit Creator. quieſcam

druplo major eſt latitudine; ſi ſuperiorem, nempe, Ægyptum inferiori addas. Quod inſpectæ Ægypti tabulæ veteres & recentiores docebunt. Hinc *Strabo* Lib. XVII. p. 1138. Ed. Amſtel. ἔοικεν δὲ κειρίᾳ πτυσσομένῃ ἐπὶ μῆκος ἐξαιρουμένων τῶν ἑκατέρων ἐκτροπῶν: *itaque ſimilis eſt faſciæ in longitudinem explicatæ, demtis frequentibus diverticulis*; hoc eſt, Nili ad utrumque latus declinationibus.

Depilatam] מרט *morath. Herodotus* de inſtitutis ſingularibus Ægyptiorum L. II. c. 36. Οἱ ἱρέες τῶν θεῶν, τῇ μὲν ἄλλῃ, κομόωσι, ἐν Αἰγύπτῳ δὲ ξυρῶνται. τοῖσι ἄλλοισι ἀνθρώποισι νόμος, ἅμα κήδεϊ, κεκάρθαι τὰς κεφαλὰς, τοὺς μάλιστα ἱκνέεται. Αἰγύπτιοι δὲ ὑπὸ τοὺς θανάτους ἀνιεῖσι τὰς τρίχας αὔξεσθαι, τάς, τε ἐν τῇ κεφαλῇ, καὶ ἐν τῷ γενείῳ, τέως ἐξυρημένοι: *Deorum Sacerdotes alibi comati ſunt, in Ægypto raſi. Apud alios, lex eſt ſtatim in funere tonderi capitibus eos, qui maximè defunctum contingunt: Ægyptii poſt mortes,* (conſanguineorum) *promittunt capitis cæſariem, cùm in capite & mento antea eſſent raſi.* Poſtea etiam de Sacerdotibus c. 37. οἱ δὲ ἱρέες ξυρεῦνται πᾶν τὸ σῶμα διὰ τρίτης ἡμέρης ἵνα μήτε φθεὶρ, μήτε ἄλλο μυσαρὸν μηδὲν ἐγγίνηταί σφι θεραπεύουσι τοὺς θεούς: *Sacerdotes, tertio quoque die, totum corpus radunt, ne quis pediculus, dum Deos colunt, aut aliud quidpiam ſordium adhæreat.*

Ad populum terribilem ex quo eſt] אל עם נורא מן הוא *el bam nora min hou*, ad populum terribilem ab ipſo; quod perinde eſt ac *ex quo ille eſt*, ſeu ab eo tempore quo populus fuit. Ægyptii, nimirum, antiquitatem ſui regni ſummopere extollebant, volebántque non ſenſim creviſſe, ut alia regna, quæ è parvis magna facta fuerant. Regnaverant, apud eos, Dii primùm, tum Semi-Dei, ut ajebant, ac poſtremò homines, quorum primus Menes fuerat. Conſulendus, ea de re, *Joan. Marſhamus* in προκατασκευῇ & ad ſæculum I. Ægyptiacum, ubi omnia ad antiquitates primævas Ægyptiorum pertinentia corraſit. Scio eum velle annos regnorum Deorum & Semideorum eſſe tantùm periodum aſtronomicam; ſed ita vulgò res non capiebatur, nec ita loquebantur Ægyptii, ut Aſtronomicam Periodum quiſquam hîc poſſet quærere. Quamobrem Propheta ſic eſt loquutus, ut vulgò ſentiebant Ægyptii, útque eos rideret, & veluti nuncios ad eos miſſurus, qui calamitates futuras eis aperirent, inter alia ait: *ite ad formidandam illam gentem, ex quo fuit, imò & ulteriùs;* quæ poſtrema ſunt ſarcaſmus in tempus illud commenticium, quo regnabatur Ægyptus, non ab hominibus, ſed à Diis & Semi-deis. Reverâ Ægyptus antiquiſſimum erat regnum, & potentiſſimum, pro captu temporis, quo Menes regnavit; ſed tempus illud, quod dicebant fuiſſe הלאה *haleah*, ulteriùs, cùm pauci incolæ eſſent in Ægypto, aut etiam nulli, merum erat aurium ludibrium.

Ad gentem kau-kau] Diximus in *Arte Critica* P. I. Cap. IV. T. III, 12. videri à Propheta ſic vocari σαρκαστικῶς Ægyptios præſertim paluſtres, qui Sillicyprio utebantur, quod vocabant KIKI, aut KAUKAU, mutatâ dialecto. Sententiam non mutavi, ex quo vidi apud *Herodotum* Lib. II. c. 94. ubi de eo fructu ſermo eſt, legi in Codice Medicæo TEKI. nulla enim ratio eſt, cur in ejuſmodi voce emendatior habeatur reliquis; cùm præſertim hanc plantam etiam *Diodorus* Siculus vocet KIKI, Lib. I. p. 31. Ed. Hanovianæ, & *Strabo* KIKKI. Lib. XVII. p. 1179. Ed. Amſt, & *Dioſcorides* M. M. Lib. IV. c. 164. & *Plinius* Lib. XV. c. 7. Paullò pluribus locum *Herodoti* Lib. II. c. 94. proferam, ut Sarcaſmi ratio pateat. Ἀλείφατι δὲ χρέωνται οἱ περὶ τὰ ἕλεα οἰκέοντες, ἀπὸ τῶν Σιλλικυπρίων τοῦ καρποῦ, τὸ καλεῦσι μὲν Αἰγύπτιοι KIKI ποιεῦσι δὲ ὧδε. παρὰ τὰ χείλεα τῶν τε ποταμῶν καὶ τῶν λιμνέων σπείρουσι τὰ Σιλλικύπρια ταῦτα, τὰ ἐν Ἕλλησι αὐτόματα ἄγρια φύεται. Ταῦτα ἐν τῇ Αἰγύπτῳ σπειρόμενα καρπὸν φέρει πολλὸν μὲν, δυσώδεα δέ. τοῦτον ἐπεὰν συλλέξωνται, οἱ μὲν κόψαντες ἀπιποῦσι· οἱ δὲ φρύξαντες ἀπέψουσι, καὶ τὸ ἀπορρέον ἀπ᾽ αὐτοῦ συγκομίζονται. ἔστι δὲ πῖον, καὶ οὐδὲν ἧσσον τοῦ ἐλαίου τῷ λύχνῳ προσηνές· ὀδμὴν δὲ βαρέαν παρέχεται: *Ægyptii qui paluſtria adcolunt unguenta utuntur, ex fructu Sillicypriorum, quod adpellant* KIKI, *hunc in modum conficientes. Sillicypria hæc, quæ apud Græcos ultro agreſtia naſcuntur, ad labra fluviorum ſtagnorúmque Ægyptii ſerunt, eáque in Ægypto multum quidem fructum ferunt, ſed graveolentem. Hunc cùm collegerunt, alii tuſum ad ignem, alii in ſartagine coquunt & quod ex iis defluit excipiunt, pingue quiddam, nec minus lucernæ idoneum, quam oleum ſed graveolentiam exhibens.* Sat fœdum hoc fuit unguentum, apud gentem præſertim munditiæ ſtudioſam, ut juſtam occaſionem ejus ridendæ ſuppeditaret aliis gentibus. Objiciunt quidem ipſos Iſraëlitas caſtigari à Propheta C. XXVIII, 14. quòd adjungerent צו לצו צו לצו קו לקו קו לקו *tſau latſau, tſau latſau, kau lakau, kau lakau*; ſed eadem loquendi ratio non eſt, & additamentum voculæ צו *tſau* oſtendit de multitudine præceptorum agi.

Hic קו קו *kau kau* LXX. Int. verterunt ἔθνος ἀνέλπιστον, quaſi à קוה *kivvah exſpectavit, ſperavit*, deducendum eſſet; ſed repetitio radicalium potiùs multa ſperantem, aut multiplicem ſpem ſignificari oſtenderet. *Aquila* ὑπομένον, *tolerans*, Hieronymus *exſpectantem, exſpectantem*; quorum ſenſum & rationem vix quiſquam inveniat. Nec faciliùs intelligas quid ſit *gens lineæ lineæ*, ut alii vertunt. Contra cur Ægyptii dici queant *gens kau-kau*, ex noſtra explicatione colligere licet, non improbabili ſuſpicione; cui adhærebimus, donec melius quiddam inveniatur.

Et conculcationis] מבוסה *oumbouſah*. LXX. Int.

hova: Quieſcam & contemplabor, in loco meo firmo, ſicut *ſentitur* æſtus ſerenus poſt lucem *exortam*, aut nubes roſcida in calore meſſis. 5. Nam ante meſſem, cùm gemmare *vitis* deſierit, & uva acerba matureſcet *poſt* florem: *erit qui* flagella falcibus reſecet & propagines

quieſcam & contemplabor è loco meo, ut ſentitur æſtus ſerenus, poſt ortam lucem, aut nubes roſcida in æſtu meſſis. 5. Nam ante tempus meſſis, cùm vitis non ampliùs gemmas emittet, erit qui falcibus flagella reſecet, atque propagines amputando amoveat. 6. Relinquetur, eodem tempore, vinea avibus montium, & beſtiis terræ, avésque æſtate illic manebunt, & beſtiæ terreſtres hiema-

Intt. καταπεπατημένον, *Aquila* συμπεπατημένον, ut referatur ad ἔθνος, & *Hieronymus conculcatam*; nempe, gentem. Sed nomen eſt ſubſtantivum; nec poteſt referri ad גוי, quod maſculinum eſt, ſi participium eſſe, aut adjectivum ſtatuatur. Videtur autem Ægyptia gens dici *gens conculcationis*, quòd omnia ejus oppida, & omnes vici, exundante Nilo, culta, eſſent aggeribus cincta; qui conculcatâ terrâ conſtabant, ut firmaretur contra impetum aquarum Nili, ut fit etiamnum hodie, alioquin omnia fuiſſent ſubmerſa. *Herodotus* Lib. II. c. 97. ἐπεὰν δ' ἐπέλθῃ ὁ Νεῖλος τὴν χώρην, αἱ πόλιες μοῦναι φαίνονται ὑπερέχουσαι, μάλιστα ἐμφερέες τῇσι ἐν τῷ Αἰγαίῳ πόντῳ νήσοισι· τὰ μὲν ἄλλα τῆς Αἰγύπτου πέλαγος γίνεται: *cùm regionem ſupergreſſus eſt Nilus, ſolæ urbes adparent exſtantes inſulis Ægæi maris ſimillimæ; cetera verò Ægypti mare fiunt.* Urbibus conjunxerim κωμοπόλεις, ſi quæ, per totum annum habitabantur; quod fit credibile, ob ingentem incolarum multitudinem. In campeſtri & plana regione, qualis eſt inferior Ægyptus, non ſervarentur urbes, niſi collibus aut aggeribus inædificarentur, aut undequaque munirentur; quibus ſi κωμοπόλεις etiam cingantur, exundante Nilo non decedunt incolæ. *Strabo* Lib. XVII. p. 1137. Ed. Amſt. ἐν ταῖς ἀναβάσεσι τοῦ Νείλου καλύπτεσθαι πᾶσαν καὶ πελαγίζειν πλὴν τῶν οἰκήσεων. αὗται δ' ἐπὶ λόφων αὐτοφυῶν ἢ χωμάτων ἵδρυνται, πόλεις τε καὶ ἀξιόλογοι (ſic lego, non ἀξιόλογοι καὶ) κῶμαι νησίζουσαι κατὰ τὴν πόῤῥωθεν ὄψιν: *Nili exundationibus tota* (Ægyptus) *tegitur, in modum maris, exceptis habitationibus: hæ autem in nativis collibus, aut aggeribus, ſunt ædificatæ. Urbes & potiſſimi vici, ſunt inſtar inſularum, ſi è longinquo ſpectentur.* Vide & *Diodorum* Siculum Lib. I. p. 32. ubi ait Ægyptios facilè avertere Nilum μικροῖς χώμασι, aliáque habet huc facientia. Poſſit etiam res intelligi de *conculcatione* pecudum, quæ immittuntur agris ſatis, ut idem teſtatur, ubi ait agricolas τούτοις συμπατήσαντας, quarto poſt menſe ad meſſem redire.

Cujus teeram fluvii diripiunt] אשר בזאו נהרים ארצו *aſcher bazzou neharim artſo.* Verbum בזאו *bazaou* videtur eſſe ab inuſitato in libris ſacris בזא *baza*, potiùs quàm irregulare à בזז *bazaz.* Manifeſtum eſt hìc agi de exundatione Nili, eam terram ſibi veluti vindicantis, dum terras omnes, exceptis urbibus & vicis aggeribus tectis, inundat; ut mirum ſit potuiſſe in ea re labi interpretes.

3. *Vexilla è montibus*] Vide ad Cap. III, 2.

4 *Contemplabor in loco meo firmo*] אביטה במכוני *abbita bimchoni.* LXX. Intt. ἐν τῇ ἐμῇ πόλει. *Aquila* ἐν στερεώματι, nam *Hieronymus* Latinè citat *in firmamento*, & vertit *in loco meo.* Videtur cœlum intelligi, non Jeroſolima; nam clades, quas Ægypto minatur Propheta, videntur, poſt Jeroſolimæ excidium impletæ, à Nabuchodonoſoro.

Sicut ſentitur æſtus ſerenus &c.] כחם צח עלי אור *chebhom tſabh bale or.* Locus obſcuriſſimus, & de quo tamen Græci Interpretes *Aquilæ*, aut *Symmachi* verſiones proferre dignati non ſunt, dum in locis claris verba eorum proferunt, quod paſſim miratus ſum. LXX. Intt. poſtquàm ſuperiora verba verterunt hoc modo: ἀσφάλεια ἔσται ἐν τῇ ἐμῇ πόλει, ſic pergunt: ὡς φῶς καύματος μεσημβρίας, quod quid ſibi velit, quì cum antecedentibus connecti queat, aut quì conveniat verbis, quæ legimus, comminiſci nequeo. *Hieronymus: quieſcam & conſiderabo in loco meo: ſicut meridiana lux clara eſt.* Intelligo quid ſit *videre in meridiana*, aut clara *luce*; ſed eam ſententiam, neque in Latinis verbis, neque in Hebraicis video. Reliquos Interpretes proferre atque expendere longum eſſet & tædioſum. Dicam quid ſuſpicer de loci ſententia, non quid mihi ſit compertum. Hoc ergo videtur velle Deus, ſe ex alto deſpicientem tam libenter viſurum quod fiet in Ægypto, quàm ſentitur libenter ab hominibus *calor ſerenus poſt* exortam *lucem*, quæ noctem frigidam ſequuta eſt. עלי אור vertimus *poſt lucem*, eſt enim non infrequens hæc ſignificatio particulæ על, ut docebit *Chriſt. Noldius* ad ſignif. 20. Verùm ne quid diſſimulem, dubito an hìc locus ſatis emendatus ad nos pervenerit; certè loco, ſi ſententiam ejus adſequor, meliùs convenire videretur קר *kor*, frigus, quàm אור *or*, lux. Adficiar, ait Deus, eo ſpectaculo, quemadmodum vos homines, cùm *poſt frigus* hibernum *æſtum ſerenum* ſentitis, aut cùm *in æſtu meſſis, roſcidâ nube* in pluviam reſolutâ refrigeramini. Ut חם *bhom* æſtus dicitur hic צח *tſabh* hoc eſt, *ſerenus*, ſic ventus Jerem. IV, 11.

5. *Ante meſſem*] Hìc ſub imagine vitis, quæ, poſt emiſſos omphaces, putaretur, nullóſque proinde fructus proferre poſſet, deſcribitur Ægyptus, cujus adparatus omnis bellicus, nondum perfectus, advenientibus Babyloniis, irritus futurus erat. Iis in oris, diu ante meſſem omphaces jam grandiores cernuntur in vitibus.

Cùm gemmare vitis deſierit] כתם פרח *chetham pherahh*, cùm perfecta erit gemmatio. Satis liquet debere hic ſubaudiri vitem, nam de vite agi ſequentia oſtendunt. LXX. Intt: ὅταν συντελεσθῇ ἄνθος ſed פרח eſt potiùs *gemma*, quàm *flos.* Vulg. *cùm totus effloruit*, incommodè.

Poſt

propagines amputando removeat. 6. Relinquetur ſimul *vinea* avibus montium, beſtiisque terræ; volucris in ea æſtatem deget, & omnis beſtia terræ hiemabit. 7. Tempore illo adferetur munus Jehovæ, *Deo* exercituum, *à* populo in longitudinem extenſo & depilato, & à populo terribili, ex quo eſt & ulteriùs, *à* gente Kau-Kau, & conculcata, cujus terram flumina diripiunt, *adferetur, inquam, munus* ad locum *dictum de* nomine Jehovæ, *Dei* exercituum, *ad* montem Sionem.

Caput XIX.

1. ORatio *in* Ægyptum: Mox Jehova vectus nube levi ingredietur Ægyptum, atque ex ejus conſpectu ſe amovebunt Dii nihili Ægyptiorum, horúmque animus

humabunt. 7. Eo tempore ad Creatorem, qui præeſt exercitibus, & bello, adferentur munera, à populo, qui Nili ripas ad Æthiopiam usque, longo tractu, habitat, & tonſis crinibus eſt; à populo, qui jam ab initio vicinis terrori fuit, etiam cùm in plura regna eſſet diviſus; à Gente, quæ Gens Kau-Kau vocitatur, quæ aggeribus diligenter conculcatis arcet Nili exundationes, quamvis frequenter exundet; à Gente illa adferentur munera ad montem Sionem, qui mons Creatoris vocatur, à Deo, qui ei præſentem ſe eſſe oſtendit.

PARAPHRASIS.

QUo Prophetæ caſtigationes in Ægyptios habentur, & minæ proferuntur. MOX Creator inconſpicuus, ſed Nube quaſi vectus, Ægyptum ingredietur, ex eaque Cacodæmonas expellet, quo fiet, ut Ægyptiis animi deſint, quia verus Deus fictitia Numina expellet; utque idem popu-

Poſt florem] Eſt tantùm נצה *nittſah*, flos, ſed ſubaudiendum אחרי *abhare*, poſt, nam nonniſi poſtquàm flos excidit, omphax matureſcere poteſt. Veteres verſiones ita ſunt intricatæ, ut vix intelligi queant. LXX. Intt. καὶ ὄμφαξ ἐξανθήσῃ ἄνθος ὀμφακίζουσα, *Hieronymus: immatura perfectio germinabit.* Neque rem, neque verba adtenderunt.

Erit qui flagella falcibus reſecet] וכרת הזלזלים במזמרות *vecharath bazzalzalim bammazmeroth* LXX. Intt. καὶ ἀφελεῖ τὰ βοτρύδια τὰ μικρὰ τοῖς δρεπάνοις. In Hebraicis ſubauditur nominativus כורת choreth, *ſecans*, quæ ellipſis frequentiſſima eſt, ſed à Græcè loquente vox ſubaudita ſuppleri debuit. זלזלים *zalzalim* dicuntur palmites, ut videtur, à *movendi* ſignificatu, qui eſt etiamnum verbo Arabico זלזל *zalzala*, quia vel levi vento agitantur. Ideò *Hieronymus: præcidentur ramuſculi falcibus.*

6. *Beſtiisque terræ*] ולבהמת הארץ *oulebehemath baarets*, ubi בהמה ſumi videtur pro quibusvis quadrupedibus, cùm propriè de majoribus tantùm dicatur.

Volucris æſtatem deget] Cùm Ægyptus, inferior certè, tota tecta ſit aqua, magnâ parte æſtatis, à ſolſtitio æſtivo ad æquinoctium, nec quidquam emineat præter arborum cacumina & altiora loca, quorum nonnulla erant vitibus conſita, ſolæ aves poterant æſtivare in Ægypto. Sed viciſſim hiberno tempore, quo paſcua ſummopere virent & abundant, poſt aquarum receſſum, hibernant in paſcuis pecudes; quæ tempore exundationis in ſtabula coactæ fuerunt. Quod poſſemus probare Recentiorum, qui Ægyptum viderunt, teſtimoniis, niſi res eſſet nota. Itaque in hac deſcriptione, quamvis aliò ſpectante, adluditur ad Ægyptum. Sed ſententia eſt, omnes Ægypti proventus ab hoſtili exercitu abſumtum iri; nec ſunt ſingula verba, præter orationis ſcopum, minutatim explicanda.

7. *Tempore illo* &c.] Non eſt intelligendum illud ipſum tempus, quo à Babyloniis vaſtabatur Ægyptus, & quo in ruinis Jeroſolima & templum jacebant; ſed ſequentes ætates ſub Perſarum imperio, cùm Jeroſolima & Templum fuiſſent inſtaurata. Satis conſtat, Judæos in Ægypto creviſſe, ad quos fortè etiam multi acceſſerunt Proſelyti, qui omnes Jeroſolimam oblationes ad Dei Templum mittere potuerunt. Quæ tamen referri nolim ad Oniam, qui Templum in Ægypto ſeriùs condidit Jeroſolimitano æmulum; nam contra ad Templum ſuum ejusmodi munera avertere conabatur. Vide *Joſephum* Ant. Jud. Lib. XIII. c. 6.

A populo] Eſt tantùm עם ſed eſt pro manifeſtò מעם *meham*, à populo. Quod notamus, ne quis miretur, tam ſæpe à nobis ejusmodi particulas expleri. Sic LXX. Intt. ἐκ λαοῦ, & Vulg. *à populo*, nec verbum paſſivum הובל *boubal*, quod anteceſſit aliter, conſtructionem expediri patitur.

In longitudinem &c.] Eadem verba, quæ antea ad vers. 2. ſunt expoſita. Mirum eſt à LXX. Intt. aliter eſſe verſa, hoc loco, ubi habent: ἐκ λαοῦ τεθλιμμένου καὶ τετιλμένου, καὶ ἀπὸ λαοῦ μεγάλου ἀπὸ τοῦ νῦν, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον· ἔθνος ἐλπίζον καὶ καταπεπατημένον, ὅ ἐστιν ἐν μέρει ποταμοῦ τῆς χώρας αὐτοῦ. Sed fortè ex alia verſione deſumta ſunt hæc verba.

Dictum de nomine Jehovæ] *Nominis Jehovæ.*

COMMENTARIUS
In Caput XIX.

1. O*Ratio in Ægyptum*] משא מצרים *maſſcha Mitſrajim*, oratio Ægypti; hoc eſt, ad Ægyptum pertinens, ut alibi paſſim. *Aquila* ἆρμα hic, ut alibi ſemper, quamvis aliter

nimus intra eos colliqueſcet. [2]. Committam Ægyptios cum Ægyptiis, bellum gerent inter ſe fratres & amici, urbs cum urbe, regnum cum regno. [3]. Exhaurietur ſpiritus Ægypti, *qui* in ea eſt, conſilium ejus abſorbebo, interrogabitque eos, qui muſſitant, Necyomantes, & divinos *quosvis*. [4]. Tradam Ægyptum in manus dominorum durorum, dominabitur iis Rex vehemens, ait Dominus Jehova, *Deus* exercituum. [5]. Deficient aquæ à mari, & fluvius exſiccabitur, atque exareſcet. [6]. Amovebuntur flumina, adtenuabuntur, & exſiccabuntur canales Ægypti, cannæ & junci marceſcent.

populus animum deſpondeat. 2. Ægyptios Ægyptiis collidam, amicique amicis bellum inferent. 3. Sapientiâ deſtituentur, nec ſcient, quid ſibi faciendum ſit, ita ut, Necyomantes, ejusque generis homines conſulturi ſint. 4. Eos Tyrannis, à quibus malè habeantur, permittam, ait Creator, Deus exercituum. 5. Deficient eos aquæ, adeò ut oſtia Nili navigari nequeant. 6. Tenuior erit aqua fluvii, quàm ut commodè navigari poſſit, & aquis ſuis Ægyptus fœcundari, juncisque & arundines, penuriâ aquæ fluvu, deſtituentur Ægyptii

liter ſit editum in Ed. Hieronymiana nupera, contra antiquiſſimum Cod. MS. ut obſervavit Editor Fragment. Hexaplorum.

Mox Jehova] *Ecce Jehova*.

Vectus nube levi] Vectus nube etiam deſcribitur 2. Sam. XXII, 12.

Se amovebunt] Non audebunt conſiſtere contra Nebuchadnetſaris exercitum, cui favebit Deus; hoc eſt, fruſtra erunt Ægyptii invocantes Deos ſuos, quibus illudet Babylonius. Vide Jerem. XLIII, 12, 13. & C. XLVI, 13. & ſeqq. de cladibus Ægypto à Babyloniis inferendis.

3. *Spiritus Ægypti*] Spiritus prudentiæ, vel prudentia, ut ſequentia oſtendunt.

Qui muſſitant] האטים *haittim*. LXX. Intt. ἀγάλματα αὐτῶν. *Hieronymus* meliùs *divinos*. אט *at*, quod eſt adfine huic voci eſt *leniter*, & *ſenſim*, & ſic dicti videntur à demurmurationibus, quas tenui voce recitabant. Vide ad Cap. VIII, 19.

Necyomantes] האבות *haoboth*. Vide nos, ad Levit. XIX, 31. & 1. Sam. XXVIII, 7.

4. *Dominorum durorum*] אדנים קשה *adonim kaſchah*, dominorum duri, quia *dominorum* voce unus intelligitur; aut quia קשה hic ſubſtantivè ſumitur. LXX. Intt. κυρίων σκληρῶν & *Hieronymus*, *dominorum crudelium*.

Rex vehemens] מלך עז *melech haz*. LXX. βασιλεῖς σκληροὶ, *Hieronymus*, *Rex fortis*. Eſt potiùs qui vehementer vult quod vult, qualis erat Nebuchadnetſar, ut intelligere eſt ex Hiſtoria Danielis. עז neque corporis, neque animi robur ſonat, ſed vitium animi vecordis, qui vult ſibi per omnia pareri. Vide Gen. XLIX, 7. Num. XVIII, 28.

5. *Deficient aquæ maris*] ונשתו מים מהים *niſchthou majim mehajjam*, ebibentur aquæ è mari; quod malè intellexerunt. LXX. Intt. qui habent πίονται οἱ Αἰγύπτιοι ὕδωρ τὸ παρὰ θάλασσαν. Meliùs *Hieronymus* : *areſcet aqua de mari*. Si iis temporibus, apud Hebræos, receptam hanc ſententiam, fluvios oriri è vaporibus è mari evectis, & pluviæ inſtar recidentibus, conſtaret; eò reſpici hìc diceremus, ut & Eccleſ. I, 7. *Diodorus* quidem Lib. I. p. 34. ait, Sacerdotes Ægyptios putaſſe, Nili aquam ex Oceano venire; ſed an tempore Eſaiæ ſic ſentirent, non conſtat. Prædicit hìc Propheta maximam calamitatem, quæ Nili adcolis contingere poterat; hoc eſt, exundationem fluvii multò minorem fore, quam neceſſe erat, ut Ægyptum fœcundaret, vocâtque aquas ita ſparſas per eam regionem *aquam è mari*, quia reverà tunc non tam videtur eſſe exundatio fluvii, quàm maris; unde factum, ut *Herodotus* Ægypti aquis tectæ ſpeciem eſſe maris Ægæi, & urbes videri inſulas dicat: quod dixit etiam *Strabo*, & confirmat *Diodorus*, qui urbes confert cum Cycladibus inſulis. Vide dicta ad C. XVIII, 2. Itaque mirum videri non debet, à Propheta dici has aquas eſſe *è mari*, cùm tantâ copiâ Ægypto ſuperfundantur. Fore autem, ut *ebiberentur aquæ* ait, quia quando ſunt minore copiâ, quàm opus eſt ad irrigandam & fœcundandam Ægyptum; terra illa tenuis & ſitiens brevi tempore eam combibit, nec ſeri poteſt, nec ſata alere. Quæ, quia omnibus nota, veterum teſtimoniis confirmari non opus eſt. *Herodotus* Lib. II. *Strabo* XVII. *Diodorus* I. & *Plinius* V. affatim ſuppeditabunt.

Fluvius exſiccabitur] Quia aquis ex Æthiopia paucioribus defluentibus, quòd minores interdum cadant illic pluviæ, tenuior fluit; unde ad ripas ejus omnia exareſcunt, quod in ſequentibus deſcribitur à Propheta.

6. *Amovebuntur flumina*] והאזניחו נהרות *heeznibhou neharoth*. Paſſivo uſi ſumus, quia activo fuiſſet addendum nomen, quod regeret. Subaudiendum eſt מימיהן *memehen* aquas ſuas. LXX. ἐκλείψουσι, Latinus, *defecerunt*. Nilus ejusque alvei *amovere* dicuntur *aquas ſuas* à terra, quam more ſolito non inundant.

Canales Ægypti] יארי מצור *jeore matſor*. יארים *jeorim* dicuntur non alveus nativus Nili, ſed innumerabiles foſſæ & canales manu factæ, ad derivandam quaquaverſùm Nili aquam; quod & Veteres & Recentiores, qui de Ægypto egerunt, teſtantur. Ne eadem voce ſemper uteremur, nunc *canales*, nunc *rivos*, nunc *foſſas*, nunc *alveos* vocavimus. מצור *matſor* Ægyptum vertimus, ex ſententia *Sam. Bocharti* Phalegi Lib. IV. c. 24. Vide etiam ad 2. Reg. XIX. 24.

Cannæ & junci marceſcent] קנה וסוף קמלו *kanneh veſouph kemelou*. *Cannæ* ſunt quævis arundines, סוף verò *alga*, qualis erat in *mari algæ*. Sunt plantæ paluſtres & ripis fluviorum gaudentes; qui ſi præter modum minuantur, eæ plantæ intereunt, aut certè marceſcunt. Apud Syros קמל *Kmal* eſt *ægrotavit*, & plantæ morbus maximus eſt marcor.

7. *Prata*

marceſcent. 7. Prata, quæ ſunt ad rivos, *imò* juxta alveorum oſtia, & omnia, quæ ſata ſunt *ad* foſſas, exareſcent; expelletur *tumor* & nullus erit. 8. Mœrebunt piſcatores, & lugebunt, qui jaciebant hamum, in rivos expandentes retia in aquas languebunt. 9. Pudore adficientur, qui parant nitentia linea & textores reticulorum. 10. Naſſæ, *&* omnes,

gyptii. 7. Prata, quæ fluvii aquis virebant, areſcent, ad ipſa Nili oſtia, & quæcunque ſata erant ad varias ejus derivationes, ſiccabuntur deficiente aquâ. 8. Mœrebunt piſcatores, qui nec in Nilo, nec in lacubus arte factis ullos invenient piſces. 9. Pudebit ſuæ artis eos, qui antea retia, è lino Ægyptio nectebant, quia exerceri non potérit. 10. Naſſæ & omnes, qui catarrhactas ſtagnis

7. *Prata, quæ ſunt ad rivos*] ערות על יאור *haroth hal jeor*. Cùm ſermo ſit de re, quæ ad rivum, propter penuriam aquæ, exareſcit, jam ſatis liquet eſſe plantas, aut loca, in quibus ſatæ ſunt; ſed utrum ſit, nemo certò dixerit, donec major lux exoriatur. Vertimus Jud. XX, 13. מערה *maharah*, gramineum campum, quia locus ab ea ſignificatione alienus non erat. Pariter hic *prata* vertendum cenſuimus, ſimili de ratione, cum nonnullis Recentioribus Intt. Τὸ ἄχι τὸ χλωρὸν πᾶν τὸ κύκλῳ τοῦ ποταμοῦ. Ubi ἄχι idem eſt ac אחו *abhou*, quod carectum ſonat, Gen. XI, 2. 18. Vulgatus: *nudabitur alveus rivi à fonte ſuo*, quia ערות eſt à ערה *nudavit*. Sed legi oporteret חערה *thabareh*.

Imò juxta alveorum oſtia] על פי יאור *hal phi jeor*, ad os foſſæ, vel rivi. Quod interpretor de oſtio foſſæ, hoc eſt, de loco, per quem aquam è Nilo accipit, & ad quod aqua ſolebat eſſe copiotior, cùm ad extremas foſſas, ſi longiores eſſent, minor aquæ copia perveniret, propter varias derivationes, aut ſolum altius. Aliquid ſimile intelligi poſtulat ratio, quâ loquitur Propheta, qui ubi dixit, *ad rivum*, continuò ſubjicit, *juxta eorum alveorum oſtia*; quibus verbis plus dicit, quàm antecedentibus, ideóque præfiximus *imò*, ſed hæc verba nec Veteres Intt. nec Recentiorum multi intellexerunt. פי *phi*, os, interpretati ſumus *oſtia*, quâ voce ſignificare volumus conjunctionem διωρύγων, ut à Græcis vocantur, cùm Nilo, per quas ejus aquas accedentes excipiunt & decedentes emittunt. Sic & *Strabo* Lib. XVII. Mœridis lacui tribuit duo στόματα, quibus Nili aquas admittebat, & reddebat. Ἐπίκειται δὲ, inquit, τοῖς στόμασιν ἀμφοτέροις τῆς διώρυγος κλεῖθρα, οἷς ταμιεύουσιν οἱ ἀρχιτέκτονες, τό, τε εἰσρέον ὕδωρ, καὶ τὸ ἐκρέον: *utrique autem foſſæ oſtio clauſtra impetita ſunt, quibus architecti & influenti & effluenti aquæ moderantur.*

Et omnia, quæ ſata ſunt ad foſſas] וכל מזרע יאור *vechol mizrah jeor*, pro על יאור *hal jeor*, ad foſſam.

Expelletur humor & nullus erit] נדף ואיננו *niddaph veënennou*, intelligitur manifeſtò Nilus vel *humor*, quod ſupplevimus. LXX. Intt. καὶ πᾶν τὸ σπειρόμενον διὰ τοῦ ποταμοῦ ξηρανθήσεται ἀνεμόφθορον, non ſatis commodè, perit enim ſiccitate, non vento. Latinus non multò commodiùs: *omnis ſementis irrigua* (imò non irrigua) *ſiccabitur, areſcet & non erit.*

8. *Mœrebunt piſcatores* &c.] Quia propter tenuitatem aquæ, in Nilo, & foſſarum ſiccitatem, nulli aut pauci piſces capi poterunt; cùm piſcuſiſſimus alioqui ſoleret eſſe Nilus, adeóque tam in foſſis, quàm in ejus proprio alveo, magnâ copiâ piſces caperentur. Vide not. ad Exod. I, 7.

9. *Qui parant nitentia lina*] עבדי פשתים שריקות *obede phiſhim ſchrikoth*, operantes lina optima. שריקות interpretantur LXX. Intt. τὸ λίνον τὸ σχιστὸν, neſcio quare; *Hieronymus: linum pectentes*, cujus nec rationem adſequor; *Symmachus* κτενιστὸν, *pectinatum*, quod non video qui cum Hebraica voce conſentiat. Recentiores *variegata*, *reticulata*, *fulva*, *optima*, nulla etiam certâ ratione ducti. *Nitentia*, candore, nimirum, ex Arabiſmo vertimus, in quo שרק *ſcharaka* interdum eſt *nituit*, *ſplenduit*. Notum eſt lino abundaſſe Ægyptum, & quidem nitente, ſolóque eo indutos Sacerdotes fuiſſe, munditiei cauſâ. Adeatur vel *Plinius* H. N. Lib. XIX. ab initio, ubi copioſiſſimè varia lini genera deſcribit, quorum nonnulla laudat à *candore* & *ſplendore*. Sic de Ægyptio lino C. I. *Ægyptio lino minimùm firmitatis, plurimùm lucri; quatuor ibi genera, Taniticum ac Peluſiacum, Buticum, Tentyriticum, cum regionum nominibus, in quibus naſcuntur.* Eorum *candor* elegans erat in veſtibus, ſed plagis conficiendis ineptum, ut docet *Gratius* in Cynegetico vers 42. & ſeqq.

Vix operata ſuo ſacra ad Bubaſtia lino
Velatur ſonipes æſtivi turba Canopi.
Ipſè, in materia damnoſus candor inerti,
Oſtendit longè fraudes atque exterruit hoſtem.

Tenuiſſimo, nempe, lino vix ſatis tegebantur Sacerdotes, candoréque ejus terrebantur feræ; quæ faciunt ad laudem Ægyptiaci lini.

Textores reticulorum] ואורגים חורי *oregim bhorai*. LXX. Intt. ἐργαζομένους τὴν βύσσον, *Hieronymus*, *texentes ſubtilia*. Alii *candida*, quod cuivis opificio lini candentis convenit. Maluimus חורי *bhorai*, idem habere ac חורים *bhorim* foramina, atque intelligere, non telam denſiorem, ſed reticula rariora, ut aërem admitterent, qualia erant Conopeorum; quibus arcebantur κώνωπες, *culices*, ſed aër transmittebatur; quorum Conopeorum uſus maximus fuit in Ægypto, éſtque etiamnum hodie. Hinc *Horatius* Epod. IX, 16. de adparatu bellico Antonii & Cleopatræ:

Intérque ſigna (turpe!) militaria
Sol adſpicit Conopeum,

Rationem inventi Conopei habet *Herodotus* Lib. II. c. 95. his verbis: πρὸς δὲ τοὺς κώνωπας ἀφθόνους ἐόντας τάδε σφι ἐστὶ μεμηχανημένα· τοὺς μὲν τὰ ἄνω τῶν ἑλέων οἰκέοντας οἱ πύργοι ὠφελέουσι ἐς ἃς ἀνα-

nes, qui catarrhactas vivariis faciunt, frangentur. [11]. Profectò ſtulti ſunt proceres Tanitici, ſapientes *illi &* conſiliarii Pharahonis, conſilium inſanit. Quomodo dicere ſuſtinebatis Pharahoni, *quisque de ſe*: ego ſum filius ſapientium, ego proles priſcorum Regum? [12]. ubi ſunt Sapientes tui, *ô Ægypte*? Indicent nunc tibi, & notum faciant, quodnam

gnis faciebant deficient. 11. Inſania invadet Taniticos proceres, ſapientes conſiliarii Regum Ægypti inſania laborabunt, nec ullum ſanum conſilium Regibus ſuppeditare poterunt. Qui vero ſapientiam, apud Reges, jactare poterunt, & gloriari, ſe eſſe poſteros ſapientum virorum, ac prolem etiam priſcorum Ægypti Regum. 12. Ubi ſunt ſapientes, quibus gloriari ſolebas, ô Ægypte? Nunc tibi aperiant, quodnam ſit conſilium Creatoris, qui etiam exercitibus præeſt, de Ægyptiis. 13. Tani-

βαίνοντες κοιμῶνται· οἱ γὰρ κώνωπες ὑπὸ τῶν ἀνέμων οὐχ οἷοί τε εἰσὶ ὑψοῦ πέτεσθαι· Τοῖσι δὲ περὶ τα ἕλεα οἰκέουσι τάδ' ἀντὶ τῶν πύργων ἄλλα μεμηχάνηται· πᾶς ἀνὴρ αὐτῶν ἀμφίβληστρον κέκτηται, τῷ τῆς ἡμέρης μὲν ἰχθῦς ἀγρεύει, τὴν δὲ νύκτα αὐτῷ χρᾶται· ἐν τῇ ἀναπαύεται κοίτῃ, περὶ ταύτην ἵστησι τὸ ἀμφίβληστρον, καὶ ἔπειτα ἐνδὺς ὑπ' αὐτῷ καθεύδει· οἱ μὲν κώνωπες, ἢν μὲν ἐν ἱματίῳ ἐνειλιξάμενος εὕδῃ, ἢ σινδόνι, διὰ τούτων δάκνουσι· διὰ δὲ τοῦ δικτύου, οὐδὲ πειρῶνται ἀρχήν: *ſunt autem, adversùs culices, quorum magna vis eſt, hæc excogitata. Illos quidem, qui ſupra paludes colunt, juvant turres, quas dormituri adſcendunt, nam culices ventus prohibet in alta volare. At qui circa paludes habitant alia, turrium vice, ſunt machinati, hæc videlicet; ſinguli ſuum habent rete, quo per diem piſces capiunt, eodémque noctu utuntur, ad cubile, in quo requieſcunt. Circumdant illud reti, deinde ſubeuntes, ſub illo ſomnum capiunt; qui ſi veſte, aut ſindone involuti dormirent, eos per iſta culices morderent, per retia verò omnino nec conantur.* *Pet. Belonius* Obſerv. Lib. II. c. 35. *Cùm noſtrûm ſinguli noctu, inter dormiendum, à culicibus ita vexati fuiſſemus, ut poſtridie ex anthematibus laborare videremur, id intelleximus, noctu eſſe tegendam faciem, dormiendo ſub papilionibus, aut in ſummis ædibus ſub dio. Legentes tamen poſtea Herodotum eum ſimilia ſcripſiſſe deprehendimus.* Sic & alii Recentiores, in Cairi deſcriptione. Ideò *reticula* vertimus, ut Chaldæus, qui habet מצדן *matsdan*, retia. Hi autem omnes opifices, in ſiccitate, lugere dicuntur, vel quia retibus opus non erat, cùm non eſſent piſces; vel quia lini copia non ſuppetebat, quo telas & reticula conficerent; quòd Nilus agros non fœcundaſſet.

10. *Naſſæ*] והיו שתתיה מדכאים *vehajah ſchethotheah meduchaïm*, & erunt *naſſæ ejus* (nempe Ægypti) contritæ; qui Participii ſignificatus utrique membro non convenit. Ideóque vertimus *frangentur*, quod propriè convenit naſſis, quæ lacerantur, & κατὰ μεταφορὰν viris, quorum animi calamitate franguntur. LXX. Intt. ἔσονται οἱ ἐργαζόμενοι αὐτὰ ἐν ὀδύνῃ, parum commodè. Vulgatus non meliùs: *& erunt irrigua flaccentia.* Omnia in omnibus invenirentur, ſi ita vertere liceret. Vox שתות *ſchathoth* occurrit rurſus Pſ. XI, 3. Sed aliud illic ſignificat. Qui *retia* hìc vertunt eò ſuperioribus verbis adducti videntur; ſed cùm ſat dictum ſit de *retibus*, de naſſis rem intelligemus, quibus capiuntur, & vivi ſervantur etiam piſces in aqua. Eſt à שית *ponere*, quia in iis piſces reponuntur. Hinc *Aquila* αἱ ἀποθῆκαι αὐτῆς, rectè, ſi intelligantur de *apothecis* piſcium, ſed malè addit τελματούμεναι quod apothecis non convenit, pro מדכאים *meduchaïm*. Deteriùs *Theodotion* ταπεινὰ αὐτῆς τεταπεινωμένα. Sed tametſi non abſurdè conjeciſſe videmur, meliora adferentibus facilè adſentiemur.

Qui catarrhactas vivariis faciunt] כל עשי שכר אגמי נפש *chol hoſche ſcheber agme nepheſch*, omnes facientes clauſtrum ſtagnorum animæ; hoc eſt, quicumque faciunt catarrhactas ſtagnis, in quibus vivi piſces ſervantur. LXX. Intt. prorſus aliter; καὶ πάντες οἱ ποιοῦντες τὸν ζῦθον, *qui faciunt zythum*, ſeu cereviſiam ex hordeo, quod artificium frequens fuit in Ægypto, propter vini penuriam, ut teſtantur *Herodotus* Lib. II. c. 77. & alii, qui de Ægypto egere. Sed שבר eſt frumentum, non hordeum. Vide Gen. XL, 19. nec usquam *potus* eâ voce ſignificatur. Itaque *Hieronymus* vertendum putavit: *omnes, qui faciebant lacunas, ad capiendos piſces.* Sed nec שבר usquam eo ſenſu occurrit, nec cetera verba conſentiunt. Videtur eſſe oſtium ſtagni, quod oſtium fit fracto aggere, quo cingitur ſtagnum, ut illac aqua irrumpere & erumpere poſſit. Vide ad vers. 6. locum *Strabonis*, de Moeride lacu. Erat lacus ille piſcina ingens manu facta, ut docet *Herodotus* Lib. II. c. 149. his verbis: τὸ δὲ ὕδωρ ἐν τῇ λίμνῃ αὐθιγενὲς μὲν οὐκ ἔστι (ἄνυδρος γὰρ δὴ δεινῶς ἐστι ταύτῃ) ἐκ τοῦ Νείλου γὰρ κατὰ διώρυχα ἐσῆκται, καὶ ἓξ μὲν μῆνας ἔσω ῥέει ἐς τὴν λίμνην, ἓξ δὲ μῆνας ἔξω ἐς τὸν Νεῖλον αὖτις. καὶ ἐπεὰν μὲν ἐκρέῃ ἔξω ᾗδε, τότε τοὺς ἓξ μῆνας ἐς τὸ βασιλήιον καταβάλλει, ἐπ' ἡμέρην ἑκάστην τάλαντον ἀργυρίου ἐκ τῶν ἰχθύων, ἐπεὰν δὲ ἐσίῃ τὸ ὕδωρ ἐς αὐτὴν εἴκοσι μνέας: *Aqua ſtagni nativa non eſt, utpote ſolo illo admodum arido, ſed à Nilo per rivum inducta; & ſex quidem menſibus in ſtagnum influit, totidem retrò in Nilum: illisque ſex menſibus, quibus è ſtagno effluit, ditans regium fiſcum talentis argenti ſingulis, in ſingulos dies, proventu piſcium; cùm aqua influit, viginti minis.* Erant, nempe, ut res ipſa oſtendit, útque è *Strabone* etiam vidimus, שברים *ſchebarim*, quibus apertis aqua admittebatur & emittebatur, ſimulque piſcis naſſis, aut retibus capiebatur. Tales piſcinæ erant & alibi, ſine dubio, in Ægypto, lucri causâ, effoſſæ. Itaque hìc dicuntur Architecti, qui clauſtra ejusmodi faciebant & curabant, animo fracti, cùm viderent, propter aquæ tenuitatem, nullum catarrhactarum ſuarum eſſe uſum. Obiter etiam obſervandum ut καταῤῥάκτης dicitur porta aquæ oppoſita, à καταῤῥήγνυμι, *cum impetu defluo*, vel *erumpo*: ſic שבר *ſcheber* Hebræis dictam portam, per quam aqua irrumperet, & erumperet, à verbo שבר *rupit, diſrupit.*

11. *Proceres*] שרי צען *ſchare tſoban*, principes

nam conſilium ceperit Jehova, *Deus* exercituum, de Ægypto. 13. Stulti facti ſunt pro-
ceres Tanitici, errarunt primores Memphitici; feſellerunt Ægyptum, *in* angulo tri-
buum ejus. 14. Jehova miſcuit ei ſpiritum perverſum, quo in errorem inducta eſt Æ-
gyptus, in omni opere ſuo, quemadmodum errat *vacillando* ebrius, in ſuo vomitu.
15. Non

13. Tanitici proceres inſaniâ laborant, nec ſapientiores ſunt iis Memphitici, quippe qui Ægyptios feſellerunt, qui inferiorem Ægyptum colunt. 14. Deus prudentiâ ſpoliavit Sapientes Ægyptios, qui feſellerunt populares ſuos, pravis ſuis conſiliis, quibus in errorem eos induxerunt; ita ut in omnibus ſuis negotiis errarint, quaſi fuiſſent ebrii, qui vacillando laberentur, & vomitu eſſent levandi.

pes Tſohanis; quæ antiquiſſima fuit urbs, & in qua priſci Reges, Ægypti certè inferioris, ſedem regiam habebant. Vide not. ad Gen. XLV, 10. ſtultitiæ Taniticos Proceres inſimulat Propheta, eò quòd prava conſilia Regi darent, & ſuperbiam ejus alerent; quod fecerunt tempore Nebuchadnetſaris, cujus victricia arma ſenſerunt. Vide Jeremiæ Cap. XLVI.

Sapientes illi & conſiliarii] חכמי יעצי פרעה *hhachme johatſe pharho* eſt pro ויעצי *& conſiliarii*, quia utrumque eſt in ſtatu conſtructo; ſin minùs legendum eſſet חכמים in ſtatu abſoluto.

Quommodo dicere ſuſtinebatis] איך תאמרו *ech thomerou*, quomodo dicetis; hoc eſt, dicere ſolebatis, aut ſuſtinebatis.

Quiſque de ſe] Supplendum hoc fuit, ut ſuperiora cum ſequentibus conjungerentur.

Ego ſum &c.] *Filius* quidem poteſt dici *diſcipulus*, ſed nihil obſtat, quin vox hìc propriè ſumatur pro homine docto, à doctis oriundo; quales erant, aut eſſe debebant Sacerdotes Ægyptii, qui principes Senatûs erant. *Diodorus* Siculus Lib. I. p. 66. τῆς δὲ χώρας ἁπάσης εἰς τρία μέρη διῃρημένης, τὴν μὲν πρώτην ἔχει μερίδα τὸ σύστημα τῶν ἱερέων, μεγίστης ἐντροπῆς τυγχάνον παρὰ τοῖς ἐγχωρίοις, διά τε τὴν εἰς τοὺς Θεοὺς εὐσέβειαν, καὶ διὰ τὸ πλείστην σύνεσιν τοὺς ἄνδρας τούτους ἐκ παιδείας εἰσφέρεσθαι: *regionis totius, quæ in tres partes diviſa eſt, primam habet Sacerdotum ſocietas, quæ popularibus maximæ eſt venerationi, cùm propter pietatem erga Deos, tum quia hi viri ſummam ex eruditione prudentiam adferunt.* Paullò pòſt: καθόλου γὰρ περὶ τῶν μεγίστων οὗτοι προβουλευόμενοι συνδιατρίβουσι τῷ βασιλεῖ, τῶν μὲν συνεργοὶ, τῶν δὲ εἰσηγηταὶ καὶ διδάσκαλοι γινόμενοι: *omnino enim de maximis rebus hi primi ſententiam dicentes morantur cum Rege, aliorum quidem adjutores, aliorum verò auctores & magiſtri.*

Ego filius priſcorum regum] אני בן מלכי קדם ani ben malche kedem, *ego filius regum antiquitatis*. Erant, nempe, Sacerdotes è regia ſtirpe.

12. *O Ægypte*] Perſpicuitatis causâ, hoc ſupplevimus, licèt adfixum antecedens ſit maſculini generis, quia intelliguntur nunc *viri*, nunc *terra*.

Indicent nunc tibi &c.] Irridet Propheta vanas pollicitationes Sacerdotum Ægyptiorum, qui Aſtrologiæ & Haruſpicinæ ope futura ſe ſcire poſſe jactabant. Idem *Diodorus*, in proximè ſequentibus verbis; καὶ διὰ μὲν τῆς ἀστρολογίας καὶ τῆς ἱεροσκοπίας τὰ μέλλοντα προσημαίνοντες: *per aſtrologiam & victimarum inſpectionem futura prædicentes.* Unde colligere licet in poteſtate Cocodæmonum non eſſe poſitum, quæ ſtatuit Deus prævidere, niſi ea ipſe revelet.

Notum faciant] ידעו jedehou, *ſciant*, quod hìc eſt pro יודיעו *jodehou*, ſcire faciant.

13. *Primores Memphitici*] שרי נף *ſchare Noph*, quod eſt perinde ac מף *moph* Hoſ. IX, 6. hoc eſt, Μέμφις, urbs nota Ægypti, ſupra verticem τοῦ Delta, LXX. ἄρχοντες Μέμφεως & *Hieronymus: principes Memphis.* Fuit & βασίλειον τῶν Αἰγυπτίων, ut ait *Strabo* Lib. XVII. p. 807. eámque pluribus deſcribit *Diodorus* Lib. I. p. 46. ſed priùs de ea ſcripſerat *Herodotus* Lib. II. c. 99. Antiquiſſima fuit, quippe quæ à Mene, primo Ægypti Rege, condita fuerat. Vide quæ de ea collegit *Joan. Marshamus* ad I. Sæculum Ægyptiacum, ubi de Memphitarum regno.

In angulo tribuum ejus] פנת שבטיה *phinath ſchbateah*, Subaudiendum ב *in*. Fuit Memphis ſita ad angulum Nili meridiem versùs; paullò enim, infra Memphim, in duos alveos dividitur, quibus totam complectitur Ægyptum inferiorem. Res eſt omnibus nota. *Tribus* Ægypti fortè dicuntur *Nomi*, in quos inferior Ægyptus erat diviſa; niſi volueris hoc intelligere de generibus Ægyptiorum, ſed prius malim.

14. *Miſcuit ei ſpiritum perverſum*] מסך בקרבה רוח עועים *maſach bkirbah rouahh hivvehim* miſcuit in medio ejus ſpiritum perverſitatum. Propriè apud Hebræos, ut apud Græcos & Latinos, *miſceri* dicitur liquor, qui bibendus cuipiam offertur. Vide antea C. V, 22. Sed *vinum miſcetur*, prophetico ſtylo, ei, cui graves calamitates imminent. De quibus rationibus loquendi, ad ſatietatem, egit *Thom. Gatakerus Advers. Poſthumorum* Cap. V. & ſeqq. quem conſulent, qui ea farragine indigebunt. Pro *vino* autem hìc habetur *ſpiritus* & quidem *perverſitatum*; quo ſignificatur infelix animi adfectio, quâ quis peſſima quæque conſilia optimis præfert. עועים *hivvehim* formatur à עוה *hivva*, pervertit, depravavit, duplicatione radicalis, quâ indicatur perverſitas ſumma conſiliorum; quâ paſſus eſt Deus Ægyptios in perniciem ſuam ruere, ut pœnas improbè factorum darent. Cùm enim ſermo eſt de Deo, *malum morale*, ut loquuntur, nullo modo ei tribui quaſi auctori, poteſt; ſed tantùm ut patienti contingere, quod impedire poſſet, ſi vellet. Quis ſuſtineat dici Deum auctorem & ultorem ſcelerum?

Quo in errorem inducta eſt] *Et in errorem induxerunt Ægyptum.* Poſſint quidem hæc intelligi de perverſa quadam prudentia, quâ Memphitici proceres Regi ſtulta conſilia, de

regni

15. Non erit Ægypto opus, quod fecerit caput, aut cauda; ramus aut truncus. 16. Eo tempore, erit Ægyptus, mulierum inſtar; contremiſcet & pavebit, propter agitationem manûs Jehovæ, *Dei* exercituum, quam ſuper ea moverit. 17. Erit terra Judæ terrori Ægypto, quisquis ejus apud eam mentionem fecerit, pavebit *Ægyptus*, propter conſilium Jehovæ, *Dei* exercituum, quod de ea ipſe ceperit.

18. Tempore illo, erunt quinque urbes in terra Ægyptia, quæ loquentur Linguâ Chanahanis, & jurabunt per Jehovam, *Deum* exercituum, una earum dicetur Hir-cheres; *hoc eſt*, *Heliopolis*. 19. Die illo erit altare Jehovæ, in media terra Ægyptia, & cippus Jehovæ, ad ejus fines. 20. Eritque in ſignum & teſtimonium Jehovæ, *Dei* exercituum, in terra Ægyptia, *ex quo intelligere licebit*, invocatum *ab Ægyptiis* fuiſſe

di. 15. Non erit, quod Proceres aut Plebs fecerint toti Ægypto tribuendum. 16. Tunc temporis Ægyptus erit mulieribus ſimilis, & pavebit, eo quod manum moverit Creator, idemque exercituum dux. 17. Erit tribus Judæ terrori Ægypto, quæ timebit quotieſcumque ejus mentionem fieri audiet; propter conſilium Creatoris, qui & rerum bellicarum curam gerit, quod quale ſit ignorabunt Ægyptii.

18. Eo tempore erunt quinque urbes in Ægypto, ubi loquentur oppidani, de Deo eodem modo, quo Iſraëlitæ, & per Deum Iſraëlis jurabunt; unde liquebit, eos non male ſentire, quarum una vocabitur Hir-cheres; hoc eſt, Urbs Solis. 19. Eo tempore erit altare Creatoris, in media Ægypto, & cippus ejus ad regionis fines; 20. Quod erit ſignum & teſtimonium Deo præbitum, in media Ægypto; è quo liquebit. aliquando, in ea regione, ab Ægyptiis invocatum Creatorem; propter eos, à quibus malè habebantur, & miſſum ab eo ad eos liberatorem principem virum, qui eos auctoritate ſuâ texerit, propter-

regni adminiſtratione, ſuggeſſerint; unde factum ſit, ut nihil ei ex voto cederet. Sed præſtiterit fortaſſe interpretari verba Prophetæ de prava Religione Ægyptiorum, quæ nitebatur fraudibus Sacerdotum, & calamitatum cauſa fuerit.

15. *Caput aut cauda* &c.] Proverbiale eſt loquendi genus, de quo ad Cap. IX, 13. Senſus ejus hic eſſe videtur, Ægyptios nihil adgreſſuros magni, aut parvi, quod eis bene cedat; ſed quidquid id erit irritum fore. Cap. IX. *caput* & *truncus* proceres ſignificare videntur, *cauda* & *ramus* plebem. Hìc verò ubi de re ſermo eſt, non de perſonis, *res magnas* duobus prioribus verbis, *parvas* poſterioribus intelligimus. Notum eſt proverbiales formulas nunc huic, nunc illi rei aptari, ſi modò aliqua ſit inter eos convenientia.

16. *Propter agitationem manûs* &c.] מפני תנופת יד *mippehene thnouphath jad. Agitatione manûs Jehovæ* intelligenda videtur expeditio Nebuchadneſaris; quâ inchoatâ, ſic conturbari cœpit Ægyptus, ut nihil prudenter faceret, quo poſſet Babylonii Regis conatum irritum facere, ſed tota, penuriâ conſilii, trepidaret.

17. *Erit terra Judæ* &c.] Deſerta quidem futura erat eo tempore, ſed cùm Babyloniorum copias illac, commodiſſimâ quippe viâ, adventare nuncii adlaturi eſſent, ſibi illinc malum imminens Ægyptii accepturi erant.

Terrori] לחגא *lebhoga*; Quod poſſit etiam *titubationi* verti; nam חגג, unde hæc vox, mutato ה in א eſt *titubare*, inſtar ebrii, Pſ. CVII, 27, *Aquila* verterat γύρωσιν, ut faciunt titubantes. LXX. εἰς φόβητρον, Vulgatus *in pavorem*.

Ipſe ceperit] הוא יועץ *hou jobets*, ipſe conſilium capiens.

18. *Tempore illo*] *Die illo*; hoc eſt, ſequente ætate, nam non potuit Ægyptus ſimul malè haberi à Nebuchadneſare & liberari. Referenda hæc videntur ad tempora, quibus, exſtincto Nebuchadneſare, res Babyloniorum retro cedere cœperunt, atque Ægyptii libertatem recuperarunt.

Quæ loquentur linguâ Chanahanis] Hoc eſt, linguâ Hebræorum, quorum ſermones de Deo imitaturi erant; poſtquàm vidiſſent, ſe pœnas ei dediſſe ab Eſaïa & Jeremia præſertim, cùm in Ægypto eſſet, prædictas. Certè hæc fuit graviſſima ratio, cur Deo Iſraëlis Ægyptii aliquot crederent, ſi modò res ad eorum aures pervenit; quam accipere potuerunt à Judæis inter ipſos verſantibus.

Jurabunt per Jehovam &c.] Hoc eſt, eum colent, nam non jurant homines per Deum, quem non colunt. Vide C. XLV, 23. & quæ de hoc loquendi genere diximus ad Deut. VI, 13.

Una earum dicetur Hir-cheres] עיר ההרס *hir haheres. Aquila & Theodotion* πόλις Ἄρες. *Symmachus* πόλις ἡλίου, & *Hieronymus*, *civitas ſolis*. Conſtat ſanè *Heliopolin* celeberrimam urbem fuiſſe, inter Nilum & Mare Erythræum, è regione Memphis, metropolin Nomi Heliopolitæ; cujus *Herodotus*, *Strabo*, *Plinius*, alii meminere. Attamen LXX. Intt. habent hìc πόλις Ἀσεδὲκ, quaſi legiſſent הצדק hattſedek, *juſtitiæ*. Attamen Gen. XLI, 45. & XLVI, 20. tum etiam Ezek. XXX, 17. ubi eſt און Hebraïcè, habent Interpretes, qui LXX. dicuntur, Ἡλιούπολιν. Sed verſio ea non eſt ab uno viro, aut ab uno Interpretum Collegio concinnata. Si liceret conjicere de nominibus quinque aliarum urbium, dicerem eas eſſe, quæ memorantur Jeremiæ C. XLIV, 2. Migdol (*Herodoto* Magdolus) Thachphanches (eidem *Daphnæ*) Noph, ſive *Memphis*, & quarta in terra *Pathros*, ſeu Pathyride, quæ nomine non adpellatur, fortè *Amon-no*, ſive Dioſpolis. In iis habitarunt Judæi, qui Chaldæorum metu poſt captam Jeroſolimam in Ægyptum migrarant, eóque invitum Jeremiam abduxerant. Quibus, improbis quippe, licet extrema mala iis Propheta minetur, potuerunt tamen nonnulli pii admiſſi

ſe Jehovam, propter eos, à quibus opprimebantur, & miſſum *ab eo* ad eos ſervatorem & principem virum, qui eos liberarit. [21]. Innoteſcet verò Jehova Ægypto, agnoſcent Ægyptii Jehovam, eo tempore; ſacra facient, munus offerent, & vota nuncupabunt, ac ſolvent Jehovæ. [22]. Imponet Jehova plagas Ægyptiis, & curabit, revertentúrque ad Jehovam, qui exorabilis iis erit, hominéſque ſanabit. [23]. Eo tempore, ſtrata erit via ex Ægypto, in Aſſyriam, venient Aſſyrii in Ægyptum, Ægyptiique in Aſſyriam *ibunt*, eique ſervient. [24]. Eo tempore, tertius erit Iſraël, cum Ægyptiis & Aſſyriis, in cujus terra erit benedictio. [25]. Iis benedicet Jehova, *Deus* exercituum, his verbis: benedictus eſto populus meus Ægyptius, opus manuum mearum eſt Aſſyrius, at Iſraël poſſeſſio mea.

Vaticinium

propteréaque invocatum. 21. Quâ occaſione innoteſcet Creator omnium rerum Ægypto, & agnoſcetur à nonnullis Ægyptiis eo tempore; ſacra facient, muneráque offerent, & vota nuncupabunt, ac ſolvent re ipsa Creatori. 22. Is plagas Ægyptiis imponet, quas ipſe etiam curabit, quo tempore revertentur illi ad Creatorem, quem exorabilem experientur, atque iis curandis paratum, quod & faciet, pro ſingulari ſua beneficentia. 23. Eo tempore, erit via munita, per quam Aſſyrii venient in Ægyptum, Ægyptiique ſe in Aſſyriam conferent. 24. Eo tempore Iſraëlitæ, Ægyptii, & Aſſyrii eo beneficio utentur, ut commodiùs commercia inter ſe habeant. 25. Iis benedicet Creator, idemque Deus exercituum his verbis: bene ſit Ægyptiis, qui ſunt populus meus. Aſſyrii ſunt opus manuum mearum, ut alii; at Iſraëlitæ ſunt, ſingulari de cauſa, proprius populus meus.

PARA-

admiſſi eſſe, qui vaticinia ejus Ægyptiis aperuerint, & ipſi qui, cùm ea impleta vidiſſent, Judaïcam Religionem amplexi ſint. Quod intelligi nolim de incolis omnibus eorum locorum, ſed de nonnullis; quod ſatis eſt, ut dicentur quinque urbes *linguâ Chanahanitide* loquuturæ, *& per Jehovam juraturæ*. Verùm hæc in medio relinquimus, modò vaticinio ſarta, tectáque maneat ſua auctoritas, atque in quinque Ægypti urbibus, ſive hæ ſint, ſive aliæ, Ægyptii plures Judaïſmum ſint amplexi. De Heliopoli, vide dicta ad Gen. XLI, 44.

19. *Altare Jehovæ*] Stante Jeroſolimitano altari, non dubium eſt, quin hoc illicitum fuerit; ſed cùm nondum eſſet reſtitutum, nec poſſent Judæi in patriam vaſtatam & Babyloniis parentem redire, furtaſſe nefas non fuit, ſacra in Ægypto facere. Certè rem quaſi illicitam non deſcribit Propheta. Quod tamen ſi minùs placeat, tralaticio ſenſu hæc intelligi poterunt de iis, qui Deo Iſraëlis, in Ægypto, cultum ſpiritualem adorationis, precum, laudum & actionum gratiarum exhibituri erant.

Cippus Jehovæ] מצבה ליהוה *matſabah lIhovah*. LXX. στήλη τῷ Κυρίῳ, Vulgatus: *titulus Domini*. Cippos fieri, in terra Deo ſacra, Lex etiam vetuerat Levit. XXVI, 1. & Deut. XVI, 22. Sed aut licitum hoc fuit in Ægypto, ut Deus in ea terra coli inſcriptione declararetur; aut tranſlatum eſt loquendi genus, quo ſignificatur ab incolis nonnullis Ægypti Deum habitum iri dominum. Solebant enim Reges in ſubactis terris columnas relinquere, quæ victoriarum eſſent monumenta & ſigna imperii; quod de Seſoſtri, Ægypti Rege, memorant. Vide not. ad 1. Reg. XIV, 25.

20. *Ex quo intelligere licebit*] Perſpicuitatis causâ, hæc addidimus, quæ neceſſariò ſubaudienda; quaſi in ea columna inſcriptio fuiſſet, quâ Deo gratias agebant Ægyptii, Judaïcæ Religionis proſelyti, liberationis ab eo impetratæ.

Propter eos à quibus opprimebantur] Chaldæos, nempe, qui invaſuri erant Ægyptum, quæ tamen mox iis erat eripienda.

Servatorem] Qui quis fuerit ſciremus, ſi hiſtoriam eorum temporum haberemus; cùm nulla ſit ab exſcidio Jeroſolimæ, ad Cyrum; neque à Judæis, neque ab aliis ſcripta. Sequentia etiam cur dicantur meliùs intelligeremus.

21. *Innoteſcet Jehova* &c.] Fortè hæc impleta ſunt, ſub imperio Perſico, poſtquàm Ægyptii Cambyſi Cyri F. paruerunt. Vide *Herodotum* Lib. III. ab initio.

22. *Imponet Jehova plagas* &c.] Per victoriam Cambyſis.

23. *Strata erit via* &c.] His verbis frequens ſignificatur commercium futurum inter Aſſyrios & Ægyptios, quod retulerim ad initia Darii Hyſtaſpidæ, quo jugum Perſarum æquo animo tulerunt Ægyptii.

In Aſſyriam] Hoc eſt, in Imperii Perſici Provincias, quarum non ultima fuit Aſſyria; qua de cauſa, etiam ipſi vocantur *Aſſyrii*, in ſequentibus verbis. Græci etiam paſſim ita loquuntur, cùm Aſſyriam vocent Babyloniam. Sic *Herodoto* Babylonii dicuntur Ἀσσύριοι Lib. I. c. 177. ubi de Cyro iis imminente, poſt Aſiam Minorem in ditionem redactam: Ἀσσυρίοισι ἐπετίθετο, pro eo quod eſt Βαβυλωνίοισι. Sic & in ſeqq. verbis c. 178. Τῆς δὲ Ἀσσυρίης ἐστὶ μέν κου καὶ ἄλλα πολίσματα μεγάλα πολλά· τὸ δὲ ὀνομαστότατον καὶ ἰσχυρότατον ——— ἦν Βαβυλών. *Aſſyriæ ſunt quidem aliæ multæ urbes magnæ, celeberrima verò & munitiſſima erat Babylon.* Vide & Capp. 185. 193. 199. &c. *Xenophontem* Cyrop. Lib. IV, V. & alibi ſæpiùs, & *Strabonem* initio Libri XVI.

COM-

Vaticinium in Ægyptum & Chuſitidem.

CAPUT XX.

1. EO ANNO, quo venit Tharthan Aſdodum, cùm miſſus eſſet à Sargone Aſſyriorum Rege, oppugnaſſétque Aſdodum, & id cepiſſet: 2. Eo, *inquam*, tempore loquutus eſt Jehova per Eſaïam, Amotſi filium, in hanc ſententiam, ito & ſaccum è lumbis tuis abjicito; ſolve etiam calceum è pedibus tuis. Sic ille fecit, ivitque nudus & ſine calceis; 3. Dixitque Jehova; quemadmodum inceſſit ſervus meus Eſaïas nudus & ſine calceis, per triennium, ut eſſet ſignum & oſtentum Ægypto & Chuſiti-

PARAPHRASIS.

1. EO anno, quo Tharthan, qui præerat copiis Aſſyriorum Regis Sargonis, oppugnavit Asdodum, idque cepit; 2. Eo, inquam, tempore, loquutus eſt Deus per Eſaiam, Amotſi filium, in hanc ſententiam: 3. Saccum, quo es indutus, abjicito, exuē etiam calceos, à pedibus tuis. Paruit verò Deo Propheta, proceſſitque per vias Jeroſolimitanas nudo corpore, nudisque pedibus, per triennium; ut ſingulari hoc facto ad ſe populos converteret, eſſétque res veluti oſtentum. Quo peracto, dixit Deus *per alium Prophetam*: quemadmodum proceſſerat Eſaias nudus & ſine calceis per triennium, ut haberetur quaſi oſtentum Ægyptiis & Chuſitis, ſeu Madianitis, Arabiæ populo: 4. ſic fore, ut Aſſyriorum Rex Ægyp-

COMMENTARIUS
In Caput XX.

1. E*O anno, quo venit Tharthan* &c.] Res erat notiſſima, tempore Eſaïæ, Jeroſolimitanis, aliiſque vicinis; nunc nos planè fugit. Is Tharthan inter Duces Sancheribi fuerat, ut liquet ex 2. Reg. XVIII, 17.

Asdodum] אשדוד *aſchdod*, quæ è Græcis *Azotus* vocatur, urbs notiſſima Philiſthæorum, quam Azarias, Rex Judæ, iis ereptam municrat. Vide 2. Par. XXXVI, 6.

A Sargone Aſſyriorum Rege] Succeſſor Sancheribi fuitis; quem vocat Scriptura אסר־חדן *Eſar-chaddon*, ut infrà C. XXXVII, 38. Idem vocatur hìc, ot docti viri putant, סרגון *Sargon*; ſive non uno nomine vocatus ſit, ſive hæc ſit depravatio ſuperioris, quales in nomina barbara ſæpiſſimè irrepſerunt. Is in Canone Chaldæorum Regum, adpellatur Ἀσσαρ-άδινος, regnaréque cœpit Babylone Æræ Nabonaſſareæ ann. LXVIII. & Manaſſæ, Regis Judæ XXXIV. De eo vide *Joan. Marſhamum* ad Sæculum Ægyptiacum XVII. p. 483. Ed. Lond.

2. *Per Eſaïam*] ביד ישעיהו *bjad Jeſchabjahou*, per manum Eſaïæ. Atqui in ſequentibus ipſum Eſaiam adloquitur Deus; quod verum quidem eſt, ſed per eum loquutus eſt, cùm Propheta, quæ à Deo acceperat, hominibus narravit, aut ſcripto ab omnibus legenda mandavit, ut fecit Eſaïas.

Saccum è lumbis tuis abjicito] Ut hæc intelligantur, ſciendum eſt, Prophetas indutos fuiſſe, non veſtibus, quales ab aliis hominibus geſtabantur, ſed *ſaccis*: hoc eſt, laxiore veſte, ſuper impoſita tunicæ aut cuti, & quidem rudiore materiâ conſtante, & ne diffluerent cingulo coriaceo cinctis; quod multis probavit *Henr. Hammondus* ad Matth. III, 4. qui adiri poterit. Vide & 2. Reg. I, 8. & Zach. XIII, 4. cum quibus locis confer Apoc. VI, 12. XI, 5, 6. Hinc intelligere licet, hìc Prophetam juberi nudum prodire; exceptis tamen, ot puto, ſubligaculis, quibus velabantur, quæ aperire, ſalvo pudore, non licet.

Sic ille fecit &c.] Intelligendum per triennium, ut ſequentia oſtendunt, ubi ait Deus *inceſſiſſe ſervum ſuum Eſäiam nudum & ſine calceis per triennium*. In narratione adcurata, dictum priùs eſſet à Deo joſſum hoc Prophetam per triennium facere, & poſtea omiſſum. Sed in hiſce Libris Rhetorum canones, de narratione, minimè ſervantur. Exempla ſimilia ſuppeditabit Index noſtri Pentateuchi ad vocem *Narratio*.

3. *Dixitque Jehova*] Exacto, nimirum, triennio, poſt mandata Prophetæ data.

Signum & portentum] Ut portenderet id, quod futurum erat Ægyptiorum & Madianitarum captivis in Aſſyriam abducendis. Tales rationes per ſigna portendendi plures ſunt apud Jeremiam & Ezekielem. Vide & antea C. VIII, 17. & Ezek. XII, 6, 11. XXIV, 24, 27. Qui videbant Prophetas talia facientes, quæ fieri non ſolebant, quærebant, cur ita ſe gererent, & quamvis non ſemper, è veſtigio, reſponderent; tamen non poterant, qui videbant, dubitare, non eſſe hoc de nihilo, & cùm res contingebat, quæ innuebatur, accedente declaratione Prophetarum, eventum & mutum, ut ſic loquar, vaticinium altiùs memoriæ inſigebant; qoàm ſi res verbis tantùm prædicta fuiſſet, quæ ab omnibus non audiebantur, poterántque, nullâ adtentione adhibitâ, prætervolare, memoriáque faciliùs elabi.

Chuſitidi] Vide not. ad Cap. XV, 1.

4. *Rex Aſſyriorum*] Fortè *Aſar-chaddon*, *qui* veræ Aſſyriæ Rex fuerat, antequàm Babylonia etiam potiretur, quamvis expeditionis nihil ad Judæos pertinentis non exſtet hiſtoria. Sin minùs, res referenda erit ad Nebuchadneſſaris expeditionem, de qua antea diximus. Vocatur Rex Aſſyriorum, ob rationem adlatam ad vers. 23. C. XIX.

Æ-

by Google

Chuſitidi. 4. Sic abducet Rex Aſſyriorum Ægyptios captivos & Chuſitas migrantes, pueros & ſenes, nudos atque excalceatos, retectis natibus, *in* Ægyptiorum ignominiam. 5. Territi erant & pudore ſuffuſi, ob Chuſitidem, quam reſpexerant, atque Ægyptum, quâ gloriabantur. 6. Dicet tunc temporis incola hujus inſulæ: en ſic *habet* is, quem reſpexeramus, *&* ad quem, auxilii cauſâ, confugeramus, ut liberaremur à Rege Aſſyriorum, quomodo nos evaderemus?

Prædicuntur clades Babyloniorum, Idumæorum & Arabum.

1. ORATIO in deſertum maris. Ut turbines in meridie, ut *brevi* tranſeant, veniunt è deſerto, è terra formidanda: 2. *ſic* viſum durum mihi eſt oblatum. Perſi- CAPUT. XXI,

gyptios & Madianitas captivos abduceret, & ſenes & pueros nudos corpore & ſine calceis, ut Ægyptios ſuæ ſortis puderet. 5. Iſraelitas territum iri, & pudore perfuſum, cùm viſuri eſſent calamitatem Madianitidis & Ægypti, quarum amicitiâ gloriabantur. 6. Dicturos etiam inferioris Ægypti incolas, quam Mare & Nilus undequaque cingunt inſtar inſulæ, miſerrimam eſſe ſortem ſuam; quandoquidem Madianitæ & Ægyptii tam malè eſſent ab Aſſyriis habiti, ii ipſi, ad quorum auxilium antea ſolerent confugere, ut liberarentur ab Aſſyriorum tyrannide. 6. Incolas inferioris Ægypti dicturos, cùm tam malè haberetur Madianitis, ad cujus auxilium confugere ſolebant, ut liberarentur à Rege Aſſyriorum; ſe non poſſe eripi tyrannidi ejus.

P A R A P H R A S I S.

1. VATICINIUM in deſertum, quod eſt ad Mare Perſicum. Veniunt turbines è meridiana plaga, ſed non ſunt diuturni. Veniunt à tractu ardenti deſerti, ſuntque parum ſalubres.

2. Sic mihi durum oblatum viſum ventus ille periculoſus, quando ſubitò incipit flare. Venite Perſæ, eam urbem obſidete etiam; efficiam enim, ut gemitus, quem creabat ea urbs, deſinat. 3. Propterea

4. *Ægyptios captivos*] *Captivitatem Ægyptiorum*, vel *Ægypti*, ut poſtea *Chuſitas migrantes*, pro eo, quod eſt in textu: *migrationem Chus.*

Retectis natibus] In ignominiam utriusque gentis.

In Ægyptiorum ignominiam] ערות מצרים *hervath Mitſrajim*, pro לערוה *in nuditatem*, quæ quia pudenda eſt, perinde hìc eſt ac ignominia. Vide 1. Sam. XX, 30. ubi *nuditas matris* eſt ejus *ignominia.*

5. *Ob Chuſitidem, quam reſpexerant*] מכוש מבטם *micChouſch mabbatham*, propter Chus, reſpectum ſuum; hoc eſt, propter Chuſitas, quorum auxilio freti fuerant. LXX. Intt. ἐφ' οἷς ἦσαν πεποιθότες, & Vulg. *Ab Æthiopia ſpe ſua.* Quia qui auxilium ab aliquo exſpectant, oculos in eum defigunt, ſi præſens ſit, ut opem ejus implorent; ideò *reſpicere* interdum eſt auxilium exſpectare, & *reſpectus* perfugium, etiam apud Latinos; quod non probabo, quia nec res rara eſt, nec ſermo eſt de Lingua Latina, ſed de Hebraïca. Vide Pſ. CXXIII, 2, 3. Eſ. XLV, 22. Speraverant, nempe, Ægyptii à Chuſitis vicinis auxilium, contra Aſſyrios, aut Babylonios; at; eos tueri non potuerunt auxiliares copiæ, quæ & ipſæ cæſæ ſunt.

Quâ gloriabantur] תפארתם *thiphartham*, gloriationem ſuam; quam jactabant non poſſe hoſtili exercitu intrari, cùm propter difficilem aditum ab ortu, ubi, præter urbes munitas, erant paludes vel arenæ, & ubi modicus exercitus majorem ſiſtere poterat; tum etiam propter multitudinem populi arma, ut ſua tueretur, capturi. Verbum פאר in Hithpaël, habet *gloriandi* ſignificationem. Vide Cap. X, 15.

6. *Incola hujus inſulæ*] יושב האי הזה *joſcheb haï hazzeh.* Incolæ inferioris Ægypti, quæ erat inſula, cùm à ſeptemtrionibus mari, ab ortu, meridie, & occaſu Nilo ſit cincta, ut notum eſt. Sic etiam de ea loquutus eſt *Diodorus* Siculus. Lib. I. p. 30. ubi, deſcriptis ejus finibus, quos Nilus & mare ambiunt: ἡ δὲ ΝΗΣΟΣ αὕτη, inquit, πολλαῖς διώρυξι χειροποιήτοις διείληπται, καὶ χώραν περιέχει καλλίστην τῆς Αἰγύπτου: *eſt hæc* INSULA *foſſis multis, manu factis, interſecta, & tractum pulcherrimum Ægypti complectitur.*

Sic habet is, quem reſpexeramus] *En ſic reſpectus noſter*; hoc eſt, Chuſita, priùs, quàm Ægyptii, victus. Nempe, Aſſyriorum Rex, quisquis fuerit, Chuſitas, ingreſſum ejus regionis ſervantes, vicit & ſubegit, ac tum demum Ægyptum eſt ingreſſus. Mirum eſt quàm longè doctiſſimus H. *Grotius* à ſententia hujus Capitis aberrarit; quod facilè intelligent, qui noſtra hæc cum ejus adnotatis conferent.

C O M M E N T A R I U S
In CAPUT XXI.

1. IN *deſertum maris*] מדבר ים *midbar jam*, deſerti maris. Niſi ſequentia oſtenderent de Babylonia hic agi, ex hac deſcriptione vix poſſemus intelligere, quæ regio his verbis deſignetur. Nunc quærendum ſupereſt, cur vocetur *deſertum maris*, nec diu dubitare licet; cùm enim ſine dubio mare ſignificetur Babyloniæ quàm proximum, nullum aliud

eſt,

Perfidus ille perfidè ſe gerit, vaſtator ille *etiamnum* vaſtat. Adſcendite Elymæi, obſidete *eam urbem* Medi; faciam *enim*, ut gemitus omnis, *quem creare ſolebat*, deſinat. 3. Idcirco impleti ſunt lumbi mei dolore, tormina adprehenderunt me, ut tormina parturientis. Diſtortus ſum, ut ne audirem; turbatus ſum, ut ne viderem. 4. Palpitavit cor meum; horror me concuſſit, & auroram, quam cupiebam, convertit mihi in pavorem,

3. Propterea mihi lumbi dolent, & tormina me corripuerunt, qualia ſunt puerperæ. Diſtortus ſum, ne audirem querelas ejus, & ita turbatus, ut audire non poſſem. 4. Præter id, quod fieri ſolebat, palpitavit cor meum, atque horror me concuſſit. Cùm ſolerem auroram exſpectare, quæ me

eſt, quàm Perſicum; juxta quod fuerunt Chaldæi ad ortum, & Arabes ad occaſum, ut *Ptolemæi* tabulæ oſtendent. Sic & Strabo Lib. XVI p. 1074. Ed. Amſtel. Ἔστι δὲ καὶ φῦλόν τι τῶν Χαλδαίων, καὶ χώρα τῆς Βαβυλωνίας ὑπ' ἐκείνων οἰκουμένη, πλησιάζουσα καὶ τοῖς Ἄραψι καὶ τῇ κατὰ Πέρσας λεγομένῃ θαλάσσῃ: *eſt autem & tribus quædam Chaldæorum, & regio Babyloniæ ab iis culta, finitima etiam Arabibus & mari, quod dicitur Perſicum.* Proxima mari propter æſtum, & aquæ inopiam deſerta erant, ſuntque etiamnum hodie; quapropter Chaldæa vocatur hic *deſertum maris*, & nomine oræ meridianæ tota Babylonia deſignatur; fortè ſtylo prophetico innuente agi de eo terrarum tractu, qui olim æquè deſertus futurus erat, ac ora maritima Chaldææ, prout Eſaïas prædicit Cap. XIII.

Ut turbines] כסופות *chſouphoth.* τὸ כ oſtendit oportere ſequi כן *ſic*, quod propterea verſui ſecundo præfiximus.

Ut brevi tranſeant] לחלוף *lahhaloph*, ad tranſeundum; quo verbo celer mutatio interdum ſignificatur, ut Pſ. XC, 5, 6. & de vento etiam uſurpatur Job. IV, 15. Hab. I, 11. ſunt in calidioribus regionibus ſubiti turbines, qui ſummopere terrent, ſed brevi tempore durant.

E deſerto] E meridianis oris, ut antea dixit Propheta.

Veniunt] בא *ba*, pro באו *baou*, nam anteceſſit סופות *ſouphoth.*

E terra formidanda] Ex ora maritima, aut Arabia vicina, quæ formidanda fuit, vel ob latrocinia Arabum, vel ob æſtum intolerandum; quo morbi fermè omnibus, qui eas adeunt oras, creantur, de quibus multa habet *Joannes Chardinus* in Perſico Itinerario, ubi narrat iter ſuum ad Sinûs Perſici portum, qui *Bandar-A'baſſi*, à Perſis vocatur; quibus morbis fit, ut locus æſtivo tempore ab incolis deſeratur.

2. *Sic viſum durum*] חזות קשה *hhazouth kaſchah*: hoc eſt, viſum, quod dura prænunciat Babyloniis. Jam diximus כן *chen* ita, debere his verbis præfigi, propter *ut*, quod anteceſſit. In ſuperiore verſu vertendo, & connectendo cum hiſce verbis mirè cecpitarunt LXX. Intt. qui habent: ὡς καταιγὶς δι' ἐρήμου διέλθοι, ἐξ ἐρήμου ἐρχομένη ἐκ γῆς φοβερὸν τὸ ὅραμα. Nec multò feliciùs *Hieronymus*, qui habet: *ſicut turbines ab Africo veniunt, de deſerto venit, de terra horribili. Viſio dura* &c ſæpe כן ſubauditur. Vide Gen. IX, 3. & alia exempla, apud Nuldium n. 15. ad hanc particulam.

Perfidus ille perfidè ſe gerit] הבוגד בוגד *habboged boged.* Prius ſignificat adſuetum fidem frangere, poſterius eſt pro tempore præſenti, quo ſignificatur, non deſiiſſe Babylonium perfidè ſe gerere. LXX. Intt. ὁ ἀθετῶν ἀθετεῖ, meliùs, quàm *Symmachus*, qui ſecundo loco habet ἀθετεῖται in paſſivo, quánque *Hieronymus*, cujus eſt hæc verſio: *qui incredulus & infideliter agit.* Si haberemus Hiſtoriam Babyloniçam eorum temporum, meliùs intelligeremus, quò hæc reſpiciant. Sed magna illa Orientis Imperia neque condita eſſe, neque ſtetiſſe, ſine multa perfidia & populationibus regnorum vicinorum, non eſt creditu difficile.

Adſcendite Elymæi] עלי עלם *hali Helam.* עלי eſt Imperativus fœmininus, quia refertur ad ארץ *terram*, quæ ſubauditur, ut paſſim, & in ſeqq. verbis: צורי מדי *obſide* tu terra Medorum; hoc eſt, vos Medi. Adhortatur Propheta, longo antè tempore, Elymæos, ut arma capiant in Babylonios; quod fecere tantùm temporibus Cyri, ſub quo demum *cecidit Babylon*, ut in ſequentibus habemus. Helam autem fuit Imperii Perſici provincia meridiana, in qua fuit urbs Suſa, ut docemur Dan. VIII, 2. quod non ſatis animadverſum à *Sam. Bocharto*, qui Phalegi Lib. II. c. 2. cùm interponit inter Mediam & Meſopotamiam; cùm is ſitus fuerit Adiabenes potiùs, ſeu Aſſyriæ propriè dictæ. Vide *Chriſtoph. Cellarium* in Geogr. Aſiæ Lib. III. c. 19. Paruerunt Elymæi Cyro, cùm Abradata, captâ Pantheâ uxore, ſe ſe Perſis & Medis adjunxit, ut habet *Xenophon* Lib. VI. Cyrop. ideóque vocantur ad oppugnandam Babylonem, una cùm Medis, qui etiam in ejus exercitu fuerunt. Jamdudum Medi erant Babyloniis infenſi, ut liquet è Lib. IV. Cyropædiæ.

Faciam enim &c.] אנחתה השבתי *anhhetha hiſchbatthi*, gemitum ejus faciam ceſſare; hoc eſt, gemitum, non quo ipſa gemebat, ſed quem creabat populis vicinis. Ea ambiguitas conſtructionis Genitivi ſolius rei, quæ agitur, cognitione, diſcuti poteſt. Vide *Artis Criticæ* P. 2. Sect. I. c. 12. Quod autem dicit Propheta, ſe effecturum, ut deſinat gemitus, non ideò dicit, quòd ipſe hoc eſſet facturus, ſed quòd prædicat rem futuram; facere enim dicuntur interdum Prophetæ, quæ, Deo jubente, vaticinantur. Vide Jerem. I, 10.

3. *Impleti ſunt lumbi mei dolore*] Potuerat Eſaïas reſciviſſe crudelia Babyloniorum facta, quorum fama in Judæam pervenerat; & quæ ejuſmodi erant, ut vel remotis populis, ea audientibus, miſericordiam & dolorem excitare poſſent. Alioqui non ſolebant Judæi multùm συναλγεῖν, aliorum populorum calamitatibus. Verùm hoc ipſum, quòd Propheta condoleſceret, auditis eorum miſeriis, magnitudinem earum

pavorem. 5. Inſtruere menſam, è ſpecula proſpicere, edere, bibere *definite*; ſurgite duces, *atque* ungite clipeum. 6. Sic enim mihi dixit Dominus: ito, colloca hominem,

me levabat, auxit meam anxietatem. 5. Definite inſtruere menſam in turri & proſpicere, quid fieret, dum epularemini. Duces conſurgite, vóſque vos ad pugnam, uncto clipeo; parate; 6. Hæc enim mandata à Deo accepi, collocandum eſſe quempiam, qui, quod fieret, ſpecularetur, &

earum oſtendit. Sic & Cap. XV, 5. Propheta ſe Moabitarum malis commotum deſcribit, ut & Jeremias XLVIII, 31.

Diſtortus ſum, ut ne audirem] נעויתי משמוע *nahevethi miſſchemoah*. מ habet hìc vim negativam, aut, ſi quis malit, verti poterit *poſt*, ut & in ſequentibus verbis. Hæc oſtendunt gravitatem malorum, quæ optaſſet Propheta ſe non audiiſſe, vel poſt quæ audita usque adeò conturbabatur, quaſi ea ipſe ſentiret.

4. *Palpitavit cor meum*] תעה לבבי *thaha lbabi*, erravit cor meum; usque adeò palpitavit, ut non uni loco adfixum, ſed errare & vagari in pectore videretur. LXX. Intt. ἡ καρδία μου πλανᾶται, rectiùs, quàm *Hieronymus*, qui habet: *emarcuit cor meum*.

Auroram, quam cupiebam] נשף חשקי *neſcheph bhiſchki* auroram cupiditatis meæ; hoc eſt, quam videre cupiebat, ſperans fore, ut minùs adficeretur, ortâ die, calamitatibus, quas audiverat, quàm per noctem. LXX. Intt. ἡ ψυχή μου ἐφέστηκε, quaſi pro נשף legiſſent נפשי *naphſchi*, anima mea. Sequentem vocem cur ita verterint, uti fecerunt, non intelligo. Nec adſequor, quî *Hieronymus* potuerit vertere *Babylon dilecta mea*, nullámque ejus rei rationem reddiderit. *Grotius* ad hunc locum habet, in antecedentibus verbis, pro *tenebræ obſtupefecerunt me*, ut eſt in *Hieronymo*, eſſe in Hebræo: *terruit me crepuſculum*. Imò verò eſt פלצות בעתתני *phalatſoth behathathni*, horror terruit me; poſtea verò ſequuntur verba נשף חשקי *aurora deſiderii mei*, pro quibus vertit *Babylon dilecta mea*. Ait *Grotius*, illud *Babylon* interpretem addidiſſe, ad ſenſum, non malè. Sed non licet addere verbum, quod nihil ad rem facit, alterum verò pretermittere. Poſtea etiam habet Vulgatus, pro שם לי לחרדה *ſcham li lacharadah*, poſuit mihi in pavorem, *poſita eſt mihi in miraculum*, quæ nec Grammaticæ ratio, nec poteſtas verborum patitur.

5. *Inſtruere menſam* &c.] Hæc omnia verbotenus vertimus, niſi quòd addidimus *definite*, quaſi deeſſet שכתו ſchibthou, *definite*; quia, quæ hìc habentur, non poſſunt fieri, dum ad arma conſurgitur, & velle hoc videtur Propheta, qui Babyloniorum hoſtes alloquitur, non eſſe ampliùs tempus convivandi, interimque in locis editis ſpeculas conſtituendi, quæ moneant, ſi fortè quas hoſtium copias adventantes videant; ſed belli inferendi hoſti.

E ſpecula proſpicere] צפה הצפית *tſapho hattſaphith*. Omiſerunt vertere LXX. Intt. certè in noſtris Codicibus. *Hieronymus* verò: *contemplare è ſpecula comedentes & bibentes*, contra Grammaticam; nam hæc omnia ſunt in Infinitivo ערך, צפה, אכל, שתה, *haroch*, *tſapho*, *achol*, *ſchatho*. Reſpicitur ad conſuetudinem populorum bellum gerentium, qui in editis ſpeculis certos homines collocabant, qui ignibus, aut voce ſignificarent, ſi quid vidiſſent, aut ſciri intereſſet. Sic apud *Æſchylum* Agamemnon, unà nocte, per ignes accenſos ſignificat Clytemneſtræ captam eſſe Trojam, vers 290. & ſeqq. ubi Clytemneſtra oſtendit, quì tam brevi tempore potuerit rem reſcire. Quærenti Choro

Καὶ τίς τόδ' ἐξίκοιτ' ἂν ἀγγέλων τάχος;

Quis nunciorum ad tantam celeritatem pervenit? reſpondet:

Ἥφαιστος Ἴδης λαμπρὸν ἐκπέμπων σέλας.
Φρυκτὸς δὲ φρυκτὸν δεῦρ' ἀπ' ἀγγάρου πυρὸς
Ἔπεμπεν.

Vulcanus Ida fulgidum emittens jubar, lampas verò lampadem huc à nuncio igne miſit. Tum juga ordine memorat, per quæ accenſi fuerant ignes, réſque è Troade Mycænas delata. Vide locum, ſi opus ſit. Sic & apud *Herodotum* Græci, ad Artemiſium caſtra habentes, captas tres naves Græcas à Perſis πυνθάνονται παρὰ πυρσῶν ἐκ Σκιάθου, *intelligunt per ignes è Sciatho* Lib. VIII. c. 192. Sic Philippus Macedoniæ Rex, apud *Livium* Lib. XXVIII. c. 5. *ut ad omnes hoſtium motus poſſet occurrere, in Phocidem, atque Euboeam, & Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde editi ignes adparerent. Ipſe in Tiſæo (mons eſt in altitudinem ingentem cacuminis editi) ſpeculam poſuit, ut ignibus procul ſublatis, ſignum, ubi quid molirentur hoſtes, momento temporis, acciperet.* Idem teſtatur Lib. XXII. c. 19. *multas & locis altis poſitas turres Hiſpanis, quibus & ſpeculis & propugnaculis adverſùs latrones utebantur.* *Xenophon* Cyrop. Lib. III. c. II. 1. de Chaldæis montes incolentibus: ἀεὶ σκοποί εἰσιν ἐκείνων, οἳ σημαίνουσι τοῖς ἄλλοις ὅ, τι ἂν ὁρῶσι: *ſemper ſunt ſpeculatores illorum, qui aliis quidquid vident ſignificant.* Sic & *Ovidius* Triſt. Lib. III. Eleg. IX, 10. cùm Medea patrem fugeret, ait monitam navem ejus adventare, à ſpeculatore eam in rem inſtituto:

Quem procul ut vidit, tumulo ſpeculator ab alto
Hoſpes, ait, noſco Colchide vela, venit.

Plura etiam hac de re habet *God. Stewechius* ad *Vegetium* Lib. III. c. 8. & *Thomas Stanlejus* in Agamemnon *Æſchyli*, vers 1.

Surgite duces] Perſæ, nempe, & Medi exercitus Cyri.

Ungite clipeum] Ut magis ſplendeat. LXX. Intt. ἑτοιμάσατε θυρεούς, Vulg. *arripite clipeum*.

6. *Sic enim mihi dixit*] Perinde eſt, ac ſi diceret, ſe in mandatis à Deo accepiſſe, de ſpeculatore in edito loco collocando, à quo ſatis intellecturi eſſent, quid agerent hoſtes. Hæc & ſequentia in viſo geſta.

7. *Currum*

nem, qui ſpeculetur, *& qui*, quod viderit, tibi indicet. [7]. Vidit autem currum, par aurigarum, currum aſini, & currum cameli, & adtendit, multúmque fuit, quod adtenderet. [8]. Clamavit deinde, *inſtar* leonis: in ſpecula, ô Domine, ſto jugiter interdiu, atque in excubiis meis permaneò, totis noctibus. [9]. En verò venit currus viri, & par aurigarum, quod dicere cœpit: cecidit, cecidit Babylon, & omnia ſculptilia Deorum ſuorum contrivit humi adflicta. [10]. O tritura mea & fili areæ meæ, quod

& me moneret. 7. Obſequutus ſum, viditque ille currum, par aurigarum, & currum, quem duo aſini traherent, erat enim currus aſini & alius cameli, & diligentiſſimè adtenderet, ut videret, quid futurum eſſet. 8. Tum verò rugiit, inſtar leonis: Domine, ſto, per totum diem, in ſpecula, atque excubo, per totam noctem. 9. Ecce verò currum unius viri, quem regebant duo aurigæ, qui coeperunt dicere; Babylon cecidit, unà cum omnibus ſuis Diis, ſeu Deorum ſimulacris fractis & humi jacentibus. 10. O vos, qui operam mihi datis ad triturandum meum triticum in mea area, quod audivi è Deo Creatore, belli moderatore, & Deo Iſraelis, vobis indicavi.

11. Eſt

7. *Currum, par aurigarum*] Hæc ita intellexerim, à ſpeculatore proſpectum primùm eſſe *currum* רכב *recheb*, aut *currus*, deinde propiùs venientibus illis, vidiſſe diſtinctiùs duos eſſe currus, quibus inſidebant duo aurigæ, quos vocat פרשים *pharaſchim*, adluſione, ut opinor, ad Perſarum nomen, qui פרסים *pharſim* Hebræis dicuntur; & currum quidem unum fuiſſe duorum aſinorum, alterum verò duorum camelorum; denique, cùm propiores facti eſſent, interrogatos à ſpeculatore quid novi adferrent? reſpondiſſe aurigas: *cecidit, cecidit Babylon* &c. רכב צמד פרשים, interpretantur LXX. Intt. ἀναβάτας ἱππεῖς δύο, quaſi legiſſent, רוכב *rocheb*, quod ſeſſorem ſignificat, incommodè. Meliùs Vulgatus: *currum duorum equitum*, niſi quod rectiùs fuiſſet, *currus duorum aurigarum*; nam *equites* Latinè non vocantur, qui curru vehuntur. Poſtea eamdem vocem *adſcenſorem* bis vertit, ut LXX. Intt. ἀναβάτην. *Symmachus* verterat ἅμα ζεῦγος ἱππέων, quod probatur à *Bochato* Hieroz. P. I. Lib. II. c. 6. & alibi. Sed quamvis negare nolim, interdum fortè פרש ſumi pro *equo*, ut vult vir longè doctiſſimos, res huic loco non convenit, nam צמד פרשים diceretur par aſinorum & par camelorum, quæ ſingula currum trahebant. Meliùs ergo intelligemus hæc de iis, qui vehebantur utroque curru, ſeu de aurigis; qui mittebantur, ut nunciarent Babylonis exſcidium.

Cur verò non potiùs ſeſſores imponantur, aut ſingularibus equis, aut dromadibus camelis, ut celeriùs ſpargeretur; ſed curribus à camelis & aſinis trahendis, qui lentiùs iter faciunt, fateor me neſcire; niſi fortè hæc animalia oneribus adſueta fuerint, veluti imagines Babylonis jugum Perſarum ſubituræ. Qua de cauſa, פרשים *pharaſchim* dicuntur etiam aurigæ, per adluſionem minimè obſcuram ad *Perſarum* nomen.

Adtendit] Res erat adtentione digna, videre currus ejuſmodi animalibus junctos, quæ non ſolebant vulgò currus trahere. Eſt Hebraicè: והקשיב קשב רב קשב *vehikſchib keſcheb rab keſcheb*, & intendit adtentionem, multam adtentionem; propter novitatem ſpectaculi. LXX. Intt. ἀκρόασαι ἀκρόασιν πολλὴν, malè, & Vulg. *contemplatus eſt diligenter, multo intuitu.*

8. *Inſtar leonis*] אריה *arjeh*, pro כאריה *chearjeh*. Vix ulla particula frequentiùs ſubauditur, quàm כ ſimilitudinis, & ſæpe etiam cum hac ipſa voce *leo*. Vide Pſ. LVII, 7. Prov. XXVIII, 15. Soph. III, 3. *Clamor inſtar* clamoris, vel rugitus *leonis* eſt ingens clamor. LXX. Intt. hic perabſurdè: κάλεσον Οὐρίαν εἰς τὴν σκοπιάν. Meliùs Latinus: *clamavit leo: ſuper ſpeculam* &c. *Aquila* verterat λέοντα, *Symmachus* λέαιναν, *Theodotion* ἀριήλ.

In ſpecula, ô Domine &c.] Eſt hìc אֲדֹנָי quomodo Deum ſignificat. LXX. habent: κύριος ἔστην, incommodè Vulgatus: *ſuper ſpeculam Domini*. Sed ſpeculator reſpondet Eſaiæ, quem compellat his verbis: *Domine mi*, ut ſolet fieri. Quare legimus, re flagitante, אֲדֹנִי *domine mi*.

In excubiis meis] על משמרתי *hal miſchmarthi*, ſuper cuſtodia mea, in loco, è quo me obſervare oportet, ſi quem ignem alicunde accendi videam.

9. *Currus viri & par aurigarum*] רכב איש צמד פרשים *recheb iſch tſemed pharaſchim*. Breviùs res exprimitur, quàm antea, ſed eodem redit; hoc eſt, *currus*, quo unus vir vehitur, & duo aurigæ; nempe, ſinguli in ſingulis curribus. Vide Cap. XXII, 6. LXX. ἀναβάτης ξυνωρίδος, & Latinus: *adſcenſor vir bigæ equitum*. Legerunt, nempe, כרוב *choreb*, ſed perperam.

Quod dicere cœpit] *Et reſpondit* (ויען *vajjahan*) & dixit, quod ſignificat, vel interrogatum reſpondiſſe, vel ſponte ſuâ dixiſſe. Nam utraque poteſtas eſt Hebraico verbo ſubjecta.

Cecidit, Cecidit Babylon] Hoc eſt, magnam cladem paſſa imperio excidit. Quod quomodo factum ſit, diximus ad Cap. XIII.

Omnia ſculptilia Deorum &c.] כל פסילי אלהיה *chol phſile elobeah*. Credibile eſt, Cyrum ſtatuas Deorum Babyloniorum in humum adflictas fregiſſe, ut fecit Xerxes Græcorum Diis, quia veteres Perſæ Deos ſine ſtatuis colebant. Rationem rei aperit *Herodotus* Lib. I. c. 131. Οἶδα —— ἀγάλματα μὲν καὶ νηοὺς καὶ βωμοὺς οὐκ ἐν νόμῳ ποιευμένους ἱδρύεσθαι, ἀλλὰ καὶ τοῖσι ποιεῦσι μωρίην ἐπιφέρουσι. ὡς μὲν ἐμοὶ δοκέειν, ὅτι οὐκ ἀνθρωποφυέας ἐνόμισαν τοὺς Θεοὺς, καθάπερ Ἕλληνες, εἶναι: *Novi —— ſtatuas quidem & templa & altaria nefas putare eos ſtatuere; imò & ſtultitiæ inſimulant*

Digitized by Google

quod audivi à Jehova, *Deo* exercituum, Deo Iſraëlis, nunciavi vobis.
11. Oratio in Dumam: ad me clamatur è monte Sehire: vigil, quid *vidiſti* à nocte?
quid à nocte *vidiſti*? 12. Vigil verò, venit, inquit, mane, imò etiam nox; ſi quærere
vultis, quærite, revertimini, *&* venite.
13. Oratio in Arabiam: in ſilva Arabiæ moramini, ô Synodiæ Dedanæorum. 14.
Et

11. Eſt oratio Dumæ, quæ è monte Sehire mihi clara voce dicente. Vigil quid vidiſti à nocte, quid a nocte vidiſti? Ille verò mihi 12. Ait vigil: venit dies, quem ſequuta eſt nox, ſi quærere, quid ſpeculæ viderint, vultis, ad eas ite, & redite ad me, mihi nunciaturi, quid audientis.

13. Oratio in Arabiam: Moremini in ſilva quadam Arabiæ, ô Synodiæ Dedanæorum, 14. & aquam

mulant eos, qui faciunt; ut mihi quidem videtur, quia non crediderunt Deos humana forma præditos eſſe, ut Græci. Vide & Lib. ejusdem c. 181. de Templo Beli, ſine ſimulacro. Ea de cauſa, delubra Deorum, in Græcia, combuſſit Xerxes; qua de re, vide loca congeſta à *Barn. Briſſonio* Lib. II. de Regno Perſico p. 171. Edit. Sylburgianæ. Rem ei exprobrant Græci, apud *Herodotum* Lib. VIII. c. 100. & 144. Attamen, ejus Hiſtorici ævo, alıter ıe res habuit apud Perſas; de qua egimus in Indice Philologico Philoſophiæ Orientalis *Thomæ Stanleii*, ad vocem *ſtatuæ*.

Contrivit humi adſlicta] Coacti hoc facere à Cyro; vel Babyloni tribuitur, quod pati & videre neceſſe habuit. Vide infrà C. XLVI, 1. & Jerem. L, 2.

10. *O tritura mea & fili areæ meæ*] מדשתי ובן גרני *mduſſchathi ouben gorni*. LXX. Intt. ἀνάπαυσαι οἱ καταλελειμμένοι, οἱ ὀδυνώμενοι, nimis paraphraſticè. *Latinus*, *Tritura mea & filii areæ meæ*. Retulerunt ad Judæos, quos adloquitur Propheta, & vocat *trituram ſuam & filias areæ ſuæ*; quibus verbis bonos ſignificari crediderim, quaſi ut grana tritici, in area à paleis & glumis, à malis ſeparatos. Hi enim ſoli erant bona fruges Judææ. Similis metaphora eſt Matth. III, 12.

11. *In Dumam*] משא דומה *maſſcha Doumah*. LXX. Intt. ὅραμα τῆς Ἰδουμαίας, ſed Idumæa dicitur אדום *Edom*, aut *terra Edomi* non דומה *Dumah*. Ideò Latinus: *onus Duma*. *Euſebius*: Δουμὰ, φυλῆς Ἰούδα. κώμη μεγίστη, νῦν ἐν τῷ Δαρωμᾷ, ἐν ὁρίοις Ἐλευθεροπόλεως, ἀπὸ σημείων ιζʹ. *Duma in Tribu Juda, vicus grandis in Daroma, hoc eſt, ad Auſtralem plagam, in finibus Eleutheropoleos, decem & ſeptem ab ea milliaribus diſtans.* Videtur is locus, tempore Eſaiæ, fuiſſe in ditione Idumæorum, nec ab eorum limitibus multùm aberat.

11. *Ad me clamatur* &c.] Jam ſe Propheta quaſi ſpeculatorem ipſe inducit, Idumæósque interrogantes, ecquid è ſpecula vidiſſet.

Quid vidiſti nocte?] A præterita nocte. Sibi, nempe, timentes, inducuntur Idumæi, & talia quærentes, ut ſibi caveant. Non quærunt, quid nocte viderit ſpeculator, qui nihil videre potuerat, niſi ignes.

12. *Venit, inquit, mane* &c.] Hoc eſt, à matutinis horis ad veſpertinas nihil vidi.

Si quærere vultis &c.] אם תבעיו בעיו *im thibbajou babajou*, ſi quærentis, quærite; hoc eſt, ſi vultis ſcire, an adventent hoſtes, ipſi ſpeculemini. Quibus verbis negat Propheta ſe eorum causâ ſpeculari velle. Videtur innuere, Idumæos ad ſe veniſſe, & quæſiviſſe, esſétne quod ſibi ab hoſtibus ſuis timerent; ſed ſe reſpondiſſe, nihil ſibi à Deo, ea de re, revelatum.

Revertimini & venite] שבו אתיו *ſchbou ethajou*. Redite in montes veſtros & venite iterum ad me, quæſituri, ſi quid à Deo, de vobis, accepero.

13. *Oratio in Arabiam*] משא בערב *maſſcha babarab*. Omiſſa eſt horum verborum verſio in noſtris Codd. LXX. Intt. Alii *Aquila*, *Symmachus*, *Theodotion*, Vulgatúsque *in Arabia*. Volunt nonnulli Arabiam dictam ἀπὸ τοῦ ערב *harab* miſcuit, quòd eſſet miſtura Gentium, à qua incolebatur; unde ipſi Arabes duo genera Arabum agnoſcebant, quorum alii à *Kahtano*, qui idem ac *Joctan* Heberi filius, orti erant; alii ab Adnano, è prole Iſmaëlis. Priores *puri Arabes*, alii *facti* dicebantur. Arabes ipſi putant ſe dictos ab Araba, quæ Tahamæ regionis pars eſt. Sed nihil eſt certi. Vide *Ed. Pocockium*, initio Notarum ad ſpecimen Hiſt. Arabum *Gregorii Abulfarajii*.

In ſilva Arabiæ moramini] ביער בערב תלינו *bajjahar babarab thalinou*, in ſilva, in Arabia commorabimini. Ex ſequentibus verbis adparet, Prophetam adloqui Dedanæos, Arabiæ populos. Habent tamen LXX. Intt. ἐν τῷ δρυμῷ ἑσπέρας κοιμηθῆς, & *Hieronymus* æquè infeliciter: *in ſaltu ad veſperam dormietis*. Sed non eſt propria poteſtas verbi לון *loun*, quæ eſt pernoctare, & tranſlatitia morari. Multò rectiùs, qui *ſilvam in Arabia*, vel *Arabiæ* vertunt. In ſilvis Palmarum multi Arabiæ populi vivunt, quæ jucundiſſimæ ſunt, præſertim ubi copia eſt aquæ: quemadmodum apud hoſce Arabas, fuiſſe ſequentia oſtendunt.

O Synodiæ Dedanæorum] ארחות דדנים *orhhoth Dedanim*. ארחה *orhhah*, hic eſt, *Synodia* ſeu *Caravana*, ut nunc loquuntur, hoc eſt, turba hominum ſimul iter facientium, ut Gen. XXXVII, 24. *Dedan* urbs fuit Arabiæ, ad ſinum Perſicum, ut oſtendit *Sam. Bochartus* Phal. Lib. IV. c. 6.

14. *Adferte aquam obviam ſitienti*] לקראת צמא התיו מים *likrath tſame bethajou majim*, obviam ſitienti facite venire aquam. Per ſiticuloſa illa loca iter facientibus vicini adferebant aquam, nullo, aut vili pretio. Quod fit etiamnum in gratiam Caravanarum, quæ ex Perſide, aut Ægypto Meccham tendunt, & inde ad ſua redeunt per ſolitudines, ut Itineraria multa nos docent. Incommodè verterunt LXX. ἐν τῇ ὁδῷ Δαιδὰν & Latinus *in ſemitis Dedan*;

O 3 nam

Et adſerte aquam obviam ſitienti; incolæ terræ Themæ, cum pane vagis occurrite;
15. Nam vagantur, ut fugiant gladios, gladios porrectos, arcus tentos & grave prælium. 16. Dixit enim Dominus mihi: intra annum, qualis eſt annus mercenarii, abſumentur omnes opes Kedarenorum. 17. Quod ſupererit è numero ſagittariorum fortium è filiis Kedaris, ad paucos redigetur, nam Deus Iſraëlis loquutus eſt.

Prophetiæ de Jeroſolima & Sebna Regiæ præfecto.

CAPUT XXII.

ORATIO prolata in Vallem Viſionis. Quid tibi nunc eſt, ut univerſa in tecta adſcenderis? 2. Tumultibus plena eſt urbs ſtrepera, civitas læta. Confoſſi tui non

aquam ſitientibus viatoribus adferte; vos incolæ Themæ, occurrite cum pane, nam per avia loca iter faciunt, ne incidant in latronum armatorum copias, paratos ad vim iis adferendam. 16. Dominus enim me monuit, intra annum vertentem, Kedarenorum opes omnes abſumptum iri, & Sagittarios è prole Kedaris ad paucos redigendos; nam ita loquutus eſt Creator Iſraëlitarum Deus.

P A R A P H R A S I S.

1. ORATIO in Vallem Viſionis, ſeu Jeroſolimam prolata. 2. Urbs eſt, quæ tumultibus plena, & tamen læta. Mortui tui, Jeroſolima, gladio non ſunt confoſſi, neque in acie ceciderunt.

nam Synodias Dedanæorum adloquitur Propheta, eiſque ad hoc humanitatis officium, in iis oris pernecеſſarium, hortatur. Vide Job. XXII, 7.

Incolæ terræ Themæ] *Terræ* תימא *Thema.* Eſt tractus vicinus, ad mare Perſicum, quem incolebant *Thani*, aut *Thæmi* populi *Ptolomæo* dicti, in deſcriptione Arabiæ Felicis. Aliud eſt תימן *theman*, ut legerunt LXX. Intt. ut & *Hieronymus*, qui habet *terram Auſtri*; nam ſic vocatur tractus Idumææ Jerem. XLIX, 7, 20.

Vagis occurrite] Nempe Kedarenis, ut poſtea videmus, à Babyloniis fortè victis; nam per omnes illas oras arma circumtulerunt, nec alius erat, à quo ſibi poſſent timere.

15. *Nam vagantur, ut fugiant* &c.] *A facie gladiorum errarunt.*

Et grave prælium] *Et à facie gravitatis belli*, aut *prælii.* Victi in Arabia deſerta, auſtrum versùs, ubi fuere eorum ſedes, vix aliò fugere poterant Kedareni, quàm in eos tractus Arabiæ, qui ſunt ad mare Perſicum.

16. *Qualis eſt annus mercenarii*] *Ut anni mercenarii*, hoc eſt, ſtatim poſt annum exactum. Vide C. XX, 3. Fortè & hìc annus ab exſcidio Jeroſolimæ inchoandus.

Abſumentur omnes opes Kedarenorum] כלה כל כבוד קדר *chalah chol cbbod kedar*, quod verti etiam queat: *deſinet omnis gloria Kedaris.* Sunt Cedrei *Plinii* in Arabia deſerta. Vide Cant. I, 5. & *Sam. Bochartum* Phal. Lib. III. c. 14.

17. *Quod ſupererit è numero*] *Reliquiæ numeri arcûs fortium filiorum Kedaris imminuentur.* De his *Euſebius:* Κηδὰρ ἐν Ἰεζεκιὴλ ἄρχοντες Κηδὰρ κᾀι ἐν Ἠσαΐᾳ κᾀι ἐν Ἱερεμίᾳ ἐν ἐρήμῳ τῆς Ἀραβίας· ἔστι δὲ χώρα Ἀβραάμ. Crediderim excidiſſe aliquot voces inter duas poſtremas, quales hæ ſunt Κηδὰρ υἱοῦ Ἰσμαὴλ τοῦ, ut vertendum, ſit *regio Kedar filii Iſmaël, qui Abrahami.* Certè habet *Hieronymus*: *eſt autem regio in Eremo Saracenorum à filio Iſmaëlis Cedarita cognominata.* Ubi mallim *Cedaritis* legere.

C O M M E N T A R I U S

In CAPUT XXII.

1. IN *vallem viſionis*] גיא חזיון *ge hhizzajon.* Quod omnes Græci φάραγγα ὁράσεως verterant, exceptis LXX. Intt. qui habent Σιὼν pro voce poſteriore; non quòd aliter legerint, Sed quia reverâ ſermo eſt de Jeroſolima, quæ ſic dicitur ab Eſaia, propter viſa, quæ divinitus ei, in ea urbe, ſunt oblata. Quemadmodum ſub imagine *montis Sionis*, aut *Dei* deſcribitur alibi hæc urbs in montibus condita: ſic quoque *vallis* dici potuit, ob valles montibus ſeu collibus illis interpoſitas.

Quid tibi nunc eſt] Reſpicit ad tumultum, qui fuit Jeroſolimæ, cùm Sancheribus urbes Judææ munitas cepiſſet, & ipſi Jeroſolimæ, quamvis acceptis ab Hezekia muneribus, immineret. Vide 1. Reg. XVIII. & infra apud Prophetam c. XXXVI. & 2. Ephem. XXXII, 3. & ſeqq.

2. *Urbs ſtrepera*] עיר הומיה *hir homijah*; nempe, propter concurſum hominum, ſacrorum causâ, illuc convenientium.

Civitas læta] קריה עליזה *kirjah haliza*, urbs lætitiâ geſtiens; propter multitudinem ſacrorum euchariſticorum, in quibus convivia agitabantur.

Confoſſi tui &c.] חלליך *hhalalajich*, qui ſunt propriè gladio *confoſſi*, ſed hìc dicuntur homines occiſi variis ſuppliciis. Intelliguntur Jeroſolimitani, qui per agros ſparſi poſteà à Sancheribi copiis capti ſunt & excarnificati.

In acie mortui] מתי מלחמה *mthe milhhamah*, mortui prælii. Nullæ fuerant copiæ, quæ cum Aſſyrus

non ſunt confoſſi gladio, neque in acie mortui. 3. Omnes duces tui vagâ fugâ arcum unà fugerunt, & vincti ſunt, omnes ex tuis inventi vincti ſunt ſimul, cùm procul à *prælio* aufugiſſent. 4. Propterea dixi: ne me adſpicite, amaro fletui meo indulgebo, ne feſtinate me ſolari, ob vaſtationem filiæ populi mei. 5. Nam dies eſt tumultûs, conculcationis & perplexitatis Domino Jehovæ, in Valle Viſionis; evertit murum, & clamor eſt ad montem. 6. Elymæi ſumſerunt pharetram, in curru hominis *&* aurigas, Kir verò retexit ſcutum. 7. Amœniſſimæ tuæ valles refertæ ſunt curribus, & equites caſtra poſuerunt, portam versùs. 8. Amovit operimentum Juda, &

runt. 3. Omnes tui duces, variâ fugâ ſparſi ſunt, & in vincula conjecti; omnes ſimul vincti inventi ſunt, cum pugnam fugiſſent. 4. Ideò dixi, me à vobis non eſſe ſpectandum, velle me amaris lacrimis indulgere, nec eſſe cur me ſolari conaremini, quod vaſtata ſit Jeroſolima, à popularibus meis condita. 5. Eſt enim tempus turbarum, calamitatum, atque anxietatis, quas iis immiſit Dominus Creator, in vallem Viſionis; cujus evertit muros, ita ut clamoribus ad montes vocentur. 6. Perſæ pharetras ſuas & arcus ſumſerunt in currus, & Kirenſes retexerunt clipeos. 7. Amœniſſimæ Judææ valles ſunt confertæ curribus militaribus, equitatusque hoſtilis caſtra poſuit ad unam è portis Jeroſolimæ. 8. Amovit ea, quæ tegebant oppidanos, eóque tempore arma ſumſiſtis,

Aſſyriis confligere eſſent auſæ, mœnibus enim clauſum ſe tenuit Hezekias.

3. *Vagâ fugâ arcum unà fugerunt*] נדדו *nadedou*, vagati ſunt unà ab arcu. Ut ſagittarios Aſſyriorum fugerent latè ſparſi ſunt.

Vincti ſunt] In vincula conjecti ſunt à copiis Aſſyriorum, Judææ agros peragrantibus.

4. *Ne me adſpicite*] שעו מני *ſchebou minni* adſpicite procul à me. *Grotius* vult eſſe verba Jeroſolimæ; ſed Prophetæ, qui ſemper hîc loquitur, eſſe videntur, deflentis calamitates Judææ.

Amarori fletûs mei indulgebo] אמרר בבכי *amarer babbechi*, amarus ero in fletu, ſignificatur hominis amarè flentis dolor, cui vult indulgere.

Ob vaſtationem filiæ populi mei] Ob vaſtatos Judææ agros. Nam *filia populi* dicitur ipſe populus, Hebraïſmo noto, ut *filia Sionis* pro Jeroſolimitana plebe.

6. *Perplexitatis Domino Jehovæ*] Hoc eſt, tumultus hic, conculcatio hominum pedibus equorum & perplexa conſilia, quorum nullus eſt felix exitus, ſunt Divinæ Juſtitiæ, pœnas de populo Judæo repetentis, effectus.

Evertit murum] מקרקר קיר *mkarker kir*. Intelliguntur muri minorum oppidorum, quæ cùm ſatis munita non eſſent, aut ſat validis præſidiis non tenerentur, à Sancheribo, perfractis muris, capta ſunt.

Ad montem] Confugiebant vicorum, & minorum urbium incolæ in montes, ut vim hoſtilem fugerent, ut oſtendimus ad Abdiam. Sed eos per ardua montium inſequuti erant Aſſyrii, unde clamores cædentium & cæſorum audiebantur. Vide 2. Reg. XVIII, 13. & ſeqq.

6. *Elymæi ſumſerunt pharetram*] Elymæi tum aut parebant Aſſyriis, aut certè ſocii eorum erant; unde etiam factum, ut, cùm poſtea Aſſyrii Babylone regnarent, Elymæorum copias in caſtris ſuis habuerint; quod conſtat ex eo, quòd Panthea, Abradatæ Suſorum Regis, quæ fuit Elymaïdis Metropolis, in eorum caſtris à Cyro capta ſit, abſente Abradata, ut habet *Xenophon* Cyropædiæ Lib. V. ab initio. Elymæi eximii ſagittarii habebantur, ut intelligere eſt etiam ex Jerem. XLIX, 35. Vide & quæ collegit ea de re *Bochartus*, Phal. Lib. II. c. 2.

In curru hominis & aurigas] ברכב אדם פרשים *brecheb adam phraſchim*. Intelligitur currus, in quo ſinguli erant ſagittarii, & auriga, qui regeret equos, dum ſagittarius è ſuperiore loco ſagittas in hoſtes ſpargeret. Factum hoc videmus in curribus Græcorum & Trojanorum, niſi quòd non ſagittarii eſſent in curribus, ſed viri ſtrenui, qui haſtis & gladio inſtructi erant. Quod in *Homeri* Iliade paſſim videre eſt, ubi prælia deſcribuntur. Vide & Cap. XXI, 7, 9.

Kir verò retexit ſcutum] קיר ערה מגן *kir berah magen*, nudavit ſcutum. Nempe, coriis tegebant ſcuta, ut ſplendentia ſervarentur; quæ coriacea integumenta detrahebant, cum pugnandum erat. Vix aliter res intelligi poteſt & ſolebant etiam hoc facere Romani. Vide *Cæſarem* de B. G. Lib. II. c. 21. & ad eum doctiſſimum virum *Joan. Daviſium*. *Kir* verò eſt nomen proprium tractûs Aſſyriæ, aut vicini regni, unde gravis armaturæ milites habuit Sancheribus. Nullum tamen nomen ſimile invenimus in iis locis, excepto nomine *Karduchorum*, & quidem ſolâ primâ ſyllabâ. Sed multa facta eſt in nominibus mutatio. LXX. verterunt συναγωγὴν παρατάξεως, quod nihil ad rem; Latinus non meliùs: *parietem nudavit clipeus*.

7. *Amœniſſimæ tuæ valles*] Alibi equites caſtrametari vix poſſint, nullus enim eſt eorum uſus in montanis, & pabuli, aquationisque in vallibus tantùm copia eſt. Interim cùm hæc ſint cultiſſima & feraciſſima loca Judææ, exercitus hoſtiles illic caſtra habere, ſine graviſſima Judæorum jactura, non poterant. Pro *amœniſſimis vallibus* eſt מבחר עמקים *mibbhar hamakim*, electio vallium, quod Latinè ſic efferri non poterat, nec multò rectiùs dicas *electas valles*, ut LXX. & *Hieronymus*.

Portam versùs] Non procul à portis Jeroſolimæ. Habemus Præfectos Pincernarum, & Eunuchorum, cum multis copiis, Jeroſolimam veniſſe, 2. Reg. XVIII, 17.

8. *Amovit operimentum* &c.] יגל את מסך *jegal eth maſach*, retexit velum, tegumentum. Juda *integumentum*, ſeu protectionem Dei dicitur amoviſſe, eò quod ad ejus auxilium, tempore Achazi, non confugiſſet. Sic *nubes*, quæ Symbolum fuit protectionis divinæ, מסך *maſach* vocatur Pſ. CV, 39.

Reſpexiſtis] *Reſpexiſti*. Vide ad vers. 11. & ſupra ad C. XX, 5, 6.

Ad

& reſpexiſtis, illo die. ad arma domûs ſilvæ. 9. Vidiſtis multas eſſe in urbe Davi-
dis ruinas *murorum*, & collegiſtis aquam piſcinæ inferioris. 10. Tum domos Jeroſoli-
mæ numeraſtis, eaſque, ad farcienda mœnia, diruiſtis. 11. Alveum feciſtis inter duos
muros aquis piſcinæ veteris, ſed non reſpexiſtis ad eum, qui eam fecit, neque ejus for-
matorem, à longo *tempore*, intuiti eſtis. 12. Vocavit *vos* Dominus Jehova, *Deus* exer-
cituum, die illo ad fletum, ad planctum, ad calvitium, atque ad induendum ſaccum;
13. En verò, *apud eos fuit* gaudium & hilaritas cædendo boves, mactando oves, com-
edendo carnem, bibendo vinum; *cùm diceretis*: *edamus* & bibamus, cras enim mo-
riemur. 14. Tum verò revelatum eſt auribus meis *à* Jehova, *Deo* exercituum: non
ignoſcetur vobis hoc ſcelus, donec moriamini, ait Dominus Jehova, *Deus* exerci-
tuum.
15. Sic etiam dixit mihi Dominus Jehova, *Deus* exercituum: ito, adi iſtum Aera-
rio

fiſtis, quæ in Villa Salomonis ſervabantur. 9. Vidiſtis multas ruinas in urbe Davidis, & ut urbem eâ pane muniretis, collegiſtis aquam piſcinæ inferioris, quâ arcerentur hoſtes. 10. Præterea domos urbis veſtræ numeraſtis, & multarum nihil niſi rudera eſſe deprehendiſtis, quibus uſi eſtis ad ruinas mœnium farciendas. 11. Alveum feciſtis excipiendæ aquæ piſcinæ veteris; ſed nullam habuiſtis rationem ejus, qui eam aquam creavit, neque de eo cogitaſtis. 12. Eo tempore Creator, idemque Deus exercituum, vocavit vos ad lacrimas, ad planctum, ad deponendam cæſariem, atque ad induendum ſaccum. 13. Attamen, apud vos, ſumma hilaritas fuit, immolaſtis boves, mactaſtiſque oves, & eorum carnem comediſtis, ſimulque vinum bibiſtis, cum dictitaretis: *edamus & bibamus, cras enim moriemur.* 14. Tum verò mihi dictum eſt à Creatore, eodémque Deo, qui exercitibus præeſt, non remittetur vobis hoc ſcelus, donec moriamini, ait Dominus Creator, idémque Deus exercituum.

15. Sic etiam adloquutus eſt me Dominus Creator,

Ad arma domûs ſilvæ] אל נשק בית היער *el neſchek beth hajjahar.* Oportuit eſſe armamentarium intra urbem, quod, cur ſic vocaretur, non conſtat. Vide 1. Reg. VII, 2. Caſtigat Propheta Jeroſolimitanos, quòd majorem rationem habuiſſent adparatuum belli, quàm auxilii divini. Quam tamen caſtigationem non tam ad Hezekiam, hominem Dei timentem, pertinere putarim, quàm ad populum Jeroſolimitanum. Vide ad vers. 11.

9. *Multas eſſe in urbe Dàvidis ruinas*] בקעי *bekihe* fiſſuras urbis Davidis vidiſtis, quod eſſent multæ. Vide 2. Par. XXXII, 4. & ſeqq.

Collegiſtis aquam &c.] Hoc eſt, impediiſtis, ne extra mœnia urbis flueret.

Piſcinæ inferioris] Erat enim ſuperior, de qua C. VII, 3.

10. *Numeraſtis* &c.] Ut ſciretis, quo numero ædium indigeretis, ut murorum ruinas farcire poſſetis.

11. *Piſcinæ veteris*] Eſt eadem ac ſuperior. Vide 2. Par. XXXII, 30.

Ad eum, qui eam fecit &c.] Non vult homines, qui piſcinam illic cavaverant, ſed Deum fontis ipſius auctorem, cujus aquis piſcina implebatur, adtendi. Neque enim dubium eſt, quin fontes à divina creatione ortum ducant, & Providentiâ ejus conſerventur, &, ſi ita ei videatur, exſiccentur.

Intuiti eſtis] Auxilium ejus quæſiviſtis, ut vers. 8. Vide & not. ad C. XX, 5, 6. Hezekias quidem, quamvis omnia providiſſet, quæ, prudentiâ humanâ, provideri poterant, de divino auxilio, quo fretos Jeroſolimitanos eſſe oportebat, eos monuerat; ſed ejus verborum homines carnales exiguam rationem habuerant. Vide 2. Par. XXXII, 10.

12. *Gaudium & hilaritas* &c.] Quod Jeroſolimam ſat munitam eſſe jam putarent; ſatque neceſſariis omnibus inſtructam, ad obſidionem, ſi opus eſſet, tolerandam; ſive quòd Sardanapali more, etiam ante extremam cladem, genio indulgendum cenſerent.

Edamus & bibamus &c.] Ex *Horatio*, talia protulit *Grotius*. Tale & Petronianum illud:

Heu! Heu! nos miſeros! Quàm totus homuncio nil eſt!
Ergo vivamus, dum licet eſſe bene.

14. *A Jehova*] Eſt tantum יהוה *Jehovah*, ſed ſubaudiendum מאת meeth, ut מ Gen. IV, 2.

Non ignoſcetur vobis] *Non expiabitur* (יכפר jechupphar) *hæc iniquitas vobis*; hoc eſt, nullo piaculo veniam ejus impetrabitis.

Donec moriamini] Per reliquam vitam pœnas mihi luetis. Si his temporibus nota fuiſſet animi immortalitas, locus erat idoneus admonendi improbos, de pœnis alterius vitæ. Eam enim non credebant, qui dicebant: *edamus, bibamus, cras enim moriemur.*

15. *Sic etiam* &c.] Cùm hæc pronunciavit & ſcripſit Eſaïas, ut obſervavit *Grotius*, nondum erat Eljakimus Magiſter Domûs Dominicæ, quam dignitatem poſtea accepit; eámque tum demum geſſit, cùm Sancheribus venit ad Urbem. Quare, inquit, hæc dicta ſunt cùm Salmanaſar Samariam cepiſſet, & Sebna tunc Magiſter Domûs Dominicæ eſſet. Verum eſt hoc vaticinium, quod ſequitur, prolatum fuiſſe, antequàm Sancheribus mitteret duces Jeroſolimam, qui urbem ad deditionem hortarentur; quia eo tempore Eljakimus erat Regiæ præfectus, ut liquet ex 2. Reg. XVIII, 18, 37. Sed minimè conſequens eſt, vaticinium fuiſſe eo ipſo anno, quo capta Samaria, pronunciatum. Hæc enim urbs capta eſt anno VII. Hezekiæ, ut habemus 2. Reg. XVIII, 9. Sancheribus verò anno XIV. ejuſdem Regni in Judæam venit, ut eſt ibidem vers. 13. Non opus eſt, nos ſtatuere ſeptennio minimùm, ante Sancheribi adventum, eſſe prædictum Sebnæ, fore ut munere dejiceretur; ſatis eſt ante hoc, quod diximus, tempus eſſe factum. Nec putandum, ea, quæ continentur 14. primis commatibus hujus Cap.
eſſe

rio præfectum. Sebnam, qui Regiæ præeſt, *eique dicito:* [16]. Quid hîc tibi eſt ? quis tibi hîc eſt *conſanguineus*, ut excideris hîc tibi ſepulcrum ? *Imitatus eſt* excidentem in loco edito ſepulcrum, atque in rupe ſibi tabernaculum ſtatuentem. [17]. En verò Jehova te omnino dejiciet, ô vir potens, devolvet, [18]. & volutabit inſtar pilæ, per terram latè patentem. Illic morieris, & illic *erunt* quadrigæ tuæ glorioſæ ignominia domûs domini tui. [19]. Expellet te è ſtatione tua, & de gradu deturbabit

[20]. Eo verò die, vocabo ſervum meum Eljakimum Chiskijæ filium. [21]. Eum induam tunicâ tuâ, cingulo tuo eum cingam, poteſtatem tuam in ejus manum dabo, ſietque pa-

tor, qui præeſt exercitibus ; adito iſtum Ærario præfectum, Sebnam, qui Regiæ præeſt, eumque ſic adloquere: 16. Quid tibi hîc eſt negotii ? Quisnam tibi hîc conſanguineus, ut tibi ſepulcrum excideres ſimilatus eos, qui ſepulcrum, in alta rupe, exciderent, atque in rupe ſibi veluti tabernaculum ſtatuentes? 17. Creator te omnino, ô vir, qui tibi potens videbaris, te devolvet, 18. & pilæ inſtar per humum latè patentem volutabit. Ibi morieris, atque illic putreſcent glorioſæ illæ tuæ quadrigæ, ô dedecus domus patroni tui. 19. Dejiciet te ex hac ſtatione tua, deque munere tuo deturbabit.

20. Ad id tuum munus vocabo ſervum meum Eljakimum, Chiskijæ filium. 21. Eum induam tunicâ iſtâ tuâ, muneris tui indicio, cingulo tuo eum cingam, poteſtatémque tuam in eum transferam, &

eſſe ante ſequentia ſcripta, aut dicta ab Eſaia. Satis conſtat, ordinem Prophetiarum, in Libris Sacris, non ſemper conſentire cum ordine temporis.

15. *Ærario præfectum*] הסכן *haſſochen*. LXX. Intt. εἰς τὸ παστοφόριον. Hieronymus : *ad eum qui habitat in Tabernaculo.* Cùm סכן *ſachan prodeſſe* ſignificet; meritò alii *præfectum Ærario* eſſe putarunt, nihil eſt enim quod magis uſui ſit, in rebus ad hanc vitam pertinentibus, quàm pecuniæ. *Aquila* tamen σκηνοῦντα, & *Symmachus* σκηνοποιοῦντα, quaſi ad vocis ſonum adludere voluiſſent. Sed ſaltem שכן *ſchochen* eſſet legendum, & ne hoc quidem neceſſariò id ſignificaret; præterquàm quòd aliud fuit Sebnæ munus, ut ſequentia oſtendunt.

Qui Regiæ præeſt] על הבית *hal habbajith* ſupra domum; nempe, Regiam. Subauditur פקיד *phakid*, *præfectus.*

Eique dicito] Quaſi eſſet: ואמור לו *veemor lo*, quod omnino ſupplendum.

16. *Quis tibi hîc eſt*] Nempe conſanguineus; unde colligere eſt fuiſſe peregrinum.

Ut excideris hîc tibi ſepulcrum ?] Quare, ſi hæc verba ſint propriè intelligenda, videtur in monte Sione ſepulcrum habuiſſe, aut alibi in Jeruſolimæ vicinia, in rupe cavatum. Suſpicor tamen ſub his verbis hunc latere ſenſum, elationem Sebnæ ei fore funeſtam, éque ſublimi dignitate dejectum iri, in exſilium abiturum, in eóque poſt multos errores, moriturum; ita ut hic ſit occulta comparatio. Videant acutiores.

Imitatus es &c.] Hoc ſupplevi, quia ſequitur לו *ſibi*.

17. *Te omnino dejiciet*] מטלטלך טלטלה *mitaltelcha taltelah.* Radicalium repetitio notat vehementem & celerem dejectionem. טול in *Hiphil* eſt *jacere*, hic verò, ubi agitur de ſublimi ſepulcro, eſt in *Pihel*, *dejicere.*

Vir potens] גבר *gaber*. LXX. ἄνδρα, ſed quia eum adloquitur, vocativo caſu rem exprimere maluimus. *Hieronymus : aſportari te faciet, ſicut aſportatur gallus gallinaceus.* Ait in Commentario alios vertiſſe *virum*, ſed ſe edoctum à Præceptore ſuo ſignificari *gallum gallinaceum*, quo ſenſu reverà occurrit in Rabbinicis libris, ſed in Sacris nuſquam.

Devolvet] עטך עטה *hotecha hatoh.* עטה *hout* eſt *involare*, celeriter rapere, quam poteſtatem verbo עטה ſubjectam etiam eſſe putant optimi Lexicographi. Quare vertimus *devolvet*, quia ſermo eſt de cadavere è ſublimi ſepulcro devolvendo.

18. *Volutabit inſtar pilæ*] צנוף יצנפך צנפה כדור *tſanoph jitsnaphcha tſnepha chaddour.* Volutando volutabit te volutatione. LXX. Τὸν στέφανόν σου τὸν ἔνδοξον καὶ ῥίψει σε. Reverâ צניף *tſaniph* eſt cidaris capiti *circumvoluta*. Sed cum addatur כדור *chaddour*, inſtar pilæ, ſat conſtat agi de circumvolutione, qualis eſt cadaveris ex edito loco devoluti. Infrà C. XXIX, 3. כדור *chaddour* eſt *in orbem*. Ex Arabiſmo interpretati ſumus, ubi דור *dawara* eſt interdum *in gyrum verti* & *rotundum eſſe*. *Hieronymus* etiam: *quaſi pilam*, rectè, ut è dictis liquet; ſed miror antecedentia verba ab eo eſſe verſa: *coronans coronabit te tribulatione*, deinde *quaſi pilam mittet te.* Veteres palpando vertebant loca obſcuriora, ut fecerunt hic Græci & Latinus, qui non ſatis ad rem adtenderunt, neque ad linguæ Hebraïcæ, aut vicinarum uſum.

Illic morieris] Hæc verba ſuſpicionem antea adlatam confirmant.

Erunt quadrigæ tuæ glorioſæ] מרכבות כבודך *marcheboth chebodcha*, quadrigæ gloriæ tuæ; hoc eſt, currus, quibus tanto cum faſtu Jeroſolimæ vehebaris, dedecori erunt familiæ regiæ, quæ tam malum virum ſic ornaverat; poſtquàm juſtas pœnas dederit.

19. *De gradu deturbabit*] וממעמדך יהרסך *mimmahamadcha jehersecha*, è ſtatu tuo demolietur te; hoc eſt, è munere aut miniſterio tuo. Quàm proximè Latinè loquentes ad Hebraïcum idioma acceſſimus.

21. *Eum induam tunicâ tuâ* &c.] Hæc omnia perinde valent, ac, induam eum munere tuo; quòd Magiſter Regiæ certo veſtium genere ab aliis Aulicis diſtingueretur.

Cingulo tuo eum cingam] ואבנטך אחזקנו *abnetcha ahhazzekennou*, baltheo tuo eum *confirmabo*; quia renes baltheo cinctæ firmiores ſunt. LXX. Intt. τὸν στέφανόν σου δώσω αὐτῷ κατὰ κράτος, abſurdè, nam אבנט nuſquam *corona* eſt, Ipſi LXX. in Lege ζωνὴν vertere ſolent. Sic & Vulgatus *cingulo tuo.*

P

22. *Im-*

pater incolarum Jeroſolimæ & domûs Judæ. [22]. Imponam clavem domûs Davidis ejus humero; & aperiet, nec quisquam claudet; claudétque, nec quisquam aperiet. [23]. Pangam eum *ut* clavum in locum ſtabilem, & erit in ſolio gloriæ domûs patris ſui. [23]. Pendebunt ex eo omnes divitiæ patriæ domûs, vaſa maxima & omnia vaſa minora, cùm crateres, tum omnia inſtrumenta nabliorum. [24]. Deinde, ait Jehova, *Deus*

& coletur à Jeroſolimitanis, ac à domo tota Judæ pater vocabitur. 22. Inſigne muneris humero ejus imponam clavem Davidis, qua ſignificabitur ejus auctoritas, & fiet Jeroſolimitanorum & domûs Regiæ, imò & totius Tribus Judæ præfectus. Eâ clave, aperiet ærarium, idque claudet, nec quisquam, eo invito, aperiet, aut claudet. 23. Pangam eum, quaſi clavum materiæ duræ impactum, atque in ſella honorifica patriæ Tribûs ſedebit. 23. Ejus cuſtodiæ credentur omnes divitiæ paternæ Tribûs, & pretioſa quæque vaſa, quæ ſunt in Ærario Regio, & omnia inſtrumenta Muſica. 24. Denique

22. *Imponam clavem*] Ritus videtur fuiſſe, quo munus Magiſtri Domûs Regiæ conferebatur. Sic apud *Callimachum* Hymno in Cererem, de Deæ Sacerdote vers. 45.

—— κατωμαδίαν δ' ἔχε κλαΐδα.

habebat clavem ex humero pendentem. Ad quem locum vide Virum Illuſtrem *Ezech. Spanhemium.*

Et aperiet &c.] Ejus ſolius erit claudere & aperire Ærarium, aliaſque Apothecas rerum pretioſarum; hoc eſt, nihil deprometur, aut recondetur, niſi ex ejus mandatis. Huc adluditur Ap. III, 7.

23. *Ut clavum in locum ſtabilem*] כיתד במקום נאמן *chejathed bmakom neeman.* LXX. Intt. ἄρχοντα ἐν τόπῳ πιστῷ, Vulgatus meliùs: *pax illum in loco fideli.* Sed *ſtabilem*, aut *firmum* vertere ſatius erat; comparationem enim ſuam deſumit Propheta è clavo muro firmo impacto, qui nec vacillat, nec cadit & omnia ab eo ſuſpenſa facilè ſuſtinet. Contraria omnia videmus, ſi in muro non ſatis firmo figatur clavus. Sequentia rem manifeſtò oſtendunt. נאמן propriè eſt *fidus*, qui non fallit, qualis murus firmus, qui paxillum, aut clavum ei hærentem firmum præſtat, quodcumque pondus ex eo pendeat.

Erit in ſolio gloriæ patris ſui] Videntur hæc indicare Eljakimum è prole regia fuiſſe, ac proinde, cùm ſummo honore frueretur, in aula Hezekiæ, quodam modo in majorum ſolio ſediſſe.

23. *Omnes divitiæ*] *Omnis gloria*, כבוד *chabod*, quæ vox ſæpe divitias ſignificat.

Vaſa maxima] הצאצאים והצפעות *battſeetſaiim vehattſephiboth.* His verbis ſignificari videntur majora vaſa, quia ſequuntur minora; ſed qualia eſſent, neſciverunt Veteres, neque nos comminiſci poſſumus; ideóque generis nomine uſi ſumus. Omiſerunt LXX. Intt. *Aquila*, ut ait *Hieronymus*, retinuerat ipſa verba Hebraica, quæ ſic ſcribit SASAIM & SEPHOTH, ipſe habet *vaſorum diverſa genera.*

24. *Peſſum ibit onus* &c.] נכרת *nichrath*, exſcindetur onus; hoc eſt, cadens peſſum ibit; omnia, nempe, Eljakimo amoto, vel mortuo, dilapidabuntur, fortaſſe Manaſſæ Hezekiæ F. temporibus.

COMMENTARIUS
In Caput XXIII.

1. N*aves Tharſiſienſes*] Quæ in Tharſiſiam ire ſolebatis, de qua vid. notata ad 2. Reg. X, 22. Deletâ enim Tyro, nemo erat, qui auderet inſtruere naves in Tharſiſiam mittendas, nec quidquam erat nauticæ turbæ, quo victitaret. Quod ſi ſermo ſit de inſula Thaſſo, quæ paruit Macedoniæ Regibus, quæque etiam *Tharſis* dicitur, ut oſtendimus ad Gen. X, 4. prædicitur hic interdicta Tyriis navigatio in Macedoniam.

Ita vaſtabitur &c.] שדד מבית מבוא *ſchuddad mibbajith mibbo*; verbotenus: *vaſtabitur ne domus, ne ingredi.* Nam מן vim negativam paſſim habet. Vide *Chriſt. Noldium* ad hanc particulam num. XXI. Attamen LXX. Intt. ὅτι ἀπώλετο, καὶ οὐκέτι ἔρχονται ἐκ γῆς: *Hieronymus* verò, *quia vaſtata eſt domus, unde venire conſueverant.* Sed vide uſum τῦ מן ſimilem huic, quem hìc eſſe ſtatuimus, apud hunc Prophetam XXIV, 10. LVI, 2, 6. LVIII, 13. LIX, 1, 2.

E terra Chitthæorum] Intelligimus Macedoniam, ut diximus ad Gen. X, 4. Sed antequàm ea de re agamus, expendenda nobis eſt adnotatio viri ſummi *Hug. Grotii*, ad Capitis hujus vers. 1. *Nihil hic*, inquit, *de Nebuchodonoſoro, multóque minùs de Alexandro Magno cogitandum. Omnia enim hæc vaticinia inter ſe cohærent, & ad tempora proxima pertinent.* Ego verò, quod tanti viri pace dictum ſit, non magis puto in hiſce vaticiniis ordinem ſervari, quàm in aliis multis; neque enim Prophetas miſit Deus, ut futuri temporis hiſtorias, eo ordine, quo futuræ erant, narrarent; ſed nunc hoc, mox illud aperirent, nequaquam obſervatâ rerum ſerie hiſtoricâ. Exemplum eſt Cap. XIII. ubi prædicitur exſcidium Babylonis, quod erat tantùm tempore Cyri, Perſarum Regis, inchoandum, nec niſi ſub Alexandri ſucceſſoribus conſummandum; nec res aliter intelligi poteſt, niſi verba torqueantur ut illic fecit vir magnus, dum ὑποθέσει nimiùm δουλεύει. Jeremiæ etiam Prophetiæ ſunt, ad tempus quod adtinet, confuſæ, ut omnes norunt.

Quod præceſſit, ait vir magnus, *vaticinium pronunciatum eſt Salmanaſaro urbem obſidente, continétque res iſtas, & quæ ſequutæ ſunt ſub Sennacheribo:* ſed nuſquam legimus in Hiſtoria Sacra, à Salman-eſero obſeſſam Jeroſolimam, nec quidquam eſſe videtur Cap. XXII.

quod

Deus exercituum, amovebitur clavus impactus in locum firmum exſcindetur, & cadet, ac peſſum ibit onus, quod ex eo pendet, quia loquutus eſt Jehova.

Oratio in Tyrum pronunciata, tum ejus urbis inſtauratio.

1. ORATIO in Tyrum pronunciata. Ululate naves Tharſiſienſes, quia ita vaſtabitur, ut ne *ſuperſit* domus, neque *quisquam in eam* ingrediatur. E terra Chitthæorum *futura* Caput. XXIII.

24. Denique, ait Creator, Deus exercituum, amovebitur, ſi ei videatur, clavus mate.iæ duræ impactus, exſcindeturque & cadet, ac unà cum eo quicumque ab eo pendent, quia eſt ſententiâ Creatoris exauctoratus.

PARAPHRASIS.

1. U*Lulate*, ô nautæ Tharſiſienſes, quia Tharſis ita vaſtabitur, ut ne una quidem ſuperſit domus integra, nec ullus in ea habitet. E Macedonia clades illa veniet, quæ revelata eſt. 2. Silete

quod eò pertineat, ut ex Commentario noſtro rem diligentiùs expendenti liquebit; ubi omnia ad tempora Sancheribi non incommodè retulimus.

Nam, ut ex Menandro Epheſio diſcimus & ex Joſepho Lib. IX. Hiſtoriæ antiquæ, Rex Aſſyriorum Salmanaſar, ſublatâ Samariâ, quem ſub Phœnices nomine comprehendit Menander, Tyriis bellum intulit, certavit claſſe, fecit ut pretia rerum, apud Tyrios, multùm incenderentur. Tandem ipſe decedens reliquit cuſtodes ad flumina & aquæ ductus, qui Tyrios ab aqua omni, (haud dubiè & à commercio) arcerent, idque toleratum Tyriis, per annos quinque.

Hæc ſunt reverâ in verbis *Menandri*, exceptis iis, quæ de incenſa annona ait *Grotius*; quod nec credibile eſt, ſi Tyrii ſuperiores longè maritimis viribus erant; quippe qui, ut ait is Hiſtoricus, duodecim navibus ſuis ſexaginta naves ab Aſſyriis in eos miſſas, abductis D. captivis, disjecerunt. Sed mihi, ne quid diſſimulem, ſuſpecti ſunt Annales Tyriorum, quos Græcè vertiſſe dicitur *Menander*; niſi ipſum aut imperitiæ, aut malæ fidei ſuſpectum habere malimus. Poſtquàm dixit Elulæum, Tyriorum Regem, Kittæos, quicumque ſint, qui ab eo defecerant, ad officium iterum redegiſſe, ſic pergit ἐπὶ τούτους (Kittæos ne, an Tyrios velit neſcio) πέμψας ὁ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεὺς ἐπῆλθε Φοινίκην πολεμῶν ἅπασαν· ὅστις σπεισάμενος εἰρήνην μετὰ πάντων ἀνεχώρησεν ὀπίσω: *in hos cùm Aſſyriorum Rex* (Salmanaſar) *miſiſſet, armis totam Phoenicen invaſit* (Quibus verbis *Grotius* intellexit regnum decem Tribuum) *& omnibus pacatis retroceſſit.* Mox ſequitur: ἀπέστη τε Τυρίων Σιδὼν, καὶ Ἄκη, καὶ ἡ Παλαίτυρος καὶ πολλαὶ ἄλλαι πόλεις, αἳ τῷ τῶν Ἀσσυρίων ἑαυτὰς βασιλεῖ παρέδοσαν: *defeceruntque à Tyriis Sidon, Ake & multæ aliæ urbes, quæ Aſſyriorum Regi ſe dediderunt.* Vox Παλαίτυρος ſuſpecta meritò eſt *Joan. Marſhamo*, cùm ſit recentior, quam ut hiſce temporibus conveniat, neque potuerint veteres Tyrii à Tyriis deficere. Stabat enim hoc tempore ſola ea urbs, quam in continente habebant Tyrii, antequàm ſub Nebucadnetſare ſe in vicinam inſulam transferrent, ubi, novâ urbe conditâ, prior dicta eſt antiqua Tyrus, cujus tantùm ſupererant rudera. Poſtea cùm narraſſet *Menander* Aſſyriorum Regem claſſe adortum Tyrios, atque ab iis victum diſceſſiſſe, addidit, eum conſtituiſſe φύλακας ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ καὶ τῶν ὑδραγωγείων, οἳ διακωλύσουσι τοὺς Τυρίους ἀρύσασθαι, *cuſtodes ad fluvium & ad aquaductus reliquiſſe, qui impedirent, ne Tyrii inde aquam haurirent.* Καὶ τοῦτο, inquit, ἔτεσι πέντε γενόμενον ἐκαρτέρησαν πίνοντες ἐκ φρεάτων ὀρυκτῶν: *idque, cùm per quinquennium factum eſſet, patienter tulerunt ex effoſſis puteis bibentes.* Primùm hoc Aſſyrii Regis conſilium inane erat, cùm mari libero uterentur Tyrii, poſſéntque è remotioribus fluviis aquatum ire. Deinde ne verbum quidem ait *Menander*, de capta Tyro. Ideóque ad hæc tempora non pertinet exſcidium Tyri, cujus hîc deſcriptionem, apud Eſaïam, habemus, Vide & ad 1. Reg. V, 3. Epiſtolas fictas, quaſi è Tyriorum tabulariis depromtas, ut ad locum oſtendimus.

E terra Chittæorum &c.] Si credimus *Grotio*, Cittiæi è Cypro inſula ad Imperium Aſſyriorum reducti ſtatim in Hiſpaniam renunciaverunt, Tyrum Aſſyriorum armis claudi undique. Sed ex ipſo *Menandro* intelligere eſt, Tyrios mari nequaquam clauſos fuiſſe, cùm Aſſyriorum claſſem disjeciſſent. Deinde an *Tharſis*, de quo hîc ſermo eſt, ſit Indica, an verò *Thaſus*, non liquet, & multò minùs an ſit Hiſpanica urbs *Tarteſſus*. Nos ita rem capimus, ut Tyrii ſibi calamitatem imminere à copiis Alexandri, quæ è Macedonia venerant, intellexiſſe dicantur.

Negat verò *Sam. Bochartus* Phalegi Lib. III. c. 5. hæc Eſaïæ referri oportere ad Macedonas, cùm non agatur de poſtremo Tyri exſcidio, ſed de priore, cujus auctor fuit Nabuchodonoſor. At nullum hîc eſt indicium, è quo conſtet de Nabuchodonoſoro agi. Quia vero putabat *Chittæos* dici Romanos, quibus hîc nihil negotii eſt, probat ſententiam *Salomonis Iarchii*, qui putabat, hîc voce כתים *chitthim* ſignificari כותיים *chouthijim*, id eſt, Chuthæos; cui conjecturæ, ut opinatur, plurimùm favet, quòd hujus Cap. verſu 12. Eſaïas כתיים, geminato *Jod*, ſcribat, ut ſcias non agi de כתים, quorum nomen numquam ita ſcribitur ſed de *Chutæis*. Itaque non probat, quòd Maſſorethæ alterum *Jod* ſuppreſſerint, & quòd *Chirec* ſcripſerint pro *Kibbuts*, extulerintque vocem *Chitthim* pro *Chthijim*; niſi fortaſſe ſic quoque vocati fuerint *Chuthæi*, qui iidem ſunt, qui *Ciſſii*, nempe, Suſianæ incolæ ad ortum Babyloniæ, quo nomine ſignificantur hîc Babylonii. Sed hæc omnia ſunt meræ con-

futura res ei revelata eſt. ². Silete, incolæ inſulæ, *ea*, *quibus* mercator Sidonius, trajecto mari, eam implevit. ³. Sementis Sichoris, *quæ eſt* in aquis multis, meſſis fluminis eſt proventus ejus, & emporium fuit *Tyrus* gentium. ⁴. Pudore ſuffunditor, Sidon, nam loquutum eſt mare, *ſeu* munimentum maris, his verbis: non parturiam, non pariam, neque educabo juvenes, aut eveham virgines. ⁵. Cùm

2. Silete incolæ Tyri, quam colonis inſtruxit Sidon, quæ eam navibus adivit, 3. & tritico ex Ægypto inſtructam, emporium ſibi eſſe voluit. 4. Tu verò, ô Sidon, pudore ſuffunditor, nam ſic loquuta eſt Tyrus, cui mare eſt munimenti inſtar, ut ſignificant incolas ſibi defuturos utriusque

jecturæ, æquè facilè rejiciendæ ac proferuntur. Putat etiam favere ſuæ ſententiæ verſus 12, & 13. ſed eum errare ad eos verſus oſtendemus.

Ei revelata eſt] נגלה למו *niglah lamo*. Sive vertas *eis* vel *ei* perinde eſt, prius enim refertur ad Tyrios, alterum ad Tyrum; hoc eſt, ad eumdem populum. Revelari autem hic dicitur, quod patefit verbis, ut hiſce Eſaiæ, vel rebus ipſis, cùm Tyrii ſibi imminere victorem Alexandri exercitum intellexerunt.

2. *Silete, incolæ inſulæ*] דמו ישבי אי *dommou joſchbe ei*. LXX. Intt. τίνι ὅμοιοι γεγόνασι, quaſi legiſſent, aut legendum putaſſent לְמִי דָמוּ. Sed *Aquila*, *Symmachus* & Vulgatus *ſilendi* ſignificatum adhibuerunt. *Incolæ inſulæ* ſunt hic incolæ inſularum maris mediterranei, in quibus Tyrii negotiabantur, atque ubi mercium Apothecas habebant. Hos vult Propheta tacere, id quod intererat Tyriorum taceri, dum Rex Chittiæorum Tyrum obſidebat.

Ea, quibus mercator Sidonius &c.] Mercator Sidonius eſt idem ac Tyrius. Antiquis temporibus multò magis florebat Sidon, quàm Tyrus, quæ ignota erat; ſed poſtea longè ſuperavit Sidonem. Vide *Joan. Marshamum* ad Sec. XI. Ægyptiacum p. 290. Ed. Lond. Jubet autem Eſaias inſulares illos tacere, eſſe apud ſe merces Tyriorum repoſitas, ne omnes à Macedonibus, qui tum rerum potiri cœperant, auferrentur; quaſi, jure belli, ad ſe devolutas.

Eam implevit] Nempe, *Inſulam*, Eſt Hebraicè *te impleverunt*. Sed mutationes ejusmodi temporum & perſonarum Latini non ferunt. *Grotius* putavit, eſſe hic *Inſulam*, pro ora maritima, more Hebræo; qui mos an ſatis conſtet dubito. Ait etiam Tyri partem fuiſſe *in Inſula*, quam novimus, Eſaiæ temporibus, fuiſſe in continenti, nec tranſlatam in inſulam, niſi Nebuchadnetſaris ævo, quod pluribus oſtendit idem *Marshamus*, quem laudavimus, ad Sæculum Ægyptiacum XVIII. p. 537.

3. *Sementis Sichoris*] שחר *ſchibbor* Nilum eſſe oſtendimus ad Gen. XV, 18. & Joſ. XIII, 3. Locum hunc Eſaiæ & Jerem. II, 18. numquam expenderant, qui hoc negarunt. Tyrii non petebant triticum è ripis Rhinocoruræ, quod aliis gentibus venderent, ſed è ripis Nili. Hic verò dicitur *ſementis Sichoris*, *quæ eſt in aquis multis*, vel quia aquis multis Nili fœcundatur id ſolum, in quo ſementem faciebant Ægyptii, vel intelligendum eſt perinde eſſe, ac *ad aquas multas*, hoc eſt, ad Nili διώρυχας, quæ magno numero erant, ut omnibus notum.

Meſſis fluminis] קציר יאור *ktſir jeor*. Meritò ſegetes Ægyptiacæ dicuntur *meſſis Nili*, cùm Ægyptus ejus exundatione fœcundaretur, & ad ejus varias διώρυχας ſegetes meterentur. Quod nemo umquam ſomniavit de Rhinocorura, ut mirum ſit, viros doctos credidiſſe, eum fluvium שחר *ſchibbor* dictum; quo nihil abſurdius fingi potuit.

Eſt proventus ejus] Quia, nempe, Tyrii coëmebant frumentum Ægypti, quod avehebant in varias inſulas, aut loca maritima interni maris, ubi non tanta erat tritici copia; vel in Apothecas recondebant, ut ſi quæ alicubi eſſet ſterilitas, eò deferretur, non ſine lucro vendendum. Quod factitant etiamnum hodie Hollandi Mercatores, præſertim Amſtelodami, atque olim quoque factitarunt.

Emporium fuit Tyrus gentium] ותהי סחר גוים *vattehi ſchar gojim*. LXX. Intt. μεταβολαι ἐθνῶν, Latinus; *negotiatio gentium*. Maluimus *emporium* vertere, eodem ſenſu, ſed aptiore vocabulo. *Grotius tabernam* vertit, non abſurdè, ſed commodiùs viſum urbem *emporium* dicere, quàm *tabernam*.

4. *Pudore ſuffunditor, Sidon*] Pudere debebat Sidonios, cùm viderent everſâ planè Tyro, ab Alexandro, nullam inſtaurationis ſpem ſupereſſe; cùm ipſi ab Alexandro reſtituti fuiſſent.

Loquutum eſt mare, ſeu munimentum maris] אמר ים *amar jam*. Tyrum *mare* vocat, ut videtur, propter perpetuum commercium maritimum, & quidem ingenti navium copiâ quaquaverſùm emiſsâ. Quod cùm obſcurius eſſet, ut res faciliùs intelligeretur, addidit Propheta מעוז הים *maboz hajjam*. Sic Joſ. XIX, 29. dicitur *urbs munitionis Tyrus* עיר מבצר צר *hir mibtſar Tſor*. Munitiſſima erat non tantùm antiqua Tyrus, ſed etiam nova, cùm ab Alexandro non niſi ſeptem menſium obſidione capta ſit; atque hæc quidem potiore jure dici poterat *munimentum maris*, quia erat in ipſo mari, in inſula quippe ſita, cùm illa eſſet in continenti.

Non parturiam, non pariam &c.] Hæc in præterito dicuntur. לא חלתי ולא ילדתי וגו׳ *lo hhalthi vela jaladthi* &c. Sed apud Prophetas tempora miſcentur, atque è re ipſa colligendum Lectoribus relinquunt, futuráne res an præterita ſignificetur. Certum autem eſt, Tyrum ante obſidionem Nebuchadnetſaris, imò etiam Alexandri, fuiſſe incolis frequentiſſimam. Itaque futuro rem expreſſimus, quæ vera eſſe non poterat, niſi de eo tempore. Per-

zed by Google

5. Cùm *rei* rumor adferetur ad Ægyptios, dolebunt, quando hæc audient *de* Tyro. 6. Tranſite Tharſiſiam, ululate incolæ inſulæ. 7. An hæc vobis urbs exſultabunda, cujus antiquitas eſt à priſcis temporibus, & quam pedes è longinquo ducebant ad peregrinandum? 8. Quis conſilium hoc cepit de Tyro, quæ coronam *ſuis* imponit, cujus

jus

que ſexûs. 5. Quæ cùm audient Ægyptii de Tyro, ſummo dolore adficientur, quia ſi Tyrus incolis deſtitueretur, defuturi eſſent, qui Ægyptiorum triticum, aliis vendendum, apud eos emerent, ut Tyrii ſolebant. 6. Trajicite, dicent Ægyptii, in Macedoniam, ibique cum incolis terræ lugete, vos Inſulares. 7. In vobis exſultabit urbs, quæ antiquiſſima eſt, & quam pedes adeunt è longinquo, qui navibus aliquò transvehi cupiunt? 8. Quis conſilium hoc de Tyriis cepit, qui civibus ſuis veluti diademate caput cingunt, & cujus negotiatores, quod habent in apothecis, majore

ré

Perperam ergo LXX. Int. *οὐκ ὤδινον, οὐδὲ ἔτεκον ἐξέθρεψα νεανίσκους, οὐδὲ ὕψωσα παρθένους.* Vulgatus quoque: *non parturivi, & non peperi & non enutrivi juvenes, nec ad incrementum perduxi virgines.* Non potuit induci Tyrus ita loquens, quo tempore capta eſt à Nebuchadnezare, aut ab Alexandro; ſed reverâ nullam prolis, quæ Tyria vocaretur, educandæ ſpem habere potuit. Cùm enim vidiſſent muros & portum Sidoni obverſum eſſe captos, confugerunt in Agenorium, indéque ſe converterunt in Macedonas; tum verò, ut habet *Arrianus* Lib. II. c. 24. „ Alexander, cum ſcutatis, in eos progreſſus alios pugnantes occidit, alios fugientes ſequutus eſt: quo in loco magna cædes facta eſt; cùm & à porta urbs capta eſſet, & Cœni copiæ in eam tranſiiſſent. Macedones enim, *inquit Hiſtoricus*, ira perciti in Tyrios graſſabantur, cùm quòd obſidionis diuturnitatem ægrè ferrent, tum quòd nonnullos ſuorum Sidone navigantes captos & in murum ſublatos, ut ab exercitu cernerentur, cæſos in mare præcipitaſſent. Tyriorum circiter octo millia interfecta. Qui verò in Templum Herculis confugerant (erant autem præcipui quique Tyriorum Magiſtratus, & Rex Azemilchus, & quidam Carthaginienſium, qui conſulendi Oraculi gratiâ venerant, in honorem Herculis, ex veteri conſuetudine, in Metropolin ſe conferentes) iis omnibus Alexander veniam conceſſit, reliquos in ſervitutem redegit. Tyriorum atque exterorum, qui ſupererant, XXX. millia ſub haſtam miſſa. Hinc intelligere licet nullam, aut exiguam ſpem fuiſſe paucis illis Tyriorum primoribus, quibus veniam conceſſit Alexander, recidivæ Tyri inſtaurandæ, & prole veterum ejus incolarum denuo frequentandæ.

Diodorus quidem Siculus, ante *Arrianum*, jam dixerat Lib. XVII. plures VII. M. virorum fuiſſe occiſos; ſed præterea addiderat, duo millia Juvenum fuiſſe in crucem ſublata. Si illi credimus, imbellis ætas & ſequior ſexus ſub corona venierant, & tanta inventa fuerat captivorum copia, ut, licet antea plerique Carthaginem avecti fuiſſent, ſupereſſent tamen XIII. M. captivorum. Sed tantùm ei fidei habere non ſuſtineam, quantùm *Arriano*. Fallitur certè graviter, cùm narrat inſtauratam Tyrum ab ipſo Alexandro, quod contigit tantùm ejus beneficio Sidoni, ut narrat *Curtius* Lib. IV. c. 1. ad quem vide *Joan. Freinshemium.*

Ait etiam *Curtius* Alexandrum, exceptis iis, qui in Templa confugerant, omnes interfici, ignémque tectis injici juſſiſſe; tum, *his per præcones*, inquit, *pronunciatis, nemo tamen armatus à Diis opem petere ſuſtinuit. Pueri virginéſque Templa compleverant; viri, in veſtibulo ſuarum quiſque ædium, ſtabant parata ſævientibus turba. Multis tamen ſaluti fuere Sidonii, qui intra Macedonum præſidia erant; hi urbem quidem inter victores intraverant; ſed cognationis cum Tyriis memores (quippe utramque urbem Agenorem condidiſſe credebant) multos Tyriorum etiam protegentes, ad ſua perduxere navigia; quibus occultati Sidona devecti ſunt. Quindecim millia, hoc furto, ſubducta ſævitiæ ſunt.* Eum numerum, de quo nihil *Diodorus*, nihil *Arrianus*, nimium meritò cenſent viri docti; nec paſſi eſſent Macedones irati tot capita ſibi eripi. Tum pergit *Curtius*, his verbis: *quantumque ſanguinis fuſum ſit vel ex hoc exiſtimari poteſt, quòd intra munimenta urbis ſex millia armatorum trucidata ſint. Triſte deinde ſpectaculum victoribus ira præbuit Regis; duo millia, in quibus occidendi defecerat rabies, per ingens littoris ſpatium pependerunt.* Quæ omnia recitanda cenſuimus, ut adpareret, non niſi huic tantæ Tyriorum calamitati convenire Eſaïæ vaticinium.

Aut evebam virgines] ורוממתי בתולות *romamthi bthoulotb*, hoc eſt, alam donec ad juſtam ſtaturam perveniant.

5. *De Tyro*] כשמע צר *chſchemah Tſor*, ſecundùm *auditum Tyri*, pro על צר *hal Tſor*, de Tyro.

Tranſite Tharſiſiam] Redite Tharſiſiam, neque ampliùs de Tyria negotiatione cogitate. Quænam Tharſiſia, Indicáne, an Hiſpanienſis, an Macedonica ſignificetur, non ſatis liquere diximus ad vers. 1.

Incolæ inſulæ] Inſularum maris interni, quas non ditabit per multos annos Tyrus, donec inſtauraretur.

7. *Cujus antiquitas* &c.] מימי קדם קדמתה *mime kedem kadmathab*, à diebus antiquis antiquitas ejus. Non æquavit quidem Sidonis antiquitatem, ſed tamen antiqua, Eſaïæ temporibus, urbs erat, ſi ante Trojæ excidium condita fuit, ut putabatur; qua de re, vide *Joan. Marshamum*, ad Sæculum XI. Ægyptiacum p. 290.

Quam pedes è longinquo ducebant &c.] *Ducent eam pedes ejus è longinquo ad peregrinandum.* Quæ non tantùm mari, ſed & terrâ, pedeſtri itinere, longinqua itinera ab initio ſuſcipere auſa eſt, mercaturæ causâ. Inde mercator dictus eſt סוחר *ſohher*, à סחר *ſahhar*,

vagari

jus negotiatores ſunt principes, & mercatores *homines* honorati terræ? 9. Jehova, *Deus* exercituum hoc conſilium cepit, ut pollueret elationem omnium *ejus* ornamentorum, utque viles redderet honoratos omnes homines terræ. 10. Tranſi terram tuam, ut rivum, filia Tharſiſiæ, nullum eſt ampliùs cingulum. 11. Manum ſuam *Deus* extendit in mare, & terrorem incuſſit regnis; juſſitque Jehova negotiatorem munitiones ſuas diruere, 12. & dixit: ne ampliùs exſulta, ô virgo filia Sidonis, oppreſſa à Chitthæis, ſurge,

re copiâ ſimul vendere ſolent, quamobrem pluris fiunt? 9. Creator idemque Deus, qui bello præeſt, hoc conſilium cepit, ut in contemtum adduceret ejuſmodi ornamenta, utque viles redderet honeſtiſſimos terræ incolas. 10. Tranſi terram tuam, ut rivum, filia Macedoniæ, nullum enim eſt fretum, quod impediat. 11. Deus enim extendit manum ſuam in mare, & terruit vicina regna, quæ facilius adiri poterant, a Tyriis, qui non amplius à continenti ſejuncti fuerant; 12. dixitque; ne amplius gloriare, ô Tyre, colonia Sidoniorum, oppreſſa a Macedonibus, tranſi in conti-

vagari, ut apud Græcos ἔμπορος, ἀπὸ τοῦ πορεύειν, ſeu ab itineribus.

8. *Quis conſilium* &c.] Inducit Propheta alium ipſum interrogantem; quaſi mirum, atque incredibile eſſet, quemquam fore, qui tam munitam urbem & divitiis uſque adeò abundantem, obſidere auderet.

Quæ coronam ſuis imponit] המעטירה *hamaatirah*. Ita ſuos mercaturâ ditans, ut Regum divitias æquent, & ſummos honores, apud eam, obtineant.

Mercatores] כנעניה *chenbaneha*; Chananæi ejus, quia Chananæi commerciis florebant, apud Sidonios & Tyrios, ideò eorum nomen, commune erat omnibus, etiam è Chanahanæ non oriundis. De hoc nomine vide quæ habet *Sam. Bochartus* Phalegi Lib. IV. c. 34.

Honorati terræ] Ut ſolet fieri in Emporiis, ſed apud populos, quales erant Iſraëlitæ, agriculturæ & pecuariæ deditos, non magni fiebant Mercatores; cùm præſertim ejuſmodi homines, cum variis Gentibus, commercia habere neceſſe eſſet.

9. *Jehova, Deus exercituum*] Reſponſio Prophetæ, quâ oſtendit, Tyri exſcidium non fore, ſine ſingulari Providentia Divina, prout ipſi erat à Deo revelatum; ac proinde non eſſe, cur quiſquam, ob Tyriorum opes, ac munitiones, meliora ſperaret.

Ut pollueret elationem &c.] לחלל גאון כל צבי *lhhalel geon chol tſabi*, ad profanandam ſuperbiam totius ornatûs. Quaſi diceret, ut omnia ornamenta in lutum dejecta fœdaret; quo loquendi genere ad ſummam humilitatem redactam fore Tyrum ſignificat.

10. *Tranſi terram tuam, ut rivum*] עברי ארצך כיאר *hibri artſech cajeor*. Adloquitur Propheta Tyrios, quos jubet tranſire per agros ſuos, quos Macedones occuparant, ut tranſirent rivum, aut fluvium, in quo nemo moratur; ut in eas gentes abducerentur, quibus erant ſervituri, nam, ut antea vidimus, ſunt à Macedonibus venditi.

Filia Tharſiſæ] בת תרשיש *bath Tharſchiſch*. Ut *filia Sionis*, & *filia Babylonis*, perinde ſonant, ac Jeroſolimitani & Babylonii; ſic *filia Tharſiſia* dicuntur Tharſiſienſes, hoc eſt, Tyrii, propter frequentia in Tharſiſia commercia, ac proinde longas in ea commorationes.

Nullum eſt ampliùs cingulum] אין מזח עוד *en mezahh hod*. Occurrit vox מזח *mezahh* pro cingulo. Pſ. CIX, 19. Hîc tralatitio ſenſu ſumitur pro exercitu Tyrum à terra obſidente, & illinc cingente, ut nemo Tyrius per Macedonum præſidia tranſire poſſet. Hæc autem videntur παρακτικῶς dici, propriè enim ſignificant licere Tyriis per agros ſuos tranſire, cùm nemo obſtaret; ſed innuit Tyrios per ſuos ipſorum agros tranſituros, quaſi per alienos, cùm ſine mora in iis eſſent vendendi, atque aliò avehendi. LXX. verterunt prima verba: ἐργάζου τὴν γῆν σου, quaſi legiſſent עבדי *hibdi*, cole; ſequentia verò, καὶ γὰρ πλοῖα οὐκέτι ἔρχεται ἐκ Καρχηδόνος. quem ſenſum finxerunt. Vulgatus: *tranſi terram tuam, quaſi flumen, filia maris, non eſt cingulum ultra tibi*. *Symmachus* pro poſtremis tribus vocuiis: *non poteris ultrà reſiſtere*. Verba Græca non exſtant. Si conſerantur aliæ interpretationes, cum hac noſtra, longè petitæ & coactæ videbuntur, ſpero, rem paulò adtentiùs expendentibus.

11. *Manum ſuam Deus extendit*] Vox *Deus*, vel *Jehova*, manifeſtò eſt è ſuperioribus repetenda. Deus manum ſuam *extenſurus in mare* dicitur, quòd nemo inſulanorum, quales erant Aradenſes & Cyprii vicini, aliique multi, ſed remotiores, metu Alexandri Tyriis ſuppetias ferre auſuri eſſent.

Negotiatorem] *Chananæum*, ut antea. Alexander juſſit captivos diruere mœnia Tyri, ne qui rurſus, occupato oppido, dum alibi bellum geſturus erat, rebellaret.

Munitiones ſuas] מעזניה *mehuzneah*, LXX. ἀπολέσαι αὐτῆς τὴν ἰσχύν. Vulgatus: *ut contereret fortes ejus*. Fœmininum ſuffixum refertur ad Tyrum. Sed ſensûs rationem habuimus, qui eſt idem.

12. *O virgo, filia Sidonis*] בתולת בת צידון *bthoulath bath Tſidon*. Vertimus quaſi ſcriptum eſſet בתולה *bthoulah*, quia ſic legendum videbatur, aut eſſe ſtatus conſtructus pro abſoluto, ut Lam. I, 15. Tyrus *filia Sidonis* dicitur, quia à Sidoniis condita, antiquior enim fuit Sidon.

Oppreſſa à Chitthæis] המעשקה כתיים *hammehuſſchakah Chitthijim*, pro מאת כתים *meeth Chitthim*, à Citthæis; hoc eſt, Macedonum operâ.

Surge, tranſi] Ut captiva abducaris, ſicut antea vidimus.

Ne tibi quidem illic &c.] Ne in ſervitute quidem meliùs habeberis. Erant enim ſervitutes potiores internecione, & quædam nequaquam, ſub heris iniquis & ſævis, meliores.

ſurge, tranſi, *quamquam* ne tibi quidem illic quies erit. [13]. En terram Chaldæorum, populus ille non fuerat, Aſſyrii eam condiderunt deſerti incolis, arces ejus erexerunt, excitarunt altas ejus domos; deinde eam in ruinas redegerunt. [14]. Ululate naves Tharſiſienſes, quia vaſtata eſt munitio veſtra.

[15]. Poſtea oblivioni mandabitur Tyrus, per ſeptuaginta annos, diebus unius Regis.

continentem; quamvis ne quidem eo modo quietem nancisci poteris. 13. Eſt in vicinia Chaldæa, cujus incolæ non erunt ampliùs, quod fuerunt, Condita illa gens fuerat ab Aſſyriis, & colonis inſtructa a ſolitudinibus vicinis, qui arces Chaldææ excitarunt, atque altas domos ædificarunt, quas poſtea ſolo æquarunt. 14. Ululate naves Macedonicæ, quia vaſtata eſt inſula, quæ eas portu excipiebat, & tutas præſtabat.

15. Poſtea parvi fiet Tyrus, per ſeptuaginta annos, quibus Rex regnabit, quibus exactis eum ſpernet, & cantilenis, quales Meretrices canunt, qualis

13. *En terram Chaldæorum*] Duplices fuerunt Chaldæi. Alii ad Boream, & Armeniis vicini, de quibus *Xenophon* Cyropædiæ Lib. III. p. 20. & ſeqq. Ed. Vechelianæ. Alii ad Auſtrum Babylonis, de quibus hìc ſermo eſt. Exemplum autem eorum profert Propheta, ut Tyrios doceat, quemadmodum Aſſyrii, qui Chaldæorum meridianorum conditores fuerant, poſtea eorum regionem populati ſunt: ſic Macedonas, è quibus magnas divitias, è Thaſo inſula avectas, Tyrii ſibi olim coacervarant, cauſam aliquando futuros, cur funditus Tyrus periret.

Populus ille &c.] Populus fuiſſe negantur incolæ vagi tractuum Meſopotamiæ meridianorum; quia in nullas urbes convenerant, neque leges ullas, aut magiſtratus communes habebant; ſed, more Arabum, ſejunctis familiis, vagabantur.

Aſſyrii eam condiderunt] אשור יסדה *Aſchour jeſadah*, Aſſur fundavit eam; nempe, terram; hoc eſt, pupulos ejus vagantes in urbes compulit, legéſque eis dedit. Quod Græci vocant κτίζειν, Latini *condere*. Vide ad Gen. I, 1.

Deſerti incolis] לציים *Itſijim*. Hac voce ſignificantur incolæ aridorum locorum, ac proinde ſolitudinum, Pſ. LXXII, 9. LXXIV, 14. Hìc ſunt incolæ Meſopotamiæ meridianæ, ubi ad ortum erant Chaldæi, ad occaſum Arabes. Quando verò Aſſyrii eas oras incolis inſtruxerint, deinde vaſtarint, nec Hiſtoria Sacra, nec aliæ, quæ ad manus noſtras pervenerunt, nos docent; dubiúmque eſt, an Aſſyrii, propriè dicti, qui Tigrin, ad ſeptemtriones Babyloniæ, adcolebant, an verò Babylonii, qui etiam Aſſyrii dicti ſunt, intelligantur. Malim tamen poſteriores intelligere, cùm, quamdiu floruit Babylon, in ejus ditione tractus illi fuerint, quippe propiores.

Arces ejus erexerunt] בחוניו *babbounau*. Sic legunt Maſſorethæ pro בחיניו *babbinau*, quod eſt in contextu, prout vox ſcribitur etiam Jerem. VI, 27. ubi ſumi videtur pro ſpecula, vel turri, è qua ſpeculator proſpicit. Huc pertinet Arabica vox בחנת *babbanaton*, pro ampliore Arabum habitatione, apud *Giggeium*. *Theodotion* verterat ἔστησαν ἐπάλξεις αὐτῆς. Mirum vertiſſe *Hieronymum* eo modo, qui planè abit ab Hebraicis: *in captivitatem traduxerunt robuſtos ejus*; nam הקימו *hekimou* numquam ſignificat *duxerunt in captivitatem*, neque altera vox בחוניו *babbonau*, robuſtos ejus. Hìc miſturam generum videre etiam licet, cùm adfixum ſit hìc maſculinum, quamvis fœmininum anteceſſerit & ſequatur. Sed fœminina referuntur ad ארץ *terra*, maſculinum ad עם populus, κατὰ τὸ σημαινόμενον.

Excitarunt] עררו *hoceron*; perperam Vulgatus, *ſuffoderunt*.

In ruinas redegerunt] שמה למפלה *ſchammah lmapphelah*, poſuit eam in ruinam.

14. *Ululate* &c.] Vide ad vers. 1.

Munitio veſtra] Tyrus, in cujus portu tutæ erant naves veſtræ.

15. *Poſtea*] *Et erit illo die*. Sed agitur hìc de poſtero tempore.

Oblivioni mandabitur Tyrus] Nemo eam inſtaurare adgredietur, neque ad eam, negotiorum causâ ſe conferet.

Per ſeptuaginta annos] Per duas ætates XXXV. annorum.

Diebus unius Regis] Seleuci, ut videtur, Nicatoris, qui primus Syriæ Rex fuit. Capta eſt Tyrus ab Alexandro annis CCCXXXII. ante Chriſtianam Æram, quibus ſi detraxeris LXX., erit annus ante Chriſtum CCLXII. quo regnare cœpit Antiochus ὁ Θεὸς, tertius Syriæ Rex. Itaque hìc nulla ratio habetur regni Antiochi Soteris, quod fuit tantùm XIX. annorum. Sed quis præſtiterit hìc nullum eſſe mendum à librariis admiſſum? *Grotius*, qui, ut diximus, Tyri exſcidium, de quo hìc ſermo eſt, Salmaneſero tribuit, vult pro שבעים *ſchibbathajim* ſeptuaginta, legi שבעה *ſchibbah*, ſeptem, nulla ſatis firmâ ratione, cùm nullo teſtimonio conſtet, ſeptennio pòſt, eſſe inſtauratam Tyrum, cùm ne captam quidem à Salmaneſero liqueat. Itaque cùm certò conſtet, Tyrum ab Alexandro captam & deletam, omniaque, quæ hìc habentur apud Prophetam, rei optimè conveniant, præſtat hos annos; ſive *ſeptuaginta*, ſive pauciores; ab eo tempore numerare. Legimus quidem, per bella ſucceſſorum Alexandri, nunc hos, nunc illos, Tyrum & Sidonem occupaſſe; ſed potuit Tyrus præſidium eſſe militare, quamvis ſplendorem non recuperaſſet, neque commercium priſtinum inſtauraſſet.

Erit Tyro inſtar cantici &c.] Videtur adludere ad morem eorum populorum, quo meretrices exoletæ citharâ canendo vitam tolerabant, & quibus à plebe occinebatur ejusmodi cantiuncula, ut ludibrio haberentur.

16. *Sume citharam*] Talia dicta videntur iis, quæ juventutis flore non ampliùs placere poterant; quamquam citharistriæ plerumque eſſent

gis. Exactis verò ſeptuaginta annis, erit Tyro inſtar Cantici meretricii: [16]. ſume citharam circumi urbem, meretrix oblivioni mandata, fac ut *inſtrumentum illud* probè pulſes, multa Cantica canito, ut memoreris. [17]. Poſt ſeptuaginta annos, curam Tyri geret Jehova, revertetur illa ad quæſtum ſuum; & negotiabitur cum omnibus regnis terræ, quæ ſunt in ſuperficie telluris [18]. Ejus verò commercium & lucrum erunt ſacra Jehovæ, nihil recondetur, neque reponetur; quia commercium ejus incolarum erit coram Jehova, ut ad ſatietatem comedant, útque validum munimentum habeant.

Propheta graves prædicit Judæis calamitates, à quibus tandem eos liberatum iri pollicetur.

CAPUT XXIV. 1. MOX Jehova exhauriet atque exinanibit terram; ſuperficiem ejus ſubvertet, & incolas disjiciet. [2]. Erit populus ut Sacerdos, ſervus ut herus, ancilla ut hera,

qualis hæc eſt: 16. ſume tibi citharam, & dum eam pulſas, circumito urbem, ô Meretrix oblivioni mandata, fac ut citharam pulcre pulſes, multaque ejuſmodi. 17. Poſt ſeptuaginta annos, denuo Deus curam geret Tyri, quæ ad lucrum ſuum ſe conferet, & negotia habebit cum omnibus regnis, in quibus Mercatura aliquo modo coletur. 18. Ejus verò urbis commercium & lucrum ſacra erunt Creatori; nihil è lucro recondetur, quia lucrum illud fiet, veluti ſpectante Creatore, ut Tyrii habeant, quo ſuſtentari poſſint; & habebunt urbem probè munitam, quæ invadi non poterit facilè.

PARAPHRASIS.

1. MOX Creator exhauriet terram Judæam, atque incolas ejusdem disjiciet. 2. Eodem loco habebit homines plebeios ac Sacerdotes, ſervum ac herum, ancillam ac heram, ementem ut vendentem, mutuum dantem eodem loco & accipientem; fœnus ſolventem, ac exigentem

eſſent & ipſæ meretrices, dum ætas patiebatur. Sententia eſt, contemtum iri Tyrios opibus deſtitutos, & vili operà victum quærere coactum iri. Sed hæc ita intelligenda ſunt, ut contigerit intra ſeptuaginta annos, ab excidio Tyri; quo tempore exacto, iterum mercaturas facere cœpturi eſſent Tyrii.

17. *Negotiabitur*] זנתה *zanethah*, quod propriè quidem eſt *fornicabitur*, ut habet *Hieronymus*, ſed hìc omnino ſumitur pro eo, quod eſt *mercaturas facere*, ut ſequentia ſatis oſtendunt. Hinc LXX. Intt. ἔσαι ἐμπόριον, quod ſequutus eſt, & Interpres Chaldæus, qui habet: ותהי מספקא סחורה *vatthehi mſappheka ſehhorah*, & erit ſufficiens negotiatio. Quod probat etiam *Hieronymus* Commentarii Lib. V.

18. *Sacra Jehovæ* &c.] *Sanctitas Jehovæ*. Crediderim reſpici ad multitudinem Judæorum & Proſelytorum Judaiſmi, qui Tyri negotiaturi erant; unde lucri decimas Jeroſolimam mittebant. *Hieronymus* Comment. Lib. V. ad hæc verba: *Hæc ſecundùm hiſtoriam necdum facta comperimus, niſi fortè putandum eſt, quòd poſt ædificationem Jeruſalem, & inſtaurationem Tyri, amicæ inter ſe fuerint civitates & ad templum Dei crebrò Tyrii dona transmiſerint.*

Nihil recondetur &c.] Non opus erit, ut occultent; aut in loca tutiora divitias ſuas mittant, præ vicinorum Regum metu, à quibus nihil erit, quod timeant.

Commercium ejus incolarum &c.] *Incolis coram Jehova erit negotiatio ejus*; hoc eſt curæ Deo erit, nequid eis deſit, aut noceat.

Utque validum munimentum habeant] למכסה עתיק *limchaſſeh hathik*, ad operimentum firmum. LXX. Intt. μνημόσυνον ἔναντι κυρίου fictâ ſententiâ, ubi nullam reperiebant. *Hieronymus*: *& veſtiantur uſque ad vetuſtatem*, quæ non ſunt multò meliora. Maluimus intelligere de munimento, quo, adversùs ſubitos hoſtium impetus, tecti erant Tyrii.

COMMENTARIUS
In CAPUT XXIV.

1. E*Xhauriet atque exinanibit*] בוקק הארץ ובולקה *bokek haarets onbolekah.* בקק eſt propriè *paſtinavit*. Vide Hoſ. X, 1. Nah. II, 2. & בלק *evulſit*. Vide Nah. II, 11. Hìc tralaticio ſenſu eſt exhaurire, vel ſpoliare incolis, ut ſequentia ſuadent. LXX. Intt. καταφθερεῖ τὴν οἰκουμένην καὶ ἐρημώσει αὐτήν. Vulg. *diſſipabit terram & nudabit eam.* Si minùs propria hæc ſunt, fatendum, ſi quis propriè verteret, *paſtinabit & evellet terram*, fore, ut à nemine intelligeretur. Vide vers. 3.

Superficiem ejus ſubvertet] ועוה פניה *vehivvah phaneah*, depravabit, vel invertet faciem ejus. Propriè hoc diceretur de hortulano, aut agricola, qui terram antea incultam, non tantùm evulſione dumorum, quibus obſita erat, ſed & inverſione glebarum, ope ligonis, vel aratri, excipiendæ ſementi pararet. LXX. Intt. non malè ἀνακαλύψει τὸ πρόσωπον αὐτῆς, incommodè verò Vulgatus: *adfliget faciem ejus*, quaſi legiſſet, aut legendum putaſſet ענה *hinnah*, adfliget.

2. *Erit populus ut Sacerdos* &c.] *Et erit ſicut populus, ſicut Sacerdos* &c. ſolito Hebraiſmo. Significant hæc ſummam confuſionem inter Judæos futuram, cùm nullum foret hominum diſcrimen; quod factum in captivitate Babylonica, quæ omnes æquavit, codémque

hera, emens, ut vendens, mutuum dans, ut accipiens, fœnerator, ut qui ſolvit fœnus. 3. Exhaurietur terra & diripietur, quia verbum hoc proloquutus eſt Jehova. 4. Lugebit, *ac* defluet terra, languebit & defluet orbis, langueſcent, qui ſublimioris ſunt dignitatis *in* populo terræ. 5. Terra polluta eſt ſub incolis ſuis, quia transgreſſi ſunt leges, inſtituta mutarunt, atque irritum fecerunt fœdus perpetuum. 6. Propterea terram abſumet perjurium, qui eam habitant deſolabuntur, comburentur qui eam incolunt, & ſupererunt pauci homines. 7. Lugebit muſtum, languebit vitis, ingemiſcent omnes hilarioris ingenii *homines*. 8. Ceſſabit hilaritas tympanorum, deſinet ſtrepitus exſultantium, ſuperſedebitur à gaudio citharæ. 9. Inter cantica non *ampliùs* bibent vinum, amara erit potantibus ſicera. 10. Frangetur urbs inanis, claudetúrque

tem. 3. Exhaurietur terra, atque ſpoliabitur, quia Creator hoc prædixit. 4. Lugebit terra, atque exhaurietur; languebit quisquis ad majorem dignitatem evectus fuerit, inter populares ſuos. 5. Incolæ terræ Judææ habebuntur polluti, quia leges neglexerint; inſtituta priora mutaverint, ac fœdus cum Deo perpetuum irritum habuerint. 6. Quamobrem Judæa exhaurietur, perjuriis; incolæ ejus minuentur; comburentur prædia eorumdem; quo fiet, ut ad paucos redigantur. 7. Muſtum corrumpetur, languebunt vineta, & gement omnes alioquin hilarioris animi incolæ. 8. Nulla poſthac audientur tympana, nec lætantium voces, nec aures mulcebit cythara. 9. Nemo canet inter bibendum, amaráque fiet ſicera, quæcumque fuerit. 10. Urbs ſpoliata incolis, animum deſpondebit, claudenturque domus, ne quis eas ingrediatur.

démque ſervitutis jugo preſſit.

Mutuum dans, ut accipiens] כמלוה כלוה *chammalveh challoveh.* LXX. Intt. δανείζων ὡς ὁ δανειζόμενος. *Hieronymus: ſicut fænerator, ſic is, qui mutuum accipit.* Sed fœnus & mutuum non ſunt idem. Hoc vult Propheta, eamdem fore ſortem divitis ac pauperis; nam mutuum dat, qui habet: accipit, qui non habet. Vide Deut. XXVIII, 4. Prov. XXII, 7.

Fænerator, ut qui ſolvit fænus] כנשה כאשר נשה בו *channoſcheh chaaſcher noſcheh bo.* Hebræis fœnerator, & fœnus ſolvens uno nomine ſignificabuntur, nec poſterior à priore ſecernitur, niſi additione Præpoſitionis ב. Vide Deut. XXIV, 11. Jerem. XV, 10. LXX. Intt. ὁ ὀφείλων ὡς ᾧ ὀφείλει. Hieronymus: *ſicut qui repetit, ſic qui debet.* Sequutus eſt *Symmachum*, qui habebat: ὡς ὁ ἀπαιτῶν οὕτως ὁ ἀπαιτούμενος.

3. *Exhaurietur terra* &c.] *Paſtinando paſtinabitur terra, & diripiendo diripietur.* Vide ad vers. 1.

4. *Defluet*] נבלה *nabelah.* Quod propriè dicitur de deciduis arborum foliis, poſtquàm marcuerunt. Vide Pſ. I, 3. & Eſai. I, 30. XXXIV, 4. Tum ad homines languore confectos transfertur. Vide Pſ. XVIII, 46.

Qui ſublimioris ſunt dignitatis] מרום עם הארץ *marom ham haarets*, altitudo populi terræ, ut habet Vulgatus. Meliùs LXX. Intt. ὑψηλοὶ τῆς γῆς.

5. *Terra polluta eſt ſub incolis*] והארץ חנפה תחת יושביה *vehaarets hhanepha thahhath joſchebeah.* Eſt quidem חנף *hhaneph*, ſimulator virtutis, quem ὑποκριτὴν, *hiſtrionem* Scriptores Sacri vocant; ſed verbum, ubi de terra ſermo eſt, vix aliter, quàm *pollui*, verti poteſt. Vide Num. XXXV, 32. Jerem. III, 1. 2. LXX. Intt. ἠνόμησε διὰ τοὺς κατοικοῦντας αὐτήν. *Symmachus:* ἐφονοκτονήθη ὑπὸ τῶν κατοικούντων αὐτήν. Vulgatus: *infecta eſt ab. habitatoribus ſuis.*

Inſtituta] חק *hhok.*

6. *Terram abſumet perjurium*] אלה אכלה ארץ *alah achelah arets*, jusjurandum comedet terram; hoc eſt, perjuria incolarum cauſa erunt, cùr terra Judæa iis omnibus ſpolietur. Itaque אלה hic non eſt de ſimplici jurejurando intelligendum, ſed de violato. Vide Jerem. XXIII, 10. LXX. Intt. ἀρὰ verterunt, & Vulgatus *maledictionem*, quæ non eſt propria vocis ſignificatio, ſed jusjurandum non ſervatum; quo quispiam ſibi malè precatus eſt, niſi id ſervarit, convertitur reverà in diras preces.

Comburentur] חרו *hharou* LXX. Intt. πτωχοὶ ἔσονται. Vulgatus: *inſanient.* *Symmachus:* ἐκτραχηλισθήσονται. Sed verborum חור & חרר, à quibus חרו formare æquè licet, non dubia eſt ſignificatio, potéſtque res intelligi de combuſtione nonnullorum hominum à Chaldæis, aut certe prædiorum.

7. *Lugebit muſtum, languebit vitis*] Orientales προσωποποιΐας, quibus *muſtum* inducitur *lugens*, quòd à nemine bibatur, & ægra vitis, quòd à nemine colatur; quod perinde valet, ac ſi dixiſſet Propheta, neminem futurum in Judæa, qui vinum biberet, vitémque coleret, quibus verbis maxima vaſtitas ſignificatur.

Ingemiſcent &c.] Cùm paucitatem ſuam circumſpicient, & latrocinia vicinorum horrebunt.

8. *Tympanorum*] Inſtrumenta ab hilaribus pulſari ſolita. Vide not ad Gen. XXXI, 27.

9. *Non ampliùs bibent* &c] Tantus erit omnium mœror & metus, ut nemo hilaria cantica ſit cantaturus, vinúmque bibiturus, inter canendum.

Amara erit] Ingrata erit luctu & metu perturbatis.

Sicera] Vide ad Cap. V, 11.

10. *Frangetur urbs inanis*] קרית תהו *kirjath thohou*, urbs inanitatis. Vult *Grotius* ſignificari his verbis urbem Bethel, quam Judæi vocabant בית און *beth-aven*, urbem vanitatis. Nemo tamen dixerit און *aven* & תהו *thohou* idem eſſe, cùm poſteriùs ſit tantùm *inanitas.* Hiſce verbis tam deſignari poteſt Jeroſolima, quàm Bethel; ſive res intelligatur de ſolitudine in urbe futura, ſeu de commenticiis Diis; nam & in ſolitudinem converſa eſt à Babylo-

 niis,

que omnis domus, ne *quis eam* ingrediatur. 11. Clamor *non erit*, propter vinum, in plateis, obtenebrabitur omnis lætitia, *aliò* migrabit gaudium terræ. 12. Remanebit in urbe ſolitudo, atque *in* deſolatione frangetur porta, 13. Sic enim res habebit in media terra, *atque* in mediis populis, ut cùm deſtrictæ ſunt oleæ, & ut cùm racemationes, poſt abſolutam vindemiam, fiunt.

14. Hi tollent vocem, hilaréſque voces mittent, & ob Jehovæ ſublimitatem vociferabuntur ab occidente. 15. Itaque, ô vos illuſtrati, gloriam tribuite Jehovæ; in inſulis maris audiatur nomen Jehovæ Dei Iſraëlis. 16. Ab extrema terra cantus audivimus, decorabitur innocens. Dixi verò: macies mihi, macies mihi! væ mihi! Perfidi perfidè egerunt, & perfidiam perfidioſorum exſequuntur. 17. Pavor, fovea &

diatur. 11. Strepitus nullus in plateis audietur, excitatus ab iis, qui ſe liberaliùs invitant; omnis lætitia hinc exſulabit, quaſi gaudium in alia loca migraſſet. 12. Erit Jeroſolimæ maxima incolarum penuria, ut vel à paucis ejus portæ perſtringi poſſint; 13. Sic enim res habebit in Judæa, ut nihil in ea relinquatur, quemadmodum cum oleæ deſtringuntur, quibus nullus fructus relinquitur; aut cùm poſt vindemiam racematione, ſi quis ſupereſt racemus, colligitur.

14. Qui vero manſerint, in occidentali parte Palæſtinæ canticis ſuis ſublimem Dei poteſtatem extollent. 15. Itaque vos, qui fuiſtis lumine revelationis illuſtrati, laudes Creatoris celebrate. Quin imò, in Inſulis maris interni, audiantur voces Creatorem omnium celebrantis. 16. Ab extrema Palæſtina jam pias voces audivimus Deum celebrantium, qui in pretio habebuntur. Dixi mihi deteriorem ſortem impendere, & qui fidem violant, eos male habitum iri. 17. O perfidi erga Deum atque Homines, vobis exitium creabitis. Pavor, fovea, atque inſidiæ vobis imminent. 18. Qui

niis, & fœdâ Idololatriâ ſeſe inquinaverat temporibus Eſaïæ, ſub Achazo & ſub Manaſſa, ante & poſt Hezekiam; proptereáque eſt à Deo captivitati devota. Itaque hæc non pertinent ad vaſtitatem, quam intulit Salmaneſer agris decem Tribuum, ſed ad ipſius Jeroſolimæ exſcidium.

11. *Clamor non erit* &c.] Hîc addidimus negationem, quam neceſſariò res poſtulat, ut hæc conſentiant cum antecedentibus verbis, verſûs 9. quaſi ſic inchoaretur verſûs. צוחה חוחה לא *non erit clamor*. Vociferatio enim vini causâ, non fit in plateis urbis devaſtatæ, & cujus pauculi incolæ, ſi qui ſunt, in luctu jacent. Vertit quidem *Grotius clamor ſuper vinum*, hoc eſt, major clamor quàm qui ebriorum eſſe ſolet. Sed eſt dura interpretatio.

Obtenebrabitur omnis lætitia] ערבה כל שמחה *harebah chol ſchimhhah*, hoc eſt, mutabitur in mœrorem; nam paſſim res ſecundæ luce, adverſæ tenebris ſignificantur. Poſſit & verti è Syriſmo: *occidet omnis lætitia*, ut ſol dicitur *occidere*, quæ non eſſet inelegans tranſlatio.

12. *In deſolatione frangetur porta*] ושאיה יכת שער *ouſchеijah juccbath ſchahar*. Verba obſcura, quæ clariora fient, ſi ea ita intelligamus, quaſi ſcriptum eſſet ובשאיה *oubiſcheijah*, & in deſolatione, ut ſenſus ſit, in tanta ſolitudine fore, ut urbes (nam *porta* paſſim urbs dicitur) ſponte collaberentur in ruinas.

13. *Ut cùm deſtrictæ ſunt oleæ*] בנקף זית *bnokeph zajith*. LXX. Intt. ὃν τρόπον ἐάν τις καλαμήσηται ἐλαίαν, οὕτως καλαμήσονται αὐτούς. Vulgatus: *quomodo ſi paucæ oleæ, quæ remanſerunt excutiantur ex olea*. Quibus verbis deſcribitur paucitas Judæorum, qui in Judæa remanſuri erant, aut qui per vicinas oras ſparſi forent; eáque confertur cum paucis illis oleis, quæ poſt reliquas collectas, in extremis ramis manent. Vide ſimilem comparationem Cap. XVII, 6.

Ut cùm racemationes &c.] כעוללות אם כלה קציר *cheboleloth im chalah katſir*, ut racemationes, ut racemi reliqui, cùm abſoluta eſt vindemia. Altera comparatio ejuſdem ſententiæ ac ſuperior. Vide locum Cap. XVII, 6.

14. *Hi tollent vocem* &c.] Pauci antea memorati, qui magnâ lætitiâ, expleto captivitatis Babylonicæ tempore, adficientur, cùm ſuos videbunt è Babylonia reduces. Paſſim Prophetæ, ubi dura Hebræis prænunciarunt, læta addunt; ne ſe prorſus deſertos à Deo rati animum deſponderent, alieniſque Religionibus ſe ſe adjungerent.

Ab occidente] מים *mijam*, *à mari*. Hi opponuntur iis, qui ab oriente ex Meſopotamia redituri erant.

15. *O vos illuſtrati*] באורים *baûrim*. Omiſerunt vertere LXX. Intt. *Hieronymus: in doctrinis. Lud. Cappellus* putabat idem eſſe ac מאורה *meourah*, quod *ſpeluncam* ſignificat apud hunc Prophetam C. XI, 8. Alii in vallibus. Cenſuimus eſſe participium præteritum à באר, quod in *Pihel* eſt *clarè explicare*, unde באורים putavimus poſſe dici eos, quibus clarè potentia Dei, redire Judæorum è Babylonia, innotuiſſet. Alibi quidem non legitur, in hoc ſenſu; ſed nec aliorum ſignificatuum ullum exſtat exemplum.

16. *Ab extrema terra*] *Ab ala terræ*; hoc eſt, *à finibus terræ*, ut rectè Vulgatus; nam *ala veſtis* Hebræis eſt ejus extrema ora.

Decorabitur innocens] צבי לצדיק *tſebi ltſaddik* decus juſto, nempe, *erit*; quod de Judæis è Babylonia reducibus intelligitur, qui certè populis, quibus ſervierant, innocentiores erant.

Macies mihi!] רזי לי *razi li*. Non verterunt hæc verba LXX. Intt. *Aquila*, *Symmachus* & *Theodotion*: τὸ μυστήριόν μου ἐμοί. & Vulgatus: *ſecretum meum mihi*. Sed quid ad hæc faciunt ſequentia verba *væ mihi*! Videntur indicare neſcio quid calamitatis præceſſiſſe. Obſcurus eſt locus, de quo ne conjiciendo quidem quidquam proferri probabile poſſit.

Perfidè &c.] בגדים בגדו ובגד בוגדים בגדו *bogedim bagadu, oubeged bogedim bagadou*. LXX. Intt. conjungunt, cum antecedentibus: οὐαὶ τοῖς ἀθετοῦσι (leg. pro לי, ל ante ſequentem vocem) οἱ ἀθετοῦντες τὸν νόμον. *Aquila* & *Symmachus*: οἴ μοι ἀθετοῦντες ἠθέτησαν. Vulgatus: *væ mihi! prævaricantes prævaricati ſunt*. Satis patet

& laqueus, ô incola terræ, tibi incumbent. 18. Fugiens, ob ſtrepitum paventium ;
incidet in foveam; & qui adſcenderit è media fovea laqueo capietur; catarrhactæ enim
ex alto aperientur, & fundamenta terræ commovebuntur. 19. Confringuet ſe terra,
diſrumpet ſe terra, movebit ſe terra. 20. Nutabit terra inſtar ebrii, & agitabit ſe
inſtar tugurii. Gravis ei incumbet defectio, concidet, nec poſtea reſurget. 21. Tem-
pore illo Jehova animadvertet in excelſum exercitum in alto; & in Reges terræ, in
terra. 22. Colligentur ſimul vincti in foveam, & claudentur in carcere, ſed poſt
multos dies inviſentur. 23. Erubeſcet Luna, pudore ſuffundetur Sol, quia regnabit
Jehova, *Deus* exercituum, in monte Sione & Jeroſolimæ, corámque Senioribus ejus
erit gloria.

Deus

18. Qui fugam, præ metu, capeſſere conabitur incidet in inſidias; & qui fugam capeſſet in laqueum incidet. Quinimo cœli catarrhactæ in eos aperientur, dum fundamenta terræ movebuntur. 19. Terra hiabit & inaudito motu concutietur. 20. Nutabit, ut videmus ebrios vacillare, aut tuguria vento huc, illuc, inclinari. Gravis imminet Judææ calamitas, itaque proſtrabitur, ut ſine reſurgendi ulla ſpe jaceat. 21. Eo tempore Deus pœnas ſumet de Angelis, qui defecerunt in cœlo, atque in Reges, qui terram incolunt. 22. Vincti & conjecti in carcerem, ſervabuntur in fovea, nec viſentur, niſi pluribus poſtea diebus. 23. Tum vero, Creatore, per ſe regnante, Sol & Luna, hoc eſt, humanæ poteſtates vel maxima lumina longè minora videbuntur, quàm Divina Lux, quæ ceteras omnes obſcurabit.

PARA-

patet caſtigari Judæos, ſed quò potiſſimùm hæc ſpectent non liquet. Eſt in repetitione verborum nonnulla, Hebraïcis certè auribus, elegantia.

17. *Pavor, fovea & laqueus*] פחד ופחת ופח *phabbad, vaphabbath, vaphabb.* elegans παρονομασία, quâ figurâ Propheta delectabatur. In ſequente verſu iteratur, non ſine gratia.

Tibi incumbet] *Super te.*

18. *Ob ſtrepitum paventium*] מקול הפחד *mikkol haphabbad*, à voce pavoris; hoc eſt, qui, audito tumultu & trepidatione timentium, aufugiet, propterea tamen non elabetur.

Incidet in foveam] אל פחת *el phabbath*, in aliud periculum.

Adſcenderit è media fovea] Periculo liberatus fuerit, quo circumventus erat, inſtar feræ in foveam delapſæ.

Laqueo capietur] בפח *bapphabb.* In tertium periculum incidet, quod perinde eſt, ac ſi negaretur evaſurus.

Catarrhactæ] ארבות *arubboth.* Vide ad Gen. VII, 11. Eſt deſcriptio ſummæ rerum omnium confuſionis, qualis orirετur inter eos, qui ex immodicis pluviis Diluvium ſibi timerent, & ſimul terræ motu maximo terrerentur. Hæc perturbatio, is pavor fuit, in Judæa, cùm Nebuchadnetſar Jeroſolimam obſedit & cepit, eáque captâ Judæos captivos abduxit.

Fundamenta terræ &c.] Hæc & ſequentia id quod diximus ſignificant, & coacervatio phraſium ſynonymarum ἔμφασιν quamdam & ἐνέργειαν majorem orationi addunt.

19. *Confringet ſe*] *Confringendo ſe confringet*, ſic & in ſequentibus. Deſcribitur terra veluti concuſſionibus variis & violentis ſe ſe abrumpens; quæ eſt imago confuſionis maximæ in Republica.

20. *Inſtar tugurii*] כמלונה *channmelounah* LXX. Intt. & *Theodotion*, ὀπωροφυλάκιον, Latinus *tabernaculum unius noctis.* Intelligitur, nempe, tugurium frondibus tectum ad ſervandam ὀπώραν, quod vel minimo vento concutitur.

Gravis ei incumbet defectio] וכבד עליה פשעה *vechabad haleha phiſchhah*, & gravis erit ſuper eam defectio ejus; hoc eſt, graves de ejus defectione ſumentur pœnæ.

Nec poſtea reſurget] *Nec addet ſurgere*; nimirum, paullò pòſt, ſed tantùm elapſis LXX. annis Captivitatis.

21. *Animadvertet*] *Viſet*; hoc eſt, pœnas ſumet.

In excelſum exercitum in alto] על צבא המרום במרום *hal tſeba hammarom bammarom*, in exercitum altitudinis, in altitudine. LXX. Intt. ἐπὶ τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ quaſi צבא idem eſſet ac צבי *ornatus.* Hieronymus: *in militiam cæli in excelſo.* Propriè ſignificantur ſtellæ, minùs propriè Angeli; quos intelligit *Hieronymus*, in locum, & quidem malos, quibus præfecturam regnorum concedit. Certè exercitus hominum non intelliguntur, cùm diſtinguantur ab exercitibus Regum. Intelligit *Grotius* de imaginibus aſtrorum, quas in collibus colebant Aſſyrii, aliique Ethnici. Vellem eſſet exemplum, ex quo conſtaret interdum ſic imagines aſtrorum vocari. Nolim tamen malis Angelis tribuere regnorum præfecturas, nec certè Daniel Propheta, qui ejus rei meminit, malos uſquam ſignificat fuiſſe Angelos regnorum præfectos. Præſtiterit intelligere Cacodæmonas, ἐπαρχίαι loca obtinentes, qui concitaturi erant Babylonios, ad Hebræos crudeliter habendos, quemadmodum fecerunt.

In Reges terræ] Babyloniorum, quorum unus à Cyro in prælio interfectus, alter intra mœnia Babylonis, ut docet *Xenophon*, in Cyropædia.

22. *Colligentur vincti*] Judæi, quorum nonnulli *in foveam* & *carcerem* ſunt conjecti.

Poſt multos dies] *Poſt multitudinem dierum*, nam מ in מרב *merob*, perinde eſt ac *poſt*, hoc eſt, poſt LXX. annos.

23. *Erubeſcet ſol* &c.] Sunt hæc veluti poëtica, quibus ſignificantur, Judæos honorificentiſſimè à Cyro dimiſſum iri; quod reverâ factum, ut ex Edicto ejus liquet. Vide Heſræ C. I, 2.

Regnabit &c.] Cùm denuo illic coli incipiet, unde verè eum regnare in cœlo liquebit; quippe qui promiſſum, ante longum tempus datum, de reducendis Judæis in avitas ſedes, impleverit.

Corámque ſenioribus &c.] Hoc eſt, erit cur ejus ſeniores, ſeu proceres Hebræorum, propter impletas Dei promiſſiones, glorientur.

 COM-

Deus cantico laudatur, ob liberationem bonorum & ſupplicium malorum. Tum deſcribuntur vocatio Gentium & lætitia Iſraëlis, cùm hoſtes ſuos malè mulctatos videbit

CAPUT. XXV. 1. O Jehova, Deus meus es, te extollam, laudabo nomen tuum, quia feciſti mirabilia, & conſilia tua, à longo *tempore fuerunt* veritas certa. 2. Convertiſti urbem in acervum, oppidum munitum in ruinam, & domos altas alienorum, ne ſint ampliùs urbs, néve umquam inſtaurentur. 3. Propterea gloriam tibi tribuent populi fortes, urbéſque gentium terribilium te timebunt. 4. Quia fuiſti munimentum tenui, munimentum egeno, *cùm* in anguſtia *verſaretur*, perfugium contra inundationem, umbra contra æſtum; ſuperbia enim potentium *eſt* inſtar exundationis, *quâ* murus *evertitur*. 5. Sicut æſtus in ſiccitate *corpora debilitat*: ita ſtrepitum alienorum minues.

PARAPHRASIS.

1. O Creator, quem ſolum ut verum & mihi faventem Deum colo, numquam deſinam te laudare, ob mirabilia opera tua, & conſilia; quæ, à longiſſimo tempore, certiſſima eſſe deprehendi. 2. Convertiſti urbem in ruderum acervos, atque oppidum munitum in ruinas dejectarum domuum, ita ut numquam inſtaurentur. 3. Propterea gentes bellicoſæ, gloriam tuam prædicabunt, earúmque incolæ, quamvis fortes, te formidabunt; 4. quia tenuem defendiſti, atque egenum, cum in magnis periculis verſaretur, tutatus es. Perfugium eſt contra inundationem, umbra contra Solis æſtum; ſuperbia potentium inter ſe perniciem alicujus parentium, eſt inſtar exundationis torrentis, quâ vel murus evertitur. 5. Sicut immodicus æſtus corpora etiam firma debilitat;

COMMENTARIUS
In CAPUT XXV.

1. O *Jehova, Deus meus es* &c.] Te oſtendiſti verè mihi favere, pro vi loquendi generis, *Deum alicujus eſſe*; pro eo, quod eſt ei, ſingulari ratione, favere; de quo vide not. ad Gen. XVII, 8. Eſt autem hic canticum gratiarum actionis, quod in anteceſſum fundit Propheta; ut intelligatur fore ſine dubio, ut Judæi promiſſorum divinorum impletionem viderent.

Mirabilia] *Rem mirabilem*; reductionem, nempe, Judæorum in avitas ſedes.

A longo tempore fuerunt &c.] עצות מרחק אמונה אמן *betſoth merabhok emounah amen*, conſilia (nempe, tua) è longinquo veritas, firmitas. עצות eſt pro עצותיך *betſothecha. Veritas, firmitas*, perinde eſt ac veritas certa, & cui fidere Iſraël poſſit. LXX. Intt. אמן protulerunt *Amen* habent enim γένοιτο, & Vulg. etiam *Amen*.

2. *Convertiſti urbem in acervum*] שמת מעיר לגל *ſchamtha mehir laggal*, poſuiſti ex urbe in acervum; hoc eſt, feciſti, ut urbes improborum in acervos ruderum converterentur. Quod liquebat, exempli causâ, ex urbibus Iſraëlitarum, Moabitarum & Judæorum.

Oppidum munitum] קריה בצורה *kirjah betſourah*. Potuiſſet dicere מקריה *mikkirjah*, ut antea & poſtea eſt מעיר *mehir*. Sed perinde erat.

Neve umquam inſtaurentur] לעולם לא יבנה *leholam lo jibbaneh*, in perpetuum non ædificabitur; hoc eſt, numquam inſtaurabitur.

3. *Populi fortes*] עם עז *ham haz*, populus fortis. Significat ipſos populos bellicoſos, quibus innoteſcerent mirabilia Dei facta, futuros Dei timentes. Quod vix contigit, antequàm fortiſſimæ ſeptemtrionis gentes ad fidem Chriſtianam adducerentur. Sed & quadam tenus impletum eſt in Nebuchadneſſare Babyloniorum Rege, in Cyro, aliiſque Perſarum Regibus, qui melius de Deo Judæorum ſenſerunt, quàm antea ſenſerant; ut oſtendunt Edicta Nebuchadneſſaris apud Danielem Cap. III. & IV. & Cyri Heſræ C. I.

4. *Contra inundationem*] Invaſionem potentiorum, præ ſuperbia finibus ſuis egredientium, ut fluvius, qui ripis ſuis non ampliùs continetur. Vide C. VIII, 7, 8.

Umbra contra æſtum] Nihil gratius, ac ſalubrius præſertim in calidis oris, umbrâ arboris, æſtivo tempore. Ideò *umbra* pſſim protectionem ſignificat. Vide Num. XIV, 9. Jud. IX, 15.

Exundationis, quâ murus evertitur] כזרם קיר *chzerem kir*, ut inundatio muri. LXX. Intt. hìc nihil viderunt. *Hieronymus, quaſi turbo impellens parietem*. Si *turbine* intellexit *aquæ vorticem* rectè vertit; ſi venti, minùs commodè. Vide infra XXVIII, 2. XXXII, 2.

5. *Corpora debilitat*] Hoc neceſſariò ſubaudiendum, expreſſimus.

Sicut æſtus] Eſt tantùm חרב *bhoreb*, ſed repetendum כ *ut* è ſuperioribus. Addidimus & *minor fit*, re ipsâ poſtulante. Vulgatus τὸ כ repetendum vidit, ſed omiſſione neceſſariorum ſupplementorum orationem obſcuravit, ſic enim habet: *ſicut æſtus in ſiti tumultum alienorum humiliabit, & quaſi calore ſub nube torrente propaginem fortium marceſcere faciet.*

Digitized by Google

minues. *Sicut* æſtus umbrâ nubis *minor ſit*: ita propago potentium reprimetur.
6. Excipiet Jehova, *Deus* exercituum, omnes populos, in hoc monte, convivio *carnis* pinguium *pecudum*, convivio fecum; pinguium, *inquam*, medullâ plenarum, & fecibus purgatarum.
7. Tollet in hoc monte operimentum faciei, operimentum, quod impoſitum eſt omnibus populis, integumentum *quod*, oppanſum *eſt* omnibus gentibus. 8. Deſtruet mortem, ita ut victa ſit. Detergebit lacrimam Dominus Jehova ex omnium facie, opprobrium populi ſui è tota

tat; ita etiam poteſt alienorum ſtrepitum minuere.

6. Excipiet Creator *Deus* exercituum, omnes populos convivio, in hoc monte Jeroſolimitano, adponetque iis carnes pinguium pecudum, medullâ plenarum, & fecibus probè purgatum vinum.

7. In hoc monte tollet velum, quod obſtabat, quo minùs omnes gentes eum eſſe, qui erat, intelligerent. 8. Mortem, & quæ eam ſequuntur, abolebit, & lacrimas ab omnium facie abſterget, nec quidquam populo ſuo exprobrari poterit.

9. Tum

ciet. Sed בצל עב *btſel hab* verti nequit *ſub nube torrente*, quamvis צלה *tſalah* ſignificet *torrere*. Meliùs *Theodotion* ἐν σκέπῃ νέφους. Ceterùm comparationes hæ, quæ auribus Latinis ac Græcis duræ videri queant, Orientalibus familiares erant, ut ſunt etiamnum hodie.

6. *Excipiet Jehova* &c.] Hæc numquam verbo tenus impleta ſunt. Propterea *Grotius* ea interpretatur de ultione Dei; quod ferri poſſet, ſi dixiſſet Propheta, fore ut Deus carnem fortium virorum alitibus ac feris ad convivium vocatis laniandam præberet, ut Apoc. XIX. Sed hìc excipiuntur ipſi populi convivio, & ſequentia de publica hilaritate agi oſtendunt. Itaque hæc intellexerim de convivio nuptiarum Evangelicarum; ſeu de vocatione Ethnicorum ad cognitionem veri Dei, quæ ad montem Sionem, hoc eſt, Eccleſiam Chriſtianam, fieri dicitur; neque enim hæc pauculis Judaïſmi Proſelytis conveniunt.

Carnis pinguium pecudum] שמנים *ſchmanim*, hoc eſt, מבשר שמנים *mibbeſchar ſchmanim*, è carne *pinguium faciet convivium*.

Convivia fecum] משתה שמרים *miſchtheh ſchmarim*. Cùm in opiparo convivio potandæ convivis non offerantur *feces*; intelligendum hoc de copia vini, quæ ebibi debebat, ob multitudinem convivarum, ad fundum usque cadorum; quaſi diceres *ad fecem ſiccare*, ut loquitur *Horatius*. Sequentibus hæc interpretatio confirmatur, ut mox videbimus.

Pinguium, inquam, medulla plenarum] שמנים ממחים *ſchmanim memukhajim*. Vocantur hæ pecudes מחים *mahhim* ſupra C. V, 17. Sed מיחים ſcribitur Pſ. LXVI, 5. Eſt à מח *medulla*, quia ſanarum & pinguium pecudum oſſa medullâ abundant. Videtur hìc eſſe participium Puhal pro ממוחחים *memohhahhim*, à radice inuſitata מחח *moach*, quæ *pinguem eſſe* ſignificavit, & in Pihel *ſaginari*. Suſpecta certè eſt hìc terminatio dualis numeri, cùm duæ pecudes non ſatis eſſent tanto convivio. Uſitatum fuiſſe, apud Arabes, hoc loquendi genus, de pinguibus pecudibus oſtendit *Sam. Bochartus* Hieroz. P. 1. Lib. II. c. 45.

Fecibus purgatarum] Hoc eſt, vini fecibus probè purgatis. Eſt Hebraïcè שמרים מזקקים *ſchmarim mezukkakim*. LXX. Intt. πίονται οἶνον. *Hieronymus*: *Convivium vindemiæ*, quaſi muſtum eſſet intelligendum. *Aquila* & *Symmachus* meliùs πότον τρυγιῶν διυλισμένων, utrumque enim eodem modo vertiſſe putem, quamvis verba *Aquilæ* ſic proferantur πότον διυλισμένων, quæ *Aquilæ*, preſſè vertere ſoliti, vix eſſe putem. Opiparo convivio convenire videntur non modò caro ſaginatarum pecudum, ſed & vinum vetus probè defecatum. Quomodo vinum fieret διαυγὴς, docet *Caſſianus Baſſus* Geopon. Lib. VII, 22. quam artem non ignorant OEnopolæ hodierni, præſertim Hollandi.

In explicatione ſpiritualis ſenſûs, cave ne ſingula verba ad vivum reſeces, néve carnis pinguis, & vini limpidi comparationem inſtituas, ne conjecturas inanes pro ſententia prophetica lectoribus propines. Satis ſit ſub imagine lauti convivii deſcribi prædicationem Evangelii, quâ mens non minùs alitur & corroboratur, quàm corpus ſaginatorum carne & generoſo vino; unde & Chriſtus cum nuptiis eam confert. Vide Matth. XXII.

7. *Tollet*] בלע *balleh*, abſorbebit, hoc eſt, faciet, ut deſinat, ut vers. 8.

Operimentum faciei &c.] פני הלוט *pbne halloth* faciem operimenti. Eſt Hypallage pro *operimento faciei*, operitur enim facies, ſed operimento facies nulla eſt. Ejusmodi Hypallages exempla collegit *Sal. Glaſſius* Phil. Sac. Lib. III. Tr. 1. Can. XLIII. לוט vertimus *operimentum*, aut *tegmentum*, aut *velum*, quia conſtat verbum לוט *louth* eſſe *involvere* veſte quapiam 1. Sam. XXI, 9. 1. Reg. XIX, 13. Quæ ſignificatio eſt etiam radicis adfinis verbi לאט *laat*, 2. Sam. XIX, 5. *Grotius* hìc vult hiſce verbis denotari à Propheta, terrorem ab Aſſyrio, qui populos omnes veluti occæcaverat. Sed Aſſyriorum hìc nulla vel minima mentio; nec tamen quia de Aſſyriis nonnulla antea habuit, ideò quæ ſequuntur omnia ad Aſſyrios pertinent. Hìc agitur de velo ignorantiæ & adfectuum humanorum, quibus fiebat, ut, initio prædicationis Evangelicæ, omnibus Gentibus doctrinæ divinæ præſtantia & veritas laterent. Ut ergo is, cujus faciei oppanſum eſt velum; præſertim paullò craſſius, nihil videret eorum, quæ ante ipſum eſſent: ſic & Gentiles, cùm primùm aliquid de Evangelio inaudiverunt, contemtui habuerunt, ut liquet exemplis *Taciti*, *Plinii* Junioris, & *Suëtonii*. Sed poſtquàm latiùs ſparſum eſt Evangelium; atque Ethniciſmi abſurditas in clara luce collocata, trecentis poſt Chriſtum annis, *operimentum faciei* prorſus Ethnicis ablatum. Videtur Propheta deſumſiſſe hoc loquendi genus ex Hiſtoria Moſaica Exod. XXXIV, 33. unde & Paulus deſumſit κάλυμμα, de quo agit 2. Cor. III, 14. & ſeqq. ex quo fiebat, ut Judæi lectione Vet.

 Teſta-

ta terra amovebit, nam Jehova *ſic* eſt loquutus. 9. Dicet *Iſraël*, eo tempore; en hunc Deum noſtrum, exſpectavimus ejus *auxilium*, nóſque liberabit; hic eſt Jehova, quem exſpectavimus, exſultabimus & lætabimur, in ejus liberatione; 10. requieſcet enim manus Jehovæ, in hoc monte, & ſub eo conculcabitur Moabus, ſicut palea in ſterquilinio

9. Tum verò exclamabunt veri Iſraëlitæ: en Deum noſtrum, cujus auxilium exſpectabamus, nec id nobis recuſabit. Hic eſt Creator, quem tamdiu exſpectavimus, hic nos liberabit; jam exſultabimus, & toto animo lætabimur, eo quòd nos liberaverit. Hic verè eſt Creator ille, quem hactenus exſpectavimus, nec ejus adventu lætari umquam deſinemus; lætabimur, & gaudebimus ejus liberatione; 10. aderit enim huic monti Sioni auxilium Dei, nec ei nocere poterunt

Teſtamenti nequaquam adducerentur ad amplectendum Novum. Mirum eſt quàm variè & quàm incommodè verterint Veteres. LXX. Intt. χρίσονται μύρον ἐν τῷ ὄρει τούτῳ παράδος ταῦτα πάντα τοῖς ἔθνεσιν, ἡ γὰρ βουλὴ αὕτη ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη. *Aquila* ἐπὶ τὸ ὄρος τοῦτο τὸ πρόσωπον τῆς σκεπασίας. Sic & *Theodotion*. *Symmachus*: πρόσωπον τοῦ ἐξουσιαστοῦ τοῦ ἐξουσιάζοντος πάντων τῶν ἐθνῶν. Vulgatus: *faciem vinculi colligati ſuper omnes populos & telam, quam orditus eſt ſuper omnes nationes*. Unde ſatis liquet, velum etiam eorum animis impoſitum, ne viderent, quod iis obverſabatur.

Integumentum quod oppanſum eſt] המסכה הנסוכה *hamaſſechah haneſouchah*, integumentum tectum; pro eo quod eſt, quo gentibus tecta fuerit ad ea tempora veritas Evangelica.

8. *Deſtruet mortem* &c.] בלע המות לנצח *billah hammaveth lanetſahh*, abſorbebit mortem in victoriam. LXX. Intt. κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας, ſine ſenſu. *Aquila*: καταποντίσει τὸν θάνατον εἰς νῖκος. *Symmachus*: καταποθῆναι ποιήσει τὸν θάνατον εἰς τέλος. *Hieronymus*: *præcipitabit mortem in ſempiternum*. Reverâ לנצח ſæpe perinde eſt ac *in perpetuum*. Sed Paulus 1. Cor. XV, 14. hæc verba ſic profert; κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος, ut intelligatur fore, ut mors vincatur, qui ſenſus huic loco optimè convenit. *Abſorpturus*, hoc eſt, deſtructurus hic *mortem* dicitur Deus, non in gratiam Iſraëlis ſecundùm carnem, ſed in gratiam Chriſtianorum; qui per tria prima ſæcula, occiſi ſunt crudeliter ab Ethnicis, Religionis Chriſtianæ causâ; dum Judæus nemo, propter ſuam Religionem, occideretur. Mors ergo à Deo *victa eſt*, cùm Imperium Romanum in manus Principum Chriſtianorum tranſiit, nec ampliùs occiſi ſunt Chriſtiani; quia populi omnes, qui Romano Imperio parebant, aut longè maxima pars, & vicinæ etiam Gentes liberæ ad ſeptemtriones Chriſtianorum cœtibus ſe ſe adgregarunt. Paulus etiam ſublimiùs rem intellexit de humani generis ſtatu poſt reſurrectionem. *Cùm autem mortale hoc induerit immortalitatem, tum fiet ſermo, qui ſcriptus eſt: abſorpta eſt mors in victoriam.* Quod perinde eſt, ac ſi diceret: iterum, & ſublimiore quidem ratione, id fiet, quod habet Eſaias Propheta: *abſorpta eſt mors in victoriam*. Toties enim res fieri, aut impleri dicitur locus Vet. Teſtamenti, quoties quidpiam contingit, cui aptari rectè poteſt. Vide not. ad Matth. II, 15. & IV, 14. in addit. ad *Hammondum*.

Detergebit lacrimam &c.] Tranquillis rebus eis conceſſis, Deus luctum abiget ab iis, cui antea erant obnoxii.

Opprobrium populi ſui] Infamiam intelligo, quâ Chriſtiani inurebantur, quaſi homines mali & conſcelerati, ab Ethnicis. Quocumque ſenſu hæc de Judæis intelligantur, friget planè & fidiculis extorquetur è Prophetæ verbis. Attamen *Grotius* expoſuit hæc, de liberatione Jeroſolimitanorum ceterorúmque Judæorum à Sennacheribo, quæ ſanè numquam concoquere potuimus. Sunt quidem in antecedentibus atque in ſequentibus, quæ ad Judæos tantùm, populóſve vicinos eorum temporum ſpectant; ſed Prophetæ paſſim miſcent vaticinia, intra paucos annos, vel aliquot ſæcula, imò & plura, implenda; ita ut pars vaticinii ad veterem Iſraëlem, pars ad novum pertineat, ut jam aliquoties vidimus in Eſaia, & in hoc ipſo Capite.

9. *Dicet Iſrael*] E re ipſa ſupplevimus vocem *Iſraël* neceſſariò ſubaudiendam. Quis enim hæc dicere potuit, præter Iſraëlem?

En hunc Deum noſtrum] Vel: *hic eſt Deus noſter*, quæ pia eſt gloriatio, ob certum auxilium Dei, quod experturi erant Chriſtiani, vel etiam Judæi, ad quos hæc quoque referri queant; neque enim neceſſe eſt totum vaticinium ad eoſdem referri. Vide 2. Par. VII, 14. coll. cum Heb. I. 5. ubi pars vaticinii convenit Chriſto, pars poſteritati Davidis.

10. *Requieſcet enim manus* &c.] Aderit auxilio ſuo monti Sioni, ſive Jeroſolimæ, aut Judæis.

Sub eo conculcabitur] Pedibus; nempe, populi Judæi; quod tamen quando ſit impletum, non liquet ex Hiſtoria. Nos quidem amandat *Grotius* ad Cap. XI, 14. Sed de tempore conculcatorum à Judæis Moabitarum nihil habetur.

In ſterquilinio] במו מדמנה *bomo medmenah*. Eſt quidem in contextu במי *bmi* ſed Maſſorethæ legunt in margine במו *bmo*, *quod eſt idem ac* ב *in*, ut & Jobi XXXVII, 8. מדמנה *madmenah* hoc tantùm loco legitur, ſed videtur idem eſſe ac דמן *domen*, quod eſt fimus Pſ. LXXIII, 11. & 2. Reg. IX, 37. In Lingua etiam Arabica דמן *damana* eſt terram *ſtercoravit*. LXX. tamen Intt. habent hìc καταπατηθήσεται ἡ Μωαβῖτις, ὃν τρόπον πατοῦσι ἅλωνα ἐν ἁμάξαις, & *Symmachus* καὶ ἀλοηθήσεται Μωὰβ ὑποκάτω αὐτῆς ὡς ἀλοᾶται ἄχυρον, ὡς πηλόν. Sic & *Hieronymus*: *& triturabitur Moab ſub eo, ſicut teruntur paleæ in plauſtra*. Quod in Commentario hiſce verbis illuſtrat: *Hoc juxta ritum loquitur Palæſtinæ & multarum Orientis Provinciarum, quæ ob pratorum & fœni penuriam,*

quilinio conculcatur. [11]. Extendet *Deus* apud eum *populum* manum ſuam, ut qui natat manus extendit ad natandum, deprimet ſuperbiam ejus cubitis manuum ſuarum. [12]. Munitionem ſublimem murorum tuorum demittet, dejiciet, faciétque, ut, ad pulverem usque, terram tangat.

Canticum precum & gratiarum actionis.

1. EO tempore, canetur hoc canticum, in terra Judæ: Urbs eſt valida nobis, faciet *Deus*, ut *nobis* ſaluti ſint ejus muri & munimentum, quod eſt ante muros. [2]. Aperite CAPUT XXVI.

runt Moabitæ, qui vicinorum pedibus calcabuntur, ut res viliſſimæ. 11. Deus, apud hunc populum, manus ſuas, ut ita loquar, movebit ſicut ii, qui natant, & ſolo veluti cubitorum motu, hoc eſt, faciliimè ſuperbiam hujus populi deprimet. 12. Alta Moabitarum mœnia dejiciet, & pulveri vicino æquabit.

P A R A P H R A S I S.

1. EODEM tempore, audietur Canticum, per omnes agros Tribûs Judæ, in hanc ſententiam: Eſt cur Deo gratias agamus, quod nobis munitiſſimam urbem dederit; ut neque mœnia, neque munitiones ante mœnia facilè ſuperari

nurium, paleas præparant eſui animantium. Sunt autem carpenta ferrata, rotis per medium, in modum ſerrarum, ſe volventibus, quæ ſtipulas conterunt & comminuunt in paleas. Quæ, ut vera, aliena ſunt ab hoc loco, niſi מדמנה *madmenah* plauſtrum ſignificet, quod mihi veriſimile non fit. Docti quidam viri ideò volunt Græcos Intt. legiſſe מרכבה *merchabah*, ſed ea vox *quadrigam* potiùs, quàm *plauſtrum* ſignificat, quod עגלה *hugalah*, & מעגלה *mahgalah* dicitur. דוש eſt quidem *triturare*, ſed nihil vetat, quin, tralaticio ſignificatu ſit *calcare*, ut vertimus, quia *ſterquilinium* non trituratur, ſed calcatur.

11. *Ut qui natat manus extendit ad natandum*] כאשר יפרש השחה לשחות *chaaſcher jepharesch haſſchobhe liſchhboth.* שחה eſt *natavit* Pſ. VI, 7. LXX. Intt. ὃν τρόπον ἐταπείνωσε αὐτὸς τοῦ ἀπολέσαι, incommodè. Meliùs *Symmachus*: καθὼς ἀναπλώσει ὁ λύμενος εἰς τὸ κολυμβῆσαι. Vulgatus: *ſicut extendit natans ad natandum.* Comparatio eſt, quæ ſic pleniùs concipienda: ut qui natat hinc atque inde manus extendit & jactat: ſic Deus quaquaversùm extentâ manu eos feriet & dejiciet.

12. *Munitionem ſublimem*] מבצר משגב *mibtſar miſchgab*, munitionem ſublimitatis. LXX. Intt. τὸ ὕψος τῆς καταφυγῆς. *Symmachus*: ὀχύρωμα τοῦ ὕψους. Latinus: *munimenta ſublimium murorum* &c.

Demittet השח *heſchahh.* Futurum Hiphil verbi שחח *ſchahhahh*, *demiſſus eſt.*

Ad pulverem usque &c.] Efficiet, ut totus murus concidat pulverique miſceatur, quod fit, quando captæ urbis murus ſolo æquatur. Vide vaticinium in Moabitas C. XV. & infra C. XXVI, 5.

C O M M E N T A R I U S
In CAPUT XXVI.

1. EO *tempore*] *Eo die*, quando, nempe, Judæi è captivitate Babylonica, reduces erunt.

Urbs eſt valida &c.] עיר עז *hir hoz*, urbs munitionis &c. Poſt inſtaurata à Nehemia mœnia, quæ & ſequentibus temporibus firmiora facta ſunt.

Faciet Deus &c.] ישית *jaſchith*, ponet, nimirum, *Deus*, quæ vox paſſim ſubaudienda in hiſce libris. Poſtea ſequitur: *ſalutem muros & antemurale* ישועה חומות וחל *jeſchouhah hhomoth vahhel.* LXX. Intt. ἰδοὺ πόλις ἰσχυρὰ, καὶ σωτήριον θήσει τὸ τεῖχος καὶ περίτειχος. Debuiſſent addere Θεὸς poſt θήσει. Hiulca hîc ſunt fragmenta *Aquilæ* & *Symmachi.* Sed mirum eſt *Hieronymum* vertiſſe, *Urbs fortitudinis noſtræ, Sion, Salvator; ponetur in ea murus & antemurale*; nusquam enim hîc occurrit vox *Sion*; nec commodè poteſt ſuppleri, nec ישועה eſt *Salvator*, ſed *latus*; nec verbum ישית paſſivum eſt, ſed activum. Ad ſenſum quidem quod adtinet, non multùm intereſt, an vertatur ea Conjugatio verbo activo vel paſſivo, ut fecit *Hieronymus*, verſu ultimo antecedentis Capitis; ſed ſine ratione non debent miſceri, ut hîc factum. Voce חיל *hhel* videtur intelligi foſſa urbis, & vallum fortè extra foſſam; ſi modò tale quid fuit, iis temporibus. *Hieronymus* ad hunc locum: *Pro eo, quod vertimus* antemurale, *Symmachus* firmamentum *interpretatus eſt; ut ipſi muri munitionibus cincti ſint, & vallo foſſáque & aliis muris, quos in ædificatione caſtrorum ſolent* loriculas *dicere.*

2. *Aperite portas*] Nempe, reducibus ex Judæis; qui poſt tempora Nehemiæ, cùm audirent inſtauratam eſſe Jeroſolimam, eò redierunt è ſedibus, quas ad ortum Euphratis habebant.

Ut ingrediatur] *Et ingredietur.*

Gens juſta] Sic ſe vocabant Judæi, cùm Gentem ſuam Gentilibus comparabant.

Fidei obſervans] שמר אמונים *ſchomer emounim.* LXX. Intt. φυλάσσων ἀλήθειαν. Vulgatus

2. Aperite portas, ut ingrediatur gens juſta, & fidei obſervans. 3. Cogitatio *eſt* firma, conſervaturum te pacem, *inquam*, quia in te repoſita eſt fiducia. 4. Fidite Jehovæ in perpetuum; quia in Jah Jehova eſt rupes æterna; 5. nam dejecit incolas altorum locorum, urbem ſublimem depreſſit, depreſſit eam ad humum usque, effecitque, ut pulverem tangeret. 6. Conculcaverunt eam pedes, pedes pauperis & greſſus tenuium. 7. Semita innocentis recta *eſt*, rectà orbitam ejus dirigit. 8. Etiam *in* via jurium tuorum exſpectavimus te; ad nomen tuum & memoriam tuam cupiditas animi noſtri *tendebat*. 9. Animo meo te deſideravi noctu, etiam ſpiritu meo: intra me, te mane quæſivi, nam quando judicia tua *feruntur* in terra, incolæ orbis juſtitiam diſcunt. 10. *Si* parcatur ſonti, non diſcit juſtitiam; ſed in terra recta iniquè ſe gerit, nec ſublimitatem

rari poſſint. 2. Aperite portas veſtras, Jeroſolimitani, ut Gentiles veſtri, pii & fidei obſervantes homines, ingrediantur. 3. Omnino nobis perſuaſum eſt, vos pacis obſervantes futuros, atque ea fruituros, eò quòd vobis fidamus. 4. Creatori fidem habete, in perpetuum, quia eſt inſtar rupis immotæ; ſi enim editorum locorum incolas, migrare cogit in humiliora, atque in humum dejicit, abjectis ſuperbis omnibus factis & dictis. 5. Eam urbem conculcaverunt pedes pauperum, & tenuiſſimorum hominum. 7. Recta eſt vita innocentis & rectâ orbitâ percurritur. 8. Etiam in via recta & conſentiente cum jure à te, *ô Deus*, conſtituto, te exſpectavimus. Sed nomen tuum & juris a te conſtituti normam Cupiditas noſtra tendebat. 9. Cùm noctu de te cogitarem tacitus intra me, mane quærebam; num quando judicia tua feruntur in terra, & rei dant pœnas, ejus incolæ diſcant juſtitiam? 10. Si ignoſcatur ſonti, non diſcit, quid ſit juſtitia; ſed in

gatus: *cuſtodiens veritatem*. Meliùs *Aquila* φυλάττων πίστιν.

3. *Cogitatio eſt firma*] יצר סמוך *jetſer ſamouch*, figmentum fultum. יצר *jetſer* eſt hic *cogitatio*, ut Gen. VI, 5. ubi vide notata. Cùm verò ea demum in corporibus firma ſint, quæ ſunt probè fulta, סמוך *ſamouch*, ad cogitationem tranſlatum, hic *firmam* & *certam* ſonat. Hinc Pſ. CXII, 8. *conſtans animus*, dicitur סמוך *fultus*. *Aquila* verterat πλάσμα ἐστηριγμένον, *Symmachus* ἐπηρεισμένον, quæ eodem recidunt. *Hieronymus* ad hunc locum: IESER SAMUCH, *quod Aquila & Symmachus ſimiliter tranſtulerint* πλάσμα ἐπηρεισμένον, quod tamen eſt ſolius *Symmachi*, ut notavit Fragmentorum nuperus collector; ſed confudit *Hieronymus* in unam geminas interpretationes, quia idem eſt utriusque ſenſus. Pergit verò ille: *hoc eſt, error noſter ablatus eſt, ſive cogitatio noſtra firmata eſt, quæ priùs inter te & idola fluctuabat, ut nequaquam circumferamur omni vento doctrinæ, ſed in te Dominum Salvatorem totâ mente credamus. Pro quo, ut ſenſus manifeſtior fieret, tranſtulimus:* vetus error abiit. Sed eſt hæc Paraphraſis, eaque à ſenſu aberrans, pro interpretatione.

Conſervaturum te pacem] תצר שלום *thittſor ſchalum*, quibus præfigendum eſt כי ὅτι, quod non rarò ſubauditur.

Quia in te repoſita eſt fiducia] כי בך בטוח *chi bcha batouahh*, quia in te confiſum eſt. *Aquila*: ὅτι ἐπ' αὐτῷ πεποίθασι, quaſi legiſſet כי בָּטְחוּ. LXX. Intt. aut *Theodotion*, cùm ſint Codd. in quibus præfixus eſt hiſce verbis Aſteriſcus, ἐπὶ σοὶ ἐλπίδι ἤλπισαν, ut hic verſus cum ſequenti conjungatur. Vulgatus: *quia in te ſperavimus*, quaſi legiſſent בטחנו.

4. *Rupes æterna*] צור עולמים *tſour holamim*, *rupes ſæculorum*, hoc eſt, perfugium numquam defecturum.

5. *Incolas altorum locorum*] ישבי מרום joſchebe merom, *incolæ altitudinis*; hoc eſt, quorum urbes in montibus ſitæ erant, quales Moabiticarum multæ.

Depreſſit eam ad humum &c.] Solo æquavit, ut C. XXV, 12.

6. *Conculcaverunt eam pedes*] *Conculcabit eam pes* &c. Hoc eſt, domos ejus ſolo æquatas conculcabit viator.

7. *Recta eſt*] *Rectitudines* ישרים *jeſcharim*.

Rectà orbitam ejus dirigit] ישר מעגל צדיק תפלס *jaſchar mahgal tſaddik thephalles*. ישר *jaſchar* eſt hìc pro בישר *bejaſchar*, in recto, quod perinde eſt ac בְּישֶׁר *in rectitudine*. LXX. Intt. in Cod. Romano ἡ ὁδὸς τῶν εὐσεβῶν καὶ παρεσκευασμένη. In Alexandrino, duæ poſteriores voces rectiùs præmittuntur ceteris. Vulgatus: *rectus callis juſti ad ambulandum* ſed פלס *phalles* nusquam *ambulare* ſignificat. Vide not. ad Pſ. LXXVIII, 50. Hoc velle videtur Propheta, Deum à bonis offendicula omnia amovere, ne labantur, ſeu hoc de vitæ communis calamitatibus, ſeu de iis, quæ ad peccandum adducere poſſent, intelligatur.

8. *In via jurium tuorum*] ארח משפטך *orehh miſchphatecha*, pro בארח *beorahh*, in via; hoc eſt, dum jura, ſeu leges tuas obſervamus.

Exſpectavimus te] Hoc eſt, favorem, vel auxilium tuum, quia legum obſervantibus fauturum te, vel opitulaturum promiſiſti. Sic paſſim verbum קוה *kivvah*, conjunctum cum nomine Dei ſumitur.

Memoriam tuam] זכרך *zichrecha*, perinde eſt ac *nomen*, quia nomen excitat *memoriam* rei, cujus nomen eſt, eámque ad poſteros usque propagat. *Nomen* autem *Dei* frequentiſſimè perinde eſt, ac ipſe Deus.

Tendebat] Latinè loquentibus ſupplendum hoc fuit. Alioquin intelligi non potuiſſet: *nomini tuo & memoriæ tuæ cupiditas animi noſtri.*

9. *Animo meo*] נפשי *naphſchi*, בנפשי *bnaphſchi*, ut poſtea רוחי pro ברוחי *brouhhi*. *Deſiderare* & *quærere* idem ſunt ac *orare*, ad auxilium confugere, ubi de Deo ſermo eſt.

Judicia tua feruntur in terra] משפטך לארץ *miſchphatecha laarets*, judicia tua terræ; nempe, feruntur. Hebræi dicunt ישפטו *jehaſchbou* fiunt eodem ſenſu; hoc eſt, cùm pœnas de malis ſumis, & bonos præmiis adficis. *Judicare* enim dicitur Deus, cùm judicia ſua exſequitur.

10. *Si parcatur ſonti*] יחן רשע *juhhan raſchah*, benignè habeatur, ſubauditur אם *im*, ſi. LXX. Intt.

Google

mitatem Jehovæ videt [11]. Jehova ſublata eſt manus tua, nec tamen *exteri* vident; *at* videbunt & pudore adficientur, ex invidia erga populum tuum, *cùm* etiam ignis hoſtes tuos abſumet.

[12] O Jehova, efficies, ut pax nobis ſit, nam omnia etiam opera noſtra effecta nobis dediſti. [13]. Jehova Deus noſter, *cùm* imperarent nobis Domini præter te; attamen in te tantùm *fiduciam ponebamus*, & *ſolum* nomen tuum memorabamus. [14]. Mortui non reviviſcunt, vita functi non reſurgunt, ac perinde *cùm* viſiſti & deleviſti *hoſtes*, ſimul omnem

in recta, ſe iniquè gerit, nec ſublimitatem Creatoris intelligit. 11. O Creator, ſoblata eſt tua manus, nec tamen rem exteri intelligunt; at mox intelligent, & pudore ſuffundentur; ex invidia, qua populum tuum proſequuntur, etiam cùm ignis boſtes toos abſumet.

12. O Creator, efficies, ut pace fruamur; nam omnia opera noſtra *effecta* nobis dediſti. 13. O Creator, Deus noſter, cùm alus nos Dominis patebamus, quàm tibi; attamen in te ſolo fiduciam noſtram collocabamus, & ſolum tuum auxilium, quaſi divinum, proferebamus, cui fides haberetur. 14. Mortui vitam non recuperabunt, nam morte ſemel functi, non redeunt in vitam, ut antea. Quamobrem cùm ſemel eorum memoriam deleviſti, ſimul ac in perpetuum perierunt.

15. A

Intt. πέπαυται γὰρ ἀσεβὴς, incommodè. *Aquila & Theodotion* ἐλεηθῇ, *Symmachus* ἐλεηθείη: Utrumque hoc verbo ſignificatur. Vulgatus: *miſereamur impio*. Meliùs tertia perſona adhibetur, cùm eam adhibeat Eſaïas, & ſententia clarior ſit. Hoc vult, ſi Deus parcat homini ſonti, propterea ſontem meliorem non fieri.

In terra recta] בארץ נכחות *chearets nechobboth*, in terra rectitudinum. Vide LIX, 14. Hoc eſt, in terra, ubi recta ſunt aliorum incolarum facta. Hinc *Hieronymus* vertit: *in terra ſanctorum*. LXX. verba neglexerunt, nec ſenſum ſont adſequuti. His verbis reorum nequitia ſumma deſcribitur, cùm ne exemplis quidem rectis meliores fiant.

Nec ſublimitatem &c.] Non animadvertit, Deum eſſe ſummum judicem, qui pœnas à malis repetit.

11. *Sublata eſt manus tua*] רמה ידך *ramah jadecha*, quaſi parata ad feriendos malos, hoc eſt, ſic adfectus es erga malos, ut paratus ſis ſupplicio eos adficere.

Nec tamen exteri vident] בל יחזיון *bal jebbezajoun*. Hic בל, ut in ſuperioribus verbis, perinde eſt ac לא *lo*. Addidimus *exteri* נכרים *nochrim*, quia *invidere populo*, nempe, Dei, dicuntur.

At videbunt &c.] Cùm hæc opponantur antecedentibus, præfiximus adverſativam *at*. Vulgatus: *exaltatur manus tua & non videant; & confundantur*. Quæ non cohærent. LXX. Intt. meliùs: οὐκ ᾔδεισαν, γνόντες δὲ αἰσχυνθήσονται.

Ex invidia erga populum tuum] קנאת עם *kinath ham*, pro, מקנאת עמך *mikkinath hammecha*; quia invidebunt populo tuo, cùm pœnas dabunt, erubeſcent; nam rubor etiam ex invidia naſcitur. LXX. Intt. ζῆλος λήψεται λαὸν ἀπαίδευτον. *Hieronymus* habet: *confundatur zelus populi*, quaſi legiſſet: תבוש קנאת *thabofch kinath*, quod tamen non videtur fuiſſe in ejus Codice, ſic enim, ut nos, legerunt LXX. Intt.. Sic & *Aquila*, qui habebat αἰσχυνθείησαν, *Symmachus & Theodotion*, qui verterant αἰσχυνθήτωσαν. Sed *Hieronymus* exiguam Grammaticæ rationem habet. In Commentario explicat: *confundantur vel zelus populi, vel zelantes populi*.

12. *Efficies, ut pax nobis ſit*] תשפת שלום לנו *thiſchpboth ſchalom lanou*, diſpones pacem nobis.

Omnia enim opera noſtra &c.] כל מעשינו פעלת לנו *chol mahaſchenou phahal thalanou*, omnia opera noſtra perfeciſti nobis; hoc eſt, effeciſti, ut quidquid adgreſſi ſumus è voto ceſſerit. Malè LXX. omiſſâ voce, πάντα γὰρ ἀπέδωκας ἡμῖν. *Hieronymus*: *omnia opera noſtra operatus es nobis*. Res potuit Latiniùs & feliciùs verti. De præmiis etiam in Commentario perperam interpretatur.

13. *Fiduciam ponebamus*] Subaudivimus בטחנו *batabhnou*, quod neceſſariò ſupplendum, aut ſimile quiddam, ut חסינו *bhaſinou*, quo referatur vocula בך *bcha*, *in te*.

Et ſolum nomen tuum &c.] Repetenda hìc animo vocula antecedens לבד *lbad*, tantùm. Alii illi *domini* ſunt Chaldæi, ſeu Babylonii, & Perſarum primus Rex Cyrus; à quibus non ſunt adducti Captivi Judæi ad colendos alienos Deos, aut fiduciam in hominibus reponendam.

14. *Non reviviſcunt*] לא יחיו *lo jibbjou*, non vivent; hoc eſt, in vitam redire non ſolent. Intelliguntur quivis, ſed hoc proponitur, ut inde colligatur, Babylonios, ſemel ſubactos à Cyro, & domitos, numquam priſtinam potentiam recuperaturos: quemadmodum ſemel mortui non reviviſcunt.

Vita functi non reſurgunt] רפאים בל יקומו *rphaim bal jakoumou*, mortui non ſurgent. LXX. Intt. οὐδὲ ἰατροὶ οὐ μὴ ἀναστήσωσι, quia רופאים *ropheïm* ſunt medici, ſed legendum non eſt יקימו *jukimou* excitabunt, ſed יקומו *jakoumou*, ſurgent. Quando רפאים & מתים ponuntur ἐν παραλλήλῳ, ut hìc, utrumque ſignificet *mortuos*, ut jam omnibus notum. *Aquila* ſervarat vocem ῥαφαΐν. *Symmachus* γίγαντες, perperam, hoc quidem in loco, ut & *Hieronymus*. Chriſtiani hæc ita intelligere debent, ut intelligantur de tempore, quod ad ultimum Judicium labitur, propter quod mortui excitabuntur. Verùm ante Chriſtum hæc non ita revelata erant.

Cùm viſiſti & deleviſti] פקדת ותשמידם *phakadtha vetheſchmidem*, viſiſti & deleviſti eos. Subaudiendum כאשר *chaaſcher*, cùm. Sed pro ſuffixo alterius verbi *hoſtes* poſuimus, quia de iis ſermo eſt.

Eorum memoriam &c.] Poſſit hoc intelligi de poſteris Babyloniorum, quibus exſtinctis, gentis memoria deletur, quod tandem iis contigit.

15. Bene-

omnem eorum memoriam perdidiſti. 15. Perrexiſti, ô Jehova, huic genti, perrexiſti huic genti *benefacere*, gloriam conſequutus es, & fines omnes terræ ampliaſti. 16. O Jehova, in anguſtia te inviſerunt *Iſraëlitæ*, fuderunt ſubmiſſam orationem, *cùm* caſtigatio tua iis *incumberet*. 17. Qualis eſt mulier prægnans; *quando* partui proxima eſt *cùm* dolores ſentit, & clamat in laboribus ſuis: tales fuimus, *procul* à facie tua *amandati*. 18. Concepimus, dolores ſenſimus, ac veluti ventum peperimus; liberationem conſequuta non eſt terra, nec ceciderunt *reliqui* orbis incolæ. 19. At revixerunt mor-

15. *A* multis ſæculis conſtanter huic populo benefacere perrexiſti, gloriámque tibi magnam peperiſti, & fines agrorum, quibus eum donaveras, ampliaſti. 16. O Creator, cùm rebus anguſtis urgerentur Jacobi poſteri, ad te confugerunt, atque humiles preces apud te fuderunt, dum caſtigatio tua iis incubuit. 17. Qualis eſt animus mulieris parturientis, & dolores partûs acriores ſentientis, ac ejulantis: talis fuit ſors noſtra, cùm procul à te amandati eſſemus. 18. Concepimus, dolores ſenſimus, nec quidquam peperimus, præter ventum. Liberata non eſt terra noſtra, nec ceteri terrarum incolæ ceciderunt. 19. Sed recuperarunt vitam cultores tui, qui extincti videbantur.

Expergiſcimini & lætas voces emittite, vos qui periiſſe & ſepulti videbamini; nam ros tuus, ô Deus, eſt inſtar roris, quo delapſo olera naſcuntur & creſcunt; ad quod exemplum excitabit terra

15. *Benefacere*] Supplevimus להיטיב *lebetib*, nam verbum יסף *jaſaph* tam in malam partem ſumi ſolet, quàm in bonam. Quare, cùm hîc agat Propheta de beneficiis in Judæos collatis, vitandæ ambiguitatis causâ, hoc addidimus.

Gloriam conſequutus es] נכבדת *nikbatha*, glorificatus es; ob liberatos Judæos.

Et fines omnes terræ ampliaſti] רחקת כל קצוי ארץ *rabhaktha chol katſve erets*, amoviſti omnes fines terræ. Cùm neque à temporibus Eſaïæ ad Cyrum, atque à Cyro ad finem Reipublicæ Judaïcæ, fines Judæorum ſint ampliati; tralaticio ſenſu, hæc intelligi debere videntur de vocatione Gentium ad veri Dei cognitionem. Nec obſtare poteſt orationis ſeries, cùm hic Propheta ſæpe à vaticiniis ad Hebræam Gentem pertinentibus ad ea, quæ Chriſtianiſmum reſpiciunt, ſubitò tranſiliat; quod liquidum, eſt cùm ea dicit, quæ Judæis minimè conveniunt, ſed in Chriſtianos ſolos quadrant.

16. *Te inviſerunt Iſraëlitæ* &c.] פקדוך *phkadoucha*. Perinde eſt ac בקשוך *bikkeſchoucha* quæſiverunt te; hoc eſt, precibus ad te confugerunt. LXX. Intt. ἐμνήσθην σου impropriè & mutatis numero & perſonâ, ſine cauſa. Meliùs *Hieronymus*: *requiſiverunt te*. Addimus *Iſraëlitæ*, perſpicuitatis causâ, hæc enim referuntur ad *gentem*, cui Deus benefecit.

Fuderunt ſubmiſſam orationem] צקון לחש *tſakoun labhaſch*. LXX. Intt. ἐν θλίψει μικρᾷ, quod neque ad verba, neque ad rem quidquam facit. Latinus: *in tribulatione murmuris*. Eſt quidem צוק *tſok*, aut צוקה *tſokah anguſtia*. Sed hîc eſt tertia pluralis verbi צוק, quod eſt, inter alia, *fundere*, cúmque ſequatur לחש *labhaſch*, quod eſt ſermo ſubmiſſâ voce pronunciatus; rectiùs verterunt, qui de oratione ad Deum intelligunt; quales erant orationes Judæorum, ut à captivitate liberarentur; quas nonniſi ſubmiſſâ voce fundere audebant, metu Chaldæorum. Alioqui לחש magis propriè de murmure Magorum dicitur. Vide Eccleſ. XIII. Jerem. VIII, 17. & hujus Prophetæ C. III, 3.

Cùm caſtigatio tua iis incumberet] מוסרך למו *mouſarcha lamo*, pro במוסרך *bmouſarcha*, in increpatione tua ad illos; hoc eſt; dum tu eos caſtigares. Hîc *caſtigatio* eſt pro ſupplicio, ut Prov. XIII, 24. XXII, 11, 15. *Caſtigatio* quidem Latinè eſt propriè, quæ fit verbis, ſed nec rarò pœnam ſignificat.

17. *Qualis eſt mulier* &c.] Comparatio non infrequens Prophetis, ad ſignificandum ſtatum populi magnâ calamitate preſſi, quâ ſe ſe expedire nequit: ut puerpera infirma, quæ dolores quidem ſentit, ſed parere nequit; ſive fœtus ſit æquo major, ſive pro fœtu ſit in utero moles, ſive nondum pariendi articulus adſit. Vide Pſ. XLVIII, 7. Jerem. XLIX, 24. L, 43.

Quando partui proxima eſt] תקריב ללדת *thakrib laledeth*. Ante hæc ſupplendum כאשר *chaaſcher*, quando, quod ſæpe ἐλλειπτικῶς omittitur.

Clamat in laboribus ſuis] *In doloribus* בחבליה *babhabaleha*. Supplendum eſt: *nec tamen parit*.

18. *Concepimus* &c.] Omnia conati ſumus, ut nos tyrannide Chaldæorum liberaremus, gravémque & longam obſidionem paſſi ſumus, ſed omnia irrita fuerunt.

Quaſi ventum peperimus] כמו ילדנו רוח *chemo jaladnou rouahh*, quaſi peperimus ventum, inanis fuit labor noſter, *ventus* enim pro re inani ſumitur. Vide Hoſ. VIII, 7.

Liberationem conſequuta non eſt terra] *Salutes non fecimus* (in) *terra*. Neque enim ſervata eſt terra Judæa, rebellione Sedekiæ, ſed extremas ſibi acceſſit calamitates.

Reliqui orbis incolæ] Addidimus *reliqui*, ut diſtinguerentur à Judæis, qui non minùs erant *incolæ* orbis, quàm Chaldæi.

19. *Mortui tui, ô Deus*] Mortui, qui reſurrexerunt, ſunt Judæi, qui è Babylonia, ubi veluti mortui jacebant in ſervitute, redierunt. Addidimus, *ô Deus*, quia hæc eſt oratio, in qua reduces è Babylonia Deum compellantes à Propheta inducuntur.

Cadavera noſtra] נבלתי *nbelathi*, cadaver meum ſurrexerunt. Sed נבלה pro cadaverum multitudine, ſeu *ſtrage* ſumitur. Hactenus gratiarum actiones, quas reducibus olim Judæorum futuris tribuebat Eſaïas, ut ejus æquales mala & bona, quæ ipſos & poſteros ſuos manebant, ſcirent. Cetera ſunt ipſius Pro-

mortui, ô Deus, cadavera noſtra reſurrexerunt.

Expergiſcimini, & lætas voces tollite, ô qui incolebatis pulverem; quia ros tuus; ô *Deus*, eſt ros oleris, & terra mortuos ejiciet, *è ſinu ſuo*. 20. Age, mi popule, ingredere penetralia tua, & poſt te januam tuam claude, abde te, per pauca momenta, donec præterierit indignatio. 21. Mox enim egreditur è ſuo loco Jehova, ut pœnas iniquitatis exigat, ab incolis terræ, *quo tempore* terra cædes apud te admiſſas revelabit; nec mortuos ſuos ampliùs teget.

Libera-

ra mortuos, eóſque è ſinu ſuo emittet. 20. Age, mea gens, ingredere penetralia tua, & januam claude, abde te, per breve tempus, donec Dei indignatio placata ſit. 21. Mox enim Creator è penetrali ſuo exibit; ut pœnas exigat ab incolis terræ. Tum verò terra cædes apud te latentes pateſaciet; neque occultabit cadavera, quæ tegit.

PARA-

Prophetæ, Iſraëlitis adloquentis.

Expergiſcimini &c.] הקיצו *hakitſou*, hoc eſt, excitate vos, eſt enim verbum activum; ut Gallicè dicimus: *réveillez vous*. Poteſtatem Conjugationis *Hithpaël* obtinet, niſi alios compellet Propheta. Eſt Apoſtrophe Prophetæ ad reduces, quos ſpiritu prophetico prævidebat in patriam, poſt captivitatem, redituros.

Qui incolebatis pulverem] Quia non major ſpes erat, ſi opem humanam reſpicerent, redituros ex Babylonia Judæos, quàm mortuos in pulvere jacentes vitam recuperaturos. Simili imagine uſus eſt poſtea Deus, apud Ezekiel, C. XXXVII.

Eſt ros oleris] טל אורת *tal oroth*. Omiſerunt vertere poſteriorem vocem LXX. Intt. *Hieronymus* verò vertit: *ros luminum*, quod ſic interpretatur in Commentario: *Ros Domini, juxta fabulas Poëtarum, vincens omnes herbas Pæonias, vivificabit corpora mortuorum. Et quomodo jactis in terram ſeminibus, ros paullatim creſcere facit herbas & ad fruges ſui generis pervenire: ſic Domini ros, qui pro miſericordia ponitur, ros erit luminum plurimorum. Quod Hebraïcè dicitur* OROTH. Lectis primis verbis hujus interpretationis, nemo non exſpectaret, *Hieronymum* tandem dicturum אורות *oroth* eſſe *olera*; quæ, demiſſo rore, è ſeminibus naſcuntur & creſcunt, quid enim *rori* cum *luminibus*? אורות manifeſtò dicuntur olera 2, Reg. IV, 39. ubi ἀριὼθ habent LXX. Intt. alius verterat ἀγριολάχανα, & *Hieronymus herbas agreſtes*. Hæc eſt comparatio, ſed paullò intricatior, cujus eſt hic ſenſus: ut ros à te demiſſus, ô Deus, educit, madefactis ſeminibus, è terra olera: ſic benignitate tuâ fiet, ut terra mortuos emittat, ita ut iterum vivant. Eadem hæc translatione dicuntur, quâ antè reditus è captivitate dicitur *reſurrectio mortuorum*.

Et terra mortuos ejiciet è ſinu ſuo] וארץ רפאים תפיל *veerets rphaïm thapphil*, & terra mortuos faciet cadere. LXX. Intt. ἴαμα αὐτοῖς ἐστι, ἡ δὲ γῆ ἀσεβῶν πεσεῖται, ubi nulla Grammaticæ aut verborum ratio habetur, ſed veluti palpando ſenſus inconcinnus quæritur, & quidem fruſtra. *Hieronymus* in hunc locum: *Pro* RAPHAIM *ſoli LXX. impios tranſtulerunt.* Fallitur, verterunt ἴαμα, quod eſt *ſanatio*, quem ſenſum putaverunt latere in voce רפאים, quia Radix רפא eſt *curavit*. Vocem verò ἀσεβῶν addiderunt de ſuo, ſenſûs causâ. *Aquila* vocem ipſam retinuerat. *Symmachus* habebat γιγάντες. Intelliguntur, ut jam diximus, *mortui*, ſed tralatitio ſignificatu, pro hominibus miſeris, & quorum ſortis melioris ſpes nulla videbatur eſſe; qui cùm in ſedes avitas redierunt, viſi ſunt reſurrexiſſe. Verbum תפיל, quod eſt propriè *faciet cadere*, vertimus *ejicere* è ſinu; quia de reſurrectione ſermo eſt, quæ, ſi propriè res intelligatur, fieri non poteſt, niſi terra mortuos è ſinu ſuo veluti ejiceret. Hinc Apoc. XX, 13. ubi de reſurrectione: *& dedit mare mortuos, qui in eo erant, & mors ac ſepulcrum mortuos, qui in iis erant, dederunt*; ubi actio tralaticio ſenſu tribuitur mari, morti & ſepulcro, quemadmodum hìc terræ. Vide & C. XXVII, 13.

20. *Age, mi popule, ingredere*] Eſt admonitio Prophetæ, quâ Judæis ſuadet, ut quieti exſpectent tempus liberationis è captivitate, quod quaſi breve deſcribit; quia reverâ breve futurum erat, collatum cum tempore, quo terram ſuam antea incoluerant, & poſt captivitatem culturi erant.

Abde te, per pauca momenta] Videntur hæc petita ex eo, quod faciunt, qui, procellâ pluviæ, aut grandinis cadente, ſe ſe in penetralia abdunt, donec deſævierit, & ſudum cœlum factum ſit.

21. *Egredietur è loco ſuo Jehova*] Hoc eſt, Deus, qui veluti diſſimulavit, quid ſentiret de pravis Chaldæorum, ſeu Babyloniorum factis, mox quid de iis ſentiret, everſo eorum imperio.

Ut pœnas iniquitatis &c.] *Ad viſitandam iniquitatem —— ſuper eum.* Vide C. XXVII, 1.

Ab incolis terræ] Nempe, in qua erant Judæi; hoc eſt, Babyloniæ.

Terra cædes apud ſe admiſſas &c.] *Et revelabit terra ſanguines ſuos*; hoc eſt, è ſuppliciis, quæ ſumet Deus de Babyloniis, liquebit, oblitum eum non eſſe ſanguinis hominum innocentium, quem fuderint, non aliter ac ſi cruorem in ſe effuſum terra eructaret.

Liberatio Iſraëlitarum à pœnis, quas paſſi erant, quæ hîc deſcribuntur.

CAPUT XXVII.

TEMPORE illo, Jehova, gladio ſuo duro, magno & valido, pœnas ſumet de magno piſce, *qui* Zygæna *dicitur;* déque *alio* magno piſce, *qui* tortuoſus *vocatur*, occidétque cetum, qui eſt in mari. ². Tempore illo *erit* vinea *racemi* rubri, de qua canite

PARAPHRASIS.

1. TEMPORE illo, Creator gladio ſuo duro magno & valido piſcem (quem *Zygænam* vocabo) Babyloniorum, nempe Regem, atque alium (qui *tortuoſus* à me dicetur, éſtque Rex Ægypti.) 2. Eo inquam tempore erit vinea, vitibus, rubrum racemum proferentibus inſtructa, quam canticis celebrare fas eſt. 3. Ego,

COMMENTARIUS
In CAPUT XXVII.

1. P*Oenas ſumet de*] *Viſitabit ſuper*, ut C. XXVI, 21.

De magno piſce] על לויתן *hal livjathan*. LXX. Intt. ἐπὶ τὸν δράκοντα. *Aquila*, *Symmachus* & *Theodotion* ſervarunt vocem ipſam λευιαθάν. Sic & Vulgatus. Hîc pro magno quovis piſce ſumitur, apud Jobum pro Crocodilo. Sequentia verba oſtendunt, hîc eſſe nomen generis, quod in iis ad certam ſpeciem reſtringitur.

Qui Zygæna dicitur] נחש בריח *nabhaſch bariahh*, ſerpentem vectis. LXX. Intt. ὄφιν φεύγοντα, quod ברח *barahh* ſit *fugere*. Sed נחש *nabhaſch* hîc idem eſt, ac תנין, *thanin*, quod *draconem*, & *magnum piſcem* ſignificat, ut obſervavit *Sam. Bochartus* ex Hamoſi IX, 3. Hieroz. P. 2. Lib. V. c. 13. Idem docebit *piſcem vectis*, aptè dici eum, quem *Zygænam* vocant Græci, quod in extremo roſtro habeat ζυγὸν tranſverſum jugum, aut vectem. *Aquila* verterat ὄφιν μόχλον. *Symmachus* ὄφιν συγκλείοντα. Sed Ζύγαινα omnino ſignificari videtur. Obſcurius eſt quod quæritur de Rege, qui iis verbis αἰνιγματωδῶς deſcribitur; nam deſcribi Reges ſatis convenit inter Eruditos, & res ipſa oſtendit. Qui Cacodæmonem hîc deſignari volunt, eos non moror, quippe qui meram conjecturam, ſine ulla ratione probabili, ſequuntur. Re adcuratè expenſâ, his verbis Regem Babyloniurum ſignificari crediderim, ænigmaticâ *Zygænæ* adpellatione, piſce verò *tortuoſo* Regem Ægypti. Ratio prioris adpellationis hæc mihi occurrebat, vocari eum *Zygænam* ex diſpoſitione Euphratis & Tigridis, inter ſe, dum Babyloniorum agros ſecant; ſi enim Euphratis alveum ab occaſu in ortum ſpectes, quà fertur in Tigrin, eum poſſis habere inſtar corporis Zygænæ, Tigrin verò, ſeu præcipuum ejus alveum Naharmalchan, per angulos rectos ſecantem, inſtar jugi tranſverſi, quod eſt in extremo *Zygænæ* roſtro. At *Piſcis tortuoſus* dicitur Rex Ægypti, propter tortuoſum Nili ex Aethiopia per Ægyptum decurſum. Oculi conjiciantur in Tabulas Geographicas Babyloniæ & Ægypti réſque veriſimilior videbitur. Erant certè hi duo ſoli Reges, à Nabochodonoſoris ævo, Jodæis graves & formidoloſi. Babylonius Rex ultimus Nabonidus à Cyro imperio deturbatus eſt, Amoſis verò Ægypti Rex à Cambyſe Cyri F. ut habet *Herodotus* Lib. I, II. & III.

Deque alio magno piſce] ועל לויתן *vehal livjathan*. Addidimus *alio*, quod Latinè loquenti neceſſarium erat, ſatis enim liquet de alio ſermonem eſſe.

Qui tortuoſus vocatur] נחש עקלתון *nabhaſch hakallethon*. Jam antea diximus voce נחש ſignificari magnum piſcem. מעקל *mehukkal* eſt contortus Hab. I, 4. & עקלקלות *hakalkalloth*, viæ *tortuoſæ* Jud. V, 6. Pſ. CXXV, 5. *Aquila*, ὄφιν ἐσκολιωμένον. LXX. & *Symmachus* σκολιὸν, Vulgatus *tortuoſum*. Hîc ſignificari videtur aut piſcis ita vocatus, niſi nomen ſit datâ operâ fictum propter Nili inflexiones. *Diodorus* Bibl. Lib. I. p. 28. de Nilo: καμπὰς ποιεῖται μεγάλας, ποτὲ μὲν ἐπὶ τὴν ἀνατολὴν καὶ τὴν Ἀραβίαν, ἐπιστρέφων, ποτὲ δὲ ἐπὶ τὴν δύσιν καὶ τὴν Λιβύην ἐκκλίνων: *magnos anfractus facit nunc ad ortum & Arabiam ſe convertens, nunc ad occaſum & Libyam declinans*, Vide & ſequentia, ubi & ad meridiem redire dicitur. Sic etiam *Heſiodus* de Cephiſſo amne per Orchomenum fluente, apud *Strabonem* Lib. IX. p. 292. Ed. Gen. *Caſauboni*..

Καὶ διὰ δ' Ὀρχομενοῦ εἱλιγμένος εἶσι δράκων ὥς.

& per Orchomenum gyris contortus it, inſtar Draconis. Hinc certè ἔγχελυς dicta videtur *anguilla*, & fortè hîc ipſe piſcis ſignificatur, qui inter majores cenſeri poteſt, ob inuſitatam longitudinem, certè nonnullis in fluviis; ut in Gange, ubi erant *tricenos pedes* longæ, ut ait *Plinius*, Lib. IX. c. 3. nec fortè in Nilo minores inveniebantur.

Cetum, qui eſt in mari] את התנין אשר בים *eth hatthannin aſcher bajjam*. תנין quemvis piſcem majorem, licèt non ſit cetacei generis, ſignificat. Videtur autem non innui alius Rex, præter duos memoratos; multi enim metuendi erant, tunc temporis Judæis, præter eos; ſed uterque tam Babylonius, quàm Ægyptius, communi nomine ſignari. *Mare* autem dicitur quivis magnus populus, quales erant, qui Nabonido & Amaſi parebant. Vide C. XVII, 12. 13. Quod ſi mavis propriè magis intelligere *mare* de ingenti aquæ copia; Ægyptus inundabatur Nilo, ſic & Babylonia Euphrate, ut vidimus antea ad Capp. XIV, XVII. & XVIII.

2. *Erit vinea racemi rubri*] כרם חמר *cherem*

Digitized by Google

canite : 3. Ego Jehova cuſtodiam illam, ſingulis momentis, atque eam rigabo ; ne *quid* ei noceat, noctu & interdiu eam cuſtodiam. 4. Ira mihi *in eam* nulla *ampliùs eſt* ; utinam ſentem aut veprem *haberem* in bello ! Eum invaderem, ſimúlque incenderem. 5. Aut adprehenderet munimentum meum, & pacem faceret mecum, & mihi parêret. 6. Venient *dies*, *quibus* radices aget Jacobus, florebit & pullulabit Iſraël, implebitque ſuperficiem orbis proventu. 7. Numquis plagâ percutientis percuſſit eum? an

3. Ego, *omnium* Creator, illam perpetuò cuſtodiam, & rigabo, ubi opus erit. 4. Nulla ampliùs eſt mihi concepta in eam ira. Utinam, in bello, mihi occurrerent ſentes, aut vepres ! Ea arbuſta invaderem, & comburerem ; 5. aut ingreſſus munimentum meum, mecum pacem iniret, & mihi parêret. 6. Venient iterum dies, quibus Jacobi poſteritas radices aget, florebit, implebitque orbem ſuis poſteris. 7. Numquis eam impunè per-

rem hhemer, vineam ruboris. Voculam חמר vertimus *merum* Deut. XXXIII, 14. Hic verò *rubrum* ſubaudientes *racemum*, ex uſu Linguæ Arabicæ, in qua חמר *hhamara* eſt *rubuit* ; qualia vina Orientis generoſiora, unde paſſim *Homero* αἴθοψ οἶνος. Nec ſanè dixeris *vineam meri*, omnis enim vinea *merum* profert, ſed non vinum rubrum. Vide not. ad Gen. XLIX, 12. Qui vertunt *vinum, quod deferbuit*, rem vineæ non ſatis convenire non animadvertunt, aut eſſe putant epitheton otioſum ; omne enim vinum deferveſcit, vel intra paucas hebdomadas. Nomine autem *vineæ* intelligitur terra Judæa, cum ſuis incolis. Vide ſupra V, 1. & Ezek. XVII, 6, 7, 8.

De quo canite] ענו לה *hannou lah* reſpondete ei. Sed ענה tam inchoare cantum, quàm ſubſequi reſpondendo, ſignificat.

3. *Cuſtodiam illam*] *Cuſtodiens illam*, ſed futuro rem expreſſimus, quia hîc eſt non tantùm præſentis temporis, ſed & futuri ſignificatio.

Singulis momentis] לרגעים *lirgahim*, in momenta. Hæc omnia ita, in verſione LXX. Intt. obſcura ſunt & confuſa, ut neque quid velint, neque quid legerint ſatis adſequi poſſimus. Ideò jam olim *Hieronymus: multùm*, inquit, *Hebraïcum in hoc loco à LXX. Editione diſcordat*. Ipſe vertit לרגעים *lirgahim* repente, perperam. Eſt *ſingulis momentis*, ut Job. VII, 18.

Atque eam rigabo] אשקנה *aſchkennah* : O miſſa eſt copula ; neque enim hæc jungenda cum ſuperioribus, ſed ſeorſim intelligenda. Servatur enim per ſingula momenta vinea, ſed non ſingulis momentis rigatur. In calidis illis regionibus vites rigantur, ne exſiccentur ; aut plantantur in humidioribus locis. Vide Ezek. XVII, 6. & ſeqq. Abſurdè *Hieronymus : propinabo illi*, quid eſt enim *propinare vineæ* ?

Ne quid ei noceat] פן יפקד עליה *phen jiphkod haleha*, ne viſitet ſuper eam : quod verbum in malam, æquè ac in bonam partem ſumitur. Subauditur hic nominativus פוקד *phoked*, pro more Hebræorum, eóque ſignificatur quidquid poteſt nocere vineæ, ut *hoſtis*, *fur*, aut *noxa* quævis, vel à rebus inanimatis. *Hieronymus* eodem ſenſu : *ne fortè viſitetur contra eam*.

4. *Ira mihi in eam nulla ampliùs eſt*] Antea iratus fuerat Deus vineæ ſuæ, ſeu de Iſraëlitis improbis & contumacibus pœnas ſumſerat ; jam negat eam à ſe ampliùs malè habitum iri ; quod tamen conditionem complectitur, ſi modò fructus exſpectatos proferat.

Utinam ſentem, aut veprem &c.] *Quis dabit ſentem, veprem in bello, progrederer in eum, comburerem eum ſimul. Sentis & vepris* videntur dici Judæorum hoſtes, qui non minùs eis noxii fuerant, quàm ſentes & vepres vineæ nocere ſolent. Sententia loci videtur eſſe ; ſi quis hoſtis vineæ meæ nocere adgrederetur, eum brevi ; inſtar ſenticeti, cui ignis injicitur, abſumerem. Hæc ſunt deſcriptio favoris Dei, quo Judæos è captivitate reduces texit.

5. *Aut adprehenderet munimentum meum*] או יחזק במעזי *o jehhazek bemahuzzi* ; hoc eſt, ad me confugeret ; quaſi ad certum & tutum perfugium, mecúmque pacem coleret. Quod videtur ſignificare, hoſtes Judæorum non aliter evaſuros eſſe pœnas divinitus in eos immittendas, niſi ſe ſe adgregent, Deúmque verum cum iis colant.

6. *Venient dies, quibus radicem aget*] הבאים ישרש *habbaim jaſchreſch*, ſupplevimus ימים *jamim*, quod fortè excidit, certè ſubaudiendum eſt. LXX. Intt. οἱ ἐρχόμενοι τέκνα Ἰακὼβ, βλαστήσει. Vulgatus: *qui egrediuntur de radice Jacob*. Quibus Grammaticas regulas conculcarunt. ימים באים *jamim baïm*, dies venientes, genus eſt loquendi notiſſimum. Vide infrà C. XXXIX, 6. Jerem. VII, 32. & ſæpiùs. Adi, ſi opus eſt, Concordantias Buxtorfianas.

6. *Radices aget* &c.] Pergit in tranſlatione è vinea deſumta, ad ſignificanda Judæorum incrementa ; quæ iis non contigerunt, niſi poſt reditum è captivitate Babylonica, & quidem pluribus pòſt annis.

Implebit] *Implebunt*, quia agitur de multis. Pro בתנובה *bithnoubah* eſt tantùm תנובה in ſequentibus verbis, quibus incrementum Judæorum prædicitur tantum futurum ; ut orbem impleat. Quod reverà, poſt tempora captivitatis contigit, poſt quæ Judæam, Syriámque impleverunt Judæi, latéque per Imperia Seleucidarum, Lagidarúmque ſparſi ſunt, & poſteà etiam per Imperii Romani provincias ; quod paſſim *Philo* & *Joſephus*, imò & Novi Teſtamenti Libri nos docent ; ex quibus liquet permultos non in Aſia tantùm, ſed etiam in Græcia & Romæ fuiſſe Judæos.

7. *Numquis plagâ* &c.] Hæ duæ interrogationes vim habent negandi, perindéque valent, ac ſi dixiſſet Propheta Judæos à nemine eſſe ad internecionem deletos ; ac proinde fore, ut iterum, labentibus ſæculis, convaleſcerent. Verbo tenus habet Propheta : *an plagâ*

Digitized by Google

an occiſione occiſorum eſt occiſus? [8]. In menſura cùm dimiſeris eam gentem, *ô Deus*, contendes pro ea. Removit duro ſuo vento, die *quo flabat* Eurus. [9]. Idcirco hac re expiabitur iniquitas Jacobi, is erit omnis fructus, ut amoveat peccatum ſuum, dum ponet omnes lapides altaris *Dei nihili*, ut lapides calcis diſperſos, nec ſtabunt luci, nec templa Solis. [10]. Urbs munita *fiet* deſerta, erit habitatio miſſa ac derelicta, deſerti inſtar; illic paſcetur vitulus, ibi recubabit & ramos ejus abſumet. [11]. Cùm aruerint

percuſſit, aut prolem ejus occidit? 8. Poſtquàm eam, ô Deus, dimiſiſſe videberis, tamen pro ea contendet. 9. Ideò expiabitur, hac re, iniquitas Iſraëlitarum; hunc unum fructum fine colligent, quòd à pecato abſtinebunt, dum omnes lapides, quibus conſtant altaria fictitiorum Deorum, disjicient;

percutientis cùm percuſſit eum (nempe, percuſſor) *an ut occiſione occiſorum ejus occiſus eſt*; quæ internecionem ſignificant. LXX. Intt. habent: μὴ ὡς αὐτὸς ἐπάταξε, καὶ αὐτὸς οὕτως πληγήσεται, καὶ ὡς αὐτὸς ἀνεῖλεν οὕτως ἀναιρεθήσεται. Quibus quidem verbis eſt ſua ſententia, at non eadem, quæ Hebraïcis: *Hieronymus* etiam incommodiùs: *Numquid juxta plagam percutientis ſe percuſſit eum, aut ſicut occidit interfectos ejus, ſic occiſus eſt.*

8. *In menſura cùm dimiſeris eam*] בסאסאה בשלחה *bſaſſeab bſchallebba.* סאה *ſeab* quidem conſtat eſſe *ſatum*, menſuram aridorum, tertiam partem Ephæ, trigeſimam Chomeri. Verùm hæc Eſaïæ vox nuſquam alibi exſtat, ideò vix ſat certò poteſtas ejus indicari queat. LXX. Intt. μαχόμενος καὶ ὀνειδίζων αὐτοὺς, quæ mera ſunt ſomnia hominum, id, quod non intelligebant, pro arbitrio vertentium. Vulgatus: *in menſura contra menſuram. Aquila & Symmachus* ἐν σάτῳ σάτον. *Theodotion*, ἐν μέτρῳ μέτρον. Putarunt, nempe, eſſe repetitionem vocis סאה, *ſatum*, nec immeritò. Sed crediderim eam repeti, ut ſignificetur Deus, quem Propheta ſine dubio adloquitur, ut dicatur Deus modum adhibiturus in repetendis pœnis ab Judæïs, adeò ut *in ſato ſato* ſit perinde, ac certâ menſura, & quæ modum non excedat. Eſt enim in repetitione ejusdem vocis ἔμφασις quædam, de qua vide *Sal. Glaſſium* Ph. S. Lib. III. Tr. I. can. 16. בשלחה reſpicit ad reditum è captivitate Babylonica, è qua Deus ſingulari providentiâ Judæos, quaſi ſat graves pœnas paſſos, dimiſit. Adfixum fœmininum referretur ad vocem fœmininam, quæ *gentem*, aut *captivam turbam* ſignificet, quam Deus emiſſurus erat, cum LXX. annorum exſilii ſat graves pœnas dediſſet. Aut ארץ *terra*, quæ paſſim eſt pro *gente*, aut שביה *captivitas*, pro captivis, aut ſimile quid ſubauditur. Ideò *gentem* ſupplevimus.

O Deus] Supplevimus hanc vocem, ſæpe ſupplendam.

Contendes pro ea] תריבנה *thribennah*; hoc eſt, cauſam ejus ſuſcipies defendendam, ſeu eum tueberis. Sic ſumitur hoc verbum C. I. 17. Alioqui ſignificat *cum quopiam contendes*, cui ſignificatui hìc non erat locus. *Theodotion* κρινεῖ αὐτήν. Vulgatus, *judicabis eam*, meliùs.

Removit duro ſuo vento] הגה רוחו הקשה *hagah roucho bakkaſcha*, pro ברוחו *broubbo*. הגה hìc eſt *amovit*, quæ eſt verbi poteſtas 2. Sam. XX, 13. Proverb. XXV, 4, 5. LXX. Intt. abſurdè ὡς τὸ ἔθα μελετῶν, *Theodotion* ἐμελέτησεν, & Vulgatus: *meditatus eſt.*

Die, quo flabat Eurus] ביום קדים *jom kadim*, die Euri. Intelligitur *vehemens ventus*, qualis videtur fuiſſe Eurus in illis regionibus. Vide dicta à nobis, de hac voce, in Diſſert. *de Maris Idumæi trajectione* §. V. Hoc vult Propheta, Deum, cùm è Judæa abducti ſunt incolæ à Babyloniis, eos quaſi turbine ejeciſſe. Vide C. XXVIII, 2. & Pſ. XLVIII, 8. Jerem. XVIII, 17. Fortè utitur hac voce Propheta, quia Babylonii ab Oriente profecti expulſuri erant Judæos. Loquitur de re futura, quaſi præterita, more prophetico, quo de certo futuris, quaſi præteritis, loqui ſolent. Apoſtrophe ad Deum, ſecundâ perſonâ, exprimi debuit; ſed tertiam mox adhibet; pro more Hebræorum, verborum ſtructuram ſubitò mutantium, numeróſque, tempora & perſonas permiſcentium.

9. *Hac re expiabitur iniquitas*] בזאת יכפר עון *bzoth jechupphar havon*; hoc eſt, peccati ſui veniam impetrabunt Judæi, ſi omnem Idololatricum cultum à ſe amoveant.

Is erit omnis fructus, ut amoveat &c.] Hunc ſolum fructum capiet Deus beneficiorum ſuorum in Judæos collatorum, quòd ſe unum ſint culturi. Quod humano more dicitur, cùm reverâ Deus fructum, ſeu emolumentum nullum capiat, aut capere poſſit à creaturis; quæ ſolæ meliùs habent, cùm eum colunt, ut par eſt.

Pro *ut amoveat* eſt הסר *haſer*, amovere. *Aquila, Symmachus & Theodotion* περιαιρεθῆναι τὴν ἁμαρτίαν αὐτοῦ, quod idem eſt, ad ſenſum quod adtinet. Sic & Vulgatus. At LXX. Intt. ἡ εὐλογία αὐτοῦ, ὅταν ἀφέλωμαι τὴν ἁμαρτίαν αὐτοῦ. Senſum de ſuo, neglectâ Grammaticâ, comminiſcuntur, ut paſſim.

Dei nihili] Hoc ſupplevimus, cùm ſequentia clarè oſtendant, hic agi de altaribus Deorum nihili, τῶν אלילים *elilim.*

Ut lapides calcis] כאבני גר *cheabne gir.* גיר *gir* eſt *calx*, etiam apud Arabas. LXX. Intt. ὡς κονίαν λεπτήν. *Hieronymus* vertit *lapides cineris.* Sed lapides in calcem, non in cinerem rediguntur. *Lapides* autem *calcis* inepti planè ſunt ædificio, cùm in pulverem facilè redigantur; ac proinde vult Propheta, ita dirutum iri Deorum commenticiorum aras, ut collectis iterum earum lapidibus inſtaurari nequeant, cum lapides corrupti fuerint.

Diſperſos] מנפצות *mnupphatſoth.* LXX. Intt. κατακεκομμένους. *Aquila* προσερρηγμένους. *Symmachus* λελεπτυσμένους, *Theodotion* ἐκτετιναγμένους. Vulg. *adliſos*, ſed נפץ *naphats* eſt ſpargi, diſſipari, quod mollibus calcis fragmentis contingit.

Templa ſolis] החמנים *bhammanim*, de quibus vide ad Levit. XXVI, 30. *Aquila, Symmachus & Theodotion* τεμένη, Vulg. *delubra.* LXX. Intt. εἴδωλα.

10. *Urbs*

rint ejus rami, confringentur, & venientes mulieres eam incendent. Neque enim populus eſt prudens, propterea non miſerabitur ejus, qui eum fecit, nec qui eum formavit ei benefaciet. 12. Illo die, excutiet *vos* Jehova ab alveo fluvii *Euphratis* usque ad flumen Ægypti, & vos colligemini ſingillatim, ô Iſraëlitæ. 13. Illo tempore, clangetur tubâ magnâ, & venient, qui perierant in terra Aſſyria, expulſive fuerant in terram Ægyptiam, & adorabunt Jehovam Jeroſolymæ, in monte ſacro.

Vati-

cient; cùm non ampliùs ſtabunt luci, nec templa Solis. 10. Quæ niſi fiant, urbs parum munita habebitur, quamvis non careat præſidio; quaſi eſſet in ſolitudine & ſine præſidiariis militibus. Ibi paſcentur juvenci & foliis arborum alentur. 11. Rami arborum, cùm aruerint, facilè frangentur, & vel à mulieribus venientibus comburentur. Nam imprudens eſt populus, quamobrem Creatorem ejus non miſerebitur, qui eum fecit, à quo nulla beneficia exſpectare poterit. 12. Eo tempore, Creator patietur vos pelli à ripis Euphratis, uſque ad ripas Nili, dum adhuc coletur Jeroſolima in monte Sacro, quod & facere potuiſſent.

PARA-

10. *Urbs munita*] Hæc retulerim ad Babylonem, ita munitam, ut vi expugnari poſſe non crederetur; nec capta ſit à Cyro & Dario, eùm rebellaſſet, niſi ſtratagemate, ut notum eſt ex *Herodoto* Lib. I. & aliis; ut opus non ſit loca adſcribi. Cui noti non ſunt Babylonis muri?

Fiet deſerta] בדד *badad*, ſolitudo. Vide ad Cap. XIII.

Ramos ejus] סעיפיה *ſebipheah*. Significari videntur nemora, quæ umbræ captandæ cauſâ, intra Babylonem conſita erant; inter quæ horti penſiles, uſque adeò decantati, eminebant. Capræ quidem, potiùs quàm vituli, poterant adtondere ramos teneriores arborum, quæ frondibus libentiùs veſcuntur, quàm herbis, ut vituli. Sed videtur hoc dici, ut pleniùs deſcribatur Babylonis ſolitudo; quæ ſumma eſt, cùm vituli per nemora mœnibus clauſa liberè errant; & frondes tonſilium ſilvarum carpunt. Hìc LXX. Intt. ſomnia ſua, cùm hæc non intelligerent, lectoribus narrant, *Symmachus* vertit rectè κλάδους αὐτῆς, ut & LXX. C. XVII, 6. Vulgatus, *ſummitates ejus*, quod perinde eſt.

11. *Ejus rami*] קצירה *ketſirah*, meſſis ejus, ſed ſumitur etiam pro ramis arborum. Pſ. LXXX, 12. Job. XIV, 9. XXIX, 19. Sic dicuntur, quia interdum demiſſi ferro ab arbore decurtata reſecantur, quæ vis eſt radicis קצר *katſar*.

Confringentur] תשברנה *thiſſchabarnah*, quod non ſatis convenit cum קצירים *ketſirim*, quod eſt maſculini generis, poſtularétque ישברו *jiſchaberou*. *Symmachus* συντριβήσονται & Vulg. *conterentur*.

Venientes mulieres] *Grotius* Medos populum imbellem interpretatur, qui Babylonem invaſerint, ante tempora Nabuchodonoſoris. Sed hiſtoriis deſtituimur, quibus hoc confirmari queat. Malim hæc ad remotiora tempora referre, quibus demum Babylon in ſolitudinem mutata eſt.

Populus eſt prudens] עם בינות *ham binoth*, populus prudentiarum. Hìc *prudentia* virtus eſt moralis, quâ vitia & delicta vitantur; nam imprudentia mera, quæ ab ignorantia ſola oritur, non eſt vitium, quod ſit tantis pœnis dignum. Ac ſanè Babyloniis ſuperbia, ferocitas, injuſtitia ac crudelitas exprobrantur Cap. XIV.

12. *Illo die*] Hoc eſt, tempore, non tamen quo Babylon in deſertum converſa eſſet, ſeriùs enim multò hoc contigit, ſed quod procul adhuc remotum erat, nam à morte Hezekiæ, quo regnante potiſſima vaticinia protulit Eſaïas, ad Cyri regnum Babylonicum, cujus primo anno liberati ſunt Judæi, effluxit plusquàm ſeſqui-ſeculum. Sæpe voces hæ ההוא ביום, *die illa*, non definitum tempus, ſed futurum tantùm ſignificant.

Excutiet] יחבט *jakhbot*; Eſt חבט *khabat* excutere fructus ex arbore aut ſemen è planta bacillo. Vide Deut. XXIV, 20. & hìc XXVIII, 27. Perperam LXX. Intt. συμφράξει, reliqui Græci, ῥαβδιεῖ rectiùs, quamquam meliùs fuerat ἐκτινάξει. Vulgatus *percutiet*; incommodè, cùm agatur de reditu Judæorum; qui quaſi fructus arboris, aut ſemen maturum plantæ deſcribuntur, eo tempore, quo exactis LXX. captivitatis annis, revocandi erant in patriam, ut fructus & ſemina matura in horrea feruntur.

Ab alveo fluvii] משבלת הנהר *miſſchibboleth hannahar*. Fluvius κατ' ἐξοχὴν vocatur, pro more ſolito, Euphrates; ad cujus Babylonicos alveos, aliaque loca vicina abducti ſunt Judæi. LXX. Intt. ἀπὸ τῆς διώρυγος τοῦ ποταμοῦ Vulg. *à foſſa fluminis*, quales aliquot erant manufactæ in Babylonia. *Symmachus* ἀπὸ ῥείθρου. Sumitur eadem vox pro fluento. Pſ. LXIX, 9, 16.

Uſque ad flumen Ægypti] נחל מצרים *nahhal mitsrajim* LXX. Intt. ἕως Ῥινοκορούρων, perperam, ut res ipſa oſtendit; prædicit enim Propheta, revocatum iri in patriam Judæos omnes, qui ſparſi erant per terras Babyloniæ & Ægypto interpoſitas, non excluſis tamen Ægypto & Babyloniâ, in quibus maximus erat eorum numerus. Itaque fluvius Ægypti eſt Nilus ipſe, ad cujus ripas multi habitabant Judæi, & quidem in Nomis Ægypti propioribus; ut è poſtremis Jeremiæ Capp. liquet. Ideò reliqui Intt. Græci ἕως χειμάῤῥου Αἰγύπτου, quo nomine ſolus Nilus poteſt vocari. Vide not. ad Joſ. XIII, 3.

Singillatim] לאחד אחד *leabbad abhad*, ad unum; hoc eſt, ſingillatim, Gallicè *un à un*; nam præter eos, qui cum Zorobabele & Heſdra redierunt facto agmine & publico conſilio, alii ſeorſim venerunt in Judæam è Babylonia, Hammonitide, Moabitide, Arabia & Ægypto.

13. *Clangetur tubâ magnâ*] Hoc eſt, quaſi tubâ ingenti vocati Iſraëlitæ concurrent in patriam. Tubæ illius magnæ primus clangor fuit edictum Cyri, alter edictum Darii; de quibus vide Heſdram.

Qui perierant] Qui à cœtu Iſraëlis, cultúque veri Dei defeciſſe videbantur, ſedéſque in perpetuum collocaſſe, apud Aſſyrios, vel apud Ægyptios. Vide Cap. XXVI, 19.

COM-

Vaticinia in Regna Iſraëlis & Judææ.

CAPUT. XXVIII.

1. VAE coronæ ſuperbæ, ebrioſorum Ephraïmitarum. Flos ornamentum eorum gloriæ decidit, qui *erat* impoſitus capiti vallis pinguium, vino vacillantium. 2. Mox *erit* Domini turbo exſcidii validus & vehemens, ſicut nimbus grandinis, ut nimbus magnæ aquæ & exundantis, eam manu in terra ponet. 3. Pedibus calcabitur corona ſuperba temulentorum Ephraïmi; 4. deciduus erit flos & ornamentum ejus gloriæ, qui *erat* impoſitus capiti vallis pinguium, inſtar ficûs præcocis ante æſtatem, quem ubi videt quiſpiam, dum adhuc eſt in manu ejus, deglutit. 5. Die illo Jehova, *Deus*

P A R A P H R A S I S.

1. VAE coronis ſtolidis Ephraïmitarum ebrioſorum! Jam ornamentum, quo ſe ſejactabant, ex eorum capitibus ebrietate nutantibus decidit. 2. Mox erit vehemens & exitialis turbo, in eos homines à Deo demiſſus, inſtar grandinis, aut copioſiſſimæ pluviæ, quo eæ coronæ in terram conjicientur. 3. Tum verò pedibus calcabitur ſuperba corona temulentorum Ephraïmitarum. 4. Flos & ornamentum ſuperbum eorum gloriæ decidit, quod impoſitum erat capitibus hominum locupletum, inſtar præcocis ficûs, quæ ante æſtatem cedit, & quam quivis ſtatim comedit ac vidit. 5. Eo tempore, Creator, idémque Deus exercituum, erit coronæ decoræ inſtar, aut

COMMENTARIUS
In CAPUT XXVIII.

1. VÆ *coronæ ſuperbæ*] הוי עטרת גאות *hoi batereth geouth*. Particulum הוי *va* ſequitur interdum ל nota Dativi, ſed & interdum omittitur, ut docebit *Chr. Noldius*. In hujuſmodi tamen oratione ſemper eſt ſubaudienda. *Corona* autem *ſuperbiæ* videtur ſignificare ornamenta, quibus Ephraïmitæ ſuperbiebant, ſive in conviviis, in quibus coronis utebantur, ut obſervat *Grotius*, ſive alia. Vide Job. XIX, 19. Jerem. XIII, 18.

Flos ornamentum eorum gloriæ decidit] וציץ נבל צבי תפארתו *vetſits nobel tſebi thiphrartho*, & flos cadens ornamentum gloriæ ejus. Quidquid eum ornabat, & quo gloriabatur, peribit.

Capiti vallis pinguium] על ראש גיא שמנים *bal roſch ge ſchmanim*; hoc eſt, ut videtur, primoribus vallis divitum; quibus verbis deſcribuntur homines divites, qui incolebant valles Tribûs Ephraïmiticæ; quæ valles frequentes fuerunt, in montanis Ephraïmi, nulli enim montes ſine vallibus.

Vino vacillantium] הלומי יין *baloume jajin*, vacillantium vini. LXX. Intt. μεθύοντες ἄνευ οἴνου, reſpicientes ad Eſ. XXIX, 9. *Aquila* κατεληλασμένοι οἴνῳ, ubi legendum videtur κατεληλαμένοι, aut κατηλαμένοι, Attico more, à κατελαύνομαι, *dejicior*, niſi quis malit κεκλασμένοι fracti; nam verbum הלם eſt *malleo tundere*, & *frangere*. Vide Prophetam C. XVI, 7. & XLI, 7. Hic verò *vacillantes* vertimus, quæ eſt poteſtas Hebraïſmi *tuſi*, vel *fracti* vino, qui Latinè verbo tenus exprimi non potuit. Hoc voluit *Symmachus*, qui habebat πεπλανημένοι ὑπὸ οἴνου, & fortè *Theodotion*, qui verterat κατασεσεισμένοι οἴνῳ.

2. *Mox erit*] הנה *binneh*, quod in Prophetis eſt frequentiſſimè adverbium temporis, eadem poteſtate, ac *mox*.

Turbo exſcidii] Ordo eſt nonnihil inverſus in Hebraïcis, hoc modo: *ecce validus & vehemens Domini, ut imber grandinis, turbo exſcidii, ut imber aquarum.* Reſpicit Propheta ad exſcidium, quod à Salmaneſero mox imminebat decem Tribubus, & quod ſub imagine procellæ deſcribitur. Vide ad C. XXVII, 8.

Eum manu in terra ponet] הניח לארץ ביד *binniabb learets bejad*, faciet quieſcere ad terram manu; hoc eſt, vi in terram dejiciet, ita ut tolli nequeat. Referenda hæc ad *florem ornamentum capitis*, qui quaſi procellâ dejectus deſcribitur; quibus verbis extremæ Iſraëlitarum clades pinguntur, qui avecti, quaſi turbine, in Aſſyriam, numquam inde redierunt, certè publico conſilio; nam non dubitandum, quin aliquammulti redierint, poſt edictum Cyri, ſed non magno numero ſimul.

3. *Calcabitur*] *Calcabuntur* תרמסנה *theramasnah*, quia plurium ornamenta nomine ſingulari ſignificantur.

4. *Inſtar ficûs præcocis*] כבכורה *chebiccbourah* LXX. Intt. πρόδρομος σύκου, ficus, quæ primæ maturæ ſunt, de quibus vide not. ad Marc. XI, 13. in addit. Hammondianis. *Aquila* Etymologiæ interdum interpres πρωϊογόνημα, & *Theodotion* ὥσπερ πρώϊμος, Hieronymus, *temporaneum*, incommodè. Qui dudum ficus recentes non comederat, ſi in præcoces inciderat, libenter decerptas comedebat & deglutiebat; ideóque clades ſubita decem Tribuum, & abductio in captivitatem per Salmaneſerum ei rei confertur.

5. *Fiet corona decora* &c.] Hoc eſt, ornamento erit iis, à quibus conſtanter coletur; vel ſapientes & beati prædicabuntur, qui Deum tam veracem, támque potentem colent. Eodem loquendi genere mulier ſedula dicitur eſſe *corona viro ſuo* Prov. XII, 4. filiique parentibus, & parentes filiis eodem Libro XVII, 6.

Cicla

Digitized by Google

Deus exercituum, fiet corona decora, & cidaris ornamenti reliquiis populi tui, 6. & ſpiritus judicii ſedenti juris *dicundi* causâ, & robur iis, qui prælium à porta avertunt. 7. Illi etiam præ vino vacillarant, & præ ſicera titubarant, Sacerdos & Propheta nutarant, præ ſicera, abſorpti erant præ vino, erraverant præ ſicera, titubarant in viſo, impegerant in jure dicundo. 8. Nam omnes menſæ repletæ ſunt vomitu & ſordibus, ut nullus *mundus ſuperfuerit* locus. 9. Quem doceret *Sacerdos aut Propheta* ſcientiam? quam

aut cidaris, quæ ornatûs causâ à Regibus geritur, populo reliquo ſuo, 6. & ſpiritus, à quo adſlentur judices, ut juſta ſint eorum judicia. Idem erit, qui adhibit judices, de civibus ſententiam laturos, & fortitudine donabit eos, qui exercitibus imperabunt, ut hoſtes procul ab urbibus caſtra ponant. 7. Illi etiam ebrii cum eſſent, aut vino, aut ſicerâ, titubaverant; ne exceptis quidem Sacerdotibus & Prophetis, in jure dicundo. 8. Omnes menſæ refertæ ſunt vomitu & ſordibus, adeò ut nullus ſupereſſet locus purus. 9. Quem docerent Prophetæ & Sacerdotes diſciplinas ſacras? quem inſtituerent in ſcientia quapiam? An eum, qui non multò antea à lacte depulſus

Cidaris ornamenti] לצפירת תפארה *litsphirath thipharah.* LXX. Intt. ὁ πλακεὶς τῆς δόξης, quod quid ſit neſcio. *Hieronymus: ſertum exaltationis. Chaldæus:* לכתר דתשבחא *in coronam laudis.* Idem, nempe, ac antecedens עטרת *corona*, putarunt, ita ut ſit hìc Synonymorum conjunctio, Hebræis frequens. Ideò *cidarim* vertimus. Opponuntur hæc *coronæ ſuperbæ* Ephraïmitarum, innuitque Propheta, Deum fore ornamento Judæis; propter quod meritò laudarentur, non ut divitias Ephraïmitis, quæ caducum & laude indignum ornatum iis præbebant.

Reliquiis populi ſui] Eos, qui Hezekiæ parebant, ſeu Tribus Iudæ & Benjaminis ſignificari puto; quæ cum decem Tribubus collatæ erant tantùm reliquiæ Iſraelitici populi. Reverâ hæ diutiùs aliis ſtetere, viderúntque imperium ab Aſſyriis ad Babylonios tranſlatum, ante captivitatem.

6. *Et ſpiritus judicii* &c.] Hoc eſt, faciet, ut Judices Jeroſolimitani, aliorúmque oppidorum Judææ è legibus Moſaïcis jus populo dicant. Notum eſt voce רוח *rouahh* frequenter pro affectione animi ſumi, ideúque, cùm Deus *ſpiritus judicii* dicitur, perinde eſt, ac auctor juris è legibus dicundi.

Juris dicundi causâ] *Ad judicium*, על משפט *hal miſchphat.*

Robur iis] Aut *fortitudo* לגבורה *ligbourah*, hoc eſt, cauſa fortitudinis eorum, qui à mœnibus ſuis hoſtes amovebunt.

Prælium à porta avertunt] משיבי מלחמה שערה *mſchibe milhhamah ſchaherah.* Propriè verti deberet *ad portam*, ſed res ipſa oſtendit, perinde hìc eſſe, ac משער *miſſchahar* ἀπὸ πύλης, ut habebat *Theodotion*, non quòd ה, quod motum ad locum, ſignificat, ſit idem ac מן *à*; ſed quia ſententia eſt, *prælium ad portam* commiſſum illinc *avertent*, ἀποστρέψουσι, ut idem verterat. Minùs commodè *Hieronymus: revertentibus de bello ad portam.* Deteriùs LXX. Intt. κωλύονται ἀνελεῖν.

7. *Illi etiam*] Judæi quoque, inſtar Ephraïmitarum, vixerant; ſed Deus eos ad ſaniorem mentem revocarat, aut revocaturus erat.

Præ vino vacillarant] ביין שגו *bajjajin ſchagoa*, in vino errarant; hoc eſt, ebrii titubantibus cruribus, huc illuc ferebantur. Ita & in ſequentibus verbis תעו *thahou* ſumitur.

Abſorpti erant præ vino] נבלעו מן היין *niblehou min hajjajin.* Sic dicimus Gallicè: *noyer ſa raiſon dans le vin*; ut, qui abſorpſerunt vinum, nimiâ copiâ, eo abſorpti videantur.

præſtabat.

Titubarant in viſo] Falſa viſa ebrii protulerant. Spiritus enim propheticus non ſemper prophetas vitiorum & delictorum immunes

8. *Et ſordibus, ut nullus* &c.] צואה בלי מקום *tſoah bli makom*, ejectione ſine loco, ὥστε μὴ ὑπάρχειν τόπον, ut habebant *Aquila*, *Symmachus* & *Theodotion*, qui potuiſſent etiam ſupplere καθαρόν. Vulgatus: *ut non eſſet ultra locus*; nempe, mundus. *Hieronymus* in hunc locum: *Miror autem, quid voluerit Theodotion, ut pro verbo Hebraïco, quod dicitur,* CISOA, *pro quo Aquila interpretatus eſt* vomitum ſordium, *& Symmachus tantùm* vomitum; *ille diceret* ἔμετον δυσαλίας, *id eſt*, vomitum dyſaliæ, *quod verbum, ubi apud Græcos lectum ſit, invenire non potui; niſi fortè novæ rei novum finxerit nomen; ſiquidem, & apud Hebræos, compoſitum eſt, quia* vomitus *dicitur* CI *&* SOA *ſordidus. Quidquid igitur nauſeam facit & vomitum* δυσαλία *vocari poteſt. Sed* קיא צואה ſunt duo verba, quorum prius eſt *vomitus*, poſterius *ejectio*, quæ *excrementum* dicitur; à יצא *jatſa*, exivit. Fortè *Symmachus*, qui κυριολογίας ſtudioſus erat, ſcripſerat δυσπεψίας, nam vomitus oritur ex eo, quod ſtomachus admiſſa concoquere nequit. Hìc LXX. Intt. nihil habent, quod ad rem faciat.

9. *Sacerdos, aut Propheta*] Hæc ſupplevimus, quia participium יורה *joreh*, docens, nomen ſubſtantivum poſtulat, ad quod referatur; nec aliorum erat plebem inſtituere, niſi Sacerdotis, aut Prophetæ.

Inſtitueret doctrina] יבין שמועה *jabin ſchmouhah*, faciet intelligere auditionem. Hìc *auditio* eſt pro re auditu digna, ut Græcè ἀκρόαμα. LXX. Intt. habent: Τίνι ἀνηγγείλαμεν κακά; καὶ τίνι ἀνηγγείλαμεν ἀγγελίαν; Pro דעה *dehah ſcientiam*, legerunt רעה *rehah*, malum, ut rectè obſervavit *Hieronymus*: *Quod autem*, inquit, *verbum Hebraïcum* DEA, *quod omnes verterunt* ſcientiam, *ſoli Septuaginta* mala *interpretati ſunt, error perſpicuus eſt. Prima enim littera* DALETH, *vel* RES *parvo apice diſtinguuntur. Si ergo legatur* DEA, ſcientiam, *ſi* REA malitiam *non à malo, quod contrarium bono eſt, ſed ab anguſtia.*

Depulſos &c.] Hæ interrogationes ſunt negationum loco. Significat Propheta, eos fuiſſe à Sacerdotibus & Prophetis inſtituendos,

qui

quam inſtitueret doctrinâ? depulſos à lacte, avulſos ab uberibus? [10]. Præceptum enim præcepto, præceptum præcepto, regula regulæ, regula regulæ *additur*; parum hîc, *&* parum illic; [11]. nam labiis blæſis & linguâ aliâ adloqui ſolent hunc populum. [12]. Cui dixit *Deus*: hæc requies, requiem præſtate laſſo; hæc eſt tranquillitas; at nolue-

pulſus erat? 10. Præcepta enim & regula omnium diſciplinarum ſæpius repeti atque exponi debent à Magiſtris, & paullatim memoriæ mandari à Diſcipulis. Quod fieri eo tempore, quo admodum rudes erant Judæi, potiſſimùm fuit neceſſarium; 11. nam, veluti blandientes, & balbutientes hunc populum Prophetæ adloquebantur. 12. Per eoſdem dixit, etiam Deus; hoc modo requietem à me impetrabitis, ſi laſſis hominibus, quibus laborem impoſuiſtis, requietem etiam concedatis. Hoc modo vobis tranquillitatem impetrabitis,

qui inſtitutionis capaces eſſent, rationéſque ejus intelligerent; non eos, qui omnino rudes erant, ac proinde non eſſe jubendos tantùm facere quidpiam, aut omittere, nulla additâ ratione; ſed ita docendos, ut ſine monitore perpetuo, officiis ſuis probè defungi poſſent.

10. *Præceptum præcepto*, &c.] כי צו לצו *chi tſav latſav*, LXX. Intt. θλίψιν ἐπὶ θλίψιν, *Hieronymus*: *manda, remanda*. Poteſt quidem צו *tſav* eſſe Imperativus, ſed τὸ ל ſecundo præfixum oſtendit reverà eſſe nomen, cui ſoli aut Gerundio, aut potiùs Infinitivo, Gerundii vice fungenti, præfigitur ל. Itaque צו à צוה eſt *præceptum*, ut קו à קוה eſt *linea* aut *regula*. Sententia eſt, rationem docendi plebem, quà utebantur eo ævo Sacerdotes & Prophetæ Jeroſolimæ, fuiſſe tantum παραινετικὴν, & totam minutis præceptis conſtitiſſe, regulisque; nec ulteriùs homines, rationis compotes, ad cognitionem officiorum admiſiſſe, quaſi ea eſſent arcana, quæ ad ſolos doctores pertinerent; à quibus ſatis erat, plebem præcepta, pro re nata, accipere, mox ad eos redituram, ſi quid addubitarent. Quod ſolet fieri pueris, qui totam ſeriem præceptorum, obſervationúmque, pro hominibus, temporibus, rebus & locis, memoriæ inſigere nondum poſſunt, ſed manuductione quadam perpetuâ indigent. Sic faciebant Legis Doctores, Sacerdotes & Prophetæ, temporibus Eſaïæ, qui innumerabilia jam tum præcepta de cærimoniis legis, ſenſim ac minutatim proponebant, prout res poſtulabat, obſervanda. Qua in re Majores ſuos probè imitati ſunt Doctores Thalmudici, qui ſubtilibus rerum mediarum diſtinctionibus, in immenſum auxerunt præceptorum ritualium numerum, rémque inani ſubtilitate intricarunt.

Præceptum præcepto] Illa repetitio graphicè deſcribit ſedulitatem, quam ejuſmodi Magiſtri præ ſe ferebant; non ut prodeſſent diſcipulis, ſed ut operam ſuam iis venditarent, doctioréſque & adcuratiores viderentur.

Regula regulæ] קו לקו *kav lkav*. Eſt propriè קו *amuſſis*, vel *linea*, quà finitur terrarum tractus, atque ab alio ſecernitur, aut quâ quidpiam ad amuſſim exigitur; unde petitâ tranſlatione, ſignificantur eâ ipſâ voce regulæ, ſeu leges Magiſtrorum de rebus licitis & illicitis, ac mediis; quibus docebant, quatenus in re quadam progredi liceret, ſine delicto. Quibus definitionibus plenæ etiamnum ſunt Thalmudicæ tabulæ, LXX. Intt. προσδέχου ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι, quia קוה in Pihel *exſpectare* ſignificat. Vulgatus: *exſpecta rem, exſpecta*.

Parum hic & parum illic] זעיר שם זעיר שם *zebir ſcham, zebir ſcham*. In minutiis ritualibus, è Doctorum ſententia, aliquâ re hic, aliâ illic delinqui poterat; quod debebat certis piaculis expiari, ne graviora paullatim fierent peccata.

11. *Labiis blæſis & linguâ aliâ*] בלעגי שפה *blabage ſchapah*. LXX. Intt. διὰ φαυλισμὸν χειλέων, quod vertit *Hieronymus*: *propter irriſionem labiorum*, unde liquet ita eum legiſſe in ſuis Codicibus, ut nos in noſtris. Attamen ſuſpicari quis poſſet, ſcripſiſſe Græcos Interpretes, non φαυλισμὸν ſed τραυλισμὸν, quæ eſt Hebrææ vocis, hoc in loco, propria ſignificatio, ex Syriacæ Linguæ uſu; quia hic ſermo eſt de reſponſis Magiſtrorum, qui erga plebem Judæam ſe gerebant, quaſi erga infantes, quibuſcum balbutiunt nutrices; hoc eſt, qui minutis præceptis regulisque, & iis ſingillatim propoſitis, eos paſcebant; quod irridet Propheta vers. 10. *præceptum præcepto* &c.

Linguâ aliâ] בלשון אחרת *blaſchon abhereth*, hoc eſt, quaſi aliâ linguâ uterentur. Sermo enim nutricum refertus eſt fictis & ὑποκοριστικοῖς voculis, quæ non ſunt linguæ communis. Sic & hi Religionis & morum ψευδοδιδάσκαλοι præceptiunculis irretiebant miſeram plebem. Quas & fortè inuſitato ſtylo exprimebant, quod poſtea etiam fecerunt doctores Thalmudici, ut ex eorum reſponſis, opere Thalmudico comprehenſis, ſatis liquet.

12. *Cui dixit Deus*] Supplevimus vocem *Deus*, & rem expreſſimus ſingulari numero, cùm habeat Propheta *quibus dixit*. At Latinè loquenti, quia præceſſerat *populus*, ſingulari potiùs utendum fuit.

Hæc requies] זאת המנוחה *zoth hammenoubbah*. LXX. Intt. τοῦτο τὸ ἀνάπαυμα. Vulgatus: *hæc eſt requies mea*. Sed Deus non loquitur de ſua ipſius quiete, ſed eorum, qui feſſum refocillant. Sententia eſſe videtur, tranquillitatem, ſeu quietem animi, ſibi comparaturos Judæos, non anxiâ minutorum præceptorum, quorum alia aliis ſuperadduntur, obſervatione, vel ſubtilium regularum ope, ſed benignitate erga egenos.

Requiem præſtate laſſo] הניחו לעיף *hanibbou lebajeph*, facite quieſcere feſſum; hoc eſt, hominem itinere, aut labore feſſum cibo vel quiete refocillate, liberales erga eum vos præſtantes. LXX. Intt. τῷ πεινῶντι omiſſo verbo. Vulgatus rectiùs: *reficite laſſum*.

Hæc eſt tranquillitas] וזאת המרגעה *vezoth hammargebah*. LXX. Intt. τοῦτο τὸ σύντριμμα, ſine ſenſu, & præter ſignificationem vocis. *Aquila* meliùs: καὶ αὕτη ἡ ἀνάψυξις, quem ſequuus *Hieronymus*, qui habet: *& hoc eſt meum refri-*

noluerunt audire. [12] Fuit illis verbum Jehovæ præceptum ad præceptum, præceptum ad præceptum, regula ad regulam, regula ad regulam *accedens*; pauxillum hîc, & pauxillum illic; ut incedant, cadántque retrorſum, frangantur, illaqueentur & capiantur.
[14]. Itaque audite verbum Jehovæ, homines irriſores, qui huic populo dominamini, qui eſt Jeroſolimæ. [15]. Dixiſtis enim: pepigimus fœdus cum morte, & cum ſepulcro

trabitis, ſed eom audire noluerunt. 13. Quamobrem Creator iis multa præcepta impoſuit, & multas regulas præſcripſit, ut, dum iis obſervandis occupati ſunt, nec tamen adcuratè ſatis obſervant regularum minutias, cadant retrorſum, atque illaqueentur & capiantur.
14. Audite verbum Creatoris, vos irriſores, qui hunc populum regitis Jeroſolimitanum. 15. Dixiſtis enim, vos fœdus pepigiſſe cum Morte & cum Sepulcro; ita ut, cum peſtilentia oriretur, &

refrigerium. *Symmachus:* καὶ αὕτη ἡ ἠρεμία, & *Theodotion:* καὶ ὅτι ὁ ἀγνός, quarum verſionum rationem alii quærant. Conſtat verbum רגע *ragah*, quod in conjugatione *Kal* eſt *movere*, in *Niphal* & in *Hiphil* eſſe *quieſcere*; quam mutationem ſignificationis, in aliis etiam verbis, obſervarunt Grammatici. Ex hoc ſignificatu ſunt רגעים *rgehim*, quieti Pſ. XXXV, 20. מרגוע *margoah*, quies, & quidem animi, Jerem. VI, 16. & hic המרגעה *hammargeah*, tranquillitas. Sententia eſt: ita demum tranquillo animo eſſe poteritis, ſi ipſi, occaſione datâ, fatigatis quietem præſtiteritis, quâ refocillentur. Vera, ſcilicet, animi tranquillitas rectâ conſcientiâ nititur, quæ non naſcitur ex obſervatione minutorum rituum, ſed è rectè factis; quale eſt, quietem concedere homini labore defatigato, nec plus ab eo extorquere, quàm vires ejus pati poſſunt, quod eſt hominis æqui, cùm erga mercenarios, tum etiam ſervos.

13. *Fuit illis verbum Jehovæ*] Hoc eſt, putarunt, Deum à ſe aliud nihil exigere, niſi minutarum cærimoniarum anxiam obſervationem; quâ ſi defuncti eſſent, ſe verbo Dei abundè ſatisfeciſſe, Judæi exiſtimabant. Eam graviſſimam hallucinationem acriter caſtigat Propheta Cap. I, 11. & ſeqq. LXVI, 2. & ſeqq.. Quod & Chriſtus ipſe facere neceſſe habuit, erga eos, qui Religionem in ritibus, quibus homines meliores non fiebant, ſitam eſſe putabant.

Præceptum ad præceptum &c.] LXX. Int. ut antea θλῖψιν ἐπὶ θλῖψιν, ἐλπὶς ἐπ' ἐλπίδι. *Symmachus:* ἐντολὴ εἰς ἐντολὴν, quaſi legiſſet לא צו *lo ſav*. Theodotion: δυναλία εἰς δυναλίαν, ἐμετὸς εἰς ἐμετόν, quaſi קו eſſet à קוא *vomere*, & צו idem ac צואה, quod antea ab eo verſum δυναλία, qui ſenſus non conſentit cum ſententia verſûs 10. quam expoſuimus.

Ut incedant &c.] למען ילכו *lmahan jelechou*, Hîc particula *ut* ἐπεξηγητικῶς, ut loquuntur, intelligenda; neque enim Judæi ita ſe gerebant, ut dixit Propheta, eum in finem, ut malè ſibi omnia cederent; ſed ex eorum malè factis hæc ſequebantur.

Cadántque retrorſum] His verbis ſignificantur calamitates, quas paſſuri erant Judæi, rituum quidem obſervantes, ſed veræ virtutis, in bonis moribus ſitæ, ſpretores. Quales utinam non eſſent plerique eorum, qui ſe Chriſtianos vocitant!

14. *Homines irriſores*] אנשי לצון *anſche latſon*, homines irriſionis, non τεθλιμμένοι, ut habent LXX. ſed χλευασταὶ, *illuſores*, quemadmodum verterant *Symmachus*, *Theodotion* & *Hieronymus*. Apud Scripturam לצים *letſim* quod idem eſt, dicuntur homines prorſus impii, qui larvam tantùm Religionis præferebant; ſed apud animum ſuum veræ virtutis cultores, imo & ipſum Deum ridebant. Vide ad Pſ. I, 1.

Dominamini] Quòd, nimirum, ejuſmodi homines Jeroſolimæ magiſtratus gererent, vel gratiâ atque auctoritate multùm apud plebem valerent. Tales erant & tempore Chriſti proceres Jeroſolimitani, Sacerdotes, Legis interpretes, ac Phariſæi.

Pepigimus fœdus cum morte &c.] Non ſunt hæc ita capienda, quaſi ejuſmodi ſermones palam haberent; ſed ita, ut intelligamus eos ſperaſſe, quidquid minitarentur Prophetæ, ſe fore immunes calamitatum, quas prædicebant. *Fœdus facere cum ſepulcro* metaphorica eſt loquutio, quâ is, de quo adhibetur, negatur in periculo mortis verſari, quaſi ei eſſet cum ea fœdus. Ejuſmodi loquendi genus eſt & apud *Lucanum* Lib. IX, 898. ubi de Pſyllis, quos perperam putabant Veteres morſus ſerpentium non timere, eò quòd ſugendo eos morſus curarent:

Profuit in mediis ſedem poſuiſſe venenis,
PAX illis CUM MORTE data eſt.

Unde hunc locum Eſaïæ illuſtravit doctiſſimus Criticus *J. Fred. Gronovius* Obſ. Lib. IV. c. 5.

Pactum fecimus] Vide ad vers. 18.

15. *Flagellum inundantis*] שוט שוטף *ſchot ſchoteph.* LXX. Intt. καταιγὶς φερομένη, & *Theodotion:* κατακλυσμὸς φερόμενος, qui ſenſum potiùs, quàm verba ſpectarunt. *Aquila* & *Symmachus:* μάστιξ κλύζουσα, & Vulgatus: *flagellum inundans*. Malumus *inundantis*, cùm *flagellum inundans* durior ſit metaphora, nec quidquam vetet ita verti. Notum eſt שוט eſſe *flagellum*, hoc eſt, gravem caſtigationem, vel pœnam. Vide Reg. XII, 11. Volunt ergo, ſe nihil mali paſſuros ab exercitu Aſſyriorum, aut Babyloniurum, ſi totam Judæam inundaret.

Quia fecimus mendacium &c.] Satis patet, talia non eſſe jactata apertè à Jeroſolimitanis proceribus, aut ejus tempo is Phariſæis. Vult Propheta, confiſus eſſe homines fraudibus & mendaciis ſuis, fucum facturos ſe Aſſyriis aut Babyloniis, ut crederent, ſe illis faviſſe, aut certè facturos eſſe, adeóque veniam ab iis impetrarent. Ita ſe geſſere poſtremi Judæorum Reges erga Babylonios, gravéſque

pœnas

cro pactum fecimus: quando flagellum inundantis tranſibit, non veniet ad nos; quia fecimus mendacium perfugium noſtrum, atque in falſitate latemus. [16]. Propterea, ait Dominus Creator, en ego is ſum, qui fundamentum ponam in Sione lapideum, lapidem probatum, angularem *&* pretioſum fundamenti firmi; *cui* credens, non adficietur pudore. [17]. Ponam judicium ad amuſſim, & juſtitiam ad perpendiculum, grando everret perfugium mendacii, atque aquæ latebras *falſitatis* inundabunt. [18]. Delebitur fœdus veſtrum cum morte, nec pactum veſtrum cum ſepulcro ratum erit. Flagello

& dum vicinos vaſtaret, nequaquam vos adtingeret, nec quidquam ei ſimile flagellum, quia mendacio fraudem noſtram tegimus. 16. Propterea ait Dominus Creator, ſe eum eſſe, qui poſiturus eſſet fundamentum lapideum, & quidem conſtans lapidibus duriſſimis, & qui pudore non eſſent perfuſuri eos, qui eis credituri eſſent. 17. Illi lapides erunt judicia recta, & conſtans juſtitia, in ædibus viri pii. Contrà domicilium hominis fallacis evertet grando, expellétque eum domicilio aquâ, quæ omnes mendacis latebras inundabit. 18. Frangetur fœdus, quod ait ſibi eſſe cum Morte

pœnas ſuæ infidelitatis dederunt.

16. *Is ſum, qui ponam*] הנני יסד *binneni jiſſad, ecce ego fundavi*; hoc eſt, is ſum, qui fundavi, vel fundabo. Sententia eſt: ego tuebor Jeroſolimam, ſed non vos, quos perire ſinam. Exprimit Deus protectionem, quâ Jeroſolimam conſervaturus erat, imagine fundationis novorum mœnium, quæ non conſtarent ſilicibus, aut lapidibus temerè collectis, ſed ingentibus lapidibus quadratis, quales adhibentur ad firmandos turrium angulos. Nam hoc quidem nuſquam factum legimus, iis temporibus, ut poſtea factum eſt ab Agrippa, Templi ſecundi ævo. Sed Deus Jeroſolimam contra adſultus vicinorum, ſive Aſſyriorum, ſive aliorum, potentiâ ſuâ texit; non aliter, imò certiùs multò, quàm ſi eam cinxiſſet mœnibus, quæ expugnari non poſſent.

In Sione lapideum] *In Sione lapidem.*

Lapidem probatum] אבן בחן *eben bobhan*, lapidem probationis, hoc eſt, à peritis probatum, aptúmque judicatum, qui inexpugnabilis muri fundamentum conſtitueret. LXX. Intt. λίθον πολυτελῆ, alii δόκιμον meliùs.

Angularem & pretioſum] פנת יקרת *phinnath jikreth*, anguli pretii fundamenti; hoc eſt, quales adhibentur in angulis fundamentorum, qui lapides magno pretio conſtant; quòd è rupibus duriſſimis cædantur magno labore, advehantúrque, & collocentur eo in loco, in quo eſſe eos oportet, quæ non fiunt ſine ingenti ſumtu. *Joſephus*, qui memorat lapides vicenûm cubitorum longitudinis & decem latitudinis, quibus fundamentum Jeroſolimitani muri ſeptemtrionalis ædificarat Agrippa, ſat oſtendit, qui lapides dicerentur *probati* & *pretioſi*. Sic ille de Bell. Jud. Lib. VI. c. 13. in Græcis p. 913. Ed. Gen. λίθοις μέν γε εἰκοσαπήχεσι τὸ μῆκος καὶ τὸ εὖρος δεκαπήχεσι συνηρμόζετο, μήθ' ὑπορυγῆναι σιδήρῳ ῥᾳδίως, μήθ' ὑπ' ὀργάνοις διασεισθῆναι δυναμένοις: *lapidibus vicenûm cubitorum longitudine, & latitudine denûm conſtructus erat* (murus) *qui neque ferro facilè ſuffodi poſſent, neque machinis dimoveri.*

Fundamenti firmi] מוסד מוסד *mouſad, mouſad*, fundamenti fundati.

Cui credens, non adficietur pudore] המאמין לא יחיש *bamaamin lo jahhiſch.* Addidimus *cui*, connexionis causâ. LXX, Intt. ὁ πιστεύων οὐ μὴ καταισχυνθῇ, tres alii ὁ πιστεύων οὐ σπεύσει. Vulgatus: *qui crediderit non feſtinet.* Negare certè non licet, quin חוש *bhouſch* ſit *feſtinare*; ſed nec in ſignificatibus verbi חושה *bhaſcha*, inque ejus derivatis eſſe poteſtatem *erubeſcendi*, aut *pudoris*, in Arabica Lingua. Vide & *Ed. Pocockii* Notas Miſcellaneas in Portam Moſis C. I. Quamobrem LXX. Intt. ſequuti ſumus, præſertim cùm Paulus etiam, ubi profert hunc locum, habeat καταισχυνθήσεται Rom. IX, 33. X, 11. At *Lud. de Dieu* obſervat, *Jonathanem* verbum חוש expreſſiſſe ירחשון *jodehhouboun*, hoc eſt, *commovebuntur*, quæ eſt etiam poteſtas ejus verbi in Lingua Æthiopica. Attamen maluimus LXX. Intt. ſequi, ac ſanè ipſum loquendi genus eſt Hebraïcum & frequens, ſi pro יחיש ponas יבוש *jaboſch* pudefiet. Vide Pſ. XXV, 2. Putat *Grotius* LXX. Intt. legiſſe יביש in Hiphil, ſed eſt *pudefecit*, ideóque præſtaret dicere, ab iis lectum יבוש *jaboſch*, pudefiet, ſi quid eſſet mutandum. Idem rectè obſervat, hæc verba eminentiore ſenſu quadrare in Chriſtum, cui ea aptat Paulus.

17. *Judicium ad amuſſim & juſtitiam ad perpendiculum*] משפט לקו וצדקה למשקלת *miſchphat kav outſedakah lmiſchkaleth.* Hoc eſt, judicium ex legibus adcuratiſſimum feram, nam *amuſſis* & *perpendiculum* ſecum adcurationem trahunt.

Grando everret &c.] Hoc eſt, perfugium non magis proderit improbis, quàm planta, quam grando corrupit, aut eluvio avexit; ſive, malè eis mendacia cedent, dum ceteri Jeroſolimitani ſervabuntur. Quod quando contigerit, nos non docet Hiſtoria Sacra, ſed ante captivitatem Babylonicam impletum eſſe vaticinium oportet; cùm ea tempeſtas in bonos, æquè ac in malos deſævierit.

18. *Delebitur fœdus veſtrum*] וכפר בריתכם *vechupphar brithchem.* Propria verbi כפר *chupphar* poteſtas eſt *expiari*, quia autem peccata expiata delentur, vel quaſi non contigiſſent habentur, de fœdere uſurpatum ejus abolitionem ſonat, Itaque *Symmachus*: ἐξαλειφθήσεται ἡ συνθήκη ὑμῶν, & Vulgatus: *delebitur fœdus veſtrum*; hoc eſt, moriemini.

Pactum veſtrum] חזותכם *bhazouthchem*, ut ante vers 15. חזה *bhozeh.* LXX. tamen Intt. pro ſua inconſtantia, hîc habent ἐλπὶς ὑμῶν, cùm antea חזה verterint συνθήκας. Vulgatus rectiùs utrobique *pactum.* Chaldæus etiam שלם *ſchlam*, *pacem*, nec aliter verti poteſt, quamvis nulla ſit affinitas huic poteſtati

gello inundantis, cùm tranſibit, conculcabimini. [19]. Ex quo tranſibit, tollet vos; quia ſingulis matutinis temporibus tranſibit, interdiúque & noctu, & ſolam famam *ejus* intelligere commotionem creabit; [20]. brevius enim *erit* ſtratum, quàm ut quis poſſit ſe extendere, & operimentum anguſtum *etiam*, cùm *cubans* ſe colliget. [21]. Sicut enim *in* montem eruptionum ſurget Jehova, *&* ſicut in valle ad Gabahonem iraſcetur, ad peragendum opus ſuum, opus ſuum alienum; ad perficiendum factum hoc ſuum, factum peregrinum. [22]. Nunc autem ne vobis ipſi illudatis, neu validiora fiant vincula

te & cum Sepulcro. 19. Ex quo tranſibit improbus, vos è medio tollet, quia tranſibit matutino tempore; quo plerique adhuc dormiunt, ante auroram, & poſtquam orta eſt; ideoque quisquis de hac re quidquam audiverit rem integram non audiet, atque ex fama tantum ſciet. 20. Brevior erit lectus & ſtragula lecti, quàm ut poſſit aliquamdiu prophetam de re, quam viderit, loquentem audire. 21. Quemadmodum enim Creator in montem eruptionum irrumpet; 21. non aliter ac in valle ad Gabahonem, indignabitur, ad peragendum id, quod ſtatuit; quod eſt ab ejus natura alienum, & veluti peregrinum dici poteſt. 22. Ne vos ipſi nunc fucum faciatis, néve validiora reddatis vincula veſtra;

ti vocis cum ſignificatione radicis חזה *bhazab*, vidit; quod in multis aliis derivatis obſervare licet, uſque adeò ambigua eſt Hebraïca Lingua!

Flagello inundantis conculcabimini] His tribus metaphoris parum inter ſe convenit; *flagellatio*, *inundatio* & *conculcatio* res ſunt naturâ diverſiſſimæ; ſed tamen tribus hiſce ſignificatur calamitas iis immittenda, qui hiſce ſubjecti ſunt. Ideóque conjungi potuerunt ab Hebræis, quibus aures tam teretes non erant, ac Græcis, aut Latinis.

19. *Ex quo tranſibit* &c.] Sennacheribus poſſit intelligi, qui non cepit quidem Jeroſolimam, ſed Judæam vaſtavit, & multos Jeroſolimitanos, ruri deprehenſos, in Syriam mittere potuit; cujusque copiæ per agros tribûs Judæ longè latéque graſſatæ ſunt, antequàm clades divinitus in eam mitteretur.

Singulis matutinis &c.] *In mane, in mane* בבקר בבקר *babboker babboker*. Clauſum enim dum ſe Hezekias mœnibus Jeroſolimæ teneret, ſéque imparem eſſe fateretur Aſſyriorum exercitui, liberè poterant quotidie, per agros Tribûs Judæ, vagari, & captivos abducere Jeroſolimitanos, in quos incidebant.

Solam famam ejus intelligere &c.] והיה רק זועה הבין שמועה *vehajah rak zevahah habin ſchmouhah*, & erit tantùm motus intelligere auditum, hoc eſt, terrebimini, cùm intelligetis, quanta ſit ejus, apud Orientales populos trans Euphratem & Tigrin fama. Vox זועה, quæ ſine dubio *commotionem* ſonat è timore ortam, vertitur à LXX. Intt. ἐλπὶς πονηρά, ab *Aquila* βρασμὸς, à *Symmacho* σεισμὸς, à *Theodotione* κίνημα. Vide Deut. XXIV, 25. 2. Par. XXIX, 8.

20. *Brevius enim erit ſtratum* &c.] Deſcribi videtur his verbis ingens numerus hominum, qui, præ metu Aſſyriorum, ex agris in urbes munitas confugituri erant, & vix lectos, ac ſtragulas veſtes illic inventuri, quamvis quisque ſe & ſuos in exiguum angulum contraheret.

Quàm ut quis poſſit ſe extendere] מהשתרע *mehiſchtbareah*. Oſtendimus ad Levit. XXI, 18. שרוע *ſcharouab* dici, quod redundantiâ aliquâ inſigne eſt; unde intelligere eſt, hoc verbum in Hiphil eſſe *ſe ſe extendere*. Ac ſanè ſignificari videtur tantam in urbibus munitis futuram fuiſſe turbam hominum, ex agris profugam, ut ne lectos quidem inventuri eſſent, ubi ſe ſe extenderent quieſcendi & dormiendi causâ.

Etiam cùm cubans ſe colliget] כהתכנס *chebithchannes*, ſecundùm colligere ſe; hoc eſt, etiam cùm, collectis in arctum membris, quam minimum ſpatii occupabit.

21. *In montem eruptionum*] כהר פרצים *chehar phratſim*, pro כבהר *chibehar*, ut in monte. Hiſtoria habetur 2. Sam. V, 20. & 1. Eph. XIV, 11. פרצים ſunt aut *diviſiones*, aut *irruptiones*, aut *eruptiones*; quorum quodnam ſit hîc aptiſſimum nemo dixerit, certè non video.

Surget Jehova] Ut, nempe, ſupplicium de improbis ſumat, quemadmodum, tempore Davidis, pœnas de Philiſthæis repetiit.

In valle ad Gebahonem] Vide Joſ. X, 10.

Opus ſuum] Pœnas, nempe, populo ſuo imponendas.

Opus ſuum alienum &c.] זר מעשהו *zar mahaſchehou*. Hîc præponitur adjectivum ſubſtantivo, præter morem, propter ſubſtantivi repetitionem; aut vertendum, *alienum eſt ejus opus*. LXX. Intt. ὁ δὲ θυμὸς αὐτοῦ ἀλλοτρίως χρήσεται ἡ σαπρία αὐτοῦ ἀλλοτρία, ſine ſenſu. *Aquila*: τοῦ δουλεῦσαι τὴν δουλείαν αὐτοῦ, ξένη ἡ δουλεία αὐτοῦ, quæ referuntur ad ſequentia. *Symmachus* & *Theodotion*: ἐργάσασθαι τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ, ἁμαρτία ἡ ἐργασία αὐτοῦ, ubi pro ἁμαρτία fortè legendum ἀλλοτρία. Vulgatus: *ut operetur opus ſuum peregrinum & opus ejus ab eo*. Quæritur verò, quid ſit מעשה זר *opus alienum*, quod non eſt facile dictu. Sunt qui velint זר & נכריה ſignificare rem *mirandam*, atque *inuſitatam*; ſed nullum eſt ejus loquendi generis exemplum, nec quidquam dici queat ad confirmandam interpretationem, niſi quòd ξένη Græcè ſit non tantùm *peregrina*, ſed etiam *mirabilis*. At hîc de Lingua Hebraïca ſermo eſt, non de Græca. Alii volunt, *factum alienum*, & *peregrinum* dici inuſitatum, & quod eſt præter Naturam Divinam; quæ bona eſt & benefica, nec ad pœnas ſumendas devenit, niſi veluti invita. Verùm metuo ne hoc argutiùs excogitatum videatur, quamvis res ipſa minimè diſpliceat. Malim ergo *opus*, quod facturum Deum minatur Propheta, dici *alienum* & *peregrinum*; pro eo, quod eſt *alienorum* & *peregrinorum*; ita ut hoc velit, fore ut Deus Iſraëlis ſe geſturus eſſet, erga Judam, quomodo ſe gerebant, aut gerere cupiebant

cula veſtra, nam rem conſtitutam & decretam à Domino, Creatore & *Deo* exercituum, audivi *futuram*, per totam terram. 23. Aurem præbete, & auſcultate voci meæ, adtendite & audite ſermonem meum. 24. Num quotidie arat agricola, ad ſementem faciendam, ſulcátque & occat agrum ſuum? 25. Annon cùm æquavit ejus ſuperficiem, tum

ſtra; nam audivi rem futuram, quippe decretam ab omnium Creatore & Deo exercituum, per totam Judæam.

23. Ergo aurem mihi adtentam præbete, quaſi de re maximi momenti vobis ſerio audientibus dicturo. 24. An moris eſt agricolæ quotidie arare, ſulcaréque, & occare agrum? 25. Annon cum aravit ſemel agrum, & ſuperficiem ejus æquavit, ſerit nigellam, aut cyminum, aut triticum certâ menſura, aut hordeum ſignatum, aut far intra certos

piebant *alieni & peregrini;* hoc eſt, Templum & Urbem ſolo æquaturum, manibus Babyloniorum. Hæc mihi videbatur verborum ſententia, quâ ſi quem meliorem inveniſſe comperero, libenter ei adſentiar.

Ad perficiendum factum &c.] לעבד עבודתו נכריה עבודתו *lahabod habodatho, nochrija abodatho* Hic עבד perinde eſt ac עשה, & עבודה idem ac מעשה, è Linguæ Chaldaïcæ uſu. Hìc quoque poſteriora verba verti queant *peregrinum eſt ejus factum.*

22. *Ne vobis ipſi illudatis*] אל תתלוצצו *al thithlotſutſou*, cui conjugationi, ut notum, vis eſt reciproca, quemadmodum verbis mediis Græcorum; quare hoc vult Propheta: cavete, ne irriſionibus veſtris, quâ propheticas omnes minas ſoletis irridere, vobis ipſi illudetis; ſeu ne in perniciem veſtram joci veſtri convertantur. Adloquitur eos Propheta, quos vers 14. vocavit אנשי לצון *viros irriſionis.* Incommodè verterunt LXX. Intt. μὴ εὐφρανθείητε. *Aquila:* χλευάζετε, non ſat bene, niſi addiderit ἑαυτούς. *Nolite illudere*, habet *Hieronymus*, qui addere etiam debuiſſet *vobis ipſi.*

Ne validiora fiant vincula veſtra] פן יחזקו מוסריכם *phen jehhzekou moſerechem*; ne Deus patiatur vos in majorem ſervitutem incidere, prout contigit. *Vincula* enim dicuntur dominantium imperia, ut Pſ. II, 3. Voluntates enim eorum, aut leges, ſunt veluti vincula, quibus conſtricti tenentur. Quò facit egregius locus veteris Tragici laudatus à *Cicerone* de Oratore Lib. III. c, 41.

Erras, erras, nam exſultantem te & præfidentem tibi
Repriment validæ legum habenæ: atque imperii inſiſtent jugo.

Rem conſtitutam & decretam] כלה ונחרצה *chalah venehherotſah.* LXX. Intt. συντετελεσμένα καὶ συντετμημένα. *Aquila* συντέλειαν καὶ συντομήν, quæ ſignificant idem, quod voces Hebrææ, ad quarum Etymologiam ſunt verſa. Hìc paullò aliter rem ſumimus ac ad C. X, 23. ibi enim *de ſumma certa* rem cepimus, hîc de *certo decreto.* Vide quæ illic diximus & not. ad 1. Sam. XX, 33.

23. *Aurem præbete* &c.] Adtentionem poſtulat Propheta, quæ neceſſaria eſt, ad intelligendam ſequentem comparationem; cujus πρότασις quidem copioſè traditur, ἀπόδοσις verò perpaucis verbis, quæ habentur vers 29. Similis eſt oratio Chriſti, quam interdum parabolis addidit: ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν ἀκουέτω, ut Matth. XIII, 9. vel etiam magni momenti verbis, ut Matth. XI, 15. XIII, 43.

24. *Quotidie*] *Omni die*, quod non ſignificat ὅλην τὴν ἡμέραν, ut habebant omnes Græci Intt. & Vulgatus: *totâ die.* Sæpe enim arator *totâ die* arat, antequàm ſulcet, occet ac ſerat, cùm ager major eſt, quàm ut hæc omnia uno die fieri queant.

Sulcátque & occat] יפתח וישדד *jephuttuh viſchaddad*, aperiet & occabit terram ſuam; quæ ſationem antecedunt, de qua in ſequentibus verbis. Minùs commodè LXX. Intt. ἢ σπόρον προετοιμάσει πρὶν ἐργάσασθαι τὴν γῆν; & Vulgatus: *proſcindet & ſarriet terram ſuam.* Terra maximè *aperitur* profundioribus ſulcis, tum etiam in ſolo argilloſo *occatur*, ut grandiores glebæ frangantur, quod verbo שדד *ſchaddud* exprimi bene obſervavit *Val. Schmidius*, quem ſequi debuiſſent alii Lexicographi, è quibus hic ejus ſignificatus omiſſus eſt.

25. *Cùm æquavit ejus ſuperficiem*] אם שוה *im ſchivvah*, quod fit trahâ dentatâ, poſt occationem.

Spargit nigellam] והפיץ קצח *vehephits ketſahh.* LXX. τότε σπείρει μικρὸν μελάνθιον. *Aquila:* διασκορπίσει μελάνθιον, Vulgatus: *feret gith. Dioſcorides* Mat. Med. Lib. III. c. 93. *ait Melanthium fruticem eſſe exiguum ſurculis tenuibus in binûm dodrantum altitudinem, aut etiam ampliùs adſurgentem, foliis veluti ſenecionis, at multò tenuioribus, capitulo in cacumine parvo, ceu papaveris, oblongo, intrinſecus diſſepimentis quibuſdam prædito, intra quæ ſemen latet nigrum acre & odoratum, quod naribus inſpergitur.* Ideò ab aliis dictum μελάνσπερμον. Ejus alios uſus addidit *Dioſcorides*, quos ex eo etiam habet *Plinius* Lib. XX. c. 17. ubi de nomine ſic loquitur: *Gith ex Græcis alii melanthion, alii melanſpermon vocant. Gith* nomen eſt barbarum, quod unde ſit non conſtat.

Aut cyminum] וכמן *vechammon* ו vertimus *aut* quia aliud eſt *Melanthium*, aliud *Cyminum*, nec videntur ſimul ſata. *Cyminum*, vel *Cuminum* aliud eſt ſilveſtre, aliud cultum, ut docet *Dioſcorides* Lib. III. c. 68. & 69. quod deſcribit: *Eſt frutex exiguus, caule dodrantali ac tenui, in quo quaterna, quináve ſunt foliola minuta, veluti ſerrata, & fiſſa ut gingidium. Gerit in cacumine quina, aut ſena capitula rotunda & mollia, in quibus ſemen* &c. Itaque quod habet *Hieronymus* in Comment. *Gith, ſive cyminum*, non debet intelligi, quaſi idem eſſe voluiſſet, ſed alterutrum ſeri. Quod autem habet Eſaïas verba הפיץ *ſpargit*, & זרק *diſpergit*, videtur ſignare ita hac

Digitized by Google

tum ſpargit nigellam, aut cyminum *diſpergit*, aut mandat *terræ* triticum *certâ* menſurâ, aut hordeum ſignatum, aut far *intra* terminos ſuos? [26]. At eum erudit *Jehova*, *ut faciat rem*, ut par eſt, & Deus ejus eum inſtituit. [27]. Neque tribulâ trituratur nigella, nec rota plauſtri ſuper cyminum circumagitur; ſed nigella virgâ excutitur, & cyminum bacillo, [28]. *Tum triticum ad* panem *faciendum* molitur; nam non in perpetuum id

certos fines. 26. At eum Deus *Providentiâ ſuâ* hominem, qui hæc omnia facienda ſunt, inſtituit. 27. Nequaquam tribulâ ſolet triturari nigella, nec cyminum rotâ plauſtri; ſed nigella virga incuſſâ excutitur, & cyminum bacillo. 28. Quibus peractis, tum triticum ad panem conficiendum molitur; neque enim in perpetuum id triturat *colonus*, nec id triturat rotâ plauſtri, neque pedibus equi molit.

hæc ſata, ut majora ſpatia inter fruticum ſemina ſingula relinquerentur, quàm inter grana tritici.

Mandat terræ triticum] ושם חטה *vaſcham hhittah*, & ponit triticum. Hic quoque copula verti debet disjunctivâ *aut*, neque enim *triticum* cum memoratis fruticibus ſeritur.

Certâ menſurâ] שורה *ſchorah*, pro בשורה *bſchorah*, in menſura, ne, ſi nimiam copiam tritici in arctiore ſpatio ſereret, ſe ſe invicem culmi ſuffocarent. *Hieronymus* habet *per ordinem*, quaſi perinde eſſet ac תורה *thorah*, quod Chaldaicè idem ſonat. Legimus שורה cum puncto dextro, non ſiniſtro, ut vulgò, idémque putamus, ac משורה *menſura*, quamvis hæc vox habeatur menſura liquidorum. Qui volunt חטה שורה eſſe *triticum* veluti *principis*, aut *principale* atque eximium, conjecturâ etiam nituntur, non exemplo. Scriptores qui de re ruſtica egerunt, non omittunt notare, quæ menſura ſingulorum ſeminum ſeri in certo ſpatio debeat. Vide *Varronem* de R. R. Lib. I. c. 44. & *Columellam* Lib. II. c. 9. Adde & *Plinium* Lib. XVIII. c. 24.

Hordeum ſignatum] שעורה נסמן *ſcheborah niſſinan*. Poſteriorem vocem vertunt LXX. *Aquila* & *Theodotion* κέγχρον, hoc eſt, *milium*, ut habet Vulgatus. Sed oporteret eſſe ונסמן *veniſman*, ſingulis enim ſpeciebus enumeratis Hebræi copulam præfigunt. Eſt hoc verbum in *Pihel*, uſitatiſſimum apud *Rabbinos*; at quia Græca multa habent vocabula, poſſint videri hoc verbum ἀπὸ τοῦ σημείου *ſignare* duxiſſe; quamvis etiam ex oriente deductum eſſe verbum non abſurdè quis dixerit. Quodnam verò ſit *hordei* genus, quod *ſignatum* aut *inſigne* dictum fuerit, me neſcire fateor *Plinius* candidiſſimum omnibus præfert H. N. Lib. XXII, c. 25. Alii interpretantur, nec abſurdè, quaſi ſupplenda eſſet ſimilitudinis nota כ, ut plena loquutio ſit כנסמן *cheniſman*, ut ſignatum eſt in agro, ne variæ ſementes miſceantur.

Aut far] כסמת *chſemeth*. LXX. Intt. *Aquila* & *Theodotion* ζειὰν, quod optimum eſt frumenti genus, & quod *far* vocant Latini. *Hieronymus* hic tamen *vitiam* interpretatur, quod vilius eſt genus frumenti. In Comment. habet: *Pro farre, quod Græci* ζειὰς *vocant, quidam* vitiam *intelligunt*. Sic etiam vertit כסמים *chuſſemim*. Ezek. IV, 9. Vide notanda ad locum.

Intra terminos ſuos] גבלתו *gbulatho* pro בגבלתו *bigbulatho*, in termino ſuo.

26. *Eum erudit Jehova, ut faciat rem*] Eſt tantùm in textu ויסרו *vajiſſero*, reliqua, neceſſitate adducti, ſupplevimus, quaſi ſcripſiſſet Propheta: ויסרו יהוה לעשות דבר למשפט. Verbum & *erudit* non poteſt carere nominativo, nec alius intelligi doctor præter Deum, ut ſequentia oſtendunt; nec aliud poteſt docuiſſe hic intelligi, niſi rem, de qua ſermo eſt; hoc eſt, cultum agrorum, eo modo, quo adhibito fertiles ſiunt. Nolim ſanè adfirmare, prius membrum hujus verſûs, his ipſis verbis fuiſſe conceptum: aut ſubaudienda hæc ipſa verba eſſe; at certè ſententiam eamdem animo Prophetæ obverſantem contendere non dubitarem.

Ut par eſt] למשפט *lammiſchphat*, ad judicium. Notum eſt, vocem משפט, pro variis locis, in quibus legitur, non poſſe unâ voce Latinâ exprimi, cùm non tantùm judicium, jus & juſtitiam ſignificet, ſed etiam morem, modum, rationem, æquitatem &c. Hoc in loco, præfixâ litterâ ל interpretatus ſum *ut par eſt*, quia aliter vix intelligi poſſet. Itaque *ad judicium* hîc eſt idem, ac prout periti agricultutæ judicant rem fieri debere. LXX. hunc verſum ita verterunt, ut ſatis liqueat, eos ſententiam ejus ne per nubila quidem vidiſſe: καὶ παιδευθήσῃ κρίματι θεοῦ σου, καὶ εὐφρανθήσῃ. *Aquilæ* nihil ſupereſt, niſi κρίματι. *Symmachi* hæc verba: καὶ παιδεύσει αὐτὸν εἰς κρίμα ὁ Θεὸς αὐτοῦ, ſic & *Theodotion*. Vulgatus: *& erudiet eum in judicio, Deus ſuus docebit eum*. Sed nec κρίματι nec εἰς κρῖμα, vim vocis למשפט exprimit. Sumitur eo, quo diximus, ſenſu Jerem. XXX, 10. *Caſtigabo te* למשפט *ut par eſt, neque te impune abire patiar*.

Deus ejus eum inſtituit] Repetitio inſtitutionis à Deo acceptæ in fine verſûs, liquidò oſtendit idem, in membro parallelo, ut ſic loquar, præceſſiſſe. Sed quì Deus, inquies, inſtituit agricolas? Experimentis, per multa ſæcula repetitis, è quibus intellexerunt, quî colenda ſit terra, ut proventum vitæ neceſſarium proferat. Quæcumque enim nos clarè docent recta Ratio atque Experientia quotidiana, id docere meritò dici poteſt Deus; qui nobis Rationem dedit, Providentiâque ſuâ effecit, ut ea experimenta caperemus, quibus captis, de re ampliùs dubitare non potuimus.

27. *Neque tribulâ trituratur nigella*] כי לא בחרוץ יודש קצח *chi lo babbarouts joudaſch ketſahh*, LXX. Intt. οὐ γὰρ μετὰ σκληρότητος καθαίρεται τὸ μελάνθιον. *Aquila*: ὅτι οὐ τῷ συντέμνοντι ἀλοηθήσεται μελάνθιον. Meliùs *Theodotion* οὐ γὰρ τριβόλῳ, nam חרוץ *bharouts* eſt *tribula*, ut liquet ex C. XLI, 15. ubi dicitur *cuſpidibus inſtructa*, quaſi non opus eſt ad ſemen nigellæ tenue excutiendum. Sic autem deſcribitur

id triturat *colonus*, nec terit rotâ plauſtri ſui, neque ejus *equi unguibus* id comminuit. 29. Etiam hoc à Jehova, *Deo* exercituum, manavit, *qui* ſe mirabilem conſilio, & magnum ſapientiâ oſtendit.

Calami-

molit. 29. Quæ ratio parandi tam neceſſarii alimenti, ac eſt panis, manavit ab ipſo ſummo Deo; qui ooo tantùm res ipſas creavit, ſed, ſummâ ſuâ ſapientiâ, invenit & docuit homines, quâ ratioue iis uti, in emolumentum ſuum, poſſent.

PARA-

tur *tribulum*, aut *tribula* à *Varrone* de R. R. Lib. I. c. 52. *Id fit è tabula lapidibus aut ferro aſperata, quæ impoſito auriga, aut grandi pondere trahitur, jumentis junctis* &c. Plura hìc non addam, quæ proferam commodiùs ad C. XLI.

Nec rota plauſtri] Addit *Varro*, poſſe fieri etiam tribulum *ex aſſeribus* (non *aſſuvus*, ut vulgò legitur) *dentatis cùm orbiculis, quod vocant ploſtellum pœnicum.* Ad ejusmodi inſtrumentum reſpicit Propheta.

28. *Tum triticum ad panem faciendum molitur*] לחם יודק *lehhem joudak*, panis comminuetur; compendiario loquendi genere, pro eo quod eſt: triticum comminuitur panis conficiendi causâ; nam panis non comminuitur in pulverem, ſed triticum, quo fit. LXX. Intt. τὸ δὲ κύμινον μετὰ ἄρτου βρωθήσεται, quod quidem verum eſt, ut vidimus; ſed duas poſtremas voces verſûs antecedentis, cum primis hujus perperam connectunt; nec יודק ſignificat *comedetur*, quamvis non diffitear dentibus panem teri. Alii Interpretes non meliùs: κύμινον ἐν σκήπτρῳ vel ἐν βακτηρίᾳ, ἄρτος λεπτοκοπηθήσεται. Meliùs *Hieronymus*: *cyminum in baculo. Panis autem comminuitur.*

Nam non in perpetuum triturat] כי לא לנצח ידושנו *chi lo lanetſahh adoſcb jedouſchennou.* Grammatici volunt in אדוש eſſe πρόθεσιν litteræ א, ſed quæritur, an ſit à manu Prophetæ; vel Librariorum, quod malim.

Nec terit rotâ plauſtri ſui] והמם גלגל עגלתו *vehamam gilgel haglatha*, pro בגלגל *bgilgal*, *Symmachus* & *Theodotion* οὐδὲ ταράξει τροχὸς ἁμάξης αὐτοῦ. Hìc המם ex re ipſa, de trituratione intelligendum, quamvis ſit propriè *agitare*, *turbare*. Verbo addendum ſupplevimus nominativum *colonus*, vel *agricola*.

Neque ejus equi] פרשיו *phraſchau*, *equitibus ſuis*, qui ſumuntur pro *equis*, qui ungulis ſuis non minùs triturant, quàm boves.

26. *Etiam hoc à Jehova*]] Vide ad vers. 26. Hæc & ſequentia verba obſcurè innuunt, quid ſpectet Propheta, in hac oratione, atque ἀπόδοσιν comparationis occultè continent. Nempe, hoc voluit: Quemadmodum agricola omnia non facit, ſimul ac ſemel, opera ruſtica; ſed primùm arat, deinde ſulcat, occátque agrum, tùm æquatâ ejus ſuperficie, varia ſeminum & frugum genera ſerit, prout ſibi conducere experientiâ didicit; quemadmodum etiam adultas & maturas ſegetes metit, ſed non eodem modo ſemina earum excutit, è ſpicis & loculis ſuis, cum nigellæ & cumini ſemen excutiat virgâ, triticum verò tribulâ, aut plauſtro, aut boum unguibus triturat, ſingulâque facit tempore & ordine ſuo; neque enim panem facere è tritico adgreditur, priùs quàm eum triturarit; quemadmodum, inquam, quæcumque ruri fiunt, non omnia eodem modo, nec ſimul, ſed certo ordine, modo & tempore, & ut ſingulæ res poſtulant, peraguntur: ita Deus ſe geret erga improbos, non uno momento, nec eadem ratione omnes perdet, ſed ſenſim & pedetentim pœnas de iis ſumet, donec omnes tandem contriverit, atque abſumſerit, eo tempore, quod opportunum & idoneum ei rei videbitur.

Reſpondet ſimul Propheta objectioni bonorum quorumdam, qui cùm viderent improbos diu florere, nec propheticas minas, frequentiſſimas licet illas & graviſſimas, exſequutioni mandari viderent; negabant, ſe capere, quì tantæ moræ à Deo interponerentur, cùm malorum importunitas & impietas viderentur eis ſubitum exitium à Divina Juſtitia flagitare. Atqui Deus, qui agricolas docuerat, longâ & quotidianâ experientiâ, omnia facere, quæ ruri facienda ſunt, tempore, loco & modo opportuno; non minùs ſapienter gerere ſe poterat, atque ea in re *mirabilem ſe conſilio & ſapientiâ oſtendebat.*

29. *Qui ſe mirabilem conſilio*] הפלא עצה הגדיל תושיה *hiphle hetſah vehigdil thouſchijah* LXX. hìc habent, quæ nihil ad rem faciunt *Aquila*: ἐθαυμάστωσε βουλὴν μεγαλῦναι σωτηρίαν. *Symmachus*: ἐδόξασε βουλὴν ἐμεγάλυνε σωτηρίαν. *Theodotion*: τὸ θαυμάσιον ἐμεγάλυνεν, ἰσχύν. Vulgatus: *& mirabile faceret conſilium, & magnificaret juſtitiam.* Obſcura reverâ eſt & ambigua vox תושיה *thouſchija*, ut diximus ad Job. V, 12. Sed hoc in loco neque *ſalutem*, neque *vires*, neque *juſtitiam* ſignificare videtur, ſed *ſapientiam*, quæ *conſilio* ſubjicitur ἐν παραλλήλῳ, more Hebræorum. Verba autem in *Hiphil* הפלא & הגדיל interpretati ſumus, non tam de re ipſa, quàm de ejus patefactione, quæ non rara eſt ejus conjugationis poteſtas.

COM-

Calamitates Judæorum mutatióque apud eos, per Evangelium futura.

1. VAE *tibi*, ô Ariel, Ariel, urbs, in qua caſtrametatus eſt David! Addite annum anno, & feſta revolvantur. [2]. Attamen in anguſtias redigam Arielem, erit planctus & luctus; eritque mihi, tamquam Arieli. [3]. Caſtra ponam in orbem, contra

CAPUT. XXIX.

PARAPHRASIS.

1. VAE tibi, ô Urbs Ariel, ô Urbs, inquam, Ariel, quam cepit olim Rex David, quam ſedem ſuam elegit, & vocavit ARIEL; nomine, quo ſignificavit, nusquam alibi tam præſens potuiſſe ſe experiri Numen! Singulis annis ſolemnia veſtra feſta inſtauratis. 2. Attamen ad ſummas anguſtias, ait Deus, te redigam, Ariel, eritque, apud te, luctus & planctus; eritque mihi non aliter, quàm ei urbi. 3. Te obſidione cingam, aggere circa te facto, & munitionibus circa te excitatis, teque cingam,

COMMENTARIUS
In CAPUT XXIX.

1. O *Ariel*, *Ariel* &c.] אריאל אריאל. Vocem ipſam ſervarunt LXX. Intt. *Aquila* & *Symmachus* λέων θεῦ, quaſi vox eſſet compoſita, pro אריה אל *aryeh el*, leo Dei; id-eſt, magnus leo, unde viri fortes ſic dicti 2. Sam. XXIII, 20. ubi vide notata. Adludit etiam fortè Propheta ad id, quod de Juda dicitur Gen. XLIX, 4. *Catulus es leonis, Juda; adſcendiſti, fili mi, poſt prædam; inſtar leonis & leænæ crura flexit, recubuit, quis illum excitabit?* Sequentia verba oſtendunt Jeroſolimam, regum Judæ ſedem, & urbem munitiſſimam, præſidióque fortium virorum inſtructam ſignificari. Sed Ezek. XLIII, 15, 16. ſic vocatur Altare, alia, ut puto, de cauſa, ut illic dicam. Poſſimus etiam credere, *Ariel* eſſe Jeroſolimam, quia nulquam locus eſſet, in quo inſigniora ſigna Deus edebat præſentiæ ſuæ; ut ſit vox compoſita ex אראה & אל, útque nomen illud, quo utitur Propheta, ſit perinde, ac ſi Latinè dicas *Videbo Deum*.

In qua caſtrametatus eſt David] קרית חנה דוד *kirjath hhanah David*, urbs caſtrametationis Davidis. LXX. Intt. πόλις ἣν ἐπολέμησε Δαυὶδ, quod *Hieronymo* probatum, qui vertit: *civitas, quam expugnavit David.* *Aquila*: παρεμβλήσεως Δαυὶδ, *Symmachus* παρεμβολῆς, quæ *caſtra* ſignificant. Poteſt hoc intelligi de habitatione Davidis, in ea urbe cum præſidio militum, quod circa ſe habebat, more Regum; ſed nec malè intellexeris de oppugnatione, nam eam primus cepit David, 2. Sam. V, 6. Hoc autem additur, ut intelligatur, quid ſignificetur voce *Ariel*.

Addite annum anno] ספו שנה על שנה *ſphou ſchanah hal ſchanah*. His verbis ſignificari queat, non niſi poſt multos annos exactos Jeroſolimam captum iri, & Judæos in Babyloniam abducendos; aut, quamvis ſibi Jeroſolimitani perpetuitatem regni polliceantur, adfuturum tamen aliquando tempus, quo ejus urbis & regni everſionem viſuri erant.

Feſta revolvantur] חגים ינקפו *hhaggim jinkophou*. LXX. Intt. φάγεσθε φάγεσθε γὰρ σὺν Μωάβ, quod quâ ratione exſculpſerint ex Hebraïcis, non intelligo. *Hieronymus* meliùs: *ſollemnitates revolutæ ſunt.* Notiſſima eſt loquutio תקופת השנה *thekouphath haſſchanah*, revolutio anni; ad quod exemplum hæc formata eſt; nam חגים *feſta revolvuntur*, inſtar annorum. Celebris Lexicographus vertit *victimas deſtringent*, quaſi eſſet à נקף *deſtringere*, vel pellem detrahere, ut jubeantur Levitæ pergere in mactandis victimis. Sed quæ antecedunt, *addite annum anno*, oſtendunt agi de periodica feſtorum revolutione, pro more Hebræorum, eadem diverſis verbis repetentium. Idem Lexicographus prorſus omiſit in ſuo Lexico, radicem קוף *kouph*, unde תקופה *thakouphah*, quod rectiùs deduci poſſet, ut putabat, à יקף, quod *revolvere* ſignificat; ſed ſatius multò eſt ad inuſitatam ſed analogicam radicem קוף referre, ut fecit *Val. Schindlerus*, cujus Lexicon eſt multò μεθοδικώτερον.

2. *Attamen in anguſtias*] והקיצותי *vehakitſothi* & in anguſtum redigam. Sed ו hìc valet *attamen*, nam hæc opponuntur prioribus. Hæc & ſequentia manifeſtò Jeroſolimæ obſidionem & expugnationem ſignificant.

Erit planctus & luctus &c.] Græci Intt. qui LXX. Intt. vocantur, & ſummâ licentiâ Prophetas verterunt, hìc habent, καὶ ἔσται αὐτῆς ἡ ἰσχὺς καὶ ὁ πλοῦτος ἐμοί, quorum veſtigium nullum in Hebraïcis.

Eritque mihi tamquam Ariel] היתה לי כאריאל *hajetha li chaariel*, hoc eſt, eam habebo, quomodo loco habetur ab armatis, quibus occurrit, & à quibus occiditur. Hæc nihil ad altare faciunt, nec poſſunt ei aptari cetera, niſi planè detorta.

3. *Caſtra ponam in orbem*] וחניתי כדור *hhanithi chaddour*, caſtra ponam inſtar orbis. LXX. Intt. ὡς Δαυὶδ vocalibus aliis additis & ר ultimâ mutatâ in ד. Sed Vulgatus: *quaſi ſphæram*; hoc eſt, in orbem, circa te. Vide ſuprà XXII, 18. Hunc ſignificatum etiamnum obtinet verbum Arabicum דאר *dara*, *in orbem circumivit*, & quædam etiam ejus derivata.

Obſidebo te aggere] צרתי עליך מצב *tſarthi halaſich mutſab*. LXX. Intt. βαλῶ περί σε χάρακα. *Symmachus* χαρακώσω κατά σου τάφον. Vulgatus: *jactam contra te aggerem.* Videtur eſſe pro במצב *bmutſab*; quæ vox ſignificat quidquid *erigitur*, qualis eſt agger, aut ſimile quid.

Munitiones] מצרות *mtſuroth*. LXX. Intt.

T περ-

contra te; obſidebo te aggere, excitabo contra te munitiones. [4]. Depreſſa eris, è terra loqueris, è pulvere humilis erit ſermo tuus, vox tua, ex humo *prodibit*; ut animus mortui *carminibus* evocati, è pulvere oratio tua *veluti* ſtridebit. [5]. Erit ut pulvis tenuis peregrinorum tuorum *mercenariorum* turba, tranſibit glumæ inſtar *vento actæ*, inſtar multitudinis hominum formidandorum, erit ad momentum, *quod* ſubito *labitur*. [6]. Creatori *Deo* exercituum pœnas dabis tonitru, motu *terræ*, fulmine, magno turbine, procellâ, & flammâ ignis abſumentis.

[7]. Erit *tamen* quaſi ſomnium viſi nocturni multitudo omnium gentium, quæ exercitum adduxerint, contra Arielem, & omnes eam, munitionéſque ejus oppugnantes, atque in anguſtias redigentes. [8]. Ut verò eſuriens ſomniat ſe comedere, cùm verò eſt expergefactus, *ſtomachus* ejus *cibum* adpetens eſt vacuus; útque ſomniat ſitiens ſe bibere

gam. 4. Ad ſumma mala redigêris; in pulverem dejecta, auxilium a me petes, preceſque tuæ erunt ut ultima verba moribundi, e terra ſtridentis. 5. Erit vox tua, qualis eſt vox plebeculæ mercenariæ, quæ tranſibit inſtar glumæ vento actæ; & inſtar virorum primâ ſpecie fortium, ſed qui paullo poſt facile diſjiciuntur. 6. Creatori eidemque Deo exercituum pœnas dabis tonitru, terræ motu, fulmine, magno turbine, procella & flammâ ignis omnia abſumentis.

7. Erit tamen initio inſtar ſomnii nocturni ingens multitudo, ex omnibus collecta gentibus, quæ adducent copias, ad oppugnandam Jeroſolimam.

πύργους, *Symmachus* πολιορκίαν, Vulgatus *munimenta*. Intelliguntur vallum, aut foſſæ, quibus urbes obſeſſæ *in arctum* rediguntur. Eſt enim à צר *coarctavit*, *obſedit*.

4. *Depreſſa eris* &c.] Hæc concervatio ſynonymorum oſtendit ſummam humilitatem, in quam redigenda erat Jeroſolima. Sæpe hic Propheta & Jeremias hujuſce modi loquendi genere utuntur, quo ἔμφασις augetur.

E terra loqueris &c.] Demiſſo in terram vultu, aut etiam ad pedes hoſtium accidens eos genubus flexis, tenuique voce adloqueris.

Ut animus mortui &c.] כאוב *cheob*. De qua voce diximus ad Levit. XIX, 37. *Aquila* vocaverat אוב *ob* μάγον, ſed eſt ſpiritus hominis mortui.

Veluti ſtridebit] תצפצף *thetſaphtſeph*. *Symmachus* φωνήσει, LXX. Intt. ἀσθενοῦσι, Vulgatus *muſſitavit*. Significatur ſermo demiſſâ & tremulâ voce prolatus, ut ab homine ſupplice & ſibi metuente. Vide not. ad C. VIII, 19. Loquitur autem hìc Propheta, ex opinione vulgi, animos mortuorum evocari, & reſpondere putantis.

5. *Peregrinorum tuorum*] Addidimus *mercenariorum*, quia ſermo eſt de militibus peregrinis, quos conducturi erant Judæi; ſed qui in fugam ſe daturi erant, nedum ut eos ab hoſtibus liberarent.

Tranſibit glumæ inſtar] Addidi *vento actæ*, quia tum demum gluma avehitur, cùm vento agitur.

Formidandorum] עריצים *haritſim*, qui, abſente hoſte, timere nihil videbantur, eo præſente aufugerant.

Erit ad momentum] Non ſuſtinebit conſtanter hoſtibus tuis reſiſtere.

6. *Pœnas dabis*] תפקד *thippbaked*, viſitabitis Fœminino hìc, ut in ſuperioribus, utitur, quia Jeroſolimam adloquitur. Nos verò ſecunda perſona perreximus uti, ne obſcuritas ex mutatione perſonarum oriretur.

Tonitru &c.] Hiſce omnibus ingens calamitas deſcribitur, non in procella ſita, ſed in cladibus, quas Babylonii Judæis intulerunt. Vide 2. Sam. XXII, 13. & ſeqq. atque infrà C. XXX, 30.

7. *Quaſi ſomnium*] Judæi vix oculis ſuis credent, cùm ingentem multitudinem Babyloniorum exercituum videbunt; ſe ſomniare putabunt, quamvis à Prophetis ſatis ſupérque præmoniti.

8. *Ut verò eſuriens ſomniat, ſe* &c.] Rem exprimere poſſis Ovidianis verbis Metam. VIII. 824, & ſeqq.

— Petit ille dapes, ſub imagine ſomni,
Oráque vana movet, dentémque in dente fatigat,
Exercétque cibo deluſum guttur inani,
Próque epulis tenues nequidquam devorat auras:
Ut verò eſt expulſa quies, furit ardor edendi.

Sententia ſatis eſt perſpicua, ſed cùm priorem verſum retulerimus ad Judæos, qui vix crediturí erant oculis ſuis, de hoſtium ſuorum numero; hic referendus ad hoſtes ipſos, qui divitias ingentes ſe comparaturos ſperaturi erant, direptione Judææ & Jeroſolimæ, verùm tenuem prædam erant inventuri, & minorem domum ablaturi.

Cùm verò eſt expergefactus] *Et expergiſcitur.*

Stomachus ejus cibum adpetens eſt vacuus] וריקה נפשו *verekah naphſcho*, & vacua anima ejus. Satis conſtabat de ſenſu verborum Hebraicorum, ſed quibus Latinis vocibus exprimi poſſent non ita liquebat, nec totidem ἰσοδυνάμοις vocabulis uti potuimus. נפש *nephesch*, quod *anima* verti ſolet, ubi ſermo de cibo & potu, adpetentiam, ſeu ὄρεξιν ſignificat, ut oſtendimus ad Num. XI, 6. & alibi. Nec potuiſſemus *animam vacuam* dicere, pro ſtomacho cibi adpetente, eóque vacuo, atque à Lectoribus Latinè tantùm ſcientibus intelligi.

Etiamnum ſitit] *Et ecce feſſus eſt* והנה עיף *vehinneh hajeph.* Sed עיף etiam *ſitientem* & *eſurientem* ſignificat, prout de cibo, aut potu ſermo eſt, at præſertim *ſitientem*. Vide 2. Sam. XVII, 29. Pſ. LXIII, 2.

Adpetentia ejus deſiderat] נפשו שוקקה *naphſcho ſchokekah*, anima ejus deſiderans; hoc eſt, ſiti ejus nondum ſatisfactum eſt.

Sic

bibere, &c., cùm eſt excitatus, *etiamnum* ſitit, & adpetentia ejus deſiderat *potum*: ſic ſe res habebit, cum multitudine gentium omnium, quæ adduxerint exercitum contra montem Sionem.

9. Obſtupeſcite & admiramini. Vociferati ſunt, & clamarunt, ebrii fuerunt, at non vino; vacillarunt, ſed non ſicerâ; 10. nam miſcuit vobis Jehova ſpiritum ſoporis, obſtruxit oculos veſtros, prophetas & principes veſtros, qui providi erant, obnupſit. 11. Erunt vobis viſa omnium *prophetarum*, inſtar verborum libri obſignati, qui daretur homini litteras ſcienti, his additis verbis: lege, quæſo, hunc; negarétque, ſe poſſe, quia eſſet *liber* obſignatus: 12. aut *ſi* daretur liber *apertus* homini litteras neſcienti, additis his verbis; lege, quæſo, hunc; negarétque, ſe litteras noſſe. 13. Dixit autem Dominus: quia hic populus ad me accedit, méque colit, ore & labiis, ſed animam.

8. Ut autem eſuriens, in ſomnum delapſus, ſomniat ſe comedere, ſed expergefactus, eamdem famem experitur; & qui ſomniat ſe bibere, eamdem ſitim ſentit, cùm eſt excitatus: ſic ſe res habebit erga multitudinem populorum, qui eduxerit copias, ut oppugnet Sionem.
9. Obſtupeſcite atque admiramini. Vociferati ſunt, & clamores ſuſtulerunt, quaſi ebrii fuiſſent, at non vino. Vacillarunt, ut vix ſtare poſſent. 10. Deus, nempe, ô Jeroſolimitani, vobis immiſit ſpiritum ſtuporis, qui obſtitit, quominùs rem intelligeretis; obſtruxitque oculos veſtros; proceres & prophetas, qui alioqui perſpicaces erant, veluti texit, ne viderent. 11. Erunt vobis viſa omnium Prophetarum, ſed inſtar librorum obſignatorum, qui darentur homini, non neſcio litterarum, his aut ſimilibus verbis additis: ab eo legendum eſſe hunc librum; ille verò negaret, quia non eſſet reſignatus, 12. aut ſi traderetur apertus homini litterarum neſcio, addito mandato de ejus lectione. 13. Dixit verò

Sic ſe res habebit cum multitudine] *Sic erit multitudo*: hoc eſt, aviditati earum gentium ſatisfacere non poterit præda Judææ; quæ præda, pro eorum multitudine, parva erit.

9. *Obſtupeſcite & admiramini*] התמהמהו ותמהו *hithmamehou outhemahou*; conjunctio hæc conjugationum *Hitphaël* & *Kal* majorem videtur habere emphaſin, ut & in ſequente verbo השתעשעו ושעו *hiſchthaſchaſchebou*, *veſchabou*. Duo priora conjunxit etiam Habakkuk I, 5. Duo poſteriora deducimus quidem à שעה, ſed quod trahat hic ſignificationem ſuam ab adfini שוע *ſchouah*, clamare; nam poteſtas *reſpiciendi*, vel rationem habendi, in hunc locum quadrare non videbatur. LXX. Intt. duobus verbis exprimunt duo priora ἐκλύθητε καὶ ἔκστητε, poſteriora omiſerunt. Poſteriorum habetur hæc verſio *Symmachi*: ἐξαπατήθητε καὶ ἀπατᾶσθε, quaſi שעה idem eſſet ac תעה *erravit*, perperam. Vulgatus: *fluctuate & vacillate*, nequaquam commodiùs. Propheta hic adloquitur Judæos, quaſi re præſenti, quæ futura non erat, niſi ſub poſtremis Judæ Regibus; quòd eam intueretur, ſpiritu prophetico, quaſi præſentem. Agit autem de ſumma imprudentia eorum Regum, quâ arma Babyloniorum, quibus non erant pares, rebellionibus ſuis, in ſe converterunt. Propterea Propheta Judæos obſtupeſcere atque exclamare, imprudentiæ illius causâ, quâ ſe & regnum penitus perdiderunt, jubet.

Ebrii fuerunt, ſed non vino] Vide 2. Reg. capp. XXIV, & XXV. ubi deſcribitur amentia, & infelicitas duorum poſtremorum Judæ Regum. De ebrietate hac metaphorica multa & inſignia teſtimonia Veterum congeſſit *Thom. Gatakerus* Miſcell. Poſt. C. V.

10. *Miſcuit vobis Jehova ſpiritum ſoporis*] נסך עליכם יי רוח תרדמה *naſach halechem Jehovah rouahh thardemah*. Hic *ſpiritus ſoporis*, hoc eſt, ſtupiditatis, *miſceri* dicitur, quemadmodum vinum; quia eo ſpiritu, veluti inebriati Judæ Reges, res ſuas imprudentiſſimè adminiſtrarunt, ut res ipſa oſtendit. Notum eſt, *ſpiritum* dici adfectionem animi, quæ *ſoporis* hìc vocatur, quia ſe geſſerunt ii Reges; quos dixi, ut ſe gereret homo ex nimio potu ſopitus, ſi ſubitò excitatus, & nondum excuſſâ crapulâ, conſilia de rebus ſuis, caperet. *Aquila* πνεῦμα καταφορᾶς, *Theodotion* ἐκστάσεως, quæ idem ſignificant. Idem etiam voluerunt LXX. Intt. voce κατανύξεως, cui tribuerunt ſignificatum verbi κατανυστάζω *obdormiſco*, ut obſervavit dudum *Lud. Cappellus*, in notis Criticis. *Miſcuiſſe* autem *ſpiritum ſoporis* dicitur Deus, non Judæorum proceres omnipotentiâ ſuâ & vi animorum hominum adficiendorum, prout vult; ſed iis adfectibus ſuis relictis, à quibus eos revocare poterat, & quibus factum eſt, ut ſemet ipſi perdiderint.

Obſtruxit oculos veſtros] יעצם את עיניכם *jehattſem eth hehnechem*. Hoc eſt, permiſit vos veſtræ ipſorum cæcitati, & ſtultitiæ.

Qui providi erant, obnupſit] החזים כסה *hahhozim chiſſah*, videntes texit; quaſi velamento mentes eorum obnupſiſſet, ne viderent.

11. *Viſa omnium*] חזות הכל *hhazouth hacchol*, viſum omnis. Plurali numero, Latinè loquentes, hæc expreſſimus.

Inſtar verborum libri obſignati] Non magis ea viſa attendiſtis, quàm quod ſcriptum eſſet in libro obſignato, quem numquam legiſſetis.

Qui daretur] *Quem darent*.

Litteras ſcienti] ידע הספר *jodeah haſſepher*, ſcienti librum; hoc eſt, ἐπισταμένῳ γράμματα, ut habent LXX. Intt., *ſcienti litteras*, ut Vulgatus; hoc eſt, ſcienti legere.

His additis verbis] לאמר *dicendo*.

12. *Liber*] Sabaudiendum פתוח *phathouahh*, apertus, ut opponatur libro obſignato.

Homini litteras &c.] על אשר לא ידע *hal aſcher lo jadah*, ubi על eſt pro אל *al*, ut antea, quæ idem hìc valent, ac ל nota dativi.

13. *Id oritur ex præceptis*] מצות אנשים מלמדה *mitſvath*

animus ejus procul eſt à me; & quod me reverentur, *id oritur ex* præceptis, quæ ab hominibus acceperunt; 14. en ego pergam mirabilia facere, erga hunc populum, miraculáque miraculis *cumulabo*, & peribit ſapientium ejus eruditio, & prudentia intelligentium abdita erit. 15. Væ iis, qui altiorem præ ſe ferunt *ſapientiam*, quàm Jehova; qui celant conſilium, quorúmque facta ſunt tenebricoſa, & quis videt nos, inquiunt, aut quis nos novit? 16. Perverſitas *hæc* veſtra eſt. An luti inſtar reputabitur figulus? Num dicet opus de artifice ſuo: me non fecit; & vas è *luto* fictum de figulo: imperitus eſt?

17. Non-

verò Dominus: quod is populus ad ipſum accederet, eumdemque coleret, quod tantum labiis & ore ſolo fieret, animo ceteroquin ab illo alieno; quodque ipſum revereretur, id oriri ex præceptis humanis. 14. Jam ſe perrecturum mirabilia facere in gratiam hujus populi, *&* hujus quidem eruditorum ſapientiam & eruditionem corruptum iri, dum vera ſapientia eluceſcet. 15. Omnino inſaniunt, qui majorem præ ſe ferunt ſapientiam, quàm ipſe Creator; qui arcana conſilia habent, qui occultant, quæ faciunt. 16. Hæc eſt veſtra nequitia; an lutum habebitur tanti, quanti eſt figulus?

17, Nonne

mitſvath anaſchim melummada. Quaſi eſſet מאת כמצות *hoc à præcepto hominum, quod edocti ſunt*; hoc eſt, non ex legibus à Deo datis, quæ ſolæ ſunt norma cultûs divini. Jam laborabant Judæi traditinuum incertarum, commenticiarúmque ſtudio, potius quàm præceptorum divinorum; quod illis etiam graviter exprobravit Chriſtus, pluribus poſtea ſæculis. Vide Matth. XV, 8, 9.

Quod me reverentur] יראתם אתי *jiratham othi*, timor eorum. Vide dicta ad C. XIII. 19.

14. *Mirabilia*] להפליא את העם הזה *lehaphli eth haham hazzeh*, quaſi diceret: *ad mirificandum hunc populum*; hoc eſt, ad mira facienda huic populo. LXX. Intt. προσθήσω τȣ̃ μεταθεῖναι τὸν λαὸν τȣ̃τον.

Miraculáque miraculis] הפלא ופלא *haphle vaphle*, pro בפלא *baphle*, re mirabili & mirabili, hoc eſt, multis miraculis. Miracula autem hic dicuntur non faventis Dei, ſed punientis homines; qui plus credebant hominibus, quàm ipſi.

Peribit ſapientium ejus eruditio &c.] Qui negligebant rectæ Rationis & Revelationis verè divina lumina, ut traditionum quisquilias, aut inanes, aut etiam prorſus falſas, magni facerent, ii digni erant, qui ſibimet ipſi relinquerentur, atque adfectibus ſuis à Deo permitterentur; quibus tandem re verà inſani facti ſunt. Quod utinam etiam de magna Religionem Chriſtianam profitentium parte, jam à multis ſæculis, dici non poſſet! Certè eruditio Theologica Scholarum non multò minùs depravata eſt, quàm Thalmudicorum Doctorum Judaica ſapientia. Quod exprobrabat Paulus Judæis 1. Cor. I, 19.; id etiamnum hodie Theolngis Chriſtianorum Scholaſticis exprobrari jure poteſt, atque à doctiſſimis viris re verà exprobratum eſt, inter quos eminet *Deſiderius Eraſmus.*

15. *Altiorem præ ſe ferunt ſapientiam* &c.] הוי המעמיקים מיהוה *hoi hamahammikim me Jehovah*, qui altiorem faciunt præ Jehova, ubi ſubaudimus חכמה *ſapientiam*; hoc eſt, qui ſapientiam altiorem profitentur, quàm quæ poteſt è verbis Legum Divinarum deduci. Huc pertinet omnis illa ratio interpretandi Legem allegorica, quàm tantopere poſtea oſtentarunt temporibus Chriſti, & etiamnum hodie prædicant Judæi. Atqui ſatis erat verba Legis & Prophetarum ſimpliciùs intelligere, iisque ſummâ fide, nullâ præceptione humanâ admiſtâ, parère, quam profundiorem ſapientiam indagare, quàm nequaquam invenerunt; imò verò cujus loco in dogmata inciderunt, quibus irritam faciebant Legem. Vide Matth. C. XV.

Qui celant conſilium] לסתר עצה *laſther hetſah* occultando cnnſilium; hoc eſt, dum diſſimulant, quo conſilio velint lege divinâ ſapientiores eſſe; nimirum, ut canonem inveniant, quâ ei, quotieſcúmque libet, fraudem faciant. Sic etiam ſumitur *conſilium* C. XXX, 1. quod alioqui in meliorem partem ſæpe accipitur. Tale erat, quod ſpecie voti, quod revocare non poterant, ſervandi, perfringebant divinam legem *de honorandis parentibus*; quod ſcelus exprobrat Chriſtus Judæis ſui ævi, & quod verè iis exprobratum oſtendunt Thalmudici, qui eadem docent de votis honori parentibus debiti contrariis. Vide Intt. ad Matth. XV, 5.

Quorumque facta ſunt tenebricoſa] *Et ſunt in tenebris opera eorum.* Talia ſimulatores pietatis & virtutis, tempore Eſaiæ, & tempore Chriſti paſſim admiſerunt; qui coram hominibus probi & religioſi videri volebant, ſed quorum animus erat re verà improbus & Religionis ſpretor.

16. *Perverſitas hæc veſtra eſt*] הפככם *haphchechem*: Omiſerunt LXX. Intt. Vulgatus: *perverſa hæc eſt veſtra cogitatio.* Sic ex eadem radice תהפכות *thaphuchoth*, dicuntur agitationes perverſæ Deut. XXXII, 20. Prov. XXIII, 33.

An luti inſtar &c.] Hæc reſpiciunt verba vers. 15. *væ iis, qui altiorem præ ſe ferunt ſapientiam, quàm Jehova*; quique proinde ſe æquiparabant, imò & præferebant Deo, quippe qui interpretationibus irrita faciebant Dei ſanctiſſima præcepta, ſibique potiùs credi, veterum Sapientum ſcita proferentibus, quàm dilertis ejus verbis, volebant. Ejusmodi enim homines rectè propterea dici poterant æquare *lutum figulo*, imò & præferre, cùm auderent ſe veluti ſubtrahere Dei imperiis, eáque, prout ſibi videbatur, emendare. Tales homines negabant, factis ſuis, Rempublicam Hebræorum ejúsque Leges opus eſſe Dei; ac proinde ſimiles erant luto neganti, ſi fieri potuiſſet, ſe eſſe à figulo fictum.

17. In-

17. Nonne intra breviſſimum tempus mutabitur Libanus in Charmelum, & Charmelus ſilva cenſebitur? 18. Audient eo tempore verba libri, & poſt caliginem ac tenebras, oculi cæcorum videbunt? 19. Pergent pauperes in Jehova lætari, atque homines mendici in ſancto Iſraëlis exſultabunt; 20. Cùm defecerit homo violentus, & defecerit *eſſe* illuſor, exſcindentur omnes, qui invigilant iniquitati, 21. qui adducunt homines ad peccandum in verbis; qui increpanti in porta laqueos tendunt; qui faciunt, ut inno-

17. Nonne intra breve tempus Libanus fieri poteſt inſtar montis Charmeli, tegi vinetis & hortis amœnis plenus, & contra Charmelus tegi Cedris? 18. Audientur, eo tempore, verba hujus libri & poſt caliginem ac tenebras vel ipſi coeci videre poterunt, qua in re peccatum ſit. 19. Pergent vero pauperes lætari, propter protectionem Creatoris; & vel ipſi mendici, auxilio Dei, lætabuntur; 20. Cùm perierint deriſores, violenti, & omnes, qui occaſiones nocendi aliorum rebus quærunt. 21. Hi conantur adducere alios, ad peccandum, in verbis, eos, qui eos in portis, pro ratione muneris, caſtigant; quique dant operam, ut innocentes in deſerta loca fugiant, per quæ errant.

22. Prop-

17. *Intra breviſſimum tempus*] עוד מעט מזער *hod mehat mizhar*, adhuc parum puſillum. Breve tempus ſignatur, ſed Deo, non hominibus brevis ævi; quibus aliquot ſæcula ſunt longum tempus, quæ cum æternitate collata inſtar nihili ſunt.

Libanus in Charmelum] Notum eſt Libanum eſſe Syriæ montem altiſſimum, nec aliâ re celebrem, quàm cedris; Charmelum verò fuiſſe montem Judææ, in Tribuum Manaſſæ & Aſeris confinio, valde excultum & amœniorem longè, quàm Libanum, licèt humiliorem & cedris deſtitutum.

Et Charmelus ſilva cenſebitur] והכרמל ליער יחשב *vehaccharmel lejjahar jebhaſcheb*. Charmelus cultiſſimus mons mutabitur in ſaltum montanum, quem, niſi cædendi ligni causâ, nemo adit. Non ſunt tamen hæc propriè capienda, quaſi minaretur Propheta monti Judææ ſolitudinem, & frequentiam promitteret monti Syriæ. Sunt hæc, ut videtur, dicta παροιμιώδη, ſignificántque magnam mutationem in moribus hominum futuram; cùm Judæi Evangelium eſſent amplexuri, ut ſequentia oſtendunt.

18. *Audient eo tempore ſurdi* &c.] Hoc eſt, qui nunc nihil faciunt eorum, quæ Lex jubet, quaſi ſurdi eſſent & muti (nam hæc, in mutis certè à natalibus, ſemper conjuncta ſunt) eo tempore ei parebunt, ut par eſt, quod contigit temporibus Apoſtolicis, quibus Judæi multi ad pœnitentiam vocati & adducti veram virtutem colere ſtudioſe cœperunt, non ritualem quamdam ſanctitatem, quæ cum maximis ſceleribus conjuncta eſſe poterat, ut liquet vel ex hujus Prophetæ concionibus.

Poſt caliginem ac tenebras] מאפל ומחשך *meophel oumechhoſchech*. מן perinde hic eſt ac *poſt*, ut ſæpe alibi. Vide, ſi opus eſt, *Chriſt. Noldium*, ad ſign. XXIV.

Oculi cæcorum videbunt] Quod non adſequebantur antea, tunc intelligent; nempe, nihil eſſe in Lege Moſaica æterni juris, & quod per ſe Deo gratum ſit, præter moralia præcepta; ritus verò omnes ſeorſim ſpectatos eſſe tantùm πτωχὰ στοιχεῖα κόσμου *egena mundi elementa*, ut loquitur Paulus, hoc eſt, initia & rudimenta Religionis: ubi Deus mirâ συγκαταβάσει ſeſe carnali & contumaci populo adtemperabat, donec ſublimioris diſciplinæ capax fieret; denique Servatorem, quem iis promiſerat Deus, futurum Servatorem cœleſtem, qui iis veniam peccatorum à Patre impetraret, à vitiis eos liberaret, bearétque, non in hac vita, ſed in æterna. Hæc eſt lux Evangelica, quæ *caliginem & tenebras* Judaïſmi ſequuta eſt, & quam qui viderunt, atque in animum altè admiſerunt, cæci eſſe deſierunt.

19. *Pergent pauperes* &c.] Tum *pauperes* & *mendici* non divitiis terreſtribus lætabuntur, quod futurum ſub regno Meſſiæ ſui carnalis, ſibi perſuaſerant Judæi; ſed Dei favore cœleſti, & ſpe æternæ felicitatis, quibus omnia vitæ incommoda, & quasvis calamitates, quas hìc in terris ſentient, facilè penſabunt; dum eam in cœlo exſpectant felicitatem, quam nulla unquam triſtitia, nullus unquam metus turbabunt. Hoc demum eſt *lætari* atque *exſultare in Deo*, non gaudere ob liberationem, intra hoc breve ævum clauſam, atque in divitiis & commodis ejus ſitam.

20. *Cùm defecerit* &c.] כי אפס *chi aphes*, כי *chi* interpretamur hìc *cùm*. Vide *Chr. Noldium* ad ſign. XXII. Hoc autem partim in terris contigit, nam quamvis Chriſtiani ii non fuerint, qui eſſe debebant; tamen multùm abfuerunt, aberúntque ſemper à ſceleratis Judæis, atque Ethnicis. Sed pleniùs implebitur, in altera vita, ubi pii non tantùm cum vitæ calamitatibus, ſed & cum vitiis, quorum planè immunes erunt, conflictari deſinent, ſibique ab iis timere.

Illuſor] Irriſor Religionis & Virtutis. Vide Pſ. I, 1. & ſupra C. XXVIII, 14, 23.

Qui invigilant iniquitati] שקדי און *ſchokede aven*; qui vigilantes ſe præbent; non in Virtute colenda, ſed in malis artibus; quibus ſibi & aliis nocent, dum adfectibus ſuis indulgent.

21. *Qui adducunt homines ad peccandum in verbis*] מחטאי אדם בדבר *mahhate adam bdabar*. Hoc faciunt, qui aut ad mentiendum, nocendi causâ, alios adducunt; aut qui eos ita exacerbant, ut, per iram, ſic loquantur, quomodo probos non decet, nec par eſt. *Nazaræi*, ait *Hieronymus* in Comment. ad hunc locum, *contra Scribas & Phariſæos dicta arbitrantur, quòd defecerint* δευτερῶται, *qui priùs illudebant populo traditionibus peſſimis, & ad decipiendos ſimplices, nocte diéque vigilabant; qui faciebant peccare homines in verbo Dei, ut Chriſtum Dei filium negarent.* Sed ſatius eſt rem ſummatim intelligere de iis, qui alios adducunt

innocens in deſertis locis erret. 22. Quamobrem ſic dixit Jehova, qui liberavit Abrahamum, domui Jacobi: tunc pudore non ſuffundetur Jacobus, nec facies ejus tunc pallebit, 23. cùm videbit apud ſe poſteros ſuos, opus manuum mearum; ſanctum *enim* prædicabunt nomen meum, ſanctitatem prædicabunt ſancti Iſraëlis, & Deum Iſraëlis timendum dicent. 24. Ii quorum animus errabat, ſapientiam noſcent, & qui obſtrepebant, doctrinam accipient.

Querela

22. Propterea ſic loquutus eſt Creator, qui liberavit olim Abrahamum, domui Jacobi: 23. tum demum eam non fore ſuffuſam pudore, aut pallidam, præ timore; tum enim nomen ejus prædicatum iri, & ſanctitatem Dei Iſraëlis laudatum iri, & reverà eum eſſe timendum. 24. Quicumque errabat, ad cognitionem veritatum vocabitur, & qui veritati obſtrepebat, eam admittent.

PARA-

ducunt ad loquendum eo modo, qui, per leges Evangelicas, illicitus eſt.

Increpanti in porta laqueos tendunt] למוכיח בשער יקשון *lammochiahh baſſchahar jikſchoun*. *Increpans in porta* eſt judex probus (judicia enim, ut notum, ad portas habebantur, ſicut diximus ad Gen. XIX, 1. Ruth. IV, 1.) qui malis reſiſtebat, ne innocentes damnarentur. Iis homines nequam laqueos tendebant, ut eos perderent; vel calumniis, occultiſque artibus: vel etiam vi, ſi fraus malè cederet.

Qui faciunt, ut innocens in locis ſolis erret] יטו בתהו צדיק *jattou battohou tſaddik*, declinant in deſerto juſtum. Vide Levit. XIX, 13. Deut. XXVII, 18. תהו eſt deſertum, ut oſtendimus ad Gen. I, 2.

22. *Qui liberavit Abrahamum*] פדה *phadah*, quod ſignificat non tantùm *redimere*, ſed & *liberare* quocumque modo, è quovis periculo. Vide 2. Sam. IV, 9. Liberavit etiam Deus ceteros Patriarchas, ſed videntur hìc poſteri Abrahami, præſertim ex Jacobo, etiam ejus nomine ſignificari; ut nomine *Jacobi* & *Iſraëlis* tota ejus poſteritas continetur.

Tunc pudore non ſuffundetur] לא עתה יבוש *lo attbah jebouſch*. Hic עתה, quod plerumque eſt particula præſentis temporis, refertur ad futurum. *Chriſt. Noldius* duo ſimilis poteſtatis exempla produxit ex 1. Sam. XXVII, 1. 1. Reg. XII, 26. quibus adde duo ex hoc loco. Sic & particula νῦν apud Græcos ſumitur interdum pro τότε, præteritúmque tempus ac futurum, non minùs quàm præſens, deſignat.

Jacobus] Idem eſt, ac ſi diceret: ſi tunc Jacobus è mortuis excitaretur, non eſſet, cur eum poſterorum ſuorum puderet, aut pœniteret.

Pallebit] Palleret indignatione, aut metu, ne pœnas daturi eſſent poſteri.

23. *Cùm videbit apud ſe poſteros ſuos*] בראותו ילדיו בקרבו *brotho jeladau bkirbo*, videndo filios ſuos in medio ſui. Poſteri illi *in medio* Jacobi, vel Iſraëlis, ſunt poſteri ex aliis Gentibus, qui Jacobi virtutes imitaturi erant, ut *filii*. Vide 1. Sam. X, 12. 2. Reg. II, 3.

Opus manuum mearum] Qui per me, hoc eſt, per Evangelium, facti fuerint *filii Jacobi*; eodem modo, quo Deus dicitur *è lapidibus poſſe ſuſcitare filios Abrahamo*, Matth. III, 9.

Sanctum enim prædicabunt] יקדישו *jakdiſchou*, hoc eſt, dicent, vel agnoſcent eſſe ſanctum; loquentur de me, quaſi de *ſancto Deo* & moribus ſanctitatem ſectabuntur; non agitur enim de ſola Linguæ confeſſione, quam reſpuit & damnat antea Deus, vers. 13. ſed de prædicatione, quæ ex animo fiat; quà credentes Deum eſſe *ſanctum*, hoc eſt, virtutibus omnibus præditum, nihil umquam ei mali tribuamus, ac omnia bona de eo prædicemus, & quatenus licet imitemur. Id ipſum eſt, quod à Chriſto dicitur in Oratione Dominica, *ſanctificatio nominis Dei*.

Timendum dicent] יעריצו *jaharitſou*, dicent eſſe עריץ *formidandum* iis, qui Legibus ejus non parent. Hæc omnia multò meliùs præſtant Chriſtiani, quàm Judæi; cùm multò excellentiùs de iis ſentiant & loquantur, cúmque pœnas & præmia alterius vitæ, apertiùs & pleniùs proponant; quibus ſolis, multò magis timendum Deum oſtendunt, quàm omnibus hujuſce ævi brevioribus præmiis & pœnis facere poterant Judæi.

24. *Quorum animus errabat*] תעי רוח *thohe rouahh* errantes ſpiritu. Quibus verbis optimè deſcribuntur Ethnici, qui graviſſimè errabant de Deo, ejúſque cultu, & morum probitate: cùm Judæi non tam *animo errarent*, quàm moribus.

Sapientiam noſcent] Nempe, revelatam, quæ Ethnicis planè ignota erat, non Judæis.

Qui obſtrepebant] רוגנים *rogenim*. LXX. Intt. & *Symmachus* γογγύζοντες, *Hieronymus*: *muſſitatores*. Intelliguntur potiùs *obſtrepentes*, quales Ethnici, qui doctrinæ Chriſtianæ *obſtrepebant*, potiùs quàm *muſſitationibus*, hoc eſt, ſubmiſſis murmuribus adverſabantur.

COM-

Digitized by Google

Querelæ de Judæorum vitiis, & promiſſiones Legum Divinarum obſervantibus.

1. VAE filiis contumacibus, ait Jehova, ad exſequendum conſilium, ſed non à me *acceptum*; ad faciendum fœdus, ſed non è ſpiritu meo, addendúmque peccatum peccato. Caput XXX.
2. Eunt ad deſcendendum in Ægyptum (ſed os meum non interrogarunt) ut ſe confirment potentiâ Pharahonis, utque confidant in umbra Ægyptiorum. 3. Eritne vero vobis potentia Pharahonis pudori, & fiducia in umbra Pharahonis ignominiæ? 4. Nam fuerunt Tani principes ejus, ejúsque legati Chaneſum pervenerunt. 5. Omnes pudebit populi, nec eis proderit, non auxilio erit, nec emolu-

P A R A P H R A S I S.

1. VÆ contumacibus Iſraëlis, ait Creator, qui volunt exequi contumaciter conſilium, ſed quod à me nequaquam probatum eſt, & quod peccatum eſt ceteris, quæ ab Iſraelitis commiſſa ſunt, addendum. 2. Fugiunt in Ægyptum, me per Prophetam minimè conſulto, ut auctoritate Regis Ægyptiorum tegerentur, & ſub umbra eorum quieſcerent. 3. Erit contra vobis pudori protectio Ægyptiorum, eorúmque Regis. 4. Non fuerunt Tani eorum principes, ſed ſe contulerunt Chaneſum. 5. Omnes puduit populos, Ægyptios non auſos eſſe Iſraelitis, contra Orientales populos,

C O M M E N T A R I U S
In Caput XXX.

1. *Contumacibus*] סוררים *ſorerim*, declinantes, ſed non ſine contumacia, à meis inſtitutis.

Conſilium] Suum, nempe, ut C. XXIX, 15. idque de auxilio à Rege Ægyptiorum petendo, ut ſequentia docent.

Sed non à me acceptum] Neque enim Prophetam ullum conſuluerant. Videntur hic deſignari Proceres nonnulli, ſub Ezekia, qui putabant ſe Aſſyriis prudenter copias auxiliarias oppoſituros; quod pervenit etiam ad aures Sancheribi, ut oſtendunt verba ejus legatorum interiùs prolata C. XXXVI, 6.

Ad faciendum fœdus] לנסך מסכה *lnſoch maſſechah*, ad libamen libandum, unde LXX. Intt. verterunt ἐποιήσατε συνθήκας, ſed meliùs vertiſſent εἰς τὸ σπένδεσθαι σπονδὰς, quia in fœderibus pangendis libationibus, ſeu effuſionibus vini utebantur Veteres. Unde apud Græcos σπένδεσθαι σπονδὰς & ſimpliciter σπένδεσθαι, pro eo quod eſt *fœdus facere*, & ἄσπονδος πόλεμος bellum perpetuum, atrox, nec ullo umquam fœdere finiendum. Primus hoc vidit *Lud. Capellus* in Notis Criticis in V. T. & aliquomodo ſuſpicatus eſt *Joan. Coccejus* in Lexico. Dubium eſſe nequit quin נסך *neſech* libamen ſit, ſeu vinum in honorem Dei fuſum, nec quidquam vetat מסכה *maſſechah* hoc quoque ſignificaſſe; cùm ſit ab eadem radice ac נסך *neſech*, de quo vide Jerem. VII, 18. XXXII, 29, XLIV, 17, 18, 19. Ipſe locus hanc ſententiam poſtulat, cùm loquatur Propheta de fœdere faciendo cum Ægyptiis, eâ lege, ut Judæ Regi auxilium ferrent. Quare non dubitavimus hanc ſententiam ſequi. *Hieronymus* habet: *ut ordiremini telam*, quæ quomodo ex Hebraicis exſculpi poſſent, non video; nam quòd מסכה ſit *licium* Jud. XVI, 13. non ſatis eſt, ut dicamus hic נסך מסכה eſſe *ordiri telam*, & quidem ſenſu tralatitio de negotio inchoando, quale fuit fœdus cum Ægyptiis.

2. *Os meum non interrogarunt*] Prophetas meos ea de re non conſuluerunt, quibus, à me petentibus, aperuiſſem, quid factu opus eſſet. His temporibus nulla mentio fit oraculi, per Pontificem Maximum, collari & pallio ſacro ornatum, reddiri.

Ut ſe confirment potentiâ] לעוז במעוז *laboz bmaboz*: ad corroborandum (ſe) robore.

Utque confidant in umbra] *Umbra* eſt auxilium paſſim in Scriptura.

4. *Tani*] בצען *betſoban*. Metropolis fuit inferioris Ægypti, de qua vide ad Gen. XLV, 10.

Principes ejus] שריו *ſibarau*, Pharahonis, ut videtur; ſed ſequitur מלאכיו *legati ejus* quod fortaſſe meliùs conveniret Regi Judæ; qui miſit, aut paſſus eſt ire legatos in Ægyptum, ad auxilium Pharahonis implorandum. Sed poteſt etiam fieri, ut Rex Ægyptiorum legatos miſiſſet obviam Judæis legatis, qui eorum poſtulata audirent.

Chaneſum] חנס *hhanes*. Videtur fuiſſe nomen urbis, aut præſidii Ægyptiaci in finibus regni Judæam verſùs. Ejuſce modi fuit oppidum, quod *Daphnas* vocant Græci, Hebræi verò תחפנחס *thahhphanhhes*, quem locum nonnulli eumdem putant ac חנס *hhanes*, de quo hic. Poſſit etiam poſterius hoc nomen eſſe decurtatio prioris, parum emendatè ſcripti. Vide Jerem. II, 16. & XLIII, 8, 9. ubi fuit præſidium Ægyptium contra Syros & Arabas. Sed nihil adfirmare licet, de rebus usque adeò obſcuris. LXX. Intt. omiſerunt hunc verſum, *Hieronymus* habet *Hanes*. Sed, nusquam alibi ejus meminit. Nihil eſt abſurdum, in hac vocis *Thahhaphanhhes* decurtatione.

5. *Omnes pudebit populi*] Nempe, Ægyptii, qui non erit auxilio vicinis, contra Aſſyrios.

Nec eis proderit] Eſt יועילו *proderunt*, quod refertur tamen ad populum, quia populus multitudine conſtat. Sed, vitandæ ambiguitatis causâ, uſi ſumus ſingulari.

6. *De meridiano Hippopotamo*] בבהמות נגב *bebbehemoth negeb*, in Behemoth meridiei. Quideſcri-

molumento, ſed pudori, imò & ignominiæ. [6]. Oratio pronunciata de meridiano Hippopotamo, in terra anguſta atque arcta; leæna & leo violentus ab iis *ſunt*, vipera & cherſydrus volans; ferent *Judæ tribules* humeris aſinorum facultates ſuas, atque dorſo camelorum theſauros ſuos, ad populum, qui nulla re eos juvabit. [7]. Ægyptii fruſtra & in caſſum auxiliabuntur; propterea hanc *terram* vocavi Rahab, *quæ eſt* eis *ad* habitandum.

[8]. Nunc veni & ſcribito in tabula, apud eos, atque in libro hoc exara; & erit, ſequenti tempore, in teſtimonium perpetuum; [9]. hunc populum eſſe rebellem, filios mendaces, filios, qui legem Jehovæ audire nolunt; [10]. qui dixerunt Videntibus: non videtis;

los, auxilia mittere, cùm ipſis etiam eſſet res pudenda Ægyptiis. 6. Quod poteſt intelligi, ex Oratione de hoc eorum facto: *de Meridiano Hippopotamo, in terra anguſta, atque arcta; leæna & leo violentus ab iis ſunt, Vipera & Cherſhydrus volans. Judæ tribules humeris aſinorum facultates ſuas, ac dorſo, auferent ad populum, qui nullâ re eos juvabit; propterea hanc terram vocavi Rahabam, quæ iis habitando adſignata eſt.*

8. Nunc vero, ô Eſaia, ſcribito hæc verba in tabula, aut in libro, quod erit monumentum perpetuum, in futuras ætates: 9. ex quo conſtabit, populum eſſe contumacem, hoc quod erit æternum contra eum teſtimonium; unde liquebit, eos, qui ſe filios Dei vocitant, mendaces eſſe, nec ſe morigeros ejus legibus præſtare velle; 10. quippe qui vetuerint Prophetas, quos Deus dignatur viſis nocturnis, quidquam eorum narrare. Si quid dicere populo vellent dictum, id populo oportere gratum eſſe, quamvis meris ludibriis conſtaret.

deſcribitur Rex Ægypti, cum populo ſuo, apud quos notiſſimi erant *Hippopotami meridiani*, qui ex Æthiopia in Ægyptum deſcendebant. Oſtendimus ad Jobum *Behemoth* eſſe Hippopotamum, prout cenſuit *Sam. Bochartus*; nec נגב *meridies* ulla regio potiore jure vocetur, quàm Æthiopica. Sic & antea deſcripti ſunt C. XXVII, 1. ſub nomine piſcium κτήνη νότου *jumenta auſtri*, aut τετράποδα ἐν τῇ ἐρήμῳ, aliorum Intt. nihil huc faciunt.

In terra anguſta atque arcta] בארץ צרה וצוקה *beerets tſarah vetſoukah*, in terra anguſti & arcti ſpatii; qualis eſt Ægyptus ab extremo angulo meridiano τοῦ Deltæ ad Æthiopiam usque, ut omnibus notum. Itaque non opus erat, ut ad *anguſtias*, tralatitio ſenſu ſumtas, confugerent Interpretes; cùm præſertim optimè quadrent in Ægyptum, quæ hic habentur.

Leæna & leo violentus] לביא וליש *labi velajiſch*. Prius eſſe *leænam*, poſterius *leonem*, non decrepitum, ſed viribus florentem & violentum, pluribus oſtendit *Sam. Bochartus* Hieroz. P. I. Lib. III. c. 1. ubi de Leonis nominibus copioſè & eruditè egit. Leones in Ægyptum ex Africæ vicinæ ad occaſum, Arabiæque ad ortum ſolitudinibus, atque Æthiopia ad auſtrum, magnâ copiâ veniebant olim, veniúntque etiamnum hodie. Vide *Bochartum*, ad calcem ejusdem capitis.

Vipera & cherſydrus volant] Conſtat Ægyptum refertam eſſe ſerpentibus, & inter alias viperis, ut ex Veteribus oſtendit idem *Bochartus*, ejusdem Operis P. 2. Lib. III. c. 1. ubi probat אפעה *epheh*, quod hic habetur, eſſe viperam.

Cherſydrus volans] שרף מעופף *ſcharaph mehopheph*. De volucribus ſerpentibus Ægypti vide eumdem, ibidem c. 12. Quod non Veteres tantùm, ſed & recentiores Itinerariorum Scriptores dicunt.

Ferent humeris aſinorum] Judæi, nempe, ad Ægyptios. כתף *humerus*, hic ſumitur pro dorſo.

Qui nullâ re eos juvabit] לא יועילו *lo jobilou*. Perinde eſt ac ſi dixiſſet אל עם אשר לא יועילם *el hum aſcher lo jobilem*, ad populum, qui eos non juvabit. Territi, nempe, ab Aſſyriis Ægyptii Jeroſolimam usque pervenire non potuerunt.

7. *Fruſtra & in caſſum*] הבל וריק *hebel verik*, inanitate & vacuo.

Vocavi Rahab] רהב *rahab*. Vide ad Pſ. LXXXVII, 4. Hic quoque Propheta alludit ad ſignificationem Hebraïcam hujus nominis, quâ *ſuperbiam* ſonat; quamvis aliter ab Ægyptiis intelligeretur, ut ad Pſalmi locum diximus. Eò reſpexit Vulgatus, qui vertit: *ſuperbia tantùm eſt*. LXX. Intt. aut potiùs neſcio qui Judæi, qui fortè numquam in Ægypto fuerant, ματαία ἡ παράκλησις ὑμῶν αὕτη, quæ ſunt eorum figmentum. *Aquilæ* ſolum nomen ὄρμημα profertur, quod quid ſit neſcio. *Symmachus* ταραχαί, *Theodotion* πλάτος, quaſi legiſſet רחב *rehoub*.

Quæ & eis ad habitandum] הם שבת *hem ſchebeth*, pro להם לשבת *lahem leſchebeth*, ſubauditâ voce ארץ *erets*. Hieronymus: *quieſce*, quaſi legiſſet הס *has*, quieſce, & omiſiſſet ſequentem vocem שבת, quam κατοικεῖν vertit *Symmachus*.

8. *In tabula*] בלוח *blouahh*. LXX. Intt. ἐπὶ πυξίου, *in buxo*. Symmachus ἐπὶ πτυχὶ *in pugillari*.

9. *Hunc populum eſſe rebellem* &c.] Hæc, nimirum, ſunt, quæ erant ſcribenda in pugillari, vel in libro, ad ſempiternam rei memoriam.

10. *Videntibus: non videtis* &c.] Hoc eſt, fidem viſis propheticis detrahebant, vetabántque ideò vaticinari.

Recta nobis] Hoc eſt, viſa nobis idonea & convenientia.

Dicito nobis blanda &c.] Non videntur quidem hæc fuiſſe ipſa improborum hominum verba; callidiores erant, quàm ut apertè poſcerent, ſibi prophetas mentiri; ſed ægrè ferebant ſibi calamitates prænunciari, ut ille apud *Homerum* Iliad. A. 106. qui dicebat:

Μάντι κακῶν, οὐ πώποτ' ἐμοὶ τὸ κρήγυον εἶπας.

Vates

videtis; & viſa habentibus: non habetis viſa recta nobis. Dicite nobis blanda, & vi-
dete illuſiones. 11. Recedite de via, divertite à ſemita, facitéque, ut deſinat coram
nobis eſſe Sanctus Iſraëlis. 12. Propterea Sanctus Iſraëlis, eò quod, inquit, repu-
diaſtis *me*, hoc verbo, & confiditis in violentia & pravitate, iiſque freti eſtis;
13. ideò erit vobis iniquitas hæc inſtar ruinæ cadentis & protuberantiæ, in muro alto, qui
ſubitò & intra momentum frangetur. 14. Frangetur, ut frangitur lagena figulorum,
quæ conteritur, *ita ut ei* non parcatur, nec in ejus fragmentis inveniatur teſta, ad ig-
nem ſumendum è foco, aut aquam hauriendam è fovea. 15. Sic enim dixit Domi-
nus Jehova, Sanctus Iſraëlis: ſedendo & quieſcendo ſervabimini, in ceſſatione & fi-
ducia erit robur veſtrum; ſed noluiſtis. 16. Dixiſtis: non *faciemus*, ſed equis vecti
aufugiemus; ideò *non* fugietis. *Dixiſtis*: celeribus *equis* vehemur, ideò celeres erunt,
qui vos inſequentur. 17. Chilias una propter increpationem unius *viri*, & propter in-
crepationem quinque *virorum*, *omnes* fugietis, donec ſuperſitis ut malus in vertice
montis, & ut vexillum in colle.

18. Ideò

taret. 11. Recedite à via trita, & date operam, ut nobis quidquam dicat nomine Dei Sancti Iſraelis. 12. Ideo Deus Iſraelis, quia, inquit, repudiaſtis me, & fiduciam omnem in vi & nequitia poſuiſtis; 13. propterea hæc veſtra iniquitas Deum adducet, ut patiatur vos ſubito ab hoſtibus opprimi; quemadmodum murus altus & protuberans in interiora ſubito cadit in ea, quæ ei ſubjecta ſunt. 14. Frangetur, ut lagena figulorum; quæ conteritur, ita ut nulla inveniantur fragmenta, quæ uſui eſſe poſſint ad ignem ſumendum è foco, aut ad hauriendam aquam è fovea. 15. Sic enim dixit Dominus Creator, *Deus* Sanctus Iſraelis: ſedentes & quieſcentes ab eo hoſte liberabimini; ceſſatione & quiete ſalutem conſequi poteritis; ſed ei obſequi noluiſtis. 16. Vos vero hoc conſilium ſequuturos negaſtis, ſed fore, ut equos vecti velocibus equis fugiatis; quamobrem vos hoſtes equis ſuis non adſequentur. 17. Chilias una Judæorum increpatione hoſtis unius in fugam agetur. Imo omnes fugietis, ſi quinque viri vos omnes increpuerint; donec redacti ſitis ad perpaucos, qualis eſſet malus in vertice montis, aut quale vexillum, in colle.

18. Ideò

Vates malorum, nunquam mihi boni quidquam dixiſti. Vide & Hiſtoriam, quæ extat 1. Reg. XXII.

12. *In violentia & pravitate*] בעשק ונלוז *beboſchek venaloz*. Prius vim, quâ aliena rapiuntur aut detinentur, ſignificat; poſterius receſſionem à recta via, pravitatem, ut Lexica docebunt. At LXX. Intt. ἐπὶ ψεύδει καὶ ὅτι ἐγόγγυσας *Symmachus* & *Theodotion* verbis uſi fuerant, quæ vertit *Hieronymus*: *in contradictione & ſuperbia*, ipſe verò, *in calumnia & in tumultu*. Quæ omnia ab uſu Scripturæ diſſentiunt.

13. *Inſtar ruinæ cadentis*] כפרץ נופל *chepherets nophel*. Propriè פרץ eſt hiatus in muro diſrupto, ſed videtur hic ſumi, pro ipſa materia muri cadente. Incommodè *Hieronymus* vertit *interruptio cadens*. Meliùs LXX. τεῖχος πῖπτον, nam ſolus murus cadit.

Protuberantiæ] נבעה *nibheh*. Omiſerunt vertere LXX. Intt. Hieronymus *requiſita*, quia בעה eſt *petiit*. Sed cùm res poſtulet *protuberantiam* veteris muri ruinam minantis, etiam facit ſignificatio nota vocis adfinis אבעבעת *abhabhoth*, quæ *tumores* ſignificat Exod. IX, 9. ubi vide notata.

Qui ſubito &c.] *Cujus ſubitò ad momentum venit fractio*. Repetitio vocum ſynonymarum פתאם לפתע *phithom lphetah*, ſubitam admodum ruinam ſignificat; nam hæc eſt vis ejus repetitionis, apud Prophetam, non infrequens.

14. *Frangetur, ut frangitur* &c.] *Franget eum* (nempe, murum) *ſecundùm fractionem lagenæ figulorum conterendo*; hoc eſt, in minimas partes diſſipatur.

Non parcatur] Non parcet, hoc eſt, cui non parcit, qui eam in humum dejicit. Hæc eò pertinent, ut ſcirent improbi Judæi, qui metu Aſſyriorum, non ad Deum, ſed in Ægyptum profugerant, fore ut funditus perirent. Videntur autem intelligendi nonnulli, qui per minora oppida, nec ſatis munita Tribûs Judæ ſparſi erant, & ſalute patriæ deſperatâ, ni ſubvenirent Ægyptii, ad eos confugerant.

15. *Sedendo & quieſcendo*] *In ſeſſione & quiete*. Sic re verâ ſervata eſt Jeroſolima, exſcidio in Sancheribi exercitum divinitus immiſſo, ſedente & quieſcente Hezekiâ.

Fiducia] In Deo, nempe, collocata.

16. *Ideò non fugietis*] Supplendam particulam negativam oſtendit ſequens membrum parallelum, & res ipſa.

Dixiſtis: celeribus equis vehemur] ועל קל נרכב *vehal kal nirchab*, ſuper celere (*nempe*, *equo*) vehemur. Sunt verba Judæorum, ideóque addidimus *dixiſtis*, neceſſariò ſubaudiendum.

17. *Increpationem unius* &c.] Hoc eſt, paucorum hoſtium vociferationem multò plures non ſuſtinebitis, propter terrorem, quo in fugam agemini.

Omnes fugietis] Supplevimus *omnes*, quia hîc aucto numero hoſtium augeatur terror neceſſe eſt, adeóque ad plures pertineat. Vide Levit. XXVI. 8.

Ut malus in vertice montis] כתרן על ראש ההר *chatthoren hal roſch hahar*. Malus hic videtur dici arbor recto trunco & procera, quæ in montibus, ubi ceteræ cæſæ ſunt, ſola relinquitur, ut inde fiat malus, cùm ad juſtam proceritatem & craſſitiem pervenerit.

Ut vexillum in colle] כנס על הגבעה *channos hal haggibhah*. Videtur ſignificari fuga to-

 tius

18. Ideò exſpectabit Jehova, ut vobis benefaciat; ideò in altum ibit, ut veſtri miſereatur. Jehova enim Deus eſt juris *obſervans*, & beati omnes, qui *auxilium* ejus exſpectant. 19. Populus enim Sionem incolet & Jeroſolimam: non flebis, gratificabitur *Deus* tibi, cùm ſonitum clamoris tui audiverit, te exaudiet. 20. Dedit vobis Dominus panem anguſtiæ & aquam oppreſſionis; at non abibunt ampliùs doctores tui, atque oculi tui eos videbunt. 21. Sed & aures tuæ audient verba poſt te dicentis: hæc via eſt, eam ingredimini, nec ad dextram, aut ſiniſtram *divertite*. 22. Polluite quod tegit ſculptilia veſtra ex argento veſtro, palliumque conflatum ex auro veſtro, amovete ea, *ut veſtem* menſtruis *pollutam*, iiſque dicite: egredimini. 23. Tum dabit *Deus* pluviam ſementi, quam feceritis in terra veſtra, & alimentum proventûs agri tui, eritque

18. Ideò Deus veſter, Creator omnium, differet vobis auxilio ſuo opitulari; eſt enim juris obſervantiſſimus; & beati ſunt, qui in eo fiduciam poſuerunt. 19. Populus enim, ejus auxilio fretus, Sionem montem ac *totam* Jeroſolimam etiamnum incolet, & amiſſam ſuam libertatem recuperabit, cùm Deus ejus miſertus fuerit. 20. Antea victus vilis erit, panem & aquam, & quidem exiguâ copiâ, conceſſit; at non fugabuntur, ampliùs Doctores tui, ſed eos apud te videbis. 21. Audies enim auribus tuis dicentes; hanc viam fuiſſe ingrediendam, quam Lex Dei oſtendit, nec umquam ab ea divertendum. 22. Polluite pretioſas veſtes, ſigna idololatricè tegentes, quaſi eſſent mulierum menſtruis pollutarum. 23. Tum verò Deus tempeſtivas pluvias ſegetibus veſtris ſuppeditabit, atque copioſum fructum edent. Pecudes etiam tuas in copioſis paſcuis paſces, eruntque

tius exercitûs, cùm, omnibus fugientibus, unum militare ſignum relinquitur in colle.

18. *Exſpectabit Jehova, ut vobis benefaciat*] Hoc eſt, ideò Deum dilaturum auxilium in tempus idoneum conſiliis ſuis, quod tempus advenit, eâ nocte, quâ cæſus eſt divinitus Sancheribi exercitus; ante quod tempus Aſſyriorum copiæ per Judæam liberè graſſatæ ſunt, & quaquaverſùm terrorem circumtulerunt.

In altum ibit, ut veſtri miſereatur] ירום לרחמכם *jaroum lrachemchem*. Eâ loquutione alluditur ad morem Regum, aut Ducum, qui tribunal adſcendebant, ut jus dicerent, aut etiam benefacerent iis, quos fidos erant experti. Vide Pſ. VII, 8. LXVIII, 19.

Deus juris obſervans] Hoc eſt, qui jus dicit omnibus ex æquo. Addidimus *obſervans*, quia obſcurior erat hæc loquutio: *Deus judicii*, aut *juris*.

19. *Sionem incolet*] Non abducetur captivus ab Aſſyriis, ut abducti fuerant Iſraëlitæ decem Tribuum; ſed remanebit in patria, ubi remanſit ad tempora Nebuchadnetſaris, qui ſæculo pòſt primos captivos Judæorum in Babyloniam abduxit.

Gratificabitur enim Deus &c.] *Gratificando gratificabitur tibi, ad vocem clamoris tui, cùm eam audiet, reſpondebit.*

20. *Panem anguſtiæ*] Dum Sancheribus per Judæam graſſaretur, cum exercitu, qui Jeroſolimæ mœnibus clauſi erant, magno ſine dubio numero, cibo & potu parcè utebantur, ſibi ab obſidione metuentes.

Non abibunt ampliùs doctores tui] לא יכנף עוד מוריך *lo jichaneph hod morecha*, non avolabit ampliùs doctores tui; hoc eſt, ullus doctorum; nimirum, Prophetarum.

Eos videbunt] *Videntes doctores tuos.*

21. *Hæc via eſt* &c.] Hæc eſt vivendi ratio, quam Deus vobis impoſuit, à qua recedere non licet.

Nec ad dextram, aut ſiniſtram divertite] כי תאמינו וכי תשמאילו *chi thaaminou vechi thaſchmilou*. LXX. Intt. οὔτε δεξιὰ, οὔτε ἀριστερά. Vulgatus: *neque ad dextram, neque ad ſiniſtram.* Ex analogia Grammatica ſcribendum fuiſſet תמינו *theminou*, non תאמינו *thaaminou* ſenſum cum eo expreſſimus; alioqui dicendum fuiſſet: *cùm ad dextram & cùm ad ſiniſtram deflectetis*: Sed hoc contrarium Latinis auribus ſonaret, nam *deflectere ad dextram aut ſiniſtram* eſt à via recta divertere.

22. *Polluite quod tegit*] וטמאתם את צפוי *vetimmathem eth tſipphoui*, polluite integumentum; hoc eſt, argentum, quo tecta ſunt ſimulacra veſtra ὑπόξυλα, iis detrahite & vulgari uſui adhibete.

Sculptilia veſtra ex argento] פסילי כספך *pheſile chaſphecha*, ſimulacra argenti tui; ſeu quæ tecta ſunt argento veſtro.

Palliumque conflatum ex auro veſtro] ואת אפדת מסכת זהבך *veeth apphudath maſſecheth zhabecha*, pallium conflationis auri tui. Vide ad Exod. XXVIII, 8. de voce אפדה. Statuis, nempe, Deorum, ornamenti causâ, imponebant pallia aurea. Quod & apud Græcos factitatum liquet ex joco Dionyſii Tyranni, cujus multi meminerunt, ſed quem *Ciceronis* verbis, ex Lib. III, 34. de N. D. exprimemus: *Cùm in fanum veniſſet Jovis Olympii, aureum ei detraxit amiculum, grandi pondere; quo Jovem ornaverat ex manubiis Karthaginenſium Tyrannus Gelo; atque in ea etiam cavillatus eſt, æſtate grave eſſe aureum amiculum, hieme frigidum: eique laneum pallium injecit, cùm id eſſe ad omne anni tempus diceret.*

Amovete ea, ut veſtem &c.] תזרם כמו דוה *thizrem chmo davah*, & diſperges ea, ſicut menſtruatam, aut rem ad eam pertinentem. LXX. Intt. λικμήσεις ὡς ὕδωρ ἀποκαθημένης *ventilabis ut aquam ſeorſum ſedentis*, quæ verſio paſſim nimis adſtricta, paſſim liberior æquo; nam λικμᾶσθαι quidem propriè vertitur, ſed non poteſt dici *aqua ventilari*, nec ulla aquæ mentio, in Hebraico Codice. Vulgatus: *diſperges ea ſicut immunditiam menſtruatæ*. Agitur de amotione veſtium, nam cetera non amoventur, magis quàm alia.

23. *Dabit Deus*] Eſt tantum נתן *nathan*, ſed liquet ſubaudiendum *Deus*, aut *Jehova*, ille

zed by Google

eritque pingue & copioſum; paſcentur tua pecora, eo tempore, in latis paſcuis. [24].
Boves autem & aſini, agrum tuum colentes, farragine ſubacidâ, quæ palâ ventilatur, veſcentur. [25]. Ex omni monte excelſo & omni colle edito rivorum aquæ deducentur, die cædis magnæ, cùm ceciderint, qui ſe magnificè efferebant. [26]. Erit lux Lunæ, inſtar

que pingues & magno numero. 24. Boves autem & aſini, agros ſuos colentes, ſubacidâ farragine, quæ ventilabro ventilatur, veſcentur. 25. Ex altis montibus derivabuntur aquæ in plana camporum rivi, ad abluendum ſolum, in quo commiſſum fuerit prœlium, atque occiſi proceres gentis. 26. Lux quidem erit eo tempore Lunæ tanta, ut æquet lumen Solis, Solis verò ſepties ſplendidior, quaſi

ille enim ſolus pluviam dare dicitur. Eadem vox ſupplenda fuit vers. 19. & ſæpiùs alibi.

Pluviam ſementis &c.] *Pluviam ſementis*, *quam ſeveris*; hoc eſt, poſt factam ſementem, ne ſiccitate pereat, antequàm radices egerit, pluviam demittet.

Alimentum proventûs] לחם lehhem, *panem proventûs terræ*; nempe, frumentum & cetera, quibus homines aluntur, quorum copioſam meſſem pollicetur Propheta.

Pingue & copioſum] דשן ושמן *daſchen veſchamen*. LXX. Intt. vertunt πλησμονὴ καὶ λιπαρὸς, Vulg. *uberrimas & pinguis*. Utrumque vocabulum ſignificat & *pinguem* & *copioſam*; quod contingit, quando *grana* ſingula ſunt grandia, & præterea magno numero.

Paſcentur tua pecora] ירעה מקנך *jirbeb miknecha*. Aut oporteret legi ירעו *jirbou* in plurali, aut referri verbum ad Deum, qui curabit ea paſcere.

In latis paſcuis] כר נרחב *char nirhhab* latum paſcuum, aut in lato paſcuo. LXX. Intt. τόπον πίονα καὶ εὐρύχωρον. Vulgatus: *paſcetur in poſſeſſione tua in die illo agnus ſpatioſè*. Nempe, מקנך *miknecha* interpretatus eſt *poſſeſſionem tuam*, incommodè, & כר *char* agnum, quomodo reverâ verti poſſit, ſed non hoc loco. כר putat *Sam. Bochartus* Hieroz. P. 1. Lib. II. c. 43. eſſe contractum à ככר *chicchar*, campus, planities, ut בת *pupilla* à בבת, & primo ſignificatu eſſe *paſcuum*, deinde *agnum paſcualem*. Etymologias τῶ כר & τῶ בת non facilè admiſerim, ſed כר videtur omnino eſſe *paſcuum*, undecumque derivetur, hîc & Pſ. LXV, 14.

24. *Farragine ſubacidâ*] בליל חמיץ *blil bhamits*. LXX. Intt. hîc: ἄχυρα ἀναπεποιημένα ἐν κριθῇ λελικμημένῃ. *Hieronymus* habet: *commiſtum migma*. Sequuti ſumus *Bochartum*, qui Hieroz. P. 1. Lib. II. c. 31. oſtendit, בליל eſſe *farraginem*, à בלל *balal*, quod in genere *miſcere* eſt, & in ſpecie miſcere diverſas fruges, aut fœnum & paleam, cum frugibus, in pecorum pabulum. Vide Jud. XIX, 21. & Job. VI, 5. חמיץ verò eſt, ut idem oſtendit, *ſubacida*, quâ farragine jumentorum faſtidienti ſtomacho ſubvenitur. Vide ejuſdem partis Hieroz. Lib. II. c. 7. De farragine ſic *Varro* de R. R. Lib. I. c. 31. ubi docet, *farraginem* eſſe, quæ ſit *ex ſegete, ubi ſata admiſſa hordeum & vicia, & legumina, pabuli causâ, viridia*. Tum *quod farra*, inquit, *cæſa farrago dicta, aut niſi quòd primum in farracia ſegete ſeri cœptum. Et equi & jumenta cetera verno tempore purgantur ac ſaginantur*. Sed hîc בליל dici videtur miſtura palearum & frugum ex area, cùm mentio fiat ventilationis.

25. *Rivorum aquæ deducentur*] פלגים יבלי מים *phlagim jible majim*, rivi derivationes aquarum. In regionibus ſiccis & calidis, magnô labore deducuntur omnes rivi, qui poſſunt ex editioribus locis aquam in campeſtria deferre potûs & rigationis causâ. Quod etiamnum hodie faciunt, ſingulari arte, Perſæ; apud quos קויץ *koits*, hoc eſt, ſecti canales dicuntur, per quos aqua defluit. Cur hæc dicantur ſequentia oſtendent, nam referre hæc ad pluviam ingentem, ſine ulla ratione, cum *Grotio*, eſt ſine neceſſitate hariolari.

Die cædis magnæ] Die, nempe, quo cæſa ſunt in exercitu Sancheribi centum octoginta quinque millia virorum, 2. Reg. XIX, 35. Tanta autem multitudo cadaverum, ſive morbo, ſive ferro ab Angelo peremptorum, terram planè aut cruore, aut ſolo contactu polluerat ac funeſtaverat; quæ ut purgaretur non oportuit dumtaxat ſepeliri cadavera, ſed terra etiam aquâ multâ ablui, &, qui veſpillorum munere functi ſunt, ſe ſe abluere flumine vivo neceſſe habuerunt, omnes enim polluti habebantur. Ut autem hoc fieri poſſet, aperiendi fuerunt canales omnes aquæ, qui ex editis jugis aut collibus aquam in ſubjectos campos deferebant, ideóque eò magis neceſſarium fuit, quod Hezekias juſſiſſet obturari omnes fontes, qui extra Jeroſolimam erant, quod à populo ſtrenuè factum legimus 2. Ephemer, C. XXXII, 3, 4. Hæc omnino videtur una ratio eſſe, cur mentio fiat antea aquarum ex editis locis derivatarum, die cædis magnæ; atque hinc factum, ut על כל הר *hal chol har*, ſuper omni monte, verterimus, quaſi legeremus מעל *mehal*, ex. Frequens eſt enim omnium particularum, apud Hebræos, ellipſis, & τῶ מ in hoc ſignificatu. Vide *Chr. Noldium* ad eam particulam num. XLV.

Cùm ceciderint, qui ſe magnificè efferebant] בנפל מגדלים *binphol migdalim*, cùm cadent, aut ceciderint turres, ut habet *Hieronymus*. Viri docti nomine *turrium* intelligunt duces & proceres exercitûs Sancheribi. Sed *Aquila* verterat: ἐν τῷ πεσεῖν μεγαλυνομένους, & *Symmachus*: ἐν τῷ πεσεῖν μεγάλους. Ideò interpretati ſumus, quaſi eſſet non מִגְדָּלִים, ſed מַגְדִּילִים, hoc eſt, *magnificantes*, nempe, ſe, aut potentiam ſuam. Sic Pſ. XXXV, 26. loquens Pſaltes de iis, qui ſe efferebant contra ipſum, habet מגדילים עלי *magdilim halai*. Se ſe magnificè extulerant contra Deum ipſum Aſſyrii, cùm internecionem iis minatus eſt Propheta infrà C. XXXVI. & XXXVII.

26. *Erit lux Lunæ* &c.] Solebant Hebræi deſcribere magnas calamitates obſcuratione Solis

inſtar lucis Solis, & lux Solis ſeptuplo major, ut lux ſeptem dierum eo tempore, quo obligabit Jehova fracta *membra* populi ſui & vulnera ejus ſanabit.

27. En verò nomen Jehovæ veniet è longinquo, ardebit ira ejus, grave *erit* onus, *quod populis imponet*, labia ejus plena erunt irâ, & lingua inſtar ignis abſumentis. 28. Spiritus ejus erit quaſi torrens exundans, & qui ad dimidium collum perveniet: *veniet Deus* ad eribrandas Gentes, cribro mendacii; & frenum in maxillis populorum move-

quaſi lucem ſeptem dierum ſimul oculis objiceret; quæ verba incrementum inſigne rerum ſecundarum ſignificant; ac ſane, eo tempore, Deus populi ſui calamitatibus priſtinis medebitur.

27. Brevi Creator veniet veluti è longinquo, indignatus hoſtibus Iſraelitarum, quibus hoſtibus grave onus imponet, poſtquam, per Prophetas, ſuos ſceleſtos mores eis exprobraverit. 28. Spiritus irati Dei erit inſtar torrentis ſubitò exundantis, & qui

lis & Lunæ, partem ſplendoris ſui amittentium, ut liquet vel è Cap. XIII, 10. & contrà augmento lucis ſiderum res ſecundiores ſignificare, ut hic.

Septies major &c.] Hoc eſt, multò major, quaſi lucem, quæ ſplendet per ſeptem dies, in unum veluti diem collectam iri diceret. E numero ſeptenario nullæ videntur colligendæ argutiæ. Hoc unum ſignificatur, regnum Judæ liberatum fore in multo meliore ſtatu, quàm cùm ab Aſſyriis premeretur, quod contigerat à temporibus Achazi; qui Aſſyrios vocaverat, ut ipſum à Syris & Iſraëlitis liberarent, ſed ab iis oppreſſus fuerat, quorum amicitiam magnis muneribus redemerat. Vide 2. Ephem. XXVIII, 25.

Obligabit Jehova fracta membra] Eſt Hebraïcè בחבש את שבר *bhahoſch eth ſcheber*, obligare *fractionem*. Habent LXX. & *Aquila*: ὅταν ἰάσηται σύντριμμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ſi modò nos non fallunt collectores fragmentorum veterum Intt. Certè *Aquila* adcuratiùs verba exprimere ſolebat. Vulgatus Int. habet *alligaverit vulnus*, ſed eſt *fractio*, quæ ad os potiùs refertur, quàm ad carnem. Quia verò *fractionem vincire*, aut *obligare* ſat commodè non poteramus, diximus *fracta membra*.

Vulnera ejus] מחץ מכתו *mahhats machatho*. Utrumque idem fermè ſignificat, quaſi diceres *vulnus percuſſionis*. Sed repetitione per ſynonyma, augetur fortè ἔμφασις, quod ſæpiùs monuimus.

27. *Nomen Jehovæ veniet è longiquo.*] Venturus Deus, aut nomen Dei venturum, quod perinde eſt, dicitur *è longinquo*, ad ſignificandum jam dudum eſſe ex quo Judæ tribules non juverat; quaſi peregrè, in longinqua regione, fuiſſet. Hinc LXX. Intt. διὰ χρόνου.

Grave erit onus] וכבד משאה *vechobed maſſchaah*, & gravitas oneris. LXX. Intt. μετὰ δόξης τὸ λόγιον, quia legerunt, pro כָּבֵד, ut habent Maſſorethæ, כָּבוֹד, ſed perperam. Sequens quidem eſt λόγιον, cùm ſignificet revelationem propheticam, ſed non ita propriè dicitur. Vulgatus: *gravis ad portandum*, quaſi eſſet כָּבֵד *gravis*.

Plena erunt ira] Hoc eſt, verba proferent, per Prophetas, quæ oſtendent, apud juſtitiam ejus, reos eſſe populos Judæis vicinos, & mox pœnam luituros. Deus, ſi propriè loquamur, numquam *iraſcitur*, ſed quaſi iratus rudi populo deſcribendus fuit, ut minis ejus magis adficeretur.

Inſtar ignis abſumentis] Quia perniciem omnibus minabitur.

28. *Spiritus ejus quaſi torrens* &c.] Hîc comparationes ſunt planè diverſæ, ex quibus liquet ſpiritûs prophetici vehementia; quæ Rhetorum canonas parum curat, nec ad eos exigenda eſt.

Ad dimidium collum perveniet] עד צואר יחצה *had tſavvar jehhetſeh*; ſubauditur אשר *qui ad dimidium collum perveniet*. Quibus verbis vis ſignificatur orationis ad adſenſum trahentis, inſtar torrentis; qui ad dimidium hominis collum intumuit, & cui rapidè defluenti reſiſtere nemo poteſt. Ita & apud Latinos, *torrenti* confertur orator vehemens. Sic *Juvenalis* Sat. III, 74. dicitur *Iſæo torrentior*, & Sat. III, 9. *torrens dicendi copia*. Similiter Sat. X, 127. his verbis deſcribit Demoſthenem:

—— *quem mirabantur Athenæ*
Torrentem, & pleni moderantem frena theatri.

Paullò antea v. 120. Sic de Demoſthene & Cicerone:

—— *utrumque*
Largus & exundans letho dedit ingenii fons.

Quæ ad hunc locum apprimè faciunt; *ubi torrens exundans* conjungitur cum *freno in maxillis populorum*.

Ad cribrandas gentes cribro mendacii] להנפה גוים בנפת שוא *lehanaphah gojim bnaphath ſchav*. LXX. Intt. τοῦ ταράξαι ἔθνη ἐπὶ πλανήσει ματαίᾳ, & Vulgatus: *ad perdendum gentes in nihilum*, ex quibus ſatis liquet, verba ab iis non intellecta. Sunt qui velint נפה eſſe *ventilabrum*, quia *agitatur*, quæ eſt ſignificatio verbi נוף *noupb*. Maluimus Rabbinos ſequi, qui *cribrum* interpretantur, quo bona grana à quisquiliis ſecernuntur. *Cribrum mendacii* eſt cribrum, quo mendaces à veracibus ſecernuntur. Verbum, nempe, Dei, quod hic deſcribitur, eos ſegregat; quia veridici id excipiunt, dum rejicitur à mendacibus. Ceterùm præmiſimus *veniet Deus*, quod ſubaudiendum eſt, nexûs & perſpicuitatis causâ. Vide & ad vers. 31.

Et frenum in maxillis populorum movebitur] מתעה על לחיי עמים *matheh hal lehhaje hammim*, errare faciet ſupra maxillas populorum; hoc eſt, qui huc illuc movetur circa maxillas, ut frenum in ore equi. Deus quaſi eques hic conſideratur, qui, dum habenas adducit, facit ut frenum in ore indomitorum antea populorum moveatur. LXX. Intt. καὶ διώξεται αὐτοὺς πλάνησις καὶ λήψεται αὐτοὺς κατὰ πρόσωπον, quæ nihil

movebitur. 29. Erit vobis canticum, ut in nocte, quâ vos paratis ad feſtum, atque animi lætitia, qualis euntium cum tibiis, ut ingrediantur montem Jehovæ, rupis Iſraëlis. 30. Faciet Jehova, ut audiatur ſonora ſua vox; & brachium ſuum deſcendiſſe oſtendet etiam, irâ, flammâ ignis abſumentis, disjectione; & turbine, ac lapide grandinis. 31. Nam propter vocem Jehovæ terrebitur Aſſyrius, *Deusque eum*, *quaſi* fuſte feriet. 32. Omnes ictus virgæ ſupplicii, quam incumbere ei curabit Jehova, *conjuncti erunt* cum tympanis & citharis, *idémque* bellis eum exagitabit. 33. Nam parata erit paullò

qui tamen veluti in gutture hærebit, qui non prorſus erumpit. 29. Veniet Deus ad cribrandas gentes; ut ſecernat mendacium a veritate, & prioribus quidem frænum injiciet, quod in eorum maxillis veluti audiatur. 29. Canticum canetis, quaſi in nocte, quam feſtivam habetis, & in qua in Sionem adſcenderetis, ut ſollemnius celebraretur. 30. Deus verò tonitru audiri curabit, & fulminibus aliisque ignibus acriis & grandine, ſe præſentem eſſe oſtendet. 31. Sic revera fulminibus terrebuntur Aſſyrii, quaſi eos Deus fuſte æreo percuteret. 32. Omnes ictus, quibus eos feriet, conjuncti erunt cum ceteris belli incommodis & cum cetero tumultu bellico. 33. Paullò antè parata vallis Thophethæ

hil ad rem faciunt, neque ad verba. *Hieronymus* propiùs ad hæc acceſſit: *frenum erroris, quod errat in maxillis populorum*, quod tamen non ſatis cum iis conſentit, neque commodum efficit ſenſum.

29. *Erit vobis, ut canticum*, &c.] Deſcribitur lætitia Judæorum, cùm liberati erant ab exercitu Aſſyriorum, cúmque Deus alias gentes coërcebit; ne populo ſuo noceant, ſub imagine hilaritatis, quæ agitabatur veſperi in feſto paſchali inter familias, quaſi in quodam pervigilio, & quæ ſequente luce iterabatur.

Qualis euntium cum tibiis] *Ut euntis in tibia, ad ingrediendum* &c. Neſcio an alibi occurrat mentio hujuſcemodi hilaritatis diei paſchalis. At certè nihil habet, quod Legi Moſaicæ repugnet.

30. *Faciet Jehova, ut audiatur ſonora ſua vox*] הוד קולו *hod kolo*, gloria vocis ſuæ, hoc eſt, vox ſonora. Deſcribitur hìc clades hoſtium ſub procellæ imagine, ut ſæpe alibi. Vide ad C. XXVIII, 6.

Brachium ſuum deſcendiſſe] *Deſcenſum brachii ſui*; hoc eſt, ſpecimina potentiæ ſuæ in terris edet, è quibus adeſſe intelligi poterit; nam brachium Dei, eſt ejus potentia.

Irâ] בזעף אף *bzahaph aph*. LXX. Intt. μετὰ θυμοῦ καὶ ὀργῆς. Vulgatus: *in comminatione furoris*. Quid interſit, inter duo hæc vocabula, non ſatis conſtat, ſed ſynonyma ita conſtructa intendunt ſignificatum. Neutrum tamen vellem *furorem*, ut Vulgatus & alii Intt. vertere; quæ vox eſt contumelioſa hominibus paullò ſapientioribus, nedum ut Deo aptari poſſit.

Disjectione] Nam fulmen disjicit ea, in quæ cadit.

Lapide grandinis] Vide ad Joſ. X, 11.

Deusque eum quaſi] Hæc Latinè loquenti neceſſariò ſupplenda ſunt. Vide ad vers. 28.

32. *Omnes ictus virgæ ſupplicii*] והיה כל מעבר מטה מוסדה *vehajah chol mahabar matteh mouſadah* & erit omnis tranſitus virgæ fundationis. Pro hiſce, quæ non adſequebantur, LXX. Intt. habent de ſuo: καὶ ἔσται αὐτῷ κυκλόθεν ὅθεν ἦν αὐτῷ ἡ ἐλπὶς τῆς βοηθείας, ἐφ' ᾗ αὐτὸς ἐπεποίθει. Vulgatus: *& erit tranſitus virgæ fundatus*. *Tranſitum virgæ* interpretamur *ictum*, quo virga ab uno humero in alterum tranſit. Sed quid eſt *tranſitus virgæ fundatus*, aut *fundationis*? Nihil video proferri, hanc in rem, quod poſſit ferri. Itaque credidi eſſe legendum pro מוסדה *fundationis* מוסר, aut מוסרה *mouſar*, aut *mouſarah*, caſtigationis, aut ſupplicii, quod optimè conſentit cum *virga*, quæ adhibetur ad puniendum. Sic Proverb. XXII, 15. שבט מוסר *ſchebet mouſar*, fuſtis, aut virga caſtigationis dicitur. Verùm יסר *jaſar*, non tantùm ſignificat leviter caſtigare, ut patres liberos caſtigant, ſed & grave ſupplicium ſumere, Pſ. VI, 2. *ne in indignatione tua caſtiga me*, תיסרני *thejaſſereni*.

Quam incumbere ei curabit] *Quam requieſcere faciet ſuper eo*.

Conjuncti erunt cum tympanis &c.] בתפים ובכנרות *bthuppbim oubchinnoroth*, in tympanis & in citharis; hoc eſt, dum graves pœnas dabunt Aſſyrii Babyloniis, videbunt hoſtes ſuos hilares & ſuæ calamitati inſultantes. Res deſumta videtur è barbarorum nonnullorum conſuetudine, qui, dum miſeros cruciabant, tympana & cytharas adhibebant, ut miſerorum dolores augerent.

Bellis eum exagitabit] ובמלחמות תנופה נלחם בם aut כם, ut eſt in margine, *oubmilbhamoth thenouphah nilbham bam*, bella agitationis, in eam (*terram*) aut in eos (*homines*) geret. Nos eodem genere & numero uſi ſumus, quibus antea. Si ſupereſſet nobis Hiſtoria rerum Aſſyriacarum & Babyloniearum inter tempora Sancheribi, & Nebuchadnetſaris, quò hæc ſpectent, ſcire clariùs poſſemus. Nunc cum nihil ſuperſit, præſtat tacere quàm hariolari.

33. *Parata erit paullò antea vallis Thophethæ* &c.] Pro *paullò antea* eſt מאתמול *meethmoul*, ab heſterna die. Vallis *Thophethæ* eadem eſt ac vallis Hinnomi, ut liquet ex 2. Reg. XXII, 10. unde etiam intelligimus in ea holocautomata humana commenticiis diis oblata. Hanc ab omni idololatria ait purgatam ab Hezekia *Grotius*, nec negari poteſt Idololatriam ab eo abolitam. In hanc autem vallem ita paratam conjecta vult cadavera exercitùs Sancheribi; quod nec pro explorato admiſerim, nec etiam negarim. Fortè id factum, quod conjicit vir magnus, in aliam vallem conjecta eſſe cadavera, eáque, ingenti lignorum ſtrue ſubjectâ, & incenſâ, combuſta, ne fœtor peſtem crearet, tum denique terrâ tecta, & ſub ea ſepulta, ne tranſeuntes

tes

paullò antea *vallis* Thophethæ. Etiam illa conſtituta eſt ei Regi, eam profundiorem & latiorem fecit *foſſor*, *additâ* pyrâ ejus; & lignis multis, eritque flatus *à* Jehova, *atque* torrentis inſtar, ſulfure in ea ardente.

Minæ in Judæos, qui in Ægyptum ibunt, & promiſſa Jeroſolimitanis facta.

Caput XXXI. 1. VAE deſcendentibus in Ægyptum, auxilii cauſâ, atque equitatu fretis. Spem poſuerunt in curribus, quia multi ſunt, ínque equitibus, quia prævalidi ſunt; nec reſpexerunt ad Sanctum Iſraëlis, neque Creatorem quæſiverunt. 2. Attamen ſapiens etiam ille eſt, immiſit *in vos* malum, nec verba ſua revocavit, ſtetit contra domum malorum, & contra auxilium hominum vitio addictorum. 3. Ægyptii autem ſunt homines, non Deus; atque eorum equi caro, non ſpiritus. Jehova manum ſuam inclinabit, cadet auxiliator, cadet & auxilio egens, & omnes ſimul deficient.

4. Sic

phethæ Jeroſolimæ vicina, in qua rogus erit, in quo erunt omnes adparatus lignorum, quibus uruntur, qui falſis illic Diis offeruntur, & quo ſupplicio pœnas poſſunt dare hoſtes Iſraelis.

PARAPHRASIS.

1. VAE iis, qui ad Ægyptios confugiunt, ut eorum auxiliis utantur, contra Aſſyrios, propter equitatum & currus, quibus abundant Ægyptii; nec ad ſolum auxilium Dei Iſraëlitarum ſe contulerunt! 2. Attamen Deus, pro ſua juſtitia & ſapientia, ſtabit contra malos, ut minatus erat, quales ſunt ii populi. 3. Nec eſt ſibi fingendum, pares futuros Deo Ægyptios, ut auxilium eorum quæratur; neque enim Ægyptii ſunt Dii, ſed homines; neque eorum equites ſunt incorporei, ſed carnei, adeóque occidi poſſunt. Creator manu ſuâ ex equis equites detrahet, eodémque tempore, auxiliares copiæ, & qui iis ſe indigere putabant, cædentur.

4 Hoc

tes ſe impurarent. Hinc fit, ut ſuſpicer, (nihil enim adfirmo) factum hoc fuiſſe in valle Jeroſolimâ remotiore. Nec quod dicitur *Tophethæ* vallis hoc vetat, potuit enim alia vallis eodem nomine à Propheta vocari, ea ipſa de causâ, quòd futurum eſſet, ut comburerentur illic cadavera, ut ſolebat fieri in valle Thophethæ.

Conſtituta eſt ei Regi] Non quòd hoc ſibi propoſitum habuerit Hezekias, ut vult *Grotius*, ſed quòd id tam commodè evenerat, quàm ſi hoc reverâ ſibi propoſuiſſet. Sed poteſt etiam datâ operâ, alia vallis excavata & dilatata fuiſſe, ut in ea comburerentur cadavera, ibidemque tumularentur. Quod regi paratum dicitur, id intelligendum de ejus exercitu.

Foſſor] Hanc vocem addidimus è reipſa, quòd nullus eſſet nominativus, nec alius ſubaudiri poſſet, quis enim latiorem & profundiorem vallem facit, niſi *foſſor*?

Additâ pyrâ] מדורתה אש *mduratha eſch*. מדורה *mdourah* eſt ſtrues lignorum Ezek. XXIV, 9. addito אש *igne* eſt rogus, aut pyra.

Flatus à Jehova] *Flatus Jehovæ*, hoc eſt, ventus à Deo excitabitur, quo flante ſic ardebit ingens illa pyra.

Eritque torrentis inſtar] Incenſa ligna & cadavera, nec fortè ſine bitumine, aut pice admiſta, omnibus ſimul ardentibus, præbebunt ſpeciem ardentis torrentis ſulfurei, ſeu Pyriphlegethontis, ut Poëtarum more loquar.

COMMENTARIUS
In Caput XXXI.

1. *VÆ deſcendentibus in Ægyptum*] Fuerunt, inter Hebræos, qui, ut dictum C. XXX, 2. in Ægyptum confugerunt, auxilii petendi causâ, contra Aſſyrios, & præſertim quidem equitatum, quo abundabat etiamnum Ægyptus. Vide 1. Reg. X, 26. & 2. Ephem. XII, 13.

Equitatu fretis] *Equis nituntur.*

Nec reſpexerunt] לא שעו *lo ſchabou*, hoc eſt, non habuerunt Deum pro perfugio, ad quod ſe conferrent, ſi quid durius accidiſſet. Etiam Latini utuntur verbo *reſpicere*, & nomine *reſpectus* hanc in rem. Vide & C. XX,

Quæſiverunt] Orarunt, ut paſſim.

2. *Sapiens etiam ille eſt*] Hoc habet Propheta, non ut doceat imperitos, Deum eſſe ſapientem, quis enim hoc ignorabat, aut negabat? Sed eſt amarior increpatio, quâ exprobrat Judæis, eos ita ſe gerere, quaſi ſe ſapientiores Deo eſſe putarent, quam ob rem, magno ſuo malo, contraria omnia experturi eſſent.

Verba ſua] Minas. Hebræi nullum habent verbum proprium, quo *promiſſa* & *minas* exprimant.

3. *Caro non ſpiritus*] Omnis caro eſt ejusmodi, ut ab alia carne ſiſti, imò & vinci poſſit; ſoli ſpiritus, hoc eſt, naturæ intelligentes, & inconſpicuæ à carne ſiſti, aut ſuperari nequeunt.

Inclinabit

by Google

4. Sic enim dixit mihi Jehova: quemadmodum rugit leo, & catellus leonis ad prædam, cùm conclamatur in eum à multitudine paſtorum, nec vocem eorum timet, nec eorum tumultu dejicitur; ſic deſcendet Jehova, *Deus* exercituum, belli gerendi causâ, in montem Sionem, & ſuum collem. 5. Nam ut aves volantes *protegunt pullos*: ſic proteget Jehova, Deus exercituum, Jeroſolimam, *eam tegendo* & liberando, tranſcundo & cripiendo. 6. Revertimini ad eum, contra quem ingenti defectione *ſteterunt* Iſraëlitæ. 7. Tempore illo, rejiciet quisque Deos nihili ex argento ſuo, & Deos ex auro ſuo, quos fecerant vobis manus veſtræ, *gravi* peccato. 8. Cadet verò Aſſyrius, non gladio viri *illuſtris*, nec gladio hominis *plebeii* abſumetur: fugiet gladium, at juvenes ejus vectigales *aliis* erunt. 9. Etiam rupem ſuam præ metu tranſibit, & vexillum principes ejus timebunt, ait Jehova, cui ignis eſt in Sione & fornace Jeroſolimæ.

Vaticinium

4. Hoc enim accepi à Creatore; quemadmodum nec leo, nec catulus leonis rugientes, cupidine prædæ, timent clamores paſtorum, quos facilè disjiciunt: ſic deſcendet Creator, Deus exercituum, è cœlo, in montem Sionem; ad defendendam Jeroſolimam, contra hoſtes. 5. Quemadmodum enim, inter volucres, patres & matres defendunt pullos, qui nondum nidum reliquerunt: ſic proteget Creator, qui præeſt exercitibus, Jeroſolimam, eique urbi auxilio erit. 6. Revertimini ad eum Iſraëlitæ, qui ab eo defecitis. 7. Quo tempore, abjicite ſtatuas Deorum ex auro & argento conflatas. 8. Tum verò cadet Aſſyrius, non manu illuſtris cujuspiam viri, aut hominis plebeii. Fugâ ſe gladio ſubducet, & juventus, quæ ei parebat, aliis vectigalis fiet. 9. Fugiendo deſeret arces ſuas munitas, quas occupaverat; præ nimio ejus & vectigalium metu, ut prædicit Creator, cui ſacra fiunt in monte Sione, intra Jeroſolimam.

PARA-

Inclinabit] Qui manu ſublata ictum minitus eam *inclinat*, eo ipſo, ferit eum, cui minatus fuerat.

Cadet auxiliator] כשל *chaſchal*, quod eſt propriè *offendere*, ſumitur etiam pro eo, quod ſequitur ſæpe *offenſionem*; hoc eſt, pro eo quod eſt *cecidit*; ut hîc, ubi ἐν παραλλήλῳ ponitur cum נפל *naphal*, cecidit.

4. *Rugit leo*] יהגה הארית *jehegeh haarjeh*. Verbum, הגה eſt æquè tenuem, aut nullum ore ſonitum edere, & ſonitum edere maximum, ut hîc; ex qua obſervatione, aliisque ſimilibus multis, intelligere licet ſummam Hebraïcæ Linguæ ambiguitatem.

Cùm conclamatur in eum à multitudine &c.] אשר יקרא עליו מלא רעים *aſcher jikkare halau milo rohim*; ubi primum אשר eſt pro כאשר *chaaſcher*, quando, deinde מלא eſt pro במלא *bimmelo* per plenitudinem, & ſic vocatur integer paſtorum tractûs cujuspiam conventus.

5. *Volantes protegunt pullos*] Sequentia oſtendunt duas poſteriores voces eſſe ſubaudiendas, quia alioqui mutila eſſet comparatio. Sed vocula *volantes* non eſt ſuperflua, nam deſcribit volatum avium circa nidum ſuum, ut eum defendant. *Ovidius* Metam. Lib. XII, 13. & ſeqq. de ſerpente pullos aviculæ vorante:

Serpere cæruleum Danai videre draconem
In platanum, cœptis quæ ſtabat proxima ſacris.
Nidus erat volucrum bis quatuor arbore ſummâ,
Quas ſimul & matrem circum ſua damna volantem
Corripuit ſerpens, avidâque recondidit alvo.

6. *Ingenti defectione ſteterunt*] לאשר העמיקו סרה *laaſcher hehemikou ſarah*, qui profundam fecerunt defectionem.

7. *Tempore illo*] Eo tempore, quo Deus Jeroſolimam ab Aſſyriis liberaverit.

8. *Viri illuſtris*] Eſt hîc לא איש *lo iſch* ut in ſequentibus verbis לא אדם *lo adam*; quæ, ut notum, ſic inter ſe opponuntur, ut prius *illuſtrem virum*, alterum, *plebeïum* ſignificet.

Juvenes ejus vectigales aliis erunt] בחוריו למס יהיו *bahhourau lmas jihjou*, ſignificat vox מס eum, qui vectigal, aut pro vectigali operam debet. Vide ad Exod. I, 12. Videntur Aſſyrii, poſt ingentem illam Sancheribi cladem, exhauſti viribus, ſerviiſſe genti aut Medorum, aut Scytharum, aut Babyloniorum, neque enim aliæ gentes, iis temporibus, potentes iis in locis fuere.

9. *Rupem ſuam præ metu tranſibit*] סלעו ממגור יעבור *ſalho mimmagor jahabor*; hoc eſt, præ nimio metu munitiſſima loca ingredi non audebunt Aſſyrii.

Vexillum principes ejus timebunt] Vel uno militari ſigno terrebuntur. Quæ quando & quomodo acciderint nos docerent hiſtoriæ, ſi exſtarent.

Cui ignis in Sione] אשר אור לו בציון *aſcher our lo beſijon*; hoc eſt, cui ſervatur ignis perpetuus, in altari Jeroſolimitano; quod vocatur, in ſequentibus verbis, תנור *thennour*, fornax. Ita *Grotius*, nec quid veriſimilius dici poſſit video. LXX. Intt. hunc verſum ſic verterunt: πέτρᾳ γὰρ περιλημφθήσονται ὡς χάρακι, καὶ ἡττηθήσονται, ὁ δὲ φεύγων ἁλώσεται. τάδε λέγει κύριος, μακάριος ὃς ἔχει ἐν Σιὼν σπέρμα, καὶ οἰκείους ἐν Ἱερουσαλήμ. Videmus quidem vocabula nonnulla perperam ab iis lecta, & in ſumma rei eos à ſententia aberraſſe. Quare rectè *Hieronymus*: *Quid ſibi velit, quod in ſeptuaginta legitur ſcire non valeo.* Verùm idem de ejus Verſione dicere licet, quæ ita habet: *& fortitudo ejus à terrore tranſibit, & pavebunt fugientes principes ejus.* *Symmachus* verò: πέτρα αὐτοῦ ἡ φοβερὰ παρελεύσεται καὶ ἡττηθήσονται ἄρχοντες αὐτοῦ. In poſtremis verbis non multùm diſcrepant, ſi neque abeunt ab Hebraïcis, ſi LXX. Intt. excipias, qui ea interpretati ſunt, proverbii inſtar, recténe an ſecus nemo dixerit. Sed præſtat ſemper, in re obſcura, verbo tenus omnia vertere.

COM-

Vaticinium de Rege juſto, melioribus temporibus, & mulieribus ſuperbis.

CAPUT. XXXII. 1. EN verò Rex juſtè regnabit & principes ex jure præerunt. 2. Vir erit ſicut latebra contra ventum, & perfugium contra imbrem, ut rivi aquæ in ſiticuloſo loco, útque umbra magnæ rupis in terra arida. 3. Eum reſpicient oculi videntium,

PARAPHRASIS.

1. JEROSOLIMÆ regnabit Rex Legum obſervantiſſimus, cujus etiam virtutes imitabuntur Regni Proceres. 2. Erit aſylum contra omnia incommoda; 2. qualia ſunt ventus, qui nimias pluvias excitat, quæ excipiuntur, & dividuntur in varios rivos ſiticuloſi loci; aut qui eſt, ardente æſtivo calore, inſtar rupis magnæ, quæ ſuâ umbra æſtum nimium minuit. 3. Erit gratus oculis iis, qui ad eum confugient, nec minùs jucundus iis, qui auctoritate ejus indigebunt, ita ut ejus conſpectum cupiant, & verba avidè auribus

COMMENTARIUS

In CAPUT XXXII.

1. JUſtè] לצדק *leſedek*, ad juſtitiam; hoc eſt, ad normam juſtitiæ. Videntur hæc pertinere ad Hezekiam ejúsque regnum; quod tamen in Chriſti regno eminentiùs multò impletum viderunt homines.

Et principes] ולשרים *oulſcharim*, quod adtinet ad principes. Vide *Noldium* ſignif. XXX. particulæ.

Ex jure præerunt] למשפט ישרו *lmiſchphat jaſchorou*, judicio præerunt. LXX. Intt. μετὰ κρίσεως ἄρξουσι. rectè, ut videtur, nam nihil vetat, quin למשפט ſit *ſecundum jus*, ut לצדק anteà *ſecundum juſtitiam*, ſententiáque hoc poſtulat.

2. *Vir erit*] Hoc eſt, Rex, qui confertur cum rebus gratiſſimis & ſummæ utilitatis.

Latebra contra ventum] מחבא רוח *mahbabe rouahh*; nempe, procelloſum, qui incommodiſſimus eſt. Quâ ſimilitudine deſcribitur protectio boni Regis, contra ea, quæ vitæ incommoda ſunt, erga populos, qui ei parent. At LXX. Intt. κρύπτων τοὺς λόγους αὐτοῦ. Aquila κρύπτων πνεῦμα, quaſi legiſſent מְחַבֵּא *occultans*, Symmachus nomen eſſe putavit, qui vertit ἀποκρυφὴ ἀπὸ πνεύματος rectiùs. Minùs bene Vulgatus: *qui abſconditur à vento.*

Perfugium contra imbrem] סתר זרם *ſether zerem*, latibulum imbris. LXX, Intt. κρυβήσεται ὡς ἀφ᾽ ὕδατος φερομένου. Atqui eſt qui alios abſcondit ab incommodis imbris. Aquila ἀποκρυφὴ ἐπικλύσματος, Symmachus λαίλαπος. Vulgatus: *celat ſe à tempeſtate.* Sed conſtat זרם *zerem* eſſe *imbrem*, & *inundationem*. Vide XXV, 4.

Rivi aquæ in ſiticuloſo loco] פלגי מים בציון *phalge majim betſajon.* Pro ציון ut nunc legimus, legerunt LXX. Intt. & *Theodotion* ציון. Sed non ſignificatur mons *Sion*, verùm terra arida, quæcumque ſit. *Hieronymus* ad locum: *ubi nos diximus:* ſicut rivi aquarum in ſiti; *ſeptuaginta tranſtulerunt:* & adparebit in Sion, quaſi fluvius currens; *verbum enim Hebraicum, de quo ſupra diſputavimus*, BASAION, *quod dicitur* in ſiti, *ſive* in ſiccitate *&* in invio, *ſeptuaginta & Theodotion* in Sion *interpretati ſunt, pro* SAION, *id eſt*, ſiti, *legentes* SION, *quæ eiſdem litteris ſcribitur.* Nihil eſt jucundius & magis neceſſarium *rivis aquæ ſiticuloſo loco*; ideóque non mirum cum iis bonum Regem conferri.

Umbra magnæ rupis] צל סלע כבד *tſel ſelah chabed*, umbra rupis gravis. LXX. Intt. ὡς ποταμὸς φερόμενος ἔνδοξος, nulla fuit ratio ſic vertendi, niſi quod כבד *chabod* gloriam ſignificat, nam *fluvii* hìc nullum veſtigium eſt. Vulgatus: *umbra petræ prominentis*, ex re ipſa. Sic *Heſiodus* Op. & Dier. vers 589. de æſtate:

— ἀλλὰ τότ᾽ ἤδη

Εἴη πετραίη τε σκιή.

ſed tum demum ſit umbra petræ; quæ æſtate jucundiſſima.

In terra arida] בארץ עיפה *beerets hajjephah.* LXX, ἐν γῇ διψώσῃ. Reverâ עיף *hajeph* tam ſitientem; quàm feſſum ſignificat, & ubi ſermo eſt de terra, perinde eſt ac *arida*. Vide Pſ. LXIII, 2. CXLIII, 6. *Hieronymus* minùs propriè, *in terra deſerta*; poſſunt enim eſſe deſerta loca, quæ nequaquam indigent umbra.

3. *Eum reſpicient*] ולא תשעינה *velo thiſchenah*, & non reſpicient. Sed legimus ולו *velo* & cum, pro ולא *& non.* Maſſorethæ quidem quindecim tantùm in locis לא ſcribi pro לו volunt, plura tamen ejuſmodi loca notarunt *Val. Schindlerus* & ipſe etiam *Joan. Buxtorfius*, in Lexico ad particulam לא. Hic videtur iis adjici debere, ut hæc ſit ſententia; Judæos quaſi ad certum auxilium reſpecturos Hezekiam, juſtum quippe & bonum Regem. Conſtruitur quidem verbum שעה cum אל & על, ſed nihil vetat, quo minùs conſtructum etiam fuerit cum ל, cùm hæ particulæ miſceantur. Sumitur hoc verbum, hoc ſenſu Cap. XVII, 7. & XXXI, 1. Adde & 2. Sam. XXII, 4. Simile eſt etiam loquendi genus. Pſ. CXXIII, 2, LXX. Intt. verterunt οὐκέτι ἔσονται πεποιθότες ἐπ᾽ ἀνθρώποις. Derivarunt, ut videtur, תשעינה à שען quod in Niphal eſt *inniti*, & metaphoricè *confidere*. *Symmachus*:

ὡς

by Google

dentium, atque aures audientium adtendent. 4. Animus præcipitum intelliget ſcientiam, & lingua balborum velociter loquetur *&* planè. 5. Inſanus non vocabitur ampliùs

ribus excipiant. 4. Qui nimis præcipites ſunt, ab eo diſcent, quod eorum intereſt ſcire; & qui ſatis aptè neſciunt exponere, quod ipſorum intereſt ſciri, iis auditis, jus ſuum aptè exponere poterunt. 5. Apud ejuſmodi Regem, inſanus famam non comparabit nobilitatis cogitationum; neque

οὐκ ἀμαυρωθήσονται ὀφθαλμοὶ αὐτῶν, deducta ſignificatione à שעע *ſchouah*, quod eſt *oblinere* & quidem oculos, ne videant, ſuprà C. VI, 10. Sequutus eum eſt *Hieronymus*, qui habet *non caligabunt*. Sed quid eſt *non caligabunt oculi videntium*? Quid hoc pertinet ad Regem? Contrà ſententia adlata clara eſt: *qui* eum *videbunt*, oculos ad eum, auxilii cauſâ, convertent.

Aures audientium adtendent] Qui loquentem audient, verba ejus adtendent, & dicto audientes erunt; nimirum, quòd eum probum & prudentem intellecturi ſint.

4. *Animus præcipitum intelliget* &c.] ולבב נמהרים יבין דעת *cor præcipitum*, aut *feſtinantium*, *intelliget ſcientiam*. Qui præcipites ſunt, tempus neceſſarium non collocant in iis diſcendis, quæ verè utilia ſunt; quia adfectibus ſuis ad alia trahuntur, nec propterea ferre moram poſſunt. Hoc autem non futurum pollicetur Propheta, regnante Hezekiâ, homine ſapiente, & aliter pruſus ſe gerente; cujus exemplum, ut fit, multi ſequentur. Apud Hebræos נמהר *nimhar* in malam partem ſumitur pro homine inconſiderati & præcipitis ingenii, ac proinde imprudentis. Vide infrà XXXV, 4. & Chab. I, 6.

Lingua balborum &c.] עלגים *illegim*. Non balbi propriè dicti, & linguæ vitio non ſatis expeditè loquentes; ſed imperiti, quorum præ inſcitia impedita eſt oratio, ita ut balbutire propemodum videantur.

Velociter loquetur & planè] תמהר לדבר צחות *themaher ldabber tſahhoth*. Symmachus rectè poſtremam vocem verterat τρανά, nam צחות ſunt *nitida*, *ſplendentia*, & per tranſlationem *clara*, *perſpicua*, ubi ſermo eſt de verbis, ut res ipſa oſtendit. Vulgatum ſequendum hìc nobis duximus. Εἰρήνην verterunt LXX. Intt. incommodè, quid enim hoc ad eos, qui balbutire deſinent?

5. *Inſanus non vocabitur ampliùs nobilis*] לא יקרא עוד לנבל נדיב *lo jikkare hod lnabal nadib*, non vocabitur ampliùs inſanus princeps. Hinc quidem intelligere facile eſt fuiſſe homines, qui debuiſſent dici נבלים *nbalim*, atqui perperam vocabantur נדיבים *ndibim*; ſed non facilè eſt inventu vocabulum, quo tota vis vocis נדיב *nadib* hìc exprimatur. *Liberalem*, *liberum*, *ingenuum*, *principem* virum interpretantur; ſuntque loca, quibus conveniunt hæ poteſtates. Viſum eſt hìc commodè poſſe verti *nobilem*, & hoc velle Eſaïas, ſub Rege, quem deſcribit, *nobiles* non amplius dictum iri homines ſtolidos; qui ſæpe nullum aliud nobilitatis ſpecimen edunt, niſi quòd ſtolido more quorumdam Nobilium deſipientium loquuntur; ut ſunt reverâ Nobiles, qui nihil habent Nobilitatis, præter ſtolidos ſermones. Contrà נבל *nabal* hìc dicitur non quivis inſanus, ſed homo ſtolidus & ferox, qui ſuperbis & adrogantibus verbis ſuam indolem prodit. Regnante autem Achazo, & ſuperioribus forte aliquot Regibus, *vera rerum vocabula*, ut ille ait, *amiſerant* Judæi; & virum *nobilem* vocabant, eo ſenſu, quo ea vox laudandum quiddam ſignificat, non qui Nobilitatis virtutibus præditus erat, ſed vitiis laborabat. Quæ prava conſuetudo ſub regno Hezekiæ, exemplo modeſtiæ Regis, emendata aut certè compreſſa eſt.

Neque tenax ampliùs dicetur parcus] ולכילי לא יאמר שוע *oulechilai lo jeamer ſchoah*. Vox quidem כילי hoc tantùm in loco occurrit, nec ejus origo, aut ſignificatus aliunde innoteſcunt. שוע verò opponitur דל *tenui* Jobi XXXIV, 19. Alterum nomen eſſe vitii, alterum virtutis, ſatis conſtat. LXX. Intt. ſic hunc verſum interpretati ſunt, ut non intellectum ab iis liqueat: καὶ οὐκέτι μὴ εἴπωσι τῷ μωρῷ ἄρχειν καὶ οὐκέτι μὴ εἴπωσιν οἱ ὑπηρέται σου, σίγα. Vulgatus: *non vocabitur ultra is, qui inſipiens eſt, princeps, neque fraudulentus adpellabitur, major*. Priora duo vocabula aliquo modo intellexerunt, poſteriora nullâ ratione adſequuti ſunt. Vertimus כילי *chilai* tenacem, ut multi Recentiorum, deducimúsque à כלא *clauſit*, quia homo tenax omnia clauſa ſervat adcuratiſſimè; nec arcam facilè reſerat, ut liberalem ſe erga quemquam præbeat. כילות *chilouth* etiam, apud Rabbinos, *ſordidam parſimoniam* ſignificat. Cum eo ſignificatu non malè convenit iis, quæ habentur vers. 7. At שוע *ſchouah*, parcum, interpretati ſumus, quod eſt nomen virtutis; quia *tenacitati* ſpecie externâ ſimilis eſt, & quando tenacem quis laudare cupit vitium ejus nomine adfinis virtutis, qualis eſt parſimonia, adpellat, non virtutis planè oppoſitæ, qualis eſt liberalitas. Etiam apud Jobum שוע opponitur *tenui*, cui opponitur etiam homo parcus & dives. Hæc nobis placebunt, donec meliora inventa fuerint.

Ex hiſce intelligimus, contigiſſe, apud Judæos, quod & Græcis, & Romanis objectum, eos nominibus virtutum vitiorum infamiam minuiſſe. Sic *Plutarchus* in vita Alcibiadis p. 199. T. 2. prodidit Athenienſes facilè immodicum ejus luxum tuliſſe ἀεὶ τὰ πραότατα τῶν ὀνομάτων τοῖς ἁμαρτήμασι τιθέμενοι, παιδιὰς καὶ φιλανθρωπίας, *ſemper mitiſſima nomina delictis imponentes*, *luſum & humanitatem*. Cato in oratione, quâ reſpondet Cæſari, qui manſuetudinem & miſericordiam erga Catilinam ſuaſerat, pulcrè habet Belli Catilinarii c. LVI. *Hic mihi quisquam* manſuetudinem *&* miſericordiam *nominat? Jam pridem equidem nos vera rerum vocabula amiſimus, quia bona aliena largiri* liberalitas, *malarum rerum audacia* fortitu

X

pliùs nobilis, neque tenax ampliùs dicetur parcus. 6. Nam inſanus inſana loquitur, animúsquæ ejus iniquè ſe gerit, dum ſimulatorem agit, erroneáque contra Jehovam dicit; ut ne eſurientis adpetentiam expleat, & ſubtrahat potum ſitienti. 7. Vaſa, quibus tenax utitur, prava *ſunt*, callida conſilia capit, ad perdendos pauperes, mendacibus verbis, & dum egenum *ſecundùm* jus adloquitur. 8. Nobilis ingenua conſilia dabit, & ipſe *factis* ingenuis ſtabit.

9. Mulieres ſecuræ, ſurgite, atque vocem meam audite; puellæ confidentes ſermonem meum auribus excipite. 10. *Aliquot* diebus, poſt annum *exactum*, turbabimini; quia deficiet vindemia, neque *frugum* collectio *bene* proveniet, 11. Pavete ſecuræ, turbamini

neque tenacior æquo vocabitur frugi. 6. Quando inſanus res inſanas proferet, & iniquè ſe geret; quamvis alia ſimulet, & erroneam etiam opinionem de Deo foveat, ut poſſit eſurienti opem ferre, & ſitienti ſuppeditate potum neceſſarium; quæ neganda dicantur, quod malè de Deo ſentiat. 7. Vaſa, quibus utitur homo omnis tenax, prava ſunt; callidis conſiliis utitur, ut perdat pauperes calumniis ſuis, quamvis interdum eos habeat ex præſcripto Legum. 8. At vir indolis verè nobilis ingenua conſilia dat, & ipſe ingenuis factis famam ſuam tuetur.

9. Vos, ô mulieres ſecuræ, ſurgite, atque audite à me, quod veſtrâ ſcire intereſt. 10. Paucis diebus, poſt annum exactum, tempore autumni, dolebitis, quod vindemia tam tenuis fuerit, & præſertim, quia meſſis copioſior non fuerit. 11. Pavete mulieres omnis ſecuræ, confidentiam abjicite; vos, ſi res ferat, adcingamini, & parate vos labori. 12. Homines plangent, propter ubera pecudum lacte deſtituta, & propter terram antea fertilem,

fortitudo *vocatur*. Ubi vide quæ collegit vir doctiſſimus *Joſephus Waſſeus*.

6. *Inſanus inſana loquitur*] *Inſanus inſaniam loquitur*; hoc eſt, ſuæ inſaniæ conſentanea dicit, quamvis ſe probum ſimulet.

Dum ſimulatorem agit] לעשות חנף *labaſchoth bhoneph*, faciendo ſimulationem; id eſt, etiam cum vitia ſua diſſimulare conatur. Vitium, nempe, ſubinde ſe ſe in ejusmodi homine, prodit.

Erroneáque contra Jehovam dicit] *Loquendo de Jehova errorem*; dum perperam de Providentia Divina loquitur, quia eſt ejusmodi rerum imperitus. Vide not. ad Pſ. XIV, 1. ubi נבל vocatur, qui de Providentia Divina dubitat.

Ut ne eſurientis &c.] *Ad exinaniendam animam eſurientis*, hoc eſt, ne famelico panem dare neceſſe habeat. Ejusmodi homines videntur prætexiſſe neſcio quas cauſas, ne miſeros juvarent, contumelioſas divinæ Providentiæ; ut, ſi miſeros averſarentur, quaſi Deo inviſos, qui erat error maximus in ipſum Deum.

7. *Vaſa, quibus tenax utitur* &c.] וכלי כליו רעים *oucbelai chelau rabim*; & tenax vaſa ejus prava. Utitur, nempe, falſis menſuris, quando accipit, majoribus; & quando dat, minoribus. *Vaſibus* ſignificantur menſuræ, & כלים *chelim* quidem fortè dicuntur à radice Arabica כלא *chala*, menſuravit. Eſt autem hîc paronomaſia, figura frequens noſtro Prophetæ.

Callida conſilia capit] הוא זמות יעץ *hou zimmoth jebats*, ille calliditates conſilium capit.

Secundùm jus adloquitur] ובדבר אביון משפט *oubdabber ebjon miſchphat*, pro בדבר משפט אל אביון *dum loquitur jus ad pauperem*; hoc eſt, juris ſpecie eum fallit, & dum jura erepat ſpoliat; quod divites avari nimis quàm frequenter faciunt.

8. *Nobilis ingenua conſilia dabit*] נדיב נדיבות יעץ *nadib ndiboth jabats*; hoc eſt, conſultus non fallit, aut fallere non debet, ſed ingenua conſilia dare, qualia virum animo, ut ſtirpe, nobilem decent.

Factis ingenuis ſtabit] על נדיבות יקום *hal ndiboth jakoum*; hoc eſt, factis & conſiliis ingenuis inſiſtet, quæ ſunt veluti baſis ejus exiſtimationis atque amoris popularium; quorum animos ſibi eâ ratione conciliavit.

9. *Mulieres ſecuræ*] נשים שאננות *naſchim ſchaananoth*. LXX. Intt. γυναῖκες πλούσιαι, *mulieres opulentæ*, ut habet *Hieronymus*. Alii verterunt εὐθηνοῦσαι. Ejusmodi quidem erant mulieres, de quibus hîc ſermo eſt, ſed שאנן eſt propriè *tranquillus*, & tralaticio ſignificatu *ſecurus*, & quidem ſecuritate minimè laudandâ, & conjunctâ cum adrogantia, quod bene obſervatum à *Val. Schindlero*, exemplisque probatum. Res confirmatur ſequente membro, huic parallelo: *puellæ confidentes* בטחות *betehhoth*.

10. *Aliquot diebus poſt annum*] ימים על שנה *jamim hal ſchanah*, diebus ad annum. *Grotius* vult, perinde eſſe, ac *intra triennium*, & nos amandat ad Cap. XIX, 1. ubi nihil ſimile video. Satius eſſet *intra biennium*; ſed cùm neque quando cœperit, neque quando deſierit id tempus, ſcire poſſimus, nihil intereſt, ulteriùs inquirere in hujus loquendi generis poteſtatem.

Turbabimini] תרגזנה *thirgaznah*, contremiſcetis, non tantùm corpore, quæ eſt propria ſignificatio vocis, ſed etiam animo turbabimini.

Neque frugum collectio &c.] אסף בלי יבוא *oſeph bli jabo*, *collectio non veniet*; hoc eſt, minùs bene proveniet.

11. *Exuite & nudate vos*] *Exuito & nudato te*. Sed plurali numero, ut in ſuperioribus, perreximus loqui. Jubentur mulieres deponere pretioſiores veſtes, non omnes.

Ac lumbos veſtros adcingite Hoc eſt, indutum ſaccum, loco veſtium, quas gerebatis, cingulo coriaceo, aut ejusmodi alio cingite, ut in luctu. Vide C. XX, 6.

12. *Propter ubera pecudum*] על שדים *hal ſchadajim*, propter ubera. Addidimus *pecudum*, quia ex ſequentibus liquet agi de proventuum defectu, *propter quem* homines *plancturos* ait Propheta. Vult ergo ubera vaccarum, caprarum & ovium, eo tempore lacte caritura. Alioqui res poſſet intelligi de planctu,

Digitized by Google

bamini confidentes, exuite & nudate vos, ac lumbos veſtros adcingite. 12. Propter ubera *pecudum homines* plangent, propter eximios agros, propter vitem fertilem terra populi mei ſpina *&* ſentis orientur, *& luctus erit* in omnibus ædibus, ubi eſt hilaritas, atque in omni urbe exſultante. 14. Alta domus deſeretur, tumultus urbis nullus amplius erit; collis & locus munitus erunt loco ſpeluncarum, atque in perpetuum loca onagris placentia, aut paſcua gregibus, 15. donec adpareat nobis ſpiritus ex alto; *tum* deſertum mutabitur in Charmelum, & Charmelus inſtar ſilvæ habebitur. 16. Jus habitabit in deſerto, & juſtitia in Charmelo ſedem figet. 17. Erit opus juſtitiæ pax, & juſtitiæ effectus quies & fiducia in perpetuum. 18. Habitabit populus meus in tugurio pacis, in tabernaculis ſecuris, & in locis quietis ac tranquillis. 19. Gran-

fertilem, tum verò ſterilem. 13. In popularium meorum agris ſentes & ſpinæ omnia, defectu culturæ, occupabunt. Luctus propterea erit apud omnes, apud quos antea hilaritas erat. 14. Splendidiores ædes erunt deſertæ, nec ullus tumultus in urbe audietur. Colles & loci muniti habebuntur, inſtar ſpecularum, quales habitant Onagri, aut paſcua gregibus ſuppeditabunt, 15. donec ſpiritus ex alto à Deo demittatur, quo tempore omnia meliùs ſe habebunt. Deſertum tum mutabitur in amœniſſimum montem, qualis eſt Charmelus, & Charmelus fiet inſtar denſiſſimæ ſilvæ. 16. Jus dicetur in ſolitudine, & Juſtitia in Charmelo ſedem habebit. 17. Juſtitia Pacem pariet, & Juſtitia ſecum trahet quietem & mutuam Fiduciam in perpetuum. 18. Populus meus, in ſumma ſecuritate, in tuguriis & tabernaculis; dum Ju-

planctu, quo pectus tunditur.

Propter eximios agros] על שדי חמד *hal ſchde hhemed*, propter agros deſiderii, hoc eſt, quos fertilitatis cauſâ vulgò concupiſcebant, & qui tamen nihil, aut parum proterent; ob ſiccitatem, quæ in iis locis ſterilitatis præcipua cauſa.

Propter vitem fertilem] Quæ tamen eo anno nullos aut paucos fructus emiſerit.

13. *Et luctus erit*] Sequentia liquidò oſtendunt, hæc ſubaudiri; unum hoc difficultatem faceſſit, quod inchoetur membrum particula כי *chi*, כי על כל בתי משוש *quia in omnibus ædibus hilaritatis*, ſed hoc in loco, ut in multis aliis, παρέλκει.

14. *Alta domus*] כי ארמון *chi armon*. Hìc כי iterum abundat, neque enim hæc rationem ſuperiorum complectuntur.

Nullus ampliùs erit] עזב *huzzab*, relictus eſt.

Locus munitus] בחן *bahhan*. Interpretantur nonnulli eodem modo ac בחן *turrem ſpeculatoriam*. Sed intelligitur locus munitus, in quo perpetuo ſolebat eſſe præſidium, & qui deſertus planè futurus eſſet, ut jam in eo onagri ſtabularentur, qui turres non quærebant.

Loco ſpeluncarum] בעד מערות *bebad meharoth*, pro ſpeluncis: hoc eſt, æquè deſertus, ac ſpeluncæ montium eſſe ſolent.

Loca onagris placentia] משוש פראים *meſchoſch pharaim*, gaudium onagrorum; qui ſolitudines maximè ſectantur.

Aut paſcua gregibus] *Paſcuum gregum*. Addidimus *aut*, quia ubi ſunt greges, ibi etiam ſunt paſtores & canes, quos fugerent onagri. Sententia eſt: loca antea præſidiis occupata ſolis feris, aut gregibus relictum iri. Quo autem hæc referenda ſint, niſi ad tempora, quibus à Babyloniis devaſtata eſſet Judæa, non video.

15. *Donec adpareat nobis*] עד יערה עלינו רוח *had jeharc halenou rouahh*, donec *nudetur ſuper nobis ſpiritus*; hoc eſt, donec ſecunda, ut ſic loquar, divini favoris aura è cœlo nobis adſpiret. LXX. ἕως ἂν ἔλθῃ ἐφ' ὑμᾶς πνεῦμα ἀφ' ὑψηλοῦ. *Symmachus*: ἀνάψυξις ἐξ ὕψους. Vulgatus: *donec effundatur ſuper nos ſpiritus de excelſo*. Significatur auxilium, metaphorâ à vento ſecundo ducta.

Deſertum mutabitur in Charmelum] *Erit deſertum in Charmel*; hoc eſt, ſola Judææ loca & inculta, prout res habet, mox æquè magno ſtudio colentur, ac cultiſſima ejus loca, qualis eſt mons Charmelus.

Et Charmelus inſtar ſilvæ habebitur] Charmelus in ſilvam reputabitur; nempe, cùm loca deſerta fuerint inſtar montis Charmeli; loca cultu facilia & fertilia per ſe, ſi manerent in eodem ſtatu, quo nunc ſunt, viderentur inſtar ſilvæ incultæ; ideóque tunc diligenter culta fient longè amœniſſima. Eſt loquutio παροιμιώδης quæ paullò aliter hîc intelligenda eſt ac C. XXIX, 27. ut proverbialia dicta in varios ſenſus torquentur, in omnibus Linguis.

16. *Jus habitabit in deſerto*] Sola loca, in quibus latrocinia committebantur impunè, jam erunt tutiſſima, nec quisquam illic erit, niſi juris obſervans.

Juſtitia in Charmelo] In locis cultis, adeóque frequentibus, ubi præ hominum multitudine multa præter jus & fas committuntur; ut videmus in magnis urbibus; poſthac homines æquiores & meliores longè fient. Hæc omnia videntur intelligi poſſe de moribus Judæorum è Babylonia reducum; qui ſi non optimi, certè multò meliores facti ſunt, cum omnis Idolatriæ expertes fuerint.

17. *Et erit opus juſtitiæ pax*] Pax erit effectus juſtitiæ; quia Deus Judæis pacem præſtabit, dum erunt juſtitiæ obſervantes.

Juſtitiæ effectus] עבודת הצדקה *habodath hatſedakah*, opus juſtitiæ. Eſt idem, aliis verbis, nam *quies & fiducia perpetua* quid ſonant aliud, præter pacem? Ii demum pace fruuntur, qui vivunt quieti in patria, nec quidquam à vicinis, aut remotis populis ſibi timent. Hæc fuit elegantia Jeroſolimitanæ Linguæ, temporibus Regum, eadem ſæpiùs iterare, ſed verbis diverſis; quod diligentes Eſaiæ & Jeremiæ lectores facilè animadvertent.

18. *In tugurio pacis*] Hæc & ſequentia nihil novi habent, ſed pacem deſcribunt, variis loquendi generibus.

[19]. Grando cadet, cùm deſcendetur in ſilvam, atque in humilem locum demittetur urbs. [20]. O vos felices, qui ſementem facitis ad omnes aquas, *eóque* immittitis pedem bovis & aſini!

Prædicantur clades Aſſyriorum, refutantur querelæ Judæorum, promittitúrque Jeroſolimæ defenſio.

CAPUT XXXIII.

1. VÆ prædas agenti, cùm ex te præda non ageretur; perfidè te gerenti, cùm perfidia in te non admitteretur! Cùm deſieris prædas agere, ipſe vaſtaberis; cúmque

Judæa altâ quiete fruetur. 19. Sed grando cadet in eos, qui deſcendent in ſilvas, in humilioribus locis ſitas. 20. O vos felices, qui ad aquas vicinas ſementem facitis, ubi ſunt copioſæ ſegetes, eóque boves & aſinos aquandos ducitis!

PARAPHRASIS.

1. VÆ tibi, qui prædas agis ex agris eorum, qui ita ſe geſſerunt erga te! Cum deſieris prædari alienos agros, tum etiam tui diripientur, ò Rex Aſſyriorum, eodemque modo ſe gerent erga te alii, ut tu te geſſiſti erga alios. (O Creator nobis benefacito, námque beneficia tua exſpectavimus; eſto, matutino tempore, nobis inſtar brachii, in rebus adverſis.) 3. Audito tonitru tuo, multitudo in fugam agitur; & qui in altum es ſubvectus, disjectæ ſunt Gentes.

4. Colli-

19. *Grando cadet* &c.] Quid hæc ſibi velint, fateor me neſcire; nam allegoria *Grotii*, quaſi voce *ſilva* ſignificentur Aſſyrii, mihi nequaquam placet, ut nec ulla alia ſimilis. Puto multò magis eſſe Interpretis Scripturæ *quadam ignorare*, quàm *Grammatici*, quod non nemo Veterum dixit. Neſcio quid παροιμιῶδες videntur complecti duo hæc commata, quod poſt tot ſæcula à nobis non intelligi nihil mirum.

COMMENTARIUS
In CAPUT XXXIII.

1. VÆ *prædas agenti*] הוי שודד *hoi ſchoded*, pro הוי לך *hoi lcha*, væ tibi, qui prædaris. Hæc optimè quadrant in Aſſyrios, qui & Syros, & Iſraëlitas & Judæ tribules & alios populos vicinos, malè habuerant, ſpoliaverant, captivos abduxerant; nec tamen ab aliis, hiſce temporibus, ſimilia paſſi fuerant, ad regnum Sancheribi & ulteriùs.

Cùm perfidia in te non admitteretur] ולא בגדו בך *vlo bagedou bach*, nec perfidi in te fuerunt.

Cùm deſieris prædas agere] כהתימך שודד *chahathimcha ſchoded*, cùm abſolveris prædans. Videtur hoc velle Propheta, fore tempus, quo prædas agere deſinerent Aſſyrii ab aliis populis, quòd poſt multas victorias otio & deliciis ſe ſe dedidiſſent; nec eo ſeciùs alii veterum injuriarum memores, aut ex mera rapacitate, eos invaderent, atque expilarent. Videntur calamitates Aſſyriorum cœpiſſe, ex quo Dejoces, Medorum primò Judex, deinde etiam Rex, jugum Aſſyriorum excuſſit circa annum ante Chriſtum natum DCCIX. ut narrat *Herodotus* Lib. I. c. 95. Ἀσσυρίων, inquit, τῆς ἄνω Ἀσίης ἐπ' ἔτεα εἴκοσι καὶ πεντακόσια, πρῶτοι ἀπ' αὐτῶν Μῆδοι ἤρξαντο ἀπίστασθαι· καί κως οὗτοι περὶ τῆς ἐλευθερίης μαχεσάμενοι τοῖσι Ἀσσυρίοισι ἐγένοντο ἄνδρες ἀγαθοί. καὶ ἀπωσάμενοι τὴν δουλοσύνην ἠλευθερώθησαν. μετὰ δὲ τούτους καὶ τ' ἄλλα ἔθνεα ἐποίεε τὠυτὸ Μήδοισι: *cùm Aſſyrii annis quingentis viginti ſuperiorem Aſiam obtinuiſſent, primi Medi ab iis deficere cæperunt; qui, cum Aſſyriis, pro libertate prælio commiſſo, viros fortes ſe præſtiterunt, excuſſáque ſervitute in libertatem ſe ſe adſeruerunt. Poſt hoſce & aliæ gentes idem fecerunt ac Medi.* Tum verò Aſſyriis repenſum eſt, quod aliis fecerant. Quæ è ruderibus Antiquitatis colligi, hiſce de rebus, potuerunt, legentur in Annalibus Sacris *Jac. Uſſerii*, à temporibus Hezekiæ poſtremis, & apud *Joan. Marshamum* ad Ægyptiacum ſæculum XVII. Nos iis non immorabimur.

Cúmque abſolveris] כנלתך *channelotcha*. Eſt pro כנלאתך à radice לאה *feſſus fuit*, quia qui feſſus eſt, deſinit id facere, quo fatigatus eſt. Hinc *Symmachus*: ὅταν κοπιάσῃς ἀθετῶν, quod ſequutus *Hieronymus* vertit: *cùm fatigatus deſieris*. Itaque nihil opus eſt legere ככלותך *chechallotcha*, mutato נ in כ ut conjiciebat *Lud. Cappellus*.

2. *Eſto brachium noſtrum matutinis temporibus*] היה זרעם לבקרים *hejeh zrohom labbokarim*, eſto brachium eorum (*qui*, nempe, *auxilium tuum exſpectant*) ſingulis temporibus matutinis, hoc eſt, quotidie. Sed vertimus *brachium noſtrum*, quaſi eſſet זרענו *zrahenou*, quia Dei auxilium Judæis implorat; nec Latinè loquentibus licet perſonas mutare, eo modo, quo hìc mutantur.

3. *Propter vocem tuam*] Eſt *vox Dei* propriè tonitru, ſed videtur hìc ſignificari quodvis ejus auxilii ſignum.

Quia te in altum extuliſti] מרוממתך *meromemuthecha*, quia te extollis. Altum petere dicitur Deus, cùm veluti thronum conſcendit, ut jus dicat populis, ut ſæpius obſervavimus.

que abſolveris perfidè te gerere, perfidiam in te *alii* admittent. 2. Jehova, benefaci-
to nobis, *auxilium* tuum exſpectavimus, eſto brachium noſtrum, matutinis tempori-
bus, & ſalus etiam noſtra, tempore anguſtiæ. 3. Propter vocem *tuam*, multitudo
populorum in vagam fugam agitur; & quia te in altum extuliſti, gentes ſunt disjec-
tæ. 4. Colligentur ſpolia veſtra, *ut* bruchus *herbam* depaſcitur, útque fit diſcur-
ſu locuſtarum in loco, quem ſaltando peragrant. 5. Evectus eſt Jehova, quia in alto
habitat, implevitque Sionem judicio & juſtitiâ. 6. Erit fides temporum tuorum poſ-
ſeſſio *populi tui* ſalutaris; ſapientiáque, ſcientia & timor Jehovæ, theſaurus ejus.
7. En fortes eorum viri clamabunt foràs, & nuncii pacis amarè flebunt. 8. Deſolabun-
tur viæ ſtratæ, ceſſabit viator ſemitas *ingredi*, fœdus irritum faciet *hoſtis*, ſpernet urbes, nullo

4. Colligentur ſpolia veſtra, *ô populi*, ut herba à brucho abſumitur, atque à locuſtis herba loci, in quo fuerunt. 5. Creator evectus eſt, quia in ſublimibus locis habitat, & Jeroſolimæ oſtendit, ſe eſſe juſtitiæ addictiſſimum. 6. Erit, ô Deus, fides temporum tuorum ſaluberrima, ſapientia, ſcientia, timor tui, theſaurus tui populi. 7. Fortes eorum viri pacem ſupplices petent, ab hoſte, & reduces in urbem, cùm nihil impetrarint, amaras lacrimas emittent. 8. Vias ſtratas nemo calcabit, nec viatores ſemitas ingredientur, præ metu hoſtis, qui hoc vetabit, neque ullius rationem habebit.

mus. Vide infra vers. 5, 16, 18. Ceterùm verſus 2, 3, & 4. videntur parentheſi claudendi, cùm ſint ſubita oratio ad Deum, dum de cladibus Aſſyriorum loquitur Propheta.

4. *Ut bruchus depaſcitur herbam*] אסף החסיל *oſeph hehhaſil*, collectio bruchi, pro כאסף *cheoſeph*, aut כבאסף *chibeoſeph*, ut in collectione bruchi; ut tam facilè, & tam celeriter opes veſtræ diripientur, quàm bruchus paſcui agri herbam depaſcitur. Quod factum, cùm Dejoces Imperium ab Aſia Majore, ad fluvium usque Halyn protulit, circa annum ante Chriſtum DCLXXXVIII. ex calculo Uſſeriano. Vide *Herodotum* Lib. I. c. 130. Poſtea etiam Phraortes, Dejocis F. varias Aſiæ gentes debellavit, atque Aſſyrios adgreſſus eſt, cùm à ſociis eſſent deſerti, ut habet idem c. 102. ſed cùm Ninum, ſeu Niniven obſideret, unà cum exercitu periit. Filius ejus Cyaxares, patrem ulturus, bellum intulit Aſſyriis, quos prælio vicit, atque in ipſa Metropoli obſedit; ſed expulſus eſt & victus à Scythis, qui Aſiæ Imperium per XXVIII. deinceps annos tenuere, ac proinde Aſſyrios ipſos in ditione habuere. Vide *Herodotum* Ib. c. 103.

Utque fit diſcurſu locuſtarum &c.] כמשק גבים שקק בו *chemaſſchak gebim ſchokek bo*, ut ſubſultatione locuſtarum ſaltantis in eo; ubi כמשק eſt etiam pro כבמשק *chibamaſch*, ut in diſcurſu, aut in ſubſultatione. גבים quod plurale eſt, licentiâ Hebraïcâ conjungitur, cum participio ſingulari. בו *bo* perinde eſt ac כמקום אשר שוקק בו *in loco, in quo ſaltat*; locuſta, nempe; compendio quodam loquendi ejusdem Linguæ, qualia paſſim in Propheticis libris & Hagiographis occurrunt. LXX. Intt. ὃν τρόπον ἐάν τις συναγάγῃ ἀκρίδας, οὕτως ἐμπαίξουσιν ὑμῖν. Vulgatus: *ſicut colligitur bruchus, velut cùm foſſæ plenæ fuerint de eo.* Utrumque incommodè & neglectis verbis. Verum quidem eſt גבים etiam *foſſas* ſignificare, ſed hìc locuſtarum genus ſonat, ut liquet ex antecedentibus verbis. Propheta confert direptiones Medorum & Scytharum, omnia per Aſſyriorum agros agentium ac ferentium, ope equitatûs, quo utraque gens abundabat, ut *Herodotus* & *Xenophon* docebunt, ſi opus ſit, cum ingentis multitudinis locuſtarum ſubſultantium per viridem campum, devaſtationem. Ut milites hìc conferuntur cum locuſtis: viciſſim Scriptores Sacri de locuſtis loquuntur interdum, quaſi de militibus, ut ex Joële & Hamoſo intelligere eſt, quos multis interpretatus eſt *Sam. Bochartus* Hierozoïci P. 2. Lib. IV. c. 5. & 6.

5. *Evectus eſt Jehova* &c.] Vult Judæos, cùm talia audient de Aſſyriis, quæ antea commemorata ſunt, intellecturos Deum in cœlo regnare, indéque pœnas ſumere de ſuperba illa & crudeli gente.

Fides temporum tuorum] Hoc eſt, fides à te, temporibus præſtitutis, ſervata, Judæis erit inſtar poſſeſſionis ſalutaris; ſpem enim in te propterea reponent, & omnium divitiarum loco habebunt, neque eâ excident.

Poſſeſſio ſalutaris populi tui] חסן ישועות *hhoſen jeſchouhoth*, poſſeſſio ſalutum. *Symmachus*: πλοῦτος σωτηρίας, Vulgatus: *divitiæ ſalutis.* Peſſimè ἐν θησαυροῖς ἡ σωτηρία ἡμῶν verterunt LXX. Intt. Addidimus hìc *populi tui*, ad quem refertur ſuffixum vocis אוצרו *otſaro*, theſaurus ejus; cujus verò? nempe, Judæ.

7. *Fortes eorum viri*] אראלם *erellam*. LXX. Intt. ἐν τῷ φόβῳ ὑμῶν. Crediderunt hìc latere derivatum quoddam verbi ירא *jare* timuit, & ſuffixum ſecundæ perſonæ pluralis; ſed omnia perperam. *Aquila* meliùs certè ad Grammaticam quod adtinet ὀφθήσομαι αὐτοῖς, quaſi eſſet אראה להם *eraëh lahem*, videbor illis: *Symmachus* ſimiliter ὀφθήσομαι αὐτοῖς. Vulgatus: *videntes*, quaſi eſſet הראים *haroim*. Exiſtimavimus idem eſſe ac אריאל *leo fortis*, cum adfixo tertiæ perſonæ, de qua voce diximus ad 2. Sam. XXIII, 20. Senſus eſt viros fortes Aſſyriorum, *foràs* ituros, ſeu extra Niniven, ad Medos, aut Scythas, ut miſericordiam eorum implorent; vel è muris converſos חוצה *extrinſecus* clamaturos, ut deditionis leges ab hoſtibus obtineant, aut conditiones offerant Medis, vel Scythis; quibus acceptis, redimant ab iis vitam & libertatem. Confirmatur hæc interpretatio, ſequentibus verbis.

Nuncii pacis amarè flebunt] Legati urbe Ninive emiſſi, ad pacem petendam à Medis aut Scythis, certis legibus, amarè apud hoſtes flebunt.

8. *Deſolabuntur viæ ſtratæ*] Nemo audebit neque

nullo in pretio habebit homines. 9. Lugebit deſolata terra, pudore adficietur Libanus, & exſcindetur, erit Saron, inſtar deſerti, excutientur Baſan & Charmelus. 10. At Jehova, tunc verò ſurgam, inquiet, tunc me evcham, tunc extollar. 11. Concipietis ſtramen & parietis ſtipulam; ſuperbia veſtra, inſtar ignis, vos abſumet. 12. Erunt populi quaſi eſſent in fornacibus calcis ſpinæ exciſæ, quæ igne abſumuntur. 13. Audite, procul remoti, quæ fecerim, uſque propinqui cognoſcite potentiam meam.

14. Formidarunt, in Sione, peccatores, comprehendit tremor ſimulatores virtutis. Quis noſtrûm, inquiebant, manere poſſit in igne abſumente? quis noſtrûm æterna incendia

hebit. 9. Terra lugere videbitur incolas ſuos; Libanus pudore adfici, quod cedris ſpoliatus ſit; Saron erit inſtar ſolitudinis, nec non Baſan & Charmelus.

10. Creator verò, tunc me evehain, ait, tunc extollar coram hominibus. 11. Concipient homines ſtramen, & parient ſtipulam; non meliora facient, quam animo conceperant, & ſuperbia ſua, quaſi igne, abſumentur. 12. Tam facile & tam crudeliter peribunt homines, quàm uruntur ſpinæ ſiccæ in fornacibus, in quibus paratur calx. 13. Audite tam remoti, quam vicini, quid erga Iſraelitas fecerim.

14. Formidinem, in ipſo monte Sione, ſenſerunt mali viri, quamvis virtuti ſe addictos ſimularint. Quis noſtrum, inquiebant, cùm eo quaſi in Aſylum confugiſſemus, non agnoverit, ſe non poſſe manere in igne ardente? quis æterna incendia

neque per vias regias, neque per ſemitas iter facere, in ægris Aſſyriorum; præ hoſtium metu.

Fœdus irritum faciet hoſtis] Addidimus vocem *hoſtis*, ex re ipſâ. Intelligitur Medus, aut Scytha fœdifragus.

Spernet urbes] מאס ערים *maas harim*, ſi hæc referamus ad Medos, hic poterit eſſe ſenſus, fore ut nolint ullas urbes munitas eſſe apud Aſſyrios, ne rebellent; ſi verò ad Scythas, deſcribetur his verbis vita ἁμαξοβίων, qui urbes nullas habebant, ſed in plauſtris habitabant, quæ, quocumque vellent, trahi curabant, de quibus *Horatius* III. Carm. XXIV, 10.

Campeſtres meliùs Scythæ,
Quorum plauſtra vagas ritè trahunt domos,
Vivunt & rigidi Getæ,
Immetata quibus jugera liberas
Fruges & Cererem ferunt
Nec cultura placet longior annuâ.

Sed vide hæc pleniùs, apud *Herodotum* Lib. IV. c. 36.

Nullo in pretio habebit homines] לא חשב אנוש *lo hhaſchab enoſch*, non reputabit hominem. Verbum hoc eſt interdum in pretio habere. Vide ſupra C. XIII, 17. & infra LIII, 3. ſententia eſt, fore ut hoſtes hominis vitam nihili facerent.

19. *Pudore adficietur Libanus*] Hæc, quæ de Libano, Sarone, Baſane, & Charmelo habentur, non intellexerim de iis montibus, aut locis, quibus hæc erant propria nomina; ſed de locis Aſſyriæ, qui ita poterant, ob nonnullam ſimilitudinem cum iis montibus & locis, vocari. Sic *Libanus* potuit dici mons Niphates, ad ſeptemtriones Armeniæ, ob nives quibus candebat, nam לבן *laban* eſt canduit. *Saronis* & *Baſanis* nominibus ſignare potuerunt campi, in quibus alebantur oves & boves, quemadmodum in locis ſic propriè dictis. *Charmelus* erit ſimiliter mons nemoroſus, & fertilis, qualis fuit mons Judææ, de quo jam antea diximus. Ratio eſt, quòd hæc omnia ad Aſſyrios referri oportere videantur.

10. *At Jehova* &c.] Pro *tunc* hìc eſt עתה quod omnium temporum, ut antea monuimus.

Tunc me evcham] Vide ad v. 3.

11. *Concipietis ſtramen*] תהרו חשש תלדו קש, *thaharou kaſchaſch theledou kaſch*. Paronomaſia. Sententia eſt conſiliorum inanium ſimilem futurum exitum. Quem adloquatur hìc Deus, non eſt facile dictu. Putant tamen Aſſyrios compellari.

Superbia veſtra] רוחכם *rouhhachem*. Sic ſumitur רוח *rouahh* Pſ. LXXVI, 13. ubi vide not.

12. *In fornacibus calcis ſpinæ exciſæ*] Hoc eſt, abſumentur, aut peribunt funditus, inſtar ſpinarum dudum exciſarum, ac proinde ſiccarum, in furnace ardentiſſima, in qua fit calx.

14. *Formidarunt* &c.] Caſtigat hìc Propheta Judæos improbos; quamvis virtutis ſimulatores.

Quis noſtrûm manere poſſit &c.] *Quis habitabit nobis ignem abſumentem?* Fuerant homines, qui, cùm Sancheribus Judæam ferro & igni vaſtaret, tutò in ea habitari poſſe vix credebant, & aufugerant etiam in *Ægyptum*, ut intelligere eſt è Cap. XXXI. Hi proverbiali loquutione hìc utentes inducuntur, ut oſtendant, tutum non eſſe habitare in Judæa, ubi erant *ignis abſumens* atque *incendia æterna*, in quibus homines vivere non poſſunt. Intelligebant autem incendia villarum, & oppidorum; quibus, non eo tantùm tempore, ſed & poſtea, quotieſcumque vellent, ſævituri eſſent Aſſyrii. Hæc enim dicta videntur ante Sancheribi cladem; poſtquàm enim tanto vulnere adfecti ſunt Aſſyrii, vix erat, cur ſibi ab iis timerent.

Qui incedit in juſtè factis] הולך צדקות *holech tſdakoth*, pro בצדקות *bitſdakoth* in juſtitiis, hoc eſt, qui juſtè vivit. Quod non intelligendum de perfecta morum ſanctitate, quam nemo ſibi adrogare queat; ſed de habitibus virtutum, & præſertim de abſtinentia à gravioribus delictis, quæ poſtea memorantur. Oſtendit ergo Propheta, ſi ita viverent Judæi, ut dicit, non eſſe, cur timerent, ſe tutò in patrio ſolo, infeſtis Aſſyriis, numquam futuros, cùm Deum propitium ſemper experturi eſſent,

cendia habitare? 15. Qui incedit in juſtè factis; qui recta loquitur; qui reſpuit oppreſſiones, lucri cauſâ; qui excutit ſuas manus, ne munus accipiat; qui obturat aurem ſuam, ne audiat *conſilia de* cædibus; qui claudit oculos ſuos, ne videat malum; 16. ille edita loca habitabit, *in* munimentis ſaxorum *habebit* ſublime *perfugium* ſuum, panis ejus *ei* dabitur & aquæ ejus erunt perennes. 17. Regem, in ſplendore ſuo, videbunt oculi tui, videbunt terram *in* locis remotis. 18. Cor tuum meditatur terrorem. Ubi verò Scriba

dia ferre poſſit? 15. Qui non niſi juſta facit, qui aliud nihil loquitur, qui abhorret ab omni oppreſſione, quæ fit lucri cauſâ; qui omne donum recuſat; qui aures habet clauſas omnibus conſiliis, de cæde perpetranda; qui claudit oculos pravis molíminibus, quæ ſpectant homicidia; qui denique nullius ſceleris conſcius eſſe vult: 16. hujusmodi vir inhabitabit edita loca, & tuta, in altis rupibus, ad quas accedere non eſt facile, & in quibus ſuppeditabitur ei panis, & erunt aquæ perennes. 17. Ejusmodi vir admittetur in conſpectum Regis, cum in ſplendore regio ſe conſpiciendum dabit, & omnia ditionis loca luſtrare poterit, etiam remota, quia te ſibi fidum habebit. 18. Hic dictus terreris fortè, & ubi eſt Scriba, inquies, qui ſtipendia militibus ſolvat? ubi eſt præfectus Urbi, qui eos ſervet, & qui omnes turres numeraverit, ut ſciat, quo præſidio, ut ſerventur, indigeant.

19. Atqui

eſſent, qui eos contra quamlibet potentiam facilè tecturus eſſet.

Qui recta loquitur] דובר מישרים *dober meſcharim*, qui loquitur rectitudines; hoc eſt, qui nihil niſi rectum & æquum, pro ſententia, dicit.

Qui reſpuit oppreſſiones lucri cauſâ] מואס בבצע מעשקות *moes bebetſah mahaſchakkoth*, reſpuens in lucro oppreſſiones; hoc eſt, qui non vult opprimere pauperes, quamvis cum lucro ſuo.

Qui excutit manus ſuas &c.] Qui omnia munera, in jure dicundo, reſpuit.

Ne munus accipiat] *A tenendo munere*; nempe, ubi jus dicit.

Qui obturat aurem ſuam] Qui cædes ſibi proponi non patitur, ſed ejusmodi conſilia è veſtigio rejicit.

Claudit oculos ſuos &c.] Conſcius eſſe non vult ſcelerum, eáque omnia improbat.

16. *Edita loca habitabit*] Tam tutus erit, etiam in campeſtri atque undequaque patente regione, quàm ſi in rupibus inacceſſis domicilium haberet.

Panis ejus ei dabitur] לחמו נתן *lebhmo nitthan*, panis ejus datur. Subaudiendum לו *lo*, illi: ſenſus eſt, Deum curaturum, ne alimentum ei neceſſarium umquam deſit. Hinc illuſtrari poteſt caput Orationis Dominicæ: *da nobis in poſterum panem noſtrum.*

Aquæ ejus erunt perennes] מימיו נאמנים *memau neemanim* aquæ ejus fideles: hoc eſt, perennes. Metaphora deſumta eſt à fide, quam amici & fœderati ſibi invicem ſervant, cùm mutuum auxilium conſtanter ſibi ferunt, neque umquam fidem datam & ſpem amicorum & fœderatorum fallunt. Sic *fidelis* eſt aqua fontis, qui numquam exareſcit, ſed ſemper copioſum potum accolis ſuppeditat. Contrà dicitur Jerem. XV, 18. *aqua infida*, quæ fallit ſpem eâ utentium. Erant in Judææ montanis rupes præaltæ, quæque à paucis defendi poterant, & in quibus aquæ perennes ſcaturiebant.

17. *Regem in ſplendore ſuo*] מלך ביפיו *melech bjophjo*, regem in pulcritudine ſua; Regem, nempe, Hezekiam, ſplendidè regnantem, poſtquàm ab Aſſyriis liberatus eſſet.

In locis remotis] מרחקים *marhhakkim*, pro במרחקים *bmarhhakkim*, in remotis; id eſt, in remotiſſimis ejus finibus, cùm antea Jeroſolimæ finibus clauſi fuiſſent, nec quidquam videre potuiſſent, niſi agrum ſuburbanum & vicinos colles.

18. *Cor tuum meditatur terrorem*] לבך יהגה אימה *libbecha jehgeh emah*; hoc eſt, apud animum tuum quæ tibi timenda reputas; nimirum, ab Aſſyriis, contra quorum vim Jeroſolimam nec præſidio, nec munitionibus ſatis firmam putabant.

Ubi verò ſcriba?] Sunt hæc verba timidorum inter ſe talia muſſitantium, quaſi ad tuendam urbem neceſſaria defuiſſent. סופר *ſopher* dicitur hîc Scriba Regius, cui interdum cura mandabatur conſcribendi, aut exercendi exercitûs, ut bene obſervavit *Lud. Cappellus* in notis Criticis, ex 2. Reg. XXV, 19. ubi memoratur הספר שר הצבא המצבא את עם *ſcriba dux exercitûs*, *qui populum militiam docebat*, vel *conſcribebat*, ubi vide à nobis notata.

Ubi qui ſtipendium adpendit] איה שקל *ajeh ſchokel*, ubi adpendens; nempe, ſtipenditum. Loquuntur enim hi homines de rationibus urbis, contra Aſſyrios defendendæ, de quibus initio non ſatis cogitaſſe videtur Hezekias, qui poſtea tamen rem curavit, ut videmus 2. Ephem. XXXIII, 2. & ſeqq. fortè his ſermonibus plebis Jeroſolimitanæ ſtimulatus.

Ubi qui numerat turres?] Videtur fuiſſe ſingularis præfectus mœnium, qui turrium, præſidio indigentium, numerum inibat, & præſidia in ſingulas mittebat; quarum etiam certum fortè numerum ſervandum minoribus præfectis tribuebat. Quæ non ſatis adtenderunt veteres Intt. quamobrem à ſenſu verborum aberrarunt. LXX. habent, ſi modò ſana hæc ſint verba; ποῦ εἰσὶν οἱ γραμματικοὶ (fortè γραμματεῖς) ποῦ εἰσὶν οἱ συμβουλεύοντες; ποῦ ἐστὶν ἀριθμῶν τοὺς τρεφομένους; & Vulgatus: *ubi eſt litteratus? ubi verba legis ponderans? ubi doctor parvulorum?* Habemus tantùm poſtremorum verborum interpretationem *Aquilæ* & *Theodotionis* ἀριθμῶν τοὺς μεμεγαλυμμένους, & *Symmachi* ἀριθμῶν τοὺς ἐντεταγμένους. Quæ omnia ſunt præter rem. Putatur tamen Paulus protuliſſe hæc verba 1. Cor. I, 20. Sed perperam, qua de re vide notata in addit. ad *Henr. Hammondum.*

19. *Non*

Scriba? *inquis*, ubi qui *ſtipendium* adpendit? ubi qui numerat turres? ¹⁹· *Atqui* non videbis populum fortem, populum, è profundo *gutture* loquentem, ut eum non intelligas, blæſum linguâ & ſine prudentia. ²⁰. Videbis Sionem, urbem, in quam convenimus; oculi tui ſpectabunt Jeroſolimam, habitationem ſecuram, tentorium, *quod* non transferetur, cujus paxilli numquam amovebuntur, neque funes ulli umquam frangentur. ²¹. Eſt enim illic nobis potentiſſimus Jehova, *ut* locus fluviis & latis rivis *irriguus*, nec *per eum* ibit navis remis acta, nec magnum navigium illum trajiciet. ²². Quia

19. Atqui non videbis populum ſtrenuum, populum ex imo gutture loquentem, ita ut eum intelligere nequeas, blæſum & ſine ſapientia. 20. Videbis tantùm Jeroſolimam, in quam dudum convenimus; eris in oppido, ubi tutus manebis; è quo Tabernaculum Dei numquam aliò transfertur, neque munitiones evelluntur, neque funes umquam rumpuntur. 21. Eſt hic potentiſſimus Creator omnium præſens, eſt locus aquâ abundans fluviorum & rivorum, ſed quibus vehi poſſunt

19. *Non videbis populum fortem*] עם נועז *ham nobaz.* LXX. μικρὸν καὶ μέγαν λαὸν, ᾧ οὐ συνεβουλεύσατο, perabſurdè. *Symmachus* τὸν λαὸν τὸν ἀναιδῆ, Vulgatus: *populum impudentem.* Reverà עז *baz*, præſertim additâ voce פנים *phanim*, impudentem ſignificat, ut Latinè *os durum.* Sunt inter Judæos, qui velint idem eſſe, לועז *lobaz*, hoc eſt, barbarâ linguâ utentem, & ſic quidem legiſſe vellet *Lud. Cappellus*, nec eſſet abſurda lectio; ſed nihil eſt, cur mutemus hîc quidquam. Vide Deut. XXVIII, 49, 50.

E profundo gutture loquentem] *Profundiorem labio, quàm ut intelligantur*, עמקי שפה משמוע *hinke ſchaphah miſſchemoah.* Hìc שמוע non eſt ſimpliciter *audire*, quivis enim ſoni audiuntur, ſed *intelligere.* Nec poterant intelligi Aſſyrii à Judæis, quod à gutture loquerentur, ceteroquin eorum lingua non usque adeò diſcrepaſſe videtur ab Hebraïca. LXX. οὐδὲ ᾔδει βαθύφωνον ὥστε μὴ ἀκοῦσαι. *Symmachus*: λαὸν βαρὺν γλώσσῃ, ὥστε μὴ ἀκούειν.

Blæſum linguâ] נלעג לשון *nilhag laſchon.* Cùm עלג ſit balbutire ſuprà C. XXVIII, 11. & לעג ſit propriè *irridere*, *L. Cappellus* legendum putabat hîc נעלג *nebaleg.* Sed potuit fieri, ut tam adfinia verba interdum, etiam inter ſcribendum, miſcerentur. LXX. Intt. λαὸς πεφαυλισμένος *contemtus.* Fortè τετραυλισμένος pro τραυλίζων *balbutiens.* *Symmachus*: διάλλαϑον γλώσσης, ex conjectura. Vulgatus hæc omnia ſic vertit: *populum alti ſermonis, ita ut non poſſis intelligere diſertitudinem linguæ ejus*, ex conjectura etiam.

20. *Videbis Sionem*] *Vide Sionem.* Imperativus pro Futuro, nam prædicit hîc Propheta, nondum fore, ut Jeroſulima capiatur, ſed ut ſtet per multos annos.

In quam convenimus] *Conventûs noſtri*: nempe, ſacrorum causâ.

Non transferetur] לא יצען *lo jitshan.* Vox eſt in hoc tantùm loco, in quo tamen aliud ſignificare non poteſt. Hinc LXX. σκηναὶ αἳ οὐ μὴ σεισθῶσι. Vulgatus: *tabernaculum, quod nequaquam transferri poteſt.*

Cujus paxilli numquam amovebuntur] *Non proficiſcentur paxilli ejus* (יתדותיו) *in perpetuum.* Pergit Jeroſolimam deſcribere ſub imagine tentorii. Ad tentoria erant paxilli terræ impacti, quibus vincti erant funes, quibus malus erecta circumquaque trahebatur; ut firma ſtaret, & aulæa tentorii, quæcumque eſſent, ſuſtineret.

21. *Eſt enim*] כי אם *chi im.* Quæ particulæ ſunt hîc αἰτιολογικαί, ut & alibi. Vide earum ſignif. 3. & 4. apud *Chriſt. Noldium.*

Potentiſſimus Jehova] אדיר יהוה *addir Jehovah*, LXX. Intt. à proprietate ſine ratione recedentes: τὸ ὄνομα κυρίου μέγα. Meliùs *Symmachus*: κραταιὸς ἡμῶν κύριος. *Magnificum* vertit Vulgatus. Quid propriè ſignificet, nemo dicere queat, vertendaque vox Latinè loquenti, prout res, quæ agitur, poſtulat.

Ut locus fluviis & latis rivis irriguus] מקום נהרים יארים רחבי ידים *mkom neharim jeorim rachabe jadajim*, locus fluviorum, rivorum *latorum ſpatiis*; hoc eſt, protectio divina facit, ut illic ſemper poſſimus manere, quemadmodum Scenitæ, qui poſſunt ad loca irrigua tendere, inde facilè non diſcedunt; cùm aquam & pabulum potiſſimùm quærant, quæ ubi deſunt, illinc migrare neceſſe habent. Vertimus quaſi eſſet כמקום *chimkom*, ut locus, quia initio comparationis, כ frequentiſſimè omittitur, & melior erat comparatio, quæ ſic inchoatur.

Nec per eum ibit navis remis acta] אני שיט *oni ſchajit*, *navis remigii.* Hoc additur, quia Scenitæ diu non tendant ad ripas magni fluvii, per quas naves armatæ tranſeunt interdum, quòd timeant, ne ab armatis facilè opprimantur; vento enim & remigio adjuvantibus, magnæ claſſes advenire momento temporis poſſunt, miſeriſque Arabibus, quidquid habent, auferre. *Aquila* ναῦς κώπης, *Symmachus* πλοῖον κωπηλάτου. Vulgatus: *navis remigum.*

Nec magnum navigium] Quales onerariæ naves, quæ ſolis velis, aut motu nativo aquæ inferiora verſùs utuntur. Eas metuunt etiam Scenitæ, quia alendo exercitui neceſſaria vehere poſſunt; quæ ſi adſint, timent ſuæ libertati, quæ nititur hoc potiſſimùm, quòd in interiores eorum ſolitudines commeatus copiis ſubvehi non poſſunt. *Symmachus*, qui bene verterat antea πλοῖον κωπηλάτην, hîc צי אדיר *tſi addir*, abſurdè vertit, ἐντολὴ κραταιοῦ *præceptum potentis.* At *Aquila*: τριήρης ὑπερμεγέθης & *Hieronymus*: *Trieris magna.* Idem in Ezekielis XXX. ſe ita accepiſſe ab Hebræis adfirmat. Sed LXX. Intt. hîc ſimpliciter πλοῖον verterunt, alibi nuſquam. *Symmachus* etiam neſcivit, quid eſſet. Quare non eſt certum צי eſſe triremem. Ac ſanè, hoc loco opponi videtur *navi remigio actæ*, & epithetum אדיר *magna* tam bene convenit onerariæ, quam triremi, præterquàm quòd צי per ſe non ma-

gis

Digitized by Google

22. Quia Jehova eſt judex noſter, Jehova legiſlator noſter, Jehova rex noſter; ille nos liberabit. 23. Funes tui ſunt laxi, non bene firmant malum ſuum, non expandunt vexillum. Tunc multa ſpoliorum præda dividetur, & claudi prædam diripient. 24. Nec ſe *urbis* incola dicet ægrotaſſe, & populo, qui eam inhabitat, remiſſa erunt peccata.

Vaticinia de plurium gentium & præſertim Idumæorum calamitatibus.

1. ACCEDITE, Gentes, ad audiendum, & populi adtendite; audiat terra, & ea, quibus eſt referta; orbis, & quidquid ex eo prodiit; 2. nam accenſa eſt Jehovæ ira in omnes gentes, & indignatio in univerſos earum exercitus; internecioni devovit eos, & tradet mactationi; 3. ita *ut* confoſſi earum projiciantur, fœteant cadavera, CAPUT. XXXIV.

ſunt minora non majora paullò navigia; 22. quia Creator eſt Judex & Rex noſter, qui nos liberabit. 23. Funes tui ſunt laxi, nec poſſunt ſatis firmare tuum malum, nec expandere vexillum. Tum erit multa præda dividenda, cujus vel tardiſſimi erunt participes. 24. Nec cauſſari incola Urbis poterit, ſe ægrotaſſe, & populo Jeroſolimitano remiſſa eſſe peccata.

PARAPHRASIS.

1. O Gentes, & Populi, accedite, & audite, quod veſtrâ audiſſe intereſt. Audiant & tota Terra ea, quibus eſt plena, Orbisque, & qui in eo ſunt; 2. nam Creatoris ira in omnes populos eſt accenſa, & indignatio in eos exercitus, quos internecione damnavit, & mactandos hoſtibus tradidit. 3. Ergo eorum cadavera inſepulta jaceant, & putreſcant: è montibus, in quos con-

gis *triremem*, quam *biremem* ſignificat. Multa habet hac de re, déque hoc ipſo loco, *M. Meibomius* in Libro de Fabrica Triremium, quæ apud eum legi poterunt.

22. *Ille nos liberabit*] Hæc eſt interpretatio eorum, quæ antea dicta ſunt, nullas naves neque remis actas, neque velis illac tranſituras; quibus verbis hoſtiles copiæ deſcribuntur.

23. *Funes tui ſunt laxi*] נמשו חבליך *nitteſchou hhabalajich*, extenſi ſunt funes tui; hoc eſt, funes non tenſi, ſed dimiſſi (nam hoc ſignificat verbum נמש in Niphal) adeóque laxi, ut ſequentia manifeſtò oſtendunt. Hinc *Symmachus*: ἐξεῤῥίφη τὰ σχοινία σου, & Vulgatus: *laxati ſunt funiculi tui.* Quod cùm ſit in tentorio, corruat neceſſe eſt. LXX. Intt. ἐῤῥάγησαν τὰ σχοινία σου, impropriè, quamvis ſenſus aliquo modo exprimatur; non minùs enim cadit tentorium fractis, quàm laxatis funibus. Eſt autem hic ἀποστροφὴ ad Aſſyrios, quorum clades prædicitur. Fœminino utitur Propheta, quia ſubauditur ארץ אשור *erets Aſchour*, terra Aſſyria, ut paſſim, quando de gentibus ſermo eſt.

Non bene firmant malum ſuum] בל יחזקו כן תרנם *bal jebhazzekou chen thornam*, non confirmant rectè malum ſuum. *Malus* hic eſt palus, qui in medio tentorio terræ infixus tentorii aulæa ſuſtinet, ut malus navis vela.

Non expandunt vexillum] בל פרשו נס *bal phareſchou nes*. *Vexillum* hìc intelligo facem è ſummo tentorii vertice pendentem, vexilli inſtar, quæ vento flante ſe extendit, dum ſtat malus, ſed eo ruente involvitur & intricatur cum aulæis tentorii. LXX. Intt. & *Symmachus*, qui navem hìc volunt ſignificari, *velum* intelligunt. Verùm ſatius eſt de tentorio omnia interpretari, ut tentorium Aſſyriacum Jeroſolimitano opponatur. Sic *Hieronymus*: *ut dilatare ſignum non queas*, quod non poteſt de velo intelligi.

Tunc multa ſpoliorum præda dividetur] אז חלק עד שלל מרבה *az hhallak bad ſchalal marbeh.* עד *bad* idem eſt ac עדי hadi *ornamentum*, quod eſt prædæ. Vide Gen. XLIX, 27. & Soph. III, 8. Idem ſignificant, apud Chaldæos, ex eadem radice deducta עדא, עדאה & עדי Deut. XX, 14. Eſ. X. 6. Jerem XXX, 16. LXX. ἕως ȣ̃ παραδοθῇ εἰς προνομὴν, quaſi legiſſent: עד חלק שלל *bad hhallak ſchalal*, ſine ratione. *Hieronymus* rectiùs: *tunc dividentur ſpolia prædarum multarum.*

Claudi prædam diripient] Minùs celeres, ad diſcurrendum per caſtra Aſſyriorum, prædam tamen auferent; quia, nimirum, copioſiſſima erit.

Nec ſe dicet urbis incola ægrotaſſe] *Nec dicet incola* (Jeroſolimæ) *ægrotavi*; obſidionis, nempe, causâ, quæ nulla fuit.

Remiſſa erunt peccata] Pœnæ, quas meriti erant, ab eo non repetentur.

COMMENTARIUS
In CAPUT XXXIV.

1. QUidquid ex eo prodiit] וכל צאצאיה *vechol tſeetſaeah.* Homines, nempe, qui ex eo, ſeu gentibus, quæ orbem incolunt, prodierunt.

2. *Internecioni devovit eos*] החרימם *hebherimam.* Videtur reſpicere ad bella Babyloniorum, ſub Nabopolaſſare & Nebuchadnetſare, qui gentes, quas memorat Eſaïas, vi ſubgerunt.

3. *Foeteant cadavera*] *Et cadaveribus eorum adſcendat*

ra, ac liqueſcant montes, propter eorum ſanguinem. 4. Contabeſcet totus exercitus cœli, convolvetur cœlum inſtar libri, cadétque omnis eorum exercitus, ut cadit folium è vite, útque deciduus fructus è ficu.

5. Cùm acutus fuerit, in cœlo, gladius meus, deſcendet jam in Edomum, & in populum à me devotum, ad pœnas ab eo repetendas. 6. Gladius Jehovæ plenus erit ſanguine, pinguis fiet ex adipe è ſanguine agnorum & hircorum, atque ex adipe renum arietum; ſacrum enim *fiet* Jehovæ Botſræ, & mactatio magna in terra Idumæa. 7. Deſcendent Oryges, cum iis pecudibus, & juvenci cum tauris, inebriabitur terra eorum ſanguine, atque eorum pulvis adipe pinguis fiet. 8. Nam dies veniet ultionis Jehovæ, atque annus pœnarum, ut lis Sionis *judicetur*. 9. Convertentur torrentes Idumææ in picem, & pulvis ejus in ſulfur, fiétque terra ejus pix ardens. 10. Nec noctu, nec interdiu exſtinguetur, & fumus ejus in perpetuum adſcendet, in ætates futuras

confugerant, & in quibus confoſſa ſunt, deſluet eorum ſanguis, in vicina loca. 4. Tandem ejuſmodi ſpectaculo contabeſcet totus Cœli exercitus, ſive ſtellæ, quæ conferri cum vitis foliis poſſunt, aut cum ficuum fructibus deciduis.

5. Poſtquàm gladius meus in cœlo fuerit acutus, ſeu poſtquam parata erit vindicta, quam de Idumæis ſumere ſtatui, faciam, ut ultionem cœleſtem experiantur. 6. Dei culter erit cruentus & veluti imbutus victimarum ſanguine, quem magna copia ei homines effuderunt. Sacrum enim ei fit Botſræ, & ſtrages maxima in terra Idumæa. 7. Deſcendent prætetea Oryges cum ejuſmodi pecudibus, quæ Deo offerri ſolent. Terra imbuetur earum ſanguine, & pulvis pinguedine ejus imbuetur. 8. Veniet enim aliquando dies ultionis Creatoris, quò diſſidia, quæ ſunt inter Judæos & vicinas Gentes, ejus judicio dirimantur, & Idumæi pœnas luant. 9. Torrentes Idumææ adeò turbidi erunt, ut ſint veluti in picem liquidam videantur converſi, quibus verbis calamitas Idumæorum ſignificatur; quæ videtur pingi ſub imagine eorum, quæ Sodomæ & Gomorrhæ civibus contigerunt, & deſcribi, additâ etiam imagine deſertæ regionis; *quæ paraphraſi non eget.* 10. Nec noctu, nec interdiu ceſſabit illa clades in

adſcendat fœtor eorum. Hoc eſt, inſepulta jaceant.

Liqueſcant montes &c.] Videantur montes Moabitarum, Hammonitarum, Idumæorum &c. liquefieri, ob copiam ſanguinis occiſorum in jugis, quæ ex iis deſluet.

4. *Contabeſcet* &c.] Hæc eſt deſcriptio maximarum calamitatum populorum, qui vicini erant Judæis; quibus malis eorum regna prorſus tandem perierunt. Similia habuimus C. XIII. & alibi. Verbis etiam ſimilibus clades non abſimiles deſcribit Joannes Apoc. VI, 13. 14.

5. *Cùm acutus fuerit in cœlo*] כי רותה *chi rivvethah*, cùm ſe rigaverit; quod interpretor propriè de gladio, qui, ut acuatur, dum circumagitur lapis molaris, aquâ rigatur, ut ferrugo abſtergatur, aciéſque tenuior fiat. Eſt verò hic antecedens, pro conſequente, ut ſignificetur gladius Dei in cœlo acutus fuiſſe; hoc eſt, rem non conſiliis humanis tantùm, ſed decretis cœleſtibus confectum iri. Ut milites acuunt gladios, ſi obtuſi ſint, antequàm in prælium prodeant: ſic Deus, qui pœnas parabat improbis populis, dicitur in cœlo gladium acuiſſe. Ita & Deut. XXXII, 41. ſic loquitur Deus: *ne vivam ego in æternum, niſi acuam aciem gladii mei, adprehendat manus mea judicium, & rependam iis, qui me odio habent.* LXX. Intt. ἐμεθύσθη ἡ μάχαιρά μου ἐν τῷ οὐρανῷ. Vulgatus: *inebriatus eſt in cœlo gladius meus.* Sed tum demum inebriari dicitur gladius, cùm multo ſanguine perfunditur, in ipſa cæde, quam tamen antecedit, quod hìc dicitur.

Deſcendet jam] *Ecce in Edomum deſcendet.*

A me devotum] חרמי *hhermi*, devotionis meæ; hoc eſt, in quem pronunciavi חרם *hherem.*

Ad pœnas ab eo repetendas] למשפט *lmiſchphat*, in judicium, quod paſſim pro ſupplicio ſumitur, quod certò ſequitur judicium, in malis.

6. *Agnorum* &c.] Res hìc deſcribitur, ſub imagine ſacrificii, in quo variæ pecudes mactantur & præſertim pingues; quarum nominibus intelligendi ſunt Idumæi, potiſſimùm proceres.

Ex adipe renum arietum] Hoc animal facillimè omnium, ſi copioſiùs alatur, nimiam pinguedinem in renibus contrahit; qua de re vide quæ habet *Sam. Bochartus* Hieroz. P. 1. Lib. II. c. 45.

Botſræ] Quæ fuit Metropolis Idumææ, & quidem nobilis ovium præſtantiâ & multitudine. Vide eumdem ejuſdem Lib. c. XLVIII.

7. *Deſcendent Oryges*] ראמים *remim*, bicornes capreæ, ut oſtendit idem ejuſdem Partis Hieroz. Lib. III. c. 48. ubi etiam obſervat hiſce animalium inſigniorum nominibus deſcribi proceres Idumæorum.

Tauris] אבירים *abirim.* Nomen taurorum, de quo idem ejuſdem Hieroz. Partis Lib. II. c. 27.

8. *Ut lis Sionis judicetur*] לריב ציון *lrib tſijon*, quod verti etiam poſſit, *ad cauſam Sionis ſuſcipiendam.*

9. *Pix ardens*] Videtur adludere ad ſolum Sodomæ & Gomorrhæ, de quo vide Diſſertationem noſtram. Non tamen putandum Idumææ ſimilem Sodomiticæ fuiſſe ſubverſionem; ſententia eſt Idumæam futuram æquè deſertam, ac ſubverſum Sodomiticum ſolum; quod oſtendunt & ſequentia verba.

10. *In ætates futuras*] *Ab ætate in ætatem.*

Umquam poſthac] לנצח נצחים *lnetſahh netſahhim.* Bene LXX. Intt. hoc in loco εἰς χρόνον πολύν.

turas deſolata erit, nec umquam poſthac quiſquam per eam tranſibit. 11. Illam poſſide-
bunt pelecanus, hericius, bubo & corvus, *atque* habitabunt. Extendentur in ea amuſſis
inanitatis & perpendiculum vaſtitatis. 12. Nec ulli erunt illic illuſtres viri, *qui* re-
gnum *ſibi* vindicent, & principes ejus ad nihilum *redacti erunt*. 13. Spinæ ſuccreſcent
in altis ejus domibus, urtica & carduus erunt in arcibus ejus, erit habitatio draconum,
& atrium ſtruthionum. 14. Occurrent *illic* feles ſilveſtres thoïbus, & capreoli com-
paribus reſpondebunt; illic reſidebit avis nocturna, & inveniet ſibi requiem. 15. Ibi
nidificabit ſerpens jaculus, pariet, & ova excludet, quæ foverit umbrâ ſuâ. Etiam illic
congregabuntur vultures, quiſque cum compare.
16. *Rem* quærite è libro Jehovæ, ne unum quidem ex iis deerit, nullum compar
ſuum deſiderabit; nam ore ille mandavit, & ſpiritus ejus ea *in unum* coëgit. 17. Ille
jecit illis ſortem, & lineâ eis diviſit, in perpetuum eam poſſidebunt, & per ætates fu-
turas illic habitabunt.

Prædi-

in Idumæa, ubi tandem erit deſolatio, cujus nullus erit finis. 11. Pro anteriore populo, à quo colebatur, nulla animalia cernentur, præter pelecanos, hericios, bubones & corvos. Si quis amuſſim illic adhibeat nihil occurret, quod impediat, quo minùs rudera poſſint menſurari.

12. Nec erunt illuſtres illic viri, qui velint Id regnum ſibi vindicare, nec ulli ſupererunt Principes viri, inter eos. 13. In altis domibus (usque adeò erunt neglectæ!) in iis, inquam, herbæ paſſim creſcent, utque beſtiæ venenatæ & feræ eas occupaturæ ſint. 14. Illic videre licebit feles ſilveſtres & capreolos, qui ſibi invicem reſpondebunt, atque audire lugubres voces avium nocturnarum. 15. Ibi nidum habebit ſerpens jaculus; in quo quieſcet, & pariet ova; nec deerit illic Vultur, cum ſuo compare.

16. Rem quærite in libro, Creatoris juſſu conſcripto; ne unum quidem par ibi deerit. 17. Ore ſuo rem imperavit Deus, & juſſus ejus ea in unum locum coëgit, quem in habitaculum perpetuò poſſidebunt.

PARA-

πολύν. *Aquila* εἰς νῖκος αἰώνων, & *Theodotion* εἰς ἔσχατα ἐσχάτων, incommodè. Vulgatus, *in ſæcula ſæculorum.*

11. *Pelecanus.*] קאת *kaath.* Vide *Sam. Bochartus* Hieroz. Part. 2. Lib. II. c. 24.

Hericius] קפד *kippbod.* Vide 2. Part. Lib. III. c. 36.

Bubo] ינשוף *janſchoph.* Vide 2. Part. Lib. II. c. 22.

Amuſſis inanitatis &c.] קו תהו ואבני בהו *kav thoou veabne bohou. Thou* & *bohou* inanitatem & vaſtitatem ſonant Gen. I, 2. *Perpendiculum* & *amuſſis vaſtitatis atque inanitatis*, eſt æquatio omnium, communi eorum deſtructione.

12. *Nec ulli erunt illic illuſtres viri*] חריה ואין שם מלוכה יקראו *bhoreah veen ſcham mlouchah jikraou*, illuſtres ejus & nullum illic regnum vocabunt. Quod intelligendum quaſi eſſet: וְאֵין שָׁם חֹרֶיהָ אֲשֶׁר לִמְלוּכָה יִקְרָאוּ: *nulli illic erunt ejus* (Idumææ) *qui ad regnum vocentur.* LXX. Intt. οἱ ἄρχοντες αὐτῆς οὐκ ἔσονται, οἱ γὰρ μεγιστᾶνες ἔσονται εἰς ἀπώλειαν. *Hieronymus: Nobiles ejus non erunt ibi, Regem potiùs invocabunt, & omnes principes ejus erunt in nihilum.*

13. *Struthionum*] לבנות יענה *libnoth jabanah*, filiabus jahanæ. Vide *Bocharti* Hieroz. P. 2. Lib. II. c. 14.

14. *Feles ſilveſtres*] ציים *tſijim.* Vide. 1. P. Lib. III. c. 14.

Thoibus] את איים *eth ijim.* Vide Ibid. c. 12.

Capreoli] שעיר *ſchabir*, hirſutus. Vide ad Eſai. XII, 21.

Avis nocturna] לילית *lilith.* Fabulas Rabbinorum ac aliorum vide apud *Bochartum*, Hieroz. P. 2. Lib. VI, c. 9. Quidnam ſit ignoratur, ſed nomen ejus nocturnum quoddam ſonat animal.

15. *Serpens jaculus*] קפוז *kippboz.* Vide *Bocharti* Hieroz. P. 2. Lib. III. c. 11.

Vultures] דיות *dajoth.* Idem probavit eſſe *vultures nigros.* Lib. II. c. 9. ejuſdem Partis.

16. *E libro Jehovæ* &c.] Si rem cum eventu, ex hoc libro, comparetis ejuſmodi animalia fera illic eſſe.

Ore ille mandavit] כי פי הוא צוה *chi phi hou tſivvah.* Perinde eſt, ac ſi eſſet בפיו *bephiv* ore ſuo; hoc eſt, voluit.

Spiritus ejus] Potentia ejus.

17. *Ille jecit illis ſortem* &c.] Quaſi κληρούχοις, ſeu colonis Idumæam habitandam iis diviſit. Significat Propheta, eam regionem ſolis feris & ſilveſtribus avibus habitatum iri.

COM-

Prædicuntur Hebræis meliora tempora, &, ſub involucris figurati ſermonis, adventus & beneficia Meſſiæ, qualia nemo hactenus viderat.

CAPUT XXXV.

1. GAUDEBUNT deſertum & loca arentia, exſultabit ſolitudo, & florebit inſtar roſæ. 2. Florebit atque exſultabit, & voces lætas edet. Gloria Libani ei conceſſa eſt & amœnitas Charmeli & Saronis. Videbunt ii, *qui aderunt*, gloriam Jehovæ & ſplendorem Dei noſtri. 3. Confirmate manus remiſſas, & genua labantia corroborate. 4. Dicite iis, quorum animus moras non fert; forti animo eſtote, ne timete; en Deum veſtrum ulciſcendi causâ, veniet ſupplicium, Deus ipſe veniet, & vos ſervabit.

1. LÆtari videbuntur loca arentia deſertorum. 2. Floribus abundabunt, & videbuntur lætas voces emittere, quia æquabunt amœnitate & arboribus Libanum, Charmelum & Saronem. Quæ qui videbunt gloriam & ſplendorem admirabuntur Dei Iſraelis. 3. Vos, qui eritis feſſi, reparate quietè vires veſtras. 4. Sic verò adloquamini eos, qui nullas moras æquo animo ferre poſſunt, ut in poſterum fortiores ſint, mox adfuturum Deum; ut de Iſraelitarum hoſtibus pœnas ſumat, eosque liberet. 5. Tum verò, qui, inſtar cæcorum & ſurdorum, nihil videbant, aut audiebant

1. G*Audebunt deſertum* &c.] Hoc eſt, iterum incoletur Judæa, poſt reditum è captivitate Babylonica; quo tamen reditu adumbratur reſtitutio orbis, ſeu παλιγγενεσίαν maxis, ſub Meſſia. Sed non ſunt ſingula verba torquenda, ut ei vaticinium hoc aptetur.

Florebit &c.] *Florendo florebit & exſultabit etiam exſultatione & lætas voces edendo.*

Gloria Libani] Sita in eo, quòd cedros proferat, ad quem modum in locis deſertis & ſiccis magnæ naſcuntur arbores. Non ſunt tamen hæc ita capienda, quaſi ſic contigiſſent; ſed ſignificatur magna mutatio in Judæis ceteriſque populis, per Evangelium, futura.

Amœnitas Charmeli & Saronis] הדר כרמל והשרון *hadar Charmel vehasScharon.* Nihil erat Charmelo & Sarone amœnius, quorum prior fuit mons nemoroſus, alter campus paſcendis ovibus idoneus, de quo vide *Sam. Bochartum* Hieroz. P. 1. Lib. II. c. 45.

Videbunt ii, qui aderunt] המה יראו *hemmah jirou*, videbunt illi; nempe, qui aderunt.

Gloriam Jehovæ &c.] Mirabilem illam mutationem, quæ, prædicato Evangelio, in Judæa primùm continget, atque inde per orbem terrarum longè latéque propagabitur.

3. *Confirmate manus remiſſas* &c.] Animo forti eſtote, neque hominum minas timete. Judæi ipſi fidem Evangelio detrahentes omnem lapidem moverunt, ut ſuppliciis & terrore, progreſſum ejus ſiſterent; ſed fruſtra fuerunt, nam Deus Chriſtianos liberavit.

4. *Quorum animus moras non fert*] לנמהרי לב *lnimhare leb*, feſtinantibus corde; hoc eſt, ſi captivitatem Babylonicam adtendas, iis, quibus longi videbuntur LXX. anni, & tantas moras vix ferentibus; ſi verò ad Evangelica tempora reſpicias, Chriſtianis, qui Religionem divinitùs à Chriſto revelatam, in Judæa florere quàm primùm & per ceteras terras ſpargi optabunt.

En Deum veſtrum ulciſcendi causâ] הנה אלהיכם נקם *hinneh elohechem nakam*, en Deum veſtrum in ultione; quaſi eſſet בנקם *bnakam*, in ultione, aut נוקם *nokem*, ulciſcens. LXX. Intt. ἰδοὺ ὁ Θεὸς ὑμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσι, vel ἀνταποδώσει. Vulgatus: *Deus veſter ultionem adducet retributionis*, conjungens hæc cum voce ſequenti. Deus vocatur נוקם nokem, *ultor* Nahum. I, 2. Ultus eſt Judæorum hoſtes, cùm Babyloniorum opes evertit, & ipſos in patrias ſedes reduxit. Sed ultus eſt multò ſplendidiùs & acriùs Judæos contumaces: cùm, per Romanos, Jeroſolimam ſolo æquavit, & multas Judæorum myriades ferro, fame & ſuppliciis è medio ſuſtulit; ob contemtum Evangelium & Chriſtum in crucem ſublatum.

Veniet ſupplicium] יבוא גמול *jabo gemoul*, veniet retributio. Aptiùs hæc conjungi videntur.

Deus ipſe veniet] אלהים הוא יבוא *elohim hou jabo*. Deus quidem meritò *veniſſe* dici potuit, cùm Cyri exercitu Babylonem cepit, & Babyloniorum Imperium perdidit. Sed inſignior multò fuit adventus Dei, ad capiendam Jeroſolimam, de quo vide *Henr. Hammondum* ad Matth. XXIV, 3.

Et vos ſervabit] Liberavit Deus Judæos ab inimicis gentibus, cùm Cyri & ceterorum Regum Perſarum favorem & gratiam iis conciliavit; ſed liberavit Chriſtianos ab ipſis Judæis, in perpetuum deletâ eorum Metropoli, quæ iis maximè adverſabatur.

5. *Tunc aperientur oculi cæcorum* &c.] Superiora ſunt ambigua, ita ut tam ad res Judæorum, è captivitate reducum, referri poſſe videantur, quàm ad res Chriſtianorum. Sed hic & ſequens verſus non niſi figuratè admodum de inſtauratione Judaïcæ Reipublicæ intelligi queant; cùm, ſenſu proprio & grammatico, temporibus Jeſu-Chriſti conveniant, ut ex Evangelica Hiſtoria liquet.

6. *Eruperunt in deſerto aquæ* &c.] Sterilia loca facta fuerint fertilia, quæ eſſet inſignis mutatio in regione; & quæ cùm numquam contigerit, proprio & grammatico ſenſu, neque ante tempora Chriſti neque poſt eum natum; intelligenda eſt de mutatione, quæ facta eſt in animis, qui, cùm eſſent virtutibus omnibus deſtituti, adeóque ſteriles ad rectè facta quod adtinet, per Evangelium virtutibus ſunt ornati, & omnium earum fructuum fœcundi facti ſunt. Eruptionem autem aquæ quaſi

ſervabit. 5. Tunc aperientur oculi cæcorum, atque aures ſurdorum patebunt. 6. Tunc
ſaliet claudus, inſtar cervi, & lætas voces mittet lingua muti; quia eruperint in de-
ſerto aquæ & flumina in ſolitudine. 7. Locus aridus mutabitur in ſtagnum, & ſiticu-
loſus in ſcaturigines aquarum; in habitatione draconum erit recubitus *pecori*, *&* fœ-
num, ad cannam & juncum. 8. Ibi erit munita ſemita & via; eáque via ſacra vocabi-
tur, non tranſibit per eam pollutus. Erit qui viam illis *prior* ingredietur, nec ſtulti
ampliùs errabunt. 9. Non erit illic leo, nec ulla rapax fera *illac* ibit, non invenietur
quà liberati incedent. 10. Liberati à Jehova revertentur, venient Sionem cum voci-
feratione, & lætitia perpetua, gaudium & hilaritas ad eorum primos pervenient, fu-
gientque mœror & gemitus.

Hiſto-

diebant, viſum atque auditum, in rebus ad cultum Dei pertinentibus, recuperaturi. 6. Tum etiam claudus ſaliet inſtar cervi, & mutus, recuperato linguæ uſu, lætas voces emiſſurus, eo quod eruperit aqua in deſerto, & flumina interna in ſolitudine. 7. Loca arida, Deo ſic volente, mutari poſſunt in ſtagnum; alia, ubi ſunt dracones, poterunt, ſi illi videatur, fieri recubitus pecori, & fœnum proferre, & ad varia vaſa contexta facienda ſuppeditare. 8. Illic erit munita via, éaque habebitur ſacra, & pollutis inacceſſa. Erunt qui priores eam ingrediantur, ne imperiti errent. 9. Non erit illic leo, nec fera ulla, quæ per eam tranſeat, nec opus eſſe ullam ſemitam, quâ fugiant. 10. Liberati à Creatore tuto revertentur in Sionem, cum lætis vociferationibus, excluſâ omni triſtitiâ.

PARA-

quaſi fertilitatis cauſam, ad terram quod adtinet, habemus; quia, in calidis regionibus, qualis eſt Judæa, omnia loca irrigua, aquâ dulci, ſunt amœniſſima & feraciſſima, ſi vel minimus cultus accedat. Ad animos verò quod ſpectat, cognitio veritatis, conjuncta cum ceteris Dei beneficiis, quibus eos emollit, facit ut homines antea nullius virtutis poſtea omni genere rectè factorum abundent. Hæc obiter, ex quibus intelligere licebit; quamquam propriam verborum poteſtatem ſectemur, quotieſcumque licet; nos, ubi neceſſe eſt, ad tralatitium, adeóque allegoricum, ut vocatur, ſenſum devenire.

7. *Mutabitur in ſtagnum*] Vel *fiet ſtagnum*, nam eſt Hebraïcè *erit in ſtagnum*; quomodo Hebræi loquuntur, pro eo quod eſt *fiet ſtagnum*; nullum enim habent verbum, quod reſpondeat verbis *fieri*, *evadere*. Stagnum autem aquæ dulcis in ſolitudinibus gratius eſt & utilius theſauro, quòd eo rigentur vicinæ terræ & aquentur greges.

Draconum] Serpentium, quæ per arida loca vagantur.

Recubitus pecori] Eſt tantùm רבצה *ribtſab* ſed ea vox propriè *recubitum* pecudum ſignificat, ut multis oſtendit *Sam. Bochartus* Hieroz. P. 1. Lib. II. c. 44. ad calcem. Hoc autem fit in herbidis, ac proinde irriguis locis.

Et fœnum ad cannam & juncum] חציר לקנה וגמא *bhatſir lekaneh vegome*. Non tantùm cannæ & junci paluſtres, ſed etiam fœnum, quo alatur pecus. LXX. Intt. ἐκεῖ εὐφροσύνη ὀρνέων, ἐπαύλεις καλάμου καὶ ἕλη. Vulgatus: *orietur viror calami & junci*. Parum propriè.

8. *Munita ſemita*] מסלול *maſloul*. Quod idem ac מסלה *meſillah*, quo frequentiùs utuntur Hebræi, ad viam aggeſtam ſignificandam.

Via ſacra] Hoc eſt, quâ ad ſacros cœtus populi venient.

Non tranſibit per eam pollutus] Homines mali, ſeu Ethniciſmo, aut carnali Judaïſmo etiamnum imbuti non ibunt illac, ut ſe Chriſtianis adjungant.

Erit qui viam illis prior ingredietur] והוא למו הלך דרך *vehou lamo bolech derech*, & ille iis viam ingredietur; hoc eſt, eorum dux erit. Deſignatur Chriſtus *dux ſalutis noſtræ*.

Nec ſtulti ampliùs errabunt] Non erit cur imperiti ignorantiâ errent.

9. *Nec ulla rapax fera*] פריץ חיות *phrits bhajoth*, violentus ferarum. Poſtea ſequitur יעלנה *jabalennah*, perſona maſculina, & deinceps תמצא *thimmatſe* perſona fœminina. Notum eſt mutari ſæpe genera, prout ſubauditæ voces maſculinæ aut fœmininæ ſunt, videntúrque hæc referri partim ad אריה *arjeh*, leo, quæ vox eſt maſculina, & partim ad חיה *bajjah*, fera, quæ eſt fœminina.

10. *Revertentur*] Poſſit hoc dici de reducibus è captivitate, ſed non minùs aptè de iis, qui è vitiis ad virtutes redeunt.

Ad eorum primos pervenient] על ראשם ישיגו *bal roſcham jaſſigou*, ad caput eorum pervenient; hoc eſt, eos antecedent. LXX. Intt. verbotenus: ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν ——— καταλήψεται αὐτούς. Vulgatus: *ſuper caput eorum*, omiſſo verbo.

COM-

Hiſtoria Hezekiæ, ab Aſſyriis bello impetiti, & ſe ſe dedere juſſi.

Caput XXXVI.

1. QUARTO DECIMO anno Regis Hezekiæ, venit Sancheribus, Rex Aſſyriorum, ad omnes urbes munitas Judæ, eáſque cepit. [2]. Tum miſit Rex Aſſyriorum Præfectum Pincernarum Lakiſo Jeroſolimam, ad Regem Hezekiam, cum multis copiis, & ſtetit ad aquæ ductum piſcinæ ſuperioris, *quæ eſt* ad viam ſtratam agri fullonis. [3]. Proceſſerunt verò ad eum Eljakimus, Chilkijæ filius, qui præerat domui *Regis*, Sebna Scriba, & Aſaphus à Commentariis. [4]. Dixit verò iis Præfectus Pincernarum: dicite, quæſo, Hezekiæ; ſic dixit magnus Rex, Rex Aſſyriorum: quænam hæc fiducia eſt, quâ *adeò* confidens es? [5]. Labiis tantùm verba protuliſti, at conſilio & fortitudine opus eſt, ad bellum *gerendum*. Nunc verò quonam fretus in me rebellaſti? [6]. Utique confidiſti ſcipioni illi arundinis fractæ; *nimirum*, *Regi* Ægypti, qui, ſi quis ei innitatur, ſubibit ei volam, eámque pertundet; ſic *faciet* Pharaho, Rex Ægypti, omnibus, qui ei fident. [7]. Si dixeris mihi: Jehovæ, Deo noſtro, confidimus; annon hic eſt, cujus amovit Hezekias loca excelſa, & altaria, & de quo dixit Judæ & Jeroſolimæ: ante hoc altare adorabitis *Deum*? [8]. Nunc verò ſponſionem facite cum Domino meo, Rege Aſſyriæ (dabo autem tibi duo equorum millia) niſi poſſis dare, qui iis vehentur. [9]. Quomodo ergo poſſes in fugam vertere ducem unum, ex minimis Domini mei ſervis, licet confidas tibi, propter Ægyptum, ad currus & ad equites quod adtinet? [10]. An ſine Jehova adſcendi in terram hanc, ad eam delendam? *Imò* Jehova mihi dixit, adſcende in terram illam, & eam deleto. [11]. Eljakimus verò, Sebna & Joachus Præfecto Pincernarum adloquere, inquiunt, ſervos tuos, *Linguâ* Aramæâ, nam eam intelligimus; ne loquere nobiſcum Judaicè, audiente hoc populo, qui eſt ad murum. [12]. Rabſakes vero, an ad Dominum tuum atque ad te miſit me Dominus meus, ut hæc verba proferam; annon ad homines, qui ſedent ad murum, ut comedant ſtercora ſua, útque bibant

PARAPHRASIS.

1. QUARTO DECIMO anno regni Hezekiæ, Regis Judæ, Sancheribus, Rex Aſſyriorum, ut ſubigeret Judææ urbes, eáſque, exceptâ Jeroſolimâ, ſubegit. 2. Lakiſo in Tribu Judæ expugnato, miſit ex Aulicis Præfectum Pincernarum, Jeroſolimam, ut Hezekiam ad deditionem hortaretur; & Præfectus quidem multas copias ſecum duxerat, ut Hezekiam terreret, atque ad deditionem adduceret. Acceſſit ad aquæ ductum Piſcinæ ſuperioris, quæ eſt ad viam ſtratam, agri fullonis, & 3. obviam ei proceſſerunt juſſu Hezekiæ, Eljakimus, Chilkijæ filius, qui præerat Regiæ, Sebna Scriba, & Aſaphus à Commentariis. 4. Dixit verò Miniſter Aſſyriorum Regis Miniſtris Hezekiæ, ſe cupere, ut, nomine Sancheribi, Regi Judæorum dicerent: Quærit magnus Rex, Aſſyriorum Monarcha, quâ fiduciâ fretus ſe ei non dederet? 5. nam illum tantùm curaſſe dici Sancheribo, nonnulla, quæ non pertinebant ad deditionem, ſed copiis & conſilio opus eſſe ad bellum gerendum; quâ verò fiduciâ niteretur, ut bellum ſecum gerere auderet? Nimirum, illum fretum eſſe ſcipione arundinis fractæ; nimirum, Rege Ægypti, qui, ſi quis ei innititur, ſubit ei volam, eámque pertundit? Sic, addebat Sancheribus, ſe geret Rex Ægypti in eos, qui ei confidunt. 7. Sin verò ei dicerent Judæi, ſe confidere Creatori Deo ſuo; annon eos ſcire ab Hezekia ſublata loca alta & altaria, & monitos à Rege ſuo fuiſſe, ſolum eſſe colendum id Numen, cujus altare Jeroſolimæ erexerat. 8. Nunc ergo, ſubjiciebat legatus Sancheribi: ſponſionem facite cum Domino meo, Aſſyriorum Rege; duo autem dabo equorum millia, niſi poſſis mihi dare duo virorum millia, qui eos conſcendant. 9. Quomodo ergo, quomodo poſſet in fugam vertere vel unum ex minimis ducibus equitatûs ſui, quamvis ſibi confideret, propter auxilium Ægypti, ad currus atque ad equites quod adtinebat. 10. Se, non inconſulto Creatore, adgreſſum eſſe ſubigere Judæam; imò verò ſe id ipſum in mandato accepiſſe à Judæorum Deo, ut Judæam adgrederetur, eámque ſibi ſubjiceret. 11. Eljaki-

COMMENTARIUS
In Caput XXXVI.

1. *Quarto decimo anno* &c.] Cùm hanc hiſtoriam interpretati ſimus ad 2. Reg. XVIII. & ſeqq. lectorem eò amandabimus, nec niſi paucula addemus.

2. *Lakiſo*] Urbs fuit Tribûs Judæ, ab Eleutheropoli diſtans ſeptem milliaribus euntí auſtrum verſùs in Daromam, ut docet *Euſebius*, & ab Jeroſolima circiter viginti paſſuum millibus ad occaſum, auſtrum verſùs, remota.

3. *Aſaphus à Commentariis*] 2. Reg. XVIII, 18. eſt *Joachus filius Aſaphi*, unde duas voces

bant urinam ſuam vobiſcum? 13. Conſtitit ergo Profectus Pincernarum, & clamnavit voce magnâ Judaïcè, & audite, inquit, verba Regis magni, Regis Aſſyriorum. 14. Sic autem dixit Rex: ne vos decipiat Hezekias, neque enim poterit vos liberare. 15. Nec vos adducat Hezekias ad confidendum Jehovæ, dum dicit: liberabit nos Jehova, nec tradetur urbs hæc in manum Regis Aſſyriorum. 16. Ne auſcultetis Hezekiæ, ſic enim dixit Rex Aſſyriorum: me ſalutatum venite, exite ad me, & comedite quisque è vite ſua, éque ficu ſua, & bibite quisque aquam ciſternæ ſuæ; 17. donec veniam atque abducam vos in terram, inſtar terræ veſtræ, quæ terra eſt frumenti & muſti, terra panis & vinearum. 18. Ne incitet vos Hezekias, his verbis: Jehova liberabit nos; an liberarunt Dii gentium *aliarum* terram quisque ſuam è manu Regis Aſſyriorum? 19. Ubi ſunt Dii Chamathæ & Arphadi? ubi Dii Sepharvajimorum? Num eripuerunt *Dii* Samariam manui meæ? 20. Quis eſt inter omnes Deos terrarum illarum, qui eripuerit terram ſuam manui meæ, ut Jehova Jeroſolimam manui meæ eripiat?. 21. Siluerunt verò illi, nec quidquam ei reſponderunt, mandatum enim fuerat à Rege, his verbis: ne reſpondeatis. 22. Venerunt deinde Eljakimus, Chilkijæ filius, qui domui *regiæ* præfectus erat, Sebna Scriba, & Joachus Aſaphi filius, à Commentariis, ad Hezekiam, ſciſſis veſtibus, eíque verba Præfecti Pincernarum renunciarunt.

Hezekias, Aſſyriorum Regis, mandatis territus, conſulit Eſaïam, à quo confirmatur. Litteras minaces & blaſphemas accipit ab eo Rege, à quo, implorato Dei auxilio, liberatur, ex prædictione Eſaiæ.

1. CUM autem hæc Hezekias Rex audiſſet, laceravit veſtes ſuas, ſacco ſe texit, atque Ædem Jehovæ ingreſſus eſt. 2. Miſit ſimul Eljakimum, qui domui Regiæ præfectus erat, Sebnam Scribam & Seniores Sacerdotum, ſaccis tectos, ad Eſaiam Prophetam, Amotſi filium, 3. qui ei dixerunt: ſic ait Hezekias: dies anguſtiæ, objurgationis & contumeliæ hic dies eſt; venerunt enim filii ad collum uteri, ſed CAPUT XXXVII.

11. Eljakimus verò, Sebna & Joachus, Hezekiæ Miniſtri, orarunt Præfectum Pincernarum, qui Judaïcè loquutus erat, ſecum potiùs Aramæa linguâ uteretur, quam intelligebant, ne intelligeret populus Jeroſolimitanus, qui erat ſpectator & auditor è mœnibus hujus colloquii. 12. Rabſakes verò, anne, inquit, me miſit Dominus meus, ad te, aut ad Dominum tuum, ut dicerem vobis, quæ audiſtis, an ad populum iſtum, qui ad mœnia ſedet; ut comedat ſtercora ſua, & bibat urinam vobiſcum? 13. Tum magnâ voce & Judaica Lingua ini perrexit, & audite, inquit, mandata mihi à magno Rege Aſſyriorum, 14. qui per me vos monet, ne vobis verba det Hezekias, neque enim poterit vos eripere potentiæ magni Regis Aſſyriorum. 15. Nec vobis perſuadeat Hezekias confidendum vobis Jehovæ, qui vos adjuvare non poterit, nec impedire, ne Jeroſolima Regi Aſſyriorum ſe dedat. 16. Ne autem præbeatis Hezekiæ, hæc enim mandata à Rege Aſſyriorum data ſunt, quæ perferrentur ad Jeroſolimitanos, quibus vetantur diutiùs patere Hezekiæ, & invitantur ad ſalutandum ipſum Regem Aſſyriorum; tum etiam ad fruitionem eorum, quæ habebant, 17. donec rediret in Judæam, eosque illinc abduceret in aliam regionem, quæ ſimilis erit veſtiæ, ferax frumenti & vini. 18. Ne vos decipiat Hezekias, dum pollicetur, vos à Deo veſtro liberatum iri; cùm Dii aliarum gentium, eas non liberarint à copiia Aſſyriia. 19. Ubi enim ſunt Dii Chamathenſium, & Arphadenſium? ubi ii, qui coluntur à Sepharvajimis? ubi numina Sepharvajimorum? An commeoticii Dii Samariæ eam manui meæ eripuerunt? 20. Quodnam inter Numina omnia earum regionum cultores ſuos mihi eripuerunt, ut Deus Jeroſolimam, me invito, ſervet?

21. Verùm Jeroſolimitani nihil reſponderunt Aſſyriis, quia Rex Hezekias vetuerat quidquam iis reponi. 22. Redierunt deinde Eljakimus, Chilkijæ filius, qui Regiæ præfectus erat, Sebna Scriba, & Joachus Aſaphi filius, à Commentariis, ad Hezekiam, laceratis veſtibus, ob auditas blaſphemias, eique verba Pincernæ Aſſyrii nunciarunt.

P A R A P H R A S I S.

1. HAS verò cum audiſſet Hezekias blasphemias, Rex veſtes ſuas laceravit, ſacco ſe induit, Ædemque Creatoris ingreſſus eſt; 2. ſimulque miſit Eljakimum Regiæ præfectum, Sebnam Scribam & ſeniores Sacerdotum ſaccis indutos, ad Eſaiam Prophetam, Amotſi F. 3. qui ei dicerent, ſic eſſe loquutum Regem; diem anguſtiæ, objurgationis & contumeliæ adveniſſe; veniſſe

ces hinc exeidiſſe intelligere eſt, quod liquet etiam è vers. 22. hujus Cap.

17. *Vinearum*] Additur 2. Reg. XVIII, 32. *terram olivæ, olei & mellis, ut vivatis, nec moriamini.* Tum ſequitur: *ne audite Hezekiam* &c.

21. *Siluerunt verò*] Additur 2. Reg. XVIII, 36. *populus.*

COM-

ſed vis nulla eſt ad pariendum, [4]. Fortè audivit Deus tuus omnia verba Præfecti Pincernarum, quem miſit Rex Aſſyriorum, ejus dominus, ut probris proſcinderet Deum vivum, increparétque eum iis verbis, quæ audivit Jehova Deus tuus. Itaque orationem pro reliquiis *Iſraëlis*, quæ etiamnum inveniuntur, fundito. [6]. Cùm ergo conveniſſent ſervi Hezekiæ Regis Eſaïam, dixit illis Eſaïas; ſic dicetis Domino veſtro: ita dixit Jehova: ne timeas, propter verba, quæ audiviſti, & quibus ſervi Aſſyriorum Regis me proſciderunt. [7]. En ego immittam mox in eum ſpiritum, audiétque rumorem & revertetur in terram ſuam, ubi gladio eum proſternam.

[8]. Reverſus Præfectus Pincernarum invenit Regem Aſſyriæ oppugnantem Libnam, nam acceperat eum Lachiſo diſceſiſſe. [9]. Audiverat verò ille de Thirhaka, Chuſitidis Rege, qui dicerent: egreſſus eſt, ut tecum pugnaret. [10]. Quòd cùm audiſſet, miſit legatos ad Hezekiam, quibus [10]. ſic dicetis, inquit, Hezekiæ Regi Judæ: ne decipiat, inquit, te Deus tuus, cui confidis, dicendo: non tradetur Jeroſolima in manum Regis Aſſyriorum. [11]. En audiviſti, quæ fecerint Aſſyriæ Reges omnibus terris, ut eas perderent; tu verò liberaberis? [12]. Num Dii aliarum Gentium eas liberarunt, quas perdiderunt Majores mei, ut Gozanitidem, Charanem, Retſephum & Hedenenſes, qui *ſunt* Thelaſſare? [13]. Ubi ſunt Rex Chamathæ, Rex Arphadi, Rex urbis Sepharvajimorum, Henæ & Hivvæ?

[14]. Sumſit verò Hezekias litteras, è manu legatorum, eáſque legit, tum adſcendit in Ædem Jehovæ, atque eas coram eo explicuit. [15]. Dein oravit, coram Deo, in hæc verba: ô Jehova, Deus exercituum, Deus Iſraëlis, qui Cherubis inſides, tu ſolus Deus es omnium regnorum terræ, tu cœlum & terram feciſti. [17]. Inclina, Jehova, aurem tuam, & audi; aperi, Jehova, oculos tuos, & vide, audi omnia verba Sancheribi, quæ, ut probris Deum vivum adficeret, *ad me* miſit. [18]. Vaſtarunt certè, ô Jehova, Reges Aſſyriorum gentes omnes & earum terram; [19]. injecerúntque Deos earum in ignem, quia non ſunt Dii, ſed manuum humanarum opificium, lignum & lapis, & eos perdiderunt. [20]. Nunc verò ô Jehova, Deus noſter, libera nos ex ejus manu, & omnia terræ regna te Jehovam ſolum eſſe Deum intelligent.

[21]. Tum

veniſſe fœtus ad collum uteri, ſed puerperis nullas fuiſſe vires ad pariendum. 4. Fortè tamen audiviſſe Deum Prophetæ omnia verba Pincernæ Aſſyrii, quem Aſſyriorum Rex ejus Dominus miſerat; ut contumelioſè proſcinderet Deum vivum, & increparet probris, quæ Creator Deus Eſaiæ audiverat. Itaque pietatis Prophetæ eſſe preces ad Deum fundere, pro reliquiis Iſraëlis, quæ ſupererant; quare eſſe religionis Prophetæ, pro iis preces ad Deum fundere. 6. Quibus auditis, Ezekiæ miniſtri hoc à Propheta reſponſum tulerunt: dicite Domino veſtro, Creatorem, ſibi oranti, reſpondiſſe, non eſſe cur timeat propterea, quæ audiverat, & quibus ſubditi Aſſyriorum Regis eum proſcinderent. 7. Brevi immittam ei majorem audaciam, audiétque eam laudari, atque in patriam redux, ut hominem occidant.

8. Reverſus Præfectus Pincernarum, ſe contulit in caſtra Regis Aſſyriæ, quibus obſidebat Libnam, nam eum acceperat Lachiſo diſceſſiſſe. 9. Audiverat autem ille, Thirhakam Regem Chuſitidis, quæ eſt pars Arabiæ non remota ab Ægypto, ad ipſum cum exercitu venire. Quo nuncio accepto, miſit ad Hezekiam legatos: qui ſolidè eum monerent, 10. caveret, ne falleretur opinione, quam de Deo ſuo conceperat, à quo negabatur Aſſyriorum Rex Jeroſolimam capturus.

11. Scire eum, quid fecerint Aſſyriæ Reges omnibus terris, quas occupaverant, ut eas perderent, nec proinde tu ab eorum tyrannide liberari poteris. 12. An aliarum nationum Dii contueris, quas Majores mei ſubegerunt? Ejuſmodi fuere incolæ Gozanitidis, Charanis, Retſephi & Hedenenſes, qui ſunt Thelaſſare? 13. Quid factum eſt Regibus Chamathæ, Arphadi, & Regi Sephatvajimorum. Henæ & Hivvæ?

14. Sumſit quidem Hezekias litteras, quibus talia contenebantur, eáſque legit, cùmque eas ſecum tuliſſet in Ædem Creatoris, eáſque palam explicuiſſet, Deum oravit in hanc ſententiam: O Creator, qui præes exercitibus, Deus Iſraelitarum, qui inter Cherubas habitas, audi me, aperi oculos tuos, ut videas, quid fiat inter homines; audi ſuperba verba Sancheribi tibi contumelioſa, qui adhibuit, ut in te probra jaceret, atque ad me cultorem tuum miſit. 18. Verum eſt, ô Creator, Reges Aſſyriorum ſubegiſſe plura Regna, & Deorum, quos in iis colebant, ſtatuas in ignem impunè conjeciſſe, quia non erant Dii, ſed tantum opificia hominum, ligno, & lapide conſtantia. 20. At nunc, ô Creator, Deus noſter, libera nos ab eorum minis, ut gentes omnes, & nos præſertim intelligamus, te unum eſſe Deum, qui ab omnibus coli debes.

COMMENTARIUS
In Caput XXXVII.

13. HEna] הנע *Henah*. In Tabula Arabica *Naſſir Ettuſæi*, inque altera *Ulug-Beigi* in Meſopotamia collocatur urbs עאנה *'Ana*, grad. long. 76. 30. & lat. 34. quod poſſet eſſe idem nomen, pro mutua gutturalium permutatione. Memorat etiam *Petrus Vallenſis* Itin. P. I. Ep. 17. Bagdadi data, urbis *Anæ*, ut eam vocat, ad Euphratem, cujus pars erat in Arabia Deſerta, pars in Meſopotamia.

15. *Deus exercituum*] Hæc verba deſunt 2. Reg. XIX, 15.

24. *Alti-*

21. Tum miſit Eſaïas, Amotſi Filius, ad Hezekiam, qui diceret: ſic dixit Jehova,
Deus Iſraëlis, ea, quæ à me petiiſti, de Sancheribo, Aſſyriorum Rege, audivi.
22. Hæc autem ſunt verba, quæ de eo protulit Jehova: contemſit te, ſubſannavit te,
ô virgo, filia Sionis; poſt te caput movit, ô filia Ieroſolimæ. 23. Quemnam verò
probris adfeciſti? *cuinam* conviciatus es? contra quem magnâ voce loquutus es, ac extu-
liſti in ſublime oculos tuos? contra Sanctum Iſraëlis. 24. Per ſervos tuos, probris
adfeciſti Dominum, & dixiſti; multitudine curruum meorum, adſcendam in verti-
cem montium, in latera Libani, *ubi* exſcindam ſtantes ejus cedros, lectiſſimáſque abie-
tes; ingrediar altitudinem extremitatis ejus & ſaltum arboreti. 25. Fodiam & bibam
aquam, ſiccabóque plantâ pedum meorum omnes rivos Ægypti. 26. Annon audiſti è
longinquo? Feci hanc & formavi ab antiquis temporibus. 26. Nunc verò *eò* addu-
cam eam, ut deſoletur, urbéſque munitæ fiant acervi ruderum. 27. Ideóque incola-
rum ejus breviores manus fient, conterentur, pudore ſuffundentur, evadéntque inſtar
graminis agri & viroris herbulæ, *inſtar* fœni tectorum, & *inſtar* eorum, quæ aduruntur
antequàm in culmos creverint. 28. Ego verò novi, *ait Jehova*, quando ſedeas, quan-
do exeas, quando ingrediaris, & quando contra me indigneris. 29. Quia mihi iratus
es, & tumultus tuus in aures meas adſcendit, hamum meum immittam naribus tuis,
frenúmque meum labiis tuis, útque redeas, per viam, per quam veniſti, efficiam.
30. Hoc autem ſignum, *ô Hezekia*, tibi *erit*: hoc anno, comede ſponte nata; ſecun-
do etiam anno, per ſe orta; tertio *denique* anno ſementem facite & metite; plantate vi-
neas, & fructum earum comedite. 31. Poſthac etiam reliquiæ domûs Judæ, quæ ſu-
perfuerunt, radicem deorſum, & fructum ſurſum emittent. 32. Jeroſolimâ egredientur
reliquiæ, & qui evaſerint ex monte Sione. Zelotypia Jehovæ *Dei* exercituum hoc fa-
ciet. 33. Quamobrem, ſic dixit Jehova, de Aſſyriorum Rege: non ingredietur in
hanc urbem, neque intra eam ſagittam jaciet, neque excipiet eam ſcuto, neque aggerem con-
tra eam faciet. 34. Eâ viâ, quâ venit, redibit, neque in hanc urbem intrabit. 35. Pro-
tegam hanc urbem, ita ut eam ſervem, propter me, & propter Davidem ſervum meum.

36. Egreſ-

21. Tum verò Eſaïas, Amotſi filius, miſit ad Hezekiam, qui eum adloqueretur nomine Dei, in hanc ſententiam: ſic dixit Creator, Deus Iſraëlitarum; quæ, de Aſſyriorum Rege petiiſti, exaudivi. 22. Contemſit Aſſyrius te, ô Filia Sionis. 23. Quemnam verò probris adfeciſti, Aſſyriorum ſuperbe Monarcha? cuinam convicia dixiſti, & ſuperbè contemnere auſus es? Nimirum, Sanctiſſimo Iſraëlitarum Deo, qui graves pœnas de te ſumet. 24. Per tuos legatos contumelioſè de eo loquutus es, cùm dixerunt, te in verticem montium adſcenſurum, in latera Libani, ubi lignum cedrorum & abietes, quo arma eſſes facturus, quibus uſurus eſſes contra Jeroſolimitanos. 25. Te jactaviſti poſſe omnes Nili alveos pontibus juncturum, & tranſiturum quacumque pedibus ſiccis. 26. Annon audiſti è longinquo, me antiquis temporibus Ægyptum feciſſe, & colonis inſtruxiſſe? 26. Nunc Ægyptum eò redigam, ut vaſtetur, utque urbes ejus deſerantur, utque omnes fiant inſtar pratorum, quæ poſſint ab hoſtibus facilè calcari, quorum fœnum facilè calcetur, dum urbes in rudera mutabantur. 27. Quo modo infirmiores fient, nec poterunt hoſtes repellere, cùm facti fuerint inſtar herbæ ſiccæ, quæ facilè incenditur? 28. Ego verò novi, ait Creator, quidquid moliris, & cur mihi indigneris.

29. Propterea mihi iraſceris, & tumultum, contra me, excitare voluiſti; ideò hamum meum immittam naribus tuis, & frenum labiis, téque cogam eò redire, unde profectus es, & eâdem viâ, quâ veniſti.

30. Hoc verò, ô Hezekia, tibi erit ſignum, ex quo rem futuram intelliges, quòd hoc anno atque altero ſponte natis frugibus veſceris. At tertio, ſementem facietis & metetis; vineáſque plantabitis, & eorum fructus comedetis. 31. Deinceps verò, qui ſupererunt è Tribu Judæ plorabunt, ſuccedent Majoribus ſuis, videbúntque ſuam poſteritatem. 32. Jeroſolimâ egredientur ſuperſtites, qui ſævitiam hoſtium evaſerint; idque quia Creator, idémque præſes exercituum, hoc curabit; ut oſtendat, ſibi, ſine ratione, aliena Numina eſſe prælata, aut æquata; quaſi minùs potenti, aut minimè potentiori; cùm nemo poſſit ei ullo modo æquari. 33. Quamobrem Creator prædixit, Aſſyriorum Regem non ingreſſurum Jeroſolimam, neque ſagittam intra ejus muros jaculaturum, neque ullam excepturum clipeo; neque aggerem facturum, quo arctiùs eam urgeret; 34. ſed eâdem viâ, quâ venerat, regreſſurum; 35. & protecturum ſe Jeroſolimam, ita ut eam ſervaret, propter ſe, aut quia in ea cultus fuiſſet, & propter Davidem, à quo religioſiſſimè cultus fuerat.

36. Miſ-

24. *Altitudinem*] מרום *merom*. Eſt 2. Reg. XIX, 23. מלון *malon*, diverſorium, ubi vide not.

25. *Aquam*] Additur 2. Reg. XIX, 24. זרים *zarim*, alienam, quod non videtur otioſum. Vide not. in locum.

29. *Tumultus tuus*] שאננך *ſchaanancha*, quæ vox contrà plerumque *tranquillitatem* & *ſecuritatem* ſignificat; hic verò turbulentum animi impetum. LXX. Intt. πικρίαν, *Symmachus* ἀλαζόνειαν vertit, Vulgatus *ſuperbiam*. Poſſit & fortaſſe *ſecuritas* verti, ſed in malam partem; ut intelligatur ſtoliditas quædam, ſecura de ultione Dei, quem conviciis lacerabat; quaſi nihil eſſet, cur ſibi ab eo timeret. Eſt ſecuritas, quæ in atrocia verba erumpit.

33. *Neque excipiet eam ſcuto*] יקדמנה מגן

jeka-

36. Egreſſus eſt autem, eâ nocte, Angelus Jehovæ, & in caſtris Aſſyriorum centum octoginta quinque millia hominum occidit. Cúmque mane *ſuperſtites* ſurrexiſſent, en verò omnium *tantùm* cadavera *viderunt*. 37. Itaque profectus abiit, rediítque *ad ſua* Sancheribus, Aſſyriorum Rex, & Ninivæ habitavit. 38. Cùm autem in Æde Niſrochi, Dei ſui, adoraret, Adrammelechus, & Saretſer, filii ejus, gladio eum confoderunt, in terrámque Araritidem perfugerunt, & regnavit, ejus loco, Eſar-Chaddon, filius ejus.

Hezekiæ ægrotanti mortem denunciat Eſaïas, qui tamen deprecanti obitum, quindecim annos, Dei juſſu, præter eos, quos vixerat, pollicetur; quod miraculo umbræ, in Horologio Sciotherico, regredientis confirmat. Hezekias verò Deo gratias agit.

CAPUT XXXVIII.

1. POSTEA cùm in morbum lethalem incidiſſet Hezekias, eum inviſit Eſaïas Propheta, Amotſi filius, eíque, ſic dixit, inquit, Jehova: mandata da familiæ tuæ; nam morieris, neque vives. 2. Tum verò vertit Hezekias vultum ad parietem, oravítque Jehovam, his verbis: 3. obſecro te, ô Jehova, memento quæſo, inceſſiſſe me

36. Miſſus eſt eadem nocte, quâ hæc dicta fuerant, Angelus Dei, qui octoginta quinque millia virorum, in caſtris Senacheribi, occidit. 37. Cùm vero Angelus nonnullis pepercisſet, non fine ratione, terrore maximo perculſi ſunt, cùm tantam ſtragem vidiſſent. 37. Itaque quantocyus abierunt, una cum Rege Senacheribo, non minùs, ut credere eſt, territo, iveruntque in Aſſyriam, & cum eo Ninivæ ſedes poſuerunt. 38. At Rex, non multò poſt, in Æde Dei ſui Niſrochi, ab Adrammelecho, & Saretſero filiis gladio eſt occiſus; quo facinore perpetrato, fugerunt in Araritidem terram. At patri ſucceſſit Eſar-Chaddon tertius ejus filius.

PARAPHRASIS.

1. CUm poſtea Hezekias morbo lethali laboraret, eum inviſit Eſaïas Propheta; qui nomine Dei eum monuit, tempus ei eſſe dandorum familiæ ultimorum mandatorum; nam lethalem ei futurum morbum, quo laborabat.
2. Quod cum audiſſet à Propheta Rex pius, non potuit non præter modum commoveri, atque in lecto, in quo decumbebat, ad parietem vultum convertere, ne a præſentibus interpellaretur, 3. & obſecro te, ô mi Creator, inquit, memor eſto, te à me non fucato cultu adoratum fuiſſe, ſed integro animo. Quæ verba, non fine multis lacrimis,

jekademennah magen, pro במגן *bmagen*, ope clipei excipiet, aut antevertet tela Jeroſolimitanorum, antequàm vulnerare queant. Significat Propheta, neque Jeroſolimitanos vim paſſuros ab Aſſyriis, neque Aſſyrios à Jeroſolimitanis; ne priores, jactent, ſe vi cepiſſe urbem, in qua colebatur Deus Iſraëlis; neu Jeroſolimitani fortitudine ſuâ repulſos hoſtes, à mœnibus ſuis, dictitarent.

COMMENTARIUS
In CAPUT XXXVIII.

1. P*Oſtea*] *Diebus illis*, ſed poſt ea, quæ narrata ſunt. Eſt laxior temporis deſignandi ratio, cùm plures annos comprehendere queat.

3. *Inceſſiſſe me*] התהלכתי *hithhallachthi*; quod verti etiam poſſit *dedi operam, ut incederem* ea enim eſt vis conjugationis Hithphaël.

4. *Interea verba Dei*] Eſt 2. Reg. XX, 4. *Nondum egreſſus erat Eſaïas in medium atrium, & verba Dei* &c.

5. *Hezekiæ*] Additur 2. Reg. XX, 5. *duci populi mei.*

Quindecim annos] Ante hanc promiſſionem habetur 2. Reg. XX. *en mox ſanabo te & tertio die in Ædem Jehovæ adſcendes.*

6. *Manui Aſſyriorum Regis* &c.] Jam quidem à præſenti periculo liberarat Deus Hezekiam & Jeroſolimam; ſed quia redire potuiſſet Sancheribus, conſcripto altero exercitu, etiam à futuris periculis liberationem pollicetur Deus.

Hanc urbem protegam] Additur 2. Reg. XX, 6. *propter me & propter Davidem ſervum meum.* Tum etiam interitur curatio Hezekiæ, ope maſſæ ficuum; quæ curatio hìc ſequitur vers. 21.

7. *Atque erit tibi à Jehova ſignum*] Eodem loco 2. Regum petit Hezekias ſignum, ut hìc vers. 21. quod concedit Eſaïas. Tum etiam optionem dat ſigni in umbra progreſſura, aut retroceſſura, per decem gradus, & poſteriùs quidem eligit Hezekias, quaſi mirabilius.

9. *Scriptum Hezekiæ* &c.] In ſempiternam rei memoriam, haſce gratiarum actiones adtexuit Propheta, quæ in Hiſtoria Regum omiſſa eſt.

E morbo convaluiſſet] ויחי מחליו *vajjechi mechaljo*

me coram te non fucato ſed integro animo, & quod tibi placet feciſſe. Deinde multas lacrimas profudit Hezekias. 4. Interea verba Dei ad Eſaïam facta ſunt, in hanc ſententiam: 5. revertere & dic Hezekiæ: ſic ait Jehova, Deus Davidis, progenitoris tui: exaudivi deprecationem tuam, reſpexi lacrimas tuas; en diebus tuis addam quindecim annos. 6. Manui Aſſyriorum Regis te atque hanc urbem eripiam; hanc urbem protegam. 7. atque hoc erit tibi à Jehova ſignum, ex quo intelligas, Jehovam facturum, quod tibi dixit. 8. En ego faciam, ut revertatur umbra graduum, quæ deſcendit per gradus Achazi, per Solem, retrorſum, per decem gradus, & reverſus eſt Sol, per decem gradus, in gradibus, per quos deſcenderat.

9. SCRIPTUM HEZEKIÆ, REGIS JUDÆ, cùm ægrotaſſet, atque à morbo convaluiſſet.

10. EGO dixi, cùm reſecarentur dies mei, ibo ad portas ſepulcri, mulctatus ſum reliquâ parte annorum meorum. 11. Dixi: non videbo *ampliùs* Jehovam, Jehovam, *inquam*, in terra viventium; non adſpiciam ampliùs hominem, cum incolis orbis. 12. Tempus vitæ meæ abiit, & tranſlatum eſt à me, ut tentorium paſtoris, præcidi ut textor vitam meam; à ſtamine abſcindet me; à die ad noctem conficies me. 13. Statui

mis, protulit. 4. Interim Deus Eſaïam eſt adloquutus, juſſitque eum iterum adire Hezekiam, & his verbis eum adloqui: ſic loquitur Creator Deus, qui ſingulari ratione favit Davidi, à quo ortum ducis: exaudivi preces tuas, & lacrimarum tuarum rationem habui; itaque ætati tuæ quindecim annos addam. 6. Aſſyriorum præterea Regi te ac hanc urbem eripiam & tuebor; 7. atque hoc erit ſignum certum à me, ex quo me impleturum, quod tibi polliceor, intelligere poteris. 8. Faciam, ut umbra gnominis Sciotherici Horologii, quod videre licet in gradibus Achazi, retrogrediatur, per decem gradus; & revera radii ſolis retrogreſſi ſunt in gradibus Achazi, per decem gradus, per quos deſcenderat.

9. SCRIPTUM HEZEKIÆ REGIS JUDÆ, cùm à morbo, quem diximus, convaluiſſet.

10. EGO dixi, cùm ſentirem ea morbo meo, me non multùm producturum vitam; mihi inſtare id tempus, quo inferendus in ſepulcrum eſſem, me mulctatum iri parte annorum, quibus vivere potuiſſem: 11. dicebam me non ampliùs viſurum Templum Deo conſecratum, nec diutiùs futurum in terra viventium, nec viſurum me ullum hominem, aut ullum alium incolam orbis terrarum; 12. tempus vitæ meæ, jam effluxiſſe, & mihi in poſterum ereptum iri, quemadmodum tentorium paſtoris, aut tela textoris perfecta deſinit texi, atque ſecto ſtamine finem ei imponit; à die ad noctem conficies me. 13. Credidi, quaſi certum, ad matutinum tempus

holjo, & vixiſſet è morbo ſuo. Nullum habent Hebræi verbum, quo *convaleſcere* propriè ſignificent.

10. *Cùm reſecarentur dies mei*] ברמי ימי *bidmi jamai*, in reſectione dierum meorum. Reverà verbum נרמה ſignificat exſcindi, vaſtari, deſinere eſſe. Hab. vers. 5. & Sophon. I, 11. *Hieronymus* vertit: *in dimidio dierum meorum.* Ad quæ verba hæc habet: *Sive, ut Aquila, Symmachus & Theodotion interpretati ſunt*, in infirmitate & ſilentio dierum meorum; *pro quo* LXX. excelſum *interpretati ſunt, ob litteræ ſimilitudinem*, RAME, *pro* DAME, Sont qui à דום *doum*, *ſilere* deducant, quaſi ceſſationem ſignificet, ſed res eodem recidit.

Mulctatus ſum] פקדתי *phukadthi*, viſitatus ſum; hoc eſt, pœnas dedi jacturâ temporis, quo vivere potuiſſem. Satis hinc liquet, non crediidiſſe Hezekiam præſtitutum ſibi fuiſſe certum tempus vitæ, irrevocabili Dei decreto.

11. *Non videbo ampliùs Jehovam*] Hoc eſt, quatenus cerni poteſt, in Templo, ubi præſentiæ divinæ ſymbolum fuit.

12. *Tempus vitæ meæ*] דורי *dori. Aquila* & *Theodotion* γενεὰ verterunt & Vulgatus: *generatio mea.* Præſtare rem pluribus verbis exprimere cenſuimus, cùm uno non poſſet. nam γενεὰ *ætas*, aut, ut loquitur *Hieronymus generatio* aliud ſignificant.

Tranſlatum eſt à me] נגלה מני כאהל רעי *niglah mimni che ohel rohi*, migravit à me ut tentorium paſtoris. Tentoria paſtorum, ad breve tempus, donec eſſet pabuli copia, ſtatuebantur; eâ deficiente aliò transferebantur. Hæc fuit Scenitarum vita, ut omnibus notum.

Præcidi, ut textor, vitam meam] קפדתי כארג חיי *kphadthi cheoreg hhajai.* LXX. Intt. ὡς ἱστὸς τὸ πνεῦμά μου παρ' ἐμοὶ ἐγένετο. Vulgatus: *præciſa eſt, velut à texente, vita mea*; hoc eſt, ut textor telam ſuam præcidit: ſic à me vita mea ablata eſt. Fortè meliùs eſſet קפדת *kipphadtha*, in ſecunda perſona, ut ad Deum referatur, nam Hezekias ſibi ipſe vitam non præciderat. Res eadem, in ſequentibus verbis, tertiâ & ſecundâ perſonâ, exprimitur.

A ſtamine abſcindet me] מדלה יבצעני *middallah jebattſeheni.* LXX. Intt. ἐρίθου ἐγγιζούσης ἐκτεμεῖν *textrice adpropinquante ad ſecandum.* Hieronymus: *dum adhuc ordirer, ſuccidit me.* דל *dal* eſt propriè *tenuis*, unde דלה *dallah* dictum videtur *ſtamen*, hoc eſt, fila, quæ in longitudinem jugo adnectuntur, & quæ, nondum addito ſubtegmine, tenuiora ſunt; quia ſunt ſimplicia, necdum transverſis ſubtegminis filis tecta. Cùm tela abſolvitur aut potiùs nondum perfecta detrahitur jugo, reſecatur à ſtamine, è quo eſt inchoata. Sic & Cant. VII, 5. דלה dicitur *coma*, quia *tenuis*, ut bene obſervavit *Joan. Piſcator*, & apud Thalmudicos דליל *dlil* eſt *filum.*

A die ad noctem] Hoc eſt, à matutino tempore ad veſpertinum.

13. *Statui usque ad mane me victurum*] בותי בקר

tui uſque ad mane *me victurum*, *ſed* inſtar leonis confregit omnia oſſa mea; à die uſque ad noctem me conficies. 14. Inſtar hirundinis & gruis pipiebam, gemebam ut columba. Adtollebantur oculi mei in ſublime; ô Jehova, *calamitas* me oppreſſit, ſponde pro me. 15. Quid *plura* loquar? mihi dixit, & ipſe fecit. Dabo operam, ut incedam, omnibus annis meis, pro animi mei amarore. 16. Domine, per hæc *inſtituta homines* vivunt, & in omnibus, *quæ* in iis, *eſt* vita ſpiritûs mei; facies, ut convaleſcam, méque ſanabis. 17. En incolumitati mihi amaror *erit*, amaror. Tu amaſti me, *& liberaſti* è fovea nihili, abjeciſti poſt tergum tuum omnia peccata mea. 18. Neque enim ſepulcrum te laudabit, *aut* mors te celebrabit, neque qui in foveam deſcendunt, fidem à te *datam* expectabunt. 19. Vivus, vivus laudabit te, quemadmodum hodie facio, & pater liberis ſuis veracitatem tuam narrabit. 20. Jehova ad me ſervandum *propenſus fuit*; inſtrumenta mea pulſabimus, omnibus vitæ noſtræ diebus, in Æde Jehovæ.

21. Eſaias autem dixerat: ſumant maſſam ficuum, cataplaſma imponant inflammationi,

pus vitam meam productum iri; ſed metus omnia oſſa mea concutiebat, & à matutino tempore, inſtar leonis rugiebam; 14. hirundinis & gruis inſtar pipiebam, aut gemebam, ut columba. Cùm adtollebam oculos ad cœlum, ô Creator, calamitas me oppreſſit, plura incommoda me oppreſſere, ſponde pro me. 15. Sed quid pluribus calamitates meas expono? mihi dixit hæc, nec ſecius me preſſit. Omnibus annis meis, ſi plures ſint, in ejuſmodi amarore vitam traducam. 19. O Domine, per hæc inſtituta homines vivunt & in omnibus, quæ patiuntur, ipſe vitam traduco; ſed fac, ut convaleſcam, & mihi ſanitatem reſtitue. 17. Amarorem *malorum meorum* habebo talem, qualis eſt, eámque pro incolumitate habebo. Amaſti me & me liberaſti à fovea, in qua propemodum in nihilum redacti ſumus, & omnia peccata veluti oblivioni mandaſti, ut ea, quæ poſt tergum jacimus. 18. Nam neque te ſepulcrum, aut in ſepulcro jacentes te laudabunt; neque ii, fidem à te datam præſtari ſibi expectabunt. 19. Vivi, vivi te laudant, ut nunc facio, nec aliter ſe gerent poſteri. 20. Creator voluit me ſervare, ideóque eum, per totam vitam, in templo, adhibitis inſtrumentis, laudabimus.

21. Eſaias eodem tempore monuit, ſumendam maſſam

עד בקר *ſchivvithi had boker*, poſui ad mane, aut æquavi ad mane, vitam, nempe, meam, ודי *hajjai*. LXX. Intt. παρεδόθη ἕως πρωῒ, Hieronymus: *ſperabam uſque ad mane.*

Inſtar leonis confregit &c.] Nuncius, nempe, à Deo miſſus de proxima morte.

14. *Inſtar hirundinis & gruis pipiebam*] כסוס עגור אצפצף *chſous hagour atſaphtſeph* Prioris harum avium nomen ſcribitur סיס *ſis* Jerem. VIII, 7. quod meliùs putat *Sam. Bochartus*, Hieroz. P. 2. Lib. I. c. 10. ubi multis oſtendit eſſe *hirundinem*, quia סוס *ſos* eſt *equus*. Cùm de queſtibus agat Hezekias, optimè ſe confert avi querulæ.

Gruis] עגור *hagour*, excidit ו, neque enim κατ' ἀσύνδετον ſolent talia duo nomina conjungi. Gruem eſſe oſtendit idem Cap. ſequenti, quæ etiam avis querula. LXX. Intt. ὡς χελιδὼν οὕτω φωνήσω, omiſſâ voce, quam non adſequebantur. Quos mirum eſt imitatum eſſe *Hieronymum*, qui habet: *ſicut pullus hirundinis, ſic clamabo*; cùm hæc in Commentario ſcribat: *Pro pullo hirundinis, ſive hirundine, ut LXX. tranſtulerunt, in Hebraïco ſcriptum eſt.* SUS AGOR; *quod interpretatus eſt Aquila* Equus agor. *Theodotion*: SIS AGUR; *media enim vocalis* VAU, *ſi ponatur inter duo* SAMECH, *legitur* SUS, *& adpellatur* equus; ſi JOD legitur SIS, *&* hirundo *dicitur. Symmachus autem tranſtulit: ſicut hirundo incluſa ſic cantabo.* Quibus verbis confirmatur ſententia *Sam. Bocharti*, de vera ſcriptione voculæ סיס pro hirundine.

Adtollebantur oculi mei] דלו עיני *dallou henai*. LXX Intt. ἐξέλιπον οἱ ὀφθαλμοί μου; Vulgatus: *adtenuati ſunt oculi mei.* Quæ reverâ eſt ſignificatio verbi דלל, ſed quia breviſſimo tempore Hezekias Deum invocarat, cùm à Propheta ſe exauditum à Deo audivit, vix ac ne vix quidem dicere potuit, *adtenuatos fuiſſe oculos ſuos*, dum eos ad Deum adtollit, viſum eſt aliam verbi דלל poteſtatem hìc eſſe quærendam; *adtollendi*, nimirum, quam ei tribuit Chaldæus, qui habet זקפית *zekapheth*, ſuſtuli, nempe, *oculos*. Vide & Job. XXVIII, 4. ejúſque Paraphraſin confer.

Calamitas me oppreſſit] עשקה לי *haſchka li*. vim intulit mihi, ſubaudivi רעה *rahah*, malum, aut calamitas. *Val. Schindlerus* ſupplet מחלתי *mahhalathi*, morbus meus, non malè.

Sponde pro me] ערבני *horbeni*, hoc eſt, libera me, ut ſponſor à creditore liberat debitorem, interpoſitâ fide ſuâ. Vide ad Job. XVII, 3. Eſt antecedens, pro conſequente. Hoc non verterunt LXX. Intt. quòd non intelligerent. *Hieronymus* rectè: *Domine vim patior, reſponde pro me.*

15. *Mihi dixit, & ipſe fecit*] Promiſit, per Eſaïam Prophetam, & ipſe miraculo inſigni me curavit.

Dabo operam, ut incedam] אדדה *eddaddeh*. Eſt futurum *Hithpaël* pro אתדדה *ethdaddeh*, extrito ת, quod aliquando fit; ut docebit *Joan. Buxtorfius*, ad futurum ejus Conjugationis verbi גלה. Nomen hinc facit *Theodotion*, qui habebat ἐποίησα καθοδήγησιν. *Hieronymus: recogitabo tibi.* נדה ſignificat *vagari*, *fugere*, ut adfinia verba נוד & נדד; ſed hìc non agitur de fuga, ſed de ratione vitæ; quare cùm ſit hoc verbum reciprocum, vertimus *dabo operam ut incedam*, quaſi eſſet אתהלך *ethallech*, quod ſæpe hoc ſenſu adhibetur. Vide & Pſ. XLII, 5. & quæ illic notavimus.

Pro animi mei amarore] על מר נפשי *hal mar naphſchi*,

tioni, & vivet. [22]. Dixerat verò Hezekias, quodnam ſignum eſt, *ex quo intelligam*, me in Ædem Jehovæ adſcenſurum.

Rex Babyloniorum legatos mittit ad Hezekiam, qui iis oſtentat divitias ſuas; quamobrem eum caſtigat Eſaïas, prædicítque, poſteros ejus Babylonem captivos tranſlatum iri.

CAPUT XXXIX.

1. EO tempore, miſit *Merodach-Baladan*, Baladinis filius, Rex Babylonis, litteras & munus ad Hezekiam, quem ægrotaſſe & convaluiſſe audiverat. [2]. Propter eos lætatus eſt Hezekias, oſtendítque eis domum, in qua ſervabantur res pretioſæ, argentum, aurum, aromata, unguentum optimum, totámque domum vaſorum ſuorum, & quidquid in theſauris ſuis inveniebatur; nec quidquam fuit, quod iis non oſtenderit, cùm domi ſuæ, tum in tota ſua ditione.

3 Poſtea

maſſam ficuum, quæ impoſita inflammationi, quâ laborabat Hezekias, poſſet ſedare dolorem, petiitque, unde intelligere poſſet, ſe rectè facturum, ſi adſcenderet in Templum.

PARAPHRASIS.

1. EO tempore Rex Babyloniorum *Merodak*, *Baladinis* filius, Regem Judæ cùm convaluiſſe intellexiſſet, miſit legatos Jeroſolimam, cum litteris & muneribus. Summopere lætatus eſt Rex Judæ, ob humanitatem tanti Regis, & legatos humaniſſimè excepit; utque Babylonio divitias etiam ſuas oſtentaret juſſit, eos duci ad Ærarium, ubi ſervabantur divitiæ ſuæ, quæ conſtabant auro, argento, aromatibus, unguentis pretioſis; & totam domum, in qua ſervabat vaſa majoris pretii, & quidquid habebat dignum, quod oſtentaretur, cùm Jeroſolimæ, tum in tota ditione ſua.

3. Poſtea

naphſchi, ad amarorem animæ meæ; hoc eſt, me geram, prout poſtulat dolor, quem ſenſi, cùm mihi mors denunciaretur; à quo cùm liberatus ſim, par eſt, me gratum Deo per totam meam vitam præſtare.

16. *Per hæc inſtituta* &c.] עליהם יחיו ולכל בהן חיי רוחי *halehem jibhjou oulechol bahen hajje rouhhi*, ſuper his vivent, & omnibus in iis vita ſpiritûs mei. Locus obſcurus, & qui Veteres & recentiores torſit. LXX. Intt. Κύριε, περὶ αὐτῆς γὰρ ἀνηγγέλη σοι, καὶ ἐξήγειράς μου τὴν ζωὴν, quæ neque reſpondent Hebraïcis & ſenſu carent. *Hieronymus* verò: *ſi ſic vivitur, & in talibus vita ſpiritûs mei.* Hæc quoque non conveniunt Hebraïcis. Chaldæus: *de omnibus mortuis dixiſti te vivificaturum eos, & ante omnes vivificaſti ſpiritum meum*; quæ magis etiam à verbis Hezekiæ recedunt. Recentiorum Verſiones non memorabo, quippe quæ non magis placebunt; rationem tantùm ejus reddam, quam ſequutus ſum. Cùm ergo dixerit pius Rex, ſe poſthac ita victurum, ut decebat hominem à tanto animi amarore liberatum, ope divinâ; hoc eſt, Dei præcepta & inſtituta obſervaturum, ita pergit: עליהם (nimirum, חקים *hhukkim* præcepta) יחיו (ſupple בני אדם *bne adam* homines) ולכל בהן חיי רוחי, ubi legerim בהם, *bahem* in maſculino, ut referatur ad חקים niſi quis velit fœmininum pronomen adhibitum, quia Hebræi dicunt etiam חקות *hhukkoth*, in fœminino. Dicuntur I. *homines vivere* עליהם *per ea*, nam על non rarò eſt *per*, ut oſtendit *Chr. Noldius* ad XIX. ſignif. particulæ. Adde & Gen. XXVII, 40. & Deut. XXIV, 23. ubi ea particula jungitur cum verbo, *vivere*, ut hîc. Vivere, *per divina præcepta*, homines in Lege & Prophetis dicuntur. II. Hezekias ait *in omnibus, quæ ſunt inter ea* præcepta, *vitam animi* ſui eſſe, hoc eſt, animum ſuum vivere obſervatione eorum præceptorum.

Facies ut convaleſcam &c.] תחלימני והחייני *thahhalimeni vehahhajeni*; imò verò תחייני *thahhajeni*, in ſecunda perſona. Superſtitione Maſſoretharum talia innumera manſerunt, quibus nobis videtur Lingua Hebraïca minùs culta fuiſſe, quàm reverâ fuit; dum peccata librariorum mutantur in Anomalias uſitatas in ea Lingua.

17. *Incolumitati*] לשלום *lſchalom*, in pacem. Poſſis etiam vertere *incolumitas fiet mihi* priſtinus *amator*.

Amaſti me, & liberaſti] חשקת נפשי משחת *hhaſchaktha naphſchi miſſchahhath*, amaſti animam meam è foſſa; hoc eſt, amanter me à ſepulcro liberaſti. Additur בלי *bli*, nec שחת בלי *ſchahhath bli*, foſſa nihili, aliud eſt, niſi foſſa, in qua homines veluti in nihilum rediguntur. Nam בלי eſt particula negativa, quæ rem, quæ agitur, excludit, hîc verò nominaſcit, & τὸ *nihil* ſignificat, ut בלימה *blimah*. Hinc LXX. ἵνα μὴ ἀπόληται, & Vulgatus, *ut non periret*; nempe, anima, ſeu vita.

Abjeciſti poſt tergum tuum &c.] Hoc eſt, iis planè ignoviſti, ut de eorum pœnis non magis cogites, quàm homines cogitant de re, quam poſt tergum abjecerunt. Vide ad Nehem. IX, 26.

18. *Fidem à te datam exſpectabunt*] ישברו אל אמיתך *jeſchabberou el amitthecha*, ſperabunt in tua veritate, vel fide.

20. *Propenſus fuit*] Cùm ſit tantùm להושיעני *lehoſchiheni*, ad ſervandum me, neceſſe eſt hoc, aut ſimile quiddam ſuppleri.

21. *Eſaïas autem* &c.] Aptiori loco hæc inſerta ſunt 2. Reg. XX. in narratione Hiſtorica; ſed ordinis non ſunt obſervantes Prophetæ, Hiſtoricorum inſtar.

COMMENTARIUS

In Caput. XXXIX.

1. EO *tempore* &c.] Hanc Hiſtoriam interpretati ſumus ad 2. Reg. XX, 12. *& ſeqq.*

8. *Sub-*

3. Poſtea convenit Regem Hezekiam Eſaïas Propheta, eique, quid dixerunt, inquit, viri iſti, & unde ad te venerunt? E terra longinqua, ait Hezekias, venerunt ad me Babylone. 4. *Tum Eſaias*, quid viderunt, inquit, domi tuæ? Hezekias verò, viderunt, ait, quæcumque ſunt domi meæ, nec quidquam fuit de theſauris meis, quod iis non oſtenderim. 5. At Eſaïas Hezekiæ, audi, inquit, verbum Jehovæ, *Dei* exercituum. 6. En dies venient, quibus avehetur quidquid eſt domi tuæ, & quidquid recondiderant Majores tui, ad hunc usque diem, Babylonem; nec quidquam reliquum fiet, ait Jehova. 7. E poſteris tuis, qui orti fuerint ex te, *&* quos genueris, ſumentur, qui in Regis Babylonis regia Eunuchi ſint. 8. Hezekias verò Eſaiæ, bona, inquit, ſunt verba Jehovæ, quæ protuliſti, ſubjecítque; quia pax & fides erunt diebus meis.

Prædictio meliorum temporum & quidem Meſſiæ. Deſcriptio humanæ imbecillitatis, magnitudiniſque & potentiæ Dei.

CAPUT XL.

1. SOLAMINI, ſolamini populum meum, inquit Deus veſter. 2. Proloquimini jucunda Jeroſolimæ; clamate ad eam, emeritam jam eſſe ſtipendia ſua; nam

3. Poſtea eum convenit, juſſu Dei, Eſaïas, qui à Rege petiit, quinam eſſent illi homines, qui ad ipſum venerant. E terra, ait Hezekias, longè remota, veniſſe enim eos Babylone. 4. Quæſivit & Propheta, quid oſtenſum iis eſſet Jeroſolimæ? Reſpondit verò Rex, ſe, quidquid pretioſi erat, juſſiſſe oſtendi Babyloniis. 5. Hezekias verò ingennè faſſus eſt omnia, quæ haberet alicujus pretii iis fuiſſe oſtenſa, nihil celatum. 6. His auditis, Eſaias, juſſu Dei, ei reſpondit, fore tempus, quo aveheretur quidquid erat in ejus Apothecis, tam à Majoribus Ezekiæ collectum, quam ab ipſo, Babylonem, nec quidquam ſuperfuturum. 7. E poſteris tuis ſeligentur adoleſcentes, qui apud Babyloniorum Regem Eunuchi ſint. 8. Quæ cùm audiſſet Hezekias, pro ſua pietate, exclamavit, nihil eſſe, quod quereretur ſibi, nomine Dei, dictum ab Eſaia; quandoquidem ſuo tempore pax, cujus eſſet data fides, floreret, nec turbanda eſſet.

PARAPHRASIS.

1. POſtea Eſaias ſic ſolatus eſt Judæos; SOLATIIS, ait Deus Iſraelis, triſtitiam populi mei lenite. 2. Dicite clarâ voce, quæ ſunt jucunda Jeroſolimæ, clamate jam eam eſſe emerita ſtipendia, quandoquidem jam accepit à Creatore duplum, pro omnibus ſuis delictis. 3. Vox

8. *Subjecitque: quia pax & fides* &c.] *Et dixit quia* (כי chi) *pax* &c. Hoc eſt, Hezekiam, dolentem licèt, adquieviſſe in iis, quæ prædixerat Eſaïas, nomine Dei; quia intellexit, dum viveret ipſe, Babylonios nihil tentaturos contra Judæam, rémque ad poſteros dilatam.

COMMENTARIUS
In Caput. XL.

1. COnſolamini &c.] Hæc, ut ſequentia oſtendunt, pertinent potiſſimùm ad eos, qui poſt Captivitatem Babylonicam victuri erant; ſed tamen ex iis conſolationem capturi erant, etiam æquales temporibus Prophetæ; quòd ex iis intelligerent tranſlatione divitiarum Regum Judæ Babylonem, in perpetuum exſtinctum non iri populi Judæi Rempublicam, ſed poſtea inſtaurandam. Cui inſtaurationi admiſcet etiam, quæ futura erant, ſub Regno Meſſiæ; more Prophetarum, qui ſpiritualia promiſſa terreſtribus miſcent, ſatis ſecernenda, cùm eventus ipſe mentem eorum clariorem reddidiſſet.

2. *Jucunda Jeroſolimæ*] על לב ירושלם *bal leb Jerouſchalem*, ad cor Jeroſolimæ; hoc eſt, quæ ei cordi ſunt, ſeu jucunda. Vide ad Gen. XXXIV, 3.

Emeritam jam eſſe ſtipendia ſua] כי מלאה צבאה *chi maleah tsbaah*, quòd expleta eſt militia ejus. LXX. Intt. ἐπλήσθη ἡ ταπείνωσις αὐτῆς. Eſt quidem ſenſus, ſed non ſatis commodè expreſſus. Vulgatus: *completa eſt militia ejus.* Bene vidit *Grotius* legendum *militia*, neque enim ignoravit *Hieronymus* poteſtatem vocis צבא *tſaba*, quæ frequens eſt in Scriptura. Attamen hoc mendum etiam eſt in verſione Comment. *Hieronymi* inſertum, ſi Editores id, quod in MSS. nobis exhibuerunt. De voce *militia*, pro vitæ moleſtiis, vide quæ notavimus ad Job. VII, 1. Latino more diximus *emerita ſtipendia*, pro exacto tempore militiæ, quod loquendi genus etiam *Cicero* de ſenectute c. XIV. tralaticio ſenſu uſurpavit, ubi de ſenum felicitate: *At illa quanti ſunt, animum, tamquam* emeritis ſtipendiis *libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, ſecum eſſe, ſecúmque, ut dicitur, vivere?*

Duplum כפלים *chiphlajim.* Vide & Jerem. XVI, 18. Quod non eſt ita intelligendum, quaſi Deus induceretur dicens, ſe duplo graviores pœnas inflixiſſe Judæis, quàm commerita erant eorum peccata; cùm Deus, in hac

nam expiata eſt iniquitas ejus, quia accepit à manu Jehovæ duplum, pro omnibus ſuis
peccatis. 3. Vox *auditur hominis* in deſerto clamantis: parate viam Jehovæ, dirigite
in ſolitudine viam munitam Deo noſtro. 4. Vallis omnis impleatur, omnis mons &
collis deprimatur: quod curvum eſt fiat rectum, & loca prærupta plana via evadant?
5. Revelabitur gloria Jehovæ, atque omnis caro pariter eam videbit; nam os Jehovæ lo-
quutum eſt. 6. Vox *audita eſt* dicentis: clama, & *alius*, *qui* dixit: quid clamabo? Omnis, *inquit*,
caro fœnum, atque omnis ejus benignitas inſtar floris agri. 7. Aruit fœnum *&* cecidit flos,
quia

3. Vox auditur clamantis in ſolitudine; parate & dirigite viam Deo noſtro. 4. Valles omnes profundiores impleantur, & colles deprimantur, atque quod curvum eſt in lineam rectam dirigatur, & prærupta fiant inſtar planiciei. 5. Revelabitur gloria Creatoris, atque omnes homines eam videbunt, nam os ejus rem fieri oportere edixit. 6. Vox audita eſt dicentis: clama, & alterius, quærentis, quid tandem ei vociferari jubeatur, tum etiam reſpondentis: Omnis caro eſt fœnum, & omnis benignitas ejus eſt inſtar floris agreſtis. 7. Aret omne fœnum, & flos cadit, quia ventus

hac vita certè, numquam pœnas pares delictis ab hominibus exigat. Hoc tantùm vult, eas viſum iri luiſſe pœnas Judæos, quæ ſint peccatis duplò graviores; nimirum, hominibus; qui magis multò gravitate pœnarum adficiuntur, quàm gravitate ſcelerum. Itaque Deus ſe ſe humanæ imbecillitati adtemperat. Vide tamen etiam Intt. ad Apoc. XVIII, 6. Legiſlatores, in pœnis infligendis, plurium rerum rationem habent, & primùm quidem damni facti, quod ante omnia reſarciri jus faſque eſt; ſecundùm etiam animi delinquentis, qui interdum non emendaretur, neque impediretur, quominùs iterum peccaret, ſolâ damni reparatione, idéoque graviùs punitur, quàm alioqui fieret; tertium denique exempli aliis, ne talia peccent, proponendi. Damnum quidem, ſi propriè loquamur, Deo non intulerant, neque potuerant inferre Judæi; ſed loco damni eſt, quòd non redditur Deo, quod ei jure debetur. Præterea animus eorum neque curari, neque coërceri poterat, ne in poſterum paria peccarent, aut etiam longè majora, niſi graviter plecterentur. Inflicta demique ſunt ea ſupplicia, quæ poſteros eorum deterrerent, ne in Idololatriam delaberentur; in quam tam ſæpe prolapſi fuerant, quamvis gravibus pœnis coërciti, & quidem ſæpiùs, ut nos docet Hiſtoria V. T. Ideò etiam legiſlatores ſæpe duplum, triplum, & quadruplum impoſuerunt damni facti, idque ſine ulla injuſtitiæ ſpecie. Quod pluribus hìc non diducemus. Conſulatur *H. Grotius* de J. B. & P. Lib. II. c. 20. ubi prolixè hac de re egit.

3. *Vox auditur hominis in deſerto* &c.] Adeundi ſunt Novi Teſtamenti Intt. ad Matth. III, 3. prætertim *H. Grotius* atque *Henr. Hammondus*, cum additamentis noſtris. Nemini autem conveniunt verba, quæ ſequuntur, niſi uni Joanni Baptiſtæ, non quòd hæc ipſa: *parate viam Jehovæ* &c. ſolus pronunciarit, ſed quia clarâ voce omnibus dixit, & quidem in Eremo: *pœnitentiam agite*, *adpropinquavit enim regnum cœlorum*; quibus ſpiritualis ſententia verborum Eſaïæ clariùs exprimitur. Petita ſunt, ut oſtenderunt viri docti, è conſuetudine populorum in excipiendis Regibus, quâ fit, ut aſpera & inæqualia viarum diligenter æquentur, adeò ut profundiores lacunæ terra oppleantur, & tumuli, quorum præruptus nimis erat adſcenſus, dejiciantur. Joannes verò qui erat ὁδοποιὸς, vel præfectus, ut ſic loquar, ὁδοποιῶν Meſſiæ, monebat Judæos, tempus jam adfuiſſe, quo venturus erat Meſſias, idéoque animos Judæorum parari oportuiſſe, ad eum excipiendum, ut decebat; quanam verò ratione? Nimirum, *pœnitentiâ*, hoc eſt, mutatione animi & morum, in quibus, ad terras quod adtinet, ſitum eſt potiſſimùm regnum Dei.

4. *Impleatur*] ינשא *jinnaſche*, adtollatur, quod fit, cùm impletur vallis. Sic Xerxes, cùm in Græciam exercitum duceret, *montes in planum deducebat*, *&* *convexa* (lege *concava*) *vallium æquabat*, ut ait *Juſtinus* Lib. 11. c. 10. Hæc proprio ſenſu numquam impleta ſunt, erga Judæos & Duces, quamvis Chaldæus hic, inducat Prophetam jubentem hoc fieri *coram populo Jehovæ*; neque alio ſenſu, qui ſpiritualis dici queat.

Quod curvum eſt העקב *hehakob*. LXX. Intt. τὰ σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν, Vulgatus: *prava in directa*. Alii volunt idem prorſus dici, ex ſuperioribus verbis; ſed verba Hebraica antiquis Intt. favent.

Loca prærupta] הרכסים *harechaſim*. LXX. ἡ τραχεῖα, Vulgatus *aſpera*, qualia ſunt loca rupibus referta, quibus via adtollitur. Hinc etiam רכסים *rocheſim* ſunt aſpera dicta, aut facta Pſ. XXXI, 21.

Plana via evadant] לבקעה *lbikkah*. Eſt à verbo בקע *bakah*, fidit, ſcidit, & vulgò ſignificat *vallem*, quæ *fidit*, ut ita loquar, montes, quos ſeparat. Verùm hic non tam *vallem* vult Propheta, quàm viam planam, manu per aſpera loca factam.

5. *Revelabitur gloria Jehovæ* &c.] Hæc ſunt magnificentiùs dicta, quàm ut referri queant ad reditum Judæorum, non ita multorum, è Babylonia, & quorum poſteri diu ſervierant Lagidis aut Seleucidis, aut certè ſemper eos timuerant. Sed *gloria Dei* reipsâ revelata eſt, in miraculis Chriſti & Apoſtolorum; qualia nulla umquam antea conſpecta fuerant, neque poſtea facta ſunt, ut ſatis oſtenderunt, qui de præſtantia miraculorum Chriſti egerunt. Vide Inſt. Theol. *Simonis Epiſcopii* Lib. IV. Sect. V. c. 14.

Omnis caro] Non tantùm incolæ Judææ, atque advenæ, qui potuerunt Chriſtum videre, cùm eſſet in terris, miraculáque ejus conſpicere; ſed & omnes alii populi, apud quos Apoſtoli, non ſine miraculis, Evangelium prædicarunt.

6. Vox

quia ventus Iehovæ ea adflavit. Verè fœnum eſt populus. 8. Aruit fœnum, cecidit flos, at verbum Dei noſtri ſtabit in æternum.

9. In editum montem adſcende, bonarum rerum nuncia, Sion; tolle ſummopere vocem, bonarum rerum nuncia Jeroſolima; tolle vocem, ne timeas, dic urbibus Judæ; en Deum veſtrum! 10. Dominus Jehova veniet cum robore, & brachium ejus dominabitur; en mercedem ejus cum ipſo, & operis pro eo *facti*, coram ipſo. 11. Paſtoris inſtar gregem ſuum paſcet, brachio ſuo colliget teneros agnos, & in ſinu ſuo bajulabit, fœtas pecudes leniter ducet.

12. Quia pugillo aquas menſus eſt, cœlos ſpithamâ æquavit, trientali pulverem terræ complexus eſt, ponderavit montes in ſtatera, & colles in lance.

13. Quis direxit ſpiritum Jehovæ, & *veluti* conſiliarius ejus *quidpiam* ei patefecit? 14. Cum quo conſilium habuit, qui eum erudierit, docueritque viam juris, inſtituerit in ſcientia, & viam prudentiæ ei patefecerit? 15. En gentes *ſunt ei* tamquam gutta è ſitula,

tus Creatoris ea adflat. Verè dici poteſt eſſe fœnum. 8. Areſcit autem fœnum ejuſmodi, & flos ejus cadit; at verbum Dei noſtri vigebit in æternum.

9. O Sion, bonarum rerum nuncia, adſcende in altum montem, & magnâ voce, tu Jeroſolima, res bonas nuncia. Tolle vocem, nec quidquam timeas, & dicito urbibus Judæ: en Deum veſtrum! 10. Dominus Creator veniet uſurus omnipotentiâ, & in omnia dominium ſuum exercebit. Secum adfert præmium, quod dividet inter eos, qui ei paruerint. 11. Boni paſtoris muneribus fungetur, aut teneros homines, inſtar agnorum ſuorum geret & ſuſtentabit; & infirmiorum ſingularem curam geret.

12. Nemo, præter illum, immenſa maria metatus eſt, & cœlos, quaſi ſpithamâ, hoc eſt, exiguâ parte potentiæ ſuæ rexit. Nemo, præter eum, potuit veluti trientali vaſe excipere pulverem terræ? quis, præter eum, poſſit ponderare montes in ſtatera, & colles in lance? 13. Quis rexit ſpiritum omnipotentis & quaſi ejus Conſiliarius quidquam, quod ignoraret, ei patefecit? 14. An Concilium convocavit, ut acciperet ab eo conſilia, de ratione, quâ ſe gerere deberet, & quid Prudentia poſtularet, ab eo audiret? 15. Totum genus

6. *Vox audita eſt dicentis: clama*] Videntur eſſe voces Angelorum, à Propheta auditæ, in viſo.

Et alius, qui dixit] ואמר *veamar*, & dixit, alius, nempe.

Omnis, inquit] Supplendum, *inquit*, quia hîc reſpondet Angelus prior, qui hunc clamare juſſerat. Sæpe in Dialogiſmis ea vox omittitur, etiam apud Græcos; ut omiſſa eſt in Cantico Canticorum, & alibi. Intelligendum poſteriorem Angelum hæc verba repetiiſſe, quod brevitatis causâ eſt omiſſum à Propheta.

Caro fœnum] Hoc eſt, inſtar fœni, quod brevi areſcit: ſic omnis homo, qui *carnis* nomine deſignatur, brevi moritur. Vide Pſ. LXV, 6. Eſa. LXVI, 23, 24.

Ejus benignitas inſtar floris] Aliquamdiu exhilarat, pòſt deficit morte hominis benigni. Opponitur benignitati Dei, quæ æterna eſt, quia Deus eſt æternus.

Ventus Jehovæ] A Jehova excitatus, vel qui ex ordine naturæ, à Deo conſtituto, oritur.

Verè fœnum eſt populus] Hoc repetitur, majoris adfirmationis gratiâ.

9. *Bonarum rerum nuncia*] מבשרת *mbaſſchereth*. LXX. Intt. ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιὼν & pòſt, ὁ εὐαγγελιζόμενος Ἱερουσαλὴμ, quamvis hæc ſint in fœminino, quia *urbs* intelligitur. Ceteri Intt. Græci meliùs in fœminino, quid enim opus fuit ſolœciſmo, qui non eſt in Hebraïcis verbis? Malè ergo Vulgatus, *qui Evangelizas Sion, & qui Evangelizas Jeruſalem*, quòd etiam eſt ambiguum. Sed eſt *quæ*, in Com. *Hieronymi*.

En Deum veſtrum] Hoc eſt, bonum nuncium de adventu Dei in Meſſia. Jubetur hæc nunciare urbs Jeroſolima, quia inde prodiit verbum, per Apoſtolos & Diſcipulos Chriſti, primùm per Judæam, ſeu *urbes Judæ*, ſed & deinceps per totum terrarum orbem.

Operis pro eo facti] פעלתו *phebullatho* operis ejus.

11. *Paſtoris inſtar* &c.] Deſcribuntur opera boni paſtoris, quæ ſunt Providentiæ Divinæ imbecillibus opitulantis, præſertim ad res, quæ ad alteram vitam pertinent, deſcriptio.

Leniter ducet] ינהל *jenahel*. Vide Gen. XXXIII, 14.

12. *Dominus Jehova* &c.] Sublimis magnitudinis Dei, & hominum tenuitatis deſcriptio; quâ Judæi docentur ad illum unum confugiendum, illum unum colendum, & cetera nihili inſtar, ſi cum eo conferantur, habenda.

13. *Trientali*] בשליש *haſſchaliſch*, quod nomen hîc eſt minoris menſuræ. Vide Pſ. LXXX, 6. Omnia hæc eò pertinent, ut nulla creatura intelligatur eſſe, quæ Deo ullo modo conferri poſſit; cùm tamen homines ſæpe creaturarum majorem rationem, in rebus hujus vitæ, habeant, quàm Dei.

14. *Quis direxit ſpiritum Jehovæ?* מי תכן את רוח יהוה *mi thicchen eth rouahh Jehovah*. LXX. Intt. Τίς ἔγνω νοῦν κυρίου, quaſi legiſſent יבן *jaben* pro יבין *jabin*. *Symmachus*: Τίς ἡτοίμασε πνεῦμα κυρίου. Vulgatus: *quis adjuvit*. Sed תכן *thicchen*, in *Piel*, eſt omnino *direxit*, non minùs ac תקן *thikken*, ut & ſequentia oſtendunt.

Conſiliarius ejus] איש עצתו *iſch hatſatho* vir conſilii ejus.

15. *Jacit*] יטול *jittol*. Pro יטולו *jittelou* jacientur. Commodiùs Latinè loquenti fuit verbo activo uti, eodem planè ſenſu. *Aquila* ὡς λεπτὸν βαλλόμενοι. *Symmachus* & *Theodotion*, quorum verba Latinè tantùm exſtant, apud *Hieronymum*: *Sicut DOC quod decidit*:

Mirum

ſitula, & inſtar pulveris in ſtatera habentur; en inſulas, ut pulviſculum, jacit. [16]. Libanus non ſufficeret *ad* accendendum *ignem altaris*, neque pecudes ejus ſatis eſſent *ad* holocauſtum. [17]. Omnes gentes ſunt nihili inſtar, coram eo, & minùs quàm nihil, ac inanitas apud eum cenſentur. [18]. Cuinam *rei* adſimilabitis Deum, aut quam imaginem ei ponetis? [19]. Simulacrum ſculptile conflat artifex, aurifaber id auro inducit, aut

nus humanum ei eſt tamquam aquæ gutta è ſitula, & inſtar pulviſculi in libra. 16. Si ſacra ei fierent pro tanta Majeſtate, non ſatis eſſet arborum in Libano, ad accendendum ignem in altari; neque pecudes, quæ in eo paſcuntur, ſatis eſſent ad holocauſta offerenda. 17. Omnes gentes, ſi ei conferantur, ſunt inſtar nihili, apud ipſum. 18. Cui rei dicetis eum eſſe ſimilem, aut quâ imagine poſſetis eum exprimere? 19. Artifex ſimulacrum ligneum ſculpit, quod aurifaber poſtea aureâ

Mirum eſt, eos non cogitaſſe de radice רקק *dakak*, comminutus fuit, unde nomen דק *dak* minutum quidvis. *Aiunt autem Hebræi*, inquit *Hieronymus* in Comment. *ſignificari tenuiſſimum pulverem, qui, vento raptante, ſæpe in oculos mittitur, & ſentitur potiùs, quàm videtur. Minutiſſima erga fruſta pulveris & penè inviſibilia hoc verbo adpellantur; quas forſitan Democritus, cum Epicuro ſuo, atomos vocat.* Rectè hactenus, ſed ſequentia potuit omittere: *Multa ſunt nomina, quæ ita legimus in Græco, ut in Hebraïca poſita ſunt, propter interpretandi difficultatem, &, ad comparationem Linguæ Hebrææ, tam Græci, quàm Latini Sermonis pauperiem.* Non dubito quidem, quin olim Hebraïca Lingua, dum floreret, dúmque plura volumina eâ conſcripta etiamnum exſtabant, copioſior multò eſſet, quàm nunc videtur eſſe, prout hauritur hodie è ſolo Vetere Teſtamento. Attamen vel ex hoc libro paupertas ejus maxima, ſi Græcæ præſertim conferatur, adparet è perpetua repetitione eorumdem loquendi generum, éque defectu quarumdam vocum commodiſſimarum, quibus caret; quales ſunt *promittere* & *minari*, cùm rebus ipſis ſit refertum Vetus Teſtamentum. Adde & compoſita ac decompoſita verborum & nominum, quibus caret planè Lingua Hebraïca. Poteſt tamen fieri, ut in Lingua paupertina ſit vox, quæ ſit nomen *notionis compoſitæ*, ut Philoſophicè loquar, & quæ non æquè commodè in locupletiore multò Lingua exprimi queat. Sed ea non eſt vox דק, quæ Græcis κόνις, κόνιον, κονία, κόνιτρον, κονίσαλος, κονιορτὸς, χοῦς, commodiſſimè verti potuit, & Latinè *pulvis* aut *pulviſculus*. LXX. Intt. σιάλον verterunt, quia, ut rectè obſervavit *Val. Schindlerus*, legerunt רק *rok*, quod *ſalivam* ſonat, ut & Vulgatus, qui è Græco V. T. verterat, & quem emendari oportuerat hîc ab *Hieronymo*, qui legebat דק per Daleth, quique probè norat vocis ſignificationem.

16. *Ad incendendum*] בער *baher*, pro לבער *lbaher*. Subaudiendum אש במזבח *eſch bammizbeahh*, ignem in altari. Sic & poſtea eſt עלה pro לעלה *lebolah*, *ad holocauſtum*. Sententia eſt, ſi, pro majeſtate Dei, ſacra ei fierent, non ſatis fore ligni in Libano ad ignem in altaribus accendendum & alendum; neque ſatis victimarum, in pecudibus, quæ in ſaltibus illius montis paſcebantur, ad offerenda holocautomata.

17. *Minùs quàm nihil ac inanitas*] מאפס ותהו *meephes vathohou*. Hîc מן *min* vim habet minuendi, quæ non eſt à viro diligente *Chr. Noldio* obſervata; niſi fortè quis malit, cum *Val. Schindlero*, vim augendi hîc quoque quærere; ita ut מאפס ſit *plus quàm nihil*, ſed hoc ipſum loquendi genus in prius reſolvitur, etenim quod, ut ſic loquar, eſt *nihil plus, quàm ipſum nihilum*, ſeu inanius nihilo, id ipſum eſt *minùs quàm nihil*; Gallicè *moins que rien*. Vide doctiſſimum Lexico-graphum, ad vocem אפס, & quæ infra habemus ad vers. 23. C. XLI. LXX. Intt. πάντα τὰ ἔθνη ὡς οὐδέν εἰσι, καὶ εἰς οὐδὲν ἐλογίσθησαν. Hieronymus: *omnes gentes, quaſi non ſint, ſic ſunt coram eo, & quaſi nihili & inane reputatæ ſunt ei.* Quæ non ſunt ita capienda, quaſi Deus ſpernat creaturas ſuas & præſertim homines, aut quaſi Deus propemodum nihil feciſſet; contumelioſæ Deo Opt. Max. eſſent hujuſcemodi cogitationes, qui *vidit*, ut Moſes loquitur, *opera ſua eſſe bona*. Sed loquitur Propheta de hominibus ceterisque creaturis, prout cum Deo conferuntur, præ cujus infinita Majeſtate, nihili inſtar evaneſcunt.

18. *Quam imaginem ei ponetis*] מה דמות תערכו לו *mah dmouth thahharechou lo*, quam ſimilitudinem parabitis ei; hoc eſt, cum ſit immenſum diſcrimen, inter Deum & creaturas, nullâ imagine effingi debet.

19. *Simulacrum ſculptile conflat artifex*] הפסל נסך חרש *happheſel naſach hharaſch*. Hîc *conflat* נסך impropriè ſumitur, cùm ſermo ſit non de ſtatua metallo conſtante, ſed lignea laminiſque aureis, vel argenteis tecta, quæ ſolæ conflantur. Qualia ſimulacra ὑπόξυλα à Græcis dicuntur.

Aurifaber id auro inducit] צורף בזהב ירקענו *tſoreph bazzahab jarkihennou*, conflator auro id extendet, vel firmabit.

Laminas argenteas] רתקות כסף *rethukoth cheſeph*. *Catenas* vulgò interpretantur, ſed hoc loco *laminas*, cum *Hieronymo*, vertimus; quia ſermo eſt de ſimulacro ὑποξύλῳ. Eam ſignificationem deducimus à ſignificatione radicis רתק *ritthek*, in *Pihel*, apud Chaldæos, apud quos eſt *circumdare, ſepire*.

Conflat] צורף *tſoreph*. *Argentarium* vertit *Hieronymus*, nec malè; cùm agat Propheta de ſtatua argento obducta. Malui tamen participii loco habere. Sic habet: *Aurifex auro figuravit illud, & laminis argenteis argentarius.* Meliùs dixiſſet, *aut laminis*, aureo enim ſimulacro non imponebantur laminæ argenteæ, minùs pretioſæ; ut neque argenteæ catenæ ex eo pendebant.

aut laminas argenteas *propterea* conflat. 20. Pauperior oblationem ligni putredinem non ſentientis eligit, & artificem peritum ſibi quærit, ad ſtatuendum ſimulacrum ſculptile, *quod* non dimoveatur. 21. Annon ſcitis? annon audiviſtis? annon indicatum eſt vobis ab initio? annon adtendiſtis fundamenta terræ? 22. Inſidet *Deus* globo terræ, cujus incolæ ſunt ei inſtar locuſtarum; extendit cœlum inſtar conopei, ídque expandit, ut tentorium, in quo habitet. 23. Redigit principes ad nihilum, & judices terræ quaſi inanitatem reddit. 24. Non ſunt plantati, neque etiam ſati, neque truncus eorum in terram radices egit; ſtatim ac eos *ventus ejus* adflavit inareſcunt, & turbo ſtipulæ inſtar aufert. 25. Cui me adſimilabitis, & cui æquabor? ait Sanctus *Iſraëlis*. 26. Tollite ad ſublimia oculos veſtros, & videte, quis hæc creaverit, atque eorum exercitum pro numero eduxerit, & omnia *ſidera* nomine ſuo vocet. Præ magnitudine virium, & robore potentiæ, ne unum quidem deeſt. 27. Cur ergo diceres, Jacobe, cur *ita* loquere-

aureâ laminâ, vel argenteâ tegit, quam propterea conflat. 20. Pauperior lignum, putredinem non ſentiens, ſibi comparat, & artificem ſibi quærit peritum, qui ita ſimulacrum hoc loco cuidam adfigat, ut ne facilè amoveri queat. 21. Annon ſcitis, rem ſe ita non habere, vel certè audiviſtis ab initio? annon attendiſtis rationem, quâ terra immota eſt? 22. Deus inſidet inconſpicuus globo terræ, cujus incolas videt, quaſi locuſtas. Extendit ſupra eos cœlum quaſi conopeum, idque expandit ut tentorium, in quo ipſe habitat? 23. Illinc principes redigit in nihilum, ut & judices, qui vacuum ſuum locum relinquunt? 24. Non ſunt plantati in terra, neque ſati, neque nituntur radicibus, quas in locis ſuis egerint. Statim ac ventus peſtifer eos adflavit, marceſcunt, & vehementiore turbine, ſtipulæ inſtar, ſtatim ac ventus eos adflavit, marceſcunt, & violentior turbo eos inſtar ſtipulæ aufert.

25. Cui me adſimilabitis, & cui me æquabitis? ait Rex Sanctus Iſraëlitarum? Convertite oculos ad cœlum & ſidera, quærite quis hæc creaverit, ea, quaſi exercitum pro numero, eduxerit, & nomine vocarit. Omnipotentiâ Dei ne unum quidem illorum deeſt, à tempore, quo ſunt creata. 27. Cur ergo diceretis, ô Jacobi poſteri, Deo ignota,

20. *Pauperior*] המסכן *hamſuchan*. Hanc vocem & ſequentem תרומה *throumah* omiſerunt LXX. Intt. quòd non adſequerentur, quid ſibi vellent, hoc in loco. *Hieronymus*: *forte lignum* omiſſâ etiam alterâ voce. De priore verò: *in Hebraïco*, inquit, *dicitur* AMSUCHAN *quod genus ligni eſt imputribile, quo vel maximè idola fiunt*. Sed *imputribile* exprimitur in ſequentibus ubi dicitur עץ לא ירקב *hets lo jirkab*, lignum *quod* (ſubaudiendum enim אשר) non putreſcet. Reverà מסכן neque in Hebraica, neque in vicinis Linguis, hoc ſignificat. Contrà מסכן *miſchen* eſt pauper Eccleſ. IV, 13. IX, 15, 16. & מסכנת *miſchenoth* eſt parcitas Deut. VIII, 9. Eamdem ſignificationem obtinet verbum סכן apud Chaldæos, & Syros; & Arabicè מסכין *meſchin* eſt inops, ut Italicè *meſchino* & Gallicè *meſquin*, ut eruditi Etymologi obſervarunt. Hinc, & innumeris aliis locis, liquet, Vett. Intt. nullum habuiſſe Lexicon, arte confectum, quod conſulerent; quale debuiſſent ſibi confeciſſe, antequàm manum Interpretationibus ſuis admoverent: ſed nec certam ullam Grammaticam habuerunt, ut dudum obſervavimus in *Quæſtionibus Hieronymianis*.

Oblationem ligni &c.] Qui non poteſt offerre Deo ſuo auream, vel argenteam ſtatuam, etiam ὑπόξυλον, ligneam tantùm offerebat; ſed è ligno, quod putredinem non ſentiret, quale fuit cedrinum, quod non erat illic rarum.

Quod non dimoveatur] לא ימוט *lo jimmot*; quia, nempe, baſi ferramentis adfixum hæret, ne à furibus auferatur. Sarcaſmus eſt Prophetæ.

21. *Annon ſcitis?*] Deum, nempe, cœli & terræ creatorem, non eſſe ejuſmodi ſtatuis ſimilem.

Annon adtendiſtis fundamenta terræ?] Numquámne reputaſtis, eum, qui terram creavit, & veluti fundamenta ejus poſuit, non poſſe eſſe ἀνθρωπόμορφον, cùm nemo homo tantam molem facere potuerit, ac proinde ſtatuis humanis exprimi non debere?

22. *Inſidet globo terræ*] היושב על חוג הארץ *hojjoſcheb hal hhog haarets*. LXX. Intt. ὁ κατέχων τὸν γῦρον τῆς γῆς. Latinus: *qui ſedet ſuper gyrum terræ*. Metaphoricè hoc intelligendum, de præſentia Dei in terris, res ipſa clamat.

Inſtar locuſtarum] Hoc fecit ad vilitatem humani generis, cum Deo collati, oſtendendam. Alioqui plus dixit antea Propheta, cùm dixit, homines *eſſe coram Deo inſtar nihili*, aut *minùs quàm nihil*.

Inſtar conopei] כדק *chaddok*. LXX. Intt. ὡς καμάραν. Hieronymus: *ſicut tabernaculum*. In Commentario: *Cœli extenduntur ſicut camera, ſeu, ut in Hebraïco continetur*, quaſi DOC, *de quo ſupra diximus, pro quo LXX.* ibi ſalivam *interpretati ſunt*, *& unum verbum nunc* ſputum, *nunc* cameram, *id eſt*, *fornicem tranſtulerunt*; *& tantam eorum latitudinem*, *quaſi tabernaculum & papilionem*, *extendit deſuper* &c. דק *dok*, vertimus *Conopeum*, quia *Conopea*, ſeu *Papiliones*, conſtabant tenuiſſimo linteo, quod ventus perflare poſſet, atque in ſumma ædium parte, apud Ægyptios rei inventores, collocabantur. Vide ad C. XIX, 9.

24. *Non ſunt plantati* &c.] Nullas habent vires, quibus ſe ſe contra calamitatem & moriendi neceſſitatem tueantur.

26. *Tollite ad ſublimia*] שאו מרום *ſcheou marom*, pro אל מרום *el marom*, ad altitudinem; quo nomine cœlos intelligit, unde fit, ut ſequatur *exercitus eorum*; nempe, *cœlorum*,

loquereris, Iſraël: Abditum eſt vitæ meæ inſtitutum Jehovæ, & conſuetudo mea Deum meum præteribit? [28]. Annon noſti, annon audiviſti, Deum æternum, Deum creatorem extremitatum terræ, non poſſe fatigari, aut laborare, neque ſapientiam ejus perveſtigari? [29]. Dat robur fatigato, eique, *cui* nullæ ſunt vires, multam firmitatem ſuppeditat. [30]. Fatigabuntur pueri & laborabunt, ac juvenes ceſpitabunt; [31]. at ſpem in Jehova ponentes robur *ſuum* renovabunt; ſubcreſcent *iis* pennæ, quaſi aquilis; current, nec laborabunt; ibunt, nec laſſabuntur.

Vocatio Gentium ad veri Dei cognitionem, confirmatio piorum & confutatio Gentilium.

Caput XLI.

1. TACETE mihi inſulæ, populi renovent vires ſuas, accedant & tum demum loquan-

ignota, quæ facitis, & fore, ut eum fugiant? 28. Annon ſcitis, annon auditis à parentibus, aut magiſtris veſtris, eſſe Deum æternum, Deum creatorem totius Terræ, qui nequeat fatigari, cùm laborare non poſſit, & cujus ſapientia imperveſtigabilis ſit. 29. Ille etiam fatigato novas vires ſuppeditat, & quidem majores, quàm antea habuerat. 30. Si ſint pueri & juvenes, qui laborent & ceſpitent; 31. *& ſeqq.* vires ſuas brevi tempore recuperabunt.

PARAPHRASIS.

1. INSULÆ Marium vicinorum ſibi novas vires comparent, &, tum demum conſilia ſua

rum, quod eſt τὸ σημαινόμενον, ad quod pronomen plurale refertur.

Pro numero eduxerit] Cùm ſingulis noctibus, quibus lucent, aſtra eodem numero veluti educit.

Nomine ſuo vocet] Singula novit, ut qui nomine ſingulos milites adpellant, ſine nomenclatore, eos nôrunt.

Robore potentiæ] אמיץ כח *ammits choahh*. Aut אמיץ hìc eſt nomen ſubſtantivum, aut ſubaudiendum וכי *vechi*, *& quia potens eſt robore.*

Ne unum quidem deeſt] איש לא נעדר *iſch lo nahdar*, quiſque non deeſt; hoc eſt, ne unum quidem deeſt, quia potentiâ ſuâ ſidera omnia conſervat.

27. *Abditum eſt vita mea inſtitutum*] נסתרה דרכי *niſthara darchi*, occulta eſt via mea. Improbi Judæi flagitia ſua Deo latere putabant, aut certè ita vivebant, quaſi putarent, dum vitiis ſuis ſecurè indulgebant.

. *Conſuetudo mea*] משפטי *miſchphati*, judicium meum; ſed ſumitur etiam pro conſuetudine. Vide 1. Sam. II, 13. VIII, 9. ubi lege notata.

Præteribit] יעבור *jahabor*, tranſibit, quod hìc eamdem vim obtinet, ac *præterire* Latinè pro eo, quod eſt latere, fugere.

28. *Deum æternum* &c.] Supplendum כי *chi*, ut ſit כי אלהי עלם *chi elohe holam*, quod Deus æternitatis.

Non poſſe fatigari] לא ייעף *lo jihaph*, non fatigabitur. Ea frequens eſt vis Futuri. Non poteſt fatigari Deus perpetuâ omnium rerum contemplatione, & gubernatione, quâ rebus humanis intervenit, quando & quemadmodum vult.

Neque ſapientiam ejus perveſtigari] אין חקר לתבונתו *en hheber lithbounatho*, nulla eſt perveſtigatio ſapientiæ ejus. Neque cauſas cur ſe gerit, quemadmodum facit, ſive agat, ſive patiatur quidpiam ab hominibus fieri, neque rationem, quâ intervenit rebus noſtris. Nec tamen ullo modo dubitare poſſumus, quin ſapienter & ceteris ſuis virtutibus convenienter ſe gerat; quia innumera ſapientiæ & virtutum ceterarum, nullâ vel minimâ labe vitii laborantium, ſpecimina indubitatò edidit, teſtatúſque eſt, in revelatione ſua, rem ita ſe habere. Furioſum eſt velle Providentiam Divinam carpere, quia nobis multa ſunt in ea obſcura, qui ne minimas quidem creaturarum penitus novimus; quantò minùs immenſam illam naturam, quæ omnia creavit?

31. *Robur ſuum renovabunt*] יחליפו כח *jahhaliphou choahh*; facient ut priſtinis viribus exhauſtis ſuccedant novæ. Hæc eſt enim vis verbi Hebraïci. LXX. Intt. ἀλλάξουσι, Vulgatus *mutabunt*, non ſat commodè.

Subcreſcent iis pennæ, quaſi aquilis] יעלו אבר כנשרים *jahaleh eber channeſcharim*, adſcendet penna ut aquilis. LXX. Intt. eleganter πτεροφυήσουσιν ὡς ἀετοί. Vulg. *adſument pennas ſicut aquilæ.* Vide Pſ. CIII, 5. & *Sam. Bochartum* Hieroz. P. 2. Lib. II. c. 1. ubi omnia, quæ ad hanc rem faciunt.

COMMENTARIUS
In Caput XLI.

1. T*Acete mihi Inſulæ*] Hoc eſt, tacete, ut me audiatis, ea dicturum, quæ pertinent ad ſalutem veſtram. *Inſulæ* dicuntur inſulæ & pæninſulæ (neque enim has diſtinguit nominibus propriis Hebraïca Lingua) maris Interni, potiſſimùm quæ à Græcis incultæ ſunt. Itaque magna pars Græciæ voce איים *ijim*, inſulæ, continetur. Quin & Aſia

loquantur, paritérque in jus eamus. 2. Quis excitavit ab oriente juſtitiam? Quis vocavit eum *virum*, ut ſe ſequeretur, poſuit coram eo gentes, fecit, ut imperaret Regibus, deditque *eos* ut pulverem ejus gladio, útque ſtipulam *vento* pulſam ejus arcui? 3. Perſequitur eos, tranſibit incolumis, per viam quam pedibus ingreſſus non fuerat. 4. Quis operatus eſt & fecit hæc, vocans ætates *hominum* ab initio? Ego Jehova primus, idémque cum ultimis. 5. Videbunt inſulæ & timebunt, fines terræ trepidabunt, adpropinquabúntque & venient.

6. Quisque *tamen* proximo ſuo auxilium feret, & fratri ſuo dicet: forti animo eſto. 7. Animum addet faber conflatori; lævigabit malleo id, quod funditur, in incude, & dicet: bonum eſt, ut jungatur, & firmabit id clavis, ne dimoveatur.

8. Tu

ſua nobiſcum communicent, atque in jus eamus. 2. Quis dabit operam, ut vera virtus in Oriente veluti excitetur? Quis virum bonum (*qualis Cyrus Perſarum Rex*) vocavit, ut ſe ſequeretur? Quis ei gentes, quas ſubigeret, & Reges, quos vinceret, ei objecit; cùm non magis reſtiterint, quam pulvis gladio, & ſtipula gladio? 3. Perſequetur eos fugientes, tranſibit limites hoſtiles incolumis, per viam, quam numquam calcaverat. Quis talia geſſit, & memoriæ mandavit ab initio? Ego Creator, qui ante omnes fui, & qui ultimis rebus geſtis adſui. 5. Hæc videbunt incolæ vicinarum inſularum, & ultimi terrarum fines, quorum incolæ acceſſerunt, ut rei adeſſent.

6. Quisque tamen proximo auxiliabitur, & forti eum eſſe animo jubebit. 7. Animum addet faber ferrarius conflatori, lævigabit malleo in incude id, quod liquefactum fuerat, ut arctiùs conjungatur,

ſia Minor, quæ magna eſt pæninſula, eâ comprehendi non abſurdè videri queat. Ipſi Græci, quibus non deerat vox χεῤῥόνησος, quâ pæninſulam vocarent, ſæpe voce νῆσος non tantùm pæninſulam, ſed etiam promontorium adpellarunt. Hinc Πελοπόννησος *inſula Pelopis* dicta eſt, quæ *Apia* alioqui vocitabatur. Hinc *Stephanus* Buthrotum *inſulam* dicit, quæ pæninſula erat: Βουθρωτὸς, νῆσος περὶ Κέρκυραν. Sic enim habent Editiones Aldina & Florentina & Codex Voſſianus; quam ſcripturam malè corruptiſſimam vocat *Abr. Berkelius* & perperam mutat in χεῤῥόνησος cum *Xylandro*. Promontoria vocari inſulas dudum probavit *Iſaacus Caſaubonus* ad Strabonis Lib. III. p. 201. Ed. Amſtel. Idem obſervavit & *Claud. Salmaſius* Exercit. ad *Solinum* p. 836. Ed. Ultrajectinæ. Nemini ergo mirum videbitur, nomine *Inſularum*, apud Prophetam, ſignificari Græciam & Aſiam Minorem, quibus adjungas licet Italiam, quæ ſunt Pæninſulæ majores, quibus innumeræ minores pæninſulæ & ἄκραι continentur. Eſt hæc apertiſſima Gentium, ad cognitionem veri Dei vocatio; quod etiam ex ſequentibus magis liquet.

Populi renovent vires ſuas] יחליפו כח *jabbaliphou choabh*, ut antea; hoc eſt, vires omnes ingenii, quas inſcitiâ & erroribus amiſerunt, recuperent, ut verum à falſo ſecernere queant. Neque enim hic ſermo eſt de viribus corporis, quæ ad rem, quæ agitur, nihil faciunt, ſed de animi perſpicacia.

Paritérque in jus eamus] יחדו למשפט נקרבה *jabhdau lammiſchphat nikrabah*, ſimul ad judicium accedamus. Hoc eſt, expendamus rationes, quæ poſſunt proferri, ut Deum Iſraëlis verum & unicum Deum eſſe intelligamus; quarum veritate deprehenſâ, nihil eſt, cur Gentiles ampliùs nobiſcum contendant. Quod reverâ ſequentia abundè probant.

2. *Quis excitavit ab oriente juſtitiam*] Sequentia oſtendent *juſtitiam hanc*, eſſe Cyrum, Perſarum & totius deinde Orientis regem; quem ſæculo & eo amplius, antequàm rerum potiretur, deſcripſit Eſaïas, & nomine etiam proprio vocavit. *Grotius* Abrahamum intelligit, qui ex Oriente in Chananæam venit; ſed quæ poſtea dicuntur meliùs multò in Cyrum quadrant, qui apud Græcos illuſtrior longè, ob res geſtas, fuit, ac reverâ juſtitiæ amans & obſervans, prout ferebant tempora, fuit. Ejusmodi prædictio, tot annis antè, certiſſimum eſt argumentum, unde liquidum, eventu conſpecto, factum eſt, & Eſaïam fuiſſe à Deo miſſum, & Deum verum atque unicum eum, qui à Judæis colebatur.

Quis vocavit eum virum] Addidimus *virum* perſpicuitatis causâ. A nemine Deorum commenticiorum vate prædictus fuerat Cyrus; nec proditum fuerat ullum eorum oraculum, quo ad Imperium Orientis vocaretur; cùm Perſarum Gens his temporibus eſſet ignota, nec ullo modo Medis, Aſſyriis, aut Babyloniis conferenda. Itaque jure merito Deus Iſraëlis hominem à ſe vocatum eſſe, & quidem à ſe uno, per Eſaïam dixit.

Ut ſe ſequeretur] לרגלו *lraglo*, ad pedem ſuum. LXX. Int. κατὰ πόδας αὐτοῦ, ſenſum expreſſit Vulgatus, *ut ſe ſequeretur*. Vide Gen. XXXIII, 14. & 1. Sam. XXV, 42.

Poſuit coram eo gentes] Ei expoſuit ſubigendas. Vide not. ad Gen. XIII, 9. Cyro totum Orientem invadendum præbuit Deus, quod copiosè narrant *Herodotus* Lib. I. & *Xenophon*, etiam pluribus, in Cyropædia, aut potiùs vita Cyri.

Fecit, ut imperaret Regibus] ומלכים ירד *oumlachim jard*. Eſt pro ירדה *jardeh*, & ante מלכים ſubaudiendum ב, cum quo hoc verbum conſtrui ſolet. De Cyro res eſt indubitata, qui Reges Armeniorum, Babyloniorum, & Lydorum vicit, & dicto audientes habuit.

Deditque, eos ut pulverem ejus gladio] יתן כעפר חרבו *jitthen chebaphar lbharbo*, pro לחרבו *lbharbo*. Quamvis non ſoleat pulvis gladio feriri, tamen non reſiſtit gladio; atque hoc vult Propheta fore, ut nemo Cyro reſiſteret.

Ut ſtipulam vento pulſam ejus arcui] קשתו *kaſtho*,

8. Tu verò, ô Iſraël, ſerve mi; Jacobe, quem elegi; poſteritas Abrahami, quem
amavi; 9. *tu*, quem ab extremis terris adprehendi, atque ex earum finibus vocavi, &
cui dixi: ſervus meus es tu, elegi te, nec aſpernatus ſum; 10. ne timeas, nam tibi
ego adſum; ne circumſpicias, nam Deus tuus ſum; te corroboravi, imò tibi etiam
auxiliatus ſum, téque ſuſtentavi juſtâ meâ dextrâ. 11. En pudore adficientur, atque
erubeſcent quicumque tibi irati fuerint, ad nihilum redigentur, & peribunt, qui te-
cum contenderint. 12. Quæres eos, nec invenies; qui tecum litigaverint erunt,
ut qui non ſunt, & qui bellum geſſerint tecum, inſtar nihili; 13. quia
ego Jehova, Deus tuus, dextram tuam corroboro, & tibi dico: ne timeas, nam te
adjutur, idque conjunxit clavis, ne dimoveatur.

8. Vos verò, Iſraelitæ, quos elegi; poſteri Abrahami, quem amavi; tu Iſraël, quem ab ultimis terris vocavi, & adprehendi, neque aſpernatus ſum, 10. nihil timeatis, nam vobis adſum, nec circumſpicies ſocios, qui tibi adjungentur, cùm tibi adſim. Te corroboravi, tibi auxilio fui, téque dextrâ meâ, quâ juſtitiam tueor, auxiliatus ſum. 11. Pudore adficientur, atque erubeſcent, quicùmque tibi inimici fuerant; peribunt, qui tibi irati fuerint, & qui tecum contenderint, delebuntur. 12. Quæres eos, nec invenire poteris; ii, qui tecum contenderint, erunt, ut qui non ſunt, & qui bellum geſſerint, inſtar nihili; 13. quia ego Crea-

kaſhbo, pro לקשתו *lkaſchtho*, arcui ejus. Sagittis quidem non petitur ſtipula, ſed nec reſiſtit. Fateor non ita loquuturos fuiſſe Græcos & Romanos, quorum molliores ſunt & tranſlationes & comparationes; ſed aliud eſt Linguarum Orientalium ingenium.

3. *Tranſibit incolumis*] יעבור שלום *jahabor ſchalom*, pro בשלום *bſchalom*, in pace; hoc eſt, incolumis; nam præliis viam ſibi per ſuperiorem & inferiorem Aſiam aperuit.

Per viam, quam pedibus ingreſſus non fuerat] Poteſt quidem hoc intelligi de locis, quæ numquam adierat Cyrus. Sed videtur frigidius, quis enim eorum, qui plures gentes domuerunt, per omnes terrarum, quas colebant, tractus iter fecit, antequàm eas domaret? Itaque præſtiterit hæc intelligere de via, quam ſibi Cyrus, per medium Euphratem, Babylonem invaſurus, aperuit, quam nemo umquam pedibus calcaverat. Qua de re, diximus ad C. XIII.

4. *Vocans ætates hominum ab initio*] קרא דורות מראש *kore doroth meroſch*, hoc eſt, vocans homines certæ cujuſdam ætatis, antequàm quidquam adgrediantur, ad aliquid faciendum. Quod fecit, cùm Cyrum & Perſas vocavit, ad Imperium Aſiæ capeſſendum & Judæos à Captivitate liberandos, Cap. XLV. Vide vers. 26.

Ego Jehova primus idémque cum ultimis] אני יהוה ראשון ואת אחרנים אני הוא *ani Jehova riſchon veeth abbaronim ani hou*. Ego Jehova primus & cum ultimis ego ipſe. Hoc ſolus facere poteſt, qui æqualis eſt primis & ultimis; primos, nempe, vocare ad quidpiam faciendum, atque ultimos ad id peragendum. Quod Deus fecit ab initio rerum atque etiamnum præſtat. Dicitur eodem ſenſu, *primus & ultimus* C. XLIV, 6. & XLVIII, 12. Sic Apoc. I, 17. ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος vocatur Chriſtus, qui inchoavit, & qui perficiet opus redemtionis.

5. *Videbunt inſulæ* &c.] Græci, nempe, victorias Cyri, videbunt, ſibique ab eo timebunt, ac in ſuperiorem Aſiam ibunt, ut majeſtatem ejus conſpiciant. De minoris Aſiæ incolis, qui ab eo ſubacti ſunt, potiſſimùm hoc intelligendum.

6. *Quisque tamen proximo ſuo* &c.] Nec tamen homines ab Idololatria curabuntur, ſed ſtatuas, quas colant, ſibi facient. Hæc enim & ſequentia ad rem eamdem pertinere videntur.

Forti animo eſto] חזק *bhazak*, confirmare. Dicet, nempe, conflatori, aut ſculptori, ut oſtendit prima vox ſequentis verſûs.

7. *Animum addet faber conflatori*] ויחזק חרש את צורף *vajjehhazzek hharaſch eth tſoreph*, confirmabit faber conflatorem; qui, nempe, ligneam ſtatuam fecit, quæ tegatur laminis aureis, vel argenteis, ut vidimus C. XL, 9. *& ſeqq.*

Lævigabit malleo id, quod funditur in incude] מחליק פטיש את הולם פעם *mahhalik mattiſch eth hholem phaham*, lævigabit malleo (פטיש pro בפטיש *bmatthiſch*) tuſionem incudis. In bracteas, nempe, duci oportet metallum, antequàm imponatur ſtatuæ ligneæ.

Bonum eſt, ut jungatur] לדבק טוב הוא *laddebek tob hou*, ad adhæſionem bonum eſt hoc aurum, vel argentum; hoc eſt, bracteæ ſatis tenues ſunt, ut ligno aptari & adhærere queant. LXX. Intt. σύμβλημα καλόν. *Aquila & Theodotion*, τῇ κόλλῃ ἀγαθόν ἐστι. *Symmachus* εἰς κόλλησιν. Vulgatus: *glutino bonum eſt*. Quod de ferruminatione interpretantur; malim de adhæſione laminarum typo ligneo.

Firmavit clavis &c.] Ligno conjunget, additis clavis, nimirum, aureis, vel argenteis, ne dehoneſtet ferreis ſtatuam; quibus tamen firmiùs adhærent bracteæ ligno, ne auferri facilè queant.

8. *Quem amavi*] אהבי *ohabi*, amici mei.

Ab extremis terris adprehendi] *Quem adprehendi ab extremitatibus terræ.* Quia, nempe, Deus Abrahamum, conditorem gentis, è Chaldæa vocaverat.

Earum finibus] מאציליה *meatſileha*, ex ejus ſemotis partibus, nam אצל eſt ſegregavit, ſepoluit, & vox hæc, ut ſic loquar, parallela τοῖς קצות *ktſoth*, extremitatibus. Unde & Vulgatus: *è longinquo ejus.* LXX. Intt. ἐκ τῶν σκοπιῶν, neſcio quare. *Symmachus* ἐκ τῶν ἀγκώνων, cubitos confundens cum *axillis*, quæ eſt etiam hujus vocis ſignificatio.

10. *Ne circumſpicias*] אל תשתע *al thiſchtheah*. Eſt futurum *Hitphaël*, è שעה *ſchaha* reſpexit, & quidem interdum certè, ad eum,

cujus

adjuvabo. 14. Ne formides, Jacobi vermis [homines Iſraëlitæ] auxiliatus tibi ſum, ait Jehova & vindex tuus *Deus* Sanctus Iſraëlis. 15. En effeci, ut evaderes inſtar trahæ, *&* tribulæ novæ, cuſpidibus inſtructæ; triturabis montes, comminues colles, *eóque* rediges, *ut ſint* inſtar glumæ. 16. Sparges eos, ventus eos abripiet, turbo disjiciet; tu verò exſultabis in Jehova, Sancto Iſraëlis, *&* temet ipſe jactabis. 17. Pauperes & egeni quærebant aquam, ſed non erat; lingua eorum deficiebat, præ ſiti; at ego Jehova eos exaudiam, *ego* Deus Iſraëlis eos non deſeram. 18. In editis locis, aperiam fluvios, atque

Creator, Deus tuus, tibi vires ſuppedito, & te veto timere, eo quòd te adjuvabo. 14. Ne hoſtes tuos timeas, quamvis te vocitent Jacobi vermem, nam te adjuvi hactenus, & porrò juvabo, qui Sanctus Iſraelis vocor. 15. Effeci ut fieres inſtar trahæ, ac tribulæ novæ, magnis cuſpidibus inſtructæ, & triturabis montes, comminues colles, ita ut facti ſint inſtar glumæ. 16. Diſſipabis eos, ventus abripiet, turbo disjiciet, tu verò lætaberis auxilio Dei, & temet ipſe jactabis. 17. Pauperes quærebant aquam, quam biberent; lingua eorum ſiti deficiebat, at ego Creator omnium rerum eos exaudiam, & qui ſum Deus, qui favet Iſraëlitis, nec eos deſeram. 18. In montibus aperiam fontes fluviorum, atque in campis ſubjectis erumpent fontes; deſertum antea aridum

cujus auxilio quis indiget. Hinc Deus, quem timere non vult, vetat *reſpicere*, aut *circumſpicere*, ſicunde auxilium adveniat. Vide C. XVII, 7, 8. XXXI, 1.

Juſtâ meâ dextrâ] *Dextrâ juſtitiæ meæ.*

Ad nihilum redigentur] *Erunt ut nihil.*

Qui tecum contenderint] *Homines contentionis tuæ.* Idem loquendi genus bis occurrit verſu ſequenti, *homines litigationis tuæ*, & *homines belli tui.*

14. *Homines Iſraëlitæ*] מתי ישראל *mthe Iſraël*, quæ videntur eſſe gloſſema, quod additum, interpretationis causâ, antecedentibus verbis *Jacobi vermis*, quibus ſignificatur contemtus, eo tempore, Iſraëlitarum ſtatus. Vide Pſ. XXII, 7. LXX. Intt. vocem תולעת non verterunt. Ceteri Intt. Græci habent σκώληξ, & Vulgatus *vermis.*

15. *Effeci, ut evaderes inſtar trahæ*] *Poſui te in traham.* Eſt Hebraïcè למורג *lmorag*, quod vertimus *traham*, hoc eſt, quod Gallicè vocatur *une herſe*: & deducimus à Chaldaïca radice מרג *merag*, quæ eſt *impellere*, nam traha funibus impulſa trahitur. LXX. Intt. τροχοὺς ἁμάξης, Vulgatus *plauſtrum* verterunt. Sed nullo exemplo conſtat, neque ratione ullâ Etymologicâ probabile fit מורג *rotas plauſtri*, aut *plauſtrum* ſignificare. Res, quæ hìc agitur, poſtulare etiam videtur, ut *traha* intelligatur, quâ agri arati & occati ſuperficies æquatur; pollicetur enim Deus Judæis fore, ut *triturent colles & comminuant colles, eóque redigant, ut ſint inſtar glumæ*; quibus verbis æquatio locorum editorum, ſolo priùs in pulverem comminuto, propriè ſignificatur; tralatitio verò ſenſu, vicinorum principum clades, quibus Judæis pacem concedere cogantur; aut, ſi ita videatur, ſpirituali ſententiâ, victorias relatas, ope Evangelii, de Ethnicis populis. Hìc ergo non videtur agi propriè, de uſu *trahæ* in trituratione, ſed in æquatione ſuperficiei terræ, quod fit ope trahæ dentatæ, verùm levioris.

Et tribulæ novæ cuſpidibus inſtructæ] חרוץ חדש בעל פיפיות *hharouts hhadaſch bahal phiphijoth*, tribulæ novæ dominæ acierum; hoc eſt, tribulæ nondum uſu tritæ & habentis adhuc acutos dentes. Repetiimus hìc ל ante חרוץ *hharouts*, ut intelligatur Iſraël factus, non tantùm inſtar *trahæ* levioris, ſed & inſtar *tribulæ* gravioris. Hanc ſic deſcribit *Varro* de R. R. Lib. I. c. 52. *Fit è tabula lapidibus aut ferro exaſperata, quæ, impoſito aurigâ, aut pondere grandi, trahitur jumentis junctis, ut diſcutiat è ſpica grana; aut ex aſſibus dentatis, cum orbiculis, quod vocant ploſtellum Pœnicum. In eo quis ſedeat atque agitet, quæ trahant jumenta; ut in Hiſpania citeriore & in aliis locis faciunt.* Sic rem deſcribit *Hieronymus* in Hamos I, 3. ubi negat Deus, ſe reducturum Damaſcenos, *eò quòd Galaaditas tribulis ferreis triturarint*, בחרצות הברזל *bahharutſoth habbarzel*, in plauſtris ferreis, ut habetur in Verſione Vulgata: *Pro tribulis, quæ Hebraïcè adpellantur* ARSOTH *& à Theodotione tranſlatæ ſunt*, rotæ ferreæ, *quæ nos* plauſtra ferrea *interpretati ſumus*, *ſeptuaginta tranſtulerunt* ſerris ferreis. Eſt autem genus plauſtri, *quod rotis ſubtus ferreis atque dentatis volvitur, ut, excuſſis frumentis, ſtipulas in areis conterat, & in cibos jumentorum, propter fœni ſterilitatem, paleas comminuat.* Sic & *Servius* ad Georg. I, 164. ait *tribulam* eſſe *genus vehiculi omni parte dentatum, quo teruntur in area fruges maturæ, quo maximè in Africa utebantur.* Traham verò ſic deſcribit: *vel tabula eſt, ut quidam dicunt, quæ, trahentibus bubus, ſolet areæ induci ad pabulum colligendum; vel vehiculum, ſine rotis, quod vulgò* traham *dicunt.* Gloſſæ verò antiquæ: τυκάνη τὰς βώλους ἀφανίζουσα, quod fit hodie, ope trahæ, quæ vocatur Gallicè *herſe*. Attamen τυκάνη etiam fuit inſtrumentum, quo triturabant, ut docet *Euſtathius* in *Homerum* p. DCCCCLXVII, 18.

17. *Pauperes & egeni* &c.] Hæc & ſequentia ad verſum 20. magnam rerum mutationem ſignificant, non corporearum, quæ hìc memorantur, numquam enim contigit; ſed animorum & opinionum, quam, invaleſcente Chriſtianiſmo, non in Judæa tantùm, ſed & per reliquum terrarum orbem, videre licuit. Aliter, ab eo tempore, ſenſerunt homines de Deo, ejúſque cultu; aliter de promiſſis ejus & minis; aliter de moribus; ut tota hominum natura & vita mutata eſſe videretur. Nec ſingulorum myſticam ſignificationem, quæ fortè nulla eſt, certè nobis innoteſcere

atque in mediis campis fontes, deſertum convertam in ſtagnum aquæ, & terram aridam in aquæ ſcaturigines. [19]. In deſerto collocabo cedrum, ſittam, myrtum, & oleam; ponam abietes, pinum & buxum ſimul; [20]. ut videant, ſciant, *in animo* reponant, atque intelligant, manum Jehovæ hoc feciſſe, & Sanctum Iſraëlis hoc creaſſe.

[21]. Admovete cauſam veſtram, facite, ut accedant robora veſtra, ait Rex Jacobi. [22]. Adſint, & prænuncient nobis, quæ contingent; priùs quàm ſint, illa indicate, atque animum adtendemus, & ſciemus, qualia in poſterum *ſint futura*; aut facite, ut ventura audiamus. [23]. Prænunciate ventura poſthac, atque ſciemus Deos vos eſſe: bonum

dum mutabitur in ſtagnum, & terra ſicca emittet ſcaturigines. 19. In deſertis locis plantabo cedros, ſittas, myrtos, & oleam. Addam abietem, pinum & buxum ſimul, ut, qui videbunt, certò intelligant, Creatorem, eumdémque Deum Iſraëlis, hæc creaſſe.

21. Cauſam veſtram agite apud me, &, ait Rex Iſraëlis, 22. accedant veſtri, ut putatis, vates, qui, quæ fient, ab hoc tempore prædicent, antequàm contingant, atque animum adtendemus, ut ſciamus, quid ſit in poſterum futurum. 23. Quòd ſi viderimus, eos divinos eſſe, fatebimur. Bonum &

noteſcere non poteſt, ita ut nullum ſuperſit dubium, quærere nos par eſt; ſed tantùm intelligere tantam mutationem deſcribi, imò majorem & mirabiliorem, quàm ſi ſubitò loca ſicca aquis abundarent, aridæque ſolitudines, fermè plantis carentes, ſubitò omni arborum genere, etiam earum, quæ numquam in iis creverant, undequaque refertæ cernerentur. In hac ergo ſententia, ſi ſapimus, adquieſcemus, ne ſomnia noſtra, pro divinæ ſapientiæ arcanis, temerè venditemus, ut nimis frequenter fit.

Deficiebat præ ſiti] נשתה בצמא *battſama naſchattha*. LXX. Intt. ἀπὸ δίψης ἐξηράνθη, Latinus: *ſiti arui*. Eſt à verbo נשת defecit. Vide Eſa. XIX, 5. Jerem. LI, 30. Ex conjectura verterunt *aruit*, cùm ſignificari poſſit, loqui non poſſe, præ ſiti.

18. *Aperiam fluvios*] Faciam, ut erumpant fluvii, amotis obicibus, quibus clauſi in terræ viſceribus tenebantur.

19. *Cedrum, ſittam, myrtum & oleam*] ארז שטה והדס ועץ שמן *erez, ſchittah, vahadas vehets ſchamen*. Primâ voce ארז *erez*, cedrum ſignificari conſtat, quæ nuſquam cernebatur niſi in Libani montis jugis. שטה *ſchittah* quæ ſit non conſtat. *Hieronymus* in Comment. in hoc Caput, col. 314. Ed. Bened. *De* SETTA *Hebraico tantùm ediſſeramus, quam ſpinam Theodotio tranſtulit. Eſt autem genus arboris naſcentis in eremo, ſpinæ albæ habens ſimilitudinem, unde omnia ligna arcæ, & tabernaculi facta ſunt inſtrumenta, quæ adpellantur* SETTIM; *quod lignum imputribile & leviſſimum omnium lignorum, tam in fortitudine, quàm in nitore ſoliditatem ſuperat & pulcritudinem.* Incerta hæc ſunt, ut liquebit, ſi legatur, quod ſcripſimus ad Exod. XXV, 5. Hìc LXX. habent πύξον, alibi ἄσηπτα vocant. Eumdem vide & ad Joëlis Cap. III. col. 1367. *& ſeqq.* Edit. Bened.

Myrtum] הדס *hadas*. LXX. Intt. μυρσίνην. Hieronymus *myrtum*. Oleam vertimus *lignum olei*, & *Hieronymus lignum olivæ*. Attamen hìc LXX. quaſi dormitantes, κυπάρισσον καὶ λεύκην, *cupreſſum & populum albam*, quæ nihil ad rem.

Abietes, pinum & buxum] ברוש תדהר ותאשור *broſch, thidhar, outheaſchour*. *Aquila* ἐλάτην καὶ πτελέαν καὶ πύξον, *abietem, pinum, & buxum*. *Symmachus* in duabus poſtremis arboribus conſentit, pro prima habet κυπάρισσον. Attamen *abietem* vertere ſolent Intt. plerique. LXX. hìc nihil habent, præter κυπάρισσον & λεύκην, tam pro *olea*, quàm pro duabus poſtremis arboribus. Hieronymus *abietem*, *ulmum* & *buxum*. Neſcio annon *buxus* ſit arbor ſolitudinis; certè, in Europa aſperis & incultis locis gaudet.

20. *Sciant* &c.] Hæc adcumulantur majoris adfirmationis causâ, ut paſſim apud hunc Prophetam & Jeremiam. Vide infra vers. 22. & 23. & ſæpiùs in ſequentibus.

In animo] Supplevimus בלב *bleb*, in corde, quod neceſſariò ſubaudiendum.

Hoc creaſſe] בראה *braah*. Quod de inſolitis Dei operibus adhiberi ſolet. Vide dicta ad Gen. I, 1.

21. *Admovete cauſam veſtram*] Hìc compellat Deus non Idololatras, ut vers. 1. ſed eorum Deos. Eſt קרבו ריבכם *korbou ribechem*; hoc eſt, accedite nunc ad tribunal (Rectæ, nempe, Rationis) & cauſam Idololatriæ dicite.

Robora veſtra] עצמותיכם *hatſmothechem*, quæ putatis eſſe cauſæ veſtræ firmamenta proferte. LXX. Intt. ἤγγισαν βουλαὶ ὑμῶν, quaſi legiſſent, aut legendum putaſſent עצותכם *hatſotham*, extritâ unâ litterâ, *conſilia veſtra*. Ceteri Græci Intt. haud aliter legerunt, ac nos, cùm habeat *Aquila* στερεώσεις ὑμῶν, *Symmachus* τὰ ἰσχυρά, & *Theodotion* τὰ κραταιώματα. Vulgatus: *ſi quid fortè habetis*.

22. *Adſint, & prænuncient* &c.] Hinc poſſunt egregiè confutari, qui putant frequentiſſimè, apud Ethnicos futura à Cacodæmonibus prænunciata; quòd hìc à nemine, niſi à ſe, fieri poſſe ſtatuat Deus. Pleraque omnia illa oracula, quæ leguntur, apud Veteres Græcos; aut numquam ſunt edita, aut ab hominibus pronunciata, ut viri docti ſatis oſtenderunt, & præſertim Vir Eruditus *Antonius van Dale*. Sæpiùs hìc repetitur provocatio Dei, ne leviter res prætereat, ſed altiùs in animum deſcendat, præſertim Idololatrarum Judæorum.

23. *Bonum etiam & malum facite*] Benefacite, aut malefacite. Poſtquàm, nimirum, prædixiſſent, talia ſe facturos.

Videbimúſque & pariter contemplabimur] ונשתעה ונרא *veniſchthaha venireh*. LXX. Intt. θαυμασόμεθα καὶ ὀψόμεθα, & Vulg. *& loquemur & videamus ſimul*. Sed שעה eſt ſine dubio inſpe-

rium etiam, & malum facite, diligentiúſque inſpiciemus, & pariter videbimus. [24]. At vos eſtis minus nihilo, opúſque veſtrum minus quàm nihil; abominanda res vos elegit. [25]. Excitabo à Septemtrione *virum*, qui veniet; ab ortu Solis invocabit nomen meum; & calcabit proceres inſtar luti, & inſtar argillæ, quam figulus conculcat. [26]. Quis prænunciabit ab initio, ut ſciamus, & priùs, ut dicamus innocentem *eſſe*? Verùm nemo prænunciat, nemo facit, ut audiamur; nemo ſermones noſtros audit. [27]. Priùs Sioni (ecce, ecce illas) & Jeroſolimæ dabo fauſta nunciantes. [28]. Intueor, verùm

& malum facite, quæ inſpiciamus diligentiùs, & de quibus judicabimus. 24. At vos eſtis quidpiam minus nihilo, idque, quod facitis, non eſt majore laude dignum. Abominandum quiddam Numen vos ſibi elegit.

25. Excitabo à Septemtrione, & quidem è Media ortum virum, qui ab ortu veniet, & me colet, calcabit proceres inſtar luti, & argillæ, quam figuli conculcant. 26. Quis verò nunciabit ab initio, ut dicamus fuiſſe eum innocentem? Sed nemo rem prænunciabit, ut eam audiamus, nemo ſermonibus noſtris aurem præbet. 27. Prius Sioni & Jeroſolimæ (ecce verò illas) dicam, qui fauſta nuncient. 28. Video illos, ſed nemo illos audit,

inſpexit, & in *Hithpahel diligentiùs inſpexit*, aut *operam dedit, ut inſpiceret.* Ita loquitur Propheta, nomine Dei, ut innuat fraudes fuiſſe in ejuſmodi prædictionibus, quæ commenticiorum Deorum Prophetis tribuebantur, adeóque, ſi res propiùs inſpiceretur, vatum mendacia deprehenſum iri.

24. *Minùs nihilo*] מאין *meajin*, quo de loquendi genere diximus ad C. XL, 17. Minùs quiddam erant nihilo, quæ mera hominum figmenta erant. LXX. Intt. πόθεν ἐστὶ ὑμεῖς. *Hieronymus* in Edit. Vulgatæ *ex nihilo*, in Comment. *pro nihilo*, in Ed. Bened.

Minùs quàm nihil] מאפע *meephah*. LXX. Intt. iterum ἐκ πόθεν. Hieronymus: *ex eo quod non eſt.* Alibi hæc vocula non legitur. *Val. Schindlerus* putabat *Hieronymum* legiſſe מאפס, quod id ipſum ſignificat, C. XL, 17. citátque veluti è LXX. Intt. ἐκ γῆς unde colligit, legiſſe eos מאפר *meepher*, è cinere, aut מעפר *mehaphar*, è pulvere; ſed unde hanc lectionem LXX. Intt. ſumſerint neſcio.

Abominanda res vos elegit] תועבה יבחר בכם *thebebah jibhhar bachem.* Videretur legendum תבחר *thibhhar*, quia vox antecedens eſt fœminini generis. Sed intelligitur *homo* abominandus, qui ejuſmodi Deos ſibi elegit.

25. *Excitabo à ſeptemtrione virum*] Interpretatur *Jonathan* Regem. *Grotius* Cyrom, qui è Media, quæ magis ad Septemtriones vergit, quàm Judæa, profectus Aſſyrios vicit.

Ab ortu Solis] Eadem Media & Perſis fuerunt etiam ab ortu Judææ.

Invocabit nomen meum] Cùm Judæi tamdiu vixiſſent in Babylonia, & præſertim quidem Daniel, ut eximius Dei Judæorum Propheta, innotuiſſet Babyloniorum, & Medorum Regibus & proceribus, ac divinis miraculis ſervatus fuiſſet; mirum videri non poteſt, aliquam per ea regna Dei cognitionem ſparſam fuiſſe. Imò mirum eſt majorem non ortam, &, poſt edictum Nabuchodonoſoris, in honorem Danielis, quo Deum Judæorum coli juſſit à populis, qui in ejus ditione erant, Dan. III. & IV. & ſimile edictum Darii Medi C. VI. omnes eorum tractuum populos ad cognitionem veri Dei adductos non fuiſſe. Credibile etiam eſt, Cyrum, qui Dario avunculo ſucceſſit, non ignarum fuiſſe dogmatum Judaïcorum, Deúmque eorum coluiſſe, quamvis fortaſſe non unum; quandoquidem in edicto, de reditu Judæorum in patriam, Heſdr. C. I. eum vocat *Regem cæli*, à quo ſit omnibus terrarum regnis donatus, juſſúmque ſe ait ab eo templum Jeroſolimitanum inſtaurare. Imò etiam *Joſephus* non abſurdè putabat, ut liquet ex Lib. XI. Ant. Jud. c. 1. oſtenſa Cyro fuiſſe Eſaïæ vaticinia, in quibus de eo agit Propheta, conciliatúmque eum, eâ ratione, Judæis.

Et calcabit proceres] ויבא סגנים *vejabo ſeganim.* LXX. Intt. habent ἐρχέσθωσαν οἱ ἄρχοντες, quaſi legiſſent יבואו *jaboou*; ſed non conſentit hoc cum ſeqoentibus, ubi legimus: *proceres inſtar luti, & inſtar argillæ, quam figulus conculcat. Hieronymus* verò: *& adducet Magiſtratus quaſi lutum* &c. quæ non ſunt meliùs connexa, quamvis pro וְיָבֹא *& veniet* legerit וְיָבִיא *& adducet.* Ab hoc loco planè alienum eſt verbum בוא, ſed convenientiſſimum ſequentibus verbum בוס *bos*, conculcare, ut ſola lectio verſûs oſtendit. Nec dubitavi, quin legendum eſſet יבוס aut יבס *jabos*, calcabit, mutatâ litterulâ, ſtatim ac locum paullò adtentiùs legi. Eam tamen lectionem Prophetico verborum contextui non inſeruiſſem, niſi vidiſſem ita etiam legiſſe *Jonathanem*, procul dubio ex antiquo codice, habet enim וִידוּשׁ שִׁלְטוֹנֵי עַמְמַיָא *& calcabit principes populorum.*

26. *Quis prænunciabit ab initio*] מראש *meroſch*, à capite, quod ſumitur hîc pro ראשית *reſchith*, principio, ut vers. 4. Reſpicit Deus ad id, quod modò dixit, de adventu Cyri, plus ſæculo antequàm res fieret, aitque, ſi aliorum Deorum vates ſimilia prædicere poſſent, ſe eos pro innocentibus, non pro impoſtoribus, habiturum.

Innocentem eſſe] צדיק tſaddik, *juſtus*, quod hîc idem eſt ac נקיא *innocens*, ut alibi ſæpe; vult, nempe, ejuſmodi vatem fraudis omnis innocentem habitum iri.

Sermones veſtros] Deus adloquitur prophetas ſuos, qualis erat Eſaïas, qui fruſtra ſacerdotes & vates commenticiorum Deorum ad futura prædicenda provocarat.

27. *Priùs Sioni*] ראשון לציון *riſchon letſijon* primùm Sioni, ſed nomen adjectivum hîc eſt loco adverbii, & quidem in comparativo gradu. Sic ראשנות *riſchonoth* dicuntur antea res priores vers. 22. non omniom primæ.

Ecce ecce illas] Parentheſis eſt; quâ res negatur

Digitized by Google

eos, ſed nemo ex illis *reponit*, nec eſt, qui conſilium det; interrogabo eos, qui reſpondent. 29. En omnes illi *Dii* ſunt nihili, opera eorum nulla, & conflatæ eorum ſtatuæ ventus, & inanitas.

Deſcriptio Meſſiæ, ejúſque adventûs & miraculorum.

1. EN ſervus meus, quem adprehendi, electus meus, quo delector, quem Spiritu CAPUT XLII.

audit, nec eſt, qui recta conſilia det. Itaque interrogabo, qui reſpondeat. 29. Nam omnes fictitii Dii nihili ſunt, nec quidquam præſtant; earúmque ſimulacra conflata ſunt opera hominum, qui inania tantùm proferunt.

P A R A P H R A S I S.

1. ECCE verò ſervum meum, quem manu adprehendi, quem elegi, quo delector, quem Spiritu

negatur in longum tempus dilatum iri, cùm non interfuerit ſeſquiſæculum, inter hoc vaticinium ejúſque impletionem.

Fauſta nunciantes] מבשר *mbaſſcher*, nuncium lætum adferentem; quod contigit, cùm Judæi acceperunt, edicto Cyri, ſibi reditum in patriam conceſſum eſſe.

28. *Intueor eos*] Eſaïas hîc loquitur, & ſub ejus perſona omnes veri Dei cultores, qui cùm viderent nullas veras prædictiones, nomine Deorum Ethnicorum, proferri, ſtultè eos facere cenſebant, qui eos, ſeu eorum vates, conſultum irent. Semet ipſe deſcribit quaſi inſpectantem ſtatuas Deorum, exſpectantémque reſponſum, nec tamen accipientem; unde hoc conſilii capit, ſe poſthac eum tantùm Deum conſulturum, qui per Prophetas ſuos reſponderet; hoc eſt, Deum Iſraëlis, non ſurda & muta Idola, quæ nihil audiebant, nec reſpondebant. Hæc non conveniunt homini, qui credidiſſet à Cacodæmonibus, qui ſtatuis illis aderant, fuſa fuiſſe oracula, tanto numero, quanto ferebantur edita apud Græcos; quem magnum fuiſſe, vel ex ſolo *Herodoto*, intelligere licet.

Nec eſt, qui conſilium det &c.] Imò verò, dixiſſent Græci, multa habemus in Græcia oracula, à quibus conſilia petere ſolemus, de iis, de quorum eventu dubitamus, & à quibus reſponſa acceperunt Majores noſtri, atque etiamnum accipimus; ex quibus res adgredimur, vel miſſas facimus. Pleni ſunt ejuſmodi hiſtoriis Græcorum libri. Sed Propheta repoſuiſſet, meras fraudes fuiſſe hominum, qui aut ambiguis reſponſis conſultores eludebant, vel conjecturâ de rebus futuris temerè judicabant, quam poſtea arguebat eventus. Si certè crediddiſſet, Cacodæmones ipſos fudiſſe oracula, aliter planè loquutus eſſet; cùm ſciret, homines ab ejuſmodi malis ſpiritibus non difficulter potuiſſe falli, nec plebeculam eorum reſponſa à reſponſis ipſius Dei ſatis poſſe ſecernere.

Interrogabo eos, qui reſpondent] Nempe, veri Dei Prophetas.

29. *En omnes illi Dii ſunt nihili*] Supplendum fuit *Dii* è verſu 23.

Nihili] און *aven* inanitas. Magna eſt adfinitas inter אין *en* & און *on*, ut Lexicographi docebunt.

Opera eorum nulla] אפס מעשיהם *ephes mahaſchehem*, opera eorum nihil. Jam hoc dixit verſu 24. Non ita loquerentur, qui fidem habent hiſtoriis Ethnicorum de oſtentis & prodigiis, quæ potentiâ Cacodæmonum verè contigiſſe volunt; ex eorum enim ſententia, magna & memorabilia fuiſſent malorum ſpirituum, per totum orbem terrarum, opera. Sed Prophetæ longè malumus credere, quàm ejuſmodi hominibus; qui nec laudabili conſilio ita loquuntur, ſed videntur viam munire fidei ſabularum, ut ea in rem ſuam utantur,

C O M M E N T A R I U S
In Caput XLII.

1. EN *ſervus meus*] Ad aliam planè rem tranſit Propheta, nempe, ad Meſſiam, quod fatentur ipſi Hebræi; unde *Jonathan* ita hoc caput inchoat: הא עבדי משיחא *ha habdi mſchihho*, en ſervus meus Meſſias. Sic intellexerant etiam veteres Chriſtiani, ut liquet è Matthæi C. XII, 18. *& ſeqq.* &, ut puto, Judæi etiam ejuſdem ævi. *Hugo* quidem *Grotius*, ad hunc locum, obſervat, *LXX. Intt. hæc de toto populo Judaïco intellexiſſe, ſed bene cuncta intuenti adpariturum Dei ſermonem redire ad Eſaïam.* Ego verò & LXX. Intt. perperam hæc ad populum Judaïcum retuliſſe, nec meliùs virum magnum Eſaïam hîc reſpici crediddiſſe exiſtimo; ſed ſolum Chriſtum ſpectari. Vult quidem ille *ſublimiùs hæc impleta eſſe in Chriſto; cujus figuram, ut ille ait, quantum potuit, geſſit Eſaïas, ut & Jonas, Jeremias & alii quidam.* Ad me verò quod adtinet, quia quiſpiam nonnulla habuit Chriſto ſimilia, non ideò continuò typum fuiſſe Chriſti dixerim; cùm non conſtet de Dei, in re ejuſcemodi, conſilio; nec quidquam vetet, à Prophetis multa directè de Chriſto eſſe prædicta, nullo interpoſito typo. Sed ex ſingulorum interpretatione ſatis liquebit, à viro ſummo ea aptari Eſaïæ, quæ ei minimè conveniunt, niſi verba, præter uſum Linguæ, tor-

tu meo inſtruxi, jus gentibus pronunciabit: 2. non clamabit, non tollet vocem, neque dabit operam, ut audiatur in plateis; 3. calamum quaſſatum non franget; neque ellychnium

Spiritu meo adflavi, & qui, quod eſt juſtum, gentes docebit. 2. Non clamabit, per vias publicas; non tollet vocem, ut audiatur in plateis; 3. eos, in quibus erunt aliqua elementa virtutis, non ſpernet,

torqueantur, & diluto planè ſenſu exponantur.

Quem adprehendi] אתמך בו *etmach bo*, ſubaudiendum, ut paſſim, אשר *aſcher*, quem. LXX. Intt. Ἰακὼβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ. Quæ mera eſt Paraphraſis; nam de *Jacobo* nihil in Hebraïcis, neque in aliis vetuſtis Intt. eáque malè exeogitata. Quod ſequitur, *quem adprehendi*, aut *adprehendam*, ſignificat curam, quam Deus geſſit hujuſce ſervi ſui, & quâ eum tuitus eſt: nam תמך propriè eſt *tenuit* & quidem manu, ut videre eſt Exod. XVII, 12. Prov. XXXI, 19. Am. I, 5. aliisque multis locis; quia verò, quod manu tenemus, id diligentiùs ſervamus, ideò Deus *tenere*, *adprehendiſſe*que eos dicitur, quos ſingulari ratione protegit, vel protexit, ut Pſ. XLI, 13. LXIII, 9. Eſai. XLI, 10. *Theodotion* etiam habuit ἀντιλήψεται, nec verbum Græcum ab Hebraïci ſignificatione diſſentit. *Grotius* eos ſequutus eſt, qui verterunt, *quo innitor*, hoc eſt, *Santem Pagninum*; ſed תמך *fulcire* potiùs ſignificat, quam *inniti*, ut liquet ex loco Exod. XVII, 12. aliisque adlatis. De nullo autem homine, eodem ſenſu, dici queat *adprehenſum à Deo*, ac de Chriſto; in quo κατῴκησε πᾶν τὸ πλήρωμα θεότητος σωματικῶς, quæ eum, per totam vitam in terris, manu duxit, ſuſtentavítque, & in cœlum ſubvexit. Sed fortè conſtructio cum ב fecit, ut putarent viri docti huic verbo ſubeſſe poteſtatem *innitendi*; verùm nulla eſt ἔμφασις in ejusmodi conſtructione, occurrítque Exod. XVII, 12. ubi Aharon & Chur dicuntur Moſis *ſuſtentaſſe manus* (בידיו *in manibus ejus*) ut & Pſal. XLI, 13. ubi Pſaltes Deum ita adloquitur: *in integritate me ſuſtentaſti* בי *bi*, in me, hoc eſt, me.

Quem ſpiritu meo inſtruxi] נתתי רוחי עליו *nathatthi rouhhi balau*, poſui ſpiritum meum ſuper eo. Chriſtus, etiam puerulus, ἐκραταιοῦτο πνεύματι, Luc. II, 40. erat πλήρης πνεύματος ἁγίου, Ibid. IV, 1. ivit in deſertum τῷ πνεύματι, ut ibidem habetur; rediit in Galilæam, ἐν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος, Ib. 14. dixit ipſe de ſe, quod habetur Eſai. LX, 1. πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, Luc. IV, 18. &c. οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν (αὐτῷ) ὁ Θεὸς τὸ πνεῦμα Joan. III, 34. In nullo umquam Propheta, & ne in Eſaïa quidem, fuit Spiritus, tantâ copiâ; imò nec in omnibus Prophetis ſimul.

Jus gentibus pronunciabit] משפט לגוים יוציא *miſchphat laggojim jotſi*, judicium gentibus faciet exire; hoc eſt, jura divina, per Apoſtolos ſuos, populis omnibus aperiet. Nam voce משפט ſignificari non tantùm *judicia*, ſed etiam *jura* & *leges* omnes norunt. Vide Levit. XVIII, 4, 5. Deut. IV, 45. Ezek. XX, 11, 25. Nehem. IX, 13. ubi *jura* à Deo conſtituta dicuntur, plurali numero, משפטים *miſchphatim*. Frigidum eſt, quod habet *Grotius*, *judicia mea* (hoc eſt, ſupplicia) in *Medos & Babylonios*.

2. *Non clamabit* &c.] *Nihil aget*, inquit Grotius, *perturbato animo*. Jeſus palam quidem Evangelium prædicavit, ut nec Eſaïas clam vaticinatus eſt; ſed nec miracula ſua venditavit, nec voluit eos, qui ab ipſo curati fuerant, rem aliis dicere, idque *ut adimpleretur quod dictum erat, per Eſaïam Prophetam dicentem: ecce puer meus, quem elegi*, &c.

Neque dabit operam, ut audiatur in plateis] *Non faciet audire foris vocem ſuam. Solent*, ait Grotius, *qui irâ exardeſcunt ita altùm loqui, ut vox eorum extra domum à prætereuntibus exaudiatur.* Non eſt ſermo de ira, neque de loquentibus domi, magnâ voce, ut à prætereuntibus audiri poſſint; ſed de iis, qui magno tumultu, & vociferantes in viis publicis plebem ad ſe adlicere conantur, ut turbas cieant. Maximâ verò curâ hæc vitavit Chriſtus, ne umquam ſeditionis & rerum novarum reus ab ullo fieri poſſet. Quod ſtudioſiùs, quàm antea factum fuerat, oſtendimus, in Hiſtoria noſtra Evangelica, cùm Harmoniæ Evangeliorum ſubjecta, tum in Hiſtoria Eccleſiaſtica I. Sæculi, ad annos, quibus Chriſtus Evangelium prædicavit. Quæ habet hîc Eſaïas ita quadrant in Chriſtum, ut aliì nemini, niſi frigidè & contortè, aptari queant.

3. *Calamum quaſſatum* &c.] *Calamus quaſſatus* קנה רצוץ *kaneh ratſouts*, eſt calamus agitatione venti inflexus, & quadam tenus fractus; ſed qui, niſi pars ſuperior ab inferiore vi divellatur, ſuccum tamen è radicibus trahens alitur, & firmatur, ut adhæreat, quemadmodum antequàm quaſſaretur; at קנה שבור *kaneh ſchabour*, calamus fractus, eſt is, cujus partes prorſus avulſæ ſunt & ſeparatæ, ita ut pars avulſa, ab ea, quæ radicibus hæret, nullum ampliùs alimentum trahat, neque poſſit eum ea denuo conjungi. LXX. Intt. habent κάλαμον συντεθλασμένον οὐ συντρίψει, ſatis aptè. Matthæus κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει, eodem ſenſu. Fuit hæc παροιμία, apud Hebræos, quâ utebantur ad docendum, non eſſe conſultum, homines, vitiis non carentes, ſed nec omni virtute veſtitos, acrioribus caſtigationibus & aſperiore diſciplinâ adgredi; ſed ſenſim ac ſine ſenſu, ad meliorem frugem revocare.

Neque ellychnium fumans &c.] פשתה כהה לא יכבנו *phiſchthah chehah lo jechibennou*. LXX. Intt. λίνον καπνιζόμενον οὐ σβέσει, *linum fumigans non exſtinguet*, ut habet Vulgatus. Tres tamen Intt. Græci habent λίνον ἀμαυρόν. Matth. XII, 20. eſt λίνον τυφόμενον. Deſcribitur, nempe, ellychnium lino conſtans, & oleo quidem antea unctum; ſed, quo exhauſto, hebeſcere, vel hebentem flammam, cum multò fumo emittere incipit. Nomen כהה *chehah hebetem* ſignificat, & de oculo dicitur, ut & radix

lychnium fumans exſtinguet; ex veritate jus proferet. 4. Non debilitabitur, neque frangetur, donec jus in terra conſtituerit; & legem ejus inſulæ præſtolabuntur. 5. Sic

net, neque numero diſcipulorum ſuorum excludet; jus dicet, adhibitâ ſummâ moderatione.

4. Nullum non feret laborem, donec jus certum in terris conſtituerit, & inſulæ etiam leges ejus accepe-

radix כהה *chahah* Deut. XXXIV, 7. Zach. XI, 17. Hujus formulæ παροιμιώδως eadem eſt ſententia, ac ſuperioris; nam *ellychnio hebete* ſignificatur homo, in quo non eſt exſtincta prorſus virtus; ſed in quo non eſt magna, nec quæ ſeveriorem diſciplinam ferre queat. Itaque ſenſus utriusque formulæ, quatenus ad Chriſtum pertinet, hic eſt; Chriſtum & Apoſtolos, non ſtatim deſperaturos de emendatione Judæorum, ad mores & ad dogmata quòd adtinet; ſed leniter, adhibitâ longanimitate, eos revocaturos à vitiis atque erroribus, tempúsque neceſſarium iis conceſſuros, ut poſſint ſenſim ad ſaniorem mentem redire; quod videmus in Chriſti ſermonibus, Apoſtolorúmque Epiſtolis. Chriſtus vitia quidem erroréſque Judæorum non diſſimulavit, imò interdum ſat acriter caſtigavit, ut in Phariſæis; ſed tamen nec minatus eſt, ſe pœnas de iis illico ſumturum, imò quadraginta annos iis conceſſit; antequàm ſupplicium de iis ſumeret, exſcidio Jeroſolimæ & Templi, ac innumeris cladibus, quas paſſi ſunt, donec ad paucos redigerentur; quæ omnia ordine in Hiſtoria Eccleſiaſtica Sæculi I. narravimus. Similem, in Apoſtolis ipſis docendis, viam iniit Chriſtus, qui, cùm potuiſſet illico & apertè eos docere, ſi apti fuiſſent excipiendæ integræ doctrinæ Evangelicæ, *regnum ſuum non eſſe hujus mundi*, fore, ut occideretur à Judæis, ſed ſe è mortuis excitatum in cœlum ſubvectum iri; unde pœnas de improba illa gente repetiturus eſſet, omnéſque ritus Judaïcos in æternum aboliturus, & veræ Religionis participes facturus Gentes incircumciſos; nullis cærimoniis iis impoſitis, ſed tantùm verâ animi virtute ab iis exactâ; nec potiorem fore Judæorum, quàm Gentilium, ſortem. Hæc quidem non diſſimulavit, ſed ita propoſuit, ut initio nihil fermè eorum in ejus ſermonibus caperent Apoſtoli, ſperaréntque regnum ejus in terris futurum, etiam poſt ejus reſurrectionem; & Gentilium, quamvis Chriſto credentium, familiaritatem refugerent; donec, per Paulum præſertim, apertiùs & pleniùs mentem ſuam revelaret. Ex his, quæ obiter tantùm adtingimus, ſatis intelligere licet, de nemine potuiſſe dici tam verè, quàm de Chriſto, *quaſſatum eum calamum non fregiſſe, neque ellychnium fumans*, vel *hebetem flammam emittens exſtinxiſſe.*

Ad hæc verba ſic habet *Grotius*: *Eſt* λιτό-της, *vult enim dicere Eſaiam, vaticiniis ſuis, confirmaturum Hebræos, quibus pietatis reſtabat aliquid, ſed penè exſtinctum calamitatibus.* Longè petita hæc eſſe nemo non videt, nec quidquam hic eſt, quod non poſſit alii cuivis Prophetæ aptari. Sed quæ diximus de Chriſto, convenienter ſententiæ hujus dicti παροιμιώδως, ita quadrant in Chriſtum, nemini ut alii congruant. Etiam ſequentia verba minùs aptè vir acutiſſimus interpretatur: *Dei judicia fideliter enunciabit, nihil ſui adſectûs permiſcens.* Sic omnes alii Prophetæ veri fecerunt, & verba יצא משפט nusquam hoc ſenſu reperiuntur. Sed habemus, apud hunc noſtrum Prophetam C. II, 3. de vocatione Gentium agentem; *è Sione lex, éque Jeroſolima verbum Jehovæ prodit*, מציון תצא תורה *mitſijon totſe thorah.* Vide & ſequentia verba, ubi תורה vocatur doctrina Chriſti, & ejus promulgatio, eodem verbo atque hic, deſcribitur.

Ex veritate jus proferet] לאמת יוציא משפט *leemeth jotſi miſchphat*, ſecundùm veritatem faciet, ut exeat jus; hoc eſt, quod jus, fáſque eſt fieri non diſſimulabit; neque, ea in re, receptæ ſententiæ rationem habebit, ſed ſolius veritatis. De voce משפט *miſchphat* vide ad vers. 1. *Jus* illud divinum potulit Chriſtus in omnibus ſuis ſermonibus, ſed præſertim in eximia illa oratione, quam in monte habuit, Cap. Matthæi V. & ſeqq. non ſecundùm recepta Judæorum placita, ſed ſecundum veritatem; quam hactenus ignoraverant plerique omnes, & præſtantiſſimi etiam Prophetæ, qualis Eſaias, per nebulam tantùm viderant. Jura Judaïca, ante Chriſtum, non erant לאמת *ſecundùm veritatem* æternam & immutabilem, in qua nihil reticetur, aut immutatur; ſed temporibus & hominibus adtemperata, & præterea ab improbis doctoribus corrupta, ad traditiones pravas, quas pluris re verâ faciebant, quàm præcepta ipſa divina, prout paſſim iis exprobrat Chriſtus. Vide dicta à nobis de moribus Judæorum in Prolegom. H. E. Sect. I. c. 9. & Sect. III. c. 2.

4. *Non debilitabitur, neque frangetur*] לא יכהה ולא ירוץ *lo jicheh vlo jarouts*, non hebeſcet, neque frangetur. Hanc ſignificationem verbi כהה *chahah* jam obſervavimus, ad verſum ſuperiorem, quâ imminutionem uſûs organorum & præſertim oculorum ſignificat. Hic quamvis debilitationem ſonat, quæ negatur futura in Chriſto, donec id perfecerit, cujus perficiendi causâ in terras miſſus erat. LXX. Intt. ἀναλάμψει καὶ οὐ θραυσθήσεται. *Aquila* & *Theodotion*, apud *Hieronymum*: *non obſcurabit & non curret*, incommodè. Vulgatus tamen deteriùs: *Non erit triſtis, neque turbulentus.* *Grotius* verba Hebraïca interpretatur: *neque ignorantiâ falletur, neque metu retrahetur à faciendo officio*; quæ ſunt nimis generalia.

Donec jus in terra conſtituerit] עד ישים בארץ משפט *had jaſchim baarets miſchphat*, donec poſuerit in terra judicium. Intellige de Chriſto & ſic interpretare: donec Religionem Chriſtianam in terris ſtabiliverit. *Grotius* incommodè: *quominùs Dei judicia terris adnunciet.* Sed *ponere judicium* non eſt Dei judicia adnunciare, & aptiſſimè id exprimit, quod diximus.

Et legem ejus inſulæ præſtolabuntur] ולתורתו ייחלו

5. Sic dixit Deus Jehova, qui creavit cœlos, eóſque extendit; qui firmavit terram, animámque dedit populo, qui in ea eſt, & ſpiritum iis, qui in ea ambulant. 6. Ego Jehova, qui te jure vocavi, manum tuam adprehendam, te cuſtodiam, & conſtituam, ut fœdus facias cum populo, ſiſque lux gentibus; 7. ut aperias oculos cæcorum, útque vinctum è cuſtodia educas, éque carcere eos, qui ſedent in tenebris. 8. Ego *ſum* Jehova, nomen hoc meum eſt, gloriâ meâ alii, aut laude meâ ſculptilibus *Diis* non cedam. 9. En priora contigerunt, nova ego *nunc* prænuncio, & facio, ut audiatis, antequàm orta fuerint.

10. Canite Jehovæ canticum novum, laus ejus è finibus terræ *celebretur*, *ab iis*, qui acceperint.

5. Sic autem dixit Creator, qui creavit cœlos & eos extendit ſicut ſunt, qui firmavit terram, & qui vitam dedit populo, qui in ea eſt: 6. Ego Creator, qui te jure vocavi, manum tuam adprehendi, & te conſtitui, ut fœdus facias, cum populo meo, gentibuſque omnibus ſis inſtar lucis; 7. ut aperias oculos cæcorum in iis, quæ ad cultum meum pertinent; ut è carcere peccati educas eos, qui eo detinentur, & in tenebris jacent. 8. Ego ſum Creator, quod nomen meum eſt, nec eam gloriam, aut laudem meam, communem eſſe ſculptilibus Diis patiar. 9. De prioribus, quæ præterita ſunt, prætermitto loqui, nova nunc prænuncio, & vobis prædico, antequàm fiant.

10. Canite Creatori, canticum novum, & laudes ejus è finibus terræ celebrentur, per omnes terras

ולתורתו איים *oultborathbo ijim jejabbelou.* Ipſa vox תורתו *thorathbo* lex ejus, oſtendit agi de *jure*, per Chriſtianam Religionem, inſtituto. *Inſulæ* ſunt Ethnici inſularum & pæninſularum maris interni incolæ, ad occaſum Judææ, qui ad Religionem Chriſtianam adducti ſunt, & præſertim in Aſia inferiore & vicinis inſulis; in quas ex Aſia, maxima pæninſula, ea Religio poſtea tranſlata eſt. *Grotius* putabat meliùs verti: *documenta ejus inſulæ exſpectent.* Non video, cur *lex* in *documenta* mutetur, niſi quòd legem ferre Ethnicis, non erat munus Eſaïæ, ſed Chriſti & ejus Apoſtolorum, quos in hoc loco invenire nolebat *Grotius.* Tum ſic incommodam verſionem interpretatur: *certò ſciant illi Aſſyrii, Meſopotamienſes atque alii eventura, quæ docet Eſaïas.* At nulla ratio eſt, cur regiones mediterraneæ vocentur *inſulæ*; nec ullus eſt locus, in quo certò dici queat, eas ita adpellari; nec quiſquam ita interpretetur, *exſpectare legem*; quod dicitur de iis, qui exſpectant leges ad ſe aliunde adferri, aut qui ab aliis eas petunt. Sic poſſunt *inſulæ exſpectaſſe legem* Chriſti, quòd, cùm neque Judaïſmus, neque Ethniciſmus ſapientibus & probis ſatisfaceret, exſpectabant meliùs quidpiam à Deo, quod & amplexi ſunt.

5. *Deus Jehova*] האל יהוה *haël Jehova.* Non abſurdè quis exiſtimarit his duobus verbis ſignificari *Deum Creatorem*, qua de re diximus ad Exod. VI, 3. Sed & in ſequentibus Capitibus eò reſpici ſatis liquebit adtendenti.

Spiritum] Vitam. Vide not. ad Gen. VI, 3.

6. *Te jure vocavi*] בצדק btſedek, *in juſtitia.*

6. *Manum tuam adprehendam*] Vide antea C, XLI, 13. His verbis deſignatur cura, quam geſſit Deus hujuſce ipſius ſervi, quem pollicetur ſe manu ducturum, quò ire eum par erat; ſeu adjuturum conſtantiſſimè in omnibus negotiis, quæ ei imponerentur.

Ut fœdus facias cum populo] *Dabo te in fœdus populi*; hoc eſt, ut facias novum fœdus cum populo Judæo, quale fœdus memorat Jeremias C. XXXI, 31. novum prorſus & quale antea non fuerat; nimirum, fœdus Evangelicum. Quàm frigidè habet hic *Grotius: ut populum meum Judaïcum ad obſervationem fœderis revoces?* Quis Propheta hoc non fecit?

Siſque lux gentibus.] לאור גוים *leor gojim*, in lucem gentium. Chriſtus factus eſt lux gentibus, quas vocavit ad cognitionem veri Dei per Apoſtolos; quod etiam prædixit Simeon Luc. II, 32. ubi Jeſum vocat φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, *lumen quod reveletur gentibus*, ut videatur huc reſpicere. Vide & infra XLIX, 6. *Grotius* hæc interpretatur: *ut gentes doceas unum eſſe Deum mundi opificem.* At oportuit, ut hoc fieret, Prophetam ab Ethnicis lectum, quod vix factum puto, antequàm Prophetæ Græcè verterentur, quod ſerò contigit. Nec magis hoc docuit Eſaïas, quàm alii Prophetæ, & minùs fortè quàm Moſes.

7. *Ut aperiat oculos* &c.] *Ad aperiendos oculos cæcos.* Quamvis Chriſtus cæcos multos oculorum uſu donaverit, videntur hæc & proximè ſequentia tralaticio ſenſu intelligenda, de liberatione ab ignorantia atque à vinculis peccati. Quod ſi Eſaïas præſtitit aliquomodo, vaticiniis ſuis; longè præſtantiore ratione & erga multò plures Chriſtus perfecit; ita ut effectus vaticiniorum Eſaïæ, collati cum Evangelii ſucceſſibus, prorſus evaneſcant. Quidni ergo credamus hîc Prophetæ nullam rationem haberi, reſpicíque ea tantùm, quæ Chriſtus, per Evangelium, effecta dedit? Quænam ratio proferri poſſet, cur pauca, ſi *Grotio* credimus, vaticinia rectà ad Chriſtum pertineant, ſed pleráque per ambages eventuum, non magni momenti, primùm impleta ſint; ita ut res Chriſtianæ non ſint niſi obliquè prædictæ, atque eventibus illis, potiùs quàm verbis ſignificatæ? Certè credibile non eſt antiquiſſimis Judæis notum, proximas impletiones Prophetiarum fuiſſe remotiorum & majoris momenti rerum typos; nec qui poſt Chriſtum vixerunt convenientia illa obſcura & evanida typorum indiguerint, ut fidem ſuam confirmarent. Multò magis confirmabantur directâ

qui deſcendunt in mare, *ab eo*, quod eam implet, inſulíſque, & earum incolis. [11]. Tollant *clamores* deſertum, & ejus urbes, ac villæ, quas habitat Kedarenus; vociferentur incolæ rupium, atque è vertice montium exclament. [12]. Tribuant Jehovæ gloriam, & laudem ejus Inſulis nuncient.

[13]. Jehova, ut *vir* fortis, exibit; ut vir militaris, ardorem *ſuum* excitabit, clamabit, imò vociferabitur, & hoſtes ſuos vincet. [14]. Tacui, *inquit*, à longo tempore, ſilui & me continui; *at nunc* inſtar parturientis clamabo, deſolabo, & abſorbebo ſimul. [15]. Areſaciam montes & colles, omnémque eorum herbam exſiccabo; mutabo flu-

tertas, & omnia maria. 11. Tollant clamores, in ejus honorem incolæ ſolitudinum, & urbium quæ ſunt in iis ſitæ, non exceptis Kedarenis. Vociferentur qui in cavernis montium habitant, atque è jugis montium exclament. 12. Laudes, & gloriam Creatoris, in inſulis, homines celebrent.

13. Creator egredietur, ut vir fortis excitabit ardorem ſuum; exclamabit ut miles, & de hoſtibus ſuis victoriam referet. 14. Tacui, dicet ille, ſilentium ſervavi, à longo tempore, & indignationem cohibui, at nunc, inſtar parturientis, vociferabor; clamorem tollam in meos hoſtes, deſolabo ſimul, & eos abſorbebo. 15. Siccitatem creabo montibus & collibus, omnémque eorum herbam areſaciam, mutabo flumina in inſulas, & ſtagna

directâ, ut ſic loquar, impletione vaticiniorum, quorum verba multò meliùs conveniebant iis, quæ de Chriſto acceperant. Quare omnes illas typicas ſignificationes miſſas faciendas crediderim, niſi ex Scriptura ipſa certò colligantur, ut nullum ſuperſit dubium; quale eſt vaticinii de Himmanuele C. VII, 14. Vide quæ de typis dicta ſunt ad 1. Corinth. X, 3. *& ſeqq.* in additamentis Hammondianis.

8. *Ego ſum Jehova*] Id eſt, creator omnium rerum, & qui promiſſis meis conſtanter ſto. Vide ad Exod. VI, 3.

Nomen hoc meum eſt] Intelligendum, non ſine ratione à me ſumtum, & cujus ſignificationem ſemper implevi & poſthac implebo.

Gloriâ meâ &c.] Gloriâ creationis omnium rerum, prophetiarum, earúmque implementorum. Nam de hiſce multa Eſaïas & hìc, & antea.

9. *En priora contigerunt*] Quæ eventura ante hoc tempus prædixi contigerunt; unde fides fieri poteſt iis, quæ poſtea futura prænuncio.

Antequàm orta fuerint] בטרם תצמחנה *bterem thitſmachnah*. *Aquila*, πρὸ τοῦ ἀναφῦναι. *Symmachus*, πρὸ τοῦ ἀνατεῖλαι *Theodotion*, πρὸ τοῦ βλαστῆσαι, hoc eſt, *antequàm oriantur*, ut habet Vulgatus. Metaphora è plantis delumta, quæ priùs gemmas & flores emittunt, quàm earum fructus cernantur. Sententia eſt, Deum prænunciare non ea, quæ jam agi coeperunt, & quæ futura homines perſpicaces conjicere poſſunt; ſed antequàm quidquam contigerit, è quo de futuris conjectura capi poſſit. Talia ſunt, quæ de Cyro, ejúſque regno, in ſequentibus prædicuntur. Gens Perſarum eo tempore obſcura erat, nec iis viribus, ut poſſet ſperare jugum Medorum, quibus parebat, à ſe poſſe excuti, aut ut potentia ejus vicinis ſuſpecta eſſet. Vide *Juſtinum* Lib. I. c. 4. & ad eum Interpretes.

10. *Canite Jehovæ* &c.] Adhortatio ad laudandum Deum, propter everſum, ut videtur Babylonicum Imperium, & liberatos Judæos; quamvis res clariùs non exprimatur, quia tempore vaticinii ſtabat adhuc id Imperium, quod needum ſupra modum creverat.

E finibus terræ &c.] In remotas oras, in quas disjecti erant Judæi & Iſraëlitæ.

Celebretur ab iis] Hæc ſupplevimus, ut Latinè loquentibus conſtructio conſtaret.

Qui deſcendunt in mare &c.] Videntur hæc reſpicere ad Tyrios, quos poſtea diu obſedit Nebuchadnetſar, & coëgit tandem, relicto veteris patriæ ſolo, omnia ſui transferre in inſulam oppoſitam, qua de re vide *Joan. Marshamum*, in ejus viri geſtis.

11. *Deſertum & ejus urbes*] In proximè antecedentibus verbis, poſt ישאו tollant, ſupplendum קולם *vocem ſuam*, aut ſimile quid. *Urbes* autem *in deſerto* collocantur, quòd in mediis ſolitudinibus eſſent tractus quidam irrigui & fertiles, ut is, in quo condita erat Palmyra, quam magnificentiſſimam fuiſſe urbem oſtendunt etiamnum rudera; & in quo ædificata fuerant Atræ, quas fruſtra oppugnavit Severus, ut narrat *Herodianus* Lib. III, c. 9.

Villæ, quas habitat Kedarenus] Eos malè habuit Nebuchadnetſar, qua de re dicta vide ad C. XXI, 14. *& ſeqq.* חצרים תשב קדר *hatſarim* (ſupple אשר) *theſcheb Kedar*. Alii tamen eorum in tentoriis habitabant. Vide Pſ. CXX, 5. Cant. I, 5.

Rupium] סלע *ſelah*, petra. Poſſet tamen intelligi Petra, Arabiæ Petrææ Metropolis, quod LXX. & *Hieronymus* prætulerunt.

13. *Exibit*] Aut expeditionem ſuſcipiet, nam ea eſt interdum poteſtas verbi יצא *exiit*. Vide not. ad Jud. XI, 3.

Ardorem ſuum] קנאה *kinah*, quod *zelotypiam* ſignificat, ſed videtur hìc eſſe *ardor militaris*; niſi mavis *æmulationem* vertere, quæ in bonam partem ſæpe ſumitur.

14. *Tacui* &c. Verba ſunt Dei, qui paſſus erat Babyloniorum Imperium ampliari, & florere; ſed quod Cyri temporibus evertit.

15. *Areſaciam montes* &c.] Montes & colles, in montibus abundant pabulo, æſtivo tempore, quòd nives liqueſiant, quæ convalles & colles inferiores fœcundant.

Mutabo flumina in inſulas] Ita exhauriam fluvios, ut paſſim in iis cernantur inſulæ, quæ antè aquâ tectæ erant. Hæc omnia poſſunt quidem ſenſu proprio accipi, ſed & fortè mutationem majorem in imperio Babylonico ſignificant.

 16. *Fa-*

flumina in inſulas, & ſtagna arida reddam. 16. Faciam, ut cæci ambulent per viam; quam non norint, útque incedant per ſemitas, quas neſciunt; tenebras ante eos convertam in lucem, & prava in recta. Hæc illis faciam, nec eos deſeram. 17. Convertentur retrorſum, *in fugam*, pudore ſuffundentur, qui ſculptilibus fidunt, & qui conflatis *ſtatuis* dicunt: vos eſtis Dii noſtri.

18. O ſurdi, audite; & *vos*, cæci, adſpicite, ut videatis. 19. Quis cæcus *fuit*, niſi ſervus meus, & ſurdus, *niſi quem*, legati inſtar, mittam? Quis cæcus *fuit*, ut vir conſummatæ *ſapientiæ*? quis oculis caſſus, ut ſervus Jehovæ? 20. Videndo multa, non *tamen* obſervaſti; cúmque apertæ *tibi* fuerint aures, non audiviſti. 21. Jehova *ſic* voluit,

ſtagna areſaciam. 16. Faciam, ut cæci ſine duce ambulent per viam, quam non norant, útque tutò incedant per vias, quas ignorabant. Tenebras ante eos convertam in lucem, & pravas vias in rectas. Sic erga eos me geram, nec eos deſeram. 17. At qui convertentur retrorſum fugientes, qui fident fictilibus Diis, & qui in iis fiduciam repoſuerint de ſtatuis conflatis dicent: hi ſunt noſtri Dii.

18. Audite ô ſurdi ſimulati, audite; & vos ficti cœci, adſpicite, ut videatis. 19. Quis fuit cæcus, præter ſervum meum, qui à me inſtar legati mittetur? Quis habebitur oculis caſſus, ut ſervus Creatoris? 20. Nimirum, cùm multa videres, tamen diſſimulabas; cúmque nequaquam obtuſas haberes, non viſus es audiviſſe. 21. Creator ſic voluit, quod eſſet conſentaneum ſuæ juſtitiæ,

16. *Faciam, ut cæci ambulent* &c.] Imperitos, aut dubitantes, inopiâ conſilii, quid è re ſua ſit, eâ cognitione augebo; ut neque imperitiâ peccent, neque diutiùs æquo, de eo, quod expedit, dubitent. De Judæis captivis hæc intelligit *Grotius*, non abſurdè.

18. *O ſurdi audite* &c.] Vos, qui ſurdi eratis, admonitionibus jam aurem præbete, & vos, qui, quaſi cæci eſſetis, quæ præ oculis veſtris fiebant non adtendebatis, animadvertite. Hæc ad Gentiles pertinere putabat *Grotius*; poſſint & de Judæis intelligi, qui rerum ſuarum trepidi erant, nec quidquam ſatis prudenter expendebant. Sequentia videntur hoc ſuadere, cùm de Judæis manifeſtò loquatur Deus.

19. *Quis cæcus fuit*] Quis minùs exſpectavit id, quod futurum erat, quàm Judæi? *Servus* enim Dei dicuntur, in ſequentibus verbis; niſi mavis inſignem quempiam virum & fortè Prophetam ſignificari aut certè Sacerdotem.

Niſi quem, legati mei inſtar, mittam] Videntur reverà hæc ſignificare certum hominem, qualis fuit Malachias, ad cujus nomen alludatur; vocabulum enim מלאכי *maleachi*, hoc eſt, legatus meus. Is antequàm ſpiritu Prophetiæ illuſtraretur, potuit eſſe obtuſioris ingenii. Poſſit etiam intelligi hìc Sacerdotalis ordo, quivis enim Sacerdos erat, peculiari nomine, *ſervus* Dei, ob ſacra miniſteria, quæ obibat; idémque dicitur *legatus* (מלאך *maleach*) *Jehovæ*, Malach. II, 7. Et poſtrema quidem hæc interpretatio mihi maximè adridet.

Ut vir conſummatæ ſapientiæ] כמשלם *chimmeſchullam*. LXX. Intt. οἱ κυριεύοντες αὐτῶν, quaſi legiſſent כמשׁ אלהם *chmoſch elehem*, *ut qui iis dominantur*. *Symmachus*, ὡς ὁ τέλειος. Vulgatus, *qui venundatus eſt*. *Grotius* putat eum interpretem legiſſe משכר *miſchucchar*, mercede redemtus. Sed hoc nimis à lectione Hebraïca remotum. Malim referre ad ſignificationem Chaldaïcam, quâ שלם *ſchallem* eſt *tradere*, *prodere*. Verùm multò ſatius eſt intelligere Sacerdotem, virum *conſummatum*, aut *conſummatæ* ſapientiæ, quæ eſt ſignificatio Hebraïca vocis. Sic optimè vocatur ſacerdos, ſi res ironicè capiatur; ut Deus dicat, neminem tam cæcum fuiſſe, quàm ſacerdotem, qui tamen conſummatam ſapientiam, aut peritiam legis præ ſe ferebat. Si pleniorem hiſtoriam haberemus captivitatis temporum, poſſemus divinare, quò hæc reſpiciant. Sed ſacerdotes illius ævi, malos fuiſſe homines, ſatis liquet è vaticiniis Malachiæ, qui eos graviter caſtigat.

Quis oculis caſſus Hìc eſt tertiâ vice מי עור *mi hivver*, unde ſuſpicari quis poſſit מי חרש *mi hherſch*, quis ſurdus initio fuiſſe: quemadmodum verſu antecedente, ut ſecundum membrum, more Hebræo, cum primo congruat. Sic etiam legiſſe videtur *Symmachus*, qui habebat: τίς τυφλὸς ὡς ὁ τέλειος, καὶ κωφὸς ὡς ὁ δοῦλός μου, aut, ut opinor, κυρίου.

20. *Videndo multa, non tamen obſervaſti*] ראות רבות ולא תשמר *raoth rabboth vlo thiſchmor* pro בראות *biroth*, videndo multa & non obſervabis. Sic eſt in margine, ſed in contextu ראית *raitha* vidiſti, LXX. Intt. εἴδετε *Symmachus* εἶδες, Vulgatus *qui vides*. Sed idem eſt ſenſus, nec negotium faceſſere debet particula conjunctiva in ולא *velo*, nam paſſim abundat.

Non tamen obſervaſti] Poſſis etiam vertere *meminiſti*; ita ut Propheta exprobret ſacerdoti: multa quidem eum vidiſſe mirabilia, ſed ea ſine adtentione prætermiſiſſe; vel, eorum non magis meminiſſe, quàm ſi non vidiſſet; quod contingit iis, qui Providentiæ vias non ſatis ad animum revocant.

Cúmque apertæ tibi fuerint aures]. *Aperiendo aures & non audiet*, ישמע *jiſchmah*. Quod vertimus, quaſi eſſet in ſecunda perſona תשמע *audies*, quia aliter Latini non loqountur.

21. *Jehova ſic voluit* &c.] Nempe, Babylonicum Imperium perire, quia juſtum erat, homines iniquos & crudeles pœnas ſcelerum dare. Hìc enim loquitur Propheta de re quaſi præterita, more Prophetarum, quæ poſt ſæculum erat futura. Miror *Grotio* placuiſſe verti: *Dominus voluit eum* (populum) *juſtum* (ſeu *ſanctum*) *reddere*, cùm ſit Hebraïcè: יהוה חפץ למען צדקו *Jehovah hhaphets lmahan tſidko*, niſi legerit non צדקו ſed צדקו, ut legiſſe videtur *Symmachus*, qui habebat:

ἵνα

Digitized by Google

luit, propter juſtitiam ſuam; magnam & illuſtrem reddet *ſuam* legem.

22. Hic populus *eſt* ſpoliatus, & direptus; in vincula conjecti ſunt omnes juvenes, in carceres abditi ſunt, fuerunt prædæ, nec quisquam *fuit*, qui eos liberaret, à direptione; nec quisquam, qui diceret, redde *iis erepta.* 23. Quis *fuit*, inter vos, *qui* auribus hoc exceperit, *animum* adtenderit, atque audiverit, *ut* in poſterum *recordaretur*? 24. Quis direptioni Jacobum, & ſpoliantibus Iſraëlem tradidit? Annon Jehova, in quem peccavimus, in cujus viis incedere noluerunt Iſraëlitæ, & cujus Legi non auſcultarunt? 25. Is effudit in eum *populum* ardorem iræ ſuæ & vim belli, quod incendio eum circumquaque involvit; ſed non intellexit *populus*, iratúsque ei eſt *Deus*, nec *Iſraël* animum adjecit.

Pro-

tiæ, quâ illuſtret & celebret ſuam Legem.

22. Hic populus eſt ſpoliatus ab hoſtibus, è vicinis gentibus; in vincula conjecti ſunt juvenes, è quibus minimè liberati ſunt, nec inventus eſt, qui eos adjuvaret, aut erepta iis reddi curaverit. 23. Quisnam fuit inter ipſos Iſraelitas, qui, cùm hoc audiviſſet, animum adtenderit, ut poſtea populares ſuos redimeret, utque curaret, ne ſervirent alienis gentibus? 24. Quis eſt, qui tradidit ſpoliandos Iſraëlitas aliis gentibus? Annon Creator, in quem peccavimus, & cujus præceptis parere noluimus? 25. Is ipſe eſt, qui iratus populo ſuo, bello eum quaſi incendio involvi paſſus eſt; at hoc non intellexit populus, ideóque Dei indignationem in ſe movit, nec eò ſeciùs perrexit eum in ſe irritare, atque ei pœnas dedit, rem non animadvertens, quam ageret.

PARA-

ἵνα δικαιώσῃ αὐτὸν, ut & Vulgatus, qui ita vertit: *ut ſanctificaret eum.* At LXX. habent ἵνα δικαιωθῇ in paſſivo. *Voluiſſe* autem dicitur Deus quæ habentur vers. 13. & quatuor ſequentibus, de pœnis, ut videtur, Babyloniorum; nam in proximè ſuperioribus verſibus, 18, 19, 20. nihil eſt, ad quod poſſit referri 21.

Magnam & illuſtrem reddet ſuam legem] יגדיל תורה ויאדיר *jagdil thorah vejadir.* Deus, nempe, effecit, ut, tempore Cyri, Orientales populi magno in pretio haberent legem Moſis, quia Perſæ viderant prædictam ab Eſaia fuiſſe Babylonici Imperii ruinam, & Perſici conditorem Cyrum ejúsque victorias. Ideò enim Cyrus de Deo Iſraëlis honorificentiſſimè loquitur, in Edicto in gratiam Judæorum facto. Heſd. C. I, 1.

Hic populus &c.] Judæus, nempe, tempore Nebuchadneſſaris, qui Jeroſolimam cepit, omnia diripuit & Judææ incolas captivos, exceptis pauculis è vili plebe, abduxit.

In vincula conjecti ſunt omnes juvenes] הפח בחורים כלם *bapheabh babbourim chullam*, illaquea juvenes quotquot ſunt: הפח interpretamur perinde ac ſi eſſet הופחו *houphebbou* tertia perſona pluralis Præteriti verbi inuſitati פוח *phouabh* illaqueare, unde פח *phabh*, laqueus, quo capiuntur feræ. Barbarè vertas: *facti ſunt juvenes incidere in laqueos*, quia inſtar ferarum in laqueos Babyloniorum inciderant. LXX. Intt. verterunt, ἡ γὰρ παγὶς ἐν τοῖς ταμιείοις πανταχοῦ. Hieronymus: *laqueus juvenum omnes*, ſine ulla conſtructione. *Grotius* meliùs verti putabat: *laqueus in omnibus foraminibus eorum*, quaſi בחורים eſſet vox compoſita ex ב *in* & חורים *bhorim* foramina. Quæ coacta eſt interpretatio, & contraria punctationi Maſſorethicæ, quæ eſt בַּחוּרִים, non בְּחוּרִים & confirmatur ſequentibus verbis.

In carcerem abditi ſunt] בבתי כלאים החבאו *bebathe chlaim bohbbaou*, in domibus carcerum facti ſunt latere. Ubi obſerva verbum eſſe in *Hophal*, ut הופחו *hophebbou*, cujus locum obtinet הפח *hapheabh*, imperativus *Hiphil*.

Direptioni] משסה *meſchiſſah*. Repetimus ל à voce לבז *labaz* prædæ, in antecedentibus verbis, quaſi eſſet למשסה *limſchiſſah*. Sic Vulgatus *in direptionem*. LXX. viri ἅρπαγμα. Vide & vers. 24.

Iis erepta] E re ipſa hoc ſupplevimus, perſpicuitatis causâ.

23. *Quis inter vos* &c.] Loquitur Propheta de hac clade, quaſi præterita; quia tam certum erat eam acceptum iri, quàm ſi jam contigiſſet. Simul objurgat Judæos, quòd rem tantam minùs adtendiſſent; quaſi caſu, nòn ſingulari providentiâ divinâ contigiſſet. Sic ſolent homines parum pii, qui ad primam cauſam, ut loquuntur Theologi, raró adſurgunt, dictitántque, ſi magis ſibi caviſſent, futurum non fuiſſe, quod contigit; cùm illa ipſa incuria ſit ſæpe à Deo hominum animis immiſſa, ut pœnas de iis repetat.

Audiverit, ut in poſterum recordaretur] ישמע לאחור *jiſchmab leabhor*, audiverit in poſterum; in memoriam, nempe, revocandum, ita ut intelligerent divinitus rem contigiſſe, ut ſequentia verba oſtendunt.

24. *Quis direptioni Jacobum*] Eos interrogat, ita ut neceſſe habeant reſpondere, Deum eſſe, cujus ultrici juſtitiæ hæc omnia ſint tribuenda, non caſui.

25. *Quod incendio* &c.] *Et incendit eum*, &c.

Non intellexit populus &c.] Non ſatis intellexit, hanc fuiſſe ultionem divinam, quæ eum Nebuchadneſſari malè habendum permiſit. Quod ſatis liquet è Jeremia, qui quamvis à Deo Judæis ultimas calamitates prædiceret, ab iis non audiebatur, quaſi conſiliis humanis poſſent pœnas, quas meriti erant, effugere.

COM-

Digitized by Google

Promittitur Iſraëli auxilium à Deo, cujus gloria deſcribitur; iterantur promiſſa, quorum beneficiorum cauſa profertur.

Caput XLIII.

1. NUNC verò, ſic dixit Jehova Creator tuus, ô Jacobe, & qui te formavit, ô Iſraël; ne timeas, quia te liberavi, nominatim te vocavi, tu meus es. 2. Cùm tranſibis per aquas, tibi adero; nec *ſi* fluvios *trajicias*, te ſubmergent; cùm ambulabis per ignem, non ambureris, nec flamma incendet te; 3. quia ego Jehova Deus tuus, Sanctus Iſraëlis Servator tuus, dabo redemtionis tuæ pretium Ægyptios, Chuſæos, & Sabæos, loco tuo. 4. Ex quo in pretio fuiſti, apud me, gloriam adeptus es, ego verò te amavi, & loco tuo homines dabo, próque anima tua populos. 5. Ne timeas, nam

PARAPHRASIS.

1. NUNC verò, ô Iſraëlitæ, ſic loquitur Jehova, qui vos creavit, Jacobi poſteri: ne timeatis, quia vos liberavi, & vos nominatim vocavi, meóſque agnovi. 2. Cùm trajicere ſtatueritis fluvium profundiorem, vos juvabo, nec eo ſubmergemini; cumque trajicere cogeremini incendium, nequaquam amburemini, nec flamma vos læderet; 3. quia ego omnium Creator, Deus tuus, & ſanctiſſimum Iſraëlitarum Numen, tibi ſingularem in modum adero; & loco tuo Ægyptios, Madianitas, & Sabæos quaſi victimas dabo pro te morituras. 4. Ex quo in honore, apud me, fuiſti, gloriam conſequutus es; ego verò te amavi, usque adeò, ut ad te ſervandum populos exitio dederim, non tantùm ſingulos homines, ſed etiam populos. 5. Noli quidquam ab hoſtibus timere, nam tibi adero, tuóſque populares redire faciam ex omnibus

COMMENTARIUS
In Caput XLIII.

1. TE *liberavi*] E ſervitute Ægyptiaca, cæterisque omnibus periculis & calamitatibus, quæ ad tempora Eſaiæ contigerant. Quamvis enim exſtinctum eſſet decem Tribuum Regnum, ſtabat adhuc regnum Judæ.

Nominatim te vocavi] *Vocavi nomine tuo*; hoc eſt, te ſingulari ratione, ut populus meus eſſes, elegi.

2. *Cum tranſibis per aquas* &c.] Cuivis periculo te eripiam. Qui ſolebat minas Dei, ſine diſſimulatione, populo nunciare, idem promiſſa ejus etiam aperiebat; ne Judæi, inſtar decem Tribuum, in perpetuum à Deo deficerent, à quo nihil ampliùs ſperarent. Iis enim temporibus, nondum ſat clara erant alterius vitæ præmia; nec exiguâ tentatione ad Idololatriam trahi ſe ſenſiſſent Judæi, ſi ſe, dum verum Deum colerent, miſerrimos omnium terræ populorum futuros crediidiſſent; ut ſi alii Genti, ut Babylonicæ, ſemper paruiſſent, ſuperbiæque ejus, iniquitati & crudelitati obnoxii fuiſſent; dumtaxat quia colebant alium Deum, à quo nihil ſperabant. Hæc interdum monenda duximus, ut probè intelligeretur, quamobrem promiſſa hujus vitæ ſint usque adeò minis permiſta.

3. *Dabo redemtionis tuæ pretium* &c.] נתתי כפרך *nathatthi copherecha*. LXX. Intt. ἄλλαγμά σου Vulgatus *propitiationem tuam*. Hujus loquendi generis originem oſtendimus ad Prov. XXI, 18. ubi vide quæ notavimus. *Grotius*, qui vult hæc & ſuperiora præterita tempora reſpicere, ſic rem interpretatur: *Cùm Aſarhaddon cogitaret tibi inferre malorum ultima, objeci ei alium hoſtem, Æthiopem Thiracam cinctum ingenti agmine ex Ægypto & Meroë, aut, ut Græci habent, Syene. Vide ſupra C. XVIII, & XXXVII.* De re ipſa ei aſſentimur; nimirum, Deum hoſtibus Judæorum alios populos objeciſſe, in quos ſævirent. Sed in ceteris diſſentimus; nec quidquam eſt de Thirhaka in locis, quæ citat; nec fuit ille Rex Æthiopum, verùm Chuſæorum, ad intimum Arabicum ſinum, ut diximus ad 2. Reg. XIX, 9. nec Eſarchaddon bellum cum eo geſſit, quod quidem Scriptura memoret. Succeſſit ille Sancheribo, & poſtea etiam non Aſſyriorum modò, ſed & Babyloniorum Rex fuit, qui in Canone Regum vocatur Aſſaraddinus, ut *Jac. Uſſerius*, & *Joan. Marshamus* oſtenderunt.

Ægyptios, Chuſæos & Sabæos] מצרים כוש וסבא *Mitſrajim, Chouſch, ou Seba.* De nomine Ægyptiorum, nullus eſt diſſenſus, Chuſæos non eſſe Æthiopas, ſed eos Arabiæ populos, quos dixi, certiſſimum eſt. Supereſt populus, qui vocatur hic סבא *Seba*, & quem oſtendit *Sam. Bochartus* Phal. Lib. IV. c. 8. ſedes habuiſſe in intima Arabia ad fluvium, qui *Lar Ptolemæo* dicitur, adcolis verò *Om*, & in ſinum Perſicum evolvit aquas. Quo autem tempore, hi tres populi fuerint כפר *chopher*, vel λύτρον dati pro Judæis, ex Hiſtoria Sacra diſcere non licet. Fortè hoc factum temporibus Nabopolaſſaris, vel filii ejus Nebuchadnetſaris; qui, cùm de pernicie Judæorum cogitaret, ab ea cogitatione revocatus fuerit, bello exorto cum populis memoratis, in quos ſævitiam ſuam expleverit. Vide *Joan. Marshamum* de clade Ægypti, ad ſæculum Ægyptium XVIII. p. 541. Ed. Lond.

LXX. Intt. hîc non tantùm pro Chuſitide Æthiopiam habent, ſed ut error errorem trahit, pro *Seba* Σοήνη, quam Syenen interpretantur, ubi alii omnes Interpretes, ut obſervat *Hieronymus*, ſervarunt nomen *Seba*, quos rectè

ram tibi adero ego; ab oriente poſteros tuos adducam, & ab occidente congregabo te.
6. Dicam ſeptemtrioni: da; & meridiei: ne *reditum* prohibeas. Adduc filios meos è
longinquo, & filias meas ab extrema terra. 7. Quemvis, qui vocatur de nomine meo,
gloriæ meæ causâ, creavi, formavi, atque etiam perfeci; 8. *ita ut* eduxerim populum
cæcum, cui *poſtea* oculi fuerunt, & ſurdos, quibus *deinde* fuere aures.

9. Cogantur omnes gentes in unum locum, congregentur populi, quis eſt inter eos,
qui id prænunciet, & *qui* res priùs, quàm *eveniant* ut audiamus, faciat? Dent *alii* teſtes
ſuos, juſtè ſe *hi* gerant, & quod verum eſt dicant. 10. Vos mihi teſtes eſtis, ait Je-
hova, & ſervus meus, quem elegi; ut ſciatis, credatíſque mihi, & intelligatis, me eum
eſſe, *quem dixi*, nec ante me formatum *ullum eſſe* Deum, nec poſt me futurum.

11. Ego,

omnibus cœli plagis. 6. Jubebo Septemtrionem, reddere quos habet, & meridiem vetabo, ne impediat, quò minùs redeant; ſed filios meos & filias meas è longinquo reducere, ab ultima terra. 7. Omnes, qui cultores dicentur mei, gloriæ meæ causâ, creavi, formavi, & perfeci; 8. ita ut eduxerim populum cæcum priùs, cui poſtea oculi fuerunt, & ſurdus, qui deinde probè audiverunt.

9. Coëant omnes gentes in unum locum, & quivis populi; quis eſt, qui talia poſſit prænunciare, & facere, ut audiamus res, priusquàm contingant. 10. Dent alii teſtes ſuos, juſtè ſe gerant & quod eſt verum dicant, 10. Vos quidem mihi teſtes eritis, ait Creator, & ſervus meus, quem elegi; ut me cognoſcatis, credatíſque mihi me eum eſſe reverâ, *quem dixi*, nec poſt me alium futurum.

11. Ego,

rectè ſequutus eſt. Sed perperam סבא confundit cum שבא, cujus populi Regina Salomonem inviſit.

5. *Ab oriente* &c.] Temporibus cladium & captivitatum tam Iſraëlitarum, quàm Tribûs Judæ, poſteri Jacobi latè quaquaverſum, per vicina regna ſparſi fuerant; è quibus multi eorum redierunt in antiquas ſedes, poſtquàm Jeroſolima, florente Perſico Imperio, reſtituta eſt Judæis & inſtaurata, ac ſub regno Seleucidarum & Lagidarum, eo everſo. Eò videtur hìc reſpicere Propheta. Ac ſanè quicumque Judaïcam Religionem profeſſi ſunt, ſequentibus ſæculis, aut in patriam redierunt, aut certè Jeroſolimam, pro Sacrorum Metropoli, habuerunt, atque etiam, ſacrorum causâ, ſubinde iverunt.

6. *Qui vocatur de nomine meo*] כל הנקרא בשמי *chol hannikra biſchemi*, omnis vocatus in nomine meo; hoc eſt, qui ſe profitetur cultorem Dei Iſraëlis. Quâ adpellatione continentur non modo è Jacobo, ſecundùm carnem, orti; ſed & omnes alii, qui Judæorum Religionem amplexi erant.

Creavi, formavi, atque etiam perfeci] Sive natalibus ſit Judæus, parentibus quippe Judæis natus; ſive permotus revelatione meâ ad Religionem Judaïcam ſeſe adgregarit.

8. *Ita ut eduxerim*] הוציא pro להוציא *lehotſi*; hoc eſt, *ut eduxerim*, vel *ut educerem*; ex omnibus, nempe, gentibus cultores meos.

Populum cæcum &c.] Homines qui, in tenebris Ethniciſmi verſantes, nihil eorum videbant, quæ pertinent ad cultum veri Dei; ſed illuſtrati lumine Revelationis, ſuum officium intellexerunt & fecerunt.

Surdos, quibus deinde fuere aures] Qui cùm, inſtar ſurdorum, nihil audirent eorum, quæ opera Dei clamant; poſtea eorum voce intellectâ, Deum creatorem cœli & terræ coluerunt, eidémque paruerunt, Revelatione auditâ.

9. *Congregentur omnes gentes* &c.] Eſt provocatio Prophetæ, quâ provocat omnes populos Ethnicos ad proferenda vaticinia, ex quibus futura, ope Deorum ſuorum, intellexerint; qualia cùm proferre non poſſent, quippe hominum pleraque omnia ludibria; hinc ſequebatur, eos oportere fateri, unum Deum, qui colebatur à Judæis, eſſe verum Deum & Creatorem omnium rerum.

Qui id prænunciet] יגיד זאת *jaggid zoth*. Subaudiendum אשר *qui*. Cùm Hebræi careant verbis compoſitis, nec poſſint uno verbo dicere *prænunciare*; eſt boni interpretis, ubi res poſtulat, inopiæ Hebraïcæ Linguæ ſubvenire, & compoſita verba Latina adhibere, quotiescumque opus eſt, ut hoc loco.

Res priusquàm eveniant] ראשנות *riſchonoth*, priores. LXX. Int. τὰ ἐξ ἀρχῆς, ſed de rebus antiquis ſermo non eſt. Vulgatus, vel *Hieronymus*, habet, *quæ prima ſunt*, cùm Propheta agat de iis, quæ poſtea erunt. Sed uno verbo vel Græcè, aut Latinè dici non potuit. Unde non eſt tamen colligenda Hebraïcæ Linguæ copia, ſed potiùs ambiguitas & paupertas, cùm hæc una vox *prima*, *priora*, & *quæ dicuntur ante eventum* ſignificet.

Dent alii teſtes ſuos] Supplevimus *alii*; nempe, populi; quos Propheta provocat ad proferenda vaticinia, qualia ſua ſunt, & præſertim, quæ ad Babylonici Imperii occaſum, Perſici verò ortum pertinebant. Tempore quidem Eſaïæ reſciri non potuit ab Ethnicis, verénc hæc prædixiſſet, an ſecus; ſed Propheta non tantùm in uſum ſæculi ſui, ſed & ſequentium ſcripſit. Volebat ergo prædictionem proferri, coram teſtibus, qui fidem facerent, ſe à Vate quopiam ejusmodi vaticinium accepiſſe, certo quodam tempore, idque adſervari, donec impletum eſſet; quod ſi non contingeret, Vates ille non poterat non haberi Pſeudo-propheta; ſin verò contingeret, verus veridici Dei Propheta habendus erat.

Juſtè ſe gerant, & quod verum eſt dicant] Sine dolo teſtentur ejusmodi vaticinia certo quodam tempore eſſe edita. Poterant enim proferri prædictiones, quaſi veteres, quæ poſt eventum confictæ fuerant, quales multæ ſunt in Ethnicorum Hiſtoriis.

10. *Vos mihi teſtes eſtis*] *Vos teſtes mei.*

11. Ego, ego ſum Jehova, nec quiſquam *eſt*, præter me, ſervator. 12. Ego pronunciavi, & ſervavi; feci, ut audiretis, nec ullus apud vos peregrinus *Deus*; vos teſtes mihi eſtis, ait Jehova, me eſſe Deum. 13. Etiam à quo dies eſt, ego is ſum, nec quiſquam *ullum* è manu mea liberat; faciam, quis id reſcindet?

14. Sic dixit Jehova, vindex veſter, Sanctus Iſraëlis: propter vos miſi Babylonem, vectes omnes dejeci, & Chaldæos in navibus, propter quas ſeſe jactant. 15. Ego ſum Jehova Sanctus veſter, creator Iſraëlis *&* Rex veſter. 16. Sic dixit Jehova, qui *vobis* viam per mare, & ſemitam per aquas validas conceſſit. 17. Eduxi currus & equos, copias & *militum* robur; at illi ſimul procubuerunt, neque reſurrexerunt, inſtar ellychnii exſtincti ſunt. 18. *Sed* ne memineritis priorum, nec antiqua *facta* ad animum revocetis. 19. Mox ego rem novam faciam, quæ nunc orietur, nonne eam intelligetis? Iterum viam in deſerto faciam, atque in ſolitudine flumina emittam. 20. Gloriam mihi tribuent agreſtes feræ, dracones & ſtruthiones; quia dedero eis in deſerto aquas

11. Ego, ego ſum Creator, nec quiſquam eſt, qui poſſit ſervator dici, præter me. 12. Ego hoc prænunciavi, & reverà præſtiti; feci ut rem audiretis, non alienus quidam Deus. Vos mihi teſtes eſtis, ait Creator, me eſſe Deum. 13. Etiam à tempore, quo dies fuit, is fui, qui nunc ſum; nec quiſquam mihi eripit eum, de quo ſtatui pœnas ſumere, aut facere, quod mihi videtur.

14. Sic dixit Creator, vindex veſter, Sanctus *Deus* Iſraëlitarum: propter vos miſi *exercitum* Babylonem, vectes omnes ejus portarum dejeci, & Chaldæos etiam à navibus, quibus ſe jactant, & quibus Euphratem & paludes eorum ſoli navigant, dejeci. 15. Ego ſum Creator, ſanctum veſtrum Numen, à quo Iſraelitæ ſunt creati, & Rex veſter. 16. Sic dixit Creator, qui vobis viam per mare Erythræum aperui &, per validos fluctus conceſſi. 17. Eduxi contrà currus & equos Ægyptiorum, & ceteras copias; ſed illi, ſimul ac mare ingreſſi fuerant vobis apertum, & trajectum, unà omnes perierunt, atque ad inſtar ellychnii exſtincti ſunt. 18. Sed miſſas faciamus res, quæ olim contigerunt, quaſi oblivione eſſent ex memoria deletæ, ut ellychnium extinctum. 19. Nunc rem olim non conſpectam faciam & planè novam, nonne ei attendetis? Aliquid ſimile faciam viæ per ſolitudines apertæ, & emiſſioni novi fluminis ad potum populo ſuppeditandum. 20. Gloriam propterea mihi tribuent

Servus meus, quem elegi] Interpretes nonnulli Eſaïam putant, quos *Grotius* eſt ſequutus. Alii Chriſtum. Videtur hîc quivis Propheta intelligi verè à Deo miſſus, qui vaticinium coram teſtibus profert, ſeque id à Deo accepiſſe palam teſtatur.

Me eum eſſe, quem dixi] כי אני הוא *chi ani hou*, quòd ego ille; nempe, quem dixi, *Jehovam*, creatorem omnium, & qui facio, ut, quod prædixi, eveniat.

Nec ante me formatum ullum eſſe Deum] לפני לא נוצר אל *lphanai lo notſar el*. Oportet fuiſſe, apud Orientales Idololatras, opinionem ſimilem ei, quæ apud Græcos obtinuit; nempe, non ſemper eosdem fuiſſe Deos, ſed antiquiores à recentioribus pulſos. Sic Prometheus, apud *Æſchylum* vers. 956. ubi de arcibus cœli, quas duo alii Dii ante Jovem, è ſententia Græcorum, tenuerant atque amiſerant:

— οὐκ ἐκ τῶνδ' ἐγὼ
Διττοὺς τυράννους ἐκπεσόντας ᾐσθόμην;
Τρίτον δὲ τὸν νῦν κοιρανοῦντ' ἐπόψομαι
Αἴσχιστα καὶ τάχιστα.

Interprete *Grotio*:

— *annon his duos*
Ego ipſe conſpexi evolutos arcibus?
Brevi videbo & tertium, & fœdè quidem
Et derepente.

Ubi Scholiaſtes: ἐβασίλευσε πρῶτος μὲν ὁ Ὀφίων καὶ Εὐρυνόμη· ὕστερα Κρόνος καὶ Ῥέα· μετὰ ταῦτα δὲ ὁ Ζεὺς καὶ Ἥρα. Alii primos regnaſſe volunt Οὐρανὸν καὶ Γῆν.

Nec poſt me futurum] Hoc eſt, ſolum æternum eſſe Deum.

11. *Ego ſum Jehova*] Creator, & qui facit, ut ſint quæ vult.

12. *Et ſervavi*] Prout promiſeram.

Me eſſe Deum] *Et ego Deus.*

14. *Miſi Babylonem*] Nempe, Perſas, qui eam capient.

Vectes omnes dejeci] הורדתי בריחים *horadthi baribhim*, hoc eſt, vectes portarum dejeci. Quod eſt perinde ac ſi diceret: aperui illis Babylonem, quamvis Perſæ per portas eam non ſint ingreſſi, ſed per fluvium; tamen apertas invenerunt portas muri, qui ad fluvium erat. Vide *Herodotum*, & *Xenophontem* locis ad Cap. XIII. laudatis.

Et Chaldæos in naves] Quibus Borſippam deſcenderunt, urbe captâ, ut narrat *Beroſus* in fragmentis; quæ vera eſſe poſſunt, quamvis Nabonnidum perperam Babyloni ſuperſtitem facere videatur.

Propter quas ſe jactant] רנתם *rinnatham*, clamorem eorum. Utebantur navibus in Euphrate, quarum causâ gloriabantur. Quod poſſet clariùs explicari, ſi pleniorem haberemus captæ Babylonis hiſtoriam.

16. *Qui vobis viam per mare* &c.] Nempe, Erythræum.

17. *Eduxi currus & equos* &c.] Ægyptiorum, qui in mari perierunt. Vide Exod. XIV, 23. *& ſeqq.*

Inſtar Ellychnii] *Inſtar lini*, quo conſtabant ellychnia.

19. *Nunc orietur*] Paullò poſt germinabit עתה תצמח *hattah thitſmahh.* Reſpicit Cyrum, qui, non ita multis annis, poſt hoc vaticinium, fortè natus eſt, DC. annis ante Chriſtum.

Iterum

aquas & flumina in ſolitudine, ut potum populo à me electo præberem. 21. Populum hunc formavi mihi; *ut* laudes meas narraret.

22. Non invocaſti me, Jacobe, ſed me ægrè tuliſti, ô Iſraël. 23. Non adduxiſti ad me pecudes holocautomatum tuorum, nec victimis tuis honore me adfeciſti; non faceſſivi tibi moleſtiam, in munere *farreo*; neque laborem tibi impoſui, in thure offerendo. 24. Non emiſti mihi pecuniâ calamum *odoratum*, nec adipe victimarum tuarum me perfudiſti; ſed mihi moleſtiam peccatis tuis creaſti, méque iniquè factis fatigaſti. 25. Ego, ego is ſum, qui defectiones tuas, propter me, delevi; nec peccatorum tuorum recordabor. 26. Fac, ut *rectè factorum tuorum* recorder, atque unà diſceptemus; narrato, ut innocens judiceris. 27. *Sed* pater tuus prior *in me* peccavit, atque interpretes tui à me defecerunt; 28. quare principes ſacrarii polluam, Jacobúmque quaſi devotum *exſcidio*, & Iſraëlem convitiis exponam.

Promiſſa

triboent vel feræ, ut dracones & ſtruthiones; quia ſuppeditabo aquam, ut olim populo à me electo. 21. Populum hunc formavi mihi, ut laudes meas aliis narraret.

22. Non invocatis, ô Iſraëlitæ, me, ut par erat; ſed meas leges ægrè tuliſtis. 23. Holocautomata non ſunt in altari mihi, honoris causâ, oblata, nec munus farreum à vobis exegi; neque moleſtiam verbis creavi, in thure mihi offerendo. 24. Non emiſtis mihi calamum odoratum, nec victimis veſtris pinguibus altare meum honeſtaſtis; ſed mihi creaſtis moleſtiam peccatis, & iniquè factis fatigaſtis. 25. Ego is ſum, qui, merâ meâ bonitate, peccatis tuis ignovi. 26. Fac tu, ut rectè factorum tuorum recorder, rationémque eorum habere poſſim. 27. Sed Majores tui jam in me deliquerunt, & interpretes Legis, apud te, jam à me defecerunt; 28. quare principes Sacrarii pollui patiar, & prolem Jacobi, quaſi excidio devotam, conviciis proſcindi patiar.

PARA-

Iterum viam &c.] Hæc proprio ſenſu, cùm non contigerint, ſunt intelligenda tralaticio, de magna rerum converſione, quæ facta eſt everſione Imperii Babylonici, per Cyrum. Vide notata ad Cap. XLI, 17. Quærere ſingillatim, quænam ſint feræ, quinam dracones, & quinam ſtruthiones Deum laudaturi dicantur, propter aquam, quam in gratiam populi ſui ſcaturire curarit in ſolitudine; hoc demum eſſet graviter nugari. Eſt enim deſcriptio veluti poëtica reditûs Judæorum è Babylonia in Judæam, ſine gravi incommodo, quale experti fuiſſent, ſi per aridas ſolitudines aquâ caruiſſent. Nihil tamen eſt hîc ad vivum reſecandum.

21. *Ut laudes meas narraret*] תהלתי יספרו *thehillathi jeſappherou*. Subaudiendum למען *lmahan*, *ut*.

22. *Non invocaſti me* &c.] Sub regno præſertim Manaſſæ, Hezekiæ quidem filii, ſed idololatræ; ac proinde eò deterioris, quòd patrem religioſum habuiſſet.

Sed me ægrè tuliſti] כי יגעת בי *chi jagahtha bi*, ſed laboraſti aut fatigatus es in me. LXX. Intt. hunc verſum aliter legerunt in codice ſuo, aut legendum putarunt, habent enim 1. *οὐ νῦν ἐκάλεσά σε*, ac proinde, legerunt לא אתך קראתי *lo othcha karathi*, non te vocavi, quod falſum eſt: 2. *οὐδὲ κοπιάσαι σε ἐποίησα*, quaſi legiſſent לא הוגעתי בך *lo hogahthi bcha*, non te fatigavi. Sed alii Græci verterunt, 1. *ἐκάλεσας* & *Hieronymus*: *invocaſti*: 2. *ἐκοπίασας* vel *ἐκοπιάσθης*, & Latinus *laboraſti*. Quæ lectiones ſunt, ſine dubio, meliores. Vertimus, hîc יגעת בי *me ægrè tuliſti*, quia *laboraſti in me* obſcurum erat. *Grotius* putabat meliùs verti: *imò tædio fuiſti mihi*, ſed יגע in Kal paſſivè ſumitur, & quod profert è verſu 24. nihil ad rem facit, nam verbum eſt illic in Hiphil.

23. *Non faceſſivi tibi moleſtiam*] *Non feci te ſervire*; neque enim Deo ſacra fecerant.

Laborem tibi impoſui] הוגעתיך *hogahthicha*, feci ut laborares, vel ut fatigareris; quia, nempe, ſponte ſuâ hoc deſierant facere.

24. *Calamum odoratum*] קנה *kanah*. Vide ad Exod. XXX, 22.

Perfudiſti] *Irrigaſti me*; nempe, altare.

Moleſtiam creaſti] *Servire feciſti me*.

25. *Propter me, delevi*] Non propter tua in me merita, quæ nulla erant, ſed meâ ipſius bonitate & miſericordiâ permotus. *Delevi*, quaſi, nempe, debitum è libro meo, ex quo mihi pœnas debebas. Vide Pſ. CIX, 14.

26. *Fac, ut rectè factorum tuorum recorder*] Eſt tantùm הזכירני *azchireni*, fac ut recorder. Sed quia homo non cupit malè factorum ſuorum, ſed tantùm laude dignorum memoriam à Deo ſervari, ſupplevimus quod neceſſariò ſubaudiendum fuerat, ut hæc verba intelligerentur.

Diſceptemus] נשפטה *niſſchaphetah*, judicemur; hoc eſt, ſiſtamus nos judicio. Verbum שפט hanc vim habet in *Niphal*.

Narra tu] ספר אתה *ſappher atthah*; nimirum, tua juſtè facta, צדקותיך *tſidkothecha*, quod antea ſubaudiri monuimus.

Ut innocens judiceris] למען תצדק *lmahan thitsdak*, ut ſis juſtus.

27. *Pater tuus*] Rex, nimirum, Manaſſa, Hezekiæ F. qui *pater* eſſe debuit populi, quamquam non fuit.

Interpretes tui] מליציך *militſecha*, interpretes, nempe, Legis Sacerdotes. *Aquila* & *Symmachus* *ἑρμηνεῖς σου*, quod ſequutus eſt Vulgatus. LXX. Intt. perperam *ἄρχοντες ὑμῶν*, ut antea *πατέρες ὑμῶν*. Verba ſequentia oſtendunt Sacerdotes intelligi.

28. *Principes ſacrarii*] שרי קדש *ſchare kodeſch*, principes ſanctitatis. LXX. Intt. malè *ἐμίαναν οἱ ἄρχοντες τὰ ἅγιά μου*. Nam Deus minatur ſe paſſurum eos pollui, cùm nimirum, manum injecturi iis erant Chaldæi, & eos vincturi.

Quaſi devotum &c.] ואתנה לחרם *etthenah lhherem*, dabo devotioni, permittam occidi, quaſi devotum.

Promiſſa Dei Iſraëlis, commenticios Deos ei æquiparari non poſſe, prædictio de liberatione à Captivitate Babylonica, operâ Cyri, Perſarum Regis.

Caput. XLIV.

1. AUDI nunc Jacobe, ſerve mi, Iſraël, quem elegi: 2. ſic dixit Jehova, qui te fecit: qui te formavit: ab utero auxilium tibi feret, ne timeto, mi ſerve Jacobe, & Jeſchurun, quem elegi. 3. Proluam enim ſitientem aquâ, & fluenta in *terram* aridam *emittam*; effundam ſpiritum meum in poſteros tuos, & benedictionem meam in eos, qui à te orientur. 4. Creſcent inter herbas, ut ſalices ad rivos aquæ. 5. Hic dicet: ego ſum Jehovæ, ille verò de nomine Jacobi vocabitur; hic ſcribet manu ſuâ, *ſe eſſe* Jehovæ, *alter* nomine Jacobi adpellabitur.

6 Sic

PARAPHRASIS.

1. AUDI me, ô poſteritas Jacobi, quam elegi. 2. Sic loquutus eſt Creator, qui te fecit, & qui ab otero tibi auxilium tuli. Noli timere tibi ab hominibus, poſteritas ſervi mei Jacobi, aut Jeſchurunis, quem elegi, ut eſſet conditor populi mihi conſecrati. 3. Quando terra nimis arida fit, niſi aquâ irrigetur: ſic effundam ſpiritum meum in poſteros tuos, & benedicam iis, qui a te ortum, ducent. 4. Creſcent, ot ſic loquar, inter alias, ut herbæ humefactæ, inter alias virent. 5. Hi quidem dicent, ſe ortum debere Creatori; illi verò ſe poſteritatem profitebuntur Jacobi. Hi ſatis habebunt, ſe haberi inter ejus poſteros.

6 Sic

COMMENTARIUS
In Caput XLIV.

1. *Jeſchurun, quem elegi*] ישרון *jeſchurun.* Sic vocatur Iſraël Deut. XXXII, 15. XXXIII, 5, 26. *Grotius* conjicit eſſe ὑποκοριστικὸν, quaſi diceretur Ἰσραηλίδιον.

3. *Proluam ſitientem aquâ* &c.] Dabo ei quod maximè ei convenit, & quo ante omnia indiget, ſpiritum pietatis; qui erit ei inſtar aquæ, quo proluitur ſitiens, aut inſtar pluviæ, quâ terra arida fœcondatur. Eſt enim hic occulta quædam comparatio, quales frequentiſſimæ in ſcriptis Prophetarum. Hoc ſub Evangelio demum factum eſt.

4. *Creſcent inter herbas*] בבין חציר *beben hhatſir*, in inter fœnum. LXX. Intt. non abſurdè ὡς ἀνὰ μέσον ὕδατος χόρτος. Qui videtur eſſe ſenſus loci. Fateor mihi ſuſpectum eſſe בבין *beben*, quod hic tantùm occurrit. *Junius* & *Piſcator* legendum putarunt כבין *cheben*, cùm uterque vertat *velut inter gramen*, & *Piſcator* etiam in notis diſertè ſignificet, ſibi videri ita legendum. Sed videtur neſcio quid excidiſſe. Si eſſet כבעין חציר *chbehajin hhatſir*, ut ad fontem fœnum, nulla eſſet difficultas, nam ב ſæpe ſumitur pro על *hal*, vel אל *el*, hoc eſt, ad. Comparatio duplex eſſet: *ut gramen ad fontem, útque ſalices ad rivos aquæ.* Sed noſtra lectio ad hunc ſenſum aliquomodo trahi poteſt, quia ſalices ad oram rivorum aquæ perennis creſcunt, etiam inter fœnum, vel gramen, quod emittit vicina humus.

Ego ſum Jehovæ] ליהוה אני *ladonai ani.* Videtur Proſelytus ſignari, qui licet non pertineret ad prolem carnalem Jacobi, tamen erat *Jehovæ*, ad cujus cultum acceſſurus erat. Vide Pſ. LXXXVII, 4.

De nomine Jacobi vocabitur] יקרא *jikra*, aut eſt ſic efferenda vox, יִקָּרֵא, in futuro *Niphal*; aut res eodem modo intelligenda. LXX. Intt. habent βοήσεται. Vulg. *vocabit in nomine Jacob.* Videtur deſcribi à Jacobo oriundus.

Manu ſua, ſe eſſe Jehovæ] ידו ליהוה *jado ladonai*, ſupplendum בידו ליהוה אני *bjado ladonai ani*, in manu ſua ego ſum Jehovæ. Hinc LXX. Intt. τοῦ θεοῦ εἰμι. Poſſint hæc fortè eò nos adducere, ut non difficulter perſuaderemur, Proſelytos illo ævo χάραγμα accepiſſe in manu, ubi erant hæ litteræ ליהוה אני, quibus ſe cultores eſſe Dei Iſraëlis profitebantur. Vide *H. Grotii* & *H. Hammondi* notæ in Apoc. XIII, 16. Sin minùs oportebit Proſelytum manu ſoâ, in Synagogæ, cui adgregabatur, libro, ſcripſiſſe, *factum ſe eſſe ſervum Jehovæ.*

Adpellabitur] יכנה *jechanneh.* LXX. βοήσεται. *Hieronymus*, *adſimilabitur*, incommodè. Satis liquet, ſignificari eum, de quo ſermo eſt, profeſſurum, ſe eſſe è proſapia Jacobi, aut Iſraëlis, & velle ſe Iſraëlitæ nomine cenſeri, quaſi honorifico, & quod auribus ejus blandiebatur. Vide ad Job. XXXII, 21. & infra XLV, 4.

6. *Ego primus* &c.] Vide not. ad C. XLI, 4, & XLIII, 10.

7. *Vocavit* &c.] Negat Deus ullum proferri exemplum Dei cujuſpiam, *qui vocarit* conditorem gentis cujusdam, ut ipſe vocaverat Abrahamum; quique *prænunciarit* ei, quid futurum poſteris ejus eſſet, & *ordine dixerit* omnia; quemadmodum fecerat ipſe, in gratiam Iſraëlis.

Prænunciavit] יגידה *jaggidah*, nunciavit id; ſic & in ſequente voce ויערכה *vejabrecheah*, & ordinarit id. Quæ referenda ad prædictiones, quas Abrahamo & ejus poſteris ordine propoſuit Deus.

Idem futura &c.] Provocat Deus commenticios Deos, ut futura ſuis populis prædicant. Eſt hic יגידו *jaggidou*, nuncient, quia

de

6. Sic dixit Jehova, Rex Iſraëlis & vindex ejus, Jehova *Deus* exercituum: ego primus, & ego ultimus, præter me nullus eſt Deus. 7. Quis inſtar mei vocavit, prænunciavit, & ordine mihi dixit, ex quo conſtitui populum meum in perpetuum? *idem* futura ac ventura prænunciet illis. 8. Ne paveatis, neque timeatis; annon jam olim feci, ut audiretis, & prænunciavi vobis? Vos eſtis teſtes mei, an ſit Deus præter me; nulla eſt rupes, nullam novi. 9. Qui formant ſculptilia quotquot ſunt, *homines* inanes ſunt. Quæ concupiſcunt *Numina*, prodeſſe nequeunt, teſtéſque eorum ipſi non vident, nec intelligunt, & pudore adficientur. 10. Quis formavit Deum, & ſculptile conflavit, ut nullam utilitatem *ex eo* caperet? 11. En omnes ſocii ejus pudore ſuffundentur, cùm ipſi artifices *ſint* ex hominibus. Congregabuntur quotquot ſunt, ſtabunt, pavebunt *&* ſimul pudefient. 12. Faber ferrarius, *fabricat* ſecurim, opus facit *ope* prunarum, & malleis *maſſam* format. Laborat brachiis *totis* viribus, etiam eſuriens, dúmque vires eum deficiunt; nec

6. Sic verò loquutus Creator, idémque Rex & Vindex Iſraëlitarum: ego ſum primus & ultimus, nec eſt alius Deus. 7. Quis, ut ego, vocavit, prænunciavit, & ordine mihi dixit, ex quo condidi populum meum in perpetuum? Idem futura illis prænunciet. 8. Ne timeans, neque pavore ullo corripiamini; annon jam olim, quid futurum eſſet, prænunciavi vobis? Vos teſtes mei eſſe poteſtis, an ullum Deum intellexeritis, poſtea futurum, præter me. Nullum eſt perfugium prorſus tutum, præter me; nullum novi. 9. Qui faciunt ſibi ſculptilia, quotquot ſunt, ſunt homines ſapientiæ expertes. Dii, quos ſculpi curant, nulli prodeſſe poſſunt, & qui teſtes ab iis factorum ſuorum vocantur, deſtituti ſunt ſenſu; quam ob rem, eorum cultores pudore adficientur. 10. Quis autem finxit Deum, & ſculptile conflavit, ut nullam utilitatem inde caperet? 11. Omnes autem ejus ſocios pudebit, cùm illi artifices ſint etiam ex iis, qui utilitatem quærunt ex ſuis opificiis.

12. Laborat faber ferrarius, opúſque ſuum facit, ope prunarum & malleorum, quo metallum format. Totu viribus labori ſuo incumbit, etiam eſuriens

de pluribus Diis agit, quamvis antea ſingulari uſus ſit.

8. *Jam olim*] מאז *meaz*, è tunc; hoc eſt, jam olim, ſuis quæque temporibus, feci, ut audiretis, quid in poſterum futurum eſſet.

Vos eſtis teſtes mei] Poteſtis teſtari, me hæc omnia diu antea prædixiſſe, ut ex Prophetarum libris liquet.

Nulla eſt rupes] אין צור *en tſour*, quæ vox ſæpe de Deo uſurpatur, & à nonnullis putatur idem eſſe יוצר *jotſer*, fictor, formator, quia reverà צור interdum eſt *formare*, ut Exod. XXXII, 4. 1. Reg. VII, 15. Sed nomen צור *tſour* eſt frequentiùs multò *rupes*; hoc eſt, perfugium.

Nullam novi] בל ידעתי *bal jadahthi*, non novi, quæ eſt vehementior negatio, quod enim non novit Deus, nec eſt, nec eſſe poteſt, quippe qui omnia novit.

9. *Sunt homines inanes*] תהו *thohou*, inanitas, qui nihil ſunt, & minùs quàm nihil, ut alibi loquitur Propheta, ac proinde non poſſunt facere Deos.

Quæ concupiſcunt numina] חמודיהם *hhamoudehem*, capiti eorum, hoc eſt, quibus maximè delectantur. LXX. Intt. καταθύμια αὐτῶν, meliùs quàm *amantiſſima eorum*, ut habet *Hieronymus*.

Teſtéſque eorum] Quia Deus vocavit ante Iſraëlitas *teſtes ſuos*, ideò ſic vocat etiam cultores aliorum Deûm *eorum teſtes*; quòd teſtificarentur eſſe Deos, quamvis ſine ratione.

Non vident &c.] Sunt homines ſtupidi, omníque ſapientia deſtituti. Quamobrem ex eventu tantùm intelligunt falſos eſſe Deos, quos coluerunt: cùm vident, non ſine pudore, *eos prodeſſe non poſſe*.

10. *Ut nullam utilitatem ex eo caperet*] לבלתי הועיל *lbilthi bohil*, ne juvet. Eſt interrogatio ſarcaſtica, quâ Deus oſtendit Idololatras id facere, quod nemo credere poſſet, niſi videret.

12. *Faber ferrarius*] חרש ברזל *hharaſch barzel*, faber ferri.

Fabricat ſecurim] מעצד *mohatſad*. LXX. Intt. σκέπαρνον, *aſciam* habent, Vulgatus *limam*, quod crederet agi de inſtrumento fabri ferrarii. Sed liquet ex hoc loco & Jerem. X, 3. *ſecurim*, aut *aſciam* ſignificari; non qua utatur faber ipſe ferrarius, ſed quam fingit in uſum fabri lignarii. *Lud. Cappellus* in notis Criticis, ad hunc locum, prolatis aliorum ſententiis, obſervat, perpetuum ferè eſſe Prophetis, ut idem bis, eodem verſu, repetant, mutatis vocibus, & eò inclinat, ut putet מעצד hic idem eſſe, quod mox זרוע כחו *zrouah chohho*, id eſt, *brachium*; quia Arabicè עצד ſignificat *lacertum*, *humerum*, & apud *Avicennam* propriè os brachii, quod eſt à cubito ad ſcapulam usque; ita ut velit Propheta fabrum fingere ferrum brachio. Sed in eadem lingua עצד ſignificat *ſecare arborem*, & מעצד inſtrumentum, quo id fit, ut obſervavit *Edm. Caſtellus*. Itaque ſignificabitur hìc *ſecuris*, qua faber lignarius utitur ad cædendas cedros, aliáſque arbores, ut habemus vers. 14. acceptam, nempe, à fabro ferrario.

Opus facit ope prunarum] ופעל בפחם *oupbahal bapphehham*. פח *phahh*, ubi de opere fabri ferrarii ſermo eſt, eſt ſine dubio *pruna*, quâ mollitur ferrum, ut formari in incude poſſit.

Malleis maſſam format] במקבות יצרהו *bammakkaboth jitſrehou*, malleis format illud, nempe, *ferrum*, quod anteceſſit. Voce *maſſa* uſi ſumus, quia Latinè loquentibus commodius erat. Vide 1. Reg. VI, 7. & Jerem. X, 4. de voce, quam *malleum* vertimus.

Laborat totis viribus] ויפעלהו בזרוע כחו *jipbhalehou bizrouah chohho*, elaborat illud (*ferrum*)

nec aquam bibit, quamvis ſitiat. [13]. *At* faber lignarius extendit lineam, & amuſſi delineat in angulos, tum circino rem deſcribit, facítque ad ſimilitudinem hominis, quàm pulcherrimam, ut in Æde maneat. [14]. *Mittit ad Libanum homines*, qui cædant ſibi cedros, vel ſumit ilicem aut quercum, & arboribus ſilvæ inſtruit ſibi *officinam*; plantat etiam ornum, cui pluvia incrementum det. [15]. *Eadem ligna* ſunt homini ad comburendum, ſumit ex iis, ut ſe calefaciat; etiam incendit *ea*, ut coquat panem; ſimúlque ex iis facit Deum, & ſe coram eo proſternit; facit ſculptilem *ſtatuam*, eámque adorat. [16]. Dimidiam partem igne comburit, dimidiâ *alterâ* carnem *coctam* comedit, aut aſſat & ſatiatur. Imò ſe calefacit & dicit: hem! me calefeci, & flammam vidi. [17]. Reliquâ *materiâ* utitur ad Deum faciendum, & ſculptilem ſtatuam, ante quam ſe incurvat, proſternit, & orat, his verbis: libera me, nam tu Deus meus es. [18]. Non norunt, neque intelligunt, *quid agant*; nam obleverunt oculos ſuos, ne viderent, néve eorum animi intelligerent. [19]. *Faber rem* ad animum non revocat, *neque* utitur cognitione

eſuriens, donec vires ei deficiant, nec deſinit labori incumbere, adeò ut, quamvis ſitiat, pergat in opere. 13. Faber vero lignarius amuſſi & circino utitur, ut lignum paret ad figuram humanam, quàm pulcherrimam, formet; quæ in Templo collocetur. 14. Laborat autem magno ſtudio, ut quàm elegantiſſimam humanam formam exprimat; quam ob rem mittit ad montes, ut ſibi cædantur cedri, vel ilices, vel quercus, in uſum memoratum. Plantat etiam ornos, quæ pluviâ multa creſcunt, atque eo adparatu ornat ſuam officinam. 15. Eadem illa ligna adhibentur ad combuſtionem, ut frigus minuatur, & coquatur panis; ſimúlque ex iis lignis ſtatuas Deorum facit, quas colat. 16. Dimidiam partem comburit, ut ſe ſe calefaciat, hiberno tempore; alterâ verò carnem coquit, aut aſſat, eáque veſcitur. Imo ſe calefaciens lætatur flammâ ejuſmodi lignorum, & gaudet ad ejusmodi ignem ſe calefactum fuiſſe. 17. Nec eò ſecius ex reliquo ligno facit ſibi Deum, quem humi proſtratus adorat, & ſic adloquitur ſtatuam: libera me ex quibusvis malis, nam tu Deus meus es. 18. Sic ſtolidè ſuperſtitione occœcati neſciunt, quid agant, quaſi datâ operâ mentis ſuæ oculos obleviſſent, ne intelligerent quid facerent.

19. Faber verò non ſatis adtendit id, quod facit, atque imprudenter ſe gerit, cùm deberet cogitare,

rum) brachio roboris ſui, hoc eſt, ut Virgilianis verbis, in re ſimili, utar, *magnâ vi brachia tollit*.

Etiam eſuriens &c.] גם רעב ואין כח *gam rohebh veen choahh*, etiam eſuriens & nullæ vires. Deſcribit Propheta miſerum fabrum ferrarium, magno labore, ſecurim fabricantem, quâ ſecetur arbor, è qua à fabro lignario fiat Dei ſimulacrum; ut adpareat, ſine opera miſerorum hominum, & quidem moleſta, non poſſe eſſe Ethnicis Deos, quos colant.

Nec aquam bibit &c.] Dum, nempe, calet ferrum magnâ vi fingendum eſt, neque cibus, aut potus interea ſumendus, ne frigeſcat metallum.

— *Tunc viribus uſus,*
Tunc manibus rapidis, omnes tunc arte magiſtrâ
Præcipitare moras.

ut cum *Virgilio* loquar.

13. *Faber lignarius*] חרש עצים *hharaſch hetſim*, faber lignorum. Hic deſcribit laborem fabri lignarii, ad fabricandum, ſecuri à ferrario acceptâ, lignum, quo fiat ſtatua; ut, nempe, rideat Deos, opis miſerorum mortalium, ut ſint, egenos.

Amuſſi delineat in angulos] יתארהו בשרד יעשהו במקצעות *jethaarehou baſſchered jahaſcehou bammaketſuhoth*, delineabit illud filo, & faciet in angulos. שרד *ſchered* eſt filum amuſſis rubrica tinctum, quo primùm in longitudinem notatur truncus, ut dedoletur, deinde latitudo angulis definitur, antequàm in figuram ſtatuæ ſculpatur.

Circino rem deſcribit] ובמחוגה יתארהו *oubammehhougah jethoorehou*, circino format illud; nempe, ad rotundarum, aut σφαιροειδῶν partium figuram aliquo modo definiendam, antequàm ſcalprum adhibeat, ut capitis & vultus.

Facítque ad ſimilitudinem &c.] *Et facit illud ſecundùm imaginem viri, ſecundùm pulcritudinem hominis.* Species, nempe, Deorum erat efficta ad formoſiſſimos vultus hominum, & corpora membris egregiis conſtantia; ut vel primo intuitu reverentiam ſui ſpectantibus injicerent. Legant qui volent, hanc in rem, Orationem XII. *Dionis* Chryſoſtomi, de ſtatua Jovis Olympica, in qua ars Phidiæ elegantiſſimè exponitur.

Ut in Æde maneat] לשבת בית *laſchebeth bajith*, ad habitandam Ædem, hoc eſt, ut in templo collocetur, illicque hæreat.

14. *Mittit ad Libanum homines, qui*] Hæc fuerunt neceſſariò ſupplenda, quia non potuit periodus inchoari his verbis: *ad cædendas ſibi cedros.* LXX. Intt. ἔκοψε ξύλον, quaſi fuiſſet non לכרות *lichroth*, ad cædendum, ſed ויכרות *vajjichroth*. Sic & Vulgatus: *ſuccidit cedros*. Non puto tamen aliter eos legiſſe, quàm nos; ſed conſtructionem, quam non inveniebant, de ſuo concinnarunt. Aut excidit, aut ſupplendum reliquit Propheta: וישלח אנשים אל הלבנון *vajiſchlahh anaſchim el hallebanon*, quæ Latinè loquenti neceſſariò exprimenda fuerunt.

Ilicem aut quercum] תרזה ואלון *thirzah veallon*. Sequuti ſumus *Hieronymum*, nam LXX. omiſerunt omnia hæc arborum genera. Nemo hodie eſt, qui poſſit ſatis certò nomina arborum omnium interpretari, cùm Vett. Intt. & qui in locis vixere, non ſatis ſibi conſtent. *Aquila* & *Theodotion* ἀγριοβάλανον καὶ δρῦν.

Ar-

Digitized by Google

gnitione ſua, & prudentia, ut dicat: dimidiam ejus *ligni* partem combuſſi, coxi etiam in ejus prunis panem, aſſavi carnem & comedi; reliquâ verò *uſus ſum* ad rem abominandam faciendam, & ante truncum ligni me incurvavi. 20. Paſcit cinerem, animus ejus errans eum avertit *à rectâ via*, nec liberat ſe, nec dicit: annon inanis labor eſt, in dextra mea?

21. Memor horum eſto, Jacobe, ſeu Iſraël, nam ſervus meus es tu, ô Iſraël, neque fas eſt te oblivіſci mei. 22. Abſtergam, quaſi nebulam, defectiones tuas, & peccata tua, ut nubem; revertere ad me, nam te liberavi. 23. Lætos clamores tollite, ô cœli, qoia *hæc* fecit Jehova, vociferamini loca inferiora terræ; mittite hilarem vocem montes, & ſilvæ, omnéſque arbores, quæ in eis ſunt; quia liberavit Jehova Jacobum, & gloriatur in Iſraële.

24. Sic dixit Jehova, qui te liberavit & formavit ab utero: ego ſum Jehova, qui omnia feci, qui cœlos extendi ſolus, & per me terram firmavi. 25. Irrita fecit ſigna men-

re, ſe dimidiam partem ligni combuſſiſſe, atque in prunis coxiſſe panem, & aſſaſſe carnem, ac comediſſe; reliquam verò partem in abominandam ſtatuam conſumſiſſe, quam adoraſſet, quamvis eſſet truncus ligneus. 20. Paſcit ignem ligno, atque à recta Religione aberrans non dicit, apud animum ſuum, inanem fuiſſe laborem ſuum, in elaboranda ſtatua, quam colit, idque fruſtrà.

21. Memento horum, ſive tu Jacobus, ſeu Iſraël mavis vocari, ſeu *ſupplantator*, aut *victor Dei*.

21. Horum memento Jacobe, aut Iſraël; es enim ſervus meus, cùm te creaverim, neque fas eſt, te mei oblivіſci. 22. Abſtergam peccata, quaſi humorem nebulæ corpori adhærentis; ad me pœnitentiâ redito. 23. Tollite lætos clamores, cœli., quia hæc fecit Creator; vociferamini loca inferiora terræ, emittite lætas voces montes altiores, & ſilvæ, omnéſque arbores, quæ in iis ſunt, quia Creator liberavit Jacobum, & gloriatur ipſe, Iſraële liberato.

24. Sic loquitur Creator, qui te liberavit, & formavit ab utero. Ego ſum Creator, qui omnia feci, qui cœlos extendi ſolus, & terram, ſine ullius auxilio, firmavi. 25. Falſorum Prophetarum miracula irrita fecit, & hariolos ad inſaniam adegit.

Arboribus ſilvæ inſtruit ſibi officinam] ויאמץ לו בעצי יער *vajjeammets lo babatſe jabar*, & roborabit ſibi in ſilvæ arboribus. Omiſerunt LXX. Intt. *Hieronymus: quæ ſteterat inter ligna ſaltûs*. Ex re ipſa conjecimus, cùm de ſculptore agatur, ſignificari, eum ſibi comparaſſe multas arbores, quibus ſtatuas Deorum conficeret; ita ut *roborare ſe ſilvâ arboribus*, perinde ſit, ac probè inſtruere officinam ligno ſimulacris faciendis idoneo. Neque enim concoquere eorum poſſim ſententiam, qui hæc verba referunt ad arbores & vertunt: *aut quæ fortificat ſe, inter arbores ſilvæ*. Hoc demom eſt lapides loqui.

Ornum] Hebraïcè ארן *Oren*, qui ſenſus, credo, perſuaſit Intt. eſſe *ornum*; nec ſatis ſcio fallantúrne, an rem acu tetigerint. LXX. Intt πίτυν, *Hieronymus*, *pinum*.

15. *Sunt homini ad comburendum*] Supplevimus, perſpicuitatis cauſâ, *ligna eadem*.

Ut coquat] *Et coquet*.

18. *Obleverunt*] טח *tabb* pro טחו *tabbou*. Hoc verbum eſt *tectorio inducere*. Quare impropriè verterunt LXX. Intt. ἀπημαυρώθησαν. Meliùs *Hieronymus: obliti ſunt, ne videant, oculi*.

19. *Neque utitur cognitione ſua*] ולא דעת *velo dahath*. Repetendum ישיב אל לבו *jaſchib el libbo*, revocat ad animum ſuum ſcientiam.

20. *Paſcit cinerem*] רעה אפר *roheh epher*. LXX. Intt. γνῶτε ὅτι σποδὸς ἡ καρδία αὐτῶν. Legerunt דע כי *deah chi*, ſcito quòd, & hæc perperam cum ſequentibus junxerunt. Vulgatus: *pars ejus cinis eſt*, non quòd aliter legerit, ſed quòd ſenſum fecerit, pro eo quem non intelligebat. Crediderim adludi ad σπονδὰς, ſeu libationes, hoc eſt effuſiones vini in aræ ignem, quaſi eo voluiſſent paſcere cineres vino. Irridet Propheta Ethnicos, qui putabant, ſe Deum paſcere, cùm paſcerent cineres, qui ſoli excipiebant libamina. Vide, ſi opus eſt, quæ de iis collegit *Joan. Saubertus*, vir diligens & doctus, Lib. de Sacrificiis Cap. XXV.

21. *Neque fas eſt te oblivіſci mei*] לא תנשני *lo thinnaſcheni*, non oblivіſceris mei. Futurum erat, ſed ejus ſignificatio, quod fieri nefas erat; additâ, nempe, negatione. Itaque perſpicuitatis cauſâ, ſic vertimus.

22. *Abſtergam, quaſi nebulam* &c.] Hoc eſt, ſic peccata tua tibi remittam, ut diſſipatur nebula, aut nubes vento; nec earum ampliùs fit mentio, aut ſupereſt veſtigium.

23. *Gloriatur in Iſraële*] Hoc eſt, ſe eum liberaſſe gloriatur. Gallicè, *ſe fait honneur d'Iſraël*.

Per me terram firmavi] Eſt in textu מי אתי *me ittbi*. Sed in margine monemur legendum מאתי *meittbi* deleto ' ona voce. Alioqui verti poſſet τὸ כתיב *quis mecum*; nempe, erat ; cùm hæc facerem. Quæ interrogatio vim habet negationis, unde Vulgatus: *& nullus mecum*. LXX. Intt. conjungunt cum ſequentibus & vertunt τίς ἕτερος.

25. *Irrita fecit ſigna mendacium*] מפר אותות בדים *mepher othoth baddim*. Vertimus בדים mendaces, quia videtur hanc poteſtatem duxiſſe è ברא *bada*, commentus eſt, idque optimè in rem præſentem quadrat. Sermo enim eſt de iis, qui אותות *ſigna*, hoc eſt, oſtenta, omina ac præſagia futuri è rebus, quæ ſimile nihil ſignificant, ducere ſolebant. Quod notum eſt à Chaldæis præſertim factitatum. LXX. Intt. διασκεδάσει σημεῖα ἐγγαστριμύθων, ſed de ejuſmodi vatibus hìc nihil eſt. *Hieronymus* meliùs: *irrita faciens ſigna divinorum*.

Ha-

mendacium, atque hariolos ad inſaniam adegit. [26]. Retrorſum avertit ſapientes & ſcientiam eorum ſtultam reddidit. [27]. Ratum fecit verbum ſervi ſui, & conſilium legatorum ſuorum perfecit, dicit Jeroſolimæ: *rurſus* incoleris; & urbibus Judæ: inſtaurabimini, & ſolitudinibus ejus: vos *denuo* excitabo.
[27]. Si dixit profundo: exſiccator, & fluctus tuos areſaciam. [28]. Dicens de Cyro: paſtor meus eſt, & quidquid voluero perficiet, etiam dicendo Jeroſolimæ: inſtaureris; & Templo fundêris.

Prophetia de Cyro, déque rebus ſecundis liberationem Judæorum ſequuturis, & vocatione Gentium ad veri Dei cultum.

CAPUT XLV.

1. SIC dixit Jehova uncto ſuo Cyro: *heus tu*, cujus adprehendi dextram, ad ſubigendas coram te gentes, ad ſolvendos Regum lumbos, atque ad aperiendas ſibi Valvas, ita ut portæ claudantur. [2]. Ego tibi præibo, ut tortuoſas vias rectas faciam,

git. 26. Retrorſus fugavit eos, qui ſapientiam ſuam jactabant; & eorum ſcientiam ſtultam eſſe oſtendit. 27. Rata fecit verba ſervorum, & conſilia legatorum ſuorum perfecit. *Idem* dicit Jeroſolimæ, è qua multi fugerant, fore ut rurſus plures incolas habeat. Pollicitus eſt urbibus Tribûs Judæ everſis inſtaurationem, & ſolitudinibus ejus novos incolas. 27. Mari imperabit ſiccitatem, quod effecturum ſe pollicitus eſt. 28. Dixit de CYRO (*Perſarum Rege*) ſe eum habiturum pro Rege, à ſe creato; eumque, quidquid à ſe juſſus eſſet, facturum; etiam jubendo inſtaurari Jeroſolimam, & alias Urbes Judææ, ſe hoc effecturum. 27. Si velit profundum exſiccari, curaturum ſe hoc fieri. 28. Dicens fore ut Cyrus ſit ipſius paſtor, & perficiat, quod jubebit etiam inſtaurandis Jeroſolimâ & Templo.

PARAPHRASIS.

1. Sic dixit Creator Uncto ſuo Cyro: heus tu! cujus adprehendi dexteram ad ſubjiciendas nationes & frangendos Regum animos ita ſint adfecti, ut munitas ſuas urbes tibi aperiant. 2. Ego tibi præibo, ut tortuoſas vias ad lineas rectas redigam, ut citiùs eò, quò tendis, pervenias, & æneas

Hariolos ad inſaniam adegit] כסמים יהולל *chosſemim jeholel*. LXX. Intt. μαντείας ἀπὸ καρδίας, quod & obſcurum eſt, nec Hebraïcis verbis convenit. *Hieronymus* rectè: *hariolos in furorem vertens*, Fortè tamen haud malè verteremus: *ut inſani videretur effecit*, quæ eſt adfinis ſignificatio poteſtati conjugationis *Hithpaël* התהולל *hithholel* 1. Sam. XXI, 13.

26. *Servi ſui*] Fortè Eſaïæ, quamvis de quovis etiam Propheta intelligi queat, ut מלאכים *maleachim*, legati, in ſequente membro.

Rurſus incoleris] Eſt tantùm hîc: תושב, תבנינה, & אקומם, *habitaberis*, *ædificabimini*, & *excitabo vos*, quia carent Hebræi verbis compoſitis. Itaque iterationem Latinè loquentes expreſſimus.

27. *Exſiccator* &c.] Quamvis hîc agat Propheta de Babylonicæ Captivitatis fine & reditu Judæorum per Meſopotamiam & Syriam in priſtinas ſedes; tamen ut difficultatem rei exprimat, eam ita deſcribit, eodem modo, quo deſcribitur exitus ex Ægypto, per mare Erythræum.

28. *Dicit de Cyro: paſtor meus eſt.*] האומר לכורש רעי *beomer lCoreſch robi*. *Symmachus*, ὁ λέγων Κύρῳ ποιμήν μου, ut Hieronymus: *qui dico Cyro: paſtor meus es.* Sed LXX. ὁ λέγων Κύρῳ φρονεῖν, quaſi legiſſent non רעי ſed דע *deab*, ſcito. *Hieronymus* in Comment. *Verbum Hebraïcum* ROI, *ſi per* RES *litteram legamus, intelligitur* Paſtor meus; *ſi per* DALETH, ſciens, *vel* intelligens; *quarum ſimilitudo parvo apice diſtinguitur.* Sed cùm non verterint *ſciens meus*, φρονῶν, non legerunt רעי *debi*, quod Hebraïcum non eſt, ſed דע *deab* ſcito.

28. *Dicendo Jeroſolimæ* &c.] Jubendo Jeroſolimam & Templum inſtaurari.

COMMENTARIUS
In Caput. XLV.

1. U*Ncto ſuo Cyro*] למשיחו לכורש *limſchibho lCoreſch*. LXX. τῷ χριστῷ μου & Vulg. *Chriſto meo*, quaſi legiſſent משיחי *mſchibhi*, incommodè. Vocat Deus Cyrum *unctum ſuum*, quia ſingulari quadam Providentiâ eum ad ſummam poteſtatem evexerat, ut Medorum & Babyloniorum tyrannidem ulciſceretur & coërceret; útque Judæos in priſtinas ſuas ſedes, Templum ſuum inſtauraturos, Deúmque in eo culturos remitteret. Ideò dicitur *Paſtor Dei* & *Unctus Dei*.

Adprehendi dextram] Ut eum ducerem, quò eum oportet ire, ut ſubigat Aſiæ gentes, ejúſque conſilia regam. Eſt hîc in tertia perſona: *cujus adpredendi dextram*, ut *dominetur coram ſe gentibus*. Ita permiſtis primâ & tertiâ perſonis, ut verbo tenus Latinè locus verti nequeat.

Ad ſolvendos Regum lumbos] ומתני מלכים אפתח *oumotbne mlachim aphattheabh* & lumbos regum aperiam. Metaphora deſumta à militibus, qui recingebantur, cùm dimittebantur,

ciam, ut portas æncas frangam, útque vectes ferreos concidam. 3. Tibi dabo theſauros *in* tenebris *latentes*, & quæ in latebris occulta ſunt, ut ſcias, me eſſe Jehovam, qui te nominatim voco, Deum Iſraëlis. 4. Propter ſervum meum Jacobum & electum meum Iſraëlem, te nomine & cognomine blando vocavi, cùm me nequaquam noſſes.

5. Ego ſum Jehova, nec ullus alius, præter me, Deus eſt, *qui* accinxi te, cùm tibi

æneas Urbium portas frangam, ac vectibus ferreis vim adferam. 3. Faciam, ut in manus tuas incidant theſauri occulti, & terræ crediti, ut ſcias, me eſſe Creatorem Deum Iſraëlitarum, qui te nominatim ad imperium vocavi; 4. Propter Jacobi poſteros, qui & Iſraëlitæ dicuntur, te nomine & cognomine blando vocavi, antequam me noſſes.

5. Ego ſum Creator, neque ullus, præter me, Deus

tur; detracto enim lumbis cingulo militiæ valedicebant. Itaque Reges cingulum, è quo pendebat gladius, ſolvere juſſi, ſunt Reges ſubacti, & in pace ævum agere juſſi, ut Armeniorum & Lydorum Reges; apud *Xenophontem*. Inde *cingulum lumborum ſolvi* dicitur eorum, qui vehementi metu correpti ſunt, ut Dan. V, 6. Hinc LXX. hìc ἰσχὺν βασιλέων διαῤῥήξω, & Vulgatus: *dorſa Regum vertam*. Contrà *accingere lumbos* eſt propriè ſe ſe ad bellum gerendum, aut vim vi repellendam parare: tralaticio verò ſenſu, animum ſuum confirmare. Vide Job. XXXVIII, 3. XL, 2. Sic quoque apud Romanos *cingi* & *diſcingi* milites dicebantur, quando in militiam admittebantur, aut quando dimittebantur.

Ad aperiendas ei valvas] *Coram eo valvas*, לפני דלתים *lphano dlathujim*. Hinc intelligere licet דלת *deleth* propriè eſſe ligneas tabulas, שערים *ſchebarim* verò oſtium ipſum. Quod cùm non ſatis adſequerentur LXX. Intt. verterunt πόλεις οὐ συγκλεισθήσονται.

2. *Ego tibi præibo* &c.] Hoc eſt, curabo ne quidquam tibi impervium ſit, néve ullæ urbes tibi obſiſtere audeant.

Tortuoſas vias rectas faciam] והדורים אישר *vahadourim iſchar*. *Tortuoſas vias* interpretantur הדורים à ſignificatione Chaldaïca radicis הדר *hadar*, rediit, vagatus eſt. Pro אישר, quod eſt in textu, & quod rectum eſſe poſſet, ſi legeretur אושר *oſchir*, legunt Maſſorethæ אישר *iſchar*, quod eſt Futurum *Kal*, ſi ſic legatur, ut extulimus, ſin verò *ajaſſcher*, ut Maſſorethæ, Futurum *Pihel*. LXX. Intt. ὄρη ὁμαλιῶ. Vulgatus: *glorioſos terræ humiliabo*. Incommodè, nam הדור *hadour* non eſt *inæquale*, aut editum, ſed *tortuoſum*. Exercitibus viæ parantur, &, ſi compendia poſſint inveniri, per quæ copiæ duci tutò queant, illac potiùs ducuntur, celeritatis causâ, quæ eſt in bello magni momenti. Itaque Deus pollicetur Cyro, ſe cum per compendia viarum ducturum, quò celeriùs & tutiùs procederent expeditiones. Ac ſanè ei impervium nihil fuit.

3. *In tenebris latentes*] *Tenebrarum & occulta latibulorum*. Theſauros diu in cryptis ſubterraneis coacervatos & obſervatos, nec inſpiciendos, aut tangendos, niſi extremæ neceſſitatis causâ; quales & poſtea invenit Alexander, apud Perſas. Nec dubitandum eſt, quin ſimiles eſſent apud Babylonios, cùm ſubacti ſunt, à Cyro, cáque urbs omnium Orientis urbium ditiſſima haberetur. Verùm præ ceteris hìc ſunt nobis memorandi theſauri Crœſi & Lydorum, quorum dominus factus eſt Cyrus, & qui in proverbium abierunt. Vide *Herodotum* Lib. I. c. 86. *& ſeqq.* & *Xenophontem* Cyrop. Lib. VII. *Plinius* Lib. XXXIII. c. 3. cùm obſervaſſet à Romanis non aurum, ſed argentum, victis gentibus imperitatum fuiſſe, non potuiſſe tamen hoc penuriâ auri fieri addit: *Jam Midas*, inquit, *& Crœſus infinitum poſſederant; jam Cyrus, devictâ Aſiâ, pondo XXXIV. millia invenerat, præter vaſa aurea, aurúmque factum & in eo folia* (lege cum Harduino *ſolia*, hoc eſt ſellas) *ac platanum, vitémque. Quâ victoriâ, argenti quingenta millia talentorum reportavit, & craterem Semiramidis, cujus pondus quindecim talenta colligebat. Talentum autem Ægyptium, pondo LXXX. patere Varro prodidit.* Quem locum, à *Grotio* jam adlatum, paullò pleniùs & emendatiùs legendum hìc lectoribus eſſe proponendum cenſuimus.

Te nominatim voco] Centum circiter annis, ante Cyri natales. Sic & Joſias fuerat à Deo nomine adpellatus, tribus ſæculis & eo ampliùs, antequàm naſceretur. Vide 1. Reg. XIII, 2.

4. *Te nomine & cognomine blando vocavi*] אקרא לך בשמך אכנך *ekra lcha biſchmecha achannecha*. De verbo כנה vide ad Job. XXXII, 21. & ſupra XLIV, 5. LXX. Intt. προσδέξομαί σε, Vulgatus: *adſimilavi te*, quæ nihil ad rem faciunt. *Blandum cognomen* hoc in loco eſt duplex רעי & משיחי *paſtor meus*, & *unctus meus*, quo Cyrum cohoneſtat Deus, non ſecus ac Reges Iſraëlitarum.

5. *Ego ſum Jehova*] Hoc eſt, ut ſæpe diximus, creator, & qui effecta dat, quæ promittit.

Accinxi te] אאזרך *aazzercha* accinxi te; nempe, ad bellum gerendum, invadendúmque Aſiæ Imperium; quod & ipſi Ethnici intellexerunt. Initium imperio Cyri factum eſt à victoria, quam de Aſtyage & Medis retulit, & quam *Herodotus* Lib. I. c. 17. refert ad imprudentiam à Deo immiſſam Aſtyagi, qui credidit exercitum Harpago, quem graviſſimâ olim injuriâ adfecerat: Ἀστυάγης Μήδους ὥπλισε πάντας, ait Hiſtoricus, καὶ στρατηγὸν αὐτῶν, ὥστε θεοβλαβὴς ἐὼν, ἀπέδεξε Ἅρπαγον: *Aſtyages Medos omnes armavit, & ducem eorum, quippe qui divinitus erat mente captus, conſtituit Harpagum.* Sic etiam Harpagum ad Cyrum ſcribentem induxerat: ὦ παῖ Καμβύσεω, σὲ γὰρ θεοὶ ἐπορῶσι, οὐ γὰρ ἄν κοτε ἐς τοσοῦτον τύχης ἀπίκεο: *O fili Cambyſæ, te Dii reſpiciunt, numquam enim alioquin ad tantam fortunam perve-*

bi ignotus eſſem; [6]. ut ſciant, ab ortu Solis & ab occidente, nullum eſſe *Deum*, præter me. Ego ſum Jehova, nec ullus præterea. [7]. Formo lucem & creo tenebras; facio res ſecundas & calamitatem creo. Ego Jehova hæc omnia facio. [8]. Stillent cœli ex alto, atque altiſſimæ nubes defluant juſtitiâ, aperiat ſe terra, ut fructus proferat ſalubres & juſtâ menſurâ, & ſimul illa, *hæc* ut floreant, efficiat. Ego Jehova eum creavi.

[9]. Væ litiganti cum eo, à quo formatus eſt! teſta cum teſta argillæ *contendat*. Num dicet lutum figulo ſuo, quid facis? operi tuo non ſunt manus. [10]. Væ ei, qui dicit patri: quid generas? & *ejus* uxori: quid parturis?

[11]. Sic

Deus eſt; qui te ad arma vocavi, quamvis me nequaquam noſſes, 6. ut ſciant omnes homines, ab ortu ad occaſum, me ſolum eſſe Deum. 7. Formo lucem, eique noctem ſuccedere curo; quin & res ſecundas & calamitates hominibus mitto. Ego Creator hæc omnia facio. 8. Do operam, ut cœlum demittat pluvias, utque nubes ſtillent, prout par eſt; ita ut terra, iis exceptis, ſalubres fructus & copioſos proferat, & flores prout par eſt. Ego Creator eum creavi.

9. Væ iis, qui litigant cum eo, à quo formati ſunt! Pares cum paribus contendant, quos poſſis dicere eſſe teſtas fragiles cum teſtis ſimilibus certantes. An par eſt lutum cum figulo contendere, de eo, quod facit ex luto, & rationem ab eo petere eorum, quæ fingit, cum operi non ſint manus, quibus utatur? 10. Væ ei, qui a Patre petit, cur eum genuerit, & ſuæ Genitrici, quid parturiat.

perveniſſes. Ac ſanè tota Cyri vita, ſive ut ab *Herodoto*, ſive ut à *Xenophonte* deſcribitur, contexta eſt rebus geſtis prorſus mirabilibus; quæ, ſine ſingulari Divina Providentia, fieri non potuerunt. Hæc etiam ipſe Cyrus agnoſcit, in Edicto, de reditu Judæorum Hezdr. C. I, 1. unde omnibus populis, ad ortum & ad occaſum Perſici Imperii, res innotuit.

7. *Creo tenebras*] בורא חשך *bore bhoſchech.* Non quòd tenebræ quidquam ſint, præter abſentiam lucis; ſed quia non potuit intelligi lucis & tenebrarum diſcrimen, niſi poſt creationem materiæ lucidæ; ideò Deus tam tenebras, quàm materiam lucidam creaſſe dicitur.

Facio res ſecundas] *Facio pacem*, ſed שלום *ſchalom*, pax, paſſim ſecundas res ſonat; ut in hoc loco, ubi opponitur calamitati, non bello.

Calamitatem creo] בורא רע *bore rah*, creans malum, hoc eſt, calamitatem; non vitium, aut hominem malum, ne quis erret. Ideò LXX. Intt. κτίζων κακά. Quod bene obſervavit *Joan. Calvinus*, cùm ad hunc locum, tum ad Ham. III, 6.

8. *Defluant juſtitiâ*] יזלו צדק *jizzelou tſedek*, pro בצדק, nam verbum eſt neutrum. Hìc, eleganti fictione, cadentia è cœlo ſemina virtutis deſcribuntur; quæ poſtquam in terram deciderunt, ab ea ſe ſe aperiente excipiuntur, in eáque primùm germen, tum plantas ſaluberrimas ſalutis & virtutis proferunt. Quæ non latiùs diducam, cùm facillima ſint intellectu. *Terra* enim manifeſtè homines hìc dicuntur.

Simul illa, hæc ut floreant, efficiat] תצמיח יחד *thatſmiahh jahhad*; Nempe, ארץ terra. Perperam *Grotius* vertit: *hæc ſimul germinare faciet is, quem ego Dominus creavi*; nam verbum eſt fœminini generis, quod ad Perſarum Regem referri nequit. Sed & ſub voce *terra* continetur etiam Cyrus.

Ego Jehova eum creavi] Non malè hìc ſuppleri poſſit *propterea*.

10. *Væ litiganti* &c.] Videtur retundere hìc Propheta querelas Judæorum, de Providentia Divina, erga Iſraëlem; quas quia reticuit, conjecturâ adſequi non eſt facile. Fortè querebantur ſibi prædictam Babylonicam captivitatem, quamvis prædictus etiam fuiſſet reditus, quòd convenientius eſſe putarent ſapientiæ ac bonitati divinæ ſervare Judæam & Jeroſolimam; quàm iniquitati ac ſævitiæ Babyloniorum Judæos permittere malè habendos. Eorum has, aut ſimiles querelas coërcet hìc Eſaïas; dum oſtendit Deum jure creationis ſummum imperium in homines obtinere, nec ullo jure homines poſſe ejus Providentiam iniquitatis, aut inſipientiæ inſimulare. Eadem ſimilitudine petita à figulo & luto utitur & Cap. XXIX, 16. ut ſuperbis & querulis Judæis ſilentium imponat. Eamdem etiam adhibet eumdem in finem Jeremias C. XVIII, 6.

Teſta cum teſta &c.] חרש את חרשי ארמה *bhereſch eth bharſche adamah*, teſta cum teſtis terræ. Supplendum יריב *jarib*, contendet, vel contendere poteſt. Abſurdè verterunt LXX. Intt. ὁ ἀροτριῶν ἀροτριάσει τὴν γῆν, quaſi eſſet: חורש יחרוש את ארמה *bhoreſch jebberoſch eth adamah*, quod nihil facit ad rem. Deteriùs etiam *Theodotion*: ἀροτριῶν ἀροτριῶντας τὴν γῆν. Paullò meliùs *Hieronymus*: *væ qui contradicit fictori ſuo teſta de Samiis terræ.* Sed perperam omittit חמר *lutum*, ut inveniat ſententiam, quam fingit.

Operi tuo non ſunt manus] Tam abſurdum eſt de Deo queri, quòd non dederit hominibus, quæ cuperent ſibi data, cùm nullo jure teneatur, in operibus meræ beneficentiæ; quàm abſurdum eſſet teſtæ, ſi poſſet queri de figulo, ei exprobrare, quod ſe manibus (qua voce forte *anſæ* ſignificantur) deſtitutam fecerit. Figuli enim eſt fingere argillam ſuum, prout vult, in eos uſus, quibus eam fingit.

10. *Quid generas?*] מה תוליד *mah tholid.* Quaſi liberi quererentur, ſe non genitos, à parentibus, quales ipſi poſtea eſſe voluiſſent; proceriores, exempli cauſâ, aut formoſiores.

11. *De futuris interrogate me*] Deus patiebatur, ſe de futuris à populo ſuo, per Prophetas, conſuli, eíque reſpondebat; ne gens futuri avida, conſuleret vicinorum populorum Deos. Vide Deut. XVIII, 15. & quæ ibi notata. At Providentiæ ſuæ & regiminis rerum humanarum rationem à ſe repeti nolebat.

11. Sic dixit Jehova, Sanctus Iſraëlis, qui & eum formavit: de futuris interrogate
me; de filiis & opere manuum mearum mandata mihi datis? 12. Feci ego terram at-
que hominem in ea creavi, manus meæ extenderunt cœlos, & omnem eorum exerci-
tum *eſſe* juſſi.
13. Ego eum excitavi in juſtitia, vias omnes ejus dirigam, inſtaurabit meam ur-
bem & captivos, ſine pretio ac munere, dimittet, inquit Jehova, *Deus* exercituum.
14. Sic dixit Jehova: labor Ægyptiorum, merces Chuſæorum & Sabæorum, viro-
rum proceræ ſtaturæ, ad te tranſibunt, *omniáque hæc* tua erunt, te ſequentur, in com-
pedibus tranſibunt, te adorabunt & precabuntur.

Apud

turiat. 11. Sic ait Creator Sanctus *Deus* Iſraëlis, qui hominem formavit: & de operibus manuum mearum mandata mihi datis? 12. Feci ego tellurem, hominemque in ea creavi; manus meæ cœlos extendêre, & omnia ſidera, quæ ſunt, eſſe juſſi.

13. Ego eum excitavi ad juſtitiam, & mihi cordi erit ab eo inſtaurari meam urbem, cujus captivos, ſine redemptionis pretio, atque munere, liberabit, ait Creator, idémque Deus, qui præeſt exercitibus.

14. Dixit Creator: labor Ægyptiorum, ac merces Cuſæorum & Sabæorum, virorum proceræ ſtaturæ, ad te tranſibunt, *omniáque hæc* tua erunt, te ſequentur illi, in compedibus tranſibunt, te adorabunt, & ſupplices tibi erunt.

Apud te tantùm, ô Iſrael, eſt verus Deus, nec

eſt

lebat. Unde indignanter hic habet: *de filiis & opere manuum mearum mandata mihi datis?* Hæc enim ſunt ita capienda, quaſi cum indignatione dicantur, cum acerrimam caſtigationem contineant.

13. *Ego eum excitavi* &c.] Redit ad Cyrum, ejúsque beneficia erga Judæos, ut injuſtas eorum querelas magis ac magis retundat; quandoquidem iis bene facturus non erat, niſi ſingulari Dei impulſu. Vide Hezd. I, 1.

14. *Labor Ægyptiorum*] Hoc eſt, opes, quas Ægyptii ſibi labore ſuo compararunt. Vide Deut. XXVIII, 33. Pſ. LXXVIII, 46. CXXVIII, 2. Si *Xenophonti* credimus, Cyrus Ægyptum, ſi non ſubegit, certè vectigalem habuit; cùm eam inter partes ejus imperii numeret Lib. Cyrop. I. p. 2. Ed. Leuncl. ἐπῆρξε δὲ τῶν Ἑλλήνων τῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ, καταβὰς δὲ ἐπὶ θάλατταν, καὶ Κυπρίων, καὶ Αἰγυπτίων: *imperavit & Græcis, qui ſunt in Aſia, & cùm deſcendiſſet ad mare, etiam Cypriis & Ægyptiis.* Idem Lib. VIII. p. 233. ait anno poſt ſubactam Babylonem, cùm ingentem adparatum ejus deſcripſiſſet, eam καταστρέψασθαι πάντα τὰ ἔθνη ὅσα Συρίαν ἐκβάντα οἰκεῖ μέχρι Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, tum ſubdit: μετὰ δὲ ταῦτα, ἡ εἰς Αἴγυπτον στρατεία λέγεται γενέσθαι καὶ καταστρέψασθαι Αἴγυπτον: *poſtea in Ægyptum ſuſcepta fertur expeditio, quâ Ægyptum ſubegerit.* Sed quia nihil hac de re habet *Herodotus*, res dubia videri poſſit; at certè, Cambyſe regnante, confecta, ut idem Lib. II. copiosè narrat; ita ut dubium non ſit, quin divitiæ Ægyptiorum ad Cyrum, aut ejus filium, quod perinde eſt, tranſierint.

Merces Chuſæorum] Hic Veteres & Recentiores, ad *Sam. Bochartum* uſque, nobis Æthiopes obtrudunt, more ſuo; ad quos neque Cyrus, neque Cambyſes umquam pervenerunt. Sed vix Ægyptum adtingere potuerunt, quin & Chuſæos vicinos ad Mare Erythræum ſubigerent, aut amicos ſibi facerent; *Xenophon* Lib. VIII. diſertè teſtatur, rubrum mare, ad Orientem, finem fuiſſe imperii Cyri. *Herodotus* Lib. III. c. 4. *& ſeqq.* narrat, Cambyſem fœdus feciſſe cum Arabum Rege, qui aliquam partem oræ maritimæ, in Judæa, poſſidebat, atque ad mare Erythræum regnabat, ut ſibi tutum præſtaret tranſitum, & aquam etiam ſuppeditaret; unde intelligere licet, eo tempore, Chuſæos ſui juris fuiſſe; ſed nihil obſtat, quin à morte Cyri libertatem recuperarint, aut etiam quin *Herodotus* non ſatis adcuratè rem narrarit. Chuſæi autem merces videntur ex interiore Arabia ad vicinas oras tuliſſe, cúmque Cyrus ad ea loca perveniſſet, ab eo vaſtatam eorum regionem, & pretioſiſſima quæque inde ablata.

Et Sabæorum] וסבאים *ousbaïm*, qui non ſunt confundendi, cum Sabæis, quorum nomen ſcribitur per ש, שבאים *ſchbaïm*, ut jam monuimus ex *Bocharto*, ad Cap. XLIII, 7. De horum populorum, qui poſtea Gervæi dicti ſunt, mercatura & divitiis Veterum loca collegit idem Phalegi Lib. IV. c. 7. unde etiam intelligere eſt, mercaturæ causâ Babylonem navigaſſe, atque inde merces aliò asportaſſe, per Euphratem Thapſaeum uſque.

Virorum proceræ ſtaturæ] אנשי מדה *anſche middah*, viri menſuræ; hoc eſt, proceræ ſtaturæ; quod exemplis idem probavit, & Lexica quoque docebunt. *Agatharchides* de Sabæis Tom. I. Minor. Geographorum. V. Clariſſ. *Joan. Hudſonii p.* 61. τὰ σώματα τῶν κατοικούντων ἀξιολογώτερα: *corpora incolarum* (Sabæa) *ſunt majora.* Ibidem etiam habentur alia, quæ ad eorum merces & divitias pertinent.

Adorabunt] Incurvo ad terram corpore ſalutabunt. De hac ſalutatione Perſarum Regum, quis non dixit? Vide *Barn. Briſſonium* de Regno Perſico.

Apud te tantùm, ô Iſraël] אך בך אל *ach bach el*, tantùm in te Deus. Putat *Grotius*, poſt alios plures, hæc eſſe verba victarum Gentium ad Cyrum; quæ propter res geſtas eum Dei inſtar colebant. Nolim negare, ſic nonnullas feciſſe, adulatione immodicâ; ſed à me non impetro, ut credam, Prophetam, qui ubique & in hoc ipſo capite, tam graviter invehitur in Idololatriam, unúmque eſſe Deum creatorem omnium rerum prædicat, talia Cyro, nomine unius veri Dei, promiſiſſe. Itaque hæc avulſi à ſuperioribus, verba ſtatuens

eſſe

Apud te tantùm, *ô Iſraël, eſt* Deus, nec ullus eſt præterea Deus. [15]. Verè tu Deus es, qui ſe abdit, Deus Iſraëlis & Servator ejus. [16]. Pudore & ignominiâ adfecti ſunt, quotquot ſunt, ſimul abierunt cum dedecore artifices imaginum. [17]. Iſraël liberatus es a Jehova, liberatione æternâ; pudore non ſuffundemini, néque umquam, per futura ſæcula, ignominiam patiemini. [18]. Sic enim ait Jehova, qui creavit cœlos:

eſt alius. 15. Verè tu es Deus, qui conſpicuus non es, ô Deus & Servator Iſraelis. 16. Ignominiâ adfecti ſunt, qnotquot ſunt, ſimul, ac abierunt, non ſine ignominia, artifices imaginum, quas ſuperſtitioſi colunt. 17. Iſraël liberatus eſt liberatione, cui nullus erit finis; pudore, vos veri Dei cultores, nunquam adficiemini, per futura ſæcula. 18. Sic enim dixit Deus, qui creavit cœlos, ipſum

eſſe Prophetæ ad Iſraëlem, apud quem ſolum colebatur verus Deus. Notum eſt, diſtinctiones verſuum non eſſe à manu Prophetarum, atque in horum ſcriptis tranſitiones eſſe ſubitas, & mutationes perſonarum; quæ non niſi, ex rebus ipſis, intelligi poſſunt. Ac ſanè proximè ſequentia verba nonniſi de Deo poſſunt intelligi, niſi valde torqueantur. Itaque perſpicuitatis causâ, ſupplevi, *ô Iſraël*, quem ſolum ſic adloqui potuit Propheta.

Nec ullus eſt præterea Deus] ואין עוד אפס אלהים *veen hod ephes elohim*, & nullus adhuc præter Deum. LXX. Intt. ὐκ ἔςι θεὸς πλήν σου, quæ ſi ad Cyrum referantur, mera ſunt & turpiſſima blaſphemia, quam ne ipſe quidem Cyrus fortaſſe tuliſſet; quem religioſiſſimum Deorum cultorem deſcribit paſſim *Xenophon*. Attamen ita fermè etiam *Hieronymus*: *tantùm in te eſt Deus, & non eſt abſque te Deus*, credo, veterem Italam ſequutus, quæ ita habebat; alioqui ſatis fatetur in Commentario, ſibi eam interpretationem non probari. Meritò ſanè; quis enim dicere potuiſſet Cyro: *non eſt abſque te Deus*, aut *non eſt Deus præter te*, ut habent LXX. Intt. Nemo, præter Atheos, quales Romæ ſub Cæſaribus, in Imperatorum honorem, irridebant Deos, qui publicè colebantur, & ab ipſis etiam Cæſaribus ridebantur. Quod flagitium ſæpe admiſit *Martialis*. Fateor, me non induci, ut credam, tam impia verba à Propheta eſſe repetita, licèt ſtatuantur eſſe aliorum. Judæi obturabant aures, cùm talia audiebant, & abominabantur; quod quia non fecit Herodes, graviſſimas pœnas dedit. At à Propheta Iſraëlitas adloquente, hæc egregiè proferri potuerunt, & ſæpe in hiſce vaticiniis habentur. Ideóque Veteres alii Intt. Græci aliter verterunt. *Aquila*: πλὴν ἐν σοὶ ἰσχυρὸς, καὶ ὐκ ἔςιν ἔτι παρὰ σοῦ θεός. Sed אפס non ſignificat παρὰ σοῦ, ſed hîc negat, ut alibi non rarò. *Symmachus*: μόνον ἐν σοὶ θεὸς, καὶ ὐκ ἔςιν ἔτι, ὐδ᾽ ὑπάρχει θεός. Inducit, nempe, populos victos dicentes Cyro, nullum eſſe Deum, præter eum, qui in eo erat; quo, ut puto, intellexit Deum Judæorum. *Theodotion*, πλὴν ἐν σοὶ ἰσχυρὸς, ὐκ ἔςιν ἔτι πλὴν αὐτῦ, eodem ſenſu. Sed hæc quoque nimia ſunt, de Cyro intellecta, qui Deos Gentium non minùs colebat, quàm Deum Iſraëlis, certè ſi *Xenophonti* credimus.

Multi Recentiores verterunt, in hunc ſenſum: *tantùm apud te eſt Deus, nec præterea* (Deus) *eſt præter Deum*; hoc eſt, in te, ô Cyre, Deus verus, præter quem non eſt alius. Sed talia dicere non poterant Idololatræ, qui eoſdem Deos colebant ac Perſæ, nec unum tantùm Deum norant. Nec legimus, Gentes Idololatricas Deos ſuos colere deſiiſſe, quia victæ erant ab alia vicina Gente, alios Deos colente. Itaque mihi ſatius eſt, quàm ut verba hæc exiſtimemus eſſe ἀποςροφὴν Prophetæ ad Iſraëlitas, apud quod multo potiore jure dici poterat eſſe Deus, præter quem nullus eſt alius.

15. *Verè tu Deus es, qui ſe abdit*] אכן אתה אל מסתתר *achen attah el miſtbether*, verè tu Deus abſcondens ſe. Altera ἀποςροφὴ Prophetæ ad Deum ipſum, quam ſic verterunt LXX. Intt, σὺ γὰρ εἶ Θεὸς, καὶ ὐκ ᾔδειμεν, ὁ Θεὸς τῦ Ἰσραὴλ σωτήρ. Putarunt eſſe verba Idololatrarum ad Cyrum, poſtquàm redire in patriam Judæos juſſiſſet. *Aquila*: ἄρα ἰσχυρὸς ἀποκρυπτόμενος Θεὸς Ἰσραὴλ σώζων, quæ ſunt verbotenus verſa, nec ſatis indicant, quid ſpectari crediderit. *Symmachus*: ὄντως σὺ Θεὸς κρυφαῖος Θεὸς Ἰσραὴλ σώζων. *Theodotion*: διὰ τῦτο ἰσχυρὸς κρυφαῖος Θεὸς Ἰσραὴλ σώζων. Si crediderunt omnes, poſtrema hæc verba eſſe Ethnicorum, Cyrum, poſt liberationem Judæorum, adloquentium; oportet eos putaſſe Cyrum, ex Gentilium ſententia, habitum fuiſſe, quaſi Deum, qui ſub ſpecie Perſarum Regis lateret; & quidem Deum illum, qui Judæis favebat. Simili adulatione uſus eſt *Horatius* Carm. Lib. I. Od. II. 41. ubi fingit, ſe ſuſpicari Mercurium eſſe, qui imperaret ſub forma Auguſti:

Sive mutatâ juvenem figurâ,
Ales, in terris, imitaris Almæ
Filius Maiæ, patiens vocari
Cæſaris ultor.

Sic & alii Poëtæ Deos interdum, ſub quorumdam hominum vultu, latêre putarunt. Sed ejuſcemodi deliria à Propheta eſſe prolata, etiam nomine Ethnicorum, mihi non perſuadeo; cum periculum eſſet, ne corrumperetur ejuſmodi blanditiis Cyrus, ſi umquam hæc ad ejus aures pervenirent, ut reverà perveniſſe putat *Joſephus*, ut alibi diximus. Nihil eſt verius dicto Poëtæ:

——— nil eſt, quod credere de ſe
Non poſſit, cùm laudatur, Diis æqua poteſtas.

Potuerunt & ipſi Judæi ſibi fingere, ex hoc loco, ſi ita eum intellexiſſent, Deum Iſraëlis ſub ejus figurâ latere, eúmque propterea poſſe coli; quod fuiſſet teterrimum Idololatriæ genus, in quale numquam incidiſſe leguntur.

Itaque

los: Deus ille, *qui* finxit terram, atque eam fecit, idem eam firmavit; nec *ut eſſet* vacua, ſed ut habitaretur, creavit. Ego ſum Jehova, inquit, nec ullus eſt præterea.
19. Non in latebra loquutus ſum, *aut* in loco terræ tenebricoſo. Non dixi poſteris
Jacobi fruſtra: quærite me. Ego ſum Jehova, qui juſta loquor, & recta pronuncio.

20. Con-

ipſum illum Deum, qui finivit terram, eámque firmavit, non eam creaſſe, ut remaneret vacua, ſed ut ſuos incolas haberet. Ego autem, inquit ille, ſum Creator, nec ullus alius. 19. Non loquutus ſum in latebra quapiam, aut in centro cavernæ obſcuræ. Non dixi Jacobi poſteritati fruſtra: quærite me. Ego ſum Creator, qui nonniſi juſta & recta pronuncio.

20. Congre-

Itaque Propheta ipſe Deum adloquitur, qui *ſe ſe occultare* dicitur, eo quòd non ipſe per ſe, miraculis planè divinis & conſpicuis, Iſraëlem liberaturus eſſet è captivitate; ſed uſurus Cyro, quaſi inſtrumento, cujus ſoli magnanimitati homines eam liberationem facilè adſcribere poſſent. Nec dubito, quin etiamnum hodie Deus, precibus piorum permotus, multa occultè mutet in animis & corporibus; quâ mutatione averuncet ab hominibus religioſis magnas calamitates, quæ iis alioqui contingerent. Multa operatur, quæ res nobis faciunt ſecundiores, & veritati, nobis inſciis, proſunt; quamvis talia ſub oculos non cadant. Sunt hæc vera miracula, ſed Dei ſe ſe occultantis, etiam iis, in quorum gratiam hæc facit. Quare ſemper nos oportet ad Deum precibus confugere, & omnium eorum; quæ nobis ſecunda eveniunt, gratias ei agere; quamvis Deus ſua illa occulta auxilia non venditet.

Hieronymus in Comment. ſic habet, ad hunc locum: *In hoc loco, qui ſequuntur hiſtoriam, dicunt Ægyptum & Æthiopes, gentéſque Sabaïm, quæ trans Æthiopiam ſunt, ſerviſſe Cyro, & ei gentes ultimas fuiſſe ſubjectas; atque ex mirabili intellexiſſe victoria, quod in eo eſſet Dominus, & non eſſet alius, præter eum, qui in illo habitaret Deus.* Utinam verò haberemus ejusmodi Interpretes, & amiſiſſemus omnes allegoricos, & ſpirituales, qui nihil, præter ſua ipſorum ſomnia, nobis narrant! Quamvis eis non adſentiar, in hoc loco; ſi exſtarent, multa haberemus hiſtorica, quæ funditus perierunt, poſténtque nobis, ad aliorum locorum interpretationem, magno uſui eſſe. *Sed hoc quod ſequitur*, pergit Hieronymus: verè tu es Deus abſconditus, Deus Iſraël Servator. *Quocumque ſe verterint, non valebunt laqueos veritatis effugere.* Certè nemo, qui rem adtentiùs penſitarit, facilè concedet, Ethnicos à Cyro victos eum vocaſſe Deum & Servatorem Iſraëlis; quæ erant ei contumelioſa, & quæ ad aures non admiſiſſet, qui ſe omnia debere Deo Iſraëlis fatebatur, Hezr. I, 1. Pergit verò *Hieronymus*, his verbis: *Quomodo poſſit Cyri perſonæ convenire, non intelligo; niſi fortè Theodotionis utantur editione, qui tranſtulit:* in te eſt fortis, & non eſt alius, præter eum, Deus; propterea tu fortis abſconditus, Deus Iſraël Salvator. *Ergo Deus, in quo eſt Deus, Dominus noſter Jeſus Chriſtus, rectiùs intelligitur & veriùs, qui in Evangelio loquitur*, ego & Pater unum ſumus. *Qui Deus adpellatur abſconditus, propter adſumtum corporis ſacramentum, & Deus Iſraël Salvator, quod adpella Jeſus* &c. Sed nuſquam in Hebraïcis legitur hìc *Deus, in quo eſt Deus*, & ne in verſione quidem LXX. Intt. quæ maximè omnium ad hanc ſententiam accedit.

Poſtea hæc habet, de ratione, quâ Judæi, ejus æquales, hunc locum interpretabantur: *Hebræi, ſtultâ contentione nituntur adſerere, uſque ad eum locum, qui legitur:* Tantùm in te eſt Deus, & non eſt abſque te Deus, *vel ad Jeruſalem, vel ad Deum dici.* Verùm hoc eſſe de Jeroſolima, vel Judæis oſtendimus, quamvis aliter ſentiat *Hieronymus*, intelligendum. *Hoc autem, quod ſequitur*: verè tu es Deus abſconditus *&c. ſubitò ad omnipotentem Deum apoſtropham fieri; cùm etiam ſtultis perſpicuum ſit, unum contextum dividi, qui in ipſo narrationis ordine & ratione conjunctus eſt.* Imò verò linguæ peritis & Propheticæ dictioni adſuetis, & rem ipſam expendentibus verè hìc eſſe ἀποστροφὴ ad Deum videbitur; nec vehementis Oratoris ſententia placere umquam poterit, aut convicium metum ullum injicere.

16. *Artifices imaginum*] חרשי צירים *bharaſche tſirim.* LXX. Intt. habent: ἐγκαινίζεσθε πρός με νῆσοι, quaſi legiſſent חנכו אלי איים *bhinchou elai ijim*, dedicate ad me inſulæ, quod hìc ſenſu caret. *Hieronymus: fabricatores errorum.* Chaldæus: פלחי צלמיא *cultores imaginum.* Nempe, צירים hìc dici videntur *imagines* ab ea ſignificatione verbi צור, quæ eſt eadem ac verbi יצר *jatſar* finxit, unde & צורה *tſourah*, forma. Videtur crediddiſſe *Hieronymus* ſignificare *fictores.*

17. *Liberatus eſt à Jehova, liberatione æternâ*] נושע ביהוה תשועת עולמים *noſchab badonai theſchoubath bolamim*, ſervatus eſt per Jehovam, ſalute ſæculorum; hoc eſt, ita liberatus eſt, ut numquam captivus ſit abducendus, ut antea fuit. Ita loquitur Propheta, quaſi hoſce ſermones haberet, poſt tempora Cyri.

Per futura ſæcula] עד עלמי עד *bad bolame bad*, usque ad ſæcula æternitatis. LXX. ἕως τοῦ αἰῶνος ἔτι, quaſi ultimam voculam miſcuerint cum עוד *bod*, adhuc.

18. *Ut eſſet vacua*] תהו *thohou*, pro לתהו *lthohou*. LXX. Intt. εἰς κενὸν, Hieronymus: *non in vanum*; imò potiùs *vacuum*. Hoc enim vult Propheta, Deum creaſſe terram Judæam, ut coleretur, non ut deſerta maneret; eo, nempe, tempore; nam ab aliquot ſæculis, fermè inſtar Arabiæ deſertæ facta eſt.

Ego ſum Jehova] Perinde eſt ac: ego ſum creator, ut antecedentia & ſequentia oſtendunt.

19. *Non in latebra loquutus ſum* &c.] Erant,

20. Congregamini, venite & accedite ſimul, liberati è gentibus. Qui erigunt lignum à ſe ſculptum, atque *ad id* orant, *quaſi* ad Deum, cùm non ſit liberaturum, imperiti ſunt. 21. Nunciate *illis*, accedere eos jubete, unáque conſilium ineant. Quis curavit hoc audiri, à longo tempore, & prænunciavit tunc? Nonne ego Jehova? Nec ullus eſt Deus præter me, Deus juſtus; & liberator non eſt, niſi ego. 22. Reſpicite ad me, & liberamini, omnes terræ fines, quia Deus ſum, nec ullus ampliùs. 23. Per me juravi, exiit ex ore meo verbum juſtum, nec revocabitur, mihi curvatum iri omne genu & juraturam omnem linguam. 24. Profectò per Jehovam, inquit, mihi juſtè facta & conſtantia *ſunt*; ad eum venient & pudefient, quicumque ei excandeſcunt. 25. Per

20. Congregamini, & venite ſimul liberati idololatriâ gentium, quæ erigunt ſtatuas ſculptas, quaſi Deos, eáſque adoratis, cùm vos nequaquam ſint liberaturæ ab ullo periculo. Imperiti ſunt ejuſmodi homines. 21. Eos ad vos venire jubete, & vobiſcum conſilium inire. Quis fecit, ut vos audirent, dudum idololatriæ dediti, aut eam iis antea prænunciavit? Quis curavit, hoc audiri, à longo tempore? Annon ego Creator? Nec eſt ullus juſtus præter me Deus, & qui liberet eos, qui ad ſe confugiunt, niſi ego. 23. Per me ipſe juravi, exieréque ex ore meo verba juſta, & quæ non revocabuntur; omne genu coram me curvatum iri, & per me juraturam omnem linguam. 24. Profectò, per Creatorem, inquiet, mihi

rant, ut videtur, in Oriente, ut in Græcia, oracula, quæ pronunciabantur è ſpeluncis, aut ubi deſcendendum erat in ſpeluncas, ut reſponſa captarentur, ut Delphis, & in Boeotia ad Oraculum Trephonii. De quibus adeundus *Ant. van Dale*, in libro de Oraculis, Capp. VII. & VIII. in quibus omnia collegit, quæ apud Veteres, hiſce de rebus, habentur, fraudéſque aperuit, quæ in tenebris, antríſque fiebant. Hìc Deus verus oracula ſua, quæ palam, ore Prophetarum, edebat, opponit, cùm Dii commenticii, eorúmque Vates ex Adytis, tenebricoſiſque locis reſponderent, & credulum vulgus facilè fallerent, imò & oracula *αὐτόφωνα*, voce ipſius Dei edita fingere auderent.

Fruſtra] תהו *thohou*. Conjunximus hanc vocem cum antecedentibus, quibus connectitur ipſo ſenſu. Hoc enim vult Deus, ſe non petiiſſe ſine ratione à Judæis, ut Prophetas ſuos conſulerent, non alienorum Deorum. Quæ enim per Prophetas eis reſponderet, ea fuiſſe juſta & recta. *Aquila κενῶς*, *Symmachus ματαίως*, LXX. *μάταιον*. Vulgatus *fruſtra*.

Quærite me] A Prophetis meis voluntatem meam inquirite. Vide Exod. XVIII, 15.

Juſta loquor] דובר צדק *dober tſedek*, loquens juſtitiam.

20. *Liberati è gentibus*] פליטי הגוים *phlite haggojim*. Tam Gentiles ad Religionem Judaicam adductos, quàm Judæos, qui per gentes ſparſi erant, in patriam reductos.

Imperiti ſunt] *Neſciunt, qui tollunt lignum ſculptilis ſui* &c.

21. *Quis curavit hoc audiri* &c.] Hæc eò ſpectabant, ut ex hoc vaticinio, cùm impletum foret, intelligerent Judæi, verum Deum à ſe coli; cùm tanto antè tempore, quæ poſtea contigiſſent, per Prophetas ſuos, prænunciaſſet, & quidem tam apertè.

23. *Mihi curvatum iri* &c.] Numquam hoc factum eſt, dum ſtetit Regnum Judæ, neque in Captivitate, neque poſt reditum in Judæam, ad finem uſque Reipublicæ Judæorum, certè operâ Judæorum, & multò minùs eâ eversâ; ſed fieri cœpit cùm Apoſtoli Chriſti Gentes omnes ad cognitionem Evangelii vocarunt, réſque deinceps magis ac magis impleta eſt, cùm, per totum Imperium Romanum, ſparſa eſt Religio, & præſertim cùm Chriſtiani rerum potiti ſunt; ſed pleniſſimè, & ſine ullius mortalium exceptione, fiet ultimi Judicii die, ut docet Paulus Rom. XIV, 11. Quod additur hìc juſjurandum, quódque ſubjicitur numquam revocatum iri, id oſtendit, rem à nulla conditione pendere, futurámque, quidquid tandem contingat. Pro *exiit ex ore meo verbum juſtum*, eſt propriè: *exiit ex ore meo* (in) *juſtitia verbum*, יצא מפי צדקה דבר, nam יצא *exiit* refertur ad דבר *verbum*, non ad צדקה *juſtitia*. Alioqui deberet eſſe יצאה *jatſeah* in fœminino, & oporteret ſequi צדקת דבר *tſidkath dabar*. Itaque ſupplendum eſt ב *in*. *Lud. Cappellus* interpretatur hìc צדקה *veritatem*, ex uſu Arabicæ Linguæ. Nec ea vocis poteſtas malè huic loco convenit, ubi agitur res, non vera tantùm, ſed numquam revocanda. Verùm cùm nullo loco conſtet, eum ſignificatum obtinuiſſe, in Lingua Hebraïca, cúmque ſolita poteſtas optimè etiam in rem quadret, non putavimus opus eſſe hìc ad aliam Linguam confugere. Hoc unum, in gratiam *Cappelli*, dici queat, *juſtitiam* interdum ſumi pro veracitate in promiſſis. Sed promiſſo demum expleto adhibetur, non multis ſæculis ante. Vide ad C. XLVI, 13. Præterea legendum eſſet צדקת in ſtatu conſtructo, eſſétque inverſio, quâ *veritas verbi* diceretur pro *verbo vero*. LXX. verterunt *ἐξελεύσεται ἐκ τοῦ στόματός μου ἡ δικαιοσύνη, οἱ λόγοι μου οὐκ ἀποστραφήσονται*, omiſſâ copulâ, quæ eſt ante negativam ולא *vlo*, ſed ſine neceſſitate. *Hieronymus*: *egredietur de ore meo juſtitiæ verbum, & non revertetur.*

Juraturam omnem linguam] Hoc eſt, omnes me Deum agnituros, nemo enim jurat, niſi per Deum, quem verum putat. Vide C. XIX, 18,

24. *Mihi juſtè facta & conſtantia ſunt*] לי אמר צדקות ועז *li amar tſdakoth vaboz*, mihi, inquit, juſtitiæ & robur. LXX. Int. *δικαιοσύνη καὶ δόξα*, incommodè. Vulgatus: *meæ ſunt juſtitiæ & imperium*. Sed ſæpe obſervavimus צדקות, in plurali, eſſe *juſta facta*; & עז *fortitudinem*

Digitized by Google

25. Per Jehovam, innocens erit, & gloriabitur univerſa Iſraëlis poſteritas.

Comparatur Deus verus cum Babyloniorum Diis, & caſtigatio captivorum, qui futuri erant Babylone.

1. INCURVATUS eſt Bel, inclinatus eſt Nebo, fuerunt eorum ſimulacra beſtiis & jumentis *impoſita* à vobis onera, quo pondere onuſta ſunt ad laſſitudinem. 2. Curvati ſunt, inclinati ſunt ſimul, nec potuerunt liberare onus *ſuum*, & ipſi in captivitatem iverunt. 3. Audite me, domus Jacobi, & omnes reliqui domûs Iſraëlis Caput XLVI.

mihi juſtè facta & conſtantia ſunt, ad eum venient & pudefient, quicumque ei excandeſcunt.

25. Potentiâ Creatoris, univerſa poſteritas Jacobi innocens erit & gloriabitur.

PARAPHRASIS.

1. ESt Beli ſtatua inclinata, ut transferretur, idem factum Nebonis imagini, quæ jumentis impoſitæ, quæque pondere ſuo iis laſſitudinem crearunt. 2. Illæ ſtatuæ impoſitæ, ſecundùm longitudinem ſuam, jumentis; adeò illa preſſerunt, ut capta, & abducta ſint ſimulacra Deorum, unà cum jumentis, quæ illa dorſo ferebant. 3. Audite me, omnes poſteri Jacobi, qui

fortitudinem, aut *conſtantiam* ſonat, non *imperium*. Senſus eſt, omnes gentes agnituras, ſe Deo debere juſta ſua facta, & conſtantiam in virtute; quippe qui talia non tantùm jubet, ſed etiam ſuſtentat homines, ut conſtanter ipſi pareant, ἐνεργῶν ἐν ὑμῖν καὶ τὸ θέλειν καὶ τὸ ἐνεργεῖν, Phil. II, 13.

Ad eum venient] Eſt יבוא *veniat*, pro יבואו *venient*. Sic numeri paſſim miſcentur.

25. *Innocens erit*] יצדקו *jitsdekou*, juſti erunt.

COMMENTARIUS In Caput XLVI.

1. I*Ncurvatus eſt Bel*] כרע בל *charab Bel*; hoc eſt, ſtatua Beli nunc erecta, humi adfligetur. Unde LXX. Intt. ἔπεσε, meliùs quàm *confractus*, ut habet *Hieronymus*. Quem Phœnices & Hebræi בעל *Bahal*, dominum, vocabant, Chaldæi *Bebel*, unde, extrito ע factum בל *Bel*, qui Græcè Βῆλος, notiſſimus Babyloniorum Deus, de quo quæcumque dici poterant, dudum præcepit *Joan. Seldenus*, de Diis Syris Synt. II. c. 1. quem, ſi opus ſit, adibunt Lectores.

Inclinatus eſt Nebo] קרס נבו *Kores Nbo*. LXX. *Aquila & Theodotion* Ναβὼ, niſi quod quædam exemplaria LXX. Intt. haberent Δαγὼν, quod nomen eſt Dei Philiſthæorum, & vitioſè hìc legitur. *Symmachus* Νεβὼς, quod nomen urbis potiùs eſt, quàm Dei. Vulg. *Nabo*. Nomen eſt Dei Babyloniorum, quod non debet confundi cum nomine urbis Moabiticæ, ſic dictæ, ut videtur à ſitu edito, nam נבא eſt *altus fuit*. Fortè etiam hoc Numen ita dictum, quaſi ὕψιστον, *altiſſimum*. Eſt hoc nomen in pluribus Babyloniorum Regum & Procerum nominibus, boni ominis cauſâ, ut benè obſervatum eſt à *Seldeno* Synt. II. c. 12. ut in Nabonaſſar, Nabuchodonoſor, Nabuzardan &c. Verùm an coleretur id Numen, in urbe Nebunte, non conſtat.

Fuerunt eorum ſimulacra &c.] היו עצביהם לחיה ולבהמה *hajou hatſabbebem labbajah velabbehemah*, fuerunt eorum imagines *beſtiæ & jumento*; nempe, impoſita, ut ſequentia verba manifeſtò oſtendunt. *Symmachus* habebat ζώοις ἔνδοτα non ſatis commodè. Sed deteriùs LXX. Intt. εἰς θηρία, & Vulgatus: *facta ſunt beſtiis*.

A vobis onera] נשאתיכם *nſchoutbechem*; quæ feruntur vobis, hoc eſt, onera. LXX. Intt. αἴρετε αὐτά. Meliùs Vulgatus, *onera veſtra*.

Quo pondere onuſta ſunt, ad laſſitudinem] עמוסות משא לעיפה *hamouſoth maſſcha labajepha*, onuſta (nempe, jumenta) onere ad laſſitudinem. LXX. καταδεδεμένα ὡς φορτίον κοπιῶντι ἐκλελυμένῳ. Vulgatus: *gravi pondere uſque ad laſſitudinem*. Sed omnino conſtat עמס eſſe *onerari*, aut *onerare*. Hìc autem deſcribuntur *ſtatuæ* Babyloniorum, metallis, ut videtur, pretioſioribus conſtantes, avectæ à Cyro, ut materiam aliis uſibus adhiberet, Negantur enim fuiſſe antiquioribus Perſis ſimulacra. Vide not. ad C. XXI, 9.

2. *Onus ſuum*] משא *maſcha*, onus. Intelligitur, nimirum, metallum ſtatuarum, quo onuſta erant jumenta, & quod liberare debuiſſent, ſi quid fuiſſet in Diis illis opis.

Ipſi] *Anima eorum*, loquutione ex hominibus petitâ. Mirè verterunt LXX. Intt. καὶ πεινῶντι οὐκ ἰσχύοντι ἅμα οἱ οὐ δυνάμενοι σωθῆναι ἀπὸ πολέμου, αὐτοὶ δὲ αἰχμάλωτοι ἤχθησαν. Exceptis enim quatuor poſtremis voculis cetera omnia prorſus abeunt ab Hebraïcis, & planè ſenſu carent. Vulgatus: *contabuerunt & contrita ſunt ſimul, non potuerunt ſalvare portantem, & anima eorum in captivitatem ivit*. Prima verba non meliùs conveniunt verbis קרסו וכרעו *karrſou vacharehou*, quorum nota eſt ſignificatio, neque rei ipſi. Præterea משא *maſſcha* non eſt *portans*, ſed *onus*. Verſiones ſunt ipſo Hebraïco textu obſcuriores.

3. *Geſtati eſtis*] עמוסים *hamouſim*, quod non ſignificat hìc eos, quibus impoſitum eſt onus,

Iſraëlis; qui geſtati eſtis ab utero, & bajulati à partu. 4. Etiam ad ſenectam uſque, & ad canitiem, ego ipſe vos bajulabo, Ego *vos* feci, ego feram, ego bajulabo, & liberabo. 5. Cui me conferetis & æquabitis? cui me comparabitis, cuique ſimilis dicar? 6. Adfundentes aurum è loculo, atque argentum jugo *ſlateræ* adpendentes, mercede conducunt conflatorem, ídque *metallum* facit Deum, procidúntque, atque eum adorant. 7. Portant eum humeris, bajulant & ponunt ſuo loco, ſtátque in baſi ſua, nec recedit. Tum *cultor* clamore eum invocat, neque *Deus ille* exaudit, aut ex anguſtiis liberat.

8. Mementote hujus rei; viros vos præſtate, & defectores ad *ſaniorem* mentem revocate. 9. Recordamini rerum priorum, à longo tempore, méque eſſe Deum, neque ullum præterea Deum, neque quemquam mei inſtar. 10. Prænuncio ab initio, quod poſtea erit, & diu antè, quæ nondum facta ſunt, prædico; conſilium meum ratum erit, & quidquid voluero, perficiam. 11. Voco ab Oriente *ut* volucrem, è terra remota, virum, de quo

qui ſuperſtites eſtis, & qui eſtis geſtati ex quo concepti eſtis, & bajulati à partu. 4. Ad ſenectutem usque & canitiem, curam veſtri geram. Vos ego creavi, ideoque feram, bajulabo, atque in periculis liberabo. 5. Cui verò rei me ſimilem dicetis, & cum quanam me comparabitis? 6. Dato certo pondere auri, vel argenti, conducunt artificem, qui ex eo metallo conflat ſtatuam Numini, ante quam ſupplices concidunt, ut eam adorent. 7. Poſtea in humeros ſtatuam tollunt in locum, in quo eam collocare decreverunt, ubi immota in ſua baſi manet. Cultores verò ab eo tempore clamoribus ejus auxilium implorant; ſed nihil audit fictitium Numen, nec quemquam exaudit in anguſtiis verſantem.

8. Mementote verò hujus rei, & Idolorum cultores, qui à vero Deo defecerunt, ad ſaniorem mentem revocate 9. Revocate in memoriam res antiquas; quas Majores veſtri ad vos tranſmiſerunt, quale eſt, me ſolum eſſe Deum, nec mihi ullum alium eſſe conjungendum. 10. Ab initio nunciavi, quid futurum eſſet, & quidem diu, antequàm res contingerei; ratum eſt, quod antea decrevi, & quidquid voluero, à me perficietur. 11. Ab hoc tempore, voco ab Oriente, è regione remota, virum, quo uti decrevi, quaſi avem, quæ brevi aderit. Quod promiſi,

onus, ſed qui aliis, quaſi onus, ſunt impoſiti, ut ſequens pronomen & res ipſa oſtendunt. Deus deſcribit curam, quam geſſit Iſraëlitarum, ab gentis illius primis initiis, ſub imagine bajuli, qui infantem bajularet à natalibus. Vid. Exod. XIX, 4. Deut. I, 31. & infrà C. LXIII, 9.

A partu] מרחם *merebhem*, hoc eſt, ab utero, ſed vox non potuit repeti, nec alia commodior occurrebat. Quis enim *vulvam* ferat, quæ obſcœna vox & hìc inepta? Ac ſane hæc *bajulatio* non eſt matris ipſius uterum gerentis, ſed *bajuli*; poſt natum puerum, eum ulnis *bajulantis*.

Ad ſenectutem] Ad ultima Reip. veſtræ tempora; quod re verâ à Deo factum.

4. *Ego ipſe vos bajulabo*] אני הוא ועד שיבה *ani hou vebad ſchebah*, ego idem & uſque ad ſenectutem. Confertur enim hìc quoque uni viro, cujus variæ ætates notantur. Vide loca ad antecedentem verſum indicata.

5. *Cui me conferetis* &c.] Hoc eſt, ex iis, quæ à me, apud vos, fieri ab initio vidiſtis, facilè intelligere poteſtis, me nullius rei, quæ ſub oculos cadat, eſſe ſimilem. Hæc trium verborum activorum, comparationem ſignificantium, & unius paſſivi ſimilitudinem exprimentis, coacervatio vim orationis auget, oſtenditque nihil omnino eſſe, quod cum Deo ullo modo conferri queat.

6. *Adſundentes aurum*] הזלים זהב *bazzalim zahab*. LXX. Intt. συμβαλλόμενοι. Vulgatus: *conferentes*. Eſt proprie *vilipendentes*, unde colligunt poſſe verti *prodigentes*, nec intercedo. Sed verbum alterius membri ſignificat *adpendunt*.

Jugo ſlateræ] בקנה *bakkaneh*, in canna, LXX. Intt. ἐν ζυγῷ. Vulg. *in ſtatera*.

Metallum facit Deum] יעשהו אל *jahaſchehou el*, facit illud Deum; hoc eſt, ſimulacrum Dei. Notum eſt ſimulacra paſſim ab Ethnicis ipſis vocata *numina*; quod iis ab antiquiſſimis Philoſophis dudum exprobratum fuerat. Vide Proleg. Hiſt. Eccleſ. Sect. II. C. I, 8. & quæ ibi notata. Adde & *Artis Criticæ* Part. II. Sect. I. C. XVI, 10.

10. *Quod poſtea erit*] אחרית *abbarith*, hoc eſt, quidquid poſtea fit.

11. *Voco ab Oriente, ut volucrem* &c.] עיט *hajit*. Hoc eſt, Cyrum, qui, inſtar avis, veniet è loco ad Orientem remoto. Memoratu dignum eſt ſignum exercitûs Cyri fuiſſe aquilam, ut docet *Xenophon* Cyrop. Lib. VII. ab initio: ἦν δὲ αὐτῷ τὸ σημεῖον ἀετὸς χρυσοῦς, ἐπὶ δόρατος μακροῦ ἀνατεταμένος· καὶ νῦν δὲ ἔτι οὗτο τὸ σημεῖον τῷ Περσῶν βασιλεῖ διαμένει. *Erat illi ſignum aquila aurea, expanſis alis, in longa haſta, atque etiamnum ſignum hoc permanet Perſarum Regi.*

Virum de, quo conſilium cepi] איש עצתי *iſch hatſathi*, virum conſilii mei. Eſt quidem עצתו *conſilii ſui* in textu, ſed in margine meliùs עצתי *hatſathi* conſilii mei. LXX. Intt. περὶ ὧν βεβούλευμαι pro ἄνδρα περὶ ὧ. Alii ἄνδρα βουλῆς μου. Hieronymus: *virum voluntatis meæ*. *Grotius* eum, qui exſequitur conſilium divinum, interpretatur.

Rem adducam] אביאנה *abienuah*, quod perinde eſt ac, faciam ut contingat id, quod prædixi.

Formavi] יצרתי *jatſarthi*; hoc eſt, conſilium de eo mente concepi, ídque perficiam. LXX. Intt. ἔκτισα, omiſſo pronomine fœminino, quod refertur ad rem, non ad hominem. Vulgatus: *creavi & faciam illud.* יצר *jetſer*, Genel. VI, 5. *figmentum*, pro cogitatione ſumitur,

quo conſilium cepi. Loquutus etiam ſum, atque rem adducam; formavi & rem perficiam. [12]. Audite me obfirmati animo, atque à juſtitia remoti. [13]. Admovi juſtitiam meam, nec procul recedet, nec liberatio mea morabitur; ponam in Sione liberationem, atque in Iſraële gloriam meam.

Exſcidium Babylonis, ejúsque cauſæ.

1. DESCENDE & ſede in pulvere, ô virgo filia Babylonis; ſede humi, non in ſolio, filia Chaldæorum, neque enim poſthac te teneram & delicatam ampliùs vocabunt. [2]. Sume molas, & mole farinam, revolve velum tuum, aperi malleolum, retege crus & trajice flumina. [3]. Revelabitur tua nuditas, cernetur opprobrium CAPUT. XLVII.

promiſi, id implebo. 12. Audite me homines pertinaces, atque injuſti. 13. Propinquum eſt, tempus, quo juſtitiam patefaciam, nec liberatio à me differetur. Liberabo Sionem, atque gloriam meam in Iſraële manifeſtam faciam.

P A R A P H R A S I S.

1. O puellæ Babyloniæ, in mollibus ſellis ſedere ſolitæ, nunc in pulvere ſedete; neque enim poſthac, ô Chaldæorum filiæ, poteritis delicatæ vocari. 2. Sumite, ut ſolent ſervæ, aut pauperculæ mulieres, molas, iiſque triticum in farinam redigite. Amovete vela veſtra, nudate pedes veſtros, & ſine tibialibus fluvios trajicite; neque enim poſthac vos teneras & delicatas vocabunt. 3. Cogemini nuditatem veſtram, altiùs diſcinctæ, oſtendere; ultionem de vobis ſumam,

mitur, apud Hebræos, adeóque & יצר *jatſar* poteſt eſſe *cogitare*, éſtque reverâ, in hoc loco, ubi ſequitur אעשנה, *faciam illud*, quaſi aliquid ampliùs, quàm יצרתיו *jatſarthi* formavi, ſed non quàm בראתיו *barathi*, creavi.

12. *Obfirmati animo*] אבירי לב *abbire leb*, fortes corde; hoc eſt, contumaciter in Idololatria perſeverantes. LXX. Intt. ἀπολωλεκότες τὴν καρδίαν, quaſi legiſſent, אבידי *abide*, quod tamen non eſt uſitatum. Meliùs *Symmachus*, σκληροκάρδιοι, unde Vulgatus: *duro corde*.

13. *Admovi juſtitiam meam*] Quia fides in promiſſis pars eſt *juſtitiæ*, ideò *juſtitia* dicitur hìc & alibi, impletio promiſſorum, ut Pſ. LXXI, 16. XCVIII, 2.

In Iſraële gloriam meam] Hoc eſt, mirabilibus factis, eandem, quam antea, gloriam conſequar, rémque videbunt Iſraëlitæ.

C O M M E N T A R I U S
In Caput XLVII.

1. D*Eſcende & ſede in pulvere*] Deſcende è ſella ſublimi, in qua molliter ſedebas, atque in pulvere ſede, quippe quæ maximam lugendi rationem habebis. Vide Job. I, 20.

Vocabunt] Hoc eſt, non erit tempus ſe ſe deliciis dedendi.

2. *Sume molas* &c.] Servile erat officium molam truſatilem verſare. Quæ maxima fuit calamitas mulieri ingenuæ, ut videmus Job. XXXI, 10. Jubentur Babyloniæ puellæ ſumere *molas* רכבים *recbajim*, hoc eſt, *geminum lapidem molarem*. Non erant tunc temporis lapides molares ejusdem magnitudinis, cujus ſunt hodie, poterántque molæ ſolutæ partes iterum à puella componi; ſed non à puella delicatiore, ſine magno labore.

Revolve vultum tuum] גלי צמתך *galli tſammathech*. Diximus de hoc loco ad Cant. IV, 1. ubi & *Hieronymum*, interpretantem *pudenda*, confutavimus. Mulieres ingenuæ non procedebant in publicum, niſi tecto vultu; cum pudoris causâ, tum etiam ut radii ſolares arcerentur. Quod etiamnum hodie fit, apud Orientales populos. Vide not. ad Gen. XXIV, 65.

Aperi malleolum] חשפי שבל *hhophſchi ſchobel*. Etiam de his verbis diximus ad locum Cantici. Qui volunt eſſe שבל *ſchobel* comas, non ſatis attendunt ſequentia verba, in quibus ſermo eſt de rivo à puella trajiciendo; quod ut fiat, ſolvuntur primùm ſoleæ, aut crepidæ, deinde ne ſtola madefiat attollitur ita, ut aperiantur malleoli pedum, ſi exigua ſit aquæ copia, aut etiam crura ad genua uſque aperiantur; ſi ſit paullò profundior, imò ſi altior ſit, ad ventrem uſque fluxa ſtola retrahitur. Tum demum reteguntur, quæ, pudoris causâ, occultanda ſunt; quod ſequentibus verbis perſpicuè ſignificatur. Res ipſa fortè quidem tanti non erat Babyloniis puellis, quæ, ſemel in vita, ſi credimus *Herodoto* Lib. I. c. 199. corpus proſtituebant; ſed graviſſimum futurum erat, poſt hanc turpem proſtitutionem, quà ſemel admiſſâ, caſtiſſimam vitam agebant, ut idem prodidit.

3. *Nec tibi inſtar hominis occurram*] ולא אפגע אדם *vlo ephgab adam*; hoc eſt, כאדם *cheadam*, inſtar hominis, quibus verbis prædicuntur hoſtes, nullâ humanitate, Babylonios excepturi. Vox אדם interdum clementiæ notionem ſecum trahit, ut Hoſ. XI, 4.

brium tuum, ultionem ſumam, nec *tibi inſtar* hominis occurram. ([4]. Vindici noſtro Jehovæ, *Deo* exercituum, nomen eſt, *is* Sanctus Iſraëlis.) [5]. Sede tacita, ingrederéque *in* tenebricoſum locum, filia Chaldæorum, nam non ampliùs Regnorum dominam te vocabunt. [6]. Iratus *cùm* eſſem populo meo, polluerémque poſſeſſionem meam, & traderem *Iſraëlitas* in manum tuam, miſericordiam iis non exhibuiſti, ſed in ſenes graviſſimum tuum jugum reddidiſti. [7]. In perpetuum, inquiebas, domina ero uſque adeò, ut hæc in animum nequaquam revocares, neque poſtremi temporis ejus memor eſſes.

[8]. Nunc ergo audi hoc, ô delicata, quæ habitabas ſecurè, quæ dicebas in animo tuo: ego ſum, & præter me nulla eſt ampliùs, non ſedebo vidua, & orbitatem ignorabo.

mam, neque enim exercebitur erga vos humanitas, ut antea. 4. (Ultor noſter vocatur Creator *Deus* exercituum, is eſt Sanctus *Deus* Iſraelis.) 5. Sedete tacitæ in tenebricoſis locis, nec vos oſtentate, nam Babylon à Chaldæis condita non ampliùs vocabitur Domina Regnorum, ut antea, 6. Cùm eſſem merito iratus populo meo à Jacobo oriundo, paterérque ab ejus hoſtibus terras mihi ſacras vaſtari, traderémque; ô Babylon, nulla miſericordiâ erga eum uſa es, atque ſenibus præſertim jugum graviſſimum impoſuiſti. 7. Tum verò jactabas, te fore ſemper Orientis Dominam, nec animo reputabas, ea poſſe contingere, quæ poſtea fuerunt.

8. Nunc vero audi hæc à me, ô Urbs deliciis dedita, quæ animo reputabas nihil poſſe tuam tranquillitatem turbare, cum nulla eſſet Urbs ſimilis tibi, cumque negares, te poſthac fore viduam, aut orbam,

LXX. Intt. οὐκ ἔτι μὴ παραδῶ ἀνθρώποις, quod ſenſu caret, & à verbis Hebraïcis diſſentit. *Aquila* propiùs ad verba: οὐκ ἀπαντήσω ἀνθρώπῳ; ſed meliùs vertiſſet, ſi addidiſſet ὡς & nominativum ἄνθρωπος ſubjeciſſet; nihil autem frequentius eſt hujus particulæ ellipſi. Aberravit à ſenſu *Symmachus*, qui habebat: οὐκ ἀντιστήσεταί μοι ἄνθρωπος, quaſi legiſſet יפגע בי *jipbgab bi*. Sic tamen etiam *Hieronymus*: *& non reſiſtet mihi homo*. Sed non neceſſaria èmendatione nitebantur. *Grotius* non abſurdè vertebat: *non ſuſcipiam deprecatorem quemquam*; nam פגע, ut ait, eſt deprecari, & deprecatorem admittere. Prius certum eſt, de poſteriore mihi non conſtat.

4. *Vindici noſtro* &c.] Videtur hoc addere Propheta, ut intelligant Babylonii tantam hanc calamitatem iis incubituram, non vi modò humanâ, ſed ſingulari voluntate Dei.

5. *Sede tacita*] שבי דומם *ſchbi doumam*, ſede tacitè, aut quietè. LXX. Intt. κατανενυγμένη, *Symmachus*: σιωπῶσα, & Vulgatus: *tacens*. Quod eſt triſtium & ſibi deteriora metuentium.

In tenebricoſum locum] *In tenebras*. Te abdito in loca, quæ à nemine inviſantur, ne calamitatibus tuis inſultent.

Non ampliùs te vocabunt] לא תוסיפי יקראו לך *non addes te vocabunt*, ut vers. 1.

6. *Polluerémque*] Hoc eſt, paterer terram mihi ſacram, imò & Sacrarium meum impuro populo Babyloniorum prædæ eſſe & ludibrio.

7. *Neque poſtremi temporis ejus memor eſſes*] לא זכרת אחריתה *lo zacharth abberitha*. Suffixum, quod ultimæ voculæ ſubjicitur, referendum ad נחלה *bereditas*, quo nomine Judæa ſignatur. Si Babylonii paullò humaniores fuiſſent, debuiſſent, quotieſcumque animo recolebant extremas Judææ calamitates, miſericordiâ erga miſeros exſules tangi, & beneficentia pro malis, quæ paſſi fuerant, iis rependere. Sed ſuperba gens ſe unam putabat, quam jus fáſque eſſet ceteris omnibus imperare, ab iis verò humillima obſequia ſibi deberi; quaſi felices nimiùm eſſent, quòd Babylonico jugo premerentur, ac ſibi propterea gratulari deberent. Sic ſolent potentiores & ſuperbiores populi erga ſubactos ſe gerere.

8. *Quæ habitabas ſecurè*] Intra mœnia urbis ſplendidiſſimæ, atque ita munitæ, ut vix ac ne vix quidem expugnari vi poſſe videretur; tum etiam in tam fecundo ſolo ſitæ, ut in complures annos poſſet ſibi frumentum parare; quemadmodum fecit tempore Cyri, qui fruſtra etiam oppugnationem murorum ejus tentarat. Vide hac de re *Herodotum*, & *Xenophontem*.

Præter me nulla eſt ampliùs] Nempe, talis urbs, qualis ſum.

Non ſedebo vidua] Mihi neque Rex, è Babyloniis, neque incolæ deerunt.

9. *Orbitas & viduitas*] Carebis Rege, qui occiſus eſt; & magna parte oppidanorum, orbaberis, permulti enim Perſarum ferro ceciderunt, ut ad C. XIII. obſervavimus.

Integræ] כתמם *cbthammam*, ſecundùm integritatem ſuam. Vide adnotata ad C. XIII.

Maleficiorum tuorum] כשפיך *chſchaphajicb*. Quid propriè ſignificetur hac voce non ſatis conſtat. Romani Magiam, γοητείας, & talia vocabant *maleficia*; nec quiſquam dubitat, quin viris talia profitentibus abundaret Babylon, quæ *Chaldais* ſuis ſemper infamis fuit.

Maximam potentiam incantatorum tuorum] בעצמת חבריך מאד *behotsmath bhabarajich meod*, in potentia incantatorum valde. LXX. Intt. ἐν τῇ ἰσχύι τῶν ἐπαοιδῶν σου σφόδρα, Vulgatus: *propter duritiam incantatorum tuorum vehementem*. Hoc ſequuti ſumus, non eos, qui vertunt *incantamenta*, quæ tamen eſt vera ſignificatio vocis חבר *bbeber*, cui eſt in plurali *bbeberim* חברים, quia hìc ſermo eſt de potentia factionis incantatorum Babyloniorum, non de *viribus incantamentorum*, quæ planè nullæ ſunt. Alioqui poſſemus etiam legere *bboberajicb* à ſingulari חובר *bbober*, quod ſine dubio incantatorem ſignificat. Vide Deut. XVIII, 11. Pſ. LXIII, 6.

10. *Nemo*

rabo. 9. Contingent tibi duo hæc ſubitò & die uno, orbitas & viduitas, integræ hæ tibi incumbent, propter multitudinem maleficiorum tuorum, & maximam potentiam incantatorum tuorum. 10. Fidebas nequitiæ tuæ *&* dicebas: nemo me videt. Peritia & ſcientia tua te contumacem faciebat, atque in animo tuo dicebas: ego ſum, nec quiſquam eſt, præter me. 11. Ideò veniet in te malum, nec auroram ejus ſcies; in te incidet calamitas, quam nullis poteris piaculis averruncare; veniet in te repente deſolatio, quam ignorabas. 12. Ito nunc cum incantamentis tuis, cúmque multitudine maleficiorum tuorum, quibus à pueritia laboraſti, *ut videas*, numquid poſſis proficere, ánque tibi robur addent. 13. Laboraſti multitudine conſiliorum tuorum, ſtent nunc & te liberent, qui ſervant de cœlo, qui contemplantur aſtra; atque indicant *ſingulos* menſes, à quibus *ſingula* evenient tibi. 14. En fuerunt ſtipulæ inſtar,

bam, ſeu incolis deſtitutam & ſine imperio. 9. At uno die videbis te orbam & viduam, ob ſcelera ab incolis tuis admiſſa, & calamitates, quæ tibi contingent, propter magnitudinem ſcelerum Babyloniorum, & multitudinem Magorum, 10. Fidebas nequitiæ tuæ, quia tuæ fraudes non erant vulgo notæ. Scientia fallendi te ſuperbam faciebat, ita ut nusquam eſſe crederes gentem idoneam ad fallendos imperitos, ut faciebas; qua de cauſa ſuperbiebas, quaſi in ea arte nemo te æquaret. 11. Propterea tibi continget calamitas, quam nullis piaculis poſſis averruncare. 12. Ito nunc cum incantamentis tuis, & multitudine maleficiorum tuorum, quibus ab infantia laboraſti. 13. Laboraſti antea nimia multitudine conſiliorum; veniant nunc & te liberent, qui ſervant de cœlo, & qui contemplantur aſtra; atque indicant ſingulos menſes, quibus ſingula evenient. 14. Fuerunt illi ſtipulæ inſtar, ſunique

10. *Nemo me videt*] Videtur hoc referendum ad occulta Babyloniorum ſcelera, quæ quia hominibus latebant, putabant etiam improbi Numini eſſe ignota.

Te contumacem faciebat] שבבתך *ſchobebathecha*. Quì verterint hoc verbum LXX. non liquet, ſunt enim hic verba inverſa & mutata. *Symmachus:* ἐξηπάτησέ σε, & *Hieronymus: deceperunt te*. Eſt Pohel verbi שוב *ſchoub* redire, quod videtur ſignificare reditum ad flagitia; quibus Babylonii dediti erant, & quibus contumaciter adhærebant, quod ſe doctiores aliis putarent, nam δοκησισοφία contumaciam parit.

Ego ſum &c.] Hoc eſt, nullus eſt populus peritià & divitiis mihi ſimilis.

11. *Auroram ejus*] Diem, quo continget prævidere non poteris. Noctu, nempe, capta eſt Babylon, nihil ſimile metuentibus Babyloniis, ut vidimus ad C. XIII. exortáque demum aurorà res eſt deprehenſa.

Quam nullis poteris piaculis averruncare] לא תוכל כפרה *lo thouchal cappherah*. LXX. Intt. οὐ μὴ δυνήσῃ καθαρὰ γενέσθαι. Vulgatus: *quam non poteris expiare*. Perinde eſt, ac piacularibus ſacris averruncare.

Veniet in te repente &c.] Nihil minùs exſpectabant Babylonii, quàm integris muris, & clauſis portis, immiſſo per alveum Euphratis exercitu, poſſe capi ſuam urbem; quæ Cyrum, re infectâ, à muris ſuis repulerat.

12. *Anque tibi robur addent*] אולי תעריצי *oulai thaharotſi*, ſi confirmabis te. Hinc עריץ dicitur *potens* & *formidandus*. Vide Pſ. X, 18. ubi ſignificat hoc verbum *vi opprimere*. Non verterunt LXX. Intt. Latinus: *ſi poſſis fieri fortior*.

13. *Laboraſti multitudine conſiliorum tuorum*] נלאית ברב עצתיך *nileth brob hatſathajich*, fatigata es multitudine conſilii tui. Intelliguntur Chaldæi harioli, aſtrologi, magíque, quos Babylonii in omnibus ſuis cœptis conſulebant.

Qui ſervant de coelo] חברי שמים *hhobere ſchamajim*. LXX. οἱ ἀστρολόγοι τοῦ οὐρανοῦ. Vulgatus: *augures coeli*. Vox חובר nihil quidem habet adfine cum *cœlo*, ſed videtur ei conjuncta ejusmodi incantatorem ſignificare, aut Aſtrologiam, aut auſpicandi artem, aut fortè utramque ſimul profiteretur. Vocantur חוברים *hhoberim* à *Symmacho* & *Theodotione* οἰωνοσκοποί, *auſpices*; ideóque vertimus nos quoque, *qui ſervant de cœlo*; hoc eſt, qui obſervabant avium volatum; ſic enim loquebantur Romani, de auſpicibus.

14. *Fuerunt ſtipulæ inſtar* &c.] Prorſus perierunt, quod fortè ideò iis contigit, quòd Babyloniorum pertinaciam, contra Cyrum falſis prædictionibus aluerint, dum Cyro cladem, Babyloniis victoriam portendunt.

Nec flamma] אור *our*, quod *lucem* & *flammam* ſignificat. Repetendum אין *veent* ex antecedentibus, ואין אור לשבת נגדו *& nulla flamma, ad ſedendum ante eam.*

15. *Tales fuerunt*] *Sic fuerunt*, כן היו, *chen hajou*.

Mercatores tui] סחריך *ſobbarajich*. Significari videntur iidem impoſtores, qui prædictiones ſuas pretio vendebant. Huc faciunt verſus inſignes, qui inter Oracula Chaldaïca leguntur, vers. 283. *& ſeqq.* quibus Aſtrologia Apotelesmatica ridetur:

Μῆτε μέτρει μέτρα ἠελίου, κανόνας συναθροίσας,
Ἀϊδίῳ βουλῇ φέρεται, οὐχ ἕνεκα σοῖο.
Μηναῖον δὲ δρόμημα ἔα καὶ ἀστέριον προπόρευμα,
Μήνης ῥοῖζον ἔασον, ἀεὶ τρέχει ἔργῳ ἀνάγκης.
Ἀστέριον προπόρευμα σέθεν χάριν οὐκ ἐλοχεύθη.
Αἴθριος ὀρνίθων ταρσὸς πλατὺς οὔποτ' ἀληθής.
Οὐ θυσιῶν γ' σπλάγχνων τ' ἄθυμαι· τὰ δ' ἀθύρματα πάντα
Ἐμπορικῆς ἀπάτης στηρίγματα.

Neque metiaris menſuras Solis, collectis regulis; æterno conſilio fertur, non propter te. Lunæ verò curſum & aſtrorum progreſſum, Lunæ, inquam, ſtridorem omitte, ſemper currit, opere neceſſitatis. Aſtrorum progreſſus, tui gratiâ, non eſt partu editus. Aëria avium lata ala numquam eſt vera. Sacrificia, viſceráque non curo, hæc omnia ludibria ſunt, mercatoriæ deceptionis fulcra.

Pro ſe quiſque] לעברו *lebebro*, è regione ſui. LXX.

inſtar, eos ignis combuſſit, neque ſemet ipſi liberarunt à flamma; nulla ſupereſt *inde* pruina ad calefaciendum ſe, nec flamma, ante quam *quisquam* ſedeat. 15. Tales fuerunt tibi ii, quibus laboraſti, mercatores tui, à pueritia tua, pro ſe quisque erravit, nullus te liberavit.

Graviſſimæ de Hebræis idololatris querelæ, quòd ad Prophetias animum non adverterent, non ſine ſecundiorum rerum promiſſione, ſi pareant

CAPUT XLVIII. 1. AUDITE hoc, domus Jacobi, qui vocamini de nomine Iſraëlis, qui exiſtis ex aquis Judæ, qui juratis per nomen Jehovæ, & Deum Iſraëlis laudatis, ſed non

ſúntque velut conſumti flammâ, quam fugere non potuerunt; nec ulla inde eſt pruna ſuperſtes; quo poſſit ſe calefacere,, nec flamma, ante quam quisquam calefiat. Tales, ô Babylon, tibi fuerunt mercatores, quibus laboraſti, a pueritia tua; unusquisque ſibi erravit, nullus te liberare potuit,

PARAPHRASIS.

1. AUDITO hæc poſteritas Jacobi, aut Iſraëlis, ut vocatur, & oriunda eſt ex Juda; quæ jurat per nomen Creatoris, quæque eum laudat, ſed non eo animo, & ut par eſt & juſtum.

LXX. bene *καθ' ἑαυτὸν*. Alii *εἰς τὸ πέραν*, *ἑαυτῷ* versâ voce è proprio ſignificatu, ſed ſine ſenſu. *Hieronymus* verò *in via ſua*. Nos Latinè: *pro ſe quisque*, quod Gallicè dicimus, *châcun pour ſa part*, vel *de ſon côté*. Vult Propheta omnes omnium generum hariolos, pro ſe quemque erraſſe, nec Babyloniis profuiſſe.

COMMENTARIUS
In Caput. XLVIII.

1. E*Xiſtis ex aquis Judæ*] Intelligit Iſraëlitas, qui volebant quidem cultores Jehovæ haberi, ut Tribules Judæ, quorum doctrinam hauſerant certè partim, ſed quam Idololatriâ infecerant. *Aqua* enim hìc tralaticio ſenſu doctrinam ſignificat, ut infrà C. LV, 1. & alibi apud Prophetas.

Juratis per nomen Jehovæ] Qui proinde Jehovam Deum ſuum agnoſcebant. Vide ad C. XIX, 18.

Deum Iſraëlis laudatis] Eſt quidem יזכירו *jazchirou*, memorabunt, ſed debet intelligi quaſi eſſet מזכירים *mazchirim*, pro conſuetudine Hebræorum varias perſonas miſcentium.

Ex juſtitia] *Juſtum* enim non erat Deum verum laudari, aut commemorari ab iis, qui ſimul, ſpretâ ejus Lege, commenticios Deos colebant.

2. *Ex urbe ſancta* &c.] Non eſt incredibile, cùm decem Tribus Iſraëlis abducerentur captivæ, aliquot ſaltem Iſraëlitas Jeroſolimam confugiſſe, & ſe poſtea Jeroſolimitanos dixiſſe; quamvis hìc illic, per vaſtitates decem Tribuum, agros haberent. Ejusmodi videntur fuiſſe, qui, regnante Hezekiâ, Jeroſolimam conveniſſe dicuntur ad celebrationem Paſchatis 2. Paral. XXX.

3. *Priora* &c.] Intelligere videtur Eſaïas vaticinia, quæ ab initio Libri leguntur, quæque jam ejus tempore impleta fuerant, ut quæ de captivitate X Tribuum habentur, de liberatione Jeroſolimæ è manibus Sancheribi aliáque.

Jam antea] מאז *meaz*, à tunc; hoc eſt, ab eo tempore, quo nondum contigerant, & quo ignotum erat omnibus, quid eſſet futurum, de iis rebus, quas prædicebam. Tam ſæpe utitur Propheta hoc argumento, ut oſtendat, ſolum Iſraëlis Deum eſſe verum Numen; ut vix quisquam, qui ejus verba adtendet, ſibi perſuadere queat, edita à Cacodæmonibus multa oracula fuiſſe, & quidem ita concepta, ut plura poſſent eáque contraria ſignificare. Satis enim fuiſſet rationis eorum cultoribus errandi, ſi quem verum, ſeu eventui conſentaneum, in eorum reſponſis ſenſum invenire potuiſſent.

4. *Cùm ſcirem*] מדעתי *middahthi*, ex ſcientia mea, hoc eſt, propter eam cognitionem, quâ mihi perſpectum erat te contumacem eſſe. *Symmachus* & *Theodotion*: *διὰ τὸ γνῶναί με*, *quia ſcivi*, Hieronymus. Malè LXX. Intt. *γνώ-[illegible]*.

5. *Deus meus*] עצבי *hotsbi*. Non ita quidem Ethnici Deos ſuos vocabant, perinde eſt enim ac *dolor meus*, quod nomen erat contumelioſum; ſed ſic Judæi, veri Dei timentes, ſolebant loqui de confictis Diis.

5. *Si ſciviſſetis*] Hoc neceſſariò ſupplendum res ipſa oſtendit, quaſi Propheta ſcripſiſſet אם ידעתם *im jedahthem*. LXX. Intt. pro hiſce *nonne & vos prænunciaſſetis?* habent *οὐκ ἔγνωτε*, quod eſt mera ſententiæ depravatio, ex non intellecto elliptico ſermone nata; quales ſunt innumeræ, in verſione Hagiographorum & Prophetarum. Attamen larvati illi Intt. invenerunt, qui eos divinitus adflatos contenderent. Multi Recentiores, in hoc loco evolvendo, ceſpitarunt, eadem de cauſa.

Ab

Digitized by Google

non ex veritate, neque ex juſtitia. 2. Ex urbe ſancta nomen ducunt, Deóque Iſraë-
lis nituntur, cui Jehovæ, *Deo* exercituum, nomen eſt. 3. Priora jam antea prænun-
ciavi, ex ore meo prodierunt, atque illico audiri ea curavi. *Sic* feci & contigerunt.
4. Cùm ſcirem, te eſſe durum, cervicem tuam eſſe nervum ferreum & frontem æneam,
5. *rem* prænunciavi tibi ab eo tempore, atque antequàm contingeret, audire te curavi,
ne diceres: Deus meus hæc fecit, ſculptile & conflatile meum *Numen fieri* mandavit.
6. Audiviſti, totum hoc vide; nonne & vos, *ſi ſciviſſetis*, prænunciaſſetis. Feci, ut au-
diret nova, ab eo tempore, & repoſita *apud me*, quæ neſciebas. 7. Nunc ſunt creata,
non priùs; nec ea audiveras, ne diceres: en ea noram. 8. Neque ea audiveras, ne-
que cognoveras, ab eo tempore aperta auris tua non fuerat; quia ſciebam, te perfidum
fore, atque, ab utero, te deſectorem eſſe vocatum. 9. Propter nomen meum, differam
iram meam, & in te *propter* laudem meam coërcebo, ne te exſcindam. 10. Mox te ex-
coquam

ſtum. 2. Dicuntur Jeroſolimitæ, nituntúrque, ut videtur, Deo Iſraelis, qui vocatur Creator Deus exercituum, 3. Quæ antea contigerunt jam prænunciavi, feciqúe, ut audirentur. Sic feci, & contigerunt, ut dixi. 4. Cùm ſcirem, te non facilè permoveri, cervicemque eſſe inſtar nervi ferrei, & frontem æneam; 5. rem jam dixi eo tempore, atque, antequam contingeret, tibi prædixi; ne diceres hæc prædicta a Deo tuo, & facta a Numine tuo ſculptili aut conflatili, vel juſſa. 6. Audiviſti, rem expende; nonne & vos Idololatræ, ſi præſcire potuiſſetis, hæc prænunciaſſetis? 7. Nunc a Deo facta non priùs; ne tu, Idololatra, dicere poſſes, tibi rem antea notam fuiſſe, cùm tibi planè ignota eſſet. 8. Nec hæc eo tempore audiveras, vel cognoveras, quia noveram te perfidum eſſe & defectorem à pueritia vocatum. 9. Propter nomen meum, iram in te conceptam exſequi differam, ne te exſcindam. 10. Mox te excoquam inſtar argenti, in catino ad

Ab eo tempore] מעתה *mebatthah*, à nunc. Particula eſt omnium temporum.

Repoſita apud me] נצרות *ntſonroth*, ſervata. Quæ ſervantur in arcis, aut armariis repoſita, ea, quia in conſpectu non ſunt, ignorantur. Ideò quæ, in animo veluti repoſita, tacentur, ſunt ignotorum inſtar. Vulgatus: *vos autem non adnunciaſtis*, detractâ interrogationis notâ, quæ, ſi nihil ſuppleatur, revera eſt inutilis. Tum poſtea *conſervata*, pro *repoſitis*, quod eſt obſcurum.

7. *Nunc ſunt creata*] עתה נבראו *hattha nibraou*. LXX. Intt. νῦν γίνεται. Vulgatus: *modò creata ſunt*. Hic verbum *creandi* ſumitur pro actione divina, quâ aliquid antea inauditum fecit Deus. Vide de hoc verbi ſignificatu ad Gen. I, 1.

Non priùs] ולא מאז vlo meaz, *& non à tunc*.

Nec ea audiveras] Numquam audiveras ſimilia contigiſſe, neque potes dicere, te ex præteritis de futuro judicium ferre potuiſſe.

8. *Neque ea audiveras* &c.] Non ſunt hæc repetitio proximè antecedentium, ſed exprobratio, quâ Deus conqueritur ſibi fidem negatam, nec ullâ adtentione excepta fuiſſe verba ſua.

Ab utero te defectorem &c.] Adloquitur populum Judæum, ideóque *ab utero* intelligendum de initiis Reip. Populi Hebræi, ut Cap. XLVI, 8. Eſt Hebraicè קרא לך *kora lach*, vocatum tibi. Eſt præteritum *Puhal*, ubi Cholem loco eſt τοῦ Dageſch. Quod exemplum adde ei, quod profert *Buxtorfius*, ad formam paſſivam *Puhal* quieſcentium tertiâ א, ex Ezek. X, 13. & quod unum eſſe putabat.

9. *Propter nomen meum*] Ne Ethnici dictitarent me non potuiſſe vos tueri, contra hoſtes veſtros. Vide vers. 11.

Differam iram meam] אאריך אפי *aarich appbi*. Ira Dei, ut alibi ſemper, eſt ejus juſtitia; cujus effectus, qui ſiti ſunt in pœnis, quas de ſontibus contumacibus ſumit, dilaturum ſe pollicetur. LXX. Intt. δείξω σοι τὸν θυμόν μου, quaſi legiſſent אראך, *arecha*, videre faciam tibi. Sed ſequentia oſtendunt probam eſſe lectionem noſtram, quæ probata etiam *Hieronymo*, qui habet: *longè faciam furorem meum*. Obſervavimus non ſemel perperam ab eo אף *aph* verti *furorem*, quod eſt vitium indignum homine, nedum Deo. Sed & *longe facere*, pro eo, quod eſt differre in longius tempus, ſat commodum non eſt loquendi genus.

Et in te, propter laudem meam, coërcebo] ותהלתי אחטם לך *outhehillathi ehhetam lach*. Repetimus *propter* למען, *lmahan*, quod anteceſſit; quia vix alius poteſt eſſe ſenſus, neque enim poteſt תהלתי cum præcedentibus conjungi; nec etiam cum ſequentibus, quid enim eſt: *laudem meam frenabo*, aut, ut alii vertunt, *obſignabo tibi*? LXX. Intt. τὰ ἔνδοξά μου ἐπάξω ἐπὶ σὲ, quæ ſunt obſcura. Vulgatus: *laude meâ infrenabo te*. Obſcura eſt ſignificatio verbi חטם *hhatam*, quod hìc tantùm exſtat, nec adfinem ullam vocem ſignificatûs huic loco convenientis habet, in aliis orientalibus Linguis. Sequuti ſumus Intt. Judæos, qui ſic intelligunt, ex ſenſu loci, ut puto, potiùs, quàm ex cognitione certa poteſtatis voci ſubjectæ. חוטם quidem Chaldaicè *naſum* ſignificat. & חָטָם *circulum*, qui immittitur naſo Dromadis, & qui eſt inſtar freni, ut docebit *Buxtorfius* in Lex. Chaldaico, & Thalmudico. Sed neſcio, an inde duci poſſit verbum חטם, quod ſignificet *iram coërcere*. Attamen cùm ea ſignificatio ſat conveniat loco, confirmetúrque auctoritate *Hieronymi*, eam potiùs ſequuti ſumus, quàm eorum ſententiam, qui verbum hoc confundunt, cum חתם *hhatham*, obſignavit.

10. *Mox excoquam te at non argenti inſtar*] הנה צרפתיך ולא בכסף *hinneh tſeraphthicha velo bcheſeph*, ecce conflavi te, & non in argento. LXX. Intt. πέπρακά σε οὐχ ἕνεκεν ἀργυρίου. Legerunt aut putarunt legendum שברתיך *ſchbarthicha*,

coquam, at non argenti inſtar, & probabo te in catino adflictionis. [11]. Propter me, propter me, hæc faciam; cur enim profanaretur *nomen meum*? nec gloriam meam alii concedam. [12]. Audi me, Jacobe & Iſraël, qui à me vocatus es; ego idem ſum, primus, atque etiam ultimus. [13]. Manus quoque mea fundavit terram, & dextera mea palmo cœlos metita eſt; cùm ego eos vocarem, ſimul adſtiterunt. [14]. Convenite omnes, & audite: quis inter *Deos* illos hæc prænunciavit? Jehova Iſraëlem amavit, faciet, quod libebit,

adflictionis. 11. Propter me, propter me, inquam, hæc faciam; cur enim nomen meum profanari paterer? At gloriam meam nulli alii concedam. 12. Audi me, Iſraël, qui a me vocatus es; ego idem ſum, ſine initio & fine. 13. Creavi terram & firmavi, eo loco, quo eſt; dextra mea etiam cœlos, immenſos licèt, metita eſt; & tum demum fuere, cùm juſſu meo è nihilo prodierunt. 14. Convenite omnes, & alios alii, hac de re, audite, ut ſciatis, quid ſentiant, anve ſint Dii qui excidium Babylonis & Chaldæorum prævideriut, & prænunciarint. Creator Iſraëlem amat, atque

eba, vendidi te. *Hieronymus* habet: *Ecce excoxi te, ſed non quaſi argentum*, legens כּכסף *chechesepb*; quod ſequutus ſum, quia ſenſus eſt non incommodus, qui alioqui nullus eſt. Hoc, nimirum, vult Deus, ſe non ita *excocturum* Iſraëlem, ut nullæ ampliùs in eo maneant ſcoriæ, quod fit vi acriore ignis in argento, quod prorſus purgatur; hoc eſt, ſe clementiùs cum eo acturum. Niſi enim multos Judæos, non uſque adeò bonos, ſuperſtites reliquiſſet, ad perpaucos gens redacta fuiſſet.

Probabo te] בחרתיך *bebbarthicha*. LXX. Intt. ἐξειλάμην δέ σε ἐκ καμίνου πτωχείας, Vulgatus: *elegi te è camino paupertatis*. Vertimus *probabo te*, quia ſermo eſt de populo, collato cum metallo *probato in catino*, nec poteſt res aliter intelligi. Itaque hic verbum בחר *babbar* hoc ſignificet oportet, aut ſit pro בחן *babhan*, probavit, quod hoc in negotio adhiberi ſolet. Vide Pſ. XXVI, 2. LXVI, 10. & Zach. XIII, 9. כור עני *chour boni*, vertimus *catinum adflictionis*, quia hæc eſt propria ſignificatio vocum, quæ huc adprimè facit.

11. *Propter me* &c.] Non propter tuas virtutes, quæ nullæ, aut exiguæ ſunt, ſed propter nomen meum; quamquam hac etiam admiſſâ ratione, Deus agit, ſi propriè loqui velimus, non propter ſe, quaſi ex ſermonibus hominum boni aliquid ad eum redundaret, ſed ſolâ beneficentiâ, erga homines, quibus nequaquam eget.

Cur enim profanaretur nomen meum] כי איך יחל, *nam quomodo profanaretur*. LXX. Intt. ὅτι τὸ ἐμὸν ὄνομα βεβηλοῦται, clarum enim erat ſubaudiri שמי *ſchmi*, nomen meum, ex verſu 9. *Hieronymus* verò: *ut non blaſphemer*, quaſi Deus dixiſſet אחל *echal*, licèt non aliter videatur legiſſe, quàm nos. Sed non vidit, quid ſupplendum eſſet.

Gloriam meam alii non dabo] Ita me non geram, ut poſſint homines ſuſpicari, eventum ullum honori eſſe aliis Diis, potiùs quàm mihi. Quod potuiſſent dicere Judæorum hoſtes, quamvis falsò, ſi eos prorſus perire paſſus eſſet; victor enim populus, ut Babylonii, jactaſſet, Deum Hebræorum, qui Jeroſolimæ cultus fuerat, non potuiſſe tueri gentem ſibi ſacram. Ethnici non rarò non victis tantùm, ſed & eorum Diis inſultabant, ut fecit Sanchetibi legatus ſuprà Cap. XXXVI. Sic *Virgilio* deſcribitur Æneas, voce Junonis Æn. I, 73.

Ilium in Italiam portans victóſque Penates.

& II, 219.

Pantheus Othryades arcis, Phoebíque Sacerdos
Sacra manu, victóſque Deos, parvúmque nepotem.
Ipſe trahit.

Similiter *Cicero*, pro L. Flacco, c. 28. colligit, è clade Judæorum, Deo minùs gratos fuiſſe: *Illa gens —— quàm cara Diis immortalibus eſſet, docuit, quòd eſt victa, quòd elocata, quòd ſervata.*

12. *Ego idem ſum* &c.] אני הוא *ani hou*, ego ille; hoc eſt, idem ille Deus, qui fuit, & qui ſemper erit, de quo loquendi genere vide dicta ad Cap. XLIII, 10.

13. *Palmo cœlos metita eſt*] טפחה שמים *thipphecha ſchamajim*; hoc eſt, metita eſt, quot in cœlis eſſent טפחות *tophabboth*, palmi; vel etiam palmo extendit & formavit, quæ eſt ſignificatio hujus verbi Lam. II, 20, 22.

Cùm ego eos vocarem] Quaſi, nempe, paratos obſequi Dei imperiis, ut Pſ. CXIX, 91.

14. *Quis inter illos Deos*] מי בהם *mi bahem*, ſupplendum manifeſtò *Deos*. Malè LXX. Intt. τίς αὐτοῖς. Non meliùs *Aquila*: τίς ἐν ἀνθρώποις, & *Symmachus* αὐτῶν. Rectè *Hieronymus*: *quis ex eis*. Quinam ſint *illi* ex ipſa re intelligendum; ut in ſequentibus verbis ſupplendum *Cyrus*, ante *faciet*, ex ipſa etiam re.

Faciet, quod libebit, in Babylonem] יעשה חפצו בבבל *jahaſcheh bheptſo beBabel*, faciet voluntatem ſuam in Babylonem. Satis liquet hoc à Judæis exſulibus factum non eſſe, nec de ullo alio, quàm de Cyro, rem dici poſſe.

Et Chaldæos, qui ſunt brachium ejus] *Et brachium ejus Chaldæos*. Sapientes illos celeberrimos, quorum ſedes erat ad meridianam plagam Babyloniæ, quíque Imperium Babylonicum ſuſtentabant.

15. *Ego loquutus ſum*] In hiſce Prophetiis à Cap. XLIV. ſub finem.

16. *Accedite ad me* &c.] Sunt verba Prophetæ adloquentis Judæos, jubentíſque eos audire, quæ ſequuntur. A verbis Dei primâ perſonâ prolatis tranſit ad ſua, tum à ſuis ad verba inſignioris longè longéque Dei Miniſtri; Meſſiæ, nempe; ſine ulla præfatione, aut tranſitione,

Digitized by Google

libebit in Babylonem & Chaldæos, *qui ſunt* brachium ejus. ¹⁵. Ego loquutus ſum,
eum vocavi & adduxi, *ait Jehova*, & rem proſperè geret.
¹⁶. Accedite ad me, audite hoc: ab initio non ſum clam loquutus, à tempore, quo hoc fuit,
ibi ego eram; & nunc Dominus Jehova, & ſpiritus ejus miſit me. ¹⁷. Sic dixit Jehova, vin-
dex tuus, Sanctus Iſraëlis: ego ſum Jehova, Deus tuus, qui te doceo, ut *tibi* proſim, útque
curem te progredi eâ viâ, quam ingredi te par eſt. ¹⁸. Utinam adtendiſſes mea præcepta!
res tuæ ſecundæ fuiſſent inſtar fluminis, atque innocentia tua, inſtar fluctuum maris.
¹⁹. Fuiſſet

atque ſic habebit Babylonem & Chaldæum, qui eſt ejus brachium. 15. Ego omnium ſemel loquutus ſum, & Cyrum, de quo dixi, vocavi, contra Babylonios; adducam eum, & rem proſperè in Chaldæos geret.

16. Accedite ad me, atque hæc audite. Ab initio clam non loquutus ſum; à tempore, quo hoc contigit, illic eram; nunc verò Dominus Creator, & Spiritus ejus miſerunt me. 17. Sic dixit Creator, vindex tuus, *Deus* ſanctus Iſraëlis: ego ſum Creator, Deus tuus, qui te doceo, ut tibi proſim, utque ingrediaris viam, quam te ſequi par

tione, è qua intelligi queat, quæ ſit perſona, quæ, in hoc myſtico theatro, loquens inducitur. Vide Cap. XLIX, 1. Ex re ipſa paſſim ſecernendi ſunt & ii, de quibus verba facit Propheta, & ii, qui loquuntur; quod niſi fiat, omnia in iis locis turbantur & obſcurantur usque adeò, ut vix ac ne vix quidem intelligi queant.

Ab initio non tantum clam loquutus] לא מראש בסתר דברתי *lo meroſch beſſether dibbarthi*, non à capite (*ſeu* initio) in latebra ſum loquutus. Omnibus audientibus protulerat ea, quæ de Cyro à Deo juſſus erat dicere. Cujus rei Jeroſolimitanos teſtes vocat, ne quis poſtea, per calumniam, hæc diceret poſt eventum eſſe ficta. Quam calumniam anteverti magni erat momenti, ne prophetiæ hujus fructus omnis intercideret.

A tempore, quo hoc fuit] מעת היותה *meheth bejothah*; hoc eſt, à tempore, quo hoc mihi revelatum eſt.

Ibi ego eram] שם אני *ſcham ani*, ibi ego. Interpretatur *Grotius* hæc verba: *quaſi præſens intereſſem rebus tantò poſt futuris.* Malim hæc intelligi δεικτικῶς, ut loquuntur Grammatici, ita ut Propheta digito oſtenderet locum (fortaſſe in Templo) in quo primùm de Cyro vaticinari coeperat. τῷ בסתר *in latebra*, nihil aptius potuit opponi, quàm locus in alterutro Templi atrio, in quo ſoleret Propheta populo palam nunciare, quæ à Deo acceperat domi, noctu & interdiu.

Dominus Jehova & ſpiritus ejus miſit me] Pro אדני יהוה hìc Græci κύριος κύριος, quia prior vocula propriè *Dominum* ſignificat, poſterior verò, quæ potuiſſet efferri Ἰαὼ, deſierat tempore LXX. Intt. pronunciari, ideóque ei vox etiam κύριος ſubſtitueretur. Vide not. ad Exod. III, 17. Maſſorethæ verò, ut vitarent repetitionem vocis *Adonai* אדני *Dominus*, quotieſcumque hæc occurrebant conjuncta cum voce יהוה, huic puncta vocis אלהים ſubjecerunt; quod nondum fiebat tempore LXX. Intt. qui alioquin hìc haberent κύριος ὁ Θεὸς, ut Vulgatus, *Dominus Deus*. *Jehova* autem *& ſpiritus ejus* perinde ſunt ac: *Jehova, per ſpiritum ſuum*, nempe, propheticum, quo me adflavit. Onkelos haber יי אלהים שלחני ומימריה *Jehovah Deus miſit me & verbum ejus*, quod eodem recidit.

17. *Ut tibi proſim*] Tui juvandi ſtudio, quæcumque enim Deus docet, ea non ad utilitatem ejus ſpectant, ſed ad noſtram.

Quam ingredi te par eſt] תלך thelech, *ibis* hoc eſt, per quam ire juberis. Nam futurum paſſim notat officium. Eſſet integrum loquendi genus: אשר תלך בה *aſcher thelech bah*.

18. *Utinam adtendiſſes* &c.] לוא *lou*. LXX. καὶ εἰ, ubi καὶ ſuperfluum eſt. Vulgatus: *utinam*. *Jonathan* אלו illou, *ſi*. Hoc loco rectè probant Theologi, non ſtetiſſe per Deum, quominùs Judæi officio ſuo, ut par erat, defungerentur, ſed totam ejus rei culpam penès Judæos fuiſſe; quod non eſſet, ſi iis defuiſſet *gratia*, ut loquuntur, quæ modo ineluctabili homines flectit, ut aiunt, ad officium, facitque, ut in eo perſeverent; quam *gratiam*, ſine antecedente Dei decreto, non magis habere poterant, quàm miracula, ſine divinæ potentiæ efficientia, perpetrare.

Res ſecundæ tuæ fuiſſent inſtar fluminis] יהי כנהר שלומך *jehi chnahar ſchlomecha*, fuiſſet tua incolumitas, ut fluvius, qui

Labitur & labetur in omne volubilis ævum.

Neque ad hæc uſque tempora perpetuo quodam tenore rerum ſecundarum uſi erant Iſraëlitæ, ſed ſubinde magnas ſenſerant calamitates, & maximam omnium Captivitatem Babylonicam erant mox ſenſuri. Quæ omnia cùm nullâ fati catenâ volverentur, ſed voluntate Dei eos punientis; non contigiſſent, niſi peccatis ſuis pœnas ſibi à Deo contraxiſſent.

Innocentia tua] צדקתך *tſidkatcha*, juſtitia, quæ tamen in ſe hìc quidem non ſpectatur, ſed in conſectariis, favore, nempe, & protectione Dei, quibus omnia virtutis præmia continentur; quibus ab innocentibus calamitates præteritas & eo tempore futuras averruncaturus fuiſſet. Eſt ergo antecedens pro conſequente, ut quando *peccator* dicitur, non qui reverâ eſt, qui pœnas debet, aut debere cenſetur, ut 1. Reg. I, 21.

Inſtar fluctuum maris] Proſperitas, nempe, fuiſſet inexhauſta, ut fluctus maris.

Lapilli] מעותיו *mehothau*. Quæ vox hoc tantùm loco exſtat. LXX. Intt. ὡς ὁ χοῦς τῆς γῆς, ſed de mari loquitur Propheta, non de terra. Tres Intt. hoc eſt *Aquila*, *Symmachus* & *Theodotion* κεγχροὶ, propriè grana milii, ſed hìc ſumitur pro arenulis eorum magnitudinem non excedentibus. Hæ comparationes videntur indicare cùm perpetuitatem, tum immenſam multitudinem beneficiorum divinorum

19. Fuiſſet poſteritas tua ut arena, & orti viſceribus tuis, ut ejus lapilli; non exſcinderetur *illa*, neque è conſpectu meo deleretur. 20. Egredimini Babylone, fugite à Chaldæis, hilari voce *hoc* nunciate, date operam, ut audiatur, proferte hoc ad fines usque terræ, dicite: ſervum ſuum Jacobum liberavit Jehova. 21. Non ſitierunt, per deſerta juſſit eos incedere, fecit, ut aqua eis deflueret è rupe. Nulla verò pax, ait Jehova, erit nocentibus.

Deſcribuntur beneficia Meſſiæ, & præſertim vocatio Gentium, ſolatiáque præbentur Iſraëli.

CAPUT XLIX.

1. AUDITE me, Inſulæ; aurem præbete populi è longinquis *oris*: ab utero Jehova vocavit me; è viſceribus matris meæ, nomen meum memoravit. 2. Effecit, ut os meum ſicut gladius acutus eſſet, ſub umbram manûs ſuæ me abdidit, fecit

par eſt. 18. Utinam leges meas adtendiſſes. Secundis rebus utereris, quaſi fluvio ſecundo; aut mari tranquillo. 19. Proſapia tua æquaret ejus arenam, atque oriundi ex te, ut ejus lapilli; numquam extingueretur, neque umquam è conſpectu meo deleretur. 20. Egredimini Babylone, fugite Chaldæos, & hilariter hoc narrate, ita ut audiatur, & per omnes terras ſpargatur, & ubique innoteſcat, à Deo liberatos eſſe Iſraëlitas; 21. neque per deſerta, quæ peragrarunt, ſiti laboraſſe, quia è rupibus eruperunt copioſi fontes. Verùm nulla pax, ait Creator, erit improbis.

PARAPHRASIS.

1. AUDITE vocem meam, Inſulæ, aurem mihi præbete è remotis locis. Ab utero materno me vocavit, noménque Iſraëlis impoſuit. 2. Effecit, ut verba mea acuta ſint, inſtar gladii, umbra manûs ſuæ me texit, fecit, ut eſſem inſtar ſagittæ terſæ in ſua pharetra, in quam me condidit.

vinorum, qualibus etiam uſus eſt *Virgilius* Georg. II, 104. ut vitium innumera eſſe genera oſtenderet:

Sed neque quàm multæ ſpecies, neque nomina quæ ſint,
Eſt numerus, neque enim numero comprendere refert.
Quem qui ſcire velit, Libyci velit æquoris idem
Diſcere, quàm multæ Zephyro turbentur arenæ,
Aut ubi navigiis violentior incidit Eurus
Noſſe, quot Ionii veniant ad littora fluctus.

20. *Egredimini Babylone* &c.] Monitum fuit Judæis, qui Babylonem captivi erant abducendi, ut, cùm eſſent audituri, Cyrum Babylonem adventare in Babyloniorum agros, cum exercitu; aut certè poſt primam victoriam, quam de Babyloniis eorúmque ſociis retulit, quàm primùm ex iis locis decederent, atque in Medorum agros concederent, in quibus ſolis tuti erant futuri. Itaque hîc adloquitur Eſaïas pronepotes eorum, qui ei æquales fuerunt; hortatúrque, ut ſibi fugâ conſulerent; cùm ſigna Cyri ſibi inferri viderent, ne poſt victoriam, eodem loco haberentur, ac Babyloniis Gentiles.

Servum ſuum Jacobum &c.] Qui legerant hoc vaticinium, aut legere poterant, audito nomine *Cyri* & mox ejus victoriâ de Lydorum Rege, alteráque ex Aſſyriorum Rege, hinc certò colligere poterant, Cyrum illum eum eſſe, de quo Eſaïas, ac proinde Judæos per eum liberatum iri.

21. *Non ſitierunt* &c.] Deſcribit Propheta reditum Judæorum è Babylonia, per Meſopotamiam & Syriam, iiſdem verbis, quibus deſcriptus fuerat exitus Judæorum ex Ægypto, itérque per Arabicas ſolitudines; non quaſi ſimilia utrobique contigerint; ſed quia utraque liberatio, non ſine Divina, eáque ſingulari Providentia facta eſt.

Nulla pax erit] Hoc eſt, nihil proſperè cedet; nam hîc *pax*, ut verſu 18. res ſecundas ſignificat, רשעים verò *nocentes*, ſeu *rei* dicuntur ii, qui à Religione Judaïca ad Ethnicam deficiebant; ut opponantur iis, qui ad inſtaurandum Templum Jeroſolimam erant redituri.

COMMENTARIUS
In Caput. XLIX.

1. A*Udite me, Inſulæ*] *Inſulas* jam antea diximus vocari Inſulas maris interni, & peninſulas circumquaque poſitas, quas intelligi paullò perſpicacior Lector facilè animadvertet. *Populi remoti*, quos is, qui hîc loquens inducitur, compellat, ſunt populi in iis Inſulis & Peninſulis ſedes habentes, aut etiam paullò remotiores. Sed quis hîc loquitur? inquies. Ego verò profiteor, me eſſe in eorum ſententia, qui Meſſiam ipſum hîc loquentem induci exiſtimant, verſibus 7. prioribus hujus Capitis, quia in eum, ſolum quadrant, quæ in iis habentur, nec poteſt Gentilium vocatio, de qua maniſeſtò vers. 6. ad alium referri, quàm ad Chriſtum, qui ſolus, per Apoſtulos, Gentiles vocavit ad veri Dei

fecit, ut eſſem ſagitta terſa, in pharetra ſua me abſcondit. [3]. Dixit mihi: miniſter meus es tu, Iſraël, in te gloriabor. [4]. Dixi ego: fruſtra laboravi, in caſſum ac inaniter vires meas abſumſi; at jus meum eſt apud Jehovam, & operæ meæ pretium apud Deum meum *repoſitum.* [5]. Nunc dixit Jehova, qui formavit me ab utero, ut miniſter ejus eſſem, ut reducerem ad eum Jacobum, útque Iſraël ad eum colligeretur ([6]. Jehovæ oculis pretioſus ero, & Deus meus erit robur meum) [6]. dixit, inquam, parum eſt, te eſſe miniſtrum meum, ut excites tribus Jacobi, útque cures redire *ad me* ſervatos Iſraëlis; te conſtitui, ut ſis lux Gentium, & ſalus mea ad fines terræ. [7]. Sic dixit Creator, vindex Iſraëlis & Sanctus ejus, ei, qui cntemtui eſt, qui abominationi eſt genti, qui eſt ſervus dominantium. Reges *te* videbunt, adſurgent *tibi* principes, atque inflexo corpore adorabunt, quia Jehova, qui fidelis eſt, & Sanctus Iſraëlis, te elegerit.

[8]. Sic dixit Jehova: tempore, quo *tibi* pacatus fui, exaudivi te, & die ſalutis auxilium tibi tuli; te ſervabo, conſtituam te fœderatum populum, ut inſtaures terram, útque

didit. 3. Idem creavit me quaſi miniſtrum, hiſce verbis: miniſter meus es, Iſraël, in te gloriabor. 4. Dixi verò ego, in caſſum me laboraſſe, & fruſtra vires meas exhauſiſſe; at Creatori notum eſſe jus meum, atque apud eum repoſitum mihi eſſe præmium. 5. Nunc dixit Creator, qui me formavit, ut miniſter ejus eſſem, mihi daudam eſſe operam, ut reducerem ad eum Iſraëlem. (Quod ſi perfecero, Deo gratiſſimus ero, & Deus mihi vires ſuppeditabit) 6. Dixit, inquam, parum eſſe, me ei eſſe miniſtrum ad excitandas Tribus, à Jacobo oriundas ad Deum, ut par eſt, colendum, ut ſalutis participes fiant. Te etiam conſtitui, ut ſis lumen Gentium, & ſalutarem mei cognitionem ad fines uſque terrarum ſpargas. 7. Sic dixit Creator, Vindex Iſraëlis, & Sanctus ejus Deus, ei, quem Gens contemnit, & qui eidem eſt abominationi, & qui ex animo paret iis, qui dominantur. Reges te libenter in conſpectum ſuum admittent, adſurgent tibi Proceres, & inflexo corpore te ſalutabunt; quia Creator, qui eſt fidelis & Sanctus Deus Iſraëlis, te præ ceteris elegerit.

8. Dixit Creator, ſe tempore, quo ei pacatus fue-

Dei cognitionem, nec curam ſuam intra ſolos Judæos continuit. *Jonathanem* miniſtrum Dei, de quo vers. 3. Iſraëlem vocat, & tamen in ſequentibus eum adhibet ad ſervandum Jacobum, quæ inter ſe non ſatis conſentiunt. *Grotius* verò Eſaiam loqui ait, ſed quamvis is Propheta multa dixerit contra Idololatriam, id fecit potiùs in Judæorum gratiam, quàm ut Idololatras, quibus ignotus fuit, ad cultum veri Dei adduceret. Vocatio Gentium, ad cognitionem unius Dei, omnium rerum Creatoris, opus fuit Apoſtolorum, quos ad eos miſit Chriſtus; non Prophetarum, qui inter ſuos vixerunt, ſi exiguam Jonæ, apud Ninivitas, moram exceperis. Nemo horum per Inſulas veritatem Gentibus patefecit, ſed tantùm Apoſtoli eorúmque diſcipuli. Hæc ſatis erant, ut intelligere poſſet Vir Magnus, hìc Eſaïam quæri non oportere. Sed & de ſingulis, quæ hìc habentur, rem demonſtravimus, non ut tanto viro adverſemur, aut invidiam conflemus; ſed quia nullus eſt mortalium, cujus auctoritatem veritati poſtponere non debeamus.

Ab utero, Jehova vocavit me] Ait ille, paria Deum dicere de Jeremia I, 5. & Apoſtolum Paulum de ſe, Gal. I, 5. Sit ſanè hoc verum, aliquo ſenſu de Jeremia & Paulo; at multò eminentiùs, &, ut ita dicam, diviniùs de Jeſu Chriſto dicitur; cùm in Maria Virgine conceptus ſit, *ſuperventu & obumbratione Spiritûs Sancti* Luc. I, 35. Obſervat *Grotius*, Hebræos loca illa, de vocatione Prophetarum ab utero, interpretari de egregia temperatura cerebri, quâ Deus à primo ortu donare ſolet eos, quos Prophetiæ præparat. Hoc verò ſi pro vero habemus, quod eſt incertiſſimum, quid eſt præ ſanctificatione Chriſti ab utero?

E viſceribus matris meæ &c.] Imò etiam antequàm eſſet conceptus Chriſtus, nomen à Deo accepit *Servatoris*, ſeu *Jeſu*, Luc. I, 31. quod & poſt conceptum confirmatum eſt, Matth. I, 21. Iſaïas verò dictus eſt ישעיהו *jeſchbajahou*, hoc eſt, ſervabit Jehova, non verò Servator, ut nomen ישע aut ישוע, *jeſchouah*, aut *joſchouah*, ſervabit; nempe, is ipſe, cui nomen imponitur, ut apud Lucam videre eſt.

2. *Ut os meum ſicut gladius acutus* &c.] Hoc eſt, ut ex ore meo prodiret verbum, quod inſtar gladii acuti eſſet; ſeu cujus ſpretores perirent tam certò, quàm gladio perfoſſi per ipſa vitalia. Ideóque in viſo Joanni oblata eſt Apoc. I, 16. & XIX, 15. ſpecies Chriſti, *è cujus ore prodibat gladius anceps, ut eo gentes percuteret*; & ipſe etiam vocatus eſt Λόγος Θεοῦ, ibid. 13. quæ omnia nonniſi diluto planè ſenſu Eſaïæ convenire poſſunt.

Sub umbra manûs ſuæ &c.] Ita Deus Chriſtum texit, nemo ut ei nocere poſſet, niſi eo tempore, quo intererat gloriæ Dei & ſalutis generis humani, eum interire; nec paſſus eſt eum diu mortuum jacere, cùm tertio die excitatus fuerit. Contigit quidem Eſaïam, verbi divini causâ, occidi, ſi credimus incertis hiſtoriis; ſed non contigit, eum è mortuorum numero revocari.

Fecit, ut eſſem ſagitta terſa &c.] *Poſuit me in ſagittam terſam*, לחץ ברור *lebhets barour.* Sic vocatur ſagitta ad prælium parata, cujus cuſpis diligenter acuitur & abſtergitur, ut altiùs ſubeat. LXX. tamen Intt. βέλος ἐκλεκτὸν, & Vulg. *ſagittam electam.* Interpretatur *Grotius: ut verba mea quàm longiſſimè perveniant.* Imò verò, ut altiùs animum ſubeant; qua in re verba Eſaïæ & ceterorum Prophetarum longè cedunt verbis Chriſti, qua de re vide

útque prædia deſolata poſſideas. 9. Dicam vinctis: exite, atque iis, qui ſunt in tenebris: prodite. Ad vias paſcent, & in omnibus locis editis erunt paſcua eorum. 10. Non

fuerat, eum exaudiſſe; & die, quo ſervatus erat, ei auxilium tuliſſe; & effecturum ſe porrò, ut fœderatus populus rurſus terram natalem coleret, útque prædia deſolata poſſideret. 9. Tum revocaturum ſe vinearum cultores, qui latebant, atque eos, qui ſe abdiderant, in lucem; quo futurum

vide Scriptorem ſacrum ad Hebræos c. IV, 12.

In pharetra ſua me abſcondit] *Id eſt*, ait *Grotius*, *protexit me, ne ulla vis ſeditioſorum mihi noceret.* Sed abit à ſenſu figuræ, quæ hìc adhibetur; ſagittæ enim non reconduntur, *ut protegantur*, ſi propriè loqui velimus; ſed ut illic ſerventur, donec in ipſo prælio illinc detrahantur. Ergo cùm Eſaïas, hoc tempore, vitia oppugnaret, ſagitta illa Dei jam erat emiſſa, nec poſſunt hæc verba ei aptari. Sed cùm Chriſtus, non niſi multis ſæculis, poſt hæc tempora, mittendus eſſet, meritò ſe ipſe dixit *ſagittam in pharetra* Dei *reconditam.*

3. *Miniſter meus es tu, Iſraël*] *Grotius*, poſt *Vatablum*, interpretatur *Iſraëli*, hoc eſt, Iſraëlis bono, coactè & ſine exemplo. Nec feliciùs alii, *Iſraëlitam*, aut qui inſtar totius Iſraëlis, aut Iſraël eſt, *de quo* dicat Deus: *per te gloriaturus ſum.* Attendenda eſt ſignificatio vocis Iſraël, *contendens cum Deo*, quæ videtur omnino ſpectari. Sic Gen. XLIX, 8. *tu es Juda*, & Matth. XVI, 17. *tu es Petrus*, manifeſtò reſpicitur ad ſignificatum eorum nominum. Pariter hìc, *tu es Iſraël*, eſt, id facies, quod fecit ישראל *jiſchraël*, כאשר שרה עם אלהים *chaaſcher ſcharah him elohim*, quando contendit cum Deo. Fecit autem hoc Chriſtus, cùm Mediator Dei & hominum conſtitutus, precibus ſuis *cum Deo contendit*, ut pater humano generi reſipiſcenti ignoſceret. Poteſt quidem dici Eſaïas preces pro populo fudiſſe, & reverâ fudit; ſed quid hoc præ eo, quod fecit Chriſtus, pro ſuo Mediatoris munere, in gratiam totius humani generis? Nulla ſanè inter utrumque, ad hanc rem ut ad cetera omnia, quod adtinet, inſtitui comparatio poteſt. Chriſtus, in ſuo munere, planè eſt ἀσύγκριτος. Itaque ei ſoli, eo ſenſu quem dixi, convenit nomen *Iſraëlis.* De hoc nomine vide notata à nobis ad Gen. XXXII, 28.

In te gloriabor] אשר בך אתפאר *aſcher bcha ethphaer.* Sic Chriſtus dicitur ἡ δόξα Θεοῦ 1. Cor. XI, 7. Eſt cur glorietur Deus in Chriſto, qui per omnia ei paruit, atque ea geſſit, quæ ſunt verè Deo, & Dei filio digna. Hæc interpretatur *Grotius*, de gloria, quam Deus ex prædictionibus Eſaïæ eſſet conſequuturus. Sed verbum in *Hithpaël* vim activam reciprocam obtinet, & gloriationem Dei ipſius ſignificat.

4. *Dixi ego, fruſtra laboravi* &c.] Dicere hoc quidem potuit Eſaïas, ſed multò magis Chriſtus; cujus labor multò major fuit, cujus tamen fructum eo dignum non vidit, dum in terris eſſet; præſertim apud Judæos, à quorum longè maxima parte rejectus eſt, nec impetravit, ut ſuæ ipſorum ſaluti conſulerent.

In caſſum ac inaniter] לתהו והבל *lthohou vehebel.* LXX. εἰς μάταιον καὶ εἰς οὐδέν. Digna ſunt, quæ in hunc locum transferantur verba *Hieronymi* huc pertinentia: *Hæc univerſa dicuntur, ut liberum hominis monſtraret arbitrium. Dei enim vocare eſt, & noſtrum credere; nec ſtatim, ſi nos non credimus, impoſſibilis* (minùs potens) *Deus eſt, ſed potentiam ſuam noſtro arbitrio derelinquit, ut juſtè voluntas præmium conſequatur.* Addendum &, ut dare jure pœnas poſſit contumax, oportere etiam, ejusmodi eam eſſe contumaciam, quæ poſſit ab homine exui, ita ut nihil homini deſit præter voluntatem, quam nemo ei detrahit, præter ipſum.

At jus meum eſt apud Jehovam] אכן משפטי את יהוה *achen miſchphati eth Jehova*, ſed Judicium meum eſt cum Jehova. Hìc משפט *miſchphat* eſt jus, ut ſæpe alibi, & quidem præmii laborum accipiendi, ut ſequentia manifeſtò oſtendunt. Adquirit is ſibi jus præmii petendi, qui præſtat id, cui promiſſum eſt; quod jus promiſſione nititur.

Opera mea pretium] פעלתי *phehullathi*, opera mea; hoc eſt, operæ præmium. Frequens hoc, apud Hebræos. Vide Ruth II, 13. & Prophetam noſtrum C. XL, 10. LXI, 8. LXII, 11. Dubium quidem eſſe nequit, quin Eſaïas laborum ſuorum præmium à Deo tulerit; ſed multò majus eſt Chriſto datum. Vide Philip. II, 9. *& ſeqq.*

5. *Utque Iſraël ad eum colligeretur*] Eſt in textu: וישראל לא יאסף veJiſchraël lo jeaſeph, *& Iſraël collectus eſt.* At in margine eſt לו lo, *illi*, quo adfirmatur quod, admiſſâ particulâ לא *lo*, negaretur, quod prætulimus. LXX. Intt. omiſſâ voculâ, habent συναχθήσομαι, quaſi legiſſent אאסף *eaſoph*, incommodè. *Aquila* omiſit negationem & לו legit. *Symmachus* verò, *Theodotion*, & Vulgatus לא. Quod probat *Grotius*, hac ſententiâ: *etiamſi Iſraël ad mea monita noluit converti, ego tamen Deo placebo* &c. Maluimus verſum 6. parentheſi claudere, quales interdum ſunt, ſat duræ auribus noſtris, apud Prophetas.

6. *Jehova oculis* &c.] Hæc ſunt verba non Jehovæ, ſed ejus miniſtri; qui non minùs gratus ei futurus erat, quamvis ejus operâ Judæi ad ſaniorem mentem adducti non eſſent.

Pretioſus ero] אכבד *ecchabed*, glorificabor, δοξασθήσομαι.

6. *Dixit, inquam,*] *Et dixit* ויאמר *vajjomer.* Coeperat Propheta dicere אמר יהוה, *dixit Jehova*; ſed quia non ſubjecerat continuò verba Dei, ſed quædam inſeruerat, repetit verbum, quod more Latino expreſſimus: *dixit, inquam.*

Parum eſt, te eſſe &c.] נקל מהיותך *nakel mihjothcha*, levius eſt, quàm ut ſis. Vulgare loquendi genus, quod perinde eſt, ac מעט להיותך, *parum*

10. Non eſurient, neque ſitient; non feriet eos æſtus, neque ſol; quia is, qui eorum miſeratur, eos deducet, & ad fontes aquæ dux iis erit. 11. Montes omnes meos pervios faciam, &

turum eſſet, ut pecus etiam paſcere tutò poſſet ad vias publicas, atque eſſent in locis editis paſcua.
10. Ubi non eſſent eſurituri, neve ſiti, aut æſtu laboraturi; quia is, qui miſericordiâ erga eos tangitur, eorum dux erit ad fontes.

11. Montes omnes meos, *ait Deus*, pervios faciam,

parum eſt eſſe te. Quare mirum eſt LXX. Intt. vertiſſe: καὶ εἶπέ μοι μέγα σοι ἐστὶ τοῦ κληθῆναι. quod eſt planè contrarium certiſſimo uſui hujuſce formulæ, quam alibi meliùs verterunt.

Ut excites] להקים *lehakim*, ut facias ſurgere, exciderant enim Tribus Iſraëlis è priore ſtatu, in quo fuerant, Idololatriâ.

Servator Iſraëlis] נצורי ישראל *ntſoure Iſraël.* Sic legitur in textu pro נצירי, quod idem eſt, ſed inflexione Chaldaïca. Intelliguntur pauci Iſraëlitæ, qui redierant ad officium ſuum. LXX. Intt. διασπορὰν parum propriè; ſed *Hieronymus feces*, cujus verſionis ratio ignota eſt. Hìc inverſus eſt ordo verborum, nam pro more ſolito, deberet eſſe ולהשיב נצורי ישראל, cùm legamus נצורי ישראל להשיב. Contigeritne hoc librariorum incuriâ, an ita etiam loquuti ſint interdum Hebræi, non ſatis liquet.

Conſtitui te, ut ſis lux Gentium &c.] Hìc perſpicuè opponuntur Gentes Judæis, adeóque agitur de vocatione Gentilium ad fidem Chriſtianam, non Judaïcam, ut puto; cùm pauci Proſelyti, qui ſe Judæis adjunxerunt, non ſint tanti, ut tantâ verborum pompâ res promittatur. *Grotius* hìc indicat Capita Eſaïæ, in quibus Idololatriam oppugnat, propter quæ putat Prophetam vocari *lucem Gentium*, quòd iis locis eos ab Idololatria averſurus eſſet, & ſic plurimos ſervaturus. Sed qui cœperunt legere Eſaïam, quod ſeriùs factum omnino videtur, jam erant ad Religionem Judaïcam, ab ipſis Judæis, adducti. Ethnicos enim, meræ curioſitatis, aut, ſi mavis, inquirendæ veritatis causâ, Propheticos libros legere coepiſſe, & ſic adductos ad Religionem Judaïcam non videmus. Ejusmodi hominibus Prophetæ meræ erant tenebræ. Itaque referenda hæc ſunt ad Chriſtum, qui miſit Apoſtolos, cum mandatis denunciando Gentibus omnibus Evangelio. Non fuit conſilium Dei, ut per omnes Gentes ſpargeretur Judaïſmus, ita ut integri populi eum amplecterentur, quod non contigit ante exortam Evangelii lucem, & multò minùs poſtea; cùm ab eo tempore Judaïſmus quidem minui, Chriſtianiſmus verò mirum in modum ampliari cœperit; donec totum Imperium Romanum occuparit, multáſque etiam Barbarorum Gentes, extra ejus fines, ad fidem adlexerit.

7. *Ei, qui contemtui eſt*] לבזה נפש *libzoh nepheſch.* Volunt בזה *bzoh* eſſe nomen, quæ forma parum eſt uſitata. Non malè legeris לבזוי *libzoui*, aut, ſi mavis בזו *bzou*, ut עשו Job. XLI, 24. & צוו Ibid. XV, 12. Sed facilius ex י fieri potuit ה, quàm ו, niſi י excidiſſet. Quocumque modo legas, idem erit ſenſus, nam *contemtus animæ*, vel *animi*, aut *contemtus animo*, idem ſignificant. LXX. Intt. hìc primùm pro קדשו, *ſanctus ejus*, legerunt קדשו *ſanctificate*, habent enim ἁγιάσατε, deinde pro בזה judicarunt legendum בזה, cùm habeant φαυλίζοντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Sic & *Theodotion*. Alii ἐξουθενημένον. *Hieronymus*: *Sanctus ejus ad contemtibilem animam.* *Grotius* vertit: *ad contemtorem animæ*, ſequutus lectionem poſteriorem LXX. Interpretum, & ſignari putat Eſaïam, qui, cùm ſummo vitæ ſuæ periculo, Dei dicta enunciavit, ne maximis quidem parcens, ut Sebnæ. Sed hæc multò meliùs conveniunt Chriſto, qui quaſi *contemtus in anima*, ſeu inſtar animæ vilis, ita ſpretus eſt à Judæis; ut, inani metu Romanorum, maluerint eum innocentem occidi, quàm dimitti. Scio quæ dicantur de iis, quæ perpeſſus eſt Eſaïas, ſed conficta ſunt.

Qui abominationi genti] למתעב גוי *limthaheb goi.* LXX. Intr. τὸν βδελυσσόμενον ὑπὸ τῶν ἐθνῶν, Latinus: *ad abominatam gentem.* Sed ſequi deberet participium, ut ſolet adjectivum. Verbotenus eſt *faciens abominari gentem*, hoc eſt, qui genti eſt abominationi: *Grotius* vertit, *ad abominatum gentibus*; ob perpetuam, ut ait, idololatriæ reprehenſionem. Verùm hic legimus גוי *goi*, quâ voce in ſingulari non ſignificantur *Gentes*, ſed ſingularis *Gens*, ut, Hebræa, atque alia quævis. Ergo meliùs multò hæc retuleris ad Chriſtum, qui genti ſuæ abominationi fuit. Fortè etiam non malè ſic vox punctaretur מְתֹעָב, ut ſit *Pahul* Conjug. *Pyhal*, mutato *Kibbuts* in *Cholem* ob ſequentem gutturalem, & *Kamets* poſterioris ſyllabæ in *Pathach*, conſtructionis causâ, ut ſit *abominandus gentis.*

Qui eſt ſervus dominantium] לעבד משלים *lehebed moſchelim*, ſervo dominantium. Tales quidem erant privati omnes in Regno & Republica Judæa, *ſervi* enim vocantur quicumque parebant majori Poteſtati; nec Eſaïas magis, quàm quivis alius privatus, eâ voce deſignari poſſet. Sed ſingulari ratione Chriſto aptatur, qui cùm eſſet jure *Dominus*, *formam ſervi adſumſit* Phil. II, 7. ſéque ſubjecit judicio dominantium, quos judices recuſare potuiſſet.

Reges te videbunt] מלכים יראו *mlachim jirou.* Interpretatur Grotius: *Reges ipſi te ut Prophetam venerantur.* Meliùs multò intelligas de cognitione Regum, qui Religionem Chriſtianam amplexuri erant, & Chriſtum veneraturi in hac vita, tum etiam in altera, extremi judicii die. *Hieronymus* ad hunc locum: *Qui ſervus fuit Principum, & tam humilis, ut ſtaret ante Annam & Caïpham, & crucifigendus Herodi & Pilato mitteretur, Cui interpretationi Aquila conſenſit, & ex parte LXX. licèt in eo mutaverint & extenuaverint; qui pro*, gente, gentes, *&*, *pro* ſervo, ſervos *interpretati ſunt. Alii verò hoc dici arbitrantur ad gentem Judæorum, quæ* contemſit

& ſtratæ meæ viæ exaggerabuntur. 12. Hi è longinquo venient, illi è ſeptemtrione, aut ab occidente, alii è terra Sinæorum. 13. Lætos clamores tollite cœli, exſulta terra, & vos montes præ hilaritate vociferamini; quia conſolatus eſt Jehova populum ſuum, & adflictorum ſuorum miſertus.

14. Dixit Sion, deſeruit me Jehova, Dominus oblitus eſt mei. 15. An obliviſci queat

ciam, & viæ omnes erunt munitæ. 12. Alii è longinquo venient, illi è ſeptemtrione, aut ab occidente, alii è terra Sinæorum, vel ab adcolis montis *Sin*. 13. Tota natura propterea lætatur, cœli hilares ſint, exſultet terra, & vos montes hilaribus vocibus reſonate; quia Creator populo ſuo ſolatium miſit, & miſericordiâ erga adflictos commotus eſt.

14. Jeroſolimitani queſti ſunt, ſe à Deo deſertos. 15. An vero, repoſuit iis Deus, mulier poteſt

animam ſuam, *& abominationi eſt univerſo mundo, & ſervit Principibus, de quibus ſcriptum eſt*: qui devorant plebem meam, ſicut cibum panis. *Sed melior ſuper Chriſto interpretatio. Quæ igitur Pater redemtor quondam & Sanctus Iſraël ad Filium loquitur?* Reges videbunt & conſurgent Principes & adorabunt; *quando venerit, in gloria Patris, cum Angelis ſuis, & ſederit in throno gloriæ ſuæ, judicans vivos & mortuos, tunc omnes adorabunt eum. Sive ita intelligendum eſt: Reges, quorum cor in manu Dei eſt, & Eccleſiæ Dei principes* adorabunt te, quia fidelis eſt Dominus Sanctus Iſraël, qui elegit te. *Hæc autem omnia ad eum refert*, qui contemſit animam ſuam, qui abominatus à Gente, qui ſervus eſt principum.

Quia Jehova &c.] Quia intelligent, te delectum eſſe Dei miniſtrum.

8. *Tempore, quo tibi pacatus fui* &c.] Hìc quoque, ſine tranſitione, Propheta Deum inducit, populum Judæum, ut res ipſæ oſtendunt, adloquentem; quamvis hìc quoque Vir ſummus fidiculis Eſaïam trahat, ut oſtendemus. Eſt hìc in Hebraïcis בעת רצון *bebeth ratſon*. LXX. Intt. καιρῷ δεκτῷ. Vulgatus: *tempore placito*. Cùm רצה *ratſah* ſit *bene velle*, & רצון *ratſon*, benevolentia, dici benevolentiæ eſt Dei pacati tempus, cùm nimirum gentem tuetur, eò quòd officio ſuo erga ipſum ita deſungatur; ut Deus, bonitate ſuâ, acceptum id habeat, quamvis multùm abſit à conſummata virtute. Nuſquam enim Scriptura nobis deſcribit Deum, inſtar hominis varii, & moroſi, cujus noſcenda ſint tempora, tenendique molles aditus, ſi quid velis ab eo impetrare. Semper Deus eſt idem, & æquè bene vult humano generi, nec malè velle poteſt; verum eâ lege, ut pareat homo ex animo Rationi ac Revelationi; non quaſi ejuſmodi obſequium quidquam mereatur, ſed quia Deus ex eo beneficia ſua ſuſpenſa eſſe miſericorditer voluit; ídque in gratiam humani generis, quod numquam eſt felicius, quàm quando Rationem ac Revelationem ſequitur; eóque infeliciùs, quò magis ab iis abſcedit. Sed hæc obiter; ne quis putet Prophetam ſavere moroſis nonnullis Theologis, qui Deum ſibi ſimilem fingunt.

Conſtituam te fœderatum populum] ואתנך לברית עם *veethencha librith ham*, & ponam in fœdus populi. LXX. Intt. εἰς διαθήκην ἐθνῶν, Latinus: *in fœdus populi*. *Grotius* interpretatur: per te renovavi meum cum populo fœdus. Sed nuſquam Eſaïas narratur renovaſſe Dei fœdus, cum populo; hoc eſt, exegiſſe denuo à populo promiſſa, quibus ſe Deo dicto audientem futurum promiſerat, adhibito ſollemni ſacrificio. Vide 2. Par. XXXIV, 31. Itaque hæc verba ſic interpretati ſumus, quaſi idem ſignificarent, quod hæc loquutio אתנך לעם בריתי *etthencha leham brithi*, ponam te in populum fœderis mei; hoc eſt, te habebo pro populo mecum fœderato. Sequentia manifeſtò ad populum pertinent.

Ut inſtaures terram] להקים ארץ *lehakim erets*. Dejecta fuerant ædificia Judææ à Chaldæis, quæ iterum excitarant Judæi reduces, ad quos hæc ſpectant.

9. *Dicam vinctis: exite*] Eſt quidem hìc לאמר *lemor*, dicendo. Sed quia hoc dixit Deus, per Edictum Cyri, vertimus *dicam*, ne res ad populum referretur, ad quem non pertinuit. Dixit Deus, per Cyrum, vinctis: *exite*; cùm iis è captivitate in patriam redeundi poteſtatem fecit. *Grotius* interpretatur: corrigite vos, ut exire poſſitis. Sed de correctione hìc nihil,

Qui ſunt in tenebris] In tenebricoſis carceribus.

Prodite] הגלו *biggalau*. Manifeſtos vos facite; hoc eſt, prodite.

Ad vias paſcent] Non paſcent pecudes, in abditis vallibus, aut in ſaltibus aviis, ne ab hoſtibus invadantur; ſed ad vias ipſas publicas, ut poſſint à prætereuntibus cerni; quia eos non metuent, dum faventes ſibi habebunt Perſarum Reges.

In omnibus locis editis] בכל שפיים *bchol ſchephajim*. In collibus etiam undequaque conſpicuis paſcent, ſine metu.

10. *Non eſurient* &c.] Nihil incommodi patientur inviti; neque famem, pane enim abundabunt; neque æſtum nimium, non deerunt enim illis umbroſa nemora, in quorum receſſibus ſeſe refrigerent, aut fontes, quibus ſiti ſubveniant.

11. *Montes omnes meos pervios faciam*] *Ponam omnes montes meos in viam.* Dum tranquillitate & ſecuritate fruentur, poterunt aperire vias per ipſos montes, per quos facilè pecudes ſuas paſtum ex uno monte in alium agent.

Stratæ meæ viæ exaggerabuntur] מסלותי ירמון *mſillotai jerumoun*, ſtratæ meæ viæ extollentur. Quod eſt neceſſarium in regione incolis frequenti, ut negotiorum & commerciorum causâ facilè iter quaquaversùm facere poſſint; tum etiam eorum gratiâ, qui ſacrorum causâ, ter quotannis, Jeroſolimam, è remo-

queat mulier lectentis infantis ſui, ita ut non miſereatur filii uteri ſui? ſed hæ oblivi-
ſcentur, at ego tui non obliviſcar. 16. En, volis meis te inſcripſi, muri tui ſemper
ſunt coram me. 17. Feſtinabunt inſtauratores tui; qui te demoliti fuerant & diruerant,
ex te exibunt. 18. Tolle circumquaque oculos tuos, & vide, omnes illi congregati
ſunt, & venerunt tui cauſâ. *Ut* vivo ego, ait Jehova, *ſic* hiſce omnibus quaſi ornamentò
induêris, eáque inſtar ſponſæ circumligabis tibi. 19. Deſerta tua, ſolitudines tuæ,
&

teſt obliviſci infantis, quem peperit? Imò verò ejus potiùs obliviſcetur, quàm vos oblivioni mandare poſſim. 16. Volis meis te inſcripſi, ut tui ſemper meminerim. 17. Feſtinabunt qui te inſtaurabunt, & qui te diruerant abibunt. 18. Circumcircà oculos tuos ferto, & vide, quid futurum ſit; nam tui cauſâ convenerunt. Ut vivo ego, ſic omnibus quæ fient, quaſi ornamentis, conſpicua fies. 19. Loca in ditione tua, nunc deſerta, & vaſtata, tot incolis implebuntur, ut vix
ecè

remotioribus Judææ locis, ſe conferent.

12. *E longinquo venient*] Ut qui è Syria, & Peræa, quæ erant ad ortum, aliiſque vicinis tractibus venturi erant. Aliarum enim cœli plagarum mentio fit in ſequentibus verbis.

A Septemtrione] E Galilæa viciniſque locis, & fortè etiam remotioribus ad Boream.

Ab occidente] Hi minùs remoti erant Jeroſolimæ, quàm ceteri, mare enim internum illinc non multùm aberat.

E terra Sinæorum] מארץ סינים *meerets Sinim.* LXX. Intt. ἐκ γῆς Περσῶν. *Aquila, Symmachus* & *Theodotion* retinuerunt vocem ipſam Σινίμ. *Hieronymus: de terra auſtrali*, & in Comment. *pro Oriente*, longè *poſuit. Pro Auſtrali plaga in Hebræo legitur* SINIM; *quod LXX.* Perſarum *interpretati ſunt. Ceteri, ita ut in Hæbreo legitur expreſſerunt* SINIM, *quod nos interpretati ſumus* ab Auſtrali, *illud ſuſpicantes, quod mons Sinaï in auſtrali parte poſitus ſit; juxta Abacuc Prophetam*: Deus ab Auſtro veniet &c. Fuerunt qui Sinarum Imperium, ad ultimum Orientem, cogitarint, quos meritò caſtigat *Grotius*; cùmque poſt Ortum, Septemtrionem, Occidentem, ceſſaret Auſter, putavit ſignari populos ad Auſtrum Judææ *Sinæos*, ut Latinus Interpres nomen *Sini* tranſtulit Gen. X. 17. unde, ut putabat *Grotius* nomen habet deſerta regio *Sin*, & in ea *Sinaï* Exod. XV. 1. Sed toto cœlo errat Vir ſummus, nam Sinæi Gen. X. 17. manifeſtò memorantur inter populos, qui erant ad Septemtriones Judææ. Unus perſpicuè vidit, quinam hìc eſſent Sinæi, qui innumera alia primus intellexit in Scriptura *Sam. Bochartus* Phalegi Lib. IV. c. 27. סין in Scriptura dici Peluſium, urbem Ægypti à Judæa non remotam. Nam ut Peluſium dicitur ἀπὸ τοῦ πηλοῦ, à luto, quod paludoſum eſſet circa eam urbem ſolum: ſic *Sin* veteribus Hebræis urbs illa vocata eſt, hoc eſt, *lutum*; cujus incolæ ſunt סינים Eſaïæ. Ipſum adi, qui rem extra omne dubium collocavit. Notum eſt, ex Jeremia, multos Judæos in Ægyptum, tempore Captivitatis, confugiſſe, prædixitque etiam Eſaias C. XIX. 18. & *ſeqq.* fore ut multi in Ægypto ad cultum veri Dei adducerentur; quod & factum eſſe, multitudo Judæorum, qui in ea regione poſtea fuerunt, ſatis oſtendit. Ergo ad hoſce homines reſpexit, hoc in loco, cùm Judæi multi eſſent in iis Ægypti Nomis, qui à Judæa minimùm diſtabant, inter quos Peluſiacus Nomus.

14. *Deſeruit me Jehova*] Hæ fuerunt Jeroſolimitanorum querelæ, cùm urbs capta eſt & deleta, unà cum Templo, à Babyloniis.

15. *An obliviſci queat*] *An obliviſcetur?* Sæpe ea eſt vis Futuri, ut eo ſignificetur non tam quod futurum eſt, quàm quod fieri poteſt, aut debet: atque, additâ negatione, quod nec poteſt fieri, nec debet, ut hìc, ubi interrogationi ineſt vis negandi.

Hæ obliviſcentur] Hoc eſt, ut concedam matres infantium lactentium obliviſci; attamen curam veſtri non abjiciet Deus.

16. *Volis meis te inſcripſi*] Hoc eſt, non magis tui obliviſcar, quàm qui manibus ſuis aliquid inſcripſiſſet, memoriæ cauſâ, ejus obliviſceretur; non quòd hoc fieri ſoleret, ſed quia, ſi fieret, oblivio obrepere non poſſet. Ex hoc loquendi genere malè intellecto, ortus eſt, apud Judæos, Phylacteriorum uſus; de quibus vide not. ad Exod. XIII. 9.

17. *Feſtinabunt inſtauratores tui*] מהרו בניך *miharou banajich*, feſtinarunt ædificatores tui; Jeroſolimæ deſtructæ ac deſolatæ, quam adloquitur Deus; quemadmodum eam adloqui potuiſſet, paullò ante Edictum Cyri. Intelliguntur Judæi reduces, qui Jeroſolimam inſtaurarunt, ut in Libro Nehemiæ videre licet.

Qui te demoliti fuerant &c.] Nempe, Chaldæorum præfecti, à quibus, vel à quorum parentibus deſtructa erat Jeroſolima. Cyrus enim in omnes Imperii Babylonici provincias novos præfectos, quibus fidere poterat, miſit, ac proinde etiam in Judæam.

18. *Tolle circumquaque* &c.] Induxit Propheta non tantùm Deum adloquentem Jeroſolimam in ruderibus jacentem, & deſertam; ſed etiam ei oſtendentem Judæos reduces, qui eam mox inſtaurarent, & qui futuri ei eſſent ornamento; Joſuam, nimirum, Hezram, Nehemiam, omnéſque, qui eos adjuverunt in inſtauratione Templi & Urbis.

Quaſi ornamento induêris &c.] Miras hìc videmus figuras, urbem deletam in perſonam converſam; nec hoc tantùm, ſed & eos, qui mox eam inſtaurabunt & incolent, mutatos in mundum muliebrem, quo erit ornata. Sed ejuſmodi ſunt Linguarum Orientalium elegantiæ, etiamnum hodie; de quibus non licet judicare è Græcorum & Latinorum canonibus rhetoricis, ſed ex ipſorum Orientis populorum uſu.

19. *Deſerta tua* &c.] Hìc verſus inchoatur à כי *chi*, & ante vocem *anguſtiora* item eſt

כי

& terra tua devaſtata, anguſtiora mox erunt, quàm ut incolas capere poſſint, & qui te abſorbebant, procul abibunt. 20. Dicent præterea, te audiente, filii orbitatis tuæ: anguſtus eſt mihi locus, recede & *agrum tuum* incolam. 21. Dices verò, apud animum tuum, quis illos mihi genuit, cùm ego orba fuerim, ſolitaria, captiva & peregre iverim? Eos quis educavit? Cùm ego ſola ſuperſtes fuiſſem, ubi erant illi? 22 Sic dixit Dominus Jehova: tollam manum meam ad Gentes, ad Populos vexillum meum erigam, filiosque tuos in ſinu adferent, & filiæ tuæ humeris bajulabuntur. 23. Erunt Reges nutritii tui, eorumque Dominæ nutrices tuæ; *erunt*, *qui*, facie in terram converſâ,

eos capete poſſint. Tum qui te veluti abſorbeant, procul abire neceſſe habebunt. 20. Audies eos, qui, tempore orbitatis tuæ, eò ſe contulerunt, queri, quòd ſatis agri non habeant, ut ſe ſuſtentent, in illo tractu, & ab iis, qui eos occuparant repetentes. 21. Tum verò apud animum tuum dices, te non adſequi, qui ſint tot coloni, ad agros tuos occupandos, cùm orba eſſes, captiva, in alieno ſolo, nec te capere, unde illuc veniſſent. 22. Sic verò dixit Dominus Creator; tollam manum meam ad Gentes, erigámque vexillum, quo ſigno conſpecto, qui captivos apud ſe habebunt, filios aut filias tuas, ad te bajulabunt; & filii quidem in ſinu adferentur, filiæ verò humeris. 23. Erunt Reges ſtudioſi educationis filiorum tuorum, & Reginæ eorum nutrices, & vultu in terram depreſ-

כי *chi*; quæ abundare videntur.

Anguſtiora mox erunt, quàm &c.] כי עתה תצרו מיושב *chi hatthah thetſeru mijoſcheb*, quia nunc anguſtiora erunt, quàm incolam; hoc eſt, incolas capere non poterunt. Quod quidem initio ſimul ac ſemel factum non eſt, ſed paullatim; poſtremis enim Reipublicæ Judaicæ temporibus omnes Judæos, qui in Imperiis Romanorum & Parthorum ſparſi latè erant, capere non potuiſſet Judæa, quæ vix etiam eos, qui ſedes in ea fixerant, capiebat. Quod intelligent qui *Joſephi* poſteriores Archæologiæ Libros, eóſque quos de B. J. conſcripſit, legerint. In Hiſt. Eccleſ. Sæculi I. ubi Judæorum clades deſcripſimus, ſatis oſtendimus, in multitudinem ingentem excreviſſe Judæos, poſtremis ſæculis.

20. *Filii orbitatis tuæ*] בני שכליך *bne ſchichulajich*, filii orbitatum tuarum, hoc eſt, qui ad te acceſſerunt, cùm eſſes orba. Intelligi videntur Proſelyti, qui jure dici poſſint *Jeroſolimæ filii adoptivi*, quales ſibi deligunt orbi.

Recede & agrum tuum incolam] גשה לי ואשבה *gſchah li veeſchebah*. נגש *nagaſch* quidem eſt *accedere*, ſed hîc manifeſtò ſumitur pro eo, quod eſt *recedere*; vel, ſi mavis, accedere ad aliam agri nondum culti partem, ut majus ſpatiom vicino relinquatur. Hinc LXX. Intt. ποίησόν μοι τόπον, & Vulgatus: *fac ſpatium*. Etiam Jonathan רחב לי *revabh li*, mihi latius ſpatium concede.

21. *Cùm ego orba fuerim*] ואני שכולה *vaani ſchechoulah*, & ego orba; cùm liberis carerem.

Solitaria] גלמודה *galmoudah*. De qua voce vide ad Job. III. 7. Jeroſolima hîc deſcribitur, tempore captivitatis, non tantùm ut orba, ſeu liberis carens; ſed etiam ut vidua, quæ proinde liberos ſuſcipere non potuerit.

22. *Tollam manum meam ad gentes*] Quaſi ſignum, quo ex aliis gentibus liberos ad te venire jubeam; hoc eſt, Proſelytos ad te accedere. Eodem pertinet *vexilli elatio*, ut plus ſemel oſtendimus, ad hunc Prophetam.

Filios tuos in ſinu adferent] Hoc eſt, venient familiæ integræ, unà cum liberis infantibus, Jeroſolimam; ut ſacra illic faciant, ſéque Judæorum Religioni adſentire profiteantur, & adgregent. Singula verba non ſunt, in hoc figurato ſtylo, nimiùm urgenda, ut fecit *Grotius*, qui ait, hîc ſignificari integras gentes, operam daturas, ut Judæi reduces omnia itineri commoda haberent, quaſi vehicula re-

deuntibús ſuppeditaſſent. Hortatur quidem Cyrus, Edicto de reditu Judæorum, Hezr. C. I. gentes, quæ ei parebant, ad eos adjuvandos; ſed ſine ulla mulcta, aut pœna, niſi facerent; verùm ut poſſent facere ſine metu, quæ ſponte ſuâ eos vellent juvare & oblationes ſpontaneas Jeroſolimam mittere.

23. *Erunt Reges nutritii tui*] Hoc eſt, fautores, ut Cyrus, Darius Hyſtaſpis F. & Artaxerxes, Heſdræ aut Nehemiæ memorati; poſtea verò, everſo Perſarum Imperio, Seleucidarum & Lagidarum nonnulli, imò & Adiabenorum Principes, ut docet *Joſephus*; tandem etiam aliquot ex Cæſaribus, ſi *Philoni* & *Joſepho* credimus, quorum loca citavimus in Hiſt. Sæculi I. Sed ſi hæc intelligantur, more Chriſtiano, non tantùm de Jeroſolima terreſtri, verùm & de ſpirituali Jeroſolima; hoc eſt, de Chriſtianis, atque Eccleſia Chriſtiana; multò pleniùs & diviniùs hæc omnia impleta ſunt, quamvis paullò ſeriùs; cùm qui rerum potiti ſunt, in Imperio Chriſtiano, Chriſtianam Religionem ſunt profeſſi, atque, ad poſteros tranſmiſerunt. Non tamen diffitendum eſt, ut mores Judæorum non erant, quales eſſe debuiſſent hominum è Captivitate liberatorum, & Deum unum in agris ſuis colentium: ſic nec Chriſtianorum vitam eam fuiſſe, quæ cum præſtantiſſimis Evangelii præceptis conſentiret, ut par fuiſſet. Sed hæc eſt culpa hominum non Dei, qui non tantùm promiſſis ſtetit; verùm etiam, ingratis beneſecit, & æternam fidei ac morum regulam, Evangelium Filii ſui, in terras demiſit, & per plura ſæcula, invitâ magna Chriſtianorum parte, ſervavit, ſervat, & ad ultimum uſque diem ſervabit.

23. *Eorúmque Dominæ*] שרותיהם *ſcharothehem*. Eſt perinde ac גבירותיהם *ghirothehem*, hoc eſt, Reginæ, vel Auguſtæ, ut more Romano loquar.

Nutrices] Hoc eſt, fautrices. Sub imperio Perſarum, ſine dubio, Judæis favit Eſthera Judæa, quæ *Achaſuero*, aut, ut videtur, *Artaxerxi* Longimano nupſit; poſtea fortè & nonnullæ Reginarum Syriæ, vel Ægypti, quibus erant ancillæ, vel libertæ Judææ, quæ eas Religionem Judaïcam elam docebant; tum etiam Helena, Adiabenorum Regina, de qua disertè *Joſephus* Lib. Ant. Jud. XX. c. 2., ac tandem Poppæa, poſtquàm Neroni

verſâ, te ſalutabunt, pulverémve pedum tuorum lingent, atque intelliges, me eſſe Jehovam, nec pudore adfici eos, qui *auxilium* meum exſpectant.
24. An eripietur præda viro forti? *inquies*. An juſtus captivus *ab eo* liberabitur?
25. *Imo verò*, quia ſic ait Jehova: etiam viro forti captivus eripietur, & præda violenti liberabitur. Cum eo, qui tecum contendit, ego contendam, & filios tuos ſervabo.
26. Eos, qui te vi oppreſſerint, ad comedendam carnem ſuam adigam, & tamquam muſto ſanguine ſuo ſe ingurgitabunt; ſciétque omnis caro, me Jehovam eſſe Servatorem tuum, & potentem Jacobi vindicem tuum.

Dei

depreſſo, te ſalutabunt, pulverémque pedum tuorum lingent; unde ſcies, me eſſe Creatorem, quia non pudebit eos, qui auxilium meum exſpectaverint. 24. An eripietur præda potentiori? an captivi boni viri ei eripientur? 25. Imò, ait Creator, etiam viro ſtrenuo captivus eripi poteſt, ac præda hominis violenti illi extorqueri. Ego verò contendam cum eo, qui tecum certat, & liberos tuos ei eripiam. 26. Violentos tuos oppreſſores ad eas anguſtias redigam, ut ſuorum carne veſci cogam, & ſanguinem liberorum ſuorum bibant, quaſi eſſet muſtum; unde omnes intelligent, me Creatorem eſſe liberatorem & potentiſſimum vindicem tuum.

PARA-

ni nupſiſſet, quæ erat θεοσεβής. Si eidem eredimus, ejuſdem Libri C. VII. & initio vitæ ipſius. Si ad Chriſtianos Principes progrediamur, occurret prima Helena, Conſtantini M. mater, de qua conſulendus *Euſebius* in Vita Conſtantini; deinde & aliæ Auguſtæ & Principes fœminæ.

Erunt, qui facie] Addidimus duas priores voculas, nè quis putaret, rem referri ad Reges & Reginas, quæ Judæos, aut Reges Jeroſolimitanos adorarent, ut ſolebant in Oriente Reges adorari. Nulli Orientis Reges, nullæque Reginæ ita ſe geſſerunt, erga Judæos, quod quidem nobis ex Hiſtoria innotuerit. Sed populi vicini ſubacti à Regibus Haſmonæis, & præ ceteris Idumæi eò fortè adacti ſunt. Vide *Joſephum* Ant. Lib. XIII. c. 16.

Facie in terram converſâ] אפים ארץ *apajim erets*, pro ארצה, hoc eſt, *ad terram*. LXX. Intt. ἐπὶ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, incommodè, quippe contra Linguæ analogiam & uſum. Meliùs *Hieronymus* vertit: *vultu in terram demiſſo*. Vide Gen. XIX, 1. XLVIII, 12. & 1. Reg. I, 23. At putat *Grotius*, hic אפים eſſe in ſtatu conſtructo, pro abſoluto, ita ut ſit pro אפי ארץ *apphe erets*, quod interpretatur, *ſpectabiles terræ*, ex Hebræis, ut ait ad 1. Sam. I, 4. Sed nec illic, nec uſquam alibi vox אפים *honoratos* terræ ſignificat. Itaque perperam principes Idumææ, aut Moabitis interpretatur.

Pulverémque tuorum pedum lingent] Hoc eſt, abjectiſſimâ ratione te adorabunt, qualis erat eorum, qui, toto corpore in terram ſtrato, fronte pulverem terræ tangunt; quod in ultimo Oriente, apud Seras, alióſque, Reges adeuntibus uſitatum eſt. Hoc vocarunt Hebræi, *pulverem pedum lingere*, non quòd linguâ exſertâ hoc fieret, ſed quod vultus admoveretur pulveri. Epiſcopi Romani, qui crepidas Principibus oſculandas offerunt, hæc in ſe impleta volunt, ſed abſit ut ejuſmodi commenta admittamus! Si in Chriſtianis hoc impletum, poſſumus rectiùs dicere, ſæpe Reges & Principes populorum vicinorum accidiſſe ad pedes Chriſtianorum Impp. ſeu victos, ſeu opem eorum implorantes. Sed talia in Chriſto, Jeroſolimæ Cœleſtis Principe, pleniſſimè, ultimi judicii die, implebuntur.

24. *An eripietur præda* &c. Hæc interrogatio eſt Jeroſolimæ, quaſi non cepiſſet, quo modo Chaldæis poſſent eripi Judæi captivi; cui interrogationi à Deo, ſequentibus verbis ad finem Capitis, reſpondetur.

Juſtus captivus] *Captivitas juſti*.

25. *Viro forti captivus eripietur*] *Captivitas fortis eripietur*. In antecedentibus verbis, *captivitas juſti*, eſt juſtus captivus, ut res ipſa oſtendit; hic verò *captivitas fortis*, eſt is, quem fortis captivum retinet, pro ambiguitate Linguæ Hebraïcæ; quam ex re ipſa, potiùs quàm ex verbis interpretari ſæpe neceſſe eſt.

26. *Ad comedendam carnem ſuam adigam*] והאכלתי את בשרם *haachalthi eth bſcharam*, faciam comedere carnem ſuam. *Committam*, inquit Grotius, *illos inter ſe, Perſas cum Medis, deinde Perſas & Medos cum Babyloniis, qui omnes olim Nabuchodonoſoro militaverant*. Primùm non conſtat Medos & Perſas Babyloniorum Regibus ſerviiſſe; Imperium enim Medorum ſtetit ſeorſim à Babylonico, & Medis paruerunt Perſæ. Deinde qui vi oppreſſerant Judæos erant Chaldæi, nullorum enim aliorum mentio fit in hiſtoria obſidionis & exſcidii Jeroſolimæ; nec licet ex conjectura fingere Perſas & Medos in eorum exercitu fuiſſe. Satius eſt dicere, aut ad calamitatem Babyloniorum reſpici, quam ignoramus, aut ſenſu tralaticio intelligendum hoc loquendi genus, de diſſenſione; quâ factum eſt, ut Babylonii Gadatas & Gobrias ſe ſe adjunxerint Cyro, & cives ſuos primi Babylonem ingreſſi, ferro trucidarint, ut oſtendimus, loco *Xenophontis* ad Cap. XIII, 8. adlato.

Sanguine ſuo ſe ingurgitabunt] Hoc eſt, ſanguine civium ſuorum, ut ex loco *Xenophontis* liquet. Tralaticio loquendi genere *ſe ſe inebriare ſanguine ſuo* dici poſſunt, qui ſanguinem ſuorum effundunt magnâ copiâ.

Sciétque omnis caro &c.] Hoc eſt, regnorum vicinorum incolæ, cum viderint Babylonem à Cyro captam, nec multò poſt Judæos è Babylonia in ſedes patrias remiſſos; hinc intelligent rem, non ſine Providentia Dei Judæorum factum, præſertim ſi ſciverint longè antea ab ejus Prophetis prædictam.

GOM-

Dei & Meſſiæ cum Judæis contumacibus contentio, provocatio ad Dei judicium, & minas.

CAPUT L.

1. SIC dixit Jehova: ubi eſt libellus ille repudii matris veſtræ, quam dimiſi? Quis eſt è creditoribus meis, cui vos vendiderim? En, propter iniqua veſtra facta venditi eſtis, & propter defectiones veſtras, dimiſſa eſt mater veſtra. 2. Cur, *cùm* veni, nemo erat; & *cùm* vocavi, nullus reſpondebat? An brevior facta eſt manus mea, ut ne liberarem? nulláne eſt in me potentia, quâ eriperem? En, increpatione meâ mare exſicco, & muto flumina in deſertum, fœtétque eorum piſcis aquâ deſtitutus, & moritur præ ſiti.
3. Induo cœlum caligine, & *veluti* ſaccum, quo operiatur, ei injicio.
4. Dominus Jehova eruditorum linguam mihi dedit, ut ſciam tempeſtivè fatigatum adlo-

PARAPHRASIS.

1. SIC me adloquutus eſt Creator: ubi verò eſt libellus repudii, quo veſtram gentem repudiavi? Quiſnam eſt ex creditoribus meis, cui vos vendiderim? Atqui propter prava veſtra facinora paſſus ſum vos in ſervitutem hoſtibus veſtris tradi, & mater veſtra Jeroſolima hoſtibus veſtris eſt relicta. 2. Cur, cùm mitterem ad vos Prophetas, qui officii vos monerent, nemo iis reſpondebat, ut par erat? An minuta erat potentia mea, adeò ut non poſſem vos ab hoſtibus veſtris liberare? Atqui idem ſum, cùm meâ increpatione mare exſiccem, & flumina deſtituam piſcibus, aquâ deficiente, quamobrem moriuntur & putreſcunt. 3. Quin & Solis & Lunæ defectibus cœlum obſcuro, quaſi ſacco obſcuro lucem, interpoſito Planeta, qui radios Solis aut Lunæ intercipit.

4. Dominus Creator mihi eruditam linguam conceſſit, ut poſſim hominem vitæ pertæſum ad meliorem

COMMENTARIUS
In CAPUT L.

1. U*Bi eſt libellus* &c.] Si Judæi potuiſſent dicere, ſe in perpetuum à Deo rejectos; ut mulier, cui à viro traditur libellus repudii, cùm non poſſit eam iterum domum ducere; Deus hoc ab iis non quæreret, habuiſſent enim reſponſum paratum. Sed cùm abeſſet, ut æternam rejectionem iis minatus eſſet, ut ſemper minis promiſſa reſtitutionis adjeciſſet, ſi modo ad ſaniorem mentem redirent, nihil erat, quod ejuſmodi quæſtioni reſponderent; unde ſequebatur nullam iis eſſe rationem, cur à Deo in perpetuum deficerent, quandoquidem paratus erat & ipſe iis ignoſcere, quotieſcúmque ad ipſum reverterentur.

Quis eſt è creditoribus meis, cui vos vendiderim] Poterat, apud Hebræos, pater liberos ſuos vendere creditori, ad tempus remiſſionis; annum, nempe, ſeptimum, ut eorum operâ æs alienum diſſolveret. Vide ad Levit. XXI, 2. & quæ illic notavimus. Hoc ergo vult Deus, ſe nequaquam filios & filias vendidiſſe, cùm non eſſet in ære alieno; nec creditores haberet, quibus eos, vel ad breve tempus, vendere neceſſe haberet; ac proinde ſuâ culpâ factum non iri, ut ulli populo traderentur. Sic Deus, συγκαταβάσει ſe mirâ, adtemperat eorum ingeniis; ut loquatur, quemadmodum illi ſolebant, éque eorum inſtitutis contrà ratiocinetur. Alioqui Pater, qui vendebat filios, niſi inſolitâ calamitate coactus, non poterat bonus pater familias haberi.

En, propter iniqua veſtra facta &c.] Deus eos incidere in manum Chaldæorum (nam hic ſemper ea de re loquitur, quaſi præterita eſſet) paſſus eſt, non ut eos desereret, aut in ſervitutem daret, in ſuum ipſius emolumentem, ſed ut pœnas de contumacibus ſumeret, & ad bonam frugem redirent.

Mater veſtra] Jeroſolima, aut Judæa.

2. *Cùm veni, nemo erat*] Cùm Prophetas ad vos miſi, venientes nemo excepit, ut par erat, nec audire voluit.

Nullus reſpondebat] Aut, *nemo erat, qui reſponderet*. Nemo erat, qui admonitionibus Prophetarum aurem præberet, agnoſcerétque, ſe deliquiſſe, & caſtigatiorem vitam polliceretur.

An brevior facta eſt manus mea] An minùs potens ſum, quàm antea? Nemo ita inſanit, ut adfirmare auderet, tempore imminutam eſſe Dei potentiam; cùm apud Hebræos Deum ſenem fieri nemo ſuſpicaretur. De hac loquutione vid. Num. XI, 23.

Increpatione meâ mare exſicco.] *In increpatione mea exſiccabo mare.* Ita adludit ad mare Erythræum, quod ſicco pede trajecerunt Iſraëlitæ, ut ſe paria eo tempore, quo loquens inducitur, efficere poſſe dicat; ne quis putaret apud Judæos, numquam fore ut Euphrate, & Jordane trajectis, in patriam rediret.

Muto flumina in deſertum] *Ponam flumina deſertum*; hoc eſt, alveum fluviorum non minùs exſicco, ſi velim, quàm Arabicas ſolitudines, omni aquâ deſtitutas. Adludit ad exſiccatum Jordanis alveum, de quo apud Joſuam; ſed ita ut majora facere ſe poſſe oſtendat. Nam tempore Joſuæ, paucis horis, coërcita eſt Jordanis aqua.

3. *Induo cœlum caligine*] Reſpici etiam vult *Grotius* ad Exod. X, 21. ubi tenebræ Ægyptiacæ memorantur, nec intercedo. Sed poſſet etiam ſignificari cœlum nubibus obſitum, quod in locis, præſertim calidioribus, ſine

Digitized by Google

adloqui. Singulis temporibus matutinis vellicavit mihi aurem, ut audirem, ſicut qui docentur. 5. Dominus Jehova aperuit mihi aurem, nec ego contumax fui, nec retrorſum regreſſus ſum. 6. Corpus meum percutientibus permiſi, & genas meas vellentibus, faciem meam non abſcondi contumeliis & ſputo. 7. Dominus Jehova auxiliatus mihi eſt, ideóque non erubui, & faciem meam quaſi ſilicem *iis* oppoſui; noram enim, me pudore adfectum non iri. 8. Propè adeſt, qui me innocentem habet, quis mecum litigabit? ſtemus unà. Quis me in jus vocat? accedat ad me. 9. Dominus Jehova auxiliatur mihi, quis me reum aget? En, illi omnes ut veſtimentum veteraſcent, tinea eos

meliorem ſpem excitare; ſingulis diebus, matutinis horis, mihi veluti vellicat aurem, ut eum audiam quaſi magiſtrum diſcipulus. 5. Idem docilem me fecit, nec contumax erga ejus præcepta fui, ita ut retrorſum ab ejus legibus recederem. 6. Corpus meum paſſus ſum percuti, & genas mihi vellicari; neque faciem meam ſubduxi contumeliis & ſputo. 7. Dominus Creator tunc mihi auxilio fuit, ideóque non timui malos homines, neque coram iis erubui, & vultum oppoſui illis, quaſi ſilicem; noveram enim, me nullo pudore affectum iri. 8. Mihi adeſt proximus, qui habet me innocentem, quis mihi litem intentabit? ſtemus unà, ante ſellam Judicis. Si quis me in jus vocet, veniat ad me. 9. Dominus Creator mihi favebit, quis vero poſſit efficere, ut causâ cadam? Omnes

ſine procella, fieri non ſolet, & maximum terrorem nautis & vectoribus injicit. *Virgilius* Æneid. Lib. I, 88.

Eripiunt ſubitò nubes cælúmque diémque
Teucrorum ex oculis, Ponto nox incubat atra.
Intonuere poli & crebris micat ignibus æther,
Præſentémque viris intentant omnia mortem.

Plura cupientes adeant *Virgilium*, cum Græcis ſcriptoribus collatum p. 200.

4. *Dominus Jehova* &c.] Hìc rurſus, ſine ulla tranſitione, alius inducitur loquens, cujus nomen reticetur. *Grotius* Eſaiam loqui vult, ſed non negat, *voluiſſe Deum hæc omnia* κατὰ λέξιν *impleri in Chriſto, ut nihil excuſationis haberent Judæi litterarum aucupes.* Nec rejecerim id vaticinandi genus, quo, imagine rei præſentis, deſcribitur res alia, poſt multa ſæcula, futura. Exemplum inſigne ejus rei vidimus antea, in noſtro Propheta, Cap. XII, 14. Malim tamen hæc intelligere de ſolo Chriſto, cui per omnia conveniunt, & præſtantiore multò ratione, quàm Eſaïæ. Inducitur ergo hìc loquens Meſſias & ſemet ipſe deſcribens, ut, eùm venturus eſſet, faciliùs agnoſceretur.

Eruditorum linguam] לשון למודים *lſchon limmoudim*, linguam eruditorum. Latinus: *linguam eruditam*, quod idem eſt. At *Grotius* præfert verſionem LXX. qui habent *linguam inſtitutionis*, λόγον παιδείας, quod interpretatur linguam aliis inſtituendis idoneam. Reverâ למודים *limmoudim* tam ſunt *diſcipuli*, quàm *docti*. Sed Lingua docta verè eſt, cùm ita res obſcuras diſcipulis proponit, ut etiam ab indoctis intelligantur. Quod egregiè convenit Chriſti ſermonibus, qui facilè ab ejus diſcipulis ſunt intellecti; præſertim eùm Spiritum Sanctum accepiſſent, atque etiamnum hodie à Veri amantibus non ægrè capiuntur.

Tempeſtivè fatigatum adloqui] לעות את יעף דבר *lebouth eth jabeph dabar*. LXX. Intt. ἡνίκα δεῖ εἰπεῖν λόγον. *Aquila* τοῦ ὑποστηρίσαι, unde *Hieronymus* habuit, *ut ſciam ſuſtentare. Symmachus* ὁμιλίαν. Putarunt עות eſſe, pro עתת, à עתת *hathath*, tempeſtivè aliquid fecit, aut dixit. Sed potuit etiam olim עות hoc ſenſu uſitatum eſſe. Quidquid ſit, nihil poterat eſſe tempeſtivius ſermonibus Chriſti, cùm diceret Matth. XI, 28. *Venite ad me omnes, qui laboratis & onerati eſtis, & ego reficiam vos.* Ubi κεκοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι iidem ſunt, qui deſignantur hìc voce עיף *hajeph*, fatigatus. Erant reverâ, itineribus & ritibus Hebræi fatigati, ſummoperéque indigebant cœleſti Doctore, qui iis diceret: *tollite jugum meum ſuper vos & diſcite à me* (hoc eſt, ſiatis mei למודים *limmoudim*) *quia mitis ſum & humilis corde, & invenietis requiem animabus veſtris; jugum enim meum ſuave eſt, & onus meum leve.*

Singulis temporibus matutinis] בבקר בבקר *babboker babboker*, in mane, in mane; id eſt, quotidie.

Vellicavit mihi aurem] יעיר לי אזן *jabir li ozen*, excitavit mihi aurem; hoc eſt, admonuit. Quod tralaticiè dicitur Latinè *vellere*, aut *vellicare aurem*, hoc eſt, admonere. Vide *Virgilii* Eclog. VI, 4. & ad eum *Joan. Lud. Lacerdam.* Intelligitur perpetuus Chriſti adflatus, quo accipiebat, quid eſſet ſibi faciendum, aut dicendum.

Ut qui docentur] כלמודים *challimoudim*, ut diſcipuli. Chriſtus erat veriùs multò & ſubliniùs, quàm Prophetarum ullus, θεοδίδακτος.

5. *Aperuit mihi aurem*] Hoc eſt, fecit ut audirem, vel mihi dixit. Quod *revelare aurem* frequentiùs dici ſolet. Vide Ruth. IV, 4. 1. Sam. IX, 15. XX, 13.

Nec ego contumax fui &c.] Per omnia monitis divinis parui.

6. *Corpus meum percutientibus* &c.] Æquo animo paſſus ſum me contumelioſè haberi. Impletum hoc videmus in Chriſto κατὰ λέξιν, ut bene obſervat *Grotius*. Vide Matth. XXVI, 67. XXVII, 30.

Genas meas vellentibus] Hoc eſt, ut loquebantur Latini, *vellendam barbam præbere*. Petulantiores pueri ſolebant Philoſophorum barbam promiſſam vellere, unde *Horatius* Lib. I. Sat. III, 137.

——— *vellunt tibi barbam*
Laſcivi pueri.

Unde res in proverbium abiit, pro eo, quod eſt

eos abſumet. 10. Quis apud vos timens eſt Jehovæ, & dicto audiens ejus ſervo, qui ambulavit in tenebris, & cui nullus fuit ſplendor? Confidat nomini Jehovæ, innitatúrque Deo ſuo. 11. En vos omnes ignem accenditis, cingitis vos ſcintillis. Ite in flammam ignis veſtri atque in ſcintillas, quas incendiſtis. A manu mea hoc vobis erit, *&* jacebitis in dolore.

Pro-

Omnes adverſarii mei, inſtar veſtis, veteraſcent, quæ à tinea abſumitur. 10. Quis inter vos timore Creatoris adficitur, & mihi ejus ſervo paret, non eſt ſplendorem adeptus? Confidat Creatori, ejúsque potentiâ nitatur. 11. Omnes inimici mei ad ignem accendunt, quo abſumentur. A me hoc experientur, doloremque ſentient.

PARA-

eſt contumelias ferre, ut *Perſii* Sat. II, 38.

Idcirco ſtolidam præbet tibi vellere barbam Jupiter!

Faciem non abſcondi &c.] Vocant hoc Latini *os præbere contumeliis*, ut oſtendimus ad Matth. V, 39. in Addit. Hammondianis.

7. *Non erubui*] Erat, nempe, cur puderet eos, qui Jeſum non innocentem tantùm, ſed & benefactorem ſuum, tam contumelioſè & tam crudeliter habuerunt; non ipſum, qui muneris ſui parte difficillima, magno animo, defungebatur. Pudeat eos, qui Veritati & Virtuti adverſantur, non eos, qui defendendas à Deo acceperunt, quippe quos Deus adjuvabit.

Faciem quaſi ſilicem] Paſſus ſum me cædi colaphis, quaſi eos non ſentirem, atque os lapideum haberem.

Me pudore adfectum non iri] Hoc eſt, tempore ſuo, Dei auxilium certiſſimè adfuturum, nec me fruſtra id exſpectaſſe deprehenſum iri. *Pudefieri* paſſim eſt, in Pſalmis præſertim, ſpe ſuâ excidere.

8. *Qui me innocentem habet*] מצדיקי *matſdiki* juſtificans me. Eò videtur adludere Paulus Rom. VIII, 33. Verùm hoc de Chriſto verius eſt, quàm de ceteris hominibus; quippe qui innocens habetur, quia per omnia ei paruit, à quo miſſus eſt; homines verò peccatores, quia Deus eis ignoſcere vult, atque innocentium inſtar eos habere, ex miſericordia, quamvis non ſint.

Stemus unà] Ad tribunal Dei recti judicis. Vid. Joſ. XX. 9.

Quis me in jus vocat] מי בעל משפטי *mi bahal miſphati*, quis dominus judicii mei. Loquendi genus Hebraïcum notum.

9. *Auxiliatur mihi*] יעזר *jahazor*, auxiliabitur, ſed eſt perpetuum auxilium intelligendum.

Quis me reum aget] ירשיעני *jarſchiheni*, Hunc Paulus Rom. VIII, 34. vocat κατακρίνοντα, *damnantem*. Verba in Hiphil paſſim, non *facere* quidpiam, ſed *pronunciare* tantùm ſignificant.

Tinea eos abſumet] Hoc eſt, abſumentur paullatim, diuturnis calamitatibus, inſtar veſtium, quæ à tineis roduntur. Videntur hæc lentam quamdam tabem ſignificare, qualis fuit in obſervatoribus ſuperſtitioſis rituum Moſaicorum; qui non ſimul ac ſemel, ſed ſenſim interierunt.

10. *Qui ambulavit in tenebris*] הלך חשכים *halach hhoſchehim*. Subaudiendum ב, *in*, ante poſteriorem vocem, niſi malis legere חֲשֻׁכִּים ut Proverb. XXII, 29. & ſubaudire כ *inſtar obſcurorum hominum*: hoc eſt, hominum plebejorum. LXX. Intt. οἱ πορευόμενοι ἐν σκότει. Unus enim de ſe loquitur. Chriſtus nequaquam obſcurè vixit, ſi rationem habeas doctrinæ & miraculorum; palam enim docuit & miracula fecit. Sed quia nullo ſplendore externo, qui ex honoribus, divitiis, ſumtibus, comitatu, exiſtimatione, apud proceres, naſci ſolet, cinctus erat; ideò à Judæis, qui Regem terreſtrem exſpectabant, agnitus non eſt.

11. *Ignem accenditis*] קדחי אש *kodehhe eſch*, accenſores flammæ; hoc eſt, contrahitis vobis iram divinam, quæ cum igne conferri ſolet. Vide Jerem. IV, 4. Thren. II, 4.

Scintillis] זיקות *zikoth*. Quod LXX. Intt. φλόγα, & Vulgatus *flammas* vertêre. Recentiores meliùs *ſcintillas*, hìc & Prov. XXVI, 18. alibi enim non exſtat, verterunt. Apud Arabas eſt זוק *zawaka*, argento vivo linere quidpiam, ita ut veluti ſcintillet. *Lud. Cappellus* in not. Criticis ad hunc locum, teſtatur, ſibi diſplicere hanc loquutionem *accingere ſcintillas*, & magis probari LXX. Intt. lectionem, qui habent κατισχύσατε φλόγα, quòd legerint, non מאזרי *meazzere*, ſed מעזרי *mehazzere*, *corroborantes ignem*. Nec negari poteſt Gutturales facilè potuiſſe miſceri. Sed qui ignem accendunt flatu, priùs excitant ſcintillas, quàm flammam; & qui circa ſe tale quid facerent, ſe cingerent primùm ſcintillis, deinde & flammâ. Talia fecerunt Judæi, temporibus Chriſti, cùm ſtultitiâ ſuâ Romanos, Regésque iis amicos irritarunt; donec tandem bellum undequaque exarſerit, quo tandem Jeroſolima, univerſáque Reſpublica Judaïca exarſere, atque in cineres redactæ ſunt.

A manu mea hoc vobis erit] Hæc verba nec Eſaïæ, nec ulli alii Prophetæ conveniunt, ſed Deo, aut ei, cui Deus Pater omnem poteſtatem in cœlo & in terra dedit; cujus *manu*, hoc eſt, potentiâ, immiſſa ſunt Judæis mala, quibus perierunt.

COM-

Propheta nomine Dei ſolatur Judæos, ob calamitates, quas perpeſſuros eos minatus erat.

1. AUDITE me, vos qui ſectamini innocentiam, qui quæritis Jehovam; reſpi- CAPUT LI.
cite rupem, è qua exciſi eſtis & foſſam, è qua eruti eſtis. 2. Reſpicite ad Abra-
hamum progenitorem veſtrum, atque ad Saram, *quæ* vos peperit; unum enim eum
vocavi, benedixíque ei, & eum auxi. 3. Solabitur etiam Jehova Sionem, ſolabitur
omnes ejus vaſtitates, mutabítque ejus ſolitudinem, ut fiat Hedenis inſtar; & deſertum,
ut fiat ſicut hortus Jehovæ. Gaudium & lætitia invenietur in ea, laus & vox cantico-
rum. 4. Adtendite mihi, ô popule mi, & mea gens, mihi aures præbete, quia lex à me
prodibit, & jus meum in lucem populorum proferam. 5. Prope adeſt juſtitia mea,
prodiit

P A R A P H R A S I S.

1. AUrem mihi præbete, vos qui ſectamini innocentiam, & Creatoris gratiam quæritis; reſpicite rupem, è qua exciſi eſt; hoc eſt, Patriarchas, à quibus ortum ducitis, & foſſam, è qua prodiiſtis, quod idem eſt. 2. Memores eſtote Abrahami, conditoris generis veſtri, & ejus uxoris Saræ, è qua etiam oriundi eſtis, ut utriusque virtutes imitemini; unum enim vocavi, beneficiis eum cumulavi, & numeroſa ſobole ditavi. 3. Solabitur quoque Creator Jeroſolimam, agri ejus inculti causâ, magno numero incolarum; & fiet inſtar Hedenis, ubi fuit Hortus Deliciarum. In ea iterum erit lætitia populi, audienturque cantica hilaritatis ſigna. 4. Adtendito mihi, mea Gens, quia, Legem meam, quam in lucem, apud plures populos proferam. 5. Prope adeſt revelatio veræ juſtitiæ, jam patefacta eſt ſalus, quam pollicitus ſum Iſraëli, & quam exſpectabant inſulæ.

C O M M E N T A R I U S

In Caput LI.

1. A*Udite me* &c.] Hæc uſque ad vers. 9. ſunt Dei, cetera à nono verſu ſunt Prophetæ. Quod aliquoties jam monuimus, in hoc Prophetico Theatro, novas perſonas ſubinde in ſcenam prodire, ab aliis ſolâ oratione diſtinguendas, id hîc iterum repetimus, in ſequentibus etiam uſui futurum.

Qui ſectamini innocentiam] רודפי צדק *rodephe tſedek*, perſequentes juſtitiæ; quod hîc in bonam partem ſumitur.

Rupem, è qua exciſi eſtis] אל צור חצבתם *el tſour bhuttſabthem*, ad lapidem (*è quo*) exciſi eſtis. Tralaticio loquendi genere, vocat Abrahamum, ut liquet è ſequentibus, *rupem*, è qua exciſi erant Hebræi, quaſi Abrahamus fuiſſet lapicidina, è qua cæſi eſſent ejus poſteri.

Foſſam] מקבת בור *makkebeth bor*, foramen foſſæ. Significari videtur Sara, ut ſequentia ſuadent. Nec nimiùm urgenda hæc comparatio, quaſi res collata rei, cui confertur, per omnia eſſet ſimilis. Satis eſt finem ſcribentis intelligi.

2. *Progenitorem veſtrum*] אביכם *abichem*, patrem veſtrum; hoc eſt, conditorem gentis veſtræ, quippe à quo ſeorſim ab aliis populis vivere cœpiſtis.

Quæ vos peperit] Quæ peperit Iſaacum, unde orti eſtis.

Unum eum vocavi &c.] Non vocavi Hebræam gentem, quæ me coleret, ob ejus multitudinem; cùm enim Abrahamum Hebræum vocavi, ſolus erat, eúmque in ingentem multitudinem excreſcere curavi.

3. *Solabitur etiam Jehova*] כי נחם *chi nibham*. Hic כי aut planè abundat, ut ſæpe, aut verti debet *etiam*. Sic LXX. καὶ σε παρακαλέσω *Hieronymus* verò: *conſolabitur ergo Sion.*

Solabitur omnes ejus vaſtitates] Loca vaſtâ & incolis deſtituta mœrorem animo creant, cùm ſpectantur, ideóque & ipſa quaſi abſentiam colonorum lugentia deſcribuntur. Eadem figurâ dicitur ea ſolari, qui novis incolis ea inſtruit.

Mutabítque ejus ſolitudinem &c.] ישם מדברה כעדן *jaſchem midbarah chebeden*; hoc eſt, faciet, ut quæ deſerta in ea fuerunt, fiant locus amœniſſimus atque excultiſſimus; qualis fuit Paradiſus Hedenis, de quo vide not. ad Gen. II, 8.

Laus תודה *thodah*, laus; nempe, Dei.

Vox canticorum] קול זמרה *kol zimrah*. XXX. Intt. φωνὴ αἰνέσεως, & Vulgatus: *vox laudis.* זמרה *zimrah* videtur idem eſſe ac מזמור *mizmor*, hoc eſt, canticum minutis verſibus conſtans.

4. *Lex mea à me prodibit*] Videtur omninò Lex Evangelica ſignificari, agitur enim de nova quapiam Lege, eáque ſpargenda, inter populos; quod ſoli Evangelio convenit.

In lucem populorum proferam] לאור עמים ארגיע *leor hammim argiah*. Poſtremam voculam omiſerunt vertere LXX. Intt. niſi ſit in eorum Codd. lacuna. Vulgatus: *in lucem populorum quieſcet*, contra analogiam & uſum linguæ, nam רגע in Hiphil, ſequente ל, ſignificat ſine dubio motum ad locum. Itaque tranſtulimus *proferam*, nec aliter Latinæ Linguæ uſus patiebatur.

5. *Prope adeſt juſtitia mea*] קרוב צדקי. LXX. Intt. ἐγγίζει ταχὺ ἡ δικαιοσύνη μου. At *Hieronymus*: *prope eſt juſtus meus.* In Commentario eſt, *juſtus meus*, ſive *juſtitia*; ſed *juſtitia* non ſolet pro *juſto* ſumi. Perperam omnino *Gro-*

prodiit mea ſalus, potentia mea populos judicabit, *auxilium* meum exſpectabant inſulæ, & brachium meum præſtolabantur. [6]. Tollite oculos veſtros in cœlum, atque deſpicite terram deorſum; nam cœli fumi inſtar evaneſcent, & terra, ut veſtis, vetuſtate teretur, incolæque ejus ſimiliter morientur; at ſalus mea in perpetuum erit, nec juſtitia mea teretur.

[7]. Audite me vos, qui noſtis juſtitiam, *tuque* ô popule, qui legem meam *habes* in animo; ne timeatis opprobrium miſerorum hominum, neque propter convicia eorum terreamini.

læ. 6. Adtollite oculos veſtros in cœlum, & deſpicite ſub pedibus veſtris; nam Cœli fumi inſtar evaneſcent, & Terra inſtar veſtis vetuſtate teretur; nec ejus incolæ aliter morientur; at ſalus mea in perpetuum erit, nec juſtitia mea, quaſi trita, umquam deſinet.

7. O vos, quibus ignota non eſt juſtitia, & tu popule, qui juſtitiam animo impreſſam habes, ne timeatis

tius Cyrum interpretatur.

Prodiit mea ſalus] ישעי *jiſchbi*, hoc eſt, liberatio mea mox adveniet; liberatio, nempe, Gentilium ab erroribus & vitiis, pœniſque proinde, quas merentur. LXX. Intt. ἐξελεύσεται ὡς φῶς τὸ σωτήριόν μου. *Hieronymus* verò: *egreſſus eſt Salvator meus.* Intelligit *Grotius* Cyrum, *qui*, inquit, *populum meum liberabit.* Perperam, nihil eſt enim hìc, quod ad Cyrum pertineat.

Potentia mea populos judicabit] *Brachia mea populos judicabunt*; hoc eſt, potentia mea de populis pœnas ſumet.

Auxilium meum exſpectabunt inſulæ] Sæpe diximus איים *inſulas* dici, quæ ſunt in mari interno, & pæninſulas continentibus adhærentes. *Grotius* vult perinde eſſe ac: *Perſæ mari adſiti à me ſperabunt victoriam.* Sed Perſarum regio neque inſula, neque pæninſula fuit. Addit: *Perſas nullas habuiſſe imagines, quas colerent.* Sed ſidera, & Elementa colebant, ut oſtendit *Thom. Stanleius* Hiſt. Philoſ. Orient. Lib. II. c. 9. nec Deum verum adorabant; aut ſi, tempore Cyri, aliquomodo adorarunt, nihilo ſecius Deos ſuos coluerunt. Sed prædicitur hìc Religionis Chriſtianæ per Inſulas, & Pæninſulas, quas dixi, propagatio.

Brachium meum] Potentiam meam, ut jam ante diximus.

6. *Cœli fumi inſtar evaneſcent* &c.] Hiſce verbis ſignificatur aut finis omnium rerum, qualem etiam prædixerunt Apoſtoli; aut mutatio ſumma rerum humanarum; quæ admiſſâ Religione Chriſtianâ, tanta fuit, ut, more Orientalium ſi loqui velimus, poſſimus verè dicere fuiſſe *cœlum novum, & terram novam*, quemadmodum loquitur *Joannes* Apoc. XXI, 1. ad quem locum *Henr. Hammondum* adito. Pro *evaneſcent* eſt נמלחו *nimlahhou*, quod ſic vertimus, propter comparationem *fumi*. Propria vocis ſignificatio eſſet *ſaliti ſunt*; ſed nihil hoc ad diſſipationem fumo evaneſcenti ſimilem. LXX. ἐστερεώθη abſurdè. Hieronymus, *liqueſcent* incommodè. *Symmachi* & *Aquilæ* interpretationes ſunt, apud eum, corruptæ.

At ſalus mea in perpetuum erit] ישועתי *jeſchoubathi*, quod & *liberatio* verti poteſt. Sed commodiùs hìc *ſalutem*, more Chriſtiano, dicere poſſumus liberationem ab erroribus & vitiis, quam ſequitur in altera vita ſalus æterna. Imò, vel in hac ipſa vita, ea liberatio tam longa erit, ut cœli ac terræ durationem æquatura ſit; dum numquam exſtinguetur in terris Chriſtianum genus, atque inter Chriſtianos pii homines, quamvis non ſemper pari numero. *Juſtitia* etiam Dei videtur hìc eſſe Religio Chriſtiana; cujus ſolius præcepta ad veram innocentiam & ſanctitatem morum homines perducere poſſunt. Ideóque *in novo cœlo, & terra nova, juſtitia habitare* dicitur à Petro 2. Ep. III, 13. ut viri docti putant. At certè nihil ſimile potuit dici de Judaïca πολιτείᾳ, quæ à tot ſæculis periit, nec umquam inſtaurabitur, ut nos docuit Chriſtus Matth. XXIV.

7. *Qui noſtis Juſtitiam*] LXX. οἱ εἰδότες κρίσιν. Cur non δικαιοσύνην, quæ eſt vera poteſtas vocis צדק *tſedek*? Hieronymus: *juſtum*, quod eſt ambiguum. *Juſtitiam* tamen non malè interpretatur de juſtitia Evangelica, quæ eadem eſt ac *naturalis*, quam in rem laudat Jerem. XXXI, 31, & Rom. II, 14.

Tuque, ô popule, qui legem meam habes in animo] עם תורתי בלבם *ham thorathi blibbam*, popule, lex mea, in eorum corde. Pro אשר תורתי בלבו, *in cujus corde lex mea.* Sed ſic paſſim Hebræi. Si hæc ad mentem *Hieronymi* interpretemur, ſignificabitur lex naturalis, ſeu quæ ſolo uſu Rationis, experientiáque vitæ quotidianæ hominibus innoteſcit, ideóque eorum *inſcripta animo* dicitur. Sed ne quid diſſimulem, poſſunt dici *in animo* Legem Dei habere, qui eam ſeriò obſervabant, ut opponantur iis, qui *in ore* tantùm eam gerebant, cui ex animo non erant addicti. Verumtamen hæc omnia verba, quibus verè pios deſcribit Eſaïas, haud paullò meliùs conveniunt Chriſtianis, quàm Judæis, ut jam diximus.

8. *Tinea enim*] עש *haſch* LXX. Intt. ὑπὸ χρόνου, Latinus *vermis*.

Blatta] סס *ſas*, unde Græcum σὴς, *tinea*, aut *blatta*. Hæc enim inſecta, aut pro eodem, aut non admodum diverſo habuerunt Veteres, ideóque ea conjungere ſolent. Vide *Sam. Bochartum* Hieroz. P. 2. Lib. IV, 21.

9. *Expergiſcere* &c.] Hæc & ſequentia, ad finem uſque Capitis, continent breves preces Prophetæ ad Deum, tum etiam conſolationem ad eos; quos quaſi captivos jam, in viſo prophetico, intuetur ac conſolatur, quaſi calamitatum eorum teſtis, quæ centum & fortè pluribus annis, poſt mortem Prophetæ, contigerunt. Similia in antecedentibus ſæpiùs vidimus. Quæ ſcribi Deo diu ante eventum oportere viſæ ſunt, primùm ut metu futurarum calamitatum in officio continerentur Hebræi; ſecundùm ut intelligerent poſtea captivitatem non caſu, neque ſolâ imprudentiâ

ed by Goog

terreamini. [8]. Tineæ enim eos ut veſtem abſumet, & ſicut lanam exedet eos blatta; ſed juſtitia mea erit in perpetuum, & liberatio mea in ætates futuras.

[9]. Expergiſcere, expergiſcere, indue fortitudinem, ô brachium Jehovæ, expergiſcere, ut diebus antiquis, & priſcis ætatibus. Annon tu id ipſum es *brachium*, quod Ægyptum concidit, & dolorem Ceto creavit? [10]. Annon tu ipſum exſiccaſti mare, & aquas abyſſi magnæ, mariſque profunda pervia feciſti, ut tranſirent *à te in libertatem* vindicati? [11]. *Sic* liberati à Jehova revertentur, & venient Sionem, cum lætis clamoribus & hilaritate perpetua, in capitibus ſuis; lætitia & gaudium *eos* adſequen-

timeatis opprobria miſerorum hominum, neque eorum conviciis terreamini. 8. Tandem enim tineæ eos abſument, ut veſtem, cui adhærent, & quaſi pannum exedent blattæ; ſed juſtitia mea erit ſine fine, & liberatio in omnes ætates futuras.

9. Expergiſcere, exſpergiſcere, inquam, indue fortitudinem, ô brachium Creatoris; expergiſcere ut olim. Annon habes id ipſum brachium, quod Ægyptios concidit, & dolorem creavit Ceto? 10. Annon es ille ipſe, qui mare Idumæum exſiccaſti, & aquas immenſæ abyſſi pervias feciſti. 11. Sic liberati à Creatore reverten-
tur

tiâ poſtremorum Judæ Regum ſibi contigiſſe, ſed Providentiâ Divinâ; tertiò ut fidem etiam haberent promiſſis divinis, de reditu in patriam, atque inſtauratione Jeroſolimæ, ne quaſi æternùm abjecti à Deo, prorſus deficerent, alienóſque Deos colerent.

9. *Exſpergiſcere* &c.] LXX. habent hìc ἐξεγείρου ἐξεγείρου Ἱερουσαλὴμ, quaſi Deus adloqueretur Jeroſolimam, cum manifeſtò Deum Propheta adloquatur. Multa ſunt negligentiæ, licentiæ & inſcitiæ paſſim clara ſpecimina in ea verſione; ſed longè plura in Libris Hagiographis, ac Propheticis, quàm in Hiſtoricis. Nec occurrunt talia tantùm in locis obſcuris, ſed in perſpicuis, nec rarò, ſed paſſim. Quare mirum eſt, veteres Chriſtianos, qui ante *Hieronymi* ævum vixere, cùm haberent *Aquilæ*, *Theodotionis*, & *Symmachi* verſiones, videréntque in iis ſententiam aptiorem, quàm in LXX. Int. tranſlatione, non flagraſſe cupiditate intelligendæ Linguæ Hebraïcæ; neque ei operam dediſſe, quam multò faciliùs addiſcere poterant, quam Proavi noſtri. In Oriente erant Syri & Arabes, quorum vernaculæ linguæ adfines erant Hebraïcæ Linguæ; à quibus Chriſtianam Religionem amplexis, adjuvari magnopere poterant. Sed magis mirum eſt, homines, ejus non ignaros, nobis hodie proponere Veteres Commentariorum Scriptores, quaſi Cynoſuram, quàm ſequamur, in vertendo & illuſtrando Vetere Teſtamento. Verumtamen dudum eſt, ex quo *nihil admirari*, experientiâ vitæ, diſcere debuimus.

Hieronymus, ad hunc locum: *Nomen* Jeruſalem, *quod hic* à LXX, additum eſt, nec in *Hebræo habetur*, *nec ullus trium Interpretum poſuit*; *unde obelo prænotandum eſt*, *& ſic cum ſuperiore ſenſu ſequens capitulum copulandum*. Ex ſequentibus hoc ſupplementum perperam ſumtum eſt, ubi Jeroſolima iiſdem verbis compellatur.

Miſerorum hominum] אנוש *enoſch*, hominis, nempe, miſeriis obnoxii. Sic homines contemtim vocantur.

9. *Expergiſcere*, *expergiſcere*] Hìc quoque addiderant Ἱερουσαλὴμ, quamvis ſequentibus minimè conveniat. Adloquitur enim Propheta Deum, cui ſoli dici poſſunt quæ ſequuntur.

Indue fortitudinem] לבשי עז *libſchi hoz*. Exſere tuam potentiam. Simili loquendi genere uſus eſt *Homerus*, apud quem Iliad. Σ, 157. duo Ajaces dicuntur θοῦριν ἐπιειμένοι ἀλκήν, *bellicoſam induti fortitudinem*. Vide & P. 142. & Pſ. XCIII, 1.

Priſcis ætatibus] דורות עלמים *doroth halamim*. ætatibus ſæculorum, vel antiquiorum temporum.

Id ipſum es brachium, *quod Ægyptum concidit*] את היא המחצבת רהב *ath hi hammachhabetſeth Rahab*, *tu illud*, *quod concidit Ægyptum*. Hæc verba & proximè ſequentia omiſerunt LXX. Int. fortè quod ea non intelligerent. Fœminium genus, quod hìc adhibetur, refertur ad זרוע, *brachium*, quod eſt plerumque fœminini generis, apud Hebræos; non ad ſubauditum nomen Jeroſolimæ, cui hæc non conveniunt. De voce *Rahab*, pro Ægypto, diximus ad Pſ. LXXXVII, 4.

Ceto] תנין *thannin*, quæ vox magnum piſcem ſignificat, & deſignat hìc Regem Ægypti, veluti in aquis Nili, inſtar magni piſcis, degentem. Vide Ezek. XXIX, 3. XXXII, 2.

10. *Pervia feciſti*] *Feciſti viam*, *ut tranſirent vindicati* גאולים *geoulim*, ab eo, qui dicitur גאל *goel*, vindex.

11. *Sic liberati*] *Et liberati Jehovæ* &c.] Sic & antea contulit reditum è Babylonia reditui ex Ægypto. Vide C. XLVIII, 21.

Hilaritate perpetuâ &c.] שמחת עלם על ראשם *ſchimhhath holam hal roſcham*, lætitia ſæculi ſuper capitibus ſuis. *Grotius* eleganter hæc interpretatur *coronas ſemper recentes*; ſed vereor, ne hoc ſit moris Romanorum & Græcorum potiùs, quàm Judæorum. LXX. Int. μετ' εὐφροσύνης καὶ ἀγαλλιάματος αἰωνίου ἐπὶ κεφαλῆς γὰρ αὐτῶν αἴνεσις &c. *Hieronymus*: *lætitia ſempiterna ſuper capita eorum* &c. Crediderim, quemadmodum Hebræi dicunt, in malam partem, *dare in caput*, eſſe pro eo, quod eſt, facere ut in quempiam recidant flagitia, quæ admiſit, ut 1. Reg. VIII, 32. 2. Par. VI, 13. Ezek. XVI, 43. XVII, 15.: ſic etiam hoc in loco *hilaritatem perpetuam in capitibus ſuis* promitti; hoc eſt, quæ iis perpetuò adſit.

Lætitia & gaudium eos adſequentur] *Adſequi* propriè id homines dicitur, quod eos veluti à tergo ſequi cenſetur, & quod proinde fugiunt, hoc eſt, mali quidpiam. Vide ad Pſalm. XL. 13. Verùm & de bonis dicitur,

adſequentur, mœrórque & gemitus ſugient.

12. Ego, ego ipſe ſolabor vos, *ait Deus;* quæ tu es, quæ tibi times ab homine mortali, atque à filio hominis, *qui* fiet inſtar fœni? 13 Oblita es Jehovæ, qui te fecit, qui extendit cœlos, & qui fundavit terram; & ſemper quotidie formidaſti iram adfligentis, *quando* ſe parabat ad perdendum; ubi verò eſt ira illius adfligentis? 14. Feſtinavit migrare, ut liber eſſet, ne moriens *deſcenderet* in foveam, neu panis ei deeſſet. 15. Ego verò ſum Jehova Deus tuus, qui ſidi mare, *ita ut* perſonuerint fluctus ejus; *is ſum*, cui nomen eſt Johovæ. 16. Effeci, ut verba mea in ore tuo haberes, & umbrâ manûs meæ te protexi; ut plantem cœlos, fundem terram & dicam Sioni: tu populus meus es.

17. Expergiſcere, exſpergiſcere, ſurge Jeroſolima, quæ bibiſti, è manu Jehovæ, calicem

tur Jeroſolimam, cum lætis clamoribus, ob reditum in patriam.

12. Ego, ego ipſe hoc efficiam, ait Deus; quænam verò tu es, quæ tibi times ab homine mortali, qui inſtar fœni ſiccabitur? 13. Oblitane es, Jeroſolima, Creatoris, qui te fecit, qui extendit cœlos atque iis ſubjecit terras; tu qui formidabas iram ejus, cùm exitium alicui parabat. Ubi verò nunc eſt ira, quando quempiam adſlixit? 14. Incola Jeroſolimæ, feſtinavit migrare ex ea urbe, ut libertatem ſuam ſervaret; ne moriens deſcenderet, ante tempus, in foveam, néve ei panis deeſſet. 15. Ego verò, ſum Creator Deus tuus, qui Idumæum mare ita repulit, ut ſicco pede tranſiri poſſet. 16. Effeci, ut verba mea in ore crebrò haberer, atque umbra protectionis meæ tegereris, qui plantavi cœlos, & terram firmavi, ac dixi Jeroſolimitanis: vos populus meus eſtis.

17. Expergiſcere, & ſurge Jeroſolima, quæ bibiſti acceptum a manu Dei calicem ejus iræ, & vertigi-

ut Deut. XXVIII, 2. & Eſai. LIX, 9.

12. *Ego, ego ipſe*] אני אני הוא *ani ani hou.* Verba hæc ſunt Dei, non Prophetæ, ideóque addidimus, *ait Deus*, quod ſæpe omittitur; ut paſſim obſervavimus, debétque ab Interprete ſuppleri.

Ab homine mortali] מאנוש ימות *meenoſch jamouth.* Subaudi אשר, *qui*, ut in ſequentibus verbis, & alibi paſſim.

Fiet inſtar fœni] חציר ינתן *hhatſir jinnathen*, pro כחציר, *inſtar fœni dabitur*; hoc eſt, brevi interibit inſtar fœni, quod exſiccatur. Frequens comparatio. Vide Cap. XL, 6. & *ſeqq.*

13. *Adſligentis*] המציק *hammatſik*, in anguſtias redigentis.

Ubi verò eſt ira &c. Omnes ejus minæ evanuerunt.

14. *Feſtinavit migrare, ut liber eſſet*] מהר צעה להפתח *mahar tſoheh lehippathteahh*, *feſtinavit errans, ut aperiretur*, aut *ut ſolveretur*; hoc eſt, ne in vincula conjicéretur. Quod intelligendum de eo, *qui in anguſtias redegerat* Iſraëlem; hoc eſt, de Babylonio, qui metu Perſarum è patria auſugiebat, per ſolitudines vicinas, ut liber eſſet.

Ne moriens deſcenderet in foveam] ולא ימות לשחת *velo jamouth leſchahhath*, & non morietur in foveam. Quod ſic intelleximus, quaſi eſſet פן ימות יורד לשחת, *ne moreretur deſcendens in foveam.*

Neu panis ei deeſſet] ולא יחסר לחמו *vlo jehhſar lahhmo*, & non deficeret panis ejus. De voce לא pro *ne* ante Futurum vide *Ch. Noldium* ſignif. V. ejus particulæ. Vett. Intt. fruſtra ſudarunt ad vertendum hunc locum, ut videbunt, qui eorum fragmenta inſpicient.

15. *Cui nomen eſt Jehova*] Hoc eſt, qui facit, ut quod vult ſit. Vide ad Exod. VI, 3.

16. *Ut verba mea in ore tuo haberes*] ut ſcires & memoriter recitares, quotieſcúmque opus eſſet, verba mea per Prophetas pronunciata, de liberatione ſua è Captivitate Babylonica.

Ut plantem coelos &c] לנטע שמים וליסד ארץ *lintoah ſchamajim veliſod erets*, ad plantandos cœlos & fundandam terram. Hoc eſt, ut omnia nova faciam, te reſtituendo in patriam. Ut commotio cœli, & obſcuratio ſiderum ſignificant mutationem in deterius, vel deſtructionem Reipublicæ: ita ejus reſtitutio deſcribitur creatione novâ cœlorum & terræ. Vide de priore loquendi genere dicta ad C. XIII, 10. & de poſteriore ad hoc Cap. LI, 6.

Dicam Sioni &c.] Ut palam profitear, & rebus ipſis oſtendam, te à me haberi populum ſingulari ratione mihi conſecratum, & quem propterea omnibus cumulabo beneficiis.

17. *Calicem ejus iræ* &c.] De hac loquutione copioſiſſimè egit *Thom. Gatakerus* Miſcell. Poſt. c. V.

Fecem calicis vertiginis] את קבעת כוס התרעלה *eth kubbehath chos hattharhelah.* LXX. Intt. *τὸ ποτήριον τῆς πτώσεως, τὸ κόνδυ τοῦ θυμοῦ* Symmachus *τὸν κρατῆρα τοῦ σταραγμοῦ.* Hieronymus: *usque ad fundum calicis ſoporis bibiſti.* Quaſi legiſſet hic תרדמה *thardemah*, ut C. XXIX, 10. aut idem eſſe putaſſet תרעלה *tharhelah.* קבעה *kubbahah* omninò videtur eſſe *fex*, quæ *fixa eſt* in fundo vaſis, ſic dicta à ſignificatione Chaldaica radicis קבע *infixit, defixit.* תרעלה *tharhelah* verò eſt *vertigo* à רעל *rahal*, quod eſt *quatere* & quidem arbores, ut huc atque illuc flectantur rami, quod fit vi venti. Vide Nahum II, 4. & quæ notavimus ad Pſ. LX, 5. unde etiam vertere liceat *trepidationis.*

Exſuxiſti] מצית *matſith.* LXX. *ἐξεκένωσας.* Tres alii Græci *ἐξεστράγγισας.* Vulgatus: *potaſti usque ad feces.* Verbum מצה eſt *exprimere* humorem è re quapiam; ſed ubi ſermo eſt de potu, eſt *exſugere, exſorbere.* Vide Pſ. LXXV, 9. & Ezek. XXIII, 34. Significat ergo Propheta

Digitized by Google

calicem ejus iræ; fecem calicis vertiginis bibiſti atque exſuxiſti. 18. Non fuit ei dux, ex omnibus liberis, quos peperit, nec qui teneret ejus manum, ex omnibus filiis, quos educavit. 19. Duo hæc tibi contigerunt (quis dolere ſe *propter hæc* tibi ſignificavit?) vaſtitas & vulnus, fames & gladius; qui te conſoleris ? 20. Filii tui defecerunt, jacuerunt ad caput omnium viarum, ſicut oryx illaqueatus, pleni ira Jehovæ & increpatione Dei tui. 21. Quare audi nunc hoc, adflicta & ebria, ſed non vino. 22. Sic dixit Dominus tuus Jehova: Deus tuus cauſam populi ſui ſuſcipiet, en, è manu tua abſtuli calicem vertiginis, fecem calicis iræ meæ, nec ampliùs eum bibes. 23. Eum ponam in manum eorum, qui tibi dolorem crearunt, qui dixerunt tibi: procumbe & tranſibimus; fac ut corpus tuum ſit inſtar terræ & quaſi platea tranſeuntibus.

Prædi-

vertiginem creantem, bibiſti atque exſuxiſti. 18. Non habuit ducem ex omnibus, quos peperit & educavit. 19. Duo tibi contigerunt mala, propter quæ nemo ſe tecum dolere oſtendit, vaſtitas & vulnera, fames & vulnera; qui verò te, propter tot mala, conſolere. 20. Filii tui defecerunt, non aliter ac oryges illaqueati, irâ & increpatione Dei tui. 21. Quamobrem audi nunc hæc, adflicta & veluti ebria, ſed non vino. 22. Sic dixit Dominus tuus Creator Deus tuus cauſam populi ſui defendendam ſuſcipiet, & dicet, ſe abſtuliſſe, è manu tua, calicem, qui tibi vertiginem creat, & quem dixeris fecem calicis iræ divinæ, nec paſſurum eum exhauriri à te; 23. deinde daturum eumdem ebibendum iis, qui te malè habuerint, & contemtim ſe erga te geſſerint, & qui te veluti calcaverint, & contumelioſè ſe erga te geſſerint.

PARA-

ta, Jeroſolimam quidquid fuerit in illo calice exſorpſiſſe; hoc eſt, omnia mala perpeſſam eſſe, calamitatem nullam reliquam feciſſe, ut qui potionem noxiam totam exhauſiſſet, noxios ejus effectus omnes ſentiret.

18. *Non fuit ei dux*] מנהל *mnabbel*, pro quo LXX. Intt. & *Symmachus* videntur legiſſe מנחם *mnabbem*, eùm illi verterint παρηγορῶν, hic παρακαλῶν. Sed meliorem eſſe noſtram lectionem ſequentia oſtendunt; nam *manum tenere* eſt ducis.

Ex omnibus liberis, quos peperit] Ex omnibus Jeroſolimitanis, nullus fuit; qui, conſilio & fortitudine, eam juverit; nam poſtremi Judæ Reges nec prudentiâ, nec manu, adversùs Babylonios eam potuerunt tueri.

19. *Quis dolere ſe* &c.] מי ינוד לך *mi janoud lach*. LXX. Intt. τίς συλλυπηθήσεταί σοι. Vulg. *Quis contriſtabitur ſuper te?* Rectiùs præterito uſi eſſent, nam hæc narrantur quaſi præterita, more Prophetarum, quamvis eſſent etiamnum futura.

Vaſtitas & vulnus] השד והשבר *haſſchod vehaſſcheber*, vaſtatio & fractio. Sed vox שבר *ſcheber* hic pro *vulnere* ſumitur, aut *clade*, ut liquet è parallelíſmo, ut ſic loquar, ſequentium verborum, *fames & gladius*, è vaſtitate enim oritur fames, & gladio infligitur vulnus. Sic Jerem. X, 19. eſt *clades*, ut & alibi.

20. *Defecerunt*] עלפו *bullephou*, quod verti etiam queat, *defectionem animi paſſi ſunt*. LXX. Intt. ἀπορούμενοι. *Symmachus*: ἐκριφθέντες. Vulgatus: *projecti ſunt*. Vide Jon. IV, 8. Ham. VIII, 13.

Jacuerunt ad caput omnium viarum] Inſtar mendicorum & viribus morbo & inediâ defectorum, qui prætereuntium opem implorant.

Sicut oryx illaqueatus] כתוא מכמר *chtho michmar*. LXX. Intt. ὡς σευτλίον ἡμίεφθον, *ſicut beta ſemicocta*. *Symmachus*: ὡς ὄρυξ ἐν ἀμφιβλήστρῳ. *Aquila*: ὡς ὄρυξ ἀμφιβληστρευμένος. *Theodotion*, συνειλημμένος. Vulgatus: *ſicut oryx illaqueatus*. Quas poſtremas verſiones probat *Sam. Bochartus* Hieroz. P. 1. Lib. III. c. 28. quem vide. מכמר eſt pro במכמר *in rete*.

Pleni ira Jehovæ &c.] Effectibus iræ, hoc eſt, juſtitiæ ultricis Jehovæ oppreſſi.

21. *Et ebria, ſed non vino*] ושכרת ולא מיין *ouſchechura velo mijjajin*. Quæ vertigine laboras, & ebria videris, quamvis vinum nullum biberis. Quod & rebus nimiùm ſecundis & adverſis, adfectibúsque æquo vehementioribus fieri obſervarunt Veteres, quorum teſtimonia collegit magno numero *Gatakerus* loco antea memorato, qui adiri poterit. Vide C. XXIX, 9.

22. *Deus tuus cauſam populi ſui* &c.] ואלהיך *velohajich*, & Deus tuus, ubi ו abundat. Poſtea יריב עמו *jarib hammo*. ריב in *Hiphil* interdum eſt *cauſam ſuſcipere*, ut C. I, 17. & in Pſalmis ſæpiùs.

23. *Qui tibi dolorem crearunt*] מוגיך *mogajich*, dolorem tibi creantium, à יגה quod in *Hiphil* eſt *dolorem creare*. Vide Job. XIX, 2. Lam. III, 32. LXX. Intt. τῶν ἀδικησάντων σε καὶ τῶν ταπεινωσάντων σε, Vulgatus: *eorum, qui te humiliaverunt*. Sed neutrum ſignificat verbum Hebraïcum. Jonathan: דהוו מונן ליך *dabavo monan lich*, qui oppreſſerunt te, vel ſpoliarunt te, quaſi legiſſent מונין *monajich* à ינה, ut bene obſervavit *Val. Schindlerus*.

Qui dixerunt tibi] *Animæ tuæ*.

Procumbe & tranſibimus] שחי ונעברה *ſchebbi venahaborah*. Poſſet fieri, ut eſſent in Oriente homines, qui conculcare Judæos voluerint. Vide Jud. X, 24. *Victor* in Epitome de Valeriano Imp. à Sapore Perſarum Rege capto: *Quamdiu vixit Rex ejuſdem Provinciæ, incurvato eo pedem cervicibus ejus imponens, equum conſcendere ſolitus erat*. Vide *Iſ. Caſaubonum & Cl. Salmaſium* ad calcem vitæ Valerianorum.

Fac, ut corpus tuum ſit &c.] *Et pones corpus tuum ut terram*. Poſſent tamen hæc & ſuperiora tralaticio ſenſu intelligi de contemtu maximo; major enim eſſe non poteſt, quàm pedibus hoſtem calcare. Sic apud Græcos & Latinos καταπατεῖν & *calcare* ſignificant *ſpernere*. Quod in hodiernis etiam linguis obtinet, ut in Gallica & aliis.

COM-

Prædicitur inſtauratio terreſtris Jeroſolimæ, poſt captivitatem Babylonicam, & ſub eo involucro Evangelii prædicatio, & Meſſiæ deſcriptio inchoatur.

CAPUT LII. 1. EXPERGISCERE, expergiſcere, fortitudinémque tuam indue, ô Sion, indue veſtes, quibus *maximè* ornaris, ô Jeroſolima urbs ſacra; neque enim ampliùs in te ingredietur incircumciſus aut immundus. 2. Excute pulverem *tuum*, ſurge, ſede, ô Jeroſolima; ſolve vincula colli tui, ô captiva, filia Sionis. 3. Dixit enim Jehova: ſine pretio venditi eſtis, & ſine argento *in libertatem* vindicabimini. 4. Quia ſic dixit Dominus Jehova: initio in Ægyptum deſcendit populus meus, ut illic peregrinaretur, Aſſyriúſque ſine cauſa eum oppreſſit. 5. Nunc verò quid mihi hîc eſt *agen-*

PARAPHRASIS.

1. EXpergiſcere, ô Jeroſolima, Urbs ſacra, forti animo eſto & ſplendidiores indue veſtes; neque enim incircumciſi, aut immundi intra mœnia cernentur. 2. Excute pulverem, qui tibi adhæſit, ſurge, ſede, ut videbitur, ô Jeroſolima; ſoluta enim ſunt vincula tui colli, ô captiva, filia Sionis. 3. Dixit etiam Creator: gratis in ſervitutem data fueras, nunc ſine pretio ullo ſoluto libertatem recuperabis, ô filia Sionis; 4. quia ſic juſſit Dominus Creator: olim, inquit, ivit populus meus in Ægyptum, ut illic peregrinaretur, Aſſyriíque eum fruſtra oppreſſerunt. 5 Nunc verò faciam, ait Creator, cùm populus ſit ſine cauſa abductus, & qui ei dominantur eum malè habeant, eique

COMMENTARIUS
In CAPUT LII.

1. N*Eque enim ampliùs ingredietur*] לא יוסיף יבוא *lo joſipb jabo*, ſupplendum ולא *velo* ante alterum verbum, aut legendum בוא, *non addet ingredi*, quòd fortè meliùs. LXX. Int. προστεθήσεται διελθεῖν. Vulg. *non adjiciet ut tranſeat.*

Incircumciſus &c.] Nempe, ut te polluat, quemadmodum fecerunt Chaldæi. Incircumciſis enim & pollutis, hoc eſt, Ethnicis numquam clauſa eſt Jeroſolima, modò ne eò ſe conferrent, quò admitti eos nefas erat; in atrium, nempe, Iſraëlis.

2. *Excute pulverem tuum*] התנערי מעפר *bithnabari mebaphar*, excute te à pulvere. Statuitur, nempe, Jeroſolima in pulvere jacuiſſe, quod fuit lugentium; qui ubi lugere deſinebant, pulverem, qui veſtibus adhæſerat, excutiebant.

Solve vincula colli tui] Hoc eſt, te non ampliùs captivam eſſe intelligens liberaliore modo vivito. Reſpicitur ad annulum ferreum, quo colla captivorum vinciebantur & pendente catenâ trahebantur.

O captiva] Quæ antea captiva eras.

3. *Sine pretio venditi eſtis*] Nullo pretio emtos vos abduxerunt Chaldæi, ſed vi & armis ſubactos ſervire coëgerunt. Qui numeratâ ſibi, aut aliis pecuniâ, ſervi cujuſpiam facti ſunt, jure Gentium ſervire debent, donec pretium rependatur; ſed qui in ſervitutem traditi ſunt merâ vi, nullum debent pretium. Itaque Cyrus Judæis reſtituit libertatem, nullo accepto ab iis, aut numerato aliis pretio. Vide not. ad Heſdr. II, 2.

In libertatem vindicabimini] תגאלו *thiggaelou*, quod verti non debet λυτρωθήσεσθε, *redimemini*, ut fecerunt LXX. & Latinus, nulla enim eſt redemtio, ubi nullum redemtionis pretium datur. Itaque vertimus quaſi eſſet תגאלו לחפש *vindicabimini in libertatem*; hoc eſt, jure veſtro, liberi pronunciabimini, à Cyro.

4. *Ut illic peregrinaretur*] Poſt hæc verba, ſupplendum quidpiam videtur, quale hoc eſt: ſed cùm eam oppreſſiſſent Ægyptii, ex Ægypto eductum liberavi. Ad eum modum, è Babylonia educam, quia Aſſyrii (hoc eſt, Chaldæi, qui ſæpe ſic vocantur) eam ſine cauſa oppreſſerunt. Alioquin hæc non ſatis cohærere videntur, nec aliter res intelligi poteſt, quàm ut ſtatuamus, inſtitutam hîc comparationem Chaldæorum cum Ægyptiis. Videri fortè queant verba quædam hîc excidiſſe, ſed Hebræi interdum parci ſunt verborum, divinandúmque relinquunt, ex re ipſa, quod volunt, potiùs quàm exprimunt; quod multis exemplis paſſim, in his Commentariis, oſtendimus.

5. *Quid mihi hîc eſt agendum*] מה לי פה *mah li pho*, quid mihi hîc. Sunt verba veluti deliberantis, quamobrem ſupplevimus *agendum*, quaſi eſſet פועלי *phobali*, opus meum.

Ejulatum ei creent] יהילילו *jebelilou*. Quod verbum quidem *ejulare* verti ſolet. Sed cùm ſit in *Hiphil*, nihil vetat, pro nativa ejus conjugationis poteſtate, hîc verti, ut fecimus, quemamodum res poſtulat; qui enim *dominantur* משלים *moſchelim* non ejulant, verùm ii, qui ſerviunt. Neſcio quî vertere potuerint LXX. Int. Hebraïca verba: משליו יהילילו θαυμάζετε καὶ ὀλολύζετε, Latinus verò: *dominatores ejus iniquè agunt.* Meliùs *Jonathan*: *populi qui dominantur iis* משתבחין miſchthabbohhin, *gloriantur*, deductâ voce ab הלל *balal*, quod eſt *gloriari*; aut ei adtributâ ejus verbi ſignificatione. Maluimus tamen formationis analogiam ſequi, & referre ad radicem

agendum, ait Jehova, cùm gratis abductus ſit populus meus, & qui ei dominantur, ejulatum *ei* creent, ait Jehova, cúmque jugiter, per totum diem, nomen meum contemnatur? 6. Cognoſcet populus meus nomen meum; propterea, die illo, quia ego ipſe loquar, & mox adero.

7. Quàm grati ſunt, in montibus, pedes fauſta nunciantis, pacem promulgantis, bona prædicentis, liberationem proloquentis, & dicentis Sioni: regnat Deus tuus. 8. Vocem ſpeculatores tui, vocem ſuſtulerunt ſimul, lætum clamorem ediderunt, quia oculis ſuis viderunt, cùm Jehova Sionem reverteretur. 9. Vociferamini & una clamate, per loca deſerta Jeroſolimæ, quia ſolatus eſt Jehova populum ſuum, & Jeroſolimam *ſibi* vindicavit. 10. Exſeruit Jehova ſanctum ſuum brachium, coram omnibus gentibus; & viderunt omnes terræ fines liberationem Dei noſtri.

11. Diſce-

eiſque ejulatum extorqueant, ait Creator, & quotidie nomen meum, non ſine contemtu, profeRatur? 6. Cognoſcet propterea populus meus, quanti faciendum nomen meum, quia ipſe hæc dico, & mox adero pœnas ab impiis repetiturus.

7. Quàm gratus eſt adventus, in montes Iſraëlitarum, eorum, qui in iis pacem nunciant, & bona prædicunt, ut liberationem Sionis, & Regnum Dei. 8. Vocem ſpeculatores tui, ô Sion, ſimul ſuſtulerunt, quia viderunt reditum Creatoris Jeroſolimam. 9. Vociferamini una per loca deſerta Jeroſolimæ, quia Creator ſolatus eſt populum ſuum, & Jeroſolimam, quam ſibi peculiariter vindicavit. 10. Brachium ſuum exſeruit, ſpectantibus omnibus gentibus vicinis, quæ viderunt liberationem regionis omnis finitimæ.

11. Diſcedi-

cem ילל *jalal*, quæ in *Hiphil* conſtanter *ejulare* ſignificat.

Contemnatur] מנאץ *minnoats*, ubi forma eſt compoſita ex *Hithpael* & *Puhal*, ut aiunt Grammatici. Sed ſi ſic punctis adficiatur מְנֹאָץ, erit analogica forma Participii *Pahul* conjugationis *Puhal*, quod meliùs eſſet. Dei autem *nomen* quotidie *contemni* dicitur; apud Babylonios, quòd devictarum Gentium Deos, quaſi non ſatis potentes, ad cultores ſuos tuendos, irridere ſolerent Ethnici. Quod notavimus jam ad C. XLVIII, 9.

6. Cognoſcet populus meus nomen meum] Hoc eſt, me eum eſſe, qui jure vocor יהוה, hoc eſt, qui facit ut res ſint; hæc eſt enim poteſtas ejus nominis, ut notavimus ad Exod. VI, 3. Quò ſæpe reſpexerunt Eſaïas & Jeremias.

Die illo] Hoc eſt, eo tempore, quo prædico liberationem Iſraëlis futuram.

Ego ipſe loquor] Non ſunt verba hominum, ſed Dei ipſius.

Mox adero] *Ecce me*, הנני *binneni*; hoc eſt, me adeſſe, hoc eſt, favere Judæis, rebus ipſis oſtendam. Hæc vocula conjungenda cum *die illo*, & ſæpe in hoc Propheta aliíſque הנה *binneh*, perinde eſt ac mox.

7. Quàm grati ſunt in montibus &c.] מה נאוו *mah navou*, quàm elegantes, quàm decori ſunt &c. Hoc eſt, quàm jucundus erit montibus ipſis Judæ nuncius adveniens è Chaldæa, & nuncians, fore ut veteres coloni in avitas ſedes redeant. Nempe, ut floridum Prophetæ ſtylum poëtico loquendi genere illuſtrem, ô Juda,

Ipſi te montes, ipſa te hæc arbuſta vocabant. Sic verſu 9. Propheta ipſas ſolitudines Jeroſolimitani agri præ lætitia vociferari jubet. Vide & C. LV, 12.

Fauſta nunciantis] מבשר *mbaſſcher*. Veteres omnes Græci Intt. εὐαγγελιζομένου, quod verbum cùm ſit conſecratum ad ſignificandum eum, qui adventum Meſſiæ nunciat, ideò locum hunc Chriſto eleganter aptavit Paulus Rom. X, 15. Sed vide hoc quoque verbo utentem Nahumum I, 15.

Pacem promulgantis] Hoc eſt, fauſta omnia & ſecunda nunciantis, nam שלום *pax*, omnis generis bona complectitur, ut omnes norunt.

7. Regnat Deus tuus] מלך אלהיך *melech elohaïch*, regnavit Deus tuus. Meliùs fortè extuliſſent מולך *molech*, regnat, in præſenti; tum enim nuncius mittitur, cùm res contigit. Regnat quidem ſemper Deus, quippe à quo ſemper creaturæ pendent, ſed tum potiſſimùm *regnare* dicitur; cùm rebus ipſis, hoc eſt, populi ſui conſpicuâ tutelâ, oſtendit ſe regnare.

8. Speculatores tui] צפיך *tſophajich*. Reſpicit Propheta ad conſuetudinem, de qua pluribus egimus ad Cap. XXI, 5. collocandi ſpeculatores in turribus, aut ſpeculis montium; qui viderent adventantes, ſignóque aut voce de eorum adventu monerent. Itaque fictione propheticâ deſcribit ejusmodi ſpeculatores in montibus Judææ, è longinquo viſuros adventantem Deum; hoc eſt, reduces Judæos, quibus Deus aderat, ut iterum Judæam colerent, & præſentis illic Dei auxilium experirentur. Satis enim liquet, in deſerta Judæa non fuiſſe ejusmodi ſpeculatores; ſed hæc pertinent ad propheticam deſcriptionem reditûs Judæorum, quaſi ornamenta quædam poëticis ſimilia, quæ non ſunt ad vivum reſecanda.

Oculis ſuis viderunt] עין בעין יראו *ben behen jirou*, oculo, in oculo videbunt. Quod eleganter vertit *Symmachus* ὀφθαλμοφανῶς, & *Jonathan* בעיניהון *behenehon*, oculis ſuis.

Cùm Jehova Sionem reverteretur] Revertente, nempe, populo, Deus, qui tempore captivitatis ab eo digreſſus videri poterat, unà cum eo Jeroſolimam reverti cenſebatur. Nec Deum ipſum, nec inſigne divinæ præſentiæ ſymbolum quisquam vidit; neque enim Deus ipſe, ſub oculos cadit, neque nubes, aut ignis, ut in ſolitudinibus Arabicis, Judæis præivit.

9. Vociferamini &c.] Jeroſolimam in ruderibus jacentem, incolíſque deſtitutam hor-

11. Diſcedite, diſcedite, exite illinc, ne res pollutas tangatis, ex ea egrědimini, & vos purificate, qui fertis vaſa Jehovæ. 12. Neque enim feſtinanter exibitis, neque *ut* in fuga incedetis; quia vobis præibit Jehova, & coget veſtrum *agmen* Deus Iſraëlis. 13. En prudenter ſe geret ſervus meus, extolletur, evehetur, & valde ſublimis erit. 14. Quemadmodum obſtupuerint propter eum multi, quia adſpectus ejus humilior erat, quàm viri *nobilis*, & forma ejus *deterior* etiam *formâ* hominum plebeiorum: 15. ſic admira-

11. Diſcedite, diſcedite illinc, ne res pollutas tangatis, vóſque abluite, quibus cura mandata ſacrorum vaſorum bajulandorum. 12. Neque enim feſtinantes exibitis, aut quaſi fugientes excedetis; nam Creator vobis præibit, idémque veſtrum agmen aget, ut vos tueatur contra hoſtium veſtrorum molimina. 13. Prudenter ſe geret ſervus meus Meſſias, extolletur, provehetur, atque ad ſummam dignitatem evehetur. 14. Quemadmodum obſtupuerint, ejus causâ, multi, quia adſpectus ejus externus humilior erat, quàm videbatur debere eſſe viri tam nobilis, & ad munera usque adeò

tatur Propheta ad tollendas lætas voces. Vide de ejusmodi Proſopopœïa ad C. XIV, 7. & infrà IV, 12.

Sibi vindicavit] גאל *gaal*; quaſi ſuum ſibi adſcruit, ut גואל *goel* facere ſolebat, propinquus viduæ. Vide Ruth. C. IV, 4.

10. *Exſeruit*] חשף *hhaſchaph*. LXX. Intt. ἀποκαλύψει, *Symmachus*, & *Theodotion* ἀπεκάλυψεν, Vulg. *paravit*. Hoc eſt, brachium, quod veluti in ſinu tectum continebat, è veſte exſeruit. Vide Ezek. IV, 7. & Jerem. XIII, 26. Sententia eſt, à Deo potentiæ ſuæ inſigne ſpecimen editum iri, reductione populi ſui è Chaldæa. Quod & à Gentibus intellectum. Vid. Heldræ C. I.

11. *Diſcedite* &c.] סורו *ſourou*, recedite; nempe, è Babylone. Adloquitur Sacerdotes.

Qui fertis vaſa Jehovæ] Vaſa, nempe, ſacra è Templo in Babyloniam priùs ablata, atque à Cyro Judæis reſtituta. Vide Hezdr. C. VI, 5.

12. *Neque enim feſtinanter exibitis*] Qui feſtinanter migrant, iis vix ſatis eſt temporis ad colligenda vaſa, eáque ordine diſponenda; ac proinde ſacra à profanis vix ſatis ſecernunt, omniáque ſine diſcrimine convaſant. Sed edicto Cyri, factâ migrandi poteſtate, & commendati etiam liberalitati populorum Judæi poterant ſingula, per otium, ordine diſponere, nec priùs abire, quàm omnia itineri eſſent parata. Vide C. I. Heſdræ.

Vobis præibit] *It ante ora veſtra.*

Coget veſtrum agmen] מאספכם *meaſſiphchem*. Cùm hoc opponatur ſuperioribus verbis, neceſſe eſt, velle Prophetam, Deum clauſurum, vel coacturum agmen migrantium. Vide Num. X, 25. Joſ. VI, 9, 19. & infrà c. LVIII. 8. Eà autem Dei à fronte & à tergo præſentiâ, ejus tutela ſignificatur.

13. *Prudenter ſe geret ſervus meus*] *Servus* Dei dicitur hic populus Judæus, qui inſtar unius deſcribitur, ut alibi non rarò. Vide C. XLI, 8, 9. Sed videtur hîc à Deo ſic vocari, quia mox ſequetur deſcriptio unius viri, cui collatus populus Hebræus erat tantùm umbra ejus ſapientiæ, eáque evanida; præſtantiore etiam multò ſenſu Meſſias vocatur *ſervus Dei*, qui & ita evehendus erat, ut nullus ad ſimilem gloriam pervenire poſſet. Itaque ſenſim ac ſine ſenſu Propheta à populo ad Meſſiam tranſit. Prudenter quidem ſe geſſerunt Judæi, & paullatim è captivo populo, in potentiſſimam gentem evaſerunt, quod *evectione* & *ſublimitate* innuitur. Sed nihil hoc, cum ſumma Meſſiæ, in cœlo, & in terra, poteſtate collatum. Ac ſanè *Jonathan* hîc habet עבדי משיחא *ſervus meus Meſſias*. Quo fit, ut mirer ab *Hug. Grotio* hæc ad Jeremiam referri. Sic & alii antiquiores & recentiores Judæorum Magiſtri, quorum verba laudavit *Raim. Martinus* Pugionis Fidei P. 2. C. IX, 25. XI, 14. XII, 6. & alibi.

14. *Propter eum*] Eſt עליך *halecha*, propter te, pro more mutandi & miſcendi perſonas, Prophetis uſitato. Sed cum agat Eſaïas de uno eodémque viro, hîc & in proximè ſequentibus, ubi tertia perſona adhibetur, utrobique Latinè loquentes tertia uſi ſumus.

Adſpectus erat humilior, quàm viri nobilis] כי משחת מאיש מראהו *chi miſchhath meiſch marahou*, quia corruptior erat (*vultu*) viri nobilis adſpectus ejus. Primùm, vocem איש ſumi hîc, non pro quovis *homine*, ſed pro *homine nobili*, vel illuſtri, oſtendunt ſequentia verba; ubi, creſcente oratione, dicitur forma ejus deterior eſſe מבני אדם *filiis hominis*, nimirum, plebeii. Nec opus eſt probari hos earum vocum ſignificatus, cùm res ſit notiſſimà. Vide, ſi opus ſit, Pſ. XLIX, 3. Secundò, τὸ מ in ſequente voce comparationem ſignare, quod etiam frequentiſſimum eſt, ſtatuimus, ut plana loquutio ſit: משחת מראהו גדולה ממראה איש *deformitas adſpectûs ejus major erat, quàm adſpectûs viri nobilis*; nempe ſolet. Denique cùm hîc ſermo ſit de *adſpectu* & *forma*, intelleximus משחת, quod eſt *corruptio*, de humilitate & depreſſione vultûs. Commodior fuiſſet oratio, ſi voce נשחת *niſchhath*, in Conjugatione *Niphal*, uſus eſſet Propheta; ſed Hebræorum rationes loquendi non ſunt ad teretem Græcorum & Latinorum dictionem exigendæ. *Corruptionem*, ſeu *deformitatem* vultûs, *humilitatem* interpretati ſumus, ex re ipſa. Nobiles enim viri ſolent erecto vultu, & fiduciam præferente incedere; cui contraria eſt *humilitas*, quæ Latinis etiam *deformitas* dicitur. Vide & C. LIII, 2. Hoc quoque Veterum Intt. animis obverſatum videtur, cùm habeant LXX. Intt. ἀδοξήσει ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τὸ εἶδός σου, & Latinus: *inglorius erit inter viros adſpectus ejus.* Si hæc referamus ad populum Judæum, ſignificabit Propheta, Judæorum vultus, dum jugo Babyloniorum gens premeretur, fuiſſe humiles & demiſſos,

Google

mirationem creabit multis gentibus, & Reges de eo os ſuum comprimen; quia videbunt, quod ſibi narratum non fuerat, & quod non audierant intelligent.

Deſcribitur primùm humilis Meſſiæ ſtatus, deinde ad ſummam dignitatem evectio.

1. QUIS credidit prædicationi noſtræ? cuíve eſt revelatum Jehovæ brachium? 2. Ortus eſt ut tener truncus, coram eo, útque radix è terra ſitiente; nec forma CAPUT LIII.

adeò ſublimia evehendi: 15. Sic admirationem angebit multis gentibus: & Reges ipſi obſtupefacti tacebunt; quia videbunt, qualia numquam iis narrata fuerant, & intelligent.

PARAPHRASIS.

1. QUANDO hæc nunciavimus, pauci adducti ſunt, ut fidem nobis haberent, cùm non ſatis divinam potentiam intelligerent. 2. Ortus eſt inſtar teneri trunci, coram Deo ei favente; quamvis, in ſicco ſolo, in quo ejuſmodi truncus vix creſcere poſſe videbatur, in tantam arborem;

demiſſos, non quales ſolent eſſe gentis florentis, atque inter vicinas nobilis. Sed aptiùs multò in Meſſiam quadrant, quem ex adſpectu nemo ſuſpicatus fuiſſet à Davide ortum ducere, atque ad dignitatem evectum iri, Davidis dignitate longè longéque præſtantiorem & ſublimiorem.

Forma ejus deterior erat formâ hominum plebeiorum] ותארו מבני אדם *vethoaro mibbene adam*; hoc eſt, & deformitas ejus ſpeciei externæ, major erat deformitate ſpeciei externæ hominum plebeiorum. Eodem enim modo intelligendum hoc loquendi genus, ac ſuperius, exceptis voculis בני אדם *bne adam*; filiorum hominis. LXX. Intt. ἡ δόξα σου ἀπὸ υἱῶν ἀνθρώπων. *Hieronymus*: & *forma ejus inter filios hominum*. Sed מ hìc quoque neque ἀπὸ, neque *inter* ſignificat, ſed eſt comparationis nota.

15. *Sic admirationem creabit*] כן יזה *chen jazzeb*. XXX. Intt. οὕτω θαυμάσονται ἔθνη πολλὰ ἐπ' αὐτῷ. Vulgatus: *iſte adſperget gentes multas*. Nec dubium eſt, quin verbum נזה *nozeb* ſignificet *adſpergi* in Kal, *adſpergere* verò in *Hiphil*. Sed ratio oppoſitionis, quæ intereſt inter hunc & ſuperiorem verſum, ſuadet, utendum hìc verbo, quod admirationis creationem ſignificet, quod ſenſerunt LXX. Intt. Itaque eos hìc ſequuti ſumus, cùm præſertim huic ſignificatui etiam ſequentia faveant; nam ſilere, dum vides, quod numquam narratum tibi fuerat, dúmque intelligis id eſſe, quod ne fando qoidem audiveras, ſunt reverâ mirantis. Qui de adſperſione ſanguinis Chriſti, quo in novum fœdus multas gentes admiſſurus erat, intelligunt, rem veram alieno loco quærere videntur; nam in ſequentibus tantùm ea de re agetur.

Reges de eo os ſuum comprimen] De eo non malè loquentur, ſed mirantes contemplabuntur, quæ numquam viderant, & ea intelligent, quæ ab aliis numquam audiverant. Quibus verbis Chriſtiana Religio deſcribitur, cui nulla ſimilis conſpecta fuerat, imò ne à ſapientibus quidem viris ficta, vel audita. Procedente oratione, Propheta clariùs Chriſtum deſcribit, nam clarior eſt hìc verſus priore, & ſequentia etiam manifeſtiora. Violenter hæc ad Jeremiam detorquet *Grotius*.

COMMENTARIUS
In Caput LIII.

1. Q*Uis credidit* &c.] Hoc Capite ad verſ. 11. loquitur Propheta, cùm in ſuperioribus nunc Deus, nunc Propheta loquantur. In hoc autem deſcribitur Meſſias, unà cum muneribus, quibus functus eſt in terris, ſed non ſine involucris, quibus uti ſolent Prophetæ; ita ut ea dicat, quæ poſſint aliquatenus convenire piis Judæis, qui unà cum malis in exſilium ſunt abducti, non tam ſuorum peccatorum causâ, quàm propter aliena; communis enim calamitatis incommodis æquè ſubjiciuntur boni, ac mali. Verùm hæc aptiùs & pleniùs multò in Meſſiam quadrant, ut ex ipſa interpretatione liquebit. Queritur primùm Propheta, ſuis aliorúmque Prophetarum admonitionibus & vaticiniis eam non eſſe habitam fidem, quæ haberi debuit. Tum tranſit ad deſcriptionem Meſſiæ, ſub iis, quæ diximus, involucris, quibus explicatis qui, verba Meſſiæ, potiore ſenſu conveniant oſtendemus.

Cui revelatum eſt Jehovæ brachium] Hoc eſt, quis potentiam divinam ſatis intelligit? quæ quamquam revelata eſt intelligere volentibus, iis revelata negatur, qui non multò magis eam intelligunt, quàm ſi nondum eſſet patefacta.

2. *Ortus eſt ut tener truncus*] ויעל כיונק *vajjabal chajjonek*, & adſcendit ut tener truncus. *Adſcendere* dicuntur plantæ, quæ à germine, vel è radicibus paullatim ſurſum verſùs truncum, vel caulem protrudunt. ינק *janak* propriè eſt *lac ſuxit*, & יונק *jonek*, animal *lactens*; unde tranſlato ſignificatu dicitur de *ſarculo*, vel ſtolone tenero, qui ſucco radicum, quaſi lacte, alitur. Hinc *Aquila* ἀναβήσεται ὡς τιθηνιζόμενον, & *Theodotion* θηλάζον, quæ *lactantem* ſonant. At *Symmachus* ἀνέβη ὡς κλάδος, &

Vul-

forma ei, nec decor erat, ut eum intueremur, neque adſpectus, ut ejus cupiditate caperemur. 3. Deſpectus *erat*, & deſierat *inter* viros *nobiles* haberi, vir *erat* doloribus *oppreſſus*, atque morbo adſuetus, veluti faciem ſuam abſcondens ei, *à quo ſpectabatur*, con-

rem, quanta fuit, & oculos noſtros ad ſe converſuram, ut caperemur cupiditate aut ſpe tantæ arboris. 3. Deſpectus erat, nec videbatur poſſe umquam inter viros nobiles haberi; doloribus premebatur, & fugiens eos, qui eum ſpectabant, atque ab iis ſpernendus. 4. Sed

Vulgatus: *adſcendet ſicut virgultum.* Hinc & noſtri Prophetæ C. XI, 1. Meſſias dicitur נצר netſer, *ſurculus aut germen è radicibus Iſäis*, & C. LX, 21. pii vocantur *germen plantarum* Dei.

Poteſt ergo hoc intelligi primùm de piis, qui in captivitate veluti repullularunt, è radicibus trunci exciſi Judæorum; ſed multò aptiùs de Meſſia, qui è trunco, veluti reciſo, Davidicæ familiæ ortus eſt, & ſenſim crevit. Meliùs enim hoc dicetur de uno, quàm de pluribus.

Coram eo] Nempe, Deo ei favente, & ſuppeditante, quæ ad augmentum neceſſaria erant.

Radix è terra ſitiente] Plantæ, quæ in ejuſmodi ſolo oriuntur, non niſi ægrè creſcunt; quod & experti ſunt pii in Babylonia, in qua dum fuerunt, convaleſcere vix poterant. Verùm & Chriſtus è paupertina Virgine natus, ſine opibus & amicis, apud homines auctoritatem nanciſci, & ſibi fidem facere, niſi inſignibus & multiplicibus miraculis, non potuit; cùm ei quàm maximè potiſſima Gentis Judææ pars adverſaretur. Erat ergo *inſtar radicis, in ſolo ſiticuloſo.*

Nec forma ei, nec decor erat, ut eum intueremur.] לא תאר לו ולא הדר ונראהו *lo thoar lo vlo hadar venirehou*, non ſpecies ei, non decor, & eum videbimus. ו in poſtrema voce eſt pro *ut*, quemadmodum ſæpe vertitur.

Neque adſpectus, ut ejus cupiditate caperemur] ולא מראה ונחמדהו *vlo mareh venebhmedehou*, nec adſpectus, & eum cupiemus. Nulla fuit ſpecies externa, ſeu ſplendor conſpicuus, quo pii oculos hominum ad ſe converterent, ut amicos ſibi conciliarent; quod rebus ſecundis & florentibus fieri ſolet. Excepto enim Daniele & pauculis aliis, reliqui omnes in paupertate jacebant; imò & ipſe Daniel nobiléſque adoleſcentes, qui in aula Babylonica erant, in maximis periculis verſati ſunt, atque in metu perpetuo vixerunt. Verùm in Chriſto multò minùs externi ſplendoris fuit, quàm in illis; cùm nihil habuerit, præter eximiam doctrinam atque inſignia miracula, quibus Judæi totius Gentis auctoritatem opponebant.

3. *Deſpectus erat*] Nempe, apud Babylonios, qui præ ſe captivos Judæos contemnebant, deſpectui erant optimi quique. Sed multò majorem contemtum gentis ſuæ ſenſit Chriſtus, qui, impoſtoris inſtar, in crucem popularium ſuorum ferâ importunitate actus eſt.

Deſierat inter viros nobiles haberi] וחדל אישים *vahhadal iſchim.* Supplenda eſt particula מן *min*, quaſi eſſet מאישים *meiſchim*, deſierat ex hominibus illuſtribus haberi. Ea eſt conſtructio verbi חדל non infrequens. Vide ad C. II. 21. Hinc LXX. Intt. ἐκλεῖπον παρὰ τοὺς υἱοὺς ἀνθρώπων, nam apud eos præceſſit τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, pro eo quod eſt *deſpectus erat*, nimiâ utrobique licentiâ. *Symmachus*: ἐλάχιστος ἀνδρῶν, alii ἐξουδενωμένος. Vulgatus: *noviſſimum virorum.* Vim verbi חדל non expreſſerunt. Hìc אישים, ut antea viros illuſtres interpretamur, ex re ipſa. Optimi quique Judæorum, qui virtutis famâ claruerant, in Babylonia ſpernebantur. Sed de Chriſto multò veriùs dici potuit, qui Joſephi & Mariæ, pauperum parentum, filius habebatur; cúmque Galilæus eſſe crederetur, nullo numero, aut loco erat apud Judæos, quamvis ex illuſtriſſima familia ortum duceret. Sed dudum erat, ex quo paupertas Davidicæ familiæ reliquias in vilioris plebeculæ ſortem redegerat.

Vir erat doloribus oppreſſus] איש מכאבות *iſch machboth*, vir dolorum. LXX. Intt. ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὤν, *Symmachus* ἀνὴρ ἐπίπονος. Poteſt hoc quidem dici de quovis Judæo pio, patriæque & Religionis amanti, qui in Babylonia non niſi triſtem vitam agere potuit; ſed hoc nihil fuit, præ laborioſa Chriſti vita, inter perditiſſimos populares, extremóque præſertim ejus actu, in quo doloribus eùm ex pertinacia & crudelitate popularium, quibus graviſſimas pœnas ſibi contrahebant, conceptis, tum etiam ab ipſo crudeliſſimo ſupplicio ortis, vehementer commovebatur.

Morbo adſuetus] וידוע חלי *jedouah hholi*, *notus morbi*, ut *Symmachus* γνωστὸς νόσῳ. Videtur ſubaudienda particula ב ante חלי, hoc eſt, *notus in morbo*; quo loquendi genere, ſignificatur propriè, qui longo & difficili morbo implicitus, dudum eâ re innotuit; qui vir ei ferendo adſuetus. Tales erant probi viri triſtitiâ & macie confecti, ob Babyloniorum tyrannidem. Sed ejuſmodi faciem potiore multò jure præ ſe tulit Chriſtus, quem pravi mores popularium, pœnæque eis imminentes angebant, & ſæviſſimi ſupplicii dolores cruciabant.

Faciem ſuam abſcondens] Sic homines faciunt nimio mœrore confecti, qui ne conſpiciendos quidem ſe libenter præbent; ſed præſertim qui ſupplicio pudendo adficiuntur. Non erat quidem quod Chriſtum puderet ſupplicii crucis, quo Deo acceptiſſimum ſacrificium offerebat, viámque ad ſalutem æternam humano generi aperiebat; idque ubi pertuliſſet, poſt paucas horas, norat morte primùm carnificibus eripiendum ſuum corpus, & poſt paullò plures è ſepulcro excitandum, ut menti denuo conjunctum æternæ, ab eo tempore, gloria cum ea frueretur, in cœlum ſubvectum: ut, præſtituto à Deo tempore, extremam de humano genere ſententiam ferret. Attamen cùm verus homo eſſet, & ſalutis hominum intereſſet, fœdiſſimo eum ſupplicio interire, & ſentire dolores, quibus obnoxia eſt

Digitized by Google

contemtus, ut eum nullo in pretio haberemus. 4. Verè tamen morbos noſtros ille ferebat, & dolores noſtros portabat; dum nos putabamus plagis adfectum percuſſum à Deo, atque in humilem ſtatum redactum. 5. Vulneratus ille erat, propter defectiones

4. Sed verè morbos & dolores ferebat, quæ nobis, non ei debebantur; cùm crederemus, eum plagis à Deo adfici, propter peccata, quibus carebat; ſed propter noſtra ipſorum delicta adterebatur. Pœnæ, quæ nobis ipſis debebantur, ab eo repetebantur, & per ejus dolores medicina morbis

eſt humana natura; nihil vetuit, quin commotus etiam fuerit, quemadmodum homines alii, in iisdem circumſtantiis, commoverentur; ſed ſine ulla vel minima cogitatione, quæ ejus Sacerdotium dedeceret.

Ei, à quo ſpectabatur] Eſt tantùm ממנו *mimmenou*, ab eo; ſed non poteſt alius intelligi, præter eum, à quo ſpectabatur; quare hoc vertendo ſupplevimus.

Nullo in pretio baberemus] ולא חשבנהו *velo bhaſchabenuhou*: hoc eſt, nullam ejus rationem haberemus. Loquitur Propheta, nomine multitudinis Judæorum, quæ nec Babylone pios magni fecit, & multò minùs Chriſtum Jeroſolimæ.

4. *Verè tamen morbos noſtros ille ferebat*] אכן חליינו הוא נשא *achen bholojenou bou naſa*; hoc eſt, incommoda omnia, quæ nos ſoli ferre debebamus, qui in Deum peccaveramus, delictisque noſtris captivitatis pœnas nobis contraxeramus, non minùs tulit, quàm nos; ſi rem aptes piis Judæis, quibus ſi omnes populares ſimiles fuiſſent, ejusmodi pœnas, quas in Babylonia luebant, de popolo ſuo non ſumſiſſet Deus. Sed cùm, improborum causâ, Regnum Judæ evertiſſet, populúmque Chaldæis tradidiſſet, omnes eadem calamitate, ut fit, oppreſſi ſunt. Verùm hæc longè præſtantiùs & magis propriè de Meſſia dicuntur, qui nullius prorſus peccati reus cùm eſſet, factus eſt victima piacularis & morti traditus, ut veniam nobis peccatoribus impetraret. Ideóque hoc vaticinium directè ad Chriſtum refertur Matth. VIII, 17. 1. Pet. II, 24. ut & ſequentia Act. VIII, 32. Neque hæc fuit Apoſtolorum tantùm ſententia, ſed & aliorum veterum Judæorum, ut liquet è *Jonathanis* Paraphraſi, quæ, poſtquàm apertè profeſſus eſt de Meſſia agi Cap. LII, 13. ſic habet: *propterea ipſe deprecabitur pro peccatis noſtris, & delicta noſtra propter eum remittentur*: בכן על חובנא הוא יבעי ושיתנא בדיליה ישתבקן. Quibus quidem verbis non ſat plenè ſententiam Prophetæ expreſſit, cùm pro victima pœnas populo debitas luente, deprecatorem tantùm hìc nobis deſcribat; attamen hæc ad Meſſiam pertinere non diffitetur. Sic & alii Judæi plures, cùm antiquiores, tum recentiores, ut dudum oſtendit *Raimundus Martini* Pugionis Fidei, Part. 3. Diſtinct. 1. C. X, 3. *& ſeqq.* Quare nemo eſt, qui poſſit, ut recentiores quidam Judæi faciunt, Chriſtianis objicere, eos primos, aut ſolos cœpiſſe hunc locum de Meſſia interpretari.

Dolores noſtros portabat] מכאבינו סבלם *machobenou ſbalam*, dolores noſtros tulit eos. Hæc & antecedentia verba Matth. VIII, 17. τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβε, καὶ τὰς νόσους ἐβάστασε, proferuntur, quaſi reſpicerent curationes morborum; nec quidquam vetat duplicem ſenſum verbis ineſſe, ita ut morbi tam animi, quàm corporis ſignificentur; unde factum, ut Petrus 1. Ep. II. 24. ad peccata referat, quæ Chriſtus *in corpore ſuſtulit in crucem*. Sed ex toto orationis contextu & verſu 10. ad poſteriorem ſenſum potiſſimùm reſpici, quo victima pro peccatis factus, ea tulerit, quæ peccatoribus erant debita.

Percuſſum à Deo] *Percuſſum Dei*. Sic dixit *Æſchylus*, πληγεὶς Θεοῦ μάστιγι, in verbis quæ ſubjiciemus.

5. *Vulneratus eſt* &c.] Hæc metaphorico ſenſu intellecta de calamitatibus captivitatis atque exſilii quodam modo de probis intelligi queant. Eteocles, apud *Æſchylum*, in Tragœdia. ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, vers 603. *& ſeqq.*

Φεῦ τοῦ συναλλάξαντος ὄρνιθος βροτοῖς
Δίκαιον ἄνδρα τοῖσι δυσσεβεστέροις.
Ἐν παντὶ πράγει δ᾽ ἔσθ᾽ ὁμιλίας κακῆς
Κάκιον οὐδὲν, καρπὸς οὐ κομιστέος.
Ἄτης ἄρουρα θάνατον ἐκκαρπίζεται.
Ἢ γὰρ ξυνεισβὰς πλοῖον εὐσεβὴς ἀνὴρ
Ναύτῃσι θερμοῖς, τῇ πανουργίᾳ τινὶ,
Ὄλωλεν ἀνδρῶν ξὺν θεοπτύστῳ γένει·
Ἢ ξὺν πολίταις ἀνδράσι δίκαιος ὢν,
Ἐχθροξένοις τε καὶ Θεῶν ἀμνήμοσι,
Ταὐτοῦ κυρήσας ἐνδίκως ἀγρεύματος
Πληγεὶς Θεοῦ μάστιγι παγκοίνῳ δάμη.

Interprete *Grotio*:

Quàm triſtis heu! fortuna, vectorem bonum
Atque innocentem peſſimis jungit viris!
Adeò malorum, ſcilicet, commercio
Nil pejus usquam eſt! oritur infelix ſeges,
Nam ſceleris arvum nil niſi mortem parit.
Aut juſtus aliquis nave conſcenſâ ſimul,
Cum navitarum perfidûm audaci grege,
Obruitur undis hoſtibus Divûm additus
Aut innocens, ſanctúſque populares habens
Injurios hoſpitibus, immemoris Deûm
Implicitus iisdem caſſibus venaticis
Unà flagellum patitur ultoris Dei.

Quæ eſt imago piorum Judæorum, unà cum improbis in Babyloniam abductorum, qui non ſuæ ſed alienæ nequitiæ causâ pœnas dare dici poterant. Sed multò aptiùs & elegantiùs etiam intelliguntur hæc Prophetæ de Chriſto, ut modò diximus.

Propter defectiones noſtras] מפשעינו *mippheſchabenou*, ubi מ eſt *propter*, ut paſſim.

Pœnæ, quæ nobis debebantur, ei impoſitæ erant] מוסר שלומנו עליו *mouſar ſchlomenou balau*, caſtigatio repenſionum noſtrarum ſuper eo. Hìc שלומים intelligendum cenſuimus haud aliter ac ſi eſſent addita puncta hæc שִׁלּוּמִים ut

 ſuprà

nes noſtras; adtritus, propter iniqua noſtra facta. Pœnæ, quæ nobis debebantur, ei impoſitæ erant, & per livorem ejus medicina nobis fiebat. 6. Nos omnes inſtar ovis *errantis* vagabamur, quisque ad viam ſuam deflexerat; ſed Jehova fecit, ut in eum pœna iniquitatis omnium noſtrûm incurreret. 7. Vexabatur & adflictus erat, neque os ſuum

bis animorum noſtrorum fiebat. 6. Nos, quotquot ſumus, inſtar ovium ſine paſtore, vagabamur, extra rectam viam; ſed Deus eum adfecit pœnis, quæ omnibus debebantur, cum innocentiſſimus eſſet. 7. Vexabatur, & adfligebatur; nec querebatur, ſed inſtar agni ad tonſuram, tacitus

ſuprà C. XXXIV, 8. *annus* שִׁלּוּמִים *repenſionum*, hoc eſt, pœnarum, quæ rependentur; à ſignificatione Conjugationis *Pihel* verbi שלם, quà *rependere pœnas* ſonat. Vide & Hoſ. IX, 7. Mich. VII, 3. מוסר enim *caſtigationem* ſive verbis, ſive ictibus fiat, dici notum eſt, cui ſignificatui meliùs convenit cum voce, quæ pœnas itidem ſonat, quàm ei, quæ *pacem*. LXX. tamen παιδεία εἰρήνης, & Vulgatus *caſtigatio pacis*, quamvis ſit vox, hìc in noſtris Codicibus, numero multitudinis, quæ, hoc ſignificatu, nuſquam alibi occurrit. Nam Pſ. LXIX, 23. שלומים dicuntur *pacis obſervantes*, non *pax*, ubi tamen ἀνταπόδομα vertitur à LXX. Intt. Nec ſat commoda videtur loquendi hæc ratio, *caſtigatio pacis*, pro caſtigatione, quâ pax nobis, accedente morum emendatione, paratur; aptè verò dixeris, *caſtigationem nobis rependendam*, vel *quæ nobis debebatur*. Poteſt hoc dici, ut monuimus, de piis, qui non tam propter ſua, quàm aliorum peccata, in captivitatem abducti, cum reliqua turba, fuerant; fuerunt enim ſine dubio in tanto populo boni aliquo numero; quibus ſi ſimiles fuiſſent reliqui omnes, aut plerique, Deus, pro ſua clementiâ, paſſus non eſſet populum in captivitatem abduci; quamvis ceteroqui ſuis etiam nævis, qualibus nemo caret, laborarent. Sed rectiùs atque excellentiùs multò dicuntur hæc de Chriſto, in quo nullus omninò fuit nævus, nulla culpa vel minima, quæ ei eſſet luenda; adeò ut quidquid paſſus fuit, totum id noſtri causâ, non ſuâ, pertulerit.

Per livorem ejus medicina nobis fiebat] בחברתו נרפא לנו behhaburatho nirphah lanou, *in livore ejus curabatur nobis*. Hoc quoque commodiùs multò de Chriſto dicitur, quàm de piis Judæis. Supplicio enim Chriſti, expiata & curata ſunt peccata noſtra, non tralaticio ſenſu, ſed vero. Verùm figuratè dici potuerunt incommoda piorum, quos Deus miſerabatur, effeciſſe, ut à captivitate omnes liberarentur. Sic *ſanare* C. LVIII, 18, 19. eſt, pro eo quod eſt reducere è captivitate, quæ ſub imagine morbi hìc deſcribitur. Sic & *Cicero* dixit de ſe, laboribúsque, quos ſubierat, ut Rempublicam à Catilinaria conſpiratione liberaret: *Ego multa tacui, multa pertuli, multa conceſſi, multa meo quodam dolore, in veſtro timore, ſanavi*, initio IV. Catilinariæ. Non multò antea ſic erat loquutus: *Mihi, ſi hæc conditio Conſulatûs data eſt, ut omnes acerbitates, omnes dolores, cruciatúsque perferrem; feram, non ſolùm fortiter, ſed etiam libenter, dum modò meis laboribus vobis populóque Romano dignitas ſalúsque pariatur.* Verba hæc eloquentiſſimi Romanorum ſunt à nobis adlata, ut adpareat, non Hebræis tantùm & aliis Orientalibus populis placuiſſe vehementiores figuras, ſed nec ipſis Romanis ſemper diſplicuiſſe.

6. *Nos omnes inſtar ovis errantis* &c.] כצאן תעינו *chattſon thabhinou*, inſtar ovis erravimus. Quod paullò clariùs expreſſimus, quia *errare* ovis Latinè dicitur, etiam quæ intra certa paſcua, ſub paſtorum cura, remanet; hîc verò ſignificatur ovis vaga, quæ egreſſa paſcuorum finibus paſtorum curæ non ampliùs ſubeſt. Vide Ezek. XXXIV, 5. & Matth. IX, 36.

Ad viam ſuam deflexerat] More ſuo, nullâ legum ratione habitâ, vitam agebat.

Fecit, ut in eum pœna &c.] הפגיע בו את עון כלנו *hiphgiah bo eth havon chullanou*, occurrere in illum fecit iniquitatem omnium noſtrûm. *Iniquitas* hìc, ut paſſim, pro ejus pœna ſumitur. Malè LXX. Intt. παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν. Meliùs *Symmachus*: κατήντησεν εἰς αὐτὸν ἀνομίαν πάντων ἡμῶν, & Latinus: *poſuit in eo iniquitatem omnium noſtrum*: ſed obſcurè.

7. *Vexabatur & adflictus erat* &c.] Hæc, ut alia plura, in hoc vaticinio, planè pervertit *Jonathan*, qui habet: *Robuſtos populorum, quaſi agnum ad victimam tradet, & ſicut ovem, quæ tacet, coram tondente ſe, nec erit, qui aperiat os ſuum in conſpectu ejus.* Contraria prorſus habet Propheta, qui ipſum Meſſiam ait hoc paſſurum, ab aliis, non erga alios facturum. Verùm hinc certè liquet, *Jonathanem* ex antiqua traditione locum de Meſſia intelligendum accepiſſe, quamvis ſenſum ejus verborum non adſequeretur.

Agni inſtar ad mactationem &c.] Hæc in Chriſtum ſolum quadrant, non in pios, aut pium ullum Iſraëlitam; qui non potiùs, quàm mali, à Babyloniis occiſi ſunt. Vide Act. VIII, 32.

8. *Per vim & damnationem* &c.] מעצר וממשפט *mehetſer oumimmiſchphat*. Primùm, hìc מ eſt *propter*, ut ſæpiùs, in hoc ipſo vaticinio. Vide vers. 5, 8, 11. Præpoſitionem *per* hìc adhibuimus, ut Synonymam, in hoc verborum ſitu, ſed auribus Latinis gratiorem. Secundò עצר *hetſer* vertimus *vim*, quia verbum עצר eſt *coërcere*, & nomen עצר, hoc eſt, *coërcitio* Prov. XXX, 16. & *vis tyrannica* Pſ. CVII, 39. Tandem vocem משפט *miſchphat*, quæ propriè eſt *judicium*, interpretati ſumus *damnationem*, quam ſæpe ſignificat; quia proximè conſequitur judicium, erga nocentem, ſi ſit juſtus judex; imò etiam erga innocentem, ſi judex ſit iniquus. Vide Pſ. XLVIII, 12. CXIX, 52. & infrà C. LIX, 11. Jerem. XLVIII, 42.

In

ſuum aperiebat, ſed agni inſtar ad mactationem ducebatur, inſtar ovis, coram tondentibus obmuteſcebat, neque os ſuum reſerabat. [8]. Per vim & damnationem ſublatus eſt (ætatem ejus quis exprimat?) & è terra viventium reſectus, *at* plaga ei *impoſita fuerat*, propter defectionem populi mei. [9]. Poſuit *eum Deus* cum ſontibus, *ſed* ſepulturam ejus, poſtquam mortuus eſſet, cum divite; quia nulli injuriam fecerat, nec fraus ulla in ore ejus fuerat. [10]. Vo-

citus ad mortem ibat. 8. Vi, & iniquâ damnatione è medio ſublatus eſt (quis poſſit iniquitatem eorum, qui eum damnarunt, exprimere ?) nec ampliùs conſpectus eſt in terris, cùm pœnas defectionis popularium ſuorum paſſus eſſet. 9. Deus paſſus eſt eum numero nocentium cenſeri.

10. Vo-

In judicio Pilati de Chriſto, vis illata eſt primùm ipſi Pilato, à quo invito damnationem ejus extorſerunt Judæi, ut ex hiſtoria Evangelica, præſertim ἁρμονικῶς digeſta, ſatis liquet; deinde etiam tyrannorum more à Pilato, quaſi vile caput, licèt innocens, ipſo fatente, conceſſus eſt clamoribus Judæorum & cruce damnatus.

Sublatus eſt] לקח *lukahh*, ſumtus eſt. Quod verbum adhibetur ad deſcribendam rationem, quâ Deus Henochum rebus humanis exemit Gen. V, 24. & poſtea Eliam 2. Reg. II, 9. Itaque non de nihilo hac voce uſus eſt Propheta; aut propheticus potiùs Spiritus, quo agebatur, cùm aptiſſimè ἀνάληψις Chriſti eâ ſignificetur. Hoc neque Jeremiæ, neque ulli alii, poſt Eliam contigit, excepto Chriſto, & iis fortè ſanctis viris, qui reſurrexiſſe dicuntur Matth. XXVII, 52. nec videntur reſurrexiſſe, ut iterum morerentur. Itaque hæc neque Jeremiæ, ut perperam voluit *Grotius*, neque pluribus piis Judæis aptari poſſunt, niſi dilutiore ſenſu.

Ætatem ejus quis exprimat] ואת דורו מי ישוחח *veeth doro mi jeſchobbeahh*, & ætatem ejus quis dicet? Hæc verba parentheſi claudenda cenſuimus, quòd nexum orationis interpellent, ut lectio ipſa verborum Prophetæ oſtendit. *Hieronymus* in Comment. ad hæc verba. *Quod dupliciter*, inquit, *intelligitur. Aut enim de divinitate ejus accipiendum eſt, quòd impoſſibile ſit divinæ nativitatis poſſe myſteria* —— *aut de partu Virginis, quòd difficulter poſſit exponi.* LXX. Int. γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; quod verterat priſca verſio Itala: *generationem ejus quis enarrabit?* quod ſequutus eſt etiam *Hieronymus*. Sed non ſatis attendit vir doctiſſimus, ſignificationem vocum דור & γενεὰ, quæ numquam ſignificant γένεσιν, *generationem*, aut *nativitatem*, ut nunc loquimur. Hebræi vocant hanc תולדות *tholedeth*, à verbo ילד in *Hiphil*, *genuit.* דור apud Hebræos ſignificat *tempus vitæ humanæ*, & ſuprà C. XXXVIII, 12. vel homines unà viventes, aut tempus, quo homines ſimul vivere, aut certè vivere poſſe cenſentur. Sic & γενεὰ ſumitur, apud Græcos, quamvis ei voci brevioris, aut longioris temporis tribuant poteſtatem Scriptores Veteres. Exempla vocis Hebraïcæ ſuppeditabit *Concord. Buxtorfiana*, ſi opus ſit, aut *Valen. Schindlerus*, vel *Joan. Coccejus*, in Lexicis; ex quibus conſtare poterit id quod diximus. Igitur hìc neque de divina generatione, neque de humana Chriſti ſermo eſt; nec poteſt דורו *doro* aliud eſſe, præter vitam ejus in terris, aut homines æquales, qui tum vivebant, cùm in terris verſaretur. Sunt qui velint reſpici ad homines ejus ævi, & quidem ad eorum nequitiam, quæ nullis verbis deſcribi queat; nec dubium eſt, nequiſſimos fuiſſe ejus ætatis Judæos, quod Chriſtus ipſe in Evangeliis ſatis docet, ubi eam & πονηρὰν & μοιχαλίδα, & ἄπιστον & διεστραμμένην vocitat. Verùm eò reſpici non crediderim, ſed ad ipſam vitam Chriſti in terris, quæ ab initio ad finem ſumma admiratione digna eſt; ſive ipſam Chriſti perſonam ſpectemus, ſeu ea, quæ fecit & dixit in terris, quæ nemo, pro dignitate, laudare poſſit, aut eorum præſtantiam, ſine imminutione, culpâ ingenii res tantas deterentis, deſcribere. *Jonathan*, qui pleraque omnia hìc corrupit, non malè tamen hæc expreſſit: *mirabilia, quæ nobis fient, in diebus ejus, quis poterit narrare?* Atque eò videtur ſpectare Propheta, non æternitatem, quæ numquam voce דור ſolâ deſcribitur, nuſquam enim Deo דור tribuitur, ſed דור ודור *dor vedor*, aut דור דורים *dor dorim*, quæ ſunt circumloquutiones humanæ æternitatis.

Et è terra viventium reſectus] Hæc ad ſolum Meſſiam pertinent, quæ cùm in Meſſiam Judæorum, hoc eſt, in Regem victorem minimè quadrarent, immutavit prorſus *Jonathan*, qui ſic hunc verſum παραφράζει: *ex infirmitatibus & ultione congregabit captivitatem noſtram; & mirabilia, quæ nobis fient in diebus ejus, quis poterit narrare? Nam auferet dominium populorum è terra Iſraëlis, peccata, quæ peccaverunt populus meus, usque ad eos non pervenient.* De verſione LXX. Int. vide dicta à nobis ad Act. VIII, 33. in Addit. Hammondianis.

At plaga ei impoſita fuerat, propter defectionem populi mei,] מפשע עמי נגע למו *mippheſchah hammi negah lamo.* Eſt idem ſenſus, ac verſuum 4. & 5. Interpretamur למו quaſi מו ſit hìc ſingularis numeri, & למו perinde ac לו, quod & in aliis locis invenire eſt, ut Gen. IX, 26. ad quem locum vide notata, & *Chriſt. Noldium* ad particulam למו *num.* 2. *Symmachus* & *Theodotion* legerunt etiam למו, & πληθυντικῶς verterunt. Hieronymus *eum.*

9. *Poſuit eum Deus cum ſontibus*] יתן את רשעים *jitthen eth rſchahim*, dedit cum nocentibus; hoc eſt, paſſus eſt cum nocentibus damnari & in crucem tolli, quaſi capitis ſupplicio dignus eſſet. Supplevimus hic vocem *Deus*, quæ paſſim ſubauditur; neque alius nominativus, quem quidem comminiſcar, ſubaudiri queat. Vide verſſ. 4. & 6, & 10.

Sed ſepulturam ejus] Hic eſt tantùm קברו & ſequitur ואת עשיר במותיו *& cum divite in morte ejus.* Sed qui potuit *ſepeliri cum ſontibus*, ſimúlque eſſe *in morte ſua cum divite?* Qui ſepeliuntur in πολυανδρίῳ, hominum morte damnatorum, non poſſunt mortui eſſe cum divitibus,

[10]. Voluit Jehova eum conterere, & morbum *ei* immiſit; ut, poſtquàm eum, *ô Deus*, conſtituiſſes victimam, pro delicto, videret poſteritatem, & produceret dies, & voluntas Jehovæ per manum ejus feliciter perageretur. [11]. E labore ſuo, *quem* videbit, ſatiabitur; cognitione ſui multi ſervus meus juſtus ut abſolvantur efficiet, eorúmque iniqua facta ipſe bajulabit, *ait Jehova.* [12]. Quare faciam, ut dividat *ſpolia* inter multos, & cum fortibus prædam partiatur, quia vitam ſuam ad mortem profudit, & cum defectoribus

10. Voluit Creator eum adfligere, morbúmque ei immiſit; ut poſtquàm ſe obtuliſſet victimam pro peccato, videret ſibi veluti poſteritatem diſcipulorum, viveréque in æternum, & Patris voluntatem exſequeretur. 11. Erit cur, propter laborem ſuum, gaudeat; nam ſervus juſtus efficiet, ut cognitione ipſius multi apud Deum abſolvantur, dum iniqua eorum facta bajulat, *ait Creator.* 12. Quare faciam, ut victor victoriæ fructus inter multos dividat, & quædam cum conſtantibus

tibus, divites enim habent ſua privata ſepulcra. Itaque ſuſpicabar voces קברו & במותיו ſedes inter ſe mutaſſe librariorum incuriâ, & ſcripſiſſe Prophetam: ויתן את רשעים במותיו ואת עשיר בקברו, *& dedit* (eum) *cum ſontibus in morte ejus, & cum divite in ſepulcro ejus.* Quod ex ipſa hiſtoria Chriſti interpretor, qui cùm morte damnatus fuiſſet, & in crucem ſublatus inter nocentes, inter quos etiam eſt mortuus, tamen ſepulcro viri divitis Joſephi Arimathæenſis illatus eſt. Vide Matth. XXVII, 57. *& ſeqq.* Sed, re magis expensâ, minor viſa eſt mutatio, ſi ita interpretarer, קברו ואת עשיר *kibro veeth baſchir*, quaſi eſſet tranſpoſita tantùm copula ו, & legeretur וקברו את עשיר *vekibro eth baſchir*, & ſepulcrum ejus cum divite. LXX. Intt. δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, quæ neque reſpondent Hebraïcis, neque commodam ſententiam fundunt. Sed videntur ficta ab Interprete, qui Meſſiam exſpectaret, quem latè victorem futurum ſomniabat. *Hieronymus* tamen non meliùs: *& dabit impios pro ſepultura. & divitem pro morte ſua.*

10. *Eum conterere*] Hoc eſt, gravi dolore adficere, דכאו, *daccheo*, eſt *eum comminuere*, quod tralaticio ſignificatu idem eſt, ac apud Græcos κατατρίβειν, & ἐπιτρίβειν, frequens *Ariſtophani*; hoc eſt, perditum ire, malè habere. Quod hìc tantùm de ſupplicii & mortis doloribus & metu antecedente intelligendum, è quibus poſtea, ſumma cum gloria, emerſit Chriſtus.

Morbum ei immiſit] החלי *hebheli.* Hoc unum verbum è Quieſcentibus Tertiâ ה in Chirek, ad formam Quieſcentium Tertiâ א flectitur, ſed tamen per Apocopam tertiæ radicalis, pro החליה *hebhli.* Alioqui deberet eſſe החלה *hebhelah*, ut vers. 12. הערה *hebera.* Sed quis oſtendet talia non eſſe menda Librariorum, ſed Anomalias? Quidquid ſit ejus rei, *morbus* videtur hìc eſſe extremus ille Chriſti ἀγὼν, antequàm caperetur à Judæis. LXX. Intt. mirè verterunt καθαρίσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς. *Hieronymus* verò aptiùs, *conterere eum in infirmitate*, quaſi legiſſet בחלי *bhholi*, languore, vel morbo, nec malè. Hìc ubi libenter videremus, quî alii Græci verterint, deſunt nobis eorum verba; imperitiâ Veterum, qui eos conſuluerunt, & citaverunt in locis claris, in obſcuris verò vix inſpexerunt, ſi modò in LXX. Intt. Verſione ſenſum invenirent, quamvis ab Hebraïcis verbis diſſidentem.

Ut, poſtquàm eum, ô Deus, conſtituiſſes victimam pro delicto] אם תשים אשם נפשו *im thaſchim aſcham naphſcho*, ſi poſueris victimam pro delicto animam ejus. Eſt ſubita perſonæ, κατ' ἀποστροφὴν, mutatio; cùm de Deo, tertiâ perſonâ, in antecedentibus & ſequentibus loquatur, quales mutationes Hagiographis & Prophetis raræ non ſunt. Notiſſimum etiam eſt אשם eſſe *victimam pro delicto*, ex Levit. C. V. ut & נפש *animam* ſumi, pro homine. Voluit ergo Propheta, poſtquàm Meſſias mactatus foret, inſtar victimæ pro peccato, fore ut ingentem poſteritatem ſibi videret; hoc eſt, diſcipulos innumeros in vitam revocatus atque in cœlum ſubvectus per terras omnes proſpiceret; quod & ſequente Capite latiùs diducitur.

Videret poſteritatem] יראה זרע *jireh zerah*, videbit ſemen. LXX. Intt. ἐὰν δῶτε περὶ ἁμαρτίας, ἡ ψυχὴ ὑμῶν ὄψεται σπέρμα μακρόβιον. Quæ nimis abeunt ab Hebræis & recto ſenſu carent. Vulgatus: *ſi poſuerit pro peccato animam ſuam, videbit ſemen longævum.* Videntur ante יאריך ימים *producet dies*, ſuppleviſſe אשר *quod*, ſine ratione. Multò rectiùs hæc intelliguntur de Chriſti ipſius vita, in cœlo.

Per manum ejus feliciter perageretur] Chriſti miniſterio homines fierent divinorum præceptorum obſervantes. Hæc verba בידו יצלח *bjado jitſlahh*, per manum ejus proſperabitur, ab iis omiſſa ſunt, Vulgatus: *in manu ejus dirigetur*, non ſatis propriè.

11. *E labore ſuo, quem videbit, ſatiebitur*] מעמל נפשו יראה ישבע *mehamal naphſcho jireh jiſchbah*, è labore animæ ſuæ (*quem*) videbit ſatiabitur. Hìc latet comparatio quædam, in hanc ſententiam: quemadmodum agricola, collectâ copioſâ meſſe, fructu laboris ſui ſatiatur: ſic Meſſias animum ſuum ſucceſſu miro Evangelii, poſtquàm in cœlum adſcenderit, paſcet. LXX. Intt. ἀφελεῖν ἀπὸ τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δεῖξαι αὐτῷ φῶς. Interpretati ſunt יראה *videbit*, quaſi eſſet יאיר *jair*, illuſtrabit, incommodè. Latinus: *pro eo, quod laboravit anima ejus, videbit & ſaturabitur.*

Cognitione ſui, multi ſervus meus juſtus ut abſolvantur efficiet] בדעתו יצדיק צדיק עבדי לרבים *bedahtho iatſdik tſaddik habdi larabbim*, cognitione ſui juſtificabit juſtus ſervus meus multis. Hìc adjectivum צדיק præponitur, præter morem, ſubſtantivo עבדי quod ſit in hoc adjectivo & nonnullis aliis. Vide *Joan. Buxtorfium* Lib. II. Cap. I. reg. 2. Hoc vult Propheta, Chriſtum effecturum, ut multi Evangelii cognitione; quam, nempe, ſequuntur fides

ribus numeratus eſt, idémque pœnam multorum tulit, & pro defectoribus deprecatus eſt.

Prædicitur vocatio Gentium ad cognitionem Evangelii, & florens earum ſtatus poſt fidem ei habitam.

1. TOLLE clamorem lætum ſterilis, quæ non peperiſti, vociferare atque hinnito tu, quæ non parturiviſti, quia plures erunt liberi relictæ, quàm virum ha- Caput LIV.

bus partiatur, quia vitam ſuam ad ſervandos diſcipulos profuderit, dum defectorum numero falsò adſcribitur; & quia multorum pœnas, eorum loco, tulerit, & pro iis deprecatus ſit.

PARAPHRASIS.

1. TOLLE clamores lætos, ô ſterilis, quæ nullos pariebas Deo liberos, eo quòd ſint nunc plures liberi relictæ ſponſæ, quàm ei, quæ virum

fides & obedientia; conſequantur, ut, à Deo impetrent juſtificationem, hoc eſt, ut, abſolutis peccatis, juſtorum numero apud eum habeantur. *Multi* dicuntur, quia non omnes *cognitione* Chriſti utuntur, ut par eſt, ac proinde abſolutionem non impetrant. Incommodè LXX. Intt. καὶ πλάσαι τῇ συνέσει δικαιῶσαι δίκαιον εὖ δουλεύοντα πολλοῖς. Meliùs *Hieronymus*: *in ſcientia ſua, juſtificabit ipſe juſtus ſervus meus multos.*

Eorúmque iniqua facta ipſe bajulabit] עונותם הוא יסבל *havonotham hou jisbol*, quod intelligendum de pœnis, quas ipſe, eorum piacularis victima, quaſi onus feret; quod & antea monuimus, ad vers. 6.

Ait Jehova] Hoc addidimus, quia hæc & ſequentia, non Propheta, ſed Deus dicens inducitur.

12. *Faciam, ut dividat ſpolia inter multos*] אחלק לו ברבים *ahhallok lo barabbim*, dividam illis inter plures. His verbis præmia ſignificantur, metaphorâ deſumtâ ab iis, qui bello, aut prælio victores prædam dividunt inter ſe. Sed non ſunt hæc, præter animum dicentis, urgenda; quaſi futuri eſſent, qui ſimilium Chriſto præmiorum participes eſſent futuri. Hoc unum vult Propheta, Jeſum, ob victoriam de erroribus & vitiis relatam, ingentia præmia à Deo relaturum, & cœleſti regno in Eccleſiam ſuam donatum iri.

Vitam ſuam ad mortem profudit] הערה למות נפשו *heherah lammaveth naphſcho*, evacuavit morti animam ſuam. LXX. Intt. παρεδόθη εἰς θάνατον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ. Debuiſſent ſaltem vertere παρέδωκεν εἰς θάνατον τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, nam verbum eſt activum, ut Vulgatus *tradidit in mortem.* Nemo neſcit *animam* paſſim vitam dici, nec erat, cur auribus Latinis durus Hebraïſmus & quidem notiſſimæ poteſtatis, veluti ſuperſtitioſè ſervaretur, ab Interpretibus, qui paſſim ſummâ licentiâ verterunt, quæ non intelligebant.

Cum defectoribus numeratus eſt] עם פשעים נמנה *him phoſchehim nimnah*; nempe, cùm accuſatus eſt rebellionis in Cæſarem, & cum latronibus in crucem ſublatus.

Pœnam] עון *havon*, iniquitatem, pro ejus pœna, ut jam diximus. Additur *multorum*, non quòd pro omnibus non tulerit, ſed quòd effectus ejus ſacrificii multis tantùm profuerit, non omnibus; non quòd victimæ quidquam deſit, ſed quòd libertate ſua, in ea rejicienda, abutantur.

Pro defectoribus deprecatus eſt] לפשעים יפגיע *lapphoſchehim japhgiah*, in gratiam defectorum oravit; nempe, Deum. Bene Vulgatus: *pro transgreſſoribus rogavit.* Minùs propriè LXX. Intt. διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν παρεδόθη. Verbum enim eſt activum, & actionem intercedentis & ſe ſe interponentis inter judicem & reum, ut huic veniam impetret ſignificat, ut vulgò notum. Adi vel *Val. Schindlerum.*

COMMENTARIUS
In Caput LIV.

1. S*Terilis, quæ non peperiſti*] עקרה לא ילדה *hakarah lo jaledah*, ſterilis non peperit; hoc eſt, tu, quæ es mulier ſterilis, (*quæ*) non peperit. Solent Prophetæ gentes ſub imagine mulieris, κατὰ προσωποποιΐαν deſcribere; quod liquet, præter hunc noſtrum Prophetam, ex Hoſea, Ezekiele & Jeremia. Hîc quoque Eſaïas deſcribit non unam gentem, ſed plures, quas quaſi unam mulierem adloquitur, quia in unum corpus erant coalituræ. Si quæſiveris, quæ ſint illæ, ante omnia liqueat oportet, quæ non ſint. Cùm autem Deus adloquatur mulierem *ſterilem, quæ non pepererat*, ſatis oſtendit, ſe non adloqui Judæam Gentem, quæ Deo filios pepererat, quamvis eo tempore tantu numero non eſſent, poſtquàm Iſraëlitarum decem Tribus in captivitatem erant abductæ. Vocat etiam vers. 6. eam *mulierem relictam & adflictam ſpiritu*; quæ non conveniunt Judææ Genti, quam nondum Deus reliquerat. Addit præterea fuiſſe *uxorem adoleſcentiæ, cùm repudiata eſt*, quod Genti Judææ non contigerat, cùm non rejeciſſet initio, ſed conjugis loco eam etiamnum haberet. Pollicetur etiam fore, ut *brevi tempore deſertam revocaret*, quod nec Judææ convenit, quam nondum repudiatat. Quæ cùm ita ſint, neceſſe

habenti, ait Jehova. ². Dilata locum tentorii tui, & cortinas tabernaculorum tuorum extendant *ſervi tui*; ne *eas* contrahas, longiores fac funes tuos, & paxillos firma. ³. Ad dextram enim & ſiniſtram prorumpes, & poſteritas tua gentes poſſidebit, atque urbes vacuas incolis inſtruet. ⁴. Ne timeas, nam pudore non adficieris; ne ignominiam metuas, quia non pudefies; pudoris enim adoleſcentiæ tuæ obliviſceris, nec opprobrii vidui-

virum habuit, ait Creator. 2. Dilata nunc ſpatium tui Tentorii, & cortinas aliorum Tabernaculorum extendant ſervi tui, qui ſibi caveant, ne eas minuant, imò verò majores eas faciant. 3. Nam ad dextram & ad ſiniſtram extendere poteris tua prædia, & poſteri tui gentes ſubigent, ac urbes vacuas novis incolis inſtruent. 4. Ne verò timeas tibi à vicinis, nam numquam te pudore adficient; pudoris enim adoleſcentiæ tuæ obliviſceris, nec pudoris adoleſcentiæ tuæ memoria renovabitur, nec

neceſſe eſt, à Deo collectionem Gentium aliarum compellati; hoc eſt, Gentes, quibus Deus ſe ſe nondum, ex quo ab ipſo defecerant, patefecerat, & quibus voluntatis ſuæ patefactionem & ſingularem favorem promiſit. Potuiſſent quidem hæc clariùs dici, ſed ſatis erat, rem ita exprimi, ut iis temporibus, quibus implenda erat, facilè poſſet intelligi, quod reverà temporibus Evangelicis contigit.

Scio virum magnum *Hug. Grotium* velle Jeroſolimam compellari, eámque deſertam, hoc eſt, in eo ſtatu, in quo erat; abducto in captivitatem populo. Sed nihil eſt hìc, quod neceſſe ſit ad Jeroſolimam referri, & multa ſunt, quæ ei non conveniunt, ut oſtendimus, útque magis ac magis ex ſingulorum interpretatione liquebit. Non poteſt dici Jeroſolima *ſterilis, quæ non pepererat*, cùm tot peperiſſet Deo filios, à temporibus uſque Davidis, ad Eſaïæ ætatem. Non eſt *ſterilis*, quæ, cùm antea peperiſſet, abſente viro non parit, qualis Jeroſolima fuit; ſed quæ numquam, aut certè rarò, alii collata, peperit.

Vociferare atque hinnito] פצחי רנה וצהלי *phitshhi rinnah vetſahali*. Verbum פצח *clamorem edere*, & quidem lætum ſignificat Pſ. XCVIII, 4. ſolum, at Cap. XLIX, 33. additâ voculâ רנה *rinnah*, quæ & ipſa per ſe *vociferationem hilarem* ſonat, ferè ſemper. LXX. Intt. ῥῆξον, nempe, φωνὴν, pro quo *Theodotion* habebat, εὐφροσύνῃ. *Aquila*: κελάδει αἴνεσιν, & *Hieronymus*: *decanta laudem*, quod tamen minùs proprium. *Symmachus*: ἱλάρυνον ἐν ἀγαλλιάσει. Verbum צהל propriè eſt *hinnivit*, dicitúrque de equis, ut Jerem. V, 8. L, 11. Sed transfertur ad clamores lætantium hominum ſup. C. XII, 6. & Eſth. VIII, 15. Unde Græci χρεμέτιζον, exceptis LXX. Intt. qui habent βόησον.

Tu, quæ non parturiviſti] לא חלה *lo hhalah* non parturivit. Subaudi אשר, *quæ*, ut paſſim. Quæ ne parturivit quidem, quamvis nupta aliquot annis, habetur planè ſterilis. Ejuſmodi certè non fuit Jeroſolima, ſed Gentium multitudo, è quibus, *vel duo*, *vel nemo* Deo nati leguntur, hoc eſt, perpauci.

Relictæ] שוממה *ſchomemah*, deſertæ; hoc eſt, quæ ſola vixerat. Talis erat ingens illa Gentiliom multitudo, quæ totum orbem impleverat, & in qua, cùm per plura ſæcula nemo veri Dei timens inventus eſſet, plures futuri erant, quàm umquam fuerant apud Judæos, cùm Deus iis adeſſet; quod contigit nunciato Evangelio, atque à Gentibus admiſſo, dum à Judæis pleriſque repudiaretur.

2. *Cortinas tabernaculorum tuorum*] Laxiores, nempe, erant cortinæ, ut contrahi poſſent & dilatari, prout pauciores, aut plures erant tentorio excipiendi.

Extendant] Subaudiendus nominativus, quo ſignificentur ii, quibus mandata erat tendendi cura, hoc eſt, *ſervi*.

Paxillos firma] Hoc eſt, pange in terram altiùs, ut tentos tabernaculi funes retinere poſſint. Quibus verbis incrementum ſignificatur.

3. *Prorumpes*] תפרצי *thiphrotſi*, quod fit, cùm multitudinis causâ, quæ non ampliùs arcto loco contineri poteſt, ad dextram & ſiniſtram novas ſibi ſedes capiunt populi. Vide Gen. XXVIII, 14. XXX, 30. Job. I, 10. Hæc autem promiſſa de multitudine eorum, qui naſcituri erant è *ſterili* hactenus muliere, ſeu quæ perpaucos pepererat. Dei filii, haud paullò meliùs Eccleſiæ Gentilium conveniunt, quàm Judaïcæ. Judæi enim, poſt reditum è Captivitate, creverunt quidem numero, ſed qui nullo modo æquavit multitudinem Chriſtianorum, ſub Imperatoribus Chriſtianis. Imò verò è bellis Judaïcis, ad tempora Chriſtiana, ſemper minutus eſt numerus Judæorum, dum Chriſtianorum augeretur multitudo.

Gentes poſſidebit] גוים ירש *gojim jiraſch*. A tempore Captivitatis nullæ gentes, exceptâ Idumæâ, universè Religionem Judaïcam amplexæ ſunt; cùm totum Imperium Romanum Chriſtianum factum fuerit, & Gentes etiam vicinas, ad ſeptemtrionem ſpectantes, ad eamdem Religionem adduxerit.

4. *Pudore non adficieris* &c.] Hoc eſt, numquam deerunt tibi liberi. *Opprobrium* enim ducebant mulieres ſterilitatem, apud Judæos. Vide Gen. XXX, 23. & ſuprà C. IV, 1. tum etiam Luc. I, 25.

Pudoris adoleſcentiæ tuæ] Hoc eſt, ejus temporis, quo cùm, Idololatriâ ſuſceptâ, oblita eſſes Dei veri, filios ei nullos pariebas.

Viduitatis tuæ] Ejus temporis, quo Deus creator, & benefactor tuus, te, Idololatriæ causâ, in æternum rejeciſſe videbatur; ut à viro relinquitur mulier repudiata, quæ inſtar viduæ vivit, niſi alteri viro nubat.

5. *Maritus tuus eſt*] בעליך *bahalajich*, *Dominatores tui*; quod, ſi per Maſſorethas licuiſſet, efferri poterat *bahalajich*. Quæ vox *Dominum* propriè, tum tralaticio ſignificatu *Maritum* ſignificat, quia mulieres viros ſuos *dominos* vocabant. Quæ ſignificatio ad hunc locum ſine dubio pertinet, cùm ſermo ſit de marito & uxore. Attamen, quod mirum, LXX. Intt.

viduitatis tuæ ampliùs recordaberis. 5. Nam maritus tuus eſt is, qui te fecit, *cui* Jehovæ *Deo* exercituum nomen eſt, & vindex tuus Sanctus Iſraëlis, Deus totius terræ vocabitur. 6. Ut enim mulierem relictam & adflictam ſpiritu revocabit te Jehova, & uxorem adoleſcentiæ, cùm repudiata es, ait Deus tuus. 7. Brevi tempore reliqui te; at in miſerationibus magnis colligam te. 8. Non magnâ irâ tibi faciem meam momento

nec opprobrii viduitatis tuæ probrum revocabis. 5. Eſt enim maritus tuus is, qui te creavit, cui Creatori Deo exercituum nomen eſt, & qui eſt vindex tuus Deus ſanctus Iſraelis & totius Terræ Numen vocabitur. 6. Te enim Deus, quaſi mulierem relictam & adflictam revocabit, & quidem uxorem adoleſcentem, cùm repudiareris, ait Deus & vindex tuus. 7. Brevi tempore te reliqui, quaſi repudiatam, at miſericordiâ permotus te revocabo. 8. Non enim te deſerui, longo tem-

Intt. ὁ κύριός σου, Vulgatus, *Dominatus ſui*, & Chaldæus מריך *marich*, quod idem eſt, habent. Deus poteſt dici *maritus* fuiſſe gentium, cùm etiamnum eum colerent; neque enim Idololatria fuit gentibus æqualis, quamvis antiquiſſima fuerit. Non videntur certè filii aut nepotes Noachi veri Dei cultum ſimul ac ſemel abjeciſſe, ſed eorum poſteri. Tempore Abrahami fuit Melchiſedekus Dei veri Sacerdos, in urbe, in qua ſine dubio colebatur.

Qui te fecit] עשיך *boſchajich*, factores tui; de quo loquendi genere vide not. ad Job. XXXV, 10. LXX. Intt. hìc ὁ ποιῶν σε & Vulg. *qui fecit te*, Jonathan, דעבדך *debebdich*, quod idem eſt. Vir tamen doctus *Seb. Schmidius*, in hunc locum, contendit, hunc pluralem numerum perperam eludi à Judæis, cùm profertur ad probandam S. Trinitatem, quaſi ſic ex ingenio Linguæ & honoris gratià fiat, cùm tamen illud Linguæ ingenium, extra locos, ubi de Deo ſermo, probare nequeant. Sed fallitur, cùm אדנים *adonim*, domini, dicatur etiam unus vir Gen. XXIV, 9. XL, 1. XLII, 30. 1. Reg. XVII, 24. Vide *Joan. Buxtorfii* Theſ. Grammat. Lib. II. c. 2. & 9.

Vindex tuus] גאלך *goalech*, qui te ſibi, quaſi ſuam, vindicabit. LXX. Intt. ὁ ῥυόμενός σε, & Vulg. *redemtor tuus*. Non eſt hæc propria vis verbi גאל *goel*, ut etiam *Joan. Coccejus* in Lexico oſtendit.

Deus totius terræ vocabitur] Eſt quidem rerum omnium creator, perpetuo atque immutabili jure, Deus, ſeu Dominus creaturum ſuarum; ſed cæcitate earum fit, ut non ſemper jus illud æternum agnoſcant, ſed in commenticios Deos, ſtultâ opinione, transferant. Hìc verò Propheta pollicetur, non Judæis, ſed Chriſtianis è Gentilibus, fore ut per omnes terras agnoſcatur Creatoris unius ſola divinitas. Judæi certè rem ad ſe pertinere negant, niſi ſimul Lex ritualis admittatur, imò niſi Chriſtianæ Religioni nuncius remittatur; quod neque factum eſt antehac, neque umquam fiet. Quare hæc Judæos non ſpectant. Quorum ſi quis Proſelytos paucos memoret, is nihil dicet, quod ſit ullo modo Chriſtianorum multitudini comparandum. Itaque *vindex* eorum, quos adloquitur Eſaïas, idémque *Sanctus Iſraëlis*, non Judæorum, ſed Chriſtianorum causâ, *totius terræ Deus* vocandus fuit, & re ipſâ vocatus eſt.

6. *Ut enim mulierem* &c.] Collectio Gentilium hìc deſcribitur imagine *mulieris relictæ & adflictæ*, quia à multis ſæculis Deus Ethnicos permiſerat ſuæ ipſorum ignorantiæ & nequitiæ, nec Prophetas ad eos miſerat, ut ad Judæos; quamobrem ea mulier myſtica nullos Deo filios pepererat.

Uxorem adoleſcentiæ] *Adoleſcentiarum*. Initio enim Deus curam ejus geſſerat, cùm eum coleret, nec dum commenticiorum Deorum cultu, quaſi adulterio, ab eo receſſiſſet. Non poteſt dici Gens Judaïca, quaſi Dei ſponſa, in adoleſcentia repudiata; quia licèt multa deliquerit, eam tamen Deus non repudiavit, niſi tempore Captivitatis Babylonicæ, quo ævo dici non poterat אשת נעורים *uxor adoleſcentiæ*. Hoc enim loquendi genere ſignificatur quidem propriè uxor, quam adoleſcens adoleſcentem duxit; verùm hoc in negotio *adoleſcentia* non refertur, niſi ad homines, vel ad gentem, quam ſibi Deus copulavit.

Cùm repudiata es] כי תמאס *chi thimmaës*; ubi, כי eſt *quando*, ut ſæpe aliàs.

7. *Brevi tempore* &c.] ברגע קטן *bregah katon*, momento parvo. Id tempus *parvum* aut *breve* dicitur, non ratione numerandi, quæ apud homines brevis ævi obtinet; ſed more Dei, apud quem *mille anni ſunt inſtar heſterni diei, poſtquàm tranſiit, aut inſtar vigiliæ nocturnæ*, Pſ. XC, 4. cum quo confer 2. Pet. III, 8, 9.

At in miſerationibus magnis colligam te] Videri queant hæc, & quæ in hoc verſu antecedunt, dici poſſe de ſponſa Dei Judaïca, ut ſic loquar; quam deſeruiſſet Deus in Babyloniam abducendam. Sed reliqua repugnant, oſtendúntque hæc intelligenda de æterna Dei erga Eccleſiam Chriſtianam miſericordia, quâ fiet, ut numquam ab eo rejiciatur; quod non contigit ſponſæ Judaïcæ, quæ à capta & deleta Romanorum armis Jeroſolima, planè rejecta eſt ac repudiata; nec poteſt Dei favorem ſibi recuperare, niſi fœderis antiquati oblita ad novum cum Eccleſia Chriſtiana factum confugiat. *Colligi* autem dicitur Eccleſia Chriſtiana, quòd ex variis Gentibus in unum corpus coaleſcat.

8. *Non magnâ irâ*] בשצף קצף *bſchetſeph ketſeph*. LXX. Intt. ἐν θυμῷ μικρῷ. Vulgatus: *in momento indignationis*. Vocula שצף *ſchetſeph* hìc tantùm occurrit, nec radicem, nec adfinem ullam vocem in Lingua Hebraïca, aut aliis Orientalibus habet. Sed Interpretes ex antecedentibus collegerunt idem eſſe ac רגע קטן *momentum parvum*, quod præceſſit & רגע quod rurſus ſequitur, ac proinde voce שצף *ſchetſeph* parvum quiddam ſignificari.

mento *quidem temporis* occului, benignitate verò perpetuâ tui miſertus ſum, inquit vindex tuus Jehova. 9. Nam mihi hoc eſt *inſtar* diluvii Noachi, cui juravi non fore, ut ampliùs aquæ per terram exundarent: ſic & tibi juravi, me *in perpetuum* tibi non indignaturum, aut te increpiturum. 10. Montes enim movebuntur, & colles nutabunt, at benignitas mea à te non recedet, nec fœdus pacis meæ mutabitur, ait Jehova, quem tui miſeret.

11. O

tempore, quamvis indignationem meam provocaſſes; contrà benignitatem perpetuam tibi teſtatus ſum ego Vindex tuus, idémque Creator. 9. Nam me geſſi in hoc negotio, ut tempore Diluvii Noachi, feci, cùm promiſſione, addito jurejurando: numquam terræ diluvio perdendæ. 10. Sic etiam juravi fore, ut montes priùs locis ſuis moverentur, quàm me in perpetuum tibi indignaturum.

11. O

Faciem meam occului] Hoc eſt, favorem meum à te ſubſtraxi; quod qui faciunt nolunt, ſe ab iis, quibus iraſcuntur, propiùs conſpici. Sæpe in Pſalmis occurrit. Vide Pſ. XIII, 2, XXVII, 9. XXX, 8. &c. Non poſſunt objicere hîc Judæi Gentilibus *parvâ irâ*, atque *momento temporis* occultam fuiſſe faciem Dei; cùm per plura ſæcula, ex ipſorum Chriſtianorum ſententia, Deus eorum Majores in tenebris ignorantiæ jacere paſſus ſit; cùm & ipſi à ſexdecim ſæculis omni cultu publico Religionis ſuæ caruerint, atque in veræ Religionis ignorantia & ipſi torpuerint, ut putant Chriſtiani & quidem jure. Bene hîc *Hieronymus*: *ſi ergo*, inquit, *Judæi & noſtri Judaizantes* (Nazaræi forte) *dicunt Iſraël ad modicum derelictum, ut, in adventu Chriſti, ejus miſereatur Deus*: & modicum *interpretantur, ad comparationem totius æternitatis; cur & nobis non concedunt* modicum *dicere tempus, quo Gentes ſunt derelictæ, ut abjectæ in medio, quæ in adoleſcentia ſua Dei fuerant, poſtea in ſenectute æternam miſericordiam conſequantur?*

9. *Hoc eſt, inſtar diluvii Noachi*] כי מי נח זאת לי *chi me Noahh zoth li*, quia aquæ Noachi hoc mihi; hoc eſt, ita me hîc geſſi, ut me geſſi, ad diluvium Noachi quod attinet. LXX. Intt. ἀπὸ τοῦ ὕδατος τοῦ ἐπὶ Νῶε τοῦτό μοι ἐστι, quaſi legiſſent ממי *mimme*, ab aquis. *Symmachus*: ὡς αἱ ἡμέραι Νῶε. *Theodotion*: κατὰ τὰς ἡμέρας Νῶε. *Hieronymus*: *ſicut in diebus Noë*; quaſi legiſſent בימי נח *bime Noahh*, in diebus Noachi, quibus verbis Latinus præmiſit ſupplementum particulæ *ſicut*, quæ ſubaudiri debet & paſſim ſubauditur ab Hebræis.

Cui juravi non fore &c.] *Cui juravi à tranſeundo aquas Noachi ſupra terram*; מעבור *meabor*, à tranſeundo, perinde eſt ac כי לא יעברו *chi lo jababerou*, non tranſituras. Frequens eſt vis negandi in particula מן. Cùm Deus addit promiſſioni jusjurandum, ſignificat eam numquam à ſe revocatum iri, cùm à nulla conditione pendeat. Non additur tamen diſertum jusjurandum promiſſioni de terra numquam mergenda Gen. VIII, 21, 22. & IX, 8. *& ſeqq.* Sed res ita disertè exprimitur, itáque adfirmatur, ac repetitur, ſine ulla conditione, ut ea promiſſio firmior eſſe, jurejurando addito, non poſſet.

In perpetuum] Hoc addimus ex antecedentibus, ubi Deus *benignitatem perpetuam* pollicetur Gentilibus; unde intelligere licet, Deum quidem interdum Chriſtianorum vitiis infenſum graves de iis, prout ei videbitur, & æquum erit, pœnas ſumturum; ſed non eas, quibus cultus religioſus Chriſtianorum exſtinguatur. Quo modo Deum ſe reverà geſſiſſe erga Chriſtianos, non tantùm ex Hiſtoriarum monumentis, ſed & noſtrà ipſorum experientià novimus.

10. *Montes enim movebuntur* &c.] Hoc eſt, res numquam fiet, quia montes moveri & colles nutare res rara eſt. Perinde eſt, ac ſi diceret: facilius eſt montes & colles è ſuis locis aliò transferri, quàm favorem, quo Chriſtianom nomen proſequor, mutari. Eſt formula proverbialis, quæ ad vivum non eſt reſecanda.

Fœdus pacis meæ] Hoc eſt, fœdus, quo tibi pacem meam promiſi. *Fœdus* eſt hîc Dei promiſſum, ſine ulla tamen conditione, ut in Hiſtoria Diluvii Gen. IX, 9. ubi vide à nobis notata. *Pax* verò eſt favor Dei ſe placatum Chriſtianis præbentis.

11. *O adflicta & turbine jactata*] עניה סערה *hunijah ſobarah*. LXX. Intt. non malè ταπεινὴ καὶ ἀκατάστατος. Hieronymus: *perculſa & tempeſtate convulſa*. Hæc pertinent ad Eccleſiam Chriſtianam vexationibus Ethnicorum, per tria prima ſæcula, malè habitam, & quam nemo extrinſecus ſolabatur; Judæíque, non minùs quàm Ethnici, odio habebant.

Collocabo in Gemma lapides tuos] מרביץ בפוך אבניך *marbits bapphouch abanajich*. Hoc unum certò videmur adfirmare poſſe, id quod פוך hîc vocatur eſſe gemmam quampiam; quam ait Deus, fundamenti loco, ſe ſe lapidibus ejus murorum ſubjecturum, ſed quid ſit nemo dixerit. Vide ad 1. Ephem. XXIX, 2. Hîc *Aquila* & *Symmachus* verterant, ἐν στίμμει & *Theodotion* στιμμῇ, hoc eſt, *in ſtibio*; quod *antimonium* dici ſolet, & quod reverâ interdum פוך dicitur, ut 1, Reg. IX, 30. Sed nihil huc facit, quid enim antimonium ad lapides? Crediderim eò reſpicere Eſaïam, quò reſpexit Joannes Apoc. XXI, 19. ubi cœleſtis Jeroſolimæ muros pro fundamentis pretioſos lapillos habentes deſcribit; quibus verbis pingitur ſtatus melior Eccleſiæ hîc in terris, aut in beatitatis æternæ ſedibus.

Sapphiris] Hîc eſt, ספיר *ſapphir*, quod nomen retinuerunt Græci.

12. *Ponam tibi cryſtallinas feneſtras tuas*] שמתי כדכד שמשתיך *ſchamthi chadchod ſchimſchothajich*. *Grotius* eos probat, qui vertunt: *ſpecularia tua ex cryſtallo faciam*, putátque *ſpe-*

cularia

[11]. O adflicta, & turbine jactata, nec conſolationem nacta, en ego collocabo in gemma lapides tuos, fundabo te in ſapphiris, [12]. ponam tibi cryſtallinas feneſtras tuas, & portas tuas è carbunculis, & omnes fines tuos lapidibus pretioſis *implebo*. [13]. Omnes filii tui edocti erunt a Jehova, iisque pax multa erit. [14]. Juſtitiâ firmaberis, longè aberis ab oppreſſione, nam non timebis; & *procul* à pavore, neque enim ad te accedet. [15]. Commorabuntur *quidam tecum*, ſed non à me; quisquis commorabitur tecum, tibi

11. O adflicta gens, nec ullam conſolationem nacta, ego in fundamentis tuis ſapphiros ponam; 12. faciam, ut feneſtræ tuæ conſtent cryſtallo, & portæ carbunculis, & omnes fines tuos lapidibus pretioſis implebo. 13. Omnes filii tui edocebuntur à me, atque alta pace fruentur. 14. Juſtitiâ firmaberis, longe ab omni oppreſſione aberis, neque enim ullo pavore turbaberis. 15. Commorabuntur quidem mali tecum, ſed non juſſu meo; quisquis tibi contrarius erit, tecum cadet. 16. Crea-

cularia שמשות *ſchimſchoth* dici à ſole, ſeu שמש *ſchemeſch*; quia, ut ait *Martialis*:

—— *ſpecularia puros*
Admittunt ſoles & ſine ſece diem.

Malui *feneſtras*, per quas ſol admittitur in conclavia, quia *ſpecularia* dicebantur laminæ aut tabulæ è lapide pellucido, inſtar *ſpeculorum* expolitæ, non quòd ſolem admitterent, eáque ævo demum *Senecæ* inventa, ut intelligere eſt ex ejus Epiſtola XC. *Solarium* dicitur Latinè ſpatium apricum in ædibus, vel ſupra ædes, in quod ſolem excipere ſolebant, & in quo ambulabant. Simili de cauſa fortè Hebræi שמשות *feneſtras* vocarunt. כרכד *chadchod* quid ſit etiam parum notum eſt. LXX. Intt. & Vulgatus *Jaſpidem* vertunt. Habent enim illi θήσω σὰς ἐπάλξεις τὸν ἴασπιν, hic verò: *ponam Jaſpidem propugnacula tua. Symmachus* καρχηδόνιος, credo ex ſono vocis, pro χαλκηδόνιος, *calchedonius*, lapillus notus.

E carbunculis] לאבני אקדח *leabne ekdahh.* LXX. Intt. λίθους κρυστάλλου, *Aquila*: λίθους τρυπανισμοῦ, *Symmachus*: λίθους γλυφῆς, & Vulgatus. *lapides ſculptos. Theodotion* γλυφῆς. Recentiores *carbunculum*, aut *Pyropum*, quia קדח *kadahh* eſt *ardere*.

Lapidibus pretioſis] לאבני חפץ *leabne bhephets*, lapidibus voluntatis, aut quos quivis libenter habuerit, hoc eſt, pretioſis. Addidi *implebo*, quia aliter Latinè res exprimi non poterat.

13. *Edocti à Jehova*] למודי יהוה *limoude Jehovah.* Interpretatur *Grotius* edoctos à Prophetis, Daniele, Haggæo, Zacharia, Malachia. Sed Judæi ſemper à Prophetis fuerant edocti. Hæc pertinent ad Ethnicos, quibus antea non fuerat hoc conceſſum, ut divina audirent præcepta, cùm nonniſi commenta audiſſent. Vide & Jerem. XXXI, 34. & confer cum Joan. VI, 46.

Pax multa] Res ſecundæ, ut paſſim.

14. *Juſtitiâ firmaberis*] Juſta erunt, apud te, judicia, quibus unicuique ſuum tribuetur; quæ ſunt maxima Rerum Publicarum firmamenta. Sic *Juſtitiâ ſolium Regis firmari* dicitur Prov. XXV, 3. Cùm liquidum ſit, injuſtitià præſertim judiciorum publicorum, tum etiam privatorum, everti Rempublicam: miror, cur ad alia juſtitiæ genera confugiunt nonnulli Interpretes. Nulla eſt ſocietas, quæ ſine juſtitia ſtare poſſit; nec quisquam, qui Deo, ſine ea virtute, placere queat. Sunt hæc principia non minùs Religionis Chriſtianæ, quàm veræ Politices; quæ, controverſiarum neſcio quarum cauſâ, convelli fas non erat.

Longè eris] רחקי *rahhaki*, procul eſto. Sed eſt Imperativus pro futuro, cùm ſint hìc promiſſiones, non præcepta. Plura ſuppeditabit exempla *Sal. Glaſſius* Phil. Sacræ Lib. III Tr. 3. Can. XLIII.

Nam non timebis] Nemo erit, qui te terreat, nec proinde, qui te opprimere poſſit.

15. *Commorabuntur quidam tecum*] הן גור יגור *hen gor jagour*, en commorando commorabitur; ſupplevimus *quidam tecum*, re ipſâ flagitante, ut & ſequentia oſtendunt. LXX. Intt. προσήλυτοι προσελεύσονταί σοι. Vulgatus: *accola veniet*. Maluimus verborum propriam ſignificationem ſequi, quamvis reverâ ſermo ſit de iis, qui à Græcè loquentibus Judæis poſtea dicti ſunt προσήλυτοι, *advenæ*; hoc eſt, homines, qui, nuncio Idololatriæ remiſſo, nomen veræ Religioni dabant, ſéque Iſraëlitis adgregabant.

Sed non à me] אפס מאותי *ephes meothi* non à me. Planè contra ſenſum verborum LXX. Intt. δι᾽ ἐμοῦ omiſſâ negatione. Non multò feliciùs Latinus: *qui non erat mecum*, niſi legerit מאתי *meitthi*. *Hieronymus* ſic habet ad hunc locum: *Et hæc Judæi putant ad Jeruſalem dici, quòd multi de Gentibus Proſelyti ſint futuri & Legem Moyſi, cærimoniáſque ſuſcipiant. Quod nos, juxta cœptam interpretationem, ad Eccleſiam referimus, quæ per Apoſtolos ex utroque populo congregata eſt.* Sed non dicit quinam ſint hi, de quibus Eſaïas. *Grotius*, qui de Jeroſolima quoque agi putat, hos interpretatur Samaritas, qui Judæi haberi voluerunt, ſed non ſunt umquam in Iſraëlis coetum admiſſi. Cùm verò adloquatur Deus Eccleſiam Chriſtianam, ut pluribus ad antecedentia oſtendimus, intelligimus primi & ſecundi ſæculi Hæreticos Gnoſticos, Valentinianos, aliósque ſimiles, qui *commorati* quidem ſunt initio, apud Chriſtianos, ſed poſtea ab iis defecerunt; quia non commorabantur *à Deo*, hoc eſt, amore Veritatis & Virtutis, ſeu Deo placendi ſtudio; ſed ut regnarent apud Chriſtianos, omniſque generis abſurda dogmata Religioni miſcerent, & vitiis totos ſe dederent; quod in Hiſtoria eorum ſæculorum Eccleſiaſtica multis oſtendimus.

Tibi adverſus] *Contra tè*, עליך *balajich.* Qui adverſabitur dogmatibus & moribus Chriſtianorum. Eſt Hebraïcè: מי גר אתך עליך *mi*

tibi adverſus, cadet. [16]. Creavi ego fabrum flatu prunas in igne excitantem, & inſtrumentum operi *conficiendo* proferentem. Ego *etiam* creavi corruptorem ad *id* perdendum. [17]. Nullum inſtrumentum, contra te formatum, proſperè cedet. Omnem linguam, quæ contra te ſtabit in judicio, ream perages. *Hæc eſt poſſeſſio ſervorum Jehovæ, eorúmque innocentia à me eſt, ait Jehova.

Adhortatio ad aures divinæ revelationi præbendas, & confugiendum ad Deum, propter certas ejus promiſſiones; interpoſitis nonnullis de Meſſia, déque Gentium vocatione.

CAPUT LV.

1. HEUS vos omnes ſitientes ite ad aquam; etiam *vos*, quibus nulla eſt pecunia, ite, emite, & comedite; ite & comparate, ſine pecunia, & ſine pretio, vinum

16. Creavi ego quidem fabrum flatu prunas in igne excitantem, & inſtrumenta, ad opus ſuum conficiendum, proferentem. Sed etiam creavi eum, qui id corrumpit. 17. Nullum autem inſtrumentum contra te paratum tibi nocere poterit. Omnem linguam, quæ te adgredietur in judicio, ream perages. Hæc ſunt, quæ ſunt penes ſervos Creatoris, quorum innocentiam tuetur; quia ab eo eſt & virtutis eorum fautor, ut ipſe teſtatur.

PARAPHRASIS.

1. HEUS vos omnes, qui ſiti eruditionis ardetis, ite, & vobis eam comparate ſine pecunia, & vinum & lac ejus ſine pretio. 2. Qua-

gar itthach balajich, quisquis morabitur tecum contra te. LXX. verterunt καὶ ἐπὶ σε καταφεύξονται omiſſâ voce יפל *cadet*; quod contraria eſſet ſenſui, quem huic loco tribuebant, de augmento Judææ Religioni addictorum, de quo ſermo non eſt. Vulgatus non meliùs: *advena quondam tuus adjungetur tibi.*

Cadet] Excidet ſuis conſiliis & cum prava ſua ſecta tandem exſtinguetur. Quod contigit Gnoſticis & Valentinianis, aliíſque ejusmodi Pſeudochriſtianis, de quibus *Joannes* 1. Ep. II, 19. verbis non omnino diſſimilibus hiſce Eſaïæ: *Ex nobis prodierunt, ſed non erant ex nobis; nam ſi fuiſſent ex nobis, permanſiſſent utique nobiſcum; ſed ut manifeſti ſint, quoniam non ſunt omnes ex nobis.*

16. *Creavi ego fabrum* &c.] Eſt hìc aliquid παροιμιῶδες, quod eò ſpectat, ut intelligamus & bonos, qui ædificandæ Eccleſiæ operam dant, & malos, qui eam evertere conantur, à Deo æquè creatos, ac proinde ejus potentiæ ſubjectos eſſe utroſque. Corrupere hanc egregiam ſententiam LXX. Intt. qui habent: ἔκτισά σε οὐχ ὡς χαλκεὺς φυσῶν ἄνθρακας, καὶ ἐκφέρων σκεῦος εἰς ἔργον· ἐγὼ δὲ ἔκτισά σε, οὐκ εἰς ἀπώλειαν φθεῖραι. Meliùs *Hieronymus*, cujus hæc ſunt verba: *creavi fabrum ſufflantem in igne prunas, & proferentem vas in opus ſuum, & ego creavi interfectorem ad diſperdendum,*

Ad id perdendum] Non quaſi Dei conſilium hoc fuerit, ut perderetur opus à ſe creatum; ſed quia improbus ita ſe gerit, quaſi eſſet creatus ad Veritatem, Virtutémque exſtinguendas. Ἐκβατικῶς hæc ergo ſunt intelligenda, ut multa alia; Deus enim à ſemet ipſe diſſentire non poteſt.

17. *Nullum inſtrumentum* &c.] Nulla ars contraria Veritati ac Virtuti eas omnino perdere poterit, apud Chriſtianos.

Quæ contra te ſtabit in judicio] תקום אתך למשפט *thakoum itthac lammiſchphat* (ſupple, אשר *quæ*) ſtabit tecum ad judicium: hoc eſt, hominem, qui dogmata tua falſitatis arguere adgredietur, aut te etiam ſcelerum inſimulare.

Reum perages] תרשיעי *tharſchibi*, damnabis, ſeu facies, ut damnetur. LXX. Intt. hoc quidem viderunt, ſed parum feliciter expreſſerunt: πάντας αὐτοὺς ἡττήσεις· οἱ δὲ ἔνοχοί σου ἔσονται ἐν αὐτῇ. Vulgatus incommodè: *judicabis*, quod eſt judicis, non litigantium, nec Hebraïcâ voce ſignificatur.

Eorúmque innocentia à me eſt] צדקתם מאתי *tſidkatham meitthi*, juſtitia eorum à me, ſed *juſtitia*, oppoſita calumniæ, *innocentia* Latinè dicitur, & צדיק *juſtus*, quando accuſatur *innocens* vocatur. *Innocentia* autem *à Deo* eſſe dicitur hìc, quòd Dei providentiâ tandem innoteſcat. Incommodè LXX. ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι δίκαιοι, λέγει Κύριος, nec multò meliùs Latinus: *juſtitia eorum apud me, ait Dominus*, מאתי eſt *à me* non *mihi*, aut *apud me.*

COMMENTARIUS
In Caput LV.

1. V*Os omnes ſitientes*] Satis liquet hæc eſſe figuratè dicta, *aquam*, *lac* & *vinum* eſſe veritatem ad veri Dei cognitionem, cultúmque pertinentem; *ſitim* verò ejus veritatis cognoſcendæ cupiditatem, eámque minimè fucatam.

Quibus nulla eſt pecunia] Reſpicit, ut videtur, ad mores Græcorum, quo populo maxima turba Chriſtianorum initio conſtabat, qui Sophiſtis liberos, aut ſe ipſos inſtituendos tradebant, magnâ promiſſâ pecuniâ; ut ſe aut ſuos eloquentiam docerent, vel Philoſophis

num & lac. 2. Quare adpenditis argentum, pro eo, quod non eſt panis, & laborem veſtrum *impenditis*, pro eo, quod non *prodeſt* ad ſatiandum; me audite, res bonas comedite, & adpetentia veſtra pinguedine delectabitur. 3. Inclinate aurem veſtram, venite ad me, audite & vivetis; feriam vobiſcum fœdus perpetuum, *exercebóque in vos* conſtantem beneficentiam Davidis. 4. En teſtem eum dedi populis, ducem & præceptorem gentium. 5. Gentem, quam non noras, vocabis, & gens, cui ignotus eras, ad te adcurret, propter Jehovam Deum tuum; atque ad Sanctum Iſraëlis, quia te exornavit.

6. Quærite Deum, dum invenitur; eum invocate, dum prope adeſt. 7. Relinquat nocens viam ſuam, & vir iniquus molitiones ſuas, redeántque ad Jehovam, qui eorum miſere-

2. Quare adpenditis argentum, pro eo, quod non alit animum, & laborem impenditis, ad comparandum id, quod nihil prodeſt ad ſatietatem. Me potiùs audite, res bonas & adpetentia veſtra pinguedine delectabitur. 3. Me audite, venite ad me, & vivetis. Feriam vobiſcum fœdus perpetuum, atque ſentietis à me conſtantem beneficentiam, quam ſenſit à me David. 4. Eum dediſti teſtem beneficiorum meorum erga populos, ducémque virtutis & magiſtrum gentium. 5. Gentem, quam non noveras, ad te quaſi amicam vocabis; & gens cui ignotus eras, ad tibi auxilium ferendum, eáque viciſſim, cui eras ignota, ad te adcurret, propter Creatorem, Deum Iſraëlis, quia te exornavit.

6. Confugite ad Deum, dum licet eum faventem experiri, & affectum erga vos, quemadmodum eſt. 7. Hominibus nocentibus atque iniquis tempus

loſophis, ut ab eis Philoſophiam acciperent. Quod ſatis notum eſt iis, qui vel unum *Platonem* evolverunt; qui & inanem eorum garrulitatem, & avaritiam in multis Dialogis notavit. Sed omnia ferè, quæ ad ejusmodi homines probè cognoſcendos faciunt, collegit *Lud. Creſollius* in Theatro Rhetorum & avaritiam quidem in propatulo poſuit, Lib. V. c. 3, 4, 5, 6. Ad ejusmodi ergo homines reſpicere videtur Propheta, Græcósque ab iis avocare, ut ſe docendos tradant Eccleſiæ Chriſtianæ doctoribus, qui nullam eam in rem pecuniam, à diſcere cupientibus exigebant. Adloqui hìc Eſaïam Graecos, non magis mirum eſt, quàm *inſulas* ab eo compellari Cap. XLIX, 1. cùm inſulae ſint Graeci. Vide ad eum locum, & ad XLII, 4.

Emite & comedite] Adtentione ſolâ veritatem vobis comparate, eámque in ſuccum & ſanguinem convertite. Apud Græcos & Latinos etiam in uſu fuit *alere* & *paſcere animum* pro eo, quod eſt eum erudire. Vide & Heb. V, 13, 14.

Vinum & lac] *Aqua*, *vinum* & *lac* idem ſignificant, nempe, eruditionem veram; nec debent nimis argutis diſtinctiunculis diſcriminari.

2. *Pro eo, quod non eſt panis*] Pro eo, quod animum verâ & utili cognitione non alit, eſt Rhetoricae, & Philoſophiae inanis peritia.

Impendentis] Hoc addidimus, quia Latinè *adpendere* laborem, ut pecuniam, non dicunt. Vide ad verſ. 3.

Quod non prodeſt ad ſatiandum] בלוא לשבעה *blo lſchobbah*, quod non ad ſatietatem; quod animo non ſatisfacit, ita ut in eo adquieſcere poſſit, nec quidquam præterea quærere neceſſe habeat. Talis fuit immenſa illa rhetorica & philoſophica farrago, quæ animo Veri ſtudioſo ſatisfacere non potuit, ſed garrulitati verba ſuppetitavit.

Res bonas comedite] אכלו טוב *icchelou tob*, comedite bonum, hoc eſt, animum veſtrum paſcite verâ & utili cognitione.

Adpetentia veſtra pinguedine delectabitur] ותתענג בדשן נפשכם *vethithhaggeg baddeſchen napoſchechem*, & delectabit ſe pinguedine anima veſtra; hoc eſt, ſatisfiet verâ & profuturâ doctinâ cupiditati veſtræ ſciendi: ut ſtomachi adpetentia ſatiatur pingui carne. Nam נפש, ut ſæpe in hiſce Commentariis obſervavimus, non animam tantùm ſed & adpetentiam, ſeu ὄρεξιν ſignificat. Vide ad Num. XI, 6.

3. *Et vivetis*] Veram animi vitam conſequemini, quæ ſita eſt in veræ Religionis certa cognitione, quam ſequuntur mores cognitioni conſentanei.

Conſtantem beneficentiam Davidis] חסדי דוד הנאמנים *hhaſde David neemanim*, beneficentias Davidis fideles, vel conſtantes. *Beneficia Davidis* ſunt beneficia in Davidem collata; hoc eſt, veræ Religionis perpetuus cultus, mores ei conſentanei; aut certè, ſi quid in eam peccetur, celer & vera reſipiſcentia, ac Dei protectio, per totam vitam. Addidimus *exercebo in vos*, quia non poterat Latinè dici: *feriam vobiſcum beneficentiam*. Sic ſæpe verbum unum duobus, aut pluribus, apud Hebræos, nominibus inſervit, quorum tamen uni propriè convenit. Vide ad vers. 2. Volunt Davidem hìc eſſe unum è poſteris Davidis; Meſſiam, nempe, quæ eſt ſententia ipſorum Judæorum. Sed res parum probabilis videtur & citatio hujus loci Act. XIII, 34. contrarium ſuadet, ſi probè expendatur.

4. *Teſtem eum dedi*] Feci ut omnibus beneficentiam meam, exemplo ſuo teſtatam facere poſſet.

Ducem & præceptorem] Qui in Virtute omnibus præiret exemplo ſuo, & quid faciendum fideliter moneret; quod in Pſalmis ſuis præſtitit, ubi ſunt innumera pietatis non fucatæ indicia ac præcepta. *Grotius*, ſuo inſtituto, hæc aptat Jeremiæ, cui parum conveniunt.

5. *Gentem, quam non noras* &c.] Ad vos vocabitis; quaſi ejusdem Reipublicæ ſpiritualis cives, populos, quos non noveratis, iique

miſerebitur, atque ad Deum noſtrum, nam multa remittet. [8]. Non ſunt enim cogitationes meæ veſtræ cogitationes, nec viæ veſtræ viæ meæ, ait Jehova; [9]. quanto enim ſunt altiores cœli, tanto ſublimiores meæ viæ, quàm veſtræ, & cogitationes meæ, quàm veſtræ. [10]. Quemadmodum enim deſcendunt imber & nix è cœlo, nec eò revertuntur, ſed rigant terram, eam fœcundant, germináque ut emittat faciunt, & dant ſementem ſerenti, ac panem comedenti: [11]. ſic erit verbum meum quod ex ore meo prodibit

tempus concedit redeundi ad ſaniorem mentem, propter quam multa remittit. 8. Non ſunt enim, inquit, conſilia mea ſimilia veſtris, nec vos geritis, ut ego me gero: 9. nam quanto altiores cœli ſunt terra, quam pedibus calcatis; tanto ſublimiores viæ meæ, quàm veſtræ, & cogitationes meæ, quam veſtræ. 10. Quemadmodum enim è cœlo deſcendunt imbres & nix, nec ad id redeunt, ſed rigant terram, eámque fœcundant. 11. Sic verbum, quod ex ore meo prodient, non re-

iique ad vos venient, ad conflandum unum populi Deo fidelis corpus.

Quia te exornavit] כי פארך *chi phearach.* LXX. Intt. ὅτι ἐδόξασέ σε, & Vulgatus *glorificavit te. Symmachus:* ἐποίησέ σε καύχημα: Reſpicere videtur Propheta ad eximiam Chriſtianæ Eccleſiæ doctrinam & miracula præſertim ab Apoſtolis facta.

6. *Quærite Deum* &c.] Ab his verbis, ſe convertit Propheta ad Judæos ſui ævi, quos adhortationibus, & caſtigationibus ad Virtutem & Pietatem adducere conatur. *Quærere Deum*, hìc eſt Deum orare, ad auxilium ejus confugere, obſequióque & cultu ſibi conciliare. Vide 2. Ephem. XXVI, 5. Fallitur *Grotius*, qui putat ab Eſaïa hìc Gentiles ad pœnitentiam cognitionémque Dei vocari. Loquendi hoc genus *quærere Deum* non adhibetur, niſi ubi de Judæis ſermo eſt.

Dum invenitur] Hoc eſt, dum ſe exorari patitur. Cùm enim populus tempus à Deo præſtitutum, ut ad ſaniorem mentem redirent homines, ſine ulla morum emendatione præterlabi ſivit; tum verò non ampliùs *invenitur Deus*; ſeu non magis preces audit, quàm ſi abeſſet. Metaphora eſt petita ab homine, qui quæritur ab alio, quia opera ejus indiget, nec tamen invenitur. Exemplum inſigne ejus rei habemus in decreto de captivitate Babylonica, quod nunciatum Hezekiæ per Eſaïam 2. Reg. XX, 18. & Eſ. XXXIX, 7. numquam eſt revocatum, ne deprecante quidem religioſiſſimo Rege Joſiâ, 2. Reg. XXII, 16. *Quæſivit* quidem Deum, ſed non *invenit*, ad hanc rem quod adtinet, nec aliud potuit ab eo impetrare, niſi rem, eo vivo, non futuram, quod unum etiam Hezekiæ promiſſum fuerat. Multa ſunt loca ejusdem ſententiæ, apud Prophetas. Vide ad Pſ. XXXII, 8.

7. *Relinquat nocens vias ſuas* &c.] Hæc demum eſt vera pœnitentia, nam dolere tantùm, peccati cauſâ, nec eò ſeciùs ei adhærere, non eſt quæ dicitur μετάνοια, aut *reditus* ad Deum.

Redeant ad Jehovam] ישוב אל יהוה *jaſchob el Jehovah.* שוב maluimus hic & alibi ex proprio vocis ſignificatu, qui optimè convenit, vertere *redire*. LXX. Intt. ἐπιστραφήτω ἐπὶ κύριον, quod vertunt: *convertatur ad Dominum.* Meliùs habet Latinus *revertatur*. Sic & alibi ſemper vertimus.

Nam multa remittet] ירבה לסלוח *jarbeh liſloahh*, multiplicabit parcere; hoc eſt, multa & multoties ignoſcet. Excipienda tantùm eſt contumacia ad finem usque vitæ, ideóque Propheta exigit hìc reſipiſcentiam, ſeu emendatiorem vitam.

8. *Non ſunt, enim cogitationes meæ* &c.] *Cogitationes* מחשבות *mahhſchebeth*, & *viæ* דרכים *drachim*, differunt ut conſilium & conſilii exſequutio. Rectè quidem hæc verba uſurpari ſolent de quibusvis conſiliis & actibus Divinæ Providentiæ, collatis cum conſiliis & actibus humanæ prudentiae; diverſiſſima enim ſunt. Verùm hìc de quibusvis ſermo non eſt, quandoquidem conjungitur hoc dictum, cum ſuperioribus, particulâ כי *quia*, aut *enim*. Deus dicitur multa & multoties remittere, cujus dicti ratio redditur, his verbis; quod nempe, conſilia & facta Dei non ſint ſimilia conſiliis & factis hominum; quia homines ſæpiùs læſi, aut offenſi ab aliis hominibus, praeſertim ſi injuriæ graviores ſint, aut cum contemtu conjunctæ, non facilè ignoſcunt, & plerumque implacabiles ſunt. Quod bene obſervatum à *Joanne Piſcatore* & *Joanne Deodato*, aliiſque. Non debent ergo verba Prophetæ eò trahi, quaſi Dei conſilia & facta nihil haberent ſimile rationi, quâ ſe gerunt homines ſapientes ac pii. Deus enim ſibimet ipſe lex eſt, & leges naturæ ſuæ conſentaneas hominibus tulit; quarum cùm obſervantes ſunt, ſimilia, pro humanæ naturæ captu, Deo faciunt, ac proinde Deus etiam ſimilia, ſed in ſuo genere longè perfectiora facit. Graviter abutuntur his verbis, qui, ubi reprehenduntur, quod inducant Deum ſe gerentem parum convenienter legibus, quas ipſe tulit, reſpondent continuò: *cogitationes Dei non eſſe noſtras cogitationes* &c. quæ verba nihil ad rem faciunt. Nec licet iis abuti, ut iniqua facta Deo tribuantor, quaſi quod iniquum eſt apud homines, è rectæ Rationis luminibus, ipſâque adeò Scriptura, poſſit eſſe æquum apud Deum.

9. *Quanto enim ſunt terrâ* &c.] Hæc non ſunt ita capienda, quaſi Deus ageret interdum contra ſuam ipſius ſapientiam, & juſtitiam, aut legibus ſuis contraria faceret, vel imperaret; ſed ita ut longè longéque in omnibus ſuis conſiliis, factisque ſapientiùs ſanctiúsque ſe, quàm homines, gerere inteligatur.

10. *Quemadmodum enim* &c.] Hìc probat Deus conſiliis ſuis & factis longè humana ſuperari, exemplo ab imbre petito; eò quod numquam ſint irrita, quæ Deus vult fieri, cùm ſæpe ſapientia & virus humanæ, finem, ad

bit, non revertetur ad me, re infectâ; ſed perficiet, quod voluero, & id feliciter peraget, *propter* quod id emiſero. 12. In lætitia enim egredìemini, atque in pace deducemini; montes & colles lætos clamores tollent, & omnes agrorum arbores manibus plaudent. 13. Pro ſpina orietur abies, & pro urtica myrtus; atque *Sion* fiet Jehovæ nomen *&* ſignum æternum, nec abolebitur.

Adbor-

redibit ad me, veluti irritum, ſed perficiet id, quod voluero. 12. Egredìemini, è locis, in quibus exſulatis, & à pacatis populis deducentibus dimittemini. Montes & colles lætos clamores edent, ac omnes agrorum arbores ramis, quaſi manibus, plaudent. 13. Ubi erat ſpina, non magni uſûs, orietur abies, & pro urtica myrtus. Sion Creatoris nomine fiet inſignis in æternum, nec umquam abolebitur.

PARA-

ad quem ſpectant, conſequi non poſſint.

Nec eò revertuntur] Hoc eſt, non ſunt irritæ; petito loquendi genere ab hominibus, qui ſæpe rei cujuſdam gratiâ miſſi, re infectâ, redeunt ad eos, à quibus miſſi fuerant.

11. *Sic erit verbum meum*] Ejuſmodi erit id, quod promiſero, ut eventus oſtendet. Non ſunt hæc intelligenda de iis, quæ Deus vult ab hominibus fieri, quibus cùm libertatem non eripiat, mandat exſequutionem ſuorum præceptorum, legibus ſuis, quas irritas faciunt; ut paſſim queruntur Eſaïas & ceteri Prophetæ, útque Chriſtus, & Apoſtoli poſtea etiam iis exprobrarunt. Hìc ſermo eſt de iis, quæ Deus ipſe exſequutioni mandat, & præſertim de Judæorum è Captivitate Babylonica liberatione; in qua re flexit animos Regum Perſarum, quemadmodum ei libuit; quod in aliis rebus facere eum non ſolere res ipſa oſtendit, ut ſatis liquet ex iis, quæ diximus. Sic & Phariſæi, ut unum hoc exemplum addam è Luc. VII, 30. τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ ἠθέτησαν εἰς ἑαυτοὺς, hoc eſt, *conſilium Dei erga ſe irritum fecerunt*, non *reſciderunt*, ut *Caſtellio*, neque *abrogarunt*, ut *Beza*. Non irritum quidem fecerunt conſilium Dei, de iis ad pœnitentiam vocandis, id enim per *Joannem* exſequutus eſt Deus; ſed finem ejus conſilii, ut, nimirum, eorum ſaluti conſuleretur, quem Deus eorum arbitrio permiſit. Vide *Grotium* ad locum.

Non revertetur ad me re infectâ] ריקם *rekam*, fruſtra.

Perficiet, quod voluero] Deus dicitur *verbo* ſuo operari, hoc eſt, voluntate ſuâ; de quo loquendi genere, vide not. ad Gen. I, 3.

Feliciter perficiet] הצליח *hitſliahh*. Incommodè LXX. Intt. εὐοδώσω τὰς ὁδούς σου, & *Hieronymus*: *proſperabitur*. Ubi per Linguam Latinam licet, verbum activum ſignificans, debet verbo activo verti.

12. *In lætitia enim egredìemini*] E captivitate, nempe.

In pace deducemini] בשלום תובלון *biſchalom thoubaloun*, fiet, ut in pace deducamini; id eſt, Cyrus dabit operam, ut incolumes, & ſine noxa in patriam reducamini.

Montes & colles] Vide C. XLIV, 23. XLIX, 13. Sæpe hoc ſchemate utitur Eſaïas.

13. *Pro ſpina orietur abies*] תחת הנעצוץ יעלה ברוש *thahhath hanahatſouts jahaleh broſch*. Pro inutili planta, arbor erit utilis. LXX. Intt. ἀντὶ τῆς στοιβῆς ἀναβήσεται κυπάρισσος. *Symmachus* pro Cypariſſo habet βραθύ. Vulgatus: *pro ſaliunca adſcendet abies*.

Pro urtica myrtus] תחת הסרפד יעלה הדס *thahhath hassirphad jahaleh hadas*. LXX. Intt. ἀντὶ τῆς κονύζης (ut *Aquila* & *Theodotion* etiam habebant) ἀναβήσεται μυρσίνη. *Symmachus* ἀντὶ κνίδος, *pro urtica*, ut habet & Vulg. ברוש eſſe *abietem* & הדס *myrtum* conſtare videtur; ſed duo alia nomina non ita nota. Eſt deſcriptio mutationis in meliùs, qualis Virgiliana de ſæculo aureo Ecl. IV, 24.

Occidet & ſerpens & fallax herba veneni
Occidet: Aſſyrium vulgò naſcetur amomum.

Atque Sion fiet Jehovæ nomen & ſignum æternum] והיה ליהוה לשם לאות עולם *vehajah lihovah lſchem leoth lecholam*, & erit Jehovæ in nomen & in ſignum æternum. Primùm ſupplevimus *Sion*, quia res non poteſt referri ad plantas, in proximè antecedentibus verbis memoratas. Cetera ita intelligimus, Sionem iterum à priſcis incolis cultam parituram nomen æternum Deo, & perpetuum fore ejus miraculum; hoc eſt, in longum tempus. *Eſſe in nomen*, notiſſimo loquendi genere, eſt *fieri nomen*, hoc eſt, parere nomen Deo, apud omnes populos. *Eſſe in ſignum*, id eſt, miraculum inſigne, ex quo potentia ejus in futurum poſſit intelligi. LXX. Intt. habent: ἔσται κύριος εἰς ὄνομα καὶ εἰς σημεῖον αἰώνιον, quod poſſet ferri niſi eſſet יהוה, quod nominativo caſu verti nequit. *Hieronymus* verò: *& erit Dominus nominatus in ſignum æternum*, obſcurè, nec ſatis convenienter Hebraïcis verbis. Fateor nec me hunc locum non ſatis commodè vertiſſe; ſed præſtitit nimis adhærere verbis quàm ab iis nimiùm recedere.

Adhortatio ad pios mores, atque impoſtorum caſtigatio.

CAPUT LVI.

1\. SIC dixit Jehova: juris obſervantes eſtote, & juſtitiam exercete; quia prope eſt, ut liberatio mea adveniat, útque juſtitia mea reveletur. 2. Felicem hominem, *qui* hoc fecerit, & filium hominis, *qui* conſtanter ei adhæſerit, obſervans Sabbathum, ne id polluat, & manum ſuam cohibens, ne quid mali faciat! 3. Ne filius alienigenæ, qui adhæſerit Jehovæ, dicat: à populo ſuo me Jehova ſejunget; nec dixerit Eunuchus: en ego ſum aridum lignum. 4. Sic enim ait Jehova de Eunuchis; qui Sabbathorum meorum obſervantes erunt, eáque eligent, quibus delector, & fœderis mei retinentes erunt:

PARAPHRASIS.

1\. SIC dixit Creator: juris obſervantes eſtote, & juſtitiam exercete; quia prope eſt liberatio populi mei, & juſtum ſupplicium, quod de ejus hoſtibus ſumam. 2. Felicem hominem, qui Divinarum Legum eſt obſervans, & quidem qui ita obſervat, ut numquam violet Sabbathum, & qui ab omni malo facinore abſtinet. 3. Ne verò alienigena, qui cultum Creatoris amplexus fuerit, ſibi metuat, ne Deus eum repudiet, quaſi indignum, qui ipſum colat; neque Eunuchus, ejus cultui fideliter addictus, metuat, quaſi indignus ſit, qui in Iſraëlitarum cœtum admittatur. 4. Sic enim loquutus eſt Deus de Eunuchis; qui Sabbathorum meorum erunt obſervantes, & fœderis mei retinentes

COMMENTARIUS
In CAPUT LVI.

1\. P*Rope eſt, ut liberatio mea adveniat*] Hanc *liberationem* intelligimus de Babylonicæ captivitatis fine. Paſſim enim in ſuperioribus Propheta ſemet ipſe, ut ſic loquar, differt in ævum poſterius, adloquitúrque eo tempore futuros Judæos; quaſi eorum eſſet æqualis, qui vivus viventes adhortaretur. Attamen ex admonitione, quæ ad alios pertinebat, magnum etiam fructum capere poterant Judæi, ejusdem ætatis ac Eſaïas; ſive ob præcepta Moralia, ſive ob prædictiones rerum futurarum; cùm nos tot ſæculis poſtea nati, non ſine ſumma utilitate, ejus vaticinia legamus.

2\. *Qui hoc fecerit*] Nempe, ut jus obſervet.

Filium hominis] Perinde eſt ac *homo*, ſed ſic ſolent Hebræi rem eamdem pluribus verbis ſynonymis variare.

Conſtanter ei adhæſerit] יחזיק בה *jabbazik bah*, adprehenderit eam; nempe, juſtitiam; hoc eſt, conſtanter ei adhæſerit, ut iis adhæremus, quæ firmo complexu tenemus.

Ne id polluat] Opere quopiam ſervili. Qui erant in Babylonia, inter Gentes Ethnicas, facilè tentari poterant, earum exemplo, ad violationem Sabbathi. Obſervatio Sabbathi, præ ceteris officiis, memoratur; quia erat publica profeſſio, quâ unus ille Deus agnoſcebatur, qui ſeptem diebus omnia creavit.

Manum cohibens] שומר ידו *ſchomer jado*, ſervans manum ſuam.

3\. *Qui adhæſerit Jehovæ*] הנלוה אל יהוה *hannilvah eth Jehova*. LXX. προσκείμενος πρὸς κύριον, meliùs Vulgatus: *qui adhæret Domino.* Intelliguntur ii, qui poſtea προσήλυτοι dicti ſunt, & qui potuiſſent ſibi timere, ut Deus Iſraëlis, qui beneficia ſua promiſerat tantùm poſteris Jacobi, ſui, quamvis eum colerent, rationem haberet; ac proinde ne cultus, quo eum proſequebatur, ſibi inutilis eſſet, eo quòd non eſſent à Jacobo oriundi.

En ego ſum aridum lignum] עץ יבש *hets jabeſch*, quod poſſit etiam verti: *arida arbor*, quæ proinde nullos fructus profert, quòd Eunuchi liberos generare non poſſent. Videntur plures Iſraëlitæ à Babyloniis exſecti, qui ſibi timebant, ne ſpernerentur, aut excluderentur è cœtu Iſraëlis; quod prole carerent, quæ non minimum erat beneficiorum à Deo Iſraëlitis promiſſorum.

5\. *Donabo illos* &c.] Admittentur Eunuchi in Ædem, urbémque Jeroſolimitanam, non ſecus ac alii, poterúntque Jeroſolimæ ſibi domus comparare, cùm erit inſtaurata; vel etiam ipſi ædificare, ſi ita eis videretur,

Locis] יד *jad*, manu, quæ vox non rarò ſpatium ſignificat. Vid. c. VII, 8. Intelleximus locum, vel aream ad ædes Jeroſolimæ ædificandas. *Ludovicus* verò *Cappellus* interpretatur *cippum* vel *titulum*, ut 1. Sam. XV, 12. & 2. Sam. XVIII, 18. non abſurdè. Eum adito.

Nomine meliore &c.] Si ſint religioſi, ut par eſt, non minùs famam conſequentur, quàm ii, qui liberos habebunt; nec minùs eorum nominis memoria, apud poſteros, manebit.

Quod non abolebitur] *Non reſecabitur*; nempe, è cenſualibus libris, in quibus, ad perpetuam eorum memoriam perſcriptum remanebit.

7\. *Adducam eos ad ſacrum mihi montem* &c.] Non minùs illis reditum, aut acceſſum ad urbem mihi ſacram præſtabo. Hæc dici videntur, ne Proſelyti dubitarent ſe ſe redeuntibus Judæis adjungere.

Exhilarabo eos &c.] Non minùs illis licebit victimas in Templo mactare, carúmque carnibus hilariter epulari, quàm oriundis è Jacobo.

In Æde, in qua preces mihi fundentur]

בבית

erunt : 5. donabo illos, in Æde mea atque intra mœnia mea, locis & nomine meliore, quam ſunt filii & filiæ: nomen perpetuum eis dabo, quod non abolebitur. 6. Filii alienigenæ, qui ſe adjunxerint Jehovæ, ut ei ſerviant, ament nomen ejus, & ſint ei ſervi; quicumque ſunt obſervantes Sabbathi, ne id polluant, & qui conſtanter fœderi meo adhæſerint, 7. adducam ad ſacrum mihi montem, exhilarabo eos in Æde, in qua preces mihi *funduntur*, holocauſta *ceteráque* eorum ſacrificia, in altari meo ad favorem *meum iis conciliandum proderunt*; nam Ædes mea ab omnibus populis Ædes precum vocabitur, 8. ait Dominus Jehova, qui in unum coget expulſos omnes Iſraëlitas, eóſque unà cum his adgregabit. 9. Omnes feræ agrorum & ſilvarum, venite *huc* ad comedendum.

10. Speculatores populi mei cæcutiunt, quotquot ſunt, nec *quidquam* norunt; omnes ſunt

retinentes: erunt 5. donabo in Æde mea, atque in urbe mihi ſacrata, locis & nomine meliore, quam ſunt filii & filiæ; & cujus memoria numquam abolebitur. 6. Filii peregrini, qui ſe adjunxerint cœtui eorum, qui Creatorem colunt, ament eum, eique ſerviant; quicumque obſervant Sabbathum, neque eum diem, ullo opere ſervili pollnant; & quicumque fœderi adhærebunt, 7. eos ducam ad ſacrum mihi montem, atque exhilarabo in Æde mihi ſacra, in qua mihi preces fundant, & ſacrificia offerant, quæ accipiam libenter; nam Ædes hæc mea ab omnibus vocabitur Ædes precum, 8. ait Dominus Creator, qui in unum cœtum admittet omnes Iſraelitas, ab hoſtibus dimiſſos, & alios, qui ei ſe ſe adjungent. 9. Omnes ergo populos, qui varia loca ſilvarum, inſtar ferrarum, occupaverunt, veniant huc, ut carnium victimarum participes fiant.

10. Ii, qui ſunt veluti cuſtodes populi mei, quotquot

בבית תפלתי *bebeth thphillathi*, in Æde orationis meæ; hoc eſt, in qua preces mihi fundentur, cùm erit inſtaurata.

Ad favorem meum iis conciliandum proderunt] Eſt tantùm לרצון *lratſon*, ad favorem. Subaudivimus hìc יעילו *jobilou*, proderunt, aut ſimile quiddam. LXX. Intt. ἔσονται δεκταί, Latinus: *placebunt mihi*.

Ab omnibus populis Ædes precum vocabitur] Omnes gentes eam habebunt, quaſi Templum, in quo licebit ſibi Deum orare & favorem ejus ſibi precibus implorare. Quod non tantùm Proſelytis licuit, verùm etiam Ethnicis ſacris addictis; nec de Judaïca Religione amplectenda cogitantibus. Sic ſacra facta pro Alexandro Macedone, pro Auguſto, pro Agrippa, ut diximus ad annum Hiſtoriæ Herodis XXVI, & pro Imperio Romano, ut oſtendimus ex *Joſepho* ad annum Sæculi I, 66.

8. *Qui in unum coget* &c.] *Congregans expulſos Iſraëlis adhuc congregabo ad eum ad congregatos ejus*. Sed Latinè loquentibus neceſſe erat tertia perſona uti.

9.*Omnes feræ agrorum* &c.] כל חיתו שדי *chol hhaitho ſchadai*. In voce חיתו cùm hìc, tum in penultima verſûs, eſt *Vau* paragogicum, ſi credimus Grammaticis. Sic & Gen. I, 23. Crediderim eſſe aliquid παροιμιῶδες in his verbis, quo ſignificetur, omnes homines invitari ad Templum; ut in eo, ſi ita videretur, ſacra facerent, atque è ſalutaribus ſacris epularentur.

Et ſilvarum] Ordo Hebraïcus verborum ita habet: *omnis fera agri, venite ad comedendum, omnis fera* (quæ) *in ſilva*. Quem ordinem ad morem Latinum exegimus, neque enim invitantur omnes feræ agrorum ad comedendas omnes feras, quæ ſunt in ſilvis, ut nonnulli putarunt; quod eſt abſurdum, cùm *omnes feræ agri* & *omnes in ſilva* eædem ſint, præterquàm quòd nihil hoc facit ad ſcopum Eſaïæ. Scimus accentus nobis opponi, ſed fruſtrà ſit, non potuit enim eſſe accentus, qui primum κῶλον ſejungeret à ſecundo; quia eſt unicum κῶλον, quemadmodum expreſſimus.

10. *Speculatores populi mei*] צפו *ſpeculatores ejus*, in textu; in margine צופיו *tſophau*, ſpeculatores eorum. LXX. Intt. ἴδετε, legentes צפו in Imperativo. *Aquila*: σκοπεύσατε αὐτοῦ. *Symmachus* & *Theodotion*: σκοποὶ αὐτοῦ. Vulg. *ſpeculatores ejus*. Notum eſt צופים *tſophim* dictos homines è turribus, antedictis locis proſpectantes, ſicunde hoſtes, aut latrones adventarent; quibus conſpectis, voce, aut tubâ, aut alio ſigno, vicinos monerent; hìc verò tralaticio ſignificatu ſumitur pro Prophetis, qui morum populi *inſpectores* erant. Vide Cap. LII, 8. ſic Ezech. III, 17. *Fili hominis, te ſpeculatorem* (צפה tſopheh) *conſtitui domui Iſraëlis*. Hìc in Codicibus Maſſorethicis τὸ צ eſt majuſculum, quod putant factum, ad excitandam adtentionem Iſraëlitarum, quia magni intererat populum conſiderare, quos ſpeculatores haberet. Sed ſi hoc eſſet, ubicumque hæc vox eo ſenſu occurrit, primam litteram majuſculam eſſe oportuit, ea enim ratio ubique valet. Iidem minutiarum ejuſmodi nimis arguti ſpeculatores volunt ' multitudinis notam in hac voce deficere, ut ſignificentur omnes, qui Prophetas tunc agebant, ne uno quidem excepto, fuiſſe cæcos. Sed commentum eſſe nemo non videt. Satis liquet pronomen adfixum eſſe hìc pro ſubſtantivo *populus meus*, quod ſupplevimus, aut ſimile quiddam.

Cæcutiunt] עורים *hivverim*, cæci. Adpoſitè, nam ut, ſi ſpeculatores propriè dicti ſint cæci, aut etiam μύωπες, procul non vident, nec quidquam in tempore prænunciare poſſunt: ſic Pſeudoprophetæ imperiti vitia populi caſtigare non poſſunt, quia quid vitium ſit non ſatis norunt.

Irrident] הזים *hozim*, quod quidem in hoc uno loco legitur. Hìc agitur de Pſeudoprophetarum vitiis, quorum eſt irridere eos, à quibus conſuluntur. Itaque הזים deduximus ab Arabico הזא *hazaa*, irriſit. *Grotius* à Verbo Arabico הזי deducit, quod eſt, ut ait,

ſunt canes muti, qui latrare non poſſunt, irrident, recubant & dormitare amant. 11. Canes avidi ſatiari neſciunt; cùm ſint paſtores, non norunt prudenter ſe gerere, quotquot ſunt viam ſuam reſpiciunt; quiſque, nullo excepto, lucrum *ſpectat*. 12. Venite, *inquit*, ſumam vinum, nóſque ſicerâ inebriabimus, & erit, ut hodie, cras *etiam* maxima *potûs* copia.

Impœnitentium caſtigatio & piorum conſolatio.

CAPUT LVII. 1. JUSTUS perit, nec quiſquam animadvertit; viri benefici intereunt, dum nemo

quot ſunt, cæcutiunt; nec quidquam ſciunt. Omnes ſunt inſtar canum mutorum, qui latrare non poſſunt; irrident, recubant, & libenter dormiant. 11. Inſtar canum avidorum, cùm ſint paſtores, neſciunt prudenter ſe gerere; omnes, quotquot ſunt, ſequuntur pravos ſuos mores; nullo excepto, ad lucrum contendunt. 12. Venite, *inquiunt*, ſumamus vinum aut ſiceram, noſque inebriemus; neque nunc, neque poſtea nobis, quod nos inebriet, deerit, & quidem ſat magnâ copia ſuppetet.

PARAPHRASIS.

1. BONI viri moriuntur, nemine advertente; etiamſi beneficos, cùm in vivis eſſent, ſe præbue-

inſanivit, nec tamen in optimis Lexicis exſtat. Itaque, accedente ratione adlatâ, maluimus deducere à Verbo adfiniore certi & frequentioris uſûs. Omnino videtur eo uſus Eſaïas, ut, mutatâ litterulâ unâ, in aliam admodum adfinem, ח in ה, innueret vocandos hoſce homines non חזים *videntes*, ut ſe ipſi vocabant, ſed הזים *illudentes*. Solet enim Propheta hujuſcemodi Paronomaſiis uti, quod jam antea notavimus, & animadverterunt *Iſaacus* & *Mericus Caſauboni*, ut oſtendit poſterior, in Diſſert. de Lingua Hebraïca. Adi not. ad Cap. V, 7. Viderat jam *Lud. Cappellus* quod diximus de verbo Arabico הזא, aut הזי, vel הזה, eodem enim hæ formæ recidunt, & quod *Grotius* habet de הזי. Itaque adeatur etiam ille, ad hunc locum, quamvis non viderit quod de Paronomaſia diximus. LXX. Intt. ἐνυπνιαζόμενοι, *Aquila & Theodotion:* φανταζόμενοι, *Symmachus:* ὁραματισταὶ, Latinus: *videntes vana*, ex quibus liquet, eos legiſſe חוזים *bhozim*, videntes, aut habentes viſa nocturna. Facilè confundi potuit ה cum ח, ſed elegantior videtur hodierna lectio, ob Paronomaſiam.

11. *Canes avidi*] Muneribus, nempe, facilè capiebantur Pſeudoprophetæ, eáque captabant, & vaticinia, quæ placerent conſulentibus, fundebant. Ad canes quod adtinet eleganter hìc vocantur עזי נפש *hazze nephesch*, fortes, aut vehementes animâ, hoc eſt, adpetentiâ, ut ſæpe diximus, & nota eſt fames canina. Perperam LXX. Intt. κύνες ἀναιδεῖς τῇ ψυχῇ, & *Hieronymus: canes impudentiſſimi*; nam נפש hìc eſt, ſine dubio, ὄρεξις. Vide ad C. LV, 2.

Satiari neſciunt] *Neſciunt ſatietatem.*

Cùm ſint paſtores] והמה רעים *vehemmah robim*, & illi paſtores. Non tantùm canes, ſeu cuſtodes gregum, ſed & curatores.

Non norunt prudenter ſe gerere] לא ידעו הבין *lo jadebou hebin*, neſciunt intelligere, aut prudenter ſe gerere, & poſterius eligimus cùm agatur de Paſtore. LXX. Intt. καὶ αὐτοὶ πονηροὶ οὐκ εἰδότες σύνεσιν. Pro רעים legerunt רעים & pro הבין *habin*, בינה *binah*, prudentia. *Hieronymus: ipſi paſtores ignoraverunt intelligentiam.*

Viam ſuam reſpiciunt] לדרכם פנו *ldarcham phanou*. Vivendi inſtitutum ſuum, pro adfectibus, quibus laborant, neglectis Legibus Divinis, ſequuntur.

Nullo excepto] מקצהו *mikkatſebou*, ab extremitate ſua. De hac loquutione, vide not. ad Gen. XIX, 4.

12. *Venite, inquit*,] Supplevimus neceſſariò, *inquit*, eſt enim cujuſque oratio directa, amicos ad bibendum hortantis; quâ Propheta depravationem morum in Pſeudoprophetis deſcribit.

Sicerâ] Potu inebriante; nempe, vino, quod anteceſſit.

Ut hodie, cras etiam &c.] והיה כזה יום מחר גדול יתר מאד *vehajah chazzeh jom mahhar gadol jether meod*, & erit, ut hoc die cras magna copia valde. *Theodotion:* ἔσται τοιαύτη ἡμέρα μεγάλη περισσὴ ὡς σφόδρα. Vulgatus: *& erit, ſicut hodie, ſic & cras, & multò ampliùs.* Sententia eſt, quantumvis biberint hodie, cras tamen ſibi non defuturam vini copiam magnam; quam, nempe, ab iis, quos vaticiniis fallebant, accepturi erant. יתר *jether* eſt περισσὸν, *quod abundat*, cui ſi addas מאד meod *maximam copiam* ſignificat.

COMMENTARIUS
In CAPUT LVII.

1. *JUſtus perit*] Veteres hæc verba de Chriſto intellexerunt, ſed nihil eſt hìc quod ei ita conveniat, ut non poſſit de aliis æquè commodè, imò etiam commodiùs intelligi. Alii intelligunt de Joſia Rege, qui juſtitiâ & beneficentiâ eximius fuit. Vide 2. Reg. XXII, 2. Ephem. XXXIV, Nec dubium eſt, quin hæc in eum quadrent, ſed fuerunt & alii, qui-

Digitized by Google

mo intelligit; juſtus enim moritur, propter *imminentem* calamitatem. 2. Ingreditur *ſepulcrum in* pace, requieſcit in lecto ſuo, qui ambulavit rectè. 3. Vos verò accedite huc, filii divinatricis, proles adulteri & *mulieris*, *quæ* ſcortata eſt. 4. Contra quem delicias dicitis? contra quem dilataſtis os veſtrum, & linguam protraxiſtis? Nonne vos eſtis filii defectionis, & proles mendacii, 5. qui *Deorum causâ* incaleſcitis, ſub quavis arbore frondoſa, & mactatis liberos *veſtros* in vallibus, ſub verticibus rupium? 6. Læves lapides vallium pars tua ſunt, *ô meretrix*, illi ſunt ſors tua, etiam iis libamen effudiſti, & *farreum* munus obtuliſti; an propter talia conſolationem acciperem? 7. In

præbuerint. 2. Ingrediuntur ſepulcrum, cui inferuntur, ſine ullo tumultu, & illic jacent, ita ut imminentes calamitates fugiant. 3. Vos verò accedite huc, filii Divinatricis, proles adulteri & meretricis. 4. Contra quem delicias dicitis? contra quem os veſtrum aperitis, & linguam, ex ore emittitis? Nonne defeciſtis, & mentiti eſtis, 5. vos, qui Idololatras imitati, ſub quavis arbore frondoſa Deos fictitios adoratis, & liberos veſtros iis mactatis, in vallibus, aut verticibus montium. 6. Etiam læves lapides vallium neſcio quid divinum habere putatis, nam eos colitis libaminibus, &

quibus convenire etiam potuerunt; ut omnes boni & religioſi viri, qui mortui ſunt Jeroſolimæ, ſub initia Nebucadneſaris; quæ tempora hìc videntur reſpici, neque enim ordo temporum in vaticiniis adcuratè ſervatus, & poſtquàm prædicta eſt captivitas Babylonica, ejúſque finis, res hìc memorantur, quæ antea contigerunt. Si hiſtoriam adcuratam illorum temporum haberemus, poſſemus videre, quo reſpiciat, aut adludat Propheta. Nunc verò fatendum eſt, nos hìc, *tamquam per nubila Lunam*, multas res videre.

Nec quisquam animadvertit] *Et nullus vir poſuit ad cor*; hoc eſt, nemo animadvertet eo tempore, non ſine divina providentia, multos viros pios mori ante ſenectutem, ne viderent calamitates, quas paſſa eſt Jeroſolima à Babyloniis. Iis mortem obire, eo tempore, beneficii loco erat.

Propter imminentem calamitatem] מפני הרעה *mippbene barahab*, è facie mali, aut propter malum. Prædixerat hoc Chulda Prophetis Joſiæ 2. Par. XXXV, 28. quod & pluribus aliis bonis viris contigit; quibus gratulari, ut ſic dicam, mortem ſatius erat, quàm lacrimis proſequi; propter mala à Babyloniis timenda, atque ab Eſaia dudum prædicta.

2. *Ingreditur ſepulcrum in pace*] יבוא שלום *jabo ſchalom*, quod vertimus quaſi eſſet יבוא אל קבר בשלום *ingreditur* ſepulcrum in *pace*, hoc eſt, antequàm Babyloniorum arma in regnum Judæ converſa fuerint. Alioqui Joſias in acie cecidit, prælio temerè cum Pharahone Nechone commiſſo, & plures cum eo alii.

Requieſcit in lecto ſuo] ינוחו על משכבותם *janoubbou bal miſchchebotham*. Quieſcent in lectis ſuis; in funebribus, nempe, lectis, qui ſepulcro inferebantur. Plurali numero hìc utitur Propheta, quia de uno ſermo non erat, quamvis inter morientes, ante bella Babylonica, inſignis fuerit Joſias.

Qui ambulavit rectè] הלך נכחו *holech nechobbo*, ambulans è regione ſui, hoc eſt, rectà; unde factum, ut vox נכחה *nechoahh*, etiam rectitudinem, ut ſic loquar, moralem ſignificarit. Vide C. XXVI, 10. XXX, 10. LIX, 14.

3. *Filii divinatricis*] בני עננה *bne bonenah* LXX. Intt. υἱοὶ ἄνομοι, quaſi legiſſent עון *bavon*, iniquitatis. *Theodotion* ſervaverat vocem Hebraicam, ut docet *Hieronymus*, qui maluit *auguratricem*, poſt *Symmachum* vertere. Intelligitur Jeroſolima, aut tota terra Judæ, quæ idololatria ſæpiùs infecta, divinationibus Ethnicis etiam dedita fuerat.

Proles adulteri] זרע מנאף *zerab mnaepb*, ſemen adulteri. LXX. Intt. σπέρμα μοιχῶν. Latinus: *ſemen adulteri*.

Mulieris, quæ ſcortata eſt] ותזנה *vatthizneh*, & ſcortata eſt. LXX. πόρνης, & Vulgatus: *fornicariæ*. Nec aliter verti poteſt, quàm ſi eſſet ואשה אשר תזנה *veiſchah aſcher thizneh*, niſi legeremus וְהַזּוֹנָה *& meretricis*. Vult Judæos parentibus Idololatris eſſe natos, ſequentia enim oſtendunt ea de re agi; quamvis ſimul eſſet conjuncta propriè dicta ſcortatio.

4. *Contra quem delicias dicitis*] על מי תתענגו *hal mi thithbannagou*, in quem deliciamini? hoc eſt, delicias dicitis, ſeu faceti videri vultis. LXX. Intt. optimè ἐνετρυφήσατε. Vulgatus: *luſiſtis*. Ita ſe geſſerant, ut videtur, erga Dei Prophetas, ac proinde erga ipſum Deum.

Dilataſtis os veſtrum] Nempe, riſu. Vide Pſ. XXII, 13. XXXV, 21.

Linguam protraxiſtis] Irriſionis causâ, unde inter ſannarum genera habet *Perſius* Sat. I, 60. *linguas quantùm ſitiat canis Appula tantas.* Ad quem verſum vide *Iſ. Caſaubonum.*

Filii defectionis] ילדי פשע *jilde pheſchab*, LXX. υἱοὶ ἀπωλείας, impropriè. *Hieronymus* verò *filii ſceleſti*. Intelliguntur homines, qui defecerunt à cultu veri Dei. Hebraïſmum retinuimus, ut alios claros, & quibus aures omnium ſunt adſuctæ.

Proles mendacii] זרע שקר *zerab ſchaker*, ſemen mendacii; hoc eſt, mendax. LXX. Intt. σπέρμα ἄνομον, minùs propriè. *Hieronymus* meliùs: *ſemen mendax*. Significatur proles, quæ cùm ab ea exſpectaretur gratus animus & obſequium erga cœleſtem patrem, contraria omnia ei reddiderat.

5. *Qui Deorum causâ incaleſcitis*] הנחמים באלים *hannebbamim baelim*. LXX. Intt. οἱ παρακαλοῦντες εἴδωλα. Latinus: *qui conſolamini in Diis*. Putarunt priorem voculam eſſe à נחם *nahham*, conſolatus eſt, ſed nullum ſenſum parit, hoc loco. Itaque alii deducunt à

יחם

7. In monte ſublimi atque edito poſuiſti cubile tuum, etiam illuc adſcendiſti, ut victimas mactares. 8. Poſt oſtium & poſtem poſuiſti ſuffitum tuum; quia ſeorſim à me retexiſti te, & adſcendiſti, dilataſti cubile tuum, & percuſſiſti tibi *fœdus cum iis, qui ſunt* ex iis, quorum amaſti cubile, ſpatiúmque proſpexiſti. 9. Iviſti ad Regem unguentata, & auxiſti unguenta tua; miſiſti legatos tuos è longinquo, téque ad ſepulcrum uſque demiſiſti. 10. Propter multam viam laboraſti, nec tamen dixiſti rem deſperatam eſſe, victum manu

& munera farrea iis offertis; an ejusmodi ſuperſtitionibus mihi ſatisfieri paterer? 7. In alto monte poſuiſti cubile tuum, atque ibi etiam mactaſti victimas ſideribus. 8. Poſt oſtium & poſtem poſuiſti ſuffitum, quia à me defeciſti; dilataſti etiam cubile tuum, ut plures uxores eo exciperes, è vicinis gentibus, è quibus concubinas tibi comparaſti, & quarum amore inſaniiſti.

9. Iviſti ad Regem *Babyloniorum*, aut *Ægyptiorum*, auxiſti tua unguenta, priusque è longinquo legatos tuos, téque humiliter geſſiſti. 10. Longitudine viæ laboraſti, nec tamen conſilium mutaſti,

יחם *jabham*, incaluit, quod intelligendum de fœminis, cupiditate maris, incaleſcentibus, ut liquet è Gen. XXX, 38, 39, 41. Eſt participium Niphal pro נחמים *nobhammim*, idque aptiſſimum ad deſcribendam ſcortationem ſpiritualem Iſraëlitarum, cum alienis Diis.

Sub quavis arbore frondoſa] תחת כל עץ רענן *thabhath chol bets rabanan*. LXX. Intt. ὑπὸ δένδρον δασύ. Latinus: *ſubter omne lignum frondoſum*. Sub calente cœlo, ſi in vetuſtam arborem, eámque frondoſam, inciderent, Deum loco præeſſe putabant. Vide notata à nobis ad Deut. VII, 7.

Mactatis liberos veſtros in vallibus] שחטי הילדים *ſchobbete hajjeladim*. Quæ clarè oſtendunt verè jugulatos filios Diis ab Ethnicis. Vide 2. Reg. III, 27.

Sub verticibus rupium] תחת סעיפי הסלעים *thabbath ſebipbe baſſelabim*. LXX. Intt. ἀναμέσον τῶν πετρῶν, non ſatis propriè. *Aquila*: ἄκρων τῶν πετρῶν. Vulgatus: *ſubter eminentes petras*. Vide Jud. XV, 8. & illic notata.

6. *Læves lapides vallium*] בחלקי נחל חלקך *bebhalke nabhal bhelkech*, in lapidibus torrentis, aut vallis portio tua. Eſt hîc Paronomaſia, in duplici ſenſu ejusdem vocis, nam חלק *bhelek*, & *partem*, & *lævorem* ſignificat. Crediderim hîc ſpectari *lapides læves torrentium* ſtatuæ loco, in ſacellis collocatos, de quibus ad Genes. XXVIII, 18, 19. & Levit. XXVI, 1.

Pars tua ſunt] Sic loquuntur Hebræi, de re, quæ cuipiam peculiaris eſt, ut David Pſ. XVI, 5. *Jehova* מנת חלקי, *pars portionis meæ*. Vide & Joſ. XXII, 25, 27. Quod non obſtat, quin Deus ſit & fuerit *pars* omnium eorum, qui ei ex animo parent; eósque tueatur, quantocumque numero ſint, propter infinitatem naturæ.

O meretrix] Hoc addidimus, quia verba & adfixa hîc ſunt fœminina, Idololatriáque in ſequentibus quaſi ſcortatio deſcribitur. Intelligenda Jeroſolima, aut terra Judæa, quâ patebat.

Iis libamen &c.] Sacra enim ad ejusmodi lapides, quaſi ad ſimulacra Deorum, faciebant. Hinc *libamen* vini, *& munus* farris iis, quaſi Diis, oblata.

An propter talia conſolationem acciperem] העל אלה הנחם *habal elleh binnabhem*; hoc eſt, an paterer me placari, dum talia admittuntur? LXX. Intt. ἐπὶ τούτοις οὐκ ὀργισθήσομαι; ſic & Latinus: *numquid ſuper his non indignabor?*

7. *Poſuiſti cubile tuum*] Quaſi ad ſcortandum. Intelliguntur adparatus ad ſcortationem ſpiritualem, ſeu ad ſacra commentitiis Diis facienda.

8. *Poſt oſtium & poſtem*] אחר דלת והמזוזה *abbar deleth vebammezouzab*; hoc eſt, clam, nam quæ fiunt intra poſtes & poſt oſtium, non fiunt in publico, atque omnibus ſpectantibus. Sub piis Regibus, qualis Joſias, non audebant Judæi palam falſis Diis ſuffitum offerre.

Suffitum] זכרונך *zicbronech*. Interpretati ſumus *ſuffitum*, è ſignificatione conjugationis Hiphil verbi זכר *zachar*, quâ pro eo, quod eſt *ſuffire* ſumitur, infra C. LXVI, 3. ubi מזכיר לבנה *mazchir lbonah* eſt ſuffiens thus. Hîc autem de cultu Idolorum ſermo eſt. Sic aliud derivatum hujus verbi אזכרה *azcharab* eſt ſuffitus Levit. XXIV, 17. & אזכרתה *azcharthab* Ibid. II, 2.

Seorſim à me] מאתי *meitthi*. Reſpicitur ad fornicationem mulieris, ſeorſim à viro ſuo ſe retegentis, alius viri causâ. Hæc eſt vis particulæ מאת *meeth*, hoc in loco, unde LXX. Intt. ἀπ' ἐμοῦ. Vulgatus perperam *juxta me*, ut res ipſa oſtendit. מ, ut ſæpe alibi, vim habet hîc negandi.

Dilataſti cubile tuum] Hoc eſt, eadem ſervatâ tranſlatione à muliere proſtituta deſumtâ, loca edita ampliora tibi feciſti, ut plures Idololatras capere poſſent, pluréſque aras complecti.

Percuſſiſti tibi &c.] תכרת לך מהם אהבת *thichrath lach mehem ahabth*, ſcidiſti tibi ex iis (quos) amaſti. Subaudivi עם אנשים אשר *cum viris, qui ſunt*; nempe, *ex iis, quos amaſti*; hoc eſt, cum Idololatris. Notum eſt Hebræos dicere כרות ברית *chroth brith*, ſcindere fœdus, pro eo, quod eſt Latinè, *ferire fœdus*. Rationem ejus loquendi generis vide in not. ad Gen. XV, 10. Ideò etiam *Hieronymus*: *pepigiſti cum iis fœdus*; cùm cetera parum feliciter verterit.

Spatiúmque proſpexiſti] יד חזית *jad bhazith*. יד *jad* interdum eſſe *ſpatium* oſtendimus ad C. LVI, 5.. Vide & Deut. XXIII, 12. & Ezek. XXI, 19. חזית vertimus *proſpexiſti*, quamvis propriè ſit *videre*; ſed apud Hebræos, verba ſimplicia funguntur vice compoſitorum, quibus carent Orientales Linguæ. *Spatium* hîc Idololatris *proſpexiſſe* dicitur Jeroſolima, vel Judæa, quòd plures ad ſacra ſua exceperit, convivásque habuerit.

9. *Iviſti ad Regem*] Babyloniorum, vel Ægyptiorum, qui tempore hujus Prophetiæ vivebant, Nabopolaſſarem putà Babylonium, aut Pharahonem Nechonem Ægyptium. Vult Judaeos

Digitized by Google

manu tuâ inveniſti, ideóque non languiſti. 11. Cujus causâ ſollicita fuiſti, & timui-
ſti, ut mentireris, nec mei recordareris, nec animum *ad me* adjiceres? Annon tacui,
& quidem à longo tempore, nec me reverita es? 12. Ego nunciabo juſtitiam tuam,
& opera tua, nec tibi proderunt. 13. Cùm clamabis, liberent te congregationes tuæ,
ſed omnes, quotquot ſunt, feret ventus, rapiet inanitas; at, qui mihi fiderit, poſſidebit ter-
ram, & montem meum ſacrum hereditario jure habebit; 14. ac dicet: munite, munite
&

ſti, præ deſperatione; victum tuâ manu tibi comparaſti, quâ ratione in languorem non incidiſti. 11. Cujus rei causâ anxia fuiſti, ut mentireris, nec ad me confugeres. Annon propterea diu tacui, nec me reverita es? 12. Ego verò patefaciam tuam fucatam virtutem, & opera, quæ tibi nequaquam proderunt. 13. Cùm auxilio opus tibi erit, adſint tibi cœtus tui; ſed quidquam conabuntur, auferet ventus, atque inane erit; at, qui fidelis erit, poſſidebit terram, & montem Sionem, jure hereditario, poſſidebit; 14. & dabit operam, ut muniatur via & offendicula omnia,
quæ

Judæos adiiſſe eos Reges, ut ſibi gratiam eorum conciliarent, deſcribítque eos quaſi meretricem, quæ ornata mundo mulicbri & unguentata ei placere conatur, ejúſque idololatriæ particeps fit.

Unguentata] בשמן *baſſchemen*, in oleo.

Auxiſti unguenta tua] ותרבי רקחין *vattharbi rikkubbajich*, multiplicaſti unguenta tua. LXX. Intt. πολλὰς ἐποίησας τὰς μακρὰν ἀπὸ σοῦ. Putarunt רקחין *rikkubbajich* idem eſſe ac רחוקין *rebhokajich* remoti tui, perperam. Meliùs *Symmachus* & *Theodotion*: μυρέψιά σου, quod ſequutus *Hieronymus*, qui habet *pigmenta tua*. *Aquila*: συνθέσεις σου, quæ ſunt *veſtes*, fortè unguentatæ. Mirum eſt eum à propria vocis poteſtate hìc, ſine ratione, abiiſſe.

E longinquo] עד מרחוק *had merahhok*, à longinquo uſque; honoris, nempe, causâ hæc meretrix dicitur miſiſſe legatos ante ſe, cùm procul etiamnum abeſſet, qui dicerent Regi aut Babylonio, aut Ægyptio, ipſam mox adſuturam. LXX. Intt. ὑπὲρ τὰ ὅριά σου, quæ eſt paraphraſis nequaquam neceſſaria. Vulgatus, *procul*, ſed מ *à* oſtendit, hìc eſſe, ut loquuntur, terminum à quo, non terminum ad quem.

Ad ſepulcrum uſque demiſiſti] תשפילי עד שאל *thaſchphili had ſcheol*, humiliaſti (*te*) ad ſepulcrum; hoc eſt, turpiter te coram eo, tamquam multò humilior, abjeciſti. שאל ſumitur pro re omnium infima, ut notum eſt. Vide ſuprà C. XIV, 15.

10. *Rem deſperatam eſſe*] נואש *noaſch* deſperatum eſt. Hoc eſt, animum non deſpondiſti. Simili ſenſu occurrit Jerem. II, 25. de re, quæ, ob nimiam laſſitudinem, omittitur. LXX. Intt. παύσομαι, & Latinus: *quieſcam*, impropriè.

Victum manu tuâ inveniſti] חית ידך מצאת *bhajath jadech matſath*, victum manûs tuæ nacta es. חיה hìc non eſt *vita*, ſed *victus*, ut מחיה *mibhjah* ab eadem radice. Vide Hezd. IX, 8. LXX. Intt. ἔπραξας ταῦτα, *adquiſiviſti hæc*. Latinus: *vitam manûs tuæ*. Deſcribitur hæc propudioſa mulier, quaſi ſumtibus ſuis longum iter ingreſſa, ut ſui copiam Regi faceret, nullam mercedem pacta; neque ab eo acceſſita, quod erat abjectiſſimi proſtibuli. Intelligitur legatio ad Regem Babyloniorum, vel Ægyptiorum miſſa, Judæos licèt faſtidientem.

Ideóque non languiſti] Quia ſumtus legationis & itineris ferre ſtatueras, non faſtidiſti longum iter, licèt Rex nullo munere te donaret. Innuit Propheta gratuitam hanc fuiſſe nequitiam Judæorum, ſponte ſuâ à vera Religione deficientium, ſine ulla à vicinis Regibus mercede accepta.

11. *Cujus causâ ſollicita fuiſti* &c.] *Quem ſollicitè metuiſti*: את מי דאגת *eth mi daagth*. Quæ verba oſtendunt Ethnicum Regem, de quo ſermo eſt, non modò nullos ſumtus feciſſe, ut Judæos à cultu veri Dei avocaret; ſed nec ullum metum adhibuiſſe, quo ab ii defectionem à vero Deo extorqueret; quibus circumſtantiis res multò turpior fiebat.

Annon tacui &c.] Patienter tuli tua flagitia; quâ meâ longanimitate, ad ſaniorem mentem adduci debuiſti.

12. *Nunciabo juſtitiam tuam*] Rectè *Grotius* hæc ironicè dici judicavit, cùm nulla juſtitia, ſeu innocentia tam fœdæ meretrici tribui poſſet.

13. *Cùm clamabis*] Cùm in calamitatibus tuis quereris.

Congregationes tuæ] קבוציך *kibboutſajich*. Quod cùm non intelligerent LXX. Intt. verterunt: ἐν θλίψει σου. *Symmachus* rectiùs: αἱ συναγωγαί σου. *Hieronymus* verò: *congregati tui*. Intelliguntur cœtus idololatrici, ſacrorum faciendorum causâ.

Feret ventus] ישא רוח *jiſcha rauahh*. Feret ventus; nempe, ut glumam, quam *ventus & aura ferunt*.

Rapiet inanitas] יקח הבל *jikkahh habel*, *ſumat inanitas*, in fumum abibunt. Omnia eorum conſilia irrita fient, neque vires habebunt, quibus tibi auxilio ſint.

Poſſidebit terram] Judæam, quamvis non in perpetuum, ſed interveniente captivitate Babylonicâ, poſtquàm eam recuperarit. In duabus prioribus Captivitatibus multi ſunt in Babyloniam abducti, qui ante reditum perierunt; ſed pii ſuperſtites è tertia redierunt.

14. *Munite, munite*] סלו סלו *ſollou*, *ſollou*, *aggerate*, *aggerate*. Aggeratâ terrâ muniuntur viæ, unde מסלה *meſillah*, via munita. Incommodè verterunt LXX. Intt. καθαρίσατε, *purgate*, licèt purgentur etiam viæ, cùm muniuntur. Sed nihil neceſſe erat à proprio ſignificatu abire. Vulgatus: *viam facite*, *præbete iter*. Hæc pertinent ad reditum è captivitate. Similia habemus infrà C. LXII, 10. & alibi. Vide & quæ *Hammondus* & nos diximus ad Matth. III, 3.

Tollite offendicula] הרימו מכשול *harimou michſchol*,

& parate viam, tollite offendicula è via populi mei. [15]. Nam ſic dicit excelſus & ſublimis, qui inhabitat æternitatem, & cujus nomen ſanctum eſt. Sublimem & ſacrum *locum* habito: & *tamen ſum* cum fracto *corde* atque humili ſpiritu, ut ſpiritum humilium & cor contritorum recreem. [16]. Neque enim in perpetuum contendam, nec in æternum iraſcar; quia ſpiritus è conſpectu meo *profectus* induit ſe *corpore*, atque animos feci. [17]. Propter iniquitatem ejus avaritiæ iratus fueram; percuſſeram eum clam, ſuccenſueram, quia ingreſſus erat contumax viam, quæ ſibi cordi erat.

quæ in ea ſunt, amoveantur 15. Sic enim ait non homo mortalis, ſed excelſus & ſupra omnia Deus, qui eſt ab omni æternitate, & ſemper erit, cujus nomen eſt ſacroſanctum; in ſublimi & ſacro loco, ſingulari modo, habito quidem; ſed ſum etiam præſens animis humilibus, & ſuæ ſibi humilitatis conſciis, ut eos in virtute confirmem. 16. Neque enim in perpetuum cum homine contendo, & iræ indulgeo; quia, me volente, animus, quem creavi, induitur corpore, & à me creatus eſt. 17. Propter iniquitatem ejus cupiditatis divitiarum iratus ei fueram,

michſchol, extollite offendiculum. Offendicula dicuntur non tantùm aſperitates viæ, quæ eminent, ſed & cavitates depreſſæ, in quas, pede demiſſo, cadere poſſunt iter facientes. הרימו *harimou* non tam eſt *auferte*, quàm *extollite*.

15. *Qui inhabitat æternitatem*] שוכן עד *ſchochen had*. LXX. κατοικῶν τὸν αἰῶνα, & Vulgatus: *habitans æternitatem*, vel *habitator æternitatis*, ut eſt in *Hieronymo*, qui etiam vertit: LXX. *habitans in æternitatem*, quaſi vertiſſent εἰς αἰῶνα. Mirum auribus noſtris eſt *æternitatem habitari*, quaſi æternitas eſſet regia Dei. Sed aut ita tulit Linguæ Hebraïcæ ingenium, à noſtrorum linguarum ingeniis longè remotum; aut ſententia erit, qui in cœlo, per æternitatem habitat, qui numquam pellitur ſede ſua, ut commenticiorum Deorum ſimulacra.

Cujus nomen ſanctum eſt] Hoc eſt, ſumma veneratione dignum.

Sublimem & ſacrum locum habito] מרום וקדוש אשכן *marom vekadoſch eſchchon*, altitudinem & ſanctitatem habitabo; nimirum, cœlum; quod confirmare queat, quod modò dicebamus, de æterno Dei domicilio. Hîc & alibi paſſim Deus ſe ſe demittit ad hominum debilitatem; neque enim, ad Deum ipſum quod adtinet, quidquam eſt humile, aut altum, neque poteſt eſſe in immenſa Univerſi amplitudine, & multò minùs in Omnipræſentia Divina. Sed plerique homines ad hæc ſublimia dogmata mentem erigere nequeunt.

Sum cum fracto corde] ואת דכא *veeth daccha*, & cum contrito. Subaudimus hic לב *leb*, corde, propter ſequentia. *Fractus corde* eſt perinde ac humilis, hoc eſt, homo ſuæ tenuitatis, ſuorúmque pravorum adfectuum, & delictorum ſibi probè conſcius; quíque proinde nec ſe magni facit, nec alios ſpernit, cujuſcumque ſortis ſint. Sic quoque Latini *frangere animum* & *audaciam*, *fractum animum* & *humilem* dixerunt, ſed vitio hæc vertebant, pro inſita Genti ſuperbia.

Recreem] להחיות *lehahhajoth*, ad vivificandum; hoc eſt, ut fractis animo alacritatem addam, excitémque ad meliora ſperanda, ne in deſperationem incidant.

16. *Neque enim in perpetuum contendam*] לא לעלם אריב *lo leholam arib*; hoc eſt, nolo, aut non ſoleo in perpetuum cum hominibus, immiſſis pœnis, contendere, ita ut numquam gravioribus delictis ignoſcam; ſed ad me redeuntibus parco.

Nec in æternum iraſcor] Ultricem juſtitiam non in perpetuum exerceo, hæc enim eſt Dei ira. Similis ſententia eſt Pſ. CIII, 9.

Spiritus è conſpectu meo profectus induit ſe corpore] רוח מלפני יעטוף *rouahh millephanai jahatoph*. Verbum עטף *hataph* eſt propriè *indutus eſt*, *tectus eſt*, ut liquet ex Pſ. LXV, 14. ubi vide notata. At quando, ad animum refertur, eſt, ut aiunt, *deliquium pati*, *deficere*; quod non negarim, ſed perpetuum hoc eſſe, non puto, ut, ex hoc loco, colligere mihi poſſe videor, ubi multò meliùs ei prior poteſtas convenit, ita ut hoc velit Deus, *ſpiritum*, ſeu mentem humanam ab ipſo profectam, hoc eſt, creatam, *indui* corpore. Hoc ſuadet membrum parallelum, ut ſic loquar, quod ſequitur: & *animas*, aut *animos feci*. Hunc ſenſum putarunt jam olim LXX. Intt. huic αὐτῷ ineſſe, cùm habeant: πνεῦμα γὰρ ἀπ' ἐμοῦ ἐξελεύσεται, καὶ πνοὴν πᾶσαν ἐγὼ ἐποίησα. Quos ſequutus eſt *Hieronymus* hiſce verbis: *ſpiritus à facie mea egreditur, & flatus ego faciam*. Fateor hæc poſſe trahi ad vitam hanc animalem, cujus halitus eſt conſectarium; ſed tamen Veteres cum halitu putarunt in hominibus, conjunctam vim eam, quæ in nobis ratiocinatur, & Mens vocatur, ut intelligere eſt, ex Gen. II, 7. Ita ſenſiſſe videtur *Hieronymus* in hunc locum, ubi verba Dei παραφράζει: *Miſereor creaturæ meæ, &, quos ipſe condidi, in æternum perire non patiar. Spiritus quoque meus, qui ex me egredietur (ſive qui, juxta Hebraïcum, Aquilam, Symmachum, & Theodotionum* cuncta circumdat, *hoc enim ſignificat* πε-ριλαύνοντας) *vegetator eſt omnium. Et* flatum, *ſive pluraliter* flatus (hoc *quippe* NASAMOTH *ſonat*) *ego feci; de quo alibi ſcriptum eſt:* omnis flatus, *ſive* omne quod ſpirat, laudat Dominum, (Pſ. CL, 6.) *De quo ſpiritu & flatu in principio Geneſeos ſcriptum eſt:* inſufflavit Deus flatum vitæ, & factus eſt homo in animam viventem. *Tale quid & Job loquitur* (XXVII, 3.) Spiritus Dei, qui eſt in naribus meis & flatus omnipotentis, qui docet me. *Cùm ergo à me egrediatur ſpiritus & flatu atque inſpiratione mea cuncta vegetentur, & vivant, non eſt juſtum perire eos in æternum, qui meo flatu ac ſpiritu ſuſtentantur. Quidam noſtrorum hunc aiunt eſſe ſpiritum, quo omnis mundus inſpiratur & regitur, & cuncta habent notitiam Dei; quem juxta Stoïcos inſignis Poëta deſcribens, ait:*

Prin-

rat. 18. Vias ejus vidi, eúmque ſanavi, quietem ei conceſſi, & ſolatia ei, lugentibúſque ejus reddidi. 19. Creo fructum labiorum, pacem, pacem, remoto, & propinquo, inquit Jehova; & eum ſanavi. 20. Nocentes verò *erunt* inſtar maris *vento* pulſi, nam

ram, & clam de eo poenas ſumſeram. 18. Cùm viderem, quam viam iniiſſet, eum ab ea revocavi, atque animi ſanitate donavi, quietem ei conceſſi, & ſolatium cum lugentibus conceſſi. 19. Creator ſum eorum, qui verba ſapientia pariunt; ut pacis cum proximis, & cum remotis, inquit Creator, & animorum aliter ſentientium. 20. Nocentes verò erunt inſtar maris vento vehementer agitati; etenim

Principio cœlum & terras, campóſque liquentes,
Lucentémque globum Lunæ, Titaniáque aſtra
Spiritus intus alit, totámque infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet.

& reliqua. Alii verò Spiritum Sanctum intelligunt, qui in principio ferebatur ſuper aquas, & vivificabat omnia &c. Denique: *Hoc ſolum*, inquit, *dicimus, quòd idem Propheta* (ſuprà C. XLII, 5.) *de hoc ſpiritu & flatu pariter ſit loquutus:* Hæc dicit Dominus Deus, qui fecit cœlum; *& poſt paullulum:* qui dat flatum populo ſuo, qui eſt ſuper eam, & ſpiritum his, qui calcant eam.

Noluiſſet, ſine dubio, *Hieronymus*, ab his ſejungi *Mentem* rationis participem; ac ſanè, ſi Deus eſt auctor vitæ animalis, ut reverâ eſt, multò potiore jure auctor eſt vitalis illius naturæ, quæ Ratione prædita eſt. Itaque Prophetam noſtrum putavimus agere hìc quoque de Mente, de qua cùm dicit מלפני יעטוף *millephanai jahatoph*, è conſpectu meo induitur, nihil aliud ſubaudiri videtur, quàm בגו *bgev*, corpore. Poteſt ergo hic locus de creatione Mentis, ejúſque in corpus demiſſione intelligi.

17. *Propter iniquitatem ejus avaritiæ*] Hoc vitium, quod non minùs frequens eſt, quàm fœdum, exprobrat Judæis Propheta, ab initio Prophetiarum, C. I, 23.

Percuſſeram eum clam] אכהו הסתר *acchehou haſther*, percuſſi eum occultando; hoc eſt, ita ut non intelligeret eas calamitates à me in eum immiſſas. Facilè talia ſibi perſuadent homines, quòd ſe meliores multò eſſe putent, quàm ſunt, ac proinde tam graves pœnas ſe Deo non debuiſſe ſperant; ad quod accedit, quòd res adverſas potiùs infelicitati neſcio cui, aut imprudentiæ ſuæ tribuant, quàm Deo ipſis infenſo. Hinc fit, ut manum ipſos ferientis non agnoſcant. LXX. Intt. hìc, quod non intelligebant, ut ſolent, perverterunt, habent enim: δι᾽ ἁμαρτίαν βραχύ τι ἐλύπησα αὐτὸν, καὶ ἐπάταξα αὐτὸν, καὶ ἀπέστρεψα τὸ πρόσωπόν μου ἀπ᾽ αὐτοῦ. Meliùs *Hieronymus*, in Commentario: *propter iniquitatem avaritiæ ejus iratus ſum, & percuſſi eum, abſcondi & indignatus ſum.* In Editione Vulgata eſt perperam: *abſcondi à te faciem meam*, è LXX. Intt.

Quia ingreſſus erat contumax] וילך שובב *vajjelech ſchobab*. Hìc ו vertimus *quia*, prout orationis nexus poſtulabat. LXX. Intt. καὶ ἐλυπήθη καὶ ἐπορεύθη στυγνὸς ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ. *Hieronymus* verò: *& ambulavit mœrens in via cordis ſui.* שובב non eſt *mœrens*, ſed *contumax*, qui ad quidpiam vocatus aliò ſe convertit. Vide Jerem. III, 14. XXXI, 22.

Quæ ſibi cordi erat] *Cordis ſui.*

18. *Vias ejus vidi*] Hoc eſt, cùm probè animadverterem, quò tenderet, & quàm cœco impetu in perniciem ſuam rueret; vulnera ei inflicta ſanavi. Nimirum, Judæi captivi, cùm in captivitate deteriores fierent, ſunt à Deo in patriam revocati; ne in æternam Idololatriam prolaberentur.

Eúmque ſanavi] In patrias ſedes reduxi; animo enim & corpore æger in Babylonia captivus erat Juda. Vide & vers. ſeq.

Quietem ei conceſſi] ואנחהו *veanhhehou*, & feci eum quieſcere; hoc eſt, certas & quietas ſedes ei in Judæa dedi. Qui enim in ſolo alieno eſt, vagus haberi poteſt, & ſede carere. Ideò terra Iſraëlitis מנוחה *mnouhhah*, quies dicitur. Vide not. ad Gen. XLIX, 15.

Lugentibúſque ejus] Iis, qui in terra aliena lugebant. LXX. Intt. ἔδωκα αὐτῷ παράκλησιν ἀληθινήν. Quod rectè vertit *Hieronymus: reddidi conſolationes ipſi & lugentibus ejus*, ut habent Hebraïca, nec eo ſeciùs in Comment. verſionem Græcam illuſtrat, dum obſervat, *multas falſas eſſe conſolationes, quibus genus decipitur humanum.* Sic & alibi ſæpe, ut gratificaretur iis, qui Veterem Italam lectitabant, hoc eſt, omnibus Occidentalibus, ipſo excepto, & paucis, qui labores ejus probabant.

19. *Creo fructum labiorum*] בורא ניב שפתים *bore nib ſchphathajim.* Omittunt hæc verba LXX. Intt. Latinus: *creavi fructum labiorum*, quod interpretatur *Hieronymus: implevi, quod pollicitus eram.* Alii de actionibus gratiarum, quæ Deo rependæ ſunt, ob reditum è captivitate. Subauditur אני *ego*, quod, in hoc loquendi genere, ubi participium præmittitur, vim obtinet verbi ſubſtantivi. Eſt in textu נוב *nob*, ſed Maſſorethæ legunt ניב *nib*, quâ voce *proventus* terræ ſignificatur. *Proventus* autem *labiorum* vix quidquam dici queat, præter verba; quæ, ubi ſermo eſt de re, cujus causâ gratiæ aguntur, ſunt gratiarum actiones. Eadem loquutio occurrit in verſione LXX. Intt. Hoſ. XIV, 3. ἀνταποδώσομεν καρπὸν χειλέων ἡμῶν, unde deſumta adhibetur à viro Apoſtolico Heb. XIII, 15. pro θυσίᾳ αἰνέσεως. Eſt tamen in Hebræo Hoſeæ loco: פרים שפתינו *pharim ſchphathenou*, quod eſt contrarium analogiæ Grammaticæ, quæ poſtulat priorem vocem in ſtatu conſtructo, quomodo lecta videtur à LXX. Intt. פרי *phre*, vitulos, quod poteſt etiam efferri *phri*, fructum.

Pacem, pacem] Nempe, Cyri victoriis & regno, cui etiam addendi alii Reges Perſarum;

nam quieſcere non poteſt, & pelluntur ejus aquæ cœno & luto *turbidæ*; 21. nec ulla pax, inquit Deus meus, *erit* nocentibus.

De prava & recta jejunii obſervatione, déque iis, quæ veram virtutem à Deo maneant.

Caput LVIII.

1. CLAMA gutture, ne cohibe, ſed tolle vocem tuam inſtar tubæ; indica populo meo defectionem ſuam, & domui Jacobi ſua peccata. 2. Me quærunt quotidie, viáſque meas ſcire volunt, quaſi gens eſſent, quæ juſtitiam exerceret, nec jura Dei

nim quieſcere nequit, 21. nec ullâ quiete fruentur, ut ait Deus meus, nocentes.

PARAPHRASIS.

1. CLAMA, imo gutture, nec vocem cohibe, ſed ea utere, ut tubâ; exprobra populo meo ſuam defectionem, & Jacobo ſua delicta. 2. Me quotidie quærunt, & quomodo me geram ſcire cupiunt, quaſi juſtitiæ amantes eſſent, nec leges Dei ſui negligerent. Interrogant me de judiciis juſtis, & libenter videntur audire, quomodo me geram; quaſi juris eſſent amantes, nec jura à Deo inſtituta negligerent. Interrogant de juſtis judiciis, libentérque, ad Deum palam ado-

rum; ſub quorum imperio & Judæi & finitimi Aſiæ populi & remotiores longâ pace fruiti ſunt.

Et eum ſanavi] Iſraëlem reduxi è captivitate, ut vers 13.

20. *Vento pulſi*] Supplevimus *ventum*, quia nullâ alia re mare pellitur, ita ut æſtuet, niſi vento.

Cœno & luto turbidæ] רפש וטיט *repheſch vathith*. Subaudiendum *turbidæ*, quod fit præſertim ad littora ſoli pinguioris, unde particulæ luti diſſolvuntur, miſcentúrque aquæ, in gravioribus præſertim procellis. De animis ejuſmodi hominum dicere poſſis, quod *Ovidius* de ſe Triſtium I. El. X, 33.

Cúmque ſit hibernis agitatum fluctibus æquor,
Pectora ſunt ipſo turbidiora mari.

21. *Ulla pax*] Aut tranquillitas, aut ſors beata, aut utrumque. Sæpe graviter jactantur mali, nec ſuis frui ſinuntur; ſæpe, ſi externa vis non ingruit, conſcientiâ ſcelerum agitantur, apud animum ſuum.

COMMENTARIUS
In Caput LVIII.

1. C*Lama gutture*] Non extremis labiis, ſed aperto ore, & magnâ voce.

Inſtar tubæ] כשופר *cheſchophar*. LXX Intt. ὡς σάλπιγγι, *tuba*. Alii Græci κερατίνῃ habent, quæ propriè *buccina* cornu arietino confecta. Sed hæc ſæpe confunduntur.

2. *Me quærunt*] In Templo orationes fundunt, ſed dicis causâ.

Meáſque vias ſcire volunt] Præ ſe ferunt cupiditatem cognoſcendi Leges divinas, quas tamen perfringunt.

Interrogant me] Sacerdotes & Prophetas conſulunt de judiciis, in quibus dubium quiddam eſt, quaſi vererentur, ne inſcii divina jura violarent.

3. *Rem non animadvertiſti*] לא ראית *lo raitha*, non vidiſti; hoc eſt, majorem rationem eorum non habuiſti, quàm ſi non vidiſſes, ſive nos non exaudiſti.

Conſequimini, quod cupitis] תמצאו חפץ *thimtſeou hhephets*, invenitis voluntatem. Videri tantùm vultis homines religioſi, eámque famam conſequemini; quamvis ceteroqui Legum divinarum ſpretores ſitis; cui vitio gens Judæa obnoxia fuit, ut ex Evangeliis etiam liquet.

Laborum veſtrorum mercedem exigitis] עצביכם תנגשו *atsbechem thingoſchou*, labores veſtros exigitis: hoc eſt, mercedem macerationum veſtrarum exigitis & accipitis; famam, nempe, hominum religioſorum, quam plebs vobis non negat. Non intellexerunt hæc LXX. Intt. qui habent: τοὺς ὑποχειρίους ὑμῶν ὑπονύσσετε, nec alii Græci, quos ſequutus eſt *Hieronymus*, cujus hæc ſunt verba: *quod ſequitur, juxta* LXX. & omnes ſubjectos vobis compungitis, *ſive* adfligitis, *melius Theodotio, & Symmachus tranſtulerunt, quos nos, hoc in loco, ſequuti ſumus:* & omnes debitores veſtros repetitis. Sed uusquam נגש *debitorem* ſonat, & ſuperioris membri παραλληλισμὸς oſtendit, agi de macerationibus jejuniorum. Expreſſit hæc Chriſtus Matth. VI, 2, 5, 16. vocibus ἀπέχουσι μισθὸν, ubi agit de ſimulatoribus pietatis, qui *mercedem accipiebant* fictæ religionis, ſpectari ab hominibus, & famam religioſorum ſibi paraſſe.

4. *Atqui jejunare vos oportuit contentioni*] הן לריב ומצה תצומו *hen larib oumatſah thatſoumou*, en contentioni & rixæ jejunabitis; hoc eſt, jejunare vos oportuit; hæc enim eſt vis Futuri præcipientis, apud Hebræos. Quod non animadverſum fecit, ut Interpretes non pauci à ſenſu prorſus aberrarint; quos, vero ſenſu expoſito, confutare ſingillatim nihil adtinebat. Hoc unum addam, *jejunare liti & contentioni*, aliud

Digitized by Google

Dei ſui reliquiſſet. Interrogant me de juſtis judiciis, libentérque ad Deum accedunt.
3. Quare, *inquiunt*, cùm jejunaſſemus, *rem* non animadvertiſti, cúmque nos adflictaremus, neſciviſti? En verò, *ait Deus*, die, quâ jejunatis, conſequimini, quod cupitis, atque omnium laborum veſtrorum *mercedem* exigitis. 4. Atqui jejunare vos oportuit contentioni, rixæ & pugnis, *quibus alios* improbè *impetitis*; non jejunare, ſicut hodie, ut altam vocem veſtram audiendam præbeatis. 5. Hoccine eſt jejunium, *quod* elegi, ut quis, per diem *unum* ſe ſe adflictet? an ut curvet collum ſuum, inſtar junci, ſaccúmque & cinerem *ſibi* ſubſternat? an hoc jejunium vocatis, & diem Deo acceptum?
6. Annon hoc eſt jejunium, quod elegi, ſolvere vincula improbitatis, *preſſos* exonerare

adorandum, accedere videntur. 3. Queruntur, ab eo rationem nullam haberi ſuorum jejuniorum; & quare, *inquiunt*, cùm jejunaſſemus, rem non animadvertiſti, cumque nos adflictaremus, neſciviſti? Atqui, ait Deus, diebus, quibus jejunatis, impetratis, quod petitis, atque omnium veſtrorum laborum mercedem exigitis. 4. Vos verò jejunare oportuit contentioni, rixæ & pugnis, quibus alios improbè impetitis; non jejunare, ſic ut facitis nunc, ut altam vocem audiendam præbeatis. 5. Hoccine eſt jejunium, quod volui obſervari, ut quis unum diem ſe ſe adflictet? an ut curvet caput ſuum inſtar junci, ſaccumque & cineres ſibi ſubſternat? Hoc perperam vocatis religioſum jejunium, & diem Deo acceptum.

6. Hoc demum eſt jejunium, quod mihi elegi, ut laudabile, ſe ſe liberare vinculis improbitatis, preſſos nimiùm quovis onere exonerare, liberos adtritos

aliud eſſe non poſſe, quàm à lite & contentione abſtinere.

Pugnis, quibus alios improbè impetitis] ולהכות באגרף רשע *oulabacchoth beegroph reſchah*, & percutiendo pugno improbitatis.

Non jejunare] לא תצומו *lo thatſoumou*, non jejunabitis. Infinitivo uſi ſumus, Latinè loquentes, nec ſententiæ quidquam detraximus. LXX. Intt. ſenſum fecerunt non malum, ad rem quod adtinet, ſi negans particula addatur, ſed vim verborum non expreſſerunt: εἰ εἰς κρίσεις καὶ μάχας νηστεύετε καὶ τύπτετε πυγμαῖς ταπεινόν. Addendum eſſet μὴ poſt εἰ. ἵνα μοι νηστεύετε ὡς σήμερον ἀκουσθῆναι ἐν κραυγῇ τὴν φωνὴν ὑμῶν. *Hieronymus: ecce, ad lites & contentiones jejunatis* (hoc verò nequaquam faciebant) *& percutitis pugno impii. Nolite jejunare, ſicut usque ad hanc diem, ut audiatur in excelſo clamor veſter.* Non minùs aberravit à ſententia loci. Mirum eſt omnes Interpretes Veteres & Recentiores, quos vidi, in re tantilla erraſſe, nec obſervatam eſſe, quod quidem ſciam.

Ut altam vocem veſtram audiendam præbeatis] להשמיע במרום קולכם *lehaſchmiah bmarom kolechem*, ad faciendum audire in altitudine vocem veſtram; dum, nempe, *altâ*, ſeu magnâ voce Deum oratis. Hebræi enim dicunt הרים קול *harim kol*, extulit in altum vocem, ut liquet ex vers. 1. & מרום hìc ſumitur pro *ſummo tono*. Vide & 2. Reg. XIX, 22.

5. *Hoccine eſt jejunium* &c.] *An ſicut hoc erit jejunium, elegi illud?* Omiſſum eſt אשר *quod*, ut paſſim.

Ut quis per diem unum &c.] *Die adfligere hominem animam ſuam.*

Saccúmque & cinerem ſibi ſubſternat] Hoc eſt, humi jaceat in cinere, aut pulvere, ſacco indutus.

Vocatis] *Vocabis.*

Diem Deo acceptum] יום רצון ליהוה *jom ratſon l'Ihovah*, diem favoris Jehovæ. LXX. Intt. ἡμέραν δεκτήν. Meliùs Latinus: *diem acceptabilem Domino.*

6. *Hoc eſt, jejunium*] Hoc exæquo jejunio, aut etiam præfero.

Solvere vincula improbitatis] פתח חרצבות רשע *phittheahh bhartſubboth reſchah*. Vox חרצבות exſtat, ſemel adhuc, Pſ. LXXIII, 4. ubi vide notata. Hic LXX. Intt. σύνδεσμον ἀδικίας. *Hieronymus* etiam: *colligationes iniquitatis.* Jonathan: כנישת רשעא *chniſchath riſchhah*, congregationem nequitiæ. Ex verbo פתח *phittheahh*, quod eſt *aperuit*, aut *ſolvit*, intelligere licet *vincula*, aut *conjunctiones*, aut *carceres*, ſignificari. Poterant debitores vinculis ſervituris retineri, aut innocentes in carcerem conjici, aut coïtiones judicum fieri, ut damnarentur, qui causâ ſuperiores erant, & ſimilia; quibus æquè conveniunt verba Prophetæ; nec ſatis liquet quid potiſſimùm ſpectarit.

Preſſos exonerare ſarcinâ jugi] התר אגדות מוטה *hatther aguddoth motbah*. LXX. Intt. διάλυε στραγγαλιὰς βιαίων συναλλαγμάτων. Vulgatus: *ſolve faſciculos deprimentes. Jonathan:* שרו קטרי כתבי דין מסטי *ſolvite colligationes ſcripturarum judicii depravati.* Satis conſtat, jugum quoddam iniquum damnari, ſed quale ſit obſcurum eſt. Quia אגדה *aguddah* eſt faſciculus, & quidem litterarum, putarunt LXX. Intt. agi de contractibus violenter extortis; *Jonathan* verò de ſcriptis, quæ lite pendente fiunt, vel à Judicibus, vel à litigantibus. Sed non ſatis commodè talia *jugum* vocari videntur; verùm quis dixerit quodnam *jugum* intelligatur? Hoc unum adſeverare queas, onus quoddam moleſtum à potentioribus impoſitum populo fuiſſe. Hieronymus ad locum: *Verbum Hebraïcum MOTA, quod in Jeremia*, torques ferreos *interpretatur*, *in præſente Capitulo bis legitur. In eo enim loco, ubi ſupra juxta* LXX. *diximus*: diſſolve obligationes violentarum commutationum. *Pro uno verbo MOTA, ſciamus, eos poſuiſſe* violentas cautiones, *pro quibus Aquila* errorem, *Symmachus* declinationem, *Theodotio* κλοιόν, *id eſt*, torquem *converterunt. Rurſus in præſenti loco, ubi nos vertimus:* ſi abſtuleris de medio tui catenam; *& pro* catena LXX. σύνδεσμον, *id eſt*, *colligationem*, ſive *vinculum* tranſtulerunt; *Aquila, ſicut ſupra*, errorem *interpretatus eſt. Symmachus* in *Theodotionis ſcita concedens* torquem *poſuit.*

nerare ſarcinâ jugi, dimittere adtritos liberos, atque omne jugum rumpere? [7]. Annon frangere eſurienti panem tuum, intromittere adflictos vagantes domum, ſique videris nudum, operire, neque te carni tuæ abdere? [8]. Tum verò erumpet inſtar auroræ lumen tuum, ſanitas tua citò eſfloreſcet, præibit tibi juſtitia tua, & gloria Jehovæ *agmen* tuum coget. [9]. Tunc *eum* invocabis, & Jehova *te* exaudiet; clamabis, & dicet: en adſum; ſi removeris è medio jugum, emiſſionem digiti & ſermonem iniquum; [10]. ſi eſurienti expromſeris animum *benignum*, & adpetentiam pauperis ſatiaveris; in caligine exorie-

tritos dimittere, oe onere nimio opprimantur. 7. Eodem pertinet, eſurienti panem panis ſui largiri; vagantes, qui hoſpitio carent, excipere; veſte eos donare, qui noo habent; ſique videris nudos, operire, neque populari tuo te ſubtrahere, quia paupertate premitur. 8. Tum verò res domeſticæ tuæ florentes, omnibus fient conſpicuæ, ut aurora, ſanitas tua confirmabitur, præibit tibi virtus tua, & Dei gloria velut agmen tuum coget. 9. Tunc cùm Creatorem invocabis, te ille exaudiet, invocabis eum, & ſe auxilio, quod tibi feret, præſentem oſtendet; ſi modò omnem vim amoveris, omoem promiſſionem vanam, & ſermooes iniquos. 10. Si eſurienti benignum te præſtiteris, & quod edat dederis; videberis lumen in tenebris ortum, & tenebræ ipſæ tuæ videbuntur

Dimittere adtritos liberos] שלח רצוצים חפשים *ſchalleahh rtſoutſim hhophſchim*, dimittere fractos liberos. LXX. Intt. ἀπόστελλε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει. Latinus: *dimitte eos, qui confracti ſunt, liberos. Jonathan*: פטרו דהוו אניסין בני חורין *dimittite vos, qui ſunt oppreſſi, liberos.* רצוצים ſunt hìc qui vi & injuriâ fracti & carcere coërciti. Vide 2. Sam. XII, 3, 4. Hamos. IV. Sed quodnam ſingulare injuriæ genus inprimis reſpiciatur, nobis non liquet.

Omne jugum rumpere] כל מוטה תנתקו *chol mothah thenatthekou*, omne jugum rumpite; nempe, iniquum. Rem infinitivo expreſſimus, propter antecedentes, & ſequentes infinitivos. LXX. Intt. πᾶσαν συγγραφὴν ἄδικον διάσπα. Latinus: *omne onus dirumpite. Jonathan*: וכל דין מסטי תסלקון, *omne judicium iniquum auferent.* Videtur ſignificari omne genus injuſti oneris.

7. *Vagantes*] מרודים *mroudim*. LXX. Intt. ἀστέγους. Vulgatus: *vagos*. Jonathan: מטלטלין *migrantes*. Intelliguntur, ut ipſa res oſtendit, deſtituti domicilio, ſive vox deducatur à רוד *roud*, deploravit in *Hiphil*; vel à מרד *marad* rebellavit, ut intelligantur ii, qui à ſuis per vim, domo ejecti ſunt. Hìc pro *intromittere* eſt *intromittes*, duóque ſequentia verba ſunt etiam in futuro. Sed Latinè futura miſcere infinitivis non licet.

Neque te carni tuæ abdere] בשר *caro* dicuntur non raró conſanguinei, aut ejuſdem gentis. Vide Gen. XXIX, 14. XXXVII, 27. ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερόψει. Vulgatus: *carnem tuam ne deſpexeris.* Non poteſt quidem popularis dives fugere conſpectum popularis pauperis, ne eum adjuvet, ſine ejus contemtu; ſed propterea non fuit recedendum à proprietate ſignificatûs verbi תתעלם *thithallam*, abdes te, quod æquè commodè auxilii negationem exprimit.

8. *Erumpet inſtar auroræ lumen tuum*] יבקע כשחר אורך *jibbakah chaſſchahhar orecha*; hoc eſt, res tuæ fecundiores fient, nam *lumen* paſſim res ſecundas ſignificat, quarum augmentum ſignificatur, & quidem omnibus gratum, inſtar auroræ exorientis, quâ nihil jucundius.

Sanitas tua citò efflorefcet] ארכתך מהרה תצמח *arucchathecha meherah thitſmahh*. LXX. Intt. τὰ ἰάματά σου ταχὺ ἀνατελεῖ. *Aquila*, ut habet *Hieronymus*, verterat in hanc ſententiam: *cicatrix vulneris tui citò obducetur*; ipſe verò vertit: *ſanitas tua citò orietur*. Vide & Jerem. VIII, 22. XXX, 17. Sic dictam volunt ſanitatem, quòd vitam producat, nam ארך eſt *longus fuit*. Quod tamen Etymon præſtare nolim.

Præibit tibi juſtitia tua] Voce *juſtitia* צדקה *virtutem*, non quæ propriè apud Philoſophos dicitur *juſtitia*; ſed quamvis ſignificant Hebræi; quod & interdum fecerunt Græci, pro verſiculo *Theognidis* 147.

Ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσ' ἀρετή 'στι.

Juſtitia una alias virtutes continet omnes.

Quem profert *Ariſtoteles*, Eth. Nicom. Lib. V. c. 1. ad quem vide Interpretes. Qui Meſſiæ juſtitiam hìc quærunt, quæ noſtra ſit, quia nobis imputata, ii nimis liberaliter ſuam ipſorum Theologiam Prophetæ mutuam dant. *Juſtitia* vel *Virtus*, in prima Judæorum acie, fore dicitur, quaſi tutela quædam, quæ eos ab omni malo præſtabit; ſic volente Deo Opt. Max. qui virtutes imperfectas licèt hominum, pro ſua liberalitate, præmiis donat, quæ non ſunt meritæ, ſi ſummo jure nobiſcum ageret.

Gloria Jehovæ agmen tuum coget] Vide dicta ad C. LII, 12.

9. *Tunc eum invocabis*] Hinc Judæi intellexerant, ὁ Θεὸς οὐκ ἀκούει· ἀλλ' ἐάν τις θεοσεβὴς ᾖ, καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιῇ, τούτου ἀκούει, Joan. IX, 31. ſed & ipſi Ethnici rem norant, ut liquet *Homeri* verſiculo Iliad. A, 217.

Ὅς κε Θεοῖς ἐπιπείθηται, μάλα τ' ἔκλυον αὐτοῦ.

Eum maximè exaudiunt Dii, qui eos audivit; quod ſimilibus ſententiis illuſtravit *Jac. Duportus* in Gnomol. Homerica.

Et dicet: en adſum] Præſens tibi auxilium feret.

Si removeris è medio jugum] Onus quodvis injuſtum, quod potentiores humilioribus imponunt.

Emiſſionem digiti] שלח אצבע *ſchlahh etsbah*. LXX. Intt. χειροτονίαν. *Aquila* & *Symmachus*: ἐκτείνοντα δάκτυλον. Vulgatus: *deſieris extendere*

exorietur lumen tuum, & tenebræ tuæ fient inſtar meridiei. 11. Semper dux tuus erit Jehova, in magnis ſiccitatibus explebit adpetentiam tuam, & oſſa tua *ex anguſtia* expediet; eris inſtar horti irrigui; inſtar ſcaturiginis, cujus aqua non deficit. 12. E tuo *domos* ædificabunt *in* locis dudum deſertis, fundamentá*que* in futuras ætates ſtabilies; à te vocabitur, qui perruptas ſepes inſtauret, & qui vias iterum frequentet. 13. Si pedem tuum revocaveris a *profanatione* Sabbathi, *nec volueris* facere, quod tibi libet, die mihi ſacrâ, ſi vocaveris Sabbathum *delicias* ſancti & colendi Jehovæ, ídque ſacrum habueris,

tur inſtar luminis meridiani. 11. Creator erit tibi ſemper inſtar ducis, in longis ſiccitatibus, ſuppeditabit quod adpetentiam ſuſtentabit, & oſſa tua ex anguſtia expediet. Eris ſimilis horti irrigui, inſtar vivæ ſcaturiginis, cui aqua non deeſt. 12. Tuis ſumtibus ædificabuntur ædes, in locis dudum deſertis, fundamentaque jacient in futuras ætates. Curabis ſepes inſtaurari, quo fiet, ut viæ, ut antea, frequentes fiant. 13. Si ſtudioſè abſtineas a profanatione Sabbathi, nec volueris facere quidquid libebit, die Deo ſacro; ſi vocaris eum diem delicias ſancti & colendi Creatoris, eumque ſacrum habueris, & religioſè ſervaveris; ita ut non ſequaris mores tuos, nec feceris quidquid libebit, die Deo ſacra, nec ſequaris mores tuos aut dicas,

dere digitum. Viri docti volunt *emiſſionem digiti* eſſe irriſionem, quaſi irriſionis causâ digito homines notaſſent Judæi. Velim prolatum ejus rei exemplum, interea crediderim, Proceres Jeroſolimitanos eo ſigno uſos, ut, ſi quis tenuioris ſortis vir ipſis diſpliceret, à ſervis, vel adparitoribus, ſi Magiſtratum gererent, expelleretur & malè haberetur. Prius quidem illud non erat probi viri, verùm ea deliquerant Judæi, quæ leve peccatum iis exprobrari vix patiuntur. Sed rem in medio relinquo.

10. *Expromſeris animum benignum*] תפק לרעב נפשך *thaphek lrabeb naphſchecha*, effuderis famelico animam tuam. LXX. δῷς πεινῶντι τὸν ἄρτον ἐκ ψυχῆς σου. Latinus: *effuderis eſurienti animam tuam*; hoc eſt, liberali & promtâ largitione ſubveneris egeno, unde facilè intelligere eſt rem ex animo fieri.

Adpetentiam pauperis] נפש נענה *nephesch nabanah*, animam adflictam, quod eodem modo intelligendum putamos, ac נפש עני *animam pauperis*. Jam ſæpiùs obſervavimus, apud hunc Prophetam, נפש *nepheſch* eſſe ὄρεξιν. Vide & vers. 11.

In caligine exorietur lumen tuum &c.] Orientale eſt loquendi genus, quo ſignificat Propheta, in ejusmodi hominis fortunis, eam futuram mutationem; ut locupletior fiat, atque ex obſcuro homine vir illuſtris.

11. *Dux tuus erit Jehova*] נחך יהוה תמיד *nabbacha Jehovah thamid*, ducet te Jehova perpetuò; nempe, inſtar Paſtoris. Vide Pſalm XXIII, 3. LXX. Intt. καὶ ἔσται ὁ Θεὸς μετά σου διὰ παντός. Latinus: *& requiem tibi dabit Dominus ſemper.*

In magnis ſiccitatibus] בצחצחות *btſabbtſabboth*. LXX. Intt. καθάπερ ἐπιθυμεῖ. *Hieronymus: ſplendoribus.* Jonathan: בשני בצורתא *biſchne btſoretha*, annis ſiccitatis. Vide ad Pſ. LXVIII, 7. Repetitio radicalium emphaſin, ut notum, voci addit, quâ proinde *magnæ ſiccitates* ſignificantur. Sententia loci eſt, fore ut Deus homines beneficos, in maxima ſterilitate, curet omnibos abondare.

Adpetentiam tuam] Animam tuam, ut verſu 10.

Ex anguſtia expediet] יחליץ *jabbaliti*. LXX. Intt. τὰ ὀςᾶ σου πιανθήσεται. Latinus: *oſſa tua liberabit.* Nec aliud ſignificat vox Hebraïca.

Cujus aqua non deficit] אשר לא יכזבו מימיו *aſcher lo jechazzebou memau*, cujus non mentientur aquæ; hoc eſt, non deficient. LXX. Intt. ὃ μὴ ἐξέλιπεν ὕδωρ. Vulgatus: *cujus non deficient aquæ.* Qui, nempe, fidem non ſervant, & id, quod exſpectabatur ab iis, non præſtant: ideóque fons *mentiri* dicitur, qui aquam, quæ ab eo ſperabatur, non ſuppeditat. Vide ſimile loquendi genus de Muſto Hoſ. IX, 2. & de Oleo Hab. III, 17.

12. *E tuo domos ædificabunt*] בנו ממך *banou mimmecha*, ædificabont à te; hoc eſt, pecuniâ è tua arca deſumtâ.

In locis dudum deſertis] חרבות עלם *bhorboth bolam*, ſolitudines antiquas; hoc eſt, in locis jam dudum; nempe, ante Captivitatem deſolatis, domos ædificabunt.

Fundamentáque in futuras ætates &c.] מוסדי דור ודור *moſede dor vador*, fundamenta ætatis & ætatis; hoc eſt, in multas ætates ſuperfutura.

A te vocabitur] וקרא *vekora*. Eſt *Pubal* ubi *Cholem*, propter ר, additur per *Kibbuts*. LXX. Intt. κληθήσῃ vocaberis, quaſi fuiſſet תקרא *thkora*. Sic & Vulgatus *vocaberis*, neglectâ Grammaticâ Analogiâ, quam non ſatis norant, ut ex innumeris locis liquet.

Et qui vias iterum frequentat] משובב נתיבות לשבת *mſchobeb nthiboth laſſchabeth*, reſtituens vias ad habitandum; hoc eſt, homines, qui faciunt, ut viæ iterum frequentes ſint viatoribus. Quibus verbis ſignificatur multitudo incolarum Judææ, poſt reditum è Captivitate. LXX. Intt. τὰς τρίβας σου ἀναμέσον παύσεις. Vulgatus: *avertens vias ad quietem.* Prorſus contra ſenſum. *Aquila* non meliùs: τοῦ καθίσαι. *Symmachus* & *Theodotion* optimè: τοῦ οἰκῆσαι. *Habitari* enim dicuntur *viæ*, per quas frequentes incolæ commeant.

13. *Si pedem tuum revocaveris à profanatione Sabbathi*] אם תשיב משבת רגלך *im thaſchib miſſchabbath ragleha*; ſi redire feceris pedem tuum à Sabbatho; nempe, ne polluas ullo ſervili opere.

Nec volueris facere] Eſt tantùm עשות *haſchath* facere, ſed neceſſariò ſupplenda negatio, ללא *lelo* cum LXX. Intt. qui habent: τὸ μὴ ποιεῖν. Minùs commodè *Hieronymus: facere voluntatem* &c.

Die mihi ſacro] *Die ſanctitatis meæ.*

Sancti & colendi Jehovæ] לקדוש יהוה מכבד *likdoſch*

bueris, *ita* ut non ſequaris mores tuos; neque, quod tibi libet, feceris; nec loquaris, *quod tibi videtur*; 14. tum delectaberis Jehová, & faciam, ut veharis per loca edita terræ útque victum habeas è poſſeſſione Jacobi, progenitoris tui; nam os Jehovæ loquutum eſt.

Caſtigatio ſcelerum à Judæis admiſſorum, qui tamen peccata fatentes inducuntur, deſcriptióque pœnarum, quas Deus de hoſtibus ſuis ſumet.

CAPUT. LIX. 1. NON eſt brevior facta manus Jehovæ, ne liberet; neque obſurduit ejus auris, ita ut non audiat; 2. ſed iniqua veſtra facta vos & Deum veſtrum ſepararunt, &

eas quidquid tibi libebit; 14. tum tandem oſtendes, te delectari cultu Creatoris, & faciam, ut liberè veharis per loca edita Iſraelitidis terræ, utque tibi abundè ſuppeditet victus neceſſarios ex agris Jacobi progenitoris tuis, prout Creator pollicitus eſt.

PARAPHRASIS.

1. NON eſt minuta potentia Creatoris, ut nequeat liberare cultores ſuos; nec ita obſurduit, ut eos, qui eum invocabunt, minùs audiat, quam antea: 2. ſed iniqua facta veſtra Deum alieniorem fecerunt, ut vultum ſuum a vobis averteret, nec vos exaudiret.

likdoſch Jehovah mehubbad, ad ſanctum Jehovam colendum. Hîc præter morem epitheton unum antecedit ſubſtantivum, alterum verò ſequitur. Solent alioqui dicere Hebræi יהוה קדוש ומכבד *Jehova ſanctus & colendus.* Fortè legendum לקדש *lkodeſch, ad ſanctificandum*, vel *ſanctum habendum Jehovam* &c.

Idque ſacrum habueris] וכבדתו *vechibbadtho* & honoraveris eum.

Ita ut non ſequaris mores tuos] *A faciendis viis tuis*, מעשות *mehaſchoth*, ubi מ eſt negativum.

Neque, quod tibi libet, feceris] ממצוא חפצך *mimmetſo hhaphtſecha*, ab invenienda voluntate tua. Hîc iterum מ negat. Sententia hujus loquendi generis *invenire voluntatem ſuam* eſt id conſequi, quod cupis, nullâ habitâ ratione ſanctimoniæ Sabbathi, ita ut cuivis operi manus admoveatur; quod illicitum prorſus erat.

Nec loquaris, quod tibi videtur] ודבר דבר *veddaber dabar.* Repetenda negatio, ita ut vetentur Iſraëlitæ, die Sabbathi, quidquid libebat proloqui, ac proinde jubeantur eum diem ſermonibus piis celebrare, non de quavis re loqui. LXX. Intt. οὐδὲ λαλήσεις λόγον ἐν ὀργῇ ἐκ τοῦ στόματός σου. Sic & *Jonathan*: ומללא מלין דאונס, *nec loquaris verba violentiæ.* Similia etiam ipſi Ethnici vitanda diebus feſtis ſanciverunt. *Ovidius* Faſtorum Lib. I, 71. de Calendis Januariis:

Proſpera lux oritur, linguiſque animiſque favete;
Nunc dicenda bono ſunt bona verba die.
Lite vacent aures inſanáque protinus abſint
Jurgia; differ opus, livida lingua, tuum.

14. *Delectaberis Jehova*] תתענג על יהוה *thithhannag hal Jehovah.* LXX. Intt. ἔσῃ πεποιθὼς ἐπὶ κύριον. *Hieronymus*, verbo tenus: *delectaberis ſuper Dominum.* Jonathan: קדם יהוה *coram Jehova.* Vult *Grotius* perinde eſſe ac, Deo dante, habebis, quo te oblectes; hoc eſt: ſecundis rebus frueris. Nec abſurda eſt interpretatio. Vereor tamen, ut ſimilis loquutionis exemplum exſtet, eo ſenſu. Eſt quidem Pſ. XXVII, 4. *Oblecta te Jehova* התענג על יהוה *thibhannag hal Jehova.* Sed non video cur Pſaltes hoc velit, quod putat *Grotius.* Sententia ergo mihi eſſe videbatur: ſi legum obſervans fueris, omni bonorum genere te cumulabit Deus, earúmque obſervatione delectaberis, nedum ut tibi graves ſint. Libenter certè id facimus, quo facto, certa utilitas in nos redundat.

Faciam, ut veharis per loca edita terræ] Hanc rem ita interpretatur Chaldæus, ut velit Deus, ſe ſe in manum Iſraëlis munitas omnes arces Judææ traditurum; ita ut ejectis Babyloniorum præſidiis, tutò & ſine impedimento per eas vehi poſſent. LXX. Intt. ἀναβιβάσει σε, ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς. Vulgatus: *ſuſtollam te ſuper altitudines terræ.*

Utque victum habeas è poſſeſſione &c.] *Ut comedas poſſeſſionem Jacobi.* LXX. Intt. ψωμιεῖ σε τὴν κληρονομίαν. Latinus: *cibabo te hereditate.*

COMMENTARIUS
In CAPUT LIX.

1. N*On eſt brevior facta.* &c.] *Ecce non brevis* &c. Particula *ecce* hîc more Hebraïco abundat, ideóque eam omiſimus vertendo. Videntur hæc verba Prophetæ eſſe reſponſio ad tacitam objectiunem Judæorum ſui ævi, objicientium Prophetis, fruſtra ſibi promitti auxilium Dei contra vicinos populos ipſis longè potentiores; neque enim eſſe ampliùs ea tempora, quibus inſignibus miraculis populum ſuum liberabat ab hoſtibus, tutúmque

& peccata veſtra fecerunt, ut abſconderet vobis faciem, ne vos audiret. 3. Manus enim veſtræ ſunt pollutæ ſanguine, & digiti veſtri iniquitate, labia veſtra mendacium proloquuta ſunt, & lingua veſtra res iniquas protulit. 4. Nemo eſt, qui imploret juſtitiam, nemo eſt, qui judicet ex vero; fiduciam reponitis in inanitate, dicitis mendacia, concipitis moleſtias, & res iniquas paritis. 5. Ova reguli excluſerunt, telásque araneæ texuerunt; qui comedet ex eorum ovis morietur, nam è compreſſo *ovo* vipera excludetur. 6. Telæ verò aranearum non erunt veſti idoneæ, nec ii tegentur operibus ſuis

ret. 3. Manus enim veſtræ ſunt etiamnum cædibus pollutæ, & digiti veſtri iniquitatibus, labia mendacis dedita, mendacia & res iniquas protulerunt. 4. Nemo implorat juſtitiam, nec quisquam eſt, qui judicet ex vero; fiduciam veſtram reponitis in rebus inanibus; mentimini; concipitis res moleſtas, atque iniquas paritis. 5. Ova regulorum excludunt, telas araneæ contexuerunt; & quisquis guſtarit eorum ova, hoc eſt, particeps fuerit eorum conſiliorum, morietur; nam ex compreſſis ejusmodi ovis viperæ, hoc eſt, venenata conſilia naſcentur, cùm ex ovo venenati ſerpentis, naſcatur ejusmodi venenatum animal. 6. Nec telæ aranearum illarum idoneæ veſtibus texendis,

que præſtabat, qualia fuerant tempora Moſis, Joſuæ, aliorúmque Judicum ac Regum; jámque ita convaluiſſe opes, hinc Ægyptiorum, illinc Babyloniorum, ut eis pares nequaquam eſſent Judæi, neque de iis victoriam referre ſe poſſe ſperarent. Ideò Propheta negat *breviorem factam eſſe manum Jehovæ*, ſeu minùs eum eſſe potentem, quam olim; neque minùs præſentem rebus humanis, ut non videat, quid in terris agatur; neque minùs audire preces religioſorum hominum, ad ejus auxilium confugientium; ſed cauſam cur tanta potentiæ ſuæ ſpecimina non ederet, in gratiam Judæorum, eſſe eorum nequitiam.

2. *Fecerunt, ut abſconderet* &c.] *Abſconderunt faciem* (פנים pro פניו faciem ejus) *ne audiret*. Deſumtum hoc, ut alibi jam diximus, à more Regum & Principum virorum, qui in conſpectum ſuum non admittunt eos; quibus concedere nolunt, quod petunt, aut quibus infenſi ſunt.

3. *Protulit*] תהגה *thebgeb*, quod eſt hìc *protulit*, alibi *meditatus eſt*. Ideò Latinus: *iniquitatem fatur*. LXX. μελετᾷ, minùs benè, niſi μελετᾷν interpreteris de lingua, quæ ſe ſe ad pravè loquendum exercet.

4 *Qui imploret juſtitiam*] קורא בצדק *kore beſedek*, vocans juſtitiam; quia, nempe, judices erant iniqui, ſéque iis permittere nemo audebat. LXX. Intt. οὐδεὶς λαλεῖ δίκαια. Meliùs *Hieronymus* vertit: *non eſt, qui invocet juſtitiam*.

Qui judicet ex vero] נשפט באמונה *niſchphat beemounah*, qui judicet in veritate. LXX. Intt. οὐκ ἔστι κρίσις ἀληθινή. Vulgatus: *qui judicet verè*; hoc eſt, cujus judicium nitatur veritate, ac proinde æquitate.

Fiduciam reponitis in inanitate] בטוח על תהו *batoahh hal thoou*, confidendo ſuper inanitate; hoc eſt, nullis certis rationibus nituntur judicia, ſed inanibus ratiocinationibus. LXX. Intt. πεποίθασιν ἐπὶ ματαίοις. Vulgatus: *confidunt in nihilo*.

Concipitis moleſtias] הרו עמל *haro hamal*, hoc eſt, conſilium capitis moleſtiam creandi.

5. *Ova reguli excluſerunt* &c.] Sunt hæc παροιμιώδη dicta, quæ non debent ad vivum reſecari, verùm ex ſcopo intelligi. Eſt Hebraïcè; ביצי צפעוני בקעו *betſe tſiphhoni bikkehou*, ova reguli fiſſerunt. Probavit *Sam. Bochartus* Hieroz. P. 2. Lib. III. c. 9. צפעוני eſſe regulum. Hæc verba ſignificant pernicioſa à Judæis ſæpe capta conſilia, ut ſi quis venenatarum ſerpentium ova, quæ calcari debent ab iis, qui in ea incidunt, ſtudioſè excluderet, quò noxia animalia inde, ſuo tempore, prodirent in perniciem hominum. LXX. ᾠὰ ἀσπίδων ἔῤῥηξαν, ſed ſunt, ut dixi, *ova reguli*. Eos tamen ſequutus eſt Vulgatus.

Telas araneæ texuerunt] Sic videtur vocare Propheta malorum Judicum inanes ratiocinationes, quibus injuſta judicia plebi adprobare nituntur; quamvis tam facilè diſſolvi poſſint, quàm *aranearum telæ*, & quibus nemo capitur, qui rectæ Rationis lumen ſequetur. Non eſt ſermo hìc de Hæreticis, ut multi Veterum voluerunt; neque de malis quibusvis, ut putabat *Bochartus*, ſed de iis, qui velare injuſtitiam conantur infirmis rationibus, ut mali Judices. Vide virum doctiſſimum Hieroz. P. 2. Lib. IV, c. 23.

Qui comedet ex eorum ovis morietur] Nemo, ut puto, ova ſerpentium, quæcumque ſint, ſciens ac volens comedit; nec tamen conſtat, ea noxia eſſe iis veſcentibus, quarum venenum, ut docent Phyſici, ſanguini adfuſum, non ore ſumtum nocet. Imò verò corpora ipſa viperarum habentur in Alexipharmacis.

Nam è compreſſo ovo vipera excludetur] והזורה תבקע אפעה *vehazzoureh thibbakah ephheh* LXX. Intt. συντρίψας οὔριον εὗρε καὶ ἐν αὐτῷ βασιλίσκον. Vulgatus: *quod confractum eſt erumpet in regulum*. Certum eſt הזורה *hazzoureh* de ovo dici, ut Job. XXXIX, 18. de ſtruthionis ovis: *Obliviſcitur fore ut pes illa comprimat* (תזורה thezoureh) *& agreſtis fera conterat*. Nec agitur hìc de viperæ ovo, ut putabat *Bochartus*, ſed de ovo reguli. Quî ergo, inquies, dicitur ex ovo reguli compreſſo & fracto vipera exire? An ex ovo unius ſpeciei prodit ſerpens ad aliam ſpeciem pertinens? Hoc ſine dubio non fit, ſed proverbium eſt, quo dicitur, non id quod fit reverâ, ſed noxius effectus ejusmodi cibi exprimitur, ut ſententia ſit eadem, quæ eſt Græci proverbii κακοῦ κόρακος κακὸν ᾠόν; hoc eſt, è venenatæ ſerpentis ovo nihil boni poſſe prodire. Præterea אפעה, quamvis ſit propriè *vipera*, tamen latiùs etiam patet, ut oſtendit vir ſummus Hieroz. Lib. III. c. 1. qui adiri poterit. Eò ſpectat Propheta, ut doceat,

ſuis. Facta eorum ſunt iniqua, operáque injuria in manibus eorum. 7. Pedes eorum cucurrerunt ad malum, feſtinarunt ad ſanguinem innocentem fundendum, molitiones eorum ſunt molitiones iniquæ, vaſtitas & contritio *ſunt* in viis eorum munitis. 8. Non noverunt viam pacis, in eorum orbitis nullum jus eſt, ſemitæ eorum ſunt obliquæ, quisquis eas calcat pacem neſcit.

9. Propterea remotum eſt à nobis jus, nec juſtitia ad nos acceſſit. Exſpectavimus lucem, en verò caliginem; ſplendorem, at in tenebris ambulamus. 10. Palpamus, inſtar cœcorum, parietem contrectamus, quaſi oculos non haberemus; impingimus, in meridie, ut in crepuſculo; *ſumus* in ſolis locis, ſicut mortui. 11. Quotquot ſumus ſævimus, ut urſi, & tamquam columbæ gemimus: exſpectavimus jus, nec ullum fuit; liberationem, at à nobis procul receſſit. 12. Multæ ſunt defectiones noſtræ coram te, & peccata noſtra contra nos *teſtimonium* dicunt: defectiones enim apud nos *ſunt*, & iniqua

texendis, nec fraudes malorum hominum iis profuerunt, quando retectæ fuerunt. 7. Improbi feſtinarunt iniqua facinora committere, qualia ſunt homicidia innocentium, molitiones omnis generis iniquæ, vaſtitas agrorum vicinorum, latrocinia in viis munitis, omnis denique generis pravæ molitiones. 8. Veram pacem cum nullo vicinorum obſervant, nulla jura obſervant, obliquis artibus utuntur, ut conſequantur quod cupiunt; nullam denique ſinceram pacem quærunt.

9. Propterea remotum eſt a nobis jus, nec adminiſtrata, ut par erat, juſtitia. Exſpectavimus majorem juris cognitionem, ſed in ejus ignoratione viximus. 10. Verſamur in tenebris, quibus fit, ut palpemur, inſtar cœcorum, omni cognitione deſtituti; impingimus in meridie, ut in crepuſculo; ſumus in locis ſolis, ut fato functi. 11. Omnes ſævimus, ut urſi, quaſi alios alii terrere vellemus; vel gemimus inſtar columbarum, quando miſericordiam movere conamur; exſpectavimus jure nobiſcum actum iri, ſed impetrare non potuimus; & liberationem ab hoſtibus, aut inimicis, ſed nobis negata eſt. 12. Multis rationibus, ô Deus, à te defecimus, de quibus conſtat; cùm peccata in te noſtra ipſa contra nos teſtimonium dicant; cúmque noſtris vitiis etiamnum indulgeamus,

ceat, è pravis judiciis non niſi malos effectus ſequi.

6. *Telæ verò eorum* &c.] Hoc eſt, colores; quibus judiciorum ſuorum iniquitatem tegere conantur, non obſtabunt, quominùs intelligatur.

Operáque injuria in manibus eorum] ופעל חמס בכפיהם *opus injuriæ in volis eorum.*

7. *Molitiones*] מחשבות *mechhſchebotb*, cogitationes.

Vaſtitas & contritio] שד ושבר *ſchod vaſcheber*. Quòd, nimirum, viatores ſpoliant, ac vulnerent, per vias publicas tranſeuntes, aut membra iis frangant, nam שבר *ſcheber*, & *fracturam*, & *vulnus ſonat.*

8. *Non noverunt viam pacis*] Ita vivunt, ut oſtendant ſe omnibus malè velle & facere paratos, ſi modò putent id cum emolumento ſuo futurum.

9. *Ad nos acceſſit*] תשיגנו *thaſſchigenou*, nos adtinget, vel adſequetur; hoc eſt, numquam ab iis impetravimus, ut juſtitia, apud nos, colatur.

Exſpectavimus lucem] Hoc eſt, res ſecundiores, quæ frequenter, vel apud ſolum Jobum, *luce* ſignificantur. Vide ejus libri C. XXX, 26. ubi ſimilis huic ſententia. Adde & XIX, 8.

Caliginem] Res adverſas.

10. *Palpamus* &c.] Hæc omnia res adverſas ſignificant; & mos eſt hujus Prophetæ amplificatione quadam, veluti rhetorica uti, rémque eamdem aliis atque aliis verbis exprimere; ut vel ex hoc Capite ſatis liquet. Hoc unum obſcurum eſt, ad quod tempus hæc referantur, cùm initio vaticinii nulla ſit nota temporis, cúmque Eſaïas ſoleat ætates futuras interdum ita compellare, quaſi earum ævo vixiſſet, & rebus interfuiſſet. Videmus enim, in ſuperioribus Capitibus, multa, quæ pertinent ad Judæos in Babylonia captivos, & multa item, quæ nonniſi reducibus dicta videri queant. Quas tamen ætates nonniſi diutiſſimè, poſt mortem Prophetæ, partes ſuas in hoc Terræ theatro egiſſe ex Chronologia liquet. Suſpicari tamen poſſimus hæc reſpicere ad tempora Manaſſæ Hezekiæ filii, quæ Idololatriâ atque aliis vitiis maculoſa fuere, & graves pœnas, ne ipſo quidem Rege excepto, dederunt.

In ſolis locis, ſicut mortui] באשמנים כמתים *baaſchmannim chammethim*. LXX. Intt. ὡς ἀποθνήσκοντες στενάξουσιν. *Hieronymus: in caliginoſis, quaſi mortui.* Vox אשמנים, in hoc tantùm loco exſtat, nec ſat perſpicuus eſt ejus ſignificatus. Deducunt nonnulli à שמן *ſchaman*, pingueſcere; ſed quid eſt mortuis cum pinguedine? Alii ab אשם *baſcham*, quod interdum idem eſt ac שמם *ſchamam*, vaſtatus eſt, & deſerta loca interpretantur; quia πολυάνδρια in locis ſterilibus & ſolis fieri ſolebant, ne locus fertilis & frequens iis pollueretur. Quod factum videmus in Ægypto, ubi ſunt plures cryptæ, aut putei mortuorum causâ facti, in locis incultis & arenoſis, quàm alibi. Hanc ſententiam, cùm alia melior non occurreret, ſequuti ſumus. Judæi autem dici eo tempore poterant eſſe *in deſertis locis*, quia abductæ erant X. Tribus in captivitatem ab Aſſyriis, quarum agri erant deſerti, & ipſum Judæ regnum ab iiſdem vaſtatum fuerat.

11. *Fremimus ut urſi*] נהמה כדבים *nebemeb chaddubim.* Maluimus uti voce *fremere* quæ de aliarum etiam ferarum ſonitu adhibetur, quàm verbo *ſævire*, quo propriè ſignari vocem urſi aiunt, quia eſt ambiguum.

Gemimus] הגו נהגה *bago uehgeb. Gemitus*, aut *murmur* dicitur vox columbarum & turturum. Mirum eſt LXX. Intt. vertiſſe: ὡς

Google

iniqua noſtra facta agnoſcimus, [13]. *qualia ſunt* deficere, mentiri Jehovæ; retrocedere à Deo noſtro: calumniam & defectionem loqui, animo concipere & meditari verba mendacia. [14]. Retrò averſum eſt jus, & juſtitia procul ſtetit, quia veritas in platea impegit, nec æquitas *eò* potuit ingredi. [15]. Veritas deeſt, & recedens à malo prædæ eſt.

Quæ cùm vidiſſet Deus, diſplicuit ei, nullum eſſe jus. [16]. Vidit nullum eſſe virum, & miratus eſt, neminem eſſe, qui intercederet. Itaque liberavit eum, brachium ejus &

mus, nec addictos nos eſſe iis etiamnum negare poſſimus. 13. Talia ſunt, defectiones à vero Deo, mendacia, quibus eum fallere nitimur, palam ab eo deficere, ei mentiri, & mendacia meditari. 14. Retrò jus à nobis eſt averſum, juſtitia procul ſtetit, veritas in plateis impegit, nec æquitas eò admittitur. 15. Veritas exſulat à nobis, & quiſquis vitia fugit, aliis prædæ eſt.

Hæc Deus contemplatus ægrè tulit, nullum eſſe jus, apud Iſraelitas. 16. Vidit & mirari viſus eſt, nullum eſſe, qui inter litigantes intercederet. Quam ob rem liberavit eum, brachium ejus & juſtitia

ὡς περιστερὰ φθογγῇ φθεγξόμεθα. *Symmachus*: ὡς περιστερὰ μελετῇ μελετήσομεν, & *Hieronymus*: *quaſi columbæ meditantes gememus.* Potuiſſent omnes aptiùs loqui. Manifeſtò intelliguntur verbis המה & הגה *fremitus* & *querelæ*, *aut murmura.*

12. *Multæ ſunt*] Aut *multiplicatæ ſunt*, רבו *rabbou.*

Contra nos teſtimonium dicunt] וחטאותינו ענתה בנו *vehhatotbenou hanetha banou*, & peccata noſtra reſpondet contra nos; hoc eſt, unum quodque peccatorum à nobis admiſſorum contra nos teſtimonium dicit. *Reſpondere* dicitur teſtis à Judice rogatus, aut etiam ſponte ſuà loquens. Vide not. ad Exod. XX, 16. & ad Ruth. I, 21.

Agnoſcimus] ידענום *jedahanoum*, ſcimus ea, conſcii nobis eorum ſumus.

13. *Qualia ſunt*] Duas haſce voculas perſpicuitatis & nexûs causâ addidimus.

Deficere] פשע *phſchoah.* Quod quidem ſumitur pro quibusvis delictis in legem, ſed hìc videtur ſingulare quoddam deſignare, quale eſt defectio ad Idola.

Mentiri Jehovæ] כחש ביהוה *hhacheſch badonai.* Non putarim eſſe pejerare juranda, ut vult *Grotius*, ſed ita te gerere, quaſi Deum ſolum colere velis, ídque profiteri; ſed clam ad Idololatriam prolabi, quaſi Deum fallere velles. Sic ψεύσασθαί σε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ſumitur Actorum C. V, 3. ubi vide Intt.

Retrocedere à Deo noſtro] נסוג מאחר אלהינו *neſog meahhar elohenou*; hoc eſt, leges ejus partim violare, vel etiam omnes.

Calumniam & defectionem loqui] דבר עשק וסרה *dabber hoſchek veſarah.* LXX. Intt. ἐλαλήσαμεν ἄδικα καὶ ἠπειθήσαμεν. *Hieronymus*: *ut loqueremur calumniam & transgreſſionem*; nempe, de circumveniendo populo calumniis & fraudibus, déque deficiendo à Deo.

Animo concipere &c.] הרו והגו מלב *horo vehogo milleb*, concipiendo & meditando è corde.

14. *Retrò averſum eſt jus* &c.] Elegans Proſopopœia, quâ Jus deſcribitur quaſi averſum à Jeroſolima, & Juſtitia procul ab ea ſtans, urbem ingredi non auſa; quia Veritas eam ingreſſa in platea impegerat, hoc eſt, malè ab oppidanis excepta fuerat, cùm, nimirum, à Prophetis proferretur; nec Æquitas admiſſa in eam fuerat. Jus eſt משפט *miſchphat*, quod non eſt hìc putandum ſignificare pœnas, quas Deus de Judæis ſumebat, ut vel ex hoc loco liquet. *Juſtitia* צדקה *tſedaka* eſt cognitio Juris ejúsque exſequutio, ut ſic loquar. *Veritas* אמת *emeth*, quæ dicitur impegiſſe in platea, eſt veritas factorum, quæ nolebant audire Jeroſolimitani proceres præſertim, quòd facinora eſſent, quæ iis exprobrari verè poterant; quâ Veritate malè acceptâ Jeroſolimæ, non erat cur eò Juſtitia veniret, quæ ſolâ Veritate nititur. Eadem de cauſa deſcribitur *Æquitas*, נכחה *nchobhah*, quaſi *Rectitudinem* dicas, ejus mœnibus excluſa, quæ ſine memoratis Virtutibus non incedit. Videmus hinc non Græcos tantùm Proſopopœâ delectatos & feliciter uſos, ſed etiam Hebræos; quod & è variis Proverbiorum ac Eccleſiaſtæ locis liquet.

Veritas deeſt] Nulla eſt Veritatis, ac proinde nec Juſtitiæ cura, quæ Virtus comitem ſemper habet Veritatem; quo fit, ut apud Græcos ἔτυμον confundatur cum δικαίῳ.

Recedens à malo &c.] סר מרע *ſar merah*, vir nempe; nam ſi hæc referentur ad אמת *emeth*, quæ eſt fœminini generis oporteret eſſe סרה *ſarah*, quod notamus, quia non unus interpres hìc cæſpitavit. Alioqui res eſt perſpicua, משתולל *miſchtholel*, hìc paſſivè ſumitur; quamvis *Hithpahel* ſit conjugatio reciproca, aliquando tamen paſſivè ſumitur, ut Gen. XXVI, 18. Adi *Sal. Glaſſium* Phil. Sac. Lib. III. Tr. III. c. 29.

Quæ cùm vidiſſet Deus] Res ipſa oſtendit, ante hæc verba diſtinctionem debuiſſe interponi, cùm novus ſenſus hinc inchoetur.

Diſplicuit ei] *Malum fuit in oculis ejus.*

Nullum jus eſſe] כי אין משפט *chi en miſchphat.* LXX. Intt. ὅτι οὐκ ἦν κρίσις, & Latinus: *quia non eſt judicium.* Atqui non deerant Judices nec Judicia, quibus mali homines, in urbibus etiam flagitioſis, in rem ſuam callidè utebantur; ſed nulla ratio habebatur legum, quaſi nullum jus fuiſſet, è quo ſententia Judicum peti poſſet.

16. *Vidit & miratus eſt*] Miratus eſt, nullum eſſe virum; nempe, qui ſe viriliter gereret, איש *iſch*, vir, ſumitur pro viro forti, ut 1. Sam. IV, 9. XXVI, 15. Jerem. VI, 23. *Mirari* quidem, propriè ſi loquamur, non poteſt Deus, cui nihil nec-opinum contingit; quippe qui, nullo non tempore, videt quid agatur inter homines, & omnia futura novit quaſi præſentia. *Mirari* (Gallicè, *être ſurpris*, nam hoc in verbo Latina Lingua ambiguitate laborat) eſt tantùm hominum futura neſcientium.

& juſtitia ipſa eum fulcivit. [17]. Induit Juſtitiam, quaſi loricam, & galeam liberationis capiti ſuo impoſuit; veſtiit ſe ultione, quaſi veſte, involvítque zelotypiâ, quaſi pallio. [18]. Pro *iniquè factis* pœnas, pro *injuriis* reddet iram hoſtibus ſuis, ſupplicium adverſariis & inſulis rependet. [19]. Timebunt nomen Jehovæ, ab occaſu, & ab ortu gloriam ejus; quia veniet hoſtis inſtar fluvii, & ſpiritus Jehovæ vexillum in eo erexit. [20]. Veniet

ſtitia ipſa cauſam ejus fulcivit. 17. Induit juſtitiam, loco loricæ, & galeam liberationis capiti ſuo impoſuit; veſtivit ſe ulciſcendi ſtudio, quaſi veſte, involvítque, zelotypiâ, quaſi pallio. 18. Pro iniquè factis, pœnas repetet, & pro injuriis, reddet iram hoſtibus ſuis, ſuppliciúmque adverſariis, & inſulanis rependet. 19. Metuent Creatoris ab occaſu nomen, & gloriam ab ortu; quia ingruet hoſtis inſtar fluminis, & ſpiritus Creatoris vexil-

tium. Sed Scriptura paſſim ἀνθρωποπαθῶς de Deo loquitur, eique adfectus humanos tribuit, qui ſunt θεοπρεπῶς intelligendi. LXX. Intt. ut vitarent loquendi genus humanum, habent κατενόησε. *Hieronymus* Græcâ voce in Latinam Linguam detortâ: *aporiatus eſt*, ἐν ἀπορίᾳ ἦν, hoc eſt, non ſatis expediebat, quid opus factu eſſet. Sed verbum שמם, & in *Hithpahel* השתומם non eſt inopem eſſe conſilii, ſed obſtupeſcere, admirari, ut docebunt Lexicographi. Senſus eſt Deum rem vidiſſe, propter quam nemo non obſtupeſceret.

Qui intercederet] מפגיע *maphgiah*; hoc eſt, qui ſe interponeret in judiciis iniquis, ne contra jus & fas innocentes damnarentur atque opprimerentur. LXX. verterunt ἀντιληψόμενος *adjuturus*. Meliùs Vulgatus: *non eſt, qui occurrat*. Jonathan: וְלֵית אֱנָשׁ דִּיקוּם וִיבְעֵי עֲלֵיהוֹן *nec ſit homo, qui ſtet, & deprecetur pro eis*. Verbum פגע *phagah*, propriè eſt *occurrere*, & tralaticio ſignificatu, *occurrere*, deprecandi cauſâ, homini alium malè alioquin habituro, adeóque deprecari. Vide C. LIII, 18. & Jerem. VII, 16. XXXVI, 25.

Liberavit eum] Deus hìc, ut alibi in Scriptura, inducitur quaſi vir fortis, qui Rempublicam ſolus ſervat.

17. *Induit juſtitiam quaſi loricam*] Nomina veſtium, & armorum dat Propheta virtutibus & adfectibus, aut quaſi adfectibus quæ Deo tribuuntur, juſtitiæ, nempe, liberandi conſilio, ultioni & zelotypiæ; quæ tamen omnia poſſunt nomine juſtitiæ contineri; nec quærendum eſt, cur *juſtitia* pro *lorica* habeatur, liberatio pro *galea*, *ultio* pro *veſte* & zelotypia pro *pallio*. Potuiſſet æquè commodè *juſtitiæ* tribui idem uſus qui *gladio*, *liberationi* qui *clipeo*, *ultioni* qui *telo* vel *haſtæ*, *zelotypiæ* denique qui *faci*, quæ hoſtibus caſtris ſubjicienda ſit. Ratio habenda eſt ſcopi, non ſingularum vocularum. Vide ſimilem deſcriptionem figuratam ſpiritualium armorum, quibus Chriſtianum inſtructum eſſe cupit Paulus Eph. VI, 13. *& ſeqq.*

18. *Pro iniquè factis pœnas*] כעל גמלות *chehal gmuloth*, ut ad mercedes. Videtur hìc ellipticum eſſe loquendi genus (niſi ſit labe temporis, aut incuriâ librariorum ita ſcriptum) pro כעל עונות גמלות *quaſi ad flagitia pœnas*. Crediderim hanc, aut ſimilem ſententiam oportere hìc quæri, quamvis verba ſubaudienda inveniri nequeant.

Pro injuriis reddet iram hoſtibus ſuis] כעל ישלם חמה לצריו *chehal jeſchallem hhema ltſarau*, quaſi ad reddet iram hoſtibus ſuis. Poſt כעל *chehal* ſubaudiendum eſſe nomen חמסים *hhamaſim*, injuriis, aut ſimile quid, res ipſa oſtendit. De כעל pro *ſecundùm* vide *Chr. Noldium* ad ſignif. 27. particulæ כ.

Supplicium adverſariis & inſulis rependet] גמול לאיביו לאיים גמול ישלם *gmoul leojebau laijim gemoul jeſchallem*; mercedem adverſariis, mercedem inſulis rependet. Paucioribus paullò verbis reddidimus, ſed ſenſui nihil detraximus. Ordo & numerus vocum Latinè loquenti ſemper ſervari non poterant. LXX. Intt. cum ſe ſe ex hiſce tricis non expedirent, nodum ſecuerunt, quem ſolvere non poterant, cùm verterint tantùm: ὡς ἀνταποδώσων ἀνταπόδοσιν, ὄνειδος τοῖς ὑπεναντίοις. Latinus verò habet: *ſicut ad vindictam, quaſi ad retributionem indignationis hoſtibus ſuis & viciſſitudinis inimicis ſuis, inſulis vicem reddet*. Jonathan: *Dominus retributionum eſt, retributionem ipſe reddet, ultionem inimicis ſuis, & mercedem hoſtibus ſuis, inſulis retributionem reddet*. Unde intelligere licet, ex horum Interpretum ſententia, minari Deum ſupplicia hoſtibus ſuis, quamvis ſtructuram orationis non ſint ſatis adſequuti.

Inſulis rependet] Sæpiùs diximus איים *inſulas* dici & *pæninſulas* maris interni. Sed quid hæc ad Judæos? Videtur Deus poſtquàm minatus eſt pœnas Judæis, ne ſe ſolos puniri quererentur, addere è veſtigio, ſe etiam de Ethnicis ſupplicium ſumturum. Pœnas autem dederunt Græci incolæ Inſularum & Pæninſularum, operâ Cyri & ſucceſſorum ejus, qui eos omnes ſubegerunt, & ſubactis Tyrannos aut Satrapas impoſuerunt, quamvis poſtea Perſarum jugum excuſſerint.

19. *Timebunt nomen Jehovæ* &c.] Nomen, nempe, Dei Iſraëlis cùm apud Orientales, ultra Euphratem, populos, tum etiam apud Gentes ad occidenrem ejus fluvii ſedes habentes, celebratum eſt & terrori etiam fuit; poſtquàm edicto Cyri Perſarum Regis innotuit tantum Regem profiteri ſe *omnibus terræ regnis donatum à Jehova Deo cæli, juſſúmque ſe Ædem ei ædificare Jeroſolimæ in Judæa*, ut habemus Heſdr. I, 2. Cùm Judæis exſulibus & per omnia vicina regna ſparſis poteſtas fieret redeundi in patrios agros, edictúmque propterea per totum Cyri imperium, ut teſtatur Heſdras, propoſitum fuiſſet, quod habet C. I, 1. non potuit non terrori eſſe populis ei parentibus nomen Dei, cui tot & tam inſignes victorias acceptas ferebat Aſiæ cis & ultra Euphratem Rex longè potentiſſimus.

Veniet hoſtis inſtar fluvii] יבא כנהר צר *jabo channahar tſar*. Reverâ Cyrus, torrentis impetu, omnia præſertim ad occaſum Euphratis,

20. Veniet Sioni vindex, & iis, qui à defectione redibunt, apud Jacobum, ait Jehova.
21. Ad me quod adtinet, fœdus meum cum illis erit, inquit Jehova: nec ſpiritus meus à te, nec verba mea, quæ in ore tuo poſui, recedent ab ore tuo, aut ab ore poſteritatis tuæ, aut ab ore poſteritatis tuæ poſterorum, ait Jehova, ab hoc tempore & in perpetuum.

Vocatio

vexillum in eo erexit. 20. Veniet verò Sioni vindex, & iis, qui à defectione redibunt, ad Jacobum, ait Jehova. 21. Ad me quod adtinet, fœdus cum illis erit, ait idem; nec ſpiritus meus à te, nec verba mea, quæ in ore tuo poſui, recedent ab ore tuo, vel poſteritatis tuæ, & quidem, ait Creator, ab hoc tempore, in omne ævum.

PARA-

tis, proſtravit, ut ex *Herodoto* & *Xenophonte* ſatis conſtat.

Spiritus Jehovæ vexillum in illo erexit] רוח יהוה נססה בו *rouahh Jehova noſeſa bo*. LXX. Intt. ἡ ὀργὴ παρὰ Κυρίου, ἡ ὀργὴ μετὰ θυμοῦ. Vulgatus: *quem Spiritus Dei cogit*. Sed נסס *naſos* eſt tantùm *ſignum erigere*, quod eſt eorum, qui copias cootrahunt, & milites ad ſigna vocant, ut ex pluribus Eſaïæ locis liquet. Vide Cap. XI, 10, 12. XIII, 2. Præterea perperam conjunxerunt נהר *fluvium* cum צר *tſar* quod ſequitur, & βίαιον, *violentum* verterunt; cùm nusquam occurrat צר eo ſignificatu, cúmque frequenter dicatur *hoſtis*. *Spiritus* autem *Jehovæ* eſt ſapientia, aut providentia Dei, quæ Cyri copias veluti ad ſigna vocavit, ut tot regna invaderent. Vide Cap. XIII, 2. *& ſeqq.*

20. *Veniet Sioni vindex*] גואל *goel*, qui in libertatem vindicabit Judæos, facultatémque iis concedet redeundi in patriam, atque inſtaurandi Templi Jeroſolimitani. Vid Heſdr. C. I.

Iis, qui à defectione redibunt] שבי פשע *ſchave pheſchab*, reducibus defectionis; hoc eſt, qui redibunt è cultu falſorum Deorum, ad cultum Dei Iſraëlis; quales ſine dubio plures fuerunt, qui vel ſponte ſuâ, vel coacti à Babyloniis genua flexerant, aut ſacra fecerant ſignis Deorum. His cùm poteſtatem feciſſet Cyrus redeundi in patriam & Majorum ſuorum Dei colendi, multi ad ſaniorem mentem redierunt. Nec tantùm ad Judæ Tribules, ſed etiam ad alios quosvis Iſraëlis poſteros res pertinet. LXX. Intt. planè contra ſenſum verborum Hebræorum: καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ Ἰακώβ. *Aquila* & *Symmachus*: καὶ τοῖς ἀποστρέφουσιν ἀσέβειαν ἐν Ἰακώβ. Sed oporteret legi: משיבים מפשע *facientes redire ab impietate*, aut certè משיבי פשע *maſchibe pheſchab*. Meliùs Latinus: *iis, qui veniunt ab iniquitate, in Jacob*, nam שבים *ſchabim* non ſunt *redire facientes*, ſed *redeuntes*.

20. *Ad me quod adtinet*] ואני *vaani*. Nominativus, ſine regimine, ſæpe ita exprimendus. Vide *Sal. Glaſſium* Phil. Sacræ Lib. III. Tr. I. can. 28. & infrà C. LXVI, 18.

Fœdus meum cum illis erit] Si redeant ad me, ero iterum eorum Deus, ut antea fui, eósque pro populo meo habebo.

Nec ſpiritus meus à te] *Nec ſpiritus meus* (qui) *ſuper te*. Eſt adfectio animi, quâ Judæi, à reditu Captivitatis, conſtanter cultui veri Dei adhæſerunt, certè quatenus omnes alios Deos rejecerunt. Sed non ſunt hæc ulteriùs urgenda, nam licèt ab Idololatria abhorrerent, graviſſimis tamen vitiis cooperti fuerunt; quod non tantùm è Novi Teſtamenti Libris, ſed etiam ex Hiſtoria Macchabaïca & *Joſephi* intelligere eſt; ne jam ad antiquiora tempora Heſdræ & Nehemiæ, Prophetarúmque iis æqualium regrediar, unde quàm depravati eſſent reducum mores ſatis liquet.

Nec verba mea &c.] Hoc multò pleniùs impletum eſt, quàm cultus verus veri Dei, hoc eſt, ſanctitas morum. Judæi conſtanter quidem Majorum ſuorum Religionem ſunt profeſſi, ab eo tempore; ſed ætate Chriſti ſe geſſerunt, ut Eſaïæ ævo: *propinquus erat populus Deo ore, & linguâ eum colebat, ſed animo procul ab eo aberat.* Vide Matth. XV, 8. & confer cum Eſaïæ XXIX, 13. Idem factitant etiamnum hodie Judæi, qui Legis cortici adhærent, ſed ſpiritum ipſum, quod adtinet ad obſervationem Legum æterni juris, ignorant.

COM-

quando ad te converſa fuerit multitudo maris, & gentium exercitus ad te venerit. 6. Copia camelorum te operiet, eorúmque pulli profecti Madiane & Hephâ; omnes è Saba venient, aurúmque & thus adferent, & laudes Jehovæ celebrabuntur. 7. Omnes minores pecudes Kedarenorum ad te cogentur, omnes arietes Nabathæorum inſervient tibi, imponentur altari meo, ad *quærendum* favorem *meum*; & ſplendidam meam Ædem glorioſam reddam.

8. Quæ ſunt illæ gentes, *quæ* volant inſtar nubis, & ſicut columbæ, ad ſua columbaria? 9. Inſulæ, nempe, *auxilium* meum exſpectabunt, & Tharſiſiæ naves *vela dabunt* primùm, ut advehant filios tuos è longinqua *ora*, argentúmque eorum & aurum, unà cum illis,

tudo gentium mari advecta. 6. Te teget multitudo camelorum, eorumque pulli, qui venerunt Madiane & Hephâ; omnes è Saba venient, aurúmque adferent & thus, & laudes Creatoris extollent. 7. Minores pecudes Kedarenorum ad te magnâ copiâ venient, omnes arietes Nabathæorum inſervient tibi, præſertim quando Deo mactantur, ut favorem ejus offerenti ambiant, útque Dei Domum frequentem reddant.

8. Quæ ſunt gentes, quæ inſtar nubis volant, útque columbæ ad ſua columbaria? 9. Eæ ſunt, nimirum, quæ auxilium meum quærunt, *ait Deus*; quales ſunt variæ inſulæ, ut Tharſiſenſes, ex Indico mari, eo conſilio, ut advehant ad me liberos

qui *Babal Aruch*, aut *Haruch* dici ſolet, tria Camelo eſſe nomina in Lingua Arabica, & cùm naſcitur (aut potiùs *ablactatur*, ut cenſet *Bochartus*) dici אלקעוד *alkaboud*; & cùm adolevit, vocari marem בכר *bicbor*, ac fœminam בכרה *bicbrah*; denique cùm par oneri ferundo eſt, maſculum quidem adpellari גמל *gemel*, fœmellam verò נקה *nakah*. Quod exemplis Scriptorum Arabum confirmat vir eximius. Ea de cauſa בכרים *bicbrim* pullos eorum vertimus; quòd incommoda futura eſſet verſio, ſi dixiſſemus *pullos Madianitarum*.

Madiane & Hephâ] *Regiones ſunt*, ait Hieronymus, *trans Arabiam, fertiles camelorum*. Trans Arabiam, nempe, Petræam. De Madiane ita *Euſebius*; in locis: Μαδιὰμ, πόλις ἀπὸ ἑνὸς τῶν υἱῶν Ἀβραὰμ καὶ Χεθούρας, Μαδιὰμ ἐπικληθεῖσα. Κεῖται δὲ ἐπέκεινα τῆς Ἀραβίας, πρὸς Νότον, ἐν ἐρήμῳ τῶν Σαρακηνῶν τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ἐπ' ἀνατολάς. Quod verbotenus vertit *Hieronymus*. De *Hepha* nihil *Euſebius*, aut *Hieronymus*, niſi quòd ſit *Gæpha nomen regionis, apud Eſaïam*; ſed conſtat urbem fuiſſe in vicinia, ſic dictam ab Hepha, Madianis filio. Vide Gen. XXV, 4. & 1. Par. I, 33. Deſcribuntur autem, ſub larva, ut ſic loquar, veteris Jeroſolimæ camelis, ceteriſque opibus Arabum abundantis, res ſecundiores Chriſtianorum, ſed ad animum pertinentes; qualis eſt adductio multorum Arabum ad Religionem Chriſtianam. Ceterùm Judæi numquam Arabiam ſubegerunt, neque ejus populos tributum ſibi pendere coëgerunt. Sed Epiſcopales urbes aliquot in Arabia fuerunt, ut ex antiquis Notitiis videre eſt, quarum Cives Religionem Chriſtianam amplexi ſunt.

Omnes è Seba venient &c.] Reſpicitur hìc ea regio, cujus Regina ad Salomonem venit de qua vide 1. Reg. c. X, 1. *& ſeqq.*

Aurúmque & thus &c.] Hæc umquam facta fuiſſe, pro Grammatico ſenſu, nulla memorat Hiſtoria, & quamvis tempore Mohammedis nonnulli eſſent in Arabia Judæi, attamen nullum ſupereſt monumentum, è quo colligere liceat regiones integras, & nobiliſſimam omnium Sabæam nomen Judaiſmo dediſſe. Itaque hæc capienda erunt de Arabibus, qui ſub Imperatoribus Chriſtianis, Religionem Chriſtianam amplexi fuerint, ante tempora Mohammedis.

7. *Kedarenorum*] קדר *Kedar*. De hoc populo & Nabathæis, qui ſequuntur, vide notata ad Gen. XXV, 14. Hi omnes populi, cùm totus Oriens Chriſtianis Imperatoribus pareret, videntur, maxima ex parte, Religionem Chriſtianam amplexi. Quamvis antea Judæis amici fuiſſent, ut habet ad hunc locum *Grotius*, tamen eos revereri neceſſe non habuerunt, ut Imperatores Chriſtianos. De ſacris nomine Kedarenorum, ac Nabathæorum in Templo Jeroſolimitano factis, aut de eorum populorum ad Judaïcam Religionem acceſſione, nulla apud *Joſephum* mentio; qui tamen parcus non eſt in iis narrandis, quæ ad honorem, exiſtimationémque Gentis Judææ faciebant. Ab ejus tempore, everſo Templo, in eo ampliùs ſacra facta non ſunt. Itaque Judæi hæc numquam retulerunt, aut certè referre potuerunt ad tempora, quæ inter reditum è Captivitate & Urbis Jeroſolimæ exſcidium effluxerunt; ſed ad ætatem Meſſiæ, quem etiamnum exſpectarunt, ſed fruſtra. Vide *Reim. Martini* Pugionem Fidei Part. 3. Diſtinct. III. c. 10.

Splendidam meam Ædem] בית תפארתי אפאר *beth thiphartbi aphaër*, domum ornamenti mei ornabo. LXX. Intt. ὁ οἶκος τῆς προσευχῆς μου δοξασθήσεται, ſenſu quidem bono, ſed verbis non conveniente. Aptiùs ad Hebraïca vertit *Hieronymus*: *domum Majeſtatis meæ glorificabo.*

8. *Quæ ſunt illæ gentes* &c.] *Grotius* probat interpretationem *Jonathanis*, qui hæc intelligit de Judæis undique in patriam redeuntibus; ſed *Jonathan* hæc retulit ad tempora Meſſiæ etiamnum venturi; certè hæc, & ſequentia præſertim, nemo Judæus poſſit credere impleta ante Jeroſolimæ poſtremum exſcidium; & quidquid ſplendidius videtur promitti, id omne differunt ad tempora Meſſiæ, quem à capta Jeroſolima exſpectarunt. Itaque *Gentes, quæ volant inſtar nubis* &c. meliùs interpretabimur de Græcis inſulis, pæninſuliſque, & littora Maris Interni incolentibus, qui ingenti numero Religionem Chriſtianam amplexi ſunt; quod egregium facinus deſcribitur ſub imagine Judæorum ſacrorum causâ Jeroſolimam contendentium. In hac

illis, nomini Jehovæ, Dei tui, & Sancto Iſraëlis, qui te ornavit. 10. Ædificabunt peregrini muros tuos, Regéſque eorum tibi inſervient, nam in ira mea percuſſi te, atque in favore tui miſertus ſum. 11. Apertæ erunt portæ tuæ ſemper, nec interdiu, nec noctu claudentur, ut intromittant ad te exercitum gentium, earumque Reges ad te adductos. 12. Gens enim & regnum, quæ tibi non ſervient, peribunt, & gentes devaſtabuntur. 13. Gloria Libani ad te veniet, abies, ſapinus & pinus, ad ornandum Sacrarii mei locum, & ſcabellum pedum meorum ornabo. 14. Ibunt ad te flexo corpore, filii eorum, qui te adflixerant, & pro-

ros ex remota ora, aurúmque & argentum, quæ mihi conſecrabunt. 10. Inſtaurabunt, ô Jeroſolima, peregrini tua mœnia, Regéſque eorum te obſervabunt; nam te malè habui, cùm ob peccata tua tibi indignarer; ſed placatus & miſertus ſum tui. 11. Poſthac ſemper patebunt portæ tuæ interdiu, & noctu, ut pateant peregrinis, & Reges eorum intromittantur. 12. Gentes enim & regna, quæ Deum tuum non colent, neque tibi amica erunt, devaſtabuntur, & peribunt. 13. Selectiſſimæ arbores Libani ad te advehentur, ut abies, ſapinus & pinus, ut ad ſacrarium meum ornandum uſui ſint. 14. Poſteri eorum, qui cultui meo, præceptiſque meis adverſati erant, ad pedes tuos procident, vocabuntque Jeroſolimam urbem Creatoris, & Sionem urbem Dei Iſraëlis.

15. Cùm

hac vaticiniorum ſcena, Judæi nunc ſuam, nunc Chriſtianorum perſonam agunt, quod probè diſtinguendum.

Sicut columbæ ad ſua columbaria] כיונים אל ארבתיהם *chajjonim el arubbothehem*. Poſtremam vocem bene verterunt *Symmachus* & *Theodotion* θυρίδας, & Vulg. *feneſtras*. Incommodè *Aquila* καταῤῥάκτας, & deteriùs LXX. Intt. σὺν νεοσσοῖς ἐπ' ἐμέ. Vide 2. Reg. VII, 19. Hæc ſunt nota, ſed, quod à nemine obſervatum puto, in voce יונים *jonim*, quæ columbas ſignificat, adluſum eſſe videtur ad nomen Græcorum, qui etiam יונים vocabantur, quæ vox à Maſſorethis tam IONIM potuit efferri quàm JAVANIM. Certè inter ſe Ἴωνας Græci partem non exiguam Gentis ſuæ vocabant; de quo vide quæ congeſſit *Sam. Bochartus* Phalegi Lib. III. c. 3.

9. *Inſulæ, nempe* &c.] כי לי איים יקוו *chi li ijim jekavvou*. כי non poteſt hic eſſe αἰτιολογικόν, his enim verbis reſpondetur ſuperioribus, ratio eorum non redditur. Itaque vertimus, *nempe*.

Auxilium meum exſpectarunt] *Exſpectabunt mihi*. Vide Cap. LI, 5. Perinde eſt ac, me Deum agnoſcent, me invocabunt, mihi confident, atque à meo auxilio pendebunt.

Tharſiſiæ naves] אניות תרשיש *oniyoth Tharſchiſch*. Intelliguntur aut Thaſiorum naves, aut Tarteſſenſium. Vide ad Gen. X, 4.

Ut advehant filios tuos &c.] Evangelium uſque ad ultimam terrarum Hiſpaniam perveniet, atque inde Chriſtiani ad alios Chriſtianorum coetus, ut ſint communionis Sanctorum participes, navigabunt. Quod poſſit & de Thaſiis intelligi. Nam in Tharſiſiam Indicam admiſſam Religionem, aut Judaïcam, aut Chriſtianam, veriſimile non eſt; certè nullum, apud Veteres, aut Recentiores ejus rei veſtigium.

10. *Ædificabunt peregrini muros tuos* &c.] Hæc & ſequentia numquam Jeroſolimæ terreſtri contigerunt; ſed Chriſtianam Eccleſiam ædificarunt qui à cognitione veri Dei antea alieniſſimi erant.

In ira mea te percuſſi &c.] Neglexerat Deus, per multa ſæcula, Ethnicos, qui Rationis ipſius lumina ſpernebant, adeóque ſibi pœnas à Deo contraxerant; quorum tamen poſtea miſertus eſt, Evangelióque eos ad ſui cognitionem vocavit.

11. *Apertæ erunt portæ tuæ*] Numquam hoc Jeroſolimæ viſum, portas noctu patere ut Reges admitterentur; nimis enim Jeroſolimitani à vicinis ſibi timebant. At verum eſt de Eccleſia Chriſtiana, quæ Regibus, Chriſti fidem amplecti volentibus, ſemper patuit. Eò reſpexit Joannes Apoc. XXI, 24, 25, & 26. ita ut hunc locum animo præſentem habuiſſe videatur.

Exercituum gentium] Multitudinem credentium, inter quos erant Reges. De victoriis Macchabaïcorum temporum hæc frigidè interpretatur vir ſummus *H. Grotius*. Magnificentia verborum rebus iis non convenit; nec fas eſt hic poſſe dici: *parturient montes, naſcetur ridiculus mus.*

12. *Gens enim & regnum* &c.] *Si qua civitas*, inquit Grotius, *à vobis juſto bello impetita, ad conditiones non venerit, ea exſcidium feret, ut evenit plurimis civitatibus, quarum mentio apud Joſephum* Lib. XII. c. 11, & 12. & 1. Mac. V. Verum eſt, Judæos quaſdam urbes invaſiſſe; ſed & varias clades ipſi paſſi ſunt, nec Syriæ regnum propterea minùs ſtetit; ut vix ac ne vix quidem dici poſſent gens & regnum, quæ non ſervüiſſent Jeroſolimæ, periiſſe. Macchabæos terrori fuiſſe Regibus Ægypti & Syriæ, nemo facilè credat.

13. *Gloria Libani*] Videtur intelligi ארז *erez* cedrus, niſi fortè proceræ quævis arbores, atque ædificiis aptæ ſignificentur. In Libano ſola cedrus non naſcebatur.

Abies, Sapinus & Pinus] ברוש תדהר ותאשור *broſch, thidhar, outheaſchour*. LXX. Intt. ἐν κυπαρίσσῳ καὶ πεύκῃ καὶ κέδρῳ. Sed ברוש in verſione, quæ LXX. Intt. nomen præfert, quorumcúmque tandem ſit, interdum ἄρκευθος *juniperus*, alibi ἐλάτη *abies*, alibi πεύκη *picea*, alibi πίτυς *pinus* vertitur; ut ſatis liqueat neſciviſſe eos Interpretes, quid hac voce ſignificetur. *Aquila*, ut docet *Hieronymus*, primam quidem arborem *abietem*, hoc eſt, ἐλάτην verterat, duas verò ſequentes ipſis nominibus Hebraïcis *Thadaer* & *Thaaſſur* vocaverat. Theodotion: *Brothi, Thadaar & Thaaſſur*. *Hieronymus: abies & buxus & pinus*. Recentiores Intt. ſequuti ſumus, qui nomina tria arborum ædificiis aptarum poſuerunt; eò quòd agatur de inſtauratione Templi. Sed ſub imagine Templi, pingitur hic penicillo prophetico ſpiritualis Jeroſolima, quam exornaturum hic ſe pollicetur Deus. Sed non ſunt quærenda ornamenta, quæ ſingulis arboribus reſpon-

procumbent ad plantas *pedum tuorum* quicúmque te ſpreverant, vocabúntque urbem Jehovæ, Sionem Sancti Iſraëlis.

15. Pro eo, quod fuiſti deleta & inviſa, *ut* nemo *per* te tranſiret, faciam, ut evcharis in perpetuum, ſisque gaudium ætatum futurarum. 16. Suges lac gentium & mammâ Regum lactaberis, atque intelliges, me Jehovam Servatorem tuum eſſe, & potentem *Deum* Jacobi vindicem tuum. 17. Pro ære adferam ad te aurum, pro ferro argentum, pro lignis æs, & pro lapidibus ferrum; faciámque, ut præfecti tui ſint pacati, útque exacto-

15. Cùm antehac fueris adeò inviſa aliis populis, ut pauci, aut nulli per te tranſire ſuſtinerent, faciam, ut laudibus in cœlum evcharis in perpetuum, & lætitiam excites in animis hominum apud ætates futuras. 16. Alêris munificentiâ aliarum Gentium, & Regum; unde intelliges, me Creatorem omnium rerum eſſe, & potentiſſimum tuum vindicem, quemadmodum fui olim Jacobi. 17. Omnes tuas opes augebo uſque adeò, ut pro pondere æris, quod habes, efficiam, ut habeas parem copiam auri, pro ferro argentum, pro lignis æs, & loco lapidum ferrum; curabóque, ut præfecti tui ſint pacati, útque exactores debi-

reſpondeant. *Grotius*, qui hæc refert ad loca Syriæ & Phœnices à Judæis ſubacta, ut retulit *Strabo*, debuiſſet hoc de ſolo Libano probare. Verùm nihil eſt frigidius ejus, hoc in loco, interpretationibus.

Scabellum pedum meorum] *Locum pedum meorum* מקום רגלי *mkom raglai*. Vide not. ad 1. Ephem. XXVIII, 2. Intelligitur Eccleſia, quæ Dei Templum eſt.

14. *Ibunt ad te flexo corpore*] שחוח *ſchhoahh*, *incurvando ſe*. LXX. δεδοικότες, quam tamen vocem non fuiſſe LXX. Intt. *Hieronymus* notavit, qui ipſe vertit *curvi*. *Grotius* nos hìc amandat ad Hezdr. IV, 2. ubi Samaritæ *conveniſſe* dicuntur *Zorobabelem & principes familiarum Judæ*, obtuliſſéque eis operam ſuam, ad inſtaurandum Templum, quam aſpernati ſunt Judæi. Sed Samaritæ non iverunt ad Judæos, quaſi ad dominos, qui nullum alium agnoſcebant, præter Perſarum Regem. Obtulerunt tantùm operam ſuam, quaſi ejuſdem Dei cultores, qood tamen videntur malo animo feciſſe. Hìc eſt potiùs deſcriptio mutationis rerum, quæ in Imperio Romano facta eſt, poſtquàm ſumma in eo poteſtas Religionem Chriſtianam eſt profeſſa; unde factum eſſet, ut Ethnici ſupplices fierent Chriſtianis atque ab eorum nutu penderent, quos antea malè habuerant.

Vocabúntque urbem Jehovæ] Hoc non fecerunt Samaritæ, Jeroſolimitanorum infenſiſſimi hoſtes, ſed Ethnici ad fidem Chriſtianam addocti agnoverunt in Eccleſia Chriſtiana ſola verum Deum coli, cujus cultûs, abjectis commenticiis Diis, participes facti ſunt.

15. *Pro eo, quod fuiſti deſerta*] Rectè hoc dicetur de toto corpore Idololatrarum, qui orbem terrarum occupabant, & apud quos virorum, qui Deum verum colerent, tanta erat antea penuria, ot ne ùnus qoidem inveniretur, aut perpauci. Ideóqoe gentes illæ dicuntur fuiſſe Deo *inviſæ*, Idololatriæ causâ, proindéque ab eo veluti neglectæ.

Ut nemo per te tranſiret] Veri, nempe, Dei cultor. Pingitur hìc, ut diximus, Gentium moltitudo, coloribus è Jeroſolima deſerta deſumtis.

Faciam, ut eveharis] שמתיך לגאון *ſchamthich ligeon*, poſui te in altitudinem. *Sublimitate* potentia in plerisque linguis ſignificatur; quæ tamen numquam tanta fuit in Haſmonæis, ut ullo modo æquanda eſſet potentiæ Regum Syriæ & Ægypti; nedum ut Romanæ conferri poſſet; quam ſemper comiter obſervavit Herodes, Antipatri F. Regum Judææ, à reditu è captivitate, potentiſſimus, qoippe qui probè norat ſe iis prorſus imparem eſſe.

In perpetuum &c.] Non poſſunt hæc dici de Judæis, qui paruerunt Perſis, deinde Macedonibus, qui Alexandro ſucceſſerunt, quorum jugum vix ac ne vix quidem excutere potuerunt; donec, cum toto Oriente, in manus Romanorum inciderent, malè ab iis haberentor, ac tandem propè ad internecionem, unà cum Jeroſolima, delerentur. Hæc non poſſunt, ullà ratione, conferri cum potentia Chriſtianorum, à mille quadringentis annis florentium.

16. *Suges lac Gentium* &c.] *Grotius*, è Chaldæo Interprete, *divitias gentium* intelligit. Sed *Jonathan*, qui diu poſt Chriſtum vixit, divitias intellexit, quas Meſſias Judæorum, etiamnum venturus, ſibi, devictis aliis populis, paraturus eſſet. Nec certè de Judæis, qui vixerunt à reditu Captivitatis ad Æram Chriſtianam, dicere quisquam poſſit ditatos è ſpoliis gentium, primùm propter vicinorum Regum potentiam, tum etiam Imp. Romanum, cui Oriens ſubjectus eſt à Cn. Pompeio. Si quas interdum prædas à vicinis egerint, graves viciſſim pœnas iis ſubinde pependerunt.

17. *Pro ære adferam ad te aurum* &c.] Eſt aliquid hìc παροιμιῶδες, quo ſignificatur ſtatus poſterior priore multò melior futurus. Si verbo tenus hæc intelligantur, ſatis conſtat, numquam Jeroſolimam ita ditatam fuiſſe, poſtquàm inſtaurata fuit; ut longè majores divitias haberet iis, quas poſſederat ante bella, quæ cum Babyloniis geſſerat. Nec felicior fuit Reſpublica ſub Haſmonæis, ac ſub Herode, teterrimo tyranno, quàm ſub Davidis poſteris, ad quos jure pertinebat regia dignitas. Tempora, quæ Herodem Magnum ſequuta ſunt, deteriora multò fuerunt, Judæâ in Provinciam redactâ atque à Procuratoribus Cæſarum adminiſtratâ, atque expilatâ. Quare omnino confugiendum ad Eccleſiam Chriſtianam, opéſque ſpirituales, hoc eſt, cognitionem veræ Religionis, morúmque ad eam conformationem; quæ erant aurum cum ære oblatum, argentum cum ferro, æs cum lignis, & ferrum cum lapidibus; longè enim erant meliores Gentiles ad Chriſtianam fidem adducti, quàm cùm Deos confictos colerent, & ſpe certâ beatæ immortalitatis multò felicio-
res,

exactores tui ſint juſti. 18. Non audietur ampliùs injuria in terra tua, nec vaſtitas aut contritio in tuis finibus; muros tuos vocabis ſalutem, & portas tuas laudem. 19. Non erit tibi ampliùs Sol in lucem diurnam, neque ſplendor Lunæ tibi *noctu* illucebit; ſed erit tibi Jehova lux perpetua, & Deus tuus ornamentum tuum. 20. Non occidet ampliùs Sol tuus, nec Luna tua deficiet; nam Jehova tibi fiet lux perpetua, & luctûs tui dies deſinent 21. Univerſus populus tuus erit juſtus, atque in hereditatem perpetuam terram poſſidebit. Surculus plantariorum meorum, opus manuum mearum *ejusmodi erit*, ut *eo* gloriari

debitorum ſint juſti. 18. Non audietur ampliùs in terra cuiquam vis illata; nec vaſtitas, aut ſimilis injuria, intra fines tuos. Muris tuis tribues veram tuorum incolumitatem, & portas tuas laudabis, quòd jacturam impediant. 19. Non ampliùs neceſſaria erit lux diurna Solis, ut tutò tua ſerventur; neque ſplendor Lunæ. Erit tibi Deus lux perpetua, & ornamentum tuum. 20. Non ampliùs indigebis luce Solis, neque ſplendore Lunæ; nam Deus erit perpetua tua lux; & luctus tuus deſinet. 21. Omnes tui populares erunt juſtitiæ cultores, luctus tuus deſinet, atque in perpetuum terram, in qua degis, poſſidebis. Plantaria mea, quæ feci & colui, erunt ejusmodi, ut

res; quod multis oſtendimus in P. II. Prolegomenon Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ.

Faciámque, ut præfecti tui ſint pacati] שמתי פקדתך שלום *ſchamthi phekudathech ſchalom*, faciam præfecturam tuam pacem. LXX. Int. δώσω ἄρχοντάς σου ἐν εἰρήνῃ. Vulgatus: *ponam viſitationem tuam pacem. Jonathan:* פרנסך שלם *pharnaſach ſchlam*, rectores tuos pacem. Præfectura פקודה ſæpe ſumitur pro Præfectis ſeu פקדים. Vide 2. Ephem XXIV, 11. Ezek. XLIV, 11. Præfecti Judæorum, qui Babylone redierunt, Zorobabel, Nehemias, aliíque Judæorum Proceres pacatiùs & clementiùs rexere populum, quàm Babylonii; at de ſequentibus non conſtat, & poſtquàm Pontifices Maximi Diadema ſumſerunt, graviter populum expilarunt, & crudelibus diſcordiis inter ſe certarunt, ut docet *Joſephus*. At populorum, qui Chriſtianam Religionem amplexi ſunt, Præfecti, Chriſtiani & ipſi, manſuetiores, quàm ſub Ethniciſmo, fuerunt.

Utque exactores tui ſint juſti] ונגשיך צדקה *venogeſchajich tſedakah*, & exactores tuos juſtitiam; hoc eſt, juſtos. נגש *nogeſch* dicitur exactor tributorum, ac operum, quæ loco ſunt tributi; quod hominum genus ſæpiſſimè eſt ferox & iniquum. Vide Exod. V, 6. & Eſaï. IX, 4.

18. *Non audietur ampliùs injuria* &c.] Si legatur hiſtoria Macchabæorum, non difficile erit intellectu, eorum ævo cùm à vicinis, tum ab ipſis Judæis inter ſe & præſertim Pontificibus Maximis, exortas graviſſimas injurias, Regnum Herodis, eorum prole exſtinctâ, fuit prorſus tyrannicum; ſequentia tempora, uſque ad captam Jeroſolimam, etiam deteriora. Itaque hæc ad Judæos referri non poſſunt, quorum ſors longè deterior fuit, quàm temporibus Hezekiæ fuerat. Sed nullàne audita eſt injuria Chriſtianorum in Chriſtianos, ex quo Imperium Romanum Evangelium amplexum eſt? Imò nimis frequentes & nimiæ fuere aliorum in alios, etiam apud Chriſtianos, injuriæ. Sed ſi conferantur cum moribus Ethnicorum, longè minores fuere; atque ea eſt Evangelicæ doctrinæ indoles, ut omnes injurias excluſura eſſet, & inter cives & inter populos vicinos, ſi audiretur; quod non à Lege Moſaïca ſperare licuit, ut intelligere licet ex oratione Chriſti, quæ exſtat Matth. V, & ſeqq.

Muros tuos vocabis ſalutem] Salvus & incolumis intra muros tuos vives, eorúmque firmitatem prædicabis.

Et portas tuas laudem] Laudabis tuas portas, quæ probè clauſæ, atque excubiis firmatæ, ſecuram tibi noctem præſtabunt. Pro תהלה *thehillah*, quod eſt *Aquilæ* ὕμνησις, *Symmacho* αἴνεσις, Latino *laudatio*, vertitur à LXX. Int. γλύμμα, quaſi fuiſſent *ſculpturis* ornatæ. An legerunt תהלה *thehhillah*, quod ad eum ſignificatum accedit?

19. *Erit tibi Jehova lux perpetua*] Sic & in ſpirituali Jeroſolima, *nullam noctem futuram* ait Joannes Apoc. XXII, 5. *neque opus fore lucerna, neque luce Solis, quia Dominus Deus iis illucebit.* Quæ Dei favorem, omnium rerum jucundiſſimarum loco futurum ſignificant, & quidem in perpetuum. Quod in urbe Jeroſolima fruſtra quæſiveris.

20. *Deficiet*] *Colligetur* יאסף *jeaſeph*, vel condetur objectu Terræ, nam אסף *aſaph* eſt *recondidit*. *Lux* paſſim eſt pro rebus ſecundis; adeóque *lux perpetua* perennem felicitatem ſignificat.

21. *Univerſus populus tuus erit juſtus*] *Et populus tuus, quotquot ſunt, juſti.* Hæc & ſequentia ſi hyperbolica videantur aptata Chriſtianis, quanto minùs convenient Judæis, quorum Lex Evangelio æquiparari non poteſt, & qui ne Legis quidem ſuæ obſervantes fuere?

In hereditatem perpetuam &c.] At Judæi ſuâ in æternum ejecti, quod à multis ſæculis experiuntur, ſine ulla ſpe reditûs.

Surculus plantariorum meorum] נצר מטעי *netſer matthahai*. LXX. φυλάσσων τὸ φύτευμα, quia legerunt נוצר *notſer*, ſervans, ſed perperam, cùm ſermo ſit de plantis. *Hieronymus* meliùs: *germen plantationis meæ*. Intelliguntur Chriſtiani, quibus magis gloriari poteſt Deus, quamvis nimis, heu nimis! multa ſint in iis, quæ venia indigent; quàm Judæis, qui poſtremis Reipublicæ ſuæ ſæculis perditiſſimis moribus fuerunt. Chriſtus utitur eodem ſenſu tralaticio pro hominibus voce φυτεία Matth. XV, 13. & Paulus præcones Evangelii ait φυτεύειν 1. Cor. III, 6, 7, 8.

Ut eo gloriari poſſim] להתפאר *lehithpaër*, ad gloriandum.

22. *Parvus*

ri poſſim. ²². Parvus *numerus* fiet millenorum & exigua gens potens. Ego Jehova *hæc*, tempore ſuo, maturabo.

Meſſias de ſe ipſo, déque diſcipulorum ſuorum commodis loquens inducitur, eorúmque ſpes & lætitia deſcribitur.

1. SPIRITUS Domini Jehovæ mihi incumbit, unxit enim me Jehova, ut fauſta nunciem manſuetis, miſitque me ad obligandos fractos corde, & captivis libertatem, vinctíſque carceris apertionem pronunciandam; ². útque clamore promulgem annum CAPUT LXI.

ut propterea gloriari poſſis. 22. Parvus hominum numerus erit, inſtar aliquot millenorum, & exigua gens potens habebitur. Ego Creator hæc omnia, tempore ſuo, maturabo.

PARAPHRASIS.

1. SPIRITUS Domini Creatoris mihi incumbit, unxit me, ut fauſta manſuetis meis popularibus ejus nomine nunciarem, miſitque adſolandos eos, qui timidiores ſunt; 2. útque clamure promulgarem, adeſſe tempus, quo ſe Creator faventem præſtiturus eſſet & ſumturus pœnas de Iſraëlis quàm Judæis.

22. *Parvus numerus*] הקטן *bakkaton*, vertendo ſupplevimus מספר *miſphar*, numerus. Chriſtianis hæc meliùs multò conveniunt,

Hæc tempore ſuo maturabo] בעתה אחישנה *bebittbah aſchibbennah*. Subaudi זאת *hoc*.

COMMENTARIUS
In CAPUT LXI.

1. *SPiritus Domini Jehovæ mihi incumbit*] *Super me.* Loquitur hîc Eſaïas de ſe, ait *Grotius*, ut notat Chaldæus, ſed in quo Chriſti non obſcuram conſpicimus imaginem. Verùm cùm Chriſtus ipſe, lectis his verbis, in Nazarena Synagoga, in ſe impleta dixerit, ut videmus Luc. IV, 18. *& ſeqq.* crediderim, cum aliis Interpretibus, à Propheta ipſum Meſſiam loquentem induci; præſertim cùm longè pleniore ac præſtantiore ſenſu ei conveniant, quàm ulli Prophetæ.

Unxit enim me Jehova] Poteſt quidem dici Propheta *ungi*, pro eo quod eſt conſtitui, ut videmus ex 1. Reg. XIX, 16. Sed unctio Chriſti fuit altius generis, quippe qui eſt in Regem & Sacerdotem etiam divinitus unctus, de qua re vide Ep. ad Hebræos C. I, 9. & ad eum locum Intt. Adde & Act. X, 38. ubi Petrus ad hunc Eſaïæ locum reſpicere videtur, cùm ait de Jeſu: *Unxit eum Deus, Spiritu ſancto & virtute, qui pertranſiit benefaciendo & ſanando omnes oppreſſos à Diabolo.*

Ut fauſta nunciem] לבשר *lbaſſcher*. LXX. Intt. εὐαγγελίσασθαι, & reverâ hoc verbo utuntur Hebræi, ubi de fauſtis nunciis agitur. Ideóque hoc vertendo exprimendum cenſuimus, quamvis *Hieronymus* verterit dumtaxat, *ad adnunciandum*. Ac ſanè *Aquila*, *Symmachus*, & *Theodotion*, apud hunc noſtrum Prophetam εὐαγγελιζομένη verterunt מבשרת *mbaſſchereth* C. XL, 9.

Manſuetis] ענוים *hanavim*, quod πτωχοῖς tranſtulerunt LXX. Unus ex aliis Intt. ταπεινοῖς. Latinus: *manſuetis*, quæ ſunt vocis πολυσήμου ſignificationes.

Ad obligandos fractos corde] Quia שבר *ſcheber* ſignificat *vulnus*, quo perfracta eſt cutis, aut *fracturam* etiam oſſis; ideò Meſſias dicitur veniſſe ad *obligandos corde fractos*, hoc eſt, ut animo vulneratos, ſenſu, nempe, delictorum ſuorum, & metu pœnarum, curaret, veluti obligatis eorum vulneribus. Alioquin *animo*, aut *corde fracti* ſunt humiles, ut Latini dicunt iis *fractos eſſe ſpiritus*, quibus dempta eſt ſuperbia.

Captivis libertatem &c.] Interpretatur *Grotius*, primo ſenſu, de captivitate Babylonica. Atqui liberari eâ captivitate non tanti erat, apud Deum, quàm apud homines. In captivitate enim ejuſmodi poterant eſſe Judæi probi & religioſi homines, ut Daniel & ſocii, ideóque Deo grati; liberati verò eſſe nequam, ac proinde ei inviſi, quamvis ſibi de libertate plauderent.

Carceris apertionem] פקח קוח *phekahh koahh*. LXX. Intt. τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. *Symmachus*: δεδεμένοις λύσιν, & *Hieronymus*: *clauſis apertionem*. Certè פקח *phakahh* dicitur de apertione oculorum Gen. III, 5. Job. XXVII, 19. Pſ. CXLVI, 8. ſuprà C. XXXV, 5. Sed ſequi deberet לעורים *lehivverim*, cæcis, ſi id ſignificaretur, quod volunt LXX. Intt. Sunt qui velint קוח eſſe repetitionem radicalium, quæ ſignificatum intendit, ut *omnimoda liberatio* intelligatur. Poſſet hoc admitti, ſi eſſet unâ voce פקחקוח *phekahhkahh*, ſed leguntur diviſim. Itaque iis accedere malui, qui קוח nomen eſſe *carceris* putant, aut vinculorum, quia קוחית apud *Thalmudicos* eſt *lorum*, donec melius quidpiam occurrat. *Valent. Schindlerus* retulit etiam ad radicem, aut radicales litteras קח, ubi citat quaſi è LXX. Intt. ἄνοιξιν δεσμωτηρίου, quod in nullo Cod. quem quidem norim, exſtat, & puto docto viro excidiſſe.

2. *Utque clamore promulgem annum favoris*] לקרא שנת רצון *likro ſchnath ratſon*, ad clamandum annum favoris. Intelligit *Grotius* tempus ſolutionis captivitatis, ac proinde annum

annum favoris Jehovæ, & diem ultionis Dei noſtri, quo lugentes omnes ſoletur; 3. ut *denique* lugentes Sionis componam, démque iis ornamentum, pro cinere; oleum hilaritatis, pro luctu; amictum, *quem induunt tempore* laudis, pro animo mœſto; ut vocentur arbores juſtitiæ, & plantarium, quo Jehova gloriatur.

4. Ædificabunt domos, in locis dudum deſertis, in priorum ſolitudinibus excitabunt *ædificia*, atque inſtaurabunt urbes deſerti, & *colere denuo incipient* loca à pluribus ætatibus vaſta. 5. Adſtabunt alieni & paſcent pecus veſtrum, alienigenæ erunt agricolæ

Iſraëlitarum hoſtibus; 3. & quo Jeroſolimitanos ſolaretur, ut ad hilariorem vitæ rationem redirent; ut ornati in publicas vias procederent, prout antea, cùm res ſecundiores eſſent, ſolebant; adeò ut ſolaretur adflictos Jeroſolimitanos, dum hortaretur eos ad exuendas veſtes cineribus adſperſas, aliáſque induendas, quibus lætis temporibus utebantur, cùm laudes Dei canebant. 4. Tum verò prædixi, fore ut ædificarent domos in locis, dudum ſine ædibus relictis; 5. utque adeſſent homines ex alienis gentibus, qui pecus Jeroſolimitanorum paſcerent, quique agricolæ & vini-

I. Babylonici regni Cyri. Sed longè meliore jure vocari potuit tempus *favoris Jehovæ* tempus, quo Chriſtus in terris fuit, & Judæos ad pœnitentiam vocavit. Quod Veteribus etiam Chriſtianis placuit, quamvis nonnulli perperam hinc collegerint, Chriſtum anno uno Evangelium prædicaſſe. Vide *Irenæum* Lib. II. c. 22. & *Theodoretum* ad hoc caput.

Diem ultionis] Idem interpretatur ultionem Dei in Babylonios, ſed æquè commodè intelligere licet tempus ultionis, quam Deus de Judæis incredulis, & contumacibus, everſâ Jeroſolimâ, ſumſit.

Quo lugentes &c.] Lugentes ex ſententia *Grotii*, debent eſſe Judæi captivi, quibus etiam non malè conveniunt verba ſequentia. Sed non minùs rectè dixeris lugentes hos eſſe Eccleſiam Chriſtianam Jeroſolimæ, & totius Judææ; quæ Eccleſia vexata eſt à Judæis, dum ſtetit Jeroſolima, & quæ, ſine ſummo dolore, videre non potuit, populares ſuos pertinaciâ horrendâ pergere fidem Chriſto detrahere, eo ipſo tempore, quo ſe de contumacibus pœnas ſumturum ſignificaverat. Vide Matth. XXIV. & notas *Henr. Hammondi*. Confer & Matth. III, 10. Deus ergo *lugentes* Chriſtianos *ſolatus eſt*, cùm, everſâ Jeroſolimâ, Judæis auctoritatem omnem, & potentiam nocendi, in perpetuum eripuit.

3. *Componam*] לשום *laſchoum*, ut ponam, hoc eſt, ut res eorum ita componam, ut quieti poſſint, in Judæa, vivere; niſi malis hoc quoque verbum *ponam* conſtruere cum ſequentibus, quemadmodum verbum *dem*.

Ornamentum pro cinere] Hic eſt Paronomaſia, Prophetæ noſtro ornamentum frequens. Quæ Latinè exprimi non poteſt: פאר תחת אפר *pheer thabbath apher*, ornamentum pro cinere; hoc eſt, mundas veſtes, loco earum, quæ immundæ ſunt cinere, aut pulvere, & quæ in luctu geruntur.

Oleum hilaritatis] שמן ששון *ſchemen ſchaſchon*. LXX. Intt. ἄλειμμα εὐφροσύνης, Latinus: *unguentum gaudii*; quo, nempe, homines uti ſolent in privata, vel publica hilaritate. Vide ad Pſ. XLV, 8.

Amictum, quem induunt tempore laudis] מעטה תהלה *mahatah thehillah*; hoc eſt, veſtem, quam gerere ſolent, eo tempore, quo Deo publicè gratias agunt.

Pro animo mœſto] תחת רוח כהה *thabbath rouahh chobah*, pro ſpiritu contractionis. LXX. ἀντὶ πνεύματος ἀκηδίας, Latinus: *pro ſpiritu mœroris*. Ut *dilatari* dicitur cor hilare, ſic *contrahi* triſte. Vide ſupra XLII, 4. & Ezek. XXI, 7. Triplex ratio, quâ cùm hilaritas, tum luctus hîc deſcribuntur, eodem redit; neque aliud vult Meſſias, niſi ſe effecturum, ut Chriſtiani à vexatione Judæorum liberati gauderent in Judæa.

Arbores juſtitiæ] אילי הצדק *ele battſedek*. LXX. Intt. γενεαὶ δικαιοσύνης. Hieronymus: *fortes juſtitiæ*. Sic & *Symmachus*: ἰσχυροί Nonnulli אלה *quercum* & אלים *quercus* vertunt. Hîc viſum eſt generis nomine uti, propter ſequentem vocem, cui meliùs convenit cum toto genere, quàm cum una arborum ſpecie. Crediderim *arbores juſtitiæ* homines dici, quorum fructus eſt juſtitia; hoc eſt, facta juſtitiæ conſentanea. Vide vers. 11.

Plantarium &c.] Vide Cap. LX, 51. Chriſtiani intelliguntur, qui iis temporibus erant inſtar plantarii, ex quo ſurculi petiti totum orbem terrarum implere cœperant.

4 *Ædificabunt domos* &c.] Poſſemus hæc, ſi ita videretur, proprio etiam ſenſu de Chriſtianis interpretari. Cùm enim Judæis vetitum eſſet Jeroſolimam ingredi, poſtquàm eam inſtauraſſet *Hadrianus*; nulla cauſa fuit, cur Chriſtiani, qui minimè erant Judæi, illic habitare non poſſent. Vide Hiſt. Eccleſ. noſtram ad A. C. CXXXV. Sed augmentum Chriſtianiſmi hîc ſignificari crediderim.

In locis dudum deſertis] בנו חרבות עולם *banou bhorboth bolam*, ædificabunt ſolitudines antiquas; hoc eſt, ibi conſtituent Eccleſias, ubi antea nullæ erant.

In priorum ſolitudinibus excitabunt ædificia] שוממות ראשנים יקוממו *ſchomemoth riſchonim jekomemou*, vaſtitates priorum excitabunt. Idem eſt ac quod proximè antecedit, & ſequitur; pro conſuetudine Eſaïæ & Jeremiæ ſynonymis gaudentium. LXX. Intt. ἐξηρημωμένας πρότερον ἐξαναστήσουσι. *Hieronymus*: *ruinas antiquas erigent*.

Inſtaurabunt] חדשו *bhiddeſchou*, renovabunt.

5. *Adſtabunt alieni* &c.] Quæ habentur hoc & ſequente verſu numquam *ſecundùm litteram*, ut loquuntur, contigerunt Judæis, eâ intercapedine temporis, quod effluxit ab inſtauratione Jeroſolimæ, ad ejus ultimum excidium, Numquam divitiæ eorum comparandæ fuerunt cum divitiis Syrorum, aut Ægyptiorum; nec cum Romanis ullo modo conferri

Digitized by Google

colæ & vinitores veſtri. 6. At vos Sacerdotes Jehovæ vocabimini, & Miniſtri Dei noſtri dicemini, opes gentium abſumetis, earúmque divitiis gloriabimini. 7. Pro duplici pudore & ignominia, quibus adfecti eſtis, lætos clamores, pro ſua virili, *nepotes veſtri* tollent, ideóque in terra ſua duplum poſſidebunt, atque in perpetuum læti erunt. 8. Nam ego Jehova, *ait Deus*, amans ſum juris, inſenſúsque rapinæ iniquæ, ideóque præmium eorum fideliter dabo, & eum iis fœdus perpetuum feriam. 9. Innoteſcet inter gentes eorum poſteritas, & qui ex iis orientur inter populos. Quicumque

vinitores eſſent in eorum agris, 6. contrà Jeroſolimitanos, vocatum iri Sacerdotes, ac Miniſtros Dei, opes Gentium abſumturos, eorúmque divitiis gloriaturos. 7. Pro duplice pudore & ignominia, quibus adfecti fuerant, lætos clamores ſublaturos, ideoque, in agris ſuis duplum poſſeſſuros, & perpetuâ lætitiâ adficiendos. 8. Nam ſe Creatorem eſſe amantem juris, atque inſenſum fore rapinæ, & perpetuum fœdus cum iis habiturum. 9. Inter Gentes fore ut noſcerentur eorum poſteri, & qui ex iis naſcituri eſſent, apud alios populos; nam eos agnitum iri, ab omnibus, quia

ferri potuerunt, à quibus ſunt primùm ſubacti, deinde etiam ad internecionem deleti. Itaque hæc omnia intelligenda de Chriſtianis, non terrenis divitiis gloriantes, ſed verà cognitione Dei & Chriſti; quæ ſunt demum eæ opes, quas concupiſcere eis jus fáſque eſt; non iis, quibus Ethnici etiam gloriabantur, & quæ tam malorum, quàm bonorum ſunt, imò etiam ſæpiùs. Ad hunc locum Prophetæ partim etiam reſpexiſſe videtur Petrus Apoſtolus, ad ſequentia verba quod adtinet.

6. *Vos Sacerdotes Jehovæ* &c.] Magis addicti eritis cultui divino, quàm coacervandis divitiis. Sic Moſes Exod. XIX, 6. Iſraëlitis: *regnum Sacerdotale*, inquit, *& gens ſacra eritis*. Sic & à Petro 1. Ep. II, 5. Chriſtiani dicuntur ἱεράτευμα ἅγιον & vers. 9. βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον. Itaque ad eos etiam referenda hæc Prophetæ verba; quæ neque ſecundùm litteram, neque ſecundùm ſpiritum ad Judæos pertinent; neque poſthac umquam pertinebunt, niſi fiant Chriſtiani.

7. *Pro duplici pudore* &c.] *Pro pudore veſtro duplici & ignominia* בשת משנה *boſcheth miſchneh*, pudor duplex Chriſtianorum, ad quem hìc reſpicitur, eſt ignominia, quam iis crearunt Judæi apud ſuos, hoc eſt, apud Judæos primùm; deinde etiam apud Ethnicos, ad quorum tribunalia eos accuſarunt. Quod liquet vel ex Paulo, qui apud ſuos, eo quòd Chriſtianus factus eſſet, infamatus eſt, flagris percuſſus, & peſſimè habitus; tum etiam apud Judææ Procuratores accuſatus. LXX. Intt. hæc non habebant, ſed ex *Theodotione* ſuppleverant: ἀντὶ τῆς αἰσχύνης ὑμῶν διπλῆς καὶ ἐν τροπῆς ἀγαλλιάσονται μερὶς αὐτῶν. Vulgatus: *pro confuſione veſtra duplici & rubore laudabunt partem ſuam.*

Lætos clamores, pro ſua virili, tollent] ירנו חלקם *jaronnou hhalkam*. חלק *hhelek* partem, quam quis habet in quaviſre, ſignificat, ideóque vertimus, *pro ſua virili*, aut *parte*; quaſi eſſet לחלקם *lehhelkam*, aut ſimile quid. Addidimus *nepotes veſtri*, quia nullus nominativus commodior alius ſuppleri poſſe videbatur.

In perpetuum læti erunt] *Lætitia ſæculi eis erit*. Hæc de Judæis dici nequeunt, cùm perpetuus mœror iis incumbat, ob omiſſam, culpâ ſuâ, in æternum patriam. Contraria omnia Chriſtianis obtigerunt.

8. *Inſenſúsque rapinæ iniquæ*] שנא גזל לעולה *ſchoneh gazel lebolah*. LXX. Intt. μισῶν ἁρπάγματα ἐξ ἀδικίας. *Jonathan*: כרחק קדמי שקרא ואנסא, *abominanda coram me ſunt mendacium & violentia*. Vulgatus verò: *odio habens rapinam in holocauſto*. Legit, nempe, ut Maſſorethæ, בְּעוֹלָה in holocauſto, ſed alii בְּעַוְלָה *in iniquitate*. Quod præfert meritò *Grotius*, quia prolatio Maſſorethica ſenſu caret. Hæc videntur pertinere ad rapinas Judæorum, gentis latrociniis deditæ, præſertim ſub Romanorum jugo.

Præmia eorum fideliter dabo] *Dabo opus eorum in veritate*: hoc eſt, operis mercedem.

Fœdus perpetuum feriam] Multò potiore jure hæc intelliguntur de Chriſtianis, quibus Deus Leges naturâ ſuâ ſanctas, juſtas & æquas, adeóque immutabiles, quia immutabili ejus natura nituntur, impoſuit; non ritus mutabiles, quibus nulla juſtitia, aut ſanctitas ineſt; non conſtitutiones rudi & contumaci populo adtemperatas, ut in Fœdere Moſaïco, adeóque per ſe *nequaquam bonas*, ut Deus nos docet apud Ezekielem C. XX, 25. quáſque vocat Paulus Gal. IV, 3, 9. *elementa mundi*, *infirma & mendica elementa*. De utroque fœdere, vide Jerem. XXXI, 31. *& ſeqq.*

9. *Innoteſcet inter gentes*] Innotuerunt quidem pleriſque populis Judæi, atque ad hodiernum uſque diem noti ſunt. Sed & olim, & hodie iiſdem populis ſpreti & inviſi ſunt. *Innoteſcere* verò hìc quaſi quidpiam utile, adeóque honorificum promittitur; ita ut ſecum trahat honeſtam, apud eos populos, famam. Hæc autem obtigere Chriſtianis, præſertim poſt tempora Conſtantini Magni, quorum Eccleſia ad hanc noſtram ætatem permanet, & in futura ſæcula propagabitur; dum nulla ſpes eſt Judæis recuperandæ patriæ, ita ut cœperint jam inter eos eſſe, qui commenticium Rabbinorum Meſſiam, hoc eſt, terrenum Regem, rideant; quales etiam olim fuerunt.

Agnoſcent eos, quia &c.] Noti quidem fuerunt olim Judæi, ſúntque etiamnum hodie, ſed omnibus inviſi; quamvis Chriſtiani, & Mohammedani non diffiteantur oriundos eſſe à Patriarchis, quos ſingulari favore olim perſequutus eſt Deus; aut certè ab hominibus olim Religionem Judaïcam amplexis. Sed poſt captam Jeroſolimam, ad hoc ævum, nemo eorum poſteros in pretiu habuit. Ideóque

que eos videbunt agnoſcent eos, quia ſunt poſteritas, cui benedixerit Jehova.

10. Gaudebo Jehovæ cauſâ, exſultabit animus meus, propter Deum meum, quia me induit veſtibus ſalutis, pallio juſtitiæ me involvit: ſicut ſponſus ornatum ſumit, & ſicut ſponſa mundo *muliebri* ſe exornat. 11. Ut enim terra germen ſuum emittit, & ut hortus ea, quibus conſitus eſt, profert: ſic Dominus Jehova, coram omnibus gentibus, juſtitiam & laudem efflorefcere curabit.

De vocatione Gentium, déque adventu Meſſiæ promiſſiones.

CAPUT LXII.

1. SIONIS causâ non tacebo, propter Jeroſolimam non quieſcam, donec juſtitia ejus ſplendoris inſtar prodeat, & liberatio ejus ut fax accendatur. 2. Videbunt gentes

quia eorum poſteritas erunt ; quibus benefecit Creator.

10. Se ejus causâ gaviſurum, atque exſultaturos, quia ab eo induti forent veſtibus ſalutiferis, & pallio juſtitiæ involvendi; ut eſſent induti inſtar ſponſi, & ſponſæ mundo muliebri ornatæ;

11. ut enim fertile ſolum emittit germina, & hortus plantas, quibus conſitus eſt: ſic Dominum Creatorem, coram omnibus gentibus, effecturum ut eorum probitas, & laudes efflorefcant.

PARAPHRASIS.

1. UBI agentur Sion, & Jeroſolima, ſilentium non ſervabo, donec juſtitia eorum eluceſcat, & liberatio ejus manifeſta, & ſplendida contingat. 2. Videbunt, cùm liberata fueris, Gentes vicinæ innocentiam tuam, & poſtmodum Reges omnes vicini gloriam tuam, cùm liberata fueris,

que hæc ſunt intelligenda de ſpirituali poſteritate Abrahami, cùm nemo non agnoſcat potentiam Chriſtianorum; qua in re ſitam alii populi putant benedictionem divinam.

10. *Gaudebo* &c.] Hæc ſunt verba Eſaïæ aut potiùs cujusvis Iſraëlitæ ob beneficentiam Dei erga Judæos exſultantis; poſt reditum è captivitate. Poſſit & aptari Chriſtianis liberatis ab ignorantia, à vitiis, à peccatis, à pravis adfectibus, à metu mortis, aliiſque quæ naturam humanam dehoneſtant.

10. *Gaudebo Jehovæ causâ*] *Gaudendo gaudebo in Jehova*; hoc eſt, propter beneficia à Deo, & quidem ſolo, accepta.

Me induit veſtibus ſalutis] Effecit, ut induam veſtes, quæ decent non lugentem, ſed à graviſſimis calamitatibus liberatum; hoc eſt, mundiores.

Pallio juſtitiæ] Pallio quod innocentem, non reum decet. Sed nihil vetat, quin ſubimiùs hæc intelligantur de moribus, quæ liberatos à Deo decent.

Ut ſponſus ornatum ſumit] כחתן יכהן פאר *chobbathan jechaben pheer*, ut ſponſus ſacerdotem agit ornatu. LXX. Int. ὡς νυμφίῳ περιέθηκέ μοι μίτραν. Vulgatus: *quaſi ſponſum decoratum coronâ*. Exprimi metaphora vocis יכהן *jechaben* aliâ Linguâ non poteſt. Deſumta eſt à more Sacerdotum qui ſollemnia ſacra, veſtibus ſacris induti, faciunt.

Mundo muliebri ſe exornat] *Ornat* (ſe) *vaſibus ſuis*, כליה *cheleha*, quæ vox omnem mundum muliebrem complectitur.

11. *Juſtitiam & laudem efflorefcere curabit*] Hoc eſt, efficiet, ut juſta facta & laude digna ubique efflorefcant, inter homines. Quod multò meliùs Chriſtianis, quàm Judæis convenit.

COMMENTARIUS
In CAPUT LXII.

1. NOn *tacebo*] Perpetuò Deum orabo.

Donec juſtitia ejus] Hæc, ut & ſuperiora, intelligimus de Eccleſia Chriſtiana, de qua Meſſias pollicetur, ſe ad Patrem fuſurum preces, donec vexationibus Ethnicorum liberetur; quo tempore in clara luce poſita eſt ejus *juſtitia*; hoc eſt, innocentia, palam confutatis omnibus flagitiis, quæ iis ab Ethnicis falſò exprobrata fuerant de cœtibus nocturnis, infanticidio, promiſcua libidine &c. de quibus Defenſores antiquiſſimi Chriſtianæ Religionis. Cùm enim palam & interdiu fierent Chriſtianorum cœtus, & multò plures iis adeſſent, diſcuſſæ ſunt omnes calumniæ. *Hieronymus* vertit: *juſtus ejus & ſervator ejus*. Quod adripuit *Grotius*, ut de Cyro hæc interpretaretur; ſed perperam, nam conſentiunt LXX. Int. cum Hebræis Codd. & ſenſus eſt optimus.

Liberatio ejus] *Salus ejus*. Neque enim dubium amplius fuit, an Religio Chriſtiana liberata eſſet à vexationibus Ethnicorum, poſtquàm Conſtantinus rerum potitus eſt, præſertim cùm ſolus imperavit.

2. *Videbunt gentes innocentiam tuam* &c.] Patuit innocentia Chriſtianorum populis, & Regibus vicinis Imperii Romani, cùm publicè eam profeſſi ſunt, qui rerum potiebantur, magis quàm antea; unde & plures populi, ut jam diximus, ei etiam nomen dederunt. Rectè verterunt LXX. Int. & tres alii Græci δικαιοσύνην & δόξαν minùs rectè *Hieronymus*: *juſtum & inclytum*. Quod nec ſatis prudenter ſequutus eſt *Grotius* [illegible] hìc [illegible].

Voca-

gentes innocentiam tuam, & Reges omnes gloriam; vocaberis nomine novo, quod pronunciabit os Jehovæ. 3. Eris diadema decorum, in manu Jehovæ; & cidaris regia, in vola Dei tui. 4. Non diceris ampliùs RELICTA A DEO; nec tua terra DESOLATA; ſed vocaberis FAVOR MEUS IN ILLAM; & terra tua, CONJUGIO JUNCTA, quia faverit Jehova tibi, & terra tua conjugio conjuncta fuerit; 5. nam *ut* juvenis virginem ducit, *ſic* filii tui conjugio conjungentur; & *ut* gaudebit ſponſus, ob ſponſam; *ſic* tui cauſâ gaudebit Deus tuus. 6. Muris tuis præfeci Vigiles, qui jugiter totâ die & totâ nocte non tacebunt; vobis, qui celebratis Jehovam, nullum ſit ſilentium. 7. De illo ne ſileatis, donec *ita* ſtabilierit conſtitueritque Jeroſolimam, *ut* laudetur in terra.

8. Jura-

ris, quo tempore, vocaberis nomine novo, quod tibi impoſuerit Creator. 3. Eris diadema decorum, in ejusdem mano, & cidaris regia. 4. Non vocaberis poſthac RELICTA A DEO, neque tuus ager DESOLATUS, ſed FAVOR MEUS ERGA ILLUM, & terra tua CONJUGIO JUNCTA, quia tibi faventem Creatorem habebis, & veluti conjugio ei conjuncta fueris; 5. nam quemadmodum juvenis virginem uxorem ducit: ſic non ſine gaodio Deus te ſibi veluti conjugio conjunxerit; quamobrem ut ſponſus amat ſponſam, ſic Deus ſponſus tuus gaodebit. 6. Muris tuis, *ait ille*, *viros* præfeci, qui eos ſerveat, interdiu & noctu; nec illi interdiu & noctu umquam tacebunt, ne ſomnus iis ſubrepat. Quare vobis, qui celebratis Creatorem, perpetuò eum laudetis, donec ita firmaverit Jeroſolimam, ut laudetur in terra.

8. Crea-

Vocaberis nomine novo] *Et vocabitur tibi nomen novum.* Id poſtea proferetur, quamvis non tam de nomine, quàm de re, ſermo ſit; ſed conſuetudo eſt Scripturæ, mutatione nominis, rei mutationem ſignificare, certè in re quapiam.

3. *Eris Diadema decorum* &c.] עטרת תפארת *hatereth thipbereth*; diadema ornamenti. LXX. Intt. στέφανος κάλλους. Latinus: *corona gloriæ*. Hoc eſt, glorioſam futuram Eccleſiam, atque in manibus Dei, id eſt, ſub ejus tutela; nam *diadema*, aut *corona* non geruntur manibus, ſed capite.

Cidaris regia] צניף מלוכה *tſniph mloucha*, tiara regni, qualem Reges Orientis geſtabant, ad tempora Parthorum, ut liquet ex eorum Nummis. LXX. διάδημα βασιλείας, & Latinus: *diadema regni*. Difficile eſt dictu, quæ ſit ejusmodi vocum propria ſignificatio. Eſt hæc à verbo, quod *circumvolvere* ſignificat; & prior ab alio, quod eſt *cingere*.

4. *Non diceris ampliùs Relicta*] Verba quidem hæc non malè, proprio ſenſu, Jeroſolimæ conveniunt; ſed, quod non ſemel diximus, coloribus è Jeroſolima terreſtri deſumtis, pingitur ſpiritualis Jeroſolima.

4. *Relicta*] עזובה *bazoubah*, quod eſt epitheton mulieris, quam vir deſeruit; quod quadrabat quidem in Jeroſolimam, cùm eam tradidiſſet Deus Chaldæis, & cultum ſuum publicum intermitti in ea paſſus eſſet; ſed non minùs *relicta* dici potuit infinita illa Ethnicorum multitudo, æquè creata à Deo ac Gens Judæa, vocatáque ad ſaniorem mentem, per id, quod Paulus Rom. I, 19. γνωστὸν τοῦ Θεοῦ adpellat, ſed in Idololatriam delapſa, propter quam eos, ut ibidem docet Apoſtolus, Deus tradiderat pravis libidinibus, quas commemorat.

Deſolata] Incolis quidem Judæis, ſi de Judæa res capiatur; viris verò religioſis, ſi de Orbe Ethnico.

Vocaberis à Deo] Addidimus *à Deo*, quia agitur de novo nomine, quod pronunciaturum erat os Jehovae, & quod à ſolo Deo ſic exprimi poterat, ut ſequitur.

Favor meus in illam] חפצי בה *bhaphtſi-bah* quaſi eſſet unum nomen. LXX. Intt. θέλημα ἐμόν, & Latinus *voluntas*, *mea in ea*, quæ nec Graeca, nec Latina ſunt, nec vim Hebraicæ vocis exprimunt, nam חפץ *bhephets* non eſt ſimpliciter *voluntas*, ſed *delectatio* & *favor*: ut nec verbum חפץ *bhaphats* eſt tantùm aliquid velle, ſed eo delectari.

Conjugio juncta] בעולה *beboulah*, quae virum habet, qui cum ea vivit, nec ab eo eſt relicta; quaſi Deus cum terra Judaea divortium feciſſet. Si ita loqui potuit Propheta, de Jeroſolima, & Judaea; potiore multò jure, de Eccleſia Chriſtiana, ſimilia adfirmare poſſimus. Multò majorem benevolentiam huic teſtatus eſt Deus, quàm, Idololatriae dedita cùm eſſet, ignoraretque, quid Deo acceptum eſſet, vocavit ad ſui, hoc eſt, ad veri Dei cultum, voluntatiſque ſuæ patefactionem pleniùs, & clariùs, quàm Judæis, dignatus eſt; cui, poſtquàm paruit, longè gratior Judæâ gente Deo fuit, quæ paruit potiùs ritibus, quàm aeterni juris legibus; dum leges verè ſanctas, & per ſe bonas ſolas obſervarent Gentiles.

5. *Nam ut*] Similitudinis particulas hîc, *ut* & *ſi*, כ & כן, Latinè loquentes ſupplere neceſſe habuimus, quæ ſæpe omittuntur ab Hebræis, ut docebit *Chriſt. Noldius*. Sic etiam LXX. Intt. quos debuiſſet ſequi *Hieronymus*.

6. *Muris tuis præfeci vigiles* &c.] Quinam ſint hi שמרים *cuſtodes*, ſeu vigiles, non ſatis liquet. *Grotius* ſic interpretatur: *pro muris tuis*, *pro ſalute tua precatores conſtitui Sacerdotes & Levitas*. Poſſint etiam intelligi צופים *ſpeculatores*, id eſt, Prophetæ, jugiter deprecantes Deum, pro populo.

Qui celebratis] המזכירים *hammazchirim*, commemorantes; id eſt, celebrantes. Poſſint hîc intelligi Levitæ.

7. *Ut laudetur in terra*] ישים תהלה בארץ *jaſchim thehillah baerets*, poſuerit laudem in terra; hoc eſt, donec laudetur in terra, quaſi urbs firma. Hæc non tantùm de inſtauratione Jeroſolimæ terreſtris, ſed etiam ſpiri-

tualis

8. Juravit Jehova, per dextram ſuam & per potens brachium ſuum, ſe non daturum triticum tuum, ut ſit paſtus hoſtium tuorum, neque alienos bibituros vinum tuum, cujus gratiâ laboraſti. 9. Qui id collegerint, ii comedent, & laudabunt Jehovam, & cùm comportarint, id in atriis Sacrarii mei bibent. 10. Tranſite, tranſite per portas, parate viam populo; munite, munite viam ſtratam, amovete lapides, tollite vexillum populis. 11. En Jehova effecit, ut ad extremam terram *vox hæc* audiretur: dicite filiæ Sionis, en tua liberatio *mox* veniet, merces Dei eſt apud eum, & præmium ejus coram eo. 12. Vocabunt filios tuos populum ſanctum, liberatos à Jehova; tu verò vocaberis Urbs quæſita, non relicta.

Dialo-

8. Creator juravit; per dextram ſuam, & per potentiſſimum brachium ſuum, ſe non paſſurum triticum vehi, ut ſit paſtus tuorum hoſtium; aut vinum tuum ab alienis, ut id gratis bibant, cùm vineæ ſint à te cultæ. 9. Qui triticum collegerint, id comedent, non ſine laudibus Creatoris, & poſtquam vinum attulerint, id bibent in atriis Sanctuarii. 10. Ingredimini, ingredimini per portas Urbis, parate viam populo, munite, ut par eſt, vias ſtratas, ab iis lapides ad eas minimè pertinentes amovete, & tollite vexilla populo. 11. Creator effecit, ut ad extremam terram vox hæc audiretur: dicite Jeroſolimæ, filiæ Sionis, liberationem ejus mox adfuturam, & mercedem Dei apud eum eſſe paratam; 12. deinque populum ejus vocatum iri ſanctum, & liberatum a Creatore, atque ipſam urbem dicendam eſſe quæſitam, non deſertam, propter civium multitudinem.

PARA-

tualis intelligi queant, ita ut, qui præſunt Chriſtianis Eccleſiis, jubeantur Deum indeſinenter orare, donec ita ordinatæ eſſent, ut ab omnibus laudarentur.

8. *Juravit Jehova per dextram* &c.] Hoc eſt, per potentiam ſuam, vel per ſe; nam potentia Dei eſt ipſe Deus. Perinde eſt ac ſi diceretur Deus omnipotens promiſiſſe, nec promiſſum hoc ſuum revocaturum fore, ut numquam hoſtes Jeroſolimitanorum horum agros vaſtent; aut non paſſurum ſe, ut malè habeantur Chriſtiani.

Non daturum &c.] *Si dedero:* ubi *ſi* vim habet negandi; quaſi eſſet: *ne vivam, ſi dedero.* Cùm verò non poſſit Deus non vivere in æternum, fidem datam non poterat non ſervare.

9. *Qui id collegerint*] Nempe, *triticum*, ut poſtea ſubaudiendum *vinum.*

In atriis ſacrarii mei] Aut, *mihi ſacris*, eſt enim קדשי *kodſchi*, ſanctitatis meæ, quod adjectivi loco eſſe queat, aut idem ac מקדש *ſacrarium.* Reſpicit ad convivia, quæ Euchariſtica ſacra ſequi ſolebant.

10. *Tranſite, tranſite per portas* &c.] *Grotius* portas templi intelligit. Sed cùm de via munita ſermo ſit, amovendiſque lapidibus, malim de urbibus Judææ intelligere; quæ etiamnum in ruderibus jacebant, & quarum viae erant purgandae, ut per eas iter ad Templum fieri poſſet.

Tollite vexillum populis] Ut ad ea, nempe, concurrerent, ſimulque iter facerent Jeroſolimam. Quod poteſt etiam intelligi de vocatione Gentium, ad cognitionem Evangelii.

11. *En tua liberatio mox veniet*] הנה ישעך בא *hinneh jiſchhech ba*, ecce ſalus tua venit. LXX. Intt. ἰδοὺ ὁ σωτήρ σου παραγίνεται. Vulg. *Salvator tuus venit. Jonathan:* פרקך מתגלי *pharekich mithgele*, liberator tuus revelatur. Hunc *Grotius* interpretatur *Cyrum.* Non video cur recedamus à lectione noſtra.

Merces Dei &c.] Eſt שכרו *ſchecharo*, merces ejus, ſed quia vox *ejus* ambigua erat, nomen ſubſtantivum, ad quod refertur, repetendum cenſuimus.

Præmium ejus] פעלתו *phhullatho*, opus ejus, pro operis pretio. Solet referri ad operantem, ſed hìc ad remuneratorem ipſum refertur. Videtur autem ſumi pro pœna, quam de Chaldaeis ſumturus erat Deus, aut quam ei dederant etiam hoſtes Chriſtianiſmi. *Cum eo*, aut *coram eo* dicitur eſſe ſupplicium, quod paratum erat.

Vocabunt —— *vocaberis*] Hoc eſt, *erunt* —— *eris*, nam ſtatuit Propheta verè hæc nomina impoſitum iri, ut jam antea diximus.

COM-

Google

Dialogiſmus inter victorem ex Idumæa redeuntem, & Jeroſolimitanos, quorum preces & gratiarum actiones ad Deum ſequuntur; quas Propheta, accepto à Deo Jeroſolimæ exſcidio, in uſum eorum, qui ſuperſtites ei cladi futuri erant, ſcripſiſſe videtur.

1\. QUIS eſt iſte, qui venit ex Idumæa, & veſtibus rubentibus *ex urbe* Botſra? decorus indumento ſuo, peregrè adveniens, cum multis copiis? EGO, qui juſta loquor & potens ſum ad liberandum. **Caput LXIII.**

2\. QUA-

PARAPHRASIS.

1\. QUIS eſt, qui venit ex Idumæa veſte rubrâ indutus, & quidem ab urbe Botſra; qui eſt eleganter veſtitus, & peregrè advenit cum multis aliis?

EGO, qui nonniſi juſta loquor; & qui ſum præditus potentiâ ſat magnâ, ut poſſim quemvis calamitatibus liberare?

2\. QUA-

COMMENTARIUS
In Caput LXIII.

1\. Q*Uis eſt iſte, qui venit ex Idumæa*] *Grotius*, rectè omninò haec interpretatur de Judæ Maccabæi victoria de Idumæis, de qua 1. Macc. V, 3. Joſephus etiam Archæol. Lib. XII, 11. eamdem expeditionem narrat. Eodem refert *Grotius* quæ narrat 1. Maccab. ſcriptor C. V, 26. *& ſeqq.* & *Joſephus* ibidem de Botſræ exſcidio, quaſi eſſet eadem, quæ Idumææ urbs בצרה *botſrab*. Sed urbs fuit Galahaditidis, longè ab Idumæa remota, ut liquet è 1. Maccab. V, 26, 36.

Veſtibus rubentibus] חמוץ בגדים *bhamouts bgadim*, ruber veſtibus. Vocem חמוץ *bhamouts*, cùm alia, tum intenſè rubrum ſignificare oſtendit *Sam. Bochartus* Hieroz. P. 1. Lib. II. c. 7. LXX. hìc ἐρύθημα ἱματίων. Vulgatus: *tinctis veſtibus*. Sed ſanguinis addita mentio oſtendit rubrum colorem ſpectari.

Ex urbe Botſra] מבצרה *mibbotſrab*. LXX. Intt. ἐκ Βοσὸρ, quo nomine poſteriore Maccabaicorum loco adlato, vocatur urbs Galahaditica. *Euſebius* in locis: Βοσὸρ, ἐν τῇ ἐρήμῳ, πέραν τοῦ Ἰορδάνου, τῆς φυλῆς Ῥουβίμ. ἀπὸ ἀνατολῶν Ἰεριχὼ, πόλις ἱερατικὴ καὶ τῶν φυγαδευτηρίων. Αὕτη ἐστὶ Βόστρα ἡ νῦν Μητρόπολις τῆς Ἀραβίας. ἔστι δὲ καὶ ἄλλη νῦν Βοσὸρ πόλις τοῦ Ἡσαῦ ἐν ὄρεσι τῆς Ἰδουμαίας ἧς μέμνηται Ἡσαΐας λέγων· τίς οὗτος ὁ παραγενόμενος ἐξ Ἐδὼμ, ἐρύθημα ἱματίων αὐτοῦ ἐκ Βοσόρ. Hieronymo Interprete: *Boſor, in deſerto trans Jordanem, quæ cecidit in ſortem tribûs Ruben ad Orientalem plagam Hierichuntis. Hæc eſt Boſtra, metropolis Arabiæ. Adpellatur autem & alia Boſor, Civitas Eſau, in montibus Idumææ, cujus Eſaïas recordatur dicens: quis eſt iſte, qui venit de Edom, fulvida veſtimenta ejus ex Boſor.* Idem ad hoc Caput: *Sciendum quoque eſt, quòd juxta hiſtoriam* BOSRA *non ſit in Edom, ſed in Moab.* Verum eſt Boſtram fuiſſe urbem Moabiticam ut conſtat, ex Jerem. XLVIII, 24. & 1. Maccab. V, 26. 36. ſed nec minùs verum fuiſſe urbem eodem nomine in Idumæa, ut liquet non tantùm ex hoc loco, verùm etiam è Cap. XXXIV, 5, 6. & Hamoſo I, 11. ubi disertè urbs Idumææ fuiſſe dicitur בצרה *botſrab*. Itaque ſequutus rectiùs fuiſſet *Hieronymus Euſebium* ſuum. Nec mirum ſic vocatas plures urbes, quaſi *munitas*; cùm בצר in *Pihel* ſit *munire*, & מבצר *mibtſar* dicatur *munitio*. Notum etiam eſt arcem Carthaginis, in Africa, dictam *Byrſam*, hoc eſt, *Botſram*. Vide *Sam. Bochartum* Lib. 1. Chanaanis c. 24.

Peregrè adveniens] צעה *tſobeh*. LXX. Intt. βίᾳ. Latinus: *gradiens*. Sed cùm hìc ſermo ſit de viro peregrè adveniente, cúmque verbum hoc in *Kal* ſit *migrare*, in *Piel facere ut quis migret* Jerem. XLVIII, 12. vertendum eſſe, ut fecimus, exiſtimavimus. Alioqui ei *feſtinandi* & *vagandi* poteſtas ſubjecta eſt.

Cum multis copiis] ברוב כחו *brob chobho*, in multitudine exercitûs ſui. LXX. μετὰ ἰσχύος. Vulgatus: *in multitudine fortitudinis ſuæ*. Intelligitur exercitus Judæ Maccabæi, non magnus quidem, ſed tantus, quantus, eo tempore, conſcribi poterat à Judæorum Principe.

Ego, qui juſta loquor] *Ego loquens in juſtitia.* Talis fuit Sacerdos Judas, juris ſciens & obſervans. Res ipſa oſtendit hìc eſſe διαλογισμὸν, hæc enim verba ſuperioribus reſpondent.

Potens ſum ad liberandum] רב להושיע *rab lehoſchiah*; hoc eſt, ſufficiens ad liberandum Iſraëlem à molitionibus hoſtium. Perinde eſt, ac ſi dixiſſet Judas, ſe, auxilio Dei fretum, quamvis minores multò haberet copias, quàm Judæorum hoſtes, ſatis eſſe inſtructum ad liberandos populares ſuos. Quod reverâ præſtitit, quoad vixit, ut videre licet 1. Maccab. C. V. *& ſequentibus*, ad ejus mortem. Qui Jeſum-Chriſtum hìc quærunt nihil habent quod veteribus Allegoriis exprobrent; quamvis interdum verba non malè ei aptari poſſent, ſpirituali ſententiâ ſumta. Sed quæcumque aliquo modo in Chriſtum quadrant, non ſunt continuò ei aptanda.

2\. *Quare*

2. QUARE verò rubet veſtis tua, *&* ſunt indumenta tua, qualia hominis, qui *racemos* calcavit in torculari?

3. IN cupa calcavi ſolus, neque è populis quiſquam mecum fuit; Idumæos calcavi, in ira mea; pedibus eos preſſi, in excandeſcentia mea. Clades eorum adſperſit veſtem meam, omniáque veſtimenta mea *inde* inquinavi. 4. Erat enim dies ultionis mihi

2. QUARE verò rubet veſtis tua, & talis eſt, qualis eſſet hominis, qui rubros racemos in torculari calcaſſet?

3. IN cupa uvas calcavi ſolus, neque ullus eſt è populis vicinis, qui me adjuverit. Idumæos calcavi iis iratus, & pedibus preſſi, dum irâ commotior fui. Ex eorum clade & cæde factum eſt, ut veſtem meam eorum ſanguine macularim. 4. Erat enim dies ultionis mihi cordi, atque advenerat annus, quo liberatores mei me periculo erepturi

2. *Quare verò rubet* &c.] Hìc qui Judam interrogavit, iterum loquens inducitur. Similis Dialogiſmi duplex exemplum ídque inſigne habemus Pſ. XXIV. Perſonarum colloquentium verba diſtinximus majuſculis litteris, quibus primas voces deſcripſimus, ut res oculis magis pateret.

Qualia hominis] *Inſtar calcantis in torculari.* Intelligitur vir, qui in cupa pedibus uvas calcat, ut ſolet fieri etiamnum hodie in Europa. Si, qui hoc faciunt, induſium ſervant id prorſus rubro colore inficiunt, ſi rubræ ſint uvæ, quales plerumque à Veteribus deſcribuntur. Simili etiam hoc utitur Jeremias Lam. I, 15. Sed ſenſu nonnihil diverſo.

3. *In cupa calcavi ſolus*] פורה דרכתי לבדי *phourah darachthi lbaddi.* Primam vocem nullo modo adſequuti ſunt LXX. Intt. nec poſteriorem etiam ſatis commodè verterunt: habent enim πλήρης καταπεπατημένης, *plenus calcatâ*, nempe, uvâ. At *Symmachus*: ληνὸν ἐπάτησα, rectè. Sed ληνὸς hìc eſt cupa, in quam conjiciuntur racemi, nondum conculcati; & ubi conculcantur, ut per tubum exeat quidquid calcando exprimi poteſt liquoris; quo facto racemi ſubjiciuntur torculari, cujus vis, quidquid ſupereſt liquoris in uvis, penitus exprimit, & in quo non conculcantur, ſed tortâ cochleâ, vi duorum aut plurium virorum, ita conſtringuntur, nihil ut ampliùs ſuperſit, præter uvarum ſcapos cum exhauſtis folliculis. Dicendum hoc fuit, in eorum lectorum gratiam, qui, in borealibus oris, vinum quomodo fiat neſciunt, & פורה *phourah torcular* interpretantur, in quo pedibus, ſeu conculcatione non exprimitur vinum, ſed craſſioribus tabulis cochleæ ſuppoſitis; quâ tortâ premunt uvas, & quidquid in iis ſupereſt humoris vi emittunt. Tamen & *Hieronymus : torcular calcavi ſolus.* Atqui torcular non calcatur, ſed uva in cupa. Vide & Haggæi II, 16. qui eſt alter locus, ubi hæc vox exſtat, & è quo liquet etiam פורה eſſe δεξαμενὴν, ſeu vas ligneum, in quo ſunt racemi antequàm vi torcularis conſtringantur. *Solum* autem qui *calcat* uvas, neceſſe eſt induſium ac ſubligacula rubro vini colore tingeret eò magis, quò major uvarum unà calcanda copia, quàm cùm plures addunt vicibus id opus ſuſcipientes. Hoc ergo vult Judas, cùm exiguis copiis Judæorum, ſine aliarum gentium auxiliis, bellum geſſiſſet cum Idumæis; quod liquet vel ex 1. Mac. V, 1, 2. ubi vicinæ omnes gentes tum infenſæ Judæis fuiſſe dicuntur: καὶ ἐγένετο ὅτε ἤκουσαν τὰ ἔθνη κυκλόθεν ὅτι ᾠκοδομήθη τὸ θυσιαστήριον καὶ ἐνεκαινίσθη τὸ ἁγίασμα ὡς τὸ πρότερον, καὶ ὠργίσθησαν σφόδρα. καὶ ἐβουλεύσαντο ἆραι γένος Ἰακὼβ τοὺς ὄντας ἐν μέσῳ αὐτῶν καὶ ἤρξαντο τοῦ θανατοῦν ἐν τῷ λαῷ καὶ ἐξαίρειν. Hinc intelligere eſt, cur Propheta dicat, in ſequentibus verbis: *populum nullum fuiſſe cum eo*, de quo loquitur. Frigidè hæc Chriſto tribuuntur, qui ſolus munere ſacerdotali fungi potuit; nedum ut quemquam adjutorem eam in rem exſpectaret, aut ſibi non adfuiſſe quereretur.

Idumæos calcavi &c.] Qui non Idumæos propriè dictos intelligunt, pro arbitrio fingunt quidquid adridet; ſed nihil probant. Pro *Idumæis* eſt pronomen demonſtrativum: habet enim Propheta: אדרכם *edrechem calcavi eos*; nempe, *Idumæos*, quos antea nomine adpellavit.

Pedibus eos preſſi] וארמסם *ermeſem.* LXX. Intt. κατέθλασα αὐτοὺς εἰς γῆν. *Hieronymus : conculcavi eos in ira mea.* Ne vox repeteretur, periphraſi uſi ſumus, ſed quæ rei nihil addit.

Clades eorum adſperſit veſtem meam] ויז נצחם על בגדי *vejjez nitshham hal bgadai.* LXX. Intt. καὶ κατήγαγον τὸ αἷμα αὐτῶν εἰς γῆν, quæ nihil ad rem. Sic & Vulgatus: *ſanguis eorum adſperſus eſt ſuper veſtimenta mea.* Ceterorum nihil ſupereſt, ex *Hieronymo*, niſi quòd נצחם *nitshham* vertiſſet νῖκος αὐτῶν, quod non multò commodius fuit. Vult *Lud. Capellus*, eâ voce propriè ſignificari *adſperſionem*, ex Arabiſmo, in quo נצח, ubi ſecunda littera eſt *Dad blæſum*, *adſperſionem* ſonat, quæ pro ſanguine adſperſo hìc ſumitur. Maluimus vertere *cladem*, quia נצח *victoria* eſt, victoria autem Judæ fuit *clades* Idumæorum. Itaque hoc velle videtur, cruentas eſſe veſtes ſuas, eo quòd, dum tantam cladem infert Idumæis, multo ſanguine adſperſus fuerat. *Symmachus* etiam, ut docet *Procopius*, habebat: ἐῤῥαντίσθη τὸ ἐπινίκιον αὐτῶν ἐπὶ τὰ ἱμάτιά μου.

4. *Mihi cordi*] בלבי *blibbi*, in corde meo. Hìc ב ſignificat *ſecundùm*, ut in ברצון Pſ. LXXXIX, 18. & בחפץ Prov. XXXI, 13. *pro voluntate*, aut prout videtur. LXX. Intt. verterunt ἐπῆλθεν αὐτοῖς, cùm non intelligerent, quid ſibi vellent, non quòd legerent בא להם *ba lahem*, venerat ad eos. Meliùs Latinus: *in corde meo.*

Annus liberatorum meorum] גאולי *geoulai*, hoc eſt, in quo mei, Judæi, nempe, quos malè habebant Idumæi, in libertatem erant vindicandi. LXX. λυτρώσεως, quaſi eſſet גאולת *geullah*, & Vulgatus: *redemtionis meæ*, quaſi legiſſet גאולתי *geullathi.* Sed nihil opus eſt.

5. *Nec*

hi cordi, & annus libera·orum meorum venerat. 5. Circumſpexi, nec erat auxilia-
rius; obſtupui, nec erat, qui *me* fulciret; at brachium meum me ſervavit, atque excan-
deſcentia mea me fulcivit. 6. Conculcabo populos in ira mea, inebriabóque eos excan-
deſcentiâ meâ, & victoriam eorum in humum dejiciam.
7. Beneficia Dei celebrabo & laudes Jehovæ, pro omnibus, quæ nobis rependit Je-
hova, & multitudine bonorum, quæ quaſi præmium dedit domui Iſraëlis, pro ſua
miſericordia & pro multitudine benefactorum ſuorum. 8. Verè, inquit, illi ſunt po-
pulus meus, nec mentiuntur, ſe filios *meos* eſſe. Itaque factus eſt eorum liberator.
9. In omnibus anguſtiis eorum, ei *fuit* anguſtia, & Angelus, qui faciem ejus videt,
liberavit

tuti erant. 5. Attamen cùm circumſpicerem, nec ullus eſſet auxiliarius, obſtupui, neminem eſſe, qui me defenderet; ideóque me brachio meo me ſervavi. & indignatio me defendit. 6. Dixi apud me, cùm iratus eſſem, me conculcaturum hoſtes meos, eiſque fructus victoriæ ſuæ erepturum.

7. Celebrabo Dei beneficia, eúmque laudabo pro iis, quæ nobis rependit, & multitudine beneficiorum; quæ contulit in nos, quaſi præmia profuſa in domum Iſraëlis, pro ſua beneficentia, & miſericordia. 8. Verè, ait, Iſraelitæ ſunt meus peculiaris populus; nec mentiuntur, cùm meos filios ſe eſſe gloriantur. Quamobrem eſt eorum liberator, in rebus adverſis. 9. Senſit omnes eorum anguſtias, atque Angeli, qui ſunt apud eum inti-

5. *Nec erat auxiliarius*] E finitimis, nempe, gentibus, qui Judæis auxilium ferret, ut jam antea diximus.

Obſtupui] אשתומם *eſchthomem.* LXX. Int. προσενόησα, *adtendi.* Vulgatus: *quæſivi.* Significatur ea animi adfectio, quâ quis non ſine metu circumſpicit periculum, in quo verſatur, nec ſatis expedit, quid ſit factu opus.

Qui me fulciret] Qui me territum confirmaret, conſilióque & operâ adjuvaret.

Brachium meum] Fortitudine mea; cui tamen adfuit Deus, ſine cujus auxilio irrita fuiſſet.

6. *Inebriabóque eos*] ואשכרם *aſchaccherem.* Omiſſa hæc ſunt à LXX. Int. Sed *Symmachus* & *Theodotion*: ἐμέθυσα αὐτοὺς ἐν θυμῷ μου. Latinus: *inebriabo eos indignatione meâ.* Inebriantur vino, qui ſeſe eo ingurgitant, *inebriarique* ideò hoſtili *irâ* dici poſſunt, qui graviſſimas pœnas ejus iræ dant. *Ira* hìc ſumitur pro ſupplicio, quod hoſtis iratus, & quidem meritò, ſumit de iis, à quibus gravibus injuriis eſt adfectus. Idumæi Babylonios concitarant, atque adjuverant in diruenda Jeroſolima. Vide Pſ. CXXXVII, 7. Confer & Jerem. XLIX, 20. Ezek. XXV, 14. & Abdiam. Tempore etiam Judæ περιεκάθισαν τὸν Ἰσραὴλ, & cum aliis populis in eum conjuraverant; unde & Judæi Bethſuram muniverant, ut Idumæos coërcerent. Vide 1. Macc. IV, 61. V, 3.

Victoriam eorum] נצחם *nitshham.* Hìc LXX. Int. iterum αἷμα, *Hieronymus* verò *virtutem.* Græci alii νῖκος. Sententia eſt, irritas factum iri victorias, quas de Iſraëlitis retulerunt Idumæi, unà cum aliis vicinis populis, Judæis infenſis.

7. *Beneficia Dei celebrabo* &c.] Canticum hoc eſt Prophetæ, ad finem uſque Cap. LXIV. In eo loquitur Propheta, ut ſæpe antea fecit, nomine captivorum in Babylonia, non ſuo; quod & ſæpe antea factitavit, quia norat fore, ut Jeroſolima à Babyloniis caperetur. Vide Cap. XXXIX, 5. 6.

Pro omnibus] כעל כל *chehal chol.* LXX. Int. ἐν πᾶσι, incommodè. Rectiùs *Symmachus*: περὶ πάντων, & Latinus: *ſuper omnibus.* Sed τὸ כ præfixum præpoſitioni על, oſtendit, ſignificari, *ſecundum omnia*, vel *pro omnibus.* Vide *Chriſt. Noldium* ad ſignif. 27. τοῦ כ.

Multitudine bonorum &c.] *Multitudine boni domui Iſraëlis, quod rependit eis* &c,

8. *Verè, inquit, illi ſunt*] *Et dixit: verè populus meus illi.*

Nec mentiuntur, ſe filios meos eſſe] *Filii non mentientur.* LXX. Int. οὐχ ὁ λαός μου; τέκνα οὐ μὴ ἀθετήσωσι, parum feliciter. Nec multò meliùs *Symmachus*: πλὴν λαός μου αὐτοὶ ἀσυνθετοῦντες; aut Vulgatus: *verumtamen populus meus eſt, filii non negantes.*

9. *Ei fuit anguſtia*] לא צר *lo tſar*, non fuit in anguſtia. Verùm alii legunt לו, *ei*, *Hieronymus* ad locum: *Ubi nos interpretati ſumus*: in omni tribulatione eorum non eſt tribulatus; *quod Hebraicè dicitur LO, & eſt negantis adverbium, legi poteſt*: & ipſe, *ut ſit ſenſus*: in omni tribulatione eorum ipſe eſt tribulatus; *id eſt, Deus, ut non ſolùm peccata, ſed & tribulationes noſtras ipſe portaret. Ipſe enim infirmitates noſtras portat, & pro nobis dolet. Porrò Septuaginta poſuerunt aliud, quod in Hebræo non habetur: non legatus, neque Angelus ſed ipſe ſervavit eos.* Verum tamen eſt voce צר *tſar* legatum etiam ſignificari. Sed hìc eſt *anguſtia*, ut Jud. XI, 7. צר לכם *tſar lachem* anguſtia vobis. *Anguſtia* autem fuiſſe *Deo* dicitur tralaticio ſenſu, ut ſignificetur Deus adtendiſſe anguſtiam, in qua erant Iſraëlitæ, eóſque liberaſſe. Dicerent Græci eſſe hoc loquendi genus παρακεκινδυνευμένον, hoc eſt, audacius.

Angelus, qui faciem ejus videt] Angelus, nempe, è primoribus, ſeu intimæ admiſſionis; loquendi genere deſumto è magnorum Regum more, qui primarios tantùm miniſtros in conſpectum ſuum admittebant. Vide *Hug. Grotium* ad Matth. XVIII, 10. Nec obſtat, quòd Deus ipſe antea dicitur *liberator* Iſraëlis; non deſinit enim eſſe *liberator*, qui liberat per Angelos; cùm ab eo mandata liberandi, & poteſtatem acceperunt.

Bajulavit eos, & tulit &c.] Hoc eſt, protexit; metaphorâ deſumtâ à bajulo, qui tenerum puerum geſtat. Vide Num. XI, 12.

Omnibus diebus in perpetuum] כל ימי עולם

liberavit eos. In amore & indulgentia ſua, eos vindicavit *ſibi*, bajulavit eos, & tulit omnibus diebus, in perpetuum. 10. Attamen rebellarunt, & ſanctum ejus Spiritum dolore adfecerunt, ideoque infenſus iis factus contra eos ipſe pugnavit. 11. At recordatus eſt antiquorum dierum, Moſis*que* & populi ſui; cùm eduxit eos è mari, cum paſtoribus pecudum ſuarum, cúmque Spiritum ſuum ſanctum in iis poſuit. 12. *Tum* duxit ad dextram Moſem, brachio majeſtatis ſuæ, cùm fidit aquas, & *dimovit* ab eorum conſpectu, ut nomen æternum ſibi faceret. 13. Duxit eos per abyſſos, ut equus per deſertum *ducitur*, nec impegerunt. 14. Quemadmodum armentum in vallem deſcendit:

intimæ admiſſionis, eos liberant. 10 Attamen in eum rebellarunt Jacobi poſteri atque ſanctum Angelum, quem iis præfecerat Deus, veluti protectorem, oſſenderunt; isque ita iis infenſus factus eſt, ut qui antea faverat, iis averſatus poſtea ſit. 11. Sed Deus memor fuit initii Reipublicæ Hebrææ, Moſisque & populi illius, quem præ ceteris elegerat, cùm eum per mare Erythræum eduxerat ex Ægypto, cum gregibus, quos habebant, & quando eos Spiritu ſancto adflavit. 12. Tum duxit Moſem, non recta ab Ægypto in Chananæam inter mare Erythræum, & mare Occiduum, ſed ad dextram, omnipotentiâ ſuâ per ipſum mare Erythræum itinere aperto, & fiſſis ejus aquis, in ſolitudines Arabicas, cum Paſtoribus ſui gregis, quos Spiritu ſuo adflaverat, ut nomen æternum ſibi faceret. 13. Duxit Iſraelitas, per alveum maris, ut equus per deſertum *ducitur*; nec per novam illam viam impegerunt. 14. Quemadmodum armenta in valles demittuntur, ubi major eſt copia graminis: ſic Creatoris Spiritus Iſraelitis quietem

chol jeme bolam, omnibus diebus ſæculi; hoc eſt, ab initio ad hæc uſque tempora.

10. *Sanctum ejus Spiritum dolore adfecerunt*] עצבו את רוח קדשו *kittſébou eth rouahh kodſcho*, contriſtarunt Spiritum ſanctitatis ejus; hoc eſt, ea fecerunt, quibus dolor etiam amicis crearetur. Nam in Deum non cadit triſtitia. Vide hoc ipſum loquendi genus Epheſ. IV, 2. quamvis poteſtate nonnihil diverſâ, & quæ obſervata à nobis Artis Criticæ P. 2. Sect. I. c. XV, 2. 3. *Spiritus Sanctus* Dei eſt ipſe Deus, ut & *Verbum ejus*, apud Chaldæum Interpretem.

Infenſus iis factus] Et *averſus eis eſt*, vel *evaſit in hoſtem*.

Contra eos ipſe pugnavit] Sæpiùs enim hoſtibus eorum uſque adeò favit, ut victoriam iis conceſſerit; quod ſæpiùs contigit, ſub Regibus Idololatris & improbis.

11. *Antiquorum dierum*] Eorum, nempe, temporum, quibus eum populum elegit, inter ceteras omnes orbis terrarum gentes; cujus rei recordatione permotus ei porrò favere perrexit.

E mari] Idumæo, nempe. Quod vertimus: *cùm eduxit eos*. Verba איה המעלם *ajjeh hammabaleni*, verterunt LXX. Intt. ποῦ ὁ ἀναβιβάσας, & Vulgatus: *ubi eſt, qui eduxit eos*, pro ſolito ſignificatu particulæ איה *ejjeh*. Sed ſi rem adtentiùs perpendas, intelliges hìc adverbium loci ſumi, pro adverbio temporis, quemadmodum in lingua Latina. Durum eſt ſtatuere hìc Deum veluti, apud animum ſuum, dicere, *ubi eſt, qui eduxit eos è mari* &c. *ubi eſt, qui Spiritum ſuum ſanctum in iis poſuit?* quaſi Deus ipſe ſe mutationis argueret. Ideò *Jonathan* hìc ſupplevit: *ne fortè dicant*, ante hæc verba: *ubi eſt, qui eduxit eos* &c. Verùm hoc quoque videbitur durum.

Cum paſtoribus pecudum ſuarum] Moſe, nempe, & Aharone, qui erant ποιμένες λαῶν, ut *Homerico* loquendi genere utar, hoc eſt, rectores Hebræorum; ſub Deo, nimirum.

Cumque Spiritum &c.] Eſt quoque hìc איה השם *ejje haſcham*, ubi ponens in medio ejus Spiritum ſanctitatis ſuæ? ποῦ ἐστιν ὁ θεὶς ἐν αὐτοῖς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ut habent LXX. Intt. *ubi eſt, qui poſuit in medio ejus Spiritum Sancti ſui?* ut habet Latinus, perperam, nam Spiritus prophetiæ intelligitur. Vide Num. XI, 25. & *ſeqq.*

12. *Tum duxit ad dextram*] מולך לימין *molich limin*, fecit incedere ad dextram. Agitur hìc de dextra non Moſis, aut Dei, cujus *brachii* mentio in ſequentibus verbis; ſed loci. LXX. Intt. ἀγαγὼν τῇ δεξιᾷ Μωϋσῆ, ſed oporteret legi בימין *bjamin*, ſi dextra Dei intelligeretur. Vulgatus: *qui eduxit ad dextram*, rectè, ita ut intelligatur, ad orientem; nam Arabia Petræa, in quam tranſierunt Iſraëlitæ, eſt ad dextram, hoc eſt, ad ortum Ægypti, ſi quis oculos obvertat ad Septemtriones. Vide tabulam Ægypti, apud *Ptolemæum*. Alioqui ימין *jamin* Meridiem ſignificat, nam ad Orientem obverſo, quæ eſt antica pars Mundi, ad dextram eſt Meridies, ad ſiniſtram Septemtrio, ad tergum Occidens, atque ita ſolent loqui Hebræi. Sed videtur frons caſtrorum Iſraëlis, ubi tendebant Moſes & Aharon, ad Septemtriones fuiſſe converſa, éque inferiore Ægypto venientibus oppoſita. Itaque ad dextram caſtrorum fuiſſe dici poteſt mare Erythræum.

Ut nomen æternum &c.] Non quærit quidem Deus famam apud homines, quaſi eâ indigeat; ſed propter homines, qui miraculorum ejus famâ percellebantur, & quos eo modo ad cognitionem ſui adducebat.

13. *Per deſertum*] Per loca plana, qualis eſt maxima Arabiæ Petrææ pars; quæ bene opponunt *abyſſis*, hoc eſt, profundiori alveo maris Erythræi, in quo altiores erant lacunæ, lapides, alga & ſimilia, quæ tamen facilè ab Iſraëlitis ſunt peragrata. Vide not. hac de re in Diſſert. *de Maris Idumæi trajectione* §. VII.

Quemadmodum armentum &c.] Armenta lentè in valles deſcendunt, ut illic paſcantur: ita & Iſraëlitæ, Chananæa potiti, tranquillam illic, in fertili ſolo, vitam egerunt.

15. *Eque*

dit: ſic Spiritus Jehovæ ei quietem conceſſit; ſic enim duxiſti populum tuum, ut tibi
nomen decorum faceres.
15. Deſpice è cœlo, éque ſancta tua & ſplendida ſede. Ubi
ſunt zelotypia tua, & potentia tua facta? Fremitus viſcerum & miſerationum tuarum?
erga me ſe cohibuerunt.
16. Atqui tu pater es noſter, nam Abrahamus neſcit qui ſi-
mus, nec Iſraël nos agnoſcit; tu Jehova pater, & vindex noſter es; ab æterno *eſt* no-
men tuum.
17. Quare nos pateris, Jehova, aberrare à viis tuis, *atque* obdurare ani-
mum noſtrum, ne te timeamus? Redi propter ſervos tuos *&* tribus, quas poſſediſti.
18. Quaſi rem parvam poſſederunt populum tuum hoſtes noſtri, *&* Sacrarium tuum
calca-

tem conceſſit, cùm ita eduxerit Iſraëlitas, ut ſibi eos cognomen Omnipotentis compararet. 15. Deſpice è Cœlo, ſacra & ſplendida tua ſede. Ubi ſunt tua zelotypia, & tua potentia facta? Miſericordia tua? Erga me certè cohibita ſunt. 16. Atqui pater noſter verè es, ſublimiore ſenſu, quàm Majores, inter homines, qui ita dictitantur; nam nec Abrahamus, nec Jacobus ſciunt qui ſimus; ſed tu, ô Creator, conditor noſter, & nos tibi vindicas, & ab æterno nomen tuum notum eſt. 17. Quare nos pateris, ô Creator, aberrare à via recta legum, quas nobis impoſuiſti, atque obdurare animum, ne te timeamus. 18. Nos ſpreverunt hoſtes noſtri, & Sacrarium tuum profanis pedibus

15. *Eque ſancta tua & ſplendida ſede*] מזבול קדשך ותפארתך *mizzeboul kodſchecha vethiphartheha*, ex habitatione ſanctitatis tuæ & ſplendoris, *aut* decoris tui.

Ubi ſunt zelotypia tua &c.] Temporibus Prophetæ ita habebant res Judæorum, ut à vicinis Regibus ſibi omnia timerent. Quinimò ſe ſpiritu prophetico transfert ad tempora Nebuchadnetſaris, & ſic loquitur, ut loquutus fuiſſet, ſi eo ævo vixiſſet. Quare Deus, qui antea, veluti zelotypiâ quadam, non patiebatur populum ſuum aliis gentibus eſſe ludibrio, videbatur rem tanti non facere; à temporibus Hezekiæ, ad reditum è Captivitate.

Potentia tua facta] גבורותיך *ghbourothecha*, potentiæ tuæ. Sic paſſim צדקות *tſidkoth*, juſtitiæ, pro juſtè factis, aliáque ejuſmodi.

Fremitus viſcerum] המון מעיך *hamon meheeha*, tumultus viſcerum; quo loquendi genere ſignificatur commotio, quæ naſcitur in homine miſericorde, ubi cogitat de miſeria amici. LXX. Intt. πλῆθος ἐλέους σου, minùs commodè, ſed incommodiùs Latinus: *multitudo viſcerum tuorum.* המן *haman* propriè eſt *tumultuari*, unde המון *hamon*, tumultus, tralaticio verò ſenſu, multitudo hominum tumultuantium. Sed, pro circumſtantiis loci, alteruter ſignificatus adhibendus, qui rei meliùs convenit.

Erga me ſe cohibuerunt] אלי התאפקו *elai hithappbakou.* LXX. ὅτι ἀνέσχου ἡμῶν, incommodè. Latinus: *ſuper me ſe continuerunt.* Hoc eſt, erga me ſe ſe non exſerunt, ſed intra ſe continentur. Vide antea C. XLII, 14. & infra C. LXIV, 12. Factum hoc eſt præſertim tempore Nebuchadnetſaris & captivitatis Babylonicæ.

16. *Atqui tu pater es noſter*] כי אתה אבינו *chi attbah abinou.* Particula כי vix *nam* hìc verti poteſt, ſed adverſativa eſt. Certè Latinè loquenti vix aliter res exprimi queat. Vide *Noldium*, ad hanc particulam.

Nam Abrahamus neſcit qui ſimus] *Nos non novit.* Sententia eſt, Deum multò potiore jure *patrem* Hebræorum dici, quàm Abrahamum, aut Jacobum; jure, nempe, creationis, adoptionis & reliquorum omnium beneficiorum, quæ in eos contulerat; præ quibus, generatio Majorum Populi Hebræi, ab Abrahamo & Jacobo, propemodum nihil erat.

Vindex noſter eſt] גאלנו *goalenou*; qui nos, nempe, creationis atque adoptionis jure tibi vindicare potes. Hæc propria eſt vocis גאל *goel* poteſtas, ut notum eſt. Malè ergo LXX. Intt. ῥῦσαι ἡμᾶς. *Hieronymus*: *redemtor noſter.* Sed hìc non ſermo eſt de redemtione, verùm de jure, quo ſibi Deus Judæos, quaſi ſuos, vindicare paterno jure poterat, atque in libertatem aſſerere.

Ab æterno eſt nomen tuum] Hoc eſt, ſolus æternus es, ac proinde rerum omnium conditor; ita ut jura tua in creaturas, omnibus aliis antiquiora & potiora longè ſint.

17. *Quare nos pateris aberrare*] למה תתענו *lamah thathhenou.* LXX. Intt. τί ἐπλάνησας ἡμᾶς. *Hieronymus* quoque: *quare errare nos feciſti.* Sed conſtat verbis activis, apud Hebræos, ſubeſſe interdum ſignificationem patiendi, non faciendi; quod ex re ipſa dijudicandum eſt, ut hìc; ubi, ſi agendi poteſtati locus eſſet, Deus argueretur peccati, quod nefas eſt. Vide Deut. II, 21. & plura apud *Sal. Glaſſium* Phil. Sacræ Lib. III. Tr. 3. can. XI.

Atque obdurare] תקשיח *thakſchiahh.* Quod eodem modo intelligendum, ac ſuperius verbum; nam ſi Deus ipſe obduraret animos hominum, ita ut, poſitâ eâ Dei obduratione, non poſſent non contumaces eſſe erga Dei præcepta, ut quidam volunt; nec contumaciæ ejuſmodi causâ peccati argui poſſent, nec pœnas dare.

17. *Redi*] Ad nos, nempe, favens & propitius, ut antea fuiſti; nam Deus ſe à contumacibus amovere dicitur, quod in Pſalmorum Libro ſæpiùs obſervare eſt.

Propter ſervos tuos] Miſericordiâ erga eos, qui te coluerunt, permotus.

18. *Quaſi rem parvam poſſederunt*] למצער ירשו *lammitsbar jareſchou*, ad parum poſſederunt. LXX. Intt. malè: ἵνα μικρὸν κληρονομήσωμεν. Vulgatus: *quaſi nihilum poſſederunt.* *Grotius* quidem hæc intelligit de Syro-Macedonibus, qui, regnante Antiocho Epiphane, Jeroſolimam tenuere, per annos tres & menſes ſex. Sed ſtatuit, ſine ratione, hanc orationem eſſe Judæ Maccabæi; cùm æquè aptè hìc loqui poſſit Propheta, ut antea, nomine

Judæo-

calcaruunt. [19]. Facti ſumus *ut ii*, quibus olim dominatus non es, & qui de nomine tuo non ſunt vocati.

CAPUT LXIV.

1. UTINAM lacerares cœlos, deſcenderéſ*que*, & coram te montes diffluerent, 2. ſicut

pedibus calcarunt. 19. In contemtum incidimus, quaſi non eſſemus ille populus, qui nomine tuo vocabatur POPULUS CREATORIS.

PARAPHRASIS.

1. O Utinam, fiſſis Cœlis, qui ſunt inter te & nos, deſcenderes in terram, & coram te montes diffluerent; 2. ſicut igni abſumuntur ſtipulæ; ut te notum faceres hoſtibus tuis, téque gentes

Judæorum, qui à Babyloniis poſtea victi & in captivitatem abducti ſunt. Voculam למצער eodem modo interpretamur ac כמצער *chmitsbar*, *quaſi parum*. Verbo tenus eſt: populum tibi ſacrum in poteſtatem ſuam redegerunt, ut res parva eis videretur. ל, quod finem ſignificat, interdum eventum dumtaxat denotat.

19. *Facti ſumus ut ii, quibus* &c.] היינו מעולם לא משלת בם *hajinou mebolam lo maſchaltha bam*, fuimus (*inſtar eorum*) quorum dominus non fuiſti, à longo tempore, ſeu quos populi tui loco numquam habuiſti. Plena eſſet oratio: היינו כאלה אשר לא משלת בם, *fuimus ut illi, quibus non dominatus es.*

Et qui de nomine tuo non ſunt vocati] לא נקרא שמך עליהם *lo nikra ſchimcha balechem*, non vocatum eſt nomen tuum ſuper iis; hoc eſt, qui numquam dicti ſunt populus Jehovæ. Queritur Propheta, à Deo non aliter habitos eſſe Iſraëlitas, ac populos, qui numquam dicti ſunt populus rerum omnium Creatoris, & quorum ſe quaſi dominum, ratione quadam ſingulari, numquam geſſit.

COMMENTARIUS
In Caput LXIV.

1. *Utinam lacerares cœlos* &c.] Eſaïas, ut diximus, ſpiritu prophetico veluti dilatus in id ævum, quo capta eſt Jeroſolima atque abductus in captivitatem populus, Deum orat, ut inſigni protectione oſtendat, ſe Judæorum eſſe Deum; quod ſatis patefecit, reductione eorum è captivitate Babylonica, ex Edicto Cyri, Perſarum Regis. Putat *Grotius* continuari orationem Judæ Maccabæi, ſed nihil eſt, in verbis, quod ei magis conveniat, quàm Judæis in Babylonia captivis; & ſatis notum eſt vaticinia non eſſe ſecundùm temporum ordinem digeſta. Idem ait voculam לוא, quam *utinam* Latinus interpres vertit, Græci ἐὰν, Chaldæum ſumſiſſe, non malè, pro הלוא *halo*, quod eſt, *nonne*, & verba, non optantis, ſed indicantis ſenſu. Sed habet Chaldæus לא *lo*, hoc eſt, *non*, ut *Symmachus* habebat οὐδέ. Negandi, non adfirmandi animo, per interrogationem, ſic loquutus eſt, de aliis populis: *non enim propter eos inclinaſti cœlos, & revelatus es.* Perperam vir ſummus ait eum dixiſſe, *propter nos*, eſt enim עליהן *balehon*, propter eos, populos, nempe, à Deo alienos. Denique ſenſum vult hunc eſſe: *nonne tu dirupiſti cœlos & deſcendiſti?* atque alludi ad id, quod factum eſt, in monte Sinaï. Sed ſenſus noſter elegantior eſt & loco aptior; optat enim Propheta Deum deſcendere è cœlo, & cauſam populi ſui ſuſcipere. Eò pertinent hæ preces.

Diffluerent] נזלו *nazollou*. LXX. Intt. τακήσονται, aut potiùs τακήσονται. *Symmachus*: κατεῤῥύησαν, *Hieronymus*: *defluerent*. Arabicæ Linguæ vox eſt notior, in qua Lingua זאל *zala* & זול *zawala*, eſt *amovit*, *ceſſavit*, *deſiit*. Hoc autem loquendi genere, videtur ſignificari deſtructio potentiæ Regum, aut Procerum, qui Judæis adverſabantur. Vide Pſ. XCVII, & Hab. III, 6. Ut, nempe, montes eminent in terræ ſuperficie: ſic Reges & Proceres in Civili Societate, quamobrem eo nomine ſignificantur.

2. *Sicut accendit ignis ſtipulas*] כקדח אש המסים *chikdoahh eſch hamaſim*. קדח *kadaoh* eſt interdum verbum neutrum, interdum activum, ut ſupra C. L, 11. Vocem המסים *hamaſim*, quæ hoc ſolo loco exſtat, LXX verterunt τήκεται; qui habent: ὁ κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς τήκεται, ſed nihil hîc de *cera*, neque vocum ſtructura ac forma patiuntur ut המסים aliud ſit, quàm nomen pluralis numeri. *Symmachus*: ὡς ἔκκαυσις πυρὸς ἐτάκη, quſi legiſſet נמס *nemes* à מסס, *liqueſit*; ſed nimis hoc abit ab Hebraïca voce. *Hieronymus* tamen, eum ſequutus, habet: *ſicut exuſtia ignis tabeſcerent.* Jonathan: *Cùm miſiſti iram tuam, ſicut diebus Eliæ liqueſactum eſt mare*, יתמסיא ימא *ithmaſejab jamab*; ſed nihil hîc de mari, neque commoda eſt loquutio. Recentiores *liqueſactionum*, quaſi non הֲמָסִים ſed הֲמָסִים eſſet, quod deducunt à מסס *maſas*. *Caſtellus* interpretabatur *devorationum*, aut *vehementiarum*, quia apud Syros חמסא eſt *vehementia caloris*. Maluimus *R. Jonam* ſequi, qui interpretatur, ex re ipſa, *ſtipulas ſiccas*. Sic etiam conferuntur mali *ſtipulæ* accendendæ & abſumendæ Nahum. I, 10. & Mal. III, 19.

Aqua fervet igne] מים תבעה אש *majim thibbeh eſch*, aquam fervefaciet ignis. Repetenda

2. ſicut accendit ignis ſtipulas, & aqua fervet igne; ut notum faceres nomen tuum hoſtibus tuis, téque gentes formidarent! 3. Cùm faceres quæ terrorem incuterent, *& quæ* non exſpectaveramus, deſcendiſti & montes è conſpectu tuo diffluxerunt. 4. Ab omni ævo non audiverunt, neque auribus exceperunt *gentes*, neque oculus vidit Deum,

tes omnes timerent! 3. Cùm ea faceres, quæ hominibus terrorem injicerent, præter eorum exſpectationem veluti deſcendiſti, montes è conſpectu tuo diffluxerunt. 4. Ab omni ævo homines non audiverant, neque viderant Deum, qui res ejuſmodi faceret in eorum gratiam, qui ei confidebant. 5. Ante-

tenda ante מים particula כ *ſicut*. Senſus eſt: ut ignis ſtipulas accendit, & aquam fervefacit, quo fit, ut facilè abſumantur. Sic montes (hoc eſt, Reges & Proceres) ô Deus, deſtrueres, nullo negotio.

Ut notum faceres nomen tuum] Hoc eſt, aut te ipſum, aut famam tuam. Propheta, nempe, intelligebat fore, ut Deus liberatione Judæorum, à Chaldæorum tyrannide, innoteſceret, qualis eſt, hoſtibus ſuis; ſeu oſtenderet, ſe talem eſſe, qualem eum Judæi prædicabant, ſeu omnipotentem, & juſtum. Deus, nimirum, non quidem ſui ipſius cauſâ, ſed in hominum gratiam, ut eos meliores faciat, & beatiores, iis ſemet ipſe patefacit, acceptáſque habet religioſorum hominum preces, qui eum orant, ut hoc faciat. Quod ſi Propheta Deum oravit, ut pœnas ſumeret de Chaldæis, potiùs quàm ut eos ad ſaniorem mentem adduceret; tribuendum hoc Oeconomiæ, quæ inveteravit, & per quam hoſtibus malè precari illicitum non erat.

Téque Gentes formidarent] *A facie tua gentes formidabunt*. Subaudiendum ante hæc verba ולמען oulmahan, *& propterea*, ut liquet è verbo להודיע, *ut notum faceres*.

3. *Quæ terrorem incuterent*] נוראות *noraoth*, terribilia. Intelligenda omnia, quæ Deus ab initio, quo Iſraëlitas ex Ægypto vocavit, in eorum gratiam fecerat, ad tempora uſque captivitatis, ut terrorem eorum hoſtibus injiceret. Semper enim hìc Propheta loquitur quaſi tempore Captivitatis vixiſſet.

Quæ non exſpectaveramus] Supplendum אשר, *quæ*, ante verba לא נקוה *lo nkavvah*, non exſpectaveramus. Talia fuerunt, quæ à Deo facta ſunt, dum præfuerunt populo Hebræo, Moſes & Joſua, quæ reverà populus ille à Deo minimè exſpectaverat; nec tamen hinc excludenda mirabilia ſequentium ſæculorum, quæ Judæorum exſpectatione majora etiam fuerunt.

Deſcendiſti &c.] Hæc ſunt intelligenda, ut vers. 1. Deus paſſim dicitur *deſcendere è cælo*, cùm omnipotentiæ ſuæ effectibus oſtendit, ſe in terris præſentem eſſe. Vide Gen. XI, 5. 7. Exod. III, 8.

Montes] Rex Ægypti, aliíque Reges, quos aut Moſes, aut Joſua vicerunt, & regnis ſpoliarunt, aliíque poſtea; quos Deus, in gratiam Judæorum, malè mulctavit, aut etiam è medio ſuſtulit.

4. *Auribus exceperunt Gentes*] Eſt tantùm האזינו *heezinou*, in aures admiſerunt, ſed Latinè loquenti ſupplendus neceſſariò eſt nominativus, *gentes*, aut *homines*. Poſſet tamen etiam verti, mutatâ verborum conjugatione, ut *Grotius* fecit: *numquam auribus perceptum*. Sed ſuppleto nominativo, minor mutatio infertur verbis Hebraïcis.

Neque oculus vidit Deum] עין לא ראתה אלהים *hajin lo raatha elohim*. LXX. Intt. *οὐδὲ οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν ἴδον Θεὸν πλήν σου*. Ubi ad ſenſum quod adtinet nihil eſt quod reprehendas. *Hieronymus* verò: *oculus non vidit, Deus, abſque te, quæ præparaſti exſpectantibus te*. Sed poſtrema non ita habent in Hebraïcis, nec ſunt mutata, niſi ut cum citatione Pauli 1. Cor. II, 9. conſentirent; nec quiſquam dubitare queat, quin lectio Hebraica egregium ſenſum fundat. Vult Propheta neque narratum à quoquam, neque ulli experientiâ propriâ eſſe compertum, aliquem eſſe Deum, præter eum, quem colebant Iſraëlitæ; qui talia feciſſet, in eorum gratiam, qui ei confidiſſent. Paulus verò Apoſtolus non vertens hæc verba, neque quidquam iis probans, ſed ea tantùm aptans ſuo negotio, iis uſus eſt, ut, quod volebat, exprimeret; nempe, doctrinâ Evangelicâ ea contineri, quibus ſimile quidquam nemo umquam vidiſſet, vel audiviſſet, vel animo concepiſſet. Non oſtendit Paulus hanc fuiſſe ſententiam Eſaïæ, de Evangelio, ſed verbis ejus utitur quaſi ſuis, ut mentem ſuam exprimat. Sic ſæpe Scriptores Novi Teſtamenti verba Veteris proferunt, ut iis exprimant, quod volunt, non ut quidquam probent. Scriptores Græci verbis Homericis utebantur ad ea deſcribenda, de quibus numquam cogitavit *Homerus*, ſed quia videntur ad rem exprimendam idonea. Judæi Scriptores etiam eo modo Scriptura non infrequenter utuntur, ut norunt omnes, qui eos legerunt. Vide notata à nobis, in additamentis Hammondianis, ad Heb. X, 5.

Hieronymus ſic de hoc loco habet, in Commentario: *Paraphraſin hujus teſtimonii, quaſi Hebræus ex Hebræis, adſumit Apoſtolus Paulus de authenticis Libris, in Epiſtola, quam ſcribit ad Corinthios, non verbum ex verbo reddens, quod facere omninò contemnit; ſed ſenſuum exprimens veritatem, quibus utitur ad id, quod voluerit, roborandum. Unde Apocryphorum deliramenta conticeant, quæ ex occaſione hujus teſtimonii ingeruntur Eccleſiæ.* Meritò rejicit Apocryphos libros, ſed minùs prudenter ait, Apoſtolum uti loci hujus ſenſibus *ad id, quod voluerit, roborandum*; nihil enim hoc teſtimonio confirmat, ſed verba Prophetæ ſua facit, ut quod vult exprimat; unde factum, ut verbis mordicus non adhæreat, ſed ſua iis admiſceat. Nec ſanè, apud Eſaïam & Paulum, eadem de re ſermo eſt.

Præter te] זולתך *zoulathcha*. Rectè LXX. Intt. *πλήν σου, præter te*. Minùs commodè Latinus: *abſque te*.

Deum, præter te, *qui talia* faciat in gratiam ejus, qui ei confidit. [5]. Obviam veniſti gaudenti & juſtitiam exercenti in viis tuis, *quales homines* tui recordantur. Jam iratus es nobis, atque in eas deliquimus à longo tempore, & *tamen* liberati ſumus. [6]. Fuimus nos omnes, inſtar immundi, & juſta omnia noſtra facta, inſtar veſtis rejectitiæ; decidimus inſtar folii *aridi*, quotquot ſumus, atque iniqua noſtra facta nos abſtulerunt, inſtar venti. [7]. Cùm non eſſet, qui invocaret nomen tuum, & ſemet ipſe excitaret, ut tibi adhæreret; abſcondiſti vultum tuum nobis, & nos per iniquitates noſtras diſſolviſti.

[8]. Nunc verò, ô Jehova, pater noſter es; nos ſumus lutum, tu figulus noſter, atque opus manuum tuarum omnes ſumus. [9]. Ne uſque adeò iraſcaris, Jehova, ne in perpetuum iniquitatis *noſtræ* memineris; reſpice quæſo *nos*, *qui* omnes ſumus populus

5. Antevertiſti eos, qui gaudentes tibi parebant, & mores ſuos tuis legibus aptabant; nec tui ſunt etiamnum obliti. Nunc verò es nobis iratus, ac ſanè in eas peccavimus à longo tempore, nec tamen à te ſumus relicti. 6. Poſſimus omnes haberi veluti immundi, & bene à nobis facta conferri queant cum veſte, quæ non amplius uſui eſt; ſumus quotquot ſumus inſtar folii aridi, omniaque noſtra pravè facta nos transverſos egerunt inſtar venti. 7. Cùm nemo ampliùs te, ô Deus, invocaret, neque tibi, ut par erat, adhæreret; nos ampliùs reſpicere noluiſti, & nos peccatis noſtris transverſos agendos permiſiſti; ac perdendos ſceleribus deſeruiſti.

8. Attamen, ô Creator, noſter pater es; imò lutum ſumus, tu verò figulus, qui nos finxiſti, ita ut ſimus manuum tuarum opera. 9. Ne uſque adeò nobis iraſcaris, ut numquam vitiorum noſtro-

Qui talia faciat] Eſt tantùm ישעה *jahaſcheh*, ſed ſubaudiendum ante verbum, אשר *qui*, & poſt verbum, זאת *hoc*, *vel* כן *ſic*.

In gratiam ejus, qui ei confidit] למחכה לו *limhhabbah lo*. LXX. Intt. ἃ ποιήσεις τοῖς ὑπομένουσιν, minus rectè. Nec meliùs *Hieronymus* habet: *quæ præparaſti exſpectantibus te*, ex Paulo, qui habet: ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. Textus enim Eſaïæ non eſt refingendus ex *paraphraſi* Pauli, in qua verba omnia non ſervantur. מחכה *mhhabbah* propriè eſt *latens*, aut *abdens ſe*, ſed videtur hîc eſſe idem ac *confidens*, חוסה *hhoſeh*. Suſpicari fortè quis poſſit legendum מחבב לו *mehhobeb lo*, hoc eſt, *amans eum*, qui ſignificatus, è Chaldaïca Lingua ſumtus, Paulinæ paraphraſi conſentaneus eſt.

5. *Obviam veniſti gaudenti*] פגעת את שש *phagahtha eth ſchaſch*. Omiſerunt ultimam vocem LXX. Intt. Meliùs Latinus: *occurriſti lætanti*; hoc eſt, læto animo juſtis tuis præceptis parenti; nam *gaudens* conjungi debet cum *juſtitiam exercente*. Significatur is, qui non invitus paret præceptis divinis, ſed ſanctitatem & utilitatem eorum intelligens libenter eis obſequitur; quod faciunt qui toto animo Deum amant, nec horrent, ut *ſervi dominum durum*, cui vellent quidem non parere, ſed non audent negare obſequium. *Occurrere* autem dicitur Deus hilariter parentibus, ut qui favere cuipiam ſolent, ut eum adjuvent. Celebris eſt *Baſilii* Magni ſententia: θέλησον μόνον καὶ Θεὸς προαπαντᾷ, in virtutis, nempe, via. Alioquin *occurrere* in malam partem ſumi ſolet.

Quales homines] Supplendum hoc eſſe res ipſa oſtendit.

Jam iratus es] *En iratus es*.

6. *Inſtar immundi*] Tam animo immundi fuimus, hoc eſt, vitiorum & violatarum legum divinarum rei; quàm immundi corpore qui ſunt maximâ, ex Lege, immunditiâ inquinati.

Juſta facta] *Juſtitiæ*.

Inſtar veſtis rejectitiæ] כבגד עדים *chheged hiddim*. LXX. Intt. verterunt: ῥάκος ἀποκαθημένης, unde *Hieronymus*: *pannus menſtruatæ*; *Aquila*: μαρτυριῶν, quaſi legiſſet עדים, quod tamen verti deberet μαρτύρων *teſtium*, non *teſtimoniorum*; *Symmachus*: κοινῶν, *Theodotion*: ἰδδίμ, ſervatâ voce Hebraïcâ. Cur hîc *menſtruatas* quæſiverint non adſequor. Meliùs ii, qui derivant vocem à עדה, quod eſt *abjectus fuit*, præſertim apud Chaldæos, unde Chaldæus habet: כלבוש מרחק *chilbouſch mrahhak*, ut veſtis abjecta. Itaque propriè vertendum eſſet *veſtis abjectarum*, veſtis, quæ eſt ex abjectis, quòd ſint immundiores, quàm ut ferantur. Quando autem Propheta *juſtè facta* Judæorum confert cum veſte rejectitia, non ſunt intelligenda rectè facta piorum, σχηματικῶς ita vocat improba facta, quae pro juſte factis vulgò habebantur; qualia, apud gentes depravatas, nimis multa erant, ſúntque etiamnum hodie.

Decidimus inſtar folii] Hoc eſt, facilè à Chaldæis victi ſumus, cùm deciderimus coram iis, inſtar folii aridi. Supplevimus *aridi*, re ita poſtulante; nam nonniſi arida folia ſponte ſuâ cadunt.

Iniqua noſtra facta &c.] Hoc eſt, propter iniquè facta, facti ſumus inſtar aridorum foliorum, quæ ventus aufert, quod perinde eſt ac quod ſuperioribus verbis ſignificatur.

7. *Cùm non eſſet* &c.] *Et nullus invocans* &c.

Semet ipſe excitaret] מתעורר *mitthorer*. LXX. Intt. ὁ μνησθεὶς ἀντιλαβέσθαι σου. Vulgatus: *qui conſurgat & teneat te*. Propriam verbi, & conjugationis vim retinere maluimus; nam in hac conjugatione ad animum verbum hoc transfertur, & vim habet reciprocam. Vide Job. XVII, 8. XXXI, 29. *Excitabat* autem *ſe*, *ut Deo adhæreret*, quiſquis in memoriam ſuam revocabat leges & beneficia Dei in Iſraëlem, intelligebatque, ſui eſſe officii eorum memoriam colere, & legibus toto animo parere apud ſe ſtatuebat, etiam ſine aliena admonitione.

Per iniquitates noſtras diſſolviſti] תמוגנו ביד עונינו *thmougenou bjad havonenou*. LXX. Intt. παρ-

by Google

lus tuus: 10. Urbes tibi ſacræ *in* deſertum *converſæ* ſunt, Sion *eſt* ſolitudo, Jeroſolima *eſt* vaſtitas. 11. Ædes Sacrarii noſtri & decus noſtrum, in qua te laudarunt Majores noſtri, igne abſumta eſt, & quidquid amabamus vaſtatum. 12. An in hiſce *omnibus* te coërcebis, Jehova, tacebis & nos uſque adeò adfliges?

Improborum Judæorum flagitia & pœnæ, bonorúmque præmia, præſertim eorum, qui non erunt Iſraëlitæ.

1. QUÆSITUS ſum ab iis, qui *de me* ſciſcitati non fuerant; inventus ſum ab iis, qui me non inveſtigarant. Dixi: en adſum, en adſum genti, quæ de nomine meo — Caput LXV.

noſtrorum obliviſcaris; reſpice potiùs nos, qui populus tuus hactenus fuimus. 10 Urbes, quæ tibi conſecratæ fuerant, in ſolitudines ſunt converſæ. Mons Sion caret omni te adorantium concurſu, & Jeroſolima mera vaſtitas. 11. Sacrarium noſtrum, quod nobis honori erat, & in quo te coluerant Majores noſtri conbuſtum eſt ab hoſtibus, & quidquid nobis placebat vaſtatum. 12. Quæ cùm ita ſint, nullone nos auxilio dignaberis, & nos ſiues in tanto mœrore?

P A R A P H R A S I S.

1. ILLI me quæſiverunt, qui antea de me ne ſciſcitati quidem erant, inventus ſum ab iis, qui me nequaquam inveſtigarant; nec ego eorum cognitionem fugi, imò me pleniùs cognoſcendum obtuli,

παρέδωκας ἡμᾶς διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. Verùm מוג non eſt *tradi*, ſed *liqueſieri*, *diſſolvi* & ביד *byad* eſt *per* non *propter*. Attamen Chaldæus habet etiam hìc מסרתנא *mſarthana*, tradidiſti nos in manum peccatorum noſtrorum. Sed cum Interpretem ſæpiùs verſione Græca uſum videri obſervavimus. מוג confuderunt cum מגן *tradidit*. Latinus: *adliſiſti in manu iniquitatis noſtræ*. Verùm מוג nuſquam eſt *adlidere*. Ceterùm תְּמוּגֵנוּ eſt pro תְּמוֹגְגֵנוּ in *Pohel*, quæ conjugatio eſt activa. Vide Job. XXX, 22. Pſ. LXV, 11. Homines per ſua ipſorum peccata diſſolvuntur, quia nihil eorum faciunt, quæ ad Societatem Civilem incolumem præſtandam pertinent, eámque ſic diſſolvunt, ut ſtare nequeat. *Injuſtitia* eſt potiſſimum vitium, quâ Societas ſolvitur, & quam paſſim exprobrat Propheta Judæis. Sententia eſt ergo, Deum paſſum eſſe iniquitate Judæorum ſocietatem ipſam civilem labefactari & perire.

8. *Pater noſter es*] Hoc eſt, creator, ut ſequentia oſtendunt, qui verè *pater* eſt.

9. *Uſque adeò*] עד מאד had meod, *uſque ad valde*.

Reſpice] הבט *habbet*; hoc eſt, faveto nobis, ut alibi paſſim.

10. *Urbes tibi ſacræ*] *Urbes ſanctitatis tuæ* ערי קדשך *hare kodſchecha*. At LXX. Intt. πόλις τοῦ ἁγίου σου, & Vulgatus: *civitas Sancti tui*; quomodo nuſquam loquitur Scriptura. Ut *terra*, in qua fuerunt *urbes*, dicitur eſſe Dei (qua de re vide *Hadr. Relandum* Palæſt. Illuſt. Lib. I. c. 3.) ita nihil vetat *urbes* vocari *ſanctitatis ejus*, hoc eſt, ei ſacras. In ſequentibus verbis ſatis memoratur Jeroſolima, nec opus eſt hìc ejus mentionem fieri. Hæc non potuerunt dici à Propheta, niſi quia, per Propheticam πρόληψιν, ut ſic loquar, perſonam induit Judæorum captivorum in Babylonia. *Grotius* hæc refert ad tempora Antiochi Epiphanis, & Judam Maccabæum loquentem inducit. Sed meliùs conveniunt cladi à Babylonis illatæ.

11. *Ædes ſacrarii noſtri*] בית קדשנו *beth kodſchenou*, domus ſanctitatis noſtræ. LXX. Intt. ὁ οἶκος τὸ ἅγιον ἡμῶν, *urbs, quæ eſt ſacrarium noſtrum*, meliùs quàm Latinus, qui habet: *domus ſanctificationis noſtræ*. Nam קדש *kodeſch* ſæpe confunditur cum מקדש *mikdaſch*, ſacrario.

Igne abſumta eſt] *Fuit in combuſtionem ignis*. Fatetur *Grotius* hìc, prolato loco è I. Maccab. I, 23. non fuiſſe incenſum totum Templum ab Antiocho, ac proinde vult eſſe συνεκδοχὴν totius pro parte. Malim hæc ad Chaldaïcam, cladem referri, quâ Templum in cinerem redactum eſt.

Quidquid amabamus] וכל מחמדינו *vechol mahhamadenou*, omnia concupiſcenda noſtra; hoc eſt, quæcumque utilitate, aut pulcritudine ſuâ cupiditatem videntium accendebant.

12. *Te coërcebis*] תתאפק *thithappbek*. Vide ſup. C. LXIII, 15. LXX. Intt. ἀνέσχου, *abſtinuiſti*. Rectiùs Latinus: *continebis te*. Senſus eſt: nobis auxilium non feres, aut: pœnas ab hoſtibus noſtris non repetes.

Tacebis] תחשה *thehheſcheh*. Quod poſſit etiam verti *quieſces*. Idem ſignificat, ac verbum ſuperius. Vide Pſ. XXVIII, 1. & infra C. LXV, 6.

C O M M E N T A R I U S

In Caput LXV.

1. Q*Uæſitus ſum ab iis* &c.] Inducitur hìc Deus, ſine tranſitionis ullo ſigno, de Judæis loquens, ſimúlque Gentilium vocationem ad cognitionem Dei prædicens. *Quæſitus ſum*, נדרשתי *nidraſchthi*, perinde hìc eſt *inventus ſum*, ut ſequens ἔθνει oſtendit. Hinc Pau-

Digitized by Google

meo non vocabatur. 2. *Verùm* porrexi manus meas, toto die, ad populum contumacem, *ad homines*, qui, cogitationes ſuas ſequuti, viam non bonam ingreſſi ſunt; 3. ad populum, qui perpetuò, in faciem, ad iram me provocat. Sacra faciunt in hortis, inque *aris* lateritiis *ſuffitum* adolent; 4. qui manent in ſepulcris, in locis abditis pernoctant, veſcentes porcina, & *in* quorum vaſibus juſculum *eſt carnium* abominandarum; 5. qui

obtuli, ſponte meâ, quamvis meo nomine minimè vocarentur. 2. Interea manum porrexi Iſraëlitis hominibus, totis diebus, ſed fruſtra apud populum pertinacem, qui ſua ipſius commenta ſequutus eſt, viámque veram ſalutis non eſt ingreſſus, 3. ad populum, qui me perpetuò ad indignationem movet, & quidem ſatis aperte. Sacra facit, non in Templo Montis Sionis, ſed in

Paulus Rom. X, 20. vertit εὑρέθην, *inventus ſum*, ex ipſa re. Eſt antecedens pro conſequente. LXX. Intt. ἐμφανὴς ἐγενόμην.

Qui de me ſciſcitati non fuerant] ללא שאלו *lelo ſchaalou*, iis, *qui* non interrogant; nempe, de me. Ejusmodi erant Ethnici, tempore Chriſti, & ſequente, qui de Deo, quem Judæi colebant, ne dignabantur quidem interrogare Judæos, & abſurdiſſimè loquebantur, quod liquet ex iis, qui obiter de iis egerunt, *Strabone*, *Trogo Pompejo*, *Tacito*, *Suetonio*, *Plutarcho*, & aliis; quibus adde abſurdiſſimam opinionem eorum, qui ſimulacrum Dei aſinino capite ab iis coli putabant. Attamen ejusmodi homines, qui non ſciſcitati erant à Judæis, quid de Deo ſentirent, audito Evangelio, fidem Deo vero habuerunt, quem antea prorſus ignoraverant. Quò pertinet quod habet Paulus de Ethnicis Rom. X, 20. Ἡσαΐας δὲ ἀποτολμᾷ καὶ λέγει· εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν, ἐμφανὴς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσι. Ad quem locum, vide Interpretes.

En adſum] הנני *hinneni*, ecce me. Deus ipſe ſe obtulit Ethnicis, quamvis de ipſo minimè cogitarent; per præcones, nempe, Evangelii.

Quæ de nomine meo non vocabatur] לא קרא בשמי *lo kora biſchmi*. קֹרָא eſt præteritum Puhal, ut Ezek. X, 3. Subaudiendum אשר *quæ*. LXX. οἳ οὐκ ἐκάλεσάν μου τὸ ὄνομα, & Latinus, *quæ non invocabat nomen meum*. Legerunt perperam קָרָא in *kal*.

2. *Porrexi manus meas*] Qui eſt geſtus ad ſe vocantis, & adhortantis; quod factum per Prophetas, qui Iſraëlitas perpetuò vocarunt ad cultum unius veri Dei, à quo ſæpe defecerant, eosdémque ad legum obſervationem hortati ſunt.

Ad populum contumacem &c.] Hæc de Judæis intelligenda, res ipſa oſtendit, & Pauli auctoritas perſuadet, Rom. X, 21.

Cogitationes ſuas ſequuti] *Euntes viam non bonam, poſt cogitationes ſuas*; cùm deberent ſequi leges divinas. *Via non bona* eſt prava; quæcumque enim à recta deflectit, prava ſit neceſſe eſt.

3. *In faciem*] על פני *hal phanai*, ad faciem meam. Quibus verbis ſignificat Propheta proterviam Judæorum etiam commmentitios Deos colentium, quaſi poſſent verum Numen fallere.

Sacra faciunt in hortis] זובחים בגנות *zobehbim hgannoth*. Hoc eſt, in lucis, vel nemoribus clauſis, quod ſignificat vox גן *gan*, quæ & παράδεισος propterea verti ſolet, hoc eſt, nemus muro cinctum. In nemoribus ſacra facere vetuerat diſertiſſimè Moſes Deut. VII, 5. ubi vide notata. Vid. c. LXVI, 17.

Inquè aris lateritiis &c.] מקטרים על הלבנים *mkatterim hal hallebenim*, ſuffientes ſupra lateres. Nullæ erant, nec eſſe debebant ex Lege Moſaïca, ejusmodi aræ. Vide Exod. XX, 25. *Lateres* enim erant inſtar lapidum cæſorum, cùm argilla in quadratam formam cædenda eſſet ferro, antequàm coqueretur, aut ſoli expoſita ſiccaretur.

4. *Qui manent in ſepulcris*] Quibus apud Hebræos nihil erat immundius, quæque propterea erant fugienda, à Legis obſervantibus.

In locis abditis pernoctant] בנצורים ילינו *banetſourim jalinou*. LXX. Intt. ἐν τοῖς σπηλαίοις κοιμῶνται διὰ ἐνύπνια. Vulgatus: *in delubris idolorum dormiunt*. Græci videntur legiſſe בצורים *betſourim*, in rupibus, in quibus ſunt σπήλαια; non abſurdè quidem, ſed נצורים dici etiam potuerunt quævis loca abdita, quæ *clauſa ſervabantur*, ne cuivis in ea ingredi liceret. Quod non fiebat ad captanda ſomnia, ſed ad carnem ſuillam clam illic comedendam, ut ſequitur. Certè נצר eſt *ſervare* & נצור *natſour* eſt *clauſus* Ezek. VI, 12.

Veſcentes porcina] *Comedentes carnem ſuis*; quæ, ex Lege, immundiſſima erat. Vide Levit. c. XI, 7. Ideò ſummopere ab ea religioſiores Judæi abhorrebant, qui ab Ethnicis eos ad deficiendum à Lege tentantibus jubebantur ſuillam comedere. *Joſephus* libro de Maccabæis C. V. deſcribit Antiochum jubentem ἵνα ἕκαστον τῶν Ἑβραίων ἀναγκάζεσθαι καὶ κρεῶν ὑείων, καὶ εἰδωλοθύτων ἀναγκάζοιεν ἀπογεύεσθαι: *unumquemque Hebræorum trahi, & carnes ſuillas ac idolis mactatas cogi deguſtare*; & ipſe Eleazari ſeni, συμβουλεύσω, inquit, ὅπως ἀπογευσάμενος ὑείων σώζοιο: *auctor tibi ſum, deguſtatis ſuillis carnibus, ſaluti tuæ conſulas*. Cur verò in occultis hiſce ſacris mentio fiat ſuillæ dicemus ad C. LXVI, 17.

Juſculum carnium abominandarum] פרק פגלים *phrak phiggulim*. LXX. Intt. ζωμὸς θυσιῶν μεμολυμμένα πάντα. Vulgatus: *jus profanum*. Pro פרק *phrak*, quod *fruſtum* ſignificaret, Maſorethæ legi volunt מרק *mrak*, quod eſt *juſculum*. Utrumvis legatur parum intereſt, æquè enim polluta fuerunt fruſtum carnis ſuillæ, aut juſculum ex eadem carne, aut alius animalis vetiti. פגול *phiggoul* eſt cibus abominandus. Vide Ezek. IV, 14. Pro *in quorum vaſibus* eſt כליהם *chlehem*, pro בכליהם *bichlehem*, in vaſibus eorum.

5. *Recede* &c.] Deſcribitur hiſce verbis horren-

Digitized by Google

5. qui dicunt *aliis* : recede tuam domum, ne accede ad me, ſum enim ſanctior te. Iſti fumus ſunt, in naſo meo, & ignis toto die ardens. 6. En res eſt ſcripta coram me, non diſſimulabo, ſed rependam, & in eorum quidem ſinum rependam, 7. pœnas iniquè factorum, cùm ipſorum, tum eorum Majorum ſimul, ait Jehova, qui ſuffitum obtulerunt, in montibus & collibus, & me probris adfecerunt; & remetiar quidem priora

in hortis privatis, atque in aris latericiis, ſuffitum adolet; 4. qui in ſepulcris manet, in locis parum frequentibus pernoctat, ubi clam porcinâ carne, Lege vetitâ, veſcitur, & qui in vaſibus habet juſculum carnium illicitarum; 5. & qui alios jubent ſuas privatas domos ſecedere, vetántque ad ipſos venire, ſe enim aliis ſanctiores eſſe. 5. Iſti fucati Judæi, ſed re verâ Ethnici, non ſunt mihi gratiores, quàm hominibus eſt in naribus fumus, & ignis quotidie, etiam in æſtu, ardens. 6. Horum omnium ſervantur apud me ſcripti commentarii, nec ſuo tempore diſſimulabo, quid in iis legatur, nec qui ſint talium conſcii, 7. ſed pœnas ab iis exigam malè factorum, cùm ipſorum, tum

horrenda ſimulatio malorum Judæorum, qui, cùm clam legem perfringerent, dum ſuillam alióſque illicitos cibos comederent; aliorum tamen, quaſi pollutorum, familiarius conſortium ſugiebant. Simulatoribus virtutis quantopere infecta fuerit ea gens, tempore Chriſti, ſatis nos docent Evangelia; ſed nec ſuis hodie *hiſtrionibus* (ſic enim Latini dicunt, quos, à Græcis mutuâ ſumtâ voce, *Hypocritas* vocamus) carent Chriſtiani, qui Hiſtriones ſunt pernicies Religionis, quam ſoli obſervare & tueri videri volunt. Pro *recede ad tuam domum* eſt קרב אליך *krab elecha*, adpropinqua ad te; quod ita cepimus, quaſi juberetur ab Hypocrita alius Judæus recedere propiùs ad ſuam ipſius domum; ne contactu pollueret tranſeuntem fortè illac impurum ſimulatorem. Non potuimus vertere *ad propinqua ad te*, quod non poteſt intelligi. LXX. Intt. paraphraſi etiam uti coacti ſunt, qui cùm non poſſent dicere ἔγγιζε πρός σε, verterunt non incommodè, ad rem ipſam quod attinet: πόῤῥω ἀπ' ἐμοῦ, μὴ ἐγγίσῃς μοι, ὅτι καθαρός εἰμι. Sic & Vulgatus: *recede à me, non adpropinques mihi, quia immundus es.* In eumdem etiam ſenſum *Jonathan*: רחיק לחלא לא תקרב בי ארי דכינא מנך, *recede illuc, ne adpropinques ad me, quia mundior ſum te.* Sed commodiùs verti videtur אליך *ad domum.* Hebræi, non minùs ac Latini, pro eo quod eſt: *ibo domum tuam*, dixerunt אלך אליך elech elecha, *ibo ad te*, ut Gallicè dicimus *j'irai chez vous. Franciſcus Junius* malè vertit: *ad tuos*, rectéque à *Joan. Piſcatore* emendatus eſt, *ad te*, quod dictum verè obſervat, ut apud *Terentium*: *eamus ad me*, hoc eſt, domum meam.

Ne accede ad me] אל תגש בי *al thiggaſch bi.* Quod poſſit intelligi: ne propiùs accede ad me tranſeuntem, per viam publicam, ne me fortè contactu tuo polluas; vel: ne ingrediaris domum meam. Sed priùs malim. Erat ſcelerata hiſtrionia eorum, qui cùm immundiſſimi eſſent, quòd è ſepulcro redirent, in quo ſuillam ederant, ſibi occurrentes, in via, veluti ſemovebant, ne ab iis impurarentur.

Sum enim ſanctior te] כי קדשתך *chi kdaſchthicha*, pro קדשתי ממך *kadaſchthi mimmechâ*, ſanctior, hoc eſt, mundior ſum quàm tu. Præpoſitio מן latet in adfixo. Ceterùm קדש hìc proprio ſignificatu ſumitur, pro *mundus fuit*, de quo vide ad Exod. III, 5. XIX, 10. XXV, 33.

Fumus ſunt in naſo meo] עשן באפי *haſchan beappbi.* LXX. Intt. καπνὸς τοῦ θυμοῦ μου. Hieronymus: *fumus ſunt in furore meo.* Jonathan: *ira eorum eſt veluti fumus ante me.* Eſt proverbium, quo ſignificatur res, quæ iram movet, ut ſi fumus ingrediatur nares; qui, ſi copioſior eſt ſuffocat. Alioqui *fumus oculis* rem odioſam ſignificat, Prov. X, 26.

Ignis toto die ardens] אש יקדת כל היום *eſch jokedeth chol hajjom.* Crediderim hæc conjungenda eſſe, cum antecedentibus, atque ita intelligenda, quaſi eſſet מאש *meeſch*; *fumus in naribus ex igne toto die ardente.* Graviſſimum incommodum crearetur iis, qui expoſiti eſſent per totum diem fumo ex igne accenſo adſcendente, nec commodè fumum poſſent illum fugere. LXX. Intt. πῦρ καίεται ἐν αὐτῷ πάσας τὰς ἡμέρας. Unde puto natam *Jonathanis* interpretationem: *ultio eorum erit in geenna, ubi ignis ardet omni die.* Vulgatus: *ignis ardens totâ die.*

6. *En res eſt ſcripta* &c.] Hoc eſt, ut rei ſcriptæ & coram ſe in menſa poſitæ nemo obliviſcitur: ſic nec eorum ſcelerum obliviſcar; id eſt, pœnas de iis ſumam.

Non diſſimulabo] לא אחשה *lo ehheſcheh* non tacebo. Vide ad C. LXVI, 12.

In eorum ſinum] In ipſos peccatores, qui ſic deliquerint. Vide Pſ. LXXIX, 12. & infra vers. 7.

7. *Pœnas iniquè factorum* &c.] *Iniquitates veſtras & iniquitates patrum veſtrorum.* Tertia perſona uſi ſumus, quia ejuſmodi mutationes perſonarum non ferunt aures Latinæ. עונות *havonoth*, iniquè facta, pro eorum pœnis ſumitur, ut ſæpe alibi. Vide Gen. XIX, 15.

Tum majorum &c.] Cùm antiquiores Judæi fuiſſent improbi, & Idololatræ, non minùs ac eorum poſteri; quando poſteri pœnas luerunt eorum ſcelerum, tulerunt pœnas peccati, quod non tantùm ipſorum fuerat, ſed etiam Majorum eorum. Attamen non imputatur iis peccatum alienum, cùm, ſi probi & Dei veri cultores fuiſſent, nullum ſupplicium fuiſſent daturi, ut docet Ezekiel Cap. XVIII. Vide & dicta ad Exod. XX, 5.

In montibus & collibus &c.] His quidem verbis, ſignificantur loca, præter Templum, extra quod ſacra facere non licuit; ſed hæc non putem tam reſpici; quàm idololatricum cultum alienorum Deorum.

Remetiar quidem &c.] מדותי פעלתם *maddothi phebullatham*, metiar factum eorum; hoc eſt,

priora eorum facta in ipſorum ſinum. [8]. Sic Jehova, quemadmodum, inquit, quia muſtum invenitur in botro, dicat *quis vaſtatori*, ne corruperis botrum, quia in eo eſt benedictio: ſic non committam, propter ſervos meos, ut perdam totum *Iſraëlem*. [9]. Faciam, ut egrediatur poſteritas è Jacobo, atque è Juda, quæ poſſideat montes meos. Poſſidebunt eam *terram* electi mei, & ſervi mei illic habitabunt. [10]. Erit Saron habitatio minuto pecori, & vallis Hachoris, ut *illic* recumbant boves, in gratiam populi mei, qui me quæſiverit. [11]. Vos verò, qui reliquiſtis Jehovam, obliti eſtis montis mihi ſacri;

tum etiam Majorum, qui ſimilia peccarunt; ait Creator, & qui ſuffitum Numinibus obtulerunt in montibus & collibus, ac me probroſè habuerunt. Simul de antiquioribus eorum delictis pœnas ſumam, pro eorum gravitate. 8. Sic ait Creator: quemadmodum, inquit, quia muſtum exprimitur ex botro, quia ei benedixi: ſic non committam, ob ſervos meos, ut totum Iſraelem perdam. 9. Faciam ut oriatur poſteritas ex Iſraëlitis, atque è Juda, qui habitabunt montana mea. Ea poſſidebunt ii, quos elegero, electi & ſervi mei. 10. Erit Saron paſcuum minuto pecori & vallis Hachoris, ut in ea boves recumbant, in gratiam populi, qui me invocaverit. 11. Vos verò, qui deſeruiſtis Creatorem, obliti eſtis montis Sionis, in quo ſollemniùs coli debuit à vobis, & pro cultu

eſt, pro menſura delictorum remetiar iis ſupplicia. Metaphora deſumta eſt ab iis, qui menſuram rei, quam mutuam acceperunt, reddunt; quò pertinent *Heſiodi* verba Oper. & Dier. vers. 349.

Εὖ μὲν μετρεῖσθαι παρὰ γείτονος, εὖ δ' ἀποδοῦναι
Αὐτῷ τῷ μέτρῳ.

Rectè metiaris mutuum accipiens *à vicino; rectè etiam reddas, eadem menſurâ.* Hinc nota etiam γνωμὴ, quæ exſtat Matth. VII, 2. & Marc. IV, 24. ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε μετρηθήσεται ὑμῖν. Quòd variè etiam expreſſerunt Judæorum Magiſtri, quorum verba vide in Florilegio *Joan. Buxtorfii*, ad Titulum *Talio*.

8. *Quia muſtum invenitur in botro*] כאשר ימצא התירוש באשכל *chaaſcher jimmatſe batthiroſcb baeſchchol*. LXX. Intt. ὃν τρόπον εὑρεθήσεται ὁ ῥὼξ ἐν τῷ βότρυι. Latinus: *Quomodo ſi inveniatur granum in botro.* Sed תירוש non eſt *granum*, aut *acinus*, verùm *muſtum*, quomodo vocatur ſuccus uvarum, antequàm efferbuerit.

Dicat quis vaſtatori] אמר אל תשחיתהו *amar al thaſchhithehou*, dixit ne corruperis eum. Expreſſimus nominativum neceſſariò ſubaudiendum & dativum, qui regitur à verbo אמר *dixit*; nempe, למשחית *lmaſchhhith*, vaſtatori. Eſt aliquid hìc παροιμιῶδες, aut quod Hebræi vocant משל *ſimilitudinem*, quâ ſignificatur non eſſe perdendum quidpiam, eo tempore, quo cernitur inutile, qualis eſſet omphax; propter utilitatem, quæ poſtea ex eo capi poteſt, ut eſt productio muſti & vini ex uva, poſtquàm maturuit.

Benedictio] ברכה *brachah*; hoc eſt, vini copia, quæ eſt Dei benedictio:

Non committam ut perdam] *Non faciam ad non perdendum.*

Totum] הכל *hacchol*, totum; nempe ישראל *Iſraëlem*; ut eſſent, nempe, qui Judæam ſibi hereditario jure poſſiderent, Deúmque illic rurſus colerent.

9. *Poſſidebunt eam terram*] Eſt tantùm in Hebraïcis וירשוה *vireſchouha*, poſſidebunt eam. Sed Latinè loquenti ſupplenda fuit vox *terram*.

Electi mei] Ii, quos eligam ex Iſraële, non enim omnes redierunt, ſed tantùm patriæ & cultûs divini amantes, ut ex Eſdra & Nehemia intelligere eſt.

10. *Erit Saron* &c.] Liquet ex Capp. XXXIII, 10. & XXXV, 2. amœnum & fertilem hunc fuiſſe tractum, quod teſtatur etiam *Hieronymus* ad C. XXXIII. & in hunc locum, ubi ait *omnem regionem circa Lyddam, Joppen, & Jamniam* (qui tractus *Saron* vocabatur) *aptam fuiſſe paſcendis gregibus*. Vide quæ de ea collegit *Sam. Bochartus* Hieroz. P. I. Lib. II. c. 48. Mirum eſt LXX. Intt. vertiſſe: καὶ ἔσονται ἐν τῷ δρυμῷ ἐπαύλεις, cùm non ignorarent eſſe *Saron* nomen proprium loci. Mirum etiam *Hieronymum* maluiſſe vertere *campeſtria*, cùm in Commentario obſervet *pro* campeſtribus, *in Hebræo poni* SARON, & probè etiam nomen loci eſſe ſciverit. *Euſebius* in locis: Σαρὼν, Ἡσαΐας· ἔλη ἐγένετο ὁ Σαρών· ἡ ἀπὸ τοῦ ὄρους Θαβὼρ ἐπὶ τὴν Τιβεριάδα λίμνην χώρα. καὶ ἄλλος ἐστὶ Σαρωνᾶς ἡ ἀπὸ Καισαρείας εἰς Ἰόππην χώρα. Interprete Hieronymo: *Saron, cujus & Eſaïas meminit dicens:* in paludes verſus eſt Saron. *Uſque in præſentem autem diem, regio inter montem Thabor & ſtagnum Tiberiadis Saronas adpellatur. Sed & à Cæſarea Palaſtinæ, usque ad oppidum Joppæ, omnis terra, quæ cernitur, dicitur Saronas. Jonathan* bene habet שרונא *Scharona*.

Vallis Achoris] עמק עכור *hemek Hachor*. *Euſebius*: Ἀχὼρ, κοιλὰς Ἀχὼρ καλουμένη, ἔνθα ἐλιθοβόλησαν τὸν Ἀχὰρ κλέψαντα τὸ ἀνάθεμα· παρ' ὃ καὶ Ἀχὼρ ὠνομάσθη· κεῖται ἐν ὁρίοις Ἱεριχὼ, καὶ οὕτω καλεῖται πρὸς τῶν ἐπιχωρίων. Hieronymus: *Achor, Hebraïcè dicitur Emec-Achor, quod interpretatur vallis tumultûs, vel turbarum; eò quòd ibi tumultuatus & turbatus ſit Iſraël; in qua lapidaverunt quondam Achan, propter furtum anathematis. Eſt autem, ad ſeptemtrionem Hiericho, & usque hodie à regionis illius adcolis ſic nominatur. Meminit hujus Oſee Propheta.* Bene in *Emek-Achor* obſervat *Achanem* vocari *Achor* perperam.

11. *Obliti eſtis montis mihi ſacri*] In eo ſacra non facitis, quaſi ejus obliti eſſetis.

Paratis Lunæ menſam] הערכים לגד שלחן *haorechim laggad ſchulhhan*. LXX. ἑτοιμάζοντες τῷ Δαιμονίῳ τράπεζαν. In antiqua Verſione Latina erat; *paratis fortunæ menſam*, & in ſequente membro *Dæmoni*, ut liquet ex *Hieronymi* Comment. qui & ipſe habet: *ponitis Fortunæ menſam*. Jonathan: מסדרין לטען פתורין, *ordinatis*

Digitized by Google

cri; paratis Lunæ menſam, atque impletis libamen Menſi; 12. numerabo vos, ut gla-
dio *ſubjiciamini*, & quotquot eſtis ad mactationem incurvabimini; quia *vos* vocavi, nec
reſpondiſtis; loquutus ſum, nec audiſtis; feciſtis quod malum eſt oculis meis, & quod
nolui elegiſtis.

13. Propterea ſic dixit Dominus Jehova: en ſervi mei comedent, ſed vos eſurietis;
ſervi mei bibent, ſed vos ſitietis; ſervi mei lætabuntur, ſed vos pudore adficiemini.
14. Servi mei clamores lætos tollent præ bonis, *quibus fruentur*; vos verò præ animi
dolore

cultu, quem ei ſoli debetis, in honorem Menſis menſam inſtruxiſtis & Menſi libamina offertis. 12. Ideò vos numerabo, ut omnes gladio ſubjiciamini, atque ad cædem vos paretis; quia cùm vocarem, nequaquam reſpondiſtis; nec loquenti aurem præbuiſtis; feciſtis quod improbo, atque elegiſtis quod improbavi.

13. Quamobrem, ait Dominus Creator, erit cultoribus meis, quod edant; ſed vos famem patiemini. Cultores mei habebunt, quod bibant, ſed vos ſiti laborabitis. Cultores mei habebunt cur lætentur; ſed vos ignominiâ prememini. 14. Cultores mei clamores lætos ad ſidera tollent, propter commoda, quibus fruentur; vos verò plan-

ordinatis idolis menſas. Copioſè de hoc loco ſcripſere viri doctiſſimi *Joan. Seldenus* de Diis Syris. Synt. I. c. 1. & *Pet. Daniel Huëtius* in Notis ad *Origenem* p. 108. qui digni ſunt, qui legantur, præſertim in re dubia & incerta. Conjecimus in notis ad *Heſiodi* Theogoniæ vers. 411. non Fortunam, aut Dæmona, ſive Genium, ſignificari voculâ גד *gad*, ſed eamdem Deam, quæ à Græcis *Hecate* dicebatur, hoc eſt, Hebraicè אחת, vel האחת *Echath*, vel *Echatha*, una, ſeu μουνογενής, ut ab *Heſiodo* vocatur vers. 426. Apud noſtrum hunc Prophetam C. LXVI, 17. Dea memoratur אחת *Echath*, quæ eadem eſſe videtur. Notum etiam eſt *Hecaten* eandem habitam, ac Lunam, ſeu Numen Lunæ inſidens, quod Numen latè per totum Orientem colebatur. Cur verò diceretur גד, ánve ſit hæc genuina lectio fateor me ignorare, nec pudenda eſt, in rebus ejuſcemodi, ignorantia. Qui aut *Fortunam*, aut *Solem* eſſe putant certam ſuæ illius opinationis rationem ne ipſi quidem proferre poſſunt. Vide not. ad Gen. XXX, 11. Menſam autem Hecatæ, ſive Lunæ, ab antiquiſſimis Græcis, in triviis inſtructam, ſingulis Neomeniis nobis ex *Ariſtophane* conſtat cujus verba ex Pluto vers. 594. *& ſeqq.* ſic habent:

—— παρὰ τῆς Ἑκάτης ἔξεστι τοῦτο πυθέσθαι
Εἴτε τὸ πλουτεῖν, εἴτε τὸ πεινῆν βέλτιον· φησὶ γὰρ αὕτη
Τοὺς μὲν ἔχοντας καὶ πλουτοῦντας δεῖπνον κατὰ μῆνα προπέμπειν.
Τοὺς τε πένητας τῶν ἀνθρώπων ἁρπάζειν, πρὶν καταθεῖναι.

Ab Hecate licet hoc audire, utrum divitem eſſe, an pauperem ſatius ſit, ait enim ipſa habentes & divites cœnam ſingulis menſibus adponere, pauperes verò homines eam rapere, antequàm depoſita ſit à bajulis. Ubi Scholiaſtes: τὴν Ἑκάτην ἐν ταῖς τριόδοις ἐτίμων τοπαλαιόν, διὰ τὸ τὴν αὐτὴν Σελήνην, καὶ Ἀρτέμιδα καὶ Ἑκάτην καλεῖσθαι· κατὰ δὲ νουμηνίαν οἱ πλούσιοι δεῖπνον ἑσπέρας ὡς θυσίαν τῇ Ἑκάτῃ προσάγοντες ἐπὶ ταῖς τριόδοις ἐτίθουν, οἱ δὲ πένητες ἤρχοντο πεινῶντες καὶ ἤσθιον αὐτά: *Hecatam in triviis olim colebant, quòd eadem Luna, Diana & Hecate vocaretur. Singulis Neomeniis divites veſpertinam cœnam, ut ſacrificium Hecatæ offerentes in triviis; pauperes verò eſurientes veniebant, & adpoſita comedebant.* Quibus ex verbis quid ſit *parare*, aut *inſtruere Lunæ menſam* intelligere eſt.

Impletis libamen Menſi] הממלאים למני ממסך *hemmemaleïm lamni mimſach.* מני *mni* vertimus *menſem*, quia inde putamus derivatum Græcum μὴν, *menſis*, & μήνη *Luna* ab Hebræo מנה *manah* numeravit, quod per menſes numerarent. Voces גד & מני cùm nuſquam alibi inveniantur, Hebraïcas non crediderim, ſed vicinæ cujuſpiam gentis, unde ea vocabula, unà cum re, Judæis innotuerant. Totam tamen rem in medio relinquo. LXX. Int. verterunt τῇ τύχῃ, aut τῷ Δαιμονίῳ, nam non ſatis conſtat cui, Hebraïco vocabulo ſingula Græca reſpondeant, propter rationem adlatam. *Hieronymus* vertit: *libatis ſuper eam*, quam verſionem Hebraïca verba non ferunt, uti nec rationem, quà *Symmachus* verterat: *abſque me. Implere Menſi libamen* eſt plenis ſcyphis Menſi libare. Quod factum videtur, quòd exiſtimarent, eo ſacro peracto, Menſi ineunti, vel Lunæ, fieri ut totus menſis fauſtus eſſet. *Hieronymus* in hunc locum morem non abſimilem Ægyptiorum profert, his verbis: *Eſt autem in cunctis urbibus & maximè in Ægypto & in Alexandria Idololatriæ vetus conſuetudo, ut ultimo die anni & menſis eorum, qui extremus eſt, ponant menſam refertam variis generis epulis, & poculum mulſo miſtum, vel præteriti anni, vel futuri fertilitatem auſpicantes.* Sed *auſpicari* ſolebant tantùm in futurum tempus, & Ægyptii fortè eâ die epulabantur, quâ renovabatur Luna, & quâ deſinebat proinde ejus cum Sole conjunctio, quam Attici ἕνην καὶ νέαν, *veterem & novam* propterea vocabant. Eo autem ritu potiùs auſpicabantur annum ineuntem, quàm præteritum.

Numerabo vos, ut gladio ſubjiciamini] ומניתי אתכם לחרב *manithi ethchem labhereb*, numeravi vos gladio. Adludit paronomaſiâ quadam, (figurâ quâ delectabatur, ut plus ſemel monuimus) ad vocem מני *mni*, ſignificátque ſe effecturum, ut omnes gladio ſubjicerentur.

Incurvabimini] Cervices præbebitis præcidendas.

14. *Præ bonis, quibus fruentur*] מטוב לב *mittoub leb*, præ bonitate cordis. LXX. Int. ἐν εὐφροσύνῃ, *Hieronymus: præ exſultatione cordis.* Senſus eſt: quia bene erit eorum cordi,

Digitized by Google

dolore clamabitis, & propter ſpiritus fractos ululabitis. 15. Relinquetis nomen veſtrum, ut per id exſecrentur, electis meis; vos verò occidet Dominus Jehova, & ſervos ſuos alio nomine vocabit. 16. Qui ſibi bene precabitur in terra, bene precabitur per Deum verum; & qui diras preces in terra proferet, eas proferet per Deum verum; oblivioni enim mandatæ erunt anguſtiæ priores, & fugient oculos meos 17. Ecce enim adſum creaturus novos cœlos, & terram novam; nec memorabuntur res priores, nec earum in mentem veniet. 18. Quin imò gaudete atque exſultate in perpetuum, *propter hæc* quæ creo, nam mox *denuo* creabo Jeroſolimam, *ut* exſultet, & populum

plangetis, præ dolore, atque ulolabitis. 15. Relinquetis oomina veſtra electo à me populo, ut iis utantur, ad diras preces iis concipiendas; vos verò morte mulctabit Dominus Creator, & cultores alio nomine vocabit. 16. Si quis ſibi ipſe precari velit, utetur nomioe Dei veri; & qui diras preces concipiet, eodem utetur, omnes enim anguſtiæ priores oblivioni mandatæ fuerint. 17. Tanta erit mutatio, ut videantur cœlum eſſe novum, & terra nova, nec Jodaicæ Religionis; neque cuiquam in memoriam redibit, quaſi etiamnum Deo eſſet grata, & futura in poſterum. 18. Quinimò gaudete io perpetoum, propter ea, quæ dixi; nam nova creabitur à me Jeroſolima, eáque & populus

ſeu quia bonis ſruentur eorum animi.

Propter ſpiritus fractos] משבר רוח *miſſcheber rouabh*, propter fractionem ſpiritûs, quâ loquutione ſignificatur deſperatio, tam apud Hebræos, quàm apud Latinos; qui *feroces ſpiritus frangere*, eadem ſententiâ, dicunt.

15. *Ut per id exſecrentur*] לשבועה *liſchbouhah* ad jusjurandum; hoc eſt, ut quando jurejurando quidpiam confirmare volent, dicant: ni promiſſis ſtetero, ſic ſe gerat Deus erga me, quemadmodum ſe erga contumaces Iſraëlitas geſſit.

Vos verò occidet] Deus antea loquitur primâ perſonâ, hîc tertiâ. Sic paſſim ſolent Hebræi perſonas mutare, & inducere loquentem tertiâ perſonâ eum, qui de ſe ipſe loquitur, unde fit; ut interdum non ſatis conſtet, Deúſne, an Propheta loquatur.

Alio nomine vocabit] Reverâ reduces Iſraëlitæ, à tempore reditûs, potiùs יהודים *Jehoudim*, ſeu *Judæi* dicti ſunt, quàm בני ישראל *filii Iſraëlis*. Sic in libro Eſtheræ *Judæi* vocantur, ut & apud Nehemiam.

16. *In terra*] Nempe, Judæa, in qua à reditu è captivitate Babylonica, locus nullus fuit Idololatriæ, propterѐaque fauſtæ preces, adhibito Dei veri nomine, concipiebantur, ut: *ſic mihi & meis benefaciat Jehova.*

Per Deum verum] באלהי אמן *belohe amen.* Quod bene verterunt Græci: τὸν Θεὸν τὸν ἀληθινὸν, nam אלהי eſt in ſtatu conſtructo, quo cum ſequente voce connectitur, ut verbo tenus vertendum ſit, *Deum veritatis.* Perperam Latinus: *per Deum amen*; quaſi eſſet interjectio confirmantis jusjurandum, ut alibi ſæpe; quod ut admitteretur, oporteret legi hîc באלהים.

Diras preces proferet] הנשבע *hanniſchbah.* Quia jurijurando addebatur exſecratio, quâ Deus orabatur, ut perjurum plecteret; ideò נשבע, hîc eſt, non *jurare* ſimpliciter, ſed *malè precari.* Vide not. ad Pſ. CII, 9. & Jerem. XXIX, 22.

Per Deum verum] Iterum hîc habemus, ut antea באלהי אמן *belohe amen*, Deum veritatis. Utrobique habet *Jonathan*: באלהא קימא *per Deum vivum.*

Oblivioni enim mandatæ erunt &c.] Hoc eſt, in anguſtias, quales fuerunt priores, eos non conjiciam, quia me ſolum conſtanter colent.

17. *Ecce enim adſum creaturus* &c.] *Ecce me creantem cœlos.* Quod poſſit etiam ſic exprimi: *Mox* (nempe, poſt tempora reditûs) *creabo cœlos novos.* Creatio novorum cœlorum & novæ terræ maximam mutationem ſignificat, in Republica Populi Hebræi & quidem in meliùs; quod contigit poſt reditum è Captivitate. *Grotius* eleganter quidem interpretatur *cœlum novum*, non ut antè nubilum, ſed ſerenum; & *terram novam*, non deſertam & ſterilem, ſed habitatam, & fœcundam. Sicut enim, ut ait, *vetuſteſcere* dicuntur, quæ vim ſuam amittunt: ſic *innovari*, quæ vegeta fiunt. Sed vereor, ut hæc nimis arguta ſint. Satis erit nobis, ex re ipſa conſtare, intelligi hoc loquendi genere mutationem in meliùs, quæ hyperbolicis verbis, more Hebræorum, exprimitur. Vide infrà C. LXVI, 22. & Cap. XIII. Diſſert. de Prophetia huic volumini præfixæ.

17. *Nec memorabuntur res priores*] תזכרנה הראשונות *thizzacharna bariſchonoth*, memorabuntur priora. Non refertur adjectivum hoc ad cœlum ac terram ſed ad negotia; notum enim eſt apud Hebræos fœmininum vim neutrius obtinere. Quamvis convaluerint res Hebræorum, attamen numquam inter vicinos Reges ita eminuere, ut David, aut Salomo, inter æquales. Reges enim Syriæ, & Ægypti potentiores fuere Sacerdotibus, & poſtea etiam Regibus Hebræorum. Verùm hîc eſt aliquid hyperbolicum, ut jam dixi. *Grotius* vult hîc ſignari mala, quæ ſub Antiocho Epiphane poſtea contigere.

18. *Propter hæc, quæ creo*] אשר אני בורא *aſcher ani bore.* Plena phraſis eſſet בעבור הזאת אשר אני בורא, *propter hæc quæ creo.* Omiſerunt LXX. Intt. Latinus habet: *in his, quæ creo.* *Creatio* autem non ſemper ſignificat creationem novæ ſubſtantiæ, ſed & interdum rei, quæ jam erat, inſtaurationem, præſertim mirabilem. Vide not, ad Gen. I, 11.

Ut exſultet] גילה *gilah* לגילה *lgilah* ad exſultationem, ut poſtea משוש *moſchoſch* pro למשוש *lmoſchoſch*, quod idem ſignificat.

19. *Nec audietur ampliùs* &c.] Nullæ audientur, in longum certè tempus, ejulationes, ii quæ auditæ ſunt, captâ à Chaldæis Jeroſolimâ. Nam temporibus Antiochi Epiphanis, magnus fuit Jeroſolimæ luctus, antequàm

lum ejus, *ut* lætetur. 19. Exſultabo, Jeroſolimæ cauſâ, & læbabor propter populum meum; nec audietur ampliùs in ea vox flentium, aut clamantium. 20. Abhinc non erit ampliùs *aut* infans ætate, aut ſenex, qui non expleat dies ſuos; puer enim centum annos natus morietur, & peccator centum annos natus maledicetur. 21. Ædificabunt domos, quas habitabunt, & plantabunt vineas, quarum fructum comedent. 22. Non ædificabunt, quæ alius habitet, neque plantabunt *vineas*, *quarum fructum* alius comedat; quia dies populi mei æquabunt dies arboris, & opus manuum electorum meorum *cum iis* ſeneſcet. 23. Non laborabunt in caſſum, neque generabunt in maledictionem; ſunt enim

lus univerſus gaudebunt. 19. Ejus urbis cauſâ exſultabo, & propter populum meum lætabor, nec ampliùs audietur in illa luctus ullus. 20. Abhinc nec erit infans, nec ſenex, qui non dies expleat; puer enim explebit ſæculum, & peccator centum annos natus, & peccatori centum annos nato diræ imprecabuntur. 21. Ædificabunt ſibi domos, quas ipſi habitent, & vineas plantabunt, quarum fructu fruentur. 22. Non ædificabunt domos, quas alii habitent, neque plantabunt *vineas*, quarum fructu non fruantur ipſi; quia dies populi mei æquabunt annos arborum, & opera Electorum meorum una cum illis ſeneſcent. 23. Non fruſtra laborabunt, neque habebunt liberos, qui ſine liberis moriantur; ſunt enim ſoboles eorum, quibus Creator benedixit, & qui naſcentur ab iis, non erunt

quàm à Maccabæis recuperata eſſet; ſed multò major, quando capta eſt à Tito. Sed hæc vaticinia quamvis nullum, Dei beneficiis finem ſtatuant, quia Deus vati nihil de ſecundiorum temporum fine revelarat, non ſunt tamen ad omne ævum ſequens trahenda.

20. *Abhinc*] משם *miſſcham*. Alii vertunt *ibi*, ut *Ch. Noldius*. Maluimus hoc habere quaſi adverbium temporis, propter עד *bod*, quod ſequitur, & quod ad tempus futurum ſignificandum adhibetur.

Infans ætate] עול ימים *boul jamim*, infans diebus.

Qui non expleat dies ſuos] Senſus eſt, neque pueros, neque grandiores natu violentam, ac proinde prœmaturam mortem ſibi, ſceleribus ſuis, accerſituros. Deus enim, in Lege, mortem immaturam malis minatur.

Puer centum annos natus &c.] Hoc eſt, ad provectam ætatem perveniet, ita ut expleat annos, qui vitæ humanæ tribui ſolent. Non enim *centum anni* ita capiendi, quaſi velit Propheta omnes ad tantam ſenectutem perventuros, ſed tantùm præmaturam mortem non futuram frequentem.

Peccator centum annos natus maledicetur] Hoc velle videtur Propheta, ne peccatores quidem ipſos, hoc eſt, gravioris criminis reos, continuò vitâ mulctatum iri, ſed ad ſenectutem incolumes futuros, ac morte tantùm naturali, Deo ſupplicium differente, exſtinctum iri. Hæc enim eſt קללה *kelabab*, ſive maledictio, quâ Deus, peccati causâ, Adamum omnéſque ejus poſteros damnavit. Hìc eſt יקלל *maledicetur*, hoc eſt, *morietur*, ימות *jamouth*, ut eſt in antecedente membro, Vim divinæ maledictionis experietur. Hunc ſenſum ceteris, re probè expenſâ, prætulimus, quia hìc non ſunt minæ, ſed promiſſiones & quidem longævitatis, hoc & 22. verſu. Verùm hæc omnia non ſunt ad vivum reſecanda, quaſi Judæi, poſt captivitatem, diutiùs plerumque vixiſſent, quàm antea ſolebant; ſed cùm Lex longævitatem bonis promittat, pluribus eam obſervantibus Deus longævitatem, quaſi præmium præſtitit.

22. *Quæ alius habitet* &c.] Hæc minabatur Lex improbis. Vide Deut XXVIII, 30.

Vineas &c.] Haec ſupplevimus, quæ Eſaïas è ſuperiore verſu ſupplenda lectori Hebræo reliquit.

Æquabunt dies arboris] Quod intelligendum de arboribus longævis, nec tamen nimis urgendum, cùm quædam arbores per aliquot ſaecula vivant. LXX. Intt. κατὰ γὰρ τὰς ἡμέρας τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς ἔσονται αἱ ἡμέραι, quod ſequutus eſt *Jonathan*, qui habet אילן חייא *ilan bhajaja*, arbor vitæ. Sed nihil opus eſt eo additamento, cùm conſtet ſilveſtres arbores diutiſſimè vivere, cúmque arbor vitæ ſit nobis ignota. Legatur vel *Theophraſtus* Hiſt. Plantarum Lib. IV, c. 14. ubi ſilveſtres arbores ceteris vivaciores oſtendit, è ruſticorum relatu. Τὰ μὲν ἄγριά φασιν οὐδεμίαν ἔχειν, ὡς ἂν οἰκοῦσι οἱ ὀρεινοὶ, διαφορὰν, ἀλλὰ πάντα εἶναι μακρόβια, καὶ οὐδὲν βραχύβιον· αὐτὸ μὲν τοῦτο ἴσως ἀληθὲς λέγοντες· ἅπαντα γὰρ ὑπερτείνει πολὺ τὸν τῶν ἄλλων ζωήν. *Silveſtres quidem arbores aiunt nullam habere, ut dicunt montium incolæ, differentiam, ſed omnes eſſe longævas, nec ullam brevis ævi. Quod ipſum verè fortaſſe dicunt; omnia enim longè ſuperant aliorum vitam.* *Plinus* etiam Lib. XVI. c. 44. *Vita*, inquit, *arborum quarumdam immenſa credi poteſt, ſi quis profunda mundi & ſaltus inacceſſos cogitet. Verùm ex his, quas memoria hominum cuſtodit, durant in Liternino Africani prioris manu ſatæ olivæ: item myrtus, eodem loco, conſpicuæ magnitudinis* &c. Sed & *Horatius* 1. Carm. XII, 46. famam Marcelli ait fore ut *creſcat occulto velut arbor ævo*; ad diuturnitatem famæ oſtendendam. Nihil adtinet pluribus rem notiſſimam probari; ſed revocari in memoriam oportuit, ne *arbor vitæ* quæreretur, ubi non eſt.

23. *In maledictionem*] לבהלה *labbehalab*. Quæ vox *conturbationem*, ut habet Latinus, *feſtinationem*, & *terrorem* ſonat propriè; ſed cùm opponatur hìc *benedictis* à Deo, vertetunt LXX. Intt. εἰς κατάραν, eóſque ſequuti ſumus. *Gignere in maledictionem* eſt eos gignere, qui poſtea maledicti ſint, ſeu quibus nihil bene cedat. Mirum eſt, *Hieronymum*, in Commentario, vertere hanc vocem ἀνατάραξιν, & quidem dicere: *Sic expreſſiùs* in Hebraico haberi, cùm nulla ſit ratio ita loquendi, prout hodie nobis Hebraïca Lingua nota eſt.

 Bene-

enim ipſi poſteritas benedictorum à Jehova, & qui ex iis orientur, unà cum illis. 24. Antequàm *me* invocent, ego *eos* exaudiam; etiamnum loquentur, cùm *eos* audivero. 25. Paſcentur unà lupus & agnus, leo inſtar bovis paleam comedet, ſerpentis paſtus *erit* pulvis, neque nocebit, aut occidet, per totum montem mihi ſacrum, ait Jehova.

Pœnæ malis infligendæ, ſed præſertim præmia quibus adficientur boni, & nunciatio Evangelii apud Gentes remotas.

CAPUT LXVI.

1. SIC dixit Jehova: cœli ſunt ſolium meum, terra ſcabellum pedum meorum; quæ verò eſſet Ædes, quam mihi ædificaretis, & ubi eſſet locus, in quo quieſce-

erunt deterioris ſortis. 24. Antequàm me clara voce invocent, exaudiam eorum tacitas preces. 25. Tunc temporis ceſſabunt omnes inimicitiæ, ut in ætate aurea, in monte Creatori conſecrato.

PARAPHRASIS.

1. SIC dixit Creator: Cœli quidem ſunt ſolium meum, & Terra ſcabellum pedum meorum; quanta verò eſſet Ædes, quam mihi ædificaretis, & ubi eſſet locus, in quo conquieſcere poſſem?

Benedictorum à Jehova] *Benedictorum Jehovæ*, Abrahami, nempe, Iſaaci, & Jacobi, aliorúmque piorum.

24. *Antequàm me invocent*] Signum ſingularis favoris.

25. *Paſcentur unà lupus* &c.] Vide Cap. XI, 6. Sic Poëtæ, ut notum, deſcripſere felicitatem aurei ſæculi. Lege vel *Virgilium* Ecl. IV, 27. *& ſeqq.* atque ad eum locum *Joan. Lud. Lacerdam*, qui ſimilia loca congeſſit.

Neque nocebit aut occidet] *Non malè facient, neque corrumpent.*

COMMENTARIUS
In Caput LXVI.

1. C*Oeli ſunt ſolium* &c.] Vide 2. Reg. VIII, 27.

Quæ verò eſſet Ædes &c.] Hæc pertinent ad eos, qui reduces Babylone Templum inſtaurarunt Jeroſolimæ. *Grotius* refert, ad dedicationem novam Templi ab Antiocho polluti; ſed hìc agitur de ædificii inſtauratione.

2. *Hæc omnia manus mea fecit*] Hoc eſt, mihi ipſe Templum, in quo me colatis, condidi rerum Univerſitatem, magnificentiorem longe Ædem, quàm eam, quam inſtaurare vultis, aut mortalium ullus condere poſſet.

Ad adflictum &c.] Humilem & pium; à quo tamen divites & ſuperbi Deum alienum putabant, quia non erat eorum ſimilis, neque opibus abundabat. Vide quæ collegit, hanc in rem, ex ipſis Ethnicis, vir ſummus ad Lib. IV. de Religione Chriſtiana §. XII. Pulcrè & pluribus locis, rem expreſſit *Philo* Judæorum diſertiſſimus, ut Libro de Somniis, p. 593. Edit. Paris. Ὁ αἰσθητὸς οὗτος κόσμος οὐδὲν ἄρα ἄλλο ἐστὶν ἢ οἶκος Θεοῦ, μιᾶς τῶν τοῦ ὄντως Θεοῦ δυνάμεων, καθ' ἣν ἀγαθὸς ἦν: *Senſilis hicce mundus, nihil profectò aliud eſt, præter Ædem Dei, & unius verè Dei adtributorum ſecundùm quod bonus erat.* Iterum ejuſdem Libri p. 397. Δύο, ὡς ἔοικεν, ἱερὰ Θεοῦ, ἓν μὲν ὅδε ὁ κόσμος, ἐν ᾧ καὶ ἀρχιερεὺς ὁ πρωτόγονος αὐτοῦ θεῖος Λόγος· ἕτερον δὲ λογικὴ ψυχή, ἧς ἱερεὺς ὁ πρὸς ἀλήθειαν ἄνθρωπος: *duo enim videntur eſſe Dei templa, unum mundus hicce, in quo & Sacerdos maximus eſt primogeniti ejus Ratio divina; alterum verò Mens rationalis, cujus Sacerdos eſt verus ille Homo.* Vide & initium Lib. II. de Monarchia.

3. *Niſi hæc adſint*] *Hoc*, vel *alioquin* eſſe ſubaudiendum, ut hæc cum ſequentibus connectantur, rectè vidit *H. Grotius*: ſignificantur autem, ut antecedentia oſtendunt, dolor, præteritorum peccatorum causâ, conceptus, tum humilitas, ac tandem Dei timor; virtutes, eo tempore, apud Judæos rariſſimæ, nec umquam antea admodum frequentes.

Qui mactat taurum] Qui ſacra facit, nec tamen probus eſt, & divinarum legum obſervans, non gratior eſt Deo, nec magis ſibi propitium experietur, mactato tauro, quàm mactato homine, quia ſola virtus homines Deo gratos facit, non victima. Egregiè hoc *Philo* etiam docuit, pluribus locis, ut Lib. deteriorem potiori inſidiari, p. 159. Μηδ' εἴ τις περιρραντηρίοις ἢ καθαρσίοις χρώμενος, διάνοιαν μὲν ῥυπαίνει τὴν ἑαυτοῦ, τὸ δὲ σῶμα φαιδρύνει· μηδ' εἰ πάλιν ὑπὸ περιουσίας νεὼν ἱδρύεται λαμπροτάταις χορηγίαις, καὶ δαπάναις χρώμενος, ἢ ἑκατόμβας ἀνάγει καὶ βουθυτῶν οὐ παύεται, ἢ πολυτελέσιν ἀναθήμασι κοσμεῖ τὸ ἱερόν, ἀφθόνοις μὲν ὕλαις, τέχναις δὲ πασῶν ἀργύρου καὶ χρυσοῦ τιμιωτέραις εἰσάγων μετ' εὐσεβῶν ἀναγεγράφθω. πεπλάνηται γὰρ οὗτος τῆς πρὸς εὐσέβειαν ὁδοῦ, θρησκείαν ἀντὶ ὁσιότητος ἡγούμενος, καὶ δῶρα τῷ ἀδεκάστῳ διδούς, οὐδέποτε ληψομένῳ τὰ τοιαῦτα, καὶ κολακεύων τὸν ἀκολάκευτον· ὃς γνησίους μὲν θεραπείας ἀσπάζεται· γνήσιοι δ' εἰσὶν αἱ ψυχῆς ψιλὴν καὶ μόνην θυσίαν φερούσης ἀλήθειαν: *Neque ſi quis adſperſionibus, purgationibuſque utens animum quidem fœdat, corpus verò nitidum reddit; neque ſi rurſus, propter divitias templum condit ſplendidiſſimis ſumtibus & profuſionibus uſus; vel hecatombas offert, nec deſinit tauros mactare; aut pretioſis donariis ornat*

quieſcerem? 2. Hæc omnia manus mea fecit, ac *per me* fuerunt hæc omnia, ait Jehova. Ad hunc verò reſpicio, ad adflictum, fractum ſpiritu, & ad verbum meum contremiſcentem. 3. *Niſi hæc adſint*, qui mactat taurum, mactat virum; qui mactat ovem, decollat canem; qui offert munus *farreum*, ſanguinem porci *offert*; qui thus adolet, bene precatur iniquitati. Etiam ipſi elegerunt vias ſuas, & factis ſuis exſecrandis eorum animus delectatur. 4. Quare ego quoque eligam illuſiones eorum, atque id, quod timent, in eos adducam, quia vocavi eos, nec quiſquam reſpondit; loquutus ſum, nec audiverunt; fecerunt quod malum eſt oculis meis, elegerúntque quod nolui.

5. Au-

ſem? 2. Hæc omnia ſunt à me facta, ait Creator; verùm maximam rationem habeo hominis dolentis, humilis, atque verba Dei non ſine metu accipientis. 3. Niſi ſit in homine hæc animi adfectio, qui mactat taurum, idem facit, ac ſi mactet virum; qui offert munus farreum, idem ac ſi mactet canem, aut ſi offerret, idem ac ſi porcos offerret; qui thus adolet, bene precatur vitio. Ipſi etiam elegerunt vitæ pravum inſtitutum, & factis ſuis peſſimis delectantur. 4. Quare Ego quoque illuſiones, eorum illuſiones, & id ipſum, quod timent, in ipſos adducam; quia cùm eos vocavi, nemo reſpondit; cumque eos adloquerer, non audiverunt, ſed fecerunt, quod mihi diſplicet, elegeruntque quod vetui.

5. O vos

nat templum, copioſarve materias & artes omni argento & auro pretioſiores adhibens; piorum numero adſcribetur. Erravit enim à via pietatis, ritus ſanctitatis loco eſſe putans, & dona dans ei, qui his non capitur, numquam talia accepturo, & adulans ei, qui adulationes non admittit, & qui genuinum quidem cultum probat;] genuinus autem eſt, qui animi eſt nudum & ſolum ſacrificium adferentis Veritatis. Vide & Libro de plantatione Noë p. 229. & alio de victimas offerentibus p. 850. Utrobique enim graviter oſtendit verum cultum eſſe animi cultum.

3. *Qui mactat ovem*] השה quod minutum pecus ſignificat, hoc eſt, non minùs hædum, quàm ovem.

Decollat canem &c.] Immundum animal & cujus ne pretium quidem offerre licuit. Vide Deut. XXIII, 18.

Munus farreum] Vide ad Levit II, 1.

Sanguinem porci offert] Repetendum eſt מעלה *mahaleh*, facit adſcendere, hoc eſt, altaris flammæ imponit. Nam in ea adolebantur thus & farina & oleum. Hoc ergo vult Eſaïas adfundere oleum muneris farrei igni, prout lege juſſum erat, ſine timore Dei, & amore proximi, perinde fuiſſe, ac ſi quis pro oleo ſanguinem, & ſanguinem quidem porci, impuriſſimi animalis, flammæ altaris adfudiſſet. *Grotius* putat rem dupliciter illicitam proponi, & quia ſus immunda lege erat, & quia ſanguis omnis effundendus, non offerendus. Sed offerebatur quidem ſanguis Deo cùm ad baſin Altaris effundebatur, ſed non ſupra flammam, aut prunas Altaris. Vide Exod. XXIX, 12. Levit. XVII, 6. Solius erat Sacerdotis, ex Lege, ſic ſanguinem offerre.

Qui thus adolet] מזכיר לבנה *mazchir lbonah.* LXX. Intt. διδὺς λίβανον εἰς μνημόσυνον. Vulgatus: *Qui recordatur thuris.* Verùm eſt hìc eſſe conjugationem *Hiphil* verbi, quod in conjugatione *kal* ſignificat *meminiſſe*; hæc enim eſt poteſtas vocis זכר *zachar.* Sed in Hiphil eſt *adolere*, in quam notionem quomodo à proprio ſignificatu tranſierit, doctè, ad hunc locum, oſtendit *Lud. Cappellus*, in Notis Criticis.

Bene precatur iniquitati] מברך און *mbarech aven*, benedicens iniquitati. LXX. Intt. vertunt: ὡς βλάσφημος. Latinus: *ut qui benedicit idolo. Jonathan*: מתנת אונס *mathnath ones*, munus rapinæ. Eum qui ſine vera animi Religione, & bonis moribus, ait Propheta, thus offerret, perinde feciſſe, ac ſi palam *bene precatus eſſet iniquitati*; quia ſibi homini iniquo fauſta omnia precabatur à Deo, oblatione thuris, quamvis iniquitati nuncium remittere nequaquam ſtatuiſſet.

Etiam ipſi elegerunt] גם המה בחרו בדרכיהם *gam hemmah bahherou bdarchehem*; etiam ipſi elegerunt vias ſuas. LXX. Intt. καὶ αὐτοὶ ἐξελέξαντο τὰς ὁδοὺς αὐτῶν, rectè, nam Verbum בחר conjungi ſolet cum præpoſitione ב. Vulgatus: *Hæc omnia elegerunt in viis ſuis*, minùs commodè. Sententia eſt, Religionem Judæorum illius ævi non eam fuiſſe, quam lege ſanciverat Moſes; qui pietatem animi, cum externis ritibus, ſemper conjunctam eſſe voluerat; ſed ipſorum commentum, quo ſibi finxerant ſine timore Dei & bonis moribus, ritibus illis externis ineſſe aliquam ſanctimoniam. Hanc *viam* in vita *ſibi ipſi elegerant*, ut ritus obſervarent, virtutem verò negligerent. Ejuſmodi fuerunt etiam Phariſæi, tempore Chriſti. Hinc Rabbini vocarunt *liberum arbitrium* בחירה *bhhirah*, electionem.

Factis ſuis exſecrandis] ובשקוציהם *oubſchikkoutſehem.* Aliquando commentitii Dii hac voce intelliguntur, ſed ſuperius membrum oſtendit de abominandis hominum factis agere Prophetam.

4. *Eligam illuſiones eorum*] אבחר בתעלוליהם *ebhhar bthahaloulehem.* LXX. Intt. τὰ ἐμπαίγματα, & Vulgatus: *illuſiones.* Eos ſequuti ſumus, quia התעלל in Hiphil eſt interdum *illudere.* Vide Num. XXII, 28. & 1. Sam. XXXI, 4. *Hieronymus* tamen in Comment. ἐμπαίκτας *illuſtres* vertit, deteriùs. Sententia eſt: quemadmodum mihi illudunt, dum fictâ religione me colunt: ſic & ego illis viciſſim illudam, dum eos in manus Chaldæorum, quos timent, tradam. Sæpe Deus eos, per Prophetas, ad vitam caſtigatiorem revocaverat; ſed Prophetis, ac proinde ipſi Deo illuſerant.

Id quod timent in eos adducam] מגורתם אביא להם *metum eorum in eos adducam.* Interpretamur

Google

5. Audite verbum Jehovæ vos, qui ad id, quod dicit, contremiſcitis: dixerunt fratres veſtri, qui vos oderunt, expellúntque propter nomen meum: gloria tribuatur Jehovæ! At conſpicietur, in lætitia veſtra, ſed ipſi pudore adficientur. 6. Auditur ſonitus tumultûs ex urbe, ſonitus è Templo; ſonitus Jehovæ hoſtibus ſuis mercedem rependentis.

7. Antequàm *Sion* parturiret, peperit; antequàm oriretur ei dolor, maſculum enixa eſt. 8. Quis ſimile quidquam audivit? quis talia vidit? An parturietur terræ *populus* die uno? an unâ vice *tota* gens parietur? nam *ſimul* parturivit & peperit Sion liberos ſuos. 9. An ego uterum aperiam, nec tamen faciam, ut *mulier* pariat? inquit Jehova; annon ego facio, ut *mulier* pariat, & claudo *ejus uterum*, inquit Deus tuus?

10. Lætamini cum Jeroſolima, atque exſultate in ea, quicumque eam amatis: gaudete *eodem*, cum ea, gaudio, quicumque ejus causâ luxiſtis; 11. Ut ſugatis uber ejus conſolationum, eóque ſatiemini; ut lac mulgeatis, & delectationem capiatis ex ejus gloriæ

5. O vos; qui ad verba Creatoris contremiſcitis; ſcitote fratres veſtros, qui vos odio habuerunt, expelluntque propter nomen meum, quod reveremini: gloria tribuatur Creatori! Deprehendetur pietas veſtra in lætitia veſtra, at ipſi pudore adficientur. 6. Auditur ſonitus tumultus in urbe Jeroſolima, atque è Templo ſonitus Creatoris, hoſtibus ſuis mercedem rependentis.

7. Antequàm Sion deprehenderetur parturire, peperit; antequàm oriretur illi dolor partûs, maſculus ei natus eſt. 8. Quis ſimile quidquam umquam audivit? quis tale quidquam vidit? An terræ populus poteſt unâ die parturire, & tota gens naſci? nam Sion ſimul parturivit & peperit. 9. An ego uterum aperiam, nec tamen efficiam, ut mulier pariat, inquit Jehova? annon ego, ait Deus tuus, facio, ut mulier pariat, idémque claudo uterum, inquit Jehova; annon ego facio, ut mulier pariat, & poſtea uterum ejus claudo?

10. Lætamini cum Jeroſolima, atque intra ejus mœnia exſultate, quicumque eam amatis; participes eſtote ejus gaudii quicumque, ejus causâ, luxiſtis; 11. ut ejus conſolationes quoque ſentiatis, uſque ſatie-

tamur Chaldæos, quos horrebant poſtremi Judæorum Reges, & in quorum tamen manus inciderunt. *Grotius* hæc ad tempora, quæ Maccabaicis ſucceſſerunt refert, quaſi Propheta in ſuis vaticiniis temporum rationem haberet. Sed *ſpiritus propheticus* non eſt, ut ſic loquar, ſpiritus Chronologicus.

Elegerúntque quod nolui] Nempe, larvam externam Religionis, in ritibus ſitam, quâ numquam delectatus eſt Deus; qui cùm ſit *ſpiritus*, *in ſpiritu & veritate* eſt colendus.

5. *Qui ad id, quod dicit, contremiſcitis*] Jeremiam & paucos illos Judæorum, qui, ante & poſt captam Jeroſolimam, cum eo ſenſerunt, & minas Dei in populares contumaces timuerunt.

Expellúntque &c.] Nempe, quaſi proditores habebant eos, qui cum Jeremia verbis Dei, deditionem ſuadentis, parendum cenſebant, ut ex eo Propheta ſatis liquet, ac propterea urbe expellebant.

Gloria tribuatur Jehovæ] יכבד יהוה *jychbad Jehova*, glorificetur Jehova. Volebant, nempe, Jeroſolimitani plerique gloriam tribui Deo, ab iis, qui contendebant, non paſſurum eum urbem ſibi ſacram à Babyloniis capi; contrà verò Jeremiam detrahere gloriæ Dei, cùm diceret, urbem in manus Chaldæorum ab eo traditum iri. Vide Capp. VII, XXVIII, & XXIX. ejus vaticiniorum.

Conſpicietur in lætitia veſtra] Nempe, Deus præſens auxilium tulit Jeremiæ & aliis cum eo ſentientibus, qui à Chaldæis ſervati ſunt. Vide Jerem. Capp. XXXIX, & XL.

Ipſi pudore adficientur] Abducti Babylonem aut coacti, metu Chaldæorum, fugêre in Ægyptum. Vide Jerem. C. XL. *& ſeqq.*

6. *Sonitus tumultûs* &c.] קול שאון *kol ſchaon vox tumultûs*, populi, nempe, ſuperſtitis & Babyloniorum captâ urbe.

Sonitus è Templo &c.] Quaſi Dei Templo excedentis, qualis poſtea in ultimo Jeroſolimæ exſcidio auditus eſt, de quo vide *Joſephum* de Bello Jud. Lib. VII. c. 31. in Græcis.

7. *Antequàm Sion parturiret peperit* &c.] Subitò & ſine tranſitione ulla ac ſine novi vaticinii inſcriptione, Propheta Jeroſolimæ & Judææ inſtaurationem prædicit. Hæc autem verba, & ſequentia quàm brevi tempore, poſt Nehemiam, novis incolis ſit inſtructa atque habitata oſtendunt. Implementum hiſtoriæ meliùs adſequeremur, niſi, unà cum Nehemia, deſineret eorum temporum hiſtoria, quam ex nullis aliis monumentis ſupplere licet. *Sion* hîc ſupplevimus, quod omnino ſubaudiendum; aut, quod eſt perinde, Jeroſolima.

8. *Quis ſimile umquam vidit* &c.] Elegantiſſima deſcriptio celeris inſtaurationis Judææ, concurrentibus undequaque Judæis, dum iis Perſarum Reges faverent, in antiquas ſuas ſedes, & omnia inſtaurantibus.

An parturietur populus] היוחל ארץ *hajoubhal erets*. Eſt ſubaudiendum poſt perſonam maſculinam יוחל nomen maſculinum עם *populus*. Ut poſſemus aliquo modo exprimere vim paſſivam conjugationis *Hophal*, paſſivè diximus *parturietur*, quamvis fortaſſe numquam ita loquuti ſint Latini. LXX. Int. dixerunt: εἰ ὤδινε γῆ; *an parturiit terra*? ſed verbum maſculinum יוחל *joubhal* non poteſt conſtrui cum nomine fœminino ארץ. Poteſt tamen etiam eſſe conſtructio, κατὰ τὸ σημαινόμενον, nam voce *terra* ſignificatur *populus terræ*.

9. *Uterum aperiam*] אשביר *aſchbir*, frangam; hoc eſt, aperiam, ſeu faciam ut mulier ſit fœcunda, nam *claudi* dicitur uterus ſterilium.

11. *Ut ſugatis uber conſolationum*] למען תינקו תנחמיה

riæ ſplendore. 12. Sic enim dicit Jehova: en ego inclino pacem in te, tamquam fluvium, & tamquam torrentem inundantem gloriam gentium; *inſtar infantium* ſugetis, ad latus bajulabimini, ùsque in genubus vos oblectabitis. 13. Sicut is, quem mater ſua ſolatur; ſic vos ſolabor, & Jeroſolimæ ſolatium accipietis. 14. Videbitis, gaudebit animus veſter, oſſa veſtra, ut tenuis herba, germinabunt, intelligetíſque manum Jehovæ adeſſe ſervis tuis, & iram ejus hoſtibus illius incumbere. 15. Nam Jehova in igne veniet, & turbinis inſtar *erunt* ejus quadrigæ, ut rependat iis mercedem, in iræ ſuæ excandeſcentia, atque increpationem ſuam in flammis ignis. 16. Nam Jehova in ira, & gladio ſuo, judicium feret de omni gente, & multi erunt ab eo vulnerati. 17. Qui ſe abluunt, & purificant in hortis, more Echathæ, inter veſcentes carne porci, & *cibis aliis* abominandis, ut mure agreſti, ſimul

mul

ſatiemini; ut lac mulgeatis, & voluptatem capiatis ex ejus gloriæ ſplendore. 12. Dixit enim Creator: en derivo in te pacem, tamquam fluvium, & tamquam torrentem, qui abripiet gloriam gentium. Inſtar infantium ſugetis lac, atque à nutrice, in genubus ejus, vos oblectabitis. 13. Vos ſolabor, & Jeroſolimæ ſolatium accipietis. 14. Eam videbitis & gaudebitis; oſſa veſtra germinabunt in pueritia veſtra, & creſcent ut tenuis herba; unde intelligetis auxilium Creatoris vobis adeſſe ejus cultoribus, & juſtitiam ejus incumbere iis. 15. Veniet enim igne cinctus, & nubibus vehetur quaſi quadrigis; ut mercedem malis rependat, in indignatione ſua, quam conferre poteritis flammis ignis. 16. Creator enim malis indignatus, & gladio armatus pœnas repetet de omnibus Gentibus, quæ cultum ejus neglexerint, & multi vulnera ejus ſentient. 17. Quicumque ſe abluunt, & purgant in hortis, more qui dicitur E-

chatæ,

תנחומיה *lmaban thanikou thanbbumeab.* Mirum loquendi genus, ſed non inelegans, quo ſignificatur ſolatii participem eſſe.

Et delectationem capiatis ex ejus gloriæ ſplendore] והתענגתם מזיז כבודה *vebithbannagthem mizziz chbodah.* LXX. Intt. τρυφήσατε ἀπὸ εἰσόδου δόξης αὐτῆς. Putaverunt, ut rectè hic obſervavit *Lud. Cappellus*, זיז *ziz* ſignificatum adfinem habere voci מזוזה *poſtis* aut *limen* januæ. *Aquila:* ἀπὸ παντοδαπίας, quod ſequutus *Hieronymus* vertit: *ab omnimoda gloria. Symmachus:* ἀπὸ πότου, & *Theodotion:* ἀπὸ πλήθους à *multitudine*, nempe, gloriæ. Qui זיז cum Maſſorethis legunt, nullum commodum ſenſum hinc exſculpunt, cùm זיז *ziz* beſtiam ſignificet, ut oſtendit *Sam. Bochartus* Hieroz. P. I. Lib. III. c. 29. Multi ex Recentioribus legerunt זיו *ziv* ex conjectura *D. Kimchii* (quam nequaquam ſpernendam verè ait *Cappellus*) ut ex eorum Verſionibus liquet, quas Lectores, ſi ita videatur, conſulant. Nullam tamen hìc variam lectionem habent Maſſorethæ, & conſtat *Hieronymum* legiſſe זיז *ziz* ex ejus commentario, qui ſic habet: *Qui verò poſt lac conſolationis ad ſolidum profecerint cibum deliciis adfluent veritatis, & ſcientia omnimodæ gloriæ, quæ Hebraïcè dicitur* ZIZ. *Pro quo* LXX. introïtum. *Symmachus*, pinguedinem (πιότητα) *Theodotio*, multitudinem *interpretati ſunt*. Hoc diximus ut Pſalmi LXXIX *verſum panderemus ambiguum, in quo ſcriptum eſt*: Vaſtavit eam aper de ſilva & ſingularis ferus depaſtus eſt eam. *Pro eo enim, ubi in noſtris Græcis Codicibus legitur* μονιὸς ἄγριος, *id eſt*, ſingularis ferus, *in Hebraïco ſcriptum eſt* ZIZ SADAI. *Quod Aquila tranſtulit* παντοδαπῆς χώρας, *hoc eſt*, omnimodum regionis. Nempe, *Aquila*, nec immeritò, exiſtimavit eà voce *omnis generis feras* ſignificari, unde etiam hìc habuit παντοδαπίας δόξης, ſed incommodè. *Symmachus* videtur legiſſe מזית *mizzajith*, quæ vox apud Arabas, ut animadvertit *Cappellus*, non *oleam*, ut apud Hebræos, ſed *oleum* ſignificat, unde πιότητα vertit, verùm parum aptè. *Theodotion:* ἀπὸ πλήθους, quia voce Hebraïcâ putavit propriè multitudinem ferarum ſignificari. Nos ſentimus cum *Kimchio* & recentioribus.

12. *En ego inclino*] Vel *mox inclinabo*, ea enim eſt ſignificatio voculæ הן & הנה *hinneh*, ecce. *Inclinare* dicitur Deus *fluvium pacis*, quaſi eum è cœlo demittens. Hæc verò, ut & pleraque è ſequentibus pertinent ad vocationem Gentium, ad cognitionem Dei; cum quibus *pacem* habituri erant Judæi Chriſto credentes, poſtquàm & ipſi ad eum adducti eſſent. Propheta, ut alibi ſæpe, à ſenſu proprio ſenſim, ac ſine ſenſu ad ſpiritualem progreditur. Vide & ad Cap. LIII. initium.

Pacem in te] Dabo operam, ut altâ pace fruaris, cùm hoſtibus vicinis & remotis. Cùm enim Judæi aliarum gentium omnium hoſtes eſſent, vix umquam certa quiete frui poterant; cùm aliæ Gentes & quidem potentiores ſimilia iis odia redderent; ita ut induciæ potiùs eſſent, quàm vera pax; qua numquam potuere frui, niſi ſub Imperio Romano, & præſertim quidem Chriſtiano, poſtquàm multi eorum eſſent etiam Religionem Chriſtianam amplexi.

Tamquam fluvium & tamquam torrentem &c.] Per totum, nempe, Imperium Romanum, quod ſolum populis omnibus & præſertim Judæis pacem præſtare potuit. Id autem vocatur meritò *gloria gentium*, cùm in excultiſſima Orbis terrarum parte nihil ei fuerit par, aut ſecundum.

Inſtar infantium ſugetis] תינקתם *jinakthem*, ſupplevi *inſtar infantium* perſpicuitatis causâ. Hæc autem comparatio cum infantibus eò ſpectat, ut ſignificet Popheta, Judæos blandè & amicè habitum iri à Chriſtianis ad quorum Religionem ſe ſe adgregarint. Deſcribitur enim hìc infantilis ætas, in qua primùm infanti ubera præbentur, cùm brachio *ad latus* geſtatur, aut genubus matris vel nutricis inſidet. Hæc non experti ſunt Judæi ab Ethnicis, dum uterque populus priſcis Religio-

mul abſumentur, ait Jehova. [18]. Ego facta eorum, & cogitationes *novi*, *&* veniet *tempus*, quo congregem omnes gentes, & linguas, conveniantque, & gloriam meam videant.

[19]. Po-

chatæ, unà cum hominibus, qui comedunt ſuillam & cibos alios abominandos, ut murem agreſtem, ſimul peribunt, ait Creator. 18. Eorum ego facta & ipſas cogitationes novi, atque aderit aliquando tempus, quo congregem omnes Gentes, quibuscimque linguis utantur; conveniéntque, & gloriam

gionibus adhæſit, ſemper enim inimici inter ſe fuere; ſed poſtquàm ſunt conjuncti in unum populum Chriſtianum, cùm ſublatum prorſus fuiſſet, τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ, ut loquitur Paulus, Epheſ. II, 13. tum verò fuit æterna pax. Sed & bæc, & ceteræ Prophetiæ ad hominum facta pertinentes ita ſunt capiendæ, ut Deus omnia feciſſe intelligatur; quæ per ſe poterant fieri, ut homines, naturæ liberæ, beneficiis, quæ pollicetur, frui poſſent, ſi modò vellent; omniáque adhiberet argumenta, ut perſuaderentur. Quod ubi factum eſt, ſi eventus non ſequatur, nequitiâ & pertinaciâ hominum; non eſt hæc culpa Dei, ſed eorum, qui noluerunt beneficiis ejus uti. Impleta ſunt vaticinia, ad Deum quod adtinet, qui nihil, quod ab eo exſpectari poterat, omiſit; nec quisquam poteſt queri, quaſi per Deum ſtetiſſet, quo minùs, totâ ſuâ amplitudine, eventum ſortirentur. Quod eò ſpectat, ne quis putet, impletum non fuiſſe, quod homines, ne pleniùs impleretur, obſtiterunt; quemadmodum fecerunt Judæi, qui non eo numero, quo debebant, ſeſe Chriſtianæ Eccleſiæ adgregarunt. Satis eſt per Deum non ſtetiſſe, quo minùs hoc fieret.

14. *Videbitis* &c.] Hoc eſt, omnia fient, ut omnes Judæi videre hæc poſſint & gaudere, ac reverâ multi videbunt & gaudebunt; quamvis multò plures eorum beneficiorum participes eſſe potuerint, è quibus non ſunt excluſi, niſi culpâ ſuâ.

Oſſa veſtra germinabunt &c.] Hoc eſt, ut herba revireſcit & germinat rore & pluviâ: ſic vos beneficiis divinis ad ſtatum feliciorem multò pervenietis, niſi culpa veſtra obſtiterit.

Hoſtibus illius] Veritatis, nempe, divinæ adeóque Evangelicæ; tam inter Judæos, quàm inter Ethnicos.

Incumbere] Sententia eſt à nobis reddita, cùm verba non poſſemus. Eſt enim verbotenus: *cognoſcetur manus Jehovæ cum ſervis ſuis* (favens, nimirum) *& ira cum hoſtibus illius*; erga hoſtes veritatis.

15. *In igne veniet* &c.] Sub imagine *ignis* paſſim Divina Juſtitia deſcribitur, quia nihil eſt, in naturis corporeis, efficacius, violentius & formidoloſius igne. Vide Deut. IV, 24. XXXII, 22. Pſ. XVIII, 9. &c. Quin etiam Deus in partem hoſtium ſuorum, rebellium, nimirum, Jeroſolimitanorum, ignem ſævire paſſus eſt in conflagratione Templi & aliorum ædificiorum.

Turbinis inſtar &c.] Vide ſimilem iræ divinæ deſcriptionem Pſ. XVIII.

16. *In ira & gladio* &c.] Hæc aliò jam videntur pertinere; nempe, ad ipſos Judæos, vicinósque populos, in quos Chaldæi ſævire. Vaticinia non ſunt ita connexa, ut ordo temporum ſervetur. Sæpe nunc ad remotiora tempora, mox ad propiora reſpiciunt, unde ad ſeriùs eventura redeunt. Nunc ad populum quemdam pertinent, nunc ad alium; neque eſt vis verbis adhibenda, ut ſeries quædam eventuum, quibus conveniant, inveniatur; ſed adtendenda ea, quæ poſt vaticinia contigerunt, ſi quæ ſint, in quæ quadrent. Vide *Joan. Smithum* de Prophetia Cap. XIII. Reg. 2.

17. *Qui ſe abluunt*] המתקדשים *hammithkaddeſcim*, ſanctificantes ſe: ſed eæ ſanctificationes ſitæ erant in ablutionibus. Iidem ſpectantur, de quibus egit Propheta, antecedente Cap. vers. 10. & 14.

More Echathæ] Eſt in textu אחר אחד *abhar ebbad*, ſed Maſtorethæ, in margine, monent, legendum אחת *ebbath*. LXX. Int. ἐν προθύροις, & *Hieronymus*: *poſt januam*. Quæ quid adfine habeant cum Hebraïcis non video. *Symmachus* & *Theodotio*, ait Hieronymus, *hunc locum ſic interpretantur*: qui ſanctificamini & luſtramini in hortis, alter poſt alterum, (ὀπίσω ἀλλήλων, ut habet ex iis Procopius) inter eos, qui comedunt carnem ſuillam & abominationem, & murem, ſimul deficient, dicit Dominus; *volentes oſtendere non ipſos comedere carnem ſuillam & abominationem & murem, qui ſanctificantur in hortis, alter poſt alterum; ſed eos, qui luſtrantur, verſari cum eis, qui comedunt, quæ probibita ſunt.* Videntur legiſſe, aut legendum putaſſe אַחַר אֶחָד, *Jonathan* etiam habet: סיעא בתר סיעא, *turba poſt turbam*. Seqouti ſumus Maſtorethas, & אחת interpretamur *Hecatam*, ſeu Lunam, ut jam diximus ad C. LXV, 10. ubi vide notata. Agit Propheta de improbis Judæis, qui clam Ethnicas loſtrationes ſuſcipiebant, in hortis clauſis, ubi Ethnico more ſacra faciebant, atque illicitis carnibus veſcebantur; quamvis Judæos ſe Jeroſolimæ ſimularent. Jam אחר אחת *poſt Echatham* perinde eſt ac *more Echathæ*. Sic *ire poſt cogitationes ſuas*; eſt more ſuo vivere C. LXV, 2. & *ire poſt Bahales*, ſequi religionem *Bahalum*, atque ex eorum inſtitutis vivere. Sed quæ eſſent inſtituta Orientalium, in hac re, tot amiſſis Veterum monumentis, non ſatis notum eſſe mirum videri nequit. Hoc unum quod huc facere poſſe videatur occurrit, apud *Herodotum* Lib. II. c. 47. obi docet, apud Ægyptios, ſuem immundiſſimam fuiſſe, nec Diis aliis mactari ſolitam, ſic pergit: Σελήνῃ δὲ καὶ Διονύσῳ μούνοισι, τοῦ αὐτοῦ χρόνου, τῇ αὐτῇ πανσελήνῳ τοὺς ὗς θύσαντες πατέονται τῶν κρεῶν: *Lunæ verò & Baccho ſolis, eodem tempore, eodem plenilunio mactata ſue carnes deguſtant.* Ait rationem ejus rei tradi ab Ægyptiis, ſed quam, ſuperſtitionis causâ, dicere non audebat. Tum hæc

ſequuntur

19. Ponam in iis ſignum, mittámque ex iis, qui evaſerint, ad gentes Tharſiſiorum, Philenſium, & Æthiopum arcum tendentium, Tibarenorum, Græcorúmque, & Inſularum remotarum; quæ famam meam non audiverint, nec gloriam meam viderint;

tiam meam videbunt.

19. Erit ſignum, quo dignoſcentur, mittamque, ex iis, qui evaſerint ad Gentes Tharſiſiorum, & Æthiopum arcum tendentium, Tibarenorúmque, Græcorumque, & Inſularum remotarum; qui nondum famam meam audiverint, & qui tunc

ſequuntur: θυσίη δὲ ἥδε τῶν ὑῶν τῇ Σελήνῃ ποιέεται. ἐπεὰν θύσῃ, τὴν οὐρὴν ἄκρην, καὶ τὸν σπλῆνα καὶ τὸν ἐπίπλοον συνθεὶς ὁμοῦ, κατ᾽ ὦν ἐκάλυψε πάσῃ τοῦ κτήνεος τῇ πιμελῇ τῇ περὶ τὴν νηδὺν γινομένῃ· καὶ ἔπειτα καταγίζει πυρί, τὰ δ᾽ ἄλλα κρέα σιτέονται ἐν τῇ πανσελήνῳ ἐν τῇ ἂν τὰ ἱρὰ θύσωσι. *Sacrificium autem hoc ſuum Lunæ fit. Poſtquàm qui ſacra facit mactavit ſuem, extremam caudam & lienem, & omentum ſimul componens, adipe omni, qui circa alvum pecudis eſt, ea operit, deinde igni adolet. Reliquis carnibus plenilunii die veſcuntur, quo die ſacra fecerint.* Nec eſt incredibile quoniam hìc, apud Prophetam, mentio fit Lunæ, Menſis & carnis ſuillæ, ad ſimile quoddam ſacrum, clam apud Judæos factum, reſpici.

Inter veſcentes carne porci] Quod vertimus *inter*, eſt Hebraïcè בְּתוֹךְ quaſi hìc deſineret ſenſus; ſed conjungimus cum ſequente voce, & legimus בְּתוֹךְ, ut fecerunt *Symmachus*, & *Theodotion*.

Cibis aliis abominandis] השקץ haſſchekets *abominatione*.

Mure agreſti] העכבר *bahachbar*; de qua voce vide *Bocharti* Hieroz. P. 1. Lib. III, c. 34.

18. *Ego*] *Et ego*.

Novi] Quaſi ſcriptum eſſet ידעתי *jadahthi*, quod aut legendum, aut certè ſubaudiendum eſt. Sic *Jonathan*: קדמי גלן *ante me revelata*, aut *aperta ſunt*. Reſpicit ad ſacra illa occulta, quæ fiebant in hortis, clam omnibus, exceptis ſymmyſtis; aitque, hæc, licèt aliis ignota, ſibi eſſe notiſſima. Rectè, inter Recentiores, *Leo Judæ* ſupplevit hìc *ſcio*, quem & alii nonnulli ſunt ſequuti. Ceteri nihil niſi durum & contortum, habent. Vide & *Lud. Cappellum* ad hunc locum.

Veniet tempus] Eſt באה *baah*, participium fœmininum, unde, ut etiam ex re ipſa, ſatis liquet, ſubaudiendam; aut, ſi excidit, exprimendam voculam עת *tempus*, quæ eſt communis generis. Nec rarò conjungitur עת cum verbo בא *bo*, venire, ut Concordantiæ docebunt. Ideóque pleríque Recentiorum, quos inſpexi, expreſſerunt. Ac ſanè niſi & hìc *tempus* & antea *novi* ſuppleantur, pendet planè ſententia & ſolœca etiam eſt oratio. Sic LXX. Intt. Κἀγὼ τὰ ἔργα αὐτῶν καὶ τὸν λογισμὸν αὐτῶν· ἔρχομαι συναγαγεῖν πάντα τὰ ἔθνη. Ubi ἔρχομαι eſt pro בא, non באה. Vulgatus etiam: *Ego autem opera eorum, & cogitationes eorum venio, ut congregem.* Sed *ego* non poteſt conjungi, quandoquidem Deus, non fœmina, loquitur, cum participio fœminino באה; & videtur dicere Propheta Deum *venire*, *ut opera & cogitationes congreget*, quod eſt abſurdum. Sed non commodiùs verterunt nonnulli Recentiores, qui duas, quas diximus, voculas, ſupplere noluerunt. Vide verſionem *Franc. Junii*, ejúſque interpretationem à *Joan. Piſcatore*.

Quo congregem omnes gentes &c.] Antecedentia videntur ſuadere hìc agi de judicio Dei, quo pœnas de Judæis Idololatris ſumturus erat, ſpectantibus pluribus gentibus; quod non malè quadrat in exſcidium Judææ, per Nebuchadneſſaris copias, quæ è variis populis conſcriptæ erant. Sed malim hìc ἐπέχειν, quàm quidquam temerè adfirmare; video enim hìc ſat multos, quos fugiam, neminem, quem tutò ſequi poſſim.

19. *Ponam in iis ſignum*] ושמתי בהם אות *veſchamthi bahem oth*. Ex antecedentibus ſi ratiocinemur, בהם *bahem*, in iis, referri debet ad גוים *gojim*, gentes. Tota difficultas ſita eſt in voce אות *oth*, ſignum, quæ non videtur idem eſſe ac נס *nes*, vexillum, quod editis in locis collocabatur, ad copias ad id convocandas, ut conſtat, ex variis hujuſce Prophetæ locis; ſed potiùs aliud *ſignum*, ad quod concurrentes ſalvi & incolumes erant, quamobrem dicuntur פליטים *phletim*, qui evaſerint. Sed quinam ſunt, quos eo nomine ſignat Propheta? Judæi eſſe nequaquam videntur è Judææ clade dimiſſi, qui per omnes gentes exſcidium Jeroſolimæ, in quo gloria Dei emicuerat, narrarent; ii enim, quibus pepercerunt Chaldæi, aut abducti ſunt in Chaldæam, aut relicti, ut patrium ſolum colerent, ne prorſus deſolaretur. Improbi verò Judæi, qui in Ægyptum fugerunt, diſſuadente, ex mandato Dei, Jeremiâ, potiùs defecerunt à Religione Judaïca, quàm gloriam Jehovæ nunciarunt, ut ſatis patet è Jeremia. Vide Cap. XLIV, ejus Prophetæ.

Itaque cùm *Prophetiæ lumen*, ſit *lumen abruptum*, ut loquuntur Judæi, crediderim Prophetam, qui jam cœperat vers. 12. de vocatione Gentium ad cognitionem Dei loqui, atque abruperat, quod dicere cœperat, ut Idololatrarum Judæorum cladem prædicaret; eò, unde digreſſus erat, reverti, & agere hìc de iis qui, Judaïſmo relicto, fidem Religioni Chriſtianæ habituri eſſent, & quaquaverſùm eam ſparſuri. Certè in neminem alium quadrant, quæ hìc habentur; nam quod habet *Grotius* de Judæis, poſt clades ab Antiocho acceptas, ſuperſtitibus, qui auxilia è regionibus, quæ memorantur, eſſent petituri, id verò nullâ hiſtoriæ fide nititur; nec Gentium auxilio jugum ejus excuſſerunt.

Tharſiſiorum] גוים תרשיש *gojim Tharſchiſch* Poſterior vox cum priore non conſtruitur, ſed per adpoſitionem additur, eſt enim nomen proprium, ut & ſequentia. Significantur autem Tharſiſiæ Macedonica & Hiſpanica, de quibus vide ad Genes. X, 4. ad eas enim pervenit Evangelium, & ſat citò quidem in Macedoniam,

rint; atque, apud gentes, gloriam meam nunciabunt. 20. Adducent omnes fratres veſtros ex omnibus gentibus, quaſi manus Jehovæ, vectos equis, curribus, lecticis, mulis, & camelis, ad montem mihi ſacrum, Jeroſolimam, ait Jehova: quemadmodum Iſraëlitæ adferunt munus *farreum* in vaſe mundo, in Ædem Jehovæ. 21. Ex iis etiam ſumam *mihi*, qui ſint Sacerdotes, & Levitæ. 22. Nam ſicut cœli novi, & terra

tunc temporis gloriam meam nunciabunt. 20. Iidem omnes fratres veſtros; hoc eſt, Deo omnium Creatori credentes; adducent è cunctis Gentibus, quaſi munus Creatori, Jeroſolimam, omni genere vehiculorum, & jumentorum vectos; 21, ex quibus etiam mihi eligam, qui muneribus Sacerdotum, & Levitarum in Æde Creatoris fungantur. 22. Nam ſicut cœli, & nova terra, quæ molior, durabunt coram me: ſic & poſteritas veſtra & nomen veſtrum ſtabunt in conſpectu veſtro. 23. Sin-

niam, ut ex Actis conſtat, ſeriùs aliqoantò in Hiſpaniam. LXX. Intt. habent εἰς τὰ ἔθνη εἰς Θαρσὶς, Hieronymus: *in mare*, quod de Oceano interpretantur, & hìc regionem Indiæ intelligunt. Malim de aliis Tharſiſiis intelligere, in quas Evangelium perveniſſe conſtat, intra duo ſæcula, à Chriſti adſcenſu in cœlum elapſa; cùm, quæ dicuntur de Indis ad Chriſtum adductis, miniſterio Thomæ, & Bartholomæi, incertiſſima ſint.

Philenſium] פול *phoul.* Cùm *Phoul* conjungatur cum לוד *Loud*, & cùm *Loud* ſit Æthiopia ad Auſtrum Ægypti, hoc cum ſono vocis conjunctum perſuadet ſignificari hìc *Philen*, urbem ad Nilum fluvium, centum ſtadiis ſupra Syenen, in parva inſula, quæ Æthiopas inter & Ægyptios ambigui juris fuit; quod multis Veterum locis illuſtrat *Sam. Bochartus* Phalegi Libro IV. c. 26. inter quos miror non eſſe *Herodotum*, iis, qui ab eo memorantur, antiquiorem, & qui Lib. II. ſæpiùs *Elephantines* meminit, ejusdem urbis, aut certè vicinæ. Nempe, פיל, ut obſervat idem *Bochartus*, Syris, Chaldæis, Arabibus, Æthiopibus, eſt *Elephas*, unde nomen loco factum, quem Incolæ quidem, Ægyptiacâ, aut Æthiopicâ linguâ utentes, vocaverint *Phil*, Græcè verò loquentes *Elephantinem*. Ægyptiis urbibus pluribus fuit nomen Ægyptiacum, & nomen Græcum. Sic quæ *Tſin* צין Ægyptiis dicta, Græcis fuit Πηλούσιον; *On* prioribus, *Heliopolis* poſterioribus. Mutatum hìc י in ו & פול *phoul* dictum pro פיל *phil*, quod & aliis nominibus non infrequens. Adi de ceteris *Bochartum*. LXX. Intt. ΦΟΥΔ habent pro ΦΟΥΛ errore Græcorum Librariorum, ex ſimilitudine litterarum nato. Hieronymus, *in Africam*, nimis laxè miſcuiſſe videtur פול *phoul* cum פוט *phout*, quod nomen fuit Africæ, à Tritonide palude ad Oceanum Atlanticum, ut pluribus oſtendit *Bochartus* Cap. XXXIII. ejusdem Libri. *Jonathan* habet פלאי *pholaè*.

Æthiopum] לודים *loudim*. Quos Æthiopas fuiſſe probavit *Bachartus*, & nos ex loco Jeremiæ confirmavimus ad Gen. X, 13. Malè Veteres, è ſolo nominis ſono, *Lydiam* interpretati ſunt. Huc facit hiſtoria Eunuchi Candaces Meroës Reginæ, Act. VIII, 27.

Tivarenorum] תובל *thoubal*, de quo vide dicta ad vers. 3. ejusdem Cap. Geneſeos. Intelliguntur Tibari, vel Chalybes, Aſiæ minoris ad Pontum Euxinum, quà in Orientem vergit, populi. LXX. Intt. καὶ Μοσὸχ καὶ εἰς Θοβὲλ, quia *Thubal* cum *Meſech* ſolet conjungi, & alia fuit regio prope Moſchicam, quæ etiam *Thubal* à ferrariis ſodinis dicta eſt. Malè *Italiam* interpretatur *Hieronymus*, nam neque usquam ſic vocatur; & ſub nomine *Inſularum remotarum* continetur.

Græcorúmque] ויון *vejavan*. *Javanem*, vel *Ionem* Græcos eſſe oſtendimus, poſt *Bochartum*, ad Gen. X, 2. quo nomine potiſſimùm Græcos Aſiæ Minoris adpellarunt, qui hìc aptè conjunguntur cum Tibarenis, Ponti populis. Ad hos & illos facilè pervenit Evangelium, curâ Eccleſiarum, quas in Aſia Minore condidit Paulus Apoſtolus. *Græciam* hìc habet Latinus, ut Græci Ἑλλάδα, minùs commodè; quia ubicúmque erant Græcè loquentes, non erant tamen *Græciæ*; quo nomine vocata eſt tantùm notiſſima illa regio Europæ; non Aſiæ, de qua hìc ſermo eſt. Nemo Aſiæ Minoris oram maritimam, quæ à Græcis potiſſimùm incolebatur, *Græciam* vocavit, quamvis non diffitear partem Italiæ Orientalem *Magnam Græciam* dictam.

Inſularum remotarum] Inſularum & Pæninſularum ab Aſia remotiorum, in mari interno, ad Hiſpaniam usque, quod ſæpiùs diximus ad hunc Prophetam, ut ad Capp. XLI, & XLII.

Gloriam meam nunciabunt] Non tantùm hiſtoriam V. T. & facta Dei in gratiam Populi Hebræi, ut velle videtur *Grotius*, ſed & longè excellentiſſimam Dei naturam, quam meliùs norant Chriſtiani quàm Judæi, & Hiſtoriam, Oeconomiámque Evangelicam; in quibus Dei beneficentiſſimi omnium hominum Creatoris virtutes multò magis elucent, quàm in antiquato Fœdere, & doctrina præſertim de Chriſto Judæis ignorata, exponitur perſpicuè, quæ nonniſi obſcurè in V. T. exſtabat. Hæc multò præſtantiore ſenſu *gloria Dei* dici poſſunt, quàm ejus revelatio, & facta, ante Chriſtum natum, inter Judæos.

20. *Adducent omnes fratres*] Putat *Grotius* ſententiam loci hanc eſſe: in honorem Dei, Græcos & Romanos reſtituturos & domum remiſſuros, cum honore, captivos, quos bellis Macedonico, & Syriaco ceperant. Sed factum hoc fuiſſe, nulla docet Hiſtoria. Poſſent fortè hæc Judæi referri ad multitudinem Proſelytorum & Σεβομένων, quam ex toto orbe ad cognitionem Dei adduxerunt; verùm hoc nihil eſt propemodum, ſi conferatur cum ingenti numero hominum, quem ex quavis gente, imò etiam ex ipſis Judæis, præcones Evangelii Chriſto lucriſecerunt, præſertim poſt everſum Templum Jeroſolimitanum. Hi omnes dicuntur *fratres* Judæorum, hoc eſt,

Digitized by Google

ra nova, quæ facio, ſtabunt in conſpectu meo, ait Jehova: ſic & poſteritas veſtra, & nomen veſtrum ſtabunt. [23]. Singulis neomeniis, & ſingulis Sabbathis, omnis caro veniet, ut coram me adoret, inquit Jehova. [24]. Egredientur verò, & videbunt cadavera eorum, qui à me defecerint; nam vermis eorum, non morietur, nec ignis exſtinguetur, atque omni carni faſtidio erunt.

23. Singulis Noviluniis, & Sabbathis omne genus hominum veniet, ut me adoret, ait Creator. Hi verò, ſingulis Neomeniis, & Sabbathis, venient, ut me adorent, ait Creator. 24. Hi verò, ubi venerint, videbunt cadavera eorum, qui à me ad Idolorum cultum defecerint; nam vermu, quo rodantur, non deerit, nec ignis, quo urantur, extinguetur, atque omnibus faſtidio erunt.

eſt, myſtici Iſraëlis, qui omnes homines, ſine diſcrimine, in ſinum ſuum recepit.

Vectos equis &c.] Hæc ſunt ornamenta & veluti πάρεργα imaginis propheticæ, quæ non ſunt ſeorſim excutienda, quaſi ad ſummam rei ſingula quidpiam facerent. Satis eſt hoc ita intelligi, ut undecumque homines ad Chriſtum adductos ſciamus.

Vectos equis] *In equis, in curru* &c.

Lecticis] בצבים *battſabbim*. LXX. Intt. & *Theodotion*: ἐν λαμπήναις, *Aquila*: ἐν σκεπαστοῖς, Latinus: *in lecticis*, quem ſequuti ſumus, cùm hoc ſolum conſtet fuiſſe vehiculi genus; ex re ipſa & uſu vocis, apud Chaldæos.

Mulis] בפרדים *bappheradim*, quâ voce LXX. *Aquila* & *Theodotion* & Vulgatus, ἡμιόνων, *mulos*, intellexerunt, *Symmachus*: καρούχαις, carpenti genus. *Muli* intelliguntur, ut docet *Sam. Bochartus* Hieroz. P. 1. Lib. II. c. 19.

Camelis] בכרכרות *bacchircharoth*. LXX Intt. σκιάδια, *Symmachus*: φορεῖα, Latinus: *carrucas*. Sed memoratis aliis jumentorum & vehiculorum generibus, *camelos* memorari ſatius erat intelligi, quibus in longinquis itineribus Orientales quàm maximè uti ſolebant, cùm huic interpretationi Arabicæ Linguæ uſus faveat. Qua de re eumdem vide *Hieroz*. P. 1. Lib. II. c. 4. ubi Dromadas intelligi, non ſine ratione, conjicit. Omne fermè jumentorum, exceptis aſinis, brevi dumtaxat itineri aptis, & vehiculorum genus memoratur; ut intelligat Lector homines adducendos ad Chriſtum è quavis gente fuiſſe, quemadmodum factum eſt.

In montem mihi ſacrum &c.] Intelligitur, ut alibi, Eccleſia Chriſtiana, in qua luculentiùs multò impletum eſt vaticinium, quàm in Jeroſolima terreſtri, ut jam diximus.

21. *Qui ſint Sacerdotes & Levitæ*] Qui fungantur miniſterio ſacro, in Eccleſia Chriſtiana; nam propriè ſi intelligas, verum non eſſet; cùm Sacerdotes & Levitæ non fierent, apud Hebræos, ſed naſcerentur & quidem è poſteris Levis, quibus nulli alii cooptari poterant.

22. *Cæli novi & terra nova*] Eccleſia, nempe, Chriſtiana, cui ſoli hæc deſcriptio competit; nam ſtante cultu Levitico, eodem modo ac olim, non poterat Judæorum Reſpublica vocari *cælum novum, & terra nova*, cùm omnia in ea ſemper futura fuiſſent antiqua. Vide C. LXV, 17. Reverâ tantum eſt diſcrimen inter Judaïcam doctrinam, & Religionem Chriſtianam, ut Chriſtianiſmus *novum cælum, & nova terra* dici queat, & quidem jure merito. Leges Judaïcis oppoſitæ & novæ legantur, Matth. V, *& ſeqq.*

Poſteritas veſtra &c.] Spiritualis, nempe, atque Iſraël Dei; nam carnalis Iſraël prorſus excidit prærogativâ ſuâ, eò quòd Evangelium aſpernatus ſit.

23. *Singulis neomeniis* &c.] *A menſe ad menſem ejus, à Sabbatho ad Sabbathum ejus.* Diebus, nempe, feſtis quicumque futuri erant, qui nomine veterum feſtorum deſcribuntur; quod eſt propheticum משל, ſeu ſimilitudo occulta, qua utuntur Prophetæ, dum res ad ſpiritualem Iſraëlem pertinentes nominibus antiquarum carnalis Iſraëlis rerum ſignificant.

Omnis caro] Omne hominum genus, ſine diſcrimine.

24. *Cadavera eorum* &c.] Deſcribuntur hîc Judæi contumaces, inſtar cadaverum ſine vita; quæ abroduntur à vermibus, donec vel minima caro in iis ſupereſt; quia, nempe, numquam, dum contumaciæ ſuæ indulgent, quemadmodum adhuc fecerunt, ſine ſpe ulla reſtitutionis, jacebunt.

Neque ignis exſtinguetur] Oppida eorum ſemper deſolata manebunt, quaſi igne ἀσβέστῳ abſumerentur.

Omni carni faſtidio erunt] היו דראון לכל בשר *hajou draon lchol baſchar*. דראון *draon* extat tantùm in hoc loco & Dan. XII, 2. ubi conjungitur cum חרפות *hharaphoth*, opprobriis; unde colligere licet ſimile quidpiam hîc ſignificari, & ſimul quidpiam quod conveniat cadaveribus, aut ſceletis, quale eſt *faſtidium*, quod inſpicientibus creant. Deduci queat à radice Chaldaïca, Samaritica, atque Arabica דרא *diſperſit, diſſipavit*; qui ſignificatus huic rei non malè convenit; ubi ſermo eſt de oſſibus inſepultis jacentibus, quæ huc illuc ventis raptantur ac diſſipantur in terræ ſuperficie, unde ſequitur, ut ſint omnibus faſtidio. LXX. Intt. εἰς ὅρασιν, quaſi legiſſent לראון *lraon* à ראה *vidit*. Vulgatus: *in ſatietatem viſionis*, quod convenit cum faſtidio, cui futuri erant, apud omnes populos; quaſi compoſita vox eſſet ex די *dai* ſufficientia, & ראה *raah*, vidit, quod eſt coactum. Eas autem pœnas, ab excidio usque Jeroſolimæ, Judæi, ubicumque ſint, Divinæ Juſtitiæ luunt, & luent, niſi reſipiſcant.

COMMENTARII IN ESAIAM FINIS.

Digitized by Google

Digitized by Google